NOTICE.

THE SHABDARTH CHINTAMANI.

A NEW SANSKRIT LEXICON.

This new and valuable work, in the compilation of which Brahmávadhúta Shri Sukhánand Nath of Delhi, spent more than thirty years of his life, contains (as its name implies) the meanings of all words in general and colloquial use.

The following is a resumé of the plan on which this most useful work has been arranged.

1st. The word-forms have been tested by the process suggested in the Grammatical Sutras of Panini.

2nd. The meanings of the words are derived from their roots, by which means not only correctness, but clearness of conception are secured. The Primary meaning is given first, and others are described according to their logical order.

The utmost care has been taken to express the meanings of the words in the best and simplest language — a feature in the construction of this work, which cannot fail to recommend it above all others for practical use.

3rd. Another point is well worthy of notice in the work, viz; that words which have special reference to Aryan Literature whether the Smritis, Purans or Vedas, are clearly and briefly explained.

4th. Special attention has been paid to the full definition of Scientific and Technical terms, whether these occur in the Vedas, Vedangas, Shastras, Chemistry, Mechanics or Music.

5th. The descriptions of weapons of warfare, metals, precious stones; and the directions for preparing the different kinds of soil for planting garden and forest-trees are fully given.

6th. The officinal and non-officinal properties of drugs and the immediate causes of those diseases for which they may be given, have been fully described according to the best Medical Treatises on the subject.

7th. The author has specially adapted his work for Educational purposes in explaining the various Figures of Rhetoric employed in Poetry; also those feelings Poetry is calculated to excite, and by describing the different Metre.

8th. In the arrangement of the words the Alphabetical order is strictly preserved.

From these points it will be clearly seen that this excellent work will be an unerring guide to those who seek information on Political as well as Practical matters.

Fully convinced of the usefulness of such a Lexicon, Adi Gaur, Pt. Ghási-Ram, late Gumasta of Govt. Commt. Agra, resolved to undertake the publication of the first 2 Vols. as far as the letter [illegible] but on account of the want of pecuniary assistance, he could not finish the remaining portion of the Dictionary.

About 16 years ago, the first two volumes were published, and are now in the libraries of many of the Chief Nobles and Pandits of India, who deeply regret that the remaining 2 Vols. are not in their possession.

However, no one seemed willing to undertake this arduous and important task until H. H. the late Mahá Ráná Sajjan Singh, G. C. S. I. of Meywar, who during his life time was the Patron of Art and Literature, on hearing through Kavi Raja Shyamal Das of this unfinished Dictionary, issued orders that the remaining 2 Vols. (3rd & 4th) should be printed in the Raj Press with all possible rapidity. So minute were H. H. the late Maha Rana's directions that he expressed the desire that the same kind of paper be used and type of equal clearness and legibility employed as in the first two volumes.

In fulfilment of His Highness' wishes, the work has been completed.

It is therefore requested that those who are desirous of obtaining the Lexicon send their names and full address to the undersigned.

म

Oodeypore, June 188[illegible]

Pundit Bansi D[illegible]
[illegible]
Manager, Raj P[illegible]
Meywar.

PRICE FOR THE COMPLETE WORK TWENTY (20) RUPEES.
PACKING & POSTAGE EXTRA.

श ब्दा र्थ चि न्ता म णि : को श :

श्रीसुखानन्दनाथेन विरचित :

(*—|*|—*)

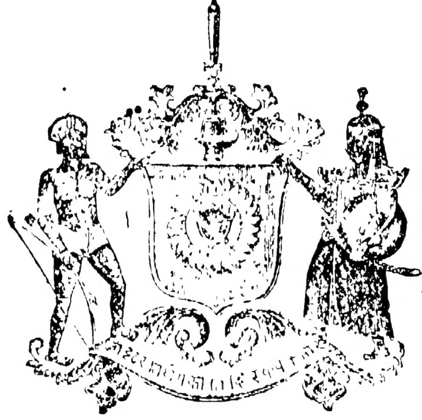
राज्यं लखिलदिव्यसिद्धिसहितं खड्गप्रतापोज्ज्वलं लक्ष्मीवैभवमस्तु ते चिरतरं
पौरन्द ।यमपरम् धर्मः श्रीयशमेधता मनुदिनं नीरोग दीर्घायुषा
श्रीमन्सज्जनसिंहवीरनृपते श्रीशम्भुतुष्ट्या सदा ॥ १ ॥ गर्वाडम्बर
संयुतादरिगणान्मानं ममत्वारयन् तत्पत्नीहृदि लोकशोकमनिशं
संस्थापयन्दुस्सहम् ॥ नम्रीभावयुतं सुहृद्जनगणे मानं समाविश
न्नभूयात् सज्जनसिंहभूपतिलको विख्यातनामावनौ ॥ २ ॥
यावन्ते निकटं नयान्ति मनुजा म्यंयाचका र्थिनो मन्यन्ते
हृदयेन दीनसभयानत्यक्तोत्मवान्स्वानभृशम् ॥
प्राप्नाक्तत्परमेव दातृपदवीं मस्यक चरन्तीवरं
श्रीमन्सज्जनसिंहवीरनृपते त्वद्दान
दातुर्धनम् ॥ ३ ॥

—*|*—

तृतीयोभाग : पवर्गीय :

श्रीमन्महाराजाधिराजरविकुलावतंसमहीमहेन्द्रयावदार्यकुलकमल
दिवाकर मेदपाटदेशे श्री१०८ श्रीसज्जनभूपशिरोमण्याज्ञया कवि
राजिराजप्रेरणया एकोनविंशत्यधिकचत्वारिंशत्तमे १९ ४० वैक्रमे
ब्दे राजधान्युदयपुरे श्रीसज्जनयन्त्रालये वाजपेयिवंशोधरप्रबन्ध
त : श्रीमेद १०८श्वरस्कोशधनव्ययान्मुद्रित :

श्रीमदेकलिंगोविजयते

प : पुं० पकारे ॥ वाते । पवने ॥ अंडे ॥ पूते ॥ पर्णे ॥ पाने ॥ पातरि ॥

पक्कण : पुं० शवरालये । भिल्लग्रामे ॥ पचन्ति । पचे : क्विप् । कणन्ति कण शब्दे पचाद्यच् । पच : कणायत्र । पाककलहाद्येव प्रधानंतत्रनान्यत्

पक्तपौड: पुं० पखौडा इ० भा० प्र० वृ० त्रि० पंचकृत्ये । वर्द्धने ॥ इति रा०नि० ॥

पक्तव्य: त्रि० कर्त्तुरनायासेनस्वयंपक्के । पचेलिमे ॥ पचेस्तव्य: ॥

पक्ति: स्त्री० गौरवे ॥ पाके ॥ फलोत्पत्तौ ॥ पचनम् । डुपचष्पाके । शा० क्ति : ॥

पक्तिशूलम् न० परिणामशूले । पाकजे ॥ इ० रा०नि० ॥

पक्ता पुं ० अग्नौ ॥ त्रि ० पाचके। पाककर्त्तरि ॥ पचति । डुपचष् ० । ण्वुल्तृचावितितृच् ॥

पक्त्रम् न० गार्हपत्याग्नौ ॥ पच्यतेऽनेन

डुपचष्० गुधृवीपचिवचीत्यादि नत्र: ॥ तेजसि ॥

पक्त्रिम: त्रि० पाकिमे । पाकजे ॥ डुपचष्० भावे । ड्वित:क्त्रि: । पाकेन निर्वृत्तस् त्रे र्मम्नित्यम् ॥

पक्व: त्रि० परिणते । पका० इ० भा० विनाशाभिमुखे ॥ पच्यतेस्म, डुपचष् ० क्त: । पचोव इति निष्ठातस्यव: ।

निष्ठाम्प्राप्ते । मुहृढइ०यावत् । पक्का० इ० भाषा । निवृत्ते ॥ यथा, कषाये कर्मभि: पक्वे ० इति ॥

पक्वकृत् पुं० निम्बवृक्षे ॥ पक्वंकरोति कृञ्० । क्विप् । त्रि । पाककर्तरि ॥

पक्वरस: पुं मद्ये ॥ इतिशव्दरत्नावली ॥

पक्ववटिका । स्त्री० । पकौडी०इ०भा० प्र० वेशनवटिकाय:म् ॥ वटिका वेशनस्यापि क्वथितायां निर्मज्जिता ॥ रुच्या विष्टम्भ जननी वल्पा पुष्टिंकरी स्मृता ॥

पक्ववारि न० काञ्जिके पक्व स्व तत्

वारि च ॥ पक्षजले ॥
पक्षाधानम् न० पक्षाशये ॥
पक्षान्नम् न० कृतपाकितण्डुलादौ ॥ यथा । यतीच ब्रह्मचारीच पक्षान्नस्वामिनावुभौ । तयो रन्न मदत्वा तु भुक्त्वा चान्द्रायणं चरे दिति सदाचारः आमंशूद्रस्य पक्षान्नं पक्षमुच्छिष्ट मुच्यते । इतितिथितत्त्वम् ॥
पक्षाशयः पुं० नाभ्यधःस्थले ॥ पक्षाशयस्त्वधोनाभेरूर्द्ध्वमामाशयः स्मृतः ॥ पक्षस्य आशयः ।
पक्षः । पुं० मासार्द्धे ॥ पक्ष्यते०परिगृह्यतेदैवकार्यार्थेपितृकार्यार्थेवायःकालविशेषःपक्षः । सचशुक्लकृष्णभेदाद् द्विविधः । शुक्लपक्षेतिथिर्ग्राह्या यस्यामभ्युदितोरविः । कृष्णपक्षे तिथिर्ग्राह्या यस्यामस्तमितोरविः ॥ पक्षपरिग्रहे । कर्मणिघञ् ॥ पक्षयति । पक्ष्यतेवा । अच् । घञ्वा ॥ यद्वा । पक्ष्यते चन्द्रस्यपञ्चदशानां कलानामापूरणं क्षयोवाऽस्मिन्निति पक्षः ॥ रुढोवापक्षशब्दोविभक्तोमासस्यैकैकमर्द्धं ब्रूते ॥ यद्वा । पणते । पण० । रुधिपण्योर्दश्चेतिसः धातोः कान्तादेशः ॥ पार्श्वगृहे ॥ साध्ये ॥ विरोधे ॥ केशादेः परतोवृन्दे ॥ मित्रबले ॥ सहायबले ॥ चुल्लीरंध्रे ॥ पतत्रे ॥ पक्षिपक्षे । गरुति ॥ राजकुञ्जरे ॥ पार्श्वे । पाखाइतिभाषा ॥ वर्गे ॥ देहाङ्गे ॥ सहाये ॥ यथा । श्रुतिभिरः पक्षः समाश्रीयताम्... प्रदेशः ॥ शरपक्षे । बाजे ॥ भित्तौ ॥ एकतरकोटौ ॥ सन्दिग्धसाध्यवति ॥ यथा० धूमवत्त्वे हेतौपर्वतः ॥ सिषाधयिषितधर्मविशिष्टो धर्मी पक्षः । यथा । महानसेधूमवन्ह्योः सम्बन्धे तत्पूर्वकं पर्वतेवह्निज्ञानम् ॥
पक्षकः । पुं० पार्श्वद्वारे खडकिकायाम् खिड़कीद्वारइ० भा० ॥ पार्श्वमात्रे ॥ पक्षइव । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥ स्वार्थेकोवा ॥ सहाये ॥
पक्षघातः । पुं० पक्षाघाताभिधेवातरोगे
पक्षचरः । पुं० चन्द्रे । विधौ ॥ यूथभ्रष्ट पृथक्चारिगजे ॥
पक्षच्छिद्रम् । न० तिथिविशेषे ॥ अष्टमी द्वादशी चैव चतुर्थीच चतुर्दशी ॥ अमावास्याच मुनिभिः पक्षच्छिद्र मुदाहृतम् ॥
पक्षजः । पुं० चन्द्रमसि ॥ पक्षेजातः । जनी० डः ॥ त्रि० । पक्षजन्मनि ॥
पक्षजन्मा । पुं० चन्द्रे ॥ पक्षेजन्मास्य ॥ त्रि० । पक्षजाते ॥
पक्षता । स्त्री० अनुमित्साविरहविशिष्टासिद्ध्यभावे ॥ इयमनुमितिकारणम् तत्र । पर्वतवन्ह्यनुमितौअनुमित्साविरहविशिष्टपर्वतधर्मिकवन्हिनिश्चयाभावः । यथा । सिषाधयिषयाशून्या सिद्धिर्यत्रनतिष्ठति । सपक्षस्तत्रहेतुत्व

ज्ञानादनुमितिर्भवेदिति ॥ भाषाप-
रिच्छेदः ॥

पक्षतिः । स्त्री० पक्षमूले ॥ प्रतिपत्तिथौ
पक्षस्यमूलम् । पक्षाप्तिः ॥

पक्षद्वारम् । नं० पक्षके ॥ पक्षपार्श्वद्वा
रम् ॥

पक्षधरः । पुं० मुधांशौ । इन्दौ ॥ य-
ज्ञपत्युपाध्यायस्कार्त्ते । चिन्तामणि
श्लोककारे । मिश्रे ॥ त्रि । पक्षधा
रणकर्त्तरि ॥

पक्षधर्म्मता । स्त्री० व्याप्यस्यपक्षवृत्तादि
वृत्तित्वे ॥

पक्षपातः । पुं० आसक्तिविशेषे ॥ अन्या-
य्यसाहाय्यकरणे ॥ पक्षपातः ॥
पक्षिणांज्वरे ॥ पक्षपातःपतङ्गानामि
त्युक्तः ॥

पक्षपातिता । स्त्री० सहायतायाम् ॥

पक्षपालिः । स्त्री० खडक्किकायाम् ॥

पक्षभागः । पुं० गजस्यपार्श्वभागे ॥
पक्षयत्यनेन । पक्ष० । चु० । पुंसीति
घः । पक्षस्यपक्षएववाभागः ॥

पक्षमूलम् । न० पक्षतौ । डानक्० इ०
गौड़० भा० ॥ पक्षस्यमूलं ॥

पक्षवाहनः । पुं० खगे । विहगे ॥

पक्षः । नं० पक्षे । गरुति ॥ पचति ।
डुपचष् । पचिवचिभ्यांसुट्चेत्यसुन् ।
पक्षसीतुमृतौपक्षाविति शुभाङ्कः ॥
त्यमीकाधिकरणेपूर्वोत्तरेद्वे पक्षसी
इतिशवरस्वाम्यादयः ॥ माधवस्तु
पक्षपरिग्रहद्धत्यस्मादसुन् । पक्षशब्द
दिः संवत्सरार्द्धस्त्वोत्याह ॥

पक्षसुन्दरः । पुं० लोध्रे ॥ इतिहारा
वली ॥

पक्षाघातः । पुं० अर्धांगइतिख्याते
भावप्रकाशोक्तवातजन्ये रोगविशेषे॥
पक्षेआहननम् ॥

पक्षान्तः । पुं० द्वयोः पक्षदृश्योः ॥
अमायाम् ॥ पूर्णिमायाम् ॥ पक्षस्य
अन्तः ॥

पक्षालुः । पुं० पक्षिणि ॥ इतिशब्द
चन्द्रिका ॥

पक्षावसरः । पुं० पूर्णिमायाम् ॥
अमायां ॥

पक्षिणी । स्त्री० पूर्णिमायाम्॥ खग्याम्
। विहग्याम् ॥ शाकिनीभेदे ॥
आगामिवर्त्तमानाहर्युक्तायांनिशि ॥
आगामिवर्त्तमानेअहनीयुक्तेयस्यां
सारात्रिः पक्षिणी । यथा। द्वेअह्नी
एकरात्रिश्च पक्षिणीत्यभिधीयते ।
इति । रात्रिरित्युपलक्षणम् । तेन
पूर्वोत्तररात्रियुतंदिनमपिपक्षिणी ।
पूर्वापरदिनेरात्रौ वा पक्षाविवस्तो
यस्याम् । अत इनिः ॥

पक्षी । पुं० खगे । विहगे । शकुनौ ॥
पक्की । इतिपंक्षी० इतिचभा० ॥
पक्षावस्यस्तः । अतइनिठनावितीनिः ॥ धान्याङ्कुरचरायेचतेषांमांसं
लघूत्तमम्। आनूपंवलकृन्मांसंस्निग्ध

गुरुतरंस्मृतम् ॥ पश्यविशेषं वि
ष्किरे ॥ लिङ्गदेहे ॥ पंचमात्रिकस्य
द्वितीयप्रभेदे ऽ । ऽ वाणे ॥
पक्षिपानीयशाला । स्त्री० (चुगटीव
पक्षिपानीयशालिका । स्त्री० (तालवाले ।
पक्षिजलपानस्थाने ॥
पक्षिराज : । पुं० सम्पाती ॥ पक्षिणां
राजा । टच् ॥ शलभरूपक्षिवे ॥
पक्षिल : । पुं० वात्स्यायनमुनौ ॥
पक्षिशाला । स्त्री० कुलायिकायाम् ।
नीडे ॥
पक्षिसिंह : । पुं ताक्ष्ये । गरुडे ॥
पक्षीसिंह इव पक्षिणांसिंहोवा ॥
पक्षिस्वामी । पुं ० गरुडे ॥
पक्षीन्द्र : । पुं० जटायौ । ताक्ष्ये ॥
पक्तृ : । त्रि० पाककर्त्तरि । पक्तरि ॥
पचेःस्तृ रितिवोपदेव : ॥
पक्ष्म ॥ न० सूत्रादिसूक्ष्मांशे ॥ किञ्ज-
ल्के । कुसुमच्छदे ॥ नेत्रलोमनि ॥
अणीयसि । गरुति ॥ पच्यतेऽनेनवा ॥
पच० । कर्मकरणादौमनिन् ॥
पङ्क : । पुं० न० पापे ॥ कर्दमे ॥ पङ्को
दाहास्रपित्तार्त्तिशोथघ्नःशीतलःसरः ॥
पञ्च्यतेदुःखमनेन । पचिव्यक्तीकरणे
हलश्चेतिकरणे घञ् । कुत्वम् ॥ पञ्
च्यतेवा । पचिविस्तारे । कर्मणिघञ्॥
पङ्ककर्वट : पुं० दलाढ्ये । जलमुक्तपङ्के ।
दलदल० इ० भा० ॥
पङ्ककीर : । पुं० कोयष्टिखगे ॥

पङ्कगड : । पुं० }
पङ्कगडक : । पुं० } पाकाल० इ० गोंछभा०
पङ्कगति : । स्त्री० मत्स्ये ॥
ब्रह्म्याम् ॥
पङ्कग्राह : । पुं० मकरे ॥ इ० हारा
वली ॥
पङ्कजम् । न० }
पङ्कजन्म । न० } पद्मे । कमले, ॥ इति
राजनिर्घण्टः ॥
पङ्कजिनी । स्त्री० पद्मसमूहे ॥ जलजा
करे ॥ पङ्कजानिसन्त्यस्याम् । पुष्क
रादिभ्योदेशइतिइनि : ॥
पङ्कधूम : । पुं० नरकभूभेदे ॥ पङ्कइव
धूमो ऽस्मिन् ॥
पङ्कप्रभा स्त्री० कर्दमयुक्तनरकवि० ॥
पङ्कमण्डूक: पुं० शम्बूके । जलडिम्बे ॥
पङ्कवली ॥ स्त्री० वृत्तविशेषे ॥ पादकु-
सुमरवगन्धमनोहरनायकयुगलकरूप
मधाहर । नागनृपतिवरभाषितमु-
द्युतिवृत्तममलमिहपङ्कवलीतिहि ॥
यथा । शारदविशदनिशामयिनिन्द
तिसमप्रतिहृदयभिदामपिविन्दति ।
मन्मथविशिखभयेननिमीलतिमाधव
तवविरहेणविषीदतीति ॥
पङ्कवास : । पुं० कर्कटे ॥ इ० रा० नि ॥
पङ्कशुक्ति : । स्त्री० सितालिकायाम् ।
दुर्नामायाम् ॥
पङ्कशूरण : । पुं० शालूके ॥ इ० त्रि० ॥
पङ्कार : पुं० शैवले ॥ सेतौ ॥ सोपाने ।

जलकुब्जके ॥ इतिमे ० ॥

पङ्किलः । त्रि० सजम्बाले । पङ्काढ्ये॥ पङ्कोस्मिन्नस्ति । पिच्छादित्वात् इलच्॥

पङ्किलत्वम् । न० आर्द्रतायाम् ॥

पङ्कजम् । न० पद्मे ॥ पङ्केजातम् । जनौ ० । सप्तम्यामितिडः । तत्पुरुषइत्यलुक् ॥

पङ्केरुहम् । न ० पद्मे ॥ पङ्केरोहति । रुह० । इगुपधेतिकः । तत्पुरुषे कृतीत्यलुक् ॥

पङ्क्तिः ॥ स्त्री० सजातीयसंस्थानविशेषे । वीथ्याम् । श्रेण्याम् ॥ पङ्क्तिसाङ्कर्य्य दोषा यथा । नसंदसेन्नपतितैर्नचाण्डालैर्नपुक्कशैः । न मूर्खैर्नावलिप्तैश्च नान्त्यैर्नान्त्यावसायिभिः ॥ एकशय्यासनंपङ्क्ति भाण्डपक्वान्नमिश्रणम् । याजनाध्यापनेयोनि स्तथैवसह भोजनम् ॥ सहाध्यायस्तु दशमः सहयाजनमेवच ॥ एकादशसमुद्दिष्टा दोषाः साङ्कर्य्यसंज्ञिताः ॥ समीपे ह्यप्यवस्थानात् पापंसंक्रमतेनृणाम् । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन साङ्कर्य्यं परिवर्जयेत् ॥ पङ्क्तिसाङ्कर्य्यदोष निवारणोपायो यथा । एक पङ्क्त्युपविष्टायेनस्पृशंति परस्परम् । भस्मनाकृतमर्यादा नतेषां सङ्करोभवेत् ॥ अग्निनाभस्मनाचैव षड्भिः पङ्क्तिर्विभिद्यते । इतिकूर्मेपञ्चदशाध्यायः ॥ सान्तरश्रेण्याम् ॥ पञ्चनम् । पचि व्यक्तीकरणे । क्तिन् ॥ यद्वा । पञ्चते । पचिविस्तारे । क्तिच् ॥ दशाक्षरच्छन्दसि ॥ दशसंख्यायाम् ॥ सुप्रतिष्ठाभेदे । पञ्चाक्षर पादच्छन्दोभेदे । यथा । भगोगितिपङ्क्तिः ॥ यथा । कृष्णसनाथा तर्णकपङ्क्तिः । यामुनकच्छे चारुचचार ॥ चितौ ॥ सङ्ख्यायें ॥ पञ्चकद्वयम् पञ्चपदानि वा परिमाणमस्य । पङ्क्तिविंशतित्रिंशदिति निपातनात्प्रकृतेः पञ्चन् शब्दस्य टिलोपः तिप्रत्ययः । चोः कुरितिकुत्वम् । पदशब्दोत्रपादपर्यायः । रूढिशब्दोयम् । तथाचात्रना वयवार्थे ऽभिनिवेष्टव्यम् । पङ्क्तिशब्दोहिनानार्थः । अस्तिक्रमसन्निवेशे यथा ब्राह्मणपङ्क्तिः पिपीलिकापङ्क्तिरिति । अस्तिचदशसङ्ख्यायाम् । कृतवान्पङ्क्तिरथोविलङ्घ्य यदिति दशरथइत्यर्थः अस्तिच्छन्दोविशेषे यथा । यस्यपञ्चाक्षराः पादाः । तथाचछन्दोविशेष एवार्थइतिबोध्यं॥

पङ्क्तिग्रीवः । पुं ० रावणे ॥

पङ्क्तिचरः । पुं ० कुररपक्षिणि । कुब्जइ०भा० ॥

पङ्क्तिदूषकः । पुं ० अपाङ्क्तेये । मन्वादिस्मृत्युक्ते श्राद्धभोजनानर्हब्राह्मणे ॥

पङ्क्तिपावनः । पुं ०श्राद्धभोजनार्हब्राह्मणे ॥ पञ्चाग्निगृहस्थे ॥ यथाह

हारीत:।पवन: पावनस्तेतायस्य पश्चाग्नयोगृहे। सायम्प्रात:प्रदीप्यन्तेसविप्र: पङ्क्तिपावन:॥ इति अग्न्या: सर्वेषुवेदेषुसर्वप्रवचनेषुच श्रोत्रियान्वयजाश्चैवविज्ञेया: पङ्क्तिपावना:॥ इत्यादिनामनूक्तेषुब्राह्मणेषु॥
पङ्क्तिरथ:।पुं० दशरथनृपे॥
पङ्क्तिवीज: पुं० वर्वूरवृक्षे॥
पङ्गु:।पुं० शनैश्चरे॥ परिव्राजि॥ यथा भिक्षार्थंगमनंयस्यविण्मूत्रकरणायच। योजनान्नपरंयातिसर्वथापङ्गुरेवस:॥ त्रि० श्रोणे। जङ्घावैकल्येनचलनाक्षमे। जङ्घाहीने॥ पनतिपन० वा० गु:॥
पङ्गुकाय:।पुं० शनैश्चरग्रहे॥
पङ्गुल:।पुं० सितकाचाभघोटके॥ इतिहेमचन्द्र:॥
पङ्गुल्यहारिणी। स्त्री० शिम्बडीवृक्षे॥
पङ्गू:। स्त्री० विकलजङ्घायाम॥ पङ्गोश्चेत्यूङ्॥
पच:। त्रि० पाककर्त्तरि॥ पचति। डुपचष्। पचाद्यच्॥
पचक:।पुं० पचे॥ स्वा० क:॥
पचन्।त्रि० पचमाने॥ पचति। लट: शत्रितिपचे: शत॥
पचत:।पुं० चन्द्रे॥ सूर्य्ये॥ वह्नौ॥ पचति। डुपचष्०। भृमृदृशियजिपर्विपच्यमितमिनमिहर्षिभ्योतच्॥
पचत्पुट:।पुं० सूर्यमणिवृक्षे॥

पचन:।पुं० अग्नौ॥ न० पाके॥ त्रि० पाककर्त्तरि॥
पचनी। स्त्री० वनवीजपूरके॥
पचन्ती। स्त्री० पाककर्त्र्याम्॥
पचमान:।पुं० वन्हौ॥ त्रि० पाककर्त्तरि॥ पचति। पचते। डुपचष्०। लट: शतृशानचाविति०शानजादेश:। आनेमुक्॥
पचम्पचा। स्त्री० दार्व्याम्। दारुहरिद्रायाम्॥ पचति। पचे: पचाद्यच्। पृ०॥ ···
पचा। स्त्री० पाके॥ पचनम्। पचे: षित्वादङ्॥ टाप्॥
पचि:।पुं० अग्नौ॥ पचति। डुपचष्०। सर्व० इन्॥
पचेलिम:।पुं० सूर्य्ये॥ वन्हौ॥ पचति। पचएलिमच्। त्रि० पक्तव्ये॥ यथापचेलिमा: शालय: पक्तव्या इत्यर्थ: पच्यते। पचे: कर्मणि केलिमरउपसङ्ख्यानं॥
पचेलुक:।पुं० पाचके। सूदे॥ इति त्रिकाण्डशेष:॥
पच्छ:। अ० पादम्पादमित्यर्थे॥
पच्यमान:। त्रि० वर्त्तमानपचनकर्मताश्रये। वर्त्तमानपाकविशिष्टेतण्डुलादौ॥
पज्ज:।पुं० शूद्रे पद्भ्यो जात: जनी०। ड:॥
पञ्झटिका। स्त्री० मावाहत्ताम्बरे॥

यथा। प्रतिपद्यमक्तिपीडगमाचा नवमगुरुत्वविभूषितगात्रा। पुञ्जस्फटिकायाएषविवेक: क्वापिनमध्यगुरुर्गणएक:॥ यथा। तरलतरतंसाग्नि छस्कन्धस्थलतर पञ्चस्फटिका कटिबन्ध:। मौलिचपलशिखिचन्द्रकवृन्द: कालियगिरसिन्धर्त्तमुकुंद:॥

पञ्चकम्। न० धनिष्ठादिपञ्चनक्षत्रेषु॥ अत्रग्रहनिमित्ततृणकाष्ठहरणेदोषो यथा। अग्निचौरभयंरोगो राजपीडा धनक्षति:। सङ्ग्रहे तृणकाष्ठानां कृतेवस्वादिपंचके॥ त्रि० पंचसङ्ख्या परिमाणविशिष्टे॥ पंचसङ्ख्यापरिमाणमस्य। तदस्यपरिमाणमित्यनुवृत्तौसङ्ख्याया: संज्ञासंघसूत्राध्ययनेषुतिपञ्चसंख्यापरिमितिमंथार्थेकन्प्रत्यय:॥ पञ्चभि: क्रीते॥ संख्यायाअतिशदन्तायाइतिकन्॥ पञ्चानांनिमित्तंसंयोगउत्पातोवा॥

पञ्चकपाल:। पुं० पञ्चसुकपालेषु संस्कृतेपुरोडाशे॥ संस्कृतंभक्ष्याइत्यणोद्विगोर्लुगनपत्यइतिलुक्॥ न०॥ पंचानांकपालानांसमाहारे॥

पञ्चकर्म। न० पञ्चप्रकारशारीरकचिकित्साविशेषे॥ यथा। वमनं रेचनं नस्यं निरूहश्चानुवासनम्। पञ्चकर्मदमन्यच्च करउत्क्षेपणादिकम्॥ इति श० चं०॥

पंचकषाया:। पुं० महास्नानीयपंचप्रकारकषायद्रव्ये॥ यथा। जम्बुशाल्मलिवाट्यालं वकुलंवदरंतथा। कषाया: पंचविज्ञेया देव्या:प्रीतिकरा: शुभा:॥ पंचचतेकषायाश्च॥

पञ्चकारुकी। स्त्री० कुलालकर्मारवर्द्धकिनापितरजकेषु॥

पञ्चकृत्य: पुं० पञ्चपीडे॥ न०॥ सृष्ट्यादिषु॥ यथा। यस्मिन्सृष्टिस्थितिध्वंसपिधानानुग्रहात्मकम्। कृत्यंपञ्चविधंशश्वद्भासतेतंनुम:शिवमिति॥

पञ्चकोलम्। न० पञ्चोषणे। पाचनविशेषे॥ यथा। पञ्चकोलंकणामूलकृष्णाचव्याग्निनागरै:। पञ्चकोलंरसेपाकेकटुकंरुचिकृन्मतम्॥ तीक्ष्णोष्णंपाचनंश्रेष्ठंदीपनंकफवातनुत्। गुल्मप्लीहोदरानाहशूलघ्नंपित्तकोपनम्॥ इतिभावप्रकाश:॥

पञ्चकोषा:। पुं० अन्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञानमयानन्दमयेषु॥ कोषाइवात्माच्छादकत्वात्कोषा:। पञ्चचतेकोषाश्च॥ यथाहुर्विद्यारण्यगुरव: पितृभुक्तान्नजाद्वीर्याज्जातोऽन्नेनैववर्द्धते। देह:सोन्नमयोनात्माप्राक्चोर्द्ध्वंतदभावत:॥ १॥ पूर्णोदेहे बलंयच्छन्नक्षाणांय: प्रवर्त्तक:। वायु:प्राणमयोनासा वात्माचैतन्यवर्जनात्॥ २॥ अहन्तांममतांदेहेगेहादौचकरोतिय:।कामाद्यवस्थयाभ्रा

न्तो नामावात्मामनीमय: ॥ ३ ॥ लौ नामुत्तौवपुर्वीषे व्याप्र्यादानखाग्रगा चिच्छायोपितधीर्नानात्मा विज्ञान मयशब्दभाक् ॥ ४ ॥ काचिदन्तर्मुखा वृतिरानन्दप्रतिविम्बभाक् ॥ पुण्यभो गेभोगशान्तौनिद्रारूपेणालीयते ॥ ५ ॥ कादाचित्कत्वतोनात्मास्यादानन्दम योप्ययम् ॥

पञ्चक्लेशा: । पुं० अविद्यास्मिता राग द्वेषाभिनिवेशेषु ॥ पंचतेक्लेशाश्च ।

पञ्चक्षारगण : । पुं० क्षारपंचके । पंचलवणे ॥ क्षारैस्तुपंचभि : प्रोक्त: पंचक्षाराभिधोगण : । काचसैन्धव सामुद्र विट्सौवर्चलकै : समै : ॥ स्यात्पंचलवणंतत्व मुक्तोपितंपडा ह्वयम् ॥

पंचगणयोग : । पुं० विदारिगन्धा वृहती पृश्निपर्णीनिदिग्धिका : ॥

पञ्चगव्यम् । न० गोदध्यादिपञ्चमु ॥ यथा । पञ्चगव्यंदधिक्षीरघृतंगोमूत्र गोमयै रिति ॥ तन्मानं यथा । पल मात्रं दुग्धभागं गोमूत्रं तावदिष्यते । घृतंचपलमात्रंस्याद् गोमयंतोलक त्रयम् ॥ दधिप्रसृति मात्रंस्यात् पञ्चगव्यमिदंस्मृतम् । अथवा पञ्च गव्यानां समानोभागइष्यतइति गोतमीयतन्त्रम् ॥ अपिच । गोश कृद्द्विगुणंमूत्रं पय : स्यात्तच्चतुर्गु णम् । घृतंतद्द्विगुणंप्रोक्तं पञ्च गव्ये तथाद्धीति ॥

पञ्चगुप्त : । पुं० चार्वाकदर्शने ॥ कमठे ॥

पञ्चगुप्तिरसा । स्त्री० स्पृक्कायाम् ॥

पञ्चचामरम् । न० षोडशाक्षरपादे छन्दोविशेषे ॥ यथा ॥ प्रमाणिका पदद्वयम् वदन्तिपञ्चचामरम् ॥ यथा । सुरद्रुमूलमंडपे विचित्ररत्न निर्मिते लसद्वितानभूषिते सलीलविभ्रमाल सम् । सुराङ्गनात्तवल्लवी करप्रपञ्च चामरस्फुरत्समीरवीजितं सदाच्युतं भजामितमिति ॥

पञ्चचीर : । पुं० मञ्जुघोषे ॥

पञ्चचूडा । स्त्री० अप्सरोविशेषे ॥

पंचजन: । पुं० नरे । पुरुषे ॥ पंचभिर्भू तैर्जन्यते । जनी० । घञ् । जनिव ध्योश्चेतिनवृद्धि : ॥ यद्वा । पञ्चजना उत्पादकायस्य ॥ संज्ञा० पुंस्त्रे दैत्य विशेषे ॥ गन्धर्वा : पितरोदेवा असु रारक्षांसिपञ्चजनपदवाच्यानिभ- वन्ति ॥ निषादपञ्चमावर्णाश्च ॥

पंचजनीन: । पुं० भाण्डे ॥ त्रि । पञ्च जनहिते ॥ रथकारपंचमाश्चत्वारो वर्णा : पञ्चजना : । दिक्संख्ये संज्ञायामिति० समास : । पञ्चजने भ्योहितम् । पञ्चजनादुपसङ्ख्यान मितिख: । उपसङ्ख्यानस्यकर्मधा रयविषयत्वात् । षष्ठीसमासात्तुबहु व्रीहेश्च छएव । पंचजनीयम् ॥

पंचज्ञान : । पुं ० बुद्धे ॥

पंचत् । पुं ० पञ्चके । वर्गे ॥ पंच परिमाणमस्य । पञ्चदशतौवर्गेवेति निपातनाद्दतिप्रत्यय : ॥

पंचतत्वम् । न ० आकाशादि पंच भूतेषु ॥ मद्यादिपंचमु ॥

पञ्चतन्मात्रम् । न० तामसाहंकारोत् पन्नमहाभूतोपादानकारण शब्दस्पर्श रूपरसगन्धेषु ॥ तदाश्रय द्रव्येषुच ॥

पञ्चतपा : । त्रि ० अग्निचतुष्टयसूर्य्य तत्पञ्चकसाध्यतपोविशिष्टे ॥

पञ्चतय : । त्रि ० पञ्चावयवे ॥

पञ्चता । स्त्री ० मरणे । पांचभौतिकस्यशरीरस्यपंचधाभावे । देहारम्भकाणांपृथिव्यादिपञ्चमहाभूतानांस्वांशसङ्क्रमणात्पृथक्त्वे ॥ पञ्चभावे ॥ पञ्चानांभाव : । तल् ॥

पञ्चतिक्तम् । न० तिक्तद्रव्यपंचके ॥ निम्ब : पटोल : क्षुद्राचगुडूचीवासकस्तथा । विसर्पकुष्ठनुत्ख्यातो गणोयंपञ्चतिक्तक : ॥

पञ्चत्वम् । न० पञ्चभावे ॥ पञ्चतायाम् । मरणे ॥ पञ्चधासम्भृत : कायोयदिपञ्चत्वमागत : । कर्मभि : स्वशरीरोत्थैस्तत्रकापरिदेवना ॥

पञ्चदश : । त्रि० पंचदशानांपूरणे । पन्द्रवां इ० भाषा० प्र० ॥ तस्यपूरणेडट् ॥

पंचदश । त्रि० पंचाधिकदशसंख्यायाम् ॥ सङ्ख्येये ॥ पंचचदशच ॥

पञ्चदशी । स्त्री ० अमावास्यायाम् ॥ पौर्णिमास्याम् ॥ पंचदशानांपूरणी ॥ डट् । ङीप् ॥ देवीविशेषे ॥ विद्यारण्यकृतेवेदान्तग्रन्थविशेषे ॥

पंचधा । अ० पंचप्रकारे ॥ सङ्ख्याया विधार्थेधा ॥

पञ्च । त्रि० सङ्ख्याविशेषे ॥ पंचसङ्ख्याविशिष्टे ॥ यथापंचमहाभूतानि ॥

पञ्चनख : । पुं० व्याघ्रगजकूर्मादौ ॥

पञ्चनद: । पुं० पंचनदीयुक्तदेशविशेषे । पञ्जाप० इ० भा० वाहीके । तीर्थविशेषे ॥ न० । पंचानांनदीनांसमाहारे ॥ तीर्थान्तरे ॥

पञ्चनिम्बम् । न० निम्बवृक्षस्यपुष्पादौ ॥ यथाह । पंचनिम्बन्तुतत्पुष्पमूलवल्कफलच्छदैरिति ॥

पंचनी । स्त्री० शारिशृङ्खलायाम् ॥

पंचपक्षी । पुं० पारिभाषिकपक्षिपञ्चकद्वाराचिकालबोधकेशिवोक्तप्रश्नग्रन्थे ॥

पंचपर्व्वा । स्त्री० अविद्यायाम् ॥ यथा । तमोमोहोमहामोहस्तामिस्रो ह्यन्धसंज्ञित : । अविद्यापंचपर्वैषा प्रादुर्भूतामहात्मन : ॥ पंचपर्वाण्यस्या : । अनोवहुव्रीहेरितिनङीप् । पंचपर्व्वाणी० पंचपर्वाण : ॥ डाप्पक्षेतु । पंचपर्व्वे ० पंचपर्वा : ० - इत्यादिबोध्यम् ॥

पञ्चपल्लवम् । न० आम्रादिपंचपत्रके ॥ यथा । आम्रजम्बूकपित्था नांबीजपूरकबिल्वयो: । गंधकर्मणि सर्वचपचाणिपञ्चपल्लवमितिशब्दचन्द्रिका ॥ वैदिकेकर्मणिघटोपरिदेयपञ्चपल्लवे ॥ यथा ॥ आम्राश्वत्थवटपर्कटीयज्ञोदुम्बराणिपञ्चपल्लवानि ॥ पनसोदुम्बराश्वत्थवकुलाम्रसमुद्भवपचेषु ॥ अपिच । पनसाम्रंतथाश्वत्थंवटंवकुलमेवच । पञ्चपल्लवमुक्तंचमुनिभिस्तत्त्ववेदिभिरिति ॥ पञ्चानांपल्लवानांसमाहार: ॥

पञ्चपात्रम् । न० पञ्चानांपात्राणांसमाहारे ॥ श्राद्धविशेषे ॥

पञ्चपित्तम् । न० पित्तपञ्चके ॥ यथा । वराहच्छागमहिषमत्स्यमायूरपित्तकम् । पञ्चपित्तमितिख्यातंसर्वेष्वैवहिकर्मसु ॥ द्र० वै० म०

पञ्चपुष्पम् । न० करवीरादिषु ॥ यथा । करवीरंतथाजातीचम्पकंसरसोरुहम् । पाटलाकुसुमंचापिपञ्चपुष्पंप्रकीर्त्तितमिति ॥

पञ्चप्रासाद: । पुं० देवगृहविशेषे ॥

पंचबन्ध: । पुं नष्टद्रव्यस्यपञ्चमांशदंडे॥

पञ्चभद्र: । पुं० पञ्चस्थानेषुपुष्पितेऽश्वविशेषे ॥ यथा । पञ्चभद्रस्तुहृत्पृष्ठमुखपार्श्वेषुपुष्पित: ॥ पाचनवि० ॥ यथा । छिन्नोद्भवापर्पटवारिवाहभूनिम्बशुण्ठीजनित: कषाय: समीरपित्तज्वरजज्वराणांकरोतिभद्रं खलुपञ्चभद्र: ॥ त्रि० । विप्लुते व्यसनिनि ॥

पञ्चभूतम् । पुं० क्षित्यप्तेजोमरुद्व्योमात्मकेषुपंचसु ॥ पंचानांभूतानां समाहार: ॥ शब्दाद्व्योमस्पर्शतस्तेनवायुस्ताभ्यांरूपाद्वह्निरेतैरसाच्च अम्भांस्येतैर्गन्धतोभूर्धरायाभूता: पंचस्युर्गुणोना:क्रमेणेति प्रपंचसारे १ पटल: ॥ गुरु: स्निग्धस्तीक्ष्णरूक्षौ लघुरेतेगुणा: स्मृता: । पंचभूतेषुतिष्ठन्तिआधिक्यादुपलक्षयेत् पृथिव्यादिगुणाधिक्याद्द्रव्येप्रकल्पयेत् ॥*

पंचम: । पुं० षड्रागाणांमध्येतृतीयरागे ॥ अस्यगानसमय: शरदृतु: प्रात:कालश्च ॥ तन्त्रीकण्ठोत्थितेस्वरविशेषे ॥ अस्योत्पत्तिस्तु । वायु: समुद्गतोनाभेरुरोहृत्कण्ठमूर्द्धसु । विचरन् पंचमस्थानप्राप्त्यापंचमउच्यते ॥ तज्जन्यत्वात्स्वर: पंचम: । अपिच । प्राणोऽपान:समानश्चउदानोव्यानएवच । एतेषांसमवायेनजायतेपंचम: स्वर: । पुष्पसाधारणेकाले कोकिलो रौतिपंचमम् ॥ पंचमादिनिषेधेभरत: । प्रभातेसुरतेनिन्द्य: ऋषभ: पञ्चमोपिच । जनयेत्प्रधनं स्त्री चापंचत्वंपंचमोपिच ॥ पंचमस्यविशेषोयंकथित:पूर्वसूरिभि: । प्रगेप्रगीतो जनयेद्दशनस्यविपर्ययम् ॥ इति ॥

न० मैथुने ॥ त्रि० । पंचानांपूरणे ॥ रुचिरे ॥ दक्षे ॥ पंचानांपूरणः । त स्यपूरणेडट् ॥ नान्तादितिमट् ॥
पंचमवेदः । पुं० भारते ॥
पंचमहायज्ञाः । पुं० गृहस्थकर्त्तव्ये षुपंचविधनित्यकर्मसु ॥ यथा । पाठोहोमश्चातिथीनांमपर्यातर्प्पणंब लि : । एतेपंचमहायज्ञाब्रह्मयज्ञा दिनामकाः । तथाचमनुः पंचसूना गृहस्थस्यचुल्लीपेषण्युपस्करः । कण्ड नीचोदकुम्भश्चबध्यतेयास्तुवाहयन् ॥ तासांक्रमेणसर्वासां निष्कृत्यर्थंमहा त्मभिः । पंचक्लृप्तामहायज्ञाः प्रत्य हंगृहमेधिनाम् ॥ अध्यापनंब्रह्मय ज्ञः पितृयज्ञस्तुतर्पणम् । होमो दैवोबलिर्भौतो नृयज्ञोतिथिपूजनम् इति ॥ बध्यतेहन्तीत्यर्थः आर्षत्वा त् । अथवाबध्यतेहिंसाजनितदुरिते नसम्बध्यतेहन्यतेवेत्यर्थः । वाहयन् प्रवर्त्तयन् ॥
पञ्चमारः । पुं० बलदेवस्यपुत्रे ॥
पञ्चमास्यः । पुं० कोकिले ॥ पञ्चमो- रागः स्वरोवाआस्येयस्य ॥ *
पञ्चमी । त्रि० पञ्चमासादिकेत्वष्टादौ ॥ पञ्चमोमासोवर्षोवास्य । वयसिपूर- णादितीनिः ॥
पञ्चमी । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥ तिथिवि० । साचन्द्रस्यपञ्चमकलाक्रियारूपा । त दुपलक्षितकालश्च । अस्यांजातस्यफ- लम् । यथा । भूपालमान्योमनुजः सुगात्रः कृपासमेतोविदुषांवरश्च । वाग्मीगुणीबन्धुजनैकमान्यः प्रसू तिकालेयदिपञ्चमीस्यात् ॥ ङसि० भ्याम्० भ्यस्० इ० चिके ॥ पञ्चा नांपूरणी ॥ डट् । मट् । ङीप ॥ विद्याविशेषे ॥ रागिणीविशेषे । व- सन्तरागभार्यायाम् ॥ अस्याध्यानं यथा । सङ्गीतगोष्ठीषुगरिष्ठभावंसमा श्रिता गायनसम्प्रदायैः । खर्वाङ्गि- नीनूपुरपादपद्मासापंचमीपंचमवेद- वेत्त्रीतिसङ्गीतदर्प्पणः ॥
पंचमुखः । पुं० शिवे ॥ पञ्चमुखा- नियस्य ॥ सिंहे । मृगेन्द्रे ॥ पञ्च- ते । पचि० । अच् । पञ्चंविस्तृतं मुखमस्य । यद्वा । मुखंपादाद्य० पञ्चमुखानीवयस्य ॥
पंचमुखी । स्त्री० सिंहभार्यायाम् ॥ वासके ॥ जवापुष्पविशेषे ॥ शिवाया म् इति शब्दाम्बुधिः ॥
पञ्चमीव्रतम् । न० माघशुक्लपञ्च- मीमारभ्यषड्वर्षपर्यन्तं प्रतिमासीय शुक्लपञ्चम्यांभविष्य पुराणोक्तस्त्री- कर्त्तव्येनियमविशेषे ॥
पञ्चमुद्रा । स्त्री० सन्न्यासिनांचि- दण्डकमण्डलुशिक्यपात्र जलपवित्र रूपेलिङ्गे ॥ पूजायामावाहन्यादिषु ॥
पञ्चमूत्रम् । न० गोजाविमहिषीग- र्द्दभीनांमूत्रे ॥ पञ्चानांमूत्राणां

समाहार : ॥

पञ्चमूर्त्तिः । पुं० सदाशिवे ॥ सृष्टिस्थितिसंहारनिरोधानुग्रह लक्षणपञ्चकृत्यसिद्ध्यर्थ मीशानतत्पुरुषाघोरवामदेवसद्योजातलक्षणाः पञ्चमूर्त्तयोयस्य ॥

पञ्चमूलम् । न० स्वनामाप्रसिद्धेपाचनविशेषे ॥ तत्त्रिविधम्यथा । श्रीफल : सर्वतोभद्रापाटलागणिकारिका । स्योनाक : पञ्चभिश्चैतै : पञ्चमूलंमहन्मतम् ॥ पंचमूलंमहत् तिक्तकषायंकफवातनुत्। मधुरंकासश्वासप्रमुष्णंलघ्वग्निदीपनम् ॥ * लघुपञ्चमूलन्तु । शालपर्णीपृश्निपर्णीवार्ताकीकण्टकारिका । गोक्षुर : पञ्चभिश्चैतैः कनिष्ठंपञ्चमूलकम् ॥ पञ्चमूलंलघुस्वादुबल्यंपित्तानिलापहम् । नात्युष्णंबृंहणंग्राहिज्वरश्वासाश्मरीप्रणुत् ॥ * तृतीयंतृणाख्यंतत्तु । कुश : काशः शरोदर्भइक्षुश्चेतितृणोद्भवम् । पित्तकृच्छ्रहरंपञ्चमूलंबस्तिविशोधनमिति ॥

पञ्चमूली । स्त्री० लघुपंचमूलपाचने ॥ पञ्चानांमूलानां समाहार : । द्विगोरितिङीप् ॥

पञ्चरक्षक : । पुं० पक्षपीडवृक्षे ॥

पञ्चरत्नम् । न० कनकादिरत्नपञ्चके ॥ यथा । कनकंहीरकंनीलं पद्मरागश्च मौक्तिकम् । पंचरत्नमिदंप्रोक्तमृषिभि : पूर्वदर्शिभि : ॥ रत्नानामप्यभावेतुस्वर्णंकर्षार्द्धमेववा । सुवर्णस्याप्यभावेतुआज्यंग्राह्यंविचक्षणैरितिहेमाद्रिः॥ पञ्चानांरत्नानांसमाहार : ॥

पञ्चरसा । स्त्री० आमलक्याम् ॥

पंचरात्रम् । न० ग्रन्थविशेषे ॥ यथा। रात्रञ्चज्ञानवचनंज्ञानंपंचविधंस्मृतम् । तेनेदंपञ्चरात्रंचप्रवदन्तिमनीषिण : ॥ तत्सप्तविधंयथा । पञ्चरात्रंसप्तविधंज्ञानिनांज्ञानदंपरम् । ब्राह्मंशैवंचकौमारंवाशिष्ठंकापिलंपरम्॥ गौतमीयंनारदीय मिदंसप्तविधंस्मृतम् । इतिनारदपञ्चरात्रेप्रथमरात्रम् ॥ एतदतिरिक्तानिहयशीर्षपृथुध्रुवादिपञ्चरात्राणिसन्ति ॥ पञ्चमुनिशासु ॥

पञ्चलक्षणम् । न० पुराणे ॥ यथा । सर्गश्चप्रतिसर्गश्च वंशोमन्वन्तराणिच । वंशानुचरितंचैव पुराणंपञ्चलक्षणमिति ॥ पुं० । पुरुषविशेषे ॥

पञ्चलवणम् । न० सैंधवादिपञ्चसु ॥ यथा । सैंधवंरुचकंचैवबिडंसामुद्रकंगुडमिति ॥ पञ्चानांलवणानां समाहार : ॥

पञ्चलाङ्गलकम्। न० महादान विशेषे ॥

पञ्चलोहम् । न० सौराष्ट्रकलोहेइति हेमचंद्र : ॥ स्वर्णरूप्यताम्रसीसकरङ्गेषु ॥

पञ्चलोहकम्। न० स्वर्ण रजत ताम्र

वङ्गनागेषु ॥
पञ्चवक्त्रः । पुं० शिवे ॥ पञ्चवक्त्रा णियस्यसः । तानियथा । विभाव्यमुखपञ्चंहि शिवस्यवरवर्णिनि । सद्योजातंवामदेवमघोरंचततः परम् ॥ तत्पुरुषंतथेशानंपञ्चवक्त्रंप्रकीर्तितम् ॥ सद्योजातंचवैशुक्लं शुद्धस्फटिकसन्निभम् । पीतवर्णंतथासौम्यं वामदेवंमनोहरम् ॥ कृष्णावर्णमघोरंच समंभीमविमर्दनम् । रक्तंतत्पुरुषंदेविदिव्यमूर्तिमनोहरम् ॥ श्यामलंचतथेशानं सर्वदेवशिवात्मकम् । चिंतयेत्पश्चिमेचाद्यं द्वितीयंचतथोत्तरे ॥ अघोरंदक्षिणेदेवंपूर्वेतत्पुरुषंतथा । ईशानंमध्यतोज्ञेयंचिन्तयेत्भक्तितत्परइति निर्वाणतन्त्रे षष्ठःपटलः ॥ सिं० ॥
पञ्चवटः । पुं० उरस्कटे । जोटिङ्ग । बालयज्ञोपवीतके । तीर्थविशेषे ॥
पञ्चवटी । स्त्री० दण्डकारण्यान्तर्भूतस्थलविशेषे ॥ पञ्चानांवटानां समाहारः । द्विगोरितिङीप् । तदुपलक्षितत्वात् । पञ्चवटीत्यभिविश्रुतः प्रसिद्धोदेशउच्यते ॥ तपःकरणार्थंपञ्चप्रकारवृक्षविशेषे ॥ यथा । अश्वत्थोबिल्ववृक्षश्चवटोधात्रीह्यशोककः । वटीपञ्चकमित्युक्तंस्थापयेत्पञ्चदिक्षुच ॥ अश्वत्थंस्थापयेत्प्राचि बिल्वमुत्तरभागतः । वटंपश्चिमभागेतुधात्रींदक्षिणतस्तथा ॥ अशोकं वह्निदिक्स्थाप्यंतपस्यार्थंसुरेश्वरि । मध्येवेदीं चतुर्हस्तां सुन्दरीं सुमनोहराम् ॥ प्रतिष्ठां कारयेत्तस्याः पञ्चवर्षोत्तरंशिवे । अनन्तफलधात्री सा तपस्याफलदायिनी ॥ इयंपञ्चवटीप्रोक्ताबृहत्पञ्चवटींशृणु । विल्ववृक्षंमध्यभागेचतुर्दिक्षुचतुष्टयम् । वटवृक्षंचतुष्कोणे .वेदसंख्यं प्ररोपयेत् । अशोकंवर्तुलाकारंपचविंशति सम्मितम् ॥ दिग्विदिक्ष्वामलकींच एकैकंपरमेश्वरि । अश्वत्थंचचतुर्दिक्षु बृहत्पञ्चवटीभवेत् ॥ यः करोति महेशानि साक्षादिन्द्रसमोभवेत् । इहलोके मन्त्रसिद्धिः परेचपरमागतिः ॥ इति हेमाद्रीयव्रतखण्डधृतस्कन्दपुराण वचनानि ॥
पञ्चवर्गः । पुं० कापटिकोदास्थितगृहपतिवैदेहिकतापसव्यञ्जनात्मके राज्ञांपञ्चविधेचारवर्गे ॥ यथा । तत्र परमर्मज्ञः प्रगल्भश्छात्रः कपटव्यवहारित्वात्कापटिकः । तंवृत्त्यर्थिनमर्थमानाभ्यामुपगृह्यरहसिराजाब्रूयात्यस्यदुर्वृत्तं पश्यसितत्तदानीमेवमयिवक्तव्यमिति ॥ १ ॥ प्रव्रज्यारूढपतित उदास्थितः । तं लोकेषु विदित दोषंप्रज्ञाशौच युक्तं वृत्त्यर्थिनं ज्ञात्वारहसिराजापूर्ववद्

ब्रूयात् । वह्नुत्पत्तिकमठे स्थापयेत् ० प्रचुर सस्योत्पत्तिकंभूम्यन्तरंच तद्वृत्त्यर्थमुपकल्पयेत् सचान्येषामपिप्रव्रजितानां राज चारकर्मकारिणां ग्रासाच्छादनादिकंदद्यात् ॥ २ ॥ कर्षक : चीणवृत्ति : प्रज्ञाशौचयुक्तोगृहपतिव्यञ्जनः ॥ तमपि पूर्व्ववदुक्त्वास्वभूमौकृषिकर्मकारयेत् ॥ ३ ॥ वाणिजक : चीणवृत्तिर्वैदेहिकव्यञ्जनः । तंपूर्व्ववदुक्त्वाधनमानाभ्या मात्मीकृत्य वाणिज्यङ्कारयेत् ॥ ४ ॥ मुण्डोजटिलोवावृत्तिकामस्तापसव्यञ्जन : । सोपिकञ्चिदाश्रमेव मन् वहुमुण्डजटिलान्तर कपटशिष्यगणवृत्तोगुप्तराजोपकल्पितवृत्तिस्तापस्यंकुर्यात् । मासद्विमासान्तरितं प्रकाशं वदरादि मुष्टिमश्नीयात् । रहसिचराजोपकल्पितं यथेष्टमाहारंकल्पयेत् । शिष्यास्तास्यातीतानागतज्ञानादिकं ख्यापयेयु : तेनबहुलोकवेष्टनमासाद्य सर्व्वेषां विश्वसनोयत्वात् सर्व्वकार्य्य मकार्य्यंच पृच्छन्ति अन्यस्यचकुक्रियादिकं कथयन्ति ॥ ५ ॥ एवंपञ्चवर्गं प्रकल्पनेन राज्ञ : प्रतिराजस्य आत्मोयानां चामात्यादीना मनुरागविरागज्ञानं भवति ॥ पञ्चानां वर्ग : ॥

पञ्चवल्कलम् । न० त्वक्पञ्चके ॥ यथा । न्यग्रोधोदुम्वराश्वत्थप्लक्षवेतसवल्कलैः । सर्व्वैरेकत्रसंयुक्तै : पंचवल्कलमुच्यते ॥ अपिच । न्यग्रोधोदुम्बराश्वत्थ प्लक्षपिप्पल पीतना : । चीरिवृक्षाश्च पञ्चैषां वल्कलं पञ्चवल्कलम् ॥ पञ्चैते चीरिणो वृक्षास्तेषां त्वक्पञ्च लक्षणम् । त्वक्पञ्च कंद्धिमं ग्राहिव्रण शोथ विसर्पजिदितिराजनिर्घण्ट : ॥

पंचवाण: पुं ० कामदेवे । स्मरे ॥ पंचवाणा : द्रावणाद्याअस्य । तेच । द्रवणं शोषणं वाणं तापनं मोहनाऽभिधम् । उन्मादनंचकामस्यवाणा : पंचप्रकीर्त्तिता: ॥ अपिच अरविन्दमशोकंच चूतंचनव मल्लिका । नीलोत्पलंचपञ्चैते पंचवाणस्यसायका:॥ पंचानां वाणानां समाहारे ॥ त्रि० । पंचवाण विशिष्टे ॥

पंचवायव : । पुं० प्राणापानव्यानोदान समानाख्येषु ॥ पंचचते वायवश्च ॥

पंचविधकृत्यम् । न० जगज्जन्मस्थितिध्वंसतिरोभावविमुक्तिषु ॥

पंचविपर्य्ययभेदा : । पुं ० अविद्यास्मिता रागद्वेषाभिनिवेशेषु यथासङ्ख्यंतमोमोहमहामोहतामिस्रान्धतामिस्रसंज्ञकेषु ॥ विपर्य्यय प्रभावानामप्यस्मिता दीनां विपर्य्यय स्वभावत्वात् ॥ यद्वा । यदविद्ययाविपर्य्येणा वधार्य्यते वस्तु अस्मिता दय

सत्स्वभावा : सम्यस्तदभि निविशं ति । अतएव पंच पर्वा अविद्येत्याह वार्षगण्य : ॥ *

पंचशर : । पुं० कामे। मकरध्वजे ॥ पंचशरा अस्य । तेच उन्मादनस्तापनस्च शोषणस्तम्भनस्तथा । सम्मोहनश्च कामस्यपंचबाणा: प्रकीर्त्तिता : ॥ पञ्चेन्द्रियार्थाःशरा : अस्येत्यन्ये ॥

पंचशलाका । स्त्री० विवाहोपयोगिविध विशेषे ॥

पञ्चशस्यम् । न० धान्य मुद्गतिल यव श्वेतसर्षपरूपे शस्यपञ्चके ॥ सर्षपस्थाने माषोपीतिदुर्गोत्सव पद्धति : ॥

पञ्चशाख:। पुं० शये । पाणौ । हस्ते ॥ पञ्च शाखा इव अङ्गुलयोऽस्य॥ न० पञ्च शाखानां समाहारे ।। त्रि० । पञ्च शाखा विशिष्टे ॥

पंचशिख : । पुं० सिंहे ॥ धर्मस्य हिंसाभार्यायां जातेमुनिविशेषे ॥ यथोक्तं वामन पुराणे ५ . अध्याये । धर्मस्यभार्याहिंसाख्या तस्यां पुत्र चतुष्टयम् । सम्प्राप्तं मुनि शार्दूल योगशास्त्रविचारकम् ॥ ज्येष्ठ : सन त्कुमारोभूद्द्वितीयश्च सनातन: । तृ तीय : सनकोनाम चतुर्थश्च सनन्द न : ॥ साङ्ख्य वेत्तारमपरं कपि लम्वोढु मासुरिम् । दृष्ट्वा पञ्च शिखं श्रेष्ठं योगनिष्ठं तपोनिधिम् । ज्ञानयोगंनते दद्युर्ज्यायांसो पिकनी यसामिति ॥

पंचशरण : । पुं पंचप्रकारशरणे ॥ यथा । अत्यम्लपर्णीकाण्डीर माला कन्द द्विशरणै: । क्रमोभवतियोगोयं पञ्चशरणसंज्ञक : । इतिराजनिर्घंट: शरण: श्वेतशरणश्चेति शरणद्वयम् ।

पञ्चशैरीषकम् । न० शिरीषस्यत्वगादि पंचम ॥ त्वक्पत्रफलमूलानिकुसुम श्चैवपंचमम् ।।

पंचषा : ।त्रि० पंचवाषड्वापरिमाणंयेषां तेषु ॥ वहुवचनान्तोयम् ।।

पंचसिद्धौषधय : । पुं ० पंचप्रकारौ षधिविशेषे ॥ यथा । तैलकन्द सुधा कन्द क्रोडकन्द रुदन्तिका: । सर्प नेत्रयुता : पंच सिद्धौषधिकसंज्ञका:॥

पञ्चसुगन्धकम् । न ० पंचप्रकार सुगन्धद्रव्ये ॥ यथा । कर्पूरकक्कोल लवङ्गपुष्प गुवाकजाती फलपंच केन । समांशभागेनचयोजितेनम नोहरं पंचसुगन्धकंस्यात् ॥

पंचसूना । स्त्री ० पंचप्रकारप्राणिव धस्थाने ॥ यथा। पंचसूनागृहस्थस्य चुल्लीपेषण्युपस्कर : । कण्डनीचोद कुम्भश्च बध्यते यास्तुवाहयन् ॥

पंचसूरणम् । न ० पंचशूरणे ॥

पंचस्कन्धी । पुं ० रूपविज्ञानादिस्क न्धानांसमुदाये॥

पंचस्रोत : । पुं ० शैवशास्त्रे ॥

पंचस्वरा । स्त्री० ज्योतिर्ग्रन्थविशेषे ॥
पंचस्वरोदय : । पुं ० ज्योति : शास्त्र विशेषे ॥
पंचाग्नि : । पुं० अग्निहोत्रिणि ॥ गार्हपत्यदक्षिणाग्न्याहवनीयसभ्यावसथ्याख्या: पंचाग्नयोयस्यतथोक्तोगृहे ॥ पवन : पावनस्त्रेतायस्यपंचाग्नयो गृहे । सायंप्रात : प्रदीप्यन्ते सविप्र: पङ्क्तिपावन : ॥ द्युपर्जन्यपृथिवीपुरुषयोषित्सुअग्निदृष्टिंय : कुरुते ० सोऽग्निहोत्रादिकारीवापंचाग्नि : ॥
पंचाङ्ग : । पुं० पुष्पिताश्वे । पंचभेदे ॥ कूर्मे ॥ प्रणामविशेषे ॥ यथा। बाहुभ्यांचैवजानुभ्यां शिरसावचसा दृशा । पंचाङ्गोयंप्रणाम : स्यात् पूजायांप्रवरोह्यसौ ॥ राज्ञांनये ॥ यथा । सहाया : साधनोपायाविभागोदेशकालयो : । विनिपातप्रतीकार : सिद्धि : पंचाङ्गइष्यतेइति ॥ न० । वृक्षस्यत्वगादिषु ॥ यथा ॥ त्वक्पत्रंकुसुमंमूलं फलमेकस्यशाखिन : । एकत्रमिलितश्चैतत्पंचाङ्गमितिसंज्ञितम् ॥ अधिकरणे॥ यथा॥ विषयोविषयश्चैव पूर्वपक्षस्तथोत्तरम् । निर्णयश्चेतिपंचाङ्गंशास्त्रे धिकरणंस्मृतमिति ॥ देवाराधना र्थस्तोत्रादिषु ॥ यथा ॥ स्तोत्रंच कवचं चैवपद्धति : पटलंतथा । नाम्नांसहस्रमित्येतत्पंचाङ्गं तत्त्ववेदिन इति ॥ तिथिवाराद्यात्मकेपत्रे । यथा । तिथिर्वारंचनक्षत्रंयोग : करणमेवच। पंचांगस्यफलंश्रुत्वांगङ्गास्नानफलंलभेदिति ॥ अपिच । वारोहरतिदु : स्वप्नंनक्षत्रंपापनाशनम् । तिथिर्भवतिगङ्गायायोग : सागरसङ्गम : ॥ करणंसर्वतीर्थानिश्रूयतेयत्रपंचिकेति॥
पञ्चाङ्गगुप्त : । पुं० कमठे। कच्छपे॥
पञ्चाङ्गप्रणाम : । पुं ० भक्तिश्रद्धातिशययुक्तेगुर्वादिप्रणतिविशेषे॥ यथा। जानुभ्यांचसपाणिभ्या मुरसाशिरसागिरा । पंचाङ्गताप्रणामस्यपूजायांप्रवरामतेति ॥
पंचाङ्गुल : । पुं ० मण्डे । एरण्डे ॥ शुक्लैरंडे ॥ त्रि । पंचाङ्गुलिमिते ॥ पंचाङ्गुलयोस्य । तत्पुरुषस्याङ्गुलेरित्यच् ॥ अङ्गुलिसदृशावयवेधान्यादिविक्षेपकेकाष्ठे ॥पचाङ्गुलयोयस्य । अङ्गुलेर्दारुणीतिषच्समासान्त : ॥
पंचाङ्गुली। स्त्री० तक्राह्वाक्षुपे ॥ इ० राजनि० ॥
पंचातपा। स्त्री० तपस्या विशेषे ॥ यथा । चर्या पंचा तपाचिन्त्याशाम्भवी शाम्भवो जप : । यस्त्रियै दारुभि : शुष्कै स्वतुर्दिक्षुचतुष्कृतम् ॥ वह्नि संस्थापनं ग्रीष्मे तीव्रांशुस्त्र पचम : । हस्तान्तरे चतुर्वह्नीन् कृत्वावैश्वानरेष्टिना ॥ तन्मध्यस्था सूर्यबिम्बं वीक्षती बहुलाशुके

तिकालिका पुराणम् ॥

पञ्चात्मक :। त्रि० पाञ्चभौतिके.॥

पञ्चानन :। पुं० शिवे । पञ्चआननान्यस्य ॥ सिंहे ॥ पञ्चविस्तृत मानमं यस्यस : ॥ यद्वा । मुखं पादाश्च पञ्च आननानीव यस्यस: ॥ अत्युग्रे ॥

पंचाप्सर :। न० दगडकारण्यस्थे तटाक विशेषे ॥ पंचाप्सरसोनिवसन्त्यत्र ॥

पञ्चामरा । स्त्री० पञ्चप्रकारामरलतासु ॥ यथा । एकातु अमरा दूर्वा तस्याग्रन्थिं समानयेत् । अन्या तु विजया देवी सिद्धिरूपा सरस्वती । अन्यातु विल्वपत्रस्या शिव सन्तोषकारिणी । अन्यातु योग सिद्ध्यर्थे निर्गुण्डीचामरालता ॥ अन्यातु काल तुलसी श्री विष्णो : प्रियतोषणी । एता: पञ्चा मरा ज्ञेया : योगसाधनकर्मणीति रुद्रयामलोत्तर खगडे ३६ पटल: ॥

पञ्चामृतम् । न० दुग्धादि पञ्चसु । यथा । दुग्धं सशर्करंचैव घृतं दधि तथामधु । पञ्चामृत मिदं प्रोक्तं विधेयं सर्व कर्मसु ॥ पञ्चानाममृतानां समाहार: ॥

पञ्चामृतयोग: । पुं० गुडूच्यादि पञ्चानांयोगे ॥ यथा । गुडूची गोक्षुरश्चैव मुसलीमुगिडकातथा । शतावरीति पञ्चानां योग: पञ्चामृताभिध इ० राज० नि० ॥

पञ्चाम्नाय :। पुं० शिव पञ्चमुख निर्गत पञ्चप्रकार शैवशास्त्र विशेषे ॥ ॥ यथा ॥ पूर्वाम्नाय : पूर्वमुख : पश्चिम : पश्चिमा मुख : । दक्षिणोदक्षिणस्तद्व दुत्तरश्चोत्तर : पर: । निरुत्तरंतथाचोर्द्धं सिद्धान्तागमरूपिणम् । ऊर्द्धाम्नायपरिज्ञानं नाल्पस्यतपस : फलम् ॥ पूर्वाम्नाय : शब्दरूपो दक्षिण : कर्णरूपक : । पश्चिम : प्रश्नरूप : स्यादुत्तरश्चोत्तरस्तथा ॥ ऊर्द्धाम्नायस्तत्त्वबोध : केवलमनुभवात्मक : इति भैरव तन्त्रादि ॥

पंचाम्रवापी। त्रि० पंचानामाम्रसहितानां वृक्षविशेषाणांसमारोपके॥ यथा। अश्वत्थमेकंपिचुमर्दमेकं न्यग्रोधमेकं दशपुष्पजाती : । द्वे द्वे तथादाडिम मातुलुङ्गे पचाम्रवापी नरकंनयाती तिवाराहपु० ॥

पंचाम्लम् । न० अम्लवेतसादिपञ्चसु ॥ यथा। अम्लवेतसवृचाम्ल वृहज्जम्बीरनिम्बुकै : । चतुरम्लंहि पंचाम्लं वीजपूरयुतं भवेत् ॥

पंचारी । स्त्री ० शारिशृङ्खलायाम् ॥ इतिशब्दरत्नमाला ॥

पंचार्चि: । पुं० बुधग्रहे ॥ इ ० त्रि० ॥

पंचाल : । पुं० वर्णवृत्तप्रभेदे ॥ यथा । कर्णेनदंडेन पंचालमाख्याहि ॥ यथा । शर्माणिसर्वाणि । देयानि

रुद्राणि ॥ प्रंभूमि । पंचालाः । नीवृद्विशेषे । कान्यकुब्जाद्दिक्षणाभिधदेशेषु ॥ पंचते । पचिविस्तारे । तमि विशि बिडीत्यादिना कालन् ॥ पंचालाः क्षत्रियाः तेषांनिवासी जनपदः पंचालाः । निवासि ऽ गोजनपदे लुप् । लुपियुक्तवद्व्यक्ति वचने ॥ पुराणोक्ता व्युत्पत्तिस्तुहर्य श्वान्मुद्गल सृञ्जय वृहदिषु यवीनर काम्पिल्लसंज्ञाः पंचानामेतेषां.विष याणां रक्षणायालमेतेमत्पुत्रा इति पुत्रा ऽ भिहिता इति पंचालाः । इ० वि० पु० ४ अंशे १६ अध्यायः ॥ कुरुक्षेत्रात् पश्चिमेतु तथाचोत्तर भागतः ।इन्द्रप्रस्थान्महेशानि दश योजनकद्वये ॥ पञ्चालदेशो देवेशि सौन्दर्यगर्वभूषित इति तन्त्रशास्त्रम्॥

पञ्चालिका । स्त्री ० वस्त्रादिकृत पुत्रिकायाम्॥ गीतिविशेषे॥ पञ्चभिर्वर्णैरल्यते। अलभूषणादौ । घञ् । स्वार्थेकन् । टाप् । प्रत्ययस्था दितीत्त्वम् ॥ संज्ञाया मितिएवुल्वा ॥ संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धि ः ॥

पंचाली । स्त्री ० पंचालिकार्थे ॥ शारि शृङ्खलायाम् ॥

पंचावटस्।न० उरस्कटे।वालोपवीते ॥

पंचावयवः । पुं ० अनुमाने ॥ पंच अवयवाअस्य । तेचयथा । प्रतिज्ञाहेतूदाहरणोपनयनिगमनानि पंचावयवाः । यथा । पर्वतोवन्हिमानितिप्रतिज्ञा । धूमवत्त्वादितिहेतुः योयोधूमवान् सर्वोग्निमान् यथाम हानसम् इत्युदाहरणम् .तथाचाय मित्युपनयः तस्मात्तथेति निगमनम् ॥

पञ्चावस्थः । त्रि० मृते । शवे ॥

पंचावस्थाः । स्त्री० भूम्नि । कौमारं पंचमाब्दंस्यात्पौगण्डंदशमावधि । कैशोरमापंचदशाद्यौवनंचततः परम् । वार्द्धकंचततःप्रोक्तं पंचावस्थाः प्रकीर्त्तिताः ॥ त्रि० । पंचावस्थायुक्ते ॥

पंचाशत् । त्रि० सङ्ख्याविशेषे ॥ पंच दशतः परिमाणऽमस्य । पङ्क्तिविंशति त्रिंशदित्यादिना निपातनात् प्रकृतेपंचाभावः शत्प्रत्ययः ॥ सङ्ख्येये ॥

पंचास्यः । पुं० सिंहे ॥ पंचते । पचि अच् । पंचंविस्तृतमास्यमस्य यद्वा । मुखं पादाश्च पञ्चास्यानीवयस्यसः ॥ शिवे ॥ पञ्चआस्यान्यस्य.॥

पञ्चिका । स्त्री० द्यूतविशेषे ॥ सतुपंचभिरक्षैः पंचभिः कपर्दैः पंचभिः शलाकाभिर्वाभवति । तत्रयदा सर्वे उत्तानाः पतन्ति अवाची वा तदा पातयिता न्यं जयति । तस्मै वान्यथापाते सतिपातयिताऽन्येन जीयते ॥

पंचकरणम् । न० आकाशादिसूक्ष्मभूतानां परस्परंव्यवहर्तप्राणिनिकाय व्यवहार निर्वाहकतदीय धर्माधर्मापेक्षपरमेश्वर सान्निध्यादि निमित्तापेक्षया विभागेन मिलितानां स्थूलतापत्तौ॥ तत्प्रकारस्तु । आकाशादिषु पञ्चसु एकैकं द्विधासमंविभज्य तेषु दशभागेषु प्राथमिकान् पञ्च भागान् प्रत्येकं चतुर्द्धासमंविभज्यतेषां चतुर्णां भागानां स्वस्वद्वितीयार्द्ध भाग परित्यागेन भागान्तरेषुयोजनमिति। तदुक्तम् । द्विधाविधायचैकैकं चतुर्द्धाप्रथमं पुनः। स्वस्वेतरद्वितीयांशैर्योजनात् पञ्चपञ्चतेति ॥ स्वार्द्धेषु स्वेतरार्द्धानां पादशो योजनन्तुतदितिच ॥ अपिच । द्विधाकृतस्वभूम्यादे रर्द्धमेकंचतुष्कृतम् । स्वान्यद्वितीयकार्द्धेषु संयुक्तंपञ्चताकरम् ॥ एवमर्द्धंद्विभूताना मितराष्टमभागजम् । स्वांशाधिक्येनभूम्यादि व्यपदेशोचसंस्फुट इति ॥

पञ्चेन्द्रियम् । न० श्रोत्रादिषु । श्रोत्रं त्वक्चक्षुषी जिह्वा घ्राणं पञ्चेन्द्रियंमतम् । पञ्चानामिन्द्रियाणांवैशुभेश्रवणदर्शने । श्रवणाद्वस्तुविज्ञानं दर्शनाच्चित्तरञ्जन मिति भागवतम् ॥ वागादिषु ॥ वाक् पाणि पाद पायू पस्थाख्यं कर्मेन्द्रियं मतमित्युक्तेः ॥

पञ्चेषुः । पुं० मदने ॥ पञ्चइषवोऽस्य ॥

पञ्चोपविषम् । न० उपविषाणां पंचके ॥ यथा । स्नुह्यर्क करवीराणि लाङ्गली विषमुष्टिका । एतान्युपविषाण्याहुः पंचपांडित्य शालिन इ० रा० नि० ॥

पञ्चोषणम् । न० पञ्चकोले ॥

पञ्चोष्माणः । पुं० भूमि आहारपाचक शरीरस्थ पञ्चाग्निषु ॥ यथा ॥ भौमाऽऽप्याग्नेय वायव्याः पञ्चोष्माणः सनाभसाः । पञ्चाहार गुणान् स्वान् स्वान् पार्थिवादीन् पचन्त्यनु ॥पार्थिवाः पार्थिवानेव शेषाः शेषांशदेहगान् ॥ इति सारकौमुदी ॥

पञ्जरः । पुं० शरीरे ॥ देहास्थि समूहे । कङ्काले॥ कलियुगे ॥ गवां नीराजनाविधौ चेति सारस्वताभिधान मिति राधाकान्तः।न० ।कायास्थिवृन्दे । शरीरास्थिपञ्जरे ॥ शालारे ।पक्ष्यादिबन्धगृहे। पिंजरा० इ० भा० ॥

पिंजरखेटः । पुं० पीलो० इ० गौ० भाषा प्रसिद्धे पलवे । मत्स्यमारणोपाये ॥

पञ्जलः । पुं० कोलकंदे ॥

पञ्जिः । स्त्री० सूत्रनालिकायाम् । पांइज० इ० गौ० भा० ॥ पञ्जि

कायाम् ॥

पञ्जिका । स्त्री० तूलनालिकायाम् । पांइज० गौ० भा० ॥ टीकाविशेषे ॥ यथा । टीकानिरन्तर व्याख्या पञ्जिकापद भञ्जिकेति हेमचन्द्रः ॥ अग्रसन्धान्याम् ॥ पञ्चाङ्गे । पत्रा इ० भा० । तिथिवारादि बोधके पत्रे ॥ आयव्यय लेखनार्थपत्रे । बही० खाता इ० भा० ॥ सकल पदव्याख्यायाम् ॥ पिञ्ज्यतेऽर्थोऽस्याम् । पिजिर्भाषार्थः । गुरोश्च हल इत्यः । पृ० । इकारस्याकारः । स्वार्थिकः ॥ पिञ्जयतिवा । क्वुन् ॥

पञ्जिकारकः । पुं० कायस्थजातौ ॥ त्रि० । टीकाकारके ॥

पञ्जी । स्त्री० तिथ्यादिज्ञापके पत्र विशेषे । तिथिपत्र० इ०प्र० । पञ्जिकायाम् ॥ यथा । यः गृहदैवज्ञ मुखेन पञ्जीं शृणोति राजा नरकं प्रयाति । दैवज्ञ वक्त्रा गशृणोति पञ्जींशत्रुः क्षयंयाति शशीव कृष्णे ॥ग्रन्थवि० ॥ टीकायाम् ॥

पञ्चीकरः । पुं कायस्थे । पञ्जिकाकृति ॥

पटः । पुं० चायालद्रुमे ॥ पुरस्कृते ॥ न० । चाले । पटले । छदिषि ॥ पुं० मुचेलके । शोभनवस्त्रे ॥ वस्त्रे ॥ चित्रपटे । चत्र० इ०भा० ॥ पटति । पटगतौ० पटविस्तारे वा । पचाद्यच् ॥ यद्वा । पट्यतेऽनेन पटभासने । खमोघचेतिघः घित्वा दन्यस्मादपि ॥ हलश्चेतिघञ् संज्ञा पूर्वकत्वाद् वृद्ध्यभावः । क्वचिद् चवाद् विषयेऽप्युत्सर्गोभिनिविशते इतिघञ् विषये पुंसीतिघोवा ॥

पटकः । पुं० सेनानिवेशे । शिविरे ॥

पटकारः । पुं० तन्तुवाये ॥ चित्रकरे ॥ चाते रा० इ० भा० ॥ पटंशोभन वस्त्रं चित्रपटंवा करोति । डुकृञ् । कर्मण्यण् ॥

पटकुटी । स्त्री० वस्त्र वेश्मनि । दूष्ये । गुणालयनिकायाम् । तंबू । इ० भा० ॥

पटच्चरम् । न० जीर्णवस्त्रे ॥ पटते । पट० वा० अत् । भूतपूर्वपटत् । भूतपूर्वचरट् ॥ यद्वा । पटत्इत्यव्यक्तं शब्दंचरति करोति । अच् ॥ यद्वा । पटइवाचरति । सर्वप्रातिपदिकेभ्यः क्विब्वा । आचारक्विपिश चन्ताच्चरट् ॥ पुं० । चौरे ॥

पटबन्धः । पुं० पटका इतिख्यातेकटिबन्धवि० पटस्यबन्धः ॥

पटभवनम् । न० उपकार्यायाम् । पटमण्डपादिराजसदने ॥

पटकमठः । पुं० अंशुकालये ॥

पटमण्डपः । पुं० पटभवने । दूष्ये ॥

पटमयम् । न० वस्त्रालये । दूष्ये ॥ शौम्याम् । पटवासे ।

पटरकः । पुं० गुन्द्रवृक्षे । पटेरा इ०भा०

पटलम् । न० पिटके ॥ परिच्छदे । परिवारे ॥ छदिषि । गृहाच्छादने । कानिइ०भा० तिलके दृग्रोगे । दृष्टेरावरके । आंखकापड़दा इ० भा० यथा । प्रथमे पटलेदोषो यस्यदृष्ट्यांव्यवस्थितः । अव्यक्तानिसरूपाणि कदाचिदथपश्यति ॥ दृष्ट्यांचत्वारि पटलानिसन्ति रसरक्ताश्रयंबाह्यम् द्वितीयंमांससंश्रयम् । तृतीयमेदःसंश्रितम् चतुर्थङ्कालकाश्रितम् ॥ तथा चसुश्रुतः । तेजोजलाश्रितंबाह्यं तेष्वन्यत्पिशिताश्रितम् । मेदस्तृतीयंपटल माश्रितंत्वचिचापरम् ॥ पञ्चमांशसमंदृष्टे स्तेषांबाहुल्यमिष्यते०इ-ति० ॥ अत्ररसेजः शब्देनरक्तम् जल शब्देनरसोव्याख्यातः । तेषुपटलेषु बाह्यादिभेदेनाधिष्ठानविशेषप्रभावात् दोषाणां लिङ्गविशेषमाह प्रथमे पटले इत्यादि । प्रथमेपटलेसर्वाभ्यन्तरेनतुवाह्ये ० इ० विजयरक्षितः ॥ स्त्री०न० । व्रजे । वृन्दे । सञ्चये ॥ पुं० न० ग्रन्थप्रभेदे ॥ पटंविस्तारंलाति । ला० । आतोनुपेतिकः ॥ पटत्युद्रकंवा । पटगतौण्यर्थ : । वृषादित्वात्कलच् ॥

पटलप्रान्तम् । न० वलीकनीध्रे । परीली इति० परावर्ली इतिच भाषा० ॥ पटस्य छदिषःप्रांतम् ॥

पटली । स्त्री० छदिषि ॥ गौ० ङीष् ॥

पटवापः । पुं० अंशुकालये ॥ चूर्णविशेषे । पटस्यवासः ॥ पटोवास्यतेयेनवा । वास० । चु । घ : ।

पटवासकः । पुं० चूर्णवि० । पिष्टाते । वुक्का इ० भा० ॥ पटोवास्यतेयेन । वासउपसेवायाम् । चु० । घः । स्वा० कन् ॥ पटंवासयतिवा । कर्मण्यण् । कन् ॥ *

पटहः । पुं० समारम्भे । आरम्भे ॥ युद्धवाद्यमानढक्कायाम् । आडम्बरे ॥ पटहोदुन्दुभिरितिस्वामी ॥ हिंसने ॥ पुं० । न० । आनके । ढोल इ० भा० ॥ पटंहन्ति । हन्० । अन्येभ्योपीतिड : ॥ पटेतिशब्दं जहाति । ओहाक्त्यागे । आतोनुपेतिकः ॥

पटाकः । पुं० पक्षिविशेषे ॥ पटति । पट० । पिना० आकः ॥

पटाका । स्त्री० पताकायाम् ॥ टाप् ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

पटालुका । स्त्री० जलौकायाम् ॥

पटि : । स्त्री० पटविशेषे ॥ वागुली ॥ कुंभिकाद्रुमे ॥ इतिमेदिनी ॥

पटिका । स्त्री० वस्त्रे ॥

पटिमा । पुं० पटुतायाम् । पाटवे ॥ पटोर्भाव । पृथ्० इमनिच् ॥

पटिष्ठः । त्रि० पटुतमे ॥ अयमेषा

मतिशयेनपटु : । अतिशायनेतम-
विष्ठनाविति० इष्ठन् ॥
पटी । स्त्री० तिरस्करिण्याम् । यव-
निकायाम् ॥ वस्त्रविशेषे ॥ गौरा-
दित्वान्ङीष् ॥
पटीयान् । त्रि० पटुतरे ॥ अयमनयो-
रतिशयेनपटु : । द्विवचनविभज्यो
पपदेतरबीयसुनौ ॥ स्त्री० । उगित
श्चेतिङीपि० पटीयसी ॥ समर्थतरे
त्रिलिङ्ग : ॥
पटीर : । पुं० पाटीरार्थेषु ॥ पटति
पटगतौ । कृशृपृकटिपटिशौटिभ्य-
ईरन् ॥
पटु : । पुं० पटोले । कारवेल्लीलता
याम् ॥ कारवेल्ले ॥ चौरके ॥ पटोल
पत्रे ॥ न० । छत्रायाम् ॥ लवणे ॥
पांशुलवणे ॥ त्रि० । दक्षे ॥ चतुरे ॥
मधुरे ॥ नीरोगे । रोगविहीने ॥
तीक्ष्णे ॥ स्फुटे ॥ निर्दये ॥ निष्ठुरे ॥
धूर्ते ॥ पाटयति । पटगतौ । ण्य-
न्त: । फलिपाटीत्यु: पटादेशश्च ॥
पटुक : । पुं० पटोले ॥
पटुतम : । त्रि० पटिष्ठे ॥ अयमेषाम-
तिशयेनपटु: । अतिशायनेतमप् ॥
पटुतृणकम् । न० लवणतृणे ॥
पटुपत्रिका । स्त्री० क्षुद्रचञ्चुक्षुपे ॥
पटुपर्णिका । स्त्री० चोरिणीवृक्षे ॥
पटुपर्णी । स्त्री० स्वर्णक्षीर्याम् ॥ हैमा
ह्वायाम् ॥ पटूनिपर्णान्यस्या : ॥
पाककर्णेतिङीष् ॥
पटोटजम् । न० छत्राके ॥
पटोल : । पुं० औषधि विशेषे । कर्क
च्छदे । तिक्तके । परवर इ० पलवल
इतिचभा० ॥ पटोलं पाचनं हृद्यं
वृष्यंलघ्वग्निदीपनम् । स्निग्धोष्ण
हन्तिकासास्त्रज्वरदोषत्रयक्रमीन् ॥
पटोलस्यभवेन्मूलं विरेचनकरंसुखा
त् । नालंश्लेष्महरंपत्रं पित्तहारिफ
लंपुन : । दोषत्रयहरंप्रोक्तं तद्वत्ति
क्तापटोलिका ॥ अपिच । पटोलप
त्रंपित्तघ्नं मूलंतस्यविरेचकम् । फलं
तस्यत्रिदोषघ्नंनाडीतस्यकफापहा ॥
पटति । पट० । अन्तर्भावितण्यर्थो
वा । कपिगडिगण्डीत्योलच् ॥ न०
वस्त्रान्तरे ॥
पटोलक : । पुं० शुक्तौ ॥
पटोलपत्रम् । न० पलवलपत्तीतिप्रसि
द्धशाके ॥ पटोलपत्रंपित्तघ्नं दीपनं
पाचनंलघु । स्निग्धं वृष्यं तथोष्णञ्च
ज्वरकासक्रमिप्रणुत् ॥
पटोलिका । स्त्री० ज्योत्स्न्याम्पचंडा
० इ० प्र० दीर्घफले । पटति । पट०
। ओलजन्तात् ० स्वा ० कन्० ।
टाबित्वञ्च ॥
पटोली । स्त्री० ज्योत्स्न्याम् । चचंडा०
पंडोल० इ० भा० प्र० दीर्घफले ॥
जातेरिति० गौरादित्वाद्वाङीष् ॥
पट्ट : । पुं० पेषणपाषाणे । शिल० इ

तिभाषा ॥ व्रणादीनांबन्धने । पट्टी इ०.भा० ॥ चतुष्पथे । चौबाटा०इ० भा० राजादिशासनवि० पट्टा० इ० भा० ॥ पीठे । पट्टा इति पटड़ा० इतिच भा० ॥ फलके । ढाल० इ तिभाषा० ॥ शाकप्रभेदे ॥ कौषेये ॥ नृपादीनां किरीटविशेषे ॥

पट्टक : । पुं० पट्टार्थे ॥

पट्टजम् । न० वस्त्रान्तरे । पट्टवस्त्रे ॥

पट्टदेवी । स्त्री० महाराज्ञ्याम् । पटरा णी० इ० भाषा० ॥

पट्टनम् । न० पत्तने ॥ पटन्तिजनायत्र पटगतौ ॥ वा० तनन् ॥

पट्टनी । स्त्री० पत्तने ॥

पट्टरङ्गम् । न० पतङ्गे । वक्कम्० इ०भा

पट्टरञ्जनकम् । न० पट्टरङ्गे ॥

पट्टलक्षणम् । न० नृपादीनां किरीट विशेषस्वरूपे ॥ यथा । विस्तरेणोनि र्दिष्टं पट्टानां लक्षणं यदाचार्यैः । तत्सङ्क्षेपः क्रियते मयात्रसकला र्थसम्पन्न : ॥ पट्ट : शुभदोराज्ञां म ध्येष्टावङ्गुलानि विस्तीर्णः । सप्तन रेन्द्र महिष्या : षड्युवराजस्य नि र्दिष्ट : ॥ चतुरङ्गुल विस्तार : पट्टः सेनापते र्भवतिमध्ये । द्वेचप्रसाद पट्ट : पञ्चैते कीर्तिता : पट्टा : ॥ सर्वेद्विगुणा यामा मध्यादर्द्धेन पा- र्श्वविस्तीर्णा : । सर्वेच शुद्धकांचन विनिर्मिता : श्रेयसो वृद्ध्यै ॥ अत्रै व शुभाशुभज्ञानमाह । क्रियमाणं यदिपत्रं सुखेन विस्तारमेति पट्टस्य । वृद्धिजयौ भूमिपतेस्तथा प्रजानांच सुखसम्पत् ॥ जीवितराज्य विना शंकरोति मध्ये व्रण : समुत्पन्न : । मध्ये स्फुटितस्त्याज्यो विघ्नकर : पार्श्वयो : स्फुटित : ॥ अशुभेलक्ष णे दृष्टे किङ्कुर्यादित्याह । अशुभ निमित्तोत्पत्तौ शास्त्रज्ञ: शान्तिमा दिशेद्राज्ञ : । शस्तनिमित्त : पट्टो नृपराष्ट्रविवृद्धये भवति ॥

पट्टशाकम् । न० नाडीचे । नालिता शाक० इ० गौ० भा० । नालीकाशा क ॥ इ० दे० भा० ॥

पट्टारोहा । स्त्री० पट्टदेव्यां ॥ पट्टे आ रोहोयस्याः सा ॥

पट्टाही । स्त्री० पट्टदेव्याम् ॥

पट्टिका । स्त्री० अल्पविस्तारेपट्टवस्त्र विशेषे ॥ पट्टी० इ० प्र० वस्त्रे ॥ वितस्तिविस्तारेवस्त्रे ॥ पट्टिकाख्य लोध्रे ॥

पट्टिकाख्य : । पुं० क्रमुके । रक्तलोध्रे ॥ पट्टिका आख्यायस्य ॥

पट्टिकालोध्र : । पुं० क्रमुके । लाक्षाप्र सादने । रक्तलोध्रे ॥

पट्टी । पुं० रक्तलोध्रे । पट्टिकाख्ये ॥ त्रि० । पट्टविशिष्टे ॥ पट्टोस्यास्ती ति । अतइनि : ॥

पट्टिल : । पुं० पूतिकरञ्जे ॥

पट्टिश : पुं० खड्गविशेषे। अस्त्रविशेषे ॥

पट्टिस :। पुं० परशु : पट्टिशोनाम सएवचपरश्वध इतिभरत :॥

पट्टी। स्त्री० ललाटभूषायाम्॥ पट्टिकालोध्रे॥ तलसारके। अश्ववचोबन्धनरज्जौ॥ व्रणावृतौ॥ त्निजन्तात्पट्टिशब्दात्ङीष्॥

पट्टोलिका। स्त्री० व्यवस्थापत्रे॥ पट्ट इ० भा० प्र० इ० केचित्॥

पट्टु :। पुं० रथे॥ भूलोके॥ पश्यतेपटगतौ। सर्वनिघृष्वरिष्वेति साधु :॥

पठकः। पुं० पठनकर्त्तरि॥ पठति। पठ०। अच्। स्वा० कः॥

पठनम्। न० वाचने॥ यथा। भूतप्रेतपिशाचानांपठनादेवनाशनमिति॥

पठमञ्जरी। स्त्री० श्रीरागस्यचतुर्थरागिण्याम्। अस्यालक्षणंयथा। वियोगिनीकान्तवितीर्णपुष्पां स्रजंवहन्तीवपुषातिमुग्धा। आश्वास्यमानाप्रिययाचसख्याविधूषराङ्गीपठमञ्जरीयमितिदामोदरः॥

पठसमञ्जरी। स्त्री० रागिणीविशेषे॥ इतिहलायुध :॥

पठि :। स्त्री० पठने॥ इ० शब्द०॥

पठितः। त्रि० वाचिते। अधीते। कृतपाठे। यथा। मयानपठिताचण्डीत्वयानापिचिकित्सितम्। अकस्मान्नगरोपान्ते कथंधूमा यतेचितेतिहास्यार्णव :॥

पठितव्यः। त्रि० पठनीये। पाठ्ये॥

पड्वीशशङ्कुः। पुं० अश्वस्य पादबन्धनकीले॥ पद्नशीलाः पादाः। तेषांसंहतिःपड्वी। तस्याईशो नियामकपड्वीश : वर्णविकारश्छान्दस :। सचासौशङ्कुश्चेतिवैदिकोयम्॥

पणः। पुं० वराटकानांविंशतिगण्डके॥ मूल्ये॥ कार्षापणे॥ क्रय्यशाकादिकायाम्। विक्रय्यशाकादिमुष्टौ॥ व्यवहारे॥ भृतौ॥ धने॥ द्यूतादावुत्सृष्टे॥ इतिहेमचन्द्रः॥ पणनम्पण्यते ऽ नेनवापणः। नित्यंपणः परिमाण इत्यप् पुंसीति घोवा। हलश्चेतिघञ्वा। संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धिः। शौण्डिके॥ पणितद्यूतवेतने॥ ग्लहे। होडइतिभाषा॥ पण्यतेः उत्सृज्यते। इ० सः॥ द्यूते॥ पणो ग्लहो ऽस्त्यस्मिन्। अर्शआद्यच्॥

पणग्रन्थि :। पुं० हट्टे॥

पणनम्। न० विक्रये॥

पणफरम्। न० लग्नाद्द्वितीय पंचमाष्टमैकादशलग्नेषु॥

पणबन्ध :। पुं० संधौ॥ फलसिद्धौ॥

पणव :। पुं० वाद्यविशेषे॥ गायन पटहे ढोलकी० इ० प्र०॥ करताल इ० ख्याते॥ मुखवाद्यवि०। नेपालेगुर्जरेच भूकर इ० नाम्ना प्रसिद्धे इत्येके॥ करणालइ० भाषा० प्र०

ष्ववाद्ये ॥ पणंवाति० गच्छति । आ तु इ० क : ॥ पणायति अन्तस्त लोक: पणश्इति स्वामी ॥

पणवा । स्त्री० पणव वाद्ये ॥ इतिद्वि० ॥

पणस : । पुं० पनसे । पण्यद्रव्ये ॥ पणायतेस्म । पणव्यवहारेस्तुतौच । अल्पविचमौल्यसच् ॥

पणाङ्गना । स्त्री० वेश्यायाम् ॥ इ० हे०

पणाया । स्त्री० क्रय विक्रयरूपे व्यव हारे ॥

पणायित: । त्रि० ईड़िते । स्तुते ॥ पणा य्यतेस्म । पण० । क्त : । आयादय आर्द्धधातुकेवा ॥

पणास्थि । न० वराटके॥पणस्यअस्थि ॥

पणास्थिकम् । न० वराटके । कपर्दके ॥

पणि : । पुं० चौरे ॥

पणित : । त्रि० पणायिते । स्तुते ॥ पणाय्यतेस्म । पण० । क्त : । आया भाव : ॥

पणितव्य : । त्रि० विक्रेयद्रव्ये ॥ स्तौ तव्ये ॥ व्यवहार्ये ॥ पण्यते । पण० । तव्यत्तव्यानीयर : ॥

पण्ड : । पुं० क्लीवे । नपुंसके ॥ पंडते । पडिगतौ । अच् ॥ यद्वा पणते ॥ पण० । अमन्ताड्ड : ॥ त्रि० । निष्फले ॥

पण्डक : । पुं० पण्डे ॥ भिक्षौ । परि व्राजि ॥ यथा । अद्यजातां यथा नारींतथा षोड़श वार्षिकीम् । शत वर्षांच योद्दष्ट्वा निर्विकार : सपण्ड क इति० ॥

पण्डा । स्त्री० धियि । बुद्धौ ॥ पण्ड्य तेऽनया । पडि० । गुरोश्चहल: । टा प् । तत्त्वानुगायां बुद्धौ ॥ निर्णया त्मज्ञाने ॥

पण्डापूर्वम् । न० फलजनकापूर्वे ॥ त्रि० । तद्विशिष्टे ॥

पण्डित : । पुं० विदुषि । दोषज्ञे । सद्धावति । कवौ । धीरे । निषेवते प्रशस्तानि निन्दितानिन सेवते । अनास्तिक : श्रद्दधान एतत् पण्डि त लक्षणम् ॥ पठका: पाठकाश्चैव येचान्ये शास्त्र चिन्तका : । सर्वे व्य सिनोमूर्खाय: क्रियावान् सपण्डित इत्यस्यलक्षणं महाभारते वनपर्वण्यु क्तम् ॥ सम्यग्दर्शिनि । समदर्शिनि । ज्ञानिनि विचार जन्यात्म तत्त्वज्ञा नवति ॥ शास्त्रकुशले ॥ उपदि ष्टार्थग्रहणसमर्थे ॥ पण्डाजाता ऽस्य ता० । इतच् ॥ यद्वा ॥ पण्डतेऽस्मात् पडि० । गत्यर्थेतिक्त: । इट् ॥ ना- त: परतरंलोकेकिञ्चिदाश्चर्यमद्भुतम् । पुत्रदारगृहासक्त : पण्डित: परिगी यते ॥ सिद्धके ॥

पण्डितम्मन्य : । त्रि० आत्मानंपण्डि- तंमन्यतेयस्तस्मिन् ॥

पण्डितमानी । त्रि० पण्डिताभि मा- निनि ॥

पण्यम् । त्रि॰ विक्रेये । विक्रयक्रिया कर्म्मणि । पणितव्ये ॥ पण्यते । पण॰ अवद्यपण्य वर्य्यागर्ह्यपणितव्याऽनिरोधेष्वितिसाधु ॥ व्यवहर्त्तव्ये ॥ स्तुत्यर्हे ॥

पण्यवीथिका । स्त्री॰ विपणौ ॥ पण्यानांवीथी । स्वार्थेकन् । बाणीआवीहीइतिवजार॰इतिचभाषा ॥ आपण : पण्यवीथीचद्वयंवीथीतिसंज्ञितमितिशाश्वत : ॥

पण्यवीथी । स्त्री॰ विपणौ । हट्टशून्ये विक्रयस्थाने ॥ क्रयविक्रयस्थाने ॥ हट्टमार्गे ॥ पण्यानांवीथी ॥

पण्यशाला । स्त्री॰ हट्टे । विक्रयगृहे ॥ पण्यानांशाला ॥

पण्यस्त्री । स्त्री॰ वेश्यायाम् ॥

पण्या । स्त्री॰ज्योतिष्मत्याम् । मालकाँगणी॰ इ॰ भा॰ ॥ टाप् ॥

पण्याङ्गना । स्त्री॰ वेश्यायाम् ॥

पण्याजीव: । पुं॰ क्रयविक्रयिके । वणिजि ॥ पण्यमाजीवोस्य ॥

पण्याजीवकम् । न॰ हट्टे ॥

पण्यान्धा । स्त्री॰ तृणविशेषे । कङ्गुनीपत्रायाम् ॥ दीर्घामध्यातथाऽऽह्रस्वापण्यान्धाचत्रिधास्मृता । रसवीर्यविपाकेषुमध्यमा गुणदायिकेतिराजनिर्घण्ट: ॥

पतम् । न॰ पत्ते ॥

पतग: । पुं॰ पक्षिणि ॥ पतेनपक्षेणग-च्छति । गम्लृ॰ । ड: ।

पतगोत्तम : । पुं गरुडे ॥ पतगेषुउत्तम : ॥

पतङ्ग: । पुं॰ शलभे ॥ शालिप्रभेदे ॥ पक्षिणि ॥ सूर्य्ये ॥ कन्दुके ॥ योसौत्वयाकरसरोरुहत: पतङ्गइतिलक्ष्यम् । जलमधूके ॥ पतति । पत्लृ॰ । पतेरङ्गच्पक्षिणि । बाहुलकात्अर्थान्तरेप्यङ्गच् । न॰ । सूते । पारदे ॥ पटरञ्जनके । वक्कम्॰ इ॰ भा॰ प्र॰ । पतङ्गंमधुरंशीतंपित्तश्लेष्मव्रणास्रनुत् । हरिचन्दनवद्वेद्यं विशेषाद्दाहनाशनम् ॥

पतङ्गिका । स्त्री॰ पुत्तिकायाम् । मधुमक्षिकाप्रभेदे ॥ अङ्गजन्तात्पतते : स्वार्थेकन्संज्ञायांवा ॥

पतञ्चिका । स्त्री॰ धनुर्ज्यायाम् ॥ इ॰ शब्द ॰ ॥

पतञ्जलि : । पुं॰ गोनर्दीये । वार्षगण्ये । महाभाष्यकारमुनौ ॥ वररुचौ॰ इतिशब्दरत्नावली ॥

पतत् । पुं॰ खगे ॥ त्रि॰ । पातुके । पतनशीले ॥ पतति । पत्लृ । लट : शत्रादेश : ॥

पतत्पति : । पुं॰ अण्डजमण्डलेश्वरे । गरुडे ॥ पततां पति : ॥

पतत्रम् । न॰ पक्षिपक्षे । पंख॰ इ॰ भा॰ ॥ पतन्तंत्रायते । त्रैङ् । आतोनुपेतिक : ॥ पतत्यनेनवा ।

पतेर्बाहुलकादचन् ॥ पतति । पत्लृ० । अमिनचीत्यचन् वा ॥
पतत्रि: । पुं० खगे । पक्षिणि ॥ पतति । पत्लृ० । पतेरत्रिन् ॥
पतत्री । पुं० विहङ्गे । पक्षिणि ॥ पतत्रमस्त्यस्य । अतइनि: ॥
पतद्ग्रह: । पुं० कटकोले । प्रतिग्राहे । प्रोगठे । निष्ठीवनपात्रे । पीकदानी इति भा० ॥ पतन्तं गृह्णाति । ग्रह० । विभाषाग्रह इतिपक्षेऽच् ॥ पततो ग्रह इतिवा ॥
पतनम् । न० पाते । पडना इ० भा० ॥ यथा । अशने: पतने नवेदना पतनज्ञान मतीवदु: सहमिति ॥ पापे ॥ यथा । अकुर्वन्विहितं कर्म निन्दितञ्चसमारन् । प्रसज्जंश्चेन्द्रियार्थेषु नर: पतनमृच्छतीति ॥ पतेर्ल्युट् ॥
पतयालु: । त्रि० पातुके । पतनशीले ॥ पतयति ॥ पतगतौ । चु० । स्पृहिगृहीत्यालुच् ॥
पतङ्ग: । पुं० पक्षिणि ॥ पक्षिविशेषे ॥ पतंगे ॥ चन्द्रे ॥ पतति । पत्लृ० । अत्यविचमीत्यादिनाऽसच् ॥
पताका । स्त्री० ध्वजाञ्चले । वैजयन्त्याम् । केतने ॥ शोभमाना ध्वजाग्रेयापताकासा प्रकीर्त्तिता ॥
पततिपत्यतेज्ञायतेयोधभेदोऽनया वा । पत्लृ० । बलाकादयश्चेति साधु: ॥ ध्वजे ॥ सौभाग्ये ॥ नाटकाङ्गे ॥ केतौ ॥
पताकिक: । त्रि० पताकावति ॥ पताकास्त्यस्य ॥ व्रीह्या० ठन् ॥
पताकी । त्रि० पताकासंयुक्ते । वैजयन्तिके ॥ पताकास्यास्तिव्री० इनि: । रिष्टारिष्ट बोधके ज्योतिर्विदां चक्रविशेषे ॥
पताकिनी । स्त्री० सेनायाम् ॥ नान्तलक्षणोङीप् ॥
पति: । पुं० कान्ते । धवे । प्रिये । भर्त्तरि । विधिनापाणिग्राहके । भर्तार० इ० भा० ॥ अनुकूल दक्षिण धृष्टशठभेदात् पतिश्चतुर्विध: ॥ परमेश्वरे ॥ यथा । सर्वपति: स्यादकुतोभय: स्वयम् समन्तत: पाति भयातुरंजनम् । सएकएवेतरथामिथोभयंनैवात्मलाभादधि मन्यतेपरमिति ॥ मूले ॥ गतौ ॥ त्रि० । ईशे ॥ त्राणशीले ॥ पाति । पारक्षणे । पातेर्डति: ॥
पतिम्बरा । स्त्री० स्वयम्बरायाम् । स्वेच्छया पतिकृति कन्यायाम् ॥ पतिं वृणोति । वृञ् ० । संज्ञायां भृतवृजीत्यादिना खचिपूर्व पदस्यमुम् ॥ पतिंवृणीतेवा । वृङ्सम्भक्तौ ॥ कृष्णजीरके ॥ इ० श० चं० ॥

पतिघ्नी । स्त्री॰ पाणिरेखाविशेषे ॥ पतिंहन्ति । हन॰ । अमनुष्यकर्तृके चेतिटक्॥ स्वामिहन्त्र्याम् ॥ लक्षणे जायापत्योष्टक् । उपधालोप: कुत्वम् ॥

पतित: । त्रि॰ महापातकिनि । स्वधर्मच्युते । पातित्यविशिष्टे ॥ स्वधर्मंय: समुच्छिद्य परधर्मंसमाश्रयेत् । अनापदि स विद्वद्भि: पतित: परिकीर्तित: ॥ गलिते । पतनाश्रये । प्रस्कन्ने । पडा॰ इ॰ भा॰ ॥ पत्लृ॰ । क्त: । द्वितीयाश्रितातीतपतित इतिनिपातादिट् ॥ पतितागुरवस्त्याज्या नतुमाता कदाचन । गर्भधारण पोषाभ्यां तेभ्यो माता गरीयसी ॥

पतिदेवता । स्त्री॰ पतिव्रतायाम् ॥ पतिरेव देवतायस्या: ॥

पतिबान्धव: । पुं॰ पत्युर्मातृ प्रभृतिषु ॥ यथा । पत्युर्माता पिताभ्राता पत्युर्भ्रातु: स्वसु: सुता । पत्यु: पितु: सोदराश्च विज्ञेया: पतिबांधवा: ॥ इतिमहानिर्वाणतन्त्रम् ।

पतिवत्नी । स्त्री॰ सधवायाम् । सभर्तृकायाम् ॥ पतिर्विद्यते यस्या: । मतुप् । अन्तर्वत्पतिवतोर्नुगित्यनेन निपातनात् वत्वं नुगागम विधानञ्च । ततश्छन्दोभ्योङीप् ॥

पतिव्रता । स्त्री॰ सुचरित्रायाम् । सत्याम् । साध्व्याम् । पतिशुश्रूषा व्रतायाम् ॥ पत्यौव्रतं नियमोऽस्या: । पतिर्व्रतमस्यावा । पतिशब्द: पतिसेवायां लाक्षणिक: ॥ यथा । आर्त्तार्त्ते मुदिता हृष्टे प्रोषिते मलिना कृशा । मृतेम्रियेतया पत्यौ साध्वी ज्ञेया पतिव्रता ॥ अपिच॰। सुप्तेप श्चाच्चयाशेते पूर्वमेव प्रबुध्यते । नान्यं कामयते चित्ते सास्त्रीज्ञेया पतिव्रते ति ॥ धर्मार्थकामेषु मनोवाक् काय कर्मभि: पतिरेव मया परिचरणीय इति व्रतंयस्या:सा ॥

पतेर: । पुं॰ खगे ॥ पक्षिणि ॥ त्रि॰ । गन्तरि । गमनशीले ॥ पतति । पत्लृ॰ । पतिकठिकुठील्येरक् ॥

पत्तङ्गम् । न॰ रक्तचन्दने॥ वकम्॰ इ॰ भा॰ प्र॰वृक्षवि॰ ॥पतङ्ग । रक्तकाष्ठ । सुरङ्गदे ॥ पत्तङ्गन्तुरक्तसारं सुरङ्गं रञ्जनं तथा । पटरञ्जन माख्यात पत्तूरंचकुचन्दनम् ॥ पत्तङ्गंमधुरंशीतं पित्तघ्नं व्रणगास्रनुत् । हरिचन्दवज्ज्ञेयंविशेषाद्दाहनाशनम् ॥

पत्तनम् । न॰ नगरे । पुटभेदने ॥ पतन्तिजनायत्र ॥ पत्लृ॰ । विपतिभ्यां तनन् ॥ यत्रराजातत्परिचारकाश्च तिष्ठन्तितत्पत्तनम् ॥ महत्यांपुर्याम् ॥मृदङ्गे ॥

पत्तनवणिक् । पुं॰ स्वाध्यायिनि । नगरवणिजि ॥ इतित्रिकाण्डशेष: । पत्त

नस्यवणिक् ॥

पत्तलम् । न० अवनदुग्धे ॥ इति प्रा णकृष्णशब्दांबुधिः ॥

पत्तिः । पुं० पदगे । पदातिके ॥ पद्यते । पद० । बाहुलकात्तिः । क्तिज्वा ॥ वीरमात्रे ॥ चतुर्मात्रिकस्य चतुर्थभेदे ॥ स्त्री० । गतौ ॥ सेनाविशेषे ॥ एकेभैकरथाव्यश्वापत्तिः पंच पदातिकेत्युक्तेः ॥ अपिच । एको रथोगजश्चैकोनराः पंचपदातयः । त्रयश्चतुरगास्तज्ज्ञैः पत्तिरित्यभिधीयते ॥ समस्तसङ्ख्यया पत्त्यां दशते परिकीर्त्तिताः ॥ पततिंप त्यतेवा पत्त्व० । क्तिन् ॥ पद्यते पद० स्त्रियांक्तिन् । क्तिज्वा ॥

पत्तिकः । पुं० पत्तिपतौ ॥ हस्त्यश्वरथ पदात्यात्मकस्याङ्गदशकस्यैकः पतिः कार्यः सचपत्तिकउच्यते ॥

पत्तिसंहतिः । स्त्री० पादाते । पत्तीनां संहतिः ॥

पत्तूरः । पुं० शालिञ्चशाके । लोहमारके ॥ न० । पत्तङ्गे । कुचन्दने ॥

पत्नी । स्त्री० द्वितीयायाम् । पाणिगृहीत्याम् । सहधर्मिण्याम् ॥ पतिव्रता रूपवती स्वाचारासंयतेन्द्रिया । पत्नीयदातदावेहि नाल्पस्यतपसःफलम् ॥ पत्युर्यज्ञसंयोगो ययादम्पत्योः सहाधिकारात् पत्युर्नोयज्ञसंयोगे० इ० नकारांता देशोङीपच ॥

सर्वावयवसंपूर्णा सुवृत्तामुद्वहेन्नरः । क्रयक्रीताचयानारी पत्नीसानविधीयते ॥

पत्नीसंयाजः । पुं० यागविशेषे ॥

पत्न्याटः । पुं० वासागारे । भोगगृहे । निष्कुटे ॥ इ० त्रि० शे० ॥

पत्मा । पुं० अन्तरीक्षे ॥ पतन्ति पत्रिणोऽस्मिन् । अन्येभ्यो० इ० पतते र्मनिन् ॥

पत्रम् । पुं० । न० अश्वादिवाहने । यानमात्रे ॥ पलाशे । पर्णे । दले ॥ शरपक्षे ॥ पक्षिपक्षे ॥ क्रुर्याम् ॥ पतन्त्यऽनेनेत्यर्थे दामनीशसेत्यादिनाकरणेष्ट्रन् ॥ पततिवा । पत्त्व० । सर्वधातुभ्यः ष्ट्रन् ॥ तेजपत्रे । तमालपत्रे । पत्रके । लेखनाधारे । पत्रा० इ० भा० ॥ यथा । षाण्मासिकेतुसम्प्राप्ते भ्रान्तिः सञ्जायते यतः । धात्राक्षराणि सृष्टानि पत्रारूढान्यतः पुरा ॥ धातुमयपत्राकृति द्रव्ये । पत्तर० इ० भा० ॥ दूरदेशस्थ सुहृदादीनां वार्ताबोधक लिपिविशेषे । चिट्ठी० पत्री० इ० भा० ॥ अथ पत्ररञ्जनम् । सुवर्णरूप्य रङ्गाद्यै रञ्जयेत् पत्रमुत्तमम् । सामान्योत्तम मध्यानां पत्ररञ्जन मीरितम् ॥ अथ पत्रप्रमाणम् । षडङ्गुलाधिकं हस्तं पत्रमुत्तममीरितम् । मध्यमं हस्तमात्रं स्यात् सा

पत्रम्

मान्यं मुष्टिहीनकम् ॥ अथ पत्रभ
ङ्गप्रकार: । पत्रन्तु त्रिगुणी कृत्य
ऊर्द्धं तु द्विगुणं त्यजेत् । शेषभागे
लिखेद्दर्णान् गद्यपद्यादि संयुतान्
॥ अथ पत्रस्वरचनक्रम: । राजले
खकमाहूय नृपो ब्रूयात् प्रयत्नत: ।
पत्रं कुरुयथायोग्यं गद्यपद्यादिसंयु
तम् ॥ पण्डितद्वय मानीय लेख
कोरहसिस्थित: । यथायोग्यानु
सारेणपत्रं कुर्यान् मनोरमम् ॥ दिन
द्वयंत्रयंवापि बिचार्यपण्डितेनवै । स्व
भक्तिर्दूषणंज्ञात्वा विलिखेत्पत्रपुस्त
के ॥ सामान्यपत्रं संलिख्य रहसिश्राव
येन्नृपम् । नृपाज्ञयाशुभेपत्रे विलि
खेद्राजलेखक: ॥ अथ लेखनप्रका
र: । अङ्कुशं प्रथमं दद्यात् मङ्ग
लार्थं विचक्षण: । मध्ये विंदु समा
युक्त मध: सप्ताङ्क संयुतम् ॥
तदध: स्वस्ति विन्यस्य ततोगद्यं
सुशोभनम् । तत: श्री शब्दरूपाणि
पदन्यासक्रमंलिखेत् ॥ भाषयासंस्कृ
तेनैव कुशलंविलिखेत्सुधी: । तत:
शुभाशुभांवार्तां संस्कृतै: प्राकृतै
स्तथा ॥ तत: प्रमाणमंदेशं ततोवा
र्तांनियोजयेत् । कीर्तिप्रीतियुतंपद्यं
तत: किमधिकादिकम् ॥ पत्रप्रे
षणश्लोकंच अङ्कमासादिसंयुतम् ।
सर्वेषामेव पत्रेषु लिखनं चैवमीरि
तम् ॥ सर्वेषामेव पत्राणां विधिंज्ञा

पत्रम्

त्वालिखेत्तु य: । स्वदेशे कीर्त्तिमा
प्नोति तथा देशान्तरेष्वपि ॥ एवं
शास्त्रक्रमंज्ञात्वा योलिखेत्राजपत्र
कम् । सराज मन्त्रिभि:सार्द्धं यश:
प्राप्नोत्यनुत्तमम् ॥ शास्त्रसन्दर्भम
ज्ञात्वा योलिखेद्राजपत्रकम् । स
राज मन्त्रिभि: सार्द्धं दुर्यशोमहदा
प्नुयात् ॥ * ॥ अथ पत्रनयनक्रम: ।
राजपत्रं नयेन्मूर्ध्नि ललाटेमन्त्रिणां
मतम् । गुरुपत्रं नयेन्मूर्ध्नि ब्राह्मणा
नांतथैवच ॥ यतिसन्न्यासिनांचै
व स्वामिनस्तथैवच । सादरेणैवय
त्नेन तथामूर्द्ध निधारयेत् ॥ भार्यापु
त्रस्यमित्रस्य हृदयेधारयेत्सुधी: ।
प्रवीराणांकण्ठदेशे पत्रधारणमीरि
तम् ॥ एतेषांचैवपत्राणा मुक्तंधार
णलक्षणम् । अन्येषामपिपत्राणां नि
यमोनात्रदर्शित: ॥
अथपत्रपठनप्रकार: । पत्रं धृत्वान
मस्कृत्य पूर्वाग्रेस्थापयेत्सुधी: । द
क्षिणायेणसदसि नृपाग्रेराजलेक:
॥ पत्रं वितक्यसदसि द्विवारंमनसा
पठेत् । स्फुटंपश्चात्प्रवक्तव्यमत्रोभो
राजलेखक: ॥ रहसिश्रावयेत्पत्रं
शुभंवायदिवाऽशुभम् । पत्रंश्रुत्वावि
दित्वार्थं सभायांश्रावयेत्तत: ॥
रहस्यपत्रं रहसि नृपाग्रेश्रावयेत्द्विज:
। अशुभंनैवसदसि शुभंपत्रं नृपाज्ञ
या ॥ एवंक्रमेणपत्रार्थं श्रावयित्वा

पत्रम्

द्विजोत्तम : ॥ नृपते : सन्निधौ स्थि
त्वा नृपाज्ञामनुवर्त्तते ॥
अथ पत्रचिह्नानि । ऊर्द्धे षडङ्गुलं
त्यक्त्वा वर्त्तुलंचन्द्रबिम्बवत् । कस्तूरी
कुङ्कुमैःकुर्यात् राजपत्रंसुचिह्नितम्॥
मन्त्रिणांकुङ्कुमेनैव पण्डितस्यैवचन्द
नैः । गुरूणांचन्दनेनैव सिंदूरेणैव
स्वामिनः ॥ भार्यायाश्चाप्यलक्तेन च
न्दनैःपितृपुत्रयोः ।सन्यासिनांचन्द
नेन यतीनांकुंकुमेनच ॥रक्तचन्दन
पंकेन भृत्यस्यसमुदीरितम् ॥ शोणि
तेनैवशत्रूणां पत्रचिह्नंप्रकल्पयेत् ॥
एतेषांचैवसर्वेषां यथायोग्यानुसार
तः । पत्रस्योर्द्धे तुमतिमान् कुर्यात्
चिह्नंसुवर्त्तुलम् ॥ अथ राजपत्रस्यको
णच्छेदनप्रकारः । दक्षिणेपत्रकोणस्य
अधस्ताच्छेदयेत्सुधीः ॥एकांगुलप्र
माणेन राजपत्रस्य वैवहि ॥ अथ राज
पत्रादेः पदन्यासः । महाराजाधिरा
जश्च दानशौंडंतथैवच ।तथासच्चरि
तंयोज्यं कल्पवृक्षादिकंन्यसेत् ॥ य
थायोग्यानुसारेण तथैवगुणभेदतः ।
राजपत्रेषुसर्वेषु पदन्यासक्रमंविदुः ॥
अथमन्त्रिपत्रस्य । प्रवरंगुणभेदेन त
थासच्चरितादिकम् । विन्यस्यविलि
खेत्प्राज्ञो मन्त्रिपत्रेपदक्रमम् ॥ अथ
पण्डितस्य । सद्भावद्वन्दितपदं शा
स्त्रार्थनिपुणादिकम् । पण्डितानांच
पत्रेषु विलिखेद्वैपदक्रमम् ॥ अथ

पत्रम्

गुरुपत्रस्य । साङ्ख्यसिद्धान्तनिपुणंसन
मस्कारकंपदम् । विन्यस्यविलिखेत्
प्राज्ञो गुरुपत्रे पदक्रमम् ॥ * ॥ अथ
स्वामिपत्रस्य । प्रवर्यं सनमस्कारं प्रा
णप्रियादिकंपदम् । विन्यस्यवि लिखे
द्धीमान् स्वामिपत्रे पदक्रमम् ॥ ०
अथ भार्या पत्रस्य । प्राण प्रियापदं
साध्वीं तथासच्चरितादिकम् ।भार्या
पत्रे लिखेद् विद्वान् पदक्रममनुत्तम
म् ॥ ० ॥ अथ पुत्रस्य प्राणपुत्रपदं
तद्वत्तथासच्चरितादिकम् । आशीर्व
चनसंयुक्तं पुत्रपत्रे पदक्रमम् ॥
। अथपितृपत्रस्य। प्रभुत्वर्यंनमस्कारं
तथासच्चरितादिकम् । विन्यस्यवि
लिखेत्पुत्र : पितृपत्रे पदक्रमम् ॥
अथ सन्न्यासियतिपत्रस्य । सर्ववा
ञ्छाविनिर्मुक्तं सर्वशास्त्रार्थपारगम्।
सन्न्यासियतिपत्रेषु विलिखेच्चपद
क्रमम्॥ सामान्यस्य । सामान्य
भृत्यशत्रूणां विनियोज्यामुकंप्रति । श
स्त्रावशेषितपदं छागतुल्यादिकंतथा
॥ एतेषामेवपत्रेषु यथायोग्यानुसा
रत : । विन्यस्यविलिखेत्प्राज्ञ :
पदक्रममनुत्तमम् ॥ अथश्रीशब्द
विन्यास सङ्ख्या षड्गुरोः स्वामि
नःपञ्च हि भृत्ये चतुरो रिपौ ।
श्रीशब्दानां त्रयंमित्रे एकैकं पुत्रभा
र्ययो : ॥ अथराज्ञ : प्रशस्ति : । स्व
स्तिगीर्वाण चयचूडारत्न राजिरोचि

पत्रम्

श्रुम्बितचन्द्रचूडचरणनखेन्दुवृन्दच न्द्रिकासंदोहास्वादचतुरचेतश्चकोरव रविषमसमरसञ्चरत्प्रबलतरतुरगखु रपुटपटलदलितभूपृष्ठोत्थितद्भूयिष्ठ धूलिधाराधूसरितसकलहरिदन्तरप्र चण्डभुजदण्डभ्राजमानखरतरासि वित्रासितप्रत्यर्थिपृथ्वीपतिसार्थप्रा र्थितानुकम्पासुधासम्पातानवरतवि हृहारिद्र्यविद्रावणद्रविणराशिवि श्राणनसमुपार्जितोर्जितयशोमराला वलिकवलितवलिदधीचिसञ्चितोय शोमृणालजालभूपालकुलतिलकश्री युतमहाराजाधिराजेषु ॥ १ ॥

स्वस्तिप्रचण्डदोर्दण्डखण्डखण्डिता रिमण्डलमुण्डोन्मुक्तमुक्तावलीमंडि तमङ्गामाङ्गनरिङ्गमाणानेकवारण वाहादिकायकांडवक्रतरनक्रचक्रच ङ्क्रमणदुरतिक्रमणीयापगापतिप्रभू तयशश्चन्द्रचन्द्रिकाद्योतविद्योतिता खिलजगम्मंडलविविधद्रविणार्पणस न्तोषितसूरिसमूहस्तूयमानावदात कीर्तिनर्तकीनर्तनलीलालिपलिपितगी तिधुरीणोर्वश्यादिवेश्याजनसविला सगीयमानगुणश्रवणान्दोलिताखंड श्रवणकुंडलपरितःप्रसर्पितप्रतापात पनोतापितारातितसमध्यासिततनि कुञ्जकुञ्जप्रस्तुतसौन्दर्यगाथामुदितश्री मन्नारायणचरणकिङ्करश्रीयुतमहारा जदानशौण्डेषु ॥ २ ॥

पत्रम्

अथमन्त्रिप्रशस्तिः। स्वस्तिश्रीमत्स मस्तसामन्तसेवक निर्वाहकेषु को षगोक्तषिक्तषोबल गजवाजिरथपरि वारहर्षहेतुनीतिसेतुरक्षणनिपुणेषु स्वामिविश्वासैकनिकेतनेषुश्रीश्रीमन्त्रि प्रवीरेषु आशीराशिनिवेदनकोऽयं वर्णभूतोऽयम्त्यं भव्यमावेदयन् तत्र त्यं भव्यमव्याहत मनुदिनमनुक्षणं पृच्छतिस्म ॥ ॥

अथगुरुप्रशस्तिः॥ स्वस्तिश्रीनाराय णपदपाथोरुहनिस्सरन् मकरन्दमधु पायमानमानसेषु । विविधविद्या विद्योतिताखिलगुणगणा लङ्कृत वेदवेदाङ्ग पारग स्वाश्रमोचिताचार सम्पन्नपरमहंसपरिव्राजकाचार्यसेव्य मानश्रीगोविन्दस्वरूपगुरुचरणारवि न्देषुकोटिशः प्रणामाः॥

अथभार्यायाःस्वामिप्रशस्तिः। स्वस्ति श्रीमदुद्दाम प्रेमहेमभूषितास्मदा दिभक्तजनेषु। कर्णयोरधिष्टानेषु। नेत्रयोरधिदैवतेषु । कामस्यपरि णामेषु । चतुवर्गप्रदायकेषु । म मापररूपेषु। श्रीमत् स्वामिचरणा रविंदेषु । गोविंदवृंदराया: शङ्करइव गिरिजाया: महेन्द्र इव पुलोमजाया: प्रतिदिनं वर्द्धमाना समाराधना प्रणामपूर्वमास्ताम्॥

* ॥ अथभर्त्तुर्भार्याप्रशस्तिः। स्वस्तिश्रीमत् समस्तप्रेमपारलावण्य

पत्रम्

मूर्त्तौप्रियतमायां नेत्रयुग्मस्यकनी
निकायामिव चन्द्रस्यचन्द्रायामिव
कमलाकरस्य कमलिन्यामिव पथि
कस्य छायायामिवतृषातुरस्य शीत
लामृतधारायामिव ममसप्रेमनिवे
दयन्ती पवीशुभाशीराशीन् निवेद
यतुसर्वदा ॥ * ॥ अथपुत्रस्यपितरं
प्रतिप्रशस्तिः। स्वस्तिश्रीमदभिन
ववशंवदचित्तचिन्तितस्वीयानुरागा
नुरञ्जितानुगृहीत स्वगृह्यवर्गेषु।
निजचरणसरोजरंजितपरागसंरक्ता
स्मदादि भालस्थलविशालभाग्य सं
भावुकेषु । श्रीयुतपितृचरण सरो
रुहेषु। अकिञ्चत्करकिङ्करस्यमम
बद्धकर सम्पुटस्यावनीपृष्ठलग्ना:
साष्टाङ्गप्रणतयः सहस्रमजस्रं वि
ज्ञाप्यञ्च ॥ * ॥ अथपितुः पुत्रं
प्रति प्रशस्तिः। स्वस्तिश्री विश्वे
श्वर चरणसरोरुहानुग्रहसमासादि
तातिवितताऽनवद्यविद्याविलासपी
यूषपरम्पराभावुकानुपममाधुरीधु
रीणविविधगुणालङ्कृतनिजवंशा
वतंससकलविश्वासनिधाननिजकु
लपवित्रीकृतात्मप्रायेषु । श्रीयुत
शुद्धाचारपरिपूरितपुत्रेषु शुभाशिषां
राशयः सन्तुविज्ञाप्यञ्च ॥ * ॥ अथ
सन्न्यासियतिप्रशस्तिः। स्वस्तिश्री
मत्परहंसपरिव्राजकाचार्यकरण
निपुणतापराङ्मुखेषु । विषमविष

पत्रम्

यदोषदर्शनदूषितप्रपञ्चरचनाविभा
वेषु । वेदवेदान्तसाङ्ख्यसिद्धान्त
बद्धदेयप्रकृतिपुरुषविवेकज्ञानशीले
षु । सङ्ख्यावन्मुख्यवन्दितचरणा
रविन्दस्वाश्रमोचिताचारपरिपालन
पवित्रीकृतधरित्रीतलेषु। सकलभू
देवपूजितश्रीयुतगोस्वामिचरणारवि
न्देषु। ममावनीसंलग्नसाष्टाङ्गप्र
णामसहस्रमजस्रमोंनमोनारायणाये
तिमन्त्रेणाकलितमस्तु ॥ * ॥ अथ
भृत्यप्रशस्तिः। स्वस्तिभगवच्चरणप
रायणसकलद्रविणाधिरत्नकगोमहि
ष्यादिप्रतिपालकनिखिलवंशानुसेव
कवशंवदामुकभृत्यंप्रति ॥ * ॥
॥ * ॥ अथारिप्रशस्तिः। स्वस्ति
समराङ्गणभ्रष्टप्रतिभटायशः परि
पूरितसकलसामन्तराजधानीविजृ
म्भितवीरशस्त्रावशेषितनिजवंशानु
रत्नकसततपरिचस्तशरणागतामुकं
प्रति ॥ * ॥ * ॥ अथविवेकिनांप्र
शस्तिः। स्वस्तिश्रीभगवत्पदपङ्ज
पूजनोपचितपुण्यपुञ्जपवित्रीकृता
न्तःकरणादिग्विलासिनीविसरधम्
मिल्लमिलन्मल्लीमालाकलायशोनु
बन्धिनिरवधिवसुविश्राणनाधरीकृ
तसुरपुरभूमिरुहेषु। स्वस्तिश्रीमत्
परमेश्वरपादपाथोरुहास्वादचतुर
चित्तचञ्चरीकभूवृन्दारकवृन्दावन
जनितामितयशः पटीरपङ्कपट

लालङ्कृतदिगङ्गनागणस्तनतटप्रबलप्रतापौर्वखर्वीकृतप्रत्यर्थिसार्थगर्वाकूपारपारेषु ॥ इतिवररुचिकृता पत्रकौमुदी ॥ * ॥ * ॥ * ॥ पत्र पात्रेत्यादिलिङ्गानुशासनात्पुंस्त्वमपिज्ञेयम्

पत्रकम् । न० पालाशे । तेजपत्रे । तेजपात्० इ० भा० ॥ पत्रकं मधुरं किंचित् तीक्ष्णोष्णं पित्तलं लघु । निहन्तिकफ वातार्शो हृल्लासा रुचिपीनसान् ॥ पत्रावल्याम् ॥ पुं० । शालिंचशाके ॥

पत्रकाहला । स्त्री० पत्रशब्दे । पिञ्जोलायां ॥

पत्रकृच्छ्रः । पुं० पर्णकृच्छ्रव्रते ॥ यथा । पर्णोदुम्बरराजीव बिल्वपत्र कुशोदकैः । प्रत्येकं प्रत्यहं पीतैः पर्णकृच्छ्रउदाहृतः इति याज्ञवल्क्यः ॥ पलाशोदुम्बरारविन्दश्रीवृक्षपर्णानामेकैकेन क्वथितमुदकं प्रत्यहंपिबेत् कुशोदकंचैकस्मिन्नहनीति पञ्चाहसाध्यः पर्णकृच्छ्र इतिमिताक्षरा ॥

पत्रगुप्तः । पुं० स्नुहीभेदे । त्रिकण्टे ॥

पत्रघना । स्त्री० सातलायाम् ॥

पत्रङ्गम् । न० पत्राङ्गे । रक्तचन्दने ॥

पत्रभङ्कारः । पुं० रायभाटी० इ० गौ० भा० प्रसिद्धे ॥ पुरोटौ ॥

पत्रणा । स्त्री० शरपत्र रचनायाम् ॥ शराणां पत्ररचना पत्रणापरिकीर्त्तिते तिह्वारावली ॥

पत्रतण्डुली । स्त्री० यवतिक्तायाम् ॥

पत्रतरुः । पुं० दुष्खदिरे ॥

पत्रत्रयम् । न० वर्वरादिषु ॥ वर्वरा तुलसी बिल्वं पत्रत्रयमुदाहृतम् ॥

पत्रदारकः । पुं० करपत्रे । क्रकचे ॥

पत्रद्रुमः । पुं० तालीदलतरौ ॥

पत्रनाडिका । स्त्री० पत्रशिरायाम् ॥

पत्रपरशुः । पुं० स्वर्णकारादिनां स्वर्णादिच्छेदिकायाम् । व्रश्चने । छेनी इ० भाषा० ॥ पत्रमिवपरशुः ॥

पत्रपा । स्त्री० अपत्रपायाम् । लज्जायम् ॥ इ० शब्द० ॥

पत्रपालः । पुं० आयतायांछुरिकायाम् ॥

पत्रपाली । स्त्री० कर्त्तर्याम् । कैंची० इ० भा० ॥

पत्रपाश्या । स्त्री० सुवर्णादि रचिते ललाटाभरणे । ललाटिकायाम् ॥ पाशानां समूहः पाश्या । पत्रमिवपाश्या ॥

पत्रपिशाचिका । स्त्री० टोका० इ० गौ० भा० प्र० । मूड़खोलि ॥ इ० वि० जलवायाम् । खर्परे । वारिवायाम् । शिरसिपलाशपत्राणां बंधने ॥ बंधः पलाश पत्राणां शीर्षेपत्रपिशाचिके तिह्वारावली ॥

पत्रपुष्पः । पुं० रक्ततुलस्याम् ॥

पत्रपुष्पकः । पुं० भूर्जपत्रे ॥

पत्रपुष्पा । स्त्री० तुलस्याम् ॥ क्षुद्रपत्र

तुलस्याम् ॥
पवबंध: । पुं० पुष्प रचनायाम् ॥ यथा रचनाच परिष्यन्द : ग्र्वबंध इति वयम् । पवभङ्ग प्रसूनादि रचनायां निगद्यते ॥ इतिशब्द रत्नावली ॥
पत्रवाल : । पुं०तुलाघटेदांड इति गौ० भा० ॥
पवभंग: । पुं० स्तनकपोलादौ कस्तूरिकादि रचित पवावल्याम् । पत्रलेखायाम् ॥
पवभङ्गि: । पुं०)
　　　　　पावभंङ्गि ॥
पवभङ्गी । स्त्री०) ॥
पवयौवनम् । न० नवीनपर्णे । पल्लवे किसलये ॥ नवोद्गते किशलयं किशलं पवयौवनम् ॥ इतिजटाधर : ॥
पत्ररथ : । पुं० अण्डजे । पक्षिणि ॥ पत्त्ररथइवयस्य ॥
पत्रलम् । न० अघनदधिनि इति हेमचन्द्र : ॥
पवलेखा । स्त्री० पवभंगे । स्तनादौकस्तूरिकादिनारचिते तिलकविशेषे । पत्राङ्गुल्याम् ॥ पत्राकारा लेखा । शा० ॥
पत्रवल्ली । स्त्री० पवभंगे ॥ पलाशीलतायाम् ॥ रुद्रजटायाम् ॥
पत्रवाह: । पुं० वाणे ॥ पत्त्रिणि ॥ त्रि० । लिपिवाहके ॥ पत्रस्यवाहोरथो मनुष्यादिर्वा ॥ पत्राणिवहतिवा । अण् ॥
पत्रशाक : । पुं० षड्विध शाकान्तर्गत पत्रात्मकशाके ॥
पत्रशिरा । स्त्री० पत्रनाडिकायांम् । माब्यां ॥
पत्रश्रेणी । स्त्री० द्रवन्त्याम् ॥ पर्णपङ्क्त्याम् ॥
पत्रश्रेष्ठ: । पुं०विल्वे । इ० रा० नि० ।
पत्रसूचि: । पुं० कण्टके ॥ इ०त्रि०
पत्रहिमम् । न० हिमदुर्दिने ॥
पत्राख्यम् । न० तेजपत्रे ॥ तालीश पत्रे ॥ हरितालप्रभेदे ॥ यथा ॥ स्वर्णवर्णं गुरुस्निग्धं सपत्रंचाभ्रपत्रवत् ॥ पत्राख्यं तालकं विद्याद्गुणाढ्यं तद्रसायनं ॥
पत्राङ्गम् । न० रक्तचन्दने ॥ भूर्ज्जे ॥ पद्मके ॥ रक्तचन्दनसदृशे काष्ठविशेषे। वक्कम् ॰ पतङ्ग० इभा० ॥ पत्रमेवाङ्गमस्य ॥ पत्रे षुअङ्ग तिवा । अगिगतौ । अच् ॥
पत्राङ्गुलि: । स्त्री० भङ्गि० । स्तनकपोलादौकस्तूरिकादि रचितपत्रावल्याम् ॥ पत्रार्थमङ्गुलि : अङ्गुलिव्यापार: ॥
पत्राञ्जनम् । न०मस्यां ॥
पत्राढ्यम् । न० पिप्पलीमूले ॥ पर्वततणे । मृगप्रिये ॥ तालीशे ॥
पत्रान्यम् । न० पत्तङ्गे ॥
पत्राम्ला । स्त्री० चुक्रिकायाम् । चूका०

इ०भा०॥

पत्रालुः। पुं० इत्तुदर्भायाम्॥ कासाली॥

पत्रावलिः। स्त्री० गैरिके। पत्रश्रेण्याम्॥

पत्रावली। स्त्री० पत्रलेखायाम्॥ नवदुर्गासम्प्रदानमधुमिश्रितयवचूर्णयुक्त नवाश्वत्थपत्रेषु॥ यथा। अमायां निशिसङ्घेतु पत्रेचाश्वत्थसंज्ञके। क्रमात्पत्रावलीदेयं मधुनायवचूर्णकम्॥ देवादिसन्निधौसन्दिग्ध वस्तुनोरेकतराव धारणार्थकब्राह्मण बालकोत्तोलिततत्तत्सन्देहकोटिलिखित पत्रसमूहे॥

पत्राहारः। त्रि० तपोविशेषात्लब्धसंज्ञे तापसविशेषे। दीर्घपत्राशने॥

पत्रिका। स्त्री० लघुपत्रे। चिट्ठी इ० भा०॥ पत्ल्याम्। लिपौ॥

पत्रिकाख्यः। पुं० कर्पूरविशेषे॥ त्रि० पत्रिकानामके॥

पत्रिणी। स्त्री० पल्लवे॥

पत्री। पुं० श्येने॥ पत्ररथे। खगे॥ काण्डेवाणे॥ द्रुमे॥ रथिके॥ अद्रौ॥ रथे॥ तालद्रुमे॥ श्वेतकिणिह्याम्॥ गङ्गापत्र्याम्॥ पाच्याम्॥ पत्राणि संन्त्यस्यअतइनिठनावितीनिः॥ अतिशयितम्० प्रशस्तंवापत्रमस्येति वा॥ त्रि०। पत्रयुक्ते॥

पत्री। स्त्री० पत्रे॥ लिपौ॥ यथा। जन्मपत्री॥

पत्रोपस्करः। पुं० कासमर्द्दे॥

पत्रोर्णः। पुं० शोणके। स्योनाकवृत्ते। अरलू०इ०भा०॥ न०। धौतकौषेयवाससि। मुकटा०इ०भा०॥ पत्रे ऊर्णाऽस्य। पत्रेषुकृताऊर्णाबिटलकुचादिपत्रेषुकृमिभिरूर्णायाःकृतत्त्वात्। पत्रोर्णाऽस्यत्र। अर्शआद्यच्॥

पत्मलः। पुं० पथि॥ पतति। पत्लृ० पतेरश्वलइ०सरः॥

पथः। पुं० मार्गे॥ पथति। पथेगतौ। प०अच्। बाट: पथश्चमार्गश्चे तिसुभूतिचन्द्रपुरुषोत्तमौ। पथः पथीति द्विरूपेषुविश्वश्च॥

पथकः। पुं०पथिकुशले॥ तत्रकुशलःपथ इतिवुन्॥

पथरथः। पुं। अध्वरथे॥

पथिकः। त्रि० अध्वनीने। अध्वगे॥ पन्थानंगच्छति। पथःष्कन्॥

पथिकसन्ततिः स्त्री०)
पथिकसंहतिः स्त्री०) हरौ। पथिकसमूहे॥

पथिका। स्त्री० कपिलद्राक्षायाम्॥

पथिकी। स्त्री० अध्वगायाम्॥ पन्थानं गच्छति। पथःष्कन्। षित्त्वान् ङीष्॥

पथिद्रुमः। पुं० श्वेतखदिरे॥

पंथाः। पुं० अयने। वर्त्मनि। मार्गे। अध्वनि॥ द्वाविमावथ पन्थानौयत्र

वेदाः प्रतिष्ठिता : । प्रवृत्तिलक्षणो धर्मोनिवृत्तोचविभावित : ॥ अर्यंते ऽनेन । पथि० । पथिमथिभ्यामिनिः ॥ पतन्त्यनेनवा । पतेःस्थश्वतिइनिः । थान्तादेशश्च ॥ पन्थादेयोब्राह्मणा यस्त्रियैराज्ञे ह्यचक्षुषे । वृद्धायभार युक्तायरोगिणेदुर्बलायच ॥ यथाहमनुः । चक्रिणोदशमीस्थस्यरोगिणोभारिणःस्त्रियाः । स्नातकस्यचराज्ञश्चपन्थादेयो वरस्यच ॥ तेषान्तु समवेता नांमान्यौस्नातक पार्थिवौ । राजस्नातकयोश्चैव स्नातको नृपमानभा गिति ॥ गमनगुणा : । पन्थामेद : कफस्थौल्यसौकुमार्यविनाशन : । यत्तुचङ्क्रमणंनातिदेहपीड़ाकरंभवेत् ॥ तदायुर्बलमेधाग्निप्रदमिन्द्रियशोभनम् ॥ उपाये॥ यथा । एषपन्था अमृतत्वप्राप्तये यदेतदात्मज्ञान मिति ॥

पथिप्रज्ञ : ॥ पुं० मार्गाभिज्ञे ॥ पन्थानम् प्रजानाति । प्रेदाज्ञइतिकः ॥

पथिल : । त्रि० पथिके ।' पथन्ति ऽ नेन । पथि० । मि० इलच् ॥

पथिवाहक : । पुं० निष्ठुरे ॥ शाकुनिके ॥

पथ्यः । पुं० हरीतकीवृक्षे ॥ न० । सैन्धवे ॥ त्रि० । हिते । चिकित्सा दौहितकारके ॥ यथा । अशीते- नाभ्रसास्नानं पयःपानंनवाःस्त्रियः । एतद्वोमानवाःपथ्यं स्निग्धमल्पञ्चभोजनम् ॥ मानवाः इतिसम्बोधनम् ॥ विनापिभेजषजैर्व्याधिःपथ्यादेवनिवर्तते । नतुपथ्यविहीनस्यभेषजानांशतैरपि ॥ न० । शुभावहेवचने ॥ शास्त्रीयात्पथोनपेतः । धर्मपथ्यर्थन्याद्विनायत् ॥ भूयोपिपथ्यंवक्तव्यमेवमाहुर्हितैषिणः ॥

पथ्यशाकः । पुं० तडुलीयशाके ॥

पथ्या । स्त्री० हरीतक्याम् । अभयायाम् ॥ विजयारोहिणीचैवपूतनाचामृताभया । जीवन्तीचेतकीचेति पथ्यायाः सप्तजातयः ॥ अलावुवृत्ता विजयावृत्तासारोहिणीस्मृता । पूतनास्थिमती सूक्ष्मा अमृतामांस लास्मृता ॥ पञ्चरेखाभयाप्रोक्ता जीवन्तीस्वर्णवर्णिनी । त्रिरेखाचेतकीज्ञेया सप्तानामियमाकृतिः ॥ विजया सर्वरोगेषु रोहिणीव्रणरोहिणी । प्रलेपेपूतनायोज्या शोधनार्थेऽमृताहिता ॥ अक्षिरोगेऽभयाशस्ता जीवन्ती सर्वरोगहृत् । चूर्णार्थेचेतकीशस्ता यथायुक्तंप्रयोजयेत् ॥ वंध्याकर्कोटक्याम् ॥ मृगेर्वारौ ॥ चिर्भिटायाम् ॥ पथोनपेता । धर्मपथ्यर्थ न्यायाद नपेते०इ०यत् । टाप् ॥ चतुर्दशाक्षरच्छन्द : प्रभेदे । यथा ॥ सजसाय लौचसहगेनपथ्यामता ॥ यथा । स्थगयन्त्यमूः शमितचातकार्तस्वराः

जलदासङ्गिसुलितकांतकार्तस्वरा:।
जगतीरिहस्फुरितचारुचामीकरा:
सवितु: क्वचित् कपिशयन्तिचामी
करा: ॥ * ॥ आर्याप्रभेदेपि ॥ यथा। प्रथमगणत्रयविरतिर्दलयोरुभयोः प्रकीर्त्तितापथ्या ॥ यथा। जयजयजगदीशविभोकेशवकंसान्तमाधवानन्त। कुरुकरुणामितिभणितिः पथ्याभवरोगदुःस्थानाम् ॥ *

पथ्यादिगुग्गुलुः। पुं० भावप्रकाशोक्ते औषधविशेषे ॥

पथ्यापथ्यम्। न० रोगाणांहिताहितकारकद्रव्येषु ॥ तत्प्रतिपादकग्रन्थे॥

पथ्यावक्त्रम्। न० विषमवृत्तविशेषे॥ यथा। युजोश्चतुर्थतोजेन पथ्यावक्त्रं प्रकीर्त्तितम् ॥ यथा। रासकेलिसतृष्णस्य कृष्णस्य मधुवासरे। आसीद्गोपमृगाक्षीणां पथ्यावक्त्रं मधुस्रुति रिति ॥

पत्०द्। पुं० चरणे। पादे ॥ पद्यते। पद्गतौ। क्विप्। स्वामीतुदान्तं नमन्यते। पद्न्नित्यादेशविधानात् ज्ञापकात्। अन्येतुपदादेशएवायमित्याहुः। प्रभृतिग्रहणस्यप्रकारार्थत्वेनशसाद्यनंतभूतेपितत्प्रवृत्तेः सम्भवात्। अतएवऔङः श्यां ककुद्दोषणी इति भाष्योदाहरणं सङ्गच्छते ॥

पद:। पुं० किरणे ॥ न० व्यवसितौ। व्यवसाये ॥ त्राणे ॥ स्थाने ॥ शास्त्रस्थितौ ॥ लक्ष्मणि। चिह्ने ॥ अङ्घ्रौ। पादे ॥ पादचिह्ने ॥ वस्तुनि ॥ अङ्के ॥ प्रदेशे ॥ श्लोकपादे ॥ वाक्ये ॥ शब्दे ॥ विभक्त्यन्ते ॥ पदंविधान्तंसुप्तिङ्भ्यामव्ययं तद्विवर्जितम् ॥ चत्वारिपदजातानिनामाख्यातेउपसर्गनिपाताश्चेति नैरुक्ताः॥ चत्वारिपदजातानिनामाख्यातोपसर्गनिपाताश्चेतिमहाभाष्यम् ॥ मिषे। व्याजे ॥ पदनीये आत्मतत्त्वे। आनन्दरूपे। ब्रह्मणि। स्वरूपे ॥ पदति पद्यतेयोगादिसाधनैः सर्वैर्मुनिभिः प्राप्यतेवा। पद्स्थैर्ये ० पदगतौवा। पचाद्यच्। भावकर्मकरणेषुवाघञ्। संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभावः। खनो घचेतिघित्करणादन्यतोप्ययमिति ज्ञापनाद्वा ॥

पदक:। पुं० पदग्रन्थाभिज्ञे ॥ पदमधीतेवेदवा। क्रमा० वुन्। चि०। पदज्ञातरि ॥ देवपदचिह्नादिरकोत्कीर्णनाम्नाप्रसिद्धकण्ठभूषणे ॥

पदग:। पुं० पदातौ ॥ पादाभ्यां गच्छति। गम्लृ०। अन्येभ्यो० डः पादस्यपदाज्यातिगोपहतेष्विति पादस्यपदइत्यदन्तआदेशः ॥

पदजातम्। न० पदसमूहे। परा पश्यन्तीमध्यमावैखरीरूपाणीतिवि

चरणकारा : ॥
पदनीय : । त्रि० गमनीये ॥ पदैरनीयर् ॥
पदन्यास : । पुं० गोचुरे ॥ पदविन्यासे ॥
पदभञ्जनम् । न० निरुक्तौ । गूढार्थशब्दव्याख्यायाम् ॥
पदभञ्जिका । स्त्री० पञ्जिकायाम् । व्याख्यायाम् ॥ पदानांभञ्जिका ॥
पदवाक्यप्रमाणज्ञः । त्रि०व्याकरणमीमांसातर्काभिज्ञे ॥
पदविः । स्त्री० पदव्याम् । मार्गे ॥ पद्यतेऽनया । पदगतौ । पद्यटिभ्यामविः ॥
पदवी । स्त्री० अयने । वर्त्मनि । पथि । सृतौ ॥ कृदिकारादक्तिनइ० ङीष् ॥
पदमाला । स्त्री०मोहनशीलाख्याम् विद्यायाम् ॥ इतिदेवीपुराणम् ॥
पदष्ठीवम् । न० पादौचअष्ठीवन्तौच० तयोः ॥ अचतुरविचतुरेति निपातनात् टिलोपः पद्भावश्च ॥
पदाङ्कः । पुं० क्रमाङ्के । पादचिह्ने ॥
पदाङ्गी । स्त्री० हंसपद्याम् ॥
पदाजिः । पुं०पत्तौ । पदगे । पादातिके ॥ पादाभ्यामजति । अज० अज्यतिभ्यांपादेचेतीण् । पादस्यपदाजीतिपदादेशोऽजेर्व्यभावश्च ॥
पदातिः । पुं० पदगे । पादातिके । पद्गे ॥
पादाभ्यामतति । अत० । अज्यतिभ्यांपादेचेतीण् । पादस्यपदाज्यातिगोपहतेष्वितिपदादेशः । चतुर्मात्रिकस्यान्तिमप्रभेदे ॥
पदातिकः । पुं० पत्तौ । पदगे ॥ स्वार्थे कन् ॥
पदानुप्रासः । पुं० शब्दालङ्कारेषु लाटानुप्रासे ॥ पदानामनुप्रासः ॥
पदारः । पुं० पादधूलौ ॥ पादालिन्दे ॥
पदार्थः । पुं० भावे । धर्मे । तत्त्वे । वस्तुनि ॥ * ॥ किंपुनराकृतिः पदार्थ आहोस्विद्द्रव्यम् । कथंज्ञायते । उभयथाह्याचार्येणसूत्राणि प्रणीतानि । आकृतिंपदार्थं मत्त्वाजात्याख्यायामेकस्मिन् बहुवचनमन्यतरस्यामित्युच्यते । द्रव्यं पदार्थं मत्वा स्वरूपाणामेकशेष आरभ्यतेइतिभाष्यम् । तत्रजातिवादिनआहुः । जातिरेवशब्देन प्रतिपाद्यते । व्यक्तीनामानन्त्यात् सम्बन्धग्रहणासम्भवात् ॥ साजातिः सर्वव्यक्तिष्वेकाकारप्रत्ययदर्शनादस्तीत्यवसीयते । तत्र गवादयःशब्दाभिन्नद्रव्यसमवेतां जातिमभिदधति ॥ तस्यांप्रतीतायां तदावेशात्तदवच्छिन्नंद्रव्यंप्रतीयते ॥ शुक्लादयः शब्दागुणसमवेतांजातिमाचक्षते गुणेतुतत्सम्बन्धात्प्रत्ययः । द्रव्ये सम्बन्धि सम्बन्धात् संज्ञाशब्दानामप्युत्पत्ति प्रभृत्याविनाशात्

पदार्थः

पिण्डस्य कौमार यौवनाद्यवस्था भेदेपिसएवा यमित्यभिन्न प्रत्यय निमित्ता डित्थत्वादिकाजातिर्वाच्या क्रियास्वपि जातिर्विद्यते सैवधातु वाच्या पठति पठतः पठन्तीत्यादेर भिन्नस्य प्रत्ययस्यसद्भावात् तन्निमित्तजात्य भ्युपगम : ॥ व्यक्तिवादिन स्त्वाहुः शब्दस्य व्यक्तिरेवाभिधेया जातिस्तूपलक्षणभावेनाश्रयणादान न्त्यादिदोषानवकाशइतिकैयट : ॥ पदानां घटपटादीना मर्थोऽभिधेयः पदार्थ : ॥ द्रव्य गुणकर्म सामान्य विशेष समवाया भावेषु सप्तसु ॥ यथा । द्रव्यं गुणास्तथा कर्म सामान्यं सविशेषकम् । समवाय स्तथा भाव : पदार्था सप्त कीर्तिता : ॥ एतेवैशेषिक प्रसिद्धा : पदार्था नैयायिकानामप्य विरुद्धा : ॥ गोतमोक्ताः षोड़श पदार्थास्तु । यथा । प्रमाण प्रमेय संशय प्रयोजन दृष्टान्त सिद्धान्ताऽवयव तर्कनिर्णयवादजल्प वितण्डा हेत्वाभासच्छल जाति निग्रह स्थानानां तत्त्वज्ञानान्निश्रेयसाधिगम : ॥ एषां लक्षणानि० यथा । प्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दाः प्रमाणानि ॥ १ ॥ आत्मशरीरेन्द्रियार्थ बुद्धि मनः प्रवृत्तिदोषप्रेत्यभावफल दुःखापवर्गास्तुप्रमेयम् ॥ २ ॥ समानानेकधर्मोपपत्तेर्विप्रतिपत्तेरुपल

पदार्थः

ब्ध्यनुपलब्ध्यवस्थातश्चविशेषापेक्षो विमर्शसंशयः ॥ ३ ॥ यमर्थमधिकृत्य प्रवर्ततेतत्प्रयोजनम् ॥ ४ ॥ लौकिकपरीक्षकाणांयस्मिन्नर्थेबुद्धिसामान्यं सदृष्टान्त : ॥ ५ ॥ प्रतिज्ञा हेतूदाहरणोपनयनिगमनान्यवयवाः ॥ ७ ॥ अविज्ञाततत्त्वेऽर्थेकारणोपपत्तितस्तत्त्वज्ञानार्थमूहस्तर्क : ॥ ८ ॥ विमृश्यपक्षप्रतिपक्षाभ्यामर्थावधारणंनिर्णय : ॥ ९ ॥ प्रमाणतर्कसाधनोपलम्भःसिद्धान्ताविरुद्धःपञ्चावयवोपपन्नः पक्षप्रतिपक्षपरिग्रहोवादः ॥ १० ॥ यथोपपन्नछलजातिनिग्रहस्थानोपालम्भोजल्पः॥ ११ ॥ सत्प्रतिपक्षस्थापनाहीनोवितण्डा ॥ १२ ॥ सव्यभिचारविरुद्धप्रकरणसमसाध्यसमकालात्ययापदिष्टाहेत्वाभासा : ॥ १३ ॥ वचनविघातोऽर्थविकल्पोपपत्त्याछलम् ॥ १४ ॥ साधर्म्यवैधर्म्याभ्यांप्रत्यवस्थानंजाति : ॥ १५ ॥ विप्रतिपत्तिरप्रतिपत्तिश्चनिग्रहस्थानमिति ॥ १६ ॥ † ॥ अनेकान्तवादिनांजीवाजीवादिसप्तसु ॥ यथा । इहसप्तपदार्थाः स्युर्जीवाजीवास्रवाश्रय : । संवरो निर्जरश्चैव बन्धमोक्षावुभावपीति ॥ † ॥ शैवानांपतिपशुपाशेषुत्रिषु ॥ * ॥ अध्यात्मवादिनां पदार्थो द्विविध : आत्मा अनात्मा चेति । तत्रापित्मापिद्विविध : । ईश्वरोजी

वस्थेतिएतावपिशुद्धाशुद्धभेदाद्द्विविधौ । तत्राशुद्धौ मायाविद्योपाधित्वेन भेद व्यवहार..तू । शुद्धौत्व भेदव्यवहारहेतू । अनात्मापि विविधः । कारण सूक्ष्म स्थूलभेदात् एतदेव शरीरत्रय मिति व्यवह्रियते

पदस्यअर्थः पदार्थः । सद्विविधः शाक्तिको लाचणिकश्चेति ॥ धर्मार्थकाममोचेषु ॥ यथा । द्वावेवस्तः पदार्थानांद्वावेवनिधनङ्गतौ । प्रथमश्चतुरीयश्च त्रिषुलोकेषुदुर्लभौ । अर्थकामौ प्रशस्तौद्वौ सर्वेषां सम्मतौ प्रियौ । धर्माधर्मेति वाग्वादो दम्भोयं महतामपि ॥ पश्चात्ताप वचन मेतद्वृत्रासुरवधेमुनीनाम् ॥

पदार्थाभिनयः । पुं० नृत्ये ॥ पदार्थाभिनयोनामत्त्रयोवागङ्गसत्त्वजः । इतिभरतः । सत्त्वमन्तःकरणम् ॥

पदासनम् । न० पादपीठे ॥

पदिकः । पुं० पदातौ ॥ पादाभ्यां चरति । पर्या० ष्ठन् । ठस्येकः । इकेचरतावितिपदादेशः ॥

पद्गः । पुं० पदातिके ॥ पद्भ्यांगच्छति । गम्लृ० । अन्येभ्यो० डः । पादेनसमानार्थः पच्छब्दः ॥

पद्धतिः । स्त्री० पङ्क्तौ ॥ वर्त्मनि । । पथि ॥ अनुष्ठानक्रमेग्रन्थे ॥ ग्रन्थार्थबोधकेग्रन्थे ॥ पादाभ्यांहन्यते । हन० । क्तिन् । हिमकाषिहृतिषु चेतिपद्भावः ॥

पद्धती । स्त्री० पद्धतौ ॥ बह्वादिभ्यश्चेति ङीष् ॥

पद्धिमम् । न० पादशीतलतायाम् ॥

पद्मः । पुं० नागराजविशेषे ॥ दाशरथौ ॥ द्वादशजिनचक्रवर्त्यन्तर्गत चक्रवर्तिविशेषे । पद्मोत्तरात्मजे ॥ बलदेवे । रतिबन्धविशेषे ॥ यथा हस्ताभ्याञ्च समालिङ्ग्य नारींपद्मासनोपरि । रमेद्गाढंसमाकृष्य बन्धोयंपद्मसंज्ञकः ॥ पुं० । न० । नलिने । अरविन्दे । कमले । तामरसे । राजीवे ॥ वसन्तशीतभीताश्च कोकिलस्यवनेरुतम् । अन्तर्जलगताः पद्माः श्रोतुकामारवोत्थिताइति ॥ पद्मके । इभाननविन्दुवृन्दे । व्यूहविशेषे । निधिप्रभेदे । दशार्बुदे १००००००००० पद्मकाष्ठौषधौ ॥ न० । पुष्करमूले ॥ सीसके ॥ चित्रकाव्यभेप्रदे ॥ पद्मालक्ष्मीरस्मिन्नस्ति । अर्शआद्यच् ॥ पद्यते । पद० । अर्त्तिस्तुस्वितिमन् ॥

पद्मकम् । न० विन्दुजालके । हस्त्याननादिस्थविन्दुवृन्दे ॥ पद्मकाष्ठे । पद्माकइतिपाजाइतिभाषा ॥ ऋषभाद्रिसमुद्भवे पद्मदलसमानवर्णे चन्दनविशेषे ॥ पुं० सुगंधिपुष्पे वृक्षविशेषे ॥ पद्मकंतुवरंतिक्तंशीतलंवातलंलघु । विसर्पदाहविस्फोटकुष्ठ

श्लेष्मास्रपित्तहृत् । गर्भसंस्थापनं रुच्यं वमिव्रणतृषाप्रणुत् ॥ पद्ममिव । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥
पद्मकन्दः । पुं० शालूके । पद्ममूले ॥
पद्मकर्कटी । स्त्री० पद्मबीजे ॥
पद्मकर्णिका । स्त्री० पद्मकर्णिकायाम् ॥ पद्मस्यकर्णिकातिक्ताकषाया मधुराहिमा । मुखवैशद्यकृल्लघ्वीतृष्णास्रकफपित्तनुत् ॥
पद्मकाष्ठम् । न० पद्मके । पीतकेदारजे । पाटलापुष्पसन्निभे ॥
पद्मकी । पुं० कृतपत्रके । भूर्जवृक्षे॥
पद्मकेशरः । पुं० । न० किञ्जल्के ॥
पद्मखण्डम् । न० पद्मसमूहे॥ तस्यसमूहइत्यधिकारे कमलादिभ्यःखण्डः ॥
पद्मगन्धि । न० पद्मके । पद्माकइति । पाजा० इतिचभा० ॥ पद्मस्यगन्धइवगन्धोस्य । उपमानाच्चेतीत्वम्
पद्मगर्भः । पुं० ब्रह्मणि ॥ पद्मोगर्भः जन्मकारणमस्य ॥ हरौ ॥ पद्मस्य हृदयाख्यस्यमध्येउपास्यत्वात् ॥
पद्मचारिणी । स्त्री० उत्तरापथभवस्य नामख्यातवृक्ष विशेषे । अव्यथायायाम् । अतिचरायाम् । चारस्याम् ॥ स्थलपद्मिन्याम् ॥पद्मचरितुशीलमस्याः । सुपीतिणिनिः ॥
पद्मजः । पुं० चतुरानने ॥ मधुविशेषे॥ पद्मजातः । जनीडः ॥

पद्मतन्तुः । पुं० मृणाले ॥
पद्मदर्शनः । पुं० श्रीवासे । धूपविशेषे ॥
पद्मनाभः । पुं० मधुरिपौ । विष्णौ ॥ पद्मं नाभौयस्य । अच्प्रत्यन्ववेत्यचाजितियोगविभागादच् । पद्ममिवसुवर्तुलानाभिरस्यवा ॥ यद्वा । पद्मस्य हृदयपद्मस्यनाभौमध्येप्रकाशनात् पद्मनाभः । पृ० साधुः ॥भाविजिन विशेषे ॥
पद्मनाभिः । पुं० पद्मनाभे । विष्णौ ॥ पद्मंनाभौयस्य । अजितियोगविभागसयासार्वत्रिकत्त्वान्नाच् ॥
पद्मनालम् । न० मृणाले ॥ इतिहेमचन्द्रः ॥
पद्मपत्रम् । न० पुष्करमूले ॥ पद्मस्येवपत्रमस्य ॥ अब्जदले ॥
पद्मपर्णम् । न० पद्मपत्रे ॥
पद्मपाणिः । पुं० ब्रह्मणि ॥ सूर्ये ॥ बुद्धे ॥ त्रि० । कमलहस्ते ॥ पद्मंपाणौयस्ये ॥
पद्मपुराणम् । न० पाद्मे ॥ तत्संख्याश्लोकायथा । पञ्चपञ्चाशत्साहस्रं-पद्माख्यंविपुलंमतमिति ॥
पद्मपुष्पः । पुं० कर्णिकारे । पिच्छाङ्कपत्रिणि ॥
पद्मप्रभः । पुं० वृत्तार्हद्विशेषे । त्रि० । पद्मसमानप्रभायुक्ते ॥ *
पद्मप्रिया । स्त्री० लक्ष्म्याम् ॥ जरत्कारुमुनेःपत्न्याम् । मनसादेव्याम् ॥

पद्मानिप्रियाणियस्याः ॥
पद्मबन्धः । पुं० चित्रकाव्यविशेषे.॥
पद्मबन्धुः । पुं० सूर्य्ये । पद्मानांबन्धुः ॥ भ्रमरे ॥ पद्माबंधवोऽस्य ॥
पद्मभूः । पुं० ब्रह्मणि ॥
पद्ममुखः । त्रि० पद्मसदृशमुखयुक्ते ॥
पद्ममुखी । स्त्री० दुरालभायाम् । फञ्जिकायाम् ॥ पद्मतुल्यास्यविशिष्टायां ॥
पद्मयोनिः । पुं० धातरि । द्रुहिणे । ब्रह्मणि ॥ पद्मंयोनिरुत्पत्तिस्थानंयस्य ॥
पद्मरजः । न० त्रसरेणौ । परमासवष्टके ॥
पद्मरागः । पुं० रक्तवर्णमणिविशेषे । शोणरत्ने । लोहितके । माणिक्ये । माणक इ० भा० ॥ पद्ममिवरागोऽस्य ॥ अनेकमन्येतिसमासः॥ अस्योत्पत्त्यादयोयथा ॥ सौगन्धिककुरुविन्दस्फटिकेभ्यः पद्मरागसम्भूतिः । सौगन्धिकजाभ्रमराञ्जनाब्जजम्बूरसद्युतयः ॥ कुरुविन्दभवाः शवलामन्दद्युतयश्चधातुभिर्विद्धाः । स्फटिकभवाद्युतिमन्तोनानावर्णाविशुद्धाश्च ॥ स्निग्धः प्रभानुलेपी स्वच्छोर्चिष्मान्गुरुः सुसंस्थानः । अन्तःप्रभोतिरागोमणिरत्नगुणाः समस्तानाम् ॥ कलुषामन्दद्युतयोलेखाकीर्णाः सधातवः खण्डाः । दुर्विद्धानमनोज्ञाः सशर्कराश्चेतिमणिदोषाः ॥ सर्पमणेर्लक्षणम् भ्रमरशिखिकण्ठवर्णोदीपशिखासप्रभोभुजङ्गानाम् । भवतिमणिः किलमूर्द्धनियोऽनर्घ्येयः सविज्ञेयः ॥ यस्तंबिभर्त्तिमनुजाधिपतिर्नतस्य दोषाभवन्तिविषरोगकृताः कदाचित्॥ राष्ट्रेचनित्यमभिवर्षतितस्यदेवः शत्रूंश्चनाशयतितस्यमणेः प्रभावात् ॥ ६ ॥ षड्विंशतिसहस्राण्येकस्यमणेः पलप्रमाणस्य। कर्षत्रयस्यविंशतिरुपदिष्टानिपद्मरागस्य॥ अर्द्धपलस्यद्वादशकर्षस्यैकस्यषट्सहस्राणि। यच्चाष्टमाषकधृतस्तस्यसहस्रत्रयंमूल्यम्॥ माषकचतुष्टयंदशशतत्रयंद्वौतुपञ्चशतमूल्यौ। परिकल्प्यमन्तरालेमूल्यंहीनाधिकगुणानाम् ॥ वर्णन्यूनस्यार्द्धं तेजोहीनस्यमूल्यमष्टांशम् । अल्पगुणोवहुदोषोमूल्यात् प्राप्नोतिविंशांशम् ॥ आधूम्रंव्रणवहुलंस्वल्पगुणंचाप्नुयाद्द्विशतम् । इतिपद्मरागमूल्यंपूर्वाचार्य्यैः समुद्दिष्टम् ॥ ११ ॥ इत्त्वेकोनाशीतिर्वाराध्याम् ॥ विशेषोयुक्तिकल्पतरौद्रष्टव्यः ॥
पद्मलता । स्त्री० मृणालिन्याम् ॥
पद्मलाञ्छनः । पुं० ब्रह्मणि । वेधसि ॥ भास्करे । रवौ ॥ धनदे ॥ गुह्यकेश्वरे ॥ बुद्धभेदे । लोकेश्वरे ॥
पद्मलाञ्छना । स्त्री० तारायाम् ॥ लक्ष्

न्याम् । श्रियाम् ॥ वाग्देवतायाम्। सरस्वत्याम् ॥ पद्मंलाञ्छनंयस्याः

पद्मवर्णकम् । न० पुष्करमूले॥ त्रि० पद्मसमानवर्णवति ॥

पद्मवासा । स्त्री० लक्ष्म्याम् ॥ पद्मे वासोस्याः ॥

पद्मवीजम्। न० गालोड्ये। पद्माचे।कमलवीजइतिकमलगट्टा० इतिचभाषा॥ पद्मस्यवीजम् ॥ पद्मवीजं हिमंस्वादुकषायंतिक्तकंगुरु ॥ विष्टम्भिवृष्यंरूक्षञ्च गर्भसंस्थापकंपरम् ॥ कफवातरंबल्यं ग्राहिपित्तास्रदाहनुत् ॥

पद्मबीजाभम् । न० मखान्ने। मखाना इ० भा० प्र०पा०नीयफले ॥

पद्मव्यूहः ।पुं० पद्माकृतौ व्यूहविशेषे॥ समविस्तृतपरिमण्डलो मध्योपविष्टजिगीषुः पद्मव्यूहः। तेनराजापुरान्निर्गत्यसर्वदा कपटनिवेशनंकुर्यात् ॥

पद्महस्ता। स्त्री० श्रियि। लक्ष्म्याम् ॥ पद्मंहस्तेयस्याः॥ त्रि० पद्मविशिष्टकरे॥

पद्मा। स्त्री० फञ्जिकायाम् । भार्ग्यां पद्माभंपुष्पमस्त्यस्याः॥ श्रियि । रमायाम्॥ चारव्याम्। पद्मचारव्याम्॥ पद्मानुष्णाकटुस्तिक्ता कषायाकफवातजित् । मूत्रकृच्छ्राश्म शूलघ्नी श्वासकास विषापहा ॥ पन्नग्याम् । मनसायाम् । जरत्कारुमुनेः पत्न्याम् ॥ वृत्ताहेन्मातरि ॥ कल्किदेवेनविवाहितायाम्बृहद्रथराजकन्यायाम् ॥ कुसुम्भ पुष्पे ॥ पद्ममस्त्यस्याः । अर्शआद्यच् ॥ यद्वा । पद्यते ।पद०। अर्त्तिस्तुसिविति मन् । टाप् ॥

पद्माकरः। पुं० तडागे । कासारे। सपद्मागाधजलाशये॥ योग्यतयानिष्पद्मेचमहाजलाशये ॥ पद्मानामाकरःउत्पत्तिस्थानम् ॥ क्वचित्पद्मशून्येपि योग्यतयाप्रयोगः ॥

पद्माक्षम्। न० पद्मवीजे॥ त्रि०। पद्मलोचने ॥

पद्माख्या । स्त्री० पद्माह्वायाम् ॥

पद्माटः ।पुं० चक्रमर्दके । उरणाचे। पवाड० इ० भा०॥ पद्ममिवपद्मांवाद्मपसमूहंवा अटति अटगतौ । कर्मण्यण् ॥

पद्मालया। स्त्री० लक्ष्म्याम् । कमलायाम् ॥ पद्ममालयोऽस्याः ॥

पद्मावतिका ।स्त्री० मात्रावृत्तविशेषे ॥ यथा । यद्यष्टचतुष्कलगणनिर्मितपदकरपद्कर्णद्विजविहिता सापद्मावतिकाविबुध सुमहिता जगणविरहिता सुकविविहिता । इहदशवसुभुवनैर्भवति विरामः सकलाभिमतफलायतदाफणिनायकपिंगलभणित सुमङ्गल रसिकमनः संविहितमदा ॥ यथा । विधुरेवविधुरयतिमर्मनिकृन्ततिजनयतिशर्म नमर्मसदः । चन्दनवन पवनोविकलयतिमनो द

लयतिमदनोद्वदयमद : । प्रियसखि ममनयमंपङ्कजनयनंकीर्त्तिसिंहधर धीरमणंयदिमिलतिविशालं भवति तदालं विरहपयोनिधिमन्तरणम् ॥

पद्मावती । स्त्री॰ जरत्कारुमुने : पत्न्याम् । मनसादेव्याम् । नदीप्रभेदे । पद्मा॰ इ॰ गौ॰ भा॰ ॥ पद्मचारिण्योषधौ ॥ पद्मावतिका वृत्ते ॥ जयदेवकवे: पत्न्याम् ॥

पद्मावतीप्रिय: । पुं॰ जरत्कारुमुनौ ॥

पद्मासनम् । न॰ योगिनामासनविशेषे ॥ यथा । वामोरूपरिदक्षिणं नियमत : संस्थाप्य वामंतथा दक्षोरूपरि पश्चिमेनविधिनाधृत्वाकराभ्यां धृतम् । अङ्गुष्ठं हृदयेनिधायचिवुकंनासाग्रमालोकयेदेतद्व्याधिविकारनाशनकरंपद्मासनंप्रोच्यते इति ॥ अपिच । ऊर्वोरुपरिविन्यस्यसम्यक्पादतलेशुभे । अङ्गुष्ठौचनिबध्नीयाद्धस्ताभ्यांव्युत्क्रमात्तत : ॥ पद्मासनमिति प्रोक्तंयोगिनां हृदयङ्गममितिदेवीगीता ॥

पद्मासन : । पुं॰ ब्रह्मणि । कमलासने ॥

पद्मासना । स्त्री॰ लक्ष्म्याम् । पद्मासनंयस्या : ॥

पद्माह्वयम् । न॰ पद्मके । पद्मा क॰ इ॰ भा॰ ॥

पद्माह्वा । स्त्री॰ पद्मचारिण्योषधौ ॥

पद्मी । पुं॰ हस्तिनि ॥ पद्मंबिंदुजालकमस्त्यस्य । इनि : ॥ हरौ ॥ पद्मंहस्तेऽस्य ॥

पद्मिनी । स्त्री॰ पद्मसङ्घाते ॥ नलिन्याम् । विसिन्याम् ॥ मूलनालदलोत्फुल्लफलै: समुदितापुन: । पद्मिनीप्रोच्यतेप्राज्ञैर्विसिन्यादिश्चसाम्मृता ॥ पद्मिनीमधुरा तिक्ता कषाया शिशिरा परा । पित्तक्रिमिशोष वान्ति भ्रान्ति सन्तापदोषहृत् ॥ इतिराजनिर्घण्टोक्त लक्षणगुणा : । अन्यत्रापि गुणायथा । पद्मिनी शीतलागुर्वी मधुरालवणाचसा । पित्तासृक्कफनुद्रूक्षावातविष्टम्भकारिणी ॥ सरोरुहे ॥ सरस्याम् ॥ पद्मयुक्तदेशे ॥ पद्मानिसन्त्यत्र । पु॰ इनि : ॥ स्त्रीविशेषे ॥ यथा । भवति कमलनेत्रा नासिकाक्षुद्ररन्ध्रा अविरल कुचयुग्मा दीर्घकेशीकृशाङ्गी । मृदुवचनसुशीला नृत्यगीतानुरक्ता सकलतनुसुवेशा पद्मिनी पद्मगन्धा ॥ हस्तिन्याम् ॥ मृणाले ॥ पद्मे ॥ सरोवरे ॥

पद्मिनीकण्टक : । पुं॰ पद्मकांटा इति गौडेप्रख्याते ॥ भावप्रकाशोक्तेक्षुद्ररोगविशेषे ॥

पद्मिनीकान्त : । पुं॰ रवौ ॥

पद्मिनीखण्डम् । न॰ पद्मिनीनां

समूहे ॥ कर्म० खण्ड : ॥

पद्मिनीवल्लभ : । पुं० सूर्ये ॥

पद्मेशय : । पुं० कृष्णे । विष्णौ ॥ पद्मेशेते । शीङ् । अधिकरणेशेते रित्यच् । शयवासेत्यलुक् ॥

पद्मोत्तर : । पुं० कुसुम्भे ॥

पद्मोत्तरात्मज : । पुं० जिनचक्रवर्त्ति विशेषे ॥

पद्मोद्भव : । पुं० अब्जयोनौ । सृज्येष्ठ ॥ पद्मेउद्भवोऽस्य ॥

पद्मोद्भवा । स्त्री० मनसादेव्याम् ॥

पद्य : । पुं० शूद्रे । अवरवर्णे ॥ न० श्लोके । कविकृतौ ॥ तल्लक्षणं यथा । गद्यंपद्यमिति प्राहुर्वाङ्मयं द्विविधंबुधैः । वर्णमात्राप्रभेदेन पद्यं बहुविधंस्मृतम् ॥ अपिच । पद्यंच तुष्पदीतच्च वृत्तंजातिरिति द्विधा । वृत्तमक्षरसङ्ख्यातं जातिर्मात्रा कृताभवेदिति ॥ शार्ङ्ग ॥

पद्या । स्त्री० वर्त्मन्याम् । वर्त्मनि ॥ पादायहिता । शरीरावयवाद्यत् । पद्यत्यतदर्थइतिपद्भाव : ॥ कर्दमे पदंदृश्यमस्मिन् । पदमस्मिन्दृश्यमितिवायत् ॥ यद्वा ॥ पादौविध्यन्तिपद्या : शर्करा : । विद्ध्यत्यधनुषेतियत् ॥ स्तुताविति विश्व : ॥

पद्र : । पुं० ग्रामे ॥ जनपदे ॥ पद्यतेऽस्मिन् । पद ० । स्फायितञ्चीतिरक् ॥

पद्व : । पुं० भूर्लोके ॥

पद्वा । पुं० पथि ॥ रथे ॥ पद्यते । पद० । स्नामदिपद्यर्त्यादिनावनिप् ॥

पद्वरी । स्त्री० गतौ । वनोरचेति ङीब्रौ ॥

पनस : । पुं० फलवृक्षवि० । कण्टकिफले । कटहलइतिफनस० इतिचभाषा ॥ अस्यपर्यायादयोयथा पनस : कण्टकिफल : फणाशीति वृहत्फल : । पनसंशीतलंपक्वंस्निग्धंपित्तानिलापहम् ॥ तर्पणंवृंहणंस्वादुमांसलंश्लेष्मलंभृशम् । बल्यं शुक्रप्रदंहन्तिरक्तपित्तक्षतक्षयान् ॥ आमंतदेवविष्टम्भिवातलंतुवरंगुरु । दाहकृन्मधुरंवल्यं कफमेदोविवर्धनम् ॥ पनसोद्भूतबीजानिवृष्याणि मधुराणिच । गुरूणिबद्धवर्चांसिसृष्टमूत्राणिसंवदेत् ॥ मज्जापनसजो वृष्योवाततित्तकफापह : । विशेषात्पनसंवर्ज्यं गुल्मिभिर्मन्दवह्निभि : । अलंपनसपाकाय फलंकदलसम्भवम् ॥ इतिभावप्रकाश : ॥ कण्टाफलंसुमधुरं वृंहणंस्निग्धशीतलम् । दुर्जरंवातपित्तघ्नं श्लेष्मशुक्रबलप्रदम् ॥ तदेवसर्पिषायुक्तंस्निग्धं हृद्यंबलप्रदम् । रुचिघ्नंनचचक्षुष्यं तृष्णाघ्नवातपित्तनुत् ॥ कण्टाफलम पक्वन्तुकषायंस्वादुवातलम् । रक्तपित्तहरंस्वादु तत्फलास्थापितद्‌

याम् ॥ इतिराजवल्लभ: ॥ कण्टके ॥ वानरविशेषे ॥ पनाय्यतेस्तूयते । पन० अत्यविचमितमीत्यादिना असच् ॥ :

पनसतालिका । स्त्री० पनसस्यफले॥

पनसा । स्त्री० रोगप्रभेदे ॥ राक्षसी विशेषे ॥ वानरीविशेषे । नदीविशेषे ॥

पनसिका । स्त्री० भावप्रकाशोक्तेकर्ण मध्यजातव्रणेक्षुद्ररोगविशेषे ॥

पनायित : । त्रि० शस्ते ॥ पनाय्यते स्म । पण । पनच । क्त : । आयादयआर्द्धधातुकेवा ॥

पनित: । त्रि० ईडिते । पनायिते ॥ पन० । क्त : । आयाभाव : ॥

पन्थक : । त्रि० पथिजाते ॥ पथ: पन्थ चेतिवुन् ॥

पन्न : । पुं० अधोगमने । नीचैर्गतौ ॥ पने : कृत्वजृसीतिनन् ॥ त्रि० । च्युते । गलिते । पतिते ॥ पद्यतेस्म । पद० । क्त : । गत्यर्थेति कर्त्तरिक्त : ॥

पन्नग : । पुं० नागेभ्योभिन्नेपवनाशने : । सर्पे ॥ पन्नं गच्छति । गमल्ड० सर्वत्रपन्नयोरुपसङ्ख्यानमितिड: ॥ पद्भ्यांनगच्छतीतिवाविग्रह : ॥ पद्मकाष्ठे ॥

पन्नगकेशर : । पुं० नागकेशरपुष्पे ॥ पन्नगाख्य:केशर : ॥

पन्नगाशन : । पुं० गरुडे । वैनतेये ॥ पन्नगानश्नातिअश० । ल्यु : ॥ पन्नगाअशनंयस्येतिवा ॥

पन्नगी । स्त्री० सर्पिण्याम् ॥ सर्पिणी क्षुपे । मनसादेव्याम् ॥

पन्नद्धा । स्त्री० चर्म्मपादुकायाम् ॥

पन्नध्री । चर्म्मपादुकायाम् ॥ पनद्धा पनद्धी० इतिचभाषा ॥

पपी : । पुं० सोमे । चन्द्रे ॥ सूर्ये ॥ पातिलोकमपिवतिवा । पा० । या पो : कित्द्वेचेतिई : ॥

पपु: । पुं० पालके ॥ स्त्री० । धात्र्याम् ॥ पाति । पा० । कुर्भश्चेतिचकारा दन्यतोपिकुर्द्वित्वेच ॥

पमरा । स्त्री० सल्लकी० इ० गौ० भा० प्र० गंधद्रव्यविशेषे ॥

पम्पा । दण्डकारण्यान्तर्गतसरोविशेषे ॥ ऋष्यमूकसमीपवर्तिन्यां पुष्करिण्याम् ॥ यथा । पश्यलक्ष्मणपम्पायां वक : परमधार्मिक : । शनै : श्चालयतेपादान्प्राणिनां वधशङ्कया ॥ वक: किंवर्ण्यते रामयेनाहंनिष्कुलीकृत: । सहवासी विजानाति चेष्टितंसहवासिनामिति ॥ ओड्रदेशस्थनदीविशेषे ॥

पय : कन्दा । स्त्री० क्षीरविदार्याम् ॥ पय : कन्देयस्या : ।

पय:खल्ल: । पुं० चतुष्पदवहनीयेजलाहरणार्थेचर्म्मपुटविशेषे । दृतौ । प

स्वालकृतिशा० ॥

पयः पूरः । पुं० अपांसमूहे ॥

पयः प्रसादि।न० कतके ।कडुआनिर्म ली० इ० भा० ॥

पयःफेनी । स्त्री० । दुग्धफेनीक्षुपे ॥

पयश्चयः । पुं० अपांसमूहे । पूरे ॥ पय सांचयः ॥

पयः । न० क्षीरे । दुग्धे ॥ नीरे । जले ॥ पय्यते० पयतेवा । पयगतौपीङ्० पानेवा । सर्वधातुभ्यइत्यसुन् ॥

पयस्यः । पुं० मार्जारे ॥ त्रि० । पयःपान कर्त्तरि ॥ पयः पिबति । पा० । सुपीतिकः ॥

पयस्पाशम् । न० कुत्सितेपयसि ॥याप्ये पाशप् । पाशकल्पककाम्येष्विति बिसर्गस्यसः ॥

पयस्यः । त्रि० पयोजाताज्यदध्यादौ ॥ पयोहिते ॥ पयसोबिकारः । गोपय सोर्यत् ॥

पयस्या । स्त्री० दुग्धिकायाम् ॥ क्षीर काकोल्याम् ॥ स्वर्णक्षीर्याम् ॥ सूर्य वल्ल्याम् ॥ कुटम्बिनो क्षुपे ॥ आ मिषायामितिहेमचन्द्रः ॥

पयस्वान् । त्रि० पयस्विनि ॥ पयोस्त्य स्यमतुप् ॥

पयस्वला । स्त्री० छाग्याम् ॥ पयोस्त्य स्याम् । अन्येभ्योपीतिवलः ॥

पयस्विनी । स्त्री० नद्याम् ॥भारतवर्ष स्थविशेषनद्याम् ॥ धेनौ ॥ बिभा वर्य्याम् । रजन्याम् ॥ काकोल्याम् ॥ दुग्धफेन्याम् ॥ क्षीरबिदार्याम् ॥ ॥ छाग्याम् ॥ जीवन्त्याम् ॥ पयो स्त्यस्याम् ॥ अस्मायामेधेतिविनिः ङीप् ॥

पयोगडः । पुं० द्वीपे ॥ घनोपले ॥

पयोघनः । पुं० घनोपले ॥ इ० शा० ॥

पयोजन्मा ।पुं० घने । मेघे ।। पयसोज न्मयस्मात् ॥

पयोदः । पुं०मेघे ॥ पयोददाति॥ डुदा ञ्० । कः ॥

पयोदवान्तम् । न० अम्भःकणे

पयोधरः । पुं०वृक्षविशेषे । कोषकारे ॥ नारिकेले ॥ स्त्रीस्तने । कुचे ॥ यथा । यापांसुपाण्डुरवपुर्विरसापुरासीत् सैवालकाङ्कुरलतामधुनाविभर्त्ति वक्रं प्रसर्पति तनोर्वितनोति ल क्ष्मींप्राय : पयोधरसमुन्नतिरत्रहेतु रिति ॥ कशेरुणि ॥ मेघे ॥ धर ति । धृञ्० । अच् । पयसोधर : ॥ गुरुमध्यगतचतुर्मात्रिकप्रभेदे ॥ क र्णिकारवृक्षे इतिशब्दाम्बुधि : ॥

पयोधा : । पुं० समुद्रे ॥ जलाधारे ॥ पयोदधाति । डुधाञ्० । पयसिचे ति धाञोऽसि : ॥ मेघे ॥

पयोधि : पुं० समुद्रे ॥ पयांसिधीयन्ते ऽत्र । डुधाञ् । कर्मण्यधिकरणेचे तिकि : ॥

पयोधिकम् । न० समुद्रफेने ॥

पयोनिधि : । पुं० समुद्रे ॥ क्षीराब्धौ ॥ पयांसिनितरांधीयन्तेऽत्र । डुधाञ्० । अधिकरणेकि : ॥

पयोमुक् । पुं० मेघे ॥ पयोमुञ्चति ॥ मुच्लृ० क्विप् ॥

पयोलता । स्त्री० क्षीरविदार्याम् । पयसोलतेव ॥

पयोव्रत: । पुं० पयोमात्रपानरूपव्रतविशेषे । द्वादशाहसाध्ये विष्णुव्रतवि० ॥

पयोष्णिजाता । स्त्री० सरस्वतीसरिति ॥

पयोष्णी । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥ विन्ध्याचलदक्षिणेप्रसिद्धायांनद्याम् ॥ पयोष्णी सलिलंहृद्यंपवित्रंपापनाशनम् । सर्वपापहरं सौख्यबलकान्तिप्रदंलघ्विति राजनिर्घण्ट: ॥

पर: । पुं० देहादन्यस्मिन्नात्मनि ॥ ब्रह्मणआयुषि ॥ यथा । कालसङ्ख्यासमासेनपूर्वार्द्धद्वयकल्पिता । सएवस्यात्पर: कालस्तदन्तेपरिपूज्यते ॥ निजेनतस्यमानेन चायुर्वर्षशतंस्मृतम् । तत्पराख्यं तदर्द्धञ्चपरार्द्धमभिधीयते ॥ अपिच । चीणिकल्पशतानिस्युस्तथा षष्टिर्द्विजोत्तमा: ॥ ब्रह्मण: कथितंवर्षंपराख्यंतच्चतत्पदम् ॥ इ० कूर्मपुराणे ५ अध्याय: ॥ मायातीतेपरमेश्वरे ॥ न० । पश्चाद्भाविनिकार्ये ॥ न० ॥ केवले ॥ मोक्षे ॥ यथा ॥ यस्यवाङ्मनसीस्यातांसम्यक्प्रणिहितेसदा । तपस्त्यागश्चसत्यञ्चसवै परमवाप्नुयादिति ॥ सत्तायाम् । परसामान्ये ॥ ब्रह्मणि ॥ त्रि० । प्रकृष्टे । श्रेष्ठे ॥ निरतिशये । उत्कृष्टे । प्रकृतिगुणासंस्पृष्टे । अप्रामाण्यशंकाकलङ्कशून्ये ॥ यथा एकाक्षरंपरम्ब्रह्म प्राणायामंपरंतप: । सावित्र्यास्तु परंनास्तिमौनात् सत्यं विशिष्यत इतिमनु: ॥ बहुकालीने ॥ अरौ । शत्रौ ॥ दूरे । अन्यस्मिन । व्यतिरिक्ते । स्वस्मादितरस्मिन् ॥ उत्तरस्मिन् ॥ पिपर्त्तिरोषम् । पूर्यते ऽनेनवा । पॄ० । प० । ऋदोरप्० पुंसीतिघोवा ॥

पर: शत: । त्रि० शतात्परस्मिन्सङ्ख्येये । शताधिके ॥ शतात्पर: । पञ्चमीतियोगविभागात्समास: । राजदंतादि: । पारस्करादित्वात्सुट् ॥ पर: शताद्यास्तेयेषांपरासङ्ख्याशतादिकात् ॥

पर:सहस्र: । त्रि० सहस्रात्परस्मिन् । सहस्राधिके ॥ सहस्रात्परे । पञ्चमीति योगविभागात् ० स० राजदंतादि: । पारस्० सुट ॥

परकीय: । त्रि० परसम्बन्धिनि ॥ परस्येदम् । गहादिषुकुग् जनस्यपरस्य चेतिच्छ: ॥

परकीया । स्त्री॰ नायिका भेदे ॥

परकृतिः। पुं॰ पुरुषविशेषनिष्ठमिथोविरुद्धकथने । अर्थवादविशेषे ॥

परक्षेत्रम् । न॰ परभूमौ ॥ यथा । वृषापेहिपरक्षेत्रादायातिक्षेत्ररक्षकः । इति ॥ परपत्न्याम् ॥ परशरीरे ॥

परग्रन्थिः । पुं॰ पर्वावधौ । अङ्गुलिपर्वणि ॥ इ॰ हा॰ ॥

परच्छिद्रम् । न॰ परदोषे ॥ नीचः सर्षपमात्राणिपरच्छिद्राणिपश्यति । आत्मनो बिल्वतुल्यानिपश्यन्नपिनपश्यति ॥ इ॰ ग॰ पु॰ ॥

परजातः । पुं॰कोकिले ॥ त्रि॰ । पराचिते । परेधिते ॥ परस्माज्जातः परपोषितत्वात् ॥

परजितः । त्रि॰ शत्रुणापराजिते ॥

परञ्जः । पुं॰ तैलयन्त्रे ॥ क्षुरिकाफले ॥ फेने ॥ असौ ॥

परञ्जनः । पुं॰ वरुणे ॥ इ॰तिहेम चन्द्रः ॥

परञ्जयः । पुं॰ वरुणे ॥ त्रिकाण्डशेषः ॥ त्रि॰शत्रुजयकर्त्तरि ॥

परतन्त्रम् । न॰परकीयशास्त्रे ॥ व्यक्तं ॥ यथा । बुद्ध्यादिस्वकार्यअहङ्कारे जनयितव्येप्रकृत्यापूरोऽपेक्ष्यते अन्यथाक्षीणासतीनालमहङ्कारंजनयितुमितिस्थितिः । एवमहङ्कारादिभिरपिस्वकार्यजनने प्रकृत्यापूरमपेक्ष्यते । तेनप्रकृतिंपरामपेक्ष्यमाणं कारणमपि कार्योपजनने परतन्त्रं भवति । त्रि॰ । परवशे । पराधीने ॥ परस्तन्त्रंप्रधानंयस्य ॥ परेषां तन्त्रम् ॥

परतः । अ॰ परस्मादर्थे ॥ परस्मिन्परस्याम्परस्मात्परस्याः परः परावा । वसत्यागतोरमणीयंवा । विभाषापरावराभ्यामित्यतसुच् । तद्धितश्चासर्व्वविभक्तिरित्यव्ययत्त्वम् ॥

परत्र । अ॰ परलोके ॥ परस्मिन् । सप्तम्यास्त्रल् ॥

परत्रभीरुः । त्रि॰ धार्मिके । परकालभयशीले ॥

परत्त्वम् । न॰ परतायाम् । परव्यवहारकारणे ॥ तद्द्विविधम् । दिक्कृतङ्कालकृतञ्च दूरस्थेदिक्कृतं परत्त्वम् । ज्येष्ठेकालकृतंपरत्त्वमिति ॥

परदारः । पुं॰ परभार्यायाम् ॥ तद्गमनेदोषोयथा । परदाररताश्चैवपरद्रव्यहराश्चये । अधोधोनरकेयान्ति पीड्यन्तेयमकिङ्करैरिति ॥

परदुःखम् । न॰ अन्यजनपीडायाम्॥

परदेवता । स्त्री॰ परमात्मनि । पर ब्रह्मणि ॥

परद्वेषी । त्रि॰ विदूषके । परद्वेष्टरि ॥

परधर्म्मः । पुं॰ स्वस्मान्यविहिते ॥ पर-

स्यपरेषांवाधर्मः ।

परध्यानम् । न० ध्यानविशेषे ॥

परन्तपः । पुं० परतापिनि । शत्रुतापने ॥ जितेन्द्रिये ॥ परेषांकामक्रोधलोभादिशत्रूणांतापजनके । अज्ञानशत्रुदमने ॥ परंशत्रुंकामक्रोधादिरूपंशत्रुगणंधैर्येणबलवता विवेकेनतपसाचभानुरिवतापयतीतिविग्रहेतपसन्ताप इत्यस्मात्ण्यन्तात्परेकर्मण्युपपदेद्विषत्परयोस्तापेरितिखच्प्रत्ययः । खचिह्रस्वः । मुम् ॥

परन्तु । अ० प्रागुक्तविरुद्धार्थे ॥

परपदम् । न० मुक्तौ ॥ श्रेष्ठस्थाने परस्वतत्पदञ्च ॥

परपाकनिवृत्तः । पुं० परोद्देश्यकपाकरहिते । पञ्चयज्ञाकर्त्तरि ॥ यथा । गृहीत्वाग्निंसमारोप्यपञ्चयज्ञान्ननिर्वपेत् । परपाकनिवृत्तोऽसौमुनिभिः परिकीर्तितः ॥ इतिमिताक्षरा ॥

परपाकरतः । पुं० परपाकरुचौ ॥ प्रातः पञ्चयज्ञान्निर्वर्त्यपरान्नभोजिनि ॥ यथा । पञ्चयज्ञान्स्वयंकृत्वापरान्नमुपजीवति । सततंप्रातरुत्थायपरपाकरतस्तुसः ॥ परपाकनिवृत्तस्यपरपाकरतस्यच । अपचस्यचभुक्त्वान्नंद्विजश्चान्द्रायणंचरेत् ॥ इतिमिताक्षरायांप्रायश्चित्ताध्यायः ॥

परपिण्डादः । त्रि० । पराने । परान्नजीविनि ॥ परस्यपिण्डः । तमत्ति ॥ अद० । कर्मण्यण् ॥

परपुरुषः । पुं० विष्णौ ॥ परश्चासौ पुरुषश्च ॥ अन्यपुंसि ॥ उपनायके ॥

परपुष्टः । पुं० कलकंठे । कोकिले ॥ परेणवायसेनपुष्टः पालितः ॥ त्रि० । अन्यपालिते । परेण पोषिते ॥

परपुष्टमहोत्सवः । पुं० आम्रे ॥ परपुष्टानांमहोत्सवोयस्मिन् ॥

परपुष्टमहोत्सवा । स्त्री० वेश्यायाम् ॥ परपुष्टेमहोत्सवोयस्याः ॥

परपुष्टा । स्त्री० पणाङ्गनायाम् । वारनार्याम् ॥ परैः पुष्टा ॥

परपूर्वा । स्त्री० पुनर्भ्वाम् । स्वैरिण्याम् । परोऽन्यःपूर्वोभर्तायस्याः सा । परपूर्वाःस्त्रियस्त्वन्याःसप्तप्रोक्तायथाक्रमम् । पुनर्भूस्त्रिविधातासां स्वैरिणीतुचतुर्विधेति नारदः । पतिंहित्वाऽपकृष्टंस्वमुत्कृष्टं यानिषेवते । निंद्यैवसाभवेल्लोकेपरपूर्वेतिचोच्यतेइतिमनुः ॥

परप्रतिनप्ता । स्त्री० (इतिहेम

परप्रपौत्रः । पुं० वृद्धप्रपौत्रे ॥ (चन्द्रः ॥

परभाषा । स्त्री० अपशब्दे । म्लेच्छिते ॥

परभागः । पुं० गुणोत्कर्षे ॥ सुमम्पदि ॥ शेषांशे ॥ शोभातिशये

॥ परभागविभवैर्वर्णैद्वयमंसर्गजारुचि:

परभुक्ता । स्त्री० अन्यपुरुषसम्भोगविशिष्टायाम् ॥ परभुक्ताश्चकान्ताश्च योभुङ्क्ते सनराधम : । सपच्यते कालसूत्रे यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥ इत्यादिनाब्रह्मवैवर्त्तेश्रीकृष्णजन्मखंडे १८६ ध्यायेविशेषोद्रष्टव्य : ॥

परभृत् । पुं० काके ॥ परंबिभर्त्ति डुभृञ्० । क्विप् ॥

परभृत: । पुं० कोकिले पिके ॥ परेणकाकेनभृत: ॥ त्रि० ॥ परपोषिते ॥

परम् । अ० नियोगे ॥ चेपे ॥ किन्त्वर्थे ॥ केवले ॥

परम : । पुं० प्रणवे ॥ त्रि० । परे । उत्कृष्टे ॥ अग्रेसरे ॥ प्रथमे ॥ अकारे ॥ प्रकृष्टे । उत्पत्तिविनाशशून्यस्वप्रकाशपरमानन्दरूपे । निरतिशयपुरुषार्थपर्यवसायिनि ॥ प्रधाने ॥ पराउत्कृष्टामायस्यस : ॥

परमगति : । स्त्री० मुक्तौ ॥ त्रि० मोक्षप्रैतौ ॥ यांविप्रा:सर्वत : शान्ताविशुद्धाज्ञाननिश्चया : । गतिंगच्छन्तिसन्तुष्टास्तामाहु : परमांगतिमितिमोक्षधर्म : ॥

परमन्तप : । न० इन्द्रियजये ॥ मनसश्चेन्द्रियाणाञ्चह्यैकाग्र्यंपरमंतप: । प्राणायामाब्राह्मणस्यत्रयोपिविधिवत्कृता: । व्याहृतिप्रणवैर्युक्ता विज्ञेयं परमंतप : ॥ आलोचने ॥

परमपद : । पुं० न० श्रेष्ठस्थाने ॥ परद्वैवताचरणे ॥ पद्यतेज्ञानिभि : प्राप्यते इति पद: परमश्चासौपदश्चेति

परमब्रह्म । न० परमेश्वरे । नारायणे ॥

परमम् । अ० अनुज्ञायाम् । अनुमतौ । शां० इ० भा० ॥ परंमिमीतेमिनोतिमीनातिवा । डम् ॥

परमर्षि : । पुं० भेलाद्यृषिविशेषे ॥ सप्तर्षिषु ॥

परमहंस : । पुं० आत्मा नात्मविवेकिपरिव्राजिब्राह्मणे । संवर्तकारुणिश्वेतकेतुदुर्वासाऋभुनिदाघजडभरतदत्तात्रेयरैवतकप्रभृतौ ॥ मुख्यजानामयंधर्मो यद्विष्णोर्लिङ्गधारणं । बाहुजातोरुजातानामयंधर्मो नविद्यते ॥ * ॥ चतुर्विधावधूतेषुतुरीये ॥ यथा । चतुर्णामवधूतानां तुरीयोहंसउच्यते । त्रयोन्ये भोगयोगाढ्या मुक्ता : सर्वेशिवोपमा : ॥ हंसोन कुर्यात् स्त्रीसङ्गंनवाधातुपरिग्रहम् । प्रारब्धमश्नन्विहरे न्निषेधविधिवर्जित : ॥ त्यजेत्स्वजातिचिह्नानि कर्माणिगृहमेधिनाम् । तुरीयोविचरेत्क्षोणीं नि : संकल्पोनिरुद्यम: । सदात्मभावसंतुष्ट : शोकमोह विवर्जित : । निर्निकेतस्तितिक्षु : स्यान्नि : शंकोनिरुपद्रव : ॥ नार्पणंभक्ष्यपेयानांनतस्याध्यामधारणा: । मु

लोविरक्तोनिर्द्वन्द्वोहंसाचारपरोयति रिति महानिर्वाणतन्त्रम् ॥

परमागति : । स्त्री० साक्षान्मोक्षेइतौ ॥ यथा ।.कषायपङ्क्तिः कर्माणिज्ञा नन्तुपरमागतिरिति ॥

परमाणु : । पुं० परिमण्डले । परमेणौ । यतोऽणुर्नास्ति सपरमाणुरित्यर्थः ॥ जालान्तरगतेभानौयत्सूक्ष्मंदृश्य तेरजः । तस्यय : षष्ठकोभागः पर माणु : सउच्यते ॥ * ॥ सौत्रान्ति कादिमतेचतुष्टयेचपृथिव्यादिपरमा णव : खरस्नेहोष्णेरणस्वभावाः । तथा हि कठिनस्वभावाःपृथिवीपरमाणवः । स्नेहस्वभावाःअपांपरमाणवः । उष्ण स्वभावास्तेजस : परमाणवः । ईर णस्वभावावायुपरमाणव : इति ॥ परमश्चासावणुश्च ॥ * ॥ पृथिव्या दिभूतचतुष्टयानांद्व्यणुकानामवय व : परमाणु : । सचनित्योनिरवय वस्तत : सूक्ष्ममपिनास्ति । यथा । नित्याऽनित्याचसाद्वेधा नित्यास्यादणुलक्षणा । अनित्यातुतदन्यास्यात् सैवावयवयोगिनी ॥ पारिमाण्डल्य नामकतत्परिमाणन्तु नकस्यापिक रणम् । यथा । पारिमांडल्यभिन्ना नांकारणत्वमुदाहृतम् ॥ जलादिप रमाणुरूपस्यनित्यत्त्वम् । पार्थिवपर माणुरूपस्याऽनित्यत्त्वम् । यथा । जलादिपरमाणौतन्नित्यमन्यत्रहेतु कम । इ० भा० प० ॥ तैरेवपरमा णुभिराद्युपादानैर्द्व्यणुकत्रसरेणवा दिक्रमेणस्थूलक्षितिजलतेजोमरुतः सृजतिपरमेश्वर : । यथा । अयोज नंपरमाणुकर्मतथाचसर्गाद्यकालीनं द्व्यणुकारम्भकपरमाणुकर्मयत्नजन्य प्रयत्नवदात्मसंयोगजन्यंवाकर्मत्वात् स्मदादिशरीरकर्मवदिति कुसुमाञ्ज लि : ॥ प्रलयेऽतिस्थूलस्थूलनाशान न्तरंपरमाणुक्रियाविभागपूर्वसंयोग नाशादिक्रमेणद्व्यणुकनाशान्नातृतिष्ठ न्तिपरमाणवएवेति । यथा । दोधूय मानास्तिष्ठन्तिप्रलयेपरमाणव : । इ ति प्राचीनकारिका ॥ तस्यमहत्वा भावादतीन्द्रियत्त्वम् । यथा ॥ मह त्त्वंषड्विधेहेतुरिति० भा० प० ॥ * कालविशेषे ॥ यथा , सकाल : पर माणुर्वैयोभुङ्क्तेपरमाणुताम् । सतो विशेषभुग्यस्तुकाल : सपरमोमहा न् ॥ अणुर्द्वौपरमाणूस्यात्त्र्यसरेणु स्त्रय : स्मृत : । जालार्करश्म्यवग त : खमेवानुपतन्नगात् ॥ इ० श्री भागवते ३स्कन्धे ११ अध्याय : ॥ अस्यार्थ : । सत : प्रपञ्चस्यपरमाणु तांपरमाणववस्थांयोभुङ्क्तेसकाल : परमाणु : तस्यैवाविशेषंसाकल्यंयो भुङ्क्तेसपरममहान् । अयमर्थ : । ग्रहर्क्षताराचक्रस्थइत्यादिनायत्सूर्य पर्यटनं वक्ष्यति तत्रसूर्यौयावतापर

माणुदेशमतिक्रामतितावान्काल : परमाणु : । यावताचद्वादशराश्या त्मकंसर्वभुवनकोषमतिक्रामति । सपरममहान्संवत्सरात्मक: तस्यैवा वृत्त्यायुगमन्वन्तरादिक्रमेणद्विपरार्द्धा न्तत्त्वमिति। तथाच पञ्चमेसूर्यगत्यैव कालादिविभागंवच्यति ॥ इदानीं द्रव्यणुकादिलचणपूर्वकंमध्यमकाला वस्थांकथयतिद्वौपरमाणूअणु : स्या त्त्रयोणवस्त्रसरेणु: सतुप्रत्यचइत्या हजालार्केति । गवाचप्रविष्टप्वर्कर श्मिष्ववगत : कोसौयोतिलघुत्वेन खमेवानुपतन्अगात्गत: । नगामि तिपाठेखमेवानुपतन्नवगत: नतुगां पृथ्वीम् । इति श्रीधरस्वामिन : ॥

परमाणवङ्गक : । पुं० विष्णौ ॥

परमात्मा । पुं० चिदात्मनि । स्वप्रका शज्ञानस्वभावात्मनि । कार्यकारण विलचणेनित्यशुद्धबुद्धमुक्तस्वभावे ॥ देहादिबुद्ध्यन्तानामविद्ययात्मत्वेन कल्पितानांपरम: प्रकृष्टउपद्रष्टृत्वा दिविशेषणविशिष्टआत्मा ॥ अन्नम यप्राणमयमनोमयविज्ञानमयानन्द मयेभ्य : पञ्चभ्योऽविद्याकल्पितात्म भ्य : परम : प्रकृष्टोऽ कल्पितोब्रह्म पुच्छंप्रतिष्ठेत्युक्त: आत्माच सर्वभूता नांप्रत्यक्चेतन : । उत्तम : पुरुषस्त्व न्य : परमात्मेत्युदाहृत : । परामा मायाशक्ति र्वायस्यस : । अतति सर्वंव्याप्नोतीत्यात्मा । परमश्चासा वात्माचेतिवा ॥ परमात्मातत्पदा र्थ : सर्वोपाधिविवर्जित : ॥ यदो क्तं श्रीदेवीभागवते । याशक्ति : पर मात्मासौयोसौसापरमात्मता । अ- न्तरंनैतयो : कोपिसूक्ष्मं वेदचनार देति ॥ अंतरंभेद : सूक्ष्ममपिनवे द ॥ अस्यध्यानं यथा । हृत्पद्ममध्ये पुरुषंपुराणं सत्यात्मकंसर्वजगत् स्व रूपम् । ध्यायामिनित्यंपरमात्मसंज्ञं चिद्रूपमेकंवचसामगम्यमिति ॥

परमाद्वैत : । पुं० विष्णौ ॥ मतविशेषे ॥ यथा । निर्गुणंवामभागेचसव्यभा गेऽद्भुतानिजा । मध्येनाथ : स्वयं ज्योतिस्तज्ज्योतिर्मेतमोहरमिति ॥

परमानन्द : । पुं० अविनाशिनिरति शयत्वाभ्यामुत्कृष्टे सुखविशेषे ॥ पर मश्चासावानन्दश्च ॥ अतिशयाह्लादे ॥ ब्रह्मानन्दे ॥ सार्वभौमादिहि रण्यगर्भान्तानन्दानामुत्तरोत्कर्ष पर मावधित्वात् ॥

परमान्नम् । न० चीरिकायाम् ॥ पायसे । खीर इ० भा० ॥ परमञ्च तदन्नञ्च ॥ यद्वा । परमाणामुत्तमानांदेवादी नामन्नम् ॥

परमायस्त : । त्रि० अतिश्रान्ते ॥ पर मश्चासौ आयस्तश्च ॥

परमायु : । पुं० विंशत्यधिके वर्षशते । जीवितकाले ॥ यथा । शतंवर्षा

त्रिंशत्यानिशाभि : पञ्चभि : स ह । परमायु रिदंप्रोक्तं नराणांकरि णामिह। अब्दाद्वात्रिंशदश्वानांशुनां द्वादशवत्सरा : । पञ्चविंशतिवर्षाणि खरस्यकरभस्यच॥ चतुर्विंशतिरब्दा नांवृषस्यमहिषस्यच । मृगशूकरव स्तादिपशूनांषड्दशान्विता : ॥इ० शब्दमाला ॥

परमायुष : । पुं० असनद्रुमे ॥

परमार : । पुं० पवांर इ० भाषा० प्र० चत्रियजातिविशेषे० ॥

परमार्थः। पुं० सत्ये । एकरूपेणावस्थि तेर्थे ॥ परमार्थोद्विधाप्रोक्तो मयाहि स्वर्गवासिनः । एकः स्वभावत: सा चात्परमार्थ : सदैवतु ॥ सशिव: सत्यचैतन्यसुखानन्तस्वलचणः। अपर: कल्पित : साचात् ब्रह्मण्यध्यस्तमा यया ॥ व्यावहारिकसत्यार्थं साचात् सत्यार्थचिद्घनं । उभयंवक्तिवेदस्तु मार्गमिवंवदन्तिहि ॥ इत्युक्तं ब्रह्मं गीतायांब्रह्मणाब्रह्मदर्शिना ॥ २ ॥ अध्याये ॥ चतुष्वर्थेषूत्कृष्टे मोचे । यथार्थे ॥ प्रपञ्चोयदिविद्येत तनिवर्त्त तनसंशय : । मायामात्रमिदंद्वैतम द्वैतंपरमार्थत : ॥ परमश्चासावर्थश्च ॥ स्वर्गादिषुधर्मादिषुवापरमोमोचो र्थ : परमार्थ : ॥

परमार्थवित्। त्रि० ।तत्त्वदर्शिनि ॥ अश्व मेधशतसहस्राण्यथकुरुतेब्रह्मघातल चाणि । परमार्थविन्नपुण्यै र्नचपापै र्लिप्यतेविमलः ॥

परमार्हतः । पुं० जैनराजर्षिविशेषे ॥

परमाशक्तिः । पुं ०साम्यावस्थमायोपा धिकब्रह्मरूपिण्याम् ॥ यद्वाह्गीता सु । अपरेयमितस्त्वन्यांप्रकृतिंवि द्धिमेपराम् । जीवभूतांमहाबाहोय येदंधार्यतेजगदिति ॥

परमृत्यु : । पुं०काके । वायसे ॥ परे भ्योमृत्युरस्य ॥

परमेशः । पुं० परशिवे॥ परमात्मनि ॥ परमश्चासावीशश्च । परमाइन्द्रादि भ्योप्युत्कृष्टाब्रह्मादय:तेषामीशः ।

परमेश्वरः । पुं०महेश्वरे । शिवे ॥ पर मात्मनि । सर्वजडवर्गसत्तास्फूर्त्ति प्रदत्वेनबाध्यबाधकभावशून्ये । सर्व दोषानस्कंदिते । परश्चासावीश्वर श्च । परमउत्कृष्टःईश्वरेभ्योहिरण्य गर्भादिभ्यः सचासावीश्वरश्च ।

परमेश्वरी । स्त्री । दुर्गायाम् । परदेव तायाम् । पराम्बायाम् ॥ परमा चासावीश्वरीच । यद्वा । परमाणां ब्रह्मादीनामीश्वरीनियन्त्री ॥

परमेष्ठी।पुं० धातरि। पितामहे। अब्ज योनौ ॥ परमेव्योम्निचिदाकाशेब्रह्म पदेवातिष्ठतिष्ठा० । परमेस्थःकिदि तीनिः । तत्पुरुषेक्रतीत्यलुक् । स्था स्थिन्स्थूणामितिषत्वम्॥ गुरुविशेषे। यथा । आदौसर्वत्रदेवेशिमन्त्रदःपर

मोगुरु: । परापरगुरुस्त्वंहिपरमेष्ठी त्वहंगुरुरितिह्यन्नीलतन्त्रे २ पटल: ॥ मन्त्रदातागुरु:प्रोक्तोमन्त्रस्तुपरमोगुरु: । परापरगुरुस्त्वंहिपरमेष्ठिगुरुस्त्वहमितितन्त्रान्तरम् ॥ शालग्रामविशेषे ॥ यथा ॥ परमेष्ठीचशुक्लाभ : पद्मचक्रसमन्वित: । चिचाकृतिस्तथापृष्ठे शुषिरश्चातिपुष्कलम् ॥ परमेष्ठीलोहिताभश्चक्रमेकंतथा युतम् । विम्बाकृतिस्तथा रेखाशुषिरश्चातिपुष्कलमिति ब्रह्मपुराणम् ॥ अपिच । परमेष्ठीचशुक्लाभश्चक्रपद्मसमन्वित : ॥ सवर्तुलस्तथापीत : पृष्ठे चशुषिरंध्रुवमिति पुराणसंग्रह : ॥ परमेष्ठीतुरक्ताभश्चक्रपद्मसमन्वित: । द्विधाकृतस्तथापृष्ठे शुषिरश्चापिवर्तुलम् ॥ पीतवर्णयुतोवापिभुक्तिमुक्तिवरप्रद इति वैश्वानरसंहिता ॥ जिने । बुद्धे ॥

परमेष्ठिनी । स्त्री० ब्राह्म्याम् । वामनहाटी० इ० गौ० भा० ॥ परमेष्ठिन : शक्तौ ॥

परमेष्वास : । पुं० उत्कृष्टधनुषि ॥ त्रि० महाधनुर्धरे ॥

परम्पर : । पुं० मृगविशेषे ॥ तनयस्य प्रपौत्रे इतिमेदिनी ॥ प्रपौत्रादावितिहेमचन्द्र : ॥

परम्परा । स्त्री० परिपाट्याम् । अनुक्रमे ॥ वधे । हिंसायाम् ॥ अन्वये । सन्ताने ॥ परम्पराशब्दोऽव्युत्पन्नं प्रातिपदिकम् ॥ यद्वा । परंपिपर्ति । पॄ० । अच् । श्वपचजारवदितिवत् । तत्पुरुषेकृतीति बहुलग्रहणादमोलुक् । पृ० ॥

परम्पराकम् । न० इष्ट्यांपशुघाते । शमने । प्रोक्षणे ॥ परम्परायाअकनं । अक० । भावेघञ् । अस्त्रतेर्घञ्वा ॥ यद्वा । परमतिशयेऽव्ययम् । परंपर : श्रेष्ठ : आकोऽस्मात् ॥

परम्परीण : । त्रि० परम्पराप्राप्ते ॥ परांश्चपरतरांश्चअनुभवति । परोवरपरम्परेत्यादिनाख : । प्रकृते : परम्परभावोनिपातनात् ॥ लक्ष्मींपरम्परीणांत्वंपुत्रपौत्रीणतांनयेतिभट्टिः ॥

परीणम् । न० पर्वणि ॥ पर्णान्तरसे ॥ पर्णसिरायाम् ॥ धूतकम्बले ॥ इतिहेमचन्द्र : ॥

परु : पुं० केशराजे । भृङ्गसोदरे ॥

परलोक : । पुं० स्वर्गादिलोकान्तरे । शत्रुजने ॥ परश्चासौलोकश्च ॥

परलोकगम : । पुं० मृत्यौ ॥

परवञ्चनम् । न ० परस्यव्याजेनवशीकरणे ॥ परस्यवञ्चनम् ॥

परवान् । त्रि ० पराधीने ॥ पर : स्वामीअस्यास्ति । तदस्यास्त्यस्मिन्नितिमतुप् । मादुपधायाश्चमतोर्वोऽयवादिभ्यइतिवत्त्वम् ॥

परवश : । त्रि० अस्वतन्त्रे । परायत्ते

। पराधीने ॥ परस्यवश : ॥

परवश्य : । त्रि० पराधीने । परस्याधीनताङ्गते ॥

परवाणि : । पुं० धर्माध्यक्षे ॥ वत्सरे । वर्षे ॥ कार्तिकेयस्यवाहने ॥

परवैराग्यम् । न० फलभूतवैराग्ये ॥ तत्परमपुरुषख्यातेर्गुणवैतृष्ण्यमितियोगसूत्रम् ॥ १६ ॥ तत् वैराग्यं परम्उत्कृष्टम्प्रथमंवैराग्यं विषयविषयम् । द्वितीयन्तुगुणविषयमुत्पन्नगुणविवेकख्यातेरेवभवति । निरोधसमाधेरनुकूलत्वात् । इ० भोज : ॥ सम्प्रज्ञातसमाधिपाटवेन गुणत्रयात्मिकात् प्रधानाद्विविक्तस्य पुरुषस्यख्याति : साक्षात्कारउत्पद्यतेतत्स्माशेषगुणत्रयव्यवहारेषु वैतृष्ण्यं यद्भवतितत्परं श्रेष्ठं फलभूतंवैराग्यम् । तत्परिपाकनिमित्ताश्चित्तोपशमपरिपाकादविलम्बेनकैवल्यमिति ॥ परञ्चतद्वैराग्यंच ॥ संसारमेवनिस्सारंदृष्ट्वासारदिदृक्षया प्रव्रजन्त्यकृतोद्वाहा: परंवैराग्यमाश्रिता : इति विविदिषासन्न्यासपरंवाक्यम् ॥

परव्रत : । पुं ० धृतराष्ट्रे ॥

परशम् । न० रत्नविशेषे ॥

परशव्यम् । त्रि० परशवेहिते ॥ उपगवादिभ्योयत् ॥

परशु: । पुं० सुधितौ । कुठारे ॥ परं शृणाति ॥ शॄहिंसायाम् । आङ्परयो : खनिशॄभ्योडिच्चे तिकु : ॥

परशुधर : । पुं० गणेशे । लम्बोदरे ॥ धरति । धृञ्० । अच् । परशोर्धर: ॥ त्रि० परशुधारिणि ॥

परशुराम : । पुं० जामदग्न्ये । भार्गवे ॥ अवतारेषोडशमेपश्यन् ब्रह्मद्रुहोनृपान् । त्रि : सप्तकृत्व : कुपितोनि : क्षत्रामकरोन्महीम् ॥ परशुनाराम : ॥ अयंत्रेतांयुगादाव तीर्ण : ॥ अस्योत्पत्त्यादिकमुक्तंकालिकापुराणे ८५ अध्याये यथा । मार्कण्डेयउवाच अथकालेव्यतीतेतु यमदग्निर्महातपा : । विदर्भराजस्य सुतांप्रयत्नेन जितांस्वयम् ॥ भार्यार्थे प्रतिजग्राह रेणुकांजत्रगान्विताम् । सातस्मात् सातस्मात् सुषुवेपुत्रांश्चतुरो वेदसंमतान् ॥ रुषण्वन्तंसुषेणञ्च विश्वंविश्वावसुंतथा । पश्चात्तस्यां स्वयंजज्ञेभगवान्मधुसूदन : ॥ कार्त्तवीर्यवधायाशुशक्राद्यै : सकलै : सुरै: । याचित : पञ्चम : सोभूत्तेषांरामाख्यस्तुय : ॥ भारावतरणार्थाय जात : परशुनासह । सहजः परशुस्तस्य तंजश्चातिकदाचन ॥ अयंनिजपितामह्या चरुभुक्तिविपर्ययात् । ब्राह्मण : क्षत्रियाचारोरामोभूत् क्रूरकर्मकृत् ॥ सवेदान खिला

नृत्रास्त्वाधनुर्वेदांश्चसर्वश: । स्वतातात्क्षतत्क्षत्योभूत्वेदविद्याविशारद इति ॥ विशेष : पाद्मोत्तरखण्डे द्रष्टव्य : ५० अध्याये ॥

परशुरामक : । पुं॰ भृगूणांपतौ । जामदग्न्ये ॥ स्वार्थेक : ॥

परश्वध : । पुं॰ कुठारे । फरसा॰ इ॰ भा॰ । परश्वयनम् । टुओश्वि॰ । अन्येष्वपीतिड: । परश्वंधयति । धेट्॰ । आतोनुपेतिक : ॥

परश्वान् । पुं॰ द्वन्दशूकविशेषे ॥

परश्व: । अ॰श्व: परदिने । आगामिदिनात्परदिने । परसों इ॰ भा॰ ॥ परश्चतत्श्वश्च । श्व:परंवा । राजदन्तादि : ॥ अतिक्रान्ते पूर्वतरेदिने परश्वोजात इति प्रयोगोगौण : ॥

परसंज्ञक : । पुं॰ आत्मनि ॥

परस्तात् । अ॰ परतोर्थे ॥ परस्मिन् परस्याम्परस्मात्परस्या:पर:परावा वसत्यागतोरमणीयंवा । विभाषा परावराभ्यामितिपक्षेअस्ताति: ॥

परस्परम् । अ॰ अन्योन्यार्थे ॥ परस्परं विप्रानमंति । कर्मव्यतिहारेसर्वनाम्नोद्वे वाच्ये । असमासवद्भावे पूर्वपदस्यसुर : सुर्वक्तव्य : । कस्कादित्वात्विसर्जनीयस्यस : ॥

परस्परपराहतम् । न॰ सङ्कुले । क्लिष्टे ॥ विरुद्धे वाक्ये । मातामेवन्ध्येति विरुद्धार्थवचने ॥ पराघाति । इन्ते : कर्म्मणिक्त : । परस्परेणपराहतम् ॥

परस्मैपदम् । न॰ तङानौ वर्जयित्वा लादेशेषु तिप्॰ तस् झि । सिप् थस् थ॰ । मिप् वस् मस् एतेषु॰ शतृक्वसु॰ इत्येतयोश्च ॥ तादर्थ्ये चतुर्थीति योगविभागात् समास : । परस्मैचेतिचतुर्थ्याअलुक् ॥

परस्वध: । पुं॰ परश्वधे । कुठारे ॥ परस्यस्वंदधाति । काष्ठदण्डधारकत्वात् । डुधाञ्॰ । आतोनुपेतिक : ॥

परा । अ॰ विमोचे ॥ प्राधान्ये ॥ प्रातिलोम्ये ॥ धर्षणे ॥ आभिमुख्ये ॥ भृशार्थे ॥ विक्रमे ॥ गतौ ॥ वधे ॥ इ॰ मेदिनी ॥ अपिच । वधेगतौ दर्शनेच विक्रमाभिमुखेभृशे । अधीनमोक्षणप्रातिलोम्यकेषु परामत: ॥ यथा । वधेपराहत : । गतौ परागत: । दर्शने परादृष्ट: । विक्रमे पराक्रान्त: । अभिमुखेपरावृत्त: । भृशे पराजित: । अधीने पराधीन : । मोक्षणे पराकृत : । प्रातिलोम्ये पराङ्मुख इति ॥

परा । स्त्री॰ वन्ध्याकर्कोटक्याम् ॥ नाभिरूपमूलाधारात् प्रथमोदितनादस्वरूपवर्णे ॥ मूलाधारात् प्रथममुदितोयस्तुतार : पराख्य : ॥ इत्यलङ्कारकौस्तुभे १ किरण : ॥

पराक : । पुं॰ खड्गे ॥ क्षुद्रे ॥ रोग

विशेषे ॥ जन्तुभेदे ॥ व्रतविशेषे ॥ यथाहमनुः । यतात्मनोप्रमत्तस्य द्वादशाहमभोजनम् । पराकोनाम कृच्छ्रोयंसर्वपापापनोदनइति ॥ द्वादशाहोपवासिनपराकःसर्वपापहा । एकैकंवर्द्धयेत्पिण्डंशुक्ले कृष्णेचह्रास येदिति ग० पु० ॥ पराकेपरस्वधेन वः । पराकाख्यप्राजापत्यपरस्वकातुल्य त्वात् ॥

पराकरणम् । न० पराक्रियायाम् । पराङ्मुखकरणे ॥

पराकृतः । त्रि० प्रत्याख्याते ॥ परा कारि । कृञः क्तः

पराकपुष्पी । स्त्री० अपामार्गे ॥ परा श्चिपुष्पाख्यस्याः ॥

पराक्रमः । पुं० विक्रमे ॥ सामर्थ्ये ॥ सहसि, बले । शौर्ये ॥ उद्योगे ॥ अभियोगे ॥ निष्क्रान्ताविति शब्० ॥ पराक्रमणम्० पराक्रम्यते अनेनवा । क्रमु० । हलश्चेति० घञ् । नोदा त्तोपदेशस्येतिनवृद्धिः ॥ नसामरक्ष सःगुणायकल्पते नदानमर्थोपचिते पुवर्तते । नभेदसाध्याबलदर्पिताज नाः पराक्रमस्त्वेवममेहरोचते इति रामायणम् ॥

पराक्रिया । स्त्री० पराकरणे ॥ तथाचा ह्वेदान्तविदः । योविप्रजातिंचैत न्याद्न्यद्दस्त्वभिमन्यते । कैवल्या त्तंपराकुर्यात् विप्रजातिपराङ्मुख

म् ॥ ब्राह्मणोहमिति भ्रान्त्याहस्य तिसवादिषु । प्रवृत्तोलभतेजन्म त्वे षैवास्यपराक्रियेति ॥

परागः । पुं० सुमनोरजसि । कुसुमरेणौ ॥ धूलौ ॥ स्नानीये ॥ गिरिप्रभेदे ॥ विख्यातौ ॥ उपरागे ॥ चन्दने ॥ परागच्छति । गम्लृ० । अन्येभ्योपी- तिवाडः ॥ स्वच्छन्दगमने इति शब्० ॥

परागतिः । स्त्री० मोक्षे ॥ यद्गत्वाननि वर्तन्ते सैवप्रोक्तापरागतिः ॥ स्वर्गे ॥ कर्मफले ॥ प्रकृष्टायाङ्गतौ ॥ परा चासौगतिश्च ॥

पराग्दर्शी । त्रि० पराभिध्याने ॥

पराङ्गदः । पुं० शिवे ॥

पराङ्गवः । पुं० समुद्रे ॥

पराङ्मुखः । त्रि० विमुखे । पराचीने ॥ पराञ्चति० अनभिमुखोभवति । अञ्चु० । ऋत्विगित्यादिना क्विन् । पराङ्मुखमस्य ॥

पराक् । त्रि० प्रतिलोमगमनाश्रये ॥ परा० अञ्चति । अञ्चु ॥ क्विन् ॥ पश्चादर्थे ॥

पराचितः । पुं० कोकिले ॥ त्रि० । औदासीन्येनपरपुष्टे । परिस्कन्दे । परैधिते ॥ परेणआचितः । चि ञ० । क्तः ॥

पराचीनः । त्रि० विमुखे । पराङ्मुखे ॥ पराञ्चति अनभिमुखोभवति ।

अस्तु० । स्वल्विगादिनाक्विन् तत : स्वार्थेविभाषाश्वेरदिक् स्त्रियामितिख : ॥

पराजय : । पुं० रणेभंगे । पराभवे । पराजयनम् ॥ जिञभिभवे । पराजयनम् एरच् ॥ सर्वत्रजयमन्विच्छेत् पुत्रादिच्छेत्पराजयमित्यङ्गीकार : ॥

पराजित : । त्रि० पराभूते । निर्जिते । जिते ॥ पराजीयतेस्म परैराजीयतेस्मवा । जिञभिभवे । क्त : ॥ पराजिते ॥ परेणआजीयतेस्म । जि० । क्त : । यद्वा । परेषामाज : चेपणंजातमस्य । ता० । इतच् ॥

पराञ्च : । पुं० परश्वार्थे ॥

पराडीनम् । न० पक्षिण : परावृत्यगमने ॥

परात्पर : । त्रि० श्रेष्ठतमे ॥ विश्वात्मनि ॥ परात्ब्रह्मादेरपिपर: श्रेष्ठ: । दूरार्थकत्वात् पञ्चम्या: स्तोकादिभ्यइत्यलुक् ॥

परात्प्रिय : । पुं० तृणविशेषे ॥ त्रि० प्रियोत्तमे ॥

परात्मा । पुं० प्रत्यगभिन्ने ब्रह्मणि ॥उत्तार्यानात्मन : सर्वानन्वयव्यतिरेकत: । प्रत्यक्प्रधानयादृष्ट्यानिजात्मानमवेत्परम् ॥परश्चासावात्माच । परमात्मा ॥

पराद्न: । पुं० पारसीकाश्वे ॥ इति त्रिकाण्डशेष : ॥

पराधीन : । त्रि० परवशे । परतन्त्रे । नाथवति ॥ परस्मिन्नधि सप्तमीशौण्डैरितिसमास : । अषडक्षेतिख : ॥ स्वाधीनत्वं : साफल्यंनपराधीनत्वमिता । येपराधीनकर्माणोजीवन्तोपिचतेमृता : । इति गरुडपुराणे ११३ अध्याय : ॥

परानन्द: । पुं० निरतिशयसुखस्वरूपे ॥ परश्चासावानन्दश्च ॥ परानन्दावाप्तिश्चागमाचार्यात्मानुभवप्रत्ययत्रयस्यैकविषयत्वेनभवति । यथाहुरागमविद: । शास्त्रदृष्टिर्गुरोर्वाक्यंतृतीय : स्वात्मनिश्चय : । निरन्तरानुसन्धानंपरानंदाप्तिहेतव इति ॥

परानसा । स्त्री० चिकित्सायाम् ॥

अन्तकाल : । पुं० द्विपरार्द्धावसानेपरस्यकार्यब्रह्मण : अन्तकाल : विनाशकाल : ॥

परान्नम् । अन्यस्वामिकभक्तपिष्टकादौ ॥ परस्य,इष्टान्ने ॥ परान्नंपरवासश्च नित्यंधर्मरतस्त्यजेत् ॥ त्रि० । परपिण्डादे । परान्नेनोपजीविनि ॥ परस्यअन्नम् । परान्नंनित्यमस्य । अर्शआदिभ्योऽच् ॥

परापम् । त्रि० परेपि ॥ परागताआपोऽस्मिन् । अवर्णान्तादे तिपक्षे अपईद्भाव : ॥

परापरम् । न० परूषके ॥ त्रि० परस्मिन्नपरस्मिंश्च ॥

परापरगुरु : । पुं० गुरुविशेषे ॥ पार्वत्यां ॥

परापरस्त : । त्रि० विद्याविद्याविभागस्थे ॥

पराप्रकृतिः । स्त्री० अपराप्रकृतेर्भिन्नायांप्रकृतौ ॥ अपरेयमितस्त्वन्यांप्रकृतिंविद्धिमेपराम् । जीवभूतांमहाबाहोययेदंधार्यतेजगत् ॥ सेच मूलप्रकृतायाम्० पराशक्तौ ॥

पराभव : । पुं० तिरस्कारे । न्यक्कारे । तिरस्क्रियायाम् । परिभवे ॥ यथा । विश्वेश्वरमजंदेवंजगत : प्रभवाप्ययम् । भजंतियेपुष्कराक्षं नतेयान्तिपराभवमिति ॥ ब्राह्मणस्याऽपशब्दभाषणफलंपराभव इति विवरणकार : ॥ विनाशे ॥ पराजये ॥ विपदि ॥ चत्वारिंशत्सङ्ख्यकेवत्सरे ॥ यथा । पार्थिवेन्द्रपसैन्यैश्चसमस्तै : खण्डमण्डले । प्रपीड्यन्ते जनाः सर्वेभयभीताःपराभवे ॥

पराभिध्यान : । त्रि० परागृदर्शिनि ॥

पराभुक्ति : । स्त्री० पातालादिकलाप्याधुवर्त्ति विचित्रैश्वर्य्य सम्पन्नतत्तद्भुवनाधिपत्ये ॥

पराभूत : । त्रि० जिते । प्राप्ताभिभवे । पराजिते । पराभूयतेस्म । भू० । क्त : ॥

परामर्शः । पुं० विवेचनायाम् । युक्तौ । वितर्के । विमर्शने । तर्के । अपे ॥ स्मरणज्ञाने ॥ व्याप्तिविशिष्टपक्षधर्मताज्ञाने ॥ यथा । व्याप्यस्यपक्षधर्मत्वधी : परामर्शउच्यते । अस्यार्थ : । व्याप्तिविशिष्टस्य पक्षेणसहवैशिष्ट्यावगाहिज्ञानमनुमितिजनकम् । तच्चव्याप्य : पक्ष इतिज्ञानम् । पक्षोव्याप्यवान् इतिज्ञानंवा । इति सिद्धान्तमुक्तावली ॥ सचानुमतौ व्यापार : । यथा । व्यापारस्तुपरामर्शः करणंव्याप्तिधीर्भवेत् । अस्यार्थः । अनुमायामनुमितौव्याप्तिज्ञानंकारणंपरामर्शोव्यापार : । तथाहि । येनपुरुषेणमहानसादौधूमेवह्नेर्व्याप्तिर्गृहीतापश्चात्सएवपुरुष: क्वचित्पर्वतादौअविच्छिन्नमूलांधूमरेखांपश्यति तदनन्तरं धूमोवह्निव्याप्य इत्येवंरूपं व्याप्तिस्मरणंतस्यपुरुषस्यभवतिपश्चाच्चवह्निव्याप्यधूमवान्पर्वतइतिज्ञानंभवति सएवपरामर्श इत्युच्यते ॥ इतिसिद्धान्तमुक्तावली ॥

परामृतम् । न० गोघृते ॥ वर्षणे ॥

परामृष्ट : । त्रि० सम्बद्धे । सम्बन्धयुक्ते ॥ कृतपरामर्शे ॥ विवेचिते ॥ परामृश्यते । मृश० । क्त : ॥

परास्वा । स्त्री० पराम्बिकायाम् । साम्यावस्थमायोपाधिक ब्रह्मरूपिण्याम् ॥

परायण : । त्रि० अभीष्टे ॥ तत्परे ॥ आश्रये ॥ यथा । शुद्धाभवन्ति यद्यन्येऽन्त्यजा:कृष्णपरायणाइति । म० आसङ्गवचने ॥ परमुत्कृष्टमयनंस्थानमस्य । व्रह्मणि ॥ परमुत्कृष्टं पुनरावृत्तिरहितंचतदयनंमुक्तप्राप्यंस्थानंचेतिपरायणम् । पूर्वपदादितिणत्वम् ॥

परायत्त: । त्रि० पराधीने ॥

परारि अ० पूर्वतरवर्षे गततृतीयवर्षे ॥पूर्वतरे वत्सरेइत्यर्थेसद्य:परुत्परार्यैषमइत्यादिनापूर्वतरस्यपरभाव: आरिचसंवत्सरे ॥

परारि. । त्रि० परशत्रौ ॥

परारित्ना त्रि० पूर्वतरवत्सरसम्बन्धिनि ॥ परारिभवइत्यर्थेचिरपरुत् परारिभ्यस्त्नोवक्तव्य: ॥

परारु: । पुं० कठिल्ले । कारवेल्ले ॥

पराहक: । पुं० अश्मनि ॥

परार्थानुमानम् न० परप्रतिपत्त्यर्थेऽनुमानवचने । यत्तुस्वयमेवधूमादग्निमनुमायपरप्रतित्पत्यर्थं पञ्चावयवंवाक्यंप्रयुङ्क्तेतस्मिन्॥ यथा । पर्वतोवह्निमान् धूमात्योयोधूमवान्ससोग्निमान् यथामहानसम् तथा चायम् तस्मात्तथेति । अनेनप्रतिपादितालिंगात्परोप्यग्निंप्रतिपद्यते ॥

परार्द्धम् । न० व्रह्मणआयुषोऽर्द्धे ॥ यथा । निर्जेनतस्यमानेनआयुर्वर्षशतंस्मृतम् । तत् पराख्यंतदर्द्धंचपरार्द्ध मभिधीयते ॥ कू० वि- पुं० ॥ हृदये ॥ परस्यव्रह्मणोर्द्धं स्थानम् । तस्मिन्हिपरव्रह्मोपलभ्यते ॥ दशमध्यसंख्यायाम् । **** । १००००००००००००००००० ॥ स्थानात्स्थानन्दशगुणमेकस्माद्गुणितेद्विज । ततोष्टादशमेभागेपरार्द्धमभिधीयते ॥

परार्ध्य: । त्रि० प्रधाने । श्रेष्ठे ॥ परस्मिन्नर्द्धेभव : ॥ अर्द्धाद्यत् । परावराधमोत्तमपूर्वाच्च ॥

परावतम् । न० परूषके । फालसा इ० भा० ।

परावर : त्रि० परमात्मनि । व्रह्मणि । सर्वात्मके ॥ परंहैरण्यगर्भपदम् अवरंयस्मात् ॥ यद्वा । परंहिरण्यगर्भादिअवरंमनुष्यादि परञ्चअपरञ्चपराऽवरम्० सर्वात्मकंव्रह्म इत्यर्थ: ॥

परावर्त्त: । पुं० परिवर्त्ते । विनिमये ॥

परावह : । पुं० वायौ : षष्ठस्कन्धे ॥ ईदृक्च : पुरुषोन्यादृक् यमितासमदृक् तथा । चामसप्रतिदृक्चस्वैस्यासमर्षे : परावह : ॥ सप्तवायुन्तर्गतसप्तमवायौ ॥सतुपरिवहवायोरूर्द्ध्वस्थित : ॥

पराविद्ध: । पुं० कुबेरे ॥ त्रि० । परै:शत्रुभिराविद्धे । अविद्धे च ॥

पराविद्या । स्त्री० ब्रह्मविद्यायाम् ॥ यथा । परांविद्यांशृणुमुनेययाब्रह्मावगम्यते । यत्तदद्दृश्यमग्राह्यमगोत्रवर्णं भ्रुवम् । अचक्षुः श्रोत्रंतदपाणिपादंनित्यं विभुंसर्वगतं सुसूक्ष्ममिति ॥

परावृत्त : । अपावृत्ते ॥

परावृत्ति : । स्त्री० निवृत्तौ ॥ उल्लङ्घने ॥

परावेदी । स्त्री० बृहत्याम् ॥

पराशक्ति: । स्त्री० पराप्रकृतौ ॥ परास्वायाम् ॥ यथाह्जनमेजयं प्रति व्यास : । यद्यद्विभूतिमत्सत्त्वं श्रीमदूर्जितमेववा । तत्तदेवावगच्छत्वं पराशक्त्यंशसम्भवम् । एतेचान्येचराजान : पराशक्तिरुपासका: । संसारतरुमूलस्य कुठारा अभवन्नृपेति ॥ पराचासौशक्तिश्च ॥

पराशर : । पुं० व्यासमुनेर्जनके । शक्तिमुने : पुत्रे ॥

पराश्रय : । त्रि० अन्यावलम्बे ॥ पर आश्रयोयस्य ॥

पराश्रया । स्त्री० वृक्षोपरिजातलताविशेषे । वृन्दायाम् । वृक्षादन्याम् ॥

परासनम् । न० मारणे । वधे ॥ असु० । ल्युट् ॥

परासिसु : । त्रि० परासितुमिच्छौ ॥ अस्यते : सन्नन्तादुप्रत्यय : ॥

परासु : । त्रि० मृते ॥ परागताअसवोस्मात् ॥

परासुता । स्त्री० मृतत्त्वे ॥ निद्रापरवशतायाम् ॥

परास्कन्दी । पुं० चौरे ॥ परान्आस्कन्दितुंशीलमस्य । स्कन्दिर्० । सुपीतिणिनि : ॥

परास्त : । त्रि० अपास्ते । अवज्ञाते । निरस्ते । पराजिते ॥ पराअस्यतेस्म । असु० । क्त : ॥

पराहत : त्रि० दूरीभूते ॥ ताडिते पराहन्यतेस्म । हन० । क्त: ॥

पराहन्ता । स्त्री० समष्ट्यहङ्कारे । पराहन्तारूपस्यहृदारण्यके । योवेदाहंब्रह्मास्मीति वृत्तिरूपउक्त : । तथाच सृष्टिसमयेय : प्रथमोभावोव्यक्तस्यपरावाणीरूपोऽयमस्मीत्युत्पन्न : पराहन्तारूप : सोहङ्कार : स देवसोम्य दमग्रआसी दित्यचोक्तात् सतउत्पन्न इतिनीलकण्ठ : ॥

पराह्ण : । पुं० अपराह्णे ॥ अरपश्च तदहश्चेतिविग्रह : ॥

परि । अ० सर्वतोभावे ॥ वर्ज्जने ॥ व्याधौ ॥ शेषे ॥ कृत्यंभूताख्याने ॥ भागे ॥ वीप्सायांम् ॥ आलिङ्गने लक्षणे ॥ दोषाख्याने ॥ निरसने ॥ पूजायाम् ॥ व्याप्तौ ॥ भूषणे ॥ उपरमे ॥ शोके ॥ सन्तोषभाषणे ॥

परिकथा । स्त्री० वाङ्मयभेदे ॥ यथा । अथवाङ्मयभेदा : स्युस्सम्युख

गडकथाकथा । आख्यायिकापरिक
थेति । त्रिकाण्डशेषः ॥
परिकम्पः । पुं० भये ॥ कम्पे ॥ परि
तः कम्पः ॥
परिकरः । पुं० सङ्घे । गणे ॥ पर्यङ्
के ॥ परिवारे ॥ वस्त्रादिनाप्रगाढ
गात्रिकावन्धे ॥ यथा । सकृदुच्चरि
तंयेनहरिरित्यक्षरद्वयम् । बद्धः
परिकरस्तेनमोक्षायगमनंप्रतीति ॥
युद्धोचितपरिधाने ॥ समारम्भे ॥
विवेके ॥ सहकारिणि ॥ यत्ने ॥
अलङ्कारवि० ॥ यथा ॥ विशेषणैर्य
त्साकूतैरुक्तिः परिकरस्तुसः ॥ य
र्थाद्विशेष्यस्य । उदाहरणम् ।
यथा ॥ महौजसो मान धना ध
नार्चिताधनुर्भृतःसंयतिलब्धकी -
र्त्तयः । नसंहतास्तस्यनभिन्नवृत्तयः
प्रियाणिवाञ्छन्त्यसुभिः समीहि
तुम् ॥ यद्यप्यपुष्टार्थस्य दोषतभि-
धानात्तन्निराकरणेनपुष्टार्थस्वीका-
रः कृतः तथाप्येकनिष्ठात्वे नवहू-
नांविशेषणानामेवमुपन्यासेवैचित्र्य
मित्यलङ्कारमध्येगणितः ॥ परिकी
र्यते । कृविक्षेपे । ऋदोरप् ॥ परि
क्रियतेऽनेन । पुंसीतिघः ॥
परिकर्तिका । स्त्री० गुदेकर्त्तनवत्पी-
डायाम् ॥
परिकर्त्ता । पुं० अनूढज्येष्ठाकनिष्टावि
वाहस्ययाजकेद्वस्युह्राहृतत्त्वम् ॥
परिकर्म्म । पुं० सेवके । परिचारके ॥
इतिरत् ॥ न० । अङ्गसंस्कारे । कु-
ङ्कुमादिनाशरीरशोभाधायककर्म
णि ॥ परिमलवर्जनार्था क्रियापरि-
कर्मस्नानोद्वर्त्तनादीत्यर्थः ॥
परिकर्म्मी । त्रि० सेवके ॥ इ०हे० ॥
परिकल्पितः । त्रि० कृते ॥
परिकल्प्यः । त्रि० परिकल्पितुंयोग्ये ॥
परिकाङ्क्षितः । त्रि० तपस्विनि ॥ इ-
तिशव्० ॥
परिकीर्णः । त्रि० व्याप्ते ॥ परितः की-
र्णः ॥
परिकूटम् । न० पुरद्वारकूटके । नगर
द्वारकूटके । हस्तिनखे । इयनो ०
ह०इ० भा० ॥
परिक्रमः । पुं० विहारे , क्रीडार्थंप-
द्भ्यांसञ्चरणे ॥ प्रदक्षिणे । परिक-
र्मा०इ०भा०परिक्रमणम् । क्रमु० ।
घञ् ॥ नोदात्तोपदेशस्येतिनवृद्धिः ॥
परिक्रमसहः । पुं० छागले ॥
परिक्रयणम् । न० नियतकालंभृत्या
स्वीकरणे ॥ परितःक्रयणम् ॥ क्रय-
णस्यसमीपंवा ॥
परिक्रिया । स्त्री० परिसर्पे परिजना-
दिनावेष्टने ॥ परिकरणम् । कृञः
शच् । रिङ्शयग्लिङ्क्षु ॥
परिक्लान्तः । त्रि० परिश्रान्ते ॥
परिक्षित् । पुं० नृपान्तरे ॥ अभिमन्यु
पुत्रे ॥ अश्वमेधे ॥ परितोदुरितंक्षी

यतीयेनेतिव्याख्यानात् ॥

परिक्षिप्तः । त्रि॰ जलादिनाऽवरुद्धे । परिखादिनावेष्टिते । निवृते ॥ परितःक्षिप्यतेस्म । क्षिप॰ । क्तः सर्वतोभावेनक्षेपयुक्ते ॥

परिखा । स्त्री॰ खेये । राजधान्यादीनांखातरूपवेष्टने । खर्व॰ इ॰ भा॰ ॥ अस्यामानन्तु । प्रस्थेचपरिखामानं शतहस्तंप्रशस्तकम् । परितःशिविराद्यावगम्भीरंदशहस्तकम् ॥ सङ्कीतपूर्वकश्चैवपरिखाद्वारमीप्सितम् । शत्रोरगम्यंमित्रस्यगम्यमेवसुखेनचेति ॥ परितःखन्यते॰परितःखाता-वा । अन्येभ्योपीतिडः ॥

परिखातः ।पुं॰ गर्त्ते ॥

परिख्यातः । त्रि॰ विख्याते ॥

परिगणितः । त्रि॰ सर्वतोभावेनगणनायुक्ते ॥

परिगत : । त्रि॰ प्राप्ते ॥ विस्मृते ॥ ज्ञाते ॥ चेष्टिते ॥ गते ॥ वेष्टिते ॥

परिगृह्या । स्त्री॰ नार्याम् ॥

परिग्रहः । पुं॰ परिजने । पुत्रमित्रकलत्रादौ ॥ यथा । क्वचिदुपकृतिःकर्त्ताऽमीभिःकृताक्रियतेथवानचभुविभवन्त्येतेपुंसांसुखायपरिग्रहाः । दधतिविरहमर्मच्छेदंतदर्थमपार्थकं तदपिविपुलायासाःसीदंत्यहोवतजन्तवः ॥ पत्न्याम् ॥ स्वीकारे ॥ मूल्ये ॥ मूले ॥ शापे । शपथे ॥ राहुवक्त्रस्थभास्करे ॥ प्रतिग्रहे । सैन्यपश्चाद्भागे ॥ सङ्ग्रहे ॥ शास्त्राऽनिषिद्धमार्गेणदेहयात्रानिर्वाहकाधिकभोगसाधनस्वीकारे । शरीरधारणार्थमस्पृहस्वेपिपरोपनीतवाद्योपकरणे ॥ परिगृह्यतेपरिग्रहणम्परिगृह्णातिवा ग्रहवृद्दृनिश्चिगमश्चेत्यप्विभाषायहइत्यज्वा ॥ परिगृह्यतेऽनेनेतिकरणव्युत्पत्तेर्हस्तै॥

परिघः । पुं॰ योगविशेषे ॥ तत्रजातस्यफलंयथा । उत्पत्तिकालेपरिघोयदिस्यान्नरस्तदावंशकुठारकल्पः । असत्यसाक्षीचमयाविहीनःस्वल्पानुभोक्ताविजितारिपक्षः ॥ लोहांगी॰ इ॰प्र॰अस्त्रविशेषे । परिघातने । लोहबद्धलगुडे ॥ दुर्गले ॥ घाते । परिघाते ॥ मुद्गरे ॥ शूले ॥ कलसे-स्तथाकाचघटेगोपुरेऽन्नेनोरिति शब्दरत्नावली ॥ परिहननम् ॰ परिहन्यतेऽनेनवा । हन॰ । परौघइत्यप् । घादेशश्च ॥

परिघातः । पुं॰ अस्त्रे ॥ हनने॥ परितोघातः ॥

परिघातन : । पुं॰ परिघे । लोहबद्धलगुडे ॥ लोहबद्धयष्ट्याम् ॥ परितोघातइत्यनेन । ल्युट् ॥ । न॰ सर्वतोभावेनहनने ॥

परिघोष : । पुं॰ निनादे । शब्दे ॥ अवाच्ये ॥ जलदध्वनौ ॥ परितोघोषोऽत्रवा ॥

परिचयः। पुं० संस्तवे। विशेषेणज्ञाने॥ परचाङ्०भा०॥ परिसमन्ताच्चयनम्। चिञ् ०। एरच्॥ अभ्यासे॥

परिचरः। पुं० युद्धकालेपरप्रहाराद्रथरक्षके॥ परिधिस्थे। सेनायांराष्ट्रोदण्डनायके॥ प्रयाणेसामन्तस्थापकर्षेबृहस्पत्यौ॥ रथगजादेरक्षपादादिरक्षकेषु०केचित्॥ सेवके॥ परितश्चरति। पचाद्यच्॥

परिचरणम्। न० गुर्वादिशुश्रूषायाम्॥

परिचर्य्या। स्त्री० सेवायाम्। उपासने। शुश्रूषायाम्॥ परिचरणम्। चर०। परिचर्या परिसर्यैतिशोयक्चनिपात्यते॥

परिचायकः। पुं० लक्षणे॥

परिचाय्यः। पुं० यज्ञाग्नौ। समूह्ये। उपचाय्ये॥ परिचीयते। चिञ्०। अग्नौपरिचाय्येतिसाधुः। अग्निरिहनज्वलनः। किन्त्वग्निधारणार्थमिष्टकाचयनेननिर्मितंस्थलम्। तस्मिन्नभिधेये॥

परिचारः। पुं० परिचरणे॥ परिचरेर्घञ्॥

परिचारकः। त्रि० भृत्ये। दासेरे। दासे। सेवके॥ परिचरति। चर०। ण्वुल्॥

परिचारिणी। स्त्री० परिचरणशीलायाम्। परिचरणवित्तायाम्॥ परिचरतीचरेर्णिनिः॥ ङीप्।

परिणाय्य॰। त्रि० सेव्ये॥

परिचितः। त्रि० परिचयविशिष्टे। ज्ञाते। समृद्धे।

परिचेयः। त्रि० परिचयनीये। परिचेतव्ये॥

परिच्छदः। पुं० परिजने। पोष्यवर्गे॥ वसनाभरणादौ। गृहोपकरणे॥ युद्धोपकरणे॥ आच्छादने॥ परिच्छाद्यतेऽनेन। छद०। पुंसीतिघः। छादेर्घेद्व्युपसर्गस्येत्युपधाह्रस्वः॥

परिच्छन्दः। पुं० परिच्छदे॥

परिच्छन्नः। त्रि० परिच्छदविशिष्टे॥ सर्वतोभावेनाच्छादिते। संवृते॥

परिच्छित्तिः स्त्री० परिमाणे। व्यवस्थायाम्॥

परिच्छिद्य। अ० निश्चित्य॥ *

परिच्छिन्नः। त्रि० परिच्छेदविशिष्टे। अवधिप्राप्ते॥ परिमिते। एकदेशवर्त्तिनि॥ परिच्छिन्नत्वंत्रिविधम्। देशतःकालतोवस्तुतश्चेतिभेदात्। तत्रदेशान्तरनिष्ठाभावप्रतियोगित्वरूपंदेशतःपरिच्छिन्नत्वं। कालान्तरनिष्ठाभावप्रतियोगित्वं कालतःपरिच्छिन्नत्वम्। वस्त्वन्तरनिष्ठभेदप्रतियोगित्वलक्षणंवस्तुपरिच्छिन्नत्वमिति॥

परिच्छेदः। पुं० ग्रन्थसन्धौ। ग्रन्थस्यविच्छेदे॥ यथा। सर्गोवर्गः परिच्छे

दोघातताध्यायाङ्कसंग्रहाः । उच्छ्वासः परिवर्तस्तथापटलःकाण्डमस्त्रियाम् ॥ स्थानंप्रकरणंपर्वाह्निकञ्चग्रन्थसम्भयः ॥ अवधौ । सीमायाम् ॥ परिच्छिन्नत्वंपरिमितत्त्वंवापरिच्छेदः ॥

परिजनः । पुं० अनुचरे ॥ परिवारे । पोष्यवर्गे । नियतसन्निधिवर्त्तिपरिचारके ॥ यथा । किरीटंवैरिञ्चंपरिहरपुरःकैटभभिदःकठोरेकोटीरेस्खलसिजहिजम्भारिमुकुटम् । प्रणम्रेष्वेतेषुप्रसभमभियातस्यभवनंहरस्याभ्युत्थानेतवपरिजनोक्तिर्विजयते ॥ ब्रह्मसम्बन्धिमुकुटमग्रेत्यज ॥ विष्णोः कठिनेमुकुटेस्खलसि । इन्द्रस्यमुकुटंत्यज । एतेषुब्रह्मादिषुप्रणम्रेषुसत्सु हठात्गृहमागतस्यशिवस्याभ्युत्थानेसतितवसखीनामुक्तिः शोभतेइत्यर्थः ॥

परिजय्यः । त्रि० जेतुंशक्ये ॥ परितोजय्यः ॥

परिजल्पितम् । न० दशाङ्गचित्रजल्पान्तर्गतद्वितीयजल्पे ॥ यथा । प्रभोर्निर्दयताशाठ्यंचापलाद्युपपादनात् । स्वविचक्षणता व्यक्तिभङ्ग्यास्यात्परिजल्पितम् ॥

परिजातः । त्रि० परिगते ॥ सम्बद्धे ॥ परितोजातः ॥

परिज्ञानम् । न० तत्त्व ज्ञाने ॥

परिज्मा । पुं० चन्द्रमसि ॥ वह्नौ ॥ परिजीयते । जनी० श्वन्नुक्षन्पूषन्प्लीहन्निति सन्धिः ॥ त्रि० । परितोगन्तरि ॥ अजेःपरिपूर्वस्यश्वन्नुक्षन्नित्यादिनामनुप्रत्ययोऽकारलोप० आद्युदात्तत्वञ्चनिपात्यते० वेदभाष्ये ॥

परिज्वा । पुं० इन्द्रौ ॥ याज्ञिके ॥ परिचारके ॥ उज्ज्वलदस्तोहित्यश्वन्नुक्षन्नित्यत्रपरिज्मेत्यस्यस्थानेपरिज्वेतिपठित्वाजुःसौत्रोधातुःपरिपूर्वोयणादेशश्चस्यात् ॥

परिडीनकम् । न० सर्वतःपतनरूपे । पक्षिगतिविशेषे ॥

परिणतः । त्रि० परिणामप्राप्ते । पक्वे ॥ परिणमतिस्म । णम० । अकर्मकत्वात्क्तः ॥ सर्वतोभावेननते ॥ पुं० । तिर्यग्घातिगजे ॥ तिर्यग्दन्तप्रहारस्तुगजः परिणतोमतइतिहलायुधः ॥

परिणतिः । स्त्री० परिणामे ॥

परिणद्धः । त्रि० विशाले । परिरब्धे । आलिङ्गिते । बद्धे ॥

परिणयः । पुं० विवाहे ॥ परिणयनम् । णीञ्० । एरच् ॥

परिणयनम् । न० विवाहे ॥

परिणामः । पुं० विकारे । गुणानांप्रादुर्भावे । प्रकृतेरन्यथाभावे ॥ फलकाले ॥ परिपाकावस्थायाम् ॥ परिणमनम् । णम० । घञ् ॥ चरमे । शेषे ॥ पूर्वरूपपरित्यागेनरूपा

न्तरापत्तिः परिणामः ॥

परिणामदर्शी । त्रि० चरमकालप्रेक्षि-णि । पश्चाद्दर्शिनि । विषयादेः शेषद्रष्टरि ॥

परिणामवादः । पुं० वादविशेषे ॥ ब्र-ह्मणेनामरूपप्रपञ्चभेदेनपरिणमतेम्ह त्तिकेवोदञ्चनादिभावेन । अतएव प्राक्तनरूपस्यस्वस्यापरित्यागः प्रप-ञ्चेषु उदञ्चनादाविवमृत्तिकात्वस्ये त्यर्थः ॥ परिणामवादश्चसाङ्ख्यपात ञ्जलपाशुपतानांनये ॥ यथा। गुण साम्यंप्रधानंस्याद्गुणाःसत्वंरजस्तमः । सुखदुःखमोहरूपंदृश्यते विस्फुटं जगत् ॥ प्रधानंस्यान्महान् सोह ङ्कारोऽसौषोडशात्मना । जायतेपञ्च तन्मात्राण्यक्षाण्येकादशापियत् ॥ तन्मात्राणितुभूतानिजायन्ते तत्तस ङ्ख्यया । चतुर्विंशतिरेतानितत्त्वात्मा पञ्चविंशतिः सदेवकार्यमुत्पत्तेः पूर्वंकारकरूपकम् । आविर्भावति रोभावौजन्मनाशावुदीरिताविति ।

परिणामशूलः । पुं० रोगविशेषे॥ त-स्योत्पत्तिर्यथा । स्वैर्निदानैःप्रकुपि तो वायुःसन्निहतोयदा कफपित्ते समावृत्यशूलकारीभवेद्वली ॥ तस्यौ षधंयथा । लौहचूर्णसमायुक्तं त्रिफ लाचूर्णमेववा । मधुनास्वादितंरुद्र परिणामाख्यशूलनुदिति ग० पु० ॥

परिणामी । त्रि० विकारिणि ॥ परिणा

मोस्यास्तीति । म० इनिः ॥

परिणामवादी । त्रि० परिणामवादि नि ॥ पूर्वरूपत्यागेनरूपान्तरप्राप्तिल क्षणंपरिणामंयोवक्तिसः ॥

परिणायः । पुं० शारीणांसमन्तान्नयने ॥ परितोणामरक्षिणा तोनयनम् । णीञ् ॥ परिन्योरितिघञ् परिणा येनशारीन्हन्तिसमन्तान्नयनेनेत्यर्थः ॥

परिणायकः । पुं० परिणेतरि॥ नय-तेर्ण्वुल् । उपसर्गादसमासेपीतिण त्वम् ॥

परिणाहः । पुं० विस्तारे।पनहा० चौ ड़ाचौसार इत्यादिभा० । विशाल तायाम् ॥ परिणह्यतेऽनेन । णह० । घञ् । उपसर्गादसमासेपीतिण-त्वम् ॥

परिणिनंसुः । त्रि० परिणन्तुं तिर्यक्प्र हर्त्तुं मिच्छौ ॥ नमेस्सन्नन्तादुप्रत्ययः । एकाचउपदेशेऽनुदात्तादितीट् प्र तिषेधः ॥

परिणूतः । त्रि० स्तुते ॥ परिणूयते स्म । णू स्तुतौ । क्तः ॥

परिणेता । पुं० भर्तरि । वोढरि ॥ परिणयति । णीञस्तृच् ॥

परितप्तः । त्रि० परिदूने ॥

परितर्कणम् । न० ऊहे ॥ हिंसा-याम् ॥

परितर्पणम् । न० परितृप्तिक्रिया-याम् ॥

परित :। अ० सर्वतोर्थे ॥ पर्यभिभ्याञ्चे तिपरिशब्दात्तसिल्सर्वोभयार्थाभ्या मिष्यते ॥ सर्वञ्च ॥

परिताप :। पुं० दुःखं ॥ नरकान्तरे॥ कम्पे ॥ भये ॥ शोके ॥ परित स्ताप :॥

परितुष्ट:। त्रि० परितोषयुक्ते । सन्तुष्टे ॥

परितोष :। पुं० अतितृप्तौ । सन्तोषे। सर्वतोभावेनतुष्टौ ॥ यथा । त्वामु दरसाधुमन्येशाकैरपियदसिलब्धपरि तोषम् । हतहृदयंह्यधिकाधिकवा ञ्छाशतदुर्भरंनपुन : ॥

परित्याग :। पुं० सर्वतोभावेनवर्जने। परित्यजने । छोरणे ॥ मलोत्सारणे ॥ परितस्त्याग : ॥

परित्राणम् । न० मारणोद्यतस्यनिवारणे । हस्तधारणे । हस्तवारणे । पर्याप्तौ ॥ त्रैङ्० । ल्युट् ॥ रक्षणे ॥

परिदर :। पुं० दन्तरोगविशेषे ॥ यथा । दन्तमांसानिशीर्यन्ते यस्मिन् ष्ठीवतिचाप्यसृक् । पित्तासृक्कफ जोव्याधिर्ज्ञेय:परिदरोहिसइति ॥

परिदानम् । न० नैमेये । परीवर्त्ते । विनिमये ॥ परिकल्प्यदानम् ॥ न्य स्तवस्तुप्रत्यर्पणेपीतिकश्चित् ॥

परिदायी । पुं० अनूढज्येष्ठतत्कनिष्ठा यकन्यादातरि ॥ यथाहहारीत :।

ज्येष्ठेऽनिविष्टे कनीयान्निविशन् परिवेत्ताभवतिपरिविन्नोज्येष्ठ: प रिवेदनीयाकन्यापरिदायीदाताप रिकर्त्तायाजकस्ते सर्वेपतिताइति ॥

परिदीपक :। त्रि० अवबोधके ॥

परिदीपित :। त्रि० प्रकाशिते ॥ परिसर्वतोदीपित :॥

परिदृष्ट :। त्रि० समन्तात्साक्षात् कृते ॥

परिदेवनम् । न० अनुशोचनोक्तौ । विलापे ॥ दिवुपरिदेवने । चु० । ल्युट् ॥

परिदेवना । स्त्री० शोकनिमित्ते विलापे । शोकोक्तौ ॥ यथा । अव्यक्ता दीनिभूतानिव्यक्तमध्यानिभारत । अव्यक्तनिधनान्येवतत्रकापरिदेवना ॥ इतिभगवद्गीता ॥ नमन्त्रबल वीर्येणप्रज्ञया पौरुषेणच । अलभ्यं लभतेमर्त्यं स्तत्रकापरिदेवना ॥ ए कसार्थप्रयातानांसर्वेषांतत्रगामि नाम् । यद्येकस्त्वरितोयातिकात त्रपरिदेवनेतिग० पु० ॥ दिवुपरि देवने । चु० । ण्यासश्रन्थोयुजिति युच् ॥ टाप् ॥

परिद्यून :। त्रि० परिदेवनांप्राप्ते ॥ क्षीणचेतने ॥ दिवु ० क्त: ॥

परिद्रष्टा । त्रि० समन्ताद्दर्शनस्यकर्त्तरि । साक्षिपुरुषे ॥ परिपश्यति । दृशिर :। वा० तृन् ॥

परिधानम् । न० अधोंशुके । अन्तरीये । उपसंव्याने ॥ परिधीयतेऽनेनवा । डुधाञ् ० कृत्यल्युटोबहुलम् ॥

परिधाय : । पुं० जलस्थाने ॥ परिच्छेदे ॥ नितम्बे ॥

परिधावी । पुं० वत्सरविशेषे ॥ यथा। अभिभूतंजगत्सर्वंक्ष्मं शैर्वहुविधैः प्रिये । मारुतैःफलदाहैश्चपरिधाविनिशोभने ॥

परिधिः । पुं० यज्ञियद्रुशाखायाम् ॥ उपसूर्यके । परिवेशे । चन्द्रसूर्यसमीपमण्डले ॥ परितोधीतेऽनेनवा । डुधाञ्० । उपसर्गेघोः किः ॥ चक्रप्रान्ते ॥ भूगोलादेर्वेष्टने ॥

परिधिस्थ : । पुं० परिचरे । परितःस्थिते सेनारक्षके ॥ परिधौसेनान्ते तिष्ठति । ष्ठा० । सुपीतिकः ॥

परिधेय : । त्रि० परिधानीये । परिधानोपयुक्ते उत्तरीयादिवस्त्रे ॥ परिधातुंशक्यः । धाञ्० । अचोयत् ईद्यति । गुणः ॥

परिनिष्ठित : । त्रि० चतुरे ॥ निश्चिते ॥

परिपक्क : । त्रि० परिणते ॥ परितःपक्कः ॥

परिपक्कमानस : । त्रि० श्रवणमननादिभिःस्थितप्रज्ञे ॥

परिपणम् । न० नीव्याम् । वणिङ्मूलधने । पुंजी० इति भा० ॥ परिपण्यतेव्द्ध्यर्थंप्रयुज्यते । पण० । पुंसीतिघः ॥ राजपुत्रादेर्वेस्पर्थे ॥

परिपन्थक : । पुं० शत्रौ ॥ इ० टि० ॥

परिपन्थी । त्रि० शत्रौ ॥ परितोदोषाख्यानंपन्थयितुंशीलमस्य । पथिगतौ चु० । णिनिः ॥ परिवर्जनीयः पन्थाअस्यवासमासान्तविधेरनित्यत्वादोन ॥ विघ्नकृति । पथिकद्स्यौ ॥

परिपल्लवम् । न० तीर्थविशेषे ॥

परिपवनम् । न० तितउनि ॥ तितउपरिपवनम्भवतीतिपस्पशाभाष्यम् ॥

परिपाक : । पुं० विपाके ॥ परिपचनम् । डुपचष्० । घञ् ॥ परिपक्कतायाम् ॥ यथा । इत्थइतंकेवलवन्निपक्कमांसेनमत्स्यःपरिपाकमेतीतिभावप्रकाशः ॥ नैपुण्ये ॥ य० । वीच्यतस्यविनयेपरिपाकंपाकशासनपदंस्पृशतोपीति०नैषधेपञ्चमः सर्गः ॥

परिपाकिनी । स्त्री० त्रिवृतायाम् ॥

परिपाटि : । स्त्री० अनुक्रमे । आनुपूर्व्याम् ॥ परिभागे । भागेनपाटनम् । पट० । स्वार्थण्यन्तः । अचइः ॥ इणजादिभ्यइतीरवा ॥ इतिकारव्यतायाम् ॥

परिपाटी । स्त्री० आवृति । अनु-

ऋमे ॥ ऋद्विकारादितिङीष् ॥
परिपिष्टकम् । न० सीसके ॥
परिपुष्करा । स्त्री० गोडुम्बायाम् । राजगोमकद्व०गौ०भा० ॥
परिपूतम् । न० निष्पुलाकीकृते । अपास्तपुलाके । अपास्ततुषधान्ये ॥ त्रि० । सर्वतोभावेनपवित्रे ॥
परिपूरी । त्रि० भक्तवरदे ॥ परिपूरयतिकामैर्भक्तान् । परिपूरयतेर्णिनिः ॥
परिपूर्णः । त्रि० पूरिते ॥ परितःपूर्णः ॥
परिपूर्णता । स्त्री० आभोगे । सम्पूर्णतायाम् ॥ परितः पूर्यतेस्म । पूरी० । गत्यर्थेतिक्तः । रदाभ्यामितिनिष्ठानत्वम् ॥ परिपूर्णस्यभावः । तस्यभावइतितल् ॥
परिपूर्णत्वम् । न० आभोगे । पूर्णतायाम् ॥ परिपूर्णस्यभावः । तस्यभावस्त्वतलौ ॥
परिपेलम् । न० कैवर्त्तीमुस्तके । नागरमोथा०इ०भा० ॥ यथा । परिपेलंप्लवंवल्यंतत्कुटन्नटसंज्ञकम् । आयतेमुस्तकाकारंशैवालकुलसञ्चये ॥
परिपेलवम् । न० कैवर्त्तीमुस्तके ॥ परितः पेलवम्मृदु ॥
परिप्रश्नः । पुं० कोहंकथमिदंजातंकोवैकर्त्तास्यविद्यते०उपादानंकिमस्य स्यकथंवद्वोस्मिकेनोपायेनमुच्येइत्यादिपृच्छायाम् ॥ पृच्छामात्रे ॥ परितः प्रश्नः ॥
परिप्लवः । त्रि० चञ्चले ॥ परिप्लवते । प्लुङ्गतौ । प०अच् ॥ आकुले ॥
परिप्लुतः । त्रि० आप्लुते । व्याप्ते सर्वतोव्याप्ते ॥ परितः प्लुतः ॥
परिप्लुता । स्त्री० मदिरायाम् ॥ यास्यधर्मेवेदनावत्यांयोनौ ॥ यथा । परिप्लुतायाम्भवतिग्राम्यधर्मेरुजाभृशम् । इतियोनिव्यापन्निदानेमाधवकारः ॥
परिफुल्लः । त्रि० हर्षपुलकिते ॥ फुल्लते । फुल्ल० । पचाद्यजन्तंनतुफुल्लेतिनिष्ठान्तं । अनुपसर्गादितिकथनाविरोधात् । परितः फुल्लः ॥
परिबर्हः । पुं० राजयोग्यद्रव्ये । सितच्छत्रादौ ॥ परिच्छदे ॥ परिवर्हतेपरिवर्ह्यतेवा । वर्हप्रधान्ये । अच् ०घञ्वा ॥
परिभवः । पुं० अनादरे ॥ यथा । जन्मव्याद्विजजातयः परिभवेप्येतद्वचः पालनात्पीतः कुम्भसमुद्भवेनमुनिनाकिंजातमेतावता । मर्यादांयदिलङ्घतेविधिवशाद्यस्मिन्क्षणेवारिधिस्त्रैलोक्यंसचराचरंग्रसतियः कस्तत्रकुम्भोद्भवः ॥ परी भुवोऽवज्ञानइ०घञभावेऋदोरप् ॥ स

र्वतोभवने ॥

परिभाव : । पुं॰ अनादरे । परिभवे ॥ परौभुवोऽवज्ञानइतिभावेघञ् । वृद्धि : ॥

परिभावुक : । त्रि॰ तिरस्कुर्वति ॥ लषपतेत्यादिनोकञ् ॥

परिभाषणम् । न॰ सनिन्देउपालम्भे ॥ उपालम्भोद्विविध : । गुणाविष्करणपूर्वकोनिन्दापूर्वकश्च । आद्यो- यथा । महाकुलस्यभवत : किमुचितमिदमिति । द्वितीयस्तुबन्धकीसुतस्यभवतउचितमेवेदमिति । तत्रयोद्वितीय:सपरिभाषणशब्दार्थ: ॥ भावव्यक्तायांवाचि । ल्युट् ॥ नियमे ॥ आलापे ॥

परिभाषा । स्त्री॰ परिष्कृतेभाषणे । पदार्थविवेचकाचार्याणांयुक्तियुक्तायांवाचि । प्रज्ञप्तौ । शैल्याम् ॥ अनियमनिवारकेन्यायविशेषे ॥ अनियमेनियमकारिणीपरिभाषेतिलक्षणात् ॥ आधुनिकसङ्केते ॥ द्र॰ शक्तिवादेगादाधरीटीका ॥

परिभू : । पुं॰ ईश्वरे ॥ सर्वेषामुपर्युपरिभवनात्॰परिसर्व्वतोभवति । भू॰ । क्विप् ॥

परिभूत : । त्रि॰ परिभवान्विते । अनादृते । अवमते । अवमानिते ॥ परिभूयतेस्म । भू॰ । क्त : ॥

परिभूयमान: त्रि॰ अनादरानुभवकर्तरि ॥ यथा ॥ येबालभावेनपठन्ति विद्यांकामातुरायौवननष्टचित्ता: । तेवृद्धकालेपरिभूयमाना : सन्दह्यमाना : शिशिरेयथाब्जाइति ॥

परिभोग : । पुं॰ उपभोगे ॥ परिभोजनम् । भुज॰ । घञ् ॥

परिभ्रम : । पुं॰ सर्वतोभ्रमणे ॥

परिभ्रमणम् । न॰ पर्यटने ॥ धनाशापुरुषस्येहपरिभ्रमणकारणम् ॥

परिभ्रामणम् । न॰ हस्तादिघुरणे स्वापरितश्चालने ॥

परिमण्डल: । त्रि॰ वर्तिले ॥ परितश्चक्राकारे ॥ न॰ । परमाणौ ॥

परिमण्डलित: । त्रि॰ विवर्तिते ॥ वर्त्तुलीकृते ॥

परिमल: । पुं॰ विमर्दने । कुङ्कुमादिमर्दने ॥ विमर्दोत्थगन्धे । अतिमनोहरगन्धे ॥ जनमनोहरेसुरतादिविमर्दनेनोत्पन्नेमाल्यादिगन्धे । सुरतोपमर्दविकसच्छरीररागादिसौरभे ॥ सम्भोगे ॥ पण्डितानांसमूहे । द्र॰ शब्॰ ॥ परिमलनम् । मलधारणे । घञ् । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धि : ॥ घर्षणसमुद्भवेचन्दनादिगन्धे ॥

परिमाणम् । न॰ आढककुडवादौपरिच्छेदके । सर्वतोमाने ॥ आरोहपरिणाहाभ्यांस्वगताभ्यांयेनकाष्ठादिनिर्मितेनव्रीह्यादिपरिमीयतेतत्

परिमाणंप्रस्थादिरित्यर्थः। परिः सर्व्वतोभावे। यथोक्तम्। परिमाणमुसर्वत। इति॥ न्यायमतेतुमानव्यवहारासाधारणकारणे। पृथिव्यादिनवद्रव्यवर्त्तिनि॥ तच्चतुर्विधम्। अणुमहत्दीर्घम्ह्रस्वंचेतिभेदात्। यथोक्तंभाषापरिच्छेदे। परिमाणंभवेन्मानव्यवहारस्यकारणम्। अणुदीर्घमहद्ध्रस्वमितितद्भेदईरितः॥ अनित्येतदनित्यं स्यान्नित्येनित्यमुदाहृतम्। सङ्ख्यातः परिमाणाच्च प्रचयादपिजायते॥ अनित्यंद्व्यणुकादौतु सङ्ख्याजन्यमुदाहृतम्। परिमाणंघटादौतुपरिमाणजउच्यते॥ प्रचयः शिथिलाख्योयः संयोगस्तेनजन्यते। परिमाणंतूलकादौनाशस्त्वाश्रयनाशतः॥ इति॥ परिमीयतेपरिच्छिद्यतेयेनतद्॥

परिमार्ज्जनम्। न० परिशोधने॥ खाद्यविशेषे। मधुमस्तके॥ यथा। मधुतैलघृतैर्मध्येवेष्टिताःसमितास्थ या:। मधुमस्तकमुद्दिष्टंतस्याख्या परिमार्ज्जनमितिशब्दचन्द्रिका॥

परिमितः। त्रि० परिमाणविशिष्टे। परिच्छिन्ने। एतावति। इतनाइ० भाषा० युक्ते॥ परितोमितः॥

परिमिलितः। त्रि० व्याप्ते। समन्तात्सङ्गते॥

परिमृष्टः। त्रि० व्याप्ते॥

परिमेयः। त्रि० परिमातुंयोग्ये॥ माङ्०। अचोयत्। ईद्यति। गुणः॥ परिमिते॥

परिमोक्षः। पुं० मलत्यागे॥ परितोमोक्षणे॥

परिमोषी। त्रि० परिमोषणशीले। चौरे॥

परिरब्धः। त्रि० गृहीते॥ आलिङ्गिते॥

परिरम्भः। पुं० आलिङ्गने। परिष्वङ्गे। बाहुभ्यांनिष्पीडने॥ परिरम्भणम्। रभ०। घञ्। रभेरशब्लिटोरितिनुम्॥

परिरम्भितः। त्रि० आलिङ्गिते। रचिते॥

परिवत्सरः। पुं० वत्सरे॥ वत्सरविशेषे॥ यथा। शकाब्दात्पञ्चभिर्हृतेयः शेषस्तिष्ठतितेनैकादिक्रमेणसंपरिइदाअनुउदापूर्बकवत्सरसंज्ञकाः वत्सराभवन्ति। यथोक्तम्। शकाब्दात्पञ्चभिः शेषात्समाद्यादिषुवत्सराः। सम्परीदानुपूर्व्वाश्चतथोदापूर्बकामताः॥ परिपूर्व्वेतथादामयवानांचद्विजोत्तमाः। इ० ति विष्णुधर्मोत्तरम्॥ परितोवसन्त्यत्रायनर्त्वादयः। वस०। सम्पूर्व्वाच्चिदितिसरः। सत्याश्चधातुकइतिसत्वतः॥

परिवर्जनम् । न० मारणे ॥ परित्यागे ॥ यथा । गोप्योनदोषोमथुराङ्गनानांधूर्तस्यकृष्णस्यहरीतिरेषा । विपर्ययोयेनकृत : स्वपित्रोस्तस्योपपत्नीपरिवर्ज्जनंकिम् ॥ वृजीवर्ज्जने । ल्युट् । परितोवर्ज्जनम् ॥ कुभार्य्याञ्चकुमित्रञ्चकुराजानंकुसौहृदम् । कुबन्धुञ्चकुदेशञ्चदूरत : परिवर्ज्जयेत् ॥ ब्राह्मणंवालिशंचवमयोद्धारंविशंजडम् । शूद्रमक्षरसंयुक्तं दूरत:परिवर्ज्जयेत् ॥

परिवर्त्त : । पुं० नैमेये । विनिमये ॥ कूर्मराजे ॥ प्रवर्त्तने ॥ पलायिते । युगान्ते ॥ परिवर्त्तनम् । वृतु० । भावेघञ् ॥ ग्रन्थविच्छेदे ॥ अपवर्त्तने ॥

परिवर्त्तनम् । न० परिदाने । परिवर्ते । विनिमये । परेतना इ०भा० ॥ इतस्ततोभ्रमणे ॥(***(*)*(*)

परिवर्त्तिका । स्त्री० भावप्रकाशोक्तेमेढ्रजातेक्षुद्ररोगविशेषे ॥

परिवर्त्तित : । त्रि० निवर्त्तिते ॥

परिवर्त्ती । त्रि० विनश्वरे ॥ संसार:परिवर्त्तीतिप्रसिद्धम् ।

परिवर्त्तिनी । स्त्री० विष्टतिप्रभेदे ॥

परिवर्ह : । पुं० राजयोग्यद्रव्ये ॥ परिच्छेदे ॥ परिवर्हतेपरिवर्ह्यतेवा । वर्हप्राधान्ये । पचाद्यच् । घञ्वा ॥

परिवर्हणम् । न० आराधने ॥

परिवसथ : । पुं० ग्रामे ॥ परितोवसन्त्यत्र । वस० । उपसर्गेवसेरिथ : ॥

परिवह : । पुं० परावहवायोरूपरिस्थितेसप्तवाय्वन्तर्गतसप्तमवायौ ॥

परिवाद : । पुं० परदोषकथने । अपवादे । निन्दायाम् ॥ यथा ॥ सततसुलभदैन्ये नि: सुखेजीवलोकेयदिममपरिवादात्प्रीतिमाप्नोतिकश्चित् । परिवदतुयथेष्टं मत्समक्षंतिरोवाजगतिहिवहुदु:खेदुर्लभ : प्रीतियोगइति । वीणावादनवस्तुनि ॥ परिपूर्वाद्वदेर्भावेघञ् ॥

परिवादक: । त्रि० परिवादकर्त्तरि ॥

परिवादी । त्रि० परिवादकर्त्तरि ॥ परिवादविशिष्टे ॥

परिवादिनी । स्त्री० सप्ततन्त्रीयुक्तायांवीणायाम् । सतरसिया० इ० भा० ॥ परिवदतिस्वरान् । वद० । सुपीतिणिनि: ॥ परिवादविशिष्टायाम् ॥

परिवाप : । पुं० पर्युप्तौ । वपने ॥ जलस्थाने ॥ परिच्छदे । परिवारे ॥ परिवपनमत्रमेनवानवा । टुवप० । भावेघञ्हलश्चेतिवा ॥

परिवापनम् । न० मुण्डने ॥ हेतुमण्णिजन्ताद्वपेर्ल्युट् ॥

परिवापित : । त्रि० मुण्डिते ॥ परि

वाप्यतेस्म । मुंगडनार्थोचवपिखेत: ।क्तः॥

परिवार: । पुं० परिजने । पोष्यवर्गे ॥ खड्गकोषे ॥ परिच्छदे ॥ परिवार्यतेनेन परिवारणंवा । घञ् ॥

परिवाह: । पुं० जलोच्छ्वासे । परीवाहे । समधिकजलस्योपायैर्निष्कासने ॥ परिवहन्त्येभि: । वह० । हलश्चेतिघञ्उपसर्गस्यघञीतिपक्षे दीर्घाभाव: यद्वा परिवहनम् । भावेघञ् ॥

परिविण्ण: । पुं० परिवित्ती ॥ यथा । ज्येष्ठेऽनिविष्टे कनीयान्निर्विषन्परिवेत्ताभवतिपरिविण्णोज्येष्ठ: परिवेदनीयाकन्यापरिदायीदाता परिकर्तायाजक: तेएतेसर्वेपतिता इत्य्,हारीतस्वम् ॥

परिवित्ति: । योग्ये दारपरिग्रहीतस्यज्येष्ठे । परिवेत्तृ,रनूढेज्येष्ठे भ्रातरि परिवर्जनंविन्दतिलभते । विद्लृ० । क्तिच् ॥ परिवित्ति: परीवेत्ता ययाचपरिविद्यते । सर्वेतेनरकंयान्तिदातृयाजकपञ्चमा: इ० मनु: ॥

परिवीत: । त्रि० परितोवेष्टिते । संवृते ॥ व्याप्ते ॥

परिवृंहणम् । न० समृद्धौ ॥

परिवृंहित: । त्रि० परिपूर्णे॥ वृंहे:क्त:

परिवृक्ण: । त्रि० छिन्नहस्ताद्यवयवे ॥

परिवृढ: । त्रि० अधिपे ।प्रभौ ॥ परिवर्हतिवृंहतिवा । वहवृहिवृहौ कर्तरिक्तप्रत्यय: ॥ प्रभौपरिवृढ इतिनकारहकारयोर्लोपोनिष्ठातकारस्यढत्वञ्चनिपात्यते ॥

परिवृत: । त्रि० आवृते । समन्ताद्वेष्टिते। व्यवहारानृप: पश्येत्सभ्यै: परिवृतोऽन्वहम् ॥ परिसर्वतोभावेनवृत: ॥

परिवृत्त: । त्रि० सर्वत: प्रवृत्ते ॥

परिवृत्ति: । पुं० अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । परिवृत्तिर्विनिमयोयोऽर्थानांस्यात्समासमै: । परिवृत्तिरलङ्कार इति ॥ उदाहरणंयथा । लतानामेतासामुदितकुसुमानांमरुदयंमरालास्यंदत्त्वाश्रयतभृशमामोदमसमम्लतास्त्वध्वन्यानामहहदृशमादायसहसाददत्याधि व्याधिभ्रमरुदितमोहव्यतिकरम् ॥ अत्रप्रथमेर्द्धे समेनसमस्यद्वितीयेउत्तमेनन्यूनस्य ॥ नानाविधप्रहरणैर्नृपसंप्रहारेस्वीकृत्यदारुणनिनादवत: प्रहारान् । दृप्तारिवीरविसरेणवसुन्धरेयंनिर्विप्रलम्भपरिरंभविधिर्वितीर्णा ॥ अत्रन्यूनेनोत्तमस्य ॥ विवृत्तौ ॥ परिवित्तावित्ति०हट्ट: ॥

परिवेत्ता । पुं० ज्येष्ठेऽनूढे दारपरिग्राहिणिकनीयसि ॥ दाराग्निहोत्रसंयोगंकुरुतेयोग्रजेस्थिते । परिवेत्ता सविज्ञेय: परिवित्तिस्तुपूर्वज: ॥

परिविन्दतिज्येष्ठंपरित्यज्यभार्याम् अग्निहोत्रं वालभते । विदॢलाभे हन्तृचौशंसिवदादिभ्यः संज्ञायां चानिटौ ॥

परिवेदनम् । न० विवाहे ॥ सम्यगाभावे सर्वतोभावेनलाभे ॥

परिवेदनीया । स्त्री० अनूढज्येष्ठेतत्कनिष्ठेनविवाहितायाम् ॥

परिवेदनी । स्त्री० परिवेत्तुः स्त्रियाम् इ० हेमचन्द्रः ॥

परिवेशः । पुं० वेष्टने ॥ परिधाने ॥ परितोविशति । विश० । घञ् ॥ परिधौ ॥

परिवेषः । पुं० भोजनार्थमन्नादीनांपरिवेषणे ॥ परिविषेर्भावेघञ् ॥ परिवृतौ ॥ परिधौ । चन्द्रसूर्ययोरुत्लातभूतरश्मिमण्डले ॥ अत्राहवराहमिहिरः सम्मूर्च्छितारवीन्द्वोःकिरणाःपवनेनमण्डलीभूताः । नानावर्णाकृतयोहृश्यन्तेव्योम्नितन्वभ्रे ॥ तेपरिवेषाःसंज्ञान्तराख्याह । तेरक्तनीलपाण्डुरकापोताभाभशबलहरितशुक्लाः । इन्द्रयमवरुणनिरृतिश्वसनेशपितामहाम्बुकृताः ॥ धनदः करोति मेचकमन्योन्यगुणाश्रयेणचाप्यन्यो । प्रविलीयतेमुहुर्मुहुरल्पफलः सोपिवायुकृतः ॥ वस्तुवर्णेनफलमाह । चाषशिखिरजततैलक्षीरजलाभःस्वकालसम्भूतः । अविकलवृत्तःस्निग्धः परिवेषःशिवसुभिक्षकरः ॥ सकलगगनानुचारीनैकाभःक्षतजसन्निभोरूक्षः । असकलशकटशरासनशृङ्गाटकवत् स्थितःपापः ॥ शिखिगलसमेतिवर्षंबहुवर्णेनृपवधोभयंधूम्रे । हरिचापनिभेयुद्धान्यशोककुसुमप्रभेचापि ॥ वर्णेनैकेनयदावहलःस्निग्धःक्षुराभ्रकाकीर्णः । स्वर्तौसद्योवर्षंकरोतिपीतस्तदीप्तार्कः ॥ दीप्तमृगविहङ्गरुतः कलुषःसन्ध्यात्रयोत्थितोतिमहान् । भयकृत्तडिदुल्काद्यैर्हतोन्नपतेर्निशस्त्रं च ॥ प्रतिदिनमर्कहिमांश्वोरहर्निशंरक्तयोर्नरेन्द्रवधः । परिविष्टयोरभीक्ष्णं लग्नास्तमयस्थयोस्तद्वत् ॥ सेनापतेर्भयकरोद्विमण्डलोनातिशस्त्रकोपकरः । त्रिप्रभृतिशस्त्रकोपंयुवराजभयंनगररोधम् ॥ * ॥ विशेषमाह । वृष्टिस्त्र्यहेणमासेनविग्रहोवाप्यहेर्दृभनिरोधे । होराजन्माधिपयोर्जन्मर्क्षेवाशुभो राज्ञः ॥ * ॥ परिवेषमध्यगतानांग्रहाणांफलमाह । परिवेषमण्डल गतोरवितनयः क्षुद्रधान्यनाशकरः । जनयतिचवातवृष्टिं स्थावरकृषिकृन्निहन्ता च । भौमः कुमारबलपतिसैन्यानांविद्रवोग्निशस्त्रभयम् । जीवेपरिवेषगतेपुरोहिता मात्यनृपपीडा ॥ मन्त्रिस्थावरलेखक परिवृ

विरुग्नद्रभीसुवृष्टिश्च । शुक्रेयायिच-चियराज्ञीपीडाप्रियश्चान्नम् ॥ ऋ-दनलमृत्युनराधिपशस्त्रेभ्योजायतेभयंकेतौ । परिविष्टेगर्भभयंराज्ञीव्याधिर्नृपभयञ्च ॥ * ॥ द्व्यादिषुग्रहेषुमध्यगतेषुफलमाह । युद्धानिविजानीयात्परिवेषाभ्यन्तरेद्वयोर्यहयो : । दिवसकृत : शशिनोवाक्षुद्वृष्टिभयंत्रिषुप्रोक्तम् ॥ यातिचतुर्षुनरेन्द्र : सामात्यपुरोहितोवशंमृत्यो : । प्रलयमिवविद्धिजगत : पञ्चादिषुमण्डलस्थेषु ॥ * ॥ अथताराग्रहाणांवापृथक्परिविष्टानांफलमाह । ताराग्रहस्यकुर्यात्पृथगेवसमुत्थितोनरेन्द्रवधम् । नक्षत्राणामथवायदिकेतोर्नोदयोभवति ॥ * ॥ तिथिक्रमेणपरिवेषफलान्याह । विप्रक्षत्रियविट्शूद्रहाभवेत्प्रतिपदादिषुक्रमश : । श्रेणीपुरकोशाणांपञ्चम्यादिष्वशुभकारी ॥ युवराजस्याष्टम्यांपरतस्त्रिषुपार्थिवस्यदोषकर : । पुररोधोद्वादश्यांसैन्यक्षोभस्त्रयोदश्याम् ॥ नरपतिपत्नीपीडांपरिवेशोभ्युत्थितश्चतुर्दश्याम् । कुर्यात्पञ्चदश्यांपीडांमनुजाऽधिपस्यैव ॥ * ॥ परिवेषलेखावशेनशुभाशुभमाह । नागरकाणामाभ्यन्तरस्थितायायिनाञ्चवाह्यस्था । परिवेषमध्यरेखाविज्ञेयाक्रन्दसाराणाम् । रक्तः

श्यामोरूक्षोभवतिचयेषांपराजयस्तेषाम् । स्निग्ध : श्वेतोद्युतिमान्येषांभागोजयस्तेषामिति ॥ * ॥ अपिच । दिनकरपरिवेष : पूर्वयामेतुपीडा०दिनकरपरिवेषोवृद्धियुक्तोद्वितीये ॥ दिनकरपरिवेष : क्षेममायुस्तृतीयेदिनकरपरिवेष : सर्वनाशश्चतुर्थे ॥ दिवासूर्येपरिवेषोराज्ञौचन्द्रेयदाभवेत् । एकस्मिन्नेवदृष्टेरात्रेतदानश्यतिपार्थिव : ॥ एतेनविधिनानित्यंसप्ताहंपरिविष्यते । सर्वभूतविनाश : स्यात्तस्मिन्नुत्पातदर्शने ॥ परितोविष्यतेऽनेन । विषॢव्याप्तौ । घञ् ॥

परिवेषक : । त्रि० अन्नादिपरिवेषणकर्त्तरि ॥ सयथा । स्नातश्चन्दनचर्चित : सुवसन : स्रग्वीप्रसन्नानन : स्पष्टालापसुभग : प्रसन्नहृदय : श्रीकान्तपूजारत : । स्वामिस्नेहपर : स्वपाकनिपुण : प्रौढोवदान्य : शुचिर्विप्रोवापरिवेषकस्सुकुलजस्तान्योपिवाभूपते : ॥ स्त्री० । परिवेषिका ॥ यथा । स्नाताविशुद्धवसनानवधूपिताङ्गीकर्पूरसौरभमुखीनयनाभिरामा । बिम्बाधराशिरसिवद्धसुगन्धपुष्पामन्दस्मिताक्षितिभृतांपरिवेषिकास्यात् ॥

परिवेषणम् । न० भोजनार्थमन्नादे : पात्रेसमर्पणे । परोसना० इ०भा० ॥

प्ररिवेषणम्

तत्प्रकारोयथा । पुरस्ताद्विमलं-पात्रंसुविस्तीर्णंमनोहरम् । स्थापितंपीठकेशुभेनाभिदेशसमुन्नते ॥ तत्रभक्तंपरिन्यस्तंमध्यभागेसुसंयतम् । सूपंसर्पिः पलंशाकंपिष्टमन्नन्तुमत्स्यकम् ॥ स्थापितंदक्षिणेपार्श्वेभुञ्जानस्ययथाक्रमम् । प्रलेह्याद्द्रवाः सर्वेपानीयंपानकंपयः ॥ चोष्यंसन्धानकंलेह्यंसव्यपार्श्वेनिधापयेत् । सर्वानिक्षुविकारांश्चपक्वान्नंपायसंदधि ॥ पुरतः स्थापयेद्भोक्तुर्दृयोः पङ्क्त्योस्तुमध्यतः । एवंविज्ञायमतिमान्परिवेषप्रकल्पनम् ॥ ततोऽर्होभवतिप्राज्ञः सम्यक्सम्परिवेषितुम् ॥ * ॥ अथश्राद्धेपरिवेषणेमनुः । पाणिभ्यान्तूपसङ्गृह्यस्वयमन्नस्यवर्द्धितम् । विप्रान्तिकेपितॄन्ध्यायन्शनकैरुपनिक्षिपेत् ॥ अन्नस्येति तृतीयार्थेषष्ठी । वर्द्धितं॰पूर्णंपिठरानिपात्रम् । उपनिक्षिपेत्ब्राह्मणानांसमीपेपरिवेषणार्थमत्वरयास्थापयेत् । तथाचपाकस्थाल्याआकृष्य प्रथमंभोजनपात्रेनदेयम्किन्तुस्थाल्यादिकंपाणिभ्यांपात्रसमीपेभूमौ संस्थाप्यपश्चात्पाणिभ्यांपात्रान्तरिताभ्यांश्राद्धेपरिवेषयेत् । उभाभ्यामपिपाणिभ्यामाकृष्यपरिवेषयेत्० इतिमत्स्यपुराणात् । यत्तु श्राद्धेपरिवेषणन्तुदक्षिणपाणिमात्रेणैवाऽङ्गा

परिविष्टा

मभिधानादितिमैथिलोक्तं तन्न । एकेनपाणिनादत्तं शूद्रादत्तं नभक्षयेदित्यादिपुराणीयेनएकपाणिदत्तशूद्रादत्तभक्षणनिषेधेनतस्मात्रपरिवेषणस्यापिनिषिद्धत्वात्पाणिभ्यामपि पात्रान्तरितंकृत्वादेयम् । हस्तदत्तास्तयेस्नेहालवणंव्यञ्जनानिच । दातारंनोपतिष्ठन्तेभोक्ताभुङ्क्तेच-किल्बिषम् ॥ तस्माद्न्तरितंदेयंपर्णेनाथतृणेनवा । प्रदद्यान्नतुहस्तेन नायसेनकदाचन ॥ इतिवशिष्टवचनेनसामान्यतोऽभिधानात् । पितृभक्तितरङ्गिण्यामप्येवम् । मनुः । गुणांश्चसूपशाकाद्यान्पयोदधिघृतं मधु । विन्यसेत्प्रयतः सम्यक्भूमावेवसमाहितः ॥ आमिषंपानपात्रञ्चभोक्तुर्दक्षिणतोन्यसेत् । भक्ष्यभोज्यञ्चविविधंमूलानिचफलानिच ॥ हृद्यानिचैवमांसानिपानानिसुरभीणिच । उपनीयचतत्सर्वंशनकैः सुसमाहितः ॥ परिवेषयेत्प्रयतोगुणान्सर्वान्प्रचोदयन् ॥ गुणानुपकरणानिभूमावेवनतुव्यञ्जनादिपात्राणिअन्नादिपात्रोपरिनिक्षिपेत् ॥ इतिश्राद्धतत्त्वम् ॥

परिवेष्टितः । त्रि॰ परिक्षिप्ते । परिक्षते । परिते ॥ परितोवेष्टितः ॥

परिविष्टा । त्रि॰ परिवेषणकर्त्तरि ॥ परिवारे ॥

परिव्याध : । पुं० अम्बुवेतसे ॥ द्रुमोत्पले ॥ परिविध्यते । व्यधताडने । घञ् ॥ परिविध्यतिवा । श्याद्व्यधेतिणः ॥

परिव्रज्या । स्त्री० तपस्यायाम् ॥ वृ०-हे० ॥

परिव्राट्०ड् । पुं० भिक्षौ । कर्मन्दिनि । पाराशरिणि । मस्करिणि ॥ तल्लक्षणंयथा । सर्वारम्भपरित्यागोभैक्षाश्यंवृक्षमूलता । निष्परिग्रहताऽद्रोहः समतासर्वजन्तुषु ॥ प्रियाप्रियपरिष्वङ्गेसुखदुःखाविकारिता । सबाह्याभ्यन्तरंशौचंसुखदुःखाविकारिता ॥ सर्वेन्द्रियसमाहारोधारणाध्याननित्यता ॥ भावसंशुद्धिरित्येषपरिव्राड्वर्यउच्यते ॥ इतिगरुडपुराणम् । परित्यज्यसर्वंव्रजति । व्रज० । परौव्रजेः षः पदान्तइतिक्विप्०दीर्घश्चपदान्तविषयेषत्वञ्च ॥

परिव्राजक : । पुं० सन्यासिनि ॥ परिव्रजति । व्रज० । ण्वुल् ॥

परिव्राजि: । स्त्री० श्रावण्यामोषधौ ॥

परिशङ्कनीय : । त्रि० सर्वतोभावेनशङ्काविषये ॥ यथा । शास्त्रंसुचिन्तितमपिप्रतिचिन्तनीयंस्वाराधितोऽपिनृपतिः परिशङ्कनीयः । अङ्केस्थितापियुवतिः परिरक्षणीयाशास्त्रेनृपेचयुवतौचकुतोवशित्वम् ॥

परिशासनम् ।.न० भृत्यादिप्रेरणे । आकारणपूर्वकभृत्यादिप्रेषणे ॥ शासु० । ल्युट् ॥

परिशिष्टम् । न० परिशेषविशिष्टे । अवशिष्टार्थबोधकेग्रन्थे ॥ त्रि० । अवशिष्टे ॥ परितः शिष्टः ॥

परिशीलनम् । न० श्रुत्यादिविचारे ॥

परिशीलित : । त्रि० अभ्यस्ते ॥

परिशुष्कम् । न० मांसव्यञ्जनप्रभेदे ॥ यथा । स्विन्नंयकृद्घृतेदर्व्यामुहुरालोड्यभर्ज्जितम् । मात्रयादधिसिंधूत्थरामठैलापरिप्लुतम् ॥ मरिचार्द्रकसंयुक्तंसुगन्धिद्रव्यवासितम् । गतद्रवंसुधातुल्यंपरिशुष्कंतदुच्यते ॥ अपिच । मांसंबहुघृतैर्भृष्टंसिक्तंस्वेच्छाम्बुनामुहुः । जीरकाद्यैःसमायुक्तंपरिशुष्कंतदुच्यते ॥ इ० ॥ त्रि० सर्वतोनीरसे ॥ निर्मांसे ॥ परितः शुष्कम् ॥

परिशेष : । पुं० प्रसक्तप्रतिषेधेऽन्यत्राप्रसङ्गाच्छिष्यमाणेसम्प्रत्यये ॥ परिशिष्यते । शिष्लृविशेषणे । घञ् ॥

परिशोध : । पुं० परिशोधने । सर्वतोभावेनशुद्धौ ॥ परितः शोधः ॥

परिशोष : । पुं० सर्वतोभावेनशुष्कतायां ॥

परिश्रम : । पुं० श्रमे । क्लमे ॥ क्लेशे । प्रयासे । परिश्रान्तौ ॥ परितःश्रमः ॥

परिश्रय : । पुं० सभायाम् ॥ आश्रये ॥ परिश्रयणम् । श्रिञ्० । एरच् ॥

परिश्रान्त : । त्रि० सर्वतोभावेनश्रान्तियुक्ते ॥ परित : श्रान्त : ॥

परिश्रुत : । त्रि० सर्वतोभावेनश्रवणविशिष्टे ॥

परिश्लेष : । पुं० आश्लेषे ॥

परिषत् । स्त्री० अधीतशास्त्राणांसमवाये । सभायाम् ॥ परिषत्त्वंयथा । एकविंशतिसङ्ख्याकैर्मीमांसान्यायपारगै : । वेदाङ्गकुशलैश्चैवपरिषत्त्वंप्रकल्पयेत् ॥ परित : सीदन्त्यस्याम् । षद्लृ० । सं०क्विप् । सत्सूद्विषेतिवाक्विप् । सदिरप्रतेरितिषत्वम् ॥

परिषद : । पुं० पारिषदे । अनुचरे ॥ इ०हि० ॥

परिषद्वल : । पुं० सभ्ये । सभासदे ॥ परिषदस्यास्ति । रज : कृष्यासुतिपरिषदोवलच् ॥

परिषिक्त : । पुं० स्नानादौ ॥

परिष्कन्द : । पुं० परिस्कन्दे । पराचिते ॥ परिस्कन्दति । स्कन्दिर० । पचाद्यच् ॥ परेश्चेतिवाषत्वम् ॥

परिष्कार : । पुं० विभूषणे । अलङ्कारे ॥ परिष्क्रियतेऽनेन । घञ् । सम्परिभ्यामितिसुट् । परिनिवीतिषत्वम् ॥ संस्कारे । शुद्धौ ॥

परिष्कृत : । त्रि० अलङ्कृते । भूषिते ॥ परिस्क्रियतेस्म । क्त : । सम्परिभ्यामितिसुट् । परिनिविभ्य:.सिवसितसयसिवुसहसुट्स्तुस्वञ्जामितिषत्वम् ॥

परिष्वक्त : । त्रि० आलिङ्गिते ॥ यथा । स्त्रीपुंसौपरिष्वक्तौभवत : ॥ अन्योन्यंगाढलिङ्गितौभवतइत्यर्थ: ॥

परिष्वङ्ग : । पुं० आलिङ्गने । परिरम्भे ॥ परिष्वञ्जनम् । ष्वञ्जपरिष्वङ्गे । घञ् । परिनिविभ्य : इतिष : ॥

परिसङ्ख्या । स्त्री० विधिविशेषे ॥ यथातत्रचान्यत्रचप्राप्तौपरिसङ्ख्येतिगीयते । साचोभयप्राप्तावितरनिवृत्तिंबोधयति । यथा । पञ्चपञ्चनखाभक्ष्याइत्यत्रशशादिमांसितरपञ्चनखमांसभक्षणनिवृत्तिबोध : । तदुक्तम् । नियम : परिसङ्ख्यावाविध्यर्थोऽभिवेद्यत : । अनात्मदर्शनेनैवपरात्मानमुपास्महेइति ॥ एकस्योभयत्रप्राप्तावेकत्रनियमनेयथाहु: । एकस्यवस्तुन : प्राप्तावनेकधायदा । एकत्रनियम : साहि परिसङ्ख्यानिगद्यतेइति ॥ अलङ्कारविशेषे ॥ यथा । इयंविदोषवतीयथाहस्मार्त्त : । श्रुतार्थस्यपरित्यागादश्रुतार्थस्यकल्पनात् । प्राप्तस्यबाधादित्येवंपरिसङ्ख्यात्रिदूषणेति ॥ किञ्चित्पृष्टमपृष्टंवाकथि

तंयत्प्रकल्प्यते। तादृगन्यव्यपोहाय परिसङ्ख्यातुसास्मृता ॥ प्रमाणा न्तरावगतमपिवस्तुशब्दे नप्रतिपादितमप्रयोजनान्तराभावात्सदृशवस्त्वन्तरव्यवच्छेदाययत्पर्यवस्यतिसाभवेत्परिसङ्ख्या ॥ अत्रकथनंप्रश्नपूर्वकंतदन्यथ। अपरिदृष्टंतथोभयत्रव्यपोह्यमानस्यप्रतीयमानतावाच्यत्वञ्चेतिचत्वारोभेदा : । क्रमेणोदाहरणम् । किमासेव्यंपुंसांसविधमनवद्यंद्युसरित : किमेकान्तेध्येयंचरणयुगलंकौस्तुभभृत : । किमाराध्यंपुण्यंकिमभिलषणीयञ्चकरुणायदासक्त्याचेतोनिरवधिविमुक्तौप्रभवति ॥ किम्भूषणंसुदृढमत्रयशोनरत्नंकिंकार्यमार्यचरितंसुकृतंनदोष : । किंचक्षुरप्रतिहतंधिषणानमेचंजानातिकस्त्वदपर : सदसद्विवेकम् ॥ कौटिल्यंकचनिचयेकरचरणाधरदलेषुरागस्ते । काठिन्यंकुचयुगलेतरलत्वंनयनयोर्वसति ॥भक्तिर्भवेनविभवेव्यसनंशास्त्रेनयुवतिकामास्त्रे । चिन्तायशसिनवपुषिप्राय : परिदृश्यतेमहतामिति ॥

परिसङ्ख्यानम् । न० गणनायाम् ॥

परिसङ्ख्याविधि : । पुं० उभयोश्चयुगपत्प्राप्ताावितरव्यावृत्तिपरेविधौ॥ यथा । पञ्चपञ्चनखाभक्ष्याइति । इदंहिवाक्यंनपञ्चनखभक्षणपरम् । तस्यरागत: प्राप्तत्वात् । नापिनियमपरम्पञ्चनखभक्षणस्ययुगपत्प्राप्ते : पक्षेऽप्राप्त्यभावात्। अतइदमपञ्चनखभक्षणनिवृत्तिपरमितिभवतिपरिसङ्ख्याविधि : । साचद्विविधा । श्रौतीलाक्षणिकीच । तत्र अत्रैवावयववतीतिश्रौतीपरिसङ्ख्या । एवकारेणपवमानातिरिक्तस्तोत्रव्यावृत्तेरभिधानात् ।पञ्चपञ्चनखाभक्ष्याइतिलाक्षणिकीइतरनिवृत्तिवाचकपदाभावात् । अतएवैषात्रिदोषग्रस्ता । दोषत्रयञ्च । श्रुतहानि : अश्रुतकल्पनाप्राप्तबाधश्चेति । तदुक्तम् । श्रुतार्थस्यपरित्यागादश्रुतार्थस्यकल्पनात् । प्राप्तस्यबाधइत्येवंपरिसङ्ख्यात्रिदूषणेति ॥ श्रुतस्यपञ्चनखभक्षणनिवृत्ते : कल्पनात्प्राप्तस्यचपञ्चनखभक्षणस्य बाधनादिति । अस्मिंश्चदोषद्वयंशब्दनिष्ठंप्राप्तबाधस्त्वर्थनिष्ठइतिदिक् ॥

परिसमाप्ति : । स्त्री० निश्चये ॥

परिसर : । पुं० पर्यन्तभूमौ । नदीनगरपर्वतादेरुपान्तभूमौ ॥ परित : सरत्यत्र । सृगतौ । पुंसीतिघ : ॥ मृत्यौ । विधौ ॥ देवे ॥

परिसरणम् । न० सर्वतोगमने ॥ सृगतौ । ल्युट् ॥

परिसरा । स्त्री० नाड्यां ॥

परिसर्प्य : । पुं० परिक्रियायाम् । परिजनादिनावेष्टने ॥ परिसमन्तात् सर्पणम् । सृप्लृगतौ । घञ् ॥

परिसर्प्पणम् । न० प्रसरणे ॥ परिसर्प्प ॥

परिसर्य्या । स्त्री० परीसारे । सर्वतोगमने ॥ परिसरणम् । सृ० । परिचर्यापरिसर्यामृगयाटाट्यानामुपसङ्ख्यानमितिशप्रत्ययोयकृगुणौच-निपातनात् ॥

परिसीमा । स्त्री० वृयत्तायाम् ॥ परित :सीमा ॥

परिस्कन्द : । पुं० परावितै । परपुष्टे ॥ परिस्कन्दति । स्कन्दिर्० । प० अच् । परेर्वेतिपक्षेषत्वाभाव : ॥

परिस्तरणम् । न० आच्छादने ॥

परिस्तोम: । पुं० गजपृष्ठस्थचित्रकम्बले । प्रवेण्याम् । वर्णे । कुथे ॥ परिस्तूयते । ष्टुञ्० । अर्त्तिस्तुसुखिति मन् ॥ यद्वा । परिगत: स्तोमोऽत्र वर्णस्तोमत्वात् । यत्क्रियायुक्तादृति परे:स्तौतिंप्रतिअनुपसर्गत्वान्नष: ॥

परिस्पन्द: । पुं० कुसुमप्रकरादे: पत्रावल्यादेश्चरचनायाम् ॥ शिखास्थमाल्ये ॥ परिवारे ॥ परिस्पन्दनम् । स्पदि० । भावे अधिकरणेवा घञ् ॥

परिस्पन्दनम् । न० सर्वतोभावेनकम्पने ॥

परिस्पन्दमान : । त्रि० सर्वतोभावेन कम्पमाने ॥

परिस्फुट: । त्रि० प्रसिद्धावयवार्थे ॥

परिस्फुरित : । त्रि० प्रकाशिते ॥

परिस्रुत् । स्त्री० वरुणात्मजायाम् । मदिरायाम् ॥ परित : स्रवति । स्रु० । क्विप्तुकौ ॥

परिस्रुत : । त्रि० स्यन्ने । स्रवयुक्ते ॥ परित: स्रूयतेस्म । स्रुप्रस्रवणे । गत्यर्थेतिक्त : ॥

परिस्रुता । स्त्री० वारुण्याम् । मदिरायाम् ॥ परित:स्रवति । स्रु० । क्विप्० तुक् । भागुरिमते । टाप् ॥ यद्वा । परित : स्रूयतेस्मलोकै : । स्रु० । गत्यर्थेतिक्त : ॥

परिहापित : । त्रि० त्याजिते ॥

परिहार: । पुं० अनादरे ॥ परिह्रियते ऽनेनानेनवा । हृञ् । घञ्० । उपसर्गस्येति पाक्षिकोदीर्घाभाव : ॥

परिहार्य्य : । पुं० वलये ॥ त्रि० । त्याज्ये ॥

परिहास : । पुं० नर्मवाक्ये । परीहासैठट्ठा इतिभाषा ॥ परिहसनम् । हसेहसने । घञ् ॥

परीक्षक: । त्रि० निरूपके । कारणिके ॥ शास्त्रपरिशीलनप्राप्तबुद्धिप्रकर्षे । प्रतिपादके ॥ परीक्षते । ईक्षदर्शने । ण्वुल् ॥

परीक्षणम् । न० परीक्षायाम् । राज्ञा

धर्मकामार्थभयैरमात्या देर्भावतत्त्व निरूपणे । यथा । भेदोपजापां वुप धाधर्माद्यैर्यत्परीक्षणम् । इति ॥ सर्वतोभावेनदर्शने ॥ संशय्यपूर्वपक्ष निराकरणेनोत्तरपक्षव्यवस्थापने ॥ परित : ईक्षणम् ॥

परीक्षा । स्त्री० विचारणायाम् ॥ परि तईक्षणमनया । ईक्ष० । गुरोश्चहल: । टाप् ॥ दिव्ये ॥

परीक्षित् । पुं० नृपविशेषे ॥ अभिम न्युसुते । विष्णुराते ॥ सयुधिष्ठि रानन्तरंकलियुगस्यारम्भे चक्रवर्ती राजावभूव । सएवलोकविख्यात : परीक्षिदितियत प्रभु : । पूर्वदृष्ट मनुध्यायन् परीक्षेतनरेष्विह ॥

परीक्षित: । पुं० परीक्षिति । अभिमन्यु पुत्रे नृपे ॥ यथा । परिक्षीणेषुवंशे षुजातोयस्मादृत:सुत: । तस्मात्परी क्षितोनाम विख्यात: पृथिवीतले ॥ इ० देवीभागवतम् ॥ त्रि० । सञ्जा तापरीक्षायस्यता० इतच् ॥

परीक्ष्यकारी । त्रि० सम्यग्घेतुभिर्विमृ श्यकरणशीले ॥

परीत : । त्रि० परिवेष्टिते ॥ व्याप्ते ॥

परीतत् । त्रि० सर्वतोभावेनविस्तृ ते ॥

परीप्सा । स्त्री० त्वरायाम् ॥ अपादा नेपरीप्सायामितिदर्शनात् ॥ प्राप्तु मिच्छायाम् ॥ पर्याप्तुमिच्छायाम्

परीप्सु : । त्रि० जिघांसौ ॥ आप्नो- ते : सन्नंतादुप्रत्यय : । आप्ज्ञपृ- धामीदितीकार : । अत्रलोपोभ्या- सस्येत्यभ्यासलोप : ॥

परीभाव : । पुं० तिरस्क्रियायाम् अनादरे ॥ परौभुवोवज्ञानइति० - भावेघञ् । वृद्धि: । उपसर्गस्यघञी तिदीर्घ : ॥

परीरम् । न० फले ॥ पृणाति । पृपा- लनपूरणयो : । कॄगॄपॄकटिपटिशौ टिभ्यइरन् ॥

परीरण : । पुं० कमठे ॥ दण्डे ॥ प- ट्टशाटके ॥ इतिमेदिनी ॥

परीरम्भ : । पुं० आलिङ्गने । परिर- म्भे ॥

परीवर्त्त : । पु० प्रतिदाने । निमये । नैमेये ॥ परिवर्त्तनम् । वृतु० । भावे घञ् । उपसर्गस्येतिदीर्घ : ॥

परीवाद : । पुं० अपवादे । निन्दा- याम् ॥ परिपूर्वाद्वदेर्भावेघञ् । उप सर्गस्यघञीतिदीर्घ : । विद्यमान दोषस्याभिधानंपरीवाद : । अवि- द्यमानदोषाभिधानंनिन्देतिविवे- क : ॥ यथा । परीवादस्सत्योभवतु वितथोवापिमहतांतथाप्युच्चैर्धाम्नां हरतिमहिमानंजनरव : तुलोत्तीर्णं स्यापिप्रकटनिहताशेषतमसोरवे- स्तादृक्तेजोनहिभवतिकन्यांगतव- त : ॥

परीवापः । पुं० पर्युप्तौ ॥ सलिलस्थाने परिवारे ॥ परिवपनम् अनेनावा । टुवप्० । भावेघञ् हलश्चेतिवा । उपसर्गस्येतिदीर्घः ॥

परिवारः । पुं० परिजने ॥ खड्गकोषे ॥ परिच्छदे । शोभाजनके उपकरणे छत्रचामरादौ । सभ्यजनादौच ॥ परिवार्यते ऽनेनपरिवारणंवा । घञ् । उपसर्गस्येतिदीर्घः ॥

परीवाहः । पुं० जलोच्छ्वासे । परिवाहे ॥ परिवहन्त्यभिः । वह० । हलश्चेतिघञ उपसर्गस्यघञीति पाक्षिकोदीर्घः ॥ परिवहनम् । भावेवा० घञ् ॥ महीभृद्योग्यवस्तुनि

परीष्टिः । स्त्री० अन्वेषणायाम् ॥ इषेरनिच्छार्थस्यपरेर्वेतिपक्षेक्तिन् ॥ परिचर्य्यायाम् ॥ प्राकाम्ये ॥ परीसारः परिसर्य्यायाम् । सर्वतोगमने ॥ परिसरणम् । सृ० । घञ् उपसर्गस्यघञीतिदीर्घः ॥

परीहारः । पुं० अवज्ञायाम् । अनादरे ॥ परिहरणम् । हृञ्० । भावेघञ् । उपसर्गस्येतिपक्षिकोदीर्घः ॥

परीहासः । पुं० द्रवेकेलौ । नर्मणि ॥ परिहसनम् । हसे० । घञ् । पाक्षिकोदीर्घः ॥

परुः । पुं० वंशादिपर्वणि ॥ पिपर्त्ति । पृ० । बाहुलकादुः ॥

परुत् । अ० पूर्ववत्सरे । गतवर्षे ॥ पूर्वस्मिन्वत्सरेइत्यर्थे । सद्यःपरुदितिपूर्वस्यपरभावःउत्०च । संवत्सरे ॥

परुत्न : । त्रि० पूर्ववर्षभवे ॥ परुद्भवः । चिरपरुत्परारिभ्यस्त्नोवक्तव्यः ॥

परुद्वारः । पुं० घोटके ॥

परुट् । पुं० पर्वणि ॥ यत्परुषिदिनमितिश्रुतौपरुषिपर्वणीत्यर्थात् ॥

परुषम् । न० निष्ठुरवाक्ये ॥ नीलझिण्टाम् ॥ परुषफले ॥ न० । तिलकवृक्षे ॥ त्रि० कर्बुरे ॥ रूक्षे ॥ निष्ठुरोक्तौ । परेषांदेशजातिकुलविद्याशिल्परूपवृत्त्याचारपरिच्छदशरीरकर्मजीविनांप्रत्यक्षदोषवचनम् परुषमितिवदन्त ॥ पश्चान्यत्क्रोधसन्तापत्राससञ्जननंवचः । परुषंतच्चविज्ञेयंयच्चान्यच्चतथाविधम् ॥ चतुष्पन्निलिलुप्ताक्षंचण्डालंब्राह्मणेच । प्रशंसानिन्दनंचैषत्परुषान्नविशिष्यतेइतिदेवलः ॥ परुषवचनानामेवपरोक्षमुदाहरणमपवादइत्याहः ॥ निष्ठुरवाग्युक्ते ॥ पिपर्त्ति पूर्यतिअलंबुद्धिंकरोति । पृ० । पृनहिकलिभ्यउषच् ॥

परुषा । स्त्री० वृत्त्यनुप्रासघटकवृत्तिभेदे ॥ ओजःप्रकाशकैर्वर्णैः परुषाख्यास्मृतापरा ॥ वामनादिमतेगौडीप्येया ॥

परुः । न० ग्रन्थौ । वंशादिपर्वणि ॥ पिपर्त्ति । पृपालनपूरणयोः । अर्त्तिपृवपीत्युम् ॥

परुषम् । न० फलवृक्षभेदे । अल्पाऽस्थिनि । नीलचर्मणि । परुसाइति च फालसा० इतिचभाषा० ॥

परुषकम् । न० परुषे ॥ परुषकंकषायाम्लमामंपित्तकारंलघु । तत्पक्वंमधुरंपाकेशीतंविष्टम्भिवृंहणम् ॥ हृद्यंतट्पित्तदाहास्रज्वरक्षयसमीरहृदितिभावप्रकाशः ॥

परेण । अ० परतोऽर्थे ॥ विभक्तिप्रतिरूपकमव्ययम् ॥

परेतः । पुं० भूतान्तरे ॥ त्रि० । मृते ॥ परंलोकमृइतः ॥ परादूरमितोवा ॥

परेतरः । त्रि० आत्मीये । अवञ्चके ॥ परादितरः ॥ स्वामिकार्यार्थमितरेषांभेदके ॥ परान्विपक्षान्इतरयतिभेदेनआत्मसात्करोति । तत्करोतीतिणयन्तात्कर्म्मण्यण् ॥

परेतराट् । पुं० धर्मराजे । पितृपतौ । यमे ॥परेतेषुमृतेषुराजते । राजृ० । सत्सूद्विषेतिक्विप् । ज्ञान्तः ॥

परेद्यवि । अ० परस्मिन्नहनि ॥ सद्यःपरुदित्यादिनापरस्मादेद्यव्यहनिनिपात्यते ॥

परेपम् । त्रि० परापे ॥ परागताआपोयत्र । द्वयन्तरुपसर्गेभ्योपईदित्यत्ववर्णान्ताद्वेत्युक्तेः पाक्षिकईत् ॥

परेष्टुका । स्त्री० बहुसूत्याम् । बहुपस्त्यायाङ्गवि ॥ परमिच्छतिपरेरिष्यतेवा । वा०तुः । स्वा० कः ॥

परेधितः । पुं० कोकिले ॥ त्रि० । पराचिते । औदासीन्येनपरपुष्टे ॥ परैरेधितः समृवर्द्धितः ॥

परोक्षः । पुं० तपस्विनि ॥ त्रि० । इन्द्रियाविषये । अप्रत्यक्षे ॥ परोक्षमस्त्यस्य । अर्शआद्यच् ॥ अत्राहुः । परोभावः परस्याक्षेपरोक्षेलिटि दृश्यताम् । उत्वंवादेः परादक्ष्णः सिद्धंवास्मान्निपातनात् ॥ अस्मात्परोक्षेलिङितिनिर्द्देशात् ॥

परोक्षम् । अ० इन्द्रियाविषये ॥ वृत्तिविषयेऽक्षिशब्दइन्द्रियमात्रपरः । अक्ष्णः परमितिविग्रहेशरदादिषुप्रतिपरेतिसमासान्तविधानसामर्थ्यादव्ययीभावः । परोक्षेलिङितिनिपातमात्परस्यौकारादेशः ॥ पारस्करादित्त्वात्सुडित्यप्याहुः ॥ श्रीभोजस्तुपरार्थेपरःशब्दं मन्यते ॥

परोपकारः । पुं० परस्यपरेषांवाउपकृतौ । अन्यसम्बन्धिहिते । दधीचिनापुरागीतः श्लोकश्श्रूयतेभुवि । सर्वधर्ममयः सारः सर्वधर्मज्ञसम्मतः ॥ परोपकारः कर्त्तव्यः प्राणैः कण्ठगतैरपि । परोपकारजंपुण्यंतुल्यंक्रतुशतैरपीतिपाद्मोत्तरख

ण्डे २२ अध्यायः ॥
परोवरीणः। त्रि० योऽपिपरांश्चअव-
रांश्चअनुभवतितस्मिन् ॥ परोवरपर-
म्परपुत्रपौत्रमनुभवतीतिखः। अ
वरस्यादेरुत्वंनिपात्यते। गुणः॥
परोवरीयान्। त्रि० उत्तरमुत्तरंश्रेष्ठाद
पिश्रेष्ठे ॥ पुं०। परमपरंवरीयस्तु
गुणवतिप्राणे ॥
परोष्णी। स्त्री० तैलपायिकायाम्।
मुखविष्ठावागुलिकादिनामिकायां
म्। चटिकाविशेषे ॥ परंशत्रुउष्णं
यस्याः। गौ०ङी ॥
पर्कटिः। स्त्री० प्लक्षवृक्षे ॥
पर्कटी। पुं० प्लक्षवृक्षे। जटिनि ॥
कमण्डलुतरौ ॥ पाकरि० इतिभा
षा ॥
पर्कटी। स्त्री० प्लक्षवृक्षे। पाकरि०
इ० भा० प्र० ॥ पूगादेर्नूतनेफले
॥ पृच्यते पृची०। वा० कटः।
गौ० ङीष् ॥
पर्ज्जनी। स्त्री० दारुहरिद्रायाम्॥ पि
पर्त्ति। पृ० विच्। पर्चासौजनी
च ॥ परम्पालकंस्वासथ्यंजनयति
वा।जनी०॥ णयन्तः। कर्मण्यण्।
पर्ज्जन्यः। पुं० मेघशब्दे ॥ ध्वनदम्बु
दे ॥ शक्रे ॥ पिपर्त्ति। पर्षतिवा।
पृ०। पृषुसेचनेवा। पर्जन्य इ० साधुः
॥ वृष्ट्यात्मकेदेवे ॥ पर्जन्योनाम वृ
ष्ट्युपकरणाभिमानिनी देवताविशे
ष इतिछान्दोग्यभाष्यम् ॥ मेघसा
मान्ये ॥ यज्ञाद्भवतिपर्जन्यः ॥ सूर्ये ॥
स्वगोभिर्भूमिमारिभेपर्ज्जन्यः का
लमागते
पर्ज्जन्यहर्षः। पुं इन्द्रे ॥
पर्ज्जन्या। स्त्री० दारुहरिद्रायाम् ॥
पर्णः। पुं० वातपोथे। पलाशे।
किंशुके। ढाक० इ० भा० ॥
॥ पिपर्त्ति। पृ०। धापृवस्यज्यति
भ्योनः ॥ यद्वा ॥ पर्णयति पर्णह
रितभावे। अच् ॥ न०। पत्रे ॥
ताम्बूले ॥ यथा। अनिधायमुखे
पर्णं पूगंखादयतेनरः। मतिभ्रंशी
दरिद्रःस्यादन्ते नस्मरतेहरिम् ॥
पर्णकृच्छ्रः। पुं० पत्रकृच्छ्रव्रते ॥ यथा।
पर्णोदुम्बरराजीवबिल्वपत्रकुशोदकैः।
प्रत्येकंप्रत्यहाभ्यस्तैः पर्णकृच्छ्रउदा
हृतः ॥ इतिगरुड़पुराणम् ॥
पर्णखण्डः। पुं० वनस्पतौ ॥ ताम्बू
लिकांशे ॥
पर्णचोरकः। पुं० चोरकनामगन्ध
द्रव्ये ॥
पर्णध्वत्। त्रि० पर्णध्वंसकर्त्तरि।
पर्णनरः। पुं०पित्रादिशवासथ्यलाभेदा
हार्थंतत्प्रतिनिधिभूतशरपलाशपत्र
रचितोर्णातन्तुवेष्टितयवपिष्टलिप्तन
राकारेपुत्तलके ॥
पर्णभेदिनी। स्त्री० प्रियङ्गौ
पर्णभोजनः। पुं० छागले ॥ पर्णानि

भोजनं यस्य ॥ त्रि० । पत्रभक्षके ॥

पर्णमाचाल : । पुं० कर्मरङ्गवृक्षे ॥ ०

पर्णमृग : । पुं० वानरादिमृगगणविशेषे ॥ यथा । वनौको वृक्षमार्जार वृक्षमर्कटिकादय : । एतेपर्णमृगा : प्रोक्ता : सुश्रुताद्यैर्महर्षिभि : ॥ स्मृता : पर्णमृगावृष्या चक्षुष्या: शोषिणहिता: । श्वासार्शकासशमना: सृष्टमूत्रपुरीषका इतिभावप्रकाश:॥

पर्णलता । स्त्री० नागवल्ल्याम् ॥

पर्णवल्ली । स्त्री० पलाशीलतायाम् ॥

पर्णशाला । स्त्री० उटजे । मुनिगृहे ॥ पर्णनिर्मिताशाला । शाकपार्थिवादि : ॥

पर्णसि : । पुं० पङ्कजे । पद्मे ॥ जलगृहे ॥ पृणोति । पृप्रीतौ । सानसिवर्णसि पर्णसीत्यादिनाऽसिप्रत्यय : पृणोतेर्नुक्च ॥

पर्णाशिन : । पुं० घने । मेघे ॥

पर्णास : । पुं० स्वल्पपत्रतुलस्याम् । कठिञ्जरे ॥ पर्णान्यस्यति । असु० । कर्मण्यण् ॥ यद्वा पर्णै रसति । असदीप्तौ । पचाद्यच् ॥

पर्णी । पुं० द्रुमे । वृक्षे ॥

पर्णिनी । स्त्री० माषपर्ण्याम् ॥

पर्णोटजम् । न० उटजे । पर्णशालायाम् ॥

पर्द्द : । पुं० अपानोत्सर्गे । कुत्सितशब्दे । गुदरवे ॥ पर्द्दते ॥ पर्द्द० । प० अच् ॥

पर्द्दनम् । न० पर्द्दे । पाद० इ०भा० ।

पर्प्प : । पुं० पङ्गुपीठे । येनकाष्ठेन पङ्गुश्चरतितस्मिन्काष्ठे ॥ पर्प्पगतौ । हलश्चेतिकरणेघञ् ॥ न० । नवतृणे ॥ गृहे ॥ शिपर्प्पि । पृ० । खष्पशिल्पशष्पत्यादिनापप्रत्ययान्त: साधु : ॥

पर्प्पट : । पुं० पितपातड़ा० इ० भा० भेषजान्तरे । कवचे । तिक्ते ॥ पर्पटोवरतिक्तश्चस्मृत : पर्पटकस्तस : । कथित: पांशुपर्यायस्तथा कवचनामक : ॥ पर्पटोहन्तिपित्तास्रभ्रमतृष्णाकफज्वरान् । सङ्ग्राही शीतलस्तिक्तोदाहनुद्वातलोलघु : इतिभावप्रकाश :॥ पापड़० इ०भा० पिष्टप्रभेदे ॥ धूमसौरचित:हिङ्गु हरिद्रालवणैर्युता : ॥ सर्जिकाजीरकाभ्यांश्चतनूकृत्यचवेल्लिता : ॥ पर्पटास्तेसरङ्गारभृष्टा : परमरोचका : । दीपना : पाचनारूक्षागुरव : किञ्चिदीरिता: ॥ मौद्गाश्चतद्गुणा: प्रोक्ताविशेषाल्लघवोहिता : । चणकस्यगुणैर्युक्ता : पर्पटाश्चणकोद्भवा: ॥ स्नेहभृष्टास्तुतेसर्वे भवेयुर्मध्यमागुणैरितिभावप्रकाश : ॥

पर्प्पटक : । पुं० कवचे । तिक्ते । पर्पटे ॥

पर्प्पटद्रुम: । पुं० कुम्भीवृक्षे ॥

पर्प्पटी । स्त्री० सौराष्ट्रमृत्तिकायाम् ॥ पिष्टप्रभेदे । पापड़ी० इ० भा०॥ उत्तरदेशभवसुगन्धिद्रव्ये । पपरी० इ० भा० । रञ्जन्याम् । चक्रवर्त्तिन्याम् ॥ अस्यागुणा यथा । पर्पटी तुवरातिक्ताशिशिरावर्ण्यकृल्लघु : । विषव्रणहरीकण्डूकफपित्तास्रकुष्ठनुत् ॥

पर्प्परीक : । पुं० सूर्य्ये ॥ वह्नौ ॥ भूपे ॥ पिपर्त्ति । पॄ० । ऋपॄत्त्र्यांङ्गेरुक् चाभ्यासस्ये तिईकन् ० धातोर्द्वित्वं रुक्चाभ्यासस्य ॥ वेदभाष्येतुपॄपालन पूरणयोरस्य निपातनमिदं माश्रित्यस्तोतॄणां पालक० इ० व्याख्यातं ॥

पर्प्परीण:।पुं० पर्णस्यशिरायाम् ॥ द्यूतकम्बले ॥ पर्ण चूर्णरसे ॥ न० पर्वणि ॥ इतिमेदिनी ॥

पर्प्पिक: । पुं० पङ्गौ ॥ खञ्जे ॥ पर्पेण चरति । पर० ॥ स्त्री पर्प्पिकी ॥ षित्त्वान्ङीष् ॥

पर्फरीकम् । न० किसलये ॥ स्फुरति । स्फुरस्फुरणे । पर्फरीकादयश्च तिईकन्धातोपर्फरादेशश्च ॥ यद्वा । धातोर्द्वित्वम्० उकारस्याकार:सलोप: रुक्चाभ्यासस्य । वेदभाष्ये तु ञिफलाविशरणेस्यनिपातनमाश्रित्यशत्रूणां विदारयितेतिव्याख्यातम्॥

पर्य्यङ्क: । पुं० मञ्चे । मांचा० इ० भाषा ॥ पल्यङ्क० पलङ्ग: इ०भाषा इष्याम् । ऋषीणामासने ॥ पर्य्यस्तिकायाम् खाट० भा० ॥ परितोङ्क्यते । अकिलक्षणे घञ् ॥

पर्यङ्कपादिका । स्त्री० कोलशिंव्याम् ॥

पर्य्यक् । त्रि० परितोर्थे ॥

पर्य्यटनम् । न० भ्रमणे । व्रज्यायाम् । अटाव्याम् । फिरना० इ० भाषा अट० परिपूर्व: । भावेल्युट् ॥

पर्य्यनुयोग: । पुं० जिज्ञासायाम् ॥ इति हलायुध: ॥ दोषविशेषे ॥

पर्यनुयोज्योपेक्षणम् । न० निग्रहस्थानप्राप्तस्यनिग्रहे ॥ निग्रहस्थानंप्राप्तवतोऽनिग्रह:निग्रहनिग्रहस्थानानुद्भावनमित्यर्थ: । यत्रत्त्वनेकनिग्रहस्थानपाते एकतरोद्भावनंतत्रनपर्यनुयोज्योपेक्षणम् । अवसरेनिग्रहस्थानोद्भावनत्त्वावच्छिन्नाभावस्यैवतत्त्वात् । ननुवादिनाकथमिदमुद्भाव्यंस्वकौपीनविवरणस्यायुक्तत्त्वादिति चेत्सत्यम् । मध्यस्थैनैवेदमुद्भाव्यम् । वादेचस्वयमुद्भावनेऽप्यदोष : ॥

पर्यन्त: । पुं० अन्त्यसीमायाम् । प्रान्तदेशे ॥ परितोऽन्त : ॥ समीपे ॥

पर्य्यन्तभू : । स्त्री० नदीनगरादिसमीपभूमौ । परिसरे ॥ पर्य्यन्तभू : ॥

पर्यन्तिका । स्त्री० गुणभ्रंशे ॥

पर्य्यय : । पुं० व्यतिक्रमे । क्रमोल्लङ्घने । शास्त्रतोलोकव्यवहाराच्चप्राप्तस्यार्थस्यपरित्यागे । अतिपाते । उपात्यये ॥ पर्ययणम् । इण् गतौ । एरच् ॥

पर्य्ययणम् । न० अश्वसज्जायाम् । जीन० इ० भाषा० पलानइतिच ॥

पर्य्यवसानम् । न० चरमे ॥ षोन्तकर्मणि ॥ पर्य्यवपूर्व : । ल्युट् ॥

पर्य्यवसित : । त्रि० पर्य्यवसानप्राप्ते ॥

पर्य्यवस्था । स्त्री० विरोधने ॥ पर्य्यवस्थानम् । छा० । आतश्चोपसर्गे अङ्० ॥

पर्य्यवस्थाता । त्रि० शत्रौ । विरोधिनि ॥ पर्य्यवतिष्ठति । छा० । तृच् ॥ पर्य्यवरोहरि ॥

पर्य्यवस्थानम् । न० विरोधे ॥ छा० । ल्युट् ॥ सर्वतोभावेनावस्थितौ ॥

पर्य्यश्रु : । त्रि० परिगतानन्दवाष्पे ॥

पर्य्यस्त : । त्रि० पतिते । सस्ते । ढेपडा० इतिभा० ॥ हते ॥ परितोऽस्त : ॥ परिवृत्ते । सर्वत: प्रसृते ॥ चिप्ते ॥

पर्य्यस्तिका । स्त्री० खट्वायाम् ॥

पर्य्याचान्तम् । न० एकपङ्क्तिस्थान्यान्नवमन्ययत्रान्नेभुज्यमानेकेनचिदाचमनंक्रियतेतदन्नंपर्याचान्तमुच्यते ॥

पर्य्याणम् । न० पल्ययने । घोडेकापलान० इ० भा० ॥ वङ्काग्रभागे० इ० त्रि० शि० ॥

पर्य्याधाता । पुं० आहिताग्नौकनिष्ठे ॥ यथा । 'सोदर्येतिष्ठतिज्येष्ठेयन्याधानंकरोतिहि । तयो : पर्याहितोज्येष्ठ : पर्याधाताकनिष्ठक: ॥

पर्य्याप्तम् । न० यथेष्टे । निकामे ॥ निवारणे ॥ त्रि० । तृप्ते ॥ शक्ते ॥ कार्यकारणदक्षे ॥ परिमिते ॥ आप्लृव्याप्तौ । परिपूर्व : । भावे० क्त : ॥ प्राप्तौ ॥ तृप्ताविति मेदिनिकर : ॥

पर्य्याप्ति : । स्त्री० प्रकामे ॥ प्राप्तौ ॥ रक्षणे । मारणोद्यतस्यनिवारणे ॥ पर्यापनम् । पर्याप्तेतिस्त्राणार्थ : । क्तिन् ॥ सामर्थ्ये ॥ स्वरूपसम्बन्धविशेषे ॥ सचसर्वेषामेवपदार्थानांविशिष्टबुद्धिनियामक : । पदार्थभेदेननाना । यथा । पर्याप्तिश्चायमेकोघटइमौद्वावित्यादिप्रतीतिसाक्षिक : स्वरूपसम्बन्धविशेषइतिदीधिति : । समवायेनगुणे गुणस्यासत्त्वेपिचत्वारोगुणाइत्यादिप्रतीत्यागुणादिषुसङ्ख्यादिमत्त्वनियामकोपिताद्दशसम्बन्ध: । इतिसामान्याभावेजगदीश : । द्वितीयवादेगदाधरभट्टाचार्यश्च ॥

पर्याय : । पुं० प्रकारे । अवसरे ॥ क्रमे । आनुपूर्व्याम् । परिपाट्याम् । अनुक्रमे । वारी० इ० भा० ॥ निर्माणे ॥ द्रव्यधर्मे ॥ क्रमेणैकार्थवाचका : शब्दा : पर्याया : इतिविजय

पर्याय :

रचित ऽ॥ सम्पर्कविशेषे ॥ येनस-
हयत्सम्पर्क : सम्बन्धस्तेनसहतत्-
पर्याय : । यथा । समानं कुलभाव
स्त्वदानादानन्तथैवच । तयोर्वंशस-
मानंहिपर्यायश्चप्रचक्षते ॥ इतिकु-
लदीपिका ॥ अलङ्कारवि० । यथा।
एकंक्रमेणानेकस्मिन्पर्याय : । एकं
वस्तुक्रमेणानेकस्मिन्भवतिक्रियते-
वासपर्याय :। क्रमेणोदाहरणम् ।
श्रोणीभारस्त्यजतितनुतांसेवतेमध्य
भाग : पद्भ्यांभुक्तास्तरलगतय :
संश्रितालोचनाभ्याम् । धत्ते वक्ष :
कुचसचिवतामद्वितीयत्त्ववक्त्रम्तद्गा
त्राणांगुणविनिमय : कल्पितो-
यौवनेन ॥ यथावा । नन्वाश्रयस्थि-
तिरियंतवकालकूटकेनोत्तरोत्तरवि
शिष्टपदोपदिष्टा ॥ प्रागर्णवस्यहृद
येवृषलक्ष्मणोथकण्ठेऽधुनावससि
वाचिपुन : खलानाम् ॥ यथावा ।
विम्बोष्ठएवरागस्तेतन्विपूर्वमदृश्य
त । अधुनाहृदयेप्येषमृगशावाक्षि-
दृश्यते ॥ रागस्यवस्तुतोभेदेपिएक
तयाध्यवसितत्त्वादेकत्त्वमविरुद्धम्॥
ततागसिरिसहोअररअणाहरणम्मि
हिअअमेकरसम् । बिम्बाहरेपि
आणं निवेसिअंकुसुमवाणेन ॥ * ॥
तत्तेषांश्रीसहोदररत्नाभरणे हृदय
मेकरसम् । बिम्बाधरेप्रियाणांनिवे
शितुकुसुमवाणेनेतिसंस्कृतम् ॥

पर्यायशयनम्

श्रीसहोदररत्नंकौस्तुभ : आभरणं-
यस्यतस्मिन्विष्णौएकरसमेकतान
न्तेषांपातालवासिनामसुराणामि-
तिचंडीदासहृदयम् । कुसुमवाणे-
नप्रियाणांकान्तानांबिम्बसदृशेऽधरे
विनिवेशितमित्यनेकत्रस्थितौप्रयो-
जकनिर्देशान्न द : ॥ अन्यस्ततोन्य-
था । अनेकमेकस्मिन्क्रमेणभवति-
क्रियतेवासोन्य : । क्रमेणोदाहरण
म् । मधुरिमरुचिरंवच : खलाना-
ममृतमहोप्रथमंपृथुव्यनक्ति । अथ-
कथयतिमोहहेतुमन्तर्गतमिवहालह
लंविषंतदेव ॥ तद्गेहंनतभित्तिम-
न्दिरमिदंलब्धावकाशंदिव:साधेनु
र्जरतीनदन्तिकरिणामेताघनाभाघ
टा : । सक्षुद्रोमुशलध्वनि: कलमि
दंसङ्गीतकंयोषितामाश्चर्यं दिवसैर्द्वि
जोयमियतींभूमिंसमारोपित: ॥ अ
त्रैकस्यैवहानोपदानयोरविवक्षितत्वा
न्नपरिवृत्ति : ॥ * ॥ अपिचलक्षणा
न्तरम् । क्रमेणैकमनेकस्मिन्नाधारे
वर्ततेयदि । एकस्मिन्नथवानेकंपर्या
यालङ्कृतिर्मतेति ॥ पर्ययणम् ।
इण० । परावनुपात्ययइणइतिघञ्
। व्यत्ययेपि ॥ यथा । प्राप्त: पर्याय
कालोव इतिब्रह्माभ्यभाषतइति ॥
पर्यायशयनम् । न० उपशाये । विशा-
ये । प्रहरिकादीनांपर्यायेणक्रमेणश
यनम् ॥

पर्यायोक्तम् । न० अलङ्कारविशेषे ॥ पर्यायोक्तंविनावाच्यवाचकत्वेनवं वस्तुयत् ॥ वाच्यवाचकभावव्यतिरिक्तेनावगमनव्यापारेणयत्प्रतिपादनं तत्पर्यायेणभङ्ग्यन्तरेणकथनात् पर्यायोक्तम् । उदाहरणम् । यंप्रेच्य चिररूढापिनिवासप्रीतिरुज्झिता मदेनैरावणमुखमानेनहृदयेहरे: ॥ अत्रैरावणशक्रौमदमानंमुक्तौजातावितिव्यङ्ग्यमपिशब्देनोच्यते । तेनयदेवोच्यतेतदेवव्यङ्ग्यंयथातुव्यङ्ग्यंनतथोच्यतेयथागविशुक्लेचलति दृष्टे गौ: शुक्लश्चलतीति विकल्पोयदेवदृश्यतेतदेवविकल्पयति० नतुयथादृष्टं तथा० यतोभिन्नासंसृष्टत्वेनदृष्टं भेदसंसर्गाभ्यांविकल्पयति ॥

पर्य्यासित: । त्रि० पर्य्यावर्त्तिते ॥

पर्य्याहार: । पुं० वीवधे । उभयतोबद्धशिक्ये स्कन्धवाह्ये काष्ठविशेषे । कांवड्इतिबहंगीइतिचभा० ॥ परितआह्रियतेऽनेन ॥

पर्य्याहित: । पुं० योऽग्रेऽग्न्याधानंकरोतितस्यज्येष्ठे ॥ यथा । सोदर्येतिष्ठज्येष्ठे अग्न्याधानंकरोतिहि । तयो: पर्य्याहितोज्येष्ठ: पर्याधाताकनिष्ठक: ॥

पर्य्युदञ्चनम् । न० उद्धारे । ऋणे ॥ परितउदच्यते । अञ्चु० । कृत्यल्युटइतिकर्मणिल्युट् ॥

पर्य्युदस्त: । त्रि० पर्युदासविशिष्टे । विध्यन्वयिभेदात्मकनञर्थयुक्ते ॥

पर्युदास: । पुं० प्रतिषेधभेदे ॥ प्राधान्यन्तुविधेर्यत्रप्रतिषेधेऽप्रधानता । पर्युदास: सविज्ञेयोयत्रोत्तरपदेनन ञ् ॥ सामान्यशास्त्रप्राप्तनिषेधस्यैवपर्युदासत्वम् ॥ यथा । अमावास्यायाम्पितृभ्योदद्यात् रात्रौश्राद्धंनकुर्वीत । अत्रश्राद्धकरणे रात्रे: पर्युदास: ॥ परिसर्वतोभावेनउदास्यतेविधिर्यत्रसपर्युदासइतिगौडा: ॥

पर्युपयुक्त: । त्रि० समाप्ते ॥ यथा । आगमकालेनैवास्य य:कृत्स्नंपर्य्युपयुक्तंस्यादितिमहाभाष्यम् । आगमकालेनविद्याग्रहणकालेन । अस्य- विद्यार्थिन: । पर्य्युपयुक्तंसमाप्तमिति तदर्थ: ॥

पर्युषितम् : त्रि० रात्र्यन्तरितपक्वान्ने । व्युष्टे । बासी० इ० भाषा० ॥ यातयामंगतरसंपूतिपर्युषितञ्चयत् । उच्छिष्टमपिचामेध्यंभोजनंतामसप्रियमितिभगवद्गीता ॥

पर्य्येषणा । स्त्री० अन्वेषणायाम् । ढूंढणाइतिढूंढइतिचभा॥ अन्यांपर्यैषणांचर ॥ तर्कादिनायथाबोधितधर्माद्यन्वेषणे ॥ इषगत्त० दि० । इषआभीक्ष्ण्ये क्र्या० । आभ्यांपरेर्वेतिपक्षेयुच् । टाप् ॥

पर्य्यङ्कम् । न०ऊरुपर्वणि । घौंटूइति

जानू इतिच भा० ॥

पर्ब्बकारी । पुं० धनादिलोभेनअपर्वसु अमावास्याक्रियावर्त्तके ॥

पर्ब्बगामी । पुं० पर्वसु स्त्रीगामिनि ॥

पर्ब्बतः । पुं० महीध्रे । शिखरिणि । क्ष्माभृति । अहार्ये । गोत्रे । गिरौ ॥ पर्व्वाणिसन्त्यच । तपपर्ब्बमरुद्भ्याम् ॥ यद्वा । पर्ब्बति । पर्वपूरणे । भृमृदृशियजिपर्ब्बिपच्यमितमिनमिहर्यिभ्योऽतच् ॥ विंशतिश्च षपर्वता यथा । हिमवान्हेमकूटश्चनिषधोनीलपर्वतः ॥ श्वेतश्चभृङ्गवान्मेरुर्माल्यवान्गन्धमादनः ॥ महेन्द्रोमलयः सह्य. शुक्तिमानृक्षमानपि । विन्ध्यश्चपारियात्रश्चकैलासोमन्दिरस्तथा ॥ लोकालोकोमहांस्तेपु तथैवोत्तरमानसः । एतेविंशतिर्विख्याताः पर्वतास्त्वथांवराः ॥ पादपे । वृक्षे ॥ शाकप्रभेदे ॥ पावटा इ० गो० भा० प्र० मत्स्यविशेषे ॥ देवर्षिविशेषे ॥

पर्व्वतकाकः । पुं० द्रोणकाके ॥

पर्ब्बतजः । पुं० गिरिसंभववस्तुनि ॥

पर्ब्बतजा । स्त्री० पार्वत्याम् ॥ सरिति । नद्याम् ॥ द्राक्षावि० । पहाड़ी० दाख इ० भा० ॥ पर्वतात्जाता । जनी० । पञ्चम्यामिति ड : ॥

पर्वततृणम् । न० तृणविशेषे । तृणाढ्ये । मृगप्रिये ॥

पर्वतमोचा । स्त्री० अद्रिकदल्याम् ॥

पर्वतराजः । पुं० नगाधिराजेहिमाद्रौ । पर्वतानांराजा॥राजेतिटच् ॥

पर्ब्बतराजपुत्री । स्त्री० उमायाम्।दुर्गायाम्।यथा । शक्रध्वजात्पञ्चयुतेदशाहेमूलर्क्षयुक्तासितसप्तमीया । आरभ्यतस्यांदशमीश्चयावत् प्रपूजयेत्पर्ब्बतराजपुत्रीमिति ॥

पर्ब्बतवासिनी । स्त्री० आकाशमांस्याम् ॥ गायत्र्याम् ॥ काल्याम् ॥

पर्ब्बताधारा । स्त्री० पृथिव्याम् ॥

पर्ब्बतारिः । पुं० इन्द्रे ॥ पर्ब्बतानामरिः ॥

पर्ब्बतालयः । पुं०वानरे ॥ पर्ब्बतआलयोयस्य ॥

पर्ब्बताशयः । पुं० मेघे ॥

पर्ब्बताश्रयः । पुं० शरभे॥त्रि० । पर्ब्बतवासिनि ॥

पर्ब्बश्रयदेशः । पुं० देशविशेषेषु ॥ ते यथा । अतोदेशान्प्रवक्ष्यामिपर्ब्बताश्रयिणश्चये । निर्हाराहंसवर्णाश्चकुपथाअपथाःखशाः ॥ कुथप्रावरणाश्चैव ऊर्णादर्भासमूहकाः । त्रिगर्त्तामण्डलाश्चैवकिरातास्रामरैः सह ॥ इतिमत्स्यपुराणम् ॥

पर्व्वतीयः । पुं० अचोटे ॥ पर्वतेभवः । विभाषामनुष्य इतिपर्च्छः ॥ त्रि० पर्वतोत्पन्नमनुष्यादौपर्वतोनिवासोऽस्य । पर्ब्बताच्चेतिछः ॥

पर्व्वधिः । पुं० हिमांशौ । चन्द्रे ॥

पर्व्व । न० उत्सवे । महे ॥ ग्रन्थौ ॥ प्रस्तावे ॥ लक्षणान्तरे ॥ दर्शप्रतिपदोःसन्धौ ॥ विषुवत्प्रभृतिषु ॥ ग्रन्थविशेषे ॥ ग्रन्थसन्धौ ॥ यथा । महाभारतेऽष्टादशपर्वाणि । तानियथा आदिःसभावनविराटसयोद्यमस्त्रभीष्मोगुरूरविजमद्रवसौप्तिकञ्च । स्त्रीपर्वशान्तिरनुशासनमश्वमेधव्यासाश्रमोमुषलयानदिवावरोहइतिमहाभारतटीका ॥ तिथिविशेषेषु ॥ चतुर्दश्यष्टमीकृष्णाअमावास्याचपूर्णिमा । पर्वाण्येतानिराजेन्द्ररविसङ्क्रमणंतथा ॥ पर्वति०पर्वतेवा । पर्वपूरणे । वा० कनिन् ॥ यद्वा । पिपर्त्ति पृणातिवा ॥ पॄ० । स्नामदिपद्यर्त्तिपॄशकिभ्योवनिप् ॥ क्षणे ॥

पर्व्वपुष्पी । स्त्री० रामदूतीवृक्षे ॥

पर्व्वपूर्णता । स्त्री० आयोजने । सम्भारे ॥ पर्व्वणःपूर्णत्वे ॥

पर्व्वमूला । स्त्री० श्वेतायाम् ॥

पर्व्वयोनिः । पुं० इक्ष्वादौ ॥ पर्वणियोनिरुत्पत्तिर्यस्य ॥

पर्व्वरुट् । पुं० पिण्डपुष्पे । दाडिमे ॥

पर्व्ववल्ली । स्त्री० मालादूर्वायाम् ॥

पर्व्वसन्धिः । पुं० प्रतिपत्पञ्चदश्योरन्तरे ॥ पञ्चदशीशब्देनपूर्णिमाऽमावास्ययोर्द्वयोर्ग्रहणम् । अतएवपौर्णमास्याअमावास्यायावाशेषसार्द्धदण्डचतुष्टयम्प्रतिपदश्चप्रथमसार्द्धदण्डचतुष्टयं पर्वसन्धिरिति बुधाः ॥ सैंहिकेयोयदाराहुर्ग्रसतेपर्वसन्धिष्वितियमः ॥ पर्वणोःसन्धिः ॥

पर्व्वितः । पुं० पर्वतमत्स्ये ॥

पर्शुः । पुं० कुठारे । परशौ ॥ परंशत्रुं शृणाति । शॄहिंसायाम् । आङ्परयोःखनिशॄभ्यांडिच्चेतिकुः ॥ पृ० ॥ यद्वा । स्पृश्यते स्पृशसंस्पर्शने स्पृशेश्वणशुनौपृचेति०शुन्० । पृ । आदेशश्च ॥

पर्शुका । स्त्री० पार्श्वास्थिनि । पांसुइतिभाषा ॥ स्पृशति स्पृश्यतेवा । स्पृश० । स्पृशेः श्वण्शुनौपृचस्वार्थेकन् ॥ यद्वा पर्शुरिव । इवेप्रतिकृतावितिकन् ॥

पर्शुपाणिः । पुं० गणेशे । विनायके ॥

पर्शुरामः । पुं० जामदग्न्ये । परशुरामे ॥

पर्शूः । स्त्री० पर्शुकायाम् ॥ अप्राणिजातेरित्यूङ् ॥

पश्वधः । पुं० कुठारे । परसा० इ० भा० ॥ परश्वयनम् । टुओश्वि० । अन्येष्वपीतिडः । परश्वंदधाति डुधाञ् । आतइतिकः । पृषोदरादिः ॥

पर्षत् । स्त्री० सभायाम् ॥ यथाह०-याज्ञवल्क्यः । चत्वारोवेदधर्मज्ञाः पर्षत्त्रैविद्यमेववा । साब्रूतेयंसधर्मः

स्यादेकोर्वाऽध्यात्मवित्तमः ॥ इति ॥ अन्यदप्युक्तंलक्षणंभविष्यपुराणे । द्विगुणाचक्षत्रियाणान्तु वैश्यानांत्रिगुणास्मृता । चतुर्गुणातुशूद्राणांपर्षदुक्तामहात्मनामिति ॥ परितः सीदन्त्यस्याम् । षद्लृ० । सं० क्विप् । सदिरप्रतेरितिषत्त्वम् । वा०परेरन्तलोपः ॥ यद्वा । गृहभसोऽदिरिति स्यदिप्रत्ययोबाहुलकात्पृषेरपि ॥

पर्षद्वल : । त्रि० परिषद्वत्ति । सभासदि । सभ्ये ॥ पर्षदस्त्यस्य । रजः कृष्यामुतिपरिषदोवलजित्यत्र पर्षदित्यपिपाठाद्वलच् ॥

पल : । पुं० पलाले । शस्यहीनधान्यनाले । पराल० इ० भा० ॥

पलम् । न० आमिषे । मांसे ॥ उन्माने । कर्षचतुष्टये । मुष्टौ । प्रकुञ्चे । विल्वे ॥ तत्तुशास्त्रे तोलकचतुष्टयम् । वैद्यकेअष्टतोलकम् । लौकिकेसाष्टरक्तिद्विमाषकतोलकत्रितयम् ॥ यथा । पलन्तुलौकिकैर्माने : साष्टरक्तिद्विमाषकम् । तोलकत्रितयंज्ञेयंज्योतिर्ज्ञैः स्मृतिसम्मतम् ॥ वृतितिथितत्त्वम् ॥ पलंसुवर्णाश्चत्वारः पञ्चवापिप्रकीर्त्तिताः ॥ (**) ॥ विघटिकायाम् । घटिकाषष्टिभागैकभागे । षष्टिविपले ॥ पलदण्डयोः प्रमाणन्तु दशगुर्वक्षरोच्चारणकालः प्राणः षडात्मकैः । तैः पलंस्यात्तत्षष्ट्यादण्डइत्यभिधीयते ॥ लेऽन्च । आक्रान्ते पञ्चस्थान्ते पर्याकाशिदेशेस्वामी : कान्तंवक्तृंहृतपूर्वं चन्द्रंमस्त्वाराश्चौचेत् । अत्रनाम : प्राटँश्चे तथे तोराहु : क्रूरःप्राद्यात् तस्माद्ध्वान्तेहर्म्यस्थान्तेशय्ये कान्ते कर्त्तव्या ॥ अस्यैकपाठात्पलमृषष्टिपाठाद्दण्डोभवति ॥ यथाहकालिदासः । गुर्वक्षराणामुदितस्वषष्ट्यापलंपलानांघटिकाकिलैका । षष्ट्याघटीनांभदिनंतथार्यैस्त्रिंश्यैकयाचन्द्रमसोदिनंस्यादिति ॥ पलति । पलगतौ । पचाद्यच् ॥

पलक्या । स्त्री० पालङ्क्यशाके ॥ इ०रा० नि० ॥

पलगण्ड : । पुं० लेपके । राज० इ० भा० ॥ पलंमांसंतत्तुल्येनमृदादिनागण्डतिवदनैकदेशमिवकरोति । गडिवदनैकदेशे । पचाद्यच् ॥

पलङ्कट : । त्रि० भयशीले । भीरौ ॥ इ० त्रि० ॥

पलङ्कर : । पुं० पित्ते ॥ इति त्रि० ॥

पलङ्कष : । पुं० राक्षसे ॥ कणगुग्गुलौ ॥ पलङ्कषति । कषहिंसायाम् । मू०कः । तत्पुरुषइ० द्वितीयाया अलुक् ॥

पलङ्कषा । स्त्री० गोक्षुरके ॥ रास्नायाम् ॥ किंशुके ॥ गुग्गुलौ । मुण्डीर्याम् ॥ लाक्षायाम् । क्षुद्रगोक्षुरके ॥ महाश्राव

ख्याम् ॥ मक्षिकायाम् ॥ टाप् ॥

पलप्रिय :। पुं० द्रोणकाके ॥ त्रि० । मांसादे ॥

पलभा । स्त्री० पलविभायाम् । विषुवत्प्रभायाम् ॥ सा च मेषसङ्क्रमणादर्वाक्सपादाष्टदिने मध्याह्ने द्वादशाङ्गुलजाच्छाया । यथा ग्रहलाघवे । मेषादिकेसायनभागसूर्येदिनार्द्धजाभापलभाभवेत्सेति ॥

पलल :। पुं० राक्षसे । यातुधाने ॥ न० पङ्के ॥ मांसे ॥ तिलचूर्णे ॥ पललंतिलकल्कंस्यात् तिलचूर्णञ्चपिष्टक :। पललंमधुरंरुच्यंपित्तास्रबलपुष्टिदम् । इ० राजनिर्घण्ट :॥ मैक्षवतिलचूर्णे । तिलकुट० इ०भा ॥ यथा । पललन्तु समाख्यातंसैक्षवन्तिलपिष्टकम् । पललंमलकृद्वृष्यंवातघ्नंकफपित्तकृत् ॥ वृंहणंगुरुहृष्यञ्चस्निग्धंमूत्रनिवर्त्तनम् ॥ पल- ति० पल्यतेऽनेनवा । पलगतौ । वृषादिभ्यश्चिदितिकल :॥

पललज्वर :। पुं० पित्ते ॥ इतिहारावली० ॥

पललप्रिय :। पुं० द्रोणकाके ॥

पललाशय :। पुं० गण्डरोगे ॥

पलव :। पुं० प्लवे । पञ्जराखेटे । मत्स्यधारणोपाये । लोपो० इ०गौ० भाषा० ॥

पलशतम् । न० तुलायाम् ॥ पलानां शतम् ॥

पलाग्नि :। पुं० पित्ते ॥

पलाङ्ग :। पुं० शिशुमारे ॥

पलाण्डु :। पुं० सुकन्दके । मुखदूषणे । शूद्रप्रिये । रोचने । प्याज० इ० भा० ॥ पलाण्डुर्यवनेष्टश्चदुर्गन्धो मुखदूषक :। फरणोन्य : पलाण्डुस्तुलतार्कोद्रुद्रुमश्च स: ॥ इ०धन्वन्तरि :॥ सुश्रुतस्तु । लशुनोदीर्घपत्रश्चपिच्छगन्धोमहौषधम् । फरणश्चपलाण्डुश्च लतार्कश्चापदारिका ॥ गृञ्जनंयवनेष्टश्चपलाण्डो र्दशजातय :॥ इत्याह ॥ पलाण्डुस्तुगुणैर्ज्ञेयोरसोनसदृशोबुधै :॥ स्वादुपाकरसोऽनुष्ण : कफकृन्नातिपित्तल :॥ हरते केवलंवातंबलवीर्यकरोगुरुरिति भावप्रकाश :॥ पलति । पलरक्षणे । बाहुलकात्आण्डुप्रत्यय :॥

पलाद :। पुं० । स्त्री० । राक्षसे ॥ पलमत्ति । अद० । कर्मण्यण् ॥

पलादन :। पुं० । स्त्री० । राक्षसे ॥ त्रि० मांसभक्षणशीले ॥

पलान्नम् । न० पाकराजेश्वरोक्तप्रकारे मांसादियुक्तसिद्धभक्ते । पलौदने । मांसौदने ॥

पलाप :। पुं० गजगंडे । हस्तिकपोले ॥

पलायनम् । न० अपयाने । प्रद्रावे । भयादिनास्थानान्तरगमने । भागना० इ० भा० ॥

पलायित : । त्रि० नष्टे ॥ गृहीतदिशि । तिरोहिते । पलायनविशिष्टे ॥ इ० हे० ॥

पलाल : । पुं० । न० । निष्फलितृणादिकाण्डे । मस्यशूकधान्यनाले ॥ पलति पल्यतेवा । पलगतौ । तमिविशिविडिमृणिकुलिकपिपलिपञ्चिभ्य : कालन् ॥ पलमलतिवा । अलं० । कर्मण्यण् ॥

पलालदोहद : । पुं० आम्रवृक्षे ॥ इति शब्दमाला ॥

पलालिनम् । न० महत्पलालंपलाली तद्वति ॥ मत्वर्थे० पामादित्वात्नः । शाकीपलालीदद्रूणांह्रस्वत्वञ्च ॥

पलाली । पुं० महत्पलाले ॥

पलाश: । पुं० शठ्याम् ॥ राक्षसे ॥ मगधदेशे ॥ हरिते ॥ किंशुके पर्णे । वातपोथे । याज्ञिके । ढाक० इ० भा० ॥ पलाशोदीपनोवृष्य : सरो पाणोव्रणगुल्मजित् । कषाय : कटुकस्तिक्त : स्निग्धोगुदजरोगजित् ॥ भग्नसन्धानकृद्दोषग्रहण्यर्श : कृमीन्हरेत् । तत्पुष्पंस्वादुपाकेतुकटुतिक्तंकषायकम् ॥ वातलंकफपित्तास्रकृच्छ्रजिद्ग्राहिशीतलम् । तट्ट्राहशमनंवातरक्तकुष्ठहरंपरम् ॥ फलंलघूष्णंमेहार्श : क्रिमिवातकफापहम् । विपाकेकटुकंरूक्षंकुष्ठगुल्मोदरप्रणुत् ॥ न० । छदने । पर्णे । छदे । पत्रा० इ० भा० ॥ पलाशपत्रे ॥ शूरणे ॥ परिभाषणे ॥ त्रि० । हरिद्वर्णविशिष्टे ॥ निर्दये ॥ पलाशस्यपत्रस्यायम् । अण् । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभाव : ॥ यद्वा । पलंमांसं० अश्नाति । अश० । कर्मण्यण् ॥ पलेमांसेआशायस्यवा ॥

पलाशक: । पुं शठ्याम् । किंशुकवृक्षे॥

पलाशपर्णी । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥

पलाशसार : । पुं० शाकद्रुमे ॥

पलाशाक्ष : । पुं० नाडीहिङ्गुनि ॥

पलाशाख्य : । पुं० नाड़ीहिंगुनि ।

पलाशान्ता । स्त्री० गन्धपत्रायाम् ॥

पलाशी । पुं० वृक्षमात्रे पलाशामिसन्त्यस्य । अतइनि : ॥ राक्षसे ॥ क्षीरिवृक्षे ॥

पलाशी । स्त्री० लताविशेषे । पत्रवल्ल्याम् । अम्लपल्याम् ॥ शठ्याम् ॥ काश्मीरेगन्धपलाशीतिप्रसिद्धे । कर्चूरप्रभेदे ॥

पलिक्नी । स्त्री० वृद्धायाम् ॥ पलितमस्यस्या : । अर्० अच् । असितपलितयोर्न । छन्दसिक्नमेके० इत्यर्थे कोक्तेर्भाषायामपिअनयोस्तइत्यस्य स्थानेक्न इत्यं पश्चादेशोभवति । नान्तत्वान्ङीप् ॥ गर्भिण्यांगवि ॥

पलिघ : । पुं० काचकलसे ॥ घटे ॥ प्राकारगोपुरे ॥ परिहन्यतेऽनेनवा । हन० । परीघइत्यप

षादेशश्च ।

पलितम् । न० केशपाके । जरसाकेशानांशौक्ल्ये ॥ फलतिफलमंवा । फलनिष्पत्तौ । अफलाविशरणे । नपुंसकेभावेक्तः । लोष्ठपलितावितिसाधु ॥ फलेरितजादेश्चपो वा ॥ शैलजे ॥ तापे ॥ कर्दमे ॥ केशपाशे ॥ केशशुक्लताहेतौरोगे ॥ तन्निदानं यथा । क्रोधशोकश्रमकृतः शरीरोष्माशिरोगतः । पित्तञ्चकेशान्पचतिपलितंतेनजायत इतिमाधवः । अस्यचिकित्सा यथा । लोहचूर्णस्यकर्षन्तुदशार्द्धञ्चतमज्जतः । धात्रीफलद्वयंपथ्यं द्वेतथैकंविभीतकम् ॥ पिष्टालोहमयेभाण्डस्थापयेन्निशिवासयेत् । लेपोऽयमचिराद्धन्ति पलितंनेहसंशयः ॥ दशार्द्धंपञ्चकर्षाणि ॥ काश्मर्यामूलमार्दीसहचरकुसुमंकेतकस्यापिमूलंलौहंचूर्णंसभृङ्गंत्रिफलपलयुतंतैलमेभिःपचेद्यः । कृत्वालोहस्यभाण्डेक्षितितलनिहितंस्थापयेन्मासमेकंकेशाःकाशप्रकाशाअपिमधुपनिभा अस्ययोगाद्भवन्ति ॥ त्रिफलानीलिकापत्रं भृङ्गराजोऽयसोरजः । अवीमूत्रेणसंपिष्टं लेपात्कृष्णीकरंपरमिति भावप्रकाशः ॥

पलिता । स्त्री० वृद्धायाम् ॥ असितपलितयोर्नेति० प्रतिषेधात्ङीप्

तकारस्यनकारादेशश्च ॥

पलौदनम् । न० मांसौदने । पलाव० इ० भा० ॥ पलञ्चओदनञ्चअनयोः समाहारः ॥

पल्य : । त्रि० मांसभोजिनि ॥ पलमर्हति । तदर्हतीतियत् ॥

पल्यङ्क : । पुं० पर्यङ्के ॥ मञ्चे ॥ वृष्याम् ॥ पर्यस्तिकायाम् ॥ परितोङ्क्यते । अकिलक्षणे । घञ् । परेश्चघाङ्कयोरितिवालत्वम् ॥

पल्ययनम् । पुं० पर्याणे । पलानइति भाषा० ॥ इ०हि० च०॥वल्गाद्ग्लालिकापल्ययनमिति० त्रि० शे० ॥

पल्ल : । पुं० स्थूलकुसूलके । पालइति मरा इ० च० गौ० भा० ॥

पल्लव : । पुं० । न० । किसलये । नवपत्रे । प्रवाले ॥ पर्वपचादिसङ्गातिशाखाया : पल्लवोमत : इतिकोशान्तरम् ॥ पल्यते । सं० क्विप् । लूयते । लूञ्० । ऋदोरप् । पल्चासौलवश्च ॥ विटपे ॥ विस्तरे ॥ अञ्चले ॥ शृङ्गारे ॥ अलक्तरागे ॥ पिङ्गे ॥

पल्लवक : । पुं० वेश्याधवे ॥ मत्स्यविशेषे ॥

पल्लवद्रु : । पुं० अशोकवृक्षे ॥

पल्लवाङ्कुर : । पुं० तोक्मे । कोंपर० इ० भा० ॥

पल्लवाधार : । पुं० शाखायाम् ॥

पल्लविक : । त्रि० कामुके ॥

पल्लवितम् । त्रि० लाक्षारक्ते ॥ सपल्लवे ॥ तते । विस्तृते ॥ पल्लवाः सञ्जाताअस्य । ता० इतच् ॥

पल्लवी । पुं० द्रुमे ॥

पल्लिः । स्त्री० क्षुद्रग्रामे ॥ कुट्याम् ॥ कुटीसमूहे ॥

पल्लिका । स्त्री० गृहगोधिकायाम् ॥

पल्लिवाहः । पुं० तृणविशेषे ॥ पल्लिवाहोदीर्घतृणः सुपत्रस्ताम्रवर्णकः । अदृढः शाकपत्रादिः पशूनामबलप्रदः ॥

पल्ली । स्त्री० अल्पग्रामे ॥ कुट्यन्याम् ॥ दक्षिणदेशप्रसिद्धे नगरविशेषे ॥ कुड्यमत्स्ये । विशम्बरायाम् । गृहगोधिकायाम् । छापकी इति० छिपकली०इतिच०भा० ॥ अस्याःपतनफलमुक्तंज्योतिश्शास्त्रे । यथा । निपतनियदिपल्लीदक्षिणाङ्गेनराणामस्वजनधनवियोगोलाभदावामभागे । उरसिशिरसिपृष्ठेकण्ठदेशेचराज्यंकरचरणहृदिस्थासर्वसौख्यंददातीति ॥ दिग्विशेषेतस्याः शब्दफलं यथा । वित्तंब्रह्मणिकार्यसिद्धिरतुलाशक्रेहुताशेभयम् । याम्यासन्निभयंमुरद्विपिकलिर्लाभः समुद्रालये । वायव्यांवरवस्त्रगन्धसलिलंदिव्याङ्गनाचोत्तरे ऐशान्यांमरणंध्रुवंनिगदितं दिग्लक्षणंखञ्जने ॥ज्येष्ठीकृतेचुतेष्वेवं सूचुः केचिच्चकोविदा इति० ॥

दिग्लक्षणंखञ्जनेयज्ज्ञेयंज्येष्ठीकृतेपि तदितिच ॥

पल्वलम् । न० क्षुद्रसरसि । वेशन्ते । डबोखरा० इ० भा० ॥ अल्पंसरः पल्वलंस्यात्यचन्द्रार्कोगैरवौ । नतिष्ठतिजलंकिञ्चित्तत्रत्यं वारिपाल्वलम् ॥ पाल्वलंगुर्वभिष्यन्दिविष्टम्भिदोषलंपरम् ॥ पलतिपल्यतेवा । पलगतौ । सानसिवर्णसिपर्णसितण्डुलाङ्कुशचषालिल्वलपल्वलधिष्ण्यशिल्याः इतिवलच् । यद्वा । पिबन्त्यस्मिन् । पापाने अस्मात्सानसीत्यादिनैवबलच्लुगागमोह्रस्वत्वञ्च ।

पल्वलावासः । पुं० कूर्मे ॥

पवः । पुं० निष्पावे । धान्यादीनांनिस्तुषीकरणे ॥ वायौ । पवनम् । पूञ् । ऋदोरप् ॥ न० । गोमये इति श० चं० ॥

पवनः । पुं० वायौ । मरुति ॥ पुनातिपवतेवा । बहुलमन्यत्रापीतियुच् ॥ एवनश्वपावयितृणांवेगवतांवा मध्येभगवतोविभूतिः । सप्तचास्य पवना यथा । भूवायुरावहइहप्रवहस्तदूर्द्ध्वः स्यादुद्वहस्तदनुसंवहसंज्ञकश्च । अन्यः परोपिसुवहः परिपूर्वकोऽस्माद्वाह्यः परावहइमेपवनाः प्रसिद्धाइतिसिद्धान्तशिरोमणिः ॥ आवसथ्याग्नौ ॥ निष्पावे । प्रवातेसूर्पादिनाधान्यस्योत्क्षेपणेननिस्तु

षीकरणे ॥ स्वातिनक्षत्रे ॥ लघ्वादित्रिकले ॥ ।ऽ। मध्यगुरौचतुष्कले ॥ ।ऽ न० । आपाके ।. कुंभकारस्यामघटादीनां पाकस्थाने । आवाड़इतिभा० ॥ जले । त्रि० । पवित्रे । प्रयते ॥ पूञ्० । ल्युट्

पवनविजय : । पुं० गरुड़ोक्तेशुभाशुभसूचकेश्वासवायुजयापायकेग्रन्थविशेषे ॥

पवनव्याधि : । पुं० श्रीकृष्णस्यमित्रे । उद्धवे ॥ वायुरोगे ॥

पवनात्मज : । पुं० हनूमति ॥ अग्नौ ॥ पवनस्यात्मज : ॥

पवनाल: । पुं० तृणाह्वे । देवधान्ये । जुम्हरी इतिजुवार० इतिचभा०

पवनाश : । पुं० सर्पे ॥

पवनाशन : । पुं० सर्पे ॥ पवनोश नं यस्य ॥

पवनाशनाश : । पुं० गरुड़े ॥ मयूरे

पवनेष्ट : । पुं० महानिम्बे ॥ निम्बे

पवनोम्बुजम् । न० परूषंफले ॥

पवमान : । पुं० वायौ ॥ पवते । पूङ् ॥ पूङ्यजो:शानन् । आनेमुक् ॥ स्तोत्रविशेषेषु ॥ ज्योतिष्टोमेबहिष्पवमानाद्गस्तोत्राणितत्रोद्गात्रायैस्त्रिभिर्यजमानार्थं कर्मक्रियते तानिपवमानपदवाच्यानिस्तोत्राणीत्यर्थ : ॥ निर्मथ्याग्नौ ॥ सचगार्हपत्याग्नि : । यथा । अथय : पवमानस्तु निर्मथ्योग्नि : सउच्यते । मत्तवैगार्हपत्योग्नि : प्रथमोब्रह्मण:स्मृत : इतिमत्स्यपुराणम् ॥

पवमानात्मज : । पुं० हव्यवाहने ॥ यथा । पवमानात्मजोह्यग्निर्हव्यवाहनउच्यते ॥

पवारूक : । पुं० अश्मनि । पाषाणे ।

पवि : । पुं० कुलिशे । वज्रे ॥ पुनाति । क्षीरकस्यपवित्रत्वोक्ते: पुनातेरचइ : ॥

पवित : । त्रि० पविचिते । पूते ॥ पूयतेस्म । पूङ् । क्त:पूङश्चेतीड्विकल्प: । गुणावादेशौ ॥ न० । मरीचे ॥

पविता । त्रि० पवित्रताकारके ॥ पुनाति । पूञ्० । तृच् ॥

पवित्रम् । न० वर्षणे ॥ कुशे ॥ ताम्रे ॥ पयसि । जले ॥ अर्घोपकरणे ॥ यज्ञोपवीते ॥ घृते ॥ मधुनि ॥ पार्वणश्राद्धादावर्घार्थं होमादावाज्यसंस्काराद्यर्थञ्चसाग्रनिर्गर्भकुशान्तरवेष्टितप्रादेशमात्रद्वयं ॥ यथा । अनन्तर्गर्भिणं साग्रं कौशंद्विदलमेवच । प्रादेशमात्रंविज्ञेयं पवित्रंयत्रकुत्रचिदिति ॥ पुं० । तिलकवृक्षे ॥ पुत्रजीवद्रुमे ॥ त्रि० व्रतादिना शुद्धे । प्रयते । पूते ॥ शुद्धिजनके । मेध्ये ॥ पावने । शुद्धिकरे ॥ पुनाति । पूञ्० । कर्त्तरिचर्षिदेव

तयोरितीच : ॥ यद्दा । पवतेपुना तिवा । पू ङ्० । पू ञ्०वा । अशि चोदिभ्यइत्रौचौ ॥

पवित्रक: । पुं० अश्वत्थे ॥ उदुम्बरे ॥ कुशे ॥ मदनके ॥ न० । शणसूत्र जाले ॥ पवित्रमुपवीतमुतद्वदिव । इवेप्रतिकृताविति कन् ॥ पवित्रा दृविपरीतलक्षणयासंज्ञायांकोवा । सम्बन्धितुपवित्रकमितिस्मृति: ॥ जानूरुनाभिमानान्तंप्रतिमासुपवित्र कम् । इत्यग्निपुराणम् ॥

पवित्रधान्यम् । न० यवे ॥ इ० रा० नि० ॥

पवित्रा । स्त्री० नदीविशेषे ॥ तुल स्याम् ॥ अश्वत्थीवृक्षे ॥ हरिद्रायाम् ॥

पवित्रारोपणम् । न० श्रीकृष्णसंप्रदान कोपवीतदानरूपोत्सवविशेषे ॥ यथा । श्रावणस्यसितेपक्षेद्वादश्यांवैष्णवै र्मुदा । कर्तव्य : कृष्णदेवस्यपवि त्रारोपणोत्सव : ॥ श्रीकृष्णदेवस्ये त्युपलक्षणमन्यदेवतानामपि ॥

पवित्रारोहणम् । न० पवित्रारोपणे ॥ यथा । आषाढशुक्लपक्षस्ययाष्टमी श्रावणस्यच । पवित्रारोहणंकुर्या द्देव्या : प्रीतिकरंपरम् ॥ दुर्गाम न्त्रेणमन्त्रेणदुर्गाबीजेनभैरव । वैष्णा वीतंत्रमन्त्रेण । पवित्रारोहणंचरेत् ॥ विशेषाच्छ्रावणारम्भदेव्या : कुर्यात् पवित्रकम् । सर्वेषामपिदेवानांपवि त्रारोहणंचरेत् ॥

पवित्राष्टकम् । न० स्थाण्वादिषु ॥ स्था णुस्वर्णाक्षगोकर्णभद्रकर्णमहाबला: वस्त्रापदाविमुक्ताख्यरुद्रकोट्य: खम गडले ॥ आकाशतत्त्वे एतत्पवित्रा ष्टकमिति मृगेन्द्रसंहिता ।

पवित्रित : । त्रि० पवित्रे । प्रयते । पूते । शुचौ । शुद्धे ॥ पवित्रंसञ्जात मस्य । ता० इतच् ॥

पशव्य : । त्रि० पशूपभोग्यबालतृणादि समृद्धे देशे ॥ पशुभ्योहितमित्यर्थेय त् ॥

पश । अ० दर्शने ॥ परमदर्शने ॥ स- म्यगर्थे ॥ पशुमन्यमाना : ॥

पशु : । पुं० मृगादौ । सिंहव्याघ्रादौ । तिर्यगादिसर्वप्राणिषु ॥ अस्यल क्षणम् । लोमवल्लाङ्गूलवत्त्वम् ० इ० भा० । रत्नकणाद: । ग्राम्यारण्यप्रभेदे नचतुर्दशविधा:पशवोभवन्ति । यथा हपैठीनसि : । गौरविरजोऽश्वोऽश्व तरोगर्दभोमनुष्यश्चेति सप्तग्राम्या: पशव: । महिषवानरर्क्षसरीसृपरुरु पृषतमृगाश्चेतिसप्तारण्या:पशवइति दुर्गोत्सवतत्त्वम् ॥ देवाजे । छागे ॥ छागादौपशुपदप्रयोगमाहयज्ञपार्श्व उष्ट्रोवायदिवामेषश्छागोवायदिवाह य:पशुस्थानेनियुक्तानांपशुशब्दोभि धीते ॥ इतिबलिदानप्रकरणे ति थि

तत्त्वम् ॥ अवैधपशुहननेदोषो यथा गारुड़े । वसेत्सनरकेघोरेदिनानि पशुरोमभिः । सम्मितानिदुराचारोयोहन्त्यविधिनापशून् ॥ इति ॥ प्रमथे । महादेवगणप्रभेदे ॥ स्वर्गादिकामेसंसारपरवशेनरे ॥ घृणाद्यष्टपाशबद्धेप्राणिनि ॥ पाशायथा घृणाशंकाभयंलज्जाजुगुप्साचेतिपञ्चमी । कुलंशीलंतथाजातिरष्टौपाशाः प्रकीर्तिताः ॥ पाशबद्धः पशुःप्रोक्तः पाशमुक्तः सदाशिवः इति ॥ ज्ञानशून्येजने ॥ यथा । आहारनिद्राभयमैथुनञ्चसामान्यमेतत् पशुभिर्नराणाम् । ज्ञानंनराणामधिकोविशेषोज्ञानेनहीनाः पशुभिः समाना इति ॥ गवादौ ॥ देवे ॥ प्राणिमात्रे ॥ यज्ञे ॥ यज्ञोदुम्बरे ॥ साधकानांभावत्रयाणांप्रथमभावे ॥ तस्य निर्णयोयथा । नित्यश्राद्धंतथासंध्यावन्दनंपितृतर्पणम् । देवतादर्शनंपीठदर्शनंतीर्थदर्शनम् ॥ गुरोराज्ञापालनञ्चदेवतानित्यपूजनम् । पशुभावस्थितोमर्त्योमहासिद्धिंलभेद्ध्रुवम् ॥ अपिच । पत्रंपुष्पंफलंतोयंस्वयमेवाहरेत्पशुः । नशूद्रदर्शनंकुर्यान्मनसानस्त्रियंस्मरेत् ॥ आदौभावंपशोःकृत्वापश्चात्कुर्यादवश्यकम् । वीरभावं महाभावं सर्वभावोत्तमोत्तमम् ॥ तत्पश्चादतिसौन्दर्यंदिव्यभावंमहाफलमिति रुद्रयामले उत्तरखण्डम् ॥ दिव्यस्तुदेववत्प्रायःशुद्धान्तःकरणः सदा । द्वन्द्वातीतोवीतरागः सर्वभूतसमः क्षमी ॥ तस्यकालो यथा । आदौदशमदंडेनपशुभाव मथापिवा । इति रुद्रजामले उत्तरखण्डम् ॥ जन्ममात्रं पशुभावंवर्षषोडशकावधि इतिवामकेश्वरे ५१ पटलः । पशुभावकर्त्तव्याकर्त्तव्यगर्भतद्भावनिन्दा माहरुद्रजामले । पशुभावरतायेचकेवलं पशुरूपिणः । रात्रौयन्त्रञ्चमंत्रञ्च नस्पृशेन्नजपेत्क्वचित् ॥ संशयोवलिदानेच तन्त्रेचसंशयः सदा ॥ मन्त्रे चाक्षरवुद्धिश्चअविश्वासोगुरौसदा ॥ प्रतिमासु शिलावुद्धिर्भेदकोदैवतं पुनः । निरामिषेणदेवेशिदेवतायाः प्रपूजनम् ॥ अज्ञानेन तथा स्नानंप्रत्यहं देहताड़नम् । सर्वषाञ्चैवनिन्दान्तुयःकुर्याञ्चमहेश्वरि ॥ सएवशुभावेनञ्चाधमः परिकीर्तितः ॥ इति रुद्रजामले उत्तरखण्डे ६ पटलः ॥ रात्रौनैव यजेद्देवीं संध्यायां वापराह्णके । ऋतुकालंविना देविरमणं परिवर्ज्जयेत् ॥ मांसादिकं महेशानित्यजेत् पञ्चपर्वसु । यदन्यद्देदविहितं कुर्यान्नियमतत्परः ॥ इतिनित्यातन्त्रे प्रथमपटलः ॥ (**) ॥ संसा

यंगौ ॥ यथा । चैतन्यंदृक्क्रियारू
पंतदस्त्यात्मनिसर्वदा । सर्वतश्चय
तोमुक्तौश्रूयतेसर्वतोमुखम् ॥ सद
प्यभासमानत्त्वात् तन्निरुद्धं प्रतीयते
। वश्योनावृतवीर्यस्यमोतएवविमो
चणात् ॥ अस्यार्थः । ज्ञानक्रिया
त्मकंयच्चैतन्यं तदात्मन्यस्ति नतु
शरीरसमवेतमितिचार्वाकनिराकर
णशास्त्रप्रतिपादितम् । तच्चसर्वदैवा
स्तिनतुमुक्तावेषमुक्तौतुमं विच्छभा-
वो यथा । वैशेषिकैरिष्टस्तथाविधा
यामोहरूपायामुक्तेर्निराकृतत्त्वात् ।
यतोमुक्तौमुक्तात्मनांमर्वतोमुखस्यचै
तन्यस्यश्रवणात् । नचतेषांतदानी
मेवतदुत्पद्यतेइतिवाच्यम् । सदुत्प
त्त : सत्कार्यवादेप्रतिपादितत्त्वात् ।
अथमुक्तावेवतथाविधचैतन्यश्रुतेः
पूर्वञ्चतदनुपलम्भादन्वयव्यतिरेका
भ्यांसंसारावस्थायांसर्व्वतोमुखत्वं
चैतन्यस्यकृतइत्याशङ्कानिरासायाह
। सदपीतिमत्यमनुपलंभःसंसाराव
स्थायांतथाविधस्यचैतन्यस्यसत्वन्यथा
सिद्धः । व्यञ्जकाभावकृतोहियोनुप
लम्भःसनाभावसाधकोऽपितुअसति
व्यञ्जकेयथायमनुपलम्भःसव्यञ्जका
भावकृतःअतश्चनाऽसत्वंसाधयति ।
तच्चसर्वतोमुखत्वंसदपियस्मात्प्रथते
तत : केनापिप्रतिबद्धमित्यवसीय
ते । अस्माच्चहेतोरनावृतनिजसाम

र्थ्यस्यपुरामुक्तेःसआत्मावश्यः इति
॥ पश्यतिसर्वमविशेषेण । दृशिर् ०
। अर्जिदृशिकम्यमिपशिबाधामृजि
पशितुक्धुक्दीर्घहकाराश्च इत्यु :
पशिरादेशश्च ॥ पशवश्चग्राम्यारण्या
वेदस्मृत्यागमविहितकर्मसाधनभू
ता : । नहितान्विनायज्ञाद्यनुष्ठा
नम्यज्ञार्थमेवचतेषांसृष्टि : । तत्र
ग्राम्याअजादयोगवयादयस्त्वारण्या
इतिभेद : ॥

पशुक्रिया । स्त्री० मैथुने ॥

पशुजाति : । स्त्री० पशुशब्दवाच्ये ॥
सिंहाद्याहरिणाद्याश्चगवाद्यायेचज
न्तव : । तेसर्वेशास्त्रदृष्ट्यात्र प्रोक्ता
हिपशुजातय : ॥

पशुपति : । पुं० चन्द्रमौलौ । शिवे ॥
पशोर्हपस्यपति : ॥ पालयामिप
शून्यस्मात् सृजामिचयदृच्छया ।
तेषाञ्चपतिरेवाहं तस्मात्पशुपति :
स्मृत : ॥ पशूनांजीवानांसुरनरति
रश्चांपतिरितिवा । यथा । ब्रह्माद्यास्था
वरान्ताश्चपशव : परिकीर्तिता : ।
तेषांपतिर्महादेव:स्मृत: पशुपति:
श्रुतौ ॥ हुताशने ॥ यजमानमूर्तौ

पशुपल्वलम् । न० कैवर्तीमुस्तके ॥

पशुपाल : । पुं० वृत्त्यर्थतयाछागमेषा
दिपोषके ॥

पशुपाश : । पुं० पुत्रकलत्रादिषु ॥ घृ
णालज्जाद्यष्टसु ॥ पशूनांपाशोयस्मा

दि : । घृणाशङ्काभयंलज्जाजुगुप्सा चेतिपञ्चमी । कुलंशीलंतथाजाति रष्टौपाशा : प्रकीर्त्तिता : ॥ षड्द र्शनमहाकूपेपतिता : पशव : प्रिये । परमार्थंनजानन्तिपशुपाशनियन्त्रिता इतिकुलार्णवे १ उल्लासे ॥

पशुपाशक : । पुं० रतिबन्धविशेषे ॥ यथा । स्त्रियमानतपूर्व्वाङ्गींस्वपादान्त: पदद्वयम् । ऊर्द्धांशेनरमेत्कामीबन्धोयं पशुपाशक : ॥

पशुप्रेरणम् । न० गवादीनांचालने । उदर्ज ' हांकना० इ० भा० ॥ पशूनांप्रेरणम् ॥

पशुमोहनिका । स्त्री० कटुकीलतायाम्

पशुरज्जु : । स्त्री० अश्वादिबन्धनरज्जौ । दामन्याम् ॥ पशुबन्धनीरज्जु: ॥ शाकपार्थिवादि : ॥

पशुराज : । पुं० सिंहे ॥ पशूनांराजा टच् ॥

पशुवृत्ति : । त्रि० अतिवत्सले ॥

पशुहरीतकी । स्त्री० आम्रातकफले ॥

पश्चात् । अ० प्रतीच्याम् ॥ चरमे ॥अधिकारे ॥ पृष्ठभागे ॥ अपरस्मिन्० अपरस्मात्० अपरोवा । वसत्यागतोरमणीयंवा । पश्चादितिसूत्रेणाअपरस्यपश्चभाव : आतिश्चप्रत्ययोऽस्तातेर्विषये ॥

पश्चात्ताप : । पुं० अनुतापे । विप्रतीसारे । अनुशोचने । पछतावा० इ० भा० ॥ पश्चात्तपनम् । तपसंतापि । घञ् ॥

पश्चार्द्ध : । त्रि० अपरार्द्धे । शेषार्द्धे ॥ अपरस्याभावईश्च । अपरस्यार्द्धे पश्चभावोवक्तव्य : ॥

पश्चिम : । त्रि० चरमे । अन्ते ॥ पश्चाद्भव : । अग्रादिपश्चाड्डिमचच् ॥ पच्छम० इ० प्रसिद्धे देशे ॥

पश्चिमक्रतु : । पुं० अन्त्येष्ट्याम् ॥

पश्चिमरात्रि : । स्त्री० अपररात्रे ॥ ॥ पश्चिमाचासौरात्रिश्च । विशेषणसमास : ॥

पश्चिमा । स्त्री० अस्ताचलावच्छिन्नदिशि । प्रतीच्याम् । वारुण्याम् ॥ तद्दिग्भववायुगुणा यथा । पश्चिमोमारुतस्तीक्ष्ण : कफमेहविशोषण : । सद्य : प्राणहरोदुष्ट : शोषकारीशरीरिणाम् इ० रा० नि० ॥ अपिच । पश्चिमोग्निप्रपूर्वंणोबलारोग्यविवर्धन: । कषाय : शोषण : स्वर्य्योरोचनो विशदोलघु:॥ अपांलघुत्ववैशद्यशैत्यवैमल्यकारक:। सर्व्वद्रव्येष्वभिव्यक्त: प्रभावरसवीर्यकृत् ॥ व्रणसंरोपण:स्वच्चोदाहशोथतृषापह इ० रा०व० ॥

पश्य । अ० विस्मये ॥ प्रशंसायाम् ॥

पश्यन् । त्रि० ईक्षणकर्त्तरि ॥ पश्यति । दृशिर्० । लट : शतृ ॥

पश्यत । अ० प्रशंसायाम् ॥ विस्मये ।

पश्यतोहर : । त्रि० चोरे ॥ यथा ।

य: पश्यतोहरेदर्थंसचौर: पश्यतोहर: ॥ पश्यन्तमनादृत्यहरति । हृञ् । अच् । षष्ठीचानादरे० इतिषष्ठी । वाग्दिक्पश्यद्भ्योयुक्तिदण्डहरेष्विति० षष्ठ्याअलुक् ॥

पश्यन्ती । स्त्री० मूलाधारोत्थितहृदयगतनादरूपवर्णे ॥ यथा । मूलाधारात्प्रथममुदितोयस्तुतार: पराख्य: पश्चात्पश्यन्त्यथहृदयगोबुद्धियुङ्मध्यमाख्य: । इत्यलङ्कारकौस्तुभ: ॥

पश्वाचार: । पुं० आचारविशेषे ॥ यथा । वेदोक्तेनयजेद्देवींकामसंकल्पपूर्वकम् । सएववैदिकाचार: पश्वाचार:सउच्यते ॥ इत्याचारतन्त्रम् ॥

पष्ठवाट् । त्रि० युगपार्श्वगे । दमनकालिकस्कन्धारोपितकाष्ठवाहे ॥ पश्चमंषष्ठंवावर्षंवहति । वह० । वहश्चेतिण्वि: । पृषोदरादि: ॥

पष्ठौही । स्त्री० बालगर्भिण्यांगवि ॥ प्रष्ठंवहति । ण्वि: । वाहइतिङीप् पृषोदरादित्वाद्रलोप: ।

पस्त्यम् । न० निशान्ते । सदने । गृहे॥ अपस्त्यायन्ति । स्त्यैष्ट्यैशब्दसङ्घातयो: । आतश्चोपसर्गेइतिक: । पृ० ॥

पस्पश: । पुं० शास्त्रारम्भसमर्थकेउपोद्घातसन्दर्भग्रन्थे ॥

पस्पशा । स्त्री० महाभाष्यस्यादिमाह्निके ॥ स्पशबाधनस्पर्शनयो: । यङन्तादचियङोऽचिचेतिलुक् । अजाद्यतइतिटाप् । दीर्घोकितइत्यभ्यासस्यदीर्घस्तुनभवति । संज्ञापूर्वकविधेरनित्यत्वादित्याहु: ॥

पह्लव: । पुं० श्मश्रुधारिम्लेच्छजातिविशेषे ॥ पारदामुक्तकेशांश्चपह्लवा: श्मश्रुधारिण इतिहरिवंश: ॥

पह्लिका । स्त्री० कत्तृणे । वारिप्रश्न्याम् ॥

पा । स्त्री० रक्षणे ॥ पाने ॥ पूते ॥ पूरिते ॥ त्रि० पातरि ॥ पानम् । पा० । सं० । क्विप् ॥

पांशवम् । न० लवणविशेषे । रोमके । औद्भिज्जे । ऊषरजे । औषरे । रेह इति भा० ॥

पांशु: । पुं० धूलौ ॥ सस्यार्थंचिरसंचितगोमये ॥ पर्पटे ॥ कर्पूरविशेषे ॥ न० हृस्वमन्यरे ॥ स्त्री० । नदीभेदे ॥ पंशति । पशिनाशने । अर्जिदृशिकम्यमिपशिबाधामित्यादिना० साधु: ॥

पांशुका । स्त्री० केतक्याम् ॥ रजस्वलायाम् ॥ इ० शब्दाम्बुधि: ॥

पांशुकासीसम् । न० कासीसे इ०रा०॥

पांशुकुली । स्त्री० रथ्यायाम् ॥ इ० हारावली ॥

पांशुकूलम् । न० अनामपट्टोलिकायाम् ॥ यथा । शासनंधर्मकील:स्यान्मकुति: शूद्रशासनम् । पट्टोलिकाक्रूरकीलापांशुकूलंनकस्यचिदिति

त्रिकाण्डशेषः ॥

पांशुचत्वरः । पुं० घनोपले ॥

पांशुचन्दन : । पुं० शिवे ॥ पांशुचन्दनमिवयस्य ॥

पांशुचामर : । पुं० दूर्वाञ्चिततटीभुवि ॥ वर्द्धापके ॥ प्रशंसायाम् ॥ पुरोटौ ॥ धूलिगुच्छके । पटवासे ॥

पांशुजम् । न० पाक्यलवणे । औद्भिदे ॥

पांशुपत्रम् । न० वास्तूके ॥

पांशुपर्य्याय : । पुं० पर्प्पटे । पित्तपापड़ा इ० भा० ॥

पांशुमर्द्दनः । पुं० केदारे ॥

पांशुर : । पुं० दंशके । डांस०इ०भा० ॥ पीठसर्पिणि । खञ्जे ॥ पांशुरस्यास्त्यस्मिन्वा । नगपांशुपाण्डुभ्यश्चेति र : ॥

पांशुरागिणी । स्त्री० महामेदायाम् ॥

पांशुल : । पुं० पुंश्चले ॥ शम्भोः खट्वाङ्गे ॥ हरे ॥ पापिनि ॥ पूतिके । करञ्जविशेषे ॥ त्रि० पांशुयुक्ते ॥ पांशु० अस्तिअस्यअस्मिन्वा । सिध्मादित्वाल्लच् ॥

पांशुलवणम् । न० औद्भिदे । पांशवे । वसुके ॥ औद्भिदं पांशुलवणंयज्जातंभूमित : स्वयम् । क्षारंगुरुकटुस्निग्धंशूलवातनाशनम् ॥

पांशुला । स्त्री० असत्याम् ॥ भुवि ॥ पांशुपापमस्त्यस्याः । नगपांशुपाण्डुभ्यश्चेति र : । कपि० । लः ॥ सिध्मादित्वाल्लज्वा ॥ पांशुलातिवा । आतोनुपेतिकः ॥ केतक्याम् ॥ रजस्वलायाम् ॥ इ० रा० नि० ॥

पांसन : । त्रि० दूषके । दोषोत्पादके

पांसु : । पुं० रजसि । धूलौ ॥ चिरसंचितगोमये । खात० इ० भा० ॥ पंसयति । पसिनाशने । अर्जिदृशि इतिसाधु : ॥

पांसुल : । त्रि० रजस्वले ॥ पांसुरस्त्यस्य । सि० लच् ॥

पाक: । पुं० परिणतौ ॥ शिशौ ॥ केशस्यजरसाशौक्ल्ये ॥ उदराग्निनाहारस्यपचने ॥ पचायाम् । स्थाल्यादौपचने ॥ स्थालीमार्जनाद्योदनपरीक्षान्तोव्यापारनिचय : पाक : इतिस्मृति : ॥ भर्जनंतलनंस्वेद : पचनंक्वथितंतथा । तान्दूरंपुटपाकश्चपाक : सप्तविधोमत : ॥ नित्यंनूतनभाण्डेनकर्त्तव्य : पाकएवच । अथवापत्तपर्यन्तं ततस्त्याज्यंमनीषिभि : ॥ दैत्यविशेषेइन्द्रहन्तरि ॥ पचनम् । डुपचष्० । घञ् ॥ पच्यते,परिणम्यतेऽनेनवा । हलश्चेतिघञ् ॥ पातिपिबतिवा । पारक्षणे पा-पानेवा । अर्भकपृथुकपाकावयसीतिकन्प्रत्ययान्तोनिपातित : ॥ इणभीकापाशल्यतीतिकन्वा ॥

पाकक्रुष्णः : । पुं० पानीयामलके ॥

कृष्णफलपाकि ॥

पाककृष्णफल : । पुं० पाककृष्णे ॥

पाकजम् । न० काचलवणे ॥ परिणामशूले ॥ त्रि० । पाकाज्जाते ॥ यथारूपादिचतुष्टयंपृथिव्यांपाकजमनित्यञ्च । अन्यत्रापाकजंनित्यमनित्यञ्च । नित्यगतंनित्यमनित्यगतमनित्यम् । पाकस्तेज : संयोग : तेन पूर्वरूपंनश्यतिरूपान्तरमुत्पद्यते इत्यर्थ: । अत्रपरमाणुष्वेवपाकोनद्व्यणुकादौ, आपाकनिक्षिप्ते घटेपरमाणुषुरूपान्तरोत्पत्तौश्यामघटनाशेपुनर्द्व्यणुकादिक्रमेणरक्तघटोत्पत्ति: । तत्रचपरमाणव:समवायिकारणम् । तेज : संयोगोऽसमवायिकारणम् । अदृष्टादिकंनिमित्तकारणम् द्व्यणुकादिरूपंपरमाणुरूपमसमवायिकारणमितिपीलुपाकवादिनोवैशेषिका : । पूर्वघटस्यनाशंविनैवावयविन्यवयवेषुपरमाणुपर्यन्तेषुयुगपद्रूपांतरोत्पत्तिरिति । पिठरपाकवादिनोनैयायिका : । अतएवपार्थिवपरमाणुरूपादिकमनित्यमित्यर्थ: ॥ अन्यत्रजलादावित्यर्थ : इतितर्कदीपिका ॥

पाकपुटी । स्त्री० कुम्भशालायाम् । आवा इ० भा० ॥ इ० हेमचन्द्र: ॥

पाकफल: । पुं० पानीयामलके ॥

पाकमत्स्य : । पुं० व्यञ्जनविशेषे, मत्स्यले ॥

पाकयज्ञ: । पुं० ब्रह्मयज्ञादन्येषुपंचमहायज्ञान्तर्गतेषुवैश्वदेवहोमबलिकर्मनित्यश्राद्धाऽतिथिभोजनात्मकेषुचतुर्षु ॥ स्वर्गापवर्गयो : सिद्धिंपाकयज्ञेप्रचक्षते इतिफलंसमुचितस्य । प्रत्येकफलमुक्तं हारीतेनयद्देवेभ्योजुहोतिदेवलोकंतेनजयतियत्पितृभ्योददातिपितृलोकंतेनजयति० यत्स्वाध्यायमधीतेऋषिलोकंतेनजयति यद्भूतेभ्योबलिंहरतिभूतलोकंतेनजयतीति ॥ धन्यंयशस्यमायुष्यं स्वर्ग्यं स्वातिथिपूजनम् इतिमनु : ॥ अत्रभ्रात्रादीनामविभक्तानामपिसंसृष्टानांमुख्ये नैकेनैवपाकयज्ञा : कर्त्तव्या : । यदाहु : । एकपाकेनिवसतांपितृदेवद्विजार्चनम् । एकंभवेद्विभक्तानांतदेवस्याद्गृहेगृहे इति एकपाकेनिवसतामित्युपक्रम्यसंसृष्टानामित्यभिधानाद्विभक्तानामिति द्रव्यपार्थक्यपरं ॥ अष्टकादिषु ॥ वृषोत्सर्गगृहप्रतिष्ठादीनांहोमे । चरुहोमाङ्गकर्मणि ॥

पाकयज्ञिक : । पुं० पाकयज्ञकर्तरि ॥

पाकरञ्जनम् । न० तेजपत्रे ॥

पाकल : । पुं० कुञ्जरज्वरे ॥ बोधनद्रव्ये ॥ अनिले ॥ वह्नौ ॥ पाकंलाति । ला० । आतोनुपेतिक : ॥ न० । कुष्ठौषधौ ॥ त्रि० । व्रणादिपाकका

रिणि ॥
पाकली । स्त्री० कर्कट्यां ॥
पाकशाला । स्त्री० महानसे । रसवत्याम् । रसोई० इ० भा० ॥ अग्निकोणेतस्या: कर्त्तव्यतोक्ता । प्राच्यां दिशिस्नानगृहमाग्नेय्यां पचनालयम् । शयनंयाम्यदिग्भागेनैर्ऋत्यांशस्त्रमन्दिरम् ॥ प्रतीच्यांभोजनगृहं वायुभागेसभागृहम् । भाण्डारसदनंसौम्ये त्वैशान्यां देवतालयमिति पीयूषधारायांकश्यप : ॥
पाकशासन : । पुं० इन्द्रे ॥ पाकस्यव्रचभातु : शासन : । शासयति । शासु० । णिजन्त : नं० ल्यु० ॥
पाकशासनि : । पुं० इन्द्रात्मजे । जयन्ते ॥ पाकशासनस्यापत्यम् अत इञ् ॥
पाकशुक्ला । स्त्री० कक्खट्याम् ॥
पाकस्थानम् । न० महानसे ॥ पाकस्य स्थानम् ॥
पाकस्थाली । स्त्री० रन्धनपात्रे ॥ पाकस्यस्थाली ॥
पाका । स्त्री० बालिकायाम् ॥ अजा० टाप् ॥
पाकाभिमुख: । त्रि० सिद्ध्युन्मुखे ॥
पाकारि : । पुं० श्वेतकाञ्चने ॥
पाकिमम् । त्रि० पक्तिमे । पाकेननिर्वृत्तम् । भावप्रत्ययान्तादिमप् ॥
पाकिमा । पुं० पाकतायाम् ॥ पाकस्य भाव : । इमनिच् ॥
पाकुक : । पुं० सूपकारे ॥ पचति । डुपचष्० । पचिनशोर्णुकन्कनुमौ चेतिसाधु : ॥
पाक्यम् । न० विड्लवणे । खारीलूण इ० भा० ॥ पुं० यवक्षारे ॥ त्रि० । पक्तव्ये ॥ पच्यते । डुपचष्० । ऋहलोर्ण्यत् । चजोरितिकुत्वम् ॥ पाकेसाधुवा । तत्रसाधुरितियत् ॥
पाक्षिक : । त्रि० पक्षपातिनि ॥ पक्षिघातके । शाकुनिके ॥ पक्षेणनिर्वृत्तम् । ठञ् ॥ पक्षिणोहन्ति । पक्षिमत्स्यमृगान्हन्तीतिठक् ॥ पक्षभवे ॥
पाखण्ड : । पुं० पाषण्डे । सर्वलिङ्गिनि ॥ पाखण्डयति । खडिभेदने । पचाद्यच् ॥ यथा । पालनाच्चत्रयीधर्म : पाशब्देननिगद्यते । तंखण्डयन्तितेयस्मात्पाखण्डास्तेनहेतुना ॥ नानाव्रतधरानानावेशा: पाखण्डिनोमता : ॥ एषांवाङ्मात्रेणाप्यर्चनंनिषिद्धम् । यथाहमनु : । पाखण्डिनोविकर्मस्थानवैडालव्रतिकान् शठान् । हैतुकान्वकवृत्तींश्चवाङ्मात्रेणापिनार्चयेदिति ॥ (*) ॥ निशामुखेषुखद्योता स्तमसाभान्तिनोग्रहा : । यथापापेनपाखण्डा न हिवेदा : कलौयुगे ॥ इतिभागवतम् ॥
पागल : । पुं० उन्मत्ते । वातुले ॥ य

था। पागलायाङ्गहीनायचान्धायव धिरायच। जडायचैवमूर्खायक्लीवतुल्यायपापिने॥ ब्रह्महत्यांलभेत्सोपिय : स्वकन्यांददातिचेतिब्रह्मवैवर्ते प्रकृतिखण्डे १४ अध्याय :॥ पागलायेत्यत्रपङ्गवे० इतिपाठान्तरमपिदृश्यते॥

पाङ्क्त: । पुं० प्रगाथविशेषे॥ पङ्क्तिरादिरस्य। सोस्यादिरितिच्छन्दस: प्रगाथेष्वित्यण्॥ पङ्क्तिभोजनार्हे

पाङ्क्तेय : । त्रि० सद्भि : सहैकपङ्

पाङ्क्त्य : । त्रि० तत्रैभोजनार्हे॥

पावक : । पुं० अग्नौ॥ सूपकारे। विक्लित्यनुकूलव्यापारवति॥ न०। पित्तविशेषे॥ यथा। पाचकंपचते भुक्तशेषाग्निबलिवर्द्धनम्। रसमूत्रपुरीषाणिविरेचयतिनित्यश इति भावमिश्र :॥ पचति। डुपचष्०। ण्वुल्॥

पाचन : । पुं० अनले। अग्नौ॥ अम्लरसे॥ रत्नकोष्ठे॥ न०। दोषपाचककाथौषधे। दशमूल्यादौ॥ यत्पचत्याममाहारं पचेद्दामंरसञ्चयत्। यदपक्वान्पचेद्दोषांस्तद्विपाचनमुच्यते॥ अम्ले॥ प्रायश्चित्ते॥ त्रि० पाचयितरि॥

पाचनक : । पुं० टंकणे॥

पाचनी। स्त्री० हरीतक्याम्॥

पाचल : । पुं० अग्नौ॥ पाचके॥ एधनद्रव्ये॥ वाते। वायौ॥ न० पाचने॥ इ० है०॥

पाचाल : । पुं० पाचलार्थेषु॥ इ० है०॥

पाचित : त्रि० कृतपाके। सञ्जातपाके। पकाया० इ० भा०॥

पाची। स्त्री० लताविशेषे। मरकतपत्र्याम्। हरितपत्रिकायाम्॥

पाज : । न० बले॥ पाति। पारक्षणे पातेर्बलेर्जुट्चेत्यसुन्। पाजसी० पाजांसी० इत्यादि॥

पाञ्चकपाल : । त्रि० पञ्चकपालयागसम्बन्धिनि॥ पञ्चकपालस्यायम्। अण्॥

पाञ्चकलायिकम्। न० परिमाणविशेषे॥ पञ्चकलाया : परिमाणमस्य। तद्धितार्थेतिम०। तदस्यपरिमाणमितिठञ्॥

पाञ्चजन्य : । पुं० श्रीकृष्णस्यशङ्खे॥ पञ्चजनेदैत्यविशेषेभव :। पञ्चजनादुपसंख्यानमितिञ्य :। पञ्चजनो नामासुरआसीत्तदस्थिभवत्वात्॥ पञ्चजनेपातालेभव : इ० स्वामी॥ जम्बूद्वीपस्योपद्वीपभेदे॥ अग्नौ॥

पाञ्चजन्यधर : । पुं० विष्णौ॥

पाञ्चनद : । पुं० पञ्चनददेशाधिपे॥ त्रि० पञ्चनददेशसम्बन्धिनि॥

पाञ्चभौतिका। त्रि० पञ्चभूतनिर्मिते॥

पाञ्चालिका। स्त्री० पाञ्चालिकायाम्॥

पाञ्चलोहितकम्। न० परिमाणविशे-

षि । पञ्चलोहिन्योगुञ्जाःपरिमाणमस्य । तद्धितार्थेतिसमासेतदस्यपरिमाणमितिठञ् । भस्याढइतिपुंवद्भावाल्लो हिनीशब्दस्य कारनकारयोर्निवृत्तिः ॥

पाञ्चशब्दिकम् । न० पञ्चप्रकारवाद्ये ॥ यथा । अङ्गजंचर्मजंचैवतत्त्वजंकांस्यजंतथा । फुत्कृतञ्चेतिमुनिभिः कथितंपाञ्चशब्दिकमितिस्कान्दे रेवाखण्डम् ॥

पाञ्चार्थिकः । पाशुपते ॥ इ० त्रि० ॥

पांचालः । पुं० पांचालानांराज्ञि ॥ चत्रियसमानशब्दादित्यपत्यवत्प्रत्ययः ॥ पंचालाः पुं०बहुत्वे ॥ त्रि० । पचालदेशोद्भवे ॥

पांचालिका । स्त्री० वस्त्रदन्तादिनिर्मितपुत्रिकायाम् । शालभञ्ज्याम् ॥ पंचालदेशभवा । जनपदतदवध्योरितिवुञ् ॥

पांचालनगरम् । न० } स्लच्छपुफर कावाद इति ख्यातेपत्तने॥
पांचालपुरम् । न० }

पांचाली । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥ पुत्रिकायाम् । पुतली० इति० भा० ॥ कोमलाख्यवृत्त्यनुप्रासघटकवृत्तिभेदे ॥ मागध्याम् । पिप्पल्याम् ॥

पाट् । अ० सम्बोधने ॥ पाटयति । पटगतौ । णिजन्तः क्विप् ॥

पाटकः । पुं० रोधसि ॥ ग्रामैकदेशे ॥ अक्षादिपातके । अक्षादिचालने ॥ वाद्यप्रभेदे ॥ महाकिष्को ॥ मूलद्रव्यापचये ॥ कटकान्तरे ॥ पटति । पट० । ण्वुल् ॥

पाटच्चरः । पुं० चौरे ॥ पाटयंश्चरति । चर० । पचाद्यच् । पृषोदरादिः ॥

पाटनम् । न० छेदने । फाडनाइ०भा०

पाटलः । पुं० आशुधान्ये । षष्टिकादौ ॥ श्वेतरक्तवर्णे । गुलाबीरङ्ग० इ० ग्रामीण० भा० ॥ न० । पाटलापुष्पे ॥ कुङ्कुमे ॥ पाटल्यवयवे ॥ पाटलीविकारे ॥ त्रि० श्वेतरक्तवर्णयुक्ते ॥ पाटलोवर्णोऽस्यास्ति । अच् ॥ पाटयति । पट० । गुण्वादेषादित्त्वात्कलः ॥ पाटल्याअवयवोविकारो वा । बिल्वाद्यण् ॥ पाटलायाः पुष्पम्पाटलम् । अनुदात्तादेश्चेत्यञः पुष्पमूलेषुबहुलमितिबहुलग्रहणात् नेहलुप् ॥

पाटलद्रुमः । पुं० पुन्नागवृक्षे ॥

पाटला । स्त्री० पाडल इ० भा० पुष्पवृक्षे । अमोघायाम् । काचस्थाल्याम् । फलेरुहायाम् । पारुल इ०गौ० भा० ॥ पाटलातुवरातिक्ताऽनुष्णा दोषत्रयापहा । अरुचिश्वासशोथास्रच्छर्दिहिक्कातृषाहरी ॥ पुष्पंकषायंमधुरंहिमंहृद्यंकफास्रनुत् । पित्तातीसारदाहघ्नं फलंहिक्कास्रपित्तनुत् ॥ पाटलाति । ला० । कः ॥ पाटलवर्णायांगवि ॥ अनुदात्तत्त्वाभावा

न्नकीष् ॥

पाटलापुष्पसन्निभम् । न० पद्मकाष्ठे ॥

पाटलि : । पुं० स्त्री० पाटलायाम् ॥ मुष्ककद्रुमे ॥ पाति । पा० क्विप् । टलति । टलवैक्लव्ये । सर्वधातुभ्य इन् । पाश्चासौटलिश्च ।

पाटलिपुत्रम् । न० पाटलिपुत्रके ॥ यत्रत्यसुदर्शनाभिधस्यराज्ञ:पुत्राणांराजविद्याधिगमायकलौमर्त्त्यलोकेवृहस्पतिसदृशेनविष्णुशर्मणापंचतन्त्रहितोपदेशाद्ग्रंथारचिता : ॥

पाटलिपुत्रकम् । न० पटना० इ० प्र० नगरवि० । कुसुमपुरे ॥

पाटली । स्त्री० मुष्ककवृक्षे ॥ कटभीवृक्षे ॥ पाटलायाम् ॥

पाटवम् । न० पटुत्वे । पटिमनि ॥ पटोर्भाव : । इगन्ताच्चलघुपूर्वादित्यण् ॥ आरोग्ये ॥

पाटविक : । त्रि० धूर्त्ते ॥ पटौ । दक्षे ॥ पाटववति । मत्वर्थीयष्ठन् ॥

पाटहिका । स्त्री० गुञ्जायाम् ॥ इति० हारावली ॥

पाटित : । त्रि० दारिते । भिन्ने ॥

पाटी स्त्री० वलायाम् ॥ अनुक्रमे । परिपाट्याम् ॥ यथा । पाटींसङ्गित स्येति ॥

पाटीर: । पुं० मूलके ॥ केदारे ॥ वेणुसारे ॥ वारिदे ॥ तितऊ ॥ वङ्गे ॥ वातिके ॥ चन्दने ॥ यथा । पाटीरतवपटीयान्क : परिपाटीमिमामुरीकर्त्तुम् । यत्पिंषतामपिनृणांपिष्टोपितनोषिपरिमलै : पुष्टिम् ॥ पटीरएव । स्वार्थिकोण् ॥

पाठ्यम् । न० पट्टशाके ॥ पाठ्यंशाकन्तुमधुरंदुर्ज्जरंगुरुपाकिच ॥

पाठ : । पुं० पठने । ब्रह्मयज्ञे । शिष्याणामध्यापने ॥ विधिनावेदस्याभ्यसने ॥ यथा । आदौचप्रणवंजप्त्वास्तोत्रंवासंहितांपठेत् । अन्तेचप्रणवंदद्यादित्युवाचादिपुरुष: ॥ सर्वत्रपाठेविज्ञेयोह्यन्यथाविफलंभवेत् ॥ शुद्धेनानन्यचित्तेनपठितव्यंप्रयत्नत: । नकार्यासक्तमनसाकार्यंस्तोत्रस्यवाचनमिति तान्त्रिका: ॥ अपिच ॥ आधारेस्थापयित्वातुपुस्तकंवाचयेत्सुधी: । हस्तसंस्थापनादेवयस्मादल्पफलंलभेत् ॥ स्वयंचलिखितंयत्तुकृतिनालिखितंनयत् । अत्राह्मणेनलिखितंतच्चापिविफलंभवेदिति चण्डीस्तोत्रादिपाठेषुविधिरेषनिरूपित : ॥ पठनम्०पाठनंवा । पठ० । भावेघञ् ॥

पाठक : । त्रि० उपाध्याये ॥ धर्मभाणके । धर्मकथके ॥ पठति । पठ० । ण्वुल् ॥ अर्थ्य तरि ॥

पाठक्रम : । पुं० पदार्थबोधकवाक्यानांक्रमे ॥ तस्माच्चपदार्थानांक्रमआश्रीयते । येनक्रमेणवाक्यानिपठिता

नितेनैवक्रमेणाधीतान्यर्थप्रत्ययंजन यन्ति । यथार्थप्रत्ययंचपदानामैनुष्ठानम् । सचपाठोद्विविध : । मन्त्र पाठोब्राह्मणपाठश्चेति । तत्राग्ने या ऽग्नीषोमीययोस्तत्तद्याज्यानुवाक्यानांपाठक्रमाद्य:क्रमश्चाश्रीयतेसमन्त्र पाठ : । सचायंमन्त्रपाठोब्राह्मणपाठाद्बलीयान् । अनुष्ठानेब्राह्मणवाक्यापेक्षयामन्त्रपाठस्यान्तरङ्गत्वात् । ब्राह्मणवाक्यंहिप्रयोगाद्बहिरेवेदमेवंकर्त्तव्यमित्यवबोध्यकृतार्थम् । मन्त्रा : पुन : प्रयोगकालेव्याप्रियन्ते । अनुष्ठानक्रमस्यस्मरणक्रमाधीनत्वात् तत्क्रमस्यचमन्त्रक्रमाधीनत्वादन्तरङ्गोमन्त्रपाठइति । प्रयाजादीनांसमिधोयजतितनूनपातंयजतीत्येवंविधिवाक्यक्रमाद्य: क्रम : सब्राह्मणपाठक्रम:यद्यपिब्राह्मणवा । क्यान्यर्थंविधायकृतार्थानितथापि प्रयाजानांक्रमस्मारकान्तरस्याभावात्तान्येवक्रमस्मारकत्वेनस्वीक्रियन्ते इतिलौगाक्षिभास्कर : ॥ पाठ क्रमादर्थक्रमोवलीयान् ॥

पाठभू : । स्त्री० ब्रह्मारण्ये । वेदपाठ स्थाने ॥

पाठमञ्जरी । स्त्री० शालिपक्षिण्याम् ॥

पाठशाला । स्त्री० अध्ययनगृहे ॥ पाठ स्यअध्ययनस्यशालागृहम् ॥ यद्वा । विधिबोधितस्यसाङ्गवेदाध्ययनस्य-

विधिवद्गुरुमुखादध्ययनाध्यापनरूपंब्रह्मयज्ञापरपर्यायमभ्यसनंपाठ: । तदर्थंशालादेवालयादि: ॥ तथाहि मनु : । तपोविशेषैर्विविधैर्व्रतैश्चविधिचोदितै : । वेद: कृत्स्नोऽधिगन्तव्य : सरहस्योद्विजन्मना ॥ २ । १६५ ॥ तपोविशेषैर्नियमकलापैर्विविधैर्बहुप्रकारैश्चअध्येष्यमाणस्त्वाचान्तइत्यादिनोक्तै: सेवेतेमांस्तुनियमानित्यादिभिर्वक्ष्यमाणैरपि । व्रतैश्चउपनिषन्महानाम्निकादिभि : विधिदेशितै : स्वगृह्यविहितै : । समग्रवेदोमन्त्रब्राह्मणात्मक : सोपि निषत्कोपिअध्येतव्य : । रहस्यमुपनिषत् । प्राधान्यख्यापनायपृथङ्निर्द्देश : ॥ १६५ ॥ अपिच । योनधीत्यद्विजोवेदमन्यत्रकुरुतेश्रमम् । सजीवन्नेवशूद्रत्वमाशुगच्छतिसान्वय : ॥ योद्विजोवेदमनधीत्यअन्यत्रार्थशास्त्रादौश्रमंयत्नातिशयंकरोति सजीवन्नेवपुत्रपौत्रादिसहित : शीघ्रंशूद्रत्वंगच्छति । वेदमनधीत्यापि स्मृतिवेदाङ्गाध्ययनेविरोधाभाव : । अतएवशङ्खलिखितौ । नवेदमनधीत्यान्यांविद्यामधीयीतान्यत्रवेदाङ्गस्मृतिभ्य : ॥ १६८ ॥ (*) ॥ तस्माद्देवालयेनित्यं धर्मशास्त्रस्य वाश्रुते : । पठनंकारयेद्राजन्यदीच्छेद्धर्ममात्मनइतिवह्निपुराणम् ॥

यस्तुदेव्यागृहेनित्यंविद्यादानंप्रवर्त्तयेत्। सभवेत्सर्वलोकानांपूज्यः पूजापदंव्रजेदितिपुराणान्तरम्॥

पाठशालिनी। स्त्री॰ पाठमञ्जर्याम्॥

पाठा। लताविशेषे। अम्बष्ठायाम्। वनतिक्तिकायाम्। तिक्तपुष्पायाम्॥ अस्यागुणायथा। पाठोष्णाकटुकातीक्ष्णावातश्लेष्महरीलघुः। हन्ति शूलज्वरच्छर्दिकुष्ठातीसारहृद्रुजः॥ दाहकण्डूविषश्वासकृमिगुल्मगरव्रणान्। इ॰ भावप्रकाशः॥ अम्बष्ठासकषायाम्लाकफकण्ठरुजापहा। वातामयबलामघ्नीरुचिकृद्दीपनीपरा॥ इ॰ रा॰ नि॰॥ अस्याःशाकप्रकारस्तु। पाठाशाकंगतरविद्धिमेगव्यतक्रेणसिद्धंप्रातःकालिजरणसहितंतप्ततैलेविपाच्यम्। चूर्णैलिप्तंलवणसहितंमारिचंतत्रनव्यं सर्वेभ्यस्तद्भवतिरुचिदंव्यञ्जनेभ्यः प्रभूतम्॥ पठ्यते। पठ॰। कर्मणिघञ्। अजादित्वात्टाप्॥

पाठिका। स्त्री॰ पाठायाम्। पटोङ्क॰ इ॰ प॰ भा॰॥

पाठित:। त्रि॰ अध्यापिते॥ यथा। माताशत्रुःपितावैरीबालोयेननपाठितः। नशोभतेसभामध्येहंसमध्येवकोयथेति॥

पाठी। पुं॰ चित्रकवृक्षे॥ यथा त्रि॰। पाठविशिष्टे पाठोस्यास्तीति। अतइनिठनाविति॥

पाठीकुठः। पुं॰ चित्रकवृक्षे॥

पाठीन:। पुं॰ बोयालीति ख्याते। मत्स्यभेदे॥ भा॰ प्रसिद्धे मत्स्ये। सहस्रदंष्ट्रे। बोद्दाले॥ गुणायथा। पाठीनःश्लेष्मलोबल्योनिद्रालुःपिशिताशनः। दूषयेद्रुधिरंपित्तंकुष्ठरोगंकरोतिच॥ ‡*‡॥ पाठीनःखण्डितः शस्त्रैर्वेसवारसमन्वितः। कटुतैलेनसम्भृष्टोहिङ्गुतक्रेणयोजितः॥ पाठीनःकफकृद्बल्योनिद्रालुर्वातनाशनः। मांसाशीवातरक्तस्यकारकोरेतसस्तथा॥ पाठिंपृष्ठंनमयति। णमुप्रह्वत्वे। णिच्। अन्येभ्योडः। अन्येषामपीतिदीर्घः॥ पाठके॥ गुग्गुलुद्रुमे॥

पाठ्य:। त्रि॰ अध्यापनीये। पाठनीये॥

पाण:। पुं॰ पाणौ॥ इतिशब्दचन्द्रिका॥

पाणविक:। त्रि॰ पणवस्यवादके॥

पाणि:। पुं॰ पञ्चशाखे॥ शये। करे। हस्ते॥ पणायन्तिव्यवहरन्त्यनेन। पण॰। अशिपणाय्योरुडायलुकौचेतीण् आयप्रत्ययस्यलुक्च॥ कुलिकवृक्षे॥ स्त्री॰। पण्यवीथ्याम्। हट्टे

पाणिकम्। न॰ पणेनक्रीते॥ असमासेनिष्कादिभ्यइतिठक्॥

पाणिगृहीती। स्त्री॰ पत्न्याम्। वि-

धर्मेणोढायाम् ॥ अग्निसाक्षिकृतयापाणिः गृहीतोयस्याः । पाणिगृहीतीभार्यायामितिङीष् । कुतूहलादिनापाणिगृहीतोयस्यादास्यादेः सातुपाणिगृहीता ॥

पाणिग्रहणम् । न० विवाहे ॥

पाणिग्राहः । पुं० भर्त्तरि । पत्यौ ॥ पाणिंगृह्णाति । ग्रह० । अण् ॥

पाणिघः । पुं० पाणिवादे । मृदङ्गादिवादके ॥ पाणिंपाणिनावाहन्तीति विग्रहेपाणिघताडघौशिल्पिनीत्यनेनपाणावुपपदेहन्तेष्टक्टिलोपोघत्वञ्चनिपात्यते ॥

पाणिघातः । पुं० पाणिनाहनने ॥

पाणिजः । पुं० नखे ॥

पाणितलम् । न० कर्षपरिमाणे । तोलकद्वये ॥ हस्ताधोभागे ॥

पाणिनः । पुं० पाणिनिमुनौ ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥ पणनम् पण० । घञर्थेकविधानमितिपणःकः पणोऽस्यास्ति० इ० पणीतस्यगोत्रापत्यम् । अण् । गाथिविदथिकेशिगणिपणिनश्चेत्यऽणिपरेटिलोपोन ॥

पाणिनिः । पुं० दाक्षीपुत्रे । शालङ्किनिः व्याकरणसूत्रकारेमुनौ ॥ पणिनोयुवापत्यम् । इञ् ॥

पाणिनीयम् । न० पाणिनिप्रोक्तेव्याकरणे ॥ प्रमाणभूतआचार्योदर्भपवित्रपाणिः शुचाववकाशे प्राङ्मुख उपविश्यमहतांप्रयत्नेनसूत्राणिप्रणयतिस्मतत्राशक्यंवर्णेनाप्यनर्थकेनभवितुमिति महाभाष्यम् ॥ पाणिनिनाप्रोक्तम्० उपज्ञातंवा । छञ्छ ॥ त्रि० तदध्येतृवेदित्रोः ॥ पाणिनीयमधीतेवेदवा । प्रोक्ताल्लुगित्यणोलुक् । तेनस्त्रियाम्पाणिनीया० ब्राह्मणीयत्रनङीप् ॥

पाणिन्धम । त्रि० अन्धकाराद्यावृताध्वनि ॥ तत्रहिपाणयोधमायन्तेऽस्मिन्नितिविग्रहेउग्रम्पश्येरम्मदपाणिन्धमाश्चेतिखश् । मुम् ॥

पाणिन्धयः । त्रि० पाणिद्वारापानकर्त्तरि ॥

पाणिपीडनम् । न० विवाहे ॥ पाणेः पीडनम्ग्रहणम् । कृद्योगाचषष्ठीसमस्यतइतिवाच्यम् ॥

पाणिभुक् । पुं० उदुम्बरवृक्षे ॥ त्रि० । पाणिकरणकभोक्तरि ॥

पाणिमर्द्दः । पुं० करमर्द्दके ॥ पाणिंमृद्नाति । मृदक्षोदे । कर्म्मण्यण् ॥

पाणिमुक्तम् । न० अस्त्रे ॥ इतिहलायुधः ॥

पाणिरुहः । पुं० नखे ॥

पाणिवादः । त्रि० मृदङ्गादिवादके ॥ पाणिंवादयति । वदेर्ण्यन्तादण् ॥

पाणिवादकः । त्रि० पाणिवादे ॥ इ० हे० च० ॥

पाणिसर्ग्या । स्त्री० रज्जौ ॥ पाणिभ्यां

सृज्यते । सृजविसर्गे । पाणौसृजेर्ण्य दितिण्यत् । चजोरितिकुत्वम् ॥

पाणीतलम् । न० पाणितले ॥ विडालपदकर्षोचपाणीतलमुदुम्बरमिति शब्दमाला ॥

पाणीकरणम् । न० विवाहे ॥ इति० जटाधर : ॥

पाण्डर : । पुं० शुक्लवर्णे ॥ मरुवके ॥ न० कुन्दपुष्पे ॥ गैरिके ॥ त्रि० श्वेतवर्णवति ॥

पाण्डरपुष्पिका । स्त्री० शीतलावृक्षे ॥

पाण्डव : । पुं० युधिष्ठिरादिपञ्चसु ॥ पांडोरपत्यम् । अण् ॥

पाण्डवाभील : । पुं० श्रीकृष्णे ॥

पाण्डवायन : । पुं० श्रीकृष्णे ॥ पाण्डवानामयन : ॥

पाण्डवेय : । पुं० अभिमन्युसुते । पारीक्षितनृपे ॥

पाण्डित्यम् । न० पण्डितधर्मकर्मणोः ॥ वेदान्ततात्पर्याभिज्ञत्वे । अद्वितीयवस्तुविचारचातुर्यपरिनिष्पन्ने श्रवणे ॥ पण्डेतिबुद्धेर्नामैतत्साजाता यस्यमानत : । सपण्डितस्तस्यकर्म्म पांडित्यं श्रुतिसम्मतम् ॥ पण्डितस्यभाव : । वर्णदृढादिभ्य : ष्यञ्चे तिष्यञ् ॥

पांडु : । पुं० नृपतिविशेषे । कुन्तीपतौ । युधिष्ठिरादीनांजनके ॥ सितेवर्णे ॥ श्वेतहस्तिनि ॥ प्रतुदांख्यपक्षिविशेषे ॥ यथा पांडुस्तुद्विविधोज्ञेयश्चित्रपत्त : कलध्वनि : । द्वितीयो धवल:प्रोक्त: सकपोतस्फुटध्वनि: ॥ चित्रपत्त : कफहरो वातघ्नोग्रहणीप्रणुत् । धवल : पांडुदृष्टिरोरक्तपित्तहरोहिम : ॥ रसेपाकेचमधुर : सङ्ग्राहीवातशांतिकृत् ॥ ‡**‡॥

पाण्डुरफलीक्षुपे ॥ पटोले ॥ शुक्लपीतमिश्रितवर्णे । हरिणे । पाण्डुरे ॥ सितपीतसमायुक्त : पाण्डुवर्ण : प्रकीर्त्तित: । भेदोपिदृश्यते यथा । पाण्डुरस्तुरक्तपीतभागीप्रत्यूषचन्द्रवत् । पाण्डुस्तुपीतभागार्द्ध:केतकीधूलिसन्निभ : ॥ रोगविशेषे ॥ तस्यौषधं यथा । लोहचूर्णंतक्रपीतंपाण्डुरोगहरंभवेत् ॥ १ ॥ अपिच । सप्तरात्रं गवांमूत्रेभावितंचायसोरज : । पाण्डुरोगप्रशान्त्यर्थंपयसाप्रपिबेन्नर : ॥ २ ॥ गोमूत्रसिद्धं मण्डूरचूर्णंसगुडमश्नत : । पाण्डुरोग:क्षयंयातिपक्तिशूलञ्चदारुणम् ॥ ३ ॥ अयोमलं सुसंतप्तं भूयोगोमूत्रसाधितम् । मधुसर्पिर्युतंलीढ्वा पाण्डुरोगीसुखीभवेत् ॥ ४ ॥ पुनर्नवात्रिवृद्व्योषविडङ्गंदारुचित्रकम् । कुष्ठं हरिद्रे त्रिफलादन्तीचव्यंकलिङ्गकम् ॥ ५ ॥ कटुकापिप्पलीमूलंमुस्तं शृङ्गीचकारवी । यवानीकट्फलञ्चे तिपृथक्पलमितंमतमिति ॥ त्रि० । तद्वति ॥

पाण्डु : । स्त्री० माषपर्ण्याम् । माषाणी इ०गौ०भा० ।। खरुसंयोगोपधान्नेतिनङीष् ।।

पाण्डुक: । पुं० शालिविशेषे । पाण्डुरोगे ।। पांडुनृपे । पांडुवर्णे ।।

पांडुकण्टक : । पुं० अपामार्गे । पांडूनिकण्टकान्यस्य ।।

पांडुकम्बल : । पुं० श्वेतप्रावारे । श्वेतकम्बले ।। राजास्तरणवर्णकम्बले ।। पांडुवर्णकम्बल : । पांडुश्चासौकम्बलश्चेतिवा । ग्रावभेदे ।।

पांडुकम्बली । पुं० पांडुवर्णकम्बलावृतरथे ।। पांडुकम्बलेनपरिवृतोरथ: । पांडुकम्बलादिनिरितीनि: ।। त्रि० । पांडुकम्बलयुक्ते ।। मत्वर्थीयइनि: ।।

पांडुतरु : । पुं० धववृक्षे ।।

पांडुनाग : । पुं० पुन्नागवृक्षे ।। श्वेतगजनागयो : ।।

पांडुपत्री । स्त्री० कौन्त्याख्यौषधौ । रेणुकायाम् ।।

पांडुपत्रम् । न० परिपक्वपत्रे ।।

पांडुपुत्र : । पुं० पांडवे ।।

पाण्डुपृष्ठ : । त्रि० अलक्षणे । पांडुवर्णपृष्ठयुक्ते ।।

पांडुफल : । पुं० पटोले ।।

पांडुफला । स्त्री० चिर्भिटायाम् ।।

पांडुभूम : । त्रि० पांडुवर्णभूमियुक्तदेशे ।। पांडुभूमिरस्मिन् । कृष्णोदकपांडुसङ्ख्यायाभूमेरजिष्यते ।।

पांडुमृत् । स्त्री० पांडुभूमौ ।। खट्यायाम् ।।

पाण्डुर : । पुं० श्वेतपीतमिश्रितवर्णे ।। ईषच्छ्वेते ।। श्वित्ररोगे ।। कामलारोगे ।। त्रि० तद्वति ।। न० मरुवके ।। पांडु:शुक्लोवर्णोऽस्त्यस्यास्मिन्वा । नगपांशुपांडुभ्यश्चेतिर : ।।

पांडुरद्रुम : । पुं० कुटजे ।।

पांडुरपृष्ठ : । त्रि० लक्षणहीने ।। इ० हे० ।। पाण्डुरवर्णपृष्ठयुक्ते ।।

पांडुरफली । स्त्री० क्षुद्रक्षुपविशेषे । धूसरायाम् ।।

पांडुरा । स्त्री० माषपर्ण्याम् ।। पांडुरवर्णायां ।।

पांडुराग : । पुं० मदनकवृक्षे ।। त्रि० । पांडुवर्णयुक्ते ।।

पांडुरेक्षु : । पुं० श्वेतेक्षौ ।।

पांडुलेख : । पुं० प्रथमलिखिते । मसौदा० इ० भा० पांडुलिपौ ।। यथा । पांडुलेखेनफलकेभूमौवाप्रथमंलिखेत् । न्यूनाधिकन्तुसंशोध्यपश्चात्पत्रेनिवेशयेदिति व्यवहारतत्त्वेव्यास : ।।

पांडुलोमा । त्रि० पाण्डुवर्णलोमभिर्युक्ते ।।

पांडुलोमशा । स्त्री० माषपर्ण्याम् ।।

पांडुलोमा । स्त्री० माषपर्ण्याम् । माषाणी० इ० गौ० भा० ।।

पांडुशर्करा । स्त्री० रोगविशेषे । यथा

। पिष्टंवैमालतीमूलंग्रीष्मकालेसमाहृतम् । साधितंछागदुग्धेनपीतंशर्करयान्वितम् ॥ हरेन्मूत्रनिरोधञ्च हरेद्वैपांडुशर्कराम् ॥

पांडुशर्मिला । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥

पांडुसोपाक : । पुं० चण्डालेनवैदेह्यांजनितेत्वक्सारव्यवहारजीविन्यन्त्यजान्तरे ॥

पांडूक : । पुं० शालिविशेषे ॥ पांडूनांजनपदानांराजनि ॥

पाण्ड्य : । पुं० पाण्डोराज्ञि । देशविशेष ॥ यथा । कम्बोजाद्दक्षभागेतु इन्द्रप्रस्थाच्चपश्चिमे । पाण्ड्यदेशो-महेशानिमहाशूरत्वकारकइति ॥ पाण्डोरपत्यम्राजावा । पाण्डोर्ड्यण् । टिलोप : ॥

पाण्य : । त्रि० स्तुत्यर्हे । स्तवनीये ॥ पण० । ण्यत् ॥

पाण्यास्य : । पुं० ब्राह्मणे ॥ पाणिरास्यमस्य । पाण्यास्योहिद्विज:स्मृत: ॥

पात : । पुं० निपातने ॥ पतने ॥ राहौ ॥ पञ्चमषष्ठयोर्मासयोर्गर्भस्यपतने ॥ पतनम् । पत्लृ० । घञ् ॥ नम्रीभावे ॥ त्रि० त्राते ॥

पातकम् । न० नरकसाधने । पापे । अंहसि । दुरिते ॥ तच्चशुष्कार्द्रभेदाद्द्विविधम् । अकामात्पातकंशुष्कंकामादार्द्रमुदाहृतमित्युक्ते: ॥ पातयतिअधोगमयतियत्तत् ॥ तत्तुनवविधम् । यथा । अतिपातकम् १ महापातकम् २ अनुपातकम् ३ उपपातकम् ४ सङ्करीकरणम् ५ अपात्रीकरणम् ६ जातिभ्रंशकरणम् ७ मलावहम् ८ प्रकीर्णकम् ९ इतिभेदात् ॥

पातकी । त्रि० पापिनि ॥ पातकमस्याऽस्ति । अतइनिठनाविनीनि : ॥

पातङ्गि: । पुं० शनैश्चरग्रहे ॥ पतङ्गस्याऽपत्यम् । अतइञ् ॥

पातञ्जलम् । न० व्याकरणभाष्ये । महाभाष्ये ॥ (*) ॥ पतञ्जलिमुनिप्रणीतपादचतुष्टयात्मकयोगकाण्डनिरूपकदर्शनशास्त्रविशेषे ॥ तत्रप्रथमेपादेअथयोगानुशासनमितियोगशास्त्रारम्भे प्रतिज्ञांविधाययोगश्चित्तवृत्तिनिरोधइत्यादिनायोगलक्षणमभिधायसमाधिंसप्रपञ्चंनिरदिशद्भगवान्पतञ्जलि : ॥ १ ॥ द्वितीये । तप : स्वाध्यायेश्वरप्रणिधानानिक्रियायोगइत्यादिनाव्युत्थितचित्तस्यक्रियायोगंयमादीनिपञ्चबहिरङ्गानिसाधनानि ॥ २ ॥ तृतीये । देशबन्धश्चित्तस्यधारणेत्यादिनाधारणाध्यानसमाधित्रयमन्तरङ्गंसंयमपदवाच्यंतत्रावान्तरफलंविभूतिजातम् ॥ ३ ॥ चतुर्थे । जन्मौषधिमन्त्रतप : समाधिजा:सिद्धयइत्यादिनासिद्धिप्रपञ्चनपुरस्सरंपरमंप्रयोजनंकैवल्यम् ॥ ४ ॥

प्रधानादीनिपञ्चविंशतितत्त्वानिसा
ङ्ख्योक्तान्येवात्रापि । षड्विंशस्तुपरमे
श्वरोऽधिकः ॥ इतिसर्वदर्शनसंग्र
हः ॥

पातदुग्धा । स्त्री० वम्भकस्थगव्याम् ॥

पातनम् । न० अधोनयने ॥

पातनिका । स्त्री० पीठिकायाम् ॥

पातालम् । न० अधोभुवने । रसातले
। नागलोके ॥ तानिचसप्त । यथा।
अतल वितल सुतल रसातल तला
तल महातल पातालान्यधोधोविद्य
मानानिसामान्यतः पातालशब्द-
वाच्यानिभवन्ति ॥ विवरे ॥ वड़वा
नले ॥ लग्नाच्चतुर्थभवने ॥ पतन्त्यत्र
पापात् । पत्लृ० । पतिचण्डिभ्या
मालञ् ॥ पातम् अलतिपातमाला
तिवा॥ पुं० । औषधपाकार्थयन्त्रविशे
षे ॥ यथा । जह्वमापस्तलेवह्निर्मध्ये
तुरससंग्रहः । पातालयन्त्रमेतद्धि
शोधयेत्सूतकादिकम् ॥

पातालगरुड़ी । स्त्री० लताविशेषे ।
वत्सादन्याम् । सोमवल्ल्याम् । ति
क्ताङ्गायाम् । गारुड्याम् । छिउ-
ड़ा० इ० भा० ॥ छिलिहिण्डे ॥
छिलिहिण्डोमहामूलः पातालगरु
ड़ाह्वयः । छिलिहिण्डः परंवृष्यः
कफघ्नः पवनापहः ॥

पातालनिलयः । पुं० दैत्ये ॥ सर्पे ॥
त्रि० पातालवासिनि ॥ पातालंनि
लयोयस्य ॥

पातालयन्त्रम् । न० औषधपाकार्थयन्त्र
विशेषे । पातालं ॥

पातालौकाः । पुं० दैत्ये ॥ त्रि० पाता
लवासिनि ॥ पातालेओकआश्रितो
यस्यसः ॥

पातिः । पुं० प्रभौ । भर्त्तरि । स्वामि
नि । ॥ पाति । पा० । पातेरतिः ॥

पातिकः । पुं० शिशुमारे ॥

पातितः । त्रि० भंशिते ॥

पातिली । स्त्री० वागुरायाम् ॥ नार्या
म् ॥ मृत्पात्रविशेषे ।पातिल० इ०
गौ० भा० प्र० । पतीली० इ० दे०
भा० प्र० ॥ इ० मे० ॥

पातुकः । पुं० प्रपाते ॥ जलहस्तिनि
॥ त्रि० पतयालौ । पतनशीले ॥ प
तति । पत्लृ० । लषपतपदस्थाभू-
वृषहनकमगमशृभ्यउकञ् ॥

पाता । पुं० कठरके । गन्धपत्रे । वावु
इ० इति० भा० ॥ रक्षितरि ॥ पा-
नशीले इतिकश्चित् ॥

पात्रः । पुं० न० भाजने ॥ याग्येसु
वादौ॥सुवादिकन्तुयज्ञादौपात्रमि
त्यभिधीयते ॥ राजमन्त्रिणि ॥ कूल
योर्मध्ये । तीरद्वयान्तरे । पारावार
मध्यभागे ॥ पर्णे ॥ यज्ञभाण्डे ॥
नाट्यानुकर्त्तरि ॥ आढकपरिमाणे
॥ इतिवैद्यकपरिभाषा ॥ दानपात्रे
। विद्यातपोयुक्ते । रक्षके ॥ नविद्या

याज्ञवल्कयातपसाचापिपात्रता । य
त्रवृत्तौइमेचोभेतद्धिपात्रंप्रकीर्त्तित
म् ॥ रत्नकोषस : । यतोविद्यातपो
भ्यामात्मनोदातुश्चपालनक्षमएवप्र-
तिग्टह्णीयादितिशास्त्रम् ॥ विद्यायु
क्तोधर्मशील : प्रशान्त : क्षान्तोदा-
न्त : सत्यवादीकृतज्ञ : । वृत्तिग्ला
नोगोहितोगोशरण्योदातायज्वाब्रा
ह्मण : पात्रमाहु : ॥ जनार्द्दने ॥
पतनात्त्रायतेयस्मात्तस्मात्पात्रं-
जनार्द्दन : ॥ पिबतिअनेनात्रवा ।
पान्त्यस्माद्वा । पाति । पायतेवापी-
यतेऽनेनवा । पापाने । पारक्षणेवा
सर्वधातुभ्यष्ट्रन्नितिष्ट्रन् । दाटिभ्यश्छ
न्दसीतित्रन्वा ॥

पात्रट : । पुं० कर्पटके । कर्परे ॥ त्रि०
क्रृशे ॥

पात्रटीर : । पुं० मुक्तव्यापारमन्त्रिणि
। अपव्यापारमन्त्रिणि ॥ लोहकांस्य
रजतपात्रे ॥ सिङ्घाणे ॥ पावके ।
हुताशे ॥ पिङ्गाशे ॥ वायसे ॥
कङ्के ॥

पात्रसंस्कार : । पुं० पुरोटे । पत्रभ-
ङ्गारे । रायभाटी० इ० गौ० भा०
। भाजनशुद्धौ ॥

पात्रिकम् । न० पात्रपरिमितव्रीह्यादि
वापयोग्यक्षेत्रे ॥ पात्रस्यवाप : ।
पात्रात्ष्ठन् ॥

पात्रिकी । स्त्री० चेत्रभक्तौ ॥ पित्त्वा
न्ङीष् ॥

पात्रिय : । त्रि० पात्र्ये ॥ पात्रमर्हति
। पात्राद्घँश्च ॥

पात्री । स्त्री० अमत्रे । पात्रे ॥ पिवन्त्य
ऽनया । पा० ष्ट्रन् । ङीष् ॥

पात्रीयम् । न० यज्ञपात्रे ॥

पात्रीर : । पुं० न० यज्ञद्रव्ये ॥ पत्रे
इतिकश्चित् ॥

पात्रेसमित : । त्रि० भोजनसमयएव
सङ्गतेनतुकार्ये ॥ सपात्रेसमितो
न्यत्रभोजनान्मिलितोनय : ॥ पात्रेस
मितादयश्चेतिसप्तम्याअलुक्समास
श्चनिपात्यते ॥ पापिविशेषे ॥ यथा
निधायहृदयेपापं य : परंशंसतिस्व
यम् । सपात्रेसमितोऽयस्यादिति-
शब्दमाला ॥

पात्रोपकरणम् । न० भूपभूषणे ॥

पात्र्य : । त्रि० पात्रिये ॥ पात्रमर्हति ।
पात्राद्घँश्चेतियत् ॥

पात्वम् । न० पापित्वातरि ॥ सर्वेषा
मेवपापानांपरंपात्वंमहेश्वर : । प-
तन्तंत्रायतेयस्मादतीवनरकार्णवा
त् ॥

पात्वता । स्त्री० पात्वत्वे ॥

पाथ : । न० पानीये । जले । उदके ॥
पाति । पारक्षणे । सर्वधातुभ्योऽसु
न्नित्यसुन् । उदकेथुट्चेत्यसुन : थुट्
॥ भक्ते । भात० इ० भा० ॥ अन्ने चे
त्यसुनथुट्च ॥

पाथिः । पुं० अब्धौ । समुद्रे ॥ जले ॥ चक्षुषि ॥ पिबति । पा० । पिबतेस्थुगित्तीसिन् ॥

पाथेय: । वि० पथिव्ययोपयोगिनि । शम्बले ॥ पथिसाधुः । पथ्यतिथिवसति स्वपतेर्ढञ् ॥ कन्याराशौ ॥

पाथोजम् । न० कमले ॥ पाथसिजातम् । जनी० । सप्तम्यांजनेर्डः ॥

पाथोदः । पुं० मेघे ॥ पाथोददाति । डुदाञ् । आतोनुपेतिकः ॥

पाथोधरः । पुं० मेघे ॥ पाथसोधरिः ॥

पाथोधिः । पुं० समुद्रे ॥ पाथांसि धीयन्तेऽस्मिन् । कर्मण्यधिकरणेचेतिधाञः किः ॥

पाथोनिधिः । पुं० समुद्रे । अकूपारे ॥ पाथसांनिधिः ॥ पाथांसिनिधीयन्तेऽत्रवा । पाथोधिवड्डाञःकिः ॥

पात्—द् । पुं० चरणे । पादे ॥

पादः । पुं० बुध्ने । मूले । तुरीयांशे । रूपकादेस्तुर्यभागे ॥ शैलप्रत्यन्तपर्वतेमहाद्रेः समीपेक्षुद्रपर्वते ॥ चरणे । अङ्घ्रौ ॥ अस्यलक्षणं यथा । अस्वेदनौमृदुतलौ कमलोदराभौश्लिष्टाङ्गुलीरुचिरताम्रनखौसुपार्ष्णी । उष्णौशिराविरहितौचनिगूढगुल्फौकूर्मोन्नतौचचरणौमनुजेश्वरस्येति ॥ अस्याशुभलक्षणानि यथा । सूर्पाकारविरूक्षपाण्डुरनखौवक्रौशिरासन्ततौसंशुष्कौविरलाङ्गुलीचचरणौ दारिद्र्यदुःखप्रदौ । मार्गायोत्कटकौकषायसदृशौवंशस्यविच्छेददौब्रह्मघ्नौपरिपक्वमृद्‌द्युतितलौपीतावगम्यारताविति ॥ विरूक्षाव स्निग्धौ । पांडुरनखौ० पांडुराशुक्लाभानखाययोः । वक्रावस्पष्टौदीर्घौवा । उत्कटकौमध्यादुन्नतौमार्गायअधुनेरतौभवतः । कषायसदृशौ कृष्णलोहितौ ॥ मयूखे । उस्रे । किरणे ॥ कर्कपादे ॥ श्लोकस्यतुर्यांशे ॥ पद्यतेऽसौ । पदगतौ । पदरुजविशस्पृशोघञ् ॥ पद्यतेगम्यतेऽनेनवा । हलश्चेतिकरणे घञ् ॥

पादकटकः पुं० नूपुरे ॥ हंसके । शब्दरहितेपादभूषणे ॥ पादस्यकटकः ॥

पादकृच्छ्रः । पुं० व्रतविशेषे । यथा । एकभक्तेननक्तेनतथैवायाचितेनच । उपवासेनचैकेनपादकृच्छ्रउदाहृतः ॥ इतिगारु१०३ अध्यायः ॥

पादगंडिरः पुं० पादरोगविशेषे ॥ श्लीपदे । गोद० इ० गौड भा० ॥

पादग्रहणम् । न०अभिवादने । नामोच्चारणपूर्वकसंस्कृत प्रयोगेणनमस्कारे ॥ पादयोर्ग्रहणं स्पर्शः ॥ व्यत्यस्तपाणिना कार्यमुपसङ्ग्रहणंगुरोः । सव्येनसव्यः स्प्रष्टव्योदक्षिणेनच दक्षिणः ॥

पादचतुरः । पुं० छागे ॥ सैकते ॥

पिप्पले ॥ अश्वत्थे । करके ॥ परदोषैकप्रवक्तृपुरुषे ॥ इ० मे० ॥

पादचत्वरः । पुं० पादचतुरे ॥ इ० हेमचन्द्रः ॥

पादचारी । पुं० पादातौ ॥ त्रि० पद्भ्यां गमनशीले ॥

पादजः । पुं० शूद्रे ॥ पद्भ्यां जातः । जनी० डः ॥

पादत्राणम् । न० पादुकायाम् ॥

पाददद्रुः । पुं० विचर्चिकायाम् ॥

पादनिकेतः ॥ पुं० चरणपीठे ॥ पादयोर्निकेतः आश्रयः ॥

पादपः । पुं० । द्रौ । वृक्षे ॥ पादैः पिबति । पा० सुपीतियोगविभागात् कः ॥ पादपीठे ॥

पादपखण्डः । पुं० वृक्षसमूहे ॥ पादपानां समूहः । वृक्षादिभ्यः खण्डः

पादपरुहा । स्त्री० वन्दायाम् ॥

पादपा । स्त्री० पादुकायाम् ॥

पादपाशः । पुं० दामाञ्चने । अश्वपादरज्जौ ॥

पादपाशी । स्त्री० शृङ्खलायाम् । पैरकीसकली इ० भा० ॥ खड्कायाम् । खड्वा इ० भा० ॥

पादपीठः । पुं० न० पादासने । पादस्थापनपीठे । पादनिकेते ॥ इ० हे० चं० ॥ यथा । अस्पृष्टचरणाद्य स्वचूड़ामणिमरीचिभिः । नीराजयन्ति भूपालाः पादपीठान्तभूतलमि तिश्रीकृष्णमिश्रः ॥

पादपीठिका । स्त्री० नापितादिशिल्पे ॥

पादपोत्पलः । पुं० कर्णिकारे ॥ पादपेउत्पलम् तदाकारं पुष्पमस्य ॥

पादवलयः । पुं० हंसके । पादकटके ॥

पादवल्मीकम् । न० श्लीपदे ॥

पादमूलम् । न० चरणाधोभागे । गोहिरे ॥

पादरक्षणम् । न० पादुकायाम् ॥

पादरज्जुः । स्त्री० पार्याम् । हस्तिपादबन्धनगुणे ॥ चरणबन्धनदाममात्रे ॥

पादरथी । स्त्री० पादुकायाम् ॥

पादरोहणः । पुं० वटवृक्षे ॥

पादविकः । पुं० पथिके ॥ पदवींधावति । माथोत्तरपदेत्यादिनाठक् ॥

पादविरजाः । स्त्री० पादुकायाम् ॥

पादविहरणम् । न० पातक्षेपे ॥

पादशः । अ० पादम् पादमित्यर्थे ॥

पादशैलः । पुं० प्रत्यन्तपर्वते ॥

पादशोथः । पुं० पादगतशोफे ॥ यथा । अनन्योपद्रवकृतः शोथः पादसमुत्थितः । पुरुषं हन्तिनारीन्तु मुखजो गुह्यजोद्वयम् इति माधवः ॥

पादस्फोटः । पुं० विपादिकायाम् । बिवाइ० इ० भा० । स्फुटति । स्फुट० । घञ् । पादस्यस्फोटः ॥ पादौस्फोटयतिवा । कर्मण्यण् ॥

पादाकुलकम् । न० मात्रावृत्तविशेषे ॥ यथा । अक्षरगुरुलघुनियमविरहितं

भुजगराजपिङ्गलपरिभणितम् । भव तिसुगुम्फितषोड़शकलकंवाणीभूषा पादाकुलकम् ॥ यथा । मलयपवन हृतकुसुमपराग: परभृतनिभृतरणि तवनभाग : । चिरतरसञ्चितमान दुरन्त : काननमुद मुपनयति वस न्त : ॥

पादाग्रम् । न० प्रपदे । पादस्याग्रम् ॥

पादाङ्गदम् । न० नूपुरे ॥ पादस्याङ्ग दमिव ॥ यद्वा । पादएवाङ्गम् । पा दाङ्गंद्यति । दो० । दायतिवा । दै प्० । दयते । देङ् पालनेवा । आ तद्गुतिक : ॥

पादात् । पुं० पादातौ ॥

पादातम् । न० पत्तिसंहतौ ॥ पदाती नांसमूह : । भिक्षादित्त्वादण् ॥ पुं० । पादातौ ॥ पादाभ्यामतति । अ- त० । पचाद्यच् ॥

पादाति : । पुं० पत्तौ । पादातिके ॥

पादातिक : । पुं० पादातौ ॥ पादाति रेव । विनयादित्त्वात्स्वार्थेठक् ॥ पादाभ्यामतति अत० । बाहुलका त्तक्कोवा ॥

पादाभ्यासयमकम् । न० चित्रकाव्यप्र भेदे ॥ यथा । आपदिव्यापृतनया- स्तथायुयुधिरेनृपा : । आपदिव्या पृतनयाविस्मयंजनतायथेतिमाघका व्य१८ सर्गे ६० श्लोक : ॥ नृपारा- जान : । आपदिव्यसनेऽपि । व्या- पृतनयाप्रवृत्तिनीतिकाएवमन्त : न तुस्वापदत्वत्यर्थ तिभाव : । पृतनया सेनयासाधनेन । वाक्यान्तरस्थस्या पिपृतनाशब्दस्यात्रान्वयश्चित्रे सोढ व्य : । तथातेनप्रकारेणयुयुधिरेसम्प्र जह्नु : । यथा दिव्याजनताअन्तरिक्ष वर्त्ति सिद्धविद्याधरसङ्घोविस्मयमा प । अमानुषयुद्धं चक्रुरित्यर्थ : ॥

पादारक: । पुं० पोलिंदे । नौकावयव विशेषे ॥

पादार्घ्यणम् । न० पादप्रदाने ॥

पादालिन्द: । पुं० नौकायां ॥

पादावर्त्त : । पुं० अरघट्टके । रहंट्० इ० भा० ॥

पादाविक: । पुं० पादातौ ॥ पादाभ्याम वति । अवरक्षणादौ । वा० इक: ॥ यद्वा । पादेनावोरक्षणम् । तत्रनियु क्त० इतिठक् ॥

पादासनम् । न० पादपीठे ॥

पादी । पुं० पादविशिष्ट कुम्भीरादिज लजन्तुषु ॥ तेयथा । कुम्भीर कूर्मन नक्राश्वगोधानकरशङ्कव : । घण्टिका: शिशुमारश्चेत्यादय:पादिन:स्मृता: ॥ पादिनो पिचयेतेतुकोषस्थानां गुणै: समा : ॥ चतुर्थांशभागिनि ॥ यथा । सर्वेषामर्द्धिनोमुख्यास्तदर्द्धेना र्द्धिनोऽपरे । तृतीयिनस्तृतीयांशाश्च तुर्थांशाश्चपादिन : ॥ त्रि० । पाद- विशिष्टे ॥

पादुक: । त्रि० गमनशीले ॥

पादुका । स्त्री० पादत्राणे । चर्मादिनिर्मितपादाच्छादने । उपानहि ॥ पादूएव । स्वार्थेक: ॥

पादुकाकार: । पुं० चर्मकारे ॥ पादुकांकरोति । डुकृञ्० । कर्मण्यण् ॥

पादुकाकृत् । पुं० चर्मकारे ॥

पादू: । स्त्री० पादुकायाम् ॥ पद्यतेऽनेनया । पद० । णित्कसिपद्यर्त्तेरित्यू: ॥

पादूकृत् । पुं० चर्मकारे ॥ पादूंकरोति । कृञ्० । क्विप् । तुक् ॥

पादोदकम् । न० चरणधौतजले ॥ चरणामृते ॥ यथा । हरिरूपंमुखेनाम नैवेद्यमुदरेहरे: । पादोदकञ्चनिर्माल्यंमस्तकेयस्यसोच्युत: ॥ नैवेद्यमन्नं तुलसीविमिश्रंविशेषत: पादजलंपवित्रं । योश्नातिनित्यंप्रयतो मुरारे: प्राप्नोतिमुप्रं मयुतांसभक्तिमितिपाद्मोत्तरखण्डे १०० अध्याय: ॥ अपिचतत्रैव । हत्यां हन्ति यदङ्घ्रिसङ्गितुलसीस्तेयञ्च पादोदकं नैवेद्यंवहुमद्यपानदुरितंगुर्वङ्गनासङ्गमम् । भक्त्याधीनमतिस्थिति र्हरिजनैतत्सङ्गति: सज्जांशालग्रामशिलादिमूर्तिसहितांजानन्ति केवैहरेरिति ॥ श्रीनृसिंहपुराणे गंगाप्रयागगयनैमिषपुष्कराणिपुण्यानियानि कुरुजाङ्गलयामुनानि । कालिनतीर्थसलिलानिपुनन्तिपापं-पादोदकंभगवत:प्रपुनातिसद्यइति पीतेपादोदकेविष्णोर्यद्विप्राणैर्विमुच्यते । हत्वायमभटान्सर्वान्वैष्णवंलोकमाप्नुयात् ॥

पाद्धतम् । न० पद्धतिसमूहे ॥ भि० अण्० ॥

पाद्म: । पुं० वेधसि ॥ न० । पद्मपुराणे ॥

पाद्यम् । न० पादार्थवारिणि । पादप्रक्षालनार्थजले ॥ पाद्यपात्रलक्षणं यथा । षडङ्गुलंप्रविस्तारमुत्सेधश्चतुरङ्गुलम् । श्रोष्ठमेकाङ्गुलंकुर्यान्नासिकांचतुरङ्गुलाम् ॥ पृष्ठे पादसमायुक्तंचतुरङ्गुलमानत: । पाद्यपात्रमितिख्यातंसर्वदेवप्रपूजने इति ॥ पादार्थमुदकम् । पादार्घाभ्याञ्चेति यत् ॥

पान: । पुं० नि:श्वासे ॥ शौण्डिकालये । शुण्डायाम् । खड्गादे: संस्कारविशेषे । पाण० इ० भा० ॥

पानम् । न० पीतौ । द्रवद्रव्यस्यगलाधोनयने । पीना० इ० भा० भाजने ॥ रक्षणे ॥ शौण्डिकालये ॥ पिवंत्यत्र । पापाने । अधिकरणेल्युट् ॥ पेयेजलादौ ॥ पीयते यत्तत् । कृत्यल्युटोबहुलमितिकर्मणिल्युट् ॥

पानकम् । न० पन्नापानारसवत्० इ० भा० प्र० पेयपदार्थे ॥ तत्राम्रफलपानकम् ॥ यथा । आममाम्रंजल-

खिन्नं मर्द्दितं दृढपाणिना। सिताशीताम्बुसंयुक्तं कर्पूरमरिचान्वितम्॥ प्रपानकमिदं श्रेष्ठं भीमसेनेन निर्मितम्। सद्योरुचिकरं बल्यं शीघ्रमिन्द्रियतर्पणम्॥ अपक्वाम्ररसोद्भूतं पानकं वातनाशनम्। कफपित्तकरं किञ्चित्प्रत्यहं यदि सेवितम्॥ पक्वाम्रस्य तु। सुपक्वमाम्रस्य फलं सुमुष्टिना सम्मर्दितं शर्करया समन्वितम्। एलालवङ्गार्द्रकवासवासितं वर्णान्वितं कस्य न रोचकं भवेत्॥ पानकं चाम्रसम्भूतं स्वाद्वम्लं गुरु पित्तजित्। सुहृद्यं श्लेष्मकृद्बल्यं वर्ण्यं वृष्यं रुचिप्रदम्॥ -(**‡**)- ॥ अम्लिकाफलपानकं यथा। अम्लिकायाः फलं पक्वं मर्द्दितं वारिणा दृढम्। शर्करामरिचोन्मिश्रं लवंगेन्दुसुवासितम्॥ अम्लिकाफलसम्भूतं पानकं वातनाशनम्। पित्तश्लेष्मकरं किञ्चित्सुरुच्यं वह्निबोधनम्॥ निम्बूफलपानकं यथा। भागैकं निम्बुजं तोयं षड्भागं शर्करोदकम्। लवङ्गमरिचोन्मिश्रं पानकं पानकोत्तमम्॥ निम्बूफलभवं पानमत्यम्लं वातनाशनम्। वह्निदीप्तिकरं रुच्यं समस्ताहारपाचकम्॥ (००)॥ धान्याकपानकं यथा। शिलायां साधु सम्पिष्टं धान्याकं वस्त्रगालितम्। शर्करोदकसंयुक्तं कर्पूरादिसुसंस्कृतम्॥ नवीने मृन्मये पाचे स्थितं पित्तहरं परम्॥०॥ जम्ब्वाः पानकं यथा। जम्बूफलं स्थूलतरं सुपक्वं सम्मर्द्दितं शर्करयाम्बुजालम्। सुवासितं वेल्लजभृङ्गपत्रैः रुचिं विधत्ते विरुचौ जनानाम्॥ जम्बूफलभवं रुच्यं पानकं कफनाशनम्। कषायं वातकृत्स्तोकं स्वाद्वम्लं ग्राहकं परम्॥ बीजपूरपानकम्। मातुलुङ्गरसेऽप्यर्ध्यं त्रिगुणं शार्करं जलम्। कर्पूरमरिचोन्मिश्रं पानकं स्यादिदं वरम्। मातुलुङ्गभवं पानं शूलानाहविनाशनम्। श्वासकासारुचीवातविड्बन्धशुचपूजितम्॥ हैमकिरणान्तु। शर्करानालिकेलस्वबीजपूररसप्लुतम्। पटपूतं भवेद्धैमकिरणं नामपानकम्॥ पानकं हैमकिरणं रुच्यं वृष्यं बलप्रदम्। सुस्निग्धं वातहृच्छुभ्रं किञ्चित्कफकरं गुरु॥ करमर्दपानकं यथा। लवङ्गार्द्रकसंयुक्तं सुपिष्टं वारिणा युतम्। करमर्दकरैर्मध्ये सप्तभागसितान्वितम्॥ वातहृद्रुचिदं भव्यं हृद्यमम्लतरं स्मृतम्। रक्तपित्तकरं श्लेष्मामाकण्ठ्यं कारमर्दिकम्॥ नारङ्गपानकं यथा। सुपक्वनारङ्गफलं निपीडितं संयोजितं शर्करयातिशुभ्रया। सहार्द्रकं चेन्दुकणेन वासितम् पानेच्छया केन न संस्तुतं क्षणम्॥ नारङ्गफलसम्भूतं पानकं वातनाशनम्। मधुरं विशदं रुच्यं सुस्निग्धं पित्तहृद्दृढम्।०।

चारस्यते । चारमज्जफलजंसशर्करं मर्दितंशिशिरवारिणादृढम् । ऐल-मार्द्रकयुतेनसुवासंभक्तसिक्थमिलितंक्षतहासम् ॥ चारस्यफलजंपानं-गुरुहृष्यंरुचिप्रदम् । कफपित्तहरं-श्रेष्ठंहृद्यंमधुरपाकिच ॥ परूषकीरसु क्रादिद्राक्षाद्यादाडिमजंतथा । एकैकं सम्भवंभिन्नंपानकंक्रियतेबुधैः ॥ एवमम्लस्यपुष्पस्य फलस्याम्लस्यवातथा । शर्करामरिचोन्मिश्रंरस्यंस्यात् पानकंवरम् । एवंहिपानककार्यं-सुधियासुष्ठुयत्कृतम् । गुणाद्रव्यानुसारेणज्ञातव्याः पानकेषुच

पानगोष्ठिका । स्त्री० आपाने । सम्भूयपिवन्तियत्र० अस्मिन्स्थाने ॥ पानस्यगोष्ठी । स्वार्थेकः ॥

पानगोष्ठी । स्त्री० पानगोष्ठिकायाम् ॥

पानपात्रम् । न० मद्यपानपात्रे । चषके ॥ अस्यपरिमाणाद्युक्तंकुलसारे- । नयनाग्निवाणसङ्ख्याकर्षैस्तुपरमेश्वरि । हैतुपात्रंप्रकर्त्तव्यमित्युक्तंकुलसाधने ॥ इतोप्यधिकपात्रन्तुनकर्त्तव्यंचसाधकैरिति ॥ कर्षैर्लौकिकतोलकमित्यर्थः ॥ तदुक्तंकुलोत्तमे । गुञ्जाद्वादशमाषः स्यात्तदष्टौ-कर्षउच्यतइति ॥ पानस्यपानायवापात्रम् ॥

पानवणिक् । पुं० शौण्डिके ॥ पानेन उपलक्षितो वणिक् ॥

पानभाजनम् । न० पानपात्रे । कंसे । कटोरा० इ० भाषा ॥ पीयते० पानम् । क्षीरादि । पापाने । ल्युट् । पानस्यभाजनम् ॥

पानसम् । न० पनसभवमद्ये ॥ त्रि० पनससम्बन्धिनि । पनसस्येदम् । अण् ।

पानात्ययः । पुं० मदात्ययरोगे ॥

पानिलम् । न० पानपात्रे ॥

पानीयम् । त्रि० पातव्ये । पेये ॥ रक्षणीये ॥ यथा । पानीयंपानीयंशरदिवसन्तेचपानीयमिति । अस्यार्थः । पानीयंजलंशरदिपानीयम्पानार्हम्भवतिनिर्मलत्त्वात्त्रिदोषघ्नत्त्वात्विशेषतः पित्तोपशान्तित्त्वात् । वसन्तेचपुनस्तदेवपानीयंरक्षणीय-मल्पंदेयमितिभावः । पारक्षणे ॥ न० उदके । जले । सलिले ॥ अस्य गुणायथा । पानीयंभ्रमनाशनंक्लमहरंमूर्च्छापिपासापहंतन्द्राछर्द्दिविनाशनंवलकरंनिद्राहरंतर्पणम् । हृद्यंगुप्तरसंह्यजीर्णशमनंनित्यंहितं शीतलंलघ्वच्छंरसकारणंनिगदितं-पीयूषवज्जीवनम् ॥ तद्भेदास्तु । पानीयंमुनिभिःप्रोक्तंदिव्यंभौममिति द्विधा । दिव्यञ्चतुर्विधंप्रोक्तंधाराजं करकाभवम् ॥ तौषारञ्चतथाहैमंतेषुधारंगुणाधिकम् ॥ भौममम्भोनिगदितंप्रथमंत्रिविधंबुधैः ॥ जाङ्गलं

परमानूपंतत : साधारणंक्रमात् ॥ अनात्तं वंप्रमुखन्निवारिवारिधरास्तु यत् । तत्त्रिदोषायसर्वेषांदेहिनां-परिकीर्तितम् ॥ नादेयमौद्भिदंचैव नैर्झरंसारसंतथा । ताड़ागञ्चतथा-वाप्यंकौपंचौडाञ्चपाल्वलम् ॥ वि-किरञ्चैवकैदारंवार्षिकञ्चापिकीर्त्ति तम् । भौमान्येतानिवारीणि ज्ञात व्यानिविचक्षणै : ॥ भुक्त्यादौसलि लंपीतंकार्श्यमन्दाग्निदोषकृत । म ध्येऽग्निदीपनंश्रेष्ठंचान्ते स्थौल्यक फप्रदम् ॥ पानीयंप्राणिन : प्राणाः पानीयंपावनंमहत् । पानीयस्यप्रदा नेनतृप्तिर्भवतिशाश्वती ॥ पीयते । पापाने । अनीयर् ॥ पायतेवा । पै शोषणे । अनीयर् ॥

पानीयतण्डुलीय : । पुं० तण्डुलीय प्रभेदे । कञ्चटे ॥

पानीयनकुल : । पुं० उद्रे । जलमार्जा रे ॥

पानीयपृष्ठज: । पुं० कुम्भ्याम् ॥

पानीयफलम् । न० मखान्ने । मखाना इतिभाषा० ॥ शृङ्गाटके । सिंघाडा इ० भा० ॥

पानीयमूलम् । न० कुम्भ्याम् । सोमरा ज्यां ॥

पानीयमूलकम् । न० सोमराज्याम् ॥

पानीयवर्णिका । स्त्री० वालुकायाम् ॥

पानीयशाला । स्त्री० प्रपायाम् ॥ पानी यस्यशाला ॥ जलावस्थानगृहे ॥

पानीयशालिका । स्त्री० प्रपायाम् ॥ स्वार्थेकन् ॥

पानीयामलकम् । न० प्राचीनामलके ॥ प्राचीनामलकंलोकेपानीयामल-कंस्मृतम् ॥

पानीयालु : । पुं० जलालौ । पनिया लु० इ० भा० ॥

पानीयाम्ला । स्त्री० वल्वजायाम् ॥

पान्थ : । त्रि० पथिके ॥ पन्थानंनित्य गच्छति । पन्थोणनित्यम् । इ० प-न्थादेशोणप्रत्ययश्च ॥ स्त्री० । पान्था

पापम् । न० अधर्मे । अनर्थानुबन्धिनि । किल्बिषे । वृजिने । एनसि । दु-रिते ॥ निषिद्धकर्मानुष्ठानविहित कर्माऽननुष्ठानाभ्यांपापोत्पत्तिंसवि शेषमाहश्रीसदाशिव : । अनुष्ठानं-निषिद्धस्यत्यागोविहितकर्मण : । नृणांजनयत : पापंक्लेशशोकामय-प्रदम् ॥ स्वानिष्टमात्रजननात्परा-निष्टोपपादनात् । तदेवपापंद्विविधं जानीहिकुलनायिके ॥ परानिष्टक-रात्पापान्मुच्यतेराजशासनात् । अ न्यस्मान्मुच्यतेमर्त्य : प्रायश्चित्यास माधिना ॥ प्रायश्चित्याथवादण्डैर्न-पूतायेकृतांहस : । नरकाननिव-र्त्तन्तेइहामुत्रनिगर्हिता इति श्री महानिर्वाणतन्त्रम् ॥ तद्दशविधंय-था । प्राणाभिपातनंस्तैन्यंपरदार

मथापिच । चीणिपापानिकायेनस र्वत : परिवर्ज्जयेत् ॥ असत्प्रलापं पारुष्यं पैशुन्यमनृतंतथा । चत्वारि वाचाराजेन्द्रनजल्पे तनचिन्तयेत् ॥ अनभिध्यापरस्वे षुसर्वसत्त्वे षुसौहृ-दम् । कर्मणांफलमस्तीतितिचिविधंम नसाचरेत् ॥ अपिच । अदत्तानामु पादानंहिंसाचैवाविधानतः । परदा रोपसेवाचकायिकंचिविधंस्मृतम् ॥ पारुष्यमनृतञ्चैवपैशुन्यंचापिसर्व-श : । असम्बद्धप्रलापश्चवाङ्मयंस्या-च्चतुर्विधम् ॥ परद्रव्ये ष्वपिध्यानंम नसानिष्ठचिंतनम् । वितथाभिनि-वेशश्चविविधंकर्ममानसम् । चि० । अधर्मिणि । शास्त्रप्रतिषिद्धकारिणि ॥ यथा । कथापिखलुपापानामल-मश्रेयसेभवेदिति ॥ क्रूरे । परद्रो हादिकरे ॥ " पात्यस्मादात्मानम् । पारक्षणे । पानीविषिभ्य : प : ॥ पापमस्यास्तिवा । अर्शआद्यच् ॥ पापंचिन्तयतेचैवब्रवीतिचकरोतिच । तस्याधर्मेनिविष्टस्य गुणानश्यन्ति-साधव : ॥ धर्मनित्य : प्रशान्तात्मा कार्ययोगवह : सदा । नाधर्मे कुरु तेवुद्धिं नचपापेप्रवर्त्तते ॥ धर्म लि प्सोधर्मे नितरांरत : । कार्ययोगव-ह : कार्योपायतत्पर : ॥

पापकम् । न० दुरदृष्टे । पाप्मनि । पापे ॥

पापकर्त्तृकयोग : । पुं० याचायोगवि शेषे ॥ यथा । दुर्बलोयदिमार्गेशोनि वसेत्पापमध्यग : । पापकर्त्तृकयो गोयंयातु : पक्षौंनिहन्तिवै ॥

पापकर्म्मा । चि० पापाचारे ॥ नचिरं पापकर्माण : क्रूरालोकजुगुप्सिता: । ऐश्वर्यप्राप्यतिष्ठन्ति शीर्णमूला-इवद्रुमा : ॥ पापंकर्म्म यस्यस : ॥

पापकृत् । चि० पापकारिणि ॥ पापं-कृतवानितिविग्रहेसुकर्म पापमन्त्र-पुण्ये षुकृञ इतिक्विप् ॥

पापकृत्तम : । चि० अतिशयपापका-रिणि ॥

पापगण: । पुं० पञ्चमाचस्याष्टमप्रभेदे ॥

पापग्रह : । पुं० क्षीणचन्द्रादौ ॥ य-था । क्षीणेन्दु : कुजोराहु: शनि स्तैर्युतश्चन्द्रज: । रवि:पापाभवन्त्ये तेशुभास्त्वन्ये प्रकीर्त्तिता: ॥ जन्म राश्यपेक्षयाषष्ठादिस्थानस्था: पा-पा अपिशुभाभवन्ति । यथा । केतूप्लवभौममन्दगतय : षष्ठत्रिसंस्था : शुभाश्चन्द्रार्कावपितेचतौचदशमौ-चन्द्र : पुन : सप्तम : । जीव : स प्त नवद्विपञ्चमगतोयुग्मेषुसोमात्म ज : शुक्र: षड्दशसप्तवर्जमितरेस र्वेऽप्युपान्ते शुभाइति ॥

पापघ्न : । पुं० तिले ॥ चि० पापना-शके ॥

पापचेलिका । स्त्री० अम्बष्ठायाम् ।

पाठायाम् ॥
पापचेली । स्त्री० प्राचीनायाम् ॥ अम्बष्ठायाम् । पाठायाम् ॥ पापेचलति । चलविलसने , पचादौ चेलडितिनिपातनात्ङीप् ॥ पचेर्यङ्न्तादचि पापचीति पापचो वायुः । तमीरयति वा । अण् ॥
पापपति : । पुं० जारे । उपपतौ ॥
पापपुरुष : । पुं० पापमयाङ्गनरे ॥ स चोक्तः पाद्मे क्रियायोगसारे । सृष्ट्वादौ पुरुषः श्रेष्ठः समारं स चराचरम् । सर्वेषां दमनार्थाय सृष्टवान् पापपूरुषम् ॥ द्विजातिहत्यामूर्द्धानं मदिरापानलोचनम् । सुवर्णस्तेयवदनं गुरुतल्पगतिश्रुतिम् ॥ स्त्रीहत्यानासिकं द्वौ वगोहत्यादोषबाहुकम् । न्यासापहरणग्रीवं भ्रूणहत्यागलं तथा ॥ परस्त्रीगतिवृक्षालं सुहृल्लोकवधोदरम् । शरणापन्नहत्यादिनाभिं गर्भकथाकटिम् ॥ गुरुनिन्दासक्थिभागं कन्याविक्रयशेफसम् । विश्वासवाक्यकथनपायुं पितृवधाङ्घ्रिकम् ॥ उपपातकरोमाणं महाकायं भयङ्करम् । कृष्णवर्णं पिङ्गनेत्रं स्वाश्रयात्यन्तदुःखदमिति ॥
पापफलम् । न० रोगे ॥ कर्मविपाके ॥
पापमुक्त : । त्रि० निष्पापे ॥
पापयोनि : । पुं० अजे ॥ तिरश्चि ॥
पापरोग : । पुं० मसूरीरोगे ॥ अष्टौ पापरोगा : । तेच । उन्माद : । त्वग्दोष : । राजयक्ष्मा । श्वास: । मधुमेह : । भगन्दर : । महोदर : । अश्मरी । इति ॥
पापरोगी । त्रि० कुष्ठिनि ॥ क्षयरोगिणि ॥ पापरोगाणामष्टविधत्वादष्टौ पापरोगिणो भवन्ति ॥
पापर्द्धि : । पुं० मृगयायाम् ॥ द्रु० है०
पापल : । त्रि० पापयाहके ॥
पापशमन : । त्रि० पापनाशके ॥
पापशमनी । स्त्री० शमीवृक्षे ॥ पापनाशिकायाम् ॥
पापात्मा । पुं० अधर्मशीले । पापाशये । पापिनि ॥
पापिष्ठा । स्त्री० वर्णवृत्तविशेषे ॥ आदौ कर्णद्वयलिलितं कृत्वा विप्रं गुरुसहितम् । तद्वद्वृत्तं पिंगलभणितं पापिष्ठेति श्रवणहितम् ॥ यथा । भामंभामंभुवनतलं दर्शं दर्शं जगदखिलम् । भूयोभूयः परिगुणितम् विष्णोर्नाम श्रवणहितम् ॥
पापी । त्रि० पापयुक्ते ॥
पाप्मा । पुं० पापे ॥ त्रि० । तद्वति । आप्नोति । व्याप्नोति लोकान् । आप्लृ० । नामन्सीमन्व्योमन्निति० निपातित: ॥ पाति पिबति वा । पा० । नामन्निति० मनिन्० धातो : पुगागमश्च निपातनात् ॥
पामघ्न : । पुं० गन्धके ॥

पामघ्नी । स्त्री० कटुकायाम् ॥ इति० राजनिर्घण्टः ॥

पाम । न० विचर्चिकायाम् । कच्छ्वाम्॥ पायत्यङ्गम् । पैशोषणे । मनिन् ॥ पायतेदेहोऽस्माद्वा । पारक्षणे । पिवतिदेहंवा ॥

पामनः । त्रि० कच्छुरे । पामरोगविशिष्टे । विचर्चिकायुक्ते ॥ पामाऽस्यास्ति । पामादित्वान्नः ॥

पामरः । त्रि० खले ॥ नीचे ॥ मूर्खे ॥ पामानंराति । रा० । आतइतिकः ॥ यद्वा । पाधर्मः मृयतेयेन । मृङ् प्राणत्यागे । पुंसीतिघः ॥

पामरोद्गारा । स्त्री० गुडूच्याम् ॥

पामवान् । त्रि० पामने ॥ अस्त्यर्थेमतुप् ॥

पामा । स्त्री० विचर्चिकायाम्॥कच्छ्वाम् । खर्ज्वाम् ॥ अस्याऔषधं यथा । हरिद्राहरितालश्चदूर्वागोमूत्रसैन्धवम् । अयंलेपोहन्तिद्रद्रूंपामानंवेगरंतथा ॥ अपिच । माहिषंनवनीतंचसिन्दूरश्चमरीचकम् । पामाविलेपितानश्येद्वहुलापिद्रुषध्वज ॥ अन्यच्च ॥ मरिचंत्रिवृतंकुष्ठंहरितालंमनश्शिला । देवदारुहरिद्रेद्वेकुष्ठंमांसीतिचन्दनम् ॥ विशालाकरवीरश्च अर्कक्षीरंसकृत्फलम् । एषांचकार्षिकोभागोविषस्यार्द्धपलंभवेत् ॥ प्रस्थंकटुकतैलस्यगोमूत्रेचतुर्गुणेपचेत् । मृत्पात्रेलोहपात्रेवाशनैर्मृद्वग्निनापचेत् ॥ पामाविचर्चिकाचैव दद्रुविस्फोटकानिच । अभ्यङ्गेनप्रणश्यन्ति कोमलत्वञ्चजायते ॥ प्रसूतान्यपिश्वित्राणितैलेनानेनम्रक्षणात् । चिरोत्थितमपिश्वित्रं विवर्णंतत्क्षणाद्भवेदिति गारुडे १९४ अध्यायः ॥ पायत्यङ्गम् । पैं० । मनिन् ॥ मनइति ङीप् । डाबुभाभ्यामितिडाप् ॥

पामारिः । पुं० गन्धके ॥

पायसः । पुं० न० क्षीरतण्डुलमिश्रे । परमान्ने ॥ अतप्ततण्डुलाधौताः परिभृष्टाघृतेनच । खण्डयुक्तेनदुग्धेनपाचिताः पायसोभवेत् ॥ पायसः कफकृद्बल्योविष्टम्भीमधुरोगुरुः ॥ अपिच । पायसंदुर्जरंवल्यं धातुपुष्टिविवर्द्धनम् । विष्टम्भजननंहन्तिरक्तपित्ताग्निमारुतम् ॥ श्रीवासे । सरलद्रवेटारपिन्इति भा० ॥ पयएव । प्रज्ञाद्यण् ॥ पयसोविकारोवा । तस्यविकारइत्यण् ॥ पयसिसंस्कृतोवा । संस्कृतंभक्षा० इत्यण् ॥

पायिकः । पुं० पदातिके । पायकइतिभाषा ॥ इति शब्दरत्नावली ॥

पायितः । त्रि० पानङ्कारिते ॥ पिवतेर्ण्यन्तात्कर्तरिक्तः । शाच्छासाह्वाव्यावेपांयुगितियुगागमः ॥

पायुः । पुं० मलद्वारे । अपाने । गुदे॥

अवाग्गतिरपानश्चपायुरध्यात्ममुच्यते । अधिभूतंविसर्गश्चमित्रस्तत्राधिदैवतम् ॥ पायतिशोषयतितैलमितिपायु : ॥ पुं० । कृवापाजीत्युण् । आतोयुक् ॥ यद्वा पातिमलनिस्सारणेन । पारत्राणे पिबतिवस्त्यौषधंवा । पापाने । प्राग्वत् ॥ त्रि० रक्षके ॥

पाय्यम् । न० परिमाणे । यौतवे ॥ मीयतेऽनेन । माङ्माने । पाय्यसान्नाय्येतिनिपातनात्ण्यत्धात्वादे: पकारादेशोयुगागमश्च ॥ जले ॥ त्रि० । निन्दनीये ॥

पारम् । न० परतटे । नदीलङ्घनाद्गन्तव्यतीरे ॥ पुं० । न० प्राप्ते ॥ पारयति । पारतीरकर्मसमाप्तौ ॥ पचाद्यच् ॥ समाप्तौ ॥ पुं० । पारदेपीतिकश्चित् ॥

पारकुलीन : । त्रि० परकुलेसाधौ ॥ प्रति० खञ् ॥

पारक्य : । त्रि० परकीये ॥ यथा । यन्नाम्नातंस्वशाखायांपारक्यमविरोधियत् । विद्वद्भिस्तदनुष्ठेयमग्निहोत्रादिकर्म्मवत् इति ॥ पुं० । परलोकहितकर्मणि । यथा । पादेनतस्यपारक्यं कुर्यात्सञ्चयमात्मवान् । अर्द्धेनचात्मभरणं नित्यनैमित्तिकंतथा ॥ पादस्यार्द्धार्द्धमर्थस्यमूलभूतंविवर्द्धयेत् । एवमाचरत : पुंसोह्यर्थ : साफल्यमृच्छतीतिमार्कण्डेयपुराणम् ॥

पारग : । त्रि० । पारगामिनि ॥ पारङ्गच्छति । गम्लृ० । अन्तात्यन्ताध्वदूरपारसर्वेत्यादिनागमेर्ड : प्रत्यय : ॥

पारगत : । पुं० जिने ॥ त्रि० । पारगे ॥

पारक् । न० सुवर्णे ॥ पारयति । पार० । पारयतेरजि : ॥

पारजायिक : । पुं० पारदारिके ॥ इतिमहाभारते राजधर्म : ॥

पारटीट : । पुं० । अश्मनि ॥

पारणा: । पुं० मेघे ॥ न० । पारणायाम् ॥ यथा । पारणंपावनंपुंसां सर्वपापप्रणाशनम् । उपवासाङ्गभूतञ्चफलदंशुद्धिकारणम् ॥ सर्वेष्वेवोपवासेषु दिवापारणमिष्यते । अन्यथाफलहानि : स्याद्दतेधारणपारणम् ॥ नराचौपारणंकुर्याद्दते वैरोहिणीव्रतात् । निशायांपारणं कुर्याद्वर्जयित्वामहानिशाम् ॥ पूर्णाहेपारणंशस्तं कृत्वाविप्रसुरार्चनम् । सर्वेषांसम्मतंकुर्याद्दतेवैरोहिणीव्रतमितिब्रह्मवैवर्त्ते श्रीकृष्णजन्मखंडे ८ अध्याय : ॥ जन्माष्टमीव्रतेपारणकालस्तु । अष्टम्यामथरोहिण्यां नकुर्यात्पारणंक्वचित् । हन्यात् पुराकृतंकर्म उपवासार्जितंफलम् ॥ तिथिरष्टगुणं हन्तिनक्षत्रञ्चचतुर्गुणम् । तस्मात्प्रयत्नत : कुर्या

त् तिथिभान्ते चपारणम् ॥ अत्रो
भयवियोगेपारणमुक्तम् । यदासार्द्ध
प्रहरनिशाभ्यन्तरेएकस्यैववियोगस्त
दैकतरवियोगेपिपारणम् । तथाच
नारदीये । तिथिनक्षत्रसंयोगेउप
वासोयदाभवेत् । पारणन्तुनकर्त्त
व्यंयावन्नैकस्यसंक्षयः ॥ सांयोगि
केव्रतेप्राप्ते यद्यप्येकोवियुज्यते । त
त्रैवपारणंकुर्यादेवंवेदविदोविदुः
॥ यदैकस्यापि । सार्द्धप्रहरनिशाभ्य
न्तरेनवियोगस्तदातयोरवियोगेपिप्रा
तरुत्सवान्ते पारणम्तिथ्यन्ते चोत्स
वान्ते वाव्रतीकुर्वीतपारणमित्युक्त
रिति ॥

पारणा । स्त्री० । उपवासोत्तरदिने-
विहितकालेविहितभोजने ॥

पारतः । पुं० । पारदे । पारा० इ०
भा० ॥ पारंतनोति । तनु० ।
अन्येभ्यो० डः ॥

पारतन्त्र्यम् । न० । पराधीने । परत
न्त्रतायाम् । पराधीनविषयताशालित्वे

पारत्रिकम् त्रि० । परलोकभवे ॥

पारदः । पुं० रसराजे । रसेन्द्रे । महार
से । चपले । रसे । सूते । यथा । पा
रदस्तुमनाक्पाण्डुः सूतस्तुरहितो
मलात् । पारदस्तुमनाक्शीतः स
र्वेतुल्यगुणाः स्मृताः ॥ इतिशब्दा
र्णव ः ॥ तस्योत्पत्त्यादयोयथा ।
शिवाङ्गात्प्रच्युतंरेतः पतितंधर-
णीतले । तद्देहसारजातत्वाच्छुक्ल
मच्छमभूत्ततत् ॥ क्षेत्रभेदेन त्रि
त्रेयंशिववीर्यंचतुर्विधम् । श्वेतंरक्तं
तथापीतंकृष्णंतत्तु भवेत्क्रमात् ॥
ब्राह्मणः क्षत्रियोवैश्यः शूद्रस्तुख
लुजातितः । श्वेतंशस्तंरुजांनाशे
रक्तंकिलरसायने ॥ धातुवादेतुतत्
पीतंखेगतौकृष्णमेवच ॥ पारदः ष
ड्रसः स्निग्धस्त्रिदोषघ्नोरसायनः ।
योगवाहीमहावृष्यः सदादृष्टिबल
प्रदः ॥ सर्वामयहरः प्रोक्तोविशेषा
त्सर्वकुष्ठनुत् । स्वस्थोरसोभवेद्ब्र
ह्मावद्धोज्ञेयोजनार्दनः ॥ रञ्जितः
क्रामितश्चापिसाक्षाद्देवोमहेश्वरः ॥
मूर्च्छित्वाहरतिरुजंबन्धनमनुभूय-
खेगतिंकुरुते । अजरीकरोतिहिमृ-
तः कोन्यः करुणाकरः सूतात् ॥ रसामृ
ते । यस्ययोगस्ययोयोगस्तेनैवसहयो
जितः । रसेन्द्रोहन्तितंरोगंनरकुञ्जर-
वाजिनाम् ॥ तस्यदोषायथा । मलं
विषंवह्निगिरित्वचापल्यंनैसर्गिकंदोष
मुशन्तिपारदे । उपाधिजौद्वौत्रपुना
गयोगजौदोषौरसेन्द्रे कथितौमुनी
श्वरैः ॥ मलेनमूर्च्छामरणंविषेणदा
होग्निनाकष्टतरः शरीरे । देहस्यजा
ड्यंगिरिणासदास्याच्चाञ्चल्यतोवीर्य
हृतिश्चपुंसाम् ॥ वङ्गेनकुष्ठंभुजगेन
गण्डोभवेदतोसौपरिशोधनीयः ।
वह्निर्विषंमलश्चेतिमुख्या दोषास्त्र

योरसि ॥ एतेकुर्वन्तिसन्तापंमृतिंमूर्छांन्नृणांक्रमात् ॥ अन्येपिकथितादोषाभिषग्भिः पारदेयदि । तथाप्येतेत्रयोदोषाहरणीयाविशेषतः ॥ संस्कारहीनं खलुसूतराजंयः सेवतेतस्यकरोतिबाधाम् । देहस्यनाशंविदधातिनूनंकष्टांश्चरोगान्जनयेन्नराणाम् ॥ पञ्चवशब्दवाच्ये स्त्रैच्छजातिविशेषे ॥ त्रि० पारदातरि ॥ पारंददाति । डदाअ० । आतोनुपेतिकः ॥ पारदस्यमारितस्यमूर्च्छितस्यगुणायथा । पारदः क्रमिकुष्ठघ्नोजयदोदृष्टिदः सरः । मृत्युञ्चमहावीर्योयोगवाहीजराहरः ॥ मृत्योजीरूपदोवृष्योवह्निकृद्धातुवर्द्धनः । षण्ढत्वनाशनः शूरः खेचरः सिद्धिदः परः ॥ पारदःसकलरोगहास्मृतः षड्रसोनिखिलयोगवाहकः । पञ्चभूतमयएषकीर्त्तितस्तेनतद्गुणगणैर्विराजते ॥ अथास्यशोधनविधिः । तत्रस्वेदनम् । नानाधान्यैर्यथाप्राप्तैस्तुषवर्जैजरान्वितैः । मृद्भाण्डंपूरितंरक्षेद्यावदम्लत्वमाप्नुयात् ॥ तन्मध्येभृङ्गराणमुण्डीविष्णुक्रान्तापुनर्नवा । मीनाक्षीचैवसर्पाक्षीसहदेवीशतावरी ॥ त्रिफलागिरिकर्णीचहंसपादीचचित्रकम् । समूलं कुट्टयित्त्वातुयथालाभंविनिःक्षिपेत् ॥ पूर्वाम्लभाण्डमध्येतु धान्याम्लक

मिदंस्मृतम् । स्वेदनादिषुसर्वत्र रसराजस्ययोजयेत् ॥ विष्णुक्रान्तागिरिकर्णीच अपराजितैवसर्व त नीलपुष्पभेदात् ॥ अस्यम्लमारनालं वातदभावेप्रयोजयेत् । तदभावे । धान्याम्लाभावे । त्र्यूषणंलवणंराजीरजनीत्रिफलाद्रकम् । महाबलानागबलामेघनादः पुनर्नवा ॥ मेषशृङ्गीचित्रकश्चनवसारंसमंसमम् । एतत्समस्तंव्यस्तंवापूर्वाम्लेनैव पेषयेत् ॥ प्रलिम्पेत्तेनकल्केनवस्त्रमङ्गुलमात्रकम् । तन्मध्येनिःक्षिपेत्सूतंबध्वातत्त्रिदिनंपचेत् ॥ दोलायन्त्रेऽम्लसंयुक्तेजायतेस्वेदितोरसः । मेषशृङ्गीमेढाशृङ्गी । तदलाभेकर्कटशृङ्गीग्राह्या ॥ नवसारम् नौसादर । अन्यच्च । मूलकानलसिन्धूत्थव्यूषणार्द्रकराजिकाः । रसस्यषोडशांशेनद्रव्यंधुंज्यात्पृथक्पृथक् ॥ द्रव्येष्वनुक्तमानेषुमतंभानमिदंबुधैः । घटाहतेषुचैतेषुसूतं प्रक्षिप्यकाञ्जिके ॥ स्वेदयेद्दिनमेकञ्चदोलायन्त्रेणबुद्धिमान् । स्वेदात्तीव्रोभवेत्सूतोमर्दनाच्चसुनिर्मलः ॥ मूलकंमुरइ । अनलश्चित्रकम् । त्र्यूषणंत्रिकटु । राजिकाराइ ॥ ।-। ॥ अथ मर्दनम् । इष्टका चूर्ण चूर्णाभ्यामादौ मर्दोरसस्ततः । दध्नागुडेनसिन्धूत्थराजिकागृहधूमकैः ॥

अन्यच्च । कुमारिका चित्रकरक्तसर्षपै : कृतै : कषायै र्बृहती विमिश्रितै : । फलत्रिकेणापि तमर्दितोर सोदिनत्रयं सर्वमलैर्विमुच्यते ॥ + अथमूर्च्छनम् । त्र्यूषणत्रिफलावन्ध्याकन्दै : चुद्राद्वयान्वितै : । चित्रकोर्णानिशाक्षारकन्यार्ककनकद्रवै- ॥ सूतंकृतैनयूषिणवारान्सप्ताभिमूर्च्छयेत् । इत्थंसम्मूर्च्छितः सूतस्य- जेत्सप्तापिकञ्चुकान् ॥ वन्ध्याकन्दंबांझखखसाकन्द । चुद्राद्वयम्० छोटीकटै आ०वडीकटैआ । ऊर्णा ऊर्णामिषका । निशाहरिद्रा । क्षारो यवक्षार: । कन्याकुमारी । अर्कोऽर्कपत्ररस : । कनकोधत्तूरपत्ररस : अथोर्द्धपातनम् । मयूरग्रीवताप्याभ्यांनष्टपिष्टीकृतस्यच । यन्त्रे विद्याधरेकुर्याद्रसेन्द्रस्योर्द्धपातनम् ॥ सूतस्याद्रूर्ध्वपातेनसर्वदोषविवर्जित: । मयूरग्रीवातूतिया । ताप्यंमुवर्णमाखी । नष्टपिष्टीकृतस्यकुमारिकाद्रवयोगेनतावन्मर्दनंकर्तव्यंयावत्पारद : पृथङ्नदृश्यते । विद्याधरेयन्त्रे डमरूयन्त्रे ॥ अथाध : पातनम् । त्रिफलाशिग्रुशिखिभिर्लवणामुरिसंयुतै: । नष्टपिष्टंरसंकृत्त्वालेपयेदूर्द्ध्वभाजनम् ॥ ततोदीप्तैरधःपातमुपलैस्तस्यकारयेत् । यन्त्रे भूधरसंज्ञेतुततः सूतो विशुद्ध्यति ॥ स्वेदनादिक्रि-

याभिस्तुशोधितोऽसौयदाभवेत् । तदाकार्याणिकुरुतेप्रयोज्य : सर्वकर्मसु ॥ + ॥ अथ मुख्य दोष हरणशोधनविधि : । गृहकन्याहरतिमलं- त्रिफलाग्निं चित्रको विषंहन्ति । तस्मादेभिर्मिश्रैर्वारान् सम्मूर्च्छयेत्सप्त ॥ ०(०++०)० ॥ अथ सर्वदोषहर : संचिप्त : शोधनविधि : । कुमारिकाचित्रकरक्तसर्षपैः कृतै:कषायैर्बृहतीविमिश्रितै: । फलत्रिकेणापिविमर्दितोरसोदिनत्रयंसर्वमलैर्विमुच्यते ॥ एवंकदर्थितः : सूत: षगडोभवतिनिश्चितम् । वह्नौषधीकषायेणस्वेदितः सबलीभवेत् ॥ सर्पाक्षीदिव्यवन्ध्याभृङ्गाब्दैः स्वेदितो वली । ततः सपावकद्रावै:खिन्न: स्यादितिदीप्तवान् ॥ सर्पाक्षीनागफणी । चिञ्चिका अम्ली । वन्ध्याबांझखखसा । भृङ्गी भृङ्गराजे : । अब्दोमुस्ता । पावकश्चित्रक : ॥ + ॥ अथरसस्यमारणविधि: । धूमसारंरसंतोरीगन्धकंनवसादरम् ॥ यामैकंमर्दयेदम्लैर्भागंकृत्वासमंसमम् ॥ काचकूप्यांविनि : चिप्यताञ्चमृत्स्नमुद्रया । विलिप्यपरितोवक्त्रं मुद्रांदत्त्वाविशोषयेत् ॥ अध: सच्छिद्रपिठरीमध्ये कूपींनिवेशयेत् । पिठरींवालुकापूरैर्भृत्वाचाकूपिकागलम् ॥ निवेश्यचु

ल्ल्यांतद्दधोवह्निंकुर्याच्छनैःशनैः। तस्मादप्यधिकंकिञ्चित्पावकंज्वालयेत्क्रमात् ॥ एवंद्वादशभिर्यामैर्म्रियतेरसउत्तमः। स्फोटयेत्स्वाङ्गशीतंतमूर्द्धगंगन्धकंत्यजेत् ॥ अधःस्थंच मृतंसूतंगृह्णीयात्तन्मात्रया। यथोचितानुपानेनसर्वकर्मसुयोजयेत् ॥ अथान्यः प्रकारः। अपामार्गस्यबीजानांमूषायुग्मंप्रकल्पयेत्। तत्संपुटेक्षिपेत्सूतंमलपूदुग्धमिश्रितम् ॥ मलपूः काष्ठोदुम्बरिका ॥ द्रोणपुष्पीप्रसूनानि विडङ्गमरिचैद्रकः। एतच्चूर्णमधश्चोर्द्धं दत्त्वामुद्रांप्रदापयेत् ॥ तद्गोलमाधमेत्सम्यक्मृन्मूषासंपुटेसुधीः। मुद्रांदत्त्वाशोषयित्वाततोगजपुटेपचेत् ॥ एकेनैवपुटेनैवंसूतकंभस्मजायते। तत्प्रयोज्यं यथास्थानेयथामात्रं यथाविधि- ॥ + ॥ --(❊❊)-- ॥ अथान्यः प्रकारः ॥ काष्ठोदुम्बरिकादुग्धैरसंकिञ्चिद्विमर्दयेत्। तद्दुग्धघृष्टहिङ्गोश्चमूषायुग्मंप्रकल्पयेत् ॥ क्षिप्त्वातत्संपुटेसूतंतच्चमुद्रांप्रदापयेत्। धृत्वा तद्गोलकंप्राज्ञोमृन्मूषासंपुटेधिके ॥ पचेत्गजपुटेतेनसूतकंयातिभस्मताम् ॥ अन्यः प्रकारोपि। नागवल्लीरसैर्घृष्टः कर्कोटीकन्दगर्भितः। मृन्मूषासंपुटेपक्वः सूतोयात्येवभस्मतामिति भावप्रकाशः ॥

पारदण्डः। पुं०. देशविशेषे। सतु० ओड्रदेशैकभागइतिकेचित् ॥

पारदर्शी। त्रि० पारज्ञे ॥ पारंद्रष्टुं शीलंयस्य। णिनिः ॥

पारदारिकः। पुं० परदाररते। परस्त्रीगामिनि ॥ यः परस्त्रीषुनिरतस्तस्यश्रीर्वाकुतोयशः। सचनिन्द्यः पापयुक्तः शश्वत्सर्वसभासुच ॥ परदारान्गच्छति। गच्छतौपरदारादिभ्यइतिठक् ॥

पारदार्यम्। न० परदारगमने ॥

पारदृश्वा। त्रि० पारज्ञे ॥ पारमन्तं दृष्टवान् ॥ दृशःक्वनिप् ॥

पारमार्थिकः। त्रि० परमार्थयुक्ते ॥ मुख्ये ॥ परमार्थादागतः। ठक् ॥

पारमेष्ठ्यम्। न० ब्रह्मपदे ॥

पारम्पर्य्यम्। न० आम्नाये। कुलक्रमे ॥ यस्मिन्देशेयआचारः पारम्पर्यक्रमागतः। तत्रतंनावमन्येतधर्मस्तत्रैवतादृशः इतिविवादभंगार्णवः ॥ परम्परायाआगतःततआगतइत्यण्। चतुर्वर्णादित्वात्ष्यञ् ॥ परम्पराशब्दात्स्वार्थेष्यञ्वा ॥

पारम्पर्योपदेशः। पुं० ऐतिह्ये। उपदेशपरम्परायाम् ॥ पारम्पर्येणउपदेशः ॥ कर्मधारयोवा ॥

पारलौकिकः। त्रि० परलोकसम्बन्धिनि ॥ पारलौकिककार्येषुप्रसुप्ताभृशनास्तिकाः ॥ परलोकेभवः। अध्या

त्मादेष्वत्रिष्यते । अनुशतिकादिः ॥
पारवत : । पुं० कपोते । पारावते ॥
पारशव: । पुं० निषादे ॥ यथा । यंब्रा ह्मणस्तुशूद्रायांकामादुत्पादयेत्सुत म् । सपारयन्नेवशवस्तस्मात्पारशवः स्मृत : ॥ ब्राह्मणात्परिणीतशूद्रा- सुते ॥ करणेनसमाचाऽस्यवृत्तिर्नि- यामनीषिभि : ॥ परस्त्रीतनये ॥ अ यसि । लोहे ॥ शस्त्रे ॥ परान्शृणा ति । शॄ० । आङ्परयो : खनिशॄ- भ्यांडिच्चे त्यु : । परशुरेव । प्रज्ञाद्य ण् ॥ परस्त्रियाअपत्यंवा । परस्त्री- परशुश्चे ति विदादिषुपाठात्प्रकृतेः परशुरादेशोऽञ्प्रत्यय : ॥ परशव्य- स्यविकारे ॥ कंसीयपरशव्ययोर्यञ ञौलुक्चेत्यञ्यतोलुक्च ॥
पारश्वध : । पुं० परश्वधधारिणि ॥
पारश्वधिक : । पुं० कुठारधारिणि । पारश्वधे । परश्वधायुधे ॥ परश्वधः प्रहरणमस्य । परश्वधाट्ठञ्च ॥
पारसिक: । पुं० देशान्तरे । पारसीके ॥
पारसी । स्त्री० पारसस्यभाषायाम् ॥ पारसदेशभवलेखनादिशिल्पे ॥ त दारम्भदिनंयथा गणपतिमुहूर्ते । ज्येष्ठाश्लेषामघापूर्वारेवतीभरणीह ये । विशाखार्द्रोत्तराषाढशतभेपाप वासरे ॥ लग्ने स्थिरेमचेन्द्रेचपारसी मारबींपठेत् । शूद्रइतिशेष : ॥ द्वि जस्यतदध्ययनाभावात् । योऽनधी- त्यद्विजोवेदमन्यत्रकुरुतेश्रमम् । स- जीवन्नेवशूद्रत्वमाशुगच्छतिसान्वय इतिमनूक्तेः । औशनसादिप्रोक्तमर्थ शास्त्रमधीयानोयदिसान्वय : शूद्र- त्वंप्राप्नोतितदापारस्यादिम्लेच्छभा- षाध्ययनंकुर्वाण : सान्वयोम्लेच्छता माप्नोतीतिकिंवाच्यम् ॥ अपशब्द- त्वाच्चद्विजेननपारस्यादिकमध्येयम् । म्लेच्छोहवायदपशब्दइतिमहाभाष्या त् । अपिच । ब्राह्मणेननापशब्दोव क्तव्य : । भाष्यकारेणतदुच्चारणस्य म्लेच्छतापादकत्वप्रतिपादनात् । म्ले च्छामाभूमेत्यध्येयंव्याकरणमिति- पस्पशाभाष्यम् ॥
पारसीक : । पुं० अश्वविशेषे । आव- ट्टजे । पराट्ने ॥ देशविशेषे । पार सिके ॥ त्रि० । तद्देशोद्भवे ॥ पार- सीकेदेशविशेषेभव : । कोपधाच्चे- त्यण् ॥
पारसीकयवानी । स्त्री० खुरासानीअ जवायन० इ० भा० प्र० द्रव्ये । पारसीकयवानीतुयवानीसदृशीगु णै : । विशेषात्पाचनीरुच्याग्राहि- णीमादिनीगुरु : ॥
पारसीकवचा । स्त्री० खुरासानीवच० इ०प्र० वस्तुनि ॥ पारसीकवचाशु क्लाप्रोक्ताहैमवतीतिसा । हैमवत्यु दितातद्वच्छूलंहन्तिविशेषत : ॥
पारस्कर : । पुं० देशविशेषे ॥ पारंक

रोति । डुकृञ्० । कृञोहेत्विति कः । पारस्करप्रभृतीतिनिचसंज्ञायामितिसुट् ॥

पारस्त्रैणेयः । त्रि० परभार्यायामुत्पन्ने ॥ परस्त्रियाः अपत्यम् । कल्याण्यादित्वाट्ढक् । इनङादेशश्च । अनुशतिकादीनांचेत्युभयपदवृद्धिः ॥

पारा । स्त्री० पारिपात्रपर्वतोद्भवनदीविशेषे ॥ पारात्टाप् ॥

पारापारः । पुं० पारावारे । समुद्रे ॥ पारमपारमस्य ॥ न० । तुष्टिप्रभेदे ॥ अर्जितंधनंराजचौरागारिकाग्निजलादिभ्योविनङ्क्ष्यतीतितद्रक्षणेमहद्दुःखमितिभावयतोविषयोपरमेया तुष्टिः साद्वितीयापारापारमुच्यते० इ० साङ्ख्यविदः ॥

पारायणम् । न० साकल्यवचने ॥ पारगतौ ॥ आदितआरभ्यान्तादविच्छेदेनवेदस्याध्यापने ॥ पारमयन्तेसकलंप्राप्नुवन्त्यनेन । अय० । करणेतिल्युट्० युञ्वा ॥ पारस्यायनम्वा । पूर्वपदादितिणत्वम् ॥ समासङ्गे ॥ पुराणपाठे ॥

पारायणिकः । पुं० शिष्ये । छात्रे ॥ पारायणंवर्त्तयति । पारायणंहिवेदाध्यापनम् तच्चगुरुशिष्याभ्यांनिवर्त्यते । अन्यतरासन्निधावध्ययनक्रियायाअनुत्पादात् । तथापिशिष्य एवपारायणतुरायणेतिठञ्प्रत्ययश्च स्याकरः । तथाहि । यश्चाधीते यश्चपरस्यकरोतिउभौतौवर्त्तयतः । यश्चयजतेयश्चचरुपुरोडाशान्निर्वपतिउभौतौवपतः । उभयत्रकस्मान्नभवति । अनभिधानादितिभाष्यम् ॥

पारावकः । पुं० अश्मनि । पाषाणे । इतिशब्दरत्नावली ॥

पारावतः । पुं० कलरवे । कपोते ॥ पारावतोगुरुस्निग्धोरक्तपित्तानिलापहः । सङ्ग्राहीशीतलस्तज्ज्ञैः कथितोवीर्यवर्द्धनः ॥ यात्रायोगान्तरे ॥ यथा । चन्द्रोदयेगुरुश्चास्ते लग्नेवासुरपूजिते । योगः पारावतोयातुः शुक्रेवालग्नकेन्द्रगे ॥ प्रबलोयदियोगोसौगमनेसर्वसिद्धिदः ॥ गिरौ ॥ मर्कटतिन्दुके ॥ दत्तात्रेयस्यगुरौ ॥ परंजीवमवति । परात्शत्रोरहङ्कारादाज्ञानोपदेशेनवाअवति । अव० । शतृप्रत्ययः । द्वितीयेतिपञ्चमीतियोगविभागाद्वासमासः ॥ तस्येदमित्यण् ॥

पारावतपदी । स्त्री० ज्योतिष्मत्याम् । पारावताङ्घ्रौ ॥ काकजङ्घायाम् ॥

पारावताङ्घ्रिः । स्त्री० कटभ्याम् । पण्यायाम् । ज्योतिष्मत्याम् । मालकाङ्गणी० इ० भा० ॥ पारावतइव अङ्घ्रिरस्याः ॥

पारावताङ्घ्रिपिच्छः । पुं० पारावतान्तरे ॥ यथाहराजनिर्घण्टः । पारा

वतोन्योवर्ग्दे शीकामुकोघुलघुलार व : । पारावताङ्घ्रिपिच्छवर्त्तयोग लरवश्चसदृति ॥
पारावती । स्त्री० गोपगीते ॥ नदीप्र-भेदे ॥ लवलीफले ॥
पारावार : । पुं० उदन्वति । समुद्रे ॥ न० तटद्वये ॥ पारमावृणोति । ह्वञ् । कर्मण्यण् ॥ पारावारावस्यस्तइति वा । अर्शआद्यच् ॥
पारावारीण : । त्रि० पारावारगामिनि । पारावारङ्गच्छति० । कृत्याद्यर्थेषु । अ ारपाराद्विगृहीतादिपरीताच्चे ति ख : ॥
पाराशर : । पुं० द्वैपायने । व्यासे ॥ इ तिशब्दरत्नावली ॥ पराशरस्यापत्य-म् । ऋष्यण् ॥ न० । पराशरोक्ते भिक्षुसूत्रे ॥ उपपुराणविशेषे ॥ त्रि० । पराशरसम्बन्धिनि ॥
पाराशरि : । पुं० वेदव्यासे ॥ पराशर-स्यापत्यम् । अतइञ् ॥
पाराशरी । पुं० भिक्षौ । मस्करिणि ॥ पाराशर्येणप्रोक्तं भिक्षुसूत्रमधीते । पाराशर्यशिलालिभ्यांभिक्षुनटसूत्रयो रितिणिनि : ॥
पाराशर्य्य : । पुं० वेदव्यासे । वादरा यणे ॥ पराशरस्यगोत्रापत्यम् । गर्गा दित्वाद्यञ्० । अत्यनन्तरापत्ये पिगो त्रत्वाध्यारोपात्प्रत्यय : ॥
पारिकाङ्क्षी । पुं० तपस्विनि ॥ परि काङ्क्षितुंशीलमस्य । काङ्क्षिकाङ्-क्षायाम् । सुपीतिणिनि : । पृ० ॥ यद्वा । पारमत्रास्ति । इनि : । पा रिब्रह्मज्ञानंकाङ्क्षति । मस्करिणि वृ० हेमचन्द्र : ॥
पारिक्षित : । पुं० अश्वमेधयाजिनि ॥ परितोदुरितंक्षीयतेयेनसपरिक्षित्-अश्वमेध : तद्याजी ॥ जनमेजये ॥
पारिघ : । पुं० यात्रायामलङ्घनीये ॥ यथा । पूर्वादिषुचतुर्दिक्षुसप्तसप्तऽन लर्क्षत : । वायव्याग्नेयदिक्संस्थं-पारिघन्तुनलङ्घयेत् ॥ क्षत्तिकाचत्र त्वात्सप्तभानिपूर्वस्याम्मघात:सप्त-भानियाम्यायाम्अनुराधात : सप्त-भानिपश्चिमायाम्धनिष्ठात : सप्त-भान्युत्तरस्यांलिख्यानीतिसर्वत्रवाक्य-शेष : । तत्र० वायव्याग्नेयदिग्गुपर्नि वद्धरेखापारिघोद्दण्डस्त सर्वथानल ङ्घयेदित्यर्थ : ॥ तत्रयवनेश्वर : । प्राचीमुदग्द्वारिभिरत्रयायात्प्राग्-द्वारिकैश्चोडुभिरप्युदीचीम् । तत्रैव याम्यामपराश्रितैर्भैर्याम्याश्रितैश्चाप्य परांप्रयायादिति ॥
पारिघातिक : । पुं० अधूरथे ॥
पारिजात : । पुं० मन्दारे । पारिभद्र-तरौ ॥ सुरद्रुमे ॥ पारिणोब्धेर्जात : ॥ पारमस्यास्ति । अतइनि : । पा-रिपारङ्गतंजातंजन्मास्यवा ॥ पारे-जातोविष्णुपद्या : पारिजातेतिवि-

श्रुतद्रुस्यागमः ॥

पारिजातकः । पुं० सुरतरौ ॥ मन्दारे ॥ पारिजातात्स्वार्थेकः ॥

पारिणामिकः । पुं० परिणामात्मिके ॥

पारिणाय्यम् । न० परिणयलब्धधने ॥ यथा । मातुः पारिणाय्यं स्त्रियो विभजेरन्निति ॥

पारिणाह्यम् । त्रि० गृहोपकरणेशय्यासनकुण्डकटाहादौ ॥ यथा । अर्थस्य सङ्ग्रहेचैनांव्यर्थेचैवनियोजयेत् । शौचेधर्मेऽन्नपक्त्यांश्चपारिणाह्यस्यवेक्षणे ॥ इतिमानवे ९ ऽध्यायः एनांपत्नीं ॥

पारितथ्या । स्त्री० बालपाश्यायाम् । सीमन्तस्थितायांस्वर्णादिपट्टिकायाम् । बन्दीबेना० इ० भा० । सिंती० इ० गौ० भा० ॥ परितस्तथाभूतापरितथा । चतुः०स्वार्थेष्यञ्॥

पारितोषिकः । त्रि० प्रदेये । तुष्टिदाने ॥ परितोषजनकद्रव्ये ॥ परितोषेणलब्धम् । परितोषादागतंवा । शैषिकष्ठक् ॥

पारिपन्थिकः पुं० चौरे । पन्थानंवर्ज्जयित्वाव्याप्यवातिष्ठति । परिपन्थंहन्तिवा । परिपन्थश्चतिष्ठतीतिठक् ।

पारिपात्रः । पुं० कुलाचलविशेषे । चित्रकूटे । सुदारो ॥ इतिहैमचं०

पारिपात्रकः । पुं० पारिपात्रपर्वते ॥

पारिपार्श्विकः । पुं० अनुगे ॥ पार्श्वर्वर्त्तिनि ॥ पार्श्वे इतिपरिपार्श्वम् । विभक्त्यर्थेऽव्ययीभावः । परिपार्श्वंवर्त्तते । परिमुखंचेतिचकाराट्ठक् ॥ नव्याः पार्श्वस्थे ॥

पारिप्लवः । पुं० नानाविधोपाख्यानसमुदाये । अश्वमेधेकर्मणिजामितापरिहारार्थंपुत्रादि हतायराज्ञेकथासौष्ठवार्थकथने ॥ मनुर्वैवस्वतोराजाइत्यादिकासाश्चित्कथा । तस्यांरात्रौपारिप्लव माचक्षीतेतियथा ॥ जलोपरिसञ्चारिणिपक्षिविशेषे ॥ त्रि० । चञ्चले ॥ आकुले ॥ परिप्लवते । प्लुङ्गतौ । अच् । प्रज्ञाद्यण् ॥

पारिभद्रः । पुं० मन्दारे । निम्बतरौ । पारिजातके । पालितामादार० इ० गौ० भा० ॥ पारिभद्रोऽनिलश्लेष्मशोथमेदः कृमिप्रणुत् ॥ तत् पुष्पंपित्तरोगघ्नं कर्णव्याधिविनाशनम् ॥ निम्बद्रुमे ॥ देवदारुणि ॥ पारमस्यास्ति । अतइनिः ॥ पारि पारङ्गतंभद्रमस्य ॥ परितोभद्रमस्येतिवा । प्रज्ञाद्यण् ॥

पारिभद्रकः । पुं० भद्रदारुणि । द्रुकिलिमे । देवदारुणि ॥ निम्बवृक्षे ॥ न० । कुष्ठौषधौ ॥

पारिभाव्यम् । न० कुष्ठौषधौ व्याप्ये । पाकलेपरिभावेसाधुः ॥ [illegible]धुरितियत् स्वार्थेऽण् ॥ पारिषुतोयाशयेषुभवति । भव्यगेयेतिसाधुरितिस्वामी ॥ परि

भुवोभावे । जामिनी ह्व० भा० ॥ यथा । साचित्वं पारिभाव्यञ्चदानं-ग्रहणमेवच । विभक्ताभ्रातर : कुर्यु-र्नाविभक्ता:परस्परमितिदायभाग:

पारिभाषिकम् । त्रि० आधुनिकसङ्के-तेनार्थबोधकेपदे ॥

पारिमाण्डल्यम् । न० परमाणुमात्र-वृत्तिपरिमाणे ॥ परमाणुगुणविशेषे ॥

पारिमुखिक: । त्रि० सेवके ॥ अपपरी च्यव्ययीभावेपरिमुखंवर्त्तते । परि-मुखंचेतिठक् । स्वामिनोमुखंवर्ज्ज-यित्वाय : सेवकोवर्त्तते । सएवमु-च्यते । यदातुसर्वतोभावेपरिशब्द: प्रादिसमासस्तदायतोयत: स्वामि नोमुखंततस्ततोयोवर्त्ततेसोर्थोबो-ध्य : । एवंपारिपार्श्विकोप्यूह्यम् ॥

पारियात्र: । पुं० पारिपात्रगिरौ । चि त्रकूटे ॥ परितोयात्रयादृश्यते । शेष इत्यण् ॥ पर्वतविशेषे ॥

पारियात्रक : । पुं० पारियात्रे ॥ स्वा र्थेकन्

पारिरक्षक : । पुं० मस्करिणि । ताप से ॥

पारिवर्ह : । पुं० न० विवाहकालप्रदे येवरवध्वो: प्रीतिदेये ॥

पारिश : । पुं० गर्दभाण्डे । कन्दरा-ले । कपीतने । पलाशपीपलइति-गजगण्ड० इतिचगौ० भा० प्र० हवे ॥ पारिशोदुर्जर : स्निग्ध : क्र मिशुक्रकफप्रद : । फलेऽम्लमधुरोमू ले कषाय : स्वादुमज्जक : ॥

पारिषद : । पुं० सभ्ये ॥ शिवानुचरे । परिषदिसभायांसाधु : परिषदो ण्यइत्यत्रपरिषदइतियोगविभागात्ण: ॥ उदीच्यग्रामविशेषोत्पन्ने ॥ परिष दिभव : । प्रस्थोत्तरपदपलद्यादिको पधादण् ॥ त्रि० परिषत्सम्बन्धिनि परिषदइदम् । यत्राधूर्यु परिषदश्चे-त्यञ् ॥

पारिषद्य : । पुं० सभ्ये । सभासदि । सामाजिके ॥ शिवानुचरे ॥ परिष दिसाधु : । परिषदंसमवैतिवा । प रिषदोण्यइतिण्य : ॥

पारिहारिक: । त्रि० परिहारकर्त्तरि॥

पारिहार्य : । पुं० आवापके । कटके वलये । प्रकोष्ठाभरणे ॥ परिह्रियते । हृञ्० । ऋहलोर्ण्यत् । परिहार्य एव । प्रज्ञाद्यण् ॥ यद्वा । घञन्ता-च्चतुर्वर्णादित्वात्स्वार्थेष्यञ्। न० प रिहारत्वे ॥

पारी । स्त्री० पूरे । जलसमूहे ॥ कर्क र्याम् । सनालजलपात्रे । भारी इ० भा० ॥ दन्तिन: पादरज्ज्वौ ॥ परा गे ॥ पाल्याम् । दोहनपात्रे ॥ पानपात्रे ॥ पारयति० प्रार्थतेवा । पृपूर्त्तौ । ञु० । पचाद्यच्घञ्वा । ङीप् ॥

पारीचित : । पुं० परीचितनृपे ॥ परी

क्षिततनये । जनमेजये ॥ न० । परी
क्षितिकथिते श्रीभागवते ॥

पारीण: । त्रि० पारगामिनि ॥ शैषिक : ख: ॥ पारङ्गामी । अवारपारे तिखोवा ॥

पारीन्द्र : । पुं० सिंहे । अजगरसर्पे ॥

पारीरण: । पुं० कमठे ॥ दण्डे ॥ पटशाटके ॥

पारु : । पुं० वन्ह्नौ ॥ सूर्ये ॥ पिबति । पा० । बा० । पिबतेररुपिरु : ॥

पारुष्य: । पुं० गीष्पतौ । बृहस्पतौ ॥ न० । परुषत्वे । अप्रियाभिधाने ॥ प्रस्यक्षरूक्षवचनशीलत्वे ॥ दुर्वाक्ये ॥ संक्रन्दनवने ॥ परुषोमिष्टुरभाषी । तस्यभाव: । ब्राह्मणादित्त्वात्ष्यञ् ॥ अगुरुणि ॥

पारेरक : । पुं० खड्गे ॥ इतिशब्दमाला ॥

पार्घट : । पुं० पांशौ ॥ इतिहाराव ली ॥

पार्थ : । पुं० पृथातनये । पृथयादेवप्रसादलब्धे युधिष्ठिरादौ ॥ पृथायाअपत्यम् । शिवाद्यण् ॥ अर्जुनद्रुमे ॥ राज्ञि ॥

पार्थक्यम् । न० पृथक्त्वे ॥ भावेष्यञ्॥

पार्थनगरम् । न० इन्द्रप्रस्थे ॥

पार्थवम् । न० पृथुतायाम् ॥

पार्थिव: । पुं० क्ष्माभृति । नृपे । भूपे ॥ वत्सरविशेषे ॥ बहुशस्यानिजायन्ते सर्वदेशेसुलोचने । सौराष्ट्रे लाटदेशेचपार्थिवेनात्रसंशय : ॥ १९ ॥ शरावे ॥ न० । तगरपुष्पे ॥ त्रि० पृथिवीसमवायिकारणके । भूमिविकारे । पृथिव्याविकृतौ ॥ पृथिव्या ईश्वर : तत्रविदितोवा । सर्वभूमिपृथिवीभ्यामणञाविच्यनुवर्त्तमाने तस्येश्वर : तत्रविदितइतिचेत्यञ् ॥ पृथिव्याञयमितिप्राग्दीव्यतीयेष्वर्थेषुपृथिव्याञाञावितिञाञौ । तेनञे । स्त्रियांपार्थिवा अञिपार्थिवीतिबोध्यम् ॥ पृथिव्यानिमित्तंसंयोगउत्पातोवा । सर्वभूमीत्यञ् ॥

पार्थिवव्रतम् । न० राज्ञोव्रतविशेषे ॥ यथासर्वाणिभूतानिधराधारयतेसमम् तथासर्वाणिभूतानिबिभ्रत : पार्थिवंव्रतम् ॥

पार्थिवी । स्त्री० सीतायाम् । जनकजायाम् ॥ अञन्तत्त्वाट्टिड्ढे तिङीप्॥

पार्पर : । पुं० भक्तसिक्थे ॥ कीनाशे । यमे ॥ राजयक्ष्मणि ॥ जराटे ॥ नीपकेसरे । कदम्बकिञ्जल्के ॥ गदान्तरे ॥ भस्मनि ॥

पार्याप्तिक : । त्रि० पर्याप्तवादिनि ॥ पर्याप्तमाह । ठक् ॥

पार्वणम् । न० श्राद्धविशेषे ॥ यथा । अमावास्यांयत्क्रियतेतत्पार्वण मुदाहृतम् । क्रियतेवापर्वणियत्तत् पार्वणमितिस्थिति:॥पार्वणपदेनगोष्ठी

श्राद्धान्यपिगच्छन्तितेषांपार्वणविधिना विधानत्। यद्यपिपर्वणिभवमिति- व्युत्पत्तिस्तथापिदेवश्राद्धपूर्वकषट्पु रुषश्राद्धंपार्वणमितिबोध्यंस्मृत्यनुरो धात्॥ पर्वकर्मणि। पुं० मृगवि शेषे॥इतिशब्दचन्द्रिका॥

पार्वत :। पुं० महानिम्बे। बकायन इतिडेकइतिच भाषा॥ त्रि० पर्व तोत्पन्नफलादौ॥ पर्वतेभवः। वि भाषाऽमनुष्यइतिपक्षेण्॥

पार्वती। स्त्री० अपर्णायाम्। दुर्गाया- म्। मृडान्याम्॥ शल्लक्याम्॥ गो पालकन्यकायाम्॥ सौराष्ट्रमृत्तिका याम्॥ धातक्याम्॥ सैंहल्याम्॥ क्षुद्रपाषाणभेदायाम्॥ जीवन्याम्॥ अतस्याम्॥ द्रौपद्याम्॥ पर्वतस्य इयम्। तस्येदमित्यण्॥ अपत्यार्थे तुअपवादित्वादिञ्स्यात्। इतोम- नुष्येतिनङीष्। मनुष्यजातिवाचि त्वाभावात्।क्वचिदपवादविषयेप्यु त्सर्गोभिनिविशत इतिवासमाधेय म्॥

पार्वतीनन्दन :। पुं० स्कन्दे। कार्ति- केये॥ पार्वत्यानन्दनः॥

पार्वतीपति :। पुं० सदाशिवे॥ पार्वत्याः पतिः॥

पार्वतीय :। पुं० अक्षोटे॥ त्रि० गण विशेषे॥ पर्वतीयस्यायम्। कान्ता- दण्। असरूपत्वाच्छैषिकाच्छैषिको नेतिननिषेधः॥ यथा॥ तत्रजन्यं रघोर्घोरंपार्वतीयैर्गणैरभूत्इतिरघुः॥

पार्वतीयकुमार :। पुं० पार्वतीपुत्रे॥

पार्वणेयम्। न० सौवीराञ्जने॥ पुं० सुवर्चलायाम्। सूर्यावर्त्ते। हुल- हुलइतिप्र०शाके॥

पार्श्व :। पुं० वृत्ताईद्विशेषे॥ न०। कक्षाऽधोभागे॥ चक्रोपान्ते॥ पर्शु गणे॥ अन्तिके॥ पर्शूनांसमूहः। पार्श्वाणम्। सितिचेतिपदत्वान्नस्वा भावादोर्गुणोन॥ यद्वा। स्पृश्यते। स्पृश०। स्पृशेः श्वणशुनौपृचेति- श्वण्णित्वाद्वृद्धिः॥ कटिरूपरिच- तुरङ्गुलिभागे॥ यथा। मांसलैर्मृ- दुभिः पार्श्वैर्दक्षिणावर्त्तरोमभिः। नराभूम्यधियाऽन्याविपरीतैः सु- दुःखिताइति॥

पार्श्वक :। त्रि० शाठ्येनवित्तान्वेषि- णि। कौसृतिके॥ कुसृत्याविभा- वन्वेषीपार्श्वकः सम्भिकौवकाद्द०- हि०॥ अनृजुरुपायः पार्श्वम्। ते- नार्थानन्विच्छति। पार्श्वमान्विच्छ- तीतिकन्

पार्श्वग :। त्रि० समीपस्थेपुरुषादौ॥

पार्श्वगत :। त्रि० समीपस्थे

पार्श्वत :। अ० पार्श्वयोरित्यर्थे॥ आद्यादिभ्यउपसङ्ख्यानमिति- तसिः॥

पार्श्वतीय :। त्रि० पार्श्वतोजाता-

द्री ॥ मुखपार्श्वतमोर्लोपश्चेतिकः ॥
पार्श्वपरिवर्त्तनम् । न० भाद्रशुक्लैका-
दश्यांश्रीहरेः पार्श्वपरिवर्त्तनोत्स-
वे ॥
पार्श्वभागः । पुं० पक्षभागे ॥ पार्श्व-
स्यपार्श्वमेववाभागः ॥
पार्श्वशूलः । पुं० न० शूलरोगविशे-
षे ॥ तस्यौषधंयथा । शतपुष्पादेव-
दारुशालपर्णीवचागुरु । कुष्ठंमांसी-
सैन्धवश्चपलमेकंपुनर्नवा ॥ पार्श्वेन-
स्ये तथाभ्यङ्गेतैलमेतत्प्रदापयेत् । छ
च्छूलंपार्श्वशूलञ्चगण्डमालांचनाश-
येत्इतिगारुडे १८८ अध्यायः ॥
पार्श्वस्थः । पुं० समीपस्थितनटे ॥
त्रि० पार्श्वस्थिते ॥ पर्यन्तस्थे ॥
पार्श्वास्थि । न० पर्शुकायाम् । कक्षा
धोभागस्थितेस्थ्नि ॥
पार्श्वोदरप्रियः । पुं० कर्कटे ॥ इ० हे० ॥
पार्षती । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥ सल्लक्यां-
म् ॥ जीवन्याम् ॥ गौर्याम् ॥ इतिहे
मचन्द्रः ॥
पार्षदः । पुं० शिवानुचरे ॥ त्रि०
सभ्ये ॥ पर्षदिसाधुः । पर्षदोण्य-
इतिपाठेपर्षद्इतियोगविभागात्सः ॥
पार्षद्यः । पुं० शिवानुचरे ॥ त्रि० स-
भ्ये ॥ पर्षदिसाधुः । पर्षदोण्यः०
इ० ण्यः ॥
पार्ष्णिः । पुं० पादमूले । पादपश्चाद्भा-
गे । गुल्फाधोभागे । एडी० इ०
भा० । जिगीषायाम् ॥ पुं० स्त्री०-
सैन्यपृष्ठे ॥ पादमूले ॥ पृष्ठे ॥ स्त्री०
उन्मदस्त्रियाम् ॥ कुम्भ्याम् ॥ पर्ष
ति० पृष्यतेऽनेनवा । पृषुसेचने ।
घृणिपृश्निपार्ष्णीतिसाधुः ॥ स्पृश-
त्यनयावा । पूर्ववत्साधुः ॥
पार्ष्णिग्राहः । पुं० पृष्ठतः शत्रौ ।
जिगीषोः पृष्ठभागस्थितेशत्रुविशे-
षेराज्ञि । विजिगीषोररिंप्रतिनि-
र्यातस्यय: पृष्ठवर्त्तीनृपतिर्देशाक्रम-
णाद्याचरतिसपार्ष्णिग्राहइत्यर्थः ॥
पार्ष्णिम्पश्चात्पदंगृह्णाति । कर्म-
ण्यण् ॥ गजपार्श्वरक्षके ॥
पार्ष्णित्रम् । न० पश्चाद्रक्षकसेनायाम् ॥
पालः । पुं० गवादिपालके ॥ पुं० रा-
ज्ञि ॥ पतद्ग्रहे । इ० हे० चं० ॥
पालकः । पुं० मुनिभेदे ॥ घोटकरक्षके ॥
न० चित्रकवृक्षे ॥ त्रि० पालनक-
र्त्तरि ॥ पालयति । पालरक्षणे ।
ण्वुल् ॥
पालकाप्यः । पुं० मुनिविशेषे । करे-
णुभुवि ॥ धन्वन्तरौ ॥ इतित्रिका-
ण्डशेषः ॥
पालकाव्यः । पुं० गजशास्त्रकृतिमह-
र्षिविशेषे ॥
पालघ्नः । पुं० जलजतृणभेदे । छत्रा-
याम् ॥ पालंक्षेत्रंहन्ति । अमनुष्ये-
तिटक् ॥
पालङ्कः । पुं० शल्लक्याम् ॥ पालङ्इ०
प्र० शाके ॥ बाज० इ० प्र० खगे ॥

पालङ्की । स्त्री॰ कुन्दुरुनामगन्धद्रव्ये॥ पालङ्क॰भा॰प्र॰शा॰ ॥

पालङ्क्यम् । न॰ पालङ्॰ इ॰ प्र॰ शाके । मधुरायाम् । क्षुरपत्रिकाया म् ॥ अस्यगुणा : । ईषत्कटुत्वंमधुरत्वम् पथ्यत्वंशीलत्वम् रक्तपित्तहरत्वम् ग्राहित्वम्परमतर्पणश्चेति॰ राज॰ नि॰ ॥

पालङ्क्या । स्त्री॰ कुन्दुरौ । कुन्दुरखोटीतिगौ॰भा॰ ॥ पालङ्कशाकेपालङ्क्या वास्तुकाकाराङ्कुरिकाचीरितच्छदा॥ पालङ्क्यावातलाशीताश्लेष्मलाभेदिनीगुरु: । विष्टम्भिनीमदश्वासपित्तरक्तविषापहा॥ पालङ्क्यंदलितंशाकं तिलतैलेविपाचितम् । अम्लद्रव्यसमाकीर्णंहिङ्गुसैंधवसंयुतम्॥ पालनम् । पाल॰ । सं॰ क्षिप् । पाल्यङ्कते । च ङ्कपदेलक्षणेच । अदन्त: । अचोयत्॥

पालनम् । न॰ रक्षणे ॥ यथा । नभार्यान्ताडयेत्क्वापिमातृवत्पालयेत्सदा । नत्यजेद्घोरकष्टे पियदिसाध्वी पतिव्रतेति श्रीमहानिर्वाणतन्त्रम् ॥ पाल्यतेऽनेन । पाल॰ ।करणाधिकरणयोश्चेतिल्युट् ॥ सद्य : प्रसूताया : गोदुग्धे ॥

पालनी । स्त्री॰ प्रतिष्ठापिकायाम् ॥

पालाश : । पुं॰ हरिद्वर्णे ॥ पलाशस्य पत्रस्यायम् । अण् ॥ पलाशदण्डादौ ॥ पलाशस्यविकार : । पलाशादिभ्योवेत्यञ् ॥ न॰ । तमालपत्रे । तेजपात॰ इ॰ भा ॥ त्रि॰ हरिद्वर्णवति ॥ पलाशवृक्षसम्बन्धिनि ॥

पालाशषण्ड : । पुं॰ मगधदेशे ॥ पलाशसमूहे ॥

पालाशी । स्त्री॰ मत्स्यविशेषे ॥ यथा । पालाशिखण्डं तिलतैलयुक्तं विपाचितंसैन्धवकासमर्दै : । हिंग्वार्द्रधात्रीफलचूर्णपूर्णंनवंनवंरोचनमातनोति ॥ पालाशीवलदावृष्यावातघ्नीपित्तकृत्सरा । गुर्वीकफकरीचोष्णामेद : शुक्रविवर्द्धिनीति ॥

पालि : । स्त्री॰ कर्णलतायें ॥ अश्रौ ॥ पङ्क्तौ ॥ अङ्के ॥ प्रभेदे ॥ छत्रादिदेये ॥ पालयतिपाल्यतेवा । पाल॰ । ण्यन्त : । अचइ: ॥ पाल्याम् ॥

पालिका । स्त्री॰ कुन्तलिकायाम् । दध्यादिच्छेदन्याम् ॥ अश्रौ ॥ कर्णपत्रे ॥ पालयति । पाल॰ । ण्वुल् ॥

पालित : । त्रि॰ रक्षिते ॥

पालिन्द : । पुं॰ कुन्दुरुके ॥ पालयति । पाल । वा॰ किन्दच् ॥

पालिन्दी । स्त्री॰ कृष्णत्रिवृतायाम् । श्यामायाम् ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥

पाली । स्त्री॰ यूकायाम् ॥ सश्मश्रुयोषिति ॥ प्रान्ते ॥ सेतौ ॥ कल्पितभोजने ॥ प्रशंसायाम् ॥ कर्णलतयो: ॥ उत्सङ्गे ॥ प्रस्थे ॥ चिह्ने ॥ वाप्याम् ॥ कृदिकारादितिङीष् ॥

र्थ्याम् ॥ स्थाल्याम् ॥
पाल्य : । त्रि० रत्तणीये ॥
पाल्वलम् । न० पल्वलोदके ॥ यथा । अल्पंसरः पल्वलंस्याद्यचचन्द्रोर्कगेरवौ । नतिष्ठतिजलंकिञ्चित्तत्स्याद्वारिपाल्वलम् ॥ पाल्वलंवार्यभिष्यन्दिगुरुस्वादुत्रिदोषकृत् ॥
पावक : । पुं० अष्टानांवसूनांमध्येभगवद्विभूतिविशेषे ॥ अग्नौ ॥ सदाचारे ॥ वह्निमन्थे ॥ चित्रके ॥ भल्लातके ॥ विडङ्गे ॥ शोधयितृनरे ॥ रक्तचित्रके ॥ कुसुम्भे ॥ वैद्युताग्नौ ॥ यथा । पावकः पवमानश्शुचिरग्निस्त्रितियः । निर्मथ्यः पवमानःस्याद्वैद्युतःपावकःस्मृतः ॥ यश्चासौतपतेसूर्यः शुचिरग्निस्त्वसौस्मृतः ॥ इतिकौर्मे१२८ध्यायः ॥ पुनाति । पूञ्० । णवुल् ॥ पचिविं० ॥
पावकारणि : । पुं० अग्निमन्थे ॥
पावकि : । पुं० कार्त्तिकेये ॥
पावन : । पुं० द्वैपायने । व्यासे ॥ पावके ॥ सभ्येग्नौ ॥ यः शीतापनोदनाद्यर्थंबहुषुप्रदेशेष्वपिविधीयतेससभ्योग्निः ॥ पीतभृङ्गराजे ॥ सिल्हके ॥ न० प्रायश्चित्ते । पापक्षयकरे ॥ जले ॥ कृच्छ्रे ॥ गोमये ॥ रुद्राक्षे ॥ कुष्ठौषधौ ॥ चित्रके अध्यासे ॥ त्रि० ॥ पवित्रे पूते । पावयितरि ॥ यथा । गङ्गास्नानगायत्रीजपादौ ॥ पावयति । कर्त्तरिल्युट् ॥
पावनध्वनि : । पुं० शङ्खे ॥ पावनो ध्वनिर्यस्य ॥
पावनी । स्त्री० हरीतक्याम् ॥ तुलस्याम् ॥ गवि ॥ गङ्गायाम् ॥
पावित : । त्रि० पवित्रीकृते ॥
पाश : । पुं० मृगपक्ष्यादिबन्धने ॥ केशादिपूर्वः सङ्घाते ॥ कर्णपूर्वकः शोभनार्थे ॥ छात्रादिपूर्वोनिन्दार्थे । बन्धनहेतौ । पाशजाले । देहेन्द्रियादिसंयोगवियोगलक्षणे० अनवरतजन्ममरणजरारोगाद्यनर्थव्राते ॥ अविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशेषु ॥ घृणादिषु ॥ यथा । घृणालज्जाभयंशङ्का जुगुप्साचेतिपञ्चमी । कुलंशीलतथाजातिरष्टौपाशाः प्रकीर्त्तिताः ॥ पाश्यतेबध्यतेयेनवा । पश बन्धने । चु० । घञ्० घेवा ॥
पाशक : । पुं० अक्षे । देवने । पासा० । इतिभा० ॥ पाशयति० पशयतिवा । पश० ॥ णवुल्० कुन्वा ॥
पाशजालम् । न० प्राबल्यादौ ॥ प्राबतीशवलिकर्ममायाकार्यंचतुर्विधम् । पाशजालंसमासेनधर्मानाम्नैवकीर्त्तिताः ॥ आत्मनांसहजसामर्थ्यप्रतिबन्धकत्वात् आशानांजालमिव जालम् ॥

पाशपाणि :। पुं० वरुणे । अप्पती ।। पाश : पाणौयस्य ॥
पाशवपालनम् । न० घासे ॥
पाशित :। त्रि० पाशयुक्ते । बद्धे ॥
पाशी । पुं० वरुणे । प्रचेतसि ॥ व्याधे ॥ यमे ॥ त्रि० पाशधरे ॥ पाशोऽस्यास्ति । इनि : ॥
पाशीकृत :। त्रि० पाशबद्धे ॥
पाशुपत :। पुं० शिवमल्याम् । एकाष्ठीले । वकपुष्पे ॥ पशुपत्यधिदैवते ॥ पशुपतिभक्ते ॥ पशुपतिपाशात्मकपदार्थत्रयवादिनिशैवे ॥ पशुपतेरयम्० तत्प्रियत्त्वात्तस्येदमित्यण् ॥ पशुपतिर्दैवतास्यवा, सास्यदेवतेत्यर्थेऽश्वपत्यादित्त्वादण् ॥
पाशुपतव्रतम् । न० पशुपतिदेवताकेवह्निपुराणोक्तव्रतविशेषे ॥ यथापशुपतिर्नित्यं हत्वासर्वमिदंजगत् । न लिप्यतेपुन : सोपियोनित्यं व्रतमाचरेत् ॥
पाशुपतास्त्रम् । न० पशुपते: शूलाग्रे॥
पाशुपाल्यम् । न० वैश्यवृत्तिविशेषे । गोरक्ष्ये ॥ पशून्गोमहिष्यादीन्पालयति । पाल० । कर्मण्यण् । तस्यकर्म्मभावोवा । ष्यञ् ॥
पाश्चात्त्य :। त्रि० अन्त्ये । चरमे ॥ पश्चाद्भव :। दक्षिणापश्चात्पुरसस्त्यक् ॥ पश्चिमदेशजाते ॥
पाश्चात्त्याकरसम्भवम् । न० [रोमके । रोमलवणे । सांभर० इ० भा० ॥
पाश्या । स्त्री० पाशवृन्दे ॥ पाशानांसमूह :। पाशादिभ्योय : ॥
पाषक :। पुं० पादाभरणविशेषे । पाषुली० गौड़० भा० ॥
पाषण्ड :। पुं० बौद्धक्षपणकादौ वेदविरोधिनि। वेदवाह्यरक्तपटमौण्ड्यादिव्रतचर्याशालिनि । सर्वलिङ्गिनि ॥ त्यजपाखण्डसंसर्गंसङ्गंभजसतांसदा । पापंसनोतिसनतिवा । षणुदाने । षणसम्भक्तौवा । अमन्ताड्ड :। पृषोदरादि : ॥
पाषण्डक :। पुं० पाषण्डे ॥
पाषण्डी । पुं० पाषण्डे ॥ वेदवाह्यरक्तपटमौण्ड्यादिव्रतचर्यापाखण्डम् । तदस्यास्ति । इनि : ॥ तस्मात्पाषण्डिभि : पापै रालापंस्पर्शनंत्यजेत् । विशेषत : क्रियाकालेयज्ञादौचापिदीक्षित : ॥ क्रियाहानिर्गृहेयस्यमासमेकंप्रजायते । तस्यावलोकनात्सूर्यंपश्येतमतिमान्नर: ॥ किंपुनर्यैस्तुसन्त्यक्तात्रयीसर्वात्मनाद्विज । पाषण्डभोजिभि : पापैर्वेदवादविरोधिभि : ॥ पाषण्डिनोविकर्मस्थान्वैडालव्रतिकान्शठान् । हैतुकान्बकवृत्तींश्चवाङ्मात्रेणापिनार्चयेत् ॥ दूरापास्तस्तुसंसर्ग : सहास्यावापिपापिभि : । पाषण्डिभिर्दुराचारैस्तस्मात्तान्परिवर्ज्जयेत्

॥ एतेनगनास्तवाख्याताद्दष्ष्याश्चाल्लो पघातका: । एषांमन्नाषणात्पुंसां दिनपुण्यं विनश्यतीत्यादिपाद्मोत्त रखण्डम् ॥

पाषाण : । पुं० प्रस्तरे । ग्रावणि । उपले ॥ पिनष्टि ; पिष्लृसञ्चूर्णने । बाहुलकादानच् । पृ० । मूर्द्धन्य : ष : । पषत्यनेनवापषवा धेयर्थ्थे च । हलश्चे तिघञ् । अण ति । अण्० । अच् । पाषश्चासौ अणश्च ॥

पाषाणदारक : । पुं० टङ्के । टांकी इतिभा० । पाषाणस्यदारक : ॥

पाषाणदारण : । पुं० टङ्क ॥ पाषाणो दार्यतेऽनेन । दृविदारणे । ण्यन्त : । ल्युट् ॥

पाषाणभेद : । पुं० अश्मभेदे ॥

पाषाणभेदन : । पुं० हाथाजुडी०इ० गौ० भा० प्रसिद्धे । हृत्तविषे । अश्मघ्ने । शिलाभेदे । पाषाणभे दइतिभाषा ॥ पाषाणभेदनोश्मघ्नो गिरिभिच्छिन्नयोजनी । अश्मभेदोहि मस्तिक्त : कषायोवस्तिशोधन : ॥ भेदनोहन्तिदोषार्शो गुल्मकृच्छ्राश्म हृद्रुज : । योनिरोगान् प्रमेहांश्च प्लीहशूलव्रणानिचेतिभावमिश्र : ॥

पाषाणभेदी । पुं० अश्मभेदे । पत्थर चूर० इतिभाषा ॥

पाषाणमाचिकम् । न० स्वर्णमाचिके॥

पाषाणी । स्त्री० वटखंरा० इ० प्र० चुद्रपाषाणे । पृषाकरायां ॥

पिक : । पुं० कोकिले । वनप्रिये ॥ अपिकायति । कैशब्दे । आतश्चो पसर्गेक : । वष्टिभागुरिरल्लोपमवा प्योरुपसर्गयो : ॥

पिकप्रिय : । पुं० आम्रे । पिकानां प्रिय : ॥

पिकप्रिया । स्त्री० महाजम्बाम् ॥

पिकबन्धु : । पुं० आम्रवृक्षे ॥ पिकानांबन्धुरिव ॥

पिकराग : । पुं० आम्रवृक्षे ॥

पिकवल्लभ : । पुं० आम्रवृक्षे ॥ पिका नांवल्लभ : ॥

पिकाक्ष : । पुं० रोचन्यां ॥

पिकाङ्ग : । पुं० खगान्तरे ॥

पिकानन्द : । पुं० वसन्तकाले ॥ पि कानामानन्दोयस्मिन् ॥

पिकी । स्त्री० कोकिलस्त्रियाम् । को किलायां ॥

पिकेक्षण : । त्रि० कोकिलचक्षुस्तुल्य चक्षुर्युक्ते ॥

पिकेक्षणा । स्त्री० कोकिलाक्षे ॥

पिक्क : । पुं हस्तिशिशौ ॥ इ० शब्द माला ॥

पिङ्ग : । पुं० पिशङ्गवर्णे ॥ मूषिके ॥ न० । वलाके ॥ हरिताले ॥ त्रि० । पिङ्गलवर्णवति ॥ पिङ्ग ति । पिजिवर्णे । अच् । न्यङ्

क्वादि : ॥

पिङ्गकपिशा । स्त्री० तैलपायिका याम् ॥

पिङ्गचक्षु : । पुं० कुंभीरे ॥

पिङ्गजट : । पुं० शिवे ॥

पिङ्गतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥

पिङ्गल : । पुं० नागविशेषे ॥ रुद्रे ॥ चण्डांशो : पारिपार्श्विके ॥ निधिप्रभेदे ॥ कपौ ॥ अग्नौ ॥ मुनिविशेषे ॥ नकुले ॥ स्थावरविषविशेषे ॥ क्षुद्रोलूके ॥ वत्सरविशेषे ॥ देशभङ्गोथदुर्भिक्षंसमासात् कथयाम्यहम् । पिङ्गलेचारुपद्माचिदुर्भिक्षंनर्मदातटे ॥ पिङ्गलनागाचार्यकृतप्राकृतच्छन्दोग्रन्थविशेषे ॥ नीलपीतमिश्रितवर्णे ॥ तत्पर्याया : यथा । कडार : कपिल : पिङ्ग : पिशङ्ग : कद्रु : । केचिदत्रद्वयंद्वयंपर्यायमाहु : अत्र नीलपीत : कपिल : । रोचनाभ : पिशङ्ग : । कनकपिङ्गल : कद्रुः ॥ पिशङ्गोरोचनापांडु : कद्रु : कनकपिङ्गल : ॥ इतिनाममाला ॥ पिङ्गोदीपशिखाभ : स्यात्पिशङ्ग : पद्मधूलिवत् । पीतनीलहरिद्राक्त : कडारस्तृणवह्निवत् ॥ त्रि० । तद्वर्णविशिष्टे ॥ सन्ध्यातपवर्णमवद्यावर्णविशेष : कपिल : इत्यपिव्यास्यातारमाहु : ॥ न० । पित्तले

॥ पिङ्गति । पिञ्जिवर्णे । वृषादित्वात्कलच् । न्यङ्क्वादित्वात् कुत्वम् ॥ यद्वा ॥ पिङ्गोवर्णोऽस्यास्ति । सिध्मादित्वात्लच् ॥ पिङ्गलोवर्णोऽस्यास्ति । अर्शआद्यच् ॥

पिङ्गललोहम् । न० पित्तले ॥ इ० रा० ॥

पिङ्गला । स्त्री० वामनाख्यदक्षिणदिग्गजस्यहस्तिन्याम् ॥ कुमुदस्यकरिण्याम् ॥ वेश्याविशेषे ॥ यथा । आशाहिपरमंदु:खं नैराश्यं परमं सुखम् । यथासंक्षिद्यकान्ताशांसुखंसुप्वापपिङ्गलेति श्रीभागवतम् ॥ कर्णिकायाम् ॥ पक्षिविशेषे ॥ राजरीत्याम् ॥ शिंशपायाम् ॥ ज्योतिष्मत्याम् ॥ नाड़ीविशेषे ॥ दक्षिणाण्डाध : स्याधनुर्वक्रा दक्षिणनासान्तंगतायानाड़ीसापिङ्गलेत्युच्यते ॥

पिङ्गलिका । स्त्री० वलाकायाम् ॥

पिङ्गसार : । पुं० हरिताले ॥ इ० रा० ॥

पिङ्गस्फटिक : । पुं० गोमेदमणौ ॥

पिङ्गा । स्त्री० गोरोचनायाम् ॥ हिङ्गुनालिकायाम् । रामठ्याम् ॥ चण्डिकायाम् । उमायाम् ॥ वंशरोचनायामिति रा० नि० ॥ हरिद्रायाम् । इति श० चं ॥

पिङ्गाक्ष : । पुं० शिवे ॥ त्रि० पिंगलनेत्रे ॥ पिङ्गेअक्षिणीयस्य । बहुव्रीहाविति षच् ॥

पिङ्गाश : । पुं० पल्लीपतौ ॥ मत्स्यवि

शेषे। पाङ्गाश॰ इ॰ गौ॰ भा॰ ॥ न॰ आत्यस्वर्णे ॥

पिङ्गाशी। स्त्री॰ नालिकायाम् ॥ इ॰ हे॰ चं॰ ॥ नोलिकायामिति मेदिनिकरः ॥

पिङ्गास्य:। पुं॰ पिङ्गाशमत्स्ये ॥ त्रि॰ पिङ्गलवर्णमुखविषिष्टे ॥

पिङ्गी। स्त्री॰ शमीवृक्षे ॥

पिङ्गेक्षण:। पुं॰ शिवे ॥

पिङ्गोग्रज:। पुं॰ रवेः पार्श्वगान्तरे ॥

पिचण्ड:। पुं॰ उदरे ॥ पशोरवयवे ॥ अपिचमत्त्यन्नम्। चमु॰। अमन्ताड:। वष्टिभागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयोः॥ अपिचण्डातेऽनेन हेतुनावा। चण्डिकोपे। पुंसीति घोवा ॥

पिचण्डिल:। त्रि॰ तुन्दिले ॥ अतिशयितंपिचण्डमुदरमस्य। तुन्दादित्वादिलच् ॥

पिचव्य:। पुं॰ कार्पासे ॥ इ॰ हे॰ ॥

पिचिण्ड:। पुं॰ पिचण्डार्थे ॥ पृ॰॥

पिचिण्डिका। स्त्री॰ पिण्डिकायाम्। जङ्घापश्चिमभागे। पिँडली॰ इति भाषा॰ ॥

पिचिण्डिल:। त्रि॰ तुन्दिले। बृहत्कुक्षौ ॥ अतिशयितंपिचिण्डमुदरमस्य। तुन्दादित्वादिलच् ॥

पिचु:। पुं॰ निर्बीजकार्पासे। तूले। कुष्ठभेदे ॥ कर्षे ॥ असुरविशेषे ॥ भैरवे ॥ सस्यप्रभेदे ॥ पिचति ॥ पिचुमर्दने। मृ॰कुः ॥

पिचुक:। पुं॰ मदनवृक्षे। मयना॰ इति॰ गौड़भा॰ ॥

पिचुतूल:। पुं॰ न॰ कार्पासतूले ॥

पिचुमन्द:। पुं॰ निम्बद्रुमे ॥ पिचुं कुष्ठविशेषंमन्दयति। मदिस्तुत्यादौ। णिच्। कर्मण्यण् ॥

पिचुमर्द:। पुं॰ निम्बवृक्षे ॥ पिचुंकुष्ठभेदंमर्दयति। मृदक्षोदे। णिच्। कर्मण्यण् ॥

पिचुल:। पुं॰ झावुकद्रुमे। झाउ॰ इतिभा॰ ॥ इज्जले। हिज्जले ॥ जलवायसे ॥ पिचुंतूलंलाति। ला॰। आतोनुपेतिकः ॥

पिच्चटम्। न॰ सीसके ॥ रङ्गे। त्रपुणि। रांग॰ इ॰ भा॰ ॥ पुं॰ नेत्ररोगे ॥ पिच्चयति पिच्यतेवा। पिच्चच्छेदने। अच्। पिच्चंटीकते। अन्येभ्योपीतिडः ॥ पिच्चयति। शकादिभ्योऽटन्वा ॥

पिच्छ:। पुं॰ लाङ्गूले। पुच्छे ॥ न॰। बर्हिशिखण्डे ॥ चूड़ायाम्। पिच्छतिपिच्छयतिवा। पिच्छकुट्टने। अचघञ्वा ॥

पिच्छल:। त्रि॰ अशुद्धे ॥

पिच्छलदला। स्त्री॰ वदरीवृक्षे ॥

पिच्छवाण:। पुं॰ श्येनपक्षिणि ॥

पिच्छा। स्त्री॰ पूगे ॥ छटायाम् ॥

कोषे ॥ मोचायाम् ॥ शाल्मलिवेष्टे ॥ भक्तसंभूतमण्डे । मांड० इ० भा० ॥ पक्षौ अश्वपदामये ॥ पिच्छिले ॥ चोलिकायाम् ॥ फणिलालायाम् ॥ शिंशपावृक्षे ॥ इ० श०चं० । पिच्छाते । पिच्छवाधे । गुरोश्च स्थ : । टाप् ॥ पिच्छतिपिच्छातेवा । अच्घञ्वा ॥ यद्वा । पतितुमिच्छति । पत्लृ० । सन्नन्त: । प० अच् पृषोदरादि : ॥

पिच्छावान् । त्रि० पिच्छिले ॥ अस्त्यर्थेमतुप् ॥

पिच्छितिका । स्त्री० शिंशपायाम् ॥

पिच्छिल : । पुं० बहुवारके । श्लेष्मान्तकवृक्षे ॥ त्रि० विजिले । लालसीके । विजिलस्तुभक्तमण्डयुक्तमितिरायमुकुट:सरसव्यञ्जनादीतिभरत:सूपादीतिरमानाथ: । स्निग्धसूपादीतिभानुदीक्षित : । यथा । तरुणं सर्षपशाकंनवौदनानिपिच्छिलानिचदधीनि । अल्पव्ययेनसुन्दरिग्राम्यजनोमिष्टमश्नातीति ॥ मण्डयुक्तव्यञ्जनमितिनीलकण्ठ : ॥ पिच्छाभक्तादिमण्डोस्यास्ति । पिच्छादित्वादिलच् ॥

पिच्छिलका : । पुं० धन्वनवृक्षे ॥

पच्छिलच्छदा । स्त्री० उपोदक्याम् ॥

पिच्छिलत्वक् । पुं० नागरङ्गवृक्षे ॥ ध-

पिच्छिलसार : । पुं० मोचरसे ॥

पिच्छिला । स्त्री० पोतिकायाम् ॥ शिंशपायाम् ॥ शाल्मलौ ॥ सिन्धुविशेषे ॥ कोकिलाक्षे ॥ वृश्चिकाक्षुपे ॥ शूलीतृणे ॥ अतस्याम् । कच्व्याम् ॥ शाल्मलिनिर्यास : पिच्छा । सास्यास्ति । पि० इलच् ॥

पिच्छोटकम् । न० नेत्रमले ॥

पिञ्ज : । पुं० वधे ॥ पिञ्जनम् । पिजि-हिंसायाम् । चु० । अच् ॥ कर्पूरविशेषे ॥ न० वले ॥ त्रि० ॥ व्याकुले । व्यग्रे ॥

पिञ्जट: । पुं० नेत्रमले । दूषिकायाम् ॥

पिञ्जनम् । न० कार्पासस्फोटनधनुषि । विहननी । तूलस्फोटनकार्मुके । पीजनइ० भा० ॥

पिञ्जर: । पुं० अश्ववविशेषे ॥ पीतरक्तवर्णे ॥ न० पीतके । हरिताले ॥ स्वर्णे ॥ नागकेशरे ॥ पक्ष्यादिरोधगृहे ॥ त्रि० चित्रिते ॥ पीतवर्णे ॥ पिञ्जनम् । पिजिहिंसायाम्० वर्णेवा । घञ् । निष्ठायामनिट्वचनान्नकुत्त्वम् । पिञ्जं वर्णविशेषं रातिक : ॥

पिञ्जरकम् । न० हरिताले ॥

पिञ्जल : । पुं० अत्यन्तव्याकुलसैन्ये । समुत्पिञ्जे ॥ पिञ्जयति० पिञ्जतेवा । पिजि० । वाहुलकादलच् ॥ पिञ्जं लातिवा । आतइतिक : ॥

न० ॥ कुशपत्रे ॥ हरिद्राभे ॥ हरिताले ॥

पिञ्जली । स्त्री० कुशान्तरवेष्टितप्रादेशमात्रसाग्रकुशपत्रद्वये । पवित्रे ॥ यथा । अनन्तर्गर्भिणंसाग्रंकौशंद्विदलमेवच।प्रादेशमात्रंविज्ञेयंपवित्रं यत्रकुत्रचित् ॥ एतदेवहिपिञ्जल्या लक्षणंसमुदाहृतमितिच्छन्दोगपरिशिष्टम् ॥

पिञ्जा । स्त्री० तूले ॥ हरिद्रायाम् ॥ हिंसायाम् ॥

पिञ्जानम् । न० स्वर्णे ॥ इतिरा०नि० ॥

पिञ्जिका । स्त्री० तूलनालिकायाम् । प०इज०इ०गौ०भाषा ॥ इ०चि० ॥

पिञ्जूलम् । न० कुशवर्त्याम् ॥ वर्त्तिकायाम् ॥ पिञ्जति । पिजि० । खर्जपिञ्जादिभ्यऊरोलचाविस्थूलच् ॥

पिञ्जूषः । पुं० कर्णमले ॥ इ०हे० ॥

पिञ्जटः । पुं० नेत्रमले ॥

पिञ्जोला । स्त्री० पत्रकाहलायाम् ॥

पिटः । पुं० नलादिरचितभाण्डे। कंडोले । पेटीपिटार० इतिचभाषा । पेटति । पिटशब्दसङ्घातयोः । कर्त्तरिइगुपधेतिकः ॥ न०चाले ॥ इ०चि० ॥

पिटकः । पुं० पेटके । पेडायाम् । मञ्जूषायाम् ॥ त्रि०विस्फोटे ॥ पेटति । पिट० । क्वुन् । स्त्रियां०पिटका । चिपकादित्वान्नेत्वम् ॥

पिटक्या । स्त्री० पिटकसमूहे ॥ पिटकानांसमूहः । पाशादिभ्योयः ॥

पिटङ्कशः । पुं० पर्वताभिधमत्स्ये ॥

पिटङ्कोका । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् ॥

पिटाकः । पुं० मुनिविशेषे ॥

पिट्टकम् । न० दन्तकिट्टके ॥

पिठरः । पुं० स्थाल्याम् ॥ गृहप्रभेदे ॥ कुद्दङ्के । उद्घाटे ॥ न० । मुस्तायाम् ॥ मन्थानदण्डे ॥ पेठति पिठ्यतेवा । पिठहिंसासंक्लेशनयोः । बाहुलकाद्गोगुणाभावश्च ॥ पिठेरिगुपधेतिकः । पिठंराति । रादाने । आतोनुपेतिकः ॥

पिठरी । स्त्री० स्थाल्याम् ॥ अधःसच्छिद्रपिठरीतिलक्ष्यम् ॥

पिडकः । पुं० स्फोटके ॥ इ० हे० ॥

पिडका । स्त्री० स्फोटकविशेषे । पिडिया इ० फुडिया० इतिचभाषा ॥

पिण्डः । पुं० बोले ॥ बले ॥ सान्द्रे ॥ देहे ॥ अगारैकदेशे ॥ देहैकदेशे । अङ्गे ॥ निवापे ॥ गोले सिह्लके ॥ ओड्रपुष्पे ॥ वृन्दे ॥ कवले ॥ गजकुम्भे ॥ मदनवृक्षे ॥ न० । आजीवने ॥ अयसि ॥ पुं० न० आद्यविशेषद्रव्यनिर्मितविल्वफलाकारेपितृदेयेऽन्ने ॥ पिण्डते । पिडिसङ्घाते । अच्० ॥ पिण्डातेवा । कर्म्मणिघञ् ॥

पिण्डक: । पुं० सिह्लनामगन्धद्रव्ये ॥ पिशाचे ॥ पिंडालौ ॥ वोले ॥ पिण्डमूले ॥ स्वार्थेकन् ॥

पिण्डकन्द: पुं० । पिण्डालौ ॥

पिण्डखर्जूर: । पुं० राजजम्ब्वाम् । पिण्डखर्ज्जूर्याम् ॥

पिण्डखर्जूरी । स्त्री० मधुस्रवायाम् । स्वादुपिण्डायाम् पिण्डखर्जूर० इ० भा० ॥ पिण्डखर्जूरिकात्त्वन्यासादेशेपश्चिमेभवेत् ॥ गुणार्थेपश्यखर्जूरीम् ॥

पिण्डतालकम् । न० हरितालप्रभेदे । पिण्डाख्ये ॥ निष्पत्रं पिण्डसदृशं-स्वल्पसत्त्वंतथागुरु । स्त्रीपुष्पहारकं स्वल्पगुणंतत्पिण्डतालकम् ॥

पिण्डतैलक: । पुं० तुरुष्के । सिह्ले ॥

पिण्डद: । पुं० पिण्डदानकर्त्तरि ॥ यथा । लेपभाजश्चतुर्थाद्या: पित्राद्या: पिण्डभागिन: । पिंडद: सप्तमस्तेषांसापिंड्यंसाप्तपौरुषम् ॥

पिण्डपद्म् । न० अङ्कविशेषे ॥

पिण्डपाद: । पुं० गजे । हस्तिनि ॥

पिण्डपुष्पम् । न० अशोकपुष्पे ॥ जवापुष्पे ॥ कुशेशये । पद्मपुष्पे ॥ तगरपुष्पे ॥

पिण्डपुष्पक: । पुं० वास्तूके ॥

पिण्डफला । स्त्री० अलाब्वाम् ॥ कटुतुम्ब्याम् ॥ पिण्डद्रवफलानिय — . अस्त्रे तिटाप् ॥

पिण्डमुस्ता । स्त्री० नागरमुस्तके ॥

पिण्डमूलम् । न० गजाण्डे । पिण्डके । मूलविशेषे ॥ गर्जरे ॥

पिंडल: । पुं० सेतौ ॥ इ० हारा० ॥

पिंडवीजक: । पुं० कर्णिकारवृक्षे ॥

पिंडा । स्त्री० पिंडायसे ॥ कस्तूरीप्रभेदे ॥ वंशपत्र्याम् ॥

पिंडात: । पुं० सिह्लके ॥

पिंडान्वाहार्यकम् । न० अन्वाहार्ये । मासिकश्राद्धे ॥ पितृयज्ञपिंडानामनुपश्चादाह्रियते इति ॥

पिण्डाभ्रम् । न० घनोपले ॥

पिंडायसम् । न० तीक्ष्णायसे ॥

पिंडार: । पुं० क्षपणे ॥ गोपे ॥ महिषीरक्षके ॥ द्रुमे ॥ क्षेपे ॥ विकङ्कतवृक्षे न० । फलशाकविशेषे ॥ पिंडारंशीतलंवल्यं पित्तघ्नं रुचिकारकम् । पाकेलघुविशेषेण विषशान्तिकरं स्मृतम् ॥

पिंडारकम् ॥ न० भौमेतीर्थभेदे । द्वारवत्यामेतत्तीर्थम् । अत्रमहादेवस्तिष्ठति । पद्मचिह्नयुक्तामुद्रा:शूलचिह्नितानिपद्मानिचाद्यापिदृश्यते ॥

पिंडालु: । पुं० कन्दगुडूच्याम् । ग्रन्थिले । रोमकन्दे । ताम्बूलपत्रे । सुथिनी० इ० भा० । चुवडिआलु० इ० गौ० भा० प्र० कन्दे ॥

पिंडालुकम् । न० चुवडिआलु० गोलआलु० इ० गौ०भा० प्र० कन्दे ॥

पिंडाश : । पुं॰ भिक्षौ ॥
पिंडाह्वा । स्त्री॰ नाडीहिङ्गुनि ॥
पिंडिका । स्त्री॰ रथनाभौ । रथचक्रमध्ये सर्वेश : काष्ठानियत्रसज्यन्ते तस्मिन् ॥ पिचिंडिकायाम् । जानुनोधोमांसलप्रदेशे । पिंडली॰ इ॰ भा॰ ॥ श्वेताम्लौ ॥ वेद्याम् ॥ प्रतिमाद्याधारे । पीठे ॥ पीडास्त्यरायस्याम् । पिडि॰ । हलश्चेति घञ् । गौ॰ ङीष् । स्वार्थेकन् ॥
पिंडित : । पुं॰ तुरुष्के । सिल्हके । नागौरीगूंद॰ लोबान॰ इ॰ भा॰ ॥ त्रि॰ गुणिते ॥ घने ॥
पिंडी । पुं॰ पिंडीतके । मदने ॥
पिंडिल : । पुं॰ सेतौ ॥ गणके ॥ त्रि॰ स्थूलजंघे ॥ पिंडते । पिडि॰ । सलिकलीति॰ इलच् ॥
पिंडिला । स्त्री॰ गोडुम्बायाम् ॥
पिंडी । स्त्री॰ पिंडीतगरे ॥ अलाबूप्रभेदे ॥ खर्जूरविशेषे ॥ गौ॰ ङीष् ॥ ज्ञाननिरूपणार्थकोपन्यासे । इ॰ धरणि : ॥ पिंडि ॥ भक्तपिंडीसुगन्धनीमितिकालिकापुराणम् ॥
पिंडीतक : । पुं॰ मरुवके । श्वसने । मदनवृक्षे ॥ पिंडीतनोति । तनु॰ । अन्येभ्योपीतिड : । संज्ञायांकन् ॥ तगरे ॥ फणिज्झके ॥
पिंडीतगरक : । पुं॰ तगरविशेषे । कफवर्द्धने ॥

पिंडीतगरक : । पुं॰ तगरे ।
पिंडीतरु : । पुं॰ महापिंडीतरौ ॥
पिंडीपुष्प : । पुं॰ अशोकवृक्षे ॥
पिंडीर : । पुं॰ दाडिमद्रुमे ॥ त्रि॰ नीरसे ॥
पिंडीशूर : । पुं॰ गेहेनर्दिनि । गेहेशूरे । स्वगेहमात्रेवसन्परद्वेषिणि ॥ इतिहेमचन्द्र : ॥
पिंडोलि : । स्त्री॰ भुक्तसमुज्झिते ॥
पिण्याक : । पुं॰ न॰ तिलकल्के । खल॰ इ॰ भा॰ ॥ तिलकिट्टन्तु पिण्याकस्तथा तिलखलिःस्मृता । पिण्याकोग्लयनोरूक्षो विष्टम्भीदृष्टिदूषण : ॥ हिंगुनि ॥ बाह्लीके । कुङ्कुमे ॥ सिह्लके ॥ पण्यते । प-ण॰ । पिनाकादयश्चेतिसाधु : ॥ यद्वा । पिनष्टिपिष्यतेवा । पिष्लृसञ्चूर्णने । पिनाकादित्वादाक : षस्यणत्वम् । धातोर्युगागमश्च ॥
पितरौ । पुं॰ सहोक्ता मातापित्रो: ॥ माताचपिताच । पितामात्रेत्येकशेष : ॥
पितामह: । पुं॰ विरञ्चौ । पद्मयोनौ । ब्रह्मणि ॥ तापस्यजनके । आर्यके ॥ लोकपितॄणांमरीच्यादीनामर्यमादीनांवापितापितामह: ॥ पितृव्यमातुलमातामह पितामहाइत्यत्र मातृपितृभ्यां पितरिडामहच्निपातित : ॥ आदिगुरुचतुष्कले(ऽऽ) ॥

पितामहसर : । न० तीर्थविशेषे ॥

पितामही । स्त्री० पितामहपत्न्याम् ॥ पितुर्माता । मातरिपितरिति डामहच्पित्वान्ङीष् ॥

पिता । पुं० ताते ॥ जनके ॥ सचबालोपिपितैव । यथाहमनु : । ब्राह्मस्यजन्मन : कर्त्तास्वधर्मस्यचशासिता । बालोपिविप्रोवृद्धस्यपिताभवतिधर्मत: अध्यापयामासपितॄन्शिशुराङ्गिरस: कवि : । पुत्रकाइतिहोवाचज्ञानेनपरिगृह्यतान् ॥ तेतमर्थमपृच्छन्तदेवानागतमन्यव : । देवाश्चैतान्समेत्योचुर्न्याय्यंव: शिशुरुक्तवान् ॥ अज्ञोभवतिवैबाल : पिताभवतिमन्त्रद : । अज्ञंहिबालमित्याहु : पितेत्येवतुमन्त्रदमिति ॥ पाति । पारक्षणे । नप्तृनेष्टृत्वष्ट्रितिनिपातनात्साधु : ॥ पुं० भू० पितर: । दिव्यपितृगणे ॥ ऋषिभ्य: पितरोजाता : पितृभ्योदेवमानवा: । देवेभ्यश्चजगत्सर्वंचरंस्थाण्वनुपूर्वश : ॥ पितरोग्निष्वात्तमुख्या : ॥ स्वधापितॄणांपत्नी ॥

पितृकम् । त्रि० पितृसम्बन्धिनि ॥ इतिशब्दमाला ॥

पितृकाननम् । न० श्मशाने ॥

पितृकार्य्यम् । न० पितॄनुद्दिश्यक्रियमाणे श्राद्धादौ ॥

[पितृगण : ।] पुं० आज्यपादीनांसमूहे सोमपादिषु ॥ मनोर्हैरण्यगर्भस्ययेमरीच्यादय: सुता : । तेषांमृषीणांसर्वेषांपुत्रा : पितृगणा:स्मृता: ॥

पितृगृहम् । न० श्मशाने ॥ पितुर्वेश्मनि ॥

पितृतर्प्पणम् । न० पितृतीर्थे । तर्जन्यङ्गुष्ठयोर्मध्ये ॥ निवापे ॥ तिले ॥ पितृतीर्थेन पित्रुद्देश्यकजलदाने ॥ पितॄणांतृप्तिमात्रे ॥ बिनारूप्यसुवर्णेनविनाताम्रतिलै : खगे : । विनादर्भैश्चमन्त्रैश्चपितॄणांनोपतिष्ठति इतिशङ्ख: ॥ नेष्टकादिचितेपितॄंस्तर्पयेत् । नवेष्टितशिरानक्रुष्णकषायवासादेवपितृकार्यंकुर्यात् ॥ *** ॥ यदेषतर्पयत्यद्भि : पितॄन्स्नात्वाद्विजोत्तम : । तेनैवसर्वमाप्नोतिपितृयज्ञक्रियाफलमितिमन्वादय : ॥

पितृतिथि: । स्त्री० अमावास्यायाम् ॥

पितृतीर्थम् । न० गयायाम् ॥ तर्जन्यङ्गुष्ठयोर्मध्ये ॥ पितॄणांतीर्थम् ॥

पितृदानम् । न० निवापे । सपिण्डनादूर्द्ध्वंपित्रुद्देशेनदाने ॥ पितृपदंमृतोपलक्षणम् । तेनमात्रादेरपिग्रहणम् ॥ पितृभ्योदानम् ॥

पितृदानकम् । न० निवापे ॥

पितृपति : । पुं० यमे ॥ पितॄणांपति: ॥

पितृपिता । पुं० पितामहे ॥ पितु : पिता ॥

पितृप्रसू : । स्त्री० सायंसंध्यायाम् ॥

पितॄन्प्रसूते । क्विप् । पितॄणां प्रसूर्वा ॥ पितामह्याम् ॥

पितृप्रियः । पुं० भृङ्गराजे ॥ पितॄणां प्रियः ॥

पितृबान्धवः । पुं० पितुर्मात्रादिषु ॥ यथा । पितुर्मातापिताभ्राता पितुर्भ्रातुः स्वसुः सुताः । पितुः पितुः सोदराश्चविज्ञेयाःपितृबान्धवाः

पितृभोगीणः । त्रि० पितृशरीरहिते ॥ पितुर्भोगः शरीरम् । तस्मै हितः । आत्मन्विश्वजनभोगोत्तरपदात्खः ॥

पितृभोजनः । पुं० माषे ॥ न० । पितॄणांभक्षणे ॥

पितृभ्राता । पुं० पितृव्ये ॥ पितुर्भ्राता ॥

पितृमान् । त्रि० सुशिक्षिते ॥ प्रशंसार्थेमतुप् ॥

पितृयज्ञः । पुं० पितॄणांतर्पणे ॥

पितृयाणः । पुं० कर्मिणांमार्गविशेषे । इष्टापूर्तेदत्तमितिकर्मतनप्रतिपत्त्यै पथि । कृष्णागत्यपरपर्यायेदक्षिणमार्गे ।

पितृराजः । पुं अर्यम्णि ॥ पितॄणां राजा । टच् ॥

पितृलोकः । पुं० पितॄणांभुवने ॥ दक्षिणमार्गे ॥ यएषदक्षिणःपन्थाः पितृलोकः सउच्यते । मनुष्यानन्दतः सोयंगुणैस्तु स्यात्कृताधिकः ॥

पितृवनम् । न० श्मशाने ॥ पितॄणां वनम् ॥ पितॄन्वनतिवा । वनसम्भक्तौ । पचाद्यच् ॥

पितृव्यः । पुं० पितुर्भ्रातरि ॥ पितृव्यमातुलेतिनिपातनात् । पितुर्भ्रातरिव्यत् ॥

पितृष्वसा । स्त्री० पितुःस्वसरि । पितुर्भगिन्याम् ॥ मातृपितृभ्यांस्वसेतिषत्वम् ॥

पितृष्वस्रीयः । त्रि० पितुर्भागिनेये ॥

पितृसन्निभः । त्रि० मनोजवे । पितृसमे ॥ दिवसस्यर्क्षनिभाति । भा० । आतश्चोपसर्गङ० कः ॥

पितृसूः । स्त्री० सन्ध्यायाम् ॥

पित्तम् । न० शरीरस्थधातुविशेषे । मायौ ॥ अस्यस्वरूपम् । पित्तमुष्णं द्रवंपीतंनीलंसत्वगुणोत्तरम् । सरंकटुलघुस्निग्धं तीक्ष्णमम्लन्तु पाकतः ॥ पीतंनिरामम् । नीलं [illegible] आमाशयगतंसौरंतेजः पित्तमित्युच्यते ॥ अस्यकोपकालो यथा । पित्तस्यघर्मान्तनिदाघयोश्चेति । प्रकोपइति संबध्यते ॥ यतः । आश्विनेकार्तिकेमासि वैशाखज्ये ष्ठयोर्ध्रुवम् । वैद्यशास्त्रविचारज्ञैः पित्तोराजा प्रकीर्त्तितइतिनिर्देशात्पुंस्त्वमपि । अस्यप्र

कोपकारणान्याहभावमिश्र : । कट्वम्लोष्ण विदाहि तीक्ष्णलवणक्रोधोपवासातपस्त्रीसम्भोगतृषाक्षुधाभिहननव्यायामनद्यादिभि: । भुक्तेऽजीर्यतिभोजनेचशरदिग्रीष्मे तथा प्राणिनांमध्याह्ने च तथार्द्धरात्रसमयेपित्तप्रकोपोभवेदिति ॥ अन्यच्च । माषैस्तिलै:कुलत्थैश्चमत्स्यैर्मेषामिषेणच । गव्येनदधितक्रेणन्हणां पित्तंप्रकुप्यतीति ॥ शब्दचन्द्रिकायामस्यप्रभेदा : पंचोक्ता : । यथा । पाचकंभाजकंचैवरञ्जकालोचकेतथा । साधकंचैवपंचेतिपित्तनामान्यनुक्रमादिति ॥ एषांस्थानान्याह । अग्न्याशयेयकृत्प्लीह्नोर्हृदये लोचनद्वये । त्वचिसर्वशरीरेषुपित्तंनिवसतिक्रमादितिभावप्रकाश: ॥ अपिदीयतेस्म । दो॰ देङ्॰ वा । क्त : । अवउपसर्गात्त : । वष्टिभागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयो : । संज्ञापूर्वकत्वादस्तीतिदीर्घोन ।

पित्तघ्नम् । न॰ घृते ॥ पित्तंहन्ति । हन॰ । अमनुष्यकर्तृकेचेतिठक् ॥ त्रि॰ पित्तनाशकद्रव्ये ॥

पित्तघ्नी । स्त्री॰ गुडूच्याम् ॥ ङीप् ॥

पित्तज्वर: । पुं॰ पैत्तिकज्वरे ॥ विशेषत : कोमलनारिकेलंनिहन्तिपित्तज्वरमूत्रदोषान् ॥

पित्तद्रावी । पुं॰ मधुरजम्बीरे ॥

पित्तरक्तम् । न॰ रोगविशेषे । रक्तपित्ते ॥

पित्तलम् । न॰ धातुविशेषे । आरकूटे । पीतल॰इ॰भा॰ ॥ त्रि॰ पित्तवति ॥ पित्तमस्त्यस्यास्मिन्वा । सि॰ लच् ॥

पित्तला । स्त्री॰ तोयपिप्पल्याम् । लाङ्गल्याम् ॥ टाप् ॥

पित्तारि: । पुं॰ पर्पटे ॥ लाक्षायाम् ॥ चन्दनान्तरे ॥ पित्तस्यअरि : ॥

पित्रीय : । त्रि॰ पित्रे हिते । तस्मैहितमितिच्छ : ॥

पित्र्य : । न॰ पितृतीर्थे । अङ्गुष्ठाङ्गुल्योर्मध्ये ॥ श्राद्धादौ ॥ मधुनि ॥ श्राद्धकल्पे ॥ पितरोदेवताअस्य । वाय्वृतुपित्रितियत् । रीङ्ऋत: । यस्येतिच ॥ त्रि॰पितुरागते ॥ ततआगतइत्यधिकारेपितुर्यच्चेतियत् ॥

पित्सन् । पुं॰ विहङ्गमे । त्रि॰पतनेच्छौ ॥ पतितुमिच्छु : । लट : शतृ । सनिमीमेतीस् । अभ्यासलोप: ॥

पित्सनम् । न॰ पथि ॥ इतिप्रागुक्तशब्दाम्बुधि : ॥

पित्सु : । त्रि॰ पिपतिषति ॥

पिधान : । पुं॰ न॰ तिरोधाने ॥ अपिपूर्वकडुधाञोल्युट । वष्टिभागुरिरितिपक्षेअल्लोप : ॥

पिनद्ध: । त्रि॰ आमुक्ते । परिहितक-

वचादौभटे ॥ अपिनह्यतेस्म । णह-
बंधने । कर्मणिक्त : । वष्टिभागुरि-
रित्यल्लोप : ॥

पिनाक: । पुं॰ न॰ रुद्रचापे ॥ पांशु-
वर्षे ॥ त्रिशूले ॥ शाङ्करएवत्रिशूल :
इति॰खामी । पातिशिवानुचरान् ।
पिनाकादयश्चेतिपातेराक : इत्त्वं-
नुम्च ॥ पनाय्यते । पनस्तुतौ ।
पिनाकादित्त्वात्साधुर्वा ॥

पिनाकी । पुं॰ शिवे । पिनाकोधनु-
रस्यास्ति । इनि : ॥ यात्रायोगान्त
रे ॥ रवि : षष्ठेसितश्छिद्रे तृतीये-
भूमिनन्दन : । पिनाकयोगोविज्ञे-
योयातुर्विजयकारक : ॥

पिपतिषन् । पुं॰ खगे ॥ त्रि॰पित्सौ ।
पतनेच्छौ ॥

पिपतिषु : । पुं॰ विहगे ॥ त्रि॰ प-
तितुमिच्छौ ॥ पते : सन्नन्तादुप्र-
त्यय : । तनिपतीत्यादिनाइट् ॥

पिपासा । स्त्री॰ तृषि ॥ लोभस्यभार्ये
यम् । पश्यचुत्पिपासे ॥ पातुमि-
च्छा । पापाने । धातोरितिसन् ।
अप्रत्ययात् । टाप् ॥

पिपासु : । तृषिते ॥ पातुमिच्छु : ।
पिबते:सन्नन्तादुप्रत्यय : ॥

पिपीलक : । पुं॰ कीटविशेषे ॥ अ-
पिपील्यते । पीलप्रतिष्टम्भे । घञ् ।
वष्टिभागुरिरित्यपेरल्लोप : । स्वार्थे-
कन् ॥ शनैर्यातिपिपीलक : ॥

पिपीलिका । स्त्री॰ पिपीलकस्त्रियि ।
चीँटी॰इ॰भा॰ ॥ टाप् । प्रत्यय-
स्थादितीत्त्वम् ॥

पिपीली । स्त्री॰ पिपीलिकायाम् ॥ घ
ञन्तान्ङीष् ॥

पिप्पक : । पुं॰ खगान्तरे ॥

पिप्पटा । स्त्री॰ खाद्यभेदे । गुडशर्क-
रायाम् ॥

पिप्पल: । पुं॰ बोधिद्रुमे । चलदले ।
अश्वत्थवृत्ते । पीपल॰इ॰भा॰ ॥ पि
प्पलोदुर्ज्जर : शीत : पित्तश्लेष्मव्र-
णास्रजित् । गुरुस्तुवरकोरूक्षोवर्ण्यो
योनिविशोधन:इतिभावप्रकाश : ॥
※ अत्रपद्मपुराणोक्तानिवचनानि-
लिख्यन्ते । अश्वत्थमूलमासाद्यशा
केनान्नोदकेनवा । एकंवाभोजयेद्-
विप्रंकोटिकोटिफलंलभेत् ॥ ※ ॥
अश्वत्थमूलमासाद्यतपोहोम : सुरा
र्चनम् । अक्षयंमुनिशार्दूलब्रह्मणोव
चनंयथा ॥ +※+ ॥एवंमम र्चितोऽ
श्वत्थ : सर्वसौख्यप्रदोभवेत् । यज्ञा
र्थंछेदितोश्वत्थ : सर्वारोग्यप्रदोभ-
वेत् ॥ ※+※ ॥ अश्वत्थ : पूजितोयै
नपूजिता : सर्वदेवता: । अश्वत्थ-
श्छेदितोयेनच्छेदिता:सर्वदेवता: ॥
अन्त: शुद्ध : सुसन्तुष्टोऽश्वत्थोदेवम-
योगुरु: । ससेव्य : पूजनीयश्चज्ञान
यविनाशक: ॥ भृग्वर्कवारेभौमेच-
मध्याह्ने निशिसंध्ययो: । अश्वत्थदर्श

नंकार्थंकुलक्षयभयात्मभिरिति ॥ पिप्पलंजलमस्यास्तिमूलेहितत्त्वात्। अर्शआद्यच् ॥ निरंशुके ॥ पक्षिविशेषे ॥ निरर्गले ॥ न० । सलिले ॥ वस्त्रच्छेदविशेषे ॥ कर्मफले ॥

पिप्पलकम्।वक्षोजवृन्ते।चूचुके॥ सीवनसूत्रे ॥

पिप्पलव्रतम् । न० बालिवैधव्ययोगनाशकेव्रते ॥ बलवद्विधवायोगेबाल्येसतिमृगीदृशाम् । पितारक्षसिकुर्वीततद्व्रतंशास्त्रसम्मतम् ॥

पिप्पलाद: । पुं०वेदप्रसिद्धेऋषिविशेषे ॥

पिप्पलिका । स्त्री० कणायाम् । पिप्पल्याम् ॥ पिप्पल्येव।स्वार्थेकः।ह्रस्वः॥

पिप्पली । स्त्री० कृष्णायाम् । उपकुल्यायाम् । मागध्याम् । कणायाम् । पीपल० इ० भा० ॥ पिप्पलीदीपनीवृष्यास्वादुपाकारसायनी । अनुष्णाकटुकास्निग्धावातश्लेष्महरीलघु: ॥ पित्तलारेचनी हन्तिश्वासकासोदरज्वरान् । कुष्ठप्रमेहगुल्मार्श : प्लीहशूलाममारुतान् ॥ आर्द्राकफप्रदास्निग्धाशीतलामधुरागुरु : । पित्तप्रशमनीसातुशुष्कापित्तप्रकोपिणी ॥ पिप्पलीमधुसंयुक्तामेद : कफविनाशिनी । श्वासकासज्वरहरीवृष्यामेधाग्निवर्द्धिनी ॥ जीर्णज्वरेऽग्निमान्द्ये चशस्यतेगुडपिप्पली । कासाजीर्णाऽरुचिश्वासहृत्पाण्डुकृमिरोगनुत् ॥ द्विगुण:पिप्पलीचूर्णाद्गुणोत्रभिषजांमत : ॥ पिपर्त्ति । पॄ० । बा० अलच् । पृ० । गौरादित्वान्ङीष् ॥

पिप्पलीका । स्त्री० अश्वत्थीवृक्षे ॥

पिप्पलीमूलम् । न० ग्रन्थिके। पीपलामूल० इ० भा० ॥ दीपनंपिप्पलीमूलं कटूष्णंपाचनंलघु । रूक्षंपित्तकरंभेदिकफवातोदरापहम् ॥ आनाहप्लीहगुल्मघ्नं कृमिश्वासक्षयापहमितिभावप्रकाश: ॥ पिप्पल्यामूलम् ॥

पिप्पिका । स्त्री० दन्तमले ॥ इ० है०

पिप्लु: । पुं० जड़ुल । लस्सन इतिभाषा ॥ अपिप्लवतेप्लुङ्गतौ ॥ मितद्वादित्वाड्डु: । वष्टिभागुरिरल्लोप मवाप्योरुपसर्गयो : ॥

पियाल : । पुं० राजादने । सन्नकद्रौ॥ चिरौंजी० इतिप्रसिद्धबीजस्यवृक्षे ॥ पीयते । पीयु : सौत्रोधातु : । पीयुकणिभ्यांकालन् । बाहुलकाद्ध्रस्वश्च ॥

पिलुक : । पुं० पीलुवृक्षे ॥

पिल्ल: । पुं० क्लिन्ने चक्षुषि । क्लेदयुक्तनेत्रे ॥ त्रि० । तद्वति ॥ क्लिन्ने चक्षुषीअस्य । क्लिन्नस्यचिल्पिलौतिपिलादेशो लश्चप्रत्यय: ॥ चक्षुर्गत : क्लेदरोग : पिल्लशब्दवाच्य : । तद्योगाच्चक्षुस्त्योगात्पुरुषोपीतिव्याख्यातार : ॥

पिशङ्गः । पुं० कपिले । पिङ्गलवर्णे । सुवर्णवर्णसदृशवर्णे ॥ त्रि० । तद्वति ॥ पिंशति । पिशअवयवे । विडादिभ्यः किदित्यङ्गच् ॥

पिशङ्गा । स्त्री० कपिलवर्णायाम् ॥ पक्षेटाप् ॥

पिशङ्गी । स्त्री० पिङ्गलवर्णायाम् ॥ पिशङ्गादुपसङ्ख्यानमितिपाक्षिको ङीप् ॥

पिशाचः । पुं० देवयोनिविशेषे । पिचास पिशाच० इतिचभाषा० ॥ राक्षसादपकृष्टे अशुचिमरुदेशनिवासिनि ॥ पिशितमश्नाति । अश० । कर्म्मण्यण् पृ० शितशब्दस्यलोपः । अशशब्दस्यशाचादेशः । मध्यतालव्यः ॥ प्रेते ॥ यथा । अशौचान्ताद्द्वितीयेह्नियस्यनोत्सृज्यतेवृषः । पिशाचत्वंभवेत्तस्यदत्तैःश्राद्धशतैरपि ॥

पिशाचकः । पुं० पिशाचेकुशले ॥ आकर्षादिभ्यः कन् ॥

पिशाचकी । पुं० कुवेरे ॥ पिशाचाःसन्त्यस्य । पिशाचाचेतीनिः कुगागमश्च ॥

पिशाचद्रुः । पुं० शाखोटवृक्षे ॥ पिशाचानांद्रुः ॥

पिशाचपतिः । पुं० रुद्रे ॥ पिशाचानांपतिः ॥

पिशाचवृक्षः । पुं० शाखोटे ॥

पिशाची । स्त्री० गन्धमांस्याम् ॥ पिशाचिकायाम् । पिशाचस्त्रियि ॥

पिशितम् । न० मांसे ॥ पिंशति । पिशअवयवे । पिशेः किच्चेतीतन् पिश्यतेस्मवा । क्तः ॥

पिशिता । स्त्री० जटामांस्याम् ॥

पिशिताशी । त्रि० शाष्कुले । मांसभक्षके ॥

पिशी । स्त्री० जटामांस्याम् ॥

पिशुनः । पुं० कपिवक्त्रे । नारदे ॥ काके ॥ न० कुङ्कुमे ॥ त्रि० सूचके । परोक्षेपरदोषोद्भासके ॥ क्रूरे ॥ पिंशति । पिशि० । क्षुधिपिशिमिथिभ्यः किदित्युनन् ॥

पिशुना । स्त्री० पृक्कायाम् । पिडिंशाक इति गौ० भा० ॥ अदन्तलक्षणाटाप् ॥

पिष्टम् । न० सीसके ॥ पूपे ॥ त्रि० चूर्णिते । चूर्णीकृते । चुर्ण । पीसा इ० भा० ॥

पिष्टकः । पुं० घृतपूपादौ । अपूपे पूडा० इति भा० । नेत्ररोगविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । श्लेष्मामारुतकोपेन शुक्ले पिष्टसमुन्नतम् । पिष्टवत्पिष्टकंविद्धिमलाक्तादर्शसन्निभम् ॥ पिष्टस्यविकारः । संज्ञायामिति कन् ॥ न० । तिलचूर्णे ॥

पिष्टकारिणी । स्त्री० चूर्णदास्याम् । पिसनहारी इ० भा० ॥

पिष्टपम् । पुं० न० भुवने । विष्टपे ॥ विशन्त्यस्मिन्सुकृतिनः । विशप्रवेशे

ने। अस्मात्० विटपपिष्टपविशपो लपाइत्यौणादिकः कपन्०विशतेरादेः पः प्रत्ययस्यतुट्चेतिषत्वम्॥ यद्वा पिश्यते० पिष्यतेवा। पिशगतौ० पिष्लृसञ्चूर्णनेवा॥ प्रक्रियापूर्ववत्॥ सूत्रेविष्टपस्थाने पिष्टपइतिपकारादिपाठस्तूज्ज्वलदत्तरीत्योक्तः। नायंयुक्तः। यत्र ब्रध्नस्यविष्टपमित्यादौदन्त्योष्ठादिपाठस्यदर्शनात्॥

पिष्टपचनम्। न० ऋजीषे। पिष्टपाकपात्रे। तई इ० भा०॥ तेलाती इ० गौ० भा०॥ पच्यतेऽत्र। डुपचष्०। करणेतिल्युट्। पिष्टस्यपचनम्॥

पिष्टपाकभृत्। पुं० पिष्टकपाकपात्रे। पिष्टपचने॥

पिष्टपूरः। पुं० वटकेघृतपूरे॥ इ०हे०॥

पिष्टवर्त्तिः। पुं० मुद्गमसूरादिपिष्टेचमस्याम्॥

पिष्टसौरभम्। न० चन्दने॥ इ०हा०॥

पिष्टातः। पुं० पटवासके। धूलिगुच्छके। अबीर इतिबुक्का० इतिभा०॥ वस्त्रादिवासनार्थमेकीकृत्यगन्धद्रव्यचूर्णे॥ पिष्टमतति। अत०। कर्मण्यण्॥

पिष्टकम्। न० तण्डुलोद्भवतवक्षीरे॥

पिष्टिका। स्त्री० पिष्टविदले॥ पिठी इ० भा०॥ यथा। दालिःसंस्थापिताताेयेततोपहृतकञ्चुका॥ शिलायांसाधुसम्पिष्टापिष्टिकाकथिताबुधैरितिभावमिश्रः॥

पिष्टोडी। स्त्री० श्वेताम्लिकायाम्॥

पिहितः। त्रि० आच्छादिते। संवीते। आवृते। छन्ने। ढका० इ० भा०। तिरोहिते। अपिधीयतेस्म। डुधाञ्०। क्तः। दधातेर्हिः। भागुरिमतेनाल्लोपः॥

पीठः। त्रि० चौकीतिपीढी०इत्यादिनाम्नाचप्रसिद्धे॥ उपवेशनाधारे। आसनविशेषे। पेठन्त्यत्र। पिठहिंसासंक्लेशनयोः। हलश्चेतिघञ्। बाहुलकाद्दीर्घः। पीयतेऽत्रवा। पीङ्पाने। वा० ठक्॥ धातुपाषाणकाष्ठैस्तुपीठस्त्रिविधउच्यते॥ विशेषोयुक्तिकल्पतरौपीठोद्देशेद्रष्टव्यः॥एकपञ्चाशद्भेदभिन्नेदेवतास्थानविशेषे॥ यथा॥ कृतयुगेदक्षप्रजापतेर्यज्ञेशिवनिन्दांश्रुत्वाप्राणांस्त्यक्तवत्याः सत्याः शरीरंशिरसिधृत्वाभ्रमतिशिवेविष्णुनाचक्रेणच्छिन्नाअवयवाः यत्रयत्रपतितास्तएवदेशाएकपञ्चाशन्महापीठाअभवन्नितिपौराणिकी कथातिप्रसिद्धास्ति॥ ॐ॥ अथतेषांनिरूपणम्। ईश्वरउवाच। मातः परापरेदेविसर्वज्ञानमयीश्वरि। कथ्यतांमेसर्वपी

ठंशक्तिभैरवदेवता: ॥ देव्युवाच ॥ शृणुवत्सप्रवक्ष्यामिदयालोभक्तवत्सल या भैर्विनानसिध्यन्तिजपसाधनंतत्क्रिया : ॥ पञ्चाशदेकपीठानिएवं भैरवदेवता: । अङ्गप्रत्यङ्गपातेन विष्णुचक्रक्षतेनच ॥ ममान्यवपुषो देवहितायत्वयि कथ्यते ॥ ब्रह्मरंध्रं हिङ्गुलायांभैरवोभीमलोचन : । कोट्टवीसामहामायात्रिगुणायादिगम्बरी ॥ १ ॥ शर्करारेत्रिनेत्रं मे देवीमहिषमर्दिनी। क्रोधीशोभैरव स्तत्रसर्वसिद्धिप्रदायक : । २ ॥ सुगन्धायांनासिकामेदेवस्त्र्यम्बकभैरव : । सुन्दरीसामहादेवीसुनन्दा तत्रदेवता । ३ ॥ काश्मीरेकण्ठदेशश्चत्रिसंध्येश्वरभैरव: । महामाया भगवतीगुणातीतावरप्रदा॥४॥ ज्वालामुख्यांमहाजिह्वादेवउन्मत्तभैरव: । अम्बिकासिद्धिदानाम्नीस्तनंजालन्धरेमम ॥ ५ ॥ भीषणोभैरवस्तत्रदेवीत्रिपुरमालिनी ॥ हार्दपीठंवैद्यनाथेवैद्यनाथस्तुभैरव: ॥६॥ देवताजयदुर्गाख्या ॥ ७ ॥ नेपालेजानुनीमम ॥ कपालीभैरव : श्रीमान्महामायाचदेवता ॥ ८ ॥ मानसेदक्षहस्तोमेदेवीदाक्षायणीहर ॥ अमरोभैरवस्तत्रसर्वसिद्धिप्रदायक : ॥ ९ ॥ उत्कलेनाभिदेशश्चविरजाक्षेत्रमुच्यते । विमलासामहादेवीजगन्नाथस्तु

भैरव : ॥ १० ॥ गण्डक्यांगण्डपातश्चतत्रसिद्धिर्नसंशय: । तत्रसागण्डकीचण्डीचक्रपाणिस्तुभैरव: ॥ ११ ॥ बहुलायांवामबाहुर्बहुलाख्यातुदेवता । भीरुकोभैरवोदेव : सर्वसिद्धिप्रदायक : ॥ १२ ॥ उज्जयिन्यांकुर्परञ्चमाङ्गल्य : कपिलाम्बर : । भैरव : सिद्धिद: साक्षाद्देवीमङ्गलचण्डिका ॥ १३ ॥ चट्टलेदक्षबाहुर्मेभैरवश्चन्द्रशेखर : । व्यक्तरूपाभगवती भवानीतत्रदेवताविशेषत : कलियुगेवसामिचन्द्रशेखरे ॥ १४ ॥ त्रिपुरायांदक्षपादोदेवतात्रिपुरामता । भैरवस्त्रिपुरेशश्चसर्वाभीष्टफलप्रद : ॥ १५ ॥ त्रिस्रोतायांवामपादोभ्रामरीभैरवोम्बर : ॥ १६ ॥ योनिपीठंकामगिरौकामाख्यातत्रदेवता । यत्रास्तित्रिगुणातीतारक्तपाषाणरूपिणी । यत्रास्तेमाधव : साक्षादुमानन्दोथभैरव : । सर्वदाविहरेद्देवीतत्रमुक्तिर्नसंशय : ॥ तत्रश्रीभैरवीदेवीतत्रतत्रदेवता। प्रचण्डचण्डिकातत्रमातङ्गीत्रिपुराम्बिका ॥ बगलाकमलातत्रभुवनेशीसुधूमिनी। एतानिवरपीठानिशंसन्तिवरभैरव ॥ एवंतादेवता: सर्वाएवंतेदशभैरवा : ॥ १७ ॥ सर्वत्रविरलाचाहंकामरूपेगृहेगृहे ॥ गौरीशिखरमारुह्यपुनर्जन्मनविद्यते ॥ १८ ॥ करतोयां-

समासाद्यप्राच् छिखरवासिनी । शतयोजनविस्तीर्णंत्रिकोणंसर्वसिद्धिदम् । देवामरणमिच्छन्तिकिंपुनर्मानवादय : । भूतधात्रीमहामायाभैरव : चीरखण्डक : ॥ युगाद्यायांमहादेवदचाङ्गुष्ठंपदोमम ॥ १९ ॥ नकुलेश : कालिपीठेदचपादाङ्गुलीषुच । सर्वसिद्धिकरीदेवीकालिकातत्रदेवता ॥ २० ॥ अङ्गुलीषुचहस्तस्यप्रयागेललिताभव : । जयन्त्यांवामजङ्घाचजयन्तीक्रमदीश्वर : ॥ २१ ॥ भुवनेशीसिद्धिरूपाकिरीटस्थाकिरीटत : । देवताविमलानाम्नीसंवर्त्तोभैरवस्तथा ॥ २२॥ वाराणस्यांविशालाचीदेवताकालभैरव : । मणिकर्णीतिविख्याताकुण्डलञ्चममश्रुते : ॥ २३ ॥ कन्याश्रमेचपृष्ठंमेनिमिषोभैरवस्तथा । सर्वाणीदेवतातत्र ॥ २४ ॥ कुरुक्षेत्रेच-गुल्फत : । स्थाणुर्नाम्न:चसाविचीदेवता ॥ २५ ॥ मणिवेदके मणिबंधेचगायत्रीसर्वानन्दस्तुभैरव: । २६ श्रीशैलेचममग्रीवा महालक्ष्मीस्तुदेवता । भैरव: शम्बरानन्दोदेशेदेशेव्यवस्थित: ॥ २७ ॥ काञ्चीदेशेच-कङ्कालोभैरवोरूरुनामक: । देवतादेवगर्भाख्या ॥ २८ ॥ नितम्ब: कालमाधवे ॥ भैरवश्चासिताङ्गश्चदेवीकालीचमुक्तिदा । दृष्ट्वादृष्ट्वामहा

देवंमन्त्रसिद्धिमवाप्नुयात् ॥ कुजवारेभूततिथौनिशार्द्धेयस्तुसाधक : । नत्वाप्रदचिणीकृत्यमन्त्रसिद्धिमवाप्नुयात् ॥ २९ ॥ शोणाख्याभद्रसेनस्तु । नर्म्मदाख्येनितम्बक: ॥ ३० ॥ रामगिरौस्तनान्यश्चशिवानीचण्डभैरव : ॥ ३१ ॥ वृन्दावनेकेशजालेउमानाम्नीचदेवता । भूतेशोभैरवस्तत्रसर्वसिद्धिप्रदायक : ॥ ३२ ॥ संहाराख्यऊर्द्धदन्तेदेवीनारायणीशुची । अधोदन्तेमहारुद्रोवाराहीपञ्चसागरे ॥ ३३ ॥ करतोयातटेतल्पंवामेवामनभैरव : ॥ अपर्णादेवतातत्रब्रह्मरूपाकरोद्भवा ॥ ३४ ॥ श्रीपर्वतेदचतल्पंतत्रश्रीसुन्दरीपरा । सर्वसिद्धिकरीसर्वासुन्दरानन्दभैरव: ॥ ३५ ॥ कपालिनीभीमरूपावामगुल्फोविभासके ॥ ३६ ॥ उदरञ्चप्रभासेमेचन्द्रभागायशस्विनी । वक्रतुण्डोभैरव ॥ ३७ ॥ ऊर्द्धोष्ठोभैरवपर्वते । अवन्तीचमहादेवीलम्बकर्णस्तुभैरव : ॥ ३८ ॥ चिबुकेभ्रामरी । देवीविकृताख्योजलस्थले ॥ ३९ ॥ गण्डोगोदावरीतीरेविश्वेशीविश्वमातृका । दण्डपाणिर्भैरवस्तुवामगण्डेतुराकिनी ॥ अमायीभैरवोवत्ससर्वशैलात्मकोपरि ॥ ४० ॥ रत्नावल्यांदचस्कन्ध : कुमारीभैरव : शिव: ॥ ४१ ॥ मिथिलायामुमादेवीवामस्क

व्योमकेशरः॥ ४२ ॥ नालाहटायां नलापातोयोगेशोभैरवस्तथा। तत्र साकालिकादेवी सर्वसिद्धिप्रदायिका ॥ ४३ ॥ कर्णाटेचैवकर्णमेवअभीरुर्नामभैरवः। देवताजयदुर्गाख्या नानाभोगप्रदायिनी ॥ ४४ ॥ वक्रेश्वरेमनः पातवक्रनाथस्तुभैरवः। नदीपापहरातत्रदेवीमहिषमर्दिनी ॥ ४५ यशोरेपाणिपद्मञ्चदेवतायशरेश्वरी। चण्डश्चभैरवोयत्रतत्रसिद्धिमवाप्नुयात् ॥ ४६ ॥ अट्टहासेचोष्ठपातोदेवीसाफुल्लरास्मृता। विश्वेशोभैरवस्तत्रसर्वाभीष्टप्रदायकः ॥ ४७ ॥ हारपातोनन्दिपुरेभैरवोनन्दिकेश्वरः। नन्दिनीसामहादेवीतत्रसिद्धिर्नसंशयः ॥ ४८ ॥ लङ्कायांनूपुरश्चैवभैरवोराक्षसेश्वरः। इन्द्राक्षीदेवतातत्रइन्द्रेणोपासितापुरा ॥ ४९ ॥ विराटदेशमध्येतुपादाङ्गुलिनिपातनम्। भैरवोऽमृताक्षश्चदेवीतत्राम्बिकास्मृता ॥ ५० ॥ मगधेदक्षजङ्घामेव्योमकेशस्तुभैरवः। सर्वानन्दकरीदेवीसर्वकामफलप्रदा ॥ ५१ ॥ एतास्ते कथिताः पुत्रपीठनाथाधिदेवताः ॥ ज्ञात्वाधीशंविनादेवंपूजयेत्पीठदेवताम्। भैरवोक्रियतेसर्वंजपपूजादिसाधनम् ॥ अज्ञात्वाभैरवंपीठंपीठशक्तिञ्चशङ्कर ॥ प्राणनाथनसिध्येतकल्पकोटिजपादिभिः ॥ नदेयंपरशिष्येभ्योनिन्दकायदुरात्मने। शठायवञ्चकायेदं दत्त्वामृत्युमवाप्नुयात् ॥ दद्यात्शान्तायशिष्यायनैष्ठिकायशुचिप्रिये। साधकायकुलीनायमन्त्रीमन्त्रार्थसिद्धये ॥ ० ॥ इतितन्त्रचूडामणौशिवपार्वती संवादेएकपञ्चाशद्विद्योत्पत्तौपीठनिर्णयः समाप्तः ॥ अन्यानिपीठानिकालीपुराणे ॥ १८ । ५० । ६१ । अध्यायेवद्रष्टव्यानि ॥

पीठकलिः। पुं० नायकविशेषे। पीठमर्द्दे ॥

पीठमर्द्दः। पुं० नायकविशेषे। नर्म्मसचिवे ॥ तल्लक्षणं। कुपितस्त्रीप्रसादकइति। अस्योदाहरणं यथा। कोयंकोपविधिः प्रयच्छकरुणा गर्भेव चोजायतांपीयूषद्रवदीर्घिकापरिमलैऽऽरामोदितामेदिनी। आस्तांवास्पृहयाल्लोचनमिदं व्यावर्तयन्तीमुहुर्यस्मै कुप्यसितस्यसुन्दरितपोवृन्दालिमन्दामहेइति ॥ नाट्योक्ता नायकप्रिये ॥

पीठसर्पकः। त्रि०
पीठविसर्पी। खञ्जे
पीठसर्पी। पांशुरे। पङ्गौ ॥

पीठस्थानम्। न० देवताविशेषाणांपूजास्थाने ॥

पीठिका। स्त्री० पातनिकायाम् ॥ क्रमे ॥

पीठी। स्त्री० पीठे। आसने। चौकी

पीढा॰ पीढी॰ इत्यादिभाषा ॥
पीडनम् । न॰ अवमर्दे । देशादेरुपद्रवदाने । शस्यादिसम्पन्नदेशस्यपरचक्रेणपीडने ॥ दुःखे ॥ भरणंपोष्यवर्गस्यप्रशस्तं स्वर्गसाधनम् । नरकंपीडनेचास्यतस्माद्यत्नेनतंभरेत् ॥ मर्दने । टीपना फींचना भींचना इत्यादिभाषा ॥ यथा । गर्भोभिघातविशमाणनपीडनाद्यैःपक्वंद्रुमादिवफलंपततिचणेनेति ॥ पीडअवगाहने । ल्युट् ॥
पीडा । स्त्री॰ बाधायाम् । व्यथायाम् दुःखे ॥ पीडयति पीडअवगाहने । चु॰ । भिदाद्यङ् । णिजभावेगुरोश्च्य : । टाप् । कृपायाम् ॥ शिरोमालायाम् । उत्तंसे ॥ सरलद्रुमे ॥ इतिमेदिनी ॥
पीडितम् । न॰ स्त्रीणांकरणे ॥ त्रि॰ । यन्त्रिते ॥ बाधिते ॥ मर्दिते ॥ पीडासञ्जातास्य । ता॰ इतच् ॥
पीत : । पुं॰ गौरे । हरिद्राभे । पीला इतिहल्दिया इतिचभाषा ॥ कुसुम्भे ॥ अङ्कोटे ॥ शाखोटे ॥ पुष्परागे ॥ न॰ पाने ॥ हरिताले ॥ त्रि॰ पीतवर्णवति ॥ कृतपाने ॥ पिबतिवर्णान्तरम् । औणादिकःक्तः ॥ पीयते चक्षुषायम् । पापाने । क्तः । घुमास्थे तीत्वम् ॥ पीतागाभ्द्व्यवतु॰ पीतंपानम्॰ आसामस्ती तिमत्वर्थीयोऽर्श आद्यजित्यच्प्रत्ययोबोध्य : । यद्वोत्तरपदलोपोवद्रष्टव्य : । पीतोदका : पीता : । अत्रोदकस्यपीतत्वंगोषूपचर्यते ॥
पीतकम् । न॰ ताले । हरिताले ॥ अगुरुणि ॥ पद्मकाष्ठे ॥ पित्तले ॥ माक्षिके ॥ नन्दीवृक्षे ॥ कुङ्कुमे ॥ हरिद्रुवृक्षे ॥ किङ्किरातद्रुमे ॥ श्योनाके ॥ पीतशाले ॥ त्रि॰ पीतेनरक्ते ॥ पीतात्कम् ॥ यद्वा । स्वार्थेयावादिभ्य : कन् ॥ पीतचन्दने ॥
पीतकदली । स्त्री॰ स्वर्णकदल्याम् ॥
पीतकद्रुम : । पुं॰ हरिद्रुवृक्षे ॥
पीतकन्दम् । न॰ गर्जरे ॥
पीतकरवीरक : । पुं॰ पीतवर्णकरवीरपुष्पवृक्षे । पीतप्रसरे । सुगन्धिकुसुमे ॥
पीतकावेरम् । न॰ कुङ्कुमे ॥ पित्तले ।
पीतकाष्ठम् । न॰ पीतचन्दने ॥
पीतकीला । स्त्री॰ आवर्तकीलतायाम् ॥
पीतघोषा । स्त्री॰ पीतपुष्पघोषालतायाम् । धामार्गवे । महाजाल्याम् ॥
पीतचन्दनम् । न॰ पीतवर्णचन्दने । कालीयके । माधवप्रिये । कालानुसार्यके ॥ हरिद्रायाम् ॥
पीतचम्पक : । पुं॰ प्रदीपे ॥ पीतवर्णचम्पकपुष्पवृक्षे ॥
पीततण्डुल : । पुं॰ कङ्गन्याम् ॥

पीततण्डुला । स्त्री० बृहतीप्रभेदे । चविकावृत्ते । पुत्रप्रदायाम् । बहुफलायाम् ॥

पीततुण्ड : । पुं० कारण्डवखगे ॥ सुगृहे ॥

पीततैला । स्त्री० महाज्योतिष्मत्याम् ॥ ज्योतिष्मतीलतायाम् ॥

पीतदारु : । न० देवदारुणि ॥ पीतश्चतद्दारुच ॥ हरिद्रौ ॥ सरले ॥

पीतदुग्धा । स्त्री० हैमवत्याम् ॥ पीतंदुग्धमस्या : ॥ धेनुष्यायाम् ॥

पीतद्रु : । पुं० दारुहरिद्रायाम् ॥ पीतंद्रवति । द्रुगतौ । मितद्र्वादित्वाट्ड : ॥ पीतश्चासौद्रुश्चवा ॥ सरलवृत्ते ॥

पीतन : । पुं० आम्रातके ॥ प्लक्षे ॥ न० पीतदारुणि ॥ कुङ्कुमे । हरिताले ॥ पीतंकरोति । तत्करोतीति णिच् । बहुलमन्यत्रापीतियुच् । ल्युर्वा ॥ यद्वा । पीयतेऽ पीङ्पाने । वा० तनन्० गुणाभावश्च ॥ पीतंवर्णंनयतिवा । नयगतौ । पीत्वा । अन्येभ्योपीतिड : ॥

पीतनक : । पुं० आम्रातके ॥

पीतनी । स्त्री० शालपर्ण्याम् ॥

पीतपर्णी । स्त्री० श्विवघ्न्याम् ॥

पीतपादा । स्त्री० शारिकापक्षिणि ॥ पीतचरणयुक्ते ॥

पीतपुष्प : । पुं० चम्पकवृत्ते ॥ कर्णिकारे ॥ घिण्डोतकप्रभेदे ॥ पीतझिण्ट्याम् ॥ कूष्माण्डे ॥ पीतानिपुष्पाण्यस्य ॥ न० । आहुल्यवृत्ते ॥ हरिद्राभकुसुमे ॥

पीतपुष्पा । आढक्याम् ॥ इन्द्रवारुण्याम् ॥ झिञ्झिरिष्टाक्षुपे ॥ कर्कोटक्याम् ॥

पीतपुष्पी । स्त्री० शङ्खपुष्प्याम् ॥ पीतवास्यालके ॥ सहदेव्याम् ॥ महाकोशातक्याम् ॥ त्रपुष्याम् । राजकोशातक्याम् ॥

पीतफल : । पुं० शाखोटवृत्ते ॥ कर्मरङ्गवृत्ते ॥ पीतानिफलान्यस्य ॥

पीतफलक : । पुं० शाखोटवृत्ते ॥

पीतवालुका । स्त्री० हरिद्रायाम् ॥ पीतवर्णसिकतायाम् ॥

पीतभद्र : । पुं० किङ्किराते ॥

पीतभृङ्गराज : । पुं० स्वर्णभृङ्गारे । हरिप्रिये ॥

पीतमणि : । पुं० पुष्परागे ॥ गोमेदे ॥

पीतमस्त : । पुं० खगान्तरे । कलिकारे ॥

पीतमाक्षिकम् । न० मधुप्रभेदे ॥

पीतमुण्ड : । खगविशेषे । कलिकारे ॥

पीतमुद्ग : । पुं० वसौ । प्रकले । शारदे । सोनामुंगा इ० भा० इ० हि० ॥

पीतमूलकम् । न० गर्जरे ॥ इ० रा० नि० ॥

पीतयूथी । स्त्री० स्वर्णयूथ्याम् । सोनजुही इ० भा० ॥

पीतरक्तः। पुं० पुष्परागमणौ ॥

पीतरत्नम्। न० गोमेदमणौ ॥

पीतरागः। पुं० पीतवर्णे ॥ किञ्जल्के ॥ सिक्थके ॥ त्रि०। पीतवर्णवति

पीतरोहिणी। स्त्री० काश्मर्याम् ॥

पीतलः। पुं० पीतवर्णे ॥ त्रि० तद्वति॥

पीतलकम्। न० पित्तले ॥ इ० रा० ॥

पीतलोहम्। न० पित्तलभेदे ॥

पीतवासाः। पुं० श्रीकृष्णे ॥ त्रि० पीतवस्त्रवति ॥

पीतबीजा। स्त्री० मेथिकायाम्। पीतानिबीजानियस्याः॥ त्रि० पीतवर्णबीजयुक्ते ॥

पीतवृक्षः। पुं० श्योनाकप्रभेदे ॥ सरलवृक्षे ॥

पीतशालः। पुं० असनवृक्षे ॥

पीतसारः। पुं० मलयजे ॥ गोमेदकमणौ ॥ तुरुष्के ॥ बीजके ॥ अङ्कोठवृक्षे ॥ न० हरिचन्दने ॥

पीतसारकः। पुं० सर्जकवृक्षे विजयसारइतिख्याते ॥ पीतः सारोस्य ॥ निम्बवृक्षे ॥ अङ्कोठवृक्षे ॥ इ० रा० नि० ॥

पीतसारि। न० स्रोतोञ्जने ॥

पीतसालकः। पुं० सर्जकवृक्षे। असने। बन्धूके। विजयसार० इ० ख्याते ॥ पीतः सारोऽस्य। रलयोरैकत्वम् ॥

पीतस्फटिकः। पुं० पुष्परागमणौ ॥

पीता। स्त्री० हरिद्रायाम् ॥ दारुहरिद्रायाम् ॥ महाज्योतिष्मत्याम् ॥ कपिलशिंशपायाम् ॥ प्रियङ्गौ ॥ गोरोचनायाम् ॥ अतिविषायाम् ॥ पीयतेस्म। पीङ्पाने० पापामिवा। कर्मणिक्तः। घुमास्थे तीत्वम् ॥

पीताङ्गः। पुं० श्योनाकप्रभेदे ॥

पीताब्धिः। पुं० अगस्त्यमुनौ ॥ पीतः अब्धिर्येनसः ॥

पीताभम्। न० कालीयके। हरिचन्दने ॥ पीताआभायस्यतत् ॥ त्रि०। पीतकान्तौ ॥

पीताम्बरः। पुं० अच्युते। विष्णौ ॥ पीतमम्बरंयस्यसः ॥ शैलूषे ॥ न० हरिद्राभवसने ॥ पीतवर्णकौषेयवस्त्रे ॥ त्रि० पीतवस्त्रयुक्ते ॥

पीताम्बरा। स्त्री० बगलादेव्याम् ॥

पीताश्मा। पुं० पुष्परागमणौ ॥

पीतिः। पुं० घोटके। तुरगे॥ इत्यमरः॥ पिबति। पापाने। क्तिच्। घुमास्थेतीत्वम् ॥

पीतिः। स्त्री० पाने। द्रवद्रव्यस्यगलाधःकरणे ॥ इतिमेदिनीकरः। पानम्। पा०। स्त्रियांक्तिन्। घुमास्थे तीत्वम् ॥ शुण्डायामिति शब्दचन्द्रिका ॥

पीतिका। स्त्री० पीतयूथ्याम् ॥ दारुहरिद्रायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥

पीतुः। पुं०। सूर्ये ॥ वह्नौ ॥

पिबति । पा० । पः किच्चेति तुन् ॥
पीथः । पुं० अर्के ॥ अग्नौ ॥ काले ॥ न० । जले ॥ घृते ॥ पिबति । पा० । पातृतुदीत्यादिनाथक् ॥
पीथिः । पुं० घोटके ॥
पीनः । त्रि० स्थूले ॥ प्यायतेस्म । ओप्यायीवृद्धौ । गत्यर्थेतिक्तः । ओदितश्चेतिनत्वम् । प्यायः पीभावः ॥
पीनसः । पुं० रोगविशेषे । नासास्रावे । प्रतिश्यायेे ॥ अस्यनिदानम् ॥ यथा । आनह्यतेयस्यविशुष्यतेचप्रक्लिद्यतेधूप्यतिचैवनासा । नवेत्तियोगन्धरसांश्चजन्तुर्जुष्टंव्यवस्येत्खलुपीनसेन ॥ तच्चानिलश्लेष्मभवंविकारंब्रूयात्प्रतिश्यायसमानलिङ्गम् ॥ अस्यौषधम् । यथा । पिप्पलीत्रिफलाचूर्णंमधुसैंधवसंयुतम् । सर्वरोगज्वर श्वासशोषपीनसहृद्भवेत्इति ॥ पीनंस्यति० सा यतिवा । षोअन्तकर्म्मणि० पैच येवा । आतोनुपेतिकः ॥
पीनसा । स्त्री० कर्कट्याम् ॥ इ० रा० नि० ॥
पीनसी । त्रि० पीनसरोगिणि ॥
पीनस्कन्धः । पुं० महिषे ॥
पीनोघ्नी । स्त्री० पीवरस्तन्याङ्गवि ॥ पीनमूधोऽस्याः । ऊधसोऽनङ् । बहुव्रीहेरूधसोङीष् ॥
पीपरिः । पुं० क्षुद्रवृक्षे ॥ इ० रा० नि० ॥
पीयुः । पुं० काले ॥ रवौ ॥ घूके । पेचके ॥ सुवर्णवायसयोरिति दीक्षितः ॥ पिबति । पा० । खरुशङ्कुपीयुनीलङ्गुलिगु० कुतिकुप्रत्ययः धातोरीत्त्वंयुगागमश्च ॥
पीयूषम् । न० अमृते ॥ अमृतायाम् । गुडूच्याम् ॥ यथा । पीयूषलोचन कृतलोकत्रयस ॥ इ० लोलिम्बराजः ॥ दुग्धे ॥ पुं० न० नवप्रसूतधेनोःसप्तदिवसावधिक्षीरे । पेयूषे ॥ पीयते० पीयूयते० अनेनवा । पीय इ० सौत्रो धातुः प्रीतौ । पीयेरूषन् ॥
पीयूषमहाः । पुं० चन्द्रे ॥ इ० श० रत्नावली ॥
पीयूषरुचिः । पुं० चन्द्रे ॥ त्रि० । अमृतप्रिये ॥
पीलकः । पुं० पिपीलिकायाम् ॥ इ० हेमचन्द्रः ॥
पीलुः । पुं० प्रसूने ॥ परमाणौ ॥ मतङ्गजे ॥ तालस्यास्थिखण्डे ॥ काण्डे । बाणे ॥ अजादिदेशेषु स्वनाम्नाप्रसिद्धे पादपविशेषे । गुडफले ॥ कृमिविशेषे ॥ पुष्पद्रुमे ॥ पीलयति । पीलप्रतिष्टम्भे । मृगय्वादित्वात्कुः ॥ न० पीलुवृक्ष

स्यफले । पीलु० इ० भा० ॥ पीलु श्लेष्मसमीरघ्नं पित्तलंभेदिगुल्मनुत् । स्वादुतिक्तञ्चयत्पीलुनात्युष्णं त्रिदोषहृत् ॥

पीलुक : । पुं० मधुकप्रभेदे ॥

पीलुकुण : । पुं० पीलूनांपाके ॥ तस्य पाकमूलइत्यादिनाकुणप्प्रत्ययः ॥

पीलुनी । स्त्री० मूर्वायाम् ॥

पीलुपत्र : । स्त्री० लताविशेषे । मोरटायाम् ॥

पीलुपर्णी । स्त्री० बिम्बिकायाम् ॥ मूर्वायाम् ॥ ओषधिभिदि ॥ पीलोरिवपर्णान्यस्या : ॥ पाककर्णेतिङीष् ॥

पीवा । त्रि० स्थूले ॥ प्यायते । प्यैङ्वृद्धौ । ध्याप्यो : सम्प्रसारणंचेतिक्वनिप् ॥

पीवर : । त्रि० स्थूले । मोटा इति भाषा ॥ प्यायते । प्यैङ् । क्वित्वरप्छत्वरेतिवरच् प्रत्ययान्तो निपातित : ॥ पुं० कूर्मे ॥

पीवरस्तनी । स्त्री० स्थूलस्तन्याङ्ग्वि । पीनोधन्याम् ॥ पीनस्तनविशिष्टायांनार्याम् ॥ पीवरा : स्तना : पीवरौवास्तनौयस्या : स्वाङ्गाच्चोपसर्जनादितिङीष् ॥

पीवरा । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥ शतावर्याम् ॥ स्थूलायाम् ॥

पीवरी । स्त्री० शालपर्ण्याम् ॥ शतमूल्याम् ॥ प्यायती । प्यैङ् । ध्याप्यो: सम्प्रसारणञ्चेतिक्वनिप् स्त्रियांवनोरचेतिङीष् ॥

पुंड्र : । पुं० गन्धमृगविशेषे ॥

पुंश्चल : । पुं० व्यभिचारिणि ॥ यथा ॥ ललाटोपमतालिस्त्रीरेखा:स्युःशतवर्षिणाम् । नृपत्वंस्याद्वतस्त्रिभिरायुःपञ्चनवत्यथ ॥ अरेखिणायुर्नवतिर्विच्छिन्नाभिश्चपुंश्चलः ॥ इ०गरुडपु० ।

पुंश्चली । स्त्री० व्यभिचारिण्याम् । असतिवत्सलायाम् । असत्याम् ॥ तस्याश्चरित्रदोषायथा । अहोकोवेद भुवनेदुर्वृत्तंपुंश्चलीमनः । पुंश्चल्यां योहिविश्वस्तोविधिनासविडम्बितः ॥ वह्निष्कृतश्चयशसाधर्मेणस्वकुलेनच । वाञ्छितं नूतनंप्राप्य विनश्यतिपुरातनम् ॥ सदास्वकर्मसाध्यासाकोवातस्या : प्रियोऽप्रियः । दैवेकर्मणि पैत्रेचपुत्रेवस्यौनभर्तरि । दारुणंपुंश्चलीचित्तंसदाशृङ्गारकर्मणि । प्राणाधिकंरतिज्ञंसाऽसृतइत्याहिपुंश्चली ॥ रतप्रदंरत्यविज्ञंविषइत्याहिपश्यति । सर्वेषां स्थलमस्त्येवपुंश्चलीनांनकुत्रचित् ॥ दारुणापुंश्चली जातिर्नरजातिभ्यएवच ॥ निष्कृति : कर्मभोगान्ते सर्वेषामस्तिनिश्चितम् ॥ नपुंश्चली नाविप्रेन्द्रयावच्चन्द्रदिवाकरौ । अन्यासांकामिनीनाञ्चकीटहन्तुश्चया

दया । सामास्तिपुंश्चलीमाश्चकान्तं हन्तुंपुरातनम् ॥ रतिस्तंनूतनंप्राप्यविषतुल्यंपुरातनम् । कान्तंदृष्ट्वा हिनवयेश्मोपायेनाश्चलीमा ॥ पृथिव्यांयानियानिपुंश्चल्याश्च भारते । तिष्ठन्तिताभ्योमपरा : पापिष्ठा : सन्तिकेचन ॥ (*|*) ॥ पुंश्चलीपरिपक्वान्नंसर्व्वपातकमिश्रितम् । दैवेकर्म्मणिपैत्रे चदेयंनचतथाजलम् ॥ अन्नंविष्ठापयोमूत्रंपुंश्चलीनाञ्चनिश्चितम् । दत्त्वापितृभ्यो देवेभ्योभुक्त्वाचनरकंव्रजेत् ।। शतवर्षंकालसूत्रेपचत्येवसुदारुणे । घोराम्धकारेकृमयस्तंदशन्तिदिवानिशम् ॥ पुंश्चल्यन्नञ्चयोभुङ्क्तेदैवाद्यदिनराधम : । सप्तजन्मकृतंपुण्यंतस्यनश्यतिनिश्चितम् ॥ आयु : श्रीयशसांहानिरिहलोकेपरत्रच । तस्मात्यत्नाद्वर्ज्जनीयंपाकपात्रंकलत्रकम् ॥ (०*+) ॥ पुंश्चलीदर्शने पुण्यंयात्रानिष्फलंभवेदुत्तम । स्पर्शने चमहापापंतीर्थस्नानाद्विशुद्धति ॥ स्नानंदानंव्रतञ्चैवजपश्चदेवपूजनम् । निष्फलंपुंश्चलीनाञ्चभारतेजीवनंवृथा ॥ (*०|०*) ॥ उपस्थितमकामपुंश्चलीत्यागेदोषोयथारहस्युपस्थितांकामात्पुंश्चलींचजितेन्द्रिय: परित्यजेद्धर्म्मभयाद्धर्मान्नरकंव्रजेत् ॥ (+०*०+) ॥ सर्व्वदैवतस्थानपस्विन्यात्यक्त्वंगर्हितत्वंचयथा । उपस्थिताचयायोषिदत्यज्यारागिणामपि । श्रुतौश्रुतमितित्याज्यासर्व्वदैवतपस्विनाम् ॥ यद्दोसर्व्वा : स्त्रियश्चाङ्गा : पुंश्चलीचविशेषत : । स्वभाव : प्राणघातिनीदु : खदायिनी ॥ स्वकार्यतत्पराशश्वत्परकार्यविघातिनी । निष्ठुरानरघातिभ्य : सर्व्वापद्दीजरूपिणी ॥ विद्युद्दीप्तिर्जलेरेखालोभान्मिथ्यायथाभवेत् । परद्रोहाद्यथासम्पत्कुलटाप्रेमतत्परम् ॥ सर्व्वेभ्योहिंस्रजन्तुभ्योविपद्दीजासदैवसा । योविश्वसेत्तांसम्मूढोविपत्तस्यपदेपदे ॥ इतिब्रह्मवैवर्त्ते श्रीकृष्णजन्मखण्डे २३ । २४ । ७२ अध्याय: ॥ पुंसोभर्त्तु : सकाशात् चलति० पुरुषान्तरंगच्छति । चलगतौ । अच् । गौरादि : ॥

पुंश्चिह्नम् । न० शिश्ने ॥

पुंसवनम् । न० दुग्धे । गर्भे ॥ संस्कारविशेषे ॥ द्वितीयेवातृतीयेवा मासिपुंसवनंभवेत् । व्यक्तगर्भेभवेत्कार्यंसीमन्तेनसहाथवा ॥ पुमान् सूयतेऽनेन । पुञ्० । ल्युट् ॥

पुंस्त्वम् । न० रेतसि । शुक्रे ॥ पुरुषत्वे ॥

पुंस्त्वविग्रह : । पुं० भृङ्गे ॥

पुक्कस : । पुं० श्वपचे ॥ अधमे ॥ पुत्कुत्सितम् पुण्यंवापुमांसंवाकस

ति । कसगतौ । अच् । मू० कौवा ॥ पृ० । निषादाच्छूद्रायांजाते । जातोनिषादाच्छूद्रायांजात्याभवति पुक्कस : ॥

पुक्कसी । स्त्री० कालिकायाम् ॥ नीन्याम् ॥

पुङ्ख : । पुं० मङ्गलाचारे ॥ शराङ्गे । बाणमूले ॥ श्येने ॥

पुङ्खानुपुङ्खम् । न० मङ्गलामङ्गले ॥ यथा : पुङ्खात् । इतिप्रयोगोगातम् परोपिधौरोननुद्योत मुकुन्दपदार विन्दे । मङ्गीतनृत्यगतितालवशंगतापि मौलिस्थकुसुमपरिरज्ञणार्थीन टीति ॥

पुङ्ग : । पुं० न० पुञ्जे ॥ इतिशब्द चन्द्रिका ॥

पुङ्गल : । पुं० आत्मनि ॥ इतिभूरिप्रयोग : ॥

पुङ्गव : । पुं० बलीवर्दे । वृषे ॥ पुमांश्चासौगौश्च ।गोरतद्धितलुकीति टच् ॥ औषधभागप्रभेदे ॥ उत्तरपदस्थ : श्रेष्ठे ॥ ऋषभौषधे ॥ महोत्त ॥ पुरुषर्षभे ॥ पुमान्गौरिव । उपमितिसमास: । पूर्ववत्टच् ॥

पुच्छ : । पुं० पश्चात्प्रदेशे ॥ पुं०न० लाङ्गूले ॥ न० कलापे । समूहे । लोमवल्लाङ्गूले ॥ पुच्छति । पुच्छप्रमादे । प० अच् । पृ० । पुच्छभाण्डेतिनिपातनाद्वायसाप : ॥

लौचटकाना० इतिभा० ॥

पुच्छटा । स्त्री० । लक्ष्मणाकन्दे ॥ इ० राजनिर्घण्ट : ॥

पुच्छी । पुं० कुक्कुटे ॥ अर्कवृत्ते ॥ त्रि० । लाङ्गूलवति ॥

पुञ्ज : । पुं० राशौ । धान्याद्युच्छितवृन्दे ॥ पिञ्जयति० पिञ्ज्यतेवा । पिजिहिंसा बलादाननिकेतनेषु । अच्० घञ्वा । पृ० । यद्वा । उन्नत्याप पासंजयति । यत्र्य ० ड : ॥

पुञ्जाघञ्जी । स्त्री० अवरोधिके .

पुट : । पुं० बालपल्लवे ॥ न० । जातीफले ॥ उपर्यधोभवापन्नसंयुक्तमृदादिकपालद्वयरूपौषधपाकपात्रे ॥ धात्वादिमारणोपयुक्तान्पुटप्रकारा नाहरसप्रदीप : । लोहादेरपुनर्भाव स्तद्गुणत्वं गुणाढ्यता । सलिलेतरणञ्चापिततसिद्धि : पुटनाद्भवेत् ॥ गम्भीरेविस्तृतेकुण्डे द्विहस्ते चतुरस्रके । वनोपलसहस्रेणापूरितेपुट मौषधम् । कोष्ठिरुद्धं प्रयत्नेनगोत्रि छोपरिधारयेत् । वनोपलसहस्राद्धं कोष्ठिकोपरिनि : चिपेत् ॥ वह्निविनि : चिपेत्तत्वमहापुटमिति स्मृतम् ॥ १ ॥ कोष्ठंभूषा । गोविष्ठा० गोइठा ॥ ✻ ✻ ॥ सपादहस्तमानेनकुण्डे निर्म्मतथायते । वनोपलसहस्रेणपूर्णमध्ये विधारयेत् ॥ पुटनद्रव्यसंयुक्तांको

ष्ठिकांमुद्रितांमुखे । अधोर्द्धानिकरगडानिअर्द्धान्युपरिनिःक्षिपेत् ॥ एतद्गजपुटंप्रोक्तंख्यातंसर्वपुटोत्तमम् । हस्तश्चतुर्विंशत्यङ्गुलप्रमाणः समपादःतेनत्रिंशदङ्गुलप्रमाणेनेत्यर्थः अतएवोक्तम् । साधारणेनराङ्गुल्यात्रिंशदङ्गुलकोगजः । करगडानि० आरण्यागोमयाः । इ० गजपुटम् ॥ २ ॥ (++++)— अरत्निमात्रकेकुण्डेपुटंवाराहमुच्यते ॥ ३ ॥ वितस्तिमात्रके खातेकथितंकौक्कुटंपुटम् ॥ ४ ॥ अरत्निस्तुनिष्कनिष्ठेनमुष्टिना । इत्यमरः । निसृतकनिष्ठयामुष्ट्योपलक्षितोहस्तोऽरत्निरित्यर्थः ॥ षोडशाङ्गुलकेखातेकस्यचित्कौक्कुटंपुटम् ॥ यत्पुटंदीयतेखातेऽष्टसङ्ख्यैर्वनोपलैः । कपोतपुटमेतत्तु कथितंपुटपण्डितैः ॥ ५ ॥ गोष्ठांतर्गोखुरक्षुण्णंशुष्कचूर्णितगोमयम् । गोवरंतत्समाख्यातंवरिष्ठंरससाधने ॥ वृहद्भाण्डस्थितैर्यत्रगोवरैर्दीयते पुटम् । तद्गोवरपुटंप्रोक्तंभिषग्भिःसूतभस्मकृत् ॥ ६ ॥ वृहद्भाण्डेतुषैःपूर्णे मध्येमूषांविधारयेत् । क्षिप्त्वाग्निंमुद्रयेद्भाण्डं तद्भाण्डपुटमुच्यते ॥ ७ ॥ इति भावप्रकाशः ॥ पुं० । न० । अश्वखुरे । ३ ॥ आच्छादने ॥ पत्रादिरचितेपुष्पाद्याधारे । पुडा०

इति० दीना० इतिजभा० । मिथःसंश्लेषे ॥

पुटकम् । न० पद्मे ॥ इतिशब्द० ॥

पुटकन्दः । पुं० कोलकन्दे ॥

पुटकिनी । स्त्री० पद्मिन्याम् ॥ पुटकानिसन्त्यत्रपुष्करादित्वादिनिः ॥

पुटग्रीवः । पुं० गर्गर्याम् ॥ ताम्रकुम्भे ॥

पुटपाकः । पुं० पुटान्तरितौषधपचने ॥ अस्यविधिर्यथा ॥ पुटपक्वस्यकल्कस्यस्वरसोगृह्यतेयतः । अतस्तुपुटपाकानांयुक्तिरत्रोच्यतेमया ॥ पुटपाकस्यपाकोयं लेपस्याङ्गारवर्णता । लेपञ्चद्व्यङ्गुलंस्थूलंकुर्याद्व्यङ्गुलिमात्रकम् । काश्मरीवटजंब्वादिपत्रैर्वेष्टनमुत्तमम् । पलमात्रोरसोग्राह्यःकर्षमात्रंमधुक्षिपेत् । कल्कचूर्णद्रवाद्यास्तुदेयाः कोलमितावुधैः ॥ ०० ॥ अपिच । इ विल्वे स्निग्धमांसस्यपरंद्रव्यं पलंमतम् । द्रवस्यकुडवोन्मानंसर्वमेकत्रपेषयेत् ॥ तदेकत्रसमालोड्यपत्रैः सुपरिवेष्टितम् । पुटपाकविधानेन तत्पक्वात्तद्रसंवुधः ॥ तप्तेणोक्तेन विधिनाययावदवधारयेत् । दृष्टिमध्ये निषेच्यः स्यान्नित्यमुत्तानशायिना ॥ स्नेहनोलेखनश्चैवरोपणश्चेतिसत्रिधा । हितःस्निग्धोविरूढस्यस्निग्ध

स्यसतुलेखन: ॥ दृष्टेर्वेजार्थमितरः पित्तासग्व्रणवातनुत् । इतरोरोप ण : । स्नेहमांसवसामज्जमेदः स्या दौषधै : कृत : ॥ स्नेहन : पुटपा क : स्य दृधःर्योर्द्वे वाकशतेतुस : । वाक्शतंकोटिकाशतम् । जाङ्गला नांयकृन्मांसैर्लेखनद्रव्यसंयुतै : ॥ कृष्णालोहरजस्ताम्रशङ्खविद्रुमसिन्धु जै : । समुद्रफेनकासीस स्रोतोजद धिमस्तुभि : ॥ लेखनोवाक्कृतंतस्य परंधारणमिष्यते । स्तन्यजाङ्गल म ध्वाज्यतिक्तकद्रव्यभावितः ॥ लेखना त्त्रिगुणोधार्य : पुटपाकस्तुरोपण: । तिक्तकद्रव्याण्यत्र । निम्बामृता वृषपटोलनिदिग्धिकाभि: स्यात्पञ्च तिक्तकमितिप्रथितोगुणोयम् । आच रेत्तर्पणोक्तान्तुक्रियांव्यापत्तिदर्शने ।व्यापत्तिदर्शने। मिथ्याकृतपुटपा कजनितव्याधिदर्शने। तेजांस्यनिल माकाशमादर्शंभास्वराणिच । नेत्रे ततर्पितेनेत्रे यश्चवापुटपाकवान् ॥ इति भावमिश्र : ॥

पुटपाकजम् । न० मांससाव्यञ्जनान्त रे ॥ गुरुयन्त्रे ण्यत्पक्वं तज्ज्ञेयं पुटपाकजम् ॥

पुटभेद : । पुं० नदीवक्रे ॥ पत्तने । नगरे ॥ आतोद्ये ॥ तटिनीमुखे ॥ चक्राकारेणजलानामधीयाने॥ पुटंसंश्लिष्टंभिनत्ति । भिदिर० ।कर्म ण्यण् ॥ पाषाणविशेषे ॥ पुटैःपुटै र्भेद्यते इ० ॥

पुटभेदक : । पुं० पाषाणविशेषे ॥

पुटभेदनम् । न० पत्तने । स्थानीये । नगरे ॥ पुट।निपात्यणिभिद्यन्ते ऽत्र । भिदिर्० । अधिकरणेल्युट्। युज्वा ॥

पुटालु : । पुं० शूकरकन्दे । कोल कन्दे ॥

पुटिका । स्त्री० एलायाम् ॥

पुटितम् । न० अहिपुटे ॥ हस्तपुटे । त्रि० । पाटिते ॥ स्यूते ॥

पुटी । स्त्री० कौपीने ॥ आच्छादने॥ पत्रादिनिर्मितपुष्पाद्याधारे । पुडि या० पुडी० इ० भा० ॥ गौ० ङीष् ॥

पुटोटजम् । न० श्वेतच्छत्रे ॥ इ० त्रिकाण्डशेष : ॥

पुटोदक: । पुं० नारिकेले ॥इ०हा०

पुण्डरी । पुं० हस्तिनांमनुष्याणाञ्च चक्षुष्ये वृक्षविटपे । शालपर्णीपत्रस मानपत्रे । पौण्डरीके । चक्षुष्ये । सालपुष्पे ॥ इ० शब्द० ॥

पुण्डरीकम् । न० सिताम्भोजे ॥ सि तच्छत्रे ॥ भेषजे ॥ पुं० । व्याघ्रे । अग्निदिङ्नागे ॥ कोषकारान्तरे ॥ सहकारे ॥ गणधरे ॥ राजिला हौ ॥ गजज्वरे ॥ मदनकवृक्षे ॥ कमण्डलौ ॥ श्वेतकुष्ठे ॥ शालि

जातिविशेषे ॥ कुष्ठविशेषे ॥ तल्ल क्षणम् । सश्वेतंरक्तपर्यन्तं पुण्डरीकदलोपमम् । सोत्सेधञ्चसरागञ्च पुण्डरीकंप्रचक्षते इति० । पुण्डरीकवर्णयोगात्पुण्डरीक: । अर्श आद्यच् ॥ पुण्डयति । मण्डिभूषायाम् । पुडिच । फर्फरीकादयश्चेत्यरीकन् ॥

पुण्डरीकाक्ष: । पुं० विष्णौ । नारायणे । हृत्पुण्डरीकेप्रकाशमानेवासुदेवे ॥ तस्यस्मरणादेवशुचिर्भवति । यथा । अपवित्र: पवित्रोवासर्वावस्थाङ्गतोपिवा । य:स्मरेत्पुण्डरीकाक्षंसवाह्याभ्यन्तर: शुचिरितिस्मृति: ॥ पुण्डरीकमिवाक्षिणीयस्य । वहुव्रीहौसक्थ्यक्ष्णो: स्वाङ्गात्षच् । पुण्डरीकेषुअक्षियस्यवा ॥ पुण्डरीकस्थानेअक्षियस्येतिवा ॥ अयमर्थस्तुहरिस्त्तोत्रे सहस्रमितिपुष्पदन्तस्तोत्रेव्यक्त: ॥ यद्वापुण्डरीकलोकात्मकमक्षति । अक्षूव्याप्तौ । कर्मण्यण् ॥ तत्त्रायतिवा । त्रैङ्पालने । आतोनुपसर्गेकइतिक: । अन्येषामपीतिदीर्घ: । आङ्प्रश्लेषोवा । तत्समुपैतिमूलविभुजेतिक: ॥ न० । पुण्डर्ये ॥

पुण्डरीयकम् । न० प्रपौण्डरीके । स्थलपद्मे ॥

पुण्डर्यम् । न० प्रपौण्डरीके ॥ पुण्डयति । पुडिखण्डने । अच् । पुंडस्यार्य: प्रधानम् । शकन्ध्वादि:

पुण्ड्र: । पुं० दैत्यविशेषे ॥ इक्षुप्रभेदे । पौंडा० इ० भा० ॥ अतिमुक्तके चित्रे ॥ कृमौ ॥ पुण्डरीके ॥ तिलके । पुष्पवृक्षविशेषे ॥ इक्षुदण्डे ॥ देशविशेषेतु पुण्ड्रा: ॥ न० । जईपुण्ड्रादौ ॥ पुण्डाते । पुडिखण्डने । स्फायितञ्चीतिरक् ॥

पुण्ड्रक: । पुं० अतिमुक्ते । वासन्त्याम् । माधवीलतायाम् । तिलकवृक्षे । स्थिरपुष्पाम् ॥ इक्षुप्रभेदे । पौंडा इ० भा० ॥ पुण्डति०पुण्डातेवा । मडिवस्त्रने० पुडिच । स्फायीतिरक् । स्वार्थेकन् ॥

पुण्ड्रकेलि: । पुं० इभे । हस्तिनि ॥ पुण्ड्रेषुकेलिर्यस्य ॥

पुण्यम् । न० धर्मे ॥ सुकृते ॥ यथा । पण्डितेनापिकिन्त्वनसमर्थेनचदेहिनाम् । यत्पुण्यंभारमुद्वोढुमशक्त: पारलौकिकमिति ॥ तस्माद्यतेत पुण्येपुयइच्छेन्महतींश्रियनिति ॥ विधिविहिते ॥ सदाचारे ॥ शोभनकर्म्मणि ॥ वि० । शोभने । मनोरमे । सुन्दरे ॥ पावने ॥ शुद्धे ॥ पुनाति० पूयतेऽनेनवा । पूञ् । पूञो यण्णुग्घ्रस्वश्चेतियत्णुग्घ्रस्वश्च ॥ यद्वा । पुणति । पुणकर्म्मणिशुभे । इगुपधेतिक: । पुणेसाधु: । तत्र

साधुरितियत् ॥ दयासमंनास्तिपुण्यंपापंहिंसासमं नहीतिदेवीभागवतम् ॥

पुण्यकम् । न० विधिविहितेउपवासकृच्छ्रचान्द्रायणप्राजापत्यनक्तभोजनादिव्रते ॥ पुण्यमेव । संज्ञायांकन् ॥

पुण्यकव्रतम् । न० ब्रह्मवैवर्त्तोक्ते । स्त्रीकर्त्तव्येनियमविशेषे ॥

पुण्यकृत् पुं० अश्वमेधादियाजिनि ॥ आश्रमकर्म्मकृति ॥ त्रि० पुण्यकर्त्तरि । धार्मिके ॥ पुण्यंकृतवान् सुकर्मपापमन्त्रपुण्येषुकृञ : इति कृञ : क्विप् ह्रस्वस्येतितुक् ॥ पुण्यंकारयतिवा । बहुलमन्यत्रापीतिणिलुक् ॥

पुण्यगन्ध : । पुं० चम्पके । पुण्योगन्धोऽस्य ॥

पुण्यजन : । पुं० यक्षे ॥ राक्षसे ॥ मङ्गलादित्रिविधमङ्गलक्षणयापुण्यश्चासौजनश्च ॥ धार्मिके ॥ पुण्याश्रयोजन : । मध्यमपदलोपीसमास : ।

पुण्यजनेश्वर: । पुं० कुबेरे । त्र्यम्बकसखे ॥ पुण्यजना: यक्षा : तेषामीश्वर : ॥

पुण्यतृणम् । न० श्वेतकुशे ॥

पुण्यदर्शन : । पुं० चाषपक्षिणि ॥

पुण्यफल: । पुं० वनविशेषे । लक्ष्म्यारामे ॥ न० । धर्म्मजन्यफले ॥

पुण्यभाक् । त्रि० पुण्यविशिष्टे ॥

पुण्यभू : । स्त्री० आर्यावर्ते ॥ पुण्यस्यभू : । पुण्याचासौभूमिश्चेतिवा ॥

पुण्यभूमि : । स्त्री० आर्यावर्ते ॥ पुण्यस्यभूमि : । पुण्याचासौभूमिश्चेतिवा ॥

पुण्यवान् । त्रि० सुकृतिनि । धन्ये ॥ पुण्यमस्यास्ति । मतुप् । मादुपधायाश्चमतोर्वोऽयवादिभ्य : इतिवत्वम् ॥

पुण्यश्लोक : । पुं० जनार्दने । विष्णौ ॥ नलइतिप्रसिद्धे राजनि ॥ युधिष्ठिरे ॥ पुण्यानिपावनानि श्लोकानियशांसियस्य ॥ पुण्यानिकवीनांपद्यानिवायस्मिन् ॥ त्रि० पुण्यचरित्रे

पुण्यश्लोका । स्त्री० द्रौपद्याम् ॥ वैदेह्याम् । सीतायाम् ॥ यथा । पुण्यश्लोकोनलोराजा पुण्यश्लोकोयुधिष्ठिर: । पुण्यश्लोकाचवैदेही पुण्यश्लोकोजनार्दनइतिपुराणम् ॥

पुण्या । स्त्री० गङ्गायाम् ॥ तुलस्याम् ॥ पुण्यजनिकायाम् ॥

पुण्यात्मा । त्रि० धर्मशीले ॥ पुण्यआत्माऽस्य ॥

पुण्याहम् । न० शोभनदिवसे ॥ पुण्यश्चतदहश्च । राजाह : सखिभ्यष्टजितिटच् । उत्तमैकाभ्यामित्यन्हादेशोन । पुण्यसुदिनाभ्यामितिक्लीवत्वम् ॥ मङ्गले ॥ यथा० पुण्याहवाचनम् ॥

पुण्याहवाचनम् । न० दैवादिकर्म्म

होमङ्गलार्थंपुण्याहमितिशब्दस्यवा
रत्रयकथने ॥ यथा । पुण्याहवाचनं
दैवेब्राह्मणस्यविधीयते । एतदेवनि
रोङ्कारं कुर्य्यात्क्षत्रियवैश्ययो : ॥
मोङ्कारंब्राह्मणेब्रूयात्निरोङ्कारंमही
पतौ । उपांशुचतथावैश्ये शूद्रे स्व
स्तिप्रयोजयेदितियम : ॥

पुत्तलिका । स्त्री० धातुपाषाणादिनि
र्मितमूर्त्तौ । पुतलीइतिभाषा ॥

पुत्तिका । स्त्री० मधुमक्षिकाविशेषे ।
पतङ्गिकायाम् ॥ यतआह । माक्षि
कंतैलवर्णंस्यात्घृतवर्णंतुपौत्तिकम् ।
भ्रामरन्तुभवेच्छुक्लं क्षौद्रन्तुकपिलंभ
वेत् । इति ॥ पुतंकुत्सितंतनोति ।
तागृस्तानपालनयो: । बाहुलका
त्क : । यलोप : । कीणइतिङ्गस :
। प्रत्ययस्थादितीत्त्वम् ॥ पिपीलि-
काप्रभेदे । दीमकइतिसौदेक०इति
चभाषा ॥ यथा । धर्मंशनै : सञ्चि
नुयाद्वल्मीकमिवपुत्तिका । परलो
कसहायार्थंभागत्वं स्वशरीरिणाम्‌सि
ति ॥

पुत्र : । पुं० लग्नात्पञ्चमभवने ॥ आ
त्मजे । तनये । सूनौ । सुते । अप
त्ये । पूतइतिभाषा० ॥ अस्यनिरु
क्तिर्यथा । पुन्नाम्नोनरकाद्यस्मात्पि
तरंत्रायतेसुत : । तस्मात्पुत्रइति
प्रोक्त : स्वयमेवस्वयम्भुवेति ॥ सं-
सारिणीयमवश्यमपेक्षित : । अपुत्र

स्यगतिर्नास्तिस्वर्गेगन्तुंपरन्तप । येन
केनाप्युपायेनपुत्रस्यजननंचरेदिति
वचनात् ॥ सचद्वादशविधोयथा ।
पुत्रान्द्वादशयानाहनृणांस्वायम्भुवो
मनु: । तेषांषड्बन्धुदायादा: षड
दायादबान्धवा : ॥ औरस : क्षेत्रज
स्चैवदत्त : कृत्रिमएवच । गूढोत्प
न्नोऽपविद्धश्चदायादाबान्धवाश्चषट् ॥
कानीनश्चसहोढश्चक्रीत : पौनर्भव
स्तथा । स्वयंदत्तश्चशौद्रश्च षडदाया
दबान्धवा : इति ॥ पुत्रिकापुत्रेण
सहत्रयोदशविधोऽपिभवति ॥ ‡‡ ॥
जीवतोवाक्यकरणात्क्षयाहेभूरिभो
जनात् । गयायांपिण्डदानाच्च त्रि
भि : पुत्रस्यपुत्रता ॥ (*) ॥ चतु
र्विधा : पुत्रायथा । सुमनोवाच) ।
ऋणमम्बन्धिन : केचित्केचित्न्या
सापहारका: । रिपवश्चप्रियाश्चे ति
स्वकर्मवशवर्तिन: ॥ भेदैस्तुभिर्जाय
न्ते पुत्रामित्रास्त्रियस्तथा । भार्या
पिताचमाताचभृत्या:स्वजनबान्धवा:
॥ स्वंस्वंनहिजायन्ते सम्बन्धेनम
हीतले । न्यासापहारभावेन यस्यय
स्यकृतंभुवि ॥ न्यासस्वामीभवेत्पु
त्रोगुणवान्रूपवान्भुवि । येनचाप
हृतंन्यासंतस्यगेहेनसंशय : ॥ न्या
सापहारगाद्दुःखंसदस्त्वादारुणंगत:
। न्यासस्वामीसपुत्रोऽभून्न्यासापहार
कस्यच ॥ गुणवान्रूपवांश्चेवसर्वल

पुत्र :

त्नगसंयुत १। भक्तिश्चदर्शयेत्तस्मा
पुत्रोभूत्त्वादिनेदिने ॥ प्रियंशाक्यध
रोत्रापिवहुसं हंप्रदर्शयेत् ; स्त्रीयं
द्रव्यं समुद्राढ्यं प्रीतिमुत्पाद्यचातु
लाम् ॥ भुक्त्वातुपोषणात्तेनतदादा
यपुनर्व्रजेत् । यथातेनप्रदत्तंतस्या-
सापहरणात्पुरा ॥ दुःखमेवंम-
हत्कृत्त्वादारुणंप्राणनाशनम्। ता
दृशंतसादद्यात् सपुत्रोभूत्त्वामहागु
णैः ॥ अल्पायुषस्तथाभूत्त्वा मरणं
यान्तितेतथा । दुःखंदत्त्वाप्रयान्त्ये
वंप्रकृत्यैवंपुनः पुनः ॥ यदाहपुत्रपु
त्रेतिप्रलापंहिकरोतिसः। तदाहा
सं करोत्येषकः सपुत्रोहिकसाच
॥ अनेनादित्नातंन्यासंमदीयंपरिचा
रिणा। द्रव्यापहारोपिपितापूर्वंमदो
वतस्यच॥ पिशाचत्त्वंमयादत्तमदो
वहिदुरात्मनः। द्रव्यापहरणेनापि
ममप्राणागताः किल ॥ दुःखिनम
हताचैवयथाहंपीडितःपुरा। तदा
दुःखंप्रदत्त्वाहंद्रव्यंमुद्राढ्यमुत्तमम्
॥ भोगेनसर्वमादायचिरात्तुविश्वास्य
सौम्यवत्। गतोस्मिस्वगृहंचायक
स्याहमुतईदृशः ॥ नचैषोपिपितापू
र्वंमदो वनचकस्यचित्। पिशाचत्वं
मयादत्तमदो वचदुरात्मनः ॥ एव
मुक्त्वाप्रयात्ये वतंप्रहस्यपुनः पुनः।
प्रयात्यनेनमार्गेणदुःखंदत्त्वामुदारु
णम् ॥ एवंन्यासस्यसम्बन्धात्पुत्राः

पुत्र :

किन्न भवन्तिवै। संसारेदुःखवहु
लाहयान्ति यत्रतत्रहि ॥ १ ॥ ऋणसं
बन्धिनः पुत्रान् प्रवक्ष्यामितवाग्र
तः। ऋणंयस्यगृहीत्वायः प्रयाति
मरणंकिल ॥ अन्नदातासुतोभूत्वा
भ्रातावाथपिताप्रियः। मित्ररूपेण
वर्त्ततअन्तर्दुष्टः सदैवसः ॥ गुणं
नैवप्रपश्येत सक्रूरोनिष्ठुराकृतिः
। जल्पतेनिष्ठुरं वाक्यं सदैवस्वजने
षुच ॥ नित्यं मिष्टं समश्नातिभोगा
न्भुञ्जीतनित्यशः। द्यूतकर्मरतो
नित्यंचौरकर्मणिनित्यशः ॥ गृहा
द्द्रव्यंवलाद्धर्त्तावार्यमाणः प्रकुप्य-
ति। पितरंमातरंचैवकुत्सतेचदिने
दिने॥ द्रावकस्तासकश्चैववहुनिष्ठु
रजल्पकः। वञ्चयित्वैवमुद्राश्च हृ
त्वामुःखेनतिष्ठति ॥ जातकर्मादि-
भिर्वालो द्रव्यंगृह्णातिदारुणः।
पुनर्विवाहसंयोगान्नानाभेदैरनेकधा
॥ एवंसंचीयतेद्रव्यं नैवमेनदृढदात्य
पि। गृहक्षेत्रादिकंसर्वंममैवहिनसं
शयः। पितरंमातरंचैव वदत्येवं
दिनेदिने ॥ मुद्गरैर्मुसलैश्चैवकचा
घातैस्सुदारुणैः। मृतेतुतस्मिन्पित
रितथामातरिनिष्ठुरम् ॥ निःस्ने
होनिर्घृणश्चैवजायतेनात्रसंशयः।
शास्त्रकार्याणि दानानिनकरोतिक
दाचन। एवंविधाश्चयःपुत्राभवन्ति
चमहीतले ॥ २ ॥ रिपुपुत्रंप्रवक्ष्या

मितवार्य्ये मुनिपुङ्गव । बाल्ये वयसि सम्प्राप्ते रिपुवत्वर्त्ततेसदा ॥ पितरंमातरंचैवक्रीडमानोहिताडयेत् ताडयित्वाप्रयात्येवंप्रहृष्टेवपुनः पुनः ॥ पुनरायातितं तत्रपितरं मातरंपुनः । सक्रोधोवर्त्ततेनित्यं नैवकर्मणिसर्वदा ॥ पितरंमारयित्वातु मातरंचपुनः पुनः । प्रयात्येवंसदुष्टात्मा पूर्व्ववैरानुभावतः ॥ ३ ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामियस्मात्लभ्योभवेत्प्रियः । जातमात्रः प्रियं कुर्यात्बाल्ये नटनक्रीडनैः ॥ वयः प्राप्यप्रियंकुर्यान्मातापित्रोरनन्तरम् । भक्त्यासन्तोषयेन्नित्यं तावुभौ परिपालयेत् ॥ स्नेहेनवचसाचैवप्रियसम्भाषणेनच । मृतौगुरुसमाज्ञायस्नेहेनरुदतेपुनः ॥ श्राद्धकर्माणि सर्वाणि पिण्डदानादिकांक्रियाम् । करोत्येवंमुदः खार्त्तस्तेभ्योयात्रां प्रयच्छति ॥ ऋणत्रयान्वितः स्नेहान्नियापयतिनिश्चितः । यस्माल्लभ्यं भवेत्कान्तप्रयच्छतिनसंशयः ॥ पुत्रोभूत्वामहाप्राज्ञअनेनविधिनाकिल ॥ ४ ॥ उदासीनंप्रवक्ष्यामितवार्य्येप्रियसाम्प्रतम् । उदासीनेनभावेनसदैवपरिवर्त्तते ॥ ददातिनैवगृह्णातिनक्रुध्यतिनतुष्यति । नैवोपयातिसन्त्यज्यउदासीनोद्विजोत्तम ॥ तवार्य्येकथितंसर्वं पुत्राणांगतिरीदृ

शी । यथापुत्रास्तथाभार्य्या पितामाताथबान्धवाः ॥ भृत्याश्चान्ये समाख्याताः पशवस्तुरगास्तथा । गजामहिष्योदासाश्चऋणसम्बन्धिनः स्वमी ॥ ०० ॥ सुपुत्रलक्षणन्तु । वशिष्ठउवाच । पुत्रस्यलक्षणंपुण्यं तवार्य्येप्रवदाम्यहम् । पुण्यप्रसक्तोयस्यात्मासत्यधर्मरतः सदा ॥ बुद्धिमान्ज्ञानसम्पन्नस्तपस्वीवाग्विदाम्वरः । सर्वकर्मसुसद्धीरोवेदाध्ययनतत्परः ॥ सर्वशास्त्रप्रवक्ताचदेवब्राह्मणपूजकः । याजकः सर्वयज्ञानां दातात्यागी प्रियम्वदः ॥ विष्णुध्यानपरोनित्यंशान्तोदान्तः सुहृत्सदा । पितृमातृपरोनित्यंसर्वस्वजनवत्सलः ॥ कुलस्यतारकोविद्वान् कुलस्यपरितोषकः । एवं गुणैः सुसंयुक्तः सुपुत्रः सुखदायकः ॥ पुत्रस्यजङ्गमतीर्थत्वं यथा । सर्वतीर्थाद्वरंतीर्थंपुत्रतीर्थमुदाहृतम् ॥ यद्दिषोवैष्णवश्चैषीसर्वधर्मबहिष्कृतः । पृथुनापुत्रतीर्थेन पवित्रोऽगात्परंपदम् ॥ सत्पुत्रंपरमंतीर्थंप्राप्यमुच्यन्तिपूर्वजाः । पितापितृऋणमुक्तः स्यात्जातेपुत्रे महात्मनि ॥ वैष्णवपुत्रस्यपूर्वपुरुषत्रातृत्वंयथा । वैष्णवोयदिपुत्रःस्यात्मतारयति पूर्वजान् । पितॄनधस्तनान्वंशांस्तारयत्यतिपावनः ॥ + ॥ कुपुत्रजन

नेपितृणांनरकगमनंयथा । तथाय-
दिकुपुत्रःस्यात्तेनमज्जन्तिपूर्वजा :
। सुघोरेनरकेदीना : शपन्तिचमुहु
र्मुहु : ॥ यथा जलेकुप्लवेनतरन्म
ज्जतिमूढधी : । तथापिताकुपुत्रे
णतमसान्धे निमज्जति ॥ जातमा
त्रे कुलेजन्तौसंशेरतेपितामहा : ।
किमेषोऽधोनयेदस्मात्जन्तुंवावैषा
वोभवन् ॥ इतिपाद्मे भूमिखण्डे
११ । १२ । १८ । १२० अध्याय :
॥ सप्तविधा : पुत्रा यथा । वरजो
वीर्यजश्चैवक्षेत्रज : पालकस्तथा ।
विद्यामन्त्रसुतानाञ्चगृहीत: सप्तम:
सुत : ॥ इतिब्रह्मवैवर्ते : ॥ इति
ब्रह्मवैवर्तेप्रकृतिखण्डे ५६ अध्या-
य : पुत्रमुखदर्शने पुण्यं यथा । श्री
पार्वत्युवाच । गृहमागत्यप्राणेश
तपसांफलदायकम् । कल्पे कल्पे
ऽध्यानतेयं तपश्चागत्यमन्दिरम् ॥
शीघ्रं पुत्रमुखंपश्यपुण्यबीजंमनोरम
वम् । पुन्नामनरकत्राणकारणंभव
तारणम् ॥ स्नानञ्चसर्वतीर्थेषुसर्वय
ज्ञेषुदक्षिणा । पुत्रस्यदर्शनस्यास्यक
लांनार्हन्तिषोडशीम्सर्वदानेनयत्पु
ण्यं यत्पृथिव्या : प्रदक्षिणं पुत्रद
र्शनपुण्यस्यकलां नार्हन्तिषोडशीम्
सर्वास्तपोभिर्यत्पुण्यं यदेवानशने :
व्रते : । सत्पुत्रोद्भवपुण्यस्यकलाना
र्हन्तिषोडशीम् ॥ यद्विप्रभोजने :पु

ण्यंयदेवसुरसेवने : । सत्पुत्रप्राप्ति
पुण्यस्यकलानार्हन्तिषोडशीम् ॥
इति ब्रह्मवैवर्त्ते गणपतिखण्डे ६
ऽध्याय : ॥ ०(+++)० विद्यादि
रहितस्यपुत्रस्यनिन्दायथा । कोर्थ :
पुत्रेणजातेनयोनविद्वान्नधार्मिक : ।
तयागवाकिंक्रियते यानदोग्ध्रीनग-
र्भिणी ॥ सचमध्यमोत्तमाधमभेदा
त्त्रिविध : । यदुपात्तं यश : पित्रा
धनंवीर्यमथापिवा । तन्नहापयतेय
स्तुसनरोमध्यम:स्मृत : ॥ तद्वीर्या
भ्यधिकंयस्तुपुनरन्यत्स्वशक्तित : ।
निष्पादयतितंप्राज्ञावदन्तिनरमुत्त
मम् ॥ य : पित्रासमुपात्तानिधनवी
र्ययशांसिच । न्यूनतांनयतिप्राज्ञा
स्तमाहु : पुरुषाधममितिमार्कण्ड
यपुराणम्) ॥ *+* ॥ जायमानो
हरेद्दारान् वर्द्धमानोहरेद्धनम् ।
म्रियमाणोहरेत्प्राणान् नास्तिपुत्र
समोरिपुरितितुकुपुत्रजन्यं दु : ख
मनुभवंकुर्वाणस्योक्ति: ॥ संसारिणः
सुखंपूर्णसत्पुत्रमुखदर्शनम् । कुपु-
त्राचरितादु:खंमरणाभ्यधिकंवि-
दु : ॥ ०(*+*)० पुत्रस्यप्रशंसा
यथा । धनंनान्यच्चरत्नं वाततसर्वंपु
त्रहेतुकम् । नभक्षितंयत्पुत्रे णतद्
द्रव्यंनिष्फलंभुवि ॥ शतकूपाधिका
वापीशतवापीसमंसर : । सर : श
ताधिकोयज्ञ :पुत्रोयज्ञशताद्वर:

॥ तत्रोदानोद्भवंपुण्यं जन्मान्तरमुखप्रदम् । सुखप्रदोपिसत्पुत्रः प्राणिभ्योऽपिसुनिश्चितम् ॥ पुत्रादपिपरोवन्धुर्नभूतोनभविष्यति ॥ + ॥ एष्टव्याबहवः पुत्रायद्येकोपिगयांव्रजेत् । यजेद्वाचाश्वमेधेन नीलंवाबृषमुत्सृजेत् ॥ पुन्नरकंतस्मात्त्रायते । चैकपालनै । सुप्रीतिकः ॥ यद्वा । पुनाति॰ पूयतेवा । पूञ्पवने । पुत्रोहृस्वश्चे तिक्तः ॥ उत्तमश्चिन्तितंकुर्यात्प्रोक्तकारीचमध्यमः । अधमोऽश्रद्धयाकुर्याद कर्त्ताच्चरितंपितुरितिमहाभारतम् ॥

पुत्रकः । पुं॰ पुत्रे ॥ शरभे ॥ धूर्त्ते ॥ शैलविशेषे ॥ वृक्षप्रभेदे ॥ अनुकम्पितः पुत्रः । अनुकम्पायामितिकः ॥ पुत्रकृत्रिमे॰ इतियावादिषुपाठात् कन् ॥

पुत्रकन्दा । स्त्री॰ लक्ष्मणाकन्दे ॥

पुत्रका । स्त्री॰ कन्यायाम् । पुत्र्येव । स्वार्थेकन् । सूतकापुत्रिकेतिङीनद्व्यर्थ्यस्यपक्षेऽकारः ॥

पुत्रजीवः । पुं॰ वृक्षविशेषे । श्रीपदापद्दे । जीयापोता इतिभाषा ॥ पुत्रजीवोगुरुर्वृष्योगर्भदः श्लेष्मवातकृत् । सृष्टमूत्रमलोरूक्षोहिमः स्वादुः कटुः पटुः ॥

पुत्रञ्जीवकः । पुं॰ पुत्रजीववृक्षे ॥

पुत्रदा । स्त्री॰ लक्ष्मणायाम् ॥ वंध्याकर्कोटक्याम ॥ गर्भदात्रीक्षुपे ॥

पुत्रदात्री । स्त्री॰ श्वेतपुष्पिकायाम् । वृतपत्रायाम् । मालवदेशप्रसिद्धलतेयम् ॥

पुत्रपत्नी । स्त्री॰ पुत्रस्यभार्यायाम् । स्नुषायाम् ॥ पुत्रः पतिर्यस्याः । नित्यंसपत्न्यादिष्विति नान्तादेशेनान्तलक्षणोङीप् ॥

पुत्रपौत्रीणः । त्रि॰ पुत्रपौत्राननुभवकर्त्तरि ॥ पुत्रपौत्राननुभवति । परोवरेत्यादिनाखः ॥

पुत्रप्रदा । स्त्री॰ वृहतीप्रभेदे । चविकायाम् ॥

पुत्रभद्रा । स्त्री वृहज्जीवन्त्याम् ॥

पुत्रवान् । पुं॰ विद्यमानपुत्रे ॥ पुत्रोऽस्त्यस्य । मतुप् ॥

पुत्रवती । स्त्री॰ विद्यमानपुत्रायाम् ॥ सर्वासामेकपत्नीनामेकाचेत्पुत्रिणीभवेत् । सर्वास्तास्तेनपुत्रेणप्राह पुत्रवतीर्मनुः ॥ पुत्रोस्त्यस्याः । मतुप् ॥

पुत्रवलः । त्रि॰ पुत्रवति ॥ पुत्रोस्त्यस्य । अन्येभ्योपिदृश्यतइतिवलच् । असंज्ञात्वाद्वल इतिनदीर्घः ॥

पुत्रशृङ्गी । स्त्री॰ अजशृङ्ग्याम् ॥

पुत्रश्रेणी । स्त्री॰ प्रत्यक्श्रेण्याम् । मूषिकपर्ण्याम् ॥ पुत्राणांश्रेणिरस्याः ॥

पुत्रसूः । स्त्री॰ पुत्रजनयित्र्याम् ॥

पुत्राचार्यः । पुं० पुत्रेणाध्यापितेपितरि ॥ मुख्येनपुत्राचार्यत्वाऽसम्भवात् ॥

पुत्रान्नादः । पुं० पुत्रान्नभोजिनि । कुटीचके ॥

पुत्रिका । स्त्री० कन्यायाम् । दुहितरि । तनयायाम् ॥ यथा अपुत्रोनेन विधिनासुतांकुर्वीतपुत्रिकाम् । यदपत्यंभवेदस्यांतन्ममस्यात्स्वधाकरम् ॥ पुत्तलिकायाम् ॥ पाञ्चालिकायाम् । यावतूलके ॥ पुत्रीव । इवेतिकन् । यावादित्वाद्वा । केणइतिह्रस्वः ॥

पुत्रिकाधर्मः । पुं० भाषावन्धेनकन्यादाने ॥ सचाभ्रातृकायांकन्यायांपुत्रार्थिनएवप्रसिद्धः । यथा । अभ्रातृकांप्रदास्यामितुभ्यंकन्यामलङ्कृताम् ॥ अस्यांयोजायतेपुत्रः समेपुत्रोभवेदिति ॥

पुत्रिकापुत्रः । पुं० पुत्रिकायास्तनये ॥ सचौरससमः ॥

पुत्रिकाप्रसूः । स्त्री० कन्याजनन्याम् ॥

पुत्रिणी । स्त्री० पुत्रवत्याम् ॥

पुत्री । पुं० पुत्रवति ॥ ज्येष्ठेनजातमात्रेणपुत्रीभवतिमानवः ॥

पुत्री । स्त्री० सुतायाम् ॥ वृत्तविशेषे ॥ शार्ङ्गरवादित्वान्ङीन् ॥ यथा । धिक्तस्यजीवितंलोकेयस्यपुत्रीहिकुत्सिता । सर्वपापैस्तुदुःखायपुत्रीभवतिदेहिनामिति ॥

पुत्रीयः । त्रि० पुत्र्ये ॥ पुत्रस्यनिमित्तंसंयोगउत्पातोवापुत्राच्छच ॥

पुत्रेष्टिः । स्त्री०) पुत्रनिमित्तक
पुत्रेष्टिका । स्त्री०) यागविशेषे ॥ यथा । गृहीत्वापञ्चवर्षीयंपुत्रेष्टिंप्रथमंचरेदितिस्मृतिः ॥

पुत्रैषणा । स्त्री० पुत्रार्थंदारस्वीकारवाञ्छने ॥

पुत्र्यः । त्रि० पुत्रीये ॥ पुत्रस्यनिमित्तंसंयोगउत्पातोवा । पुत्राच्छचेतियत् ॥

पुद्गलः । पुं० आत्मनि ॥ देहे । काये ॥ पूर्यतेगलतीति०पुद्गलः वृद्धिह्रासविशिष्टद्रव्यार्थः ॥ त्रि० । सुन्दराकारे । रूपादिमद्द्रव्ये ॥

पुद्गलकाः । पुं० वल्मीके ॥ पुद्गलार्घे ॥

पुद्गलास्तिकायः । पुं० षड्विधरूपादिमद्द्रव्ये ॥ पृथिव्यादिमहाभूतानिचत्वारितृणगुल्मलतादिरूपंस्थावरम् जरायुजाण्डजस्वेदजोद्भिज्जभेदभिन्नंजङ्गमञ्चेतिषड्प्रकारोयंपुद्गलास्तिकायः ॥

पुनः । अ० अप्रथमे ॥ अधिकारे ॥ भेदे । विशेषे ॥ पश्चात्तरे ॥ अवधारणे ॥ पनते । पनस्तुतौ । वा० अरः अस्योकारश्च ॥

पुनःपुनः । अ० पौनःपुन्ये । वारंवारम् । मुहुः । शश्वत् । अभीक्ष्णम् । असकृदित्यस्य पर्य्यायाः ॥ नित्यवीप्सयोरिति पुनःशब्दस्य द्विर्वचनम् ॥

पुनःपुना । स्त्री० नदीविशेषे ॥ यथा कीकटेषु गया पुण्या पुण्यं राजगृहं वनम् । च्यवनस्याश्रमः पुण्यो नदी पुण्या पुनःपुनेति गयामाहात्म्यम् ॥

पुनःसंस्कारः । पुं० द्वितीयवारोपनयनादिसंस्कारे ॥

पुनरागमनम् । न० द्वितीयवारागमने । फिरआवना इति भाषा ॥ यथा । अधुनागम्यतां विप्र पुनरागमनं कुर्व्विति ॥

पुनरुक्तम् । न० शब्दार्थयोः पुनर्व्वचने ॥ यथाह गोतमः । शब्दार्थयोः पुनर्व्वचनं पुनरुक्तमन्यत्रानुवादात् ॥ ५ अध्याये ५७ ॥ पुनर्व्वचनं पुनरुक्तम् तस्य विभागार्थं शब्दार्थयोरिति । तेन शब्दपुनरुक्तमर्थपुनरुक्तञ्च लभ्यते । अनुवादेऽतिव्याप्तिवारणाय अन्यत्रानुवादादिति । अनुवादान्यत्वे सतीत्यर्थः । निष्प्रयोजनं पुनरभिधानं हि पुनरुक्तम् । अनुवादस्तु व्याख्यातुः सप्रयोजनक एवेति भावः । तथाच समानार्थक पूर्व्वानुपूर्व्वीकशब्दप्रयोगः शब्दपुनरुक्तम् । समानार्थकभिन्नानुपूर्व्वीकशब्दस्य निष्प्रयोजनं पुनरभिधानमर्थपुनरुक्तम् । आद्यं यथा घटो घट इति । द्वितीयं यथा घटः कलस इति । एतस्य प्रमादादिना सम्भवः ॥ ५७ ॥ पुनरुक्तभेदान्तरमाह । अर्थादापन्नस्य स्वशब्देन पुनरभिधानम् ॥ ५८ ॥ पुनरुक्तमित्यनुवर्त्तते । यस्मिन्नुक्ते यस्यार्थस्यौत्सर्गिकी प्रतिपत्तिर्भवति तस्य तेन रूपेण पुनरभिधानं पुनरुक्तम् । इदमेव चार्थपुनरुक्तमिति गीयते । यथा वह्निरुष्ण इति पूर्व्वपदाक्षिप्तोक्तिरियम् । उष्णो वह्निरिति उत्तरपदाक्षिप्तोक्तिः । एवं वह्निरस्ति गेहे नास्तीति विध्याक्षिप्तोक्तिः । जीवन् गेहे नास्ति वह्निरस्तीति निषेधाक्षिप्तोक्तिः । पुनरुक्तत्रैविध्यञ्चेदं भाष्यादिसम्मतम् । अन्ये तु शब्दपुनरुक्तं द्विविधम्० तस्यैव शब्दस्य पुनरभिधानं पर्य्यायेणाभिधानम् ॥ अन्यत् पुनरर्थपुनरुक्तमित्याहुः ॥ ५८ ॥ द्विगुणे ॥

पुनरुक्तजन्मा । पुं० विप्रे । ब्राह्मणे ॥ पुनरुक्तं जन्मास्य । यथा मातुरग्रेऽधिजननं द्वितीयं मौञ्जिबन्धने । तृतीयं यज्ञदीक्षायां द्विजस्य श्रुतिचोदनात् । इति मनुः ॥

पुनरुक्तिः । स्त्री० पुनःकथने । कथितस्यैव कथने ॥

पुनर्डीनम् । न० सण्डीनएवसामान्य

गमने ॥
पुनर्भवः । पुं० नखे ॥ पुनरभीक्ष्णं नवः ॥
पुनर्नवा । स्त्री० साटीइतिप्रसिद्धे शाकविशेषे । शोथघ्न्याम् ॥ सा द्विधा । यथा । पुनर्नवाश्वेतमूला श्वेतीरोटीर्घपत्रकः । पुनर्नवापरारक्ताचर्षाभूरक्तपुष्पकः ॥ पुनर्नवाश्वेतमूलाशोथघ्नीदर्विपत्रिका । कटुःकषायानुव्यर्घ्यःपांडुघ्नीपनीपरा ॥ शोफानिलगरश्लेष्महरीब्रघ्नोदरप्रणुत् । पुनर्नवापरारक्ता रक्तपुष्पानिलाटिका । शोथघ्नीचद्रवर्षाभू वर्षकेतुः कठिल्लकः ॥ पुनर्नवारुणा तिक्ताकटुपाकाहिमालघुः । वातलाग्राहिणीश्लेष्म पित्तरक्तविनाशिनीतिभावमिश्रः ॥ पुनरभीक्ष्णं नवानृयतेवा । कर्तरिप् । क्षुभ्नादिः ॥
पुनर्नवाशाकम् । न० पौनर्नवे ॥ पौनर्नवंशाकमतीवकोमलंमुखे द्दितंमुष्टिभिरेवपीडितम् । सम्याचितंमिष्टतमन्तुतैलेमंवासितंहिङ्गुकणेनरुच्यम्॥ पौनर्नवंहिचक्षुष्यन्तिक्तरुच्यंकफापहम् । शोफपांडुक्षयश्वासज्वरहृद्रोगनाशनम् ॥
पुनर्भवः । पुं० नखे ॥ पुनर्भवति । भू० अच् ॥ रक्तपुनर्नवायाम् । शरीरान्तरे ॥ वि० । पुनर्नवाजाते ॥
पुनर्भवी । पुं० आत्मनि ॥ ह्० हेम चन्द्रः ॥
पुनर्भूः । स्त्री० दिधिष्वाम् । द्विरूढायाम् । अक्षतयोनित्वाद्विधवा पुनरूढ्यते । इत्यसावनयस्यभूत्वाऽन्यस्यपुनर्भवतिसंस्कृता । भू० क्विप् ॥ अक्षताचक्षताचैवपुनर्भूः संस्कृतापुनरिति स्मृतिः ॥ त्रिविधासासमाख्यातानारदेनमहर्षिणा । कन्यैवाक्षतयोनिर्यापाणिग्रहणदूषिता । पुनर्भूः प्रथमासोक्तापुनः संस्कारकर्मणा ॥ १ ॥ देशधर्म्मानवेक्ष्यस्त्रीपितृभिर्याप्रदीयते । उत्पन्नसाहसान्यस्मैसा द्वितीयाप्रकीर्तिता ॥ उत्पन्न साहसाउत्पन्नव्यभिचारा ॥ २ ॥ असत्सुदेवरेषुस्त्री बांधवैर्याप्रदीयते । सवर्णायसपिण्डायसातृतीया प्रकीर्तित तिमिताचरा ॥ ३ ॥ त्रि० । पुनर्वारजाते ॥
पुनर्वचनम् । न० पुनरुक्ते ॥
पुनर्वसुः । पुं० अजे । विष्णौ ॥ पुनः पुनः शरीरेषुवसतिइति चक्रदपिण । वस० । उः । पुनःशब्दः पौनःपुन्ये वर्त्तते० एकस्यपुनःशब्दस्य लोपोवा ॥ कात्यायनमुनौ ॥ धनारम्भे ॥ शिवे ॥ नक्षत्रविशेषेपुनर्वसू द्विवचनान्तः ॥ पुनर्वसोर्जाते ॥ शविष्ठाफाल्गुनीत्वयणोलुक् ॥ तत्र जातस्यफलम् ॥ यथा । प्रभूतमित्रः

कृतशास्त्रयत्न : सद्दलकामी बरभूष णाढ्य : । दाताप्रतापीवसुधाधिपो सोपुनर्वसौयस्यभवेत् प्रसूतिरिति-चिन्त्यवचनंप्रामादिकम् ॥

पुनान : । त्रि० पवित्रीकुर्वाणे ॥ पुनाति । पूञ् ० शानच् । प्वादीनांह्रस्व: ॥

पुन्नाग : । पुं ० सितोत्पले ॥ जातीफले ॥ पाण्डुनागे ॥ स्वनामख्यातवृहत् पुष्पवृक्षविशेषे । पुरुषे । तुङ्गे । केश रे । देववल्लभे । गुर्जरदेशेसँदेशराड़ तिख्याते ॥ नरश्रेष्ठे ॥ यथा । मरुत्तार्थिरत्ना:यन्त्रे घनायन्ते कल्पद्रुमा: । नशमीनचपुन्नागोस्त्यस्मिन्संसार कानने ॥ पुमान्नागइव । उपमितस मास : । पुन्नागोनरश्रेष्ठ:प्राधान्यात् सड्ब ॥

पुन्नाट : । पुं ० चक्रमर्दे ॥

पुन्नाड: । पुं ० चक्रमर्दे ॥ पुमांसंनाडयति । नडभंशे । चु ० । कर्म्मण्यण् । मस्यानुस्वारपरसवर्णौ ॥

पुन्नामनरक: । पुं ० नरकविशेषे ॥ पुन्नामनरकंघोरंविनाशंप्राप्तसर्वत : ॥

पुपूषन् । त्रि ० पवितुंसाधयितुंनिर्वसी कर्तुमिच्छतिकर्षके ॥ पुनाते: सन्नन्तात्शट : शत्रादेश : । सनिग्रहगु होश्चेतिचकारादिट : प्रतिषेध: ॥

पुप्फुल : । पु ० उदरस्थवायौ ॥ इति भूरिप्रयोग : ॥

पुप्फुस : । पुं ० वीजकोषे । पद्मवीजाधारे । वराटके ॥ फोँपडा ० फेंफडा चइतिख्याते वामपार्श्वस्थमलाशये । रक्तफेनजे ॥ यथा । हृदयाद्वामतोऽधश्चपुप्फुसोरक्तफेनज इति ॥

पुमर्थ : । पुं ० धर्मादिषुचतुर्षु । पुरुषार्थे ॥ पुंसोव्सातु : पुरुषस्यअर्थ : प्रयोजनंयस्मिन् ॥

पुमान् । पुं ० पञ्चजने । पुरुषे । पूरुषे । नरे ॥ पाति । पा० । पातेर्डुम्सुन् ॥ क्वचित्पूञोडुम्सुन्निति पाठ : । तत्रपुनाति । पञ्पवने ॥ यस्मात्स्वर्गलोकेधोय : पुमान्सप्रकाशते ॥ आत्मनि ॥ देवतिर्यङ्मनुष्येषुपुन्नामाभगवान्हरि: । स्त्रीनाम्नीलक्ष्मीमैत्रेयनानयोर्विद्यतेपरमितिविष्णुपुराणम् ॥ यावन्नविन्दतेजायांतावदर्द्धोभवेत्पुमान् । यन्नबालै : परिवृतंश्मशानमिवतद्गृहम् ॥

पु : । स्त्री ० पुर्याम् । नगरे । पत्तने । हट्टादिविशिष्टपुरे ॥ पिपर्त्ति । पृ० । भ्राजभासेतिक्विप् । उदोष्ठ्यस्युत् । रपर : । र्वोरितिदीर्घ : ॥ पूर्यते । पुर० सं ० क्विप् वा ॥

पुर : । पुं ० गुग्गुलौ ॥ पीतझिण्टयाम् ॥ न० । गेहे ॥ पाटलिपुत्रे ॥ पुष्पादीनांदलावृत्तौ ॥ नागरमुस्तायाम् ॥ चर्म्मणि ॥ गृहोपरिगृहे ॥ देहे । शरीरे ॥ शरीरंहिपुरमिवपुरमृद्वारपालाधिष्ठाद्यनेकपुरोपकरणस

म्यपित्तिदर्शनाच्छरीरमपिपुरम् । पुरञ्चसोपकरणं स्वात्मनाऽसंहतस्वतन्त्रस्वाम्यर्थंदृष्टम् । तथेदंपुरसामान्यादनेकोपकरणसहितं शरीरंस्वात्मनाऽसंहत राजस्थानीयस्वाम्यर्थं भवितुमर्हतीत्यनुध्येयम् ॥ राजनामचिह्नितराजधान्याम् ॥ पिपर्त्ति । पृ० । मू०क : ॥ यद्वा । पुरति । पुरअग्रगमने । इगुपधेतिक : ॥ न० । स्त्री० हट्टादिविशिष्टस्थाने ॥ बहुग्रामीयव्यवहारस्थाने । नगरे । पत्तने । कटके । पट्टे । निगमे ॥ अस्यलक्षणंमत्स्यपुराणेराजधर्मेद्रष्टव्यम् ॥

पुर:सर : । त्रि० अग्रगे । अग्रेसरे ॥ पुर : सरति । सृ० । पुरोग्रतोग्रेषुसर्त्तेरितिट : ॥

पुरञ्जन : । पुं० जीवे । कर्म्मणापुरञ्जनयतीतिव्याख्यानात् ॥ पुरुषंपुरञ्जनंविद्याद् यद्व्यनक्त्यात्मन : पुरम् । एकद्वित्रिचतुष्पादंबहुपादमपादकमितिश्रीभागवतम् ॥

पुरञ्जनी । स्त्री० बुद्धौ ॥ यथा ; नविदामवयंसम्यक् कर्त्तारंपुरुषर्षभ । आत्मनश्चपरस्यापिगोत्रंनामचयत्कृतम् ॥ राजन्मदीया : सर्वेतेमाहुश्चपुरञ्जनीमितिभागवतम् ॥

पुरञ्जय : । पुं० सूर्यवंशीयराजविशेषे । काकुत्स्थे ॥ त्रि० पुरजयकर्त्तरि ॥

पुरटम् । न० सुवर्णे ॥

पुरण : । पुं० समुद्रे ॥ पूर्यते । पृ० । कृपृवृजिमन्दिनिधाञ : क्यु : ॥

पुरतटी । स्त्री० हट्टाम् । हट्टीपुरतटीमतेतिहारावली ॥

पुरत : । अ० अग्रतोर्थे ॥ प्रथमे ॥ पुरति । पुर० । बाहुलकात्अतसुच् ।

पुरद्वारम् । न० गोपुरे ॥ पुरस्यद्वारम् ॥

पुरद्विट् । पुं० शिवे ॥ पुरंद्वेष्टि । द्विष० ॥ क्विप् ॥

पुरन्दर : । पुं० इन्द्रे । पुरहूते । शक्रे ॥ अरीणांपुरोदारयतीतिविग्रहे । पू:सर्वयोर्दारिसहोरितिविदारणार्थकाद्दृधातो:खच्प्रत्ययेवाचंयमपुरन्दरौचेतिनिपातित : ॥ चौरे ॥ यथा । समांसमीनायदिपाकशालासमांसमीनादशधेनव:स्यु: पुरन्दरस्याविषयंयदिस्यात्पुरन्दरस्यापिपुरंनयाचे ॥ न० । चविके ॥

पुरन्दरा । स्त्री० गङ्गायाम् ॥ इतिहारावली ॥

पुरन्ध्रि : । स्त्री० पुरन्ध्र्याम् ॥

पुरन्ध्री । स्त्री० सपुत्रसधवायाम् । कटुम्बिन्याम् ॥ पुरंगेहंधारयति । धृञ्० । स्वार्थण्यन्त : । संज्ञायांभृतृवृजितिखच्हस्व: । गौ०ङीष् । पृ० ॥ स्त्रीमात्रे ॥

पुरविजयी । पुं० पुरांविजेतरिशिवे ॥

पुरश्चरणम् । न० मन्त्राणांसाधनायजपहोमादिक्रियायाम् ॥ यथा । जपहोमौतर्पणञ्चाभिषेकोविप्रभोजनम् । पञ्चाङ्गोपासनंलोकेपुरश्चरणमिष्यते ॥

पुरश्छद: । पुं० तृणविशेषे: दर्भे । सोमपत्रे । उलु०इ० गौड़भा० ॥

पुर: । अ० अग्रे ॥ प्रथमे ॥ प्राच्यांदिशि ॥ पूर्वकाले ॥ पूर्वस्मिन्पूर्वस्मात्०पूर्वोवाएवंपूर्वस्याम् पूर्वस्या: पूर्वावावसत्यागतोरमणीयंवा । पूर्वाधरावराणामसि पुरधवश्चेषामितिअसि: पुरश्चादेशश्च ॥

पुरस्कार: । पुं० पुरस्क्रियायाम् ॥ अभिशापे ॥ अग्रकरणे ॥ पुर: क्रियतेऽनेन । कृञ्० । घञ् ॥

पुरस्कृत: । त्रि० अभिशस्ते ॥ अरिग्रस्त ॥ अग्रेकृते ॥ ॥ पूजिते ॥ स्वीकृते ॥ सिक्ते । अभिषिक्ते । पुरोऽकारि । डुकृञ्० । क्त: । पुरोव्ययमितिगतित्वम् । नमस्पुरसोरितिसत्वम् ॥

पुरस्कृत्य । अ० पुरत: कृत्वेत्यर्थे ॥

पुरस्क्रिया । स्त्री० पुरस्कारे ॥

पुरस्तात् । अ० प्रथमे ॥ प्राच्याम् ॥ अग्रतोर्थे ॥ पुरार्थे ॥ अग्रभागे ॥ पूर्वस्मिन् पूर्वस्यावा पूर्वस्मात् पूर्वस्यावा । पूर्व: पूर्वावा । दिक्शब्देभ्य: सप्तमीपञ्चमीप्रथमाभ्योदिग्देशकालेष्वस्ताति: अस्तातिचेतिपूर्वस्यपुरादेश: ॥

पुरा । अ० पुराणे । निकटे ॥ प्रबन्धे ॥ अतीते ॥ भाविनि ॥ प्रतीपे ॥ पुरति । पुर० । वा० का ॥ अविरते ॥ चिरातीते ॥ भविष्यदासन्ने ॥ गच्छपुरादेवोवर्षिष्यति । समनन्तरंवर्षिष्यतीत्यर्थ: ॥

पुरा । स्त्री० पूर्वदिशि ॥ सुगन्धिद्रव्यविशेषे । दिव्यायाम् । गन्धाढ्यायाम् । गन्धकुट्याम् ॥

पुराकल्प: । पुं० अर्थवादान्तरे । ऐतिह्यसमाचरिततयाकीर्त्तने । पूर्वपुरुषैराचरितत्वाभिधाने ॥ यथा । पुराकल्पेषुनारीणांमौञ्जीबन्धनमिष्यते । अध्यापनञ्चवेदानां सावित्रीवचनंतथेतियम: ॥ युगान्तरे ॥ यथा । पुराकल्पएतदासीत्०संस्कारकालोत्तरंब्राह्मणाव्याकरणंस्माधीयते । तेभ्यस्तत्तत्स्थानकरणनादानुप्रदानज्ञेभ्योवैदिका: शब्दाउपदिश्यन्तेतदद्यत्वे नतथा०वेदमधीत्यत्वरितावक्तारोभवन्तीतिमहाभाष्यम् ॥

पुराकृतम् । त्रि० प्राग्बधकर्मणि ॥ पूर्वकालकृतपुण्यादौ ॥

पुराण: । पुं० पणे ॥ षोडशपणे ॥ आत्मनि । सर्वकारणे । अनाद्यात्मनि ॥ सचपुरापिनवएकरूपएवनत्वधुमानूतनांकाञ्चिदवस्थामनुभव

ति। योहिचवयवोपचयद्वारेणाभिनि र्वर्त्यतेसइदानींनवोयथाकुम्भादिः। तद्विपरीतस्त्वात्मापुराणोऽविवर्त्ति तः॥ न० सर्वपुराणसामान्ये पञ्च लक्षणे। सर्गश्चप्रतिसर्गश्चवंशोमन्व न्तराणिच। वंशानुचरितञ्चेति पुराणंपञ्चलक्षणम्॥ *‡**‡*)॥ इतिपञ्चलक्षणलक्षितेषुमत्स्याद्यष्टाद शसु॥ यथा। मद्वयंभद्वयञ्चैवब्रत्रयं वचतुष्टयम्। अनापलिङ्गकूस्कानि पुराणानिपृथक्पृथगिति॥ पुराभ वमित्यस्मिन्नर्थे सायञ्चिरम्प्राह्णेप्र गेव्ययेभ्यष्ट्युट्युलौ। तुट्चेतिट्युट्युलौ। पूर्वकालैकेतिनिपातितस्तु डभाव:॥ पुराणप्रोक्तेषुब्राह्मणकल्पे ष्वितिनिपातितोवा॥ पुं० न० का र्षापणे॥ त्रि०। प्रत्ने। पुरातने। पुराण० इ० भा०॥

पुराणग:। पुं० प्रजापतौ। ब्रह्मणि॥

पुराणपुरुष:। पुं० विष्णौ॥ पुराण श्चासौपुरुषश्च॥

पुराणी। स्त्री० चिरन्तन्याम्॥ पुरा भवा। टित्त्वान्ङीप्॥ अन्नादित्त्वा त्पक्षेङीष्वा॥

पुरातन:। पुं० परमात्मनि॥ काले नापरिच्छिन्नत्वात्पुरापिभवतीति सतथोच्यते॥ त्रि०। चिरन्तने। पुराणे। प्रतने॥ अनादिगुरुपरम्प रागते॥ पुराभव:। सायञ्चिरमि तिट्युट्युलौ। अव्ययात्यपिनिपा तनान्निभवतीतिपक्षेतुट्॥

पुरातनी। स्त्री० चिरन्तन्याम्॥ टि- त्त्वान्ङीप्॥

पुराधिप:। पुं० पुरपालके॥

पुराध्यक्ष:। त्रि० नगराधिकृते॥

पुरारि:। पुं० त्रिपुरान्तके॥ शिवे॥

पुरार्द्धविस्तर:। पुं० खेटे॥ शाखा नगरे॥

पुरोऽस्सु:। पुं० भीष्मे। पाण्डवानां पितामहे॥

पुरावृत्तम्। न० इतिहासे। पूर्वच- रिते॥ पूर्ववृत्तप्रतिपादकव्यासा दिप्रणीतग्रन्थे॥ पुरावृत्तमाचष्टे। पुरावृत्तमाख्यानम्। गयन्तात्पचा द्यच्॥

पुराश्रुति:। स्त्री० पुरातन्यांगाथा याम्॥ अन्तकालेहिस्मृतानिमुञ्चन्ती तिपुराश्रुति:॥

पुरासिनी। स्त्री० सहदेवीलतायाम्॥

पुरासुहृत्। पुं० शिवे॥ इ० है०॥

पुरि:। पुं० राजनि॥ स्त्री० पुर्याम्॥ नद्याम्॥ विपत्तिपूर्वेतेत्रा। पृ० ।कृगृशृपृकुटिभिदिच्छिदिभ्यश्चेति इ:॥

पुरी। स्त्री० नगर्याम्॥ नृपावास: पुरीप्रोक्ताशिशांपुरमपीष्यते॥ तीर्थ विशेषे। अयोध्यामथुरामायाकाशी काञ्चीअवन्तिका। पुरीद्वारावतीचैव

सप्तैतामोक्षदायिका : ॥ तासुवासं प्रकुर्वन्तियेमृतावानरा : परम् । लभन्तेन पुनर्जन्म मातृगर्भेषुकुत्र चित् ॥ पुं० । दशनामान्तर्गतसन्यासिनि ॥ यथा । ज्ञानरत्नेन सम्पूर्णः पूर्णतत्त्वपथस्थितिः । परब्रह्मरतोनित्यं पुरीनामासउच्यते ॥ इतिवृहच्छङ्करदिग्विजयः ॥ पुरति । पुर० । इगुपधेति कः । गौरादित्वाज्जातेरितिवा ङीष् ॥

पुरीतत् । पुं० न० अन्त्रे । आंत० इतिभाषा ॥ हृदयपरिवेष्टननाड्याम् ॥ पुरींशरीरंतनोति । तनु० । क्विप् । गमादीनांक्वावित्यनुनासिकलोपः । तुक् ॥ पुरितनोतीति पक्षे० नहिवृतीतिदीर्घः ॥

पुरीमोह : । पुं० धुस्तूरे ॥

पुरीषम् । न० विष्ठायाम् ॥ विपर्त्ति शरीरम् । पृ० । कृतृभ्यामीषन् । पृपृभ्यांकिच्चे ति० ईषन्कित्त्व । उदोष्ठ्यपूर्वस्य ॥ पक्षे ॥

पुरीषण : । पुं० पुरीषे ॥ इतित्रिकाण्डशेषः ॥

पुरीषम : । पुं० माषे । मूर्खे ॥ इ० त्रिकाण्डशेषः ॥

पुरु : । पुं० देवलोके । स्वर्लोके ॥ नृपवि० । ययातेः कनिष्ठात्मजे ॥ परागे ॥ दैत्यवि० ॥ त्रि० प्राज्ये । प्रचुरे ॥ पिपर्त्ति० पूर्यतेवा । पृ० । पृभिदीतिकुः ॥

पुरू : । स्त्री० नदीविशेषे ॥

पुरुकुत्सव : । पुं० इन्द्रारिविशेषे ॥

पुरुदंशक : । पुं० सरःकाके । हंसे ॥

पुरुदंमा । पुं० इन्द्रे । विडौजसि ॥

पुरुधा । अ० वहुप्रकारे ॥

पुरुरवा : । पुं० पुरूरवसि ॥ पुरुरौति । रुशब्दे । पुरुशब्दोपपदेरौतेरसिप्रत्ययः । विश्वात् पुरुरव : शब्दे रुकारस्यापिदीर्घतामितिहिरूपकोषः ॥

पुरुरूप : । त्रि० बहुरूपे ॥ पुरूणि प्रचुराणिरूपाणियस्य ॥

पुरुवर्पसम् । न० वहुरूपे ॥ इ० वेदभाष्यम् ॥

पुरुशक्ति : : त्रि० वहुशक्तिमति ॥

पुरुष : । पुं० पुन्नागपादपे ॥ तिलकद्रुमे ॥ जीवनविशिष्टकार्यकरणसङ्घाते । पूरुषे । नरे ॥ अधिकृतवर्णाश्रमादि विशिष्टे शरीराधिष्ठातरि ॥ यथा । आपत्सुमूढोद्युतिमान्यः सम्यक्प्रतिपद्यते । कर्माण्यवश्यकार्याणि तमाहुःपुरुषंबुधाइति ॥ हिरण्यगर्भे । समष्टिलिङ्गात्मनि । व्यष्टिसर्वकरणानुग्राहके ॥ अन्तर्यामिरूपेणपुरुषुपूर्णे । आत्मनि । पुरेषुपुर्षुवाशयाने । पूर्णत्वात्पुरि पुरिवाशयानेपरमात्मनि ॥ पूरयति-

स्वेनात्मनाजगदितिभाष्यम् ॥ नव द्वारंपुरंपुरयमितैर्भावैः समन्वितम् । व्याप्यशेतेमहात्मायस्तस्मात्पुरुषउच्यतेइतिमहाभारतम् ॥ पुरिशेतेयतस्तस्मात्पुरुषोजीवउच्यते । सर्वंपूरयतीत्येवंपुरुषोब्रह्मभण्यते ॥ प्रमाणान्तरे ॥ पञ्चारत्निः पुरुषइतिशुल्वसूत्रम् ॥ ऊर्ध्वबाहुपुरुषे ॥ सचविंशत्यधिकशतमङ्गुलंभवति ॥ रवेः पार्श्वगान्तरे ॥ साङ्ख्यतत्त्वज्ञे ॥ नप्रकृतिर्नविकृतिः पुरुषः । अनुभयरूपः ॥ सूक्ष्मशरीरमेवपुरुषः । तदपिहिपुरिस्थूलेशरीरेशेतेसुखदुःखादयः प्राकृताबुद्धिगुणाः तत्कथमेतैश्चेतनसम्बन्धित्वेनभवन्तीत्युच्यतेपुरुषइति । पुरिलिङ्गेशेतेइतिपुरुषः । लिङ्गंतत्सम्बन्धीतिचेतनोपितत्सम्बन्धीभवतीत्यर्थः ॥ पूर्णमनेनसर्वमित्याद्यात्मनाजगत्समस्तमितिपुरुषः ॥ पुरिमनुष्यशरीरेउषतिश्रहमाकारेणवसतीतिवापुरुषः ॥ पुरतिपुरलोकंप्रतिप्राणादिभ्योऽग्रेगच्छति ॥ तमुत्क्रामन्तंप्राणोनूत्क्रामतीतिश्रुतेः । पुरग्रगमने । पुरः कुषन् ॥ यद्वा । अव्यक्तंमनइत्याहुः शरीरंपुरमुच्यते । अव्यक्तेपुरेशेतेपुरुषस्तेनचोच्यते॰इति ॥ यद्वा पुरुषिफलानिसमनोभिलषितानिसमोतिददाति । षणुदाने । डः ॥ पुरूणिभुवनानिसंहारसमयेस्यतिचमः करोतिवा । षोन्तकर्मणि । कः । प्रकृतिप्रवर्त्तके ॥ ०+० ॥ पञ्चलक्षणलक्षितेमनुजे ॥ यथा । पार्श्वेत्यागीगुणीरागीभोगीपरिजनैः सहशास्त्रेषोद्धारधयोद्धापुरुषः पञ्चलक्षणइतिप्राचीनाः ॥ जितेन्द्रिये ॥ यथा । सश्रीर्यानमदंकुर्यात्ससुखीदृष्यसोभितः । तन्मित्रंयत्रविश्वासः पुरुषः सजितेन्द्रियइतिगारुडे १६९अध्यायः

पुरुषकम् । न॰ घोटकोर्द्ध्वस्थितौ । सौधपांवखण्डपांवइ॰भा॰ ॥ यथा । पश्चिमाभ्यामुपादाभ्यांभुविस्थित्वाग्रपादयोः । ऊर्ध्वप्रेरणयास्थानमस्थानांपुरुषः स्मृतः ॥ पुरुषएव । कः ॥

पुरुषकारः । पुं॰ प्रयत्ने ॥ पुरुषस्यकृतौ । चेष्टायाम् । पौरुषे ॥ यथा । मनुरुवाच । दैवेपुरुषकारेच किंज्यायस्तद्ब्रवीहिमे । अत्रमेसंशयोदेव छेत्तुमर्हस्यशेषतः ॥ मत्स्यउवाच । स्वमेवकर्म्मदैवाख्यंविद्धिदेहान्तरार्जितम् । तस्मात्पौरुषमेवेह श्रेष्ठमाहुर्मनीषिणः ॥ प्रतिकूलंतथादैवंपौरुषेणविहन्यते । मङ्गलाचारयुक्तानांनित्यमुत्थानशीलिनाम् ॥ येषांपूर्वकृतंकर्म्मसात्त्विकं

मनुजोत्तम । पौरुषेणविनातेषांकेषांचिद्दृश्यतेफलम् ॥ कर्म्मणाप्राप्यतेलोकेराजसस्यतथाफलम् ॥ कृष्टेःपाककर्म्मणाविहितामसस्यतथाफलम् ॥ पौरुषेणाप्यतेराजन्मार्गितव्यंफलंनरैः । दैवमेवविजानन्तिनराःपौरुषवर्ज्जिताः ॥ तस्मात्त्रिकालसंयुक्तंदैवंनसफलंभवेत् । पौरुषंदैवसम्पत्त्याकालेफलतिपार्थिव ॥ दैवंपुरुषकारश्चकालश्चमनुजोत्तम । त्रयमेतन्मानुषस्य पिण्डितंस्यात्फलावहम् । कृषेर्वृष्टिसमायोगाद्दृश्यन्तेफलसिद्धयः । तास्तुकाले प्रदृश्यन्तेनैवाकालेकथञ्चन ॥ तस्मात्सदैवकर्त्तव्यंसधर्म्मंपौरुषंनृभिः ॥ एवंतेप्राप्नुवन्तीहपरलोकफलंध्रुवम् ॥ नालसाःप्राप्नुवन्त्यर्थान्नचदैवपरायणाः । तस्मात्सर्वप्रयत्नेनपौरुषेयत्नमाचरेत् ॥ त्यक्त्वालसान्दैवपरान्मनुष्यानुत्थानयुक्तान्पुरुषान्हिलक्ष्मीः । अन्विष्ययत्नाद्वृणुतेनृपेन्द्रतस्मात्सदोत्थानवताहिभाव्यम् ॥ इतिमात्स्ये दैवपुरुषकारकोनाम १९५ अध्यायः ॥ पुरुषस्यकारः कर्म्मषष्ठीतत्पुरुषः ॥

पुरुषघ्नः । त्रि० पुरुषपरिमाणे ॥ पुरुषद्वयसे ॥ प्रमाणेद्वयसज्दघ्नञ्मात्रचइतिपुरुषात्प्रमाणेर्थेदघ्नच् ॥

पुरुषदन्तिका । स्त्री० मेदायाम् ॥

पुरुषनायः । पुं० राज्ञि ॥ सेनापतौ ॥ पुरुषान्नयति । णीञ् । कर्मण्यण् ॥

पुरुषपुण्डरीकः । पुं० नरश्रेष्ठे । पुरुषव्याघ्रे ॥ जिनराजविशेषे ॥

पुरुषर्षभः । पुं० नरश्रेष्ठे । पुरुषकुञ्जरे ॥ स्युरुत्तरपदेव्याघ्रपुङ्गवर्षभकुञ्जराः । सिंहशार्दूलनागाद्याः पुंसिश्रेष्ठार्थवाचकाः ॥

पुरुषलक्षणम् । न० पुरुषस्वरूपे । तान्नरूपयंयथापश्यवाराह्यां ६६ अध्यायम् ॥

पुरुषसारहरः । पुं० ग्रहे ॥ पुरुषाणांसारंविवेकधैर्यक्षमाशान्तिप्रमुखं हरतीतितथा ॥

पुरुषसिंहः । पुं० पुरुषश्रेष्ठे ॥ जिनराजविशेषे । शैवौ ॥

पुरुषादः पुं० राक्षसे ॥ निर्दये ॥

पुरुषाद्यः । पुं० आदिनाथनामनि जिने ॥ विष्णौ ॥

पुरुषायुषम् । न० वर्षशते ॥ पुरुषस्यायुः । अचतुरेतिनिपातनात्साधुः ॥

पुरुषार्थः । पुं० पुरुषस्यप्रयोजने । चतुर्वर्गे ॥ धर्मार्थकाममोक्षाश्चपुरुषार्थाउदाहृताः ॥ अत्रमनुः । वशीकृत्त्वेन्द्रियग्रामं संयम्यचमनस्तथा । सर्वान्संसाधयेदर्थानक्षिण्वन् योगतस्तनुमिति ॥ पुरुषस्यार्थः ॥

पुरुषार्थत्वम् । न० पुरुषोद्देश्यप्रत्यय फलसाधकत्वे ॥ भावेत्त्व : ॥

पुरुषार्थसाधनम् । न० चतुर्वर्गोपाये । तेचस्मृतिप्रसिद्धा : । यथा अर्थस्य मूलंनिकृति : क्षमाचकामस्यरूपञ्च वयोवपुश्च । धर्मस्ययागादिदयादम स्मोक्षस्यसर्वोपरम : क्रियाख्य : ॥ तत्रउत्कृष्टपुरुषार्थलाभसत्त्वेस्वध मंकामयमानोमूर्खएव ॥

पुरुषास्थिमाली । पुं० शिवे ॥ पुरुषा स्थ्नांमाला०साऽस्त्यस्य । व्रीह्या दित्वादिनि : ॥

पुरुषोत्तम : । पुं० विष्णौ । भगवति । वासुदेवे ॥ पुरुषेभ्य : पुरुषेषुवा उत्तम : । ननिर्द्धारणइतिषष्ठीसमा सनिषेधात् । पुरुषाणांमध्येउत्तमो वा । ननिर्द्धारणइति निषेधस्तुजा त्यादानपेक्षयाऽसमर्थत्वान्नप्रवर्त्त तेकर्मधारयेतु सन्महत्परमोत्तमो त्कृष्टा : पूज्यमानैरित्युत्तमपुरुष इतिस्यात् ॥ यस्मात्क्षरमतीतो ऽहमक्षरादपिचोत्तम: । अतोस्मि लोकेवेदेचप्रथित : पुरुषोत्तम : ॥ नृपवि० । हस्तार्हविशेषे ॥

पुरुसत्तम : । पुं० श्रीहरौ ॥ पुरुर्विश्व रूपश्चासौसत्तमश्च ॥

पुरुस्पृह : । त्रि० बहुभि:स्पृहणीये ॥

पुरुह : । त्रि० प्रचुरे ॥ पुरून्हन्तिग च्छति । हन० । अन्येष्वपीतिड:

॥ यद्वा । पुरून्जहाति० जिहीते वाआतइतिक : ॥

पुरुहूत : । पुं० इन्द्रे ॥ पुरुप्रचुरंहूत माह्वानंयज्ञेष्वस्य । पुरुभिर्हूतानि नामान्यस्य । युद्धेपुरुभिःऽसुरैरा हूतइतिवा । हुञ : क्त : । सम् प्रसारणम् । हलइतिदीर्घ : ॥ पुरुभूयिष्ठं यथास्यात्तथायज्वभिर्हू यतइतिवा ॥

पुरुहूता । स्त्री० देवीविशेषे ॥ पुरुहूता पुष्कराख्ये० इतिभागवतोक्ते : ॥

पुरूरवा : । पुं० बुधस्यपुत्रे । उर्वशीर मणे । ऐलि । बौधि । चन्द्रवंशीया दिराजे । राजर्षौ ॥ विश्वदेवे ॥ पार्वणश्राद्धदेवे ॥ यथा । पुरूरवा माद्रवाश्चपार्वणेसमुदाहृतौ ॥ पुरु रौति । रुशब्दे । पुरूरवादित्वा० पुरुशब्दस्यदीर्घोरौतेरसिश्चनिपात्यते

पुरोग : । त्रि० अग्रगे । अग्रसरे ॥ पुरोगच्छति । गमलृ० । अन्येष्वपी तिड : ॥ प्रधाने ॥

पुरोगति : । पुं० कुक्कुरे ॥ त्रि० अग्र गे ॥

पुरोगम : । त्रि० अग्रगे । पुर: सरे ॥ पुरोगच्छति । गमलृ० । अच्० ख चवा ॥

पुरोगामी । त्रि० पुरोगे । अग्रसरे । प्रष्ठे ॥ पुरोगन्तुंशीलमस्य । सुप्य- जातौणिनिस्ताच्छील्ये:॥

पुरोटि:। पुं॰ पत्रभङ्काशे। रायभा टिकू॰गौ॰भा॰ ॥पुरोटि:पुरसंस्का रेष्वितिहारावली ॥

पुरोडाश:। पुं॰ हविर्भेदे। यवचूर्णनि र्मितरोटिकाविशेषे ॥ पिष्टकस्य चमस्याम् ॥ हुतशेषे ॥ सोमरसे ॥ पुरोदाश्यते। दाशृदाने। कर्म्मणिघञ्। पौरोडाशपुरोडाशेत्यत्र निपातनाद्दस्यडत्वम् ॥

पुरोडाश्यम्। त्रि॰ पुरोडाशीये। हविर्योग्ये ॥

पुरोद्भवा। स्त्री॰ महामेदायाम् ॥

पुरोधा:। पुं॰ पुरोहिते ॥ पुरोऽग्रे धीयते। डुधाञ्॰। पुरसिचेति॰ धाञोऽसि: ॥

पुरोभागी। त्रि॰ दोषैकदृशि। दोषमात्रदर्शिनि ॥ पुर: पूर्वं भजते। भज॰। घिनुण् ॥ दोषैकदृक्-पुरोभागीतुकथ्यंते ॥ अयांशिनि ॥

पुरोहित:। पुं॰ शान्त्यादिकर्त्तरि। पुरोधसि ॥ पुरोदृष्टादृष्टफलेषुकर्म्मसु धीयते आरोप्यते य:। डुधाञ्॰। क्त:। दधातेर्हि: ॥ वध्याश्चदण्डनीत्याञ्च कुशल:स्यात् पुरोहित:। अथर्व्वविहितं कुर्य्यान्नित्यं शान्तिकपौष्टिकम् ॥ लक्षणान्तरंचयथा। वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञो जपहोमपरायण:। आशीर्वाद वचोयुक्तएषराज्ञ पुरोहित इति ॥ वर्ज्जनीयस्तुयथा। काणंत्वङ्गमपुत्रंवाऽनभिज्ञमजितेन्द्रियम्। मङ्गमंव्याधितंशापिनृप:कुर्यात्पुरोहितमिति ॥

पुर्य्यष्टम्। न॰ पुर्य्यष्टके ॥

पुर्य्यष्टकम्। न॰ ज्ञानेन्द्रियाद्यष्टके ॥ यथा। ज्ञानेन्द्रियाणिपञ्चैवपञ्चकर्म्मेन्द्रियाणिच। मनोबुद्धिरहङ्कारश्चित्तञ्चेतिचतुष्टयम् ॥ प्राणोपानस्तथाव्यानउदानाख्यस्तथैवच। समानश्चेतिपञ्चैता:कीर्त्तिता:प्राणवृत्तय: ॥ खंवायुर्म्म्यग्निरित्यम्बुभूतसूक्ष्माणिपञ्चच। अविद्याकामकर्म्माणिलिङ्गंपुर्य्यष्टकंविदुरिति। अन्यच्च। भूतेन्द्रियमनोबुद्धि वासनाकर्म्मवायव:। अविद्याचाष्टकंप्रोक्तं पुर्य्यष्टमृषिसत्तमै: ॥ अपिच। ज्ञानेन्द्रियाणिखलुपञ्च तथापराणि कर्म्मेन्द्रियाणि मनआदिचतुष्टयञ्च। प्राणादिपञ्चकमथो वियदादिपञ्चकामञ्चकर्म्मचतम: पुनरष्टधापू: ॥ पुरीणामष्टकम् ॥

पुल:। पुं॰ पुलके ॥ त्रि॰ विपुले ॥

पुलक:। पुं॰ कृमिभेदे ॥ प्रस्तरविशेषे ॥ तस्यपरीक्षाम्यत्रद्रष्टव्या ॥ मणिदोषे ॥ रोमाञ्चे। त्वक्पुष्पे ॥ हरितालि ॥ गजान्नपिण्डे ॥ गन्धर्व्वे ॥ गन्धर्व्वे॰इतिहेमचन्द्रे पाठ: ॥ असुराज्याम्इतिहेमचन्द्र: ॥ न॰ पर्व्वती

यमृत्तिकावि० । कङ्कुष्ठे ॥

पुलकित : । त्रि० हर्षिते ॥ पुलका : सञ्जातोऽस्य । ता० इतच् ॥

पुलकी । पुं० धाराकदम्बे ॥

पुलिन्दः । पुं० देशविशेषे ॥ शिलहट्टात्पूर्वभागे कामरूपात्तथोत्तरे । पुलिन्द्रदेशोदेवेशि नरनारायण : पर : ॥

पुलस्ति : । पुं० पुलस्त्यमुनौ ॥

पुलस्त्य : । पुं० ब्रह्मण : कर्णाभ्यांजातेसप्तर्षीणांमध्ये ऋषिविशेषे । हविर्भुव : पत्यौ ॥

पुलह : । पुं० ब्रह्मणोनाभितोजातेसप्तर्षीणांमध्ये ऋषिविशेषे । गतिस्वामिनि ॥ स्वायम्भुवमनोस्तनये ॥

पुलहाश्रम: । पुं० हरे:क्षेत्रे ॥

पुला । स्त्री० प्लुतादानेकापरनामनिहयगतिवि० ॥ तदुक्तंहयलीलावत्याम् । प्लुतांप्लवङ्गिता माधुर्याधारापुलनाभिधा । पुनरेनांनलोपान्त्यांपुलामित्याहदेशिक: ॥ तत्तलक्षणंतत्रैव । चिरयतिसमविशेषानुत्क्षिपत्यग्रपादान्प्रसरतिपुरतोऽश्व : साथधारापुलाख्या । विलसतिसमपादोत्क्षेपणाकुञ्चनानां करणमिहगतिज्ञा : प्राहुरन्ये पुलाख्यामिति ॥ पार्ष्णिप्रधानं प्रविधायरागाद्वल्गांश्लथीकृत्यचरेत्पुलाख्यामित्यादि : ॥

पुलाक : । पुं० तुच्छधान्ये । असारधान्ये ॥ सङ्क्षेपे ॥ भक्तसिक्थके ॥ पोलनम् । पुल० । सं० क्विप् । पुलमकति । अक० । कर्म्मण्यण् ॥ पोलतिशा । बलाकादयश्चेतिसाधु : ॥

पुलाकी । पुं० वृक्षे ॥

पुलायितम् । न० अश्वगतौ । विक्रान्तौ ॥ पुलाख्यया अयितंगति : पुलायितम् । अय० । क्त : ॥

पुलिनम् । न० तोयोत्थिततटे । जलाच्चिरोत्थिततटे । वङ्गा० टाप् । इ० भा० ॥ पोलति पुलमहत्त्वे । पुलितलिभ्याश्चेतिनन् ॥ द्वीपे ॥

पुलिन्द : । पुं० अरण्यचरेम्लेच्छजात्यन्तरे । शबरे ॥ पोलति । पुल० । कुलिपुल्योः : किन्दच् ॥

पुलोमजा । स्त्री० इन्द्राण्याम् । पुलोम्नोमनेर्जाता । पञ्चम्यामजाताविति ड : ॥

पुलोमद्विट् । पुं० इन्द्रे ॥

पुलोमा पुं० दानवान्तरे ॥ मुनिविशेषे ॥

पुलोमारि : । पुं० शचीपतौ ॥

पुल्कस : । पुं० पुक्कसे ॥ पृ० ॥

पुषा । स्त्री० लाङ्गलिकौषधे ॥

पुषित : । त्रि० पुष्टे । कृतपोषणेपक्षिमृगादौ ॥ पुष्यतेस्म । पुष० । क्त : । भौवादिकत्वादिट् ॥

पुष्कर : । पुं० रोगवि० ॥ नागवि० ॥ सारसपक्षिवि ॥ नृपवि० । नल

राजभ्रातरि ॥ वरुणपुत्रे ॥ यथा-न्तरे ॥ मेघाधिपभेदे ॥ पुष्करो दुष्करजलः ॥ द्वीपविशे० ॥ न० खे अम्बुनि ॥ पद्मे । तिलाम्बोजे । तूर्यवक्त्रे ॥ खड्गफले ॥ हस्तिहस्ताग्रे ॥ काण्डे ॥ कुष्ठौषधे ॥ द्वीपवि० ॥ तीर्थविशे० ॥ यथा, गायत्र्याद्यपरं स्थानं श्रीमत्पुष्करमीरितमिति ॥ तत्त्वब्रह्मणः स्थानम् ॥ पुष्यति । पुष्णातिवा पुष्यते० अनेनवा । पुष० । पुष : किदितिकरन्किल्लवञ्च ॥

पुष्करकः । पुं० चिताभूमेराच्छादनार्थं क्रियमाणेइष्टकानिर्मितदेवकुलाकारेगृहे ॥

पुष्करकर्णिका । स्त्री० स्थलपद्मिन्याम् ।

पुष्करजः । पुं० पुष्करमूले ॥ त्रि० । पुष्करोत्पन्ने ॥

पुष्करणी स्त्री० पुष्करद्वीपनद्याम् ॥

पुष्करद्वीपः । पुं० सप्तद्वीपान्तर्गतद्वीपविशेषे ॥ नदीपुष्करणीनामस्मिन् पुष्करमण्डिता । तयासपुष्करद्वीपः ख्यापितः सुरसेवितः ॥

पुष्करनाडी । स्त्री० स्थलपद्मिन्याम् ॥

पुष्करमूलम् । न० कुष्ठभेदमूले । पौष्करे ॥ पुष्करस्यकुष्ठौषधस्यमूलम् ॥

पुष्करवान् । पुं० हस्तिनि ॥ पुष्करमस्यास्ति । मतुप् ॥

पुष्करशिफा । स्त्री० पुष्करमूले ॥

पुष्कराक्षः । पुं० विष्णौ ॥ पुष्करेणोपमितेअक्षिणीयस्य । बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्णोः स्वाङ्गात्षजितिषच् ॥ पुष्करहृदयपुण्डरीकमश्नोतिव्याप्नोत्यन्तर्यामिरूपेणेतिपुष्करोपपदादश्व्याप्ताविति धातोः कर्म्मण्यण् ॥ पुरुहूतादिव्याः स्थाने ॥

पुष्करावर्त्तः । पुं० मेघभेदे ॥

पुष्कराह्वः । पुं० सारसपक्षिणि ॥

पुष्कराह्वयः । पुं० सारसे ॥ न० पुष्करमूले ॥

पुष्करिणी । स्त्री० इभ्याम् । हस्तिन्याम् ॥ सरोजिन्याम् । कमलिन्याम् । कृत्रिमजलाशये ॥ पुष्करमूले ॥ स्थलपद्मिन्याम् ॥ समचतुरस्रखाते । यथा । चतुर्विंशाङ्गुलोहस्तोधनुश्चतुरुत्तरः । शतधन्वन्तरश्चैव तावत्पुष्करिणीमता । एतत्पञ्चगुणः प्रोक्तस्तडागइतिनिश्चयः ॥ तेन चतुर्दिक्षुविंशतिहस्तान्यूनतायांच तुःशतहस्तान्यूनाभ्यन्तरत्वे नपुष्करिणी । एतज्जलाशयांधारपरंनतु० उपरितटम् । शतेनधनुर्भिःपुष्करिणी । इतिनव्यवर्द्धमानधृतोवशिष्ठः ॥ पुष्कराणिसन्त्यस्याम् । पुष्करादिभ्योदेशे० इतीनिः ॥

पुष्करी । पुं० हस्तिनि ॥ मत्वर्थीय इनिः ॥

पुष्करेक्षण :। पुं॰ प्रभासतीर्थाधिष्ठात्र्यांदेव्याम् ॥

पुष्कल :। पुं॰ भरतात्मजे। पुष्कलावत्याग्धीशे ॥ न॰। ग्रासचतुष्टयात्मकभिक्षायाम् ॥ यथा। भिक्षामाहुर्ग्रासमात्रमन्नंतस्माच्चतुर्गुणम्। पुष्कलंहन्तकारन्तुतच्चतुर्गुणमुच्यते ॥ इति ॥ अष्टकुञ्चिपरिमितेधान्यमानभेदे ॥ यथा। अष्टमुष्टिर्भवेत्कुञ्चि: कुञ्चयोष्टौचपुष्कलम्। पुष्कलानिचचत्वारिआढक : परिकीर्त्ति त :॥ त्रि॰ परिपूर्णे ॥ श्रेष्ठे ॥ पुष्यति। पुष॰। पुष: कित्दित्यनुवृत्तौ॰कलँचेतिकलन्कित् ॥ स्त्रियांगौरादित्वात्पुष्कली ॥ सि॰ उज्ज्वा ॥

पुष्कलक :। पुं॰ गन्धमृगे ॥ क्षपणे ॥ कीलके ॥

पुष्कस:। पुं॰ पुक्कसे ॥ पृ॰ ॥

पुष्ट:। त्रि॰ पालिते। कृतपोषणे। पुषिते ॥ पुष्यतिस्म। पुष॰। क्त :। दैवादिकत्वान्नेट् ॥

पुष्टि :। स्त्री॰ पोषणे ॥ वृद्धौ। अवयवोपचये ॥ अश्वगन्धायाम् ॥ मातृकाविशेषे ॥ यथा। पुष्टिर्गणपते: पत्नीपूजिताजगतीतले। ययाविना परिक्षीणा : पुमांसोयोषितोपिचेतिभागवतम् ॥ पोषणम्। पुष॰। क्तिन् ॥ व्रतफले॰। पुष्टिर्धनजनादीर्घायुरित्यभिधीयते ॥

पुष्टिकर :। त्रि॰ पुष्टिजनके ॥

पुष्टिका। स्त्री॰ जलशुक्तौ ॥

पुष्टिकान्त :। पुं॰ श्रीगणेशे। विनायके ॥

पुष्टिदा। स्त्री॰ अश्वगन्धायाम् ॥ वृद्धौ ॥ पुष्टिदात्र्याम् ॥

पुष्पम्। न॰ सुमनसि। प्रसूने। कुसुमे ॥ स्नानंकृत्वातुयेकेचित्पुष्पंचिन्वन्तिवैद्विजा :। देवतास्तन्नगृह्णन्ति भस्मीभवतिदारुवदिति लघुहारीत :॥ विकाशे ॥ स्त्रीरजसि ॥ धनदविमाने ॥ नेत्ररुग्भेदे। फूला फूली॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ तस्यौषधं यथा। हरीतकीवचाकुष्ठं पिप्पली मरिचानिच। विभीतकस्यमज्जाच शङ्खनाभिर्मन : शिला ॥ सर्वमेतत् समंकृत्वाछागीक्षीरेणपेषयेत्। नाशयेत्तिमिरंकण्डूंपटलान्यर्बुदानिच ॥ अधिकानिचमांसानियश्चरात्रौनपश्यति। अपिद्विवार्षिकंपुष्पं मासेनैकेनसाधयेत् ॥ वर्त्तिश्चन्द्रोदयानामनृणांदृष्टिप्रसादनी ॥ इतिचक्रपाणिदत्त :॥ पुष्पतिपुष्यतेवा। पुष्पविकसने। पचाद्यच्॰घञ्वा ॥

पुष्पकम्। न॰ रीतिपुष्पे ॥ पुष्पवदाभरणभूतेधनदस्यविमाने ॥ पुष्पको स्त्रीतिशब्दार्णवात्पुल्लिङ्गोपि। नेत्ररोगविशेषे। पुष्पे ॥ रत्नकङ्कणे ॥

रसाञ्जने ॥ लोहकांस्ये ॥ मृदङ्गार मकर्ष्याम् ॥ कासीसे ॥ पुष्पति । पुष्प० । क्तन् ॥ पुष्पमिववा । इवेप्र तिकृताविति कन् ॥

पुष्पकरण्डकम् । न० उज्जयिन्यामुशि वस्योद्याने ॥

पुष्पकरण्डिनी । स्त्री० अवन्त्याम् । उज्जयिन्याम् ॥

पुष्पकाशीशम् । न० किञ्चित्पीतका सीसे । कंसके । नेत्रौषधे ॥

पुष्पकीट : । पुं० भ्रमरे । रोलम्बे ॥ कुसुमकृमिमात्रे ॥

पुष्पकेतन : । पुं० कामदेवे ॥

पुष्पकेतु: । पुं० रीतिपुष्पे । कुसुमा ञ्जने ॥ पुष्पस्यकेतुरिवनाशकत्वात्

पुष्पघातक : । पुं० वेणुवृक्षे ॥ दम नवृक्षे ॥

पुष्पज : । पुं० पुष्परसे । पुष्पद्रवे ॥

पुष्पद : । पुं० वृक्षे ॥ त्रि० । पुष्पदा तरि ॥

पुष्पदन्त: । पुं० वायुकोणस्थदिग्गजे ॥ विद्याधरविशेषे ॥ सुविध्याख्य- जिने ॥ पुष्पमिवदन्ता : यस्यस : ॥

पुष्पदन्तक : । पुं० गन्धर्वविशेषे ॥

पुष्पद्रव : । पुं० पुष्पस्वेदे । पुष्पसारे ॥

पुष्पधनु : । पुं० कामदेवे ॥ पुष्पंधनु रस्य । वासंज्ञायामित्यनङ्भावेसा न्त : ॥

पुष्पधन्वा । पुं० मदने । कामे ॥ पुष्पं धनुरस्य । वासंज्ञायामित्यनङ् ॥

पुष्पनिक्ष : । पुं० भ्रमरे ॥

पुष्पनिर्यासक : । पुं० पुष्पद्रवे ॥

पुष्पन्धय : । पुं० भ्रमरे ॥ पुष्पाणिध यति । धेट्० । मुञ्जकुलास्यपुष्पेषु धेट : खशितिकेचिदितिखश् । अ रुर्द्विषदितिमुम् ॥

पुष्पपथ : । पुं० भगे । योनौ ॥

पुष्पपात्रम् । न० पुष्पाधारे ॥

पुष्पपुरम् । न० पाटलिपुत्रनगरे ॥

पुष्पफल : । पुं० कपित्थे ॥ कूष्माण्डे ॥ पुष्पयुक्तंफलमस्य ॥

पुष्पबलि : । पुं० वास्तुपूजायाम् ॥

पुष्पमास : । पुं० वसन्ते ॥ पुष्पाणां मास : ॥

पुष्पयोग : । पुं० यात्रायोगांतरे ॥ यथा । भौमेस्वराशिगेलग्ने सौम्ये केन्द्रत्रिकोणगे । पुष्पयोगोरिपुवि पिनकुठार : सङ्गराङ्गणे ॥

पुष्परक्त : । पुं० सूर्यमणिवृक्षे ॥

पुष्परथ : । पुं० चक्रयाने । युद्धं विना यात्रोत्सवादौ सुखभ्रमणार्थरथे ॥ सुकुमारत्वात्० पुष्पमिवरथ : ॥

पुष्परस : । पुं० मकरन्दे ॥ पुष्पस्य रस : ॥

पुष्परसाह्वयम् । न० मधुनि ॥

पुष्पराग : । पुं० पीतमणौ । वाचस्प तिवल्लभे । पोखराज० इ० भा० ॥ अस्यलक्षणंयथा । सुच्छायपीत

गुरुगात्रसुरङ्गशुद्धं स्निग्धस्वनिर्मलमतीवमुवृत्तशीतम् । यः पुष्परागसकलंकलयेदमुष्य पुष्यातिकीर्त्तिमतिशौर्यसुखायुरर्थान् ॥ तस्यापलक्षणम्यथा । कृष्णबिन्दुच्छितं रूक्षं धवलंमलिनंलघु । विच्छायंशर्करागारंपुष्परागंसदोषकं ॥ अस्यपरीक्षालक्षणं यथा । घृष्टोविकाशयेत् पुष्परागमधिकमात्मीयम् । नखलुपुष्परागोजात्यतयापरीक्षकैरत्न :॥

पुष्परेणु :। पुं० परागे ॥

पुष्परोचन :। पुं नागकेशरे ॥

पुष्पलाव :। पुष्पलावी। पुं० } मालाकारे ॥

पुष्पलिट् । पुं भ्रमरे ॥ पुष्पंलिढि । लिह ० । क्विप् ॥

पुष्पवटी । स्त्री० फुलौरी० इ० प्र० खाद्यप्रभेदे ॥

पुष्पवन्तौ । पुं० एकयोक्त्यानित्यद्विवचनान्तश्चन्द्रसूर्य्ययो : ॥ चन्द्रार्कौ० एकयोक्त्यासाधारणवचनं० पुष्पवन्तौ० प्रत्येकंपुष्पवानितिनप्रयोक्तव्यमितिभाव :। पुष्पविकसने । भावेघञ् । पुष्प : प्रकाशस्तद्वन्तौ ॥

पुष्पवती । स्त्री० रजस्वलायाम् ॥ तीर्थविशेषे ॥ पुष्पंरजोऽस्त्यस्या : । मतुप् ॥ त्रि० पुष्पविशिष्टे ॥

पुष्पवाटिका । स्त्री० पुष्पवाट्याम् ॥

पुष्पवाटी । स्त्री० पुष्पोद्याने । फुलवारी० फुलवरिया० इ० भा० ॥ पुष्पाणांवाटी ॥

पुष्पवाण :। पुं० मन्मथे । कामदेवे ॥ पुष्पाणिबाणायस्य ॥

पुष्पवाहन :। पुं० पुष्पराजाभिधे नृपे ॥

पुष्पशकटी । स्त्री० आकाशवाण्याम् । दैवप्रश्ने ॥

पुष्पशून्य :। पुं० उदुम्बरे ॥ त्रि० कुसुमरहिते ॥

पुष्पसमय :। पुं० वसन्ते । चैत्रवैशाखयो : ॥ पुष्पाणांसमय : ॥

पुष्पसायक : । पुं० पुष्पधन्वनि । कामदेवे ॥

पुष्पसार :। पुष्पद्रवे ॥ पुष्पस्यसार : ॥

पुष्पसिता । स्त्री० फूलसक्कर० इ० भा० प्र० द्रव्ये ॥ भवेत्पुष्पसिताशीतारक्तपित्तहरीलघु :॥

पुष्पसौरभा । स्त्री० कलिकारीवृक्षे ॥

पुष्पस्वेद :। पुं० पुष्पद्रवे ॥

पुष्पहास :। कुसुमविकासे ॥ पुष्पाणांमुकुलात्मनास्थितानांहासोविकाश : पुष्पहास : ॥

पुष्पहासा । स्त्री० रजस्वलायाम् ॥

पुष्पहीना । स्त्री० उदुम्बरे ॥ निष्फलायाम् । रज : शून्यायाम् ॥

पुष्पा । स्त्री० । कर्णपुर्य्याम् । मालि

न्याम् । भागलपुर० इ० प्र० नगरे ॥
पुष्पाजीव: । पुं मालाकारे ॥
पुष्पाञ्जनम् । न० अञ्जनवि० । कौसुम्भे । पुष्पकेतौ ॥
पुष्पाञ्जलि: । पुं० प्रसूनानामञ्जलौ । कुसुमाञ्जलौ ॥
पुष्पाण्डक: । पुं० शालिजातिविशेषे ॥
पुष्पाम्बुज: । पुं० पुष्पद्रवे ।
पुष्पाश्चायौ । पुं० मालाकारे ॥
पुष्पासवम् । न० मधुनि ॥ पुं० पुष्पसकरन्दकृतआसवे ॥
पुष्पास्त्र: । पुं० कन्दर्पे । मकरध्वजे ॥
पुष्पाह्वा । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥
पुष्पिका । स्त्री० दन्तमले । लिङ्गमले ॥
पुष्पित: । त्रि० जातपुष्पे वृक्षादौ । प्रफुल्ले ॥ पुष्पवति ॥ पुष्पाणिसंजातान्यस्य । ता० इतच् ॥ रमणीये ॥ आपातरमणीये ॥
पुष्पिता । स्त्री० रजस्वलायाम् ॥
पुष्पिताक्ष: । त्रि० बुद्धदृष्टौ ॥
पुष्पिताग्रा । स्त्री० वर्णवृत्तच्छन्दःसमवृत्तप्रभेदे ॥ लक्षणंयथा । अयुजिनयुगरेफतोयकारोयुजितुनजौजरगाश्च पुष्पिताग्रा ॥ य० । करकिसलयशोभयाविभान्तीकुचफलभारविनम्रदेहयष्टि: । स्मितरुचिरविलासपुष्पितायाव्रजयुवतिव्रततिर्हरेर्मुदेऽभूत् ॥

पुष्पेषु: । पुं० कामदेवे ॥ पुष्पाणिइषवोऽस्य ॥
पुष्य: । पुं० अष्टमनक्षत्रे । सिध्ये । तिष्ये ॥ पुष्य: सर्वार्थसाधक: ॥ तत्रजातस्यफलंयथा । प्रसन्नगात्र: पितृमातृभक्त: स्वधर्मयुक्तोऽभिगयाभियुक्त: । भवेन्मनुष्य: खलुपुष्यजन्मासम्मानचामीकरवाहनाढ्य: ॥ पौषमासे ॥ कलियुगे ॥ यथा ॥ सत्सम्प्रदायप्रथनायपुष्येशिष्यैश्चतुर्भि: सहयोवतीर्ण: । उत्तोवृत्तसङ्गमतस्मराजे श्रीशङ्कराचार्यगुरुंतमीडे ॥ पुष्णातिकार्याणि०पुष्यन्त्यर्थाअस्मिन्निति वा । पुष्यसिध्यौनक्षत्रइतिकर्त्तर्यधिकरणेचक्यप् निपातित: ॥
पुष्यध: । पुं० भूर्जकण्टके । सङ्करजातिविशेषे । आवन्त्ये ॥
पुष्परथ: । पुं० युद्धंविनासुखभ्रमणारथे । चक्रयाने ॥ असौपुष्यरथश्चक्रयानंनसमरायतत् ॥ पुष्यइवरथ: । पुष्ययात्रोत्सवादौरथोवा ॥
पुष्यस्नानम् । न० पुष्याभिषेके ॥ यथा । मूलंमनुजाधिपति: प्रजातरोस्तदुपघातसंस्कारात् । अशुभंशुभञ्चलोकेभवतियतोतोनृपतिचिन्ता ॥ पुष्यस्नानंनृपते: कर्तव्यंदैवविपत्तिर्ध्वंसाम् । नात: परं पवित्रंसर्वोत्पातान्तकरमस्ति ॥ अस्यविधि:

कालिकापुराणेवारःद्याञ्चद्रष्टव्यः ॥

पुष्या । स्त्री० पुष्यनक्षत्रे ॥

पुस्तम् । न० पुस्तके । लिखितग्रन्थे ॥ यथा । विधायपूजयेन्नित्यं पुस्तपूजो क्तसिद्धये॥ लेप्यादिशिल्पकर्म्मणि ॥ आदिनाकाष्ठपुत्तलिकादयोबोध्याः ॥ यथा । मृदावादारुणावाथवस्त्रे वा प्यथचर्म्मणा । लोहरत्नैःकृतंवापिपु स्तमित्यभिधीयते ॥ पुस्यते । पुस्त आदरादौणिच् । घञ् ॥

पुस्तकम् । न० पुस्ते । लिखितग्रन्थे । पोथी इ० भा० ॥ तस्यपरिमाणं यथा । मानंवक्ष्ये पुस्तकस्यशृणुदेवि समासतः । मानेनापिफलंवि न्द्यादमानेश्रीर्हताभवेत् ॥ हस्तमा त्रंमुष्टिमात्रमावाहुद्वादशाङ्गुलं।दशा ङ्गुलंतथाष्टौचततोहीनंनकारयेत् ॥ पुस्तकलेखकस्यपूजाफलंयथा। आर म्भेचसमाप्तौच लेखकंप्रतिपूजयेत् हरिद्रागन्धपुष्पाद्यैर्वस्त्रैश्चमनोह रैः ॥ यावदक्षरसङ्ख्यानंप्रतिपत्र चसुन्दरि । तावद्युगसहस्राणिब्र ह्मलोकेवसेच्चिरम् ॥ वेतनग्रहणेले खकस्यदोषोयथा । वेतनंयस्तुगृह्णीयात्लिखित्वापुस्तकंसतु । याव दक्षरसङ्ख्यानंतावन्नरकेवसेदिति योगिनीतन्त्रे तृतीय ३ भागे ७ पटलः ॥

पुस्तकर्म्मा । पुं० लेप्यादिशिल्पकर्म कारिणि ॥

पुस्तकशिम्बिका । स्त्री० शिम्बिप्रभेदे ॥ पुस्तशिम्ब्याम् ॥

पुस्तशिम्बिः । स्त्री० पुस्तकशिम्बिकायाम् ॥

पूगः । पुं० क्रमुके । गुवाके ॥ ब्रन्दे । नानाजातीयानामनियतवृत्तीना मर्थकामप्रधानानांसङ्घे ॥ तस्यदारु णि ॥ न० गुवाकफले । उद्वेगे ॥ यथा । पूगंगुरुहिमंरूक्षंकषायंकफ पित्तहृत् । मोहनन्दीपनंरुच्यमास्य वैरस्यनाशनम् ॥ आर्द्रंतद्गुर्वभिष्य न्दिवह्निदृष्टिहरंस्मृतम् । स्विन्नंदो षत्रयच्छेदिदृढमध्यंतदुत्तमम् ॥ अस्यपाकोयथा । शृङ्गाटकंजीरकं च जातीकोषश्चवंशजम् । लवङ्ग धान्यकञ्चापिप्रत्येकंकर्षयुग्मकम् ॥ हैयंगवीनंकुडवंसिताचार्द्धतुलोन्च ता । धात्रीवरीद्रव्यञ्जलिश्चपूगस्या ष्टपलानिच ॥ उलूखलेचसंकुञ्च्य चू र्णीक्षीराढका न्वितम् । सन्पाच्यभ क्षितंहन्यात्वासरादीयथोचितम् । ज्वरदाहश्चपित्तञ्चयक्ष्मशूलगुदाङ्कु रान् ॥ छर्दिंप्रमेहमूत्राणामाघातञ्च विनाशयेत् । बलप्रदङ्गर्भदञ्चस्त्रीणा ञ्चैतद्रसायनमिति ॥ पुनाति० पवतेवा० पूयतेमुखमनेनवा । पू ञ्० । छापूखडिभ्यः । किदिति गन् ॥

पूगकृतः । त्रि० पुञ्जीकृते ॥ अपूगः पूगः सम्पद्यमानः कृत इत्यर्थे श्रेण्यादयः कृतादिभिरितिसमासे० श्रेण्यादिषुच्व्यर्थवचनमिति च्व्यर्थता ॥

पूगतिथः । त्रि० पूगानांपूरणः ॥ बहुपूगेतिडटितिथुगागमविधानादसंख्यात्वेपिडट् ॥

पूगपात्रम् । न० पूगपीठे । फरुवके ॥

पूगपीठम् । न० काटकोले । पतद्ग्रहे ॥

पूगपुष्पिका । स्त्री० कुड्मली । विवाहसम्बन्धिपुष्पताम्बूले ॥

पूगफलम् । न० उद्वेगे । चिक्कण्याम् ॥

पूगयाजकः । पुं० बहुयाजके ॥

पूगवोटः । पुं हिन्तालवृक्षे ॥

पूगिका । स्त्री० क्रमुके ॥

पूगिकाफलम् । न० पूगीफले ॥

पूगी । स्त्री० पूगे । पूगवृक्षे ॥

पूगीफलम् । न० उद्वेगे । पूगफले ॥

पूजकः । त्रि० पूजाकर्त्तरि ॥

पूजनम् । न० अर्चने । पूजायाम् । । यथा ॥ शास्त्रप्रणामशुश्रूषादौ ॥ पूजपूजायाम् । ल्युट् ॥

पूजनीयः । त्रि० श्रुताचाराभिजनादिभिः पूजायोग्ये ॥ पूज्ये ॥ पूजेरनीयर् ॥

पूजा । स्त्री० नमस्यायाम् । अपचितौ ॥ सपर्यायाम् ॥ पादप्रक्षालनार्चनधनदानादिरूपायामर्चायाम् ॥ देवार्चनायाम् ॥ तस्याः सामान्यानुष्ठानंयथा । आदावृष्यादिकन्यासः करशुद्धिस्ततः परम् । अङ्गुलिव्यापकन्यासौहृदादिन्यासएवच ॥ तालत्रयञ्चदिग्बन्धः प्राणायामस्ततःपरम् । ध्यानंपूजाजपश्चैव सर्वतन्त्रेष्वयंविधिरितियामलवचनम् ॥ पूजनम् । पूज० । चितिपूजीत्यङ् ॥

पूजार्हः । त्रि० मान्ये । अर्घभाजि ॥ कुसुमादिभिरर्चनयोग्ये । पूज्ये ॥ पूजामर्हति । अर्हपूजायाम् । अर्हइत्यच् ॥ स्त्रियांपूजार्हा ॥

पूजितः । त्रि० सत्कृते । अर्चिते ॥ पूज्यतेस्म ॥ पूज० । क्तः ॥ देवे ॥ पूजितोयः सुरासुरैरित्यादौभूतेक्तोनतुवर्त्तमाने० तेन तृतीयात्रोपपद्यते । अन्यथाक्तस्यचवर्त्तमानइतिषष्ठीस्यात् ॥

पूजितव्यः । त्रि० पूजनीये ॥

पूजिलः । पुं० देवतायाम् ॥ त्रि० पूज्ये ॥

पूज्यः । पुं० श्वशुरे ॥ त्रि० वन्द्ये पूजार्हे । प्रतीक्ष्ये ॥ पूजार्हा य

या । गुरूणामपिसर्वेषांपूज्या : पञ्चविशेषत : । तेषामाद्यास्त्रय : श्रेष्ठास्तेषांमातासुपूजिता ॥ यो भावयतियासूतेयेनविद्योपदिश्यते ज्येष्ठ : भाताचभर्ताचपंचैतेगुर वस्मृतादृतिकौर्मं उपरिभागे ११ अध्याय : ॥ पूज्यते । पूज० । । अचोयत् ॥ पूजयितुमर्ह : । पूज० । अर्हेकृत्यतृचश्चेतियत् ॥ सर्वस्यैवहितदानस्यग्रहीतागुरुरुच्य ते । कन्यायाश्चैव विद्याया : प्रदातापूज्यतेगुरु : ॥

पूज्यपाद : । पुं० भगवच्छङ्कराचार्ये ॥

पूत : । पुं० शङ्खे ॥ श्वेतकुशे ॥ विकङ्कतवृक्षे ॥ न० बहुलीकृते । अपनीतवुषधान्ये ॥ सत्यवचने ॥ त्रि० व्रतादिनाशुद्धे । पवित्रे । प्रयते ॥ दधिगोमयादौसामान्यपवित्रे ० स्वभावपवित्रे वा । पवित्रे मेध्ये ॥ दृष्टिपूतंन्यसेत्पादंवस्त्र पूतंजलंपिवेत् । सत्यपूतांवदेद्वा चंमन : पूतंसमाचरेत् । शठिते बहुलीकृते ॥ पूयतेस्म । पूङ्० पूञ्० वा । क्त : ॥ पवतेस्मवा । पूङोगस्थश्चेतिक्त : ॥

पूतक्रतायी । स्त्री० इन्द्राण्याम् । शच्याम् ॥ पूतक्रती : स्त्री० । पूतक्रतोरैचेत्यैकारादेशोङीप् च ॥

पूतक्रतु : । पुं० इन्द्रे ॥ पूता:क्रतवो येन ॥

पूतक्रतु : । स्त्री० देव्याम् ॥ पूता : क्रतवोययासा ॥

पूतगन्ध : । पुं० वर्वरे ॥

पूततृणम् । न० श्वेतकुशे ॥ कुशे ॥ पूतञ्चतत्तृणञ्च ॥

पूतद्रु : । पुं० पलाशवृक्षे ॥

पूतधान्यम् । न० तिले ॥ पूतञ्चतद्धा न्यञ्च ॥

पूतना । स्त्री० हरीतक्याम् ॥ पूतना स्थिमतीसूक्ष्मेतिनिरूपणात्॥सिन्धु देशजातल्पत्वक्वृहदस्थिहरीतकी लेपनेप्रशस्तेतिराजवल्लभ : ॥ गन्ध मांस्याम् ॥ बालरोगविशेषे ॥ बाल मातृकाविशेषे ॥ दानवीविशेषे । बकासुरभगिन्याम् ॥ अत्रोत्क्तीयं स्तनकालकूटंजिघांसयापाययदप्य साध्वी । लेभेगतिंधात्र्युचितांत तोन्यंकंवादयालुंशरणंव्रजेम ॥ पूतंकरोति । तत्करोतीतिणिच् । बहुलमन्यत्रापीतियुच् ॥

पूतनारि : । पुं० बालमुकुन्दे । श्रीकृष्णे ॥ पूतनायाअरि : ॥

पूतनासूदन : । पुं० श्रीकृष्णे ॥ पूतनांसूदितवान्०सूदयतिवा । सूद-क्षरणे । नन्द्यादित्वाल्ल्यु : ॥

पूतनाघ्न । पुं० श्रीकृष्णे ॥ पूतनां-हन्ति । हन० । क्विप् ॥

पूतपाप : । त्रि० निरस्तस्वर्गभोगप्रतिबन्धकपापे ॥

पूतफल : । पुं० पनसे ॥

पूता । स्त्री० दूर्वायाम् ॥

पूतात्मा । पुं० ईश्वरे ॥ पूत : शुद्ध: सत्त्वादिगुणसम्बन्धरहित : आत्मा स्वरूपंयस्य ॥ पूतश्चासावात्माचेति वा ॥ शुद्धदेहे ॥ शुद्धान्त : करणे ॥ पूतआत्मायस्य ॥

पूति : । स्त्री० दुर्गन्धे ॥ पवित्रतायाम् ॥ खट्टाशमुष्के ॥ न० गोहिंषतृणे ॥

पूतिक : । पुं० पूतिकरञ्जे ॥ पुनाति । पूञ् । तिन्तिडीकादयश्चेति० इकन् ॥ न० विष्टायाम् ॥

पूतिकरज : । पुं० लट्वाकरञ्जवृक्षे । कलिकारके । कलहनाशने । कण्टवतिकरञ्जे । काँटाकरञ्जइति० भा० ॥ पूतिश्चासौकरजश्च ॥

पूतिकरञ्ज : । पुं० पूतिकरजे ॥

पूतिकर्णक : । पुं० कर्णरोगविशेषे ॥ तल्लक्षणंयथा । कर्णविद्रधिपाकाद्वाजायतेचाम्बुपूरणात् । पूयंस्रवतिवापूतिसज्ञेय: पूतिकर्णक : ॥ अस्यौषधंयथा । निर्गुण्डीसुरसम्तेलंसिन्धुधूमरजोगुड : पूरणात्पूतिकर्णस्यशमनोमधुसंयुत : ॥ अथवा । वरुणार्द्रकपित्थाम्रजम्बूपल्लवसाधितम् । पूतिकर्णापहंतैलंजातीपत्ररसेनवेति चक्रपाणिदत्त : ॥

पूतिका । स्त्री० मार्जार्याम् ॥ पोइ इ० प्र० लताशाके । उपोदक्याम् ॥

पूतिकामुख : । शम्बूके ॥

पूतिकाष्ठम् । न० सरलद्रुमे ॥ देवदारुमहीरुहे ॥ पूतिचतत्काष्ठञ्च ॥ पूत : पावनस्यकाष्ठंवा ॥

पूतिकाष्ठकम् । न० पूतिकाष्ठे ॥

पूतिगन्ध : । पुं० गन्धके ॥ हिङ्गुदीवृक्षे ॥ न० रङ्गे ॥ त्रि० दुर्गन्धे ॥

पूतिगन्धि : ।
पूतिगन्धिक : । } त्रि० दुर्गन्धे ॥

पूतिगन्धिका । स्त्री० वाकुच्याम् ॥

पूतितैला । स्त्री० ज्योतिष्मत्याम् ॥

पूतिदारु : । न० देवदारुणि ॥

पूतिनस्य : । पुं० नासारोगभेदे ॥ तल्लक्षणंयथा । दोषैर्विदग्धैर्गलतालुमूलेसम्मूर्छितोयस्यसमीरणस्तु । निरेतिपूतिर्मुखनासिकाभ्यांतंपूतिनस्यंप्रवदन्तिरोगम् ॥ औषधन्तु । । व्याघ्रीदन्तीवचाशिग्रुस्वरसव्योषसम्भवै : । पाचितंलावणंतैलंपूतिनासागदंजयेत् ॥ अथवा । त्रिकटुविडङ्गकसैन्धवबृहतीफलशिग्रुस्वरसदन्ताभि : । तैलङ्गोजलसिद्धंनस्यंस्यात्पूतिनस्यस्य ॥

पूतिपत्र : । पुं० श्योनाकविशेषे ॥

पूतिपुष्पिका । स्त्री० मातुलुङ्गायाम् ॥

पूतिफली । स्त्री० वाकुच्याम् । सोम

राज्याम् ॥ पूतिफलेष्वस्या : पाक कर्णेतिङीष् ॥

पूतिमयूरिका । स्त्री० अजगंधायाम् ॥

पूतिमेद : । पुं० अरिमेदे ॥

पूतिवात : । पुं० बिल्ववृक्षे ॥ अधोवायौ ॥

पूतिवृक्ष : । पुं० श्योनाके ॥

पूतिशारिजा । स्त्री० खट्टाश्याम् ॥

पूतिक : । पुं० गंधसार्जारे ॥ घोडा करञ्ज इ० भा०प्र० करञ्जविशेषे ॥ लताविशेषे ॥

पूतिकरञ्ज : । पुं० लटा स्थकरञ्जे ।

पूतिगण्ड : । पुं० पूतिकीटे ॥

पूतिभाव : । पुं० दौर्गन्ध्ये ॥ क्लेदे ॥

पूत्यण्ड : । पुं० गन्धकीटे ॥ गन्धैवे ॥ यस्यनाभौमृगनाभिर्जायते ॥

पूप : । पुं० अपूपे । पिष्टके । पूआ० इ०भा० ॥ यथा ॥ समितांगुडतोयेनमेलयित्वासुमर्दिताम् । घृतेविस्तार्यसुपचेत्सुवृत्तोमृदुपूपक : ॥ अपूप : पुष्टिदोवल्योहृद्योगुरुतर: स्मृत : । पित्तानिलहरोवृष्य : सुपक्वोरुचिकारक : ॥ पवनंपू : । पूञ्०सं०क्विप् । पुवंपाति०पिबतिवा । पारक्षणे०पानेवा । आतइतिक : ॥

पूपला । स्त्री० पोलिकायाम् ॥

पूपाली । स्त्री० पोल्याम् ॥

पूपाष्टका । स्त्री० आग्रहायणीपूर्णि माया : परत : कृष्णाष्टम्याम् ॥

पूपिका । स्त्री० पूलिकायाम् ॥

पूयम् । न० पक्वव्रणादिसम्भवघनीभूतशुक्लवर्णविकृतरक्ते । क्षतजे । मलजे । पीप०राध०इ०भाषा ॥

पूयनम् । न० रक्तविकारे । पूयै ॥

पूयरक्त : । पुं० नासारोगभेदे ॥ तल्लक्षणम् । दोषैर्विदग्धैरथवापिजन्तोर्ललाटदेशेऽभिहतस्यतैस्तै : । नासास्रवेत्पूयमसृग्विमिश्रं तंपूयरक्तं प्रवदन्तिरोगम् ॥

पूयारि : । पुं० निम्बपादपे

पूयालस : । पुं० सन्धिगतरोगभेदे ॥ लक्षणंयथा । पक्व : शोफ : सन्धिज : संस्रवेद्य: सान्द्रं पूयंपूतिपूयालस : स : ॥ इतिसुश्रुत : ॥

पूयोद : । पुं० नरकान्तरे ॥

पूर : । पुं० जलसमूहे । अम्भसांवृद्धौ ॥ व्रणसंशुद्धौ ॥ खाद्यविशेषे ॥ न०दाहागुरुणि ॥

पूरक : । पुं० प्राणवायौ : शनैर्वामनासापुटेन०दक्षिणनासापुटेनवा:सव्यापमव्यन्यायेनान्त : प्रवेशने ॥ वाह्येनवायुनामुर्त्तं:शक्तिसीमप्रपूरणम् । पूरक : सतदभ्यासात्सुगुर्वपिविकर्षयेत् ॥ नासिकोत्कृष्टउच्छ्वासोध्मात : पूरकउच्यते ॥ आत्मानुसन्धाने ॥ व्रह्मवाह्यो तियावृत्ति: पूरकोवायुरीरित : ॥ पूरीआप्याय;

णे । खलु ॥ बीजपूरे ॥ गुणकाङ्के ॥ पुं० प्रेतदेहनिष्पादकाशौचकादेय द्रव्यपिण्डे ॥ त्रि० पूरणकर्त्तरि ॥

पूरणः । पुं० सेतौ ॥ विष्णुतैले ॥ न० अङ्कानांगुणने ॥ वृष्टौ ॥ कुटन्नटे ॥ दानतन्तुषु ॥ पिष्टप्रभेदे ॥ छिन्नधान्यजलेमांसंसुखिन्नं सूक्ष्मकुट्टितम् । संयुक्तंहिङ्गुजीरार्द्रं बीजपूरेलसैन्धवैः ॥ घृतेतप्तं परिभृष्टं धूपितंमांसपूरणम् ॥ मांसस्यपूरणंरुच्यं हृद्यं पुष्टिकरंपरं । वातपित्तहरंबल्यं मन्दाग्निकफनाशनम् ॥ त्रि० पूरके । पूरणकर्त्तरि ॥ पालनकर्त्तरि ॥ पृणाति । पूपालनपूरणयोः । ल्युट् ॥ पूर्यतेऽनेन । पूरी० । करणेल्युट् ॥

पूरणी । स्त्री० शाल्मलिद्रुमे ॥ पटारम्भकसूत्रेषु ॥ पूरणकर्त्र्याम् ॥ पूरयति । पूरी० । ल्युट् । ङीप् ॥

पूराम्लम् । न० वृक्षाम्ले ॥

पूरिका । स्त्री० पूपविभेदे । पूरी० कचौरी० इ० भा० ॥ यथा । माषाणांपिष्टिकांयुञ्ज्याल्लवणार्द्रकहिङ्गुभिः । तयापिष्टिकयापूर्णासमिताकृतपोलिका ॥ ततस्तैलेविपक्वा सापूरिकाकथितावुधैः । रुच्यास्वादीगुरुः स्निग्धावातपित्तासृग्दूषिका । चक्षुस्तेजोहरीचोष्णापाकेवातविनाशिनी । तथैवघृतपक्वाऽपिचक्षुष्या रक्तपित्तहृत् ॥ वदरचूर्णपूरिकातु । घृतमिश्रकनिक्कायांमिलितंपञ्चमांशकम् । वदरत्वग्भवंचूर्णंजलेना लोड्यपीडयेत् ॥ पूरिकाघृतसंपक्वा खण्डपाकविलेहिता । पूरिकावद्रोग्मिश्रास्निग्धापित्तहराहिमा ॥ मधुरातड्वातघ्नी सराच्छर्दिविनाशिनी । एवंविधायखर्जूरशर्कराः रा पूरिकेरके ॥ द्राक्षयावैसुपूर्णसुपूरिकाःपूर्ववत्पचेत् ॥

पूरितः । त्रि० कृतपूरण । पूर्णे ॥ पूर्यतेस्म । पूरी० । क्तः । वाऽदान्तेति पक्षेइट् ॥ गुणिते ॥

पूरुषः । पुं० पुरुषे । नरे ॥ पुंसि ॥ चेतसे ॥ यथा । यस्माद्विश्वमुदेति यत्ररमतेयस्मिन्पुनर्लीयतेभासाय स्यजगद्विभातिसहजानन्दोज्ज्वलं यन्महः । शान्तंशाश्वतमक्रियंयमपुनर्भावायभूतेश्वरम् द्वैतध्वान्तमपास्ययान्तिकृतिनः प्रस्तौमितंपूरुषमिति ॥ पुरति । पुरअग्रगमने । पुरः कुषन् । अन्येषामपीतिदीर्घः । पृषोदरादिर्वा ॥ यद्वा । पूरयति पूर्यतेवा । पूरी० वा० कुषन् ॥

पूर्णः । त्रि० व्याप्ते ॥ पूरिते ॥ पुं० शक्ते ॥ समग्रे । सकले ॥ पूर्यतेस्म पूरी० । कर्त्तरिकर्मणिवाक्तः । वादान्तेतिसाधुः ॥

पूर्णकः । पुं० स्वर्णचूडपक्षिणि ॥ कुलिङ्गः पूर्णः । संज्ञायां कन् ॥

पूर्णकुम्भः । पुं० भद्रकुम्भे । जलपूरितघटे ॥ पूर्णश्चासौ कुम्भश्च ॥

पूर्णकोषा । स्त्री० नागरमुस्तायाम् ॥

पूर्णचन्द्रः । पुं० सम्पूर्णेन्दुमयाष्टम्यो मध्यस्थमन्दो ॥ पूर्णश्चासौ चन्द्रश्च ॥

पूर्णता । स्त्री० पर्याप्तौ ॥

पूर्णपात्रम् । न० वस्त्रपूर्णपात्रे ॥ वर्धापने । पूर्णानके ॥ उत्सवेषु बलादाकृष्य गृह्यते तत्पूर्णपात्रं । होमकर्मनि ब्रह्मदक्षिणायाम् ॥ हर्षादुत्सवकाले यदलङ्कारांबरादिकम् । आकृष्य गृह्यते पूर्णपात्रं पूर्णानकञ्च तत् ॥

पूर्णमा । स्त्री० पौर्णमास्याम् ॥

पूर्णमासः । पुं० पौर्णमासयागे ॥

पूर्णमासी । स्त्री० पूर्णिमायाम् ॥

पूर्णबीजः । पुं० बीजपूरे ॥

पूर्णवैनाशिकः । पुं० वैनाशिके ॥ वैशेषिकास्तावद्वैनाशिकाः सर्वक्षणिकवादिनस्तु पूर्णवैनाशिकास्ते नास्तिकाः शास्त्रे ॥

पूर्णा । स्त्री० पञ्चमीदशमीपूर्णिमासामावास्यासु ॥

पूर्णानकम् । न० पर्णावर्धे ॥ पानजे ॥ पटहे ॥ पात्रे ॥ पूर्णपात्रे । हर्षात् उत्सवकाले आदायार्पिते ॥

पूर्णावतारः । पुं० नृसिंहे ॥ रामे ॥ परिपूर्णावतारे श्रीकृष्णे ॥

पूर्णेष्टका । स्त्री० पराक्रमायाम् । दपाकुर्वन्ति अङ्गाराः । सुखं दृष्ट्वा कुमुदंतथात्मत्वं नैव पश्यति । पूर्णा एषा कवलितं विश्वं गोपीभिः कृतस्तथा इति ॥

पूर्णिका । स्त्री० नासाच्छिन्नीनामकपक्षिणि ॥

पूर्णिमा । स्त्री० पौर्णमास्याम् । शुक्लपक्षान्तिमतिथौ । सा द्विविधा । यथा । राका चानुमतीचेति द्विविधा पूर्णिमामता । पूर्णोदितकलाशोभि पौर्णिमास्यां निशाकरे । पूर्णिमानुमतीज्ञेया पदशान्तिमतास्मृते । यस्यां तामनुमन्यन्ते देवताः पितृभिः सह । तस्मादनुमतीनाम पूर्णिमा प्रथमा स्मृता । यदा चास्तमितसूर्ये पूर्णचन्द्रश्चोद्गमः । युगपत्सोऽन्तरागाद्रक्तुर्व्यातिपूर्णिमा ॥ राकन्नाम नुनक्ष्यन्ते देवताः पितृभिः सह । रञ्जनाच्चैव चन्द्रस्य राकेति कवयोऽब्रुवन् ॥ तस्यां जातस्य फलं यथा । कन्दर्पतुल्योगुणवान् प्रसन्नस्वान्तः शशिवत्सततं सहर्षः । पूर्णोदयी शास्त्रविशारदश्च पूर्णिमाजन्मनियस्य जन्तोः ॥ पूर्णा० । साविन्नः । पूर्णचन्द्रस्य पूरणम् ० तेन निर्वृत्ता ॥

पूर्तम् । न० खनितादिकर्मणि ॥ आदिना देवकुलादिग्रहः । तदुक्तम् । पुष्करिण्यः सभावापी देवतायतनानि च । आरामश्च विशेषेण

पूर्वकालैर्विनिर्मितम् ॥ अपिच । ...
...। पूर्वमिव ...
मिर्वीयर्ते ॥ इति ॥ ...
...पूर्व...
...॥ पालने ॥ ...
पूरिते ॥ ...॥ पूरणम् ॥ पूर्वतेस्म
...
...॥
पूर्णि : । स्त्री० पर्याप्ति । उदरस्यपूर्ति
॥ पूरणे ॥
पूर्व : । त्रि० पूर्वौ ॥ प्राचि ॥ ...
॥ अग्रे ॥ श्रुतिभेदे ॥ न० ...
। पूर्वार्जिते ॥ ... ॥ ...
...॥ पूर्वोत ॥ पूर्वप्रथमे ॥ ...
... ॥
पूर्वाङ्गा । स्त्री० ... । ...
...॥
पूर्वजः । पुं० ... ॥ ...॥
पूर्वजा : । पुं० ... ॥
...॥ पू
...॥
पूर्वजा । स्त्री० ...॥ ...
पू ॥
पूर्वजिन : । पुं० अतीतजिन...॥
...॥
पूर्वदिक्पति : । पुं० इन्द्रे ॥
पूर्वदिक् । स्त्री० प्राच्यांदिशि ॥ ...
...॥

पूर्वदेव : । पुं० असुरे । ...॥ पूर्वदेवा
...
...॥ ...
...॥ ...
तिसमास : ॥
पूर्वदक्षः । पुं० सूर्यादयोपलक्षितदेशे
। वर्तनी ॥
पूर्वपक्ष : । पुं० शुक्लपक्षे ॥ पूर्वपक्षी
पक्षे ॥ शास्त्रार्थेषु । सिद्धान्त
विरुद्धकोटौ । ...॥ ...॥
...॥
पूर्वपथपाद : । पुं० ...
...॥ ...॥
...॥ ...॥
पूर्वपति : । पुं० ...॥ ...
...॥
पूर्वफाल्गुनी । स्त्री० अश्विन्यादिनक्ष
...॥ ...
...॥ ...
...॥ ...
...॥ ...
...
...॥
पूर्वभाद्रपद : । पुं० ...॥
पूर्वभाद्रपदः । पुं० ...॥ ...
...॥

पूर्वभद्रपदा : स्त्री० } अश्विन्यादिस
पूर्वभाद्रपदा : } प्तविंशतिनक्ष

...॥ ...

ष्ठपदासु ॥ तत्रजातस्यफलं । जितेन्द्रिय : सर्वकलासुदक्षोजितारिपक्ष : खलुतस्यनित्यम् । भवेन्मनुष्योयान्सुतरामपूर्वापूर्वापदाभाद्रपदाप्रसूतौ ॥ पूर्वाग्रताभाद्रपदाश्च ॥ एकवचनान्तोपि ॥

पूर्वयक्ष : । पुं० जिनवि० । जलेन्द्रे । मणिभद्रे ॥

पूर्वरङ्गः । पुं० नाट्यशालायाम् ॥ नाट्योपक्रमे । प्राक्मङ्गले । गुणनिकायाम् ॥ रङ्गप्रधानस्योरङ्गविघ्नशान्तिकारीनान्दीपाठगीतवादित्राद्यनेकाङ्गविशेषोनाट्यादौकर्त्तव्यः कर्म्मविशेषः पूर्वरङ्गः । तदुक्तंवसन्तराजीये । यन्नाट्यवस्तुनः पूर्वरङ्गविघ्नोपशान्तये । कुशीलवाः प्रकुर्वन्तिपूर्वरङ्गः प्रकीर्त्तितः इति ॥ पूर्वरङ्गंविधायादौसूत्रधारेविनिर्गते । प्रविश्यतद्वदपरःकाव्यमास्थापयेन्नटः ॥ प्रथमंपूर्वरङ्गश्चततः प्रस्तावनेतिच । आरम्भे सर्वनाट्यानामेतत्सामान्यमिष्यते ॥ पूर्वरज्यतेऽस्मिन् । रञ्जधञ् । कृत्स्नम् ॥

पूर्वरागः । पुं० नायिकानायिकयोर्दशाविशेषे ॥ श्रवणादर्शनाद्वापिमिथः संरूढरागयोः । दशाविशेषोयोऽप्राप्तौपूर्वरागःसउच्यते ॥ इ० ॥

पूर्वरात्र : । पुं० रात्रेःपूर्वभागे ॥ राजाह्नाहाः पुंसि ॥

पूर्वरूपम् । न० पूर्वलक्षणे ॥ वैद्यके भाविव्याधिबोधकचिह्ने ॥

पूर्ववत् । न० अनुमानविशेषे ॥ यथा । दृष्टस्वलक्षणसामान्यविषयंयत्० तत्पूर्ववदुच्यते । पूर्वंप्रसिद्धम्दृष्टस्वलक्षणसामान्यमितियावत्०तद्यस्यविषयस्त्वेनास्ति०अनुमानज्ञानस्येतिपूर्ववत् । यथाधूमाद्वह्नित्वसामान्यविशेषः पर्वतेनुमीयते० तस्यवह्नित्वसामान्यस्यस्वलक्षणं वह्निविशेषोदृष्टोरसवत्याम् । वीतावीतभेदात्तद्विविधम् ॥

पूर्ववादी । त्रि० प्रागभियोक्तरि । प्रथमविवादिनि ॥

पूर्ववित् । त्रि० अतीतज्ञे ॥

पूर्वशैल : पुं० उदयपर्वते ॥

पूर्वसर : । त्रि० अग्रगामिनि ॥

पूर्वा । स्त्री० पूर्वदिशि । प्राच्याम् । तद्दिग्भववायुगुणाः । पूर्वस्तुमधुरोवातः स्निग्धः कटुरसान्वितः । गुरुर्विदाहशमनोवातदः पित्तनाशनः ॥ इति ॥

पूर्वाद्रिः । पुं० उदयाचले । दिनमूर्द्धनि ॥

पूर्वाषाढा । स्त्री० अश्विन्यादिसप्तविंशतिनक्षत्रान्तर्गतविंशतिसंख्याकनक्षत्रे ॥ तत्रजातस्यफलंयथा । भूयोभूयः स्तूयमानानुरक्तो भक्तोदेवेषुमान्योतिदक्षः । पूर्वाषाढाज-

भकालीयदिशादाषाढः स्यादे रि
वर्जितान्तम्॥ पूसादर्शापायाच॥
पूर्वाह्णः। पुं० द्विधाविभक्तदिनस्य
पूर्वभागे॥ यथा। आवर्तनात्तु पू
र्वाह्णो ह्यपराह्णस्ततः परः। आ
वर्तनात्०वासरस्यच्छायापरिवर्तना
त्प्रागितिशेषः॥ त्रिधाविभक्तदि
नस्यप्रथमभागे॥ सचत्रिंशद्दण्डदि
नमानेसूर्योदयावधिदशदण्डात्मकः
कालः यथा। पूर्वाह्णोवैदेवानां
मध्यंदिनंमनुष्याणामपराह्णः पि
तृणामितिश्रुतिः॥ अङ्गः पूर्वम्
। पूर्वापराधरैकदेशिसमासः।
राजाहःसखिभ्यष्टजितिटच्। अ
ह्नादेशोणत्वम्॥
पूर्वाह्णेतनम्। त्रि० पौर्वाह्णिके॥
पूर्वाह्णेभवः। विभाषापूर्वाह्णा
पराह्णाभ्याम्०इतिट्युट्युलौतुट्च
। घकालतनेष्विति अलुक्॥
पूर्वेद्युः। अ० प्रातःकाले। धर्मवा
सरे॥ पूर्वस्मिन्नहनि॥ सद्यः पर
दित्यादिनापूर्वशब्दादेद्युस्प्रत्ययो
निपात्यते॥
पूषः। पुं० ब्रह्मदारुणि। तूत०इ०
भा०॥ पूषञ्जडौ। इगुपधात्कः॥
पूषकः। पुं० ब्रह्मदारुणि॥ पूषएव
कः॥
पूषा। पुं० सूर्य्ये॥ जगतः पोषणा
त्। पुष्णाति। पुषपुष्टौ। श्वन्नु-
क्षन्पूषन्निति निपातितः।
पूषभाषा। स्त्री० अमरावत्याम्।
इन्द्रनगर्य्याम्। सुरपुर्य्याम्॥
पूषमुहृत्। पुं० शिवे॥
पूषा। स्त्री० पिङ्गलापृष्ठवर्त्तिन्यां ना-
ड्याम्॥ पूषातुपिङ्गलापृष्ठे नील-
जीमूतसन्निभा। याम्यभागस्यनेत्रा-
न्ताद्यावत्पादतलंगता॥
पृक्का। स्त्री० मरुन्मालायाम्। पिशु-
नायामोषधौ। असारक०इ०भा०
। पिडिं०इ०गौ०भा०स्पृश्यते।स्पृ
शसंस्पर्शने। वा० कक्। पृ०॥
पृक्तम्। न० धने॥ त्रि० सञ्चिते॥
सम्पर्कयुक्ते॥ पृच्यते। पृची०।
क्तः॥
पृक्तिः। स्त्री० सम्पर्के। स्पृष्टौ।
स्पर्शे॥ पर्चनम्। पृचीसम्पर्के।
क्तिन्॥
पृच्छा। स्त्री० अनुयोगे। प्रश्ने॥ प्रच्छ
नम्। प्रच्छज्ञीप्सायाम्। गुरोश्चह
लइत्यः। सम्प्रसारणम्॥
पृच्छितनुः। पुं० प्रश्नलग्ने॥
पृच्छ्यम्। त्रि० प्रष्टव्ये॥
पृतना। स्त्री० सेनामात्रे॥ सेनावि
शेषे। तिस्रएवाहिनीपु॥ अर्द्ध भा:॥
२४३। रथा: २४३। अश्वा:७२
९। पादातिका:१२१५। समस्तस
ङ्ख्ययाखषिचतुर्विंशतिभि: स्मृ
ता। २४३०॥ प्रियते। पृङ्व्या-

यामे । वा० तनः गुणाभावश्च ॥

पृतनाषाट् । पुं० इन्द्रे ॥ पृतनांसह ते । षहमर्षणे । छन्दसिसहइति० ण्वि : सहेरितिष : ॥

पृथक् । अ० भिन्ने । विनार्थे । अन्तरे ण । ऋते ॥ अमरकोषे ॥ नानार्थे ॥ पर्थयति । पृथप्रक्षेपे । वा० कक् ॥

पृथक्त्वम् । न० पृथक्प्रत्ययासाधारण कारणत्वे ॥ यथा । सङ्ख्यावत्तपृ थक्त्वंस्यात्पृथक्प्रत्ययकारणम् । अन्योन्याभावतोनास्य चरितार्थत्व मुच्यते ॥ अस्मात्पृथगियंनेतिप्रती तिर्हिविलक्षणा॥ पृथक्तं निरूपयति सङ्ख्यावदिति । पृथक्प्रत्ययासाधा रणकारणंपृथक्त्वम् । तन्निष्यता- दिकंसंख्यावत् । यथानित्ये ष्वेक- त्वंनित्यम्० अनित्ये अनित्यम्० आ श्रयद्वितीयक्षणेचोत्पद्यतेआश्रयना- शान्नश्यति० तथापृथक्त्वमपिद्वित्वादि वत्द्विपृथक्त्वादिकमपीत्यर्थः । हेयो पादेयविवेके ॥ भेदे ॥ भावेत्त्व : ॥ पृथग्भावे । परस्परभिन्नत्वे ॥

पृथक्त्वचा । स्त्री० मूर्वायाम् । छर्क- रीला० इ० भा० । देव्याम् । म- धुरसायाम् ॥ पृथक्त्वचायस्याः ॥

पृथक्पर्णी । स्त्री० पृश्निपर्ण्याम् । चि अपर्ण्याम् । पीठवनी० इ० भा० । चाकुल्या० इ० भा० ॥ पृथक्अस न्नंपर्णमस्याः । पाककर्णेतिङीष् ॥

पृथगात्मता । स्त्री० विवेके ॥ व्यक्तौ ॥ पृथगात्मायस्य । तस्यभावः । त ल् । तलन्तंस्त्रियाम् ॥

पृथगात्मिका । स्त्री० व्यक्तौ ॥

पृथग्जनः । पुं० मूर्खे ॥ नीचे । अधमे ॥ पृथक्कार्योजनः असंभ्य- त्वात्पृथग्जनः । शाकपार्थिवादिः ॥ सज्जनेभ्यः पृथग्भूतोजनोवा ॥ त्रि० पापिनि ॥ भिन्नलोके ॥

पृथग्रूपः । त्रि० बहुविधे ॥ पृथ ग्रूपमस्य ॥

पृथग्वर्त्मात्मा । पुं० वायौ ॥ पृथक्- नानाविधंवर्त्मसञ्चरणमात्मास्वभा वोऽस्य ॥

पृथग्वादः । पुं० द्वैतिनि ॥ पृथक् नानावस्तु० इत्येवंवदनंयस्य ॥

पृथग्विधः । त्रि० नानारूपे ॥ पृथक् धर्माधर्मादिसाधनवैचित्र्येण० पर स्परविलक्षणाविधायस्य ॥

पृथग्बीजः । पुं० भल्लातके ॥

पृथक् । भिन्ने । विलक्षणे ॥ प्रथयति । प्रथं० । प्रथः कित्सम्प्रसारणञ्च श्यजि : ॥

पृथवी । स्त्री० भुवि । पृथिव्याम् ॥ प्रथते । प्रथविस्तारे । प्रथेः षवन् सम्प्रसारणञ्चेत्यवे। षित्वान्ङीष् ॥

पृथा । स्त्री० कुन्त्याम् । वसुदेवस्वस रि । पाण्डोः पत्न्याम् ॥

पृथाजः । पुं० कुन्तीपुत्रे । युधिष्ठि

रभीमादौ ॥ पृथायाः पृथायांवा जातः जनी० । ड ः ॥ अर्जुनपाण्डपे ॥

पृथापतिः । पुं० पाण्डुनृपे॥ पृथायाःपतिः ॥

पृथिका । स्त्री० शतपद्याम् ॥

पृथिवी । स्त्री० गोत्रायाम् । क्ष्मायाम् । भूमौ । शब्दस्पर्शरूपरसतन्मात्र सहितादगन्धतन्मात्रादुत्पन्नायांशब्द स्पर्शरूपरसगन्धगुणायाम् ॥ पृथिवीपञ्चमंभूतंघ्राणश्चाध्यात्ममुच्यते । अधिभूतंतथागन्धोवायुस्तत्राधिदैवतम् ॥ न्यायमतेनपृथिवींविभजते । गन्धवतीपृथिवी । साद्विधा । नित्याऽनित्याच । नित्यापरमाणुरूपा । अनित्याकार्यरूपा । पुनस्त्रिविधा । शरीरेन्द्रियविषयभेदात् । शरीरमस्मदादीनाम् । इन्द्रियंगन्धग्राहकंघ्राणंनासाग्रवर्ति । विषयोमृत्पाषाणादिः । इति ॥ प्रथते । प्रथविस्तारे। प्रथेःषिवन्सम्प्रसारणञ्च। षित्वान्ङीष् ॥ प्राणप्रदानात्सपृथुर्यस्माद्भूमेरभूत्पिता। ततस्तुपृथिवीसंज्ञामवापाखिलधारिणी ॥ गन्धोघ्राणेन्द्रियग्राहिकाठिन्यंगौरवं तथा । वसुन्धरागुणाएतेगदिता गुणवेदिभिः ॥ रविचन्द्रमसोर्यावन्मयूखैरवभासते । ससमुद्रसरिच्छैलातावतीपृथिवीस्मृता ॥

पृथिवीचित् । पुं० राजनि ॥ पृथिव्यांचयतिवसति । चि० । क्विप् । तुक् ॥

पृथिवीगीता । स्त्री० विष्णुपुराणोक्त पृथिवीकथायाम् ॥

पृथिवीतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥

पृथिवीपतिः । पुं० भूपाले ॥ पृथिव्याःपतिः ॥ नाऋषिः कुरुतेकाव्यं नारुद्रोरुद्रमर्चति । नादेवांशोददात्यन्नं नाविष्णुः पृथिवीपतिः ॥ ऋषभाख्यौषधे ॥ कृतान्ते ॥

पृथिवीपालः । पुं० राज्ञि ॥

पृथिवीशक्रः । पुं० राजनि ॥

पृथुः । पुं० अग्नौ । त्रेतायुगेसूर्यवंशीयपञ्चमनृपे । वेणनृपस्यदक्षिणकरमथनाज्जाते । प्रजारञ्जनादादिराजोपाधिंप्राप्ते॥ पृथते । प्रथप्रख्याने । प्रथिम्रदीतिकुः सम्प्रसारणञ्च ॥ श्योनाकवि० ॥ स्त्री० त्वक्पत्र्याम् । हिङ्गुपत्र्याम् ॥ कृष्णाजीरके अहिफेने० । त्रि० । महति । विस्तीर्णे ॥ स्थूले ॥ निपुणे ॥

पृथुकः । पुं० चिपिटे । चिउडा० इ० भा० ॥ यथा । शालयः सतुषाआर्द्राभृष्टाअस्फुटितास्ततः । कुट्टिताश्चिपिटाः प्रोक्तास्ते स्मृता पृथुकाअपि ॥ पृथुकागुरवोवातनाशनाः श्लेष्मलाअपि । सक्षीरा बृंहणावृष्याबल्याभिन्नमलाश्चते॥ पृथु

रैव । संज्ञायांकन् ॥ यद्वा प्रथते ॥ प्रथप्रख्याने । पर्थयति॰पथ्य तेवा । पृथुप्रक्षेपे । चु॰ । अर्भकपृथुकेति पृथेर्वाकुकन्॰प्रथ:सम्प्रसारणञ्च ॥ यद्वा । पृथुकायति । कै शब्दे । आतइतिक : ॥ त्रि॰ शिशौ । अर्भके ॥

पृथुका । स्त्री॰ हिङ्गुपत्र्याम् ॥ बालिकायाम् ॥

पृथुकोल : । पुं॰ राजबदरे ॥

पृथुच्छद : । पुं॰ दर्भे ॥ त्रि॰ वृहत्पत्रे ॥

पृथुपत्र : । पुं॰ रक्तलशुने ॥ हरिद्र्भे ॥

पृथुपलाशिका । स्त्री॰ शट्याम् ॥

पृथुरोमा । पुं॰ मत्स्ये ॥ पृथूनिमहान्तिरोमाण्यस्य । रोमशब्दे नप द्योर्जे तिस्वामी । वल्कलमितिसर्वधर : ॥ त्रि॰ वृहल्लोमयुक्ते ॥

पृथुल : । त्रि॰ विशाले ॥ पृथुपृथुत्वमस्यास्ति । सि॰लच् ॥ पृथु पृथुत्वंलातिवा । क : ॥

पृथुला । स्त्री॰ हिङ्गुपत्र्याम् ॥ टाप्

पृथुशिम्ब : । पुं॰ श्योनाकप्रभेदे ॥

पृथुशेखर : । पुं॰ पर्वते ॥ पृथुर्महान्शेखरोऽस्य ॥

पृथुसेन : । पुं॰ राज्ञि ॥ पृथ्वीसेना यस्य ॥

[illegible] : । पुं॰ शूकरे ॥

पृथूदकम् । न॰ तीर्थविशेषे:प

पृथूदर : । पुं॰ मेषे ॥ त्रि॰ वृहत्कुक्षौ ॥

पृथ्वी । स्त्री॰ भूमौ । अचलायाम् । धरायाम् ॥ म॰ त्वक्पत्र्याम् कपल्याम् हिङ्गुपत्र्याम् ॥ कृष्णजीरके ॥ हस्तीन्मातरि ॥ वृहदेलायाम् ॥ पुनर्नवायाम् ॥ प्रथते प्रथविस्तारे॰ प्रख्यानेवा । प्रथिम्रदिभ्रस्जांसम्प्रसारणमितिकु : । वोतोगुणवचनादितिङीष् ॥ वर्णवृत्तविशेषे । तल्लक्षणं यथा । जसौजसयलावसुग्रहयतिश्चपृथ्वीगुरुरिति । अपिच । पयोधरयुगताम्रत्नकनकयुग्मताटङ्किनीसुवर्णरुचिकङ्कणाललितभावबन्नूपुरा । सुवर्णरुचिरालसच्छवणकपवत्कुण्डलाभुजङ्गपतिवर्णिताङ्करतिच्छन्नपृथ्वीमम ॥ यथा । स्रताधरतटीचनखसितमङ्गरागव्ययोदृशोरपिचशोभिमाभवतिकारणादन्यत: । वृदंतवपरप्रियानिभृतसङ्गमव्यञ्जकंमुखयदिदमञ्जनरश्मिसचार्द्वचन्द्र गते ॥

पृथ्वीका । स्त्री॰वृहदेलायाम् ॥ कृष्ण जीरके ॥ कलाजाज्याम् ॥ हिङ्गुपत्र्याम् ॥ प्रथते । प्रथप्रख्याने । फर्फरीकादयश्चेतिसाधु : ॥

पृथ्वीकुरवक: । पुं॰ श्वेतमन्दारे ॥

पृथ्वीजम् । न॰ गडलवणे ॥

पृदाकुः। पुं॰ वृश्चिके। व्याघ्रे॥ सर्पे॥ चित्रके॥ पर्दते। पर्द॰। पर्देर्नित्सम्प्रसारणमल्लोपश्चे तिकाकुप्रत्यय :॥

पृश्नि :। स्त्री॰ रश्मौ॥ त्रि॰ अल्पतनौ॥ स्पृशति स्पृश्यतेवा। स्पृशसंस्पर्शे। घृपृश्नीतिसाधु :॥ पृच्छति॰पृच्छ्यतेवा। पर्षति॰पृष्यते वा। प्रच्छज्ञीप्सायाम्। पृषुसेचने वा। पूर्ववत्साधु :॥

पृश्निका। स्त्री॰ कुम्भिकायाम्॥

पृश्निगर्भः। पुं॰ गदाग्रजे।श्रीकृष्णे॥

पृश्निपर्णी। स्त्री॰ पृथक्पर्ण्याम्। अङ्घ्रिवल्लिकायाम्। चकरोत्॰इ॰ पिठवनि॰ इ॰ च॰ भा॰। चाकुलिया॰ इ॰ गौ॰ भा॰॥ पृश्निपर्णीत्रिदोषघ्नीवृष्योष्णामधुरासरा। हन्तिदाहज्वरश्वासरक्तातीसारतृड्वमी :॥ पृश्निरल्पं पर्णमस्या :। पाककर्णेतिङीष्॥

पृश्निभद्र :। पुं॰ श्रीकृष्णे॥

पृश्निशृङ्ग :। पुं॰ विष्णौ॥ गणेशे॥

पृश्नी। स्त्री॰ वारिपर्ण्याम्॥

पृषत्। पुं॰ मृगे॥ न॰ विन्दौ॥ त्रिश्वेतविन्दुयुक्ते॥ पर्षति। पृषुसेचने। वर्त्तमानेपृषद्बृहन्महदिति अतिप्रत्ययोगुणाभावश्चनिपात्यते। शतृवदस्यकार्यम्॥

पृषत :। पुं॰ पृषाकमृगे। चित्रमृगे॥ यथा। पृषतश्चन्द्रविन्दुःस्याद्धरिणात्किञ्चिदल्पकः॥पृषतस्तुभवेत्स्वादुर्ग्राहकःशीतलोलघुः। दीपनोरोचन : श्वासज्वरदोषत्रयास्रजित्॥ इति॥ विन्दौ॥ त्रि॰ श्वेतविन्दुयुक्ते॥ पर्षति। पृषु॰। पृषिरञ्जिभ्यांकिदित्यतच्॥ यद्वा। पृषता : विन्दव : सन्त्यस्य। अर्शआद्यच्॥

पृषताम्पति :। पुं॰ वायौ॥

पृषताश्व :। पुं॰ वायौ। अनिले॥ पृषतोमृगविशेषोऽश्वोवाहनमस्य॥

पृषती। स्त्री॰ मृग्याम्॥

पृषत्क :। पुं॰ बाणे। शरे॥ पर्षति पृषु॰। लट : शतृ। संज्ञापूर्वकत्वान्नगुण :॥ यद्वा। वर्त्तमाने पृषन्महदितिसाधु : स्वार्थेकन्॥

पृषदश्व :। पुं॰ गन्धवहे। पवने। वायौ॥ पृषन्मृगभेदोऽश्वोवाहनमस्य॥ पृषतामम्बुकणानामश्वइवेतिवा॥

पृषदाज्यम्। न॰ सदध्याज्ये। दधिमिश्रितघृते॥ पृषच्चतदाज्यञ्च॥ यद्वा। पृषद्भिः सहितमाज्यम्॥

पृषद्बल :। पुं॰ वायुश्वे॥

पृषन्ति :। पुं॰ विन्दौ॥ यथा। पय: पृषन्तिभि: स्पृष्टावांतिवाता : शनै : शनैरितिजाम्बवतीविजयकाव्यम्॥

पृषभाषा। स्त्री॰ इन्द्रपुर्याम्॥

पृषाकरा । स्त्री० क्षुद्राश्मनि । वटखराइ०भा० ॥

पृषातकम् । न० सदध्याज्ये ॥

पृष्टम् । न० सामगानांमाध्यन्दिनसवनेगीयमानस्तोत्राणांमध्ये ॥ त्रि० कृतप्रश्ने । उपामन्त्रिते ॥ पृच्छे:क्तः ॥

पृष्टव्य : । त्रि० जिज्ञासिते ॥

पृष्ठम् । न० शरीरपश्चाद्भागे । पार्श्वस्थाने । पीठ०इ०भा० ॥ अस्यशुभाशुभलक्षणंयथा । सुस्निग्धंमांसलंपृष्ठमभग्नञ्चाप्यरोमशम् । सधमानांविपर्यस्तंनिर्द्धनानांप्रकीर्त्तितमितिसमुद्र: ॥ चरममात्रे ॥ पृष्यते । पृषु० । तिथपृष्ठगृथेतिसाधु ॥ स्तोत्रविशेषेपिपृष्ठम्० चित्राधिकरणे० पृष्ठै: स्तुवतइत्यादौतथानिर्णयात् ॥

पृष्ठग्रन्थि : । पुं० गडौ । कुब० इ०भा० ॥

पृष्ठत : । अ० पश्चात् । पृष्ठदेशे ॥ पृष्ठ इति । आद्यादित्वात्तसि: ॥

पृष्ठदृष्टि : । पुं० भल्लूके ॥

पृष्ठमांसाद : । त्रि० परोक्षे दोषाभिधायिनि ॥ वाक्याभिधायिनि ॥ इ० चिकागडभेष : ॥

पृष्ठमांसादनम् । न० परोक्षे दोषकीर्त्तने ॥ त्रि० तद्वति ॥

पृष्ठवंश : । पुं० रीढके । पृष्ठास्थिनि ॥ सतुगर्भेमासमात्रे सम्भवति ॥

पृष्ठवक्र : । पुं० पृष्ठपार्श्वे ॥

पृष्ठवास्तु । न० गृहस्योपरिगृहे ॥

पृष्ठवाट्०ड् । पुं० युगपार्श्वगवृषे । पष्ठवाहिनि ॥

पृष्ठवाह : । पुं० } वृषे ॥
पृष्ठवाहक : । पुं० }

पृष्ठवाह्य : । पुं० भारवाहकवृषे । स्थौरिणि । पृष्ठ्यौ ॥

पृष्ठशृङ्ग : । पुं० वनच्छागे ॥

पृष्ठशृङ्गी । पुं० शभीरौ । सैरिभे ॥ शंढे । भीमसेने । वृकोदरे ॥

पृष्ठहायन : । पुं० धान्यविशेषे ॥ मतङ्गजे ॥

पृष्ठी । पुं० मत्स्यविशेषे ॥

पृष्ठोदय : । पुं० राशिविशेषे ॥ मेषो-वृष:कर्कटश्चधनुर्मकरएवच । पृष्ठोदया: षडेवैतेमीनश्चापितथैवच ॥

पृष्ठ्य : । पुं० स्थौरिणि । पृष्ठेनभारवहनशीलेघोटके । न० पृष्ठवर्त्ते ॥ यज्ञविपर्यये: स्मरन्ति ॥ पृष्ठानांसमूह : । पृष्ठायन ॥ प्रशस्तमतिप्रयितंपृष्ठमस्य । अन्येष्वपीतिडदा

पृष्णि : । पुं० सूर्ये ॥

पृष्णिका } स्त्री० } कम्भ्यां । कुम्भ्याम् ॥
पृष्णी । }

पेचक : । पुं० उलूके । वायसारातौ । कौशिके ॥ घूके ॥ गजलाङ्गूलमूले । तद्गुदाच्छादकमांसपिण्डवि

शेषे ।। पचति० पच्यतेवा० टुःकर्म्मे न । हुपचष् ० ।। पचिमच्योरिस्ची- पधायाइविधुन् । चतइत्त्वम् । पु गन्ते तिगुणःपर्यन्ते ० मेघ० । यृके ॥
पेचकी । पुं० हस्तिनि ॥
पेचिल : । पुं० गजे । हस्तिनि ॥
पेचु । न० पेचुल्याम् ॥
पेचुकम् । न० नाडीचशाके। पेचुल्याम् ॥ विकाराइशेषेके चुकमितिपाठः
पेचुली । स्त्री० पेचुनि । नाडीचशाके
पेट : । पुं० प्रहस्ते । पेटति । पिट० । प० अच् ॥
पेटक : । पुं० न० पिटके । पुस्तकादीनांमञ्जूषायाम् । पिटार० इ० भा० ॥ त्रि० कदम्बके । समूहे ॥ पेटति । पिटशब्दसंघातयो : । ण्वुल् ॥
पेटाक : । पुं० पिटायाम् । पेटके ॥
पेटिका । स्त्री० वृक्षविशेषे० । कुबेराच्याम् । कृष्णार्गलिकायाम् ॥
पेटी । त्रि० पेटके ॥
पेडा । स्त्री० पेटके । मञ्जूषायाम् । बृहत्पेटाके ॥ पिण्डते । पिडिसंघाते । प० अच् । अनित्यत्वान्नुम् ॥
पेत्वम् । न० अमृते ॥ घृते ॥ पीयते । पा० । अन्येभ्योपिदृश्यतइति० इत्वन् ॥
पेपीयमान : । त्रि० अत्यासक्त्यापीयमाने ॥
पेयम् । न० पयसि । जले ॥ दुग्धे ॥ मद्ये ॥ षड्विधान्नान्तर्गतान्नवि० । यथा। भोज्यंपेयंतथाचूष्यंलेह्यंखाद्यंच चर्वणम् । निष्यं षड्वैवभक्ष्यं स्याद- न्नमष्टविधंस्मृतम् ॥ इ० रा० नि० ॥ त्रि० पानयोग्यद्रव्ये । पातव्ये ॥ पातुंयोग्यम् । पा० । यत् । ईद्यति । गुण :॥
पेया । स्त्री० आगामाम् ॥ अक्कमण्डे ॥ सिक्थसमन्वितपेयद्रव्ये ॥ पेयाविधिर्गुणाश्च । चतुर्दशगुणेनीरेरक्तशाल्यादिभि : कृता । द्रवाधिका- स्वल्पसिक्थापेयाप्रोक्ताभिषग्वरै: ॥ सातिलघ्वीग्राहिणीचधातुपुष्टिविधायिनी ; स्वेदाग्निजननीक्षयावात- वर्चोनुलोमिनी । शुण्ठीसैंधवसंयुक्तादीपनीपाचनीचसा ॥ आमशूलघ्नीरुक्ष्यास्वादिवस्यविनाशिनी ॥ पातुंयोग्या । पा० । यत् । ईद्गुणौ । टाप् ॥
पेयूष : । पुं० न० अमृते ॥ नव्यदुग्धे । सप्तदिवसावधक्षीरे ॥ आसप्तरात्रप्रभवंक्षीरंपेयूषउच्यते ॥ पीयते० पीयतेऽनेनवा । पीयइतिसौत्रोधातुः प्रीतौ । पीयेरुषन् । बहुलवचनात्पक्षेगुण : ॥ अग्निमंदोगाल्कठिनत्वांगतेनयप्रसूताला :गोः क्षीरे ॥ क्षीरंतत्कालसूतायाघन-

पेयूषमुच्यते ॥ नव्यघृते ॥
पेरु : । पुं० सूर्ये ॥ वह्नौ ॥ समुद्रे ॥ पीयते । पीङ्पाने । निपीभ्यां रु : ॥
पेरोजम् । न० उपरत्नवि० । पेरजे । पिरोजा० इ० भा० ॥ तद्द्विविधम् । भस्माङ्गंहरितञ्च, तस्यगुणा : । पेरोजंसुकषायंस्यान्मधुरंदीपनंपरम् । स्थावरंजंगमञ्चैवसंयोगाच्चयथाविषम् ॥ तत्सर्वंनाशयेच्छीघ्रंशूलंभूतादिदोषजम । पाठान्तरम् यथा ॥ पेरोजंसुकषायंस्यान्मधुरंदीपनंद्वयो: । स्थावरादिविषघ्नंस्याद्धरितञ्चापरं शृणु ॥ शीताङ्गंनाशयेच्छीघ्रंशूलंतिमिरभूतजम् ॥ इ० रा० नि० ॥
पेलम् । न० अण्डकोषे ॥
पेलवम् । त्रि० विरले ॥ अत्रसावकाशत्वंप्रकार : ॥ पेलनम् । पिलभेदने । घञ् । पेलोस्यास्ति । अन्येभ्योपीतिव : ॥ कोमले कृशे ॥
पेवलि : । स्त्री० नृत्यविशेषे ॥ यथा । ताण्डवञ्चतथालास्यंद्विविधंनृत्यमुच्यते । पेवलिर्बहुरूपाचताण्डवंद्विविधंमतम् ॥ अङ्गविक्षेपबाहुल्यं तथाभिनयशून्यता । यत्रसापेवलिस्तम्या : संज्ञादेशीतिलोकत : ॥ छेदनंभेदनंयत्रबहुरूपामुखाबली ॥ ताण्डवंबहुरूपन्तद्दारुणागलमुद्धतमिति ॥
पेशलम् । न० सौकुमार्ये ॥ त्रि० रुचिरे । रम्ये । चारौ । सुन्दरे ॥ दक्षे । कुशले । चतुरे ॥ कोमले ॥ पिशअवयवे । भावेघञ् । पेशंलाति । ला० । क : ॥ वा० पिशेरलज्वा ॥ पेशोम्यास्ति । सिध्मादित्वालज्वा ॥ धूर्त्ते ॥ कर्मणामनसावाचावपुषाचशोभनत्वात्० पेशलोविष्णुर्वासुदेव : ॥ तथाविधोन्योपि ॥
पेश : । न० रूपे ॥
पेशस्कृत् । पुं० हस्ते ॥ कीटवि० । किमिरकि० इ० गौ० भा० ॥
पेशि : । पुं० शतकोटौ । वज्रे ॥ स्त्री० अण्डे ॥ पिशिअवयवे । इपिशिरुहिवतीत्यादिना० इन् ॥ माषविदले ॥
पेशी । स्त्री० सुपक्वकलिके ॥ मांस्याम् ॥ अण्डभेदे ॥ कृदिकारादक्तिन इतिङीष् । गौरादिर्वा ॥ पिशाच्याम् ॥ राक्षसीभेदे ॥ नदीविशेषे ॥
पेशीकोष : । पुं० पक्षिडिम्बे । अण्डे ॥ पेशीनांमांसखण्डानां कोषोभाण्डागारइतिस्वामी ॥
पेषणम् । न० चूर्णने । पिषॢसंचूर्णने भावेल्युट् ॥ खले ॥ स्नुहीद्रुमे ॥
पेषणि : । स्त्री० } पेषणशिलायाम् ।
पेषणी : । } दृशदुपलात्मि-

कायाम् । पट्टे । गृहकच्छपे । सि ल० ह० भा० ॥
पेषल: । त्रि० पेशले ॥
पैषाक: । पुं० पेषणस्थाने ॥
पैशुन: । पुं० कर्णे ॥
पैठर: । त्रि० उख्ये । स्थालीपक्वमांसादौ ॥ पिठरेसंस्कृतम् । संस्कृतंभक्षा इत्यण् ॥
पैठीनसि: । पुं० स्मृतिकारकेमुनिविशेषे ॥
पैण्डिन्यम् । न० भैचजीविकायाम् ॥
पैतामहम् । त्रि० पित्र्ये । पितामहसम्बन्धिधनादौ ॥ पितामहस्येदम् । तस्येदमित्यण् ॥ स्त्रियांपैतामही
पैतृकम् । त्रि० पितृसम्बन्धिनिधनादौ ॥ मुखिनस्थीयतेयत्रसदेश: खलुपैतृक: ॥ पितुरागतम् । पितुर्यच्चेतिचकाराट्ठञ् ॥ ङीपि०पैतृकीविद्या ॥
पैतृकभूमि:स्त्री०।पितृसम्बन्धिस्थाने॥
पैतृष्वसेय: । त्रि० पितुर्भगिनीसन्तौ॥पितृष्वसुरपत्यम् । ढकिलोप: । अतएवज्ञापकाड्ढक् ॥ स्त्रियांपैतृष्वसेयी ॥
पैतृष्वस्रीय: । त्रि० पितुर्भागिनेये । पैतृष्वसेये ॥ पितृष्वसुरपत्यम् । पितृष्वसुश्छण् ॥
पैत्त: । त्रि० पैत्तिके ॥
पैत्तिकम् । त्रि० पित्तजव्याधौ । पित्तसम्भवे ॥ पित्तस्यशमनंकोपनंवा वातपित्तश्लेष्मभ्य: शमनकोपनयोरितिठञ् ॥
पैत्रम् । न० पितृतीर्थे । तर्जन्यंगुष्ठयोर्मध्ये ॥ पितृणामिदम् । तस्येदमित्यण् ॥ त्रि० पितृसम्बन्धिनि ॥
पैत्राहोरात्र: । पुं० पितृलोकस्यदिवारात्रौ । नृणांमासे ॥ कृष्णपक्ष: पितृणांदिनम्०शुक्लपक्षोरात्रि: । पितृणामयम्०पैत्र: । पैत्रश्चासावहोरात्रश्च ॥
पैल्य: । पुं० दैवसर्गप्रभेदे ॥
पैप्पलम् । त्रि० पिप्पलकाष्ठे ॥ पिप्पलभस्मनि ॥ पिप्पलस्यावयवोविकारोवा । अवयवेचेत्यण् ॥
पैल: । पुं० ऋषिविशेषे । ऋग्वेदधारकेव्यासशिष्ये ॥ पीलायाअपत्यम् । पीलायावेत्यण् ॥
पैलेय: । पुं० पैले ॥ पीलायाअपत्यम् । अणभावे० द्व्यचइति० ढक् ॥
पैशाच: । पुं० अष्टप्रकारविवाहान्तर्गताष्टमविवाहे ॥ पैशाच: कन्याकांछलात् । छलमाहमनु: । सुप्तांमत्तांप्रमत्तांवारहोयत्रोपगच्छति । सपापिष्ठोविवाहानांपैशाचश्चाष्टमोधम: ॥ पिशाचस्येवायम् । अण् ॥ पिशाचएववा । स्वार्थिक: प्रज्ञाद्यण् ॥ दैवसर्गविशेषे ॥ त्रि० पिशाचसम्बन्धिनि ॥

पैशाचिक : । त्रि० पिशाचसम्बन्धिनि ॥

पैशुनम् । न० परस्मै परोक्षपरदोषप्रकाशने ॥ पिशुनस्यकर्मभावोवा । युवा० । अण्० ॥

पैशुन्यम् । न० अविज्ञातदोषाविष्करणे । पिशुनतायाम् । खलतायाम् ॥ पिशुनस्यदुर्जनस्यकर्मभावोवा । ब्रा० ष्यञ् ॥ परोक्षेपरदूषणकथने ॥ गुरुनृपतिबन्धुभ्रातृमित्रसकाशेषु-र्षोपघातार्थंदोषोपाख्यानं पैशुन्यमितिवदन्ति ॥

पैष्ट : । त्रि० पिष्टसम्बन्धिनि ॥

पैष्टिकम् । न० मद्यविशेषे ॥ पिष्टानां समूहे ॥

पैष्टी । स्त्री० विविधधान्यविकारजायांमदिरायाम् । वारुण्याम् ॥ पैष्टीकटुस्तीक्ष्णात्याद्दीषघ्नीडीसमापरा । वातहृत्कफकृत्स्त्रीषत्पित्तकृन्मोहनीचसा ॥ पिष्टस्येयम् । तस्येदमित्यण् । ङीप् ॥

पोगण्ड : । पुं० बालके ॥ बालआषोडषाद्वर्षात्पोगण्डश्चापिशब्दित : इतिनारद : ॥ दशवर्षीयबालके । त्रि० विकलाङ्गे ॥ पवते०पुनाति वा । विच् । पोर्गण्डएकदेशोस्य ॥

पोट : । पुं० वेश्मभूमौ । वास्तौ ॥

पोटगल: । पुं०नले । नरकट०नरसल० इ० भा० ॥ काशे । इक्षुगन्धायाम् । काँस० इ० भा० ॥ मत्स्यविशेषे ॥ पोटेनसंश्लेषेणगलति । गलअदने०सवर्णेच । अच् ॥

पोटा । स्त्री० स्त्रीपुंसलक्षणायाम् । स्त्रीपुंसयो : स्तनश्मश्र्वादि चिह्नयुक्तायाम्योषिति ॥ पोटयति । पुट भाषार्थश्चुरादि : । पचाद्यच् ॥ दास्यां ॥

पोट्टली । स्त्री० पोट्टलिकायाम् । पोटली० इ० भा० ॥ यथा । शुद्ध्यर्थं त्रिफलाक्काथेगुडूच्या : क्काथएववा । दोलायन्त्रे पुर : पाच्य : पोट्टल्या वस्त्रबद्धया ॥

पोड : । पुं० कपालास्थितले ॥

पोत : । पुं शिशौ ॥ वहित्रे । समुद्रतरणार्थेनौकाविशेषे । समुद्रयाने । वार्वटे । जहाँजा० जहाज० इ० आधुनिकभाषा ॥ यथा । समुद्रयानेरत्नानिमहामौल्यानिसाधुभि : रत्नपारीक्षकै : सार्द्धमानयिष्ये वहूनिच ॥ शुकेनसहसंप्राप्तोमहान्तं लवणार्णवम् । पोतारूढास्तत : सर्वे पोतवाहैरुपामिता : ॥ अपारेदुस्तरेऽगाधेयांतिवेगेननिस्त्वश : । इ० वाराहेगोकर्णमाहात्म्याध्याय : ॥ पोतोदुस्तरवारिराशितरणेदीपोन्धकारागमे इत्यादि ॥ गृहस्थाने । पोता०इ० गौ० भा० ॥ वासंसि ॥ दशवर्षीयगजे ॥ पुनाति०पूयते

वा । पूञ्० । इसिनृग्निविशितितन् ॥ यद्वा । पवते । पूङ्० । पूर्ववत्तन् ॥

पोतकी । स्त्री० श्यामायाम् । सोनचिडी॰ इ० भा॰ ॥ पूतिकायाम् उपोदिकायाम् । मालवे॰ अमृतवल्लरीतिप्रसिद्धा । पोईशाक इ०भा॰ ॥ पोतकीशीतलास्निग्धाश्लेष्मलावातपित्तनुत् । अकंठ्यापिच्छलानिद्राशुक्रदारक्तपित्तजित् ॥ बलदारुचिक्रत् पथ्या बृंहणी तृप्तिकारिणी ॥

पोतज : । पुं० कुञ्जरादौ ॥

पोतवणिक् । पुं० सांयात्रिके । नावा नानावाणिज्यकरे ॥ पोतेनौपलक्षितोवणिक ॥

पोतवणिक्प्रिय : । पुं० वृक्षप्रभेदे ॥ पोतवणिज : प्रियायस्य : ॥

पोतरक्तक : । पुं० कैनिपाके । पतवार॰ इ० भा॰ ॥ हालि० इ० गौ० भा० ॥

पोतवाह : । पुं० नियामके । गुणवृक्षोपरिस्थितेनाविकवि० ॥ वहित्रवाहके । डाँडी० इ० गौ० भा० ॥ पोतंवहति । वह० । कर्म्मण्यण् ॥

पोताच्छादनम् । न० वस्त्रकुट्टिमे ॥

पोताधानम् । न० क्षुद्रागडमत्स्यसंघाते । पोना० इ० गौ० भा० ॥ पोतेवहित्रेऽाधीयन्ते । धाञः क र्मणिल्युट् ॥ यद्वा । पोतोऽर्भक: आधीयतेऽत्र ॥ अधिकरणेल्युट् ॥

पोतास : । पुं० कर्पूरविशेषे ॥

पोतिका । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥ पूतिकायाम् ॥ मूलपोत्याम् ॥

पोती । स्त्री० पचिणांसल्यपर्य्यं ॥ पोतस्यक्षुद्रनौकायाम् ॥ पोतात्वयसिप्रथम इतिङीप् ॥

पोता । पुं० ऋत्विजि ॥ पुनाति । पूञ्० । तृन्विधावृत्त्विक्षुचानुपसर्गस्येतित्वन् ॥ नप्तृनेष्टृत्वष्टृहोतृपोतृभ्रातृजामातृदुहितृ इति साधु : ॥ विष्णौ ॥

पोत्रम् । न० वस्त्रे ॥ शूकरमुखाग्रे ॥ हलमुखाग्रे । लाङ्गलाग्रे ॥ पूयतेऽनेन । पूञ्० । हलसूकरयो: पुवइतिष्ट्रन् ॥ वहित्रे ॥

पोत्रायुध : । पुं० शूकरे ॥

पोत्री । पुं० कोले । सूकरे ॥ पोत्रंमुखाग्रमस्त्यस्य । अतइनि : ॥

पोत्ररथा । स्त्री० जिनशक्तिवि० । विमुखायाम् । बच्चकालिकायाम् । मायादेव्याम् ॥

पोलिका । स्त्री० पिष्टकविशेषे ॥ यथा । कुर्यात्समितयातीवतन्वींपर्पटिकांतत : । खेदयेत्तलपक्वैतान्तुपोलिकांजगदुर्बुधा : ॥ तांखादेत्तप्तकायुक्तांतस्यामगडकवद्गुणा : ॥

पोलिन्द : । नौकावयवविशेषे । पाद्म

रकी ॥
पोली । स्त्री० पिष्टकवि० । पूपाल्याम् । चपर्ब्याम् ॥
पोष : । पुं० पोषणे ॥
पोषक : । त्रि० पालनकर्त्तरि ॥
पोषणम् । न० पुष्टौ । पुषपुष्टौ ॥ ल्युट् ॥ धृतौ ॥
पोषयित्नु : । पुं० कोकिले ॥ भर्त्तरि ॥ द्विजे ॥ त्रि० पोषके । पोषणकर्त्तरि ॥ पोषयति । पुष० । स्तनिहृषिपुषीत्यादिना० इत्नुच् ॥
पोष्टा । पुं० पतीके । काँटाकरञ्ज० इ० गौ० भा० ॥ त्रि० पोषणकर्तरि ॥ पुष्णाति । पुष० । तृच् ॥
पोष्टृवर : । त्रि० पोषकश्रेष्ठे ॥
पोष्य : । त्रि० प्रतिपाल्ये । पोषणीये । अवश्यसम्वर्धनीये पोष्यवर्गे ॥
पोष्यपुत्र : । पुं० पुत्रप्रतिनिधौपालनासुतत्वंप्राप्ते ॥
पोष्यवर्ग : । पुं० परिजने । प्रतिपालनीयगणे ॥ यथा मातापितागुरु : पत्नीत्वपत्यानिसमाश्रिता : । अभ्यागतोऽतिथिश्चाग्नि : पोष्यवर्गाश्रमीनव ॥
अपिच । मातापितागुरुर्भ्राताप्रजा: दीना : समाश्रिता : । अभ्यागतो तिथिश्चाग्नि : पोष्यवर्गउदाहृत : ॥ भरणंपोष्यवर्गस्य प्रशस्तं स्वर्गसाधनम् । नरकंपीडनेचास्यतस्माद्यत्नेन तंभरेत् ॥ पोष्याणांवर्ग : ॥
पौंसवनम् । न० पुंसवनसंस्कारे ॥
पौंस्नम् । न० पुंस्त्वे ॥ पुंसइदम् । स्त्रीपुंसाभ्यांनञ्स्नञौ भवनादिति. स्नञ् ॥ त्रि० पुंसुभवे ॥ स्त्रियांपौंस्नी ॥
पौगण्डम् । न० पञ्चाब्दानन्तरंदशाब्दपर्यन्तायामवस्थायाम् ॥ यथा । कौमारंपञ्चमाब्दान्तंपौगण्डंदशमावधि । कैशोरमापञ्चदशात्यौवनन्तुतत : परमिति ॥ आचार्यप्रमुखांह्निपौन : पौन्यं नतर्मतौ । यतो गण्डावस्थतेनपौगण्ड : सम्मतोबुधैरिष्य्,तौ स्तदवस्थावति । त्रि० ॥
पौण्डरीकम् । न० प्रपौण्डरीके । पुण्डरीकमिव । शर्करादिभ्योऽण् ॥
पौण्डर्यम् । न० ओषधीभेदे । स्थलपद्मे । प्रपौण्डरीके ॥ पौण्डर्यंमधुरं तिक्तंकषायंशुक्रलंहिमम् । चक्षुष्यं मधुरंपाकेवर्ण्यं पित्तकफास्रनुत् ॥
पौण्ड्र : । पुं० चंदेरौ० इ० प्र० देशे ॥ भीमसेनस्यसङ्ख्ये ॥ पौंडा० इ० प्र० इक्षुविशेषे ॥ पुण्ड्राते । पुडिखण्डने । स्फायीतिरक् । प्रज्ञाद्यण् ॥
पौण्ड्रक : । पुं० श्वेतपौंडा० इ०प्र० इक्षौ ॥ वातपित्तप्रशमनोमधुरोरसपाकयो : । सुशीतोबृंहणोबल्य : पौण्ड्रकोभीरुकस्तथा ॥ पौण्ड्रदेशो

इषेश्चादौचचिये पश्चाद्विहितक्रिया लोपादिनाशूद्रत्वमापन्ने दस्युपदेशं च्चं जात्यन्तरे ॥ शौण्डिकायामै- श्याज्जातेर्जातिवि० । पुंडो० इ० गौ० भा० । पुण्ड्र एव । स्वा० कन् ॥

पौण्ड्रवर्द्धन : । पुं० देशा० । विहा र० इ० भा० ॥

पौण्ड्रक : । पुं० पुण्ड्रे चौ । सेव्ये । अतिरसे ॥

पौतिमाष्य : । पुं० वेदप्रसिद्धेऋषिवि शेषे ॥ पूतिमाषस्यगोत्रापत्यम् । गर्गादिभ्योयञ् ॥

पौत्तिकम् । न० घृतवर्णेमधुनि ॥ या कृष्णामशकोपमालघुतरा : प्रायो- महापिण्डिकावध्नानास्तरुकोटरा- न्तर्गता : पुष्पासवंकुर्वते । तान्तज् ज्ञैरिहपुत्तिकानिगदितस्ताभि:कृतं सर्पिषातुल्यं यन्मधुतद्धनैचरजनै : संकीर्तितंपौत्तिकम् ॥ पौत्तिकंमधु रूक्षोष्णं पित्तदाहास्रवातकृत् । वि दाहिमेहकृच्छ्रघ्नं ग्रन्थ्यादिक्षतशो- षिषु ॥ पुत्तिकाभि: कृतम् । संज्ञा यामित्यण् ॥

पौत्र : । पुं० पुत्रस्यपुत्रे । नप्तरि । पोता० इ० नाती इ० भा० ॥ पु- त्रस्य०पुत्यास्यापत्यम् । अनृष्यानन्त र्यविदादिभ्योऽञ् ॥ न० पोतुर्भाव कर्मणो : ॥ उद्गा० अञ् ॥

पौत्रिकेय : । त्रि० पुत्रिकातनये ॥

पौत्री । स्त्री० पुत्रसुतायाम् । नप्त्या म् ॥ पुत्रस्यपुत्र्यास्यस्त्र्यपत्यम् । अञन्तत्वान्ङीप् ॥

पौन : । पुनिक : त्रि० पुन : पुनर्भ वे ॥ कालाट्ठञ् ॥

पौन : पुन्यम् । न० आभीक्ष्ण्ये । पु- न : पुनरित्यस्मिन्नर्थे ॥ पुन:पुनरि त्यस्यभाव : । ष्यञ् । अव्ययानांभ मात्रेटिलोपस्य०प्रातिपदिकाद्यर्थ उपसंख्यानमितिटिलोप : ॥

पौनरुक्तिक : । पुं० पुनरुक्तमधीयाने ॥ उ० ठक् ॥

पौनर्नवम् । न० पुनर्नवाशाके ॥

पौनर्भव : । पुं० द्वादशविधपुत्रान्तर्ग- तपुत्रवि० । पुनर्भूपुत्रे ॥ अपत्येर्थे ऽण् ॥ यापत्यावापरित्यक्ताविधवावा स्वयेच्छया । उत्पादयेत्पुनर्भूत्वास- पौनर्भवउच्यते ॥

पौरम् । न० कतृणे । रोहिषतृणे । रा मकर्पूर० इ० ख्याते॥ त्रि० नागरे । पुरोद्भूते ॥ पुरेभवम् । तत्रभवइ त्यण् ॥

पौरक : । पुं० गृहवाह्योपवने ॥ नि- ष्कुटस्तुगृहारामोवाह्यारामस्तुपौर क : ॥ इतिहेमचन्द्र : ॥

पौरन्दर : । पुं० पुरन्दरापत्ये ॥ त्रि० पुरन्दरसम्बन्धिनि ॥ अण् ॥

पौरन्दरी । स्त्री०पुरन्दराधिष्ठितदिशि

पौरव : । पुं० दुष्यन्तनृपतौ ॥ पूरोरप

त्यम् । पूरोरण् ॥ पुरुवंशे ॥ य० । द्रुह्योस्तुतनयाभोजा अनोस्तुम्लेच्छजातय : । पुरोस्तुपौरवोवंशेयत्र जातोसिपार्थिवेतिमात्स्ये ३४ऽध्याय : ।।

पौरस्त्य : । त्रि० प्रथमे ॥ पुरोभव : । दक्षिणापश्चात्पुरसस्त्यक् ॥

पौराणिक : । पुं० पुराणज्ञे ॥ पुराणमधीतेवेदवा । आख्यानाख्यायिकेतिहासपुराणेभ्यश्चेतिठक् ॥ लोकविदि ॥ पौराणिकोनिरस्हष्टिर्वालयोर्वास्थितिर्वातत्त्वमित्याह । तत्कल्पनामात्रम् । सतोऽसतश्चोत्पत्त्याद्यभावमयगौडपादैर्निर्णीतत्वात् ॥

पौराणिकी । स्त्री० पुराणोक्तायाम् ॥

पौरुषम् । न० पुरुषस्यभावे ॥ पुरुषस्यकर्मणि ॥ पुरुषस्यतेजसि ॥ आत्मसामर्थ्ये । यत्ने । उद्योगे । केनाप्युपायेनावश्यमिदंसम्पादयामीत्येवंविधोत्साहरूपेनिर्बन्धे ॥ उच्छास्त्रंशास्त्रितञ्चेतिपौरुषंद्विविधंस्मृतम् । तत्रोच्छास्त्रमनर्थायपरमार्थायशास्त्रितम् ॥ उच्छास्त्रंपरस्त्रीगमनपरद्रव्यापहारादि । शास्त्रितंनित्यनैमित्तिकानुष्ठानादि । अनर्थोनरक : । अर्थ्येषुस्वर्गादिषुपरमोर्थोमोक्ष : ॥ पुरुषस्यकर्मभावोवा । प्राणभृज्जातीत्यञ् । युवादित्वादण्वा । क्लीबाद्दिदैवमेवैकंप्रशंसन्तिनपौरुषम् । दैवंपुरुषकारेणघ्नन्तिशूरा : सदोद्यमा : इत्यन्निपुराणम् ॥ त्रि० ऊर्द्ध्वविस्तृतदो:पाणिनृमाने । पुरुषपरिमाणे । पुरुषा० इ० भा० ॥ दोषौचपाणीचतत्०ऊर्द्ध्वविस्तृतदो : पाणियेनस : तादृशोयेनस : तादृशोना० तस्ययन्मानंपरिमाणम् ॥तेनत्रापुंसायन्मीयतेतत्र ॥ पुरुषप्रमाणमस्यपुरुषहस्तिभ्यामण्चेत्यण् ॥ पौरुषोनद्:० पौरुषीनदी० पौरुषंसर : ॥

पौरुषेय : । पुं० पुरुषसङ्घे ॥ पुरुषस्यवधे ॥ पुरुषस्यपदान्तरे । पुरुषस्यस्थाने ॥ त्रि० आधुनिके । पुरुषेणकृते ॥ पुरुषस्यविकारे ॥ पुरुषस्यहिते ॥ पुरुषादधविकारसमूहतेनकृतेष्वर्थेषु० सर्वपुरुषाभ्यांणढञाविति ठन् ॥

पौरोगव: । त्रि० पाकशालाध्यक्षे । पुरोगा०इ०भा० ॥ पुर : पूजितोगौर्भूमि : पुरोगवी । गोरतद्धितलुकिटच् । तस्याअयम् । तस्येदमित्यण् ॥ यद्वा । पुर : प्रथमंयाच्यवस्तुषुगौर्नेत्रमस्य०पुरोगु: । गोस्त्रियोरितिह्रस्व : । तत: प्रज्ञाद्यण् ।।

पौरोडाश : । पुं० पुरोडाशे । पिष्टपिण्डे ॥ पुरोडाशएव । स्वार्थेऽण् ॥

पौरोडाशिक : । पुं० पुरोडाशिके ॥ पुरोडाशसहचरितोमन्त्र :-

पुरोडाश : । सएवपौरोडाश : । तस्यव्याख्यानस्तत्रभवोवा । पौरोडाशपुरोडाशात्ष्ठन् ॥

पौरोभाग्यम् । न० पुरोभागिन : कर्म्मणि ॥ ष्यञ् ॥

पौरोहित्यम् । न० पुरोहितस्यकर्म्मभावयो : । पत्यन्तपुरोहितादिभ्यो यक् ॥

पौर्णमास: । पुं० पौर्णमास्यांक्रियमाणे यागविशेषे ॥ पौर्णमास्यांभव:। सन्धिवेलाद्यृतुनक्षत्रेभ्योण् ॥

पौर्णमासी । स्त्री० पूर्णिमायाम् ॥ पूर्णमासोयस्याम् बहुव्रीहौकृते० स्वार्थेण् । सास्मिन्पौर्णमासीतिनिर्देशात् ॥ यद्वा । पूर्णमासोऽस्यांवर्त्तते०इति । पूर्णमासादण्वक्तव्य : । इत्यण् । ङीप् ॥

पौर्वदेहिकम् । त्रि० पूर्वदेहभवे ॥

पौर्वपदिक : । त्रि० पूर्वपदग्राहिणि। पूर्वपदंगृह्णाति । पदोत्तरपदंगृह्णातीतिठक् ॥

पौर्वापर्य्यम् न० कार्य्यकारणभावे ॥ साध्यसाधनभावे ॥

पौर्वाह्णिकम् त्रि० पूर्वाह्णेभव: । विभाषापूर्वाह्णापराह्णाभ्यामिति पक्षे ठञ् ॥

पौलस्त्य: । पुं० कुवेरे ॥ रावणे ॥ विभीषणे ॥ पुलस्त्येर्गोत्रापत्यम् । गर्गादिभ्योयञ् ॥ बहुत्वे पुलस्तय: ॥ राक्षसे ॥

पौलि: । पुं० आपक्के । भर्जितेइतियवादौ ॥ पोलति । पुलमहत्त्वे । ज्वलादित्त्वाण: । पौलेननिर्वृत्त : । सुतङ्गमादित्वादिञ् ॥

पौलुषि: । पुं० सत्ययज्ञे ॥ पुलुषस्यापत्यम् । इञ् ॥

पौलोमी । स्त्री० इन्द्राण्याम् ॥ पुलोमोमुनेरपत्यंस्त्री । तस्यापत्यमित्यण् । गोत्रत्त्वेनजातित्त्वान्ङीष्॥

पौष : । पुं० तैषे । सहस्ये । हैमने । तत्रजातफलम् । निगूढमल्ल : सुकृषाङ्गयष्टि : परोपकारीपिटविक्षशेन : । कष्टान्वितार्थं व्ययकृद्विधिज्ञ : पौष : प्रसूत : पुरुष : सुधीर : ॥ पौषीपौर्णमास्यस्मिन् । सास्मिन्पौर्णमासीत्यण् ॥ न० मद्दे ॥ युद्धे पुष्ययुक्तेऽन्हि ॥

पौषी । स्त्री० पुष्ययुक्तपौर्णमास्याम् ॥ पुष्येणयुक्तापौर्णमासी । नक्षत्रेणयुक्त : कालइत्यण् तिष्यपुष्ययोर्नक्षत्राणियलोप : । ङीप् ॥ पुष्ये नयुक्तायांरात्रौ ॥

पौष्करम् । न० पुष्करमूले ॥ पौष्करंकटुकंतिक्तमुष्णं वातकफज्वरान् । हन्तिशोथ,रुचिश्वासान्विशेषात् पार्श्वशूलनुत् ॥

पौष्करिणी । स्त्री० पुष्करिण्याम् ॥

पौष्टिकम् । न० पुष्ट्युत्पादककर्म्मणि

॥ पौरसमयेग। पाञ्चाद्नवस्नवि शेषे। कावाइ० द्र० गौ० भा०॥

पौष्ण :। पुं० सूर्यपुत्रे ॥ न० रेवती नक्षत्रे ॥

पौष्ययम्। वि० पुषयमिनिर्मिते ॥

पौष्कम्। न० धातुप्रभेदे। रीति पुष्पे ॥ पुषयस्यप्रतिकृति :। इवे प्रतिकृताविति कन्। ततः स्वार्थे० अण्॥

पौष्पी। स्त्री० पुष्पपुरे। पटना० द्र० भा०॥

प्याट्। अ० ह्वे। भोः। सम्बोधने॥ प्यायते। प्यैङ्वृद्धौ टप्रत्यय :

प्र। अ० प्रकर्षे॥ गतार्थे॥ प्रश्चादि कर्मदीर्घशभृशसम्भवतृप्तिषु। वियो गशुद्धिशक्तीच्छाशान्तिपूजाग्रदर्शने॥ यथा आदिकर्मणिप्रकृत:० प्रयात:। दीर्घे० प्रवजामूषका :। ईशे० प्रभुर्देशस्य। भृशार्थप्रवर्द्धन्तिदाया दा :। सम्भवे० हिमवतोगङ्गाप्रभ वति। तृप्तौ० प्रभुक्तमन्नम्। वि योगे० प्रोषित : शुद्धौप्रसन्नमुदक म्। शक्तौ० प्रशक्तोविप्रश्य। इ च्छायाम्० प्रार्थयतेकन्याम्। शान्तौ० प्रशान्तोग्नि :। पूजाया म्० प्राञ्जलि : स्थित : अग्रे० प्र वालम्। दर्शने प्रलोकयति। इत्यर्थ :॥

प्रकट :। त्रि० व्यक्ते। नि:सन्दिग्ध भातीतिव्यवहारगोचरे। स्पष्टे॥ उद्भूते॥ सम्प्रोदश्चेतिप्रशब्दात् स्वार्थेकटच् प्रत्यय :॥

प्रकटित :। वि० प्रकाशिते।

प्रकटोदितम्। न० विस्पष्टवाक्ये॥

प्रकण्व :। पुं० देशविशेषे॥

प्रकथनम्। न० प्रकर्षेणप्रतिपादने॥ यथागाथा : प्रकुरुते। प्रकथयती त्यर्थ :। गन्धनावक्षेपणे तिप्रकथने आत्मनेपदम्॥

प्रकम्पन :। पुं० वायौ॥ नरकविशे षे॥ न० कम्पातिशये॥

प्रकर :। पुं० संहतौ। सङ्घे॥ विकीर्णकुसुमादिषु। न० जोङ्गके। प्रकीर्यते कृविक्षेपे। ऋदोरप्॥

प्रकरणम्। न० प्रस्तावे॥ यथा। भोजनप्रकरणे सैन्धवमानयेतिलव णे प्रतीतिगमनप्रकरणे तत्वस्य प्रतीतिर्भवतीति॥ रूपकभेदे। अभिनेयप्रकारे॥विश्रामे॥ ग्रन्थ सन्धौ। ग्रन्थस्यविच्छेदे॥ तल्लक्षणं यथा। शास्त्रैकदेशसम्बद्धं शास्त्र कार्यान्तरेस्थितम्। आहु : प्रकर णंनामग्रन्थभेदंविपश्चित :॥ अत्र मीमांसका :॥ विनियोगविधे : सहकारिभूतं षुषट्सुप्रमाणेषुचतु र्थप्रमाणे॥ उभयाकांक्षाप्रकरणम्। यथा। प्रयाजादिषुसमिधोयजती

स्यादिवाक्ये फलविशेषस्यानिर्देशात् समिद्यागेनभावयेदितिवोधानन्तरंकिमित्यस्य उपकार्याकाङ्क्षा॰दर्शपूर्णमासवाक्ये पिदर्शपूर्णमासाभ्यांस्वर्गंभावयेदितिवोधानन्तरंकथमित्यस्य उपकारकाकाङ्क्षा। इत्थं चोभयाकाङ्क्षयाप्रयाजादीनांदर्शपूर्णमासाङ्गत्त्वम्। तच्चप्रकरणं द्विविधम्॰महाप्रकरणमवान्तरप्रकरणञ्चेति। तत्रमुख्यभावनासम्बन्धिप्रकरणंमहाप्रकरणम्॰तेनचप्रयाजादीनांदर्शपूर्णमासाङ्गत्त्वम्। एतच्चप्रकृतावेवोभयाकाङ्क्षायाः सम्भवात्। नतुविकृतौ॰तत्रप्रकृतिवद्विकृतिः कर्त्तव्येत्यतिदेशेनकथम्भावाकाङ्क्षायाउपशमेनापूर्वाङ्गानामप्युभयाकाङ्क्षयाविनियोगासम्भवात्। तस्मादपूर्वाङ्गानांस्थानादेवविकृत्यर्थत्वमिति। अङ्गभावनासम्बन्धिप्रकरणमवान्तरप्रकरणम्। तेनचाभिक्रमणादीनांप्रयाजाद्यङ्गत्वम्। तच्चसन्दंशेनैवज्ञायते॰तदभावेचाविशेषात्सर्वेषांफलभावनाकथम्भावेनग्रहणप्रसङ्गेनप्रधानाङ्गत्वापत्तेः। एकाङ्गानुवादेनविधीयमानयोरप्यङ्गयोरन्तरालेविहितत्वंसन्दंशः। यथा॰अभिक्रमणं॰तद्भिसमानयतउपभृतस्तेजोवाइत्यादिनाप्रयाजानुवादेन॰किञ्चिदङ्गं-

विधायविधीयते॰तदनन्तरमपिप्रयाजानुवादेनप्रयाजत्वम्॰यस्यैवंविदुषः प्रयाजाइत्यन्ते॰प्रैभ्योलोकेभ्योभ्रातृव्यान्नुदते॰अभिक्रामंजुहोत्यभिजित्यै इतितदनन्तर मपिप्रयाजानुवादेनयोवैप्रजानांमिथुनंवेदेत्यादिनाकिञ्चिदङ्गं विधीयते। अतःप्रयाजाङ्गमध्येऽभिहितमभिक्रमणंतदङ्गं प्रयाजैरपूर्वंकृत्वायागोपकारंभावयेदितिज्ञाते॰कथमेभिरपूर्वंकर्त्तव्यमिति॰कथम्भावाकाङ्क्षायाः सत्वात्। साचसन्दंशपतितैरभिः क्रमणादिभिः शाम्यति। नचाङ्गभावनायांकथम्भावाकाङ्क्षाभावः। भावनासाम्येनतत्रापितत्सम्भवात्। यदिदंप्रकरणंतत्क्रियायाएवसाक्षाद्विनियोजकंद्रव्यगुणयोस्तुतद्द्वारा। तथाहि॰यजेतस्वर्गकामइत्यत्रफलभवनायां कथम्भावाकाङ्क्षायाःसन्निधपठितमश्रूयमाणफलकंक्रिया- जातमुपकार्याकाङ्क्षयेतिकर्त्तव्यतात्वेनाऽन्वेति॰ (*) क्रियायाएवलौकिककथम्भावाकाङ्क्षायामन्वयदर्शनात्। नहिकुठारेणच्छिन्द्यादित्यत्रकथम्भावाकाङ्क्षायामनुच्चार्यमाणोपिहस्तोऽन्वेति॰किन्तुहस्तेनो द्यमननिपातनेत्यध्याहृतोद्यमननिपातनेनएव॰हस्तस्तुतद्वारैवान्वेतीतिसार्वजनीनमेतत्। इदंचस्थाना

दिभ्योबलवत् । अतएवाचैर्द्रीव्यति राजन्यमितिविदेवमाइयोधर्माअभि षेचनीयसन्निधौपठितापिस्थाना न्नतदङ्गम् ॰ किन्तुप्रकरणाद्राजसूया ङ्गमितिमीमांसका : ॥

प्रकरणसम: । पुं॰ नैयायिकानांपदा र्थान्तरविशेषे ॥ तल्लक्षयति । य- स्मात्प्रकरणचिन्तासनिर्णयार्थमपदि ष्ट : प्रकरणसम : ॥ ४७ ॥ सद्धेतु: स्वसाध्यस्यपरसाध्याभावस्यवा ॰ नि- र्णयार्थमपदिष्ट : प्रयुक्त : प्रकरण- समउच्यते । अत: इत्याकाङ्क्षया माह । यस्मात्प्रकरण पक्षप्रतिप क्षाविंतिभाष्यम् । साध्यतदभावव- त्ताविंतितदर्थ: । तथाचनिर्णयार्थम् प्रयुक्तोहेतुर्यंचनिर्णयंजनयितुमशक्त स्तुल्यबलेनपरेणप्रतिबन्धात् ॰ किन्तु धर्मिण:साध्यवत्त्वंतदभाववत्त्वम्वेति चिन्तांजिज्ञासांप्रवर्तयतिसप्रकरण सम : । यद्वा प्रकृष्टं करणंलिङ्गंपरा मर्शो वा ॰ कोहेतुरनयो ; साधक: ॰ एतयो : क : परामर्श : प्रमेतिवा यत्रजिज्ञासाभवतीत्यर्थ : । यस्मा- दित्यादितुवस्तुस्थितिमात्रम् । लक्ष णन्तुतुल्यबलविरोधिपरामर्शकाली नपरामर्शविषयत्वंस्वसाध्यपरामर्श कालीनतुल्यबलविरोधिपरामर्शो- वा । विरोधिपरामर्शस्यचहेतुनिष्ट त्वमेकज्ञानविषयत्वसम्बन्धेन । अ

न्यथाहेतोर्दुष्टत्वंनस्यात् । अयम्बुद्ध शाविशेषेदोषइष्यत : सर्व तार्थ विरोधिपरामर्शकालेदुष्टत्वमितिमेवे त्त्ववधेयम् ॥ ४७ ॥

प्रकरी । स्त्री॰ नाट्याङ्गे ॥ चतुष्पथभूमौ ॥

प्रकर्ष: । पुं॰ विशेषे । अधिके ॥ उत्क र्षे ॥ यथा । गुणप्रकर्षजजनोगु रज्यतेनजानुरागप्रभवाहिसम्पद: ॥ प्रकर्षणम् । कृष॰ । घञ् ॥

प्रकाण्ड: पुं॰ न॰ विटपे ॥ तरोर्मूल शाखान्तरे । मूलादारभ्यशाखाव धिमध्ये । स्कन्धे ॥ त्रि॰ प्रशस्ते ॥ प्रगत : काण्डोऽधमोयस्मात् । प्रश स्तोगौ : गोप्रकाण्ड । प्रकाण्डस्य रूढिशब्दत्वात्प्रशंसावचनैरितिस समास : ॥ प्रकाण्डाते । काण्डिभेद ने । चु॰ । एरच् । पृ॰ ॥ प्रकाम्यते । कमु॰ णिङ् । वरण्डादयश्चेतिडोवा ॥

प्रकाण्डर : । पुं॰ द्रुमे ॥

प्रकामम् । अ॰ अतिशये ॥

प्रकामम् । त्रि॰ निकामे । यथेप्सिते ॥ प्रकमनम् । कमु॰ । घञ् ॥

प्रकार : । पुं॰ भेदे ॥ सामान्यस्यभेद केविशेषे ॥ सादृश्ये ॥ प्रकरणम् । कृओघञ् ॥

प्रकाश : । पुं॰ दीप्त्यै । आतपे ॥ स्फुटे । प्रकटे । उल्बणे । व्यक्ते ॥ प्रहासे ॥ बुद्धिपरिणामविशेषेविष- याकारे ॰ दीपवत् । स्वविषयावरण

विरोधिनिसत्वकार्ये ॥ प्रभाते॥ न० कांस्ये ॥ त्रि० त्यक्ते । प्रकाशनम् प्रकाशतेवा । काशृदीप्तौ । घञ्० पचाद्यच्वा ॥ चतिप्रसिद्धे ॥
प्रकाशक: । पुं० सूर्यादिवदन्यावभासकेपरमात्मनि ॥ सूर्यादिषु ॥ त्रि० व्यञ्जके । अवभासके । प्रकाशकर्त्तरि ॥ प्रकाशयति । काशृ० । ण्वुल् ॥
प्रकाशकज्ञाता । पुं० कुक्कुटे ॥ त्रि० प्रकाशज्ञातरि ॥
प्रकाशन: । पुं० प्रकाशके ॥ प्रकाशयति । काशृ०ल्यु: ॥
प्रकाशमान: । त्रि० भासमाने ॥ विश्वोपलब्धात्मनासदाप्रकाशमानमेवब्रह्मे तियथा ॥
प्रकाशात्मा । पुं० दिवाकरे । सूर्य्ये ॥ प्रकाशआत्मास्वरूपंयस्य ॥ त्रि० व्यक्तस्वभावे ॥
प्रकाशित: । त्रि० व्यक्तीकृते । दर्शिते । आविष्कृते । प्रकटिते । सञ्जातप्रकाशे ॥ ता० इतच् ॥
प्रकाश्यो । त्रि० दीप्तिजनके ॥
प्रकीर्ण: । पुं० पूतिकरञ्जे ॥ न० ग्रन्थविच्छेदे ॥ चामरे ॥ त्रि०असङ्गते ॥ नानाप्रकारमिश्रिते ॥ यथा । प्रकीर्ण: पुष्पाणांहरिचरणयोरञ्जलिरयमितिवेणीसंहार: ॥ विस्तृते । विक्षिप्ते ॥ य० । प्रकीर्णभागडमनवेत्त्यकारिणींसदैवभर्त्तु: प्रतिकूलवादिनीम् । परस्यवेश्माभिरतामलज्जामेवंविधांस्त्रीपरिवर्जयामीतिलक्ष्मीचरित्रम् ॥ प्रकीर्यतेस्म । कृविक्षेपे । क्त: ॥
प्रकीर्णक: । पुं०अश्वे ॥ न० चामरे ॥ विस्तारे । ग्रन्थविभेदे ॥ पापवि० ॥ यदनुक्तंतत्प्रकीर्णकम् । अनुक्तम०अनुक्तनिष्कृतिकम् । प्रकीर्णपातकेज्ञात्वागुरुत्वमथलाघवम् । प्रायश्चित्तंबुध: कुर्यात्ब्राह्मणानुमतेसदा ॥ विवादपदे ॥ नष्टंयत्रपूर्वेषुसर्वंतत्स्यात्प्रकीर्णकम् ॥ संज्ञायांकन् ॥
प्रकीर्त्तित: । त्रि० कथिते ॥ प्रकर्षेणकीर्त्तित: ॥ यथा । प्रभूतमल्पंकार्यंवायोनर: कर्त्तुमिच्छति । सर्वारम्भेणतत्कुर्य्यात् सिंहादेकंप्रकीर्त्तितम् ॥
प्रकीर्य्य: पुं० पूतिकरञ्जे । कलिकारके । कठकरञ्ज०इ०भा० । नाटाकरञ्ज०इ० गौ०भा० ॥ घृतकरञ्जे ॥ रौठाकरञ्जे ॥ त्रि०विप्रकीर्ये ॥ प्रकीर्यते । क्त । अघ्न्यादित्वाद्यक् ॥
प्रकृत: त्रि०प्रस्तुते । प्रकरणप्राप्ते ॥ यथा । प्रकृतमनुसराम: ॥ प्रकर्षकृते ॥ अविकृते ॥ प्रक्रियतेस्म । कृञ्: क्त: ॥

प्रकृतार्थः त्रि० प्रकरणप्राप्तस्याऽभिधेये
प्रकृति : । स्त्री० अमात्यादिषु ॥ तेच
। यथा । स्वाम्यमात्यसुहृत्कोषरा-
ष्ट्रदुर्गबलानिच । राज्याङ्गानिप्रकृत
य : । इति ॥ प्रकृते : प्रभावस्तु
क्तोदेवीभागवतेइन्द्रं प्रतिहरिश्चन्द्र
नृपेण यथा । भुङ्क्तेशक्रनृपोराज्यं
प्रभावात्प्रकृतेर्ध्रुवम् । यजतेचम-
हायज्ञैः कर्मपूर्तंकरोतिचेति ॥ प्र
कृष्टंकरोतिराज्यमिति । क्तिच् ॥
स्वभावे ॥ सांसिद्धिकीस्वाभाविकी
सहजाप्रकृताचया । प्रकृतिःसेति
विज्ञे यास्वभावंनजहातिया ॥ जा
तौ॥ लिङ्गे॥ लिङ्गम्० व्यक्तम् । स्त्री
पुन्नपुंसकञ्चेतिस्वामी । यथा० त्रती
याप्रकृतिः शण्ढः ॥ पौरवर्गे । पौ
राणांश्रेणिषु ॥ शिल्पिनि ॥
शक्तौ ॥ सापञ्चविधायथा । साप
ञ्चविधायथा। गणेशजननीदुर्गाराधा
लक्ष्मीसरस्वती । सावित्रीचसृष्टिवि
धौप्रकृतिःपञ्चमीस्मृतेति॥ निरुक्ति
स्तु । प्रकृष्टवाचकः प्रश्चकृतिश्चसृष्टि
वाचक :। सृष्टौप्रकृष्टायादेवीप्रकृ
ति : साप्रकीर्तिता ॥ गुणे प्रकृष्टे
सत्त्वे चप्रशब्दोवर्ततेश्रुतौ । मध्यमे
वर्ततेप्रश्चकृतिस्तुसृष्टिवाचक : सृष्टे
रादाचयादेवीप्रकृति : साप्रकीर्ति
तेति ॥ योषिति ॥ परमात्मनि ॥
प्रत्ययात्पूर्विकायाम् । प्रत्ययात्-

प्रथमे ॥ साद्विधा । धातु : प्रातिप
दिकञ्च ॥ पञ्चमहाभूतेषु ॥ करणे
॥ गुह्ये ॥ जन्तौ ॥ एकविंशत्यक्षरा
यांछन्दोवृत्तौ ॥ एकविंशतिस्यङ्के
॥ मातरि । जनन्याम् ॥ स्वास्थ्ये ॥
योनौ । उपादानकारणे । मूलप्र-
कृतौ । सत्वरजस्तमसांसाम्याव
स्थायाम् ॥ यथा । सत्वंरजस्तमश्चै
वगुणत्रयमुदाहृतम् । साम्यावस्थि
तिरेतेषांप्रकृतिःपरिकीर्तिता॥ के
चित्प्रधानमित्याहुरव्यक्तमपरेजगुः
। एतदेवजगत्सृष्टिंकरोतिविकरो
तिच ॥ मूलप्रकृतिरविकृति : ।
प्रकरोतीतिप्रकृतिः । साचविकृतिः
प्रकृतिरेवेत्यर्थः । कस्मात्० इत्यत
उक्तंमूलेति । मूलञ्चासौप्रकृतिश्चे
ति० मूलप्रकृतिः । विश्वस्यकार्यक
लापस्यसामूलंनत् त्वस्याम् लान्तर
म्० अनवस्थाप्रसङ्गात् । नचानवस्था
यामस्तिप्रमाणमितिभाव : । इति
साङ्ख्यविद : ॥ अविद्यायाम् ॥
प्रकृतिर्नाममाया । साचसत्वरजस्त
मोगुणमयीअघटनघटनापटीयसी-
मिथ्याज्ञानात्मिका पारमेश्वरीश-
क्ति: ॥ प्राग्जन्मकृतधर्माधर्मज्ञाने
च्छादिसंस्कारैवर्तमानजन्मन्यभिव्य
क्त ० सर्वत्रबलवति ॥ पुरुषार्थभ्रंस-
हेतुभूतायामनिर्वचनीयस्वभावायां
त्रिगुणात्मिकायांसर्वविकारकारण

भूतायांभगवन्मायायाम् ॥ मायान्तु प्रकृतिंविद्यात् । प्रक्रियतेऽनयेति-प्रकृतिरुपादानकारणं विद्याज्ञानी-यादिस्त्वर्थः ॥ पराऽपरभेदेनप्रकृतिर्द्विधा । पराचेतन्यलक्षणा॰अपराचेतन्यलक्षणा । यथा भूमिरापोऽनलोवायुः खंमनोबुद्धिरेवच । अहङ्कारइतीयंमेभिन्नाप्रकृतिरष्टधा ॥ अपरेयमितस्त्वन्यांप्रकृतिंविद्धिमे पराम् । जीवभूतांमहाबाहोययेदं धार्यतेजगत् ॥ इति । समग्राङ्गोपदेशे ॥ यत्रसमग्राङ्गोपदेशः साप्रकृतिः । यथादर्शपौर्णमासादिः । तत्प्रकरणेसर्वाङ्गपाठात् ॥ प्रकृतिवद्विकृतिः कर्तव्य तिमीमांसकानांव्यवस्था । तत्रयस्मिन्यागे॰इति कर्तव्यतोपदिष्टा यागान्तरेणोपजीव्यतेसाप्रकृतिः । येनचोपजीव्यते साप्रकृतिरितितदर्थः ॥ प्रकरणम् । डुकृञ्॰ । क्तिन् ॥ प्रकुरुते । क्तिच् ॥

प्रकृतिजः । त्रि॰ स्वभावप्रभवे । प्रकृतेरभिव्यक्तेरागद्वेषादौ ॥ प्रकृतेर्जातः । जनी॰ । डः ॥

प्रकृतित्वम् । न॰ तत्त्वान्तरोपादाने ॥ तदेवप्रकृतिसंख्याङ्ख्यनयेऽभिमतम् । अतोयद्यपिपृथिव्यादीनामपि गोघट वृक्षादयोविकाराः सन्ति॰ एवंतद्विकारभेदानांपयोबीजादीनां दध्यङ्कुरादयः॰ तथापिगवादयो बीजादयोवापृथिव्यादिभ्यस्तत्त्वान्तरम् । सर्वेषांगोघटादीनांस्थूलत्वमिन्द्रियग्राह्यत्वञ्चसममितिनतत्त्वान्तरम् ॥

प्रकृतिदान्तः । त्रि॰ स्वभावतएवोपशान्ते ॥ प्रकृत्यादान्तः ॥

प्रकृतिलयः । पुं॰ प्रधानलये । प्रकृतौसंश्लेषे ॥ पुरुषतत्त्वानभिज्ञस्य॰ वैराग्यमात्रात्प्रकृतिलयः । प्रकृतिग्रहणात्प्रकृति महदहङ्कारभूतेन्द्रियाणिगृह्यन्ते । तेष्वात्मबुध्योपास्यमानेषुलयः । वैराग्यात्प्रकृतिलयः ॥

प्रकृतिविकृतिः । स्त्री॰ महदादिसप्तसु ॥ महदाद्याः प्रकृतिविकृतयः सप्त । प्रकृतयश्चविकृतयश्चताइति-प्रकृतिविकृतयः सप्त । तथाहि । महत्तत्वमहङ्कारस्यप्रकृतिर्विकृतिश्च मूलप्रकृतेः । एवमहङ्कारतत्त्वंतन्मात्राणामिन्द्रियाणाञ्चप्रकृतिर्विकृतिश्चमहतः । एवंपञ्चतन्मात्राणितत्त्वानिभूताना माकाशादीनांप्रकृतयोविकृतयश्चाहङ्कारस्य ॥

प्रकृतिविरूपम् । न॰ गगनादौ ॥ तत्त्वविभाजकोपाध्यवच्छिन्नाजनकत्वात् ॥ विरुद्धं रूपंविरूपम् । प्रकृतेर्विरूपम् ॥ त्रि॰ प्रकृतेरसमानरूपे ॥

प्रकृतिसरूपम् । न॰ महदादिसप्तके ॥

तत्त्वविभाजकोपाध्यवच्छिन्नजनकत्वात् । समानंरूपंसरूपम् । प्रकृतेः समानरूपे ॥

प्रकृतिस्थ : । त्रि० आयत्रूपभोगजनककर्मक्षयेप्राकृतावस्थानेनस्वस्वरूपेणास्थिते । स्वभावस्थे ॥ प्रकृतौतिष्ठति । ष्ठा० । सुपिस्थइतिकः ॥ विकारशून्ये ॥ प्रकृतौसाम्यावस्थायांतिष्ठतीतितथा ॥

प्रकृत्याख्या । स्त्री० अक्ष : पदवाच्यायांतुष्टौ ॥ प्रकृतिराख्यायस्याः ॥

प्रकृष्ट : । त्रि० प्रधाने । मुख्ये ॥ उत्तमे ॥ प्रकृष्यतेऽयम् । कृष० । कर्मणिक्तः ॥

प्रकेत : । पुं० चिह्नभूते ॥ प्रकृष्टःकेतः ॥

प्रकेतनम् । न० गृहे ॥ प्रकृष्टंकेतनम्

प्रकोष्ठ : । पुं० अपकक्षान्तरे ॥ विस्तृतकरेहस्ते ॥ मणिबन्धकूर्परयोरन्तरे ॥ प्रकुष्यतेऽनेन । कुषनिष्कर्षे । उषिकुषिगतिस्थञ् ॥ प्रकृष्टः कोष्ठंकुमूलंवा । अत्यादयइतिसमासः ॥ भुजे ॥

प्रक्खर : । पुं० अश्वकवचे । प्रखरे । पाखर० इ० भा० ॥ इ० अ०जा० ॥

प्रक्रान्ता । त्रि० उपक्रान्तकर्तरि । आरम्भकर्तरि ॥

प्रक्रम : । पुं० प्रथमारम्भे । उपक्रमे ॥ अवसरे ॥ क्रमे ॥ प्रक्रमणम् । क्रम० । घञ् ॥ ग्रन्थपरिचयार्थिक्रमपाठे ॥

प्रक्रान्त : । त्रि० प्रस्तुते प्रकरणस्थे ॥ आरब्धे ॥ प्रक्रामतिस्म । क्रमु० । क्त : ॥

प्रक्रिया : । स्त्री० नृपादीनांचामरधूननच्छत्रधारणादिव्यापारे । अधिकारे । उत्पादने । साधने ॥ प्रकारे ॥ औषधिप्रयोगे ॥ प्रकर्षायकरणम् । डुकृञ्० । कृञ : शचेतिशः । रिङ् । इयङ् । टाप् । प्रकृष्टकार्ये ॥

प्रक्रीडित : । त्रि० क्रीडाकरे ॥ प्रक्रीडति । क्रीड० । कर्तरिक्त : ॥

प्रक्लिन्न : । त्रि० प्रकर्षेणक्लेदयुक्ते ॥ तृप्ते ॥

प्रक्वण : । पुं० प्रक्वाणे । वीणायाः ध्वनिते ॥ क्वणशब्दे । क्वणोवीणायाश्चेत्यप् ॥

प्रक्वाण : । पुं० प्रक्वणे । वीणाशब्दे ॥ क्वणोवीणायांचेतिपाक्षिकोघञ् ॥

प्रक्षर : । पुं० अश्वसन्नाहे । प्रखरे । पाखर इ० भा० ॥ इ० हि० चं० ॥

प्रक्षालनम् । न० धावने । मार्जने ॥

प्रक्षालित : । त्रि० धौतेमार्जिते ॥

प्रक्षिप्त : । त्रि० कृतप्रक्षेपे ॥ प्रक्षिप्यतेस्म । क्षिप० । क्त : ॥

प्रक्षेप : । पुं० औषधादिषुक्षेपणीयद्रव्ये ॥ विक्षेपे ॥

प्रक्षेपणम् । निक्षेपणे ॥ प्रकर्षेणक्षेपणम् ॥

प्रक्षोभ : । पुं० प्रकृष्टक्षोभे ॥ न० चल ने ॥

प्रक्ष्वेडन : । पुं० सर्वलोहमयशरे । नाराचे ॥ प्रकर्षेणक्ष्वेदते । जिक्ष्विदा अव्यक्तशब्दे । ल्यु : । पृ० ।

प्रक्ष्वेदन : । पुं० प्रक्ष्वेडने । नाराचे ।

प्रखर : । पुं० हयसन्नाहे । पाखर० इ० भा० ॥ कुक्कुरे ॥ अश्वतरे ॥ वेसरे ॥ त्रि० अत्यन्तखरे ॥ अस्त्यु ये ॥

प्रख्य : । त्रि० उत्तरपदेतुल्यार्थवाचके । यथा । स्युरुत्तरपदेप्रख्य: प्रकार : प्रतिमोनिभ इतिहेमचन्द्र : ॥ स- न्मन : प्रख्यत्रय : सरस्वतेतितुल्यम् ॥

प्रख्या । स्त्री० कान्तौ । प्रख्यानम् । ख्या० । चक्षिङादेशोवा । आतश्चोपसर्गेइत्यङ् । टाप् ॥

प्रख्यात : । त्रि० प्रसिद्धे । प्रकृष्टख्यातयुक्ते । विख्याते ॥ प्रकर्षेणआख्यायि । ख्याप्रकथने । चक्षिङ:ख्याञ्वा । क्त : ॥

प्रख्यातपितृक : । पुं० प्रख्यातवप्तृके । विख्यातपितृके । आमुष्यायणे ॥ प्रख्यात : पितायस्य । कप् ।

प्रख्याति : । स्त्री० प्रकृष्टायाम् । प्रकृष्टायांकीर्तौ । विख्यातौ ॥

प्रख्यानम् । न० प्रतीतौ ॥

प्रगण्ड : । पुं० कूर्परोपरिकक्षपर्यन्तभागे । भुजमध्योपरिभागे ॥ प्रख्या सन्नीगण्ड : काण्डोऽस्य ॥

प्रगण्डी । स्त्री० बहि : प्राकारे ॥ दुर्गप्राकारभित्तौ शूराणामुपवेशनस्थाने ॥

प्रगतजानु : । त्रि० प्रगतजानुके ॥

प्रगतजानुक : । त्रि० प्रज्ञौ । वातादिनाविरलजानुके ॥ प्रगतेविरले- जानुनीयस्य । कप् ॥

प्रगन्ध : । पुं० पर्पटे ॥

प्रगल्भ : । त्रि० प्रतिभान्विते । प्रष्टव्यावसरे अक्षीणताप्रतिपत्त्यादियोगवति । प्रत्युत्पन्नमतौ । प्रगल्भते । गल्भधार्ष्ट्ये । पचाद्यच् । धृष्टे ॥ प्रौढे ॥ वाग्मिनि ॥

प्रगल्भता : । स्त्री० उद्धारवक्रसि ॥ त्रि० तद्वति ॥

प्रगल्भता । स्त्री० स्थानोत्कर्षे ॥ प्रगल्भभावे । उत्साहे । उद्यमे ॥ जि: शाद्धलं प्रयोगेषुबुधैः कलाप्रगल्भता

प्रगल्भा । स्त्री० नायिकाभेदे ॥

प्रगाढ : । त्रि० कृच्छ्रे ॥ दृढे ॥ प्रगाह्यतेस्म । गाहू० । क्त : । यस्यविभाषेतिनेट् ॥ भृशे ॥

प्रगाता । त्रि० उत्तमगायके ॥

प्रगाथ : । पुं० चतुर्थषष्ठीपादौयाईंतेप्रगाथ्युत्तरभ्या सित्वोत्तरयोरचर्दित्वे वक्ताद्विवचनाद्यचयोर्धौ- क्तिस: क्रियन्ते सप्रगाथउच्यते ॥

प्रकर्षेणगानंयत्र । यद्दा । प्रयह्यते । यस्य० । अकर्तरिचकारकइति कर्मणिघञ् । पृषोदरादित्वाद्ग्रह नकारयोर्लोप : । उक्थैर्युक्तरथावम् ॥

प्रगुण : । त्रि० ऋजौ ॥ प्रकृष्टागुणा यस्य ॥ प्रकृष्टलाघवादिगुणवति ॥

प्रगृह्य : । पुं० प्रातिशाख्यादिप्रसिद्धे पदविशेषे ॥ स्वरोऽहितत्वनसन्धीयते यस्यपूर्वाचार्यैः प्रगृह्यसंज्ञाविहिता प्रगृह्यते । ग्रहउपादाने । असन्निकर्षेनग्रहैरर्थः । पदास्वैरिबाह्या पक्ष्येषुचेतिक्यप् । ग्रहिज्येतिसम्प्रसारणम् ॥

प्रगे । अ० प्रातःकाले ॥ प्रगीयतेऽत्र वा । गैशब्दे । केप्रत्यय : ॥

प्रगेतन : । त्रि० प्रत्नतने । प्रातस्तने ॥ ॥ प्रगेभव : । सायञ्चिरमितिट्युट्युलौ ॥

प्रग्रह : । पुं० तुलासूत्रे ॥ बन्द्याम् । आकृष्टमनुष्यादौ ॥ नियमने ॥ भुजे ॥ हयादिरश्मौ ॥ रश्मौ सुवर्णालुमहीरुहे ॥ रशनायाम् ॥ कर्णिकारवृक्षे ॥ प्रकृष्टाभिनिवेशे ॥ बन्धने ॥ प्रकृतिभावाद्यवादाभावे परस्परमचोरसन्निकर्षे ॥ प्रगृह्यते । ग्रहउपादाने । प्रेवणिजाम् । रश्मौचेतिघञभावापक्षे० ग्रहवृदृनिश्चप् ॥

प्रग्राह : । पुं० तुलासूत्रे ॥ अश्वादौ नांवबन्धने ॥ अभीषौ ॥ प्रग्रहे । प्रगृह्यते । ग्रह० । प्रेवणिजां रश्मौचेतिघञ् ॥ यद्दा । प्रग्रहणम् ॥ ग्रह० । प्रेलिप्सायामितिघञ् ॥ यथा । पात्रप्रग्राहेणचरतिभिक्षुः । भिक्षापात्रोपादानेन पात्रंगृहीत्वेतियावत् ॥

प्रघटावित् । त्रि० शास्त्रगण्डे ॥

प्रघण : । पुं० ताम्रकुम्भे ॥ लोहमुद्गरे वहिर्द्वारप्रकोष्ठके । अलिन्दे ॥ प्रविशद्भिः पादैः प्रहन्यते । हन० । अगारैकदेशेप्रघणः प्रघाणश्चेति साधुः । द्वारदेशेद्वौप्रकोष्ठौ । आभ्यन्तरोवाह्यश्च । तत्रवाह्ये प्रकोष्ठे निपातनम् ॥

प्रघस : । पुं० असुरे ॥ दैत्यप्रभेदे ॥ प्रकर्षेणअत्ति । अद० पचाद्यच् । घस्लृभावे अच्यपसङ्ख्यानम् । उपसर्गेऽदइत्यपित्तु० घञपोश्चेति घस्लादेश : ॥

प्रघाण : । पुं० ताम्रकुम्भे ॥ लोहमुद्गरे ॥ अलिन्दे । वहिर्द्वारप्रकोष्ठके ॥ प्रविशद्भिः पादैः प्रहन्यते । हन० । अगारैकदेशेप्रघणः प्रघाणश्चेति साधुः । वाह्येप्रकोष्ठेनिपातनमिदम् ॥

प्रघात : । पुं० अभिसम्पाते । युद्धे ॥ प्रकर्षेणहननम्० हन्यतेवा । हन० । घञ् ॥

प्रघूर्ण: । पुं० अतिथौ ॥ त्रि० प्रकृष्ट घूर्णयुक्ते ॥

प्रचक्रम् । न० प्रस्थितायां सेनायां ॥ प्रस्थितं चक्रं सैन्यम् ॥

प्रचचा: । पुं० वृहस्पतौ ॥

प्रचण्ड: । पुं० श्वेतकरवीरे ॥ त्रि० दुर्वहे । दुर्धर्षे ॥ प्रतापिनि ॥

प्रचण्डमूर्त्ति: । पुं० वरुणद्रुमे ॥ त्रि० प्रतापयुक्तशरीरे ॥ प्रचण्डा मूर्त्तिर्यस्य ॥

प्रचण्डा । स्त्री० देवीविशेषे ॥ अस्या: स्थानं छगलण्ड: ॥ श्वेतदूर्वायाम् ॥

प्रचय: । पुं० समूहे ॥ प्रसङ्गे ॥ पुष्पावचये ॥ शिथिलाख्यसंयोगे ॥ अयञ्चपरिमाणजनक: । यथा । सङ्ख्यात: परिमाणाच्चप्रचयादपिजायते । प्रचय: शिथिलाख्योय: संयोगस्तेनजन्यते ॥ परिमाणंतूलकादीनाशस्त्वाश्रयनाशत: ॥ इ० भा० प० ॥ प्रचीयते । चिञ् एरच् ॥

प्रचयगमनम् । न० बाहुल्येनप्रसरणे ॥ प्रचयेनगमनम् ॥

प्रचर: । पुं० पथि ॥

प्रचरद्रूप: । त्रि० व्यक्तरूपे ॥

प्रचलकी । पुं० प्रचलाकिनि ॥

प्रचलाक: । पुं० शराघाते ॥ शिखण्डे । भुजङ्गमे ॥

प्रचलाकी । पुं० मयूरे ॥ भुजङ्गे ॥

प्रचलायित: । त्रि० निद्रादिनाघूर्णिते ॥ प्रचलइवाचरति । कर्त्तु: क्यङ्सलोपश्चेति० सन्नतात्कर्त्तरिक्त: ॥ प्रचलायाजातास्येतिवा । प्रचलायतेस्म । गत्यर्थेतिक्तोवा॥

प्रचलित: । त्रि० प्रस्थिते ॥

प्रचार: । त्रि० सततव्यवहारे ॥ व्यक्तौ । प्रकाशे ॥ प्रचरणम् । चर० । घञ् ॥

प्रचित: । त्रि० परिवृंहिते ॥ प्रचीयतेस्म । चिञ० । क्त: ॥

प्रचितकम् । न० दण्डकविभेदे ॥ य० । प्रचितकसमभिधोधीरधीभि: स्मृतोदण्डकोनद्वयादुत्तरै: सप्तभिर्यै: ॥ यथा मुरहरयदुकुलाम्भोधिचन्द्रप्रभोदेवकीगर्भरत्नचिलोक्यैकनाथ० प्रचितकपटसुरारिव्रजोद्दामदन्तावलस्तोमविद्रावणैकेशरीन्द्र । चरणनखरसुधांशुच्छटोर्म्मिष्वनि: शेषितध्यायिचेतोनिविष्टान्धकार० प्रणतजनपरितापोग्रदावानलोच्छेदमेघप्रसीदप्रसीदप्रसीद॥

प्रचीयमान: । त्रि० पुष्यमाणे ॥

प्रचुर: । त्रि० प्रभूते । प्राज्ये । वहुले ॥ प्रचोरयति । चुर० । इगुपधेतिक: । चुरादीनांणिजवैकल्पिक: ॥ प्रगतश्चुरायाइतिवा ॥

प्रचुरपुरुष: । पुं० चौरे ॥ वहुनरे ॥

प्रचेताः। पुं० वरुणे। अप्पतौ॥ मुनिविशेषे॥ प्राचीनबर्हिषस्तनयेषु॥ प्राचीनबर्हिषः पुत्राः शतद्रुत्यां दशाभवन्। तुल्यनामव्रताः सर्वे धर्मस्नाताः प्रचेतसः॥ त्रि० प्रकृष्टहृदि॥ प्रकृष्टं चेतोऽस्य॥ प्रचेतयति वा। चिती०। असुन्॥

प्रचेतसी। स्त्री० कट्फले॥

प्रचेताः। पुं० सारथौ॥

प्रचेलम्। न० पीतकाष्ठे॥

पचेलकः। पुं अश्वे॥

प्रचोदनी। स्त्री० कण्टकार्याम्॥ प्रचोदयति। चुदसञ्चोदने। ल्युट्॥

प्रचोदितः। त्रि० प्रेरिते॥

प्रच्छदः। पुं० आच्छादने॥

प्रच्छदपटः। पुं निचोले। येन तूलशय्यादि प्रच्छाद्यते तस्मिन् वस्त्रे इति स्वामी॥ डोलिकाद्यावरणपटे० इत्येके॥ स्त्रीपरिधानपटे० बुरका० इतिख्याते इत्यपरे॥ आस्तरणपटे॥ पिच्छौडा० पिच्छौडी नाम वाससि॥ प्रच्छदति० प्रच्छाद्यते अनेन वा। चुरादिण्यन्ताद्घः। छादेर्घे इति ह्रस्वः। प्रच्छदश्चासौ पटश्च॥

प्रच्छना। स्त्री० आमन्त्रणायाम्॥

प्रच्छन्नम्। न० अन्तर्द्वारे प्रकोष्ठीयगृहान्तर्द्वारि॥ प्रकर्षेणच्छन्नम्। कुगती तसमासः त्रि० गूढे॥ आच्छन्ने॥

प्रच्छन्नतस्करः। पुं० कितवकुशीलवादौ यथा॥ कितवान् कुशीलवान् क्रूरान् पाषण्डस्थांश्च मानवान्। विकर्मस्थान् शौण्डिकांश्च क्षिप्रं निर्वासयेत् पुरात्॥ एते राष्ट्रे वर्त्तमाना राज्ञः प्रच्छन्नतस्कराः। विकर्मक्रियया नित्यं बाधन्ते भद्रिकाः प्रजा इति मानवे नवमोऽध्यायः॥

प्रच्छन्नहृदयः। त्रि० गूढाभिप्राये॥ प्रच्छन्नं हृदयं यस्य॥

प्रच्छर्दिका। स्त्री० वमिरोगे॥ प्रच्छर्दनम्। छर्द वमने। रोगाख्यायाम्। ण्वुल्॥

प्रच्छादनम्। न० उत्तरीयवस्त्रे प्रावरणे॥

प्रच्छादितः। त्रि० आच्छादिते॥

प्रजनः। पुं० पशूनां गर्भग्रहणकाले॥ उपसरे। प्रथमगर्भग्रहे॥ स्त्रीगव्यादिषु पुङ्गवादीनां प्रथमगर्भाधानाय मैथुनाभियोगे॥ गर्भधारणे प्रजननम्। जनी०। घञ्। जनिवध्योरिति न वृद्धिः॥ यद्वा ण्यन्तादेरच्। प्रशब्दो धात्वर्थं विपरीतयति। प्रादुर्भावस्य वैपरीत्यञ्च गर्भग्रहणम्। तच्च प्रथमं द्वितीयादिकं वेत्यवचनाद् ग्रहणे इत्येके। हरदत्तस्वरसोऽप्येवम्। वृत्तौ तु प्रथमगर्भग्रहणमिति व्याख्यातम्॥

प्रजननम् । न० योनौ ॥ जन्मनि ॥ प्रगते ॥ पुत्रोत्पत्तौ ॥ ॥

प्रजनिका । स्त्री० मातरि ॥

प्रजनिष्णुः । त्रि० प्रजनशीले ॥ प्रपूर्वाज्जनीप्रादुर्भावेइत्यस्मादलङ्कृञ्निराकृञित्यादिना० इष्णुच् ॥

प्रजल्पः । पुं० वाक्यवि० । य० । असूयेर्ष्यामदयुजायोऽवधीरणमुद्रया । प्रियस्यकौशलोद्गारः प्रजल्पः सतु कथ्यते । इत्युज्ज्वलनीलमणिः ॥

प्रजवः । पुं० प्रकृष्टवेगे ॥

प्रजवी । त्रि० वेगिनि । प्रकृष्टवेगयुक्ते ॥ प्रजवति । जु: सौत्रोवेगेगतौच । प्रजोरिनिः ॥

प्रजा । स्त्री० लोके । जने ॥ सन्ताने ॥ यथा । येप्रजामीशिरेधीरास्ते श्मशानानिभेजिरे । येप्रजांनेशिरेधीरास्ते ऽमृतत्त्वंहिभेजिरे ॥ इति ॥ प्रकर्षेणवीजयोन्योः सङ्गाज्जायते । जनी० । उपसर्गेचसंज्ञायामिति ड: ॥ यथाहुः । नशङ्खाङ्कंनचक्राङ्कंनपद्माङ्कमिदंजगत् । लिङ्गाङ्कञ्चभगाङ्कञ्चतस्मान्माहेश्वरीप्रजेति ॥

प्रजागरः । पुं० प्रकर्षेणजागरणे ॥ राजानंकामिनंचौरंप्रविशन्तिप्रजागराः ॥ प्रकर्षेणजागर्त्ति । जागृ० । पचाद्यच् ॥

प्रजाता । स्त्री० जातापत्यायाम् । प्रसूतायाम् । प्रजायतेस्म । अस्मभर्वितरण्यर्थेचजनिः । गत्यर्थेतिक्तः ॥

प्रजातिः । स्त्री० प्रकृष्टेजन्मनि । उपनयने ॥

प्रजातीर्थम् । न० पुत्रोत्पत्तिपुण्यकाले ॥ पुत्रेजातेव्यतीपातेदत्तंभवति चाक्षयम् ॥

प्रजात्यानन्दः । पुं० सन्तानार्थेसम्भोगे ॥

प्रजादा । स्त्री० गर्भदात्रीक्षुपे ॥ त्रि० प्रजादातरि ॥

प्रजादानम् । न० रजते ॥

प्रजाध्यक्षः । पुं० दक्षादौ ॥ प्रजानामध्यक्षः ॥

प्रजानती । स्त्री० पण्डितायाम् । प्राज्ञायाम् ॥

प्रजापः । पुं० राजनि ॥ ॥

प्रजापतिः पुं० विधातरि । हिरण्यगर्भे । चतुरानने ॥ कश्यपे ॥ दिवाकरे ॥ वह्नौ ॥ त्वष्टरि ॥ जामातरि ॥ महीपाले । राज्ञि ॥ दक्षादौ ॥ दशप्रजापतयोयथा । मरीचिमत्र्यङ्गिरसौपुलस्त्यंपुलहंक्रतुम् । प्रचेतसंवशिष्ठञ्चभृगुंनारदमेवचेति ॥ एकविंशतिर्यथा । ब्रह्मास्थाणुर्मनुर्दक्षोभृगुर्धर्मस्तथायमः । मरीचिरङ्गिरात्रिश्चपुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ॥ वशिष्ठः परमेष्ठीचविवस्वान्सोमएवच । कर्दमश्चापियः प्रोक्तः क्रोधो

वांकृत्तोतएवच ॥ एकविंशतिरुत्य न्नास्ते प्रजापतय : स्मृता: । इति महाभारतेमोक्षधर्म्म : ॥ प्रजानां पति : ॥ कौटवि० ॥

प्रजापतितीर्थम् । न० कनिष्ठामूले ॥

प्रजापतिपति : । पुं० ब्रह्मणि । पितामहे ॥ प्रजापतीनांदक्षदीनांपति : ॥

प्रजापाल : । पुं० वायौ ॥ यथा । शीतांशु : क्लेदयत्युर्वीं विवस्वान् शोषयत्यपि । तावुभावपिसंश्रित्य वायु : पालयतिप्रजा : ॥ तत्रदक्षिणायनम् वर्षाशरद्धेमन्ता : । तेषु भगवानाप्यायतेसोमोऽम्ललवणमधुरास्त्ररसावलवन्तोभवन्ति । उत्तरोत्तरञ्चसर्वप्राणिनांवलमभिवर्द्धते । उत्तरायणञ्चशिशिरवसन्तग्रीष्मा : । तेषुभगवानाप्यायतेऽर्कस्तिक्तकषायकटुकाश्चरसावलवन्तोभवन्ति । उत्तरोत्तरञ्चसर्वप्राणिनांवलमपचीयते ॥

प्रजापालनम् । न० लोकानांसंरक्षणात्मकेभूपतेर्धर्मे ॥ यथा । चाटचारणचौरेभ्योवधबन्धभयादिभि : । पीडामाना : प्रजारक्षेत्कायस्थेभ्योविशेषत इतिवह्निपुराणम् ॥

प्रजावती । स्त्री० भ्रातृजायायाम् ॥ प्रजाऽस्त्यस्या: । तदस्यास्तीतिमतुप् ॥ सन्तानविशिष्टायाम् ॥

प्रजाहितम् । न० जले ॥ प्रजाभ्योहितम् ॥ त्रि० प्रजोपकारे ॥

प्रजिन : । पुं० वायौ ॥

प्रजुष्ट : । त्रि० प्रसक्ते ॥

प्रजेश्वर : । पुं० नृपे । राज्ञि ॥ प्रजानामीश्वर : ॥

प्रज्झटिका । स्त्री० मात्रावृत्तान्तरे ॥ य० । चत्वारिचतुष्कलकानिधेहि तत्रापिजगणमन्ते विधेहि । भणिता फणिनायकपिङ्गलेनप्रज्झटिकासा षोडशकलेन ॥ यथा ॥ रमतेनमन : परितापधारिनमनागपिविरमतिनयनवारि । यदवधिहरिणीहकृपथमगामितदवधिबाधाशतमनुभवामि ॥

प्रज्ञ : । त्रि० पण्डिते ॥ प्रजानाति । ज्ञाअवबोधने । आतश्चोपसर्गइति क : ॥ प्रज्ञप्रज्ञौविरलजानुके० इतिहेमचन्द्र : ॥

प्रज्ञप्ति : । स्त्री० प्रज्ञाने ॥ शब्दादिप्रतीतौ ॥ सङ्केते ॥

प्रज्ञप्ती । स्त्री० जिनविद्यादेवीविशेषे

प्रज्ञा । स्त्री० शेमुष्याम् । बुद्धौ ॥ यथा । प्रज्ञाहीनस्यपठनमन्धस्यदर्पणंयथा । देवीभज्ञावत:शास्त्रं तत्त्वज्ञानस्यराधर्नमिति ॥ अतीतानुस्मृतिर्मेधातत्कालग्राहिणीमति:॥ शुभाशुभविचारज्ञाधीरैरुदाहृता । इतिविशेष : ॥ प्रज्ञायाम् ॥ अप

रोज्ञानुभवपर्यन्तविचारे ॥ चेतना-
यांजीवनधर्मे ॥ प्रज्ञानाति । प्रज्ञा
यतेऽनयावा । ज्ञा० । आतश्चोप
सर्ग इतिकः

प्रज्ञाकाय: । पुं० मञ्जुघोषे ॥ प्रज्ञै
वकायोऽस्य ॥

प्रज्ञाचक्षु: । त्रि० अन्धे ॥ प्रज्ञाचक्षु-
र्यस्य ॥

प्रज्ञात: । त्रि० प्रत्यक्षे ॥ सकलप्रमाण
श्रेष्ठतयाप्रत्यक्षगोचर: प्रज्ञातइत्यु
च्यते । प्रकर्षेणज्ञात: ॥

प्रज्ञानम् । न० बुद्धौ ॥ चिन्हे ॥ प्रज्ञा-
यतेऽनेनवा । भावकर्मकरणादौ-
ल्युट् ॥ प्रज्ञप्तौ ॥ ब्रह्मविज्ञाने ॥
ब्रह्मणि ॥ प्रकृष्टंजन्मादिविक्रिया
विरहितंकूटस्थंज्ञानंज्ञप्तिरूपंवस्तु०
प्रज्ञानंतद्ब्रह्मप्रज्ञानंश्रुति:येनेक्षते
शृणोतीदंजिघ्रतिव्याकरोतिच।स्वा
द्वस्वादूविजानाति तत्प्रज्ञानमुदी-
रितम् । चतुर्मुखेन्द्रदेवेषु मनुष्या
श्वगवादिषु । चैतन्यमेकंब्रह्मात:
प्रज्ञानंब्रह्ममय्यपीति विदुषामनुभ-
वाच्च । त्रि० पण्डिते ॥

प्रज्ञानघन: । त्रि० प्रज्ञानैकरसप्राज्ञे ॥
स्वप्नजाग्रन्मन: स्पन्दनानिघनी-
भूतानीव । यथारात्रौनैशेन तम-
साऽविभज्यमानं सर्वंघनमिवतद्व-
त् ॥

प्रज्ञामात्रा । स्त्री० शब्दादिबुद्धिषु श्र-
व्यादिज्ञानकेन्द्रियेषु ॥

प्रज्ञावान् । पुं० धीरे । प्रज्ञिले ॥ प्र-
ज्ञाअस्ति अस्य । मतुप् ॥

प्रज्ञावाद: । पुं० प्राज्ञैर्वक्तुमनुचिते-
शब्दे ॥ प्रज्ञानामवाद: ॥ प्रज्ञा-
वतांपण्डितानांवादे ॥

प्रज्ञिल: । त्रि० पण्डिते ॥ प्रज्ञास्त्यस्य
पिच्छादित्वादिलच् ॥

प्रज्ञु: । त्रि० प्रगतजानौ ॥ प्रगतेविर-
लेजानुनीअस्य । प्रसंभ्यांजानुनो-
र्ज्ञु: ॥

प्रज्वर: । पुं० मारकेविषमज्वरे ॥

प्रज्वल: । त्रि० उज्ज्वले ॥ प्रज्वलति ।
ज्वलदीप्तौ । अच् ॥

प्रज्वलित: । त्रि० उज्ज्वलिते ॥ दीप्ते ।
दह्यमाने ॥

प्रडीनम् । न० पक्षिणांगतिवि० । उड्ड
नायकमवर्षे ॥ प्रथमंडयनम् । डी
विहायसागतौ । नपुंसकेभावेक्त :
स्वादयओदितइतिओदित्वान्निष्ठा
नत्वम् ॥ पतनवेगवत्तायामिति-
कर्णपर्वं ॥ अध: पतनेवेगवत्ताया-
म् ॥

प्रण: । त्रि० पूर्व । पुरातने ॥ नश्च
पुराणप्रादितिनप्रत्यय : ॥

प्रणत: । त्रि० प्रह्वीभूते ॥ नमस्कृते ।
प्रणमतिस्म । णमप्रह्वत्वे । क्त: ।
कर्मणिक्तोवा ॥ प्रकर्षेणनतोवा ॥

प्रणति : । स्त्री० प्रणामे ॥ प्रणिपा

ते । अनुनये । नमस्कारे ॥ प्रकृष्टा नतिः ॥ ईश्वरोजीवकलयाप्रविष्टो-भगवानिति । प्रणमेद्दण्डवद्भूमा-वाश्वचाण्डालगोखरम् ॥
प्रणतोदरः । त्रि० प्रनतोदरे ॥
प्रणयः । त्रि० प्रसरे । प्रश्रये । प्रीत्या प्रार्थने ।। प्रेम्णि । स्नेहे ॥ याञ्चा-याम् ॥ विश्रम्भे ॥ निर्वाणे। मोक्षे ॥ सान्त्वनायाम् ॥ परिचये ॥ प्र-णयनम् ; णीञ्० एरच् ॥ त्रि० ॥
प्रणयनम् । न० प्रापणे ॥ प्रणीयते । णीञ्प्रापणे । ल्युट् ॥
प्रणयवान् । त्रि० प्रेमविशिष्टे ।।
प्रणयी । पुं० स्वामिनि ॥ त्रि०स्नेहव-ति ॥ प्रणयोस्यास्ति । इनिः ॥ अ-र्थिनि ॥
प्रणयिनी । स्त्री० भार्यायाम् ॥
प्रणवः । पुं० तारे । मन्त्रादौ । वेदा-दौ । ब्रह्मणि ॥ प्रणवाद्यास्तथावे-दाः प्रणवेचप्रतिष्ठिताः । वाङ्मयं प्रणवः सर्वंतस्मात्प्रणवमभ्यसेत् ।। प्रणमन्तिहयं वेदास्तस्मात् प्रणव-उच्यतेइतिसनत्कुमारवचनम् ॥ प्रणम्यते इतिप्रणवः ॥ नमेः कर्मणिघञ् संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्य भावः । पृषोदरादित्वान्मस्यवः । प्रणूयतेस्तूयते । णुस्तुतौ । ऋदोर-प ॥ यद्वा प्रणौतिप्रकर्षेणस्तौतिपर मेश्वरम् । णु० । पचाद्यच् । उपस गादितिणत्वम् ॥
प्रणष्टः । त्रि० प्रकर्षेणनाशयुक्ते ॥
प्रणादः । पुं० तारशब्दे ॥ श्रवणाम-ये । कर्णनादे । यथा । कर्णस्रोतः स्थितेवातेशृणोतिविविधान्स्वरान् । भेरीमृदङ्गशङ्खानांकर्णनादः सउ च्यते ॥ अनुरागजेशब्दे । प्रीतिजनि तेमुखकण्ठादिशब्दे । प्रीतिविशेष कृतशीत्कृतशब्दे ॥ अनुरागकृतश ब्दे प्रणादःशीत्कृतंनृणामितिशब्दा र्णवः । प्रणदनम् । णदअव्यक्तेशब्दे । घञ् । उपसर्गादसमासेपीतिणत्वं ।।
प्रणामः । पुं० प्रणतौ प्रणिपाते । भ क्तिश्रद्धातिशययुक्तनमस्कारे । स्वाप कर्षबोधकव्यापारविशेषे । अष्टाङ्ग पञ्चाङ्गादिभेदभिन्ने ॥ यथा । दोर्भ्यां पद्भ्यांचजानुभ्यां मुरसाशिरसादृ शा । मनसावचसाचेति प्रणामोष्टा ङ्गईरितः ॥ बाहुभ्याञ्चैवजानुभ्यां शिरसावचसादृशा । पञ्चाङ्गोयंप्रणा मः स्यात्पूजासुप्रवराविमौ ॥ एक हस्तप्रणामश्चएकंवापिप्रदक्षिणम् । अकालेदर्शनं विष्णोर्हन्तिपुण्यंपुरा कृतम् ॥ प्रणमनम् । णमप्रह्वत्वे । घञ् ॥ यः शूद्रेणार्चितंलिङ्गंवि ष्णुंवाप्रणमेद्द्विजः । निष्कृतिस्त स्यनास्त्येवप्रायश्चित्तायुतैरपि ॥
प्रणाय्यः । त्रि० अभिलाषविवर्जिते ॥ असम्मते ॥ प्रणीयते । णीञ० ।

प्रणाय्योसम्मताविंतिसाधु:॥ प्रणाय्य : साध्वनिन्दितइतित्रिकाण्डशेष : ॥
प्रणाल : । पुं० कृत्रिमजलनि : सरणमार्गे । पयनाला० पनाला० इ० भा० ॥ नल्यते । णलबन्धने । कर्मणिघञ् । उपसर्गादितिणत्वम् ॥
प्रणाली । स्त्री० आनुपूर्व्याम् ॥ कृत्रिमाम्बुनि : सरणमार्गे । पयनाली-पनाली० इ० भा० ॥ गौ० ङीष् ॥
प्रणिदानम् । न० विनिमये ॥ अत्यर्पणे ॥
प्रणिधानम् । न० प्रयत्ने ॥ प्रवेशने । अभियोगे ॥ समाधौ । मनसोविषयान्तरवारणे । चित्तैकाग्र्ये ॥
प्रणिधि : । पुं० अनुचरे ॥ गूढपुरुषे । चरे ॥ प्रार्थने । याचने ॥ अवधाने ॥ प्रणिधानम्०प्रणिधीयतेवा । डुधाञ्० । उपसर्गेघो : कि : प्रकर्षेणनिधीयतेऽनेयमत्रवा ॥
प्रणिपात : । पुं० अनुनये । प्रणतौ । प्रकर्षेणभक्तिश्रद्धातिशयेननीचै : पतने । दीर्घनमस्कारे॥ दण्डवत्पतने ॥ प्रकृष्टोनिपात : ॥
प्रणिहित : । त्रि० निश्चले । समाहिते ॥ सम्प्राप्ते ॥ न्यस्ते । स्थापिते । निहिते ॥ प्रणिधीयतेस्म । डुधाञ्० । क्त : । दधातेर्हि : अत्यन्तासे ॥ प्रणिधिकर्मणानियुक्ते ॥
प्रणीत : । पुं० संस्कृताग्नौ ॥ प्रकर्षेनीत : ॥ त्रि० क्षिप्ते ॥ उपसम्पन्ने । पाकेनसंस्कृतेव्यञ्जनादौ ॥ विहिते । कृते ॥ प्रवेशिते ॥ प्रणीयतेस्म । णीञ्० । कर्मणिक्त : ॥ उत्पन्ने ॥
प्रणीतमना : । त्रि० हृष्टचित्ते ॥
प्रणीता । स्त्री० यज्ञपात्रविशेषे । विष्णोरासनार्थं वारिपूरितेचमसे ॥ टाप् ॥
प्रणुत : । त्रि० स्तुते ॥ प्रणूयतेस्म । णुस्तुतौ । क्त : ॥
प्रणुन्न : । त्रि० कम्पिते ॥ प्रकर्षेणनुन्न : ॥
प्रणेता । त्रि० कर्त्तरि ॥ यथा । सर्वासामपिविद्यानांप्रणेताभगवान्शिवइति ॥
प्रणेय : । त्रि० वशीभूते । वश्ये ॥ प्रकर्षेणनेतुंशक्य : । णीञ्० । अचोयत् ॥
प्रणोद्य : । त्रि० प्रत्याख्येये ॥
प्रतत : । त्रि० अभिव्यक्ते ॥ निरन्तरे ॥
प्रतति : । स्त्री० विस्तृतौ ॥ वल्ल्याम् ॥ प्रतनोति । तनुविस्तारे । क्तिच्क्तौचसंज्ञायाम् ॥
प्रतती । स्त्री० लतायाम् ॥ विस्तारे ॥ कृतिकारादितिङीष् ॥
प्रतन : । त्रि० पुरातने ॥ नवपुराणेप्रादितिचशब्दात्तनप्प्रत्यय : ॥
प्रतनु : । त्रि० उत्कृष्टे ॥

प्रतमकः। पुं० तमकप्रभेदे॥ पित्ता नुबद्धज्वरादियोगेनतमकस्यैवप्रतम कसंज्ञा। यथा॥ ज्वरमूर्च्छापरीत स्यविद्यात्प्रतमकन्तुतम्। उदावर्त्त रजोऽजीर्णक्लिन्नकायनिरोधतः॥ तमसावर्द्धतेऽत्यर्थंशीतैश्चाशुप्रशाम्य ति। मज्जतस्तमसीवास्यविद्यात्प्र तमकन्तुतदिति॥

प्रतर्कणम्। न० वितर्के। ऊहे॥

प्रतर्द्दनः। पुं० भगवति॥ प्रलयेभूता निप्रकर्षेणतर्द्दतिहिनस्ति। तर्द्दहिं सायाम्। नन्द्यादित्वाल्ल्युः॥ ऋ षिविशेषे। दिवोदासात्मजेकाशि- राजे॥ प्रकर्षेणतर्द्दयत्यभिभवतिस्व शत्रून्० इति॥

प्रतलः। पुं० चपटे। तताङ्गुलिकरे। घाप० इ० भा०॥ न० पातालवि० ॥ प्रतलति। तलप्रतिष्ठायाम्, अ- च्॥ संहतले॥ प्रततप्रशिष्टं तलेअ त्र॥

प्रतान्। अ० विस्तारे॥ प्रतान्यति। तमुकाङ्क्षायाम्। क्विप्। अनुना- सिकस्येतिदीर्घः। मोनोधातोः॥

प्रतानः। पुं० तन्तुसंयुक्तेषुत्रपुशाला वुप्रभृतिषु॥ शाखापत्रप्रचये॥ वि स्तारे॥ प्रतननम्० प्रतन्यतेवा। तनु०। घञ्॥ कुटिलतन्तौ॥ अ- पतानकाख्येवायुरोगविशेषे॥

प्रतानिनी। स्त्री० प्रतानवत्याम्॥ शाखापत्रप्रचयः प्रतानः कुटिल- तन्तुर्वा॥ सोऽस्त्यस्याः। इन्नन्तान्ङी प्॥ प्रसारण्याम्॥

प्रतापः। पुं० तापे॥ तेजसि। कोष दण्डजेतेजसि॥ कोषोधनम्०दण्डो दमः तद्वे तुत्वात्सैन्यमपिदण्डः। ताभ्यांयत्तेजो जायतेतस्मिन्निति- यावत्॥ प्रतापयति०अनेन। तप०। ण्यन्त। पुंसीतिघः प्रतपनंवा। भावेघञ्॥ अर्कवृक्षे॥ प्रतापौपौरु षातपावितियादवः॥

प्रतापकः। पुं० रवेः पार्श्वगान्तरे॥

प्रतापनः। पुं० नरकविशेषे। कुंभी पाके॥ न० पीडने॥ प्रतापयति। तपदाहे। ल्युः॥

प्रतापवान्। त्रि० अव: सार्वजशत्रुवि दारकत्वे नप्रशस्तपौरुषे॥

प्रतापसः। पुं० अलर्के। शुक्लार्कवृक्षे ॥ प्रतापंचतुर्स्तेजः स्यति। षो०। कः॥ प्रकृतास्तापसायेनवा॥

प्रतापान्वितः। त्रि० शौर्ययुक्ते॥

प्रतापी। त्रि० शत्रुतापके॥ प्रताप- यितुंशीलमस्य। ताच्छील्येणिनिः ॥ तेजस्विनो॥ अतइनिठनावितीनिः॥

प्रताम्। अ० ग्लानौ॥

प्रतारकः। त्रि० वञ्चके॥ प्रतारयति। तॄ०। ण्वुल्॥

प्रतारणम्। न० वञ्चने॥

प्रतारणा । स्त्री० वञ्चनायाम् ॥ यदो च्छसितशोकार्त्तं जगदेनकर्णा । उपास्यतांकलौकल्पलतादेवीप्रतार णेति० धूर्त्तजल्पितम् ॥
प्रतारणीय : । त्रि० वञ्चनीये ॥
प्रतारित : । त्रि० व्यंसित । वञ्चिते कृतप्रतारणे ॥
प्रति । अ० प्रतिनिधौ ॥ इत्थम्भूता ख्याने ॥ आभिमुख्ये ॥ मात्रार्थे । स्तोके ॥ भागे ॥ वीप्सायाम् ॥ लक्षणे ॥ प्रतिदाने ॥ चेपे ॥ निश्चये ॥ प्राति० प्रथते वा । वाहुलकाड्डति : ॥ व्यावृत्तौ ॥ प्रशान्तौ ॥ विरोधे ॥ समाधौ स्वभावे ॥
प्रतिक : । त्रि० कार्षापणिके ॥ का र्षापणं नक्रीत : । कार्षापणाट्टिठन् वक्तव्य : ० प्रतिरादेशश्चवा ॥ऽऽ प तिकी ॥ स्त्री ॥
प्रतिकर्म । न० प्रसाधने । वेशे । कृतशोभायाम् ॥ प्रत्यङ्गं प्रतिख्या तं वाकर्म । शाकपार्थिवादि ॥ वम नादिपञ्चकर्म खितिभिषज : ॥
प्रतिकार : । पुं० प्रतीकारे ॥ रुमे० । भटे० । प्रतिकरणम् ॥ कृञोघ ञ् ॥
प्रतिकूप : । पुं० परिखायाम् ॥
प्रतिकूल : । त्रि० अननुकूले । प्रस व्ये । अपसव्ये । प्रतीपे । विरु द्धार्थे ॥ प्रतीपं कूलात् । प्रतिकूल शब्दोहिलक्षणयाविरुद्धे वर्त्तते० प्रतिलोमवत् ॥ आत्मन : प्रति कूलानिपरेषांनसमाचरेत् ॥
प्रतिकृति : । स्त्री० अर्चायाम् ॥ प्र तिनिधौ । तृणचर्म्मकाष्ठादिनि र्मितेप्रतिमापर्यायेवस्तुनि ॥ प्र तीकारे ॥ प्रकृष्टाकृति : । प्रति निधि : कृतिर्वा ॥
प्रतिकृष्ट : । त्रि० गुह्ये ॥ द्विरावृत्त्या कर्षिते ॥ प्रतिकृष्यते स्म ॥ कृष० । क्त : ॥
प्रतिक्रिया । स्त्री० प्रतीकारे ॥ प्र तिकरणम् । कृञ् : शच ॥
प्रतिक्षणम् । अ० पौन : पुन्ये ॥
प्रतिचय : । पुं० रजसि ॥
प्रतिक्षिप्त : । त्रि० वारिते । प्रति हते ॥ प्रेषिते ॥ आहूयप्रेषि तोयस्तुप्रतिक्षिप्त : सउच्यते ॥ भेषजे ॥ कृताधिक्षेपे ॥ अधि क्षिप्ते ॥ अधिक्षिप्यते स्म । क्षिप प्रेरणे । क्त : ॥
प्रतिक्षेप : । पुं० प्रत्याख्याने ॥
प्रतिगतम । न० प्रतिलोम्नि ॥ प क्षिगतिविशेषे ॥ त्रि० प्रतियाते ॥
प्रतिगमनम् । न० प्रतिप्रयाणे ॥
प्रतिग्रह : । पुं० स्वीकरणे । स्वीकृ तौ ॥ सैन्यपृष्ठे । सैन्यस्यपश्चा

छिन्नसङ्घातेऽनीके ॥ प्रतिगृह्य तेऽनेन । ग्रहन्द्रिन्यप् ॥ पतद्ग्रहे ॥ द्विजेभ्योविधिवद्देये ॥ दान द्रव्यग्रहे ॥ ग्रहविशेषे ॥ क्रिया कारे ॥ प्रतिगृह्णाति । ग्रहउपादाने । विभाषाग्रह इतिपक्षेऽच् ब्राह्मणस्यार्थः प्रतिग्रहार्ज्जितः। यथा । प्रतिग्रहार्ज्जिताविप्रेक्षत्रियेशस्त्रनिर्ज्जिताः । वैश्येन्यायार्ज्जितार्थाः शूद्रे शुश्रूषयार्ज्जिताः ॥ अयाचितप्रतिग्रहेदोषाभावोयथा । अयाचितोपपन्ने तुनास्ति दोषः प्रतिग्रहे । अमृतं तं विदुर्देवास्तस्मात् तन्नैवनिर्णुदेत् ॥

प्रतिग्राहः । पुं० पतद्ग्रहे । आचमनके । प्रोगढे ॥ प्रतिगृह्णाति । ग्रह । विभाषाग्रहइतिपक्षेणः ॥ प्रतिग्रहणे ॥

प्रतिग्राहित: । त्रि० स्वीकारिते ॥

प्रतिघ: । पुं० प्रतिघाते ॥ क्रोधे ॥

प्रतिहननम् । हन० । अन्यत्रापिदृश्यतइतिडन्यङ्क्वादित्वात् कुत्वम् ॥ मूर्च्छायाम् ॥

प्रतिघात: । पुं० प्रतिबन्धे ॥ प्रतिहननम् । हन० । घञ्० । हनस्तोचिणणलो: । होहन्तेरितिकुत्वम् ॥

प्रतिघातनम् । न० मारणे ॥ हन्तेः स्वार्थण्यन्ताल्ल्युट् ॥

प्रतिघ्नम् । न० अङ्गे ॥

प्रतिच्छन्दः । न० प्रतिरूपे ॥

प्रतिच्छाया । स्त्री० प्रतिबिम्बे ॥ प्रकृष्टाच्छाया ॥

प्रतिजङ्घा । स्त्री० अग्रजङ्घायाम् ॥

प्रतिजल्पः । पुं० वाक्यविशेषे ॥

प्रतिजागरः । पुं० अवेक्षायाम् । प्रत्यवेक्षणे ॥

गृहमवेक्षस्वेत्यादिनियोगे ॥ प्रतिजागरणम् । जागृ० । घञ् । जाग्रोऽवीतिगुणः ॥

प्रतिजिह्वा । स्त्री० उपजिह्वायाम् । रसनकाङ्गे । आलजिव० इ० गौ०

प्रतिजिह्विका । स्त्री० तालुमूलस्थक्षुद्रजिह्वायाम् । प्रतिजिह्वायाम् ॥ घण्टिकायाम् ॥

प्रतिज्ञा । स्त्री० अङ्गीकृतौ । अङ्गीकारे । साध्याभिधायिकायांवाचि ॥ नृपाणांप्रतिज्ञापरिपालनंस्वर्गसाधनमितिवृद्धाः ॥ कर्तव्यत्वप्रकारकज्ञानानुकूलव्यापारे । इत्यनुमितौ गदाधरौ ॥ साध्यनिर्देशः प्रतिज्ञा ॥ इ० गौतमसूत्रम् ॥ ३३ ॥ साधनीयस्यार्थस्य योनिर्देशः सप्रतिज्ञा ॥ साधनीयश्चवह्निमत्त्वादिनापर्वतादिः । —— (+*+)— तथाचपक्षतावच्छेदकविशिष्टपक्षसाध्यतावच्छेदक विशिष्टवैशिष्ट्यबोधकशब्दइत्यर्थः । निगमनवारणायच साध्यांशे० साध्यतावच्छेदकातिरि

ज्ञाप्रकारकत्वं वाच्यम् । तदर्थश्च साध्यतावच्छेदकप्रकारत विलक्षणप्रकारताशून्यत्वम् । तेनप्रमेयवत: साध्यत्वनासिद्धि: उदासीनवाक्यवारणायच न्यायान्तर्गतत्वेसति प्रकृतपक्षतावच्छेदकावच्छिन्नपक्षकप्रकृतसाध्यतावच्छेदकावच्छिन्नसाध्यविषयता विलक्षणविषयताकप्रबोधाजनकत्वेसति प्रकृतपक्षेप्रकृतसाध्यबोधजनकत्वंतत्प्रतिज्ञात्वावयवत्वादिकंपरिभाषाविशेषविषयत्वरूपम् तत्तद्व्यक्तित्वरूपञ्चेत्यपिवदन्ति ॥ प्रतिज्ञायते० इति ॥ प्रतिपूर्व्वाज्ज्ञानातेरातश्चोपसर्गइत्यङ् । टाप् ॥

प्रतिज्ञात: । त्रि० अङ्गीकृत ॥ प्रतिज्ञायतेस्म । क्त: ॥ प्रतिज्ञातश्चरामेणतदावालिवधंप्रतीतिरामायणम् ॥

प्रतिज्ञानम् । न० अङ्गीकार । प्रतिज्ञायाम् ॥ प्रतिपूर्व्वकज्ञानातेल्युट् ॥

प्रतिज्ञान्तरम् । न० निग्रहस्थानवि० प्रतिज्ञातार्थप्रतिषेधेधर्मविकल्पात्तदर्थनिर्देश: प्रतिज्ञान्तरम् ॥ ४६ ॥ प्रतिज्ञातस्यार्थस्यप्रतिषेधे कृते तद्दूषणोद्दिधीर्षयाधर्मस्य धर्मान्तरस्यविशिष्ट: कल्पोविकल्पस्तस्मात् विशेषणान्तरविशिष्टतया प्रतिज्ञातार्थस्यकथनमितिफलितार्थ: । प्रतिषेधइत्यनेनस्फटितसंवरणेविलम्बे नापिस्वयं दूषणाविभाव्यविशेषणेनदोषइत्युक्तम् । प्रतिज्ञातार्थस्येत्युपलक्षणम् ॥ हेत्वतिरिक्तार्थस्येतितत्त्वम् । तेन उदाहरणान्तरमुपनयान्तरञ्चप्रतिज्ञान्तरत्वेनसङ्गृहीतं भवति । इदञ्चपक्षसाध्यविशेषणभेदात्प्रत्येकंद्विविधम् । यथा शब्दोऽनित्यइत्युक्ते ध्वनौ बाधेनपरेणप्रत्युक्ते वर्णात्मक: शब्द: पक्ष इतिप्रतिज्ञान्तरम् । नचेदमर्थान्तरम्० प्रकृतोपयोगात् । नचयंप्रतिज्ञाहानि: पूर्वोक्तस्या परित्यागात् । एवंपर्वतोवह्निमान्सुरभिमलिनधूमवत्त्वादित्युक्ते० कृष्णागुरुप्रभववह्निमानित्यत्र० एवंतादृशवह्निसाध्ये य: सुरभिमलिनधूमवान्सवह्निमान्दृत्युदाहरणे न्यूनत्वेनप्रत्युक्ते० सतादृशवह्निमानित्यत्र० एवमन्यदप्यूह्यम् ॥

प्रतिज्ञाविरोध: । पुं० निग्रहस्थानविशेष । प्रतिज्ञाहेत्वोर्विरोध: प्रतिज्ञाविरोध: ॥ ४७ ॥ अत्रचप्रतिज्ञाहेतुपदैकयाकालीनवाक्यपरे । तथाचकथायांस्ववचनार्थविरोध: । यद्यपिकाञ्चनमय: पर्वतोवह्निमान् ह्रदोवह्निमान् ह्रदत्वात्पर्वतोव

ह्निमान्काञ्चनमयधूमादित्यादौ हे
त्वाभासान्तरसाङ्कर्यम् । तथापिउ-
पधेयसङ्करेऽप्युपाधिरसाङ्कर्यान्नदो
ष : । नचासङ्कीर्णस्थलाभाव : ॥
पर्वतोवह्निमान्धूमात्योयोधूमवान्
सनिरग्निरित्युदाहरणे० निरग्निश्चा
यमित्युपनयेचतत्सत्वात् ॥ एवंनि
गमनेपिबोध्यम् ॥ ४७ ॥

प्रतिज्ञासन्न्यास : । पुं० निग्रहस्था
नविशेषे । पक्षप्रतिषेधेप्रतिज्ञाता
र्थस्यापनयनंप्रतिज्ञासन्न्यासः ॥ ४८
॥ पक्षस्यस्वाभिहितस्यपरेणप्रतिषेधे
कृतेसतितत्परोञ्जिहीर्षयाप्रतिज्ञा
तार्थस्यापनयनमपलापइत्यर्थ : ॥
यथा । शब्दोऽनित्यऐन्द्रियकत्वादि
त्युक्ते सामान्ये व्यभिचारेणपरेणप्र
त्युक्ते कएवमाहशब्दोनित्यइति ॥
४८ ॥

प्रतिज्ञाहानि : । स्त्री० निग्रहस्थान
वि० ॥ प्रतिदृष्टान्तधर्माभ्यनुज्ञास्व
दृष्टान्ते प्रतिज्ञाहानि: ॥ ४५ ॥ प्र
तिकूलोदृष्टान्तो यत्रसप्रतिदृष्टान्त:
परपक्ष : स्व : स्वीय : दृष्टान्तोयत्र
सस्वदृष्टान्त : स्वपक्ष : । तथाचस्व-
पक्षेपरपक्षधर्माभ्यनुज्ञाप्रतिज्ञाहा-
नि : स्वयंविशिष्याभिहितपरित्याग
इतिफलितार्थ : । सिद्धान्तस्तुस्वयंवि
शिष्यनाभिधीयतेइति नापसिद्धान्त
साङ्कर्यम् । स्वयंपक्षहेतुदृष्टान्त सा

ध्यतदन्यहानिभेदात्पञ्चधाभवति
। यथाशब्दोऽनित्य : कृतकत्वादि
त्युक्ते० प्रत्यभिज्ञयाबाधितविषयो
यमित्युक्तेरिते० अस्तुतर्हिघटएव-
पक्षइति । एवंतत्रैवऐन्द्रियकत्वादि
तिहेतोरनैकान्तिकत्वमितिप्रत्युक्ते
अस्तुकृतकत्वादितिहेतुरिति । एवं
पर्वतोवह्निमान्धूमात् अयोगोलक
वदित्युक्ते० दृष्टान्त : साधनविकल
इति प्रत्युक्ते० अस्तुतर्हिमहानसव
दिति । एवमत्रैवसिद्धसाधनेचप्रत्यु
क्ते० अस्तुतर्हिइन्धनवानिति । अ-
न्यहानिस्तुविशेषणहान्यादि : ।
यथा तत्रैवनीलधूमादित्युक्ते असम
र्थविशेषणत्वेनप्रत्युक्ते० अस्तुतर्हि-
धूमादितिहेतुरित्यादि ॥ ४५ ॥

प्रतिज्ञेय : । त्रि० प्रतिज्ञातुंयोग्ये ॥
पुं० स्तुतिपाठके ॥

प्रतितन्त्रसिद्धान्त : । पुं० सिद्धान्तवि
शेषे ॥ समानतन्त्रसिद्ध : ॥ २९ ॥
समाशब्दएकार्थ : तेनैकतन्त्रसिद्ध-
इत्यर्थ : । स्वतन्त्रसिद्धइतिपर्यवसि
तोर्थ : । तथावादिप्रतिवाद्यो कत
रमात्राभ्युपगतस्तदेकतरस्यप्रतित-
न्त्रसिद्धान्त: इतिफलितार्थ : । यथा
मीमांसकानांशब्दनित्यत्वम् ॥ २९ ॥

प्रतिताल: । पुं० तालविशेषे ॥ यथा ।
कान्तार : समरोक्षश्चवैकुण्ठोवाब्धि
तस्तथा । कथिता : शङ्करेणैवचत्वा

र : प्रतितालका : ॥

प्रतिताली । स्त्री० तालकोद्घाटनय-न्त्रे । ताली० इ० भा० ॥

प्रतिदानम् । न० विनिमये । नैमेये ॥ स्वामिनेन्यस्तस्यार्पणे । दत्तस्यप्रतिनिर्यातने ॥ प्रतिकृत्यदानम् । प्रतीपंवादानम् ॥

प्रतिदारणम् । न० आजौ । युद्धे ॥

प्रतिदिनम् । न० प्रत्यहम् ॥

प्रतिदिवा । पुं० सूर्ये ॥ प्रतिदीव्यति । दिवु० । कनिन्युवृषितक्षिराजिधन्विद्युप्रतिदिवइतिकनिन् ॥ दिवसे ॥ प्रतिदीव्यन्त्यस्मिन्निल्यधि-करणकनिन् ॥

प्रतिदृष्टान्त : । पुं० परपक्षे । प्रतिकूलदृष्टान्ते ॥

प्रतिदेयम् । त्रि० क्रीतद्रव्यस्यदुष्क्रीतवुध्यापरावृत्यदाने ॥ यथा । क्रीत्वामूलेनय:पण्यंदुष्क्रीतंमन्यतेक्रयी । विक्रेतुंप्रतिदेयं तत्तस्मिन्नेवाह्नाविक्षतम् ॥ इतिमिताक्षरा ॥

प्रतिद्वन्द्वी । त्रि० प्रतिस्पर्द्धिनि ॥ विरोधिनि ॥ तत्तेद्वन्द्वं स्वतान्यस्त्वेत्वन्ताद्वन्द्वे परस्परम् । प्रतिद्वन्द्वितया लोकेप्रसिद्धेनात्रसंशय : ॥

प्रतिध्वनि : । पुं० प्रतिरवे । प्रतिशब्दे ॥

प्रतिध्वान : । पुं० प्रतिश्रुति । प्रतिशब्दे ॥

प्रतिनन्दनम् । न० वन्दने ॥ आशीर्वादादिभि : सम्भावने ॥

प्रतिनप्ता । पुं० प्रपौत्रे । पुत्रस्यपौत्रे ॥

प्रतिनव : । त्रि० नूतने ॥ प्रतिनूयते णु० । ऋदोरप् ॥

प्रतिनिधि : । पुं० मुख्यसदृशे ॥ ॥ मुख्यस्याभावेतत्सदृशोयउपादीयतेसप्रतिनिधिरुच्यते ॥ यथा व्रतादावत्यन्तासामर्थ्येसति०पुत्रंवाविनयोपेतंभगिनींभ्रातरं तथा । एषामभावएवान्यंब्राह्मणंविनियोजयेदिति गरुडपुराणम् ॥ काम्ये प्रतिनि-धिर्नास्तिनित्य नैमित्तिकेहिस : । काम्य उपक्रमादूर्ध्वमन्येप्रतिनि-धिंविदुरिति ॥ कालमाधवीयवचनान्नित्यनैमित्तिकेकर्मण्येवप्रतिनिधि: कार्य: ॥ विश्वैश्चदेवै : साध्यैश्चब्राह्मणैश्चमहर्षिभि: । आपत्सुमरणाद्भीतैर्विधि:प्रतिनिधि: कृतइति मनु: । मुख्यस्यविधि सोमादेर्वेश्वानरादि : प्रतिनिधिर्विश्वप्रतिपदेवादिभिरनुष्ठितोऽतोसौमुख्यासम्भवे-कार्योनतुमुख्यसम्भवेकार्यइत्यर्थ: ॥ प्रतिमायाम् ॥ प्रतिनिधीयते०सदृशीक्रियते । डु- धाञ्० । उपसर्गेघो : कि: ॥

प्रतिनिनद : । पुं० प्रतिध्वाने ॥

प्रतिनियम : । पुं० व्यवस्थायाम् ॥

प्रतिनिर्देश : । पुं०प्रतिपाद्यतयाविधे॥

यतयावाकीर्तने ॥

प्रतिपच्च : । पुं० अरौ । शत्रौ ॥ विप रीतसाधकत्वे नाभिमते ॥ अन्तराये ॥ सादृश्ये ॥

प्रतिपत्तव्य : । त्रि० अवगन्तव्ये ॥

प्रतिपत्ति : । स्त्री० प्रवृत्तौ ॥ प्रागल्भ्ये ॥ गौरवे ॥ सम्प्राप्तौ ॥ प्रबोधे सम्यग्ज्ञाने । पदप्राप्तौ ॥ सत्यवचने ॥ साध्यस्यसत्यवचनंप्रतिपत्तिरुदाहृता ॥ प्रतिपदनमनयावा । पद० । क्तिन् ॥ मीमांसकमतेफलशून्यकर्माङ्गे ॥ कर्तव्यज्ञाने ॥

प्रतिपत्तिपटह : । पुं० लम्पापटहे । नगारा० इ० भा० ॥ प्रतिपत्तेः पटह : ॥

प्रतिपत्त्यर्थम् । न० द्रगडवाद्ये ॥

प्रतिपत्त्यभिसन्धि: । पुं० प्राप्तिसङ्कल्पे ॥ प्रतिपत्तेः अभिसन्धि : ॥

प्रतिपत्रफला । स्त्री० चुद्रकारवेल्याम् ।

प्रतिपत्रसिद्धा । स्त्री० हरीतक्याम् ॥

प्रतिपथिक : । त्रि० प्रतिपथप्राप्ते प्रातिपथिके ॥ प्रतिपथमेति । ठन् ॥

प्रतिपत्० द् । स्त्री० तिथिवि० । पत्तौ ॥ साचन्द्रस्यप्रथमकलाक्रियारूपा । वृद्धिरूपाचेच्छुक्ला । ह्रासरूपा चेत्कृष्णा ॥ तत्रजातस्यफलम् । मणिकनकविभूषा संयुतश्चारुकान्ति र्निजकुलकमलोद्घाटमार्तण्ड-बिम्ब : । प्रतिपदिशशिपूर्णेलब्ध जन्मा प्रतापीभवतिविमलवेशश्चारुकेश:पुंजेश: ॥ मतौ । संविदि । चेतनायाम् ॥ द्रगडवाद्ये ॥ उप प्रतिपद्यते क्रम्यतेऽनया । पदगतौ । सम्पदादित्वात्क्विप् ॥ प्रतिपदनम् । करणेवाक्विप् ॥ तिथीनांप्रवरायस्माद् ब्रह्मणासमुदीरिता । प्रतिपाद्यापदेपूर्वेप्रतिपत्तेनसोच्यते ॥ अत्रचन्द्रदर्शनकारणंयथा । अमावास्याघटीशोध्याषष्ट्याहर्मानसंयुता । सूर्यराहुघटीभ्यश्चे दधिकादृश्यतेशशीति ज्योतिषम् ॥

प्रतिपद्यमान : । पुं० भजमाने ॥

प्रतिपन्न : । त्रि० अवगते । विदिते ॥ अङ्गीकृते ॥ विक्रान्ते ॥ प्राप्ते ॥ प्रतिपद्यतेस्म । पद० । क्त : ॥

प्रतिपर्णशिफा । स्त्री० द्रवन्त्याम् ॥

प्रतिपादक : । त्रि० प्रतिपत्तिजनके । बोधके । ज्ञापके । प्रमाणे ॥

प्रतिपादनम् । न० दाने ॥ प्रतिपत्तौ ॥ बोधके ॥ पद० । ण्यन्त : । भावे ल्युट् ॥

प्रतिपादयिता । त्रि० समर्थयितरि ॥

प्रतिपादित : । त्रि० बोधिते ॥

प्रतिपादुक : । त्रि० प्रतिपद्यमाने ॥ लषपतपदेत्यादिना० उकञ् ॥

प्रतिपाद्य : । त्रि० बोद्धव्ये ॥ वक्तव्ये ॥

प्रतिपालक : । त्रि० पालनकर्त्तरि ॥ प्रतिपालयति । पारचणे । ण्वुल् ॥

प्रतिपालनम् । न० पोषणे ॥ रक्षणे ॥
प्रतिपालितः । त्रि० रक्षिते ॥
प्रतिपाल्यः । त्रि० प्रतिपालनीये ॥
प्रतिपिपादयिषा । स्त्री० प्रतिपादयितुमिच्छायाम् ॥
प्रतिप्रयाणम् । न० प्रतिगमने ॥ यथा प्रतिप्रयाणेप्यमृतायमानामिति ॥
प्रतिप्रयातः । त्रि० प्रतिनिवृत्यगते । मिलकीलौटे० इ० भा० ॥
प्रतिप्रसवः । पुं० निषिद्धस्यपुनर्विधाने ॥
प्रतिप्रसूतः । त्रि० प्रतिप्रसवविशिष्टे ॥ सामान्यशास्त्रविहितं क्वचिच्छास्त्रेणप्रतिषिद्धंपुनर्विधीयमानंहिप्रतिप्रसूतमुच्यते ॥ पुनःसम्भाविते ॥
प्रतिप्रस्तोता । पुं० ऋत्विग्विशेषे ॥
प्रतिप्रियम् । न० प्रत्युपकारे ॥
प्रतिफलनम् । न० प्रतिबिम्बे ॥ त्रि० तुल्यफले ॥
प्रतिफलम् । न० प्रतिबिम्बे ॥
प्रतिफुल्लः । प्रतिफुल्लकः । } पुं० प्रफुल्ले ॥
प्रतिबद्धः । त्रि० गृहीते ॥ मनोहरे ॥ प्रतिबध्यतेस्म । बन्धबन्धने । क्तः ॥ प्रतिबन्धविशिष्टे ॥
प्रतिबध्यः । त्रि० प्रतियन्धनीये । प्रतिबंधार्हे ॥
प्रतिबन्धः । पुं० प्रतिष्टम्भे । कार्यप्रतिघाते । प्रतिबन्धनम् । बन्ध० । घञ् ॥
प्रतिबन्धकः । त्रि० प्रतिरोधके । बाधके ॥
प्रतिबन्धिः । पुं० अनिष्टान्तरप्रसञ्जकेवाक्यविशेषे । प्रतिबन्धे ॥ प्रतिबन्धेरनुत्तरत्वम् ॥
प्रतिबलः । त्रि० समानबले ॥ शक्ते । समर्थे ॥
प्रतिबोधः । पुं० स्फुटने ॥ निद्रापगमे ॥ गुरूपदेशे ॥
प्रतिबोधम् । अ० बोधंबोधंप्रतीत्यर्थे ॥ अव्ययंविभक्तीत्यादिनायथार्थेऽव्ययीभावः ॥ बोधाभिमुखे ॥
प्रतिभयम् । न० भये ॥ त्रि० घोरे । भयङ्करे ॥ प्रतिगतंभयंयेन । प्रादिसमासः प्रतिगतंभयमस्मिन् । प्रादिभ्योधातुजस्येतिवा ॥
प्रतिभयाकरः । त्रि० भयङ्कररूपे ॥ प्रतिभयमाकारोयस्य ॥
प्रतिभा । स्त्री० उपस्थितायांबुद्धौ ॥ ज्ञानबीजभूतेसंस्कारविशेषे ॥ नवनवोन्मेषशालिन्यांबुद्धौ ॥ प्रज्ञानवनवोन्मेषशालिनीप्रतिभामता ॥ पद्ममगहे ॥ प्रतिभानम् । भा० । आतश्चेत्यङ् ॥
प्रतिभागः । पुं० राज्ञाप्रतिदिनग्राह्ये फलकुसुमशाकतृणाद्युपायने ॥
प्रतिभानम् । न० प्रतिभायाम् ॥ जन्मान्तरागतसंस्कारविशेषः कवित्त्वबीजंप्रतिभानमिति वामन

सूत्रम् ॥

प्रतिभानवान् । त्रि० प्रतिभाविशिष्टे ॥ प्रतिभैवप्रतिभानम् । प्रतिभानमस्त्यस्य । मतुप् ॥ तात्कालिकबुद्धिमति ॥

प्रतिभान्वित: । त्रि० प्रगल्भ ॥ प्रतिभयाअन्वित : ॥

प्रतिभामुख : । त्रि० प्रगल्भे ॥

प्रतिभार्गव:। पुं० प्रतिशुक्रे ॥ यद्दिग्गत : समुदयेद्विचरेद्यत्रगोलके । यद्द्वारभेषुविचरेत्त्रिविध : प्रतिभार्गव : ॥ एकग्रामेचतु : शालिदुर्भिक्षे राष्ट्रविप्लवे । प्रतिनानीयमानाया : पुर : शुक्रोनदुष्यतीति नवबधूवागमनेदीपिका ॥

प्रतिभास : । पुं० प्रतीतौ ॥

प्रतिभाहानि : । स्त्री० बुद्धिनाशे ॥

प्रतिभू : । पुं० लग्नके । धनिकाधमर्णयोर्मध्यस्थे । जामनइ० पारसीयभाषा ॥ सत्रिविध : एकोदर्शनप्रतिभू : । द्वितीयोदानप्रतिभू : । अपर : प्रत्ययप्रति भूरिति ॥ प्रति० प्रतिनिधिर्भवति । भू० । भुव : संज्ञान्तरयोरितिक्विप् ॥ निर्णेतरि ॥

प्रतिम : । त्रि० उत्तरपदस्थोयंस्तसदृशे ॥ प्रतिमीयते । माङ् । आतइत्यङ् ॥

प्रतिमा । स्त्री० गजदन्तस्यबन्धे ॥ अनुकृतौ । मूर्तिसदृशमृच्छिलादिनिर्मितप्रतिरूपके । प्रतिमाने । प्रतिबिम्बे ॥ प्रतिमीयतेऽनया । माङ्माने । आतश्चोपसर्गइत्यङ् ॥ उपमायाम् ॥

प्रतिमानम् । न० प्रतिच्छायायाम् । प्रतिबिम्बे ॥ प्रतिकृत्यामीयतेऽनेन । माङ्माने । ल्युट् ॥ गजकुम्भान्तराले ॥ गजदन्तद्वयान्तरे ॥ दन्तयोरुभयोर्मध्यं प्रतिमानमिति स्मृतम् । वाहित्याधोभागे ॥ प्रतिमीयतेऽनेन । मीञ्हिंसायाम् । करणेतिल्युट् । मीनातिमीनोतीत्यात्त्वम् ॥

प्रतिमार्गक : । पुं० पुरविशेषे ॥ उद्रङ्के ॥

प्रतिमुक्त: । त्रि० आमुक्ते । परिहितकञ्चुकादौ भटे ॥ प्रतिमुच्यतेस्म । मुच्लृ० । क्त : ॥

प्रतिमुख : । पुं० नाटकसन्ध्यन्तरे ॥ अभिमुखे ॥ विमुखे ॥

प्रतियत्न : । पुं० गुणाधाने । संस्कारे ॥ लिप्सायाम् ॥ उपग्रहणे ॥ त्रि० यत्नवति ॥ प्रतियत्नम्० प्रतियत्यतेवा । यतीप्रयत्ने० निकारेदौवा । यजयाचेतिनङ् ॥

प्रतियातना । स्त्री० प्रतिकृतौ । प्रतिबिम्बे । प्रतिमायाम् ॥ प्रतियात्यतेऽनया । यतनिकारोपस्कारयो:

। चु० । ण्यासश्रन्थोयुच् ॥ तुल्यया तनायाम् ॥

प्रतियोग : । पुं० विरोधे ॥ प्रति युज्यते । घञ् ॥ सम्बन्धे ॥

प्रतियोगी । त्रि० विरोधिनि ॥ यथा रागप्रतियोगीविराग : ॥ सत्प्रतिपचे ॥ यथा ॥ प्रतियोगिनं दृष्ट्वाप्रतियोगीनिवर्त्तते ॥ तुल्य शक्तिमति ॥ निरूपिते ॥ यथा । सन्मात्रप्रतियोगिकम् । विद्यमान वस्तुमात्रनिरूपित मित्यर्थ : ॥

प्रतिरथ : । त्रि० प्रतिपक्षे ॥

प्रतिरव : । पुं० प्रतिलक्षे ॥

प्रतिरुद्ध : । त्रि प्रत्याहते ॥

प्रतिरूप : । त्रि० सदृशे ॥ न० । प्रतिमायाम् ॥ प्रतिमदृशं रूपं यस्य ॥

प्रतिरूपकम् । न० प्रतिरूपे ॥ स्वा० क : ॥

प्रतिरोद्धा । त्रि० प्रतिकूलाचरण शीले ॥

प्रतिरोध : । पुं० तिरस्कारे ॥ चौर्ये ॥ सत्प्रतिपक्षे ॥

प्रतिरोधक: । पुं० चौरे । प्रतिबंधके ॥

प्रतिरोधी । पुं० चौरे । प्रतिरोद्धुं शीलमस्य । रुधिर्० । सुपीतिणि नि : ॥

प्रतिरोपणम् । न० उत्खायपुना रोपणे ॥

प्रतिलक्ष : । पुं० लाभे । लक्षणे ॥

प्रतिलोम : । त्रि० वामे ॥ विलोमे ॥ अचप्रत्यन्ववेत्यच् ॥

प्रतिलोमज : । त्रि० प्रतिलोमजाते ॥ उत्तमवर्णायामधमवर्णाज्जाते ।

प्रतिवचनम् । न० उत्तरे । प्रति वाक्ये ॥

प्रतिवच : । न० प्रत्युत्तरे ॥

प्रतिवन्दी । स्त्री० स्वस्वीकृतदोषसा म्ये ॥

प्रतिवसथ : । पुं० ग्रामे ॥

प्रतिवस्तूपमा । स्त्री० अलङ्कारवि०॥

प्रतिवाक्यम् । न० उत्तरे ॥ प्रतिव चनम् ॥ ण्यत् ॥

प्रतिवाणि : । स्त्री० प्रतिवाक्ये ॥

प्रतिवात : । पुं० वायुवि० ॥ योगुरु देशाल्लिघ्वदेशमागच्छतिवायु : स प्रतिवातइत्युच्यते ॥

प्रतिवाद : । पुं० प्रत्याख्याने ॥ प्रति वदनम् । वद० । घञ् ॥ विरोधे ॥

प्रतिवादी । त्रि० विरोधिनि ॥ प्रतिवा दोऽस्यास्ति । इनि : ॥ प्रतिपक्षे ॥ यथा । यदात्वेवंविध : पक्ष: कल्पित : पूर्ववादिना । दद्यात् तत्पक्षसंबन्धं प्रतिवादीतदोत्तरम् ॥ इतिवृहस्पति : ॥

प्रतिवाप : । पुं० प्रतिवापे ॥

प्रतिवासर : । पुं० प्रतिदिने ॥

प्रतिवासी । त्रि० आसन्नगृहस्थिते । प्रतिवेशवासिनि । परौसी० इ० भा० ॥ प्रतिवसति । वस० । ग्रह्यादिणिनि : ॥

प्रतिविधानम् । न० प्रतियत्ने ॥

प्रतिविधि : । पुं० प्रतीकारे ॥

प्रतिबिम्बम् । न० प्रतिरूपे । प्रतिमायाम् ॥ तत्तदुपाधिषु बिम्बाकारेचित्तपरिणामे ॥ प्रतिकृतिर्बिम्बस्य । कुगतीतिसमास : ॥

प्रतिविषा । स्त्री० अतिविषायाम् । अतीस० इ० भा० ॥ प्रतीपं विषं यस्या : ॥

प्रतिविष्णुक : । पुं० मुचुकुन्दवृक्षे । मुचुकुन्दपुष्प० इ० प्रसिद्धे ॥

प्रतिविहित : । त्रि० सज्जिते ॥

प्रतिवेश: । पुं० प्रतिवासिगृहे ॥ प्रतिवासिनि ॥ प्रतिविशेर्घञ् ॥

प्रतिवेशवासी । त्रि० प्रतिवासिनि ॥

प्रतिवेशी । त्रि० प्रतिवासिनि ॥

प्रतिशब्द: । पुं० प्रतिध्वाने । मुख्यसदृशध्वन्यन्तरे ॥

प्रतिशरणम् । न० प्रतिगृहे ॥

प्रतिशासनम् । न० आहूयभृत्यादीनां कार्यप्रेरणे ॥ प्रतिपूर्वात् शासु अनुशिष्टावित्यस्माल्ल्युट् ॥

प्रतिशिष्ट : । त्रि० प्रहिते । प्रेरिते ॥ प्रत्याख्याते ॥

प्रतिशीर्षकम् । न० निष्क्रये ॥

प्रतिशुक्र : । पुं० प्रतिभार्गवे ॥

प्रतिश्या । स्त्री० पीनसे ॥ प्रतिश्यायते नयाश्यैङ्गतौ । आतश्चोपसर्गेइत्यङ० । टाप् ॥

प्रतिश्याय : । पुं० पीनसे । नासास्रावरोगे ॥ प्रतिक्षणंश्यायते । श्यैङ् । श्याद्व्यधेतिण: ॥

प्रतिश्रय : । पुं० सभायाम् ॥ आश्रये । आश्रये ॥ निवासे ॥ यज्ञगृहे ॥ प्रतिश्रयणम् अत्रवा । श्रिञ्० । एरच्० घोवा ॥

प्रतिश्रव : । पुं० अङ्गीकारे । अभ्युपगमे ॥ प्रतिपूर्वाच्छृणोते : ऋदोरप् ॥

प्रतिश्रवणम् । न० आज्ञाङ्गीकरणे ॥

प्रतिश्रुत् । स्त्री० प्रतिध्वाने ॥ श्रुश्रवणे । सम्पदादित्वात्क्विप् प्रतिप्रथमशब्दं लक्षी कृत्यश्रूयते० इ० प्रतिश्रुत् ॥

प्रतिश्रुत: । त्रि० स्वीकृते । अङ्गीकृते ॥ प्रतिश्रूयतेस्म । श्रु० । क्त : ॥

प्रतिषिद्ध : । त्रि० निषिद्धे । प्रतिषेधविषये ॥ अप्रतिषिद्धमनुमतंभवतीतियथा ॥

प्रतिषेद्धा । त्रि० निषेधके । माशब्दिके । प्रतिषेधकर्त्तरि ॥

प्रतिषेध : । पुं० निषेधे ॥ यथा । प्राधान्यन्तुविधेर्यत्रप्रतिषेधेप्रधानता । पर्युदास : सविज्ञेयोयत्रोत्तरपदे

ननञ् ॥ इ० ॥ पर्युदास : सदृश ग्राहीप्रतिषेधोनिवर्त्तक: । इतिच ॥

प्रतिषेधक : । त्रि० निषेधकर्त्तरि ॥

प्रतिषेध्य : । त्रि० प्रतिषेधंकर्त्तुं यो ग्ये ॥

प्रतिष्कश : । त्रि० सहाये ॥ वार्त्ताह रे ॥ पुरोगे ॥ कशगतिशासनयो : । प्रतिपूर्वोऽस्मात्पचाद्यचि० प्रतिष्कशश्चकशेरितिसुट्षत्वञ्चनिपात्यते ॥

प्रतिष्कष : । पुं० चर्म्मरज्जौ ॥

प्रतिष्टम्भ : । पुं० प्रतिघाते । प्रतिबन्धे । रोधे । प्रतिष्टम्भनम् । ष्टम्भु- रोधे । घञ् ॥

प्रतिष्ठ : । पुं० सुपार्श्वनामकार्हत्तार्हत् पितरि ॥ त्रि० प्रतिष्ठायुक्ते ॥

प्रतिष्ठा । स्त्री० गौरवे ॥ गौरवरूपाप्रतिष्ठाचपुण्यस्यपत्नी । यथा । पुण्यपत्नी प्रतिष्ठासापूजिता पुण्यदासदा । ययाविनाजगत्सर्वंजीवन्मृतसमंमुने० तिभागवतम् ॥ ++) चितौ ॥ स्थाने ॥ स्थितौ ॥ आत्मयापनायस्थाने । आस्पदे । आश्रये ॥ अनिकेताह्यनाहारायेचसायंगृहागता : । तेषांगृहस्थ: सर्वेषांप्रतिष्ठायोनिरेवचेतिविष्णुपुराणम् । योनिरन्नादिदानेनजीवनहेतु: ॥ यागनिष्पत्तौ ॥ योगसिद्धौ ॥ संस्कारविशेषे ॥ तत्र • यथाशक्तिस्नपनादिपूर्वकं प्रतिमाहृदयेतन्मूलमन्त्रविन्यासेनदेवतायाविशेषसन्निधि : प्रतिष्ठेत्याख्यातम् । यथोक्तं भविष्यपुराणे । स्नपनादियथाशक्तिकृत्वा तन्मूलमन्त्रकम् । विन्यसेद्धृदयाम्भोजेप्रतिमासुकृताभवेदिति ॥ महाकपिलपञ्चरात्रे । प्रतिष्ठाशब्दसंसिद्धि : प्रतिपूर्वाच्चतिष्ठते : । बह्वर्थत्वान्निपातानांसंस्कारादौप्रते: स्थिति : ॥ अर्थस्तदयमेतस्यगीयते शाब्दिकैर्जनै: । विशेषसन्निधिर्यातु क्रियतेव्यापकस्यतु ॥ सन्मूर्त्तौभावनामन्त्रै : प्रतिष्ठासाभिधीयते ॥ इति ॥ अकल्पिते ॥ प्रतितिष्ठत्यत्रेतिकल्पितरूपरहितमकल्पितमुच्यते ॥ स्थानादप्रच्युतौ । प्रतिपूर्वात्तिष्ठतेरातश्चोपसर्गइत्यङ् । उपसर्गात्सुनोतीतिषत्वम् ॥ चतुरक्षरपद्ये ॥ यथा । भास्वत्कन्या० सैकाधन्या । यस्या : कूले० कृष्णोऽखेलत् ॥

प्रतिष्ठानम् । न० नगरवि० । चक्रवर्त्तिन : पुरूरवसोराजधान्याम् । ब्रह्मावर्त्त० इ० विठूर० इ० च यस्य प्रसिद्धि : ॥

प्रतिष्ठापित : । त्रि० विनिवेशिते ॥

प्रतिष्ठित : । त्रि० तात्पर्येणस्थिते । संस्थिते ॥ निष्पन्नयागे ॥ संस्कृते ॥ प्रतिपूर्व :ष्ठा० । गत्यर्थेति-

त : । प्रतिस्थतीतीत्त्वम् । उपसर्गात् सुनोतीतिषत्वम् ।। प्रति ष्ठांगते । गौरवान्विते ।। इतच् ॥ प्रतिष्ठितानांचाकीर्त्तिर्मरणादति रिच्यते ।।

प्रतिष्ठितप्रज्ञ : । त्रि० परमार्थनिष्ठे ॥ य : सर्वत्रानभिस्नेहस्तत्तत्प्राप्यशुभाशुभम् ॥ नाभिनन्दतिनद्वेष्टितस्यप्रज्ञाप्रतिष्ठिता ॥ यदासंहरतेचायकूर्मोङ्गानीवसर्वश : । इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यस्तस्यप्रज्ञाप्रतिष्ठिता ।।

प्रतिसंसृज्यमान : । त्रि० अविभागमापद्यमाने ।।

प्रतिसंक्रम : । पुं० महाप्रलये ॥

प्रतिसञ्चर: । पुं० महाप्रलये ॥ सर्वेषामेवभूतानांत्रिविध: प्रतिसञ्चर: । नैमित्तिक : प्राकृतिकस्तथैवात्यन्तिकोमत : ॥ ब्राह्मोनैमित्तिकस्तेषांकल्पान्ते प्रतिसञ्चर: । आत्यन्तिकश्चमोक्षाख्य :प्राकृतोद्विपरार्द्धिक : ॥

प्रतिसन्धानम् । न० अनुसन्धाने ।। प्रतिसन्धीयते । डुधाञ्० । ल्युट् ॥

प्रतिसर : । पुं० मन्त्रभेदे ॥ माल्ये । स्रजि ।। कङ्कणे ।। व्रणशुद्धौ ॥ चमूपृष्ठे ॥ प्रात : काले ।। पुं० न० मण्डने ।। आरक्षे ।। करसूत्रे । कङ्कणा० इ० भा० ॥ त्रि० नियोज्ये ।। प्रतिसरति सृ० पचाद्यच ॥

प्रतिसरा । स्त्री० कङ्कणिकायाम् ।।

प्रतिसर्ग : । पुं० पुराणलक्षणविभेदे । अनुसर्गे । ब्रह्मण : सृष्ट्यनन्तरंरुद्रादीनांसृष्टौ ॥ रुद्रोविराड्मनुर्दक्षोमरीच्याद्यास्तुमानसा: । यंयंसर्गंपृथक्चक्रु: प्रतिसर्ग : स सम्भृत : ॥ प्रतिसर्ज्जनम्० प्रतिसृज्यतेवा । सृजेर्घञ् ॥ प्रलये ॥

प्रतिसव्य : । त्रि० प्रतिकूले ॥

प्रतिसान्ध्यानिक : । पुं० मागधे । स्तुतिपाठके ॥

प्रतिसारणम् । न० दन्तादीनामङ्गुल्याघर्षणे ॥ दन्तजिह्वामुखानांयच्चूर्णकल्कावलेहकै : शनैर्घर्षणमङ्गुल्या तदुक्तंप्रतिसारणम् ॥

प्रतिसीरा । स्त्री० जवनिकायाम् । व्यवधानपट्याम् । कनात० चिक्० इ० भा० ॥ प्रतिसिनोति । प्रतिसीयतेवा । पिञ्बन्धने । शुसिचिमीनांदीर्घश्चेतिक्रन् ॥

प्रतिसूर्य : । पुं० कृकलासे ॥ द्वितीयसूर्ये ॥

प्रतिसूर्यक : । पुं० कृकलासे ॥ उपसूर्यकमण्डले ॥ द्वितीयेर्के ॥ अस्यलक्षणं यथा । प्रतिसूर्यक : प्रशस्तो

द्विवसकृद्दतुवर्णसप्रभ: स्निग्ध: ॥ वैदूर्यनिभ: स्वच्छ: शुक्लश्चेमसौभिच: ॥ पीतोव्याधिंजनयति अशोकरूपश्चशस्त्रकोपाय। प्रतिसूर्याणांमालादस्युभयातङ्कनृपहर्त्री ॥ द्विवसकृत: प्रतिसूर्योजलदकृदुदग्दक्षिणेस्थितोऽनिलकृत्। उभयस्थ: सलिलभयं नृपमुपरिनिहन्त्यधोजनहा ॥ इति ॥

प्रतिसृष्ट:। त्रि० प्रत्याख्याते ॥ प्रेषिते ॥ दत्ते ॥ प्रहिते ॥

प्रतिसोमा। स्त्री० महिषवल्ल्याम् ॥

प्रतिस्पर्द्धा। स्त्री० स्पर्धायाम् ॥

प्रतिस्पर्द्धी। त्रि० स्पर्द्धाविशिष्टे ॥ प्रतिगर्जिते ॥

प्रतिहत:। त्रि० द्विष्टे प्रतिस्खलिते ॥ रुद्धे ॥ बद्धे ॥ प्रतिबद्धे ॥ प्रतिहन्यतेस्म। क्त: ॥

प्रतिहति:। पुं० विनाशे ॥ प्रतिघाते ॥

प्रतिहन्ता। त्रि० विनाशके ॥ प्रतिहन्ति। हन०। बहुलमन्यत्रापीतितृन् ॥

प्रतिहरणम्। न० इतस्ततोनयने ॥

प्रतिहर्ता। पुं० ऋत्विग्विशेषे ॥ प्रतिहरति। हृञ्०। बहुलमन्यत्रापीतितृन् ॥ त्रि० वारयितरि ॥ प्रतिहर्त्तात्वमापदाम् ॥

प्रतिहार:। पुं० द्वारि। द्वारे ॥ द्वास्थे। द्वारपाले ॥ प्रतिह्रियतेऽनेनात्रवा। हृञ्०। घञ्०। उपसर्गस्येतिघञिकोदीर्घाभाव: ॥ प्रतिहरणम्। भावेघञ्। प्रतिहारोजनवारणमस्त्यस्य। अर्शआद्यच् ॥ साम भक्त्यन्तरे ॥ पाञ्चभक्तिकस्यसाम्नश्चतुर्थभक्तौ ॥

प्रतिहारक:। पुं० मायाकारे ॥ इन्द्रजालादिकारके ॥

प्रतिहास:। पुं० करवीरे ॥ प्रतीपोहासोऽस्य ॥ हासकंप्रतिहासो ॥

प्रतीक:। पुं० अङ्गे। अवयवे ॥ त्रि० प्रतिकूले। प्रतीपे। विलोमे। प्रतिगतार्इलक्ष्मीर्येनवा। नञृतश्चेति कप् ॥ प्रत्येति० प्रतीयतेवा। इण्-गतौ। अलीकादयश्चेतिसाधुर्वा ॥

प्रतीकार:। पुं० कृतापकारस्यप्रत्यपकारे। वैरशुद्धौ ॥ स्वप्राणादित्राणायव्यापारे ॥ प्रतिकरणम्। कृञ्०। घञ्। उपसर्गस्येतिदीर्घ: ॥ उपाये ॥ चिकित्सायाम् ॥

प्रतीकाश:। पुं० उपमायायाम्। उत्तरपदस्थित्यास्यसदृशवचने ॥ प्रतिकाशते। काशृदीप्तौ। पचाद्यच्। इक: काशइत्युपसर्गस्यदीर्घ: ॥

प्रतीक्षणम्। न० प्रतीक्षायाम् ॥ ईक्ष०। ल्युट् ॥

प्रतीक्षा। स्त्री० प्रतीक्षणे। निर्ज्ञातप्राप्तीष्टार्थप्रतीक्षणे ॥ ईक्षणम्। ईक्ष

दर्शनाङ्कनयोः। गुरोश्च ल्यः। टाप्॥

प्रतीच्यः। त्रि० पूज्ये॥ प्रतिपाल्ये॥ प्रतीक्षणीये॥ प्रतीक्ष्यते। ईक्ष०। ऋहलोर्ण्यत्॥

प्रतिघातः। पुं० प्रतिघाते॥

प्रतीची। स्त्री० पश्चिमदिशि॥ प्रतिपश्चाद्दिनान्ते अञ्चति सूर्यम्। अञ्चु गतिपूजनयोः। ऋत्विगादिना क्विन्। उगितश्चेति ङीप्॥

प्रतीचीनः। त्रि० प्राग्भवे॥ प्रत्यक्॥ विभाषाञ्चेरदिक्स्त्रियामिति खः॥

प्रतीच्छकः। त्रि० ग्राहके॥

प्रतीच्छितः। त्रि० इष्टे॥ गृहीते॥

प्रतीच्यः। त्रि० प्रतीचिभवे॥ द्युप्रागिति शैषिको यत्॥

प्रतीतः। त्रि० सादरे॥ ज्ञाते॥ हृष्टे॥ प्रख्याते॥ प्राज्ञे॥ प्रस्थिते॥ प्रत्येकमगात् प्रतीयते स्मेति वा। इण्०। गत्यर्थत्वात् कर्तरि कर्मणि वा क्तः॥

प्रतीतिः। स्त्री० प्रत्यये॥ ज्ञाने॥ सिद्धौ। भाने॥

प्रतीपः। पुं० चन्द्रवंशीयनरराजपुत्रे। शान्तनुराजपितरि॥ त्रि० प्रतिकूले। पराङ्मुखे॥ न० वामे॥ अलङ्कारविशेषे॥ यथा। प्रतीपमुपमानस्य उपमेयत्वकल्पनम्। त्वल्लोचनसमं पद्मं त्वद्वक्त्रसदृशो विधुः॥ प्रसिद्धोपमानोपमेयप्रातिलोम्यात् प्रतीपम्॥ यथा वा। यत्त्वन्नेत्रसमानकान्ति सलिले मग्नं तदिन्दीवरं मेघैरन्तरितः प्रिये तव मुखच्छायानुकारी शशी। येऽपि त्वद्गमनानुकारिगतयस्ते राजहंसा गतास्त्वत्सादृश्यविनोदमात्रमपि मे दैवेन न क्षम्यते॥ अन्योपमेयलाभेन वर्ण्यस्यानादरश्च तत्। अलङ्कवैगतिवक्त्रकान्त्या चन्द्रोऽपि तादृशः॥ अत्युत्कृष्टगुणतया वर्ण्यमानस्य अन्यत्र साम्यमसहमानस्य उपमेयं किञ्चित् प्रदर्श्य तावता वर्ण्यस्य तिरस्कारो द्वितीयं प्रतीपं। पूर्वस्मादपि विच्छित्तिविशेषशालि। यथा। गर्वमसम्भाव्यं बिभर्षि लोचनयुगलेन किं वहसि भद्रे॥ सन्तीदृशानि दिशि दिशि सरस्सु ननु नीलनलिनानि॥ वर्ण्योपमेयलाभेन तथान्यस्याप्यनादरः। कः क्रौर्यदर्पस्ते मृत्यो त्वत्तुल्याः सन्ति हि स्त्रियः॥ अत्युत्कृष्टगुणतया क्वचिदप्युपमानभावमसहमानस्यावर्ण्यस्य वर्ण्यमुपमेयं परिकल्प्य तावता तस्यापि तिरस्कारः पूर्वप्रतीपवैपरीत्येन तृतीयं प्रतीपम्॥ यथा वा। अहमेव गुरुः सुदारुणानामिति हालाहल मास्म तात दृप्यः। ननु सन्ति भवादृशानि भूयो भुवनेऽस्मिन् वचनानि

दुर्जनानाम् ॥ वर्ण्येनान्यस्योपमाया अनिष्पत्तिवचश्चतत् ॥ मुधाऽपवादो मुग्धाचित्वन्मुखाभं किलाम्बुजम् ॥ अवर्ण्यवर्ण्योयमित्यनिष्पत्तिश्च नंपूर्वेभ्यउत्कर्षशालिचतुर्थंप्रतीपं । उदाहरणेमुधापवादस्त्वोक्त्याउपमित्यनिष्पत्तिरुद्घाटिता । यथावा । आकर्णयसरोजाक्षिवचनीयमिदंभुवि । शशांकस्तववक्त्रे णपामरैरुपमीयते ॥ प्रतीपमुपमानस्यकैमर्थ्यमपिमन्वते । दृष्टञ्चेद्वदनंतस्याः किंपद्मेनकिमिन्दुना । उपमेयस्यैवोपमानप्रातिलोम्यात् पञ्चमंप्रतीपम् । यथावा । तद्वोजसस्तद्यशसः स्थिताविमौवृथेचित्तेकुरुतेयदायदा । तनोतिभानोः परिवेशकैतवात्तदाविधिः कुण्डलनांविधोरपि । केचिदनन्वयोपमेयोपमाप्रतीपानामुपमाविशिष्टत्वेनतदन्तर्भावंमन्यन्ते । अन्येतुपञ्चमंप्रतीपप्रकारमुपमानाक्षेपरूपत्वात्त्वाक्षेपालङ्कारमाहुः ॥ प्रतिकूलाआपोस्मिन् । ऋक्पूरब्धूरितिअप्रत्ययः । द्व्यन्तरुपसर्गेभ्यइतीत्वम् ॥

प्रतीपगः । त्रि० यतआगतमात्रेवगते ॥ प्रतिकूलगामिनि ॥

प्रतीपदर्शिनी । स्त्री० स्त्रीमात्रे । प्रतीपंद्रष्टुंशीलमस्याः अपाङ्गनिरीक्षणात् । सुप्यजाताविति णिनिः ॥

प्रतीमानम् । न० प्रस्थद्रोणादिमानविशेषे ॥

प्रतीयमानः । ज्ञायमाने । प्रमाणस्य विषये ॥

प्रतीरम् । न० तटे । तीरे । तीरयति । पारतीरकर्मसमाप्तौ । पचाद्यच् । प्राद्योपसर्गनिवृत्तये ॥

प्रतीवापः । पुं० दुग्धादौदध्यादिभावार्थंतक्रादिप्रक्षेपे ॥ निक्षेपे ॥ स्वर्णादिद्रुतसद्द्रव्यान्तरेणावचूर्णनइतिस्वामी ॥ पाणौयौपधविक्षेपे ॥

प्रतीशः । पुं० प्रतिशिष्ये ॥ उपसर्गस्यघञीतिदीर्घः ॥

प्रतीसरः । पुं० कङ्कणे ॥

प्रतीहारः । पुं० द्वारि ॥ द्वाःस्थे ॥ प्रतीहारोजनवारणमस्त्यस्य । अर्शआद्यच् ॥ अस्यलक्षणं यथा । इङ्गिताकारतत्त्वज्ञोबलवान्प्रियदर्शनः । अप्रमादीसदादक्षः प्रतीहारः सउच्यते ॥ अपिच । प्रांशुः सुरूपोदक्षश्चप्रियवादीनचोद्धतः । चित्तग्राहश्चसर्वेषांप्रतीहारोविधीयते ॥ इति ॥ वृत्तौ ॥ सन्धिविशेषे सयात्योपकृतंपूर्वंमयाप्युपकरिष्यति । इतियः क्रियतेसन्धिः प्रतीहारः सउच्यते ॥ प्रतिहरणम् । प्रतिह्रियतेऽनेनावशा । हृञ् । घञ् । उपसर्गस्येतिदीर्घः ॥

प्रतीहारी । त्रि० द्वारिणि ॥ द्वारार्थे

कप्रतीहारशब्दोदस्त्यर्थेइनि : ॥
प्रतीहारी । स्त्री० द्वा:स्थितायाम् । द्वारपालकर्मकर्त्र्याम् ॥ गौ० ङीष्
प्रतीहास : । पुं० करवीरे । शतप्राशे । हयमारके ॥
प्रतुद : । पुं० हारीतादिपक्षिगणे ॥ यथा । हारीतोधवल : पाण्डुश्चित्रपृष्ठोबृहच्छुक : । पारावत : खञ्जरीट : पिकाद्या:प्रतुदा : स्मृता : ॥ अयमुख्यपाठस्त्वयम् । कालकण्ठकहारीतकपोतशतपत्रिका : । सारिकाखञ्जरीटश्चपिकाद्या : प्रतुदा : स्मृता : ॥ इति । भावप्रकाशीयव्याख्यानुरोधात् ॥ प्रतुदा मधुरापित्तकफघ्नास्तुवराहिमा : । लघवोबद्धवर्चस्का : किञ्चिद्वातकरा : स्मृता : ॥ अपिच । लावाद्याविष्किरोवर्ग : प्रतुदाजाङ्गला : मृगा : । लघव : शीतमधुरा : कषायाश्चहितानृणाम् ॥ इति ॥
प्रतोद : । पुं० प्राजने । लोहप्रोताग्रेवृषभादिप्रेरणदण्डे ॥
प्रतोरणम् । न० बहिर्द्वारे ॥
प्रतोली । स्त्री० ग्राममध्यमार्गे । रथ्यायाम् । विशिखायाम् ॥ प्रतोलयति । तुलउन्माने । चु० । अच् । गौ० ङीष् ॥
प्रत्त : । त्रि० दत्ते ॥ प्रदीयतेस्म ॥ डुदाञ्दाने । क्त : । अचउपसर्गा

त्तइतितादेश : ॥
प्रत्न : । त्रि० पुरातने ॥ नश्चपुराणे प्रादितिचेनसमुच्चितम्नप्प्रत्यय: ॥
प्रत्यक्चेतन : । पुं० परमेश्वरलक्ष्ये ॥
प्रत्यक्त्वम् । न० सर्वान्तरत्वे ॥
प्रत्यक्पर्णी । अपामार्गे ॥ द्रवन्त्याम् ॥ प्रत्यञ्चिपर्णान्यस्या : सा । पाककर्णेतिङीष् ॥
प्रत्यक्पुष्पी । स्त्री० अपामार्गे ॥ प्रत्यञ्चिपुष्पाण्यस्या : पाककर्णेतिङीष् ॥
प्रत्यक्श्रेणी । स्त्री० दन्त्याम् ॥ मूषिकपर्ण्याम् । सुतश्रेण्याम् ॥ प्रतीचीश्रेणीयस्या : । समासान्तस्यानित्यत्वान्नकप् ॥
प्रत्यक्षम् । अ० प्रत्यक्षे ॥ अक्षिअक्षिप्रतीतिवीप्सायाम् यथार्थत्वे नसमास : । अक्ष्णोराभिमुख्यमित्यर्थे०लक्षणेनाभिप्रतीतिवाव्ययीभाव : प्रतिपरसमनुभ्योक्ष्णइतिटच् ॥
प्रत्यक्षम् । त्रि० प्रमाणविशेषे । श्रुतौ ॥ प्रामाण्यंप्रत्यक्षनपेक्षत्वात् ॥ इन्द्रियग्राह्ये । ऐन्द्रियके ॥ इन्द्रियार्थसन्निकर्षजन्यार्थाकाराश्रया० इन्द्रियाश्रितवृत्ति : प्रत्यक्षंप्रमाणम् ॥ प्रत्यक्षज्ञानकरणंप्रत्यक्षम् । इन्द्रियार्थसन्निकर्षजन्यंज्ञानंप्रत्यक्षम् ॥ तद्द्विविधम् । निर्विकल्पकं०सविकल्पकञ्चेति । तत्रनिष्प्रकारकंज्ञानंनिर्विकल्पकम् । सप्रकारकंज्ञा

नं० सविकल्पकम् । यथा० डित्थो
यम्० ब्राह्मणोयं०श्यामोयमिति ।
प्रत्यक्षज्ञानहेतुरिन्द्रियार्थसन्निकर्षः
षड्विधः । संयोगः संयुक्तसमवायः
संयुक्तसमवेतसमवायः समवेत
समवायः विशेषणविशेष्यभावश्चे
ति । तत्रचक्षुषाघटप्रत्यक्षजनने०
संयोगसन्निकर्षः (॥ + १ + ॥)
घटरूपप्रत्यक्षे०संयुक्तसमवायः च-
क्षुस्संयुक्तेघटे रूपस्यसमवायात् २ रूप
त्वसामान्यप्रत्यक्षेसंयुक्तसमवेतसम
वायःचक्षुःसंयुक्तेघटेरूपंसमवेतम्त
त्ररूपत्वस्यसमवायात् ॥ ३ ॥ श्रोत्रेण
शब्दसाक्षात्कारे०समवायः सन्नि
कर्षः कर्णविवरवर्त्याकाशस्यश्रोत्र
त्वात्०शब्दस्याकाशगुणत्वात्०गुण
गुणिनोश्चसमवायात् ॥ ४ ॥ शब्द
त्वसाक्षात्कारे० समवेतसमवायः
सन्निकर्षः श्रोत्रसमवेतेशब्दे०शब्द
त्वस्यसमवायात् ॥ ५ ॥ अभावप्रत्यक्षे
विशेषणविशेष्यभावः सन्निकर्षः
घटाभाववद्भूतलमित्यत्र०चक्षुस्सं-
युक्तेभूतले०घटाभावस्यविशेषणत्वा
त् ॥ ६ ॥ एवंसन्निकर्षषट्कजन्यं
ज्ञानंप्रत्यक्षम् । तत्करणमिन्द्रियम्
। तस्मात्०इन्द्रियंप्रत्यक्षप्रमाणमि
तिसिद्धम् ॥ इन्द्रियार्थसन्निकर्षोत्प
न्नंज्ञानमव्यपदेश्यमव्यभिचारिव्यव
सायात्मकंप्रत्यक्षम् ॥ प्रतिगतोऽक्ष.

प्रत्यक्षम्

म् । अत्यादयइतिसमासः ॥ अनु
भवविशेषे ॥ तत्षड्विधम् । घ्राण-
जम् १ रासनम् २ श्रावणम् ३ चा
क्षुषम् ४ स्पार्शनम् ५ मानसम् ६
निर्विकल्पकसविकल्पकभेदेनप्रत्य
क्षंद्विविधम् । निर्विकल्पकन्त्वती
न्द्रियम् । सविकल्पकंमनोग्राह्यम् ।
षड्विधप्रत्यक्षे०आश्रयस्यमहत्त्वंका
रणम् । इन्द्रियंकरणम् । विषयेणस
ह०इन्द्रियसन्निकर्षोस्यव्यापारः ।
यथा । घ्राणजादिप्रभेदेनप्रत्यक्षंष-
ड्विधंमतम् । घ्राणस्यगोचरोगन्धो
गन्धत्वादिरपिस्मृतः ॥ तथारसो
रसज्ञायास्तथाशब्दोपिचश्रुतेः ।
उद्भूतरूपंनयनस्यगोचरोद्रव्याणितद्व
न्तिपृथक्त्वसङ्ख्ये । विभागसंयो
गपरापरत्वस्नेहद्रवत्वंपरिमाणयुक्त
म् । क्रियांजातिंयोग्यवृत्तिंसमवा-
यञ्चतादृशम् । गृह्णातिचक्षुः सं-
म्बन्धादालोकोद्भूतरूपयोः ॥ उद्भू
तस्पर्शवद्द्रव्यंगोचरः सोपित्वच
चः । रूपान्यच्चक्षुषोयोग्यंरूपमत्रा
पिकारणम् ॥ द्रव्याध्यक्षेत्वचोयोगो
मनसाज्ञानकारणम् । मनोग्राह्यं
सुखंदुःख मिच्छाद्वेषोमतिः कृ
तिः ॥ ज्ञानंयन्निर्विकल्पाख्यं तद
तीन्द्रियमिष्यते । महत्त्वंषड्विधेहे
तुरिन्द्रियंकरणंमतम् ॥ विषयेन्द्रि
यसम्बन्धोव्यापारः सोपिषड्विधः

॥ इतिभाषापरिच्छेदः ॥
प्रत्यक्षत्वम् । न० अविलम्बितप्रतीतिकत्वे ॥
प्रत्यक्षदर्शनः । त्रि० साक्षिणि ॥ प्रत्यक्षंदर्शनम् । यस्यसः ॥
प्रत्यक्षदर्शी । त्रि० साक्षिणि ॥
प्रत्यक्षदेवः । पुं० ब्राह्मणे ॥
प्रत्यक्षवादी । पुं० वौद्धे ॥
प्रत्यक्षी । त्रि० व्यक्तदृष्टार्थे ॥
प्रत्यगात्मा । पुं० अहंशब्दप्रत्ययालम्बने० आत्मनि ॥ जडानृताहङ्कारादिभ्यः सत्यज्ञानानन्दादिरूपतया प्रतिअञ्चतिप्रतिप्रत्यक् । सचासावात्माच ॥
प्रत्यगाशापतिः । पुं० वरुणे ॥
प्रत्यग्धृतः । त्रि० अन्तर्मुखीकृते ॥
प्रत्यग्रः । अभिनवे । नूतने ॥ शोधिते ॥ प्रतिनवमग्रमस्य ॥
प्रत्यग्रथः । पुं० अहिच्छत्रदेशे ॥
प्रत्यङ्गम् । न० कर्णाद्यवयवे ॥ यथा । प्रत्यङ्गंकर्णनासाक्षिलिङ्गाङ्गानिकरादिकम् । इति ॥
प्रत्यङ्गिरा । स्त्री० देवीविशेषे ॥
प्रत्यक् । अ० दिशि ॥ देशे ॥ काले ॥ प्रतीच्यांदिशि०प्रतीच्यादिशः प्रतीचीदिस्वा । दिक्शब्देभ्यः सप्तमीपञ्चमीत्यादिनाऽस्तातिः । अञ्चेर्लुक् । लुक्तद्धितलुकि ॥ ॥ एवंदेशकालेच ॥

प्रत्यक् । त्रि० दिशि ॥ देशे ॥ काले ॥ प्राग्भवे ॥ सर्वान्तरेदृश्यादन्यस्मिन् कोदृक्तत्प्रत्यगितिचेत्०तादृगीदृगितिद्वयम् । यत्रनप्रसरेत्त्वेतत्प्रत्यगित्यवधार्यताम् ॥ निर्विशेषापरोक्षे ॥ जडानृताहङ्कारादिभ्यः सत्यज्ञानानन्दादिरूपतया प्रतिअञ्चतीति तथा । क्विन् ॥
प्रत्यञ्चितः । त्रि० पूजिते ॥
प्रत्यनन्तरः । त्रि० प्रत्यासन्ने ॥
प्रत्यनीकः । पुं० अरौ । शत्रौ । विरोधिनि ॥ परपक्षसैन्ये ॥ न० अलङ्कारवि० ॥ यथा । प्रतिपक्षमशक्तेनप्रतिकर्त्तुंतिरस्क्रिया । यातदीयस्यतत्स्तुत्यैप्रत्यनीकंतदुच्यते ॥ न्यक्कृतिपरमपिविपक्षं साक्षान्निरसितुमशक्तेनकेनापियत्तमेवप्रतिपक्षमुत्कर्षयितुंतदाश्रितस्य तिरस्करणम् तदनीकप्रतिनिधितुल्यत्वात्०प्रत्यनीकमभिधीयते । यथानीकेऽभियोज्ये तत्प्रतिनिधिभूतमपरंगूढतयाकेनचिदभियुज्यते०तथेहप्रतियोगिनिविजेयेतदीयोन्यो विजीयतइत्यर्थः । उदाहरणम् । त्वंविनिर्जितमनोभवरूपः साचसुन्दरभवत्यनुरक्ता । पञ्चभिर्युगपदेवशरैस्तांतापयत्यनुशयादिवकामः ॥ यथा । यस्यकिञ्चिदपकर्त्तुमक्षमः कायनिग्रहगृहीतविग्रहः । कान्तवक्त्रसदृशाकृ

तिक्षतोराङ्गरिन्द्रमधुनापिबाधते ॥ इन्दोरचतदीयतासम्बन्धिमुखमस्व-स्मात् ॥

प्रत्यन्त : । पुं० म्लेच्छदेशे ॥ प्रतिगतोऽन्तम् । अत्यादय : क्रान्ताद्यर्थे० इ० स० ॥ त्रि० सन्निकृष्टे ॥

प्रत्यन्तपर्वत : । पुं० पादे । प्रधानाऽद्रिसमीपस्थक्षुद्राद्रौ ॥ प्रत्यन्तो० महाद्रे : समीपे ... त : ॥

प्रत्यभिज्ञा । स्त्री० ... साम त्याद्यभिज्ञाने ॥ ... । प्रत्यभिपूर्वाज्ज्ञानातेः ... उपसर्गे इत्यङ् । टाप् ॥

प्रत्यभिज्ञानम् । न० इन्द्रियजैज्ञाने ॥ प्रत्यभिज्ञानंनामपूर्वमनुभूतस्य कालान्तरेप्रमाणेनतत्त्वेनेत्यपूर्वकंज्ञानम् । तथाहि । आत्माहियोऽहंबाल्ये पितरावन्वभूवंसएवेदानीं-स्थाविरेनप्तॄननुभवामीति । योऽहं सुप्तःखप्नमद्राक्षंसएवेदानींजागर्मीतिचबाल्याद्यवस्थासुच० प्रत्यभिज्ञायते । प्रतिपूर्वाज्ज्ञानातेर्ल्युट् ॥

प्रत्यभियोग : । पुं० प्रत्यपराधे ॥

प्रत्यभिवाद : । पुं० अभिवाद्यस्यगुरोराशीर्वचने ॥ अभिवादयित्रेआशी-र्वाद : प्रत्यभिवादइतिव्याख्यानात् ॥ यत्रोक्तंपतञ्जलिना । अविद्वांसः प्रत्यभिवादेनाम्नोयेनप्लुतिंविदु : । कामन्तेपुतुविप्रोष्यस्त्रीष्विवायमहं-वदेत् । स्त्रीवन्माभूमेत्यर्ध्यं यंव्याकरणमिति ॥ स्त्रीष्विवेति । प्रत्यभि-वादेहिगुरुणाप्लुत : कार्य : । प्लुतं कर्तुंनजानातिमस्त्रीवद्वक्तव्य:अयमहमिति । नत्वभिवादयेदेवदत्तो हमित्यादिनासंस्कृतप्रयोगैर्नोतिकै यट : ॥

प्रत्यभिवादनम् । न० प्रत्यभिवादे ॥

प्रत्यय : । पुं० अधीने ॥ शपथे ॥ ज्ञाने ॥ विश्वासे ॥ उदयतिचपरिस्मिन्प्रत्ययेशास्त्रयोनौ०गतवतिविलयञ्चप्राकृतेपिप्रपञ्चे । सपदिपदमुदीतंकेवलंप्रत्ययोयत् तदियदिति मिमीतेकोद्वदापण्डितोपि ॥ निश्चये ॥ हेतौ ॥ कार्यंप्रत्ययते०जनकत्वे नगच्छति०इतिव्युत्पत्त्याप्रत्ययशब्द: कारणवचनइत्याहु:॥ प्रतीयतेऽस्मात् कार्यमितिव्युत्पत्तेश्च॥ रन्ध्रे ॥ शब्दे ॥ प्रथितत्वे ॥ तृतीयाध्यायमारभ्यपञ्चमाध्यायपर्यन्तंप्रकृते : परतोविहितेपुसन्नादिकवर्णेपु ॥ प्रकृतिपरएवप्रत्यय : प्रयोक्तव्य : । प्रत्ययपरैवप्रकृतिरितिभाष्यम् ॥ नकेवला प्रकृति:प्रयोक्तव्यानापिकेवल: प्रत्यय : इतिच ॥ आचारे ॥ प्रत्ययनम्०प्रतीयतेऽनेनवा । प्रत्येतीति-वा । इण् गतौ । एरच् पुंसीतिघो वा०पचाद्यज्वा ॥ प्रतिविषयमय-

तिगच्छतीतिवाविग्रहे। अय०। अच्॥ प्रत्यया: सहकारिणइतिचि कारडशेष:॥

प्रत्ययकारिणी। स्त्री० मुद्रायाम्। छाप० मोरछाप० हृ० भा०॥ अभिज्ञाने॥ प्रत्ययस्यनिश्चयस्यकारिणी॥

प्रत्ययित:त्रि०। आप्ते। विश्वस्ते॥ प्रत्ययोविश्वास: सञ्जातोऽस्य। तदस्यसञ्जातमितीतच्॥

प्रत्ययी। त्रि० विश्वासिनि॥ प्रत्ययो अस्त्यस्य। इनि:॥

प्रत्यरि:। पुं० पञ्चमतारायाम्॥

प्रत्यर्थी। त्रि० शत्रौ॥ प्रतिकूलमर्थयितुंशील:। अर्थयाञ्चायाम्। सुपीतिणिनि:॥ प्रतिवादिनि॥ अर्थिप्रतिपक्षे॥ यथा। प्रत्यर्थिनोऽग्रतोलेख्यंयथावेदितमर्थिना। समामासतदर्धाहर्नामजात्यादिचिह्नितम्॥ अर्थ्यंतेइत्यर्थ: साध्य: सोऽस्यास्तीत्यर्थी०तत्प्रतिपक्ष: प्रत्यर्थी॥

प्रत्यर्पणम्। न० निर्यातने। न्यासार्पणे॥

प्रत्यर्पित:। त्रि० प्रतिदत्ते॥ प्रत्यवकर्शनम् न० कृशत्वकरे॥ निवर्त्तके॥

प्रत्यवर:। त्रि० निकृष्टे॥

प्रत्यवसानम्। न० भक्षणे॥भोजने॥

प्रत्यवसितम्। त्रि० भक्षिते॥ प्रत्यवातीयतेस्म। षोन्तकर्मणि। क्त:॥

प्रत्यवस्कन्द:। पुं० प्रत्यवस्कन्दने

प्रत्यवस्कन्दनम्। न० व्यवहारोत्तरप्रभेदे॥ यथा। प्रत्यवस्कन्दनंनाम सत्यंगृहीतम्०प्रतिदत्तंप्रतिग्रहलब्धमितिवा। यथाहनारद:। अर्थिनालेखितोयोर्थ: प्रत्यर्थीयदितंतथा। प्रपद्यकारणंब्रूयात्प्रत्यवस्कन्दनंस्मृतमिति॥ बृहस्पतिरपि। अर्थिनाभिहितोयोर्थ:प्रत्यर्थीयदितंतथा। प्रपद्यकारणंब्रूयात्प्रत्यवस्कन्दनंहितदिति॥

प्रत्यवस्थाता। पुं० शत्रौ॥

प्रत्यवस्थानम्। न०दूषणाभिधाने॥

प्रत्यवहार:। पुं० प्रलये॥ प्रत्यवह्रियन्ते प्राणिनोस्मिन्। हृञ्०। अवहाराधारेतिघञ्॥

प्रत्यवाय:। पुं० अङ्गवैगुण्यनिबन्धनेपापे॥ प्रत्यवाय्यते। प्रत्यवपूर्वादयतेर्घञ्॥

प्रत्यवेक्ष्य:। त्रि० एतावत्कृतमेतावत्कर्त्तव्यमित्यनु सन्धानेनविचारणीये॥

प्रत्यश्मा। पुं० गैरिके। गिरिमृदि॥

प्रत्यस्त:। त्रि० प्रक्षिप्ते॥

प्रत्यहम्। अ० प्रतिदिने॥ अह: अह: प्रति० यथार्थेऽव्ययीभावेन पुंसकादन्यतरस्यामितिसमासान्तष्टच्। टिलोप:॥

प्रत्याकार : । पुं० खड्गकोषे ॥

प्रत्याख्यात : । पुं० दूरीकृते । निराकृते ॥ प्रत्याख्यायतेस्म । ख्याप्रकथने०चक्षिङ्गादेशोवा । क्त : ॥

प्रत्याख्यानम् । न० निराकरणे । निरसने ॥ ख्या० चक्षिङादेशोवा । ल्युट् ॥

प्रत्याख्येय : । त्रि० प्रणोद्ये । प्रत्याख्यातुंयोग्ये ॥ अचोयत् । ईत् ॥ कुशा : शाकंपयोगन्धा : प्रत्याख्येयंनवारिच । अयाचिताहृतंग्राह्यमपिदुष्कृतकर्मणा : ॥ अन्यच्चकुलटाषण्ढपतितेभ्योद्विषस्तथैतिगरुड पुराणे अध्याय : ॥

प्रत्यागत : । त्रि० पुनरागते ।। सन्निवृत्ते ॥

प्रत्यागम : । पुं० प्रत्यागमने । फिरकेआवना० इ० भा० ॥

प्रत्यागमनम् । न० पुनरागमने । प्रत्यागमे ॥

प्रत्यादिप्त : । त्रि० आच्छिद्यग्रहीतुमिच्छौ ॥

प्रत्यादिष्ट : । पुं० निराकृते । निरस्ते । माचागच्छेत्यायुक्ते । प्रतिरुद्धे ॥ प्रत्याख्याते ॥ प्रत्यादिश्यतेस्म । दिशअतिसर्जने । क्त : ॥

प्रत्यादेश : । पुं० निराकृतौ । प्रत्याऽऽख्याते ॥ प्रसङ्गनिवारणे ॥ भक्तंप्रतिदेवतायाउपदेशे ॥ प्रत्यादेशनम् । दिश० । घञ् ॥

प्रत्याय : । पुं० विश्वासे ॥

प्रत्यायक : । त्रि० प्रतीतिजनके ॥ यथा । वर्णसमूहरूपतयाशब्दोऽर्थस्यप्रत्यायकइति ॥ यथावाबह्निरादेजित्यत्रबह्निशब्दस्यप्रत्यायकत्वमादेचांप्रत्याय्यत्वम् ॥

प्रत्यायनम् । न० प्रतीतावानयने ॥ बोधजनने ॥

प्रत्यायित : । त्रि० विश्वसनीये ॥ प्रत्ययएवप्रत्याय : तंप्राप्त : ॥

प्रत्यालीढम् । न० धन्विनांयुद्धकाले चरणन्यासभेदे । ऊर्द्धस्यस्यवामपादप्रसारेदक्षिणपादसङ्कोचे ॥ त्रि० अशिते ॥ प्रत्यालेहनम् । लिह० । नपुंसकेभावेक्त : ॥

प्रत्याशा । स्त्री० अभिलाषे ॥

प्रत्यासत्ति : । पुं० सामीप्ये ॥

प्रत्यासन्न : । त्रि० निकटवर्त्तिनि ॥

प्रत्यासर : । पुं० सैन्यपृष्ठे ॥

प्रत्यासार : । पुं० व्यूहस्यपश्चाद्भागे । व्यूहस्यपश्चाद्व्यूहान्तरे । व्यूहपार्ष्णौ ॥ प्रतीपमासारयतिभग्नान् । सृ० । ण्यन्त : । अच् ॥

प्रत्याहत : । त्रि० कुण्ठिते ॥

प्रत्याहरणम् । न० प्रत्याहारे ॥

प्रत्याहार : । पुं० उपादाने । स्वस्वविषयेभ्यइन्द्रियाणांप्रत्याहरणे ॥ स्वस्वविषयासम्प्रयोगेचित्तस्यस्वरु

पानुकारइवेन्द्रियाणामितिपातञ्ज
ला: । विषयेभ्योनिगृहीतानीन्द्रि-
याणिचित्तरूपाण्येवभवन्ति । तत
श्चविक्षेपाभावात्चित्तधारणादिकं
निर्वहतीत्यर्थ: ॥ सर्वाणीन्द्रिया
णिस्वस्वविषयेभ्य: प्रत्याहरतीति-
तथा ॥ विषयेभ्यात्मतांदृष्टामनस-
श्चित्तमञ्जनम् । प्रत्याहार: सवि
क्षेयोभ्यसनीयोमुमुक्षुभि: ॥ प्रत्या
हरणम् । हृञ् । घञ् ॥ अक्षरस-
माम्नाये । अल्पेनबहूनांग्रहणे ।
व्याकरणप्रसिद्धे ध्वज्झलादिषु ॥
प्रत्याह्रियन्तेसङ्क्षिप्यन्तेवर्णायत्र ।
करणाधिकरणयोश्चेतिल्युटिप्राप्ते
कृत्यल्युटोबहुलमितिबहुलोक्तेर
धिकरणेघञ् ॥ प्रतिकार्यमाक्षिप
न्ते वा ॥

प्रत्याहारयोग: । पुं० श्रोत्रादीनी
न्द्रियाण्यन्ये संयमाग्निषुजुह्वतीति
विहिते ॥

प्रत्युक्त: । त्रि० दत्तोत्तरे । प्रतिवा
क्ये ॥

प्रत्युक्ति: । स्त्री० प्रत्युत्तरे ॥

प्रत्युत्क्रम: । पुं० प्रयोगार्थे । कर्मारम्भे
प्रथमप्रयोगे ॥ प्रत्युत्क्रमणम् । घञ् ॥

प्रत्युत्क्रान्ति: । स्त्री० प्रत्युत्क्रमे ॥

प्रत्युत्तरम् । न० प्रतिवचने । उत्तरे ॥
उत्तरंप्रति० उत्तरे ॥ यथा । ममेयं
भूमि:क्रमागतत्वात्० इतिवादयुक्तौ०
ममेयंभूमिर्दशवर्षोपभुज्यमानत्वात्
इतिप्रत्युत्तरं ॥

प्रत्युत्थानम् । न० अभ्युत्थाने । गात्रो
त्थानपूर्वकसन्माने । प्रत्युत्थीयते
ऽत्र । स्था० । ल्युट् ॥

प्रत्युत्पन्न: । त्रि० उत्पत्तिविशिष्टे ॥
प्रत्युत्पद्यतेस्म । पद० । क्त: ॥

प्रत्युत्पन्नमति: । त्रि० प्रगल्भे ।
प्रतिभायुक्ते ॥ सूक्ष्मबुद्धियुक्ते । कु
शाग्रीयमती ॥ कार्यावसरएवप्रत्यु
त्पन्नामतिर्यस्यस: ॥

प्रत्युद्गत: । त्रि० प्रत्युद्दिते ॥ प्रत्यु-
द्गम्यतेस्म । गम्लृ० । क्त: ॥

प्रत्युद्गम: । पुं० आगच्छतोगुर्वादे:
सन्मुखगमने । अभ्युत्थाने ॥ प्रत्यु
द्गमप्रश्रयणाभिवादनं विधीयते
साधुमिथ: सुमध्यमे । प्राज्ञै: प-
रस्मैपुरुषायचेतसागुहाशयायैवदे
हमानिने ॥

प्रत्युद्गमनम् । न० प्रत्युद्गमे ॥

प्रत्युद्गमनीयम् । न० धौतांशुकद्वये ॥
त्रि० उपस्थेये । समुपस्थानयोग्ये
पूजनीये ॥

प्रत्युद्घात: । पुं० प्रत्युद्गते ॥

प्रत्युद्यत: । त्रि० निवेदिते ॥

प्रत्युपकार: । पुं० उपकारंप्रतिउप
कारे । प्रतिप्रिये ॥ प्रतिकर्त्तुम
शक्तस्यजीवितान्मरणंवरम् ॥

प्रत्युपवेशनम् । न० निरोधने ॥

प्रत्युप्त : । त्रि० खचिते ॥

प्रत्युष : । न० प्रभाते ॥ प्रत्योषत्यन्धकारम् । उषदाहे । उष : किदित्वसि: अन्योपसर्गनिवृत्तये प्रतीति ॥

प्रत्यूढ : । त्रि० हृते । वहिष्कृते ॥

प्रत्यूष : । पुं० अहर्मुखे । प्रभाते ॥ वसौ ॥ प्रत्यूषति०रुजतिकामुकान् । ऊषरुजायाम् । इगुपधेतिक: ॥

प्रत्यूष : । न० प्रत्यूषे ॥

प्रत्यूह : । पुं० विघ्ने ॥ प्रत्यूहनम् । ऊह० । घञ् ॥

प्रत्येकम् । न० एकमेकम्प्रतीत्यर्थे ॥

प्रत्येना : । त्रि० चौर्यादिशिक्षके ॥ प्रत्येनस : शिक्षका : स्युश्चौर्यादौ तत्सदेनसि ॥

प्रथनम् । न० विस्तारे ॥

प्रथम : । त्रि० आदौ ॥ प्रधाने । मुख्ये ॥ प्रथते । प्रथप्रख्याने विस्तारे वा । प्रथेरमच् । प्रथमचरमेति सर्वनामत्वात्पक्षे०जस : शी । प्रथमे प्रथमा : ॥

प्रथमा । स्त्री० सु० औ० जस् इति त्रिके ॥

प्रथयन् । त्रि० विस्तारयति ॥

प्रथा । स्त्री० ख्यातौ । प्रसिद्धक्रियायाम् ॥ प्रथनम् ॥ प्रथ० । भिदादाङ् ॥

प्रथित : । त्रि० विख्याते ॥ प्रथतेस्म । प्रथ० । अकर्मकत्वात्कर्त्तरिक्त:

इट् ॥

प्रथिति : । स्त्री० ख्यातौ ॥ प्रथते प्रथ० । पदिप्रथिभ्यांनिदितिति: ॥ तितुत्रेष्वग्रहादीनामितीट् ॥

प्रथिमा । पुं० पार्थवे । पृथुत्वे ॥ पृथोर्भाव : । पृथ्वादिभ्यइमनिज्वेति इमनिच् । रऋतोरितिरआदेश : । टेरितिटिलोप : ॥

प्रथिष्ठ : । त्रि० अतिशयेनप्रथौ । अतिवृहति ॥

प्रथीयान् । त्रि० पृथुतरे ॥ ईयसुनि० रऋतोहलादेरितिरेफादेश : ॥

प्रद : । त्रि० प्रदातरि । प्रकर्षेणददाति । डुदाञ्० । क : ॥ प्रेदाज्ञ इतिकर्मण्युपपदेविधानात्क : तस्मादसाधुरेवायम् ॥

प्रदक्षिण: । पुं० न० दक्षिणावर्त्तनदेवतामुद्दिश्यभ्रमणे ॥ यथा । एकांदेव्यांरवौसप्त त्रीणिकुर्याद्विनायके । चत्वारिकेशवेकुर्यात् शिवेचार्द्धप्रदक्षिणम् ॥ सर्वदेवतुष्टिदप्रदप्रदक्षिणम् यथा । प्रसार्यदक्षिणंहस्तंस्वयं नम्रशिरा : पुना : । दक्षिणंदर्शयन्पार्श्वंमनसापिचदक्षिण: ॥ सकृत्त्रिर्वाविष्टयेतादेव्याप्रीति : प्रजायते । सचप्रदक्षिणोज्ञेय: सर्वदेवोषतुष्टिद: ॥ अष्टोत्तरशतंयस्तुदेव्या: कुर्यात्प्रदक्षिणंसर्वान्कामान्समासाद्यपश्चान्मोक्षमवाप्नुयात् ॥ मन-

सापिचयोदद्याद्दिव्यैभक्त्याप्रदक्षिणम् । प्रदक्षिणाद्यमगृह्णैनरकाक्षिनपश्यति ॥ अपिच । दक्षिणाद्वायवींगत्वादिशंतस्याश्चशाम्भवीम् । ततश्चदक्षिणांगत्वानमस्कारस्त्रिकोणवत् ॥ अर्द्धचन्द्रंमहेशस्यपृष्ठतश्चसमीरितम् । शिवप्रदक्षिणेमन्त्रीअर्द्धचन्द्रक्रमेणतु ॥ सव्यासव्यक्रमेणैवसोमसूत्रंनलङ्घयेत् ॥ प्रसार्यदक्षिणंहस्तंस्वयंनम्रशिरा : पुन : । दर्शयेद्दक्षिणंपार्श्वंमनसापिचदक्षिण : ॥ त्रिधाचवेष्टयेत्सम्यक्देवताया : प्रदक्षिणम् ॥ एकहस्तप्रमाणश्चएकंवापिप्रदक्षिणम् । अकालेदर्शनंविष्णोर्हन्तिपुण्यंपुराकृतम् ॥ प्रगतोदक्षिणम् । तिष्ठद्गुप्रभृतीनिचइत्यव्ययीभाव : ॥

प्रदत्त : । त्रि० प्रकर्षेणदत्ते ॥

प्रदर : । पुं० विदीर्णभूभागे । विदारे ॥ शरे । वाणे ॥ भङ्गे ॥ नारीरुग्भेदे । असृग्दरे ॥ तत्तुफलितयोन्यारक्तादिधातुक्षरणं ॥ अस्यनिदानं यथा । विरुद्धमद्याध्यशनादजीर्णाद्गर्भप्रपातादतिमैथुनाच्च । यानाध्वशोकादतिकर्षणाच्चभाराभिघाताच्छयनाद्दिवाच ॥ असृग्दरंभवेत्सर्वंसाङ्गमर्दंसवेदनम् ॥ तस्यातिवृद्धौदौर्बल्यंश्रमोमूर्च्छामदस्तृषा । दाह : प्रलाप : पाण्डुत्वंतन्द्रारोगाश्चवातजा : ॥ सचतुर्विधउक्तोयथा । तंश्लेष्मपित्तानिलसन्निपातैश्चतु : प्रकारंप्रवदन्तिवृद्धाइति ॥ प्रदीर्यते०प्रदरणमनेनवा । दृविदारणे । ऋदोरप् ॥ गर्त्ते ॥ प्रकृष्टभये । त्रि० तद्वति ॥

प्रदर्शनम् । न० संदर्शने ॥ दिङ्मात्रदर्शने ॥ प्रदृश्यते । दृशिर् । ल्युट् ॥

प्रदर्शित : । त्रि० आलोकिते ॥

प्रदल : । पुं० वाणे ॥

प्रदानम् । न० दाने ॥ प्रदीयमाने ॥ डुदाञ्० । प्रपूर्व : । प्रकृष्टदाने ॥

प्रदानोचित : । त्रि० दानपात्रे ॥

प्रदिग्धम् । न० मांसव्यञ्जनभेदे ॥ यथा । मांसंवहुघृतैर्भृष्टंसिक्त्वाचोष्णाम्बुनामुहु : । जीरकाद्यै:समायुक्तंपरिशुष्कंतदुच्यते ॥ तदेवघृततक्राढ्यंप्रदिग्धं सत्रिजातकम् ॥ त्रिप्रकर्षेणलिप्ते ॥

प्रदिक् । स्त्री० विदिशि ॥ दिग्भ्य : प्रगता । शान्ता ॥

प्रदिष्ट : । त्रि० निर्द्दिष्टे । प्रदर्शिते ॥

प्रदीप : । पुं० गृहमणौ । दशेन्धने । कज्जलध्वजे । दीपे । दीवा० इ० भा० ॥ दीपव्रह्मात्मकस्त्व्यास्तेजसादीप्तभैरव । इत्येचदीपोदातव्योनतु भूमौकदाचन ॥ सर्वंसहावसुमती सहतेनत्विदंद्वयम् । अकार्य्यपादघातञ्चदीपतापंतथैवच ॥ प्रदीप्यते

ऽनेनवादीपयतिप्रकाशयतिवा । दीपीदीप्तौ । इगुपधत्वात्क घञ्वा । अज्वा । प्रोन्योपसर्ग निवृत्त्यर्थ : ॥

प्रदीपन : । पुं० स्थावरविषभेदे ॥ तल्लक्षणंयथा। वर्णतोलोहितोय: स्याद्दीप्तिमान्दहन : प्रभ : । महादाहकर : पूर्वै:कथित : सप्रदीपन : ॥ अपिच । प्रदीपनस्तुदहनोरक्तवर्णो ज्ञनादिज : ॥ वृ० ॥ त्रि० प्रकाशके ॥ प्रकर्षेणदीपयति । णिजन्ताद्दीपेर्ल्युः ॥

प्रदीप्त : । त्रि० प्रज्वलिते । दह्यमाने॥

प्रदीप्ता । स्त्री० रवियुक्तदिशि ॥

प्रदूषित : । त्रि० उपहते ॥

प्रदेय : । त्रि० पारितोषिके ॥

प्रदेश : । पुं० देशमात्रे । स्थितौ । आख्याने । अवकाशे ॥ तर्जन्यङ्गुष्ठसम्मिते ॥ भित्तौ ॥ एकदेशे ॥ प्रदिश्यते । दिश० । हलश्चेतिघञ् । उपसर्गस्यघञीतिपाक्षिकोदीर्घाभाव : ॥

प्रदेशनम् । न० प्राभृते । उपायने । उपहारे ॥ प्रदिश्यते । दिश० । कृत्यल्युट् ॥

प्रदेशनी । स्त्री० तर्जन्याम् ॥ प्रदिश्यतेऽनया । दिश० । करणेल्युट् ॥

प्रदेशिनी । स्त्री० तर्ज्जन्याम् ॥ प्रदिशति । दिश० । सुप्यतिणिनि : प्र देशोस्त्यस्यावा । इनि० ॥

प्रदेह : । पुं० आलेपभेदे । प्रलेपे ॥ आर्द्रौघनस्तथोष्णा : स्यात्प्रदेह : श्लेष्मवातहा ॥ अनुलेपनाभ्यङ्गादौ ॥

प्रदोष : । पुं० रजनीमुखे ॥ त्रिमुहूर्त्त : प्रदोषस्याद्रवावस्तंगतेसतीत्युक्ते ॥ प्रदोषोऽस्तमयादूर्ध्वंघटिकाद्वयमिष्यतइत्यन्ये ॥ प्रकृष्टदोषे ॥ दुष्यति । दुष० । अच् । टाप् । प्रारम्भोदोषाया : प्रादिसमास : । प्रारब्धादोषायस्मिन्वा । गोस्त्रियोरितिह्रस्व : ॥

प्रदोषव्रतम् । न० प्रदोषदिनेक्रियमाणे व्रतानुष्ठाने॥यथा।यत्रदेवोमहादेवोदेवींसंस्थाप्यविष्टरे। नृत्यंकरोतिपुरत:सार्धंदेव्यानिशामुखे। तत्रोपोष्यरजन्यादौ प्रदोषेपूजयेच्छिवाम् । प्रतिपक्षंविशेषेणतद्देवीप्रीति. कारकमितिश्रीदेवीभागवतेश्रीदेवीगीता॰॥

प्रद्युम्न : । पुं० कामदेवे । कन्दर्पे । बुद्ध्यधिष्ठातरि । वासुदेवांशवि०। यथा । अनिरुद्ध : स्वयंब्रह्माप्रद्युम्न : कामएवच । बलदेव : स्वयंशेष : कृष्णस्यप्रकृते : पर : ॥प्रकृष्टंद्युम्नंबलमस्य ॥

प्रद्योत : । पुं० आतपे । प्रकाशे ॥ प्रकृष्टोद्योत : ॥ रश्मौ ॥

प्रद्योतन : । पुं० सूर्ये ॥ कृप्रष्टोद्योत-

न : ॥ न० द्युतौ ॥
प्रद्रावक : । त्रि० कुत्सितामवस्थांप्राप्ते । अन्नाभावादन्यावस्थांप्राप्ते ॥
प्रद्राव : । पुं० पलायने । अपक्रमे ॥ प्रद्रवणम् । द्रु० । प्रेद्रुस्तुस्रुव इतिघञ् ॥
प्रधनम् । न० युधि । रणे । दारणे । डुधाञ्० । कृपृवृजीतिक्यु: ॥
प्रधर्षणम् । न० अभिभवे ॥
प्रधानम् । न० प्रकृतौ । गुणसाम्यावस्थायाम् ॥ परमात्मनि ॥ बुद्धौ ॥ प्रधत्ते सर्वमात्मनि । अन्यत्रापीतियुच् ॥ त्रि० उत्तमे ॥ प्रदधाति । डुधाञ्० । ल्युट्०युज्वा । प्रधत्ते०प्रधीयतेऽनेनास्मिन्वा । कर्तृकरणादौल्युट् ॥ पुं०न० महामात्रे । सेनापत्यादौ ॥ प्रधीयते । कृत्यल्युटइतिकर्मणिल्युट् ॥ प्रधानानुयायिनोजनव्यवहाराभवन्ति ॥ प्रधानस्यप्रधानेन सहनिरोधो- नतुदुर्बलेन ॥
प्रधानात्मा । पुं० जगत्प्रकृतौ । मायायाम् ॥
प्रधावन : । पुं० वायौ ॥ त्रि० प्रकृष्टगमनविशिष्टे ॥ प्रकृष्टंधावनंयस्य ॥
प्रधि : । पुं० रथस्याचक्रान्तभूमिस्पर्शिभागे । नेम्याम् ॥ प्रधीयतेऽनेन । डुधाञ्० । उपसर्गेघो : कि : ॥
प्रधी : । त्रि० उत्कृष्टबुद्धियुक्ते ॥ प्रकृष्टंध्यायति । ध्यै० । ध्यायते : सम्प्रसारणञ्चेतिक्विप् । हलश्चेतिदीर्घ : । नित्यस्त्रीत्वाभावान्ननदीत्वम् । प्रकृष्टाधीर्यस्येतिविग्रहेतुनदीत्वम् ॥ स्त्री०प्रकृष्टबुद्धौ०तद्युक्तायाञ्च ॥ प्रकृष्टाधी : प्रकृष्टाधीर्यस्यावा ॥
प्रधूपित : । त्रि० प्रकर्षेणतप्ते । दीप्ते च ॥ क्लेशिते ॥ प्रकर्षेणधूपित : ॥
प्रधूपिता । स्त्री० क्लेशितायाम् ॥ रविगन्तव्यदिशि ॥
प्रधूमित : । त्रि० सञ्जातधूमे ॥ ता० स्त्री० सूर्यगन्तव्यदिशि ॥ प्रकर्षेण धूम : संजातोस्यता० इतच् ॥
प्रध्वंस : । पुं० विनाशे । प्रकृष्टो ध्वंस : ॥
प्रध्वंसाभाव : पुं० अभावविशेषे ॥ सच० सादिरनन्त: प्रध्वंस : उत्पत्तेरनन्तरम्कार्यस्य । घटादावतिव्याप्तिवारणायानन्तइति । आकाशादावतिव्याप्तिवारणायसादिरिति ॥ प्रध्वंसश्चासावभावश्च ॥ कपालेषुघटादेर्विद्यमानस्यैवाभाव: प्रध्वंसाभावस्तिरोभावजनकइति सत्कार्यवादिन : ॥
प्रनतोदर : । त्रि० विस्तृतोदरे । स्थूलोदरे ॥ प्रकर्षेणनतंनम्रमुदरंयस्य ॥ रीस्त्री० ॥ युवादित्वाद्ण : ॥
प्रनिघातनम् । न० प्रणिघातने ।

वधे ॥

प्रपञ्चः। पुं॰ सञ्चये॥ विस्तारे॥ प्रतारणे। विप्रलम्भने॥ विपर्यासे॥ विपर्यासो॥ वैपरीत्यंभमो वामायैतिस्वामी॥संसारे। नामरूपलक्षणेद्वैतभेदविस्तारे। आकाशादिदेहान्तेजगद्विस्तारे॥ प्रपंचते। पचिव्यक्तीकरणे। पचाद्यच्॥ अध्यारोपापवादाभ्यांनिष्प्रपंचंप्रपंचते।अतःप्रपंचोनवास्तवः। यथाहुर्गौडपादाचार्याः। प्रपंचोयदिविद्येतनिवर्त्ततनसंशयः। मायामात्रमिदंद्वैतमद्वैतंपरमार्थतः। विकल्पोविनिवर्त्ततकल्पितोयदिकेनचित्। उपदेशादयंवादोज्ञातेद्वैतंनविद्यते॥ प्रपंचस्यकिंकारणंकिंस्वरूपमित्यादितर्कजालंचनकर्त्तव्यंतस्यमायामयत्वादित्याहुराचार्यायथा॥ किमिदंकिमस्यरूपंकथमिदमभूदमुष्यकोहेतुः। इतिनकदापिविचिन्त्यंचिन्त्यंमायेतिधीमताविश्वम्॥ दंतिनिदारुविकारेदारुतिरोभव। तिसोपितत्रैव। जगतितथापरमात्मापरमात्मन्यपिजगत्तिरोधत्ते॥ आत्ममयेमहतिपटेविविधजगच्चित्रमात्मनालिखितम्। स्वयमेवकेवलमसौपश्यन्प्रमुदंप्रयातिपरमात्मा॥ तथा चोक्तंयोगिनीहृदये। जगच्चित्रंसमालिख्यस्वेच्छातूलिकयात्मनि। स्वयमेवसमालोक्यप्रीणातिभगवान्शिवइति॥

प्रपञ्चितम्। त्रि॰ विस्तारिते॥

प्रपञ्चोपशमः। पुं॰ आत्मनि॥ प्रपञ्चस्यउपशमोयस्मिन्॥ चिन्मात्रममलमद्वयमद्वयमानन्दमनुभवारूढम्। ब्रह्मैवास्तितदन्यन्नकिंचिदस्तीतिनिश्चयोविदुषाम्॥

प्रपथः। त्रि॰ शिथिले॥

प्रपथ्या। स्त्री॰ हरीतक्याम्॥ प्रकर्षेणपथ्या॥

प्रपदम्। न॰ पादाग्रे॥ प्रकृष्टंप्रारब्धं॰प्रगतंवापदम्। प्रादयोगताद्यर्थेप्रथमयेतिसमासः॥

प्रपदनम्। त्रि॰ प्राप्तिसाधने॥ प्रपद्यतेऽनेन। पद॰। ल्युट॥ शरणंगमने॥

प्रपद्यमानः। त्रि॰ मन्यमाने॥

प्रपन्नः। त्रि॰ शरणागते॥ सकृदेवप्रपन्नायतवास्मीतिचयाचते। अभयंसर्वयातस्मैददाम्येतद्व्रतंमम॥ प्रपद्यतेस्म। पद॰। क्तः। आगते॥ प्राप्ते॥

प्रपन्नाडः। पुं॰ एडगजे। चक्रमर्दके॥

प्रपा। स्त्री॰ पानीयशालिकायाम्॥ प्रपिबन्त्यस्याम्। पापाने। आतश्चोपसर्गे इत्यङ्॥

प्रपाठक : । पुं० सामवेदाध्याये ॥
प्रपाणि : । पुं० करस्याधोदेशे । पाणितले ॥
प्रपात : । पुं० अतटे । भृगौ । निरवलम्बनपर्वतपार्श्वे । यस्मात्पतनेऽवस्थानक्रियाविशेषोनास्ति० तस्मिन् । प्रपतन्त्यस्मात् । पत्लृ० । अकर्त्तरीतिघञ् ॥ निर्झरे ॥ अभ्यवस्कन्दे ॥ कूले० । इतिहेमचन्द्रः पतनप्रदेशे । यत्रपततितत्र ॥ प्रपतत्यस्मिन् ॥
प्रपान : । पुं० अश्वस्योत्तरोष्ठतले ॥
प्रपायी । त्रि० पानकर्त्तरि ॥ रक्षणकर्त्तरि ॥
प्रपावनम् । न० वनान्तरे । कामारण्ये ॥ त्रि० प्रकर्षेणशुद्धिजनके ॥
प्रपितामह : । पुं० पितृपितामहे । पितामहपितरि । विधातरि । ब्रह्मणि । हिरण्यगर्भस्यापिपितरिवासुदेवे । प्रकर्षेणपितामह : । प्रादयइति समास : ॥
प्रपितामही । स्त्री० पितृपितामह्याम् ॥ प्रपितामहपत्न्याम् ॥ स्वेनभर्त्रासहश्राद्धं माताभुङ्क्ते स्वधामयम् ॥ पितामहीचस्वे नैवस्वे नैवप्रपितामही ॥ प्रकर्षेणपितामही ॥
प्रपित्सु : । त्रि० प्राप्तुमिच्छौ ॥ पतते : सन्नन्तादु : प्रत्यय : । । सनिमीमेत्यादिना० इसादेश :

अचलोपोऽभ्यासस्येत्यभ्यासलोप :
प्रपुन्नाट : । पुं० चक्रमर्दे ॥
प्रपुंनाड : । पुं० एडगजे । प्रपुन्नाटे द्विपत्रजातंप्रपुन्नाडशाकं सुस्वेदितं पिण्डितगाढगाढं । संसैन्धवं राजिकयासुदिग्धं विमर्दसेव्यं क्वथितं हिपाच्यम् ॥ प्रपुंनाडोलघु : स्वादुर्वातघ्न प्राहर : पर : तिक्त : कफापह : श्वासकासकुष्ठक्रमीन्जये ॥ पुमांसंनाडयति । नडभ्रंशे । चु० । कर्म्मण्यण् । मस्यानुस्वारपरसवर्णौप्रकृष्ट : प्रगतोवापुन्नाड :
प्रपूरिका । स्त्री० कण्टकार्याम् ॥
प्रपूरित : । त्रि० दग्धे । पूरिते ॥
प्रपौण्डरीकम् । न० पुण्डर्ये । हस्तिनामनुष्याणाञ्चचक्षुष्ये क्षुद्रविटपे । शालपर्णीपत्रतुल्यच्छदे । चक्षुष्येपुण्डरिया इति गौ० भा० प्र० । स्थलपद्मे तिप्र० ॥ पुण्डरीकेणसदृशम् । शेषि० इत्यण् । प्रकृष्टं पौण्डरीकम् । यद्वास्वार्थेऽण् ॥
प्रपौत्र : । पुं० पुत्रस्यपौत्रे । पौत्रस्यपुत्रे । प्रतिनप्तरि ॥
प्रपौत्री । स्त्री० पौत्रस्यपुत्र्याम् ॥
प्रफुल्ल : । त्रि० उत्फुल्ले । सम्फुल्ले । फुल्लोविकसिते ॥ फलति । त्रिफला० । ओत :क्त : । आदितश्चेतीडभाव : । तिचेत्युत्वम् । अनुसर्गात्फुल्लक्षीवेतिनिष्ठातस्यल : । प्रादिस

मास : ॥ प्रफुल्लतित्रा । फुल्लविक सने । प० अच् ॥

प्रबन्ध : । पुं० सन्दर्भे रचनायाम् ॥ काव्यादिग्रथने ॥ पूर्वापरसङ्गतौ ॥ प्रवाहे ॥ प्रकृष्टोबन्ध :

प्रबन्धकल्पना । स्त्री० कथायाम् ॥ प्रबन्धेनकल्पना ॥ प्रबन्धस्यअभिधेयकल्पनास्वयंरचनावा ॥ प्रबन्धकल्पनास्तोकसत्यांप्राज्ञा : कथांविदु: । परस्पराश्रयायास्यात्सामता ख्यायिकाक्वचित् ॥ इतिकोलाहलाचार्य : ॥

प्रबल : । पुं० पल्लवे ॥ त्रि०प्रकृष्टबल संयुक्ते ॥ प्रकृष्टंबलमस्य न० प्रकृष्टबले ॥

प्रबला । स्त्री० प्रसारिण्याम् प्रकृष्टंबलमस्या : अस्त्यांवा ।। प्रकृष्टबलयुक्तायाम् ॥

प्रवाल : । पुं० न० अभिनवपल्लवे । किसलये ॥ वीणादण्डे । अङ्गारकमणौ । विद्रुमे । लतामणौ । रक्तवर्णवर्तुलाकाररत्नवि० । मूंगा० इ० भा० ॥ तस्यशुभाऽशुभलक्षणं यथा । शुद्धंघनंदृढंवृत्तंस्निग्धंगात्रसुरङ्गकम् । समंगुरुसिराहीनंप्रवालंधारयेच्छुभम् ॥ गौररङ्गजलाक्रान्तंवक्रंसूक्ष्मंसकोटरम् । रूक्षकृष्णंलघुश्वेतंप्रवालमशुभंत्यजेत् ॥ विशेषो युक्तकल्पतरोरनुसन्धेय : ।। प्रक-र्षेणवल्गतिसंश्रियते । वलसंवरणे । घञ् ।। यद्वा । प्रवलति । वलप्राणने । ज्वलतीतिण : ।। यद्वा० ग्र- न्थात्पचाद्यच् ।। जीवशाके ।।

प्रवालक : । पुं० जीवशाके जीवन्ते ॥

प्रवालफलम् । न० रक्तचन्दने ॥

प्रवाह्लिका । अ० समकाले ॥ ऊर्द्ध्वार्थे ॥

प्रवाहु : । पुं० कुर्प्परस्याधोभागे ॥

प्रवाहुकम् । अ० समकाले ॥ ऊर्द्ध्वार्थे प्रवाहुकंगृह्णीयात् ॥

प्रबुद्ध : । त्रि० निद्रोत्थिते ॥ प्रफुल्ले । विकसिते॥ ऊहापोहकुशले । पण्डिते ॥ आत्मबोधयुक्ते । नि : सन्देहापरोक्षज्ञानिनि ॥ प्रकर्षेण०अस भावनादिरहितत्वेनबुद्ध : ॥

प्रबोध : । पुं० विनिद्रत्त्वे ॥ ज्ञाने ॥ यथार्थज्ञाने ॥ चैतन्यप्रधाने । ब्रह्माकारान्त : करणवृत्त्युपहितज्ञानावृत चैतन्ये ॥ प्रकृष्टोबोध : ॥

प्रबोधनम् । न० अनुबोधे ! गतगन्धस्यप्रयत्नेनोद्बोधने ॥ यथाकस्तूरिकादेर्मद्यादिनाप्रवृत्ति : । बुधअवगमने । भावेल्युट् ॥ विबोधने ॥

प्रबोधनी । स्त्री० दुरालभायाम् । कार्त्तिकशुक्लैकादश्याम् । देवउठनी० इ० भा० ॥

प्रबोधित : । त्रि० सञ्जातप्रबोधे ॥ प्रकर्षेणज्ञापिते ॥

प्रबोधिता । स्त्री० अतिजगतिप्रभेदे

॥ यथा । सजसाजगीचभवतिप्रबोधिता ॥ यथाशेयितामृषाचटुलमाननिद्रया० रतिकेलिकुञ्जनिलयेविलासिनी । मुरवैरिणावदनचुम्बनास्मितमाततानसपदिप्रबोधिता ॥

प्रबोधिनी । स्त्री० उत्थानैकादश्याम् । प्रबोधन्याम् ॥

प्रभञ्जन : । चि० असञ्चयशीले । खाउइतिख्याते ॥

प्रभञ्जन : । पुं० वायौ ॥ प्रकृष्टंभनक्ति । भञ्जोआमर्द्दने । युच् ॥

प्रभद्र : । पुं० निम्बे ॥ त्रि० श्रेष्ठे ॥

प्रभद्रा । स्त्री० प्रसारिण्याम् ॥

प्रभव : । पुं० जलमूले ॥ जन्महेतौपित्रादौ । पराक्रमे ॥ ज्ञानस्यादिमस्थाने । प्रथमज्ञानार्थस्थाने ॥ मुनिविशेषे ॥ जन्मनि ॥ उपादाने निमित्ते ॥ प्रभवत्यस्मात् । अकर्त्तरिचकारकइत्यधिकारादपादानार्थेभुवश्चदोरप् ॥ अन्यत्तु : सिद्धस्यप्रथममुपलम्भे ॥ विष्णौप्रकृष्टोभवोजन्मास्य ॥ यथा । प्रकर्षेणभवन्तिजायन्ते महाभूतान्यस्मात्पूर्ववदप् ॥ गुरोर्जीमिनपदयुक्तसराणामादिमेवत्सरे ॥ तत्फलंयथा । बहुतोयासशानिघाबहुशस्याचमेदिनी । बहुक्षीरःसयागावो व्याधिरोगविवर्जिता: ॥ प्रशास्तापार्थिवाश्चैवप्रभवेपरिकीर्त्तिता : ॥ १ ॥ तीर्थविशेषे

प्रभविष्णु : । पुं० उत्पत्तिकालेसर्वस्यप्रभवनशीले ॥ प्रपूर्वाद्भवतेर्भुवश्चेतिइष्णुच् ० यद्यपिभुवश्चेतिछन्दसि० इष्णुजिष्यते० तथा पि० जगत्प्रभोरप्रभविष्णुवैष्णवम्मितिलोकेपिप्रयोगदर्शनात् । यद्वानिरङ्कुशा : कवयइतिसमाधानमकारिभट्टोजिदीक्षितेन ॥ प्रभौ ॥ यथा । नभर्त्तानैवचसुतोनपितामातरोनच । आदानेवाविसर्गेवास्त्रीधनेप्रभविष्णव : । इ० ॥ त्रि० प्रकर्षेणभवनशीले ॥

प्रभा । स्त्री० रुचि । त्विषि दीप्तौ । प्रकाशे ॥ तेजसोभार्येयम् यथा । प्रभाचदाहिकाचैवद्वेभार्येतेजस : स्मृते । याभ्यांविनाजगत्स्रष्टुंविधातुञ्चनचेश्वर: इति ॥ ग्रहाणांपञ्चविधायांकाथायाम् ॥ यथाहस्तपिपुन: । याचच्छायाप्रभासैवपञ्चविधामाप्रकीर्त्तिता । स्वच्छास्निग्धाप्रसन्नाचकान्ता दीप्ताविदीप्तजेति कुवेरपुर्याम् ॥ जगतीछन्द : प्रभेदे । मन्दाकिन्याम् । लक्षणंयथा । स्वरशरविरतिननौरौप्रभेति । य० । भक्तिरम्नविधौवभौसद्गतापदज लहरिजलमन्दाकिनी । सुरनिकृतसलिलाम्बुजसङ्गिभाहरतुजगदघंमपीताम्बर : ॥ प्रभाति । भादीप्तौ । आतश्चोपसर्गेइतिक : ॥ दुर्गायाम्

॥ सूर्यपत्न्या ॥ गोपीविशेषे ॥
प्रभाकरः । पुं० अग्नौ ॥ सूर्ये प्रभां करोति । दिवाविभेतिटः अर्कवृत्ते ॥ चन्द्रे ॥ समुद्रे ॥ मीमांसैकदेशिनि ॥
प्रभाकीटः । पुं० खद्योते ॥
प्रभाञ्जनः । पुं० शोभाञ्जने ॥ प्रभामनक्ति । अञ्ज० । कर्त्तरिल्युट् ॥ बहुलमन्यत्रापीतियुज्वा ॥
प्रभातम् । न० प्रातःकाले । दिनादौ । प्रत्यूषे । उषसि ॥ भातुंप्रवृत्तम्आदिकर्मणिक्तः ॥ वैद्यःपुरोहितोमन्त्रीदैवज्ञोथचतुर्थकः । प्रभातकालेद्रष्टव्योनित्यंस्वश्रियमिच्छता ॥
प्रभावः । पुं० शक्तौ ॥ नीतिवेदिनां प्रभावोत्साहमन्त्रजासुशक्तिषु ॥ कोशदण्डजतेजसि ॥ प्रतापे ॥ महिमनि ॥ भवत्यनेन । भू० । श्रिणीभुवोनुपसर्गेइ० घञ् ॥ भवनंभावः ॥ प्रकृष्टोभावः ॥ प्रभुत्वशक्त्यतिशये ॥
प्रभावान् । त्रि० प्रभायुक्ते ॥
प्रभावती । स्त्री० मालिकानामकोनविंशतीर्थंकृदर्हन्मातरि ॥ गणानांवीणायाम् ॥ छन्दोभेदे ॥ यथा । एतेक्रमात्तभसजसंज्ञका गणागश्चान्तोयदिनिहितोमहीपते । वेदैर्ग्रहैर्भवतियतिश्चशोभनानागाधिपोवदति तदाप्रभावतीम् ॥

प्रभावनः । त्रि० सम्पादयितरि ॥ प्रभावयति । कर्त्तरिल्युट् ॥ ङीपिप्रभावनी ॥
प्रभावी । त्रि० महानुभावे ॥ प्रभावोस्यास्य । इनिः ॥
प्रभाषः । पुं० वसुविशेषे ॥
प्रभाषितम् । न० वचने ॥ प्रकृष्टंभाषितम् ॥
प्रभासः । सोमतीर्थे ॥ पुष्करेत्तणादेव्याः स्थाने ॥ प्रभासेसोमतीर्थोसौदेवीचपुष्करेक्षणेत्यागमात् ॥ जैनगणाधिपविशेषे ॥
प्रभिन्नः । पुं० मत्तहस्तिनि । गलिते । मत्ते ॥ त्रि० विदीर्णे ॥ प्रकृष्टभेदविशिष्टे ॥ प्रकर्षेणभिद्यतेस्म । भिदिर्० क्तः ॥
प्रभुः । पुं० ईश्वरे ॥ आत्मनि ॥ पारदे ॥ शब्दे ॥ त्रि० निग्रहानुग्रहसमर्थे । स्वामिनि । महीयोयमिति स्वीकर्त्तरि । अधिभुवि । नायके ॥ नित्ये ॥ शक्ते ॥ प्रभवति । भू० । विप्रसम्भ्वइ० डु ॥ परमेश्वरे ॥ प्रभवतिःसृष्टिस्थितिसंहारप्रवेशप्रशासनेषु० इतिप्रभुः
प्रभुता । स्त्री० विभुतायाम् ॥
प्रभुत्वम् । न० ऐश्वर्ये ॥ स्वाम्ये ॥
प्रभुभक्तः । पुं० उत्तमाश्वे ॥ त्रि० स्वामिन्यनुरक्ते ॥ प्रभोर्भक्तः ॥
प्रभुशक्तिः । स्त्री० कोशदण्डजे ॥

प्रभो : पत्न्याम् ॥ प्रभोःशक्ति : ॥
प्रभूतम् । त्रि० उद्गते ॥ प्रचुरे । प्राज्ये ॥ पुं० ज्ञानैश्वर्यादिगुणैः संपन्ने भगवति ॥ प्रभवतिस्म । भू० । गत्यर्थेतिक्त : ॥ प्रकृष्टेषुमहाभूतेषु
प्रभृश : । त्रि० शमे । शक्ते ॥
प्रभृति : । अ० तदादौतत : प्रभृति पितर : पिण्डसंज्ञान्तुलेभिरे ॥ इतितिथ्यादितत्वम् ॥
प्रभृति : । पुं० तदादौ ॥
प्रभेद : । पुं० भेदे । प्रकारे । विशेषे । भिदायाम् । अन्तरे ॥ प्रकृष्टोभेद : ॥
प्रभ्रष्टकम् । न० चूडालम्बिमाल्ये । शिखातोलम्बमानमाल्ये ॥ प्रभ्रंशितुंप्रवृत्तम् । आदिकर्मणिक्त : ० कर्तरिच । स्वार्थेकन् ॥
प्रमत्त : । त्रि० अनवहिते । अनवधानतायुक्ते । प्रमादिनि । व्यसनासक्ते ॥ शीलसंरक्षणेनरहिते ॥ यथा । सन्ध्यापूजाविहीनश्चप्रमत्त : पतित : स्मृत : इतिमवराज्ञानात्त्वानयितव्योयथा । मत्तोन्मत्तप्रमत्ता-र्त्तभृत्यान्नाज्ञानयेन्नृप : ॥ प्रमाद्यतिस्म । मदी० । गत्यर्थेतिक्त : । नध्याख्ये तिनत्वाभाव : ॥
प्रमथ : । पुं० षट्त्रिंशत्कोटिसङ्ख्याके हरपारिषदे ॥ दुष्टान्प्रकर्षेणमथयति । मथि० । प० अच् ॥ भूतविशेषे ॥ प्रमथ्यतेमन्त्रादिना । खनेघचेतिघ : ॥ घोटके ॥
प्रमथनम् । न० वधे । मारणे ॥ मथहिंसायाम् । ल्युट् ॥
प्रमथनाथ : । पुं० महाभैरवे ॥ प्रमथानांनाथ : ॥ यथा । भवङ्गवनदेहली प्रकटचण्डदण्डा हतस्फुटन्मुकुट कोटिभिर्मघवदादिभिर्भूयते । व्रजामिभवदन्तिकंप्रकृतिमेत्यपैशाचिकीं किमित्यमरसम्पदं प्रमथनाथनाथामहे ॥
प्रमथा । स्त्री० हरीतक्याम् ॥
प्रमथाधिप : । पुं० शिवे ॥ प्रमथानांयोगिविशेषगणानामधिपः ॥ ते गणा यथा । षट्त्रिंशत्सहस्राणि प्रमथाद्विजसत्तमा : । तत्रैकत्र सहस्राणिभागेषोडशसंस्थिता : ॥ नानारूपधरायैवैजटाचन्द्रार्धमंडिता : । तेसर्वेसकलैश्वर्ययुक्ताध्यानपरायणा : ॥ योगिनोमदमात्सर्यदम्भाहङ्कारवर्जिता : । क्षीणपापा महाभागा : शम्भो : प्रीतिकरा : परा : ॥ नतेपरिग्रहंरागंकाङ्क्षन्तिस्मकदाचन । संसारविमुखा : सर्वे यतयोयोगतत्परा : ॥ ध्यानावस्थं महादेवंपरिवार्यधृतव्रता : । कृत्वा परिषदंतच्यातिष्ठन्तिविगतक्लमा : ॥ यदैवपरमंज्योतिश्चिन्तयन्त्यम्बिकापति : । तदैवतेपारिषदा : स

वैसंवेष्टयन्तितम् ॥ तेषोडशसमा ख्याता : कोटयोयेधृतव्रता : । सि इत्याग्नादिसारूप्याणिमादि . समायुता :' ॥ इत्यादिकालिका पुराणे पाठोद्रष्टव्य : ॥

प्रमथितम् । न० निर्जलतक्रे ॥ त्रि० नुन्ने ॥ प्रकर्षेणमथितम् ॥

प्रमथ्या । स्त्री० पेयद्रव्यान्तरे ॥ तस्या : विधिर्गुणाश्चयथा । प्रमथ्या प्रोच्यतेद्रव्यपलात्कल्कीकृताच्छृतात् । तोयेष्टगुणितेतस्या : पान माहु:पलद्वयम् ॥ द्रव्यं० पाच्यद्रव्यम् । तस्या : पलद्वयशेषाया : ॥ गुणे : प्रमथ्यापियाचततोलघ्वीविशेषत : ॥

प्रमद : । पुं० सम्मदे । हर्षे । मुदि । प्रीतौ ॥ धत्तूरफले ॥ त्रि० मत्ते ॥ मदोहर्षे ॥ प्रमदसम्मदौहर्षइत्यप् ॥

प्रमदकाननम् । न० प्रमदवने ॥

प्रमदनम् । न० प्रमादे ॥

प्रमदवनम् । न० राज्ञोन्त : पुरोचितवने । यत्रसस्त्रीकोराजाक्रीडति० तस्मिन्नुद्याने ॥ प्रमदानां वनम् । ङ्यापोरितिह्रस्व : ॥

प्रमदा । स्त्री० उत्तम योषिति ॥ प्रमदोहर्षोऽस्त्यस्या: ॥ यद्वा । प्रमदयतिपुरुषम् । मदी० । अच् । टाप् ॥

प्रमदाकाननम् । न० प्रमदवने ॥

प्रमदावनम् । न० प्रमदवने ॥ प्रमदानांवनम् ॥

प्रमना : । त्रि० हृष्टमानसे ॥ प्रकृष्टं मनोयस्य ॥

प्रमय : । पुं० वधे ॥

प्रमा । स्त्री० यथार्थानुभवे । प्रमितौ । बोधे । ज्ञाने ॥ यथाहु : साङ्ख्यविद : । असन्दिग्धाऽविपरीताऽनधिगतविषयाचित्तवृत्तिर्बोधश्च पौरुषेय : फलंप्रमेति । असन्दिग्धेत्यादिप्रमेत्यन्तान्वेति । स्मृतिसाधारणेत्वनधिगतपदंनदेयम् । अविपरीतोऽबाधित : । साङ्ख्यसिद्धान्ते० चक्षुरादे : करणत्वाभावादाह०चित्तवृत्तिरिति । प्रमास्वरूपमाह०बोध : पौरुषेयइति० चैतन्यप्रकाशरूपइत्यर्थ : । ननु चैतन्यप्रकाशस्यनित्यत्वात्कथंप्रमाणफलत्वव्यवहारइत्यतआह ०फलंप्रमेति । तथाचैतन्यप्रकाशस्यनित्यत्वेपितत्तदर्थोपरक्तवृत्तिप्रतिबिम्बाश्रयत्वेनप्रमाणकार्यत्वादित्यर्थ: ॥ प्रमीयते । माङ् माने । आतश्चोपसर्गइत्यङ् । टाप् ॥ अनधिगताबाधितार्थानुभवरूपाप्रमेतिव्याख्यातार : । सा चप्रत्यक्षानुमित्युपमितिशाब्दार्थापत्त्येनुपलब्धिभेदेनषोढा ॥

न्यायमते० तद्वतितत्प्रकारकज्ञाने
। भ्रमभिन्नज्ञाने ॥ अस्याः कार
णंगुणः। सचप्रत्यक्षे० विशेष्ये
विशेषणस्यसम्बन्धः। अनुमितौ०
साध्यविशिष्टपक्षेपरामर्शः। शाब्द
बोधे० योग्यतायाःतात्पर्यस्यवायथा
र्थज्ञानम्। उपमितौ० शक्येसादृ
श्यबुद्धिः। यथा। दोषोऽप्रमाया
जनकःप्रमायास्तुगुणोभवेत्। प्रत्य
क्षेतुविशेष्येणविशेषणवतासमम्-
॥ सन्निकर्षोगुणस्तुस्यादथत्वनुमि
तौपुनः। पक्षेसाध्यविशिष्टेचपरा
मर्शोगुणोभवेत् ॥ शक्येसादृश्य
बुद्धिस्तुभवेदुपमितौगुणः। शाब्द
बोधेयोग्यतायास्तात्पर्यस्याथवाप्र
मा ॥ गुणः स्याद्भ्रमभिन्नन्तुज्ञा
नमत्रोच्यतेप्रमा। अथवातत्प्रका
रंयज्ज्ञानंस्यात्तद्विशेष्यकम् ॥ इति॥
प्रमाणमप्रमाणञ्चप्रमाभासस्तथैवच
। कुर्वन्त्येवप्रमांयत्रतदसम्भावना
कृतः ॥

प्रमाणम्। न० नित्ये। शाश्वते ॥ शा
स्त्रे ॥ सत्यवादिनि ॥ इयत्तायाम्
। परिच्छेदे ॥ यथा। कियत्प्रमाण
मुदकम् ॥ मर्यादायाम्। अवधौ-
॥ यथा। राजानंमात्रप्रमाणं
कृत्वा० अवधिंकृत्वेत्यर्थः ॥
हेतौ। ज्ञप्तिनिमित्ते ॥ यथा। अ
ग्नौप्रमाणंधूमः ॥ प्रमातरि ॥

यथा ॥ अत्रार्थेप्रभुः प्रमाणम् ॥
नित्यक्लीवैकत्ववानयंशब्दः। य
था ॥ वेदाः प्रमाणंस्मृतयः प्रमा
णमित्यादि ॥ बहुवचनान्तमपि।
यथा। प्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दाः
प्रमाणानीति ॥ प्रमाकरणे ॥ प्रमा
तायेनार्थंप्रमिणोतितत्प्रमाणम्।
प्रमीयतेऽनेनेतिनिर्वचनात्प्रमांप्र
तिकरणत्वंगम्यते। असन्दिग्धा
विपरीतानधिगतविषयाचित्तवृत्ति
र्बोधश्चपौरुषेयफलंप्रमा० तत्साध
नंप्रमाणमिति। एतेन० संशयवि
पर्ययस्मृतिसाधनेष्वप्रसङ्गः ॥ *॥
प्रत्यक्षानुमानशास्त्रोपमानार्थापत्त्य
भावाख्यानि० षट्प्रमाणानीतिवै
दिकाः। प्रत्यक्षानुमानागमाः
प्रमाणानित्रीणीतियोगाः। प्रत्यक्षा
नुमानोपमानशब्दाः प्रमाणानी
तिनैय्यायिकाः। अत्रतद्वतितत्
प्रकारकत्वरूपप्रकर्षविशिष्टज्ञानं०
प्रशब्दविशिष्टेनमाधातुनाप्रत्याय्य-
ते० तत्करणत्वंप्रमाणत्वम्। ज्ञान
ञ्चात्रानुभवोविवक्षितः। तेनस्मृ
तिकरणेनातिव्याप्तिः। लक्षितानां
प्रमाणानांविभागः प्रत्यक्षानुमानो
पमानशब्दाइति० विभागस्योद्देश
एवान्तर्भूतत्वादयंविशेषोद्देशः। प्र-
त्येकलक्षणन्तुयथास्थानेद्रष्टम्। ए
षांचान्तर्भावबहिर्भावाभ्यांसङ्कोच

विकाशोद्रष्टव्यौ ॥ + ॥ प्रमितिसाधने ॥ श्रुतिलिङ्गवाक्यप्रकरणस्थानसमाख्याश्च०प्रमाणानि । श्रुतिर्द्वितीयाश्रुमताचलिङ्गंवाक्यंपदान्येवतुसंहतानि। साप्रक्रियायाकथमित्यपेक्षास्थानंक्रमोयोगबलंसमाख्या ॥ लक्षणायाम् ॥ बोधके ॥ बाधकज्ञानरहितमगृहीतग्राहिज्ञानंप्रमाणम् ॥ आयामस्तुप्रमाणंस्यादितिवार्त्तिका र्थेतु० आयामोदैर्घ्यम् सयेनमीयते तत्प्रमाणम् । तच्चक्वचित्तिर्यगवस्थितस्यवस्तुनः। यथा। वस्त्रादेर्हस्तादिः। क्वचिदूर्ध्वाधरदिगवस्थितस्य। हास्तिनमुदकम्० ऊरुद्वयसमुदकमित्युक्तम् ॥ प्रमीयते०प्रमिमीतेऽनेनवा। करणे०कर्त्तरि०भावेचल्युट् ॥ प्रत्यक्षमेकंचार्वाकाःकणादसुगतौपुनः। अनुमानञ्चतच्चापिसाङ्ख्याःशब्दञ्चतेअपि ॥ न्यायैकदेशिनोप्येवमुपमानञ्चकेचन। अर्थापत्त्यासमेतानिचत्वार्याहुःप्रभाकराः॥अभावषष्ठान्येतानिभट्टावेदान्तिनस्तथा। सम्भवैतिह्ययुक्तानितानिपौराणिकाजगुः ॥ प्रभाकरोमीमांसकैकदेशी। वेदान्तिनोपिव्यवहारकालेआहुरितिसम्बन्धः ॥ वेदोऽनादितयावायद्वापरमेश्वरप्रणीततया। भवतिपरमंप्रमाणंबोधोनास्तिस्वतस्परतोवा ॥ नापेक्षतेयदन्यद्

द्पेक्षन्तेऽखिलानिमानानि । बाक्यंतन्निगमानांमानंब्रह्माद्यतीन्द्रियावगतौ ॥ मानंप्रबोधयन्तंबोधंमानेनयेबुभुत्सन्ते । एधोभिरेवदहनंदग्धुंवाञ्छन्तितेमहात्मानः ॥ वेदोऽनादिरमुष्यव्यञ्जकईशः स्वयंप्रकाशात्मा। तदभिव्यक्तिमुदीच्यप्रोक्तोसौसूरिभिः प्रमाणमिति ॥ रूपाणामवलोकेचक्षुरिवान्यन्नकारणंदृष्टं । तद्वद्दृष्टावगतौ वेदवदन्योनवेदकोहेतुः ॥ निगमेषुनिश्चितार्थंतन्त्रेकश्चिद्यदिप्रकाशयति । तदिदमनुवादमात्रंप्रामाण्यंतस्यसिद्धातिनकिञ्चित् ॥ अनुभूतौप्रमाणानांपरिनिष्ठासमाप्यते । ततस्तयैवयाज्ञप्तिः किन्त्वान्यैःप्रमान्तरैः ॥

प्रमाणबाधितार्थकः। तर्कविशेषे। आत्माश्रयादिचतुष्कान्यप्रसङ्गत्वञ्चतस्यलक्षणम्। सद्विविधः। व्याप्तिग्राहकोविषयपरिशोधकश्चतत्राद्योयथा। धूमोयदिवह्निव्यभिचारीस्यात्तदावह्निजन्योनस्यात्। द्वितीयस्तु० पर्वतोयदिनिर्वह्निः स्यात्निर्धूमः स्यात् ॥

प्रमाणभूतः। त्रि० प्रामाण्यंप्राप्ते ॥

प्रमाणमूलः। पुं० परमात्मनि। चक्षुरादीनांचक्षुरादिरूपे ॥

प्रमाणविषयः। त्रि० अविज्ञातवस्तुनि ॥ अविज्ञातः प्रमाणानांविष

योवादिनांमत : ॥

प्रमाणसामान्यम् । न० त्रिविधप्रमाणे ॥ दृष्टमनुमानमाप्तवचनञ्चसर्वप्रमाणसिद्धत्वात् । त्रिविधंप्रमाणमिष्टंप्रमेयसिद्धि : प्रमाणाद्धि ॥

प्रमाणिका । स्त्री० अनुष्टुभ : प्रभेदे ॥ यथा । प्रमाणिकाजरौलगौ । यथा । पुनातुभक्तिरच्युतासदाऽच्युताङ्घ्रिपद्मयो : । श्रुतिस्मृतिप्रमाणिकाभवाम्बुराशितारिका ॥

प्रमातामह : । पुं० मातामहपितरि ॥ प्रकृष्टोमातामह : । प्रादिसमास: ॥

प्रमातामही । स्त्री० मातामहजनन्याम् ॥ प्रकृष्टामातामही । प्रादिस० ॥

प्रमाता । पुं० वृत्तिमदन्त : करणोपहिते०प्रमाणव्यापाराश्रये० बुद्धिप्रतिबिम्बितेचिदात्मनि ॥ लौकिकवैदिकव्यवहारेष्वभ्रान्तेजीवे ॥ प्रमाणैर्योर्थंप्रमिणोति०सचचेतनोजीवउच्यते ॥ प्रकृष्टोमाता ॥ प्रमातारम् विनाशास्त्रंकस्यस्वार्थावबोधकृत् । प्रमातापिविनाशास्त्रंकेनार्थमवबुध्यते ॥ स्मृतिनिश्चयसन्देहरागद्वेषादिवृत्तिषु । अहंरूपेणयोन्वेतिसप्रमातास्त्यनिश्चचित् ॥ वृत्तिमदन्त : करणावच्छिन्नाचित्प्रमातेति ॥ स्मराम्यहंनिश्चिनोमिसंशयेरागवानिति । अहंरूपान्वय : स्पष्ट : कर्त्ताभोक्ताप्यसौभवेत् ॥ प्रकृष्टोमाता ॥

प्रमाथ : । पुं० प्रमथने । बलाद्धरणे ॥

प्रमाथी । त्रि० प्रमथनशीले । देहेन्द्रियक्षोभके । व्याकुलत्वकारणे ॥ अतिबलीयसि । उपमर्दनक्षमे ॥ शरीरमिन्द्रियाणिचप्रमथितुंक्षोभयितुंशीलमस्यतस्मिन् ॥ मथिविलोडने । प्रिलपेत्यादिनातच्छीलादिषुघिनुण् ॥ ॥ पुं०वत्सरविशेषे ॥ राष्ट्रभङ्गश्चदुर्भिक्षंतस्करैश्चोपपीडनम् । जानीयाद्विग्रहंघोरंप्रमाथिनिवरानने ॥ १३॥ निष्पत्ति : सर्वशस्यानां सुभिक्षंभवतिप्रिये । प्रमाथिनिजलोद्गारोजलदोमोदतेप्रजा ॥ ४७ ॥ वानरान्तरे

प्रमाद : । पुं० अविमृष्टकृत्ये । अनवधानतायाम् ॥ यथा० समाधिसाधनानुष्ठानसामर्थ्येपि अनुष्ठानशीलता०विषयान्तरव्यावृत्ततयायोगसाधनेष्वौदासीन्यमितियावत् ॥ वस्तुविवेकासामर्थ्ये ॥ चित्तविक्षेपे ॥ सत्त्वकार्यप्रकाशविरोधिनि ॥ तत्कालकर्त्तव्यत्वेनप्राप्तस्यार्थस्यानुसन्धानाभावे । पूर्वंकर्त्तव्यतयानिश्चितेप्यकर्त्तव्यताबुद्धौ ॥ मदीहर्षे । भावेघञ् । प्रकृष्टोमाद : ॥ स्वाभाविकब्रह्मभावात्प्रच्युतौ ॥

प्रमादवान् । त्रि० जाड्ये । प्रमादयुक्ते ॥ प्रमादोऽस्त्यस्यास्मिन्वा । मतुप् ॥

प्रमादिका । स्त्री० दूषितायांकन्यायाम् । संविदायाम् ॥

प्रमादी । त्रि० प्रमादवति । अनवधानतायुक्ते ॥ यथा । कुरङ्गमातङ्गपतङ्गभृङ्गमीनाहताः पञ्चभिरेवपञ्च । एकः प्रमादीसकथंनहन्यतेयःसेवतेपञ्चभिरेवपञ्च ॥ मदीहर्षे । तच्छीलादिषु०णमित्यष्टाभ्योघिनुण् ॥ अनात्ममार्गप्रवणे । मुक्तप्रयोजनेष्वासक्तमनसि ॥ यथा । प्रत्यक्षगोचरंदेवलोकस्यातिप्रमादिनम् । दृष्ट्वाश्रुतिःशिरस्ताडमनुक्रोशतिदुःखिता ॥ स्वप्नेपरीक्षितेदृष्टादेहादभिन्नेःस्वयम्प्रभः । सुविवेचस्तथाप्येतंपरीक्षन्तेनपामराः ॥ अपिच । प्रमादिनोवहिश्चित्ताःपिशुनाःकलहोत्सुकाः । संन्यासिनोपिदृश्यन्तेदैवसन्दूषिताशयाः ॥

प्रमापकः । त्रि० प्रमाजनके ॥

प्रमापणम् । न० निबर्हणे । मारणे । वधे ॥ मीञ्हिंसायाम् । स्वार्थेणिच् । भावेल्युट् ॥

प्रमायुकः । त्रि० प्रमरणशीले ॥

प्रमितः । त्रि० ज्ञाते ॥ मितमाने । आदिकर्मणिक्तःकर्तरिचेतिक्तः । द्यतिस्यतीतीत्वम् ॥

प्रमिताक्षरा । स्त्री० जगतीछन्दोभेदे । यथा । प्रमिताक्षरामजसमैः कथिता । यथा । अमृतस्यशीकरमिवोद्गिरतीरदमौक्तिकांशुलहरीकुरिता । प्रमिताक्षरामुररिपोर्भणितिर्व्रजसुभ्रुवामभिजहारमनः ॥ त्रि०प्रकर्षेणमिताक्षरे ॥

प्रमितिः । स्त्री० यथार्थज्ञाने । प्रमायाम् ॥ प्रमाणम् । डुमिञ्० । क्तिन् ॥

प्रमीढः । त्रि० मूत्रिते ॥ घने ॥

प्रमीतः । त्रि० प्रोक्षिते । यज्ञार्थहतपशौ ॥ मृते ॥ प्रमीयतेस्म । मीञ्० । गत्यर्थेतिकर्तरिकर्मणिक्तः ॥

प्रमीला । स्त्री० तन्द्रायाम् । अत्यन्तश्रमादिनेन्द्रियापटुत्वे । विषयाज्ञाने ॥ प्रमीलनम् । मीलनिमेषणे । गुरोश्चेत्यः ॥

प्रमुखः । पुं० पुन्नागवृक्षे ॥ न० तदात्वे । तत्काले ॥ त्रि०प्रथमे ॥ श्रेष्ठे । मुख्ये ॥ प्रकृष्टंमुखमस्य ॥

प्रमुखतः । अ० सम्मुखे ॥

प्रमुद्(द्)ल् । त्रि० हृष्टे ॥ आनन्दे ॥ यथा । आत्मनयेमहतिपटेविविधजगच्चित्रमात्मनालिखितम् । स्वयमेवकेवलमसौपश्यन्प्रमुदंप्रयातिपरमात्मा ॥

प्रमुदितः । त्रि० हृष्टे ॥ प्रमोदतेस्म । मुदहर्षे । क्तः ॥

प्रमृतम् । न० कर्षणाख्यवृत्तौ ॥ प्रमृ

संकर्षणं स्मृतमितिमनु : । कर्ष-णाद्भूमिगतप्रचुरप्राणिमरणनिमि-त्तत्वाद्धेतुः खफलकम् ॥ त्रि०प्र-कर्षणस्मृते ॥

प्रमृष्ट : । त्रि० व्यामृष्टे ॥

प्रमेय : । त्रि० प्रमाविषये । प्रत्यक्षा-दिप्रमाणैः परिच्छेद्ये ॥ यत्प्रमी-यतेतत्प्रमेयम् । यथाजीवब्रह्मैक्यम् शुद्धचैतन्यं वेदान्तानांप्रमेयम् ॥ आ त्मशरीरेन्द्रियार्थबुद्धिमन : प्रवृत्ति-दोषप्रेत्यभावफलदुःखापवर्गास्तु प्रमेयम् ॥ इ० गोतमसूत्रम् । ६ ॥ प्रकृष्टं मेयम् ॥ प्रमीयते । माङ्० । अचोयत् । ईद्यति । गुण : ॥ प्र-मातुंयोग्योवा ॥ प्रमाणाधीनाप्रमे यसिद्धिः ॥ प्रमाणमप्रमाणञ्चप्रमे योनिश्चितिस्तथा । यत्सान्निध्यात्प्र सिध्यंतितत्सिद्ध्यैक्मपेच्यते ॥

प्रमेयत्त्वम् । न० अज्ञातत्वे । प्रमावि षयत्वे ॥ भावे ० त्व : ॥

प्रमेह : । पुं० शुक्रघटितरोगविशेषे । मूत्रदोषे । मेहे ॥ प्रकृष्टोमेह : ॥ अस्यनिदानम् । आस्यासुखंस्वप्नसु-खंदधीनिग्राम्यौदकानूपरसा : प यांसि । नवान्नपानंगुडवैकृतञ्चप्र मेहहेतु : कफकृञ्चसर्वम् ॥

प्रमोदक : । पुं० मोचने ॥ प्रकर्षेणमु च्यते । मुच्लृ० । कर्मणिघञ् ॥

प्रमोचन : । त्रि० प्रमोचणे ॥ प्रकृष्ट मोचनकर्तरि ॥

प्रमोचनी । स्त्री० गवाच्याम् । गोडु म्बायाम् ॥

प्रमोद : । पुं० हर्षे ॥ मुद०१ । घञ् । प्रकृष्टोमोद : ॥ वत्सरवि० । उन्म त्तञ्चजगत्सर्वंवनधान्यसमाकुलम् । नित्योत्सव : प्रजावृद्धि : प्रमोदेजा यतेप्रिये ॥ ४ ॥

प्रमोदन : । पुं० विष्णौ ॥ प्रमोदतेहृ प्यतिस्वरूपानन्दानुभवात्० । मुद० । अनुदात्तेतश्चहलादेरितियुच् ॥ ध्यायिनोयोगिन: प्रमोदयतिहर्षय ति । मुदेःप्रपूर्वाण्णिजन्तात्कर्त्त रिल्युट्० औणादिकोयुज्वा ॥

प्रमोदित : । पुं० कुवेरे ॥ मुद० । क्तः उदुपधादितिवाकित् ॥ त्रि० प्रमो दयुक्ते ॥

प्रमोदी । त्रि० प्रकृष्टहर्षयुक्ते ॥

प्रमोदिनी । स्त्री० जिङ्गिनीवृक्षे ॥

प्रम्लोचा । स्त्री० अप्सरोविशेषे ॥

प्रयन् । त्रि० गच्छति ॥ प्रैति । इणः शतरि० यणादेश : ॥

प्रयत : । त्रि० पवित्रे ॥ अहिंसारते ॥ प्रयच्छतिस्म । यम० । अकर्मकत्त्वा त्कर्तरिक्तः । मलोपः ॥ यद्वा । प्र-यतते । यतीप्रयत्ने । अच् ॥

प्रयतनम् । न० साधने ॥ प्रपूर्वाद्यतते र्नपुंसकेभावेल्युट् ॥

प्रयतात्मा । त्रि० शुद्धबुद्धौ ॥ प्रयतआ

त्मायस्यस : ॥

यत्ता । स्त्रि० संस्कृते ॥

यत्न : । पुं० पुरुषकारे । कृतौ । प्रयासे । करणा०करणे०इ०भा०॥ सर्वमेवेहहिसदा संसारेरघुनन्दन । सम्यक्प्रयत्नात्सर्वेणपौरुषात्स मवाप्यते ॥ प्रयतनम्० प्रयत्यतेऽने नवा । यतीप्रयत्ने । यजयाचेतिन ङ् ॥ न्यायमतेसत्रिविधो यथा । प्रवृत्तिश्चनिवृत्तिश्चतथाजीवनकार- णम् । एवंप्रयत्नत्रैविध्यं तान्त्रिकैःप रिदर्शितम् ॥ चिकीर्षाकृतिसाध्ये ष्टसाधनत्त्वमतिस्तथा । उपादानस्य चाध्यक्षंप्रवृत्तौजनकोभवेत् ॥ नि वृत्तिस्तुभवेद्द्वेषा द्विष्टसाधनता धिय : । यत्नोजीवनयोनिस्तुसर्वदा तीन्द्रियोभवेत् ॥ शरीरप्राणसञ्चारे कारणंपरिकीर्त्तितम् । इ० भा० प० ॥ वैयाकरणरीत्यातुवर्णानांकर णान्तरे । सचाभ्यन्तरबाह्याभ्यांभेदा भ्यांद्विविधोमत : ॥ तत्राद्यश्चतुर्धा । स्पृष्टेषत्स्पृष्टविवृतसंवृतभेदा त् । तत्रस्पृष्टंप्रयतनंस्पर्शानाम् ई षत्स्पृष्टमन्तस्थानाम् ॥ विवृतमूष्म णाम्स्वराणाञ्च । ह्रस्वावर्णप्रयोगेसं वृतम् । प्रक्रियादशायान्तुविवृतमे व । एतेषामाभ्यन्तरत्वम्वर्णोत्पत्ति प्रागभाविकत्वात् । तथाहि । नाभि प्रदेशात्प्रयत्नप्रेरितोवायु : प्राणो- नाम० ऊर्द्ध्वमाक्रामन्नुर : प्रभृतीनि स्थानान्याहन्ति० ततोवर्णस्य० तद भिव्यञ्जकसाधुनिर्वा० उत्पत्ति : । त त्रोत्पत्तेः प्राग्यदाजिह्वाग्रोपाग्रम ध्यमूलानि० तत्तद्वर्णोत्पत्तिस्थानंता ल्वादिसम्यक्स्पृशन्ति० तदास्पृष्टता । ईषद्यदास्पृशन्तितदेषत्स्पृष्टता । समीपावस्थानमात्रेसंवृतता । दू रत्वेचविवृतता । अतएवइचुयशा नांतालव्यत्वाविशेषेपि० तालुस्थाने नसहजिह्वाग्रादीनां० चवर्गोच्चारणे कर्तव्येसम्यक्स्पर्शः शकारेकारयो स्तुदूरेऽवस्थितिरित्याद्यनुभवं.शिक्षाका रोक्तिञ्चानुसृत्यविवेचनीयम् ॥ बा ह्यस्त्वेकादशधा । विवारः संवारः श्वासो० नादोघोषोऽघोषोल्पप्राणो महाप्राण० उदात्तोऽनुदात्तः स्वरित श्चेति । वर्गाणामाद्यानाञ्चतुर्वर्णा पञ्च मेपरेमध्ये यमोनामपूर्वसदृशोवर्ण : प्रातिशाख्ये प्रसिद्ध : २० । यथापलि क्क्नी० चख्खनतु : अग्ग्निः० घ्घ्न न्ति० इत्यत्रक्रमेण०कखगघेभ्यः परे तत्सदृशाएवयमा : । तथाच० खफ छठथचटतकपा : एतद्यमा : ≍क ≍पौ० विसर्गः : शषसा : २६ ए षांविवारश्वासघोषा : । (०)०)०) हयवरलञमङणनझभघढधजवगा डदा : ० एतद्यमा : ० स्वरानुस्वा रा : ४० एषांसंवारनादघोषा : ।

कचटतपगजडदबङञणनमाः०तया सा : यरलवा :० स्वरा: ३८ एषा मल्पप्राणा: । खफछठथफघभझढधमा: एतदामा : शषसहा : ० अनुस्वार विसर्ग ᳲ ᳳ पा: ९८ एषांमहाप्रा णा: । अइउऋलृएऐओऔ ८ एषामु दात्तानुदात्तस्वरिता: ॥ विवारसंवा रादयस्तु० वर्णोत्पत्ते : पश्चान्मू र्द्धि प्रतिहतेनिवृत्ते प्राणाख्ये वाया वुत्पद्यन्ते० इतिवाच्योद्दत्यु च्यन्ते । गलविलस्यसङ्कोचात्संवार : । तस्यैवविकाशाद्विवार : । एतौ तु संवृतविवृतरूपाभ्यन्तराभ्यांभिन्ना वेव । तयो स[illegible]रावस्थाना त्मकत्वादित्यवधेयम् ॥

प्रयत्नवान् । त्रि० प्रतियत्ते । प्रकृष्टय त्नविशिष्टे ॥ प्रयत्नोस्यास्ति । म तुप् ॥

प्रयस्त : । त्रि० सुसंस्कृते । घृतचतु र्जातादिद्रव्यान्तरैःप्रयत्नात्संस्कृते पक्वव्यञ्जनादौ प्रयस्यतेस्म । यसुप्र यत्ने । दाक्ष्यंनिष्ठा : ॥

प्रयाग : । पुं० तीर्थविशेषे । भा स्करक्षेत्रे ॥ तत्रमुण्डनंकर्त्तव्यम् । मुण्डनञ्चोपवासश्चसर्वतीर्थेष्वयंवि धि : । वर्जयित्वागयांगङ्गांविशा लांविरजांतथा ॥ प्रयागेतीर्थयात्रा यांपितृमातृवियोगत : । कचानां वपनंकुर्याद्वृथानविकचोभवेत् ॥ गङ्गायांभास्करक्षेत्रे मातापित्रोर्गु रोर्मृतौ । आधानेसोमपानेचवपनं सप्तसुस्मृतमितिस्मृतिसमुच्चय- लिखितवचनं प्रयागावच्छिन्नगङ्गाय विधायकम् । गङ्गायांभास्करक्षेत्रे मु ण्डनंयोनकारयेत् । सकोटिकुल संयुक्तआकल्पंरौरवेवसेत् ॥ यज्ञे ॥ शतमखे । शक्रे ॥ अश्वे ॥

प्रयागभय : । पुं० इन्द्रे ॥

प्रयाज : । पुं० यज्ञाङ्गे ॥ दशप्रया जा : । यजेर्घञ् प्रयाजानुयाजौ यज्ञाङ्गइतिकुत्वाभावोनिपात्यते ॥

प्रयाणम् । न० प्रस्थाने । गमने ॥ प्रपूर्वायातेर्ल्युट् ॥ उद्घाटितेन वद्वारेपञ्जरेविहगोऽनिल : । यत्ति ष्ठतितदाश्चर्यंप्रयाणेविस्मय : कु त : ॥

प्रयाणकाल : । पुं० अन्तसमये ॥ मोक्षार्थिकावेदितगमनसमये ॥ प्रयाणस्यकाल : ॥

प्रयान् । त्रि० धावति ॥ यातेर्लट : शत्रादेश : ॥

प्रयात : । पुं०सौप्तिके । रात्रियुद्धे ॥ भृगौ ॥ न० गमने ॥ त्रि० गतेऽस्थिते । गया० इ० भा० ॥ प्रकर्षेणयात : ॥ याते : कर्मणि क्तोवा ॥

प्रयाम : । पुं० नीवाके । महर्घ्याहितो धान्यसंचये ॥ आयादरे ॥ प्रयम

णम् । यमेर्घञ् ॥

प्रयास : । पुं० आयासे । क्रमे । श्रमे॥ यसनम् । यसुप्रयत्ने । घञ् । प्रकृष्टोयास : ॥

प्रयुक्त : । त्रि० प्रेरिते ॥ निरूपिते ॥ कृतप्रयोगे ॥ युज्यतेस्म । युजिर्० । क्त :॥ प्रकर्षेणयुक्ते ॥ य० । गुण प्रयुक्ता : परमर्मभेदिन : शराइवा वंशभवाभवन्तिहि । तथाविधाये तुविशुद्धवंशजा व्रजन्तिचापाद्भव तेऽतिनम्रताम् ॥ प्रकर्षेणमिलिते ॥

प्रयुक्ति : । स्त्री० प्रयोजने ॥ प्रकृष्ट युक्तौ ॥

प्रयुतम् । न० नियुते । दशलक्षे ॥ १०००००० ॥

प्रयोक्ता । त्रि० उत्तमर्णे ॥ प्रवर्त्तके ॥ अनुष्ठातरि ॥ महाक्रतोर्विश्वजित : प्रयोक्ते तिरघु: ॥

प्रयोग : । पुं० कार्मणे ॥ प्रयुक्तौ ॥ निदर्शने ॥ वशीकृतौ ॥ अश्वे ॥ अनुष्ठाने ॥ प्रकृष्टोयोग : ॥ शब्दे ॥ प्रयुज्यते प्रयोजनं वा ॥ युजिर्० घञ् ॥

प्रयोगविधि : । पुं० प्रयोगप्राशुभाव बोधकेविधौ ॥ सचाङ्गवाक्यैकवाक्यतापन्न : प्रधानविधिरेव । सहि साङ्गं प्रधानमनुष्ठापयन् विलम्बे प्रमाणाभावादविलम्बापरपर्यायंप्रयोगप्राशुभावंविधत्ते । यथा०वेदं कृत्वावेदिंकरोतीत्यादि । नचतदविलम्बेपिप्रमाणाभावइतिवाच्यम् । विलम्बे ह्यङ्गप्रधानविध्येकवाक्यतावगततत्साहित्यानुपपत्ति : । विलम्बेनक्रियमाणयो : पदार्थयोरिदमनेनसहकृतमितिसाहित्यव्यवहाराभावात् । सचाविलम्बोनियतेक्रमआश्रीयमाणेभवति । अन्यथाहि किमेतदनन्तरमेतत्कर्त्तव्यम्०एतदनन्तरंवेतिप्रयोगविक्षेपापत्ते : । अत : प्रयोगविधिरेवस्वविधेयप्रयोगप्राशुभावसिद्ध्यर्थंनियतंक्रममपिपदार्थविशेषणतयाविधत्ते । अतएवाङ्गानांक्रमबोधकोविधि : प्रयोगविधिरित्यपिलक्षणम् । तत्रक्रमोनाम विततिविशेष : पौर्वापर्यरूपोवा । तत्रश्रुत्यर्थपाठादीनिषट्प्रमाणानि भवन्ति ॥

प्रयोगार्थ : । पुं० प्रत्युत्क्रमे । प्रधान प्रयोगानुकूलेप्रयोजनानुष्ठाने ॥ प्रयोजनम् । युजिर्० । घञ् । प्रयोगोर्थोस्य ॥ प्रयोगशब्देतौ ॥

प्रयोगी । त्रि० प्रयोगवति ॥ प्रयोगोऽस्यस्य । अतइनिठनौ ॥ प्रयोक्तरि । ऋत्विजे ॥

प्रयोग्य : । त्रि० अश्वादौ ॥ प्रयुज्यते । युजिर्० । ऋहलोर्ण्यत् ॥

प्रयोजक : । त्रि० प्रयोगकर्त्तरि । नि

योगकर्त्तरि । यः कर्त्तारंकारयति तस्मिन् ॥ प्रेरके । कर्त्तुर्व्यापारानुकूलव्यापारवति ॥ प्रयोजयति । युज्० । ण्वुल् ॥

प्रयोजनम् । न० कार्य्ये ॥ हेतौ ॥ सर्वस्यैवहिशास्त्रस्यकर्मणोवापिकस्यचित् । यावत्प्रयोजनंनोक्तंतावत्तत्केनगृह्यते ॥ सिद्धार्थंसिद्धसम्बन्धंश्रोतुंश्रोताप्रवर्त्तते । ग्रन्थादौतेनवक्तव्यःसम्बन्धःसप्रयोजनः ॥ फले ॥ यथा । वेदान्तानांप्रत्यग्ब्रह्मणोरैक्यप्रमेयगताज्ञाननिवृत्तिस्तत्स्वरूपानन्दावाप्तिश्चेतिप्रयोजनम् ॥ प्रयोजनमनुद्दिश्यनमन्दोपिप्रवर्त्तते ॥ युजिर्० । ल्युट् ॥ प्रयोजनंलक्षयति गोतमः । यमर्थमधिकृत्यप्रवर्त्ततेतत्प्रयोजनम् ॥ २४ ॥ अधिकृत्य० उद्दिश्य । तथाच० प्रवृत्तिहेत्विच्छाविषयत्वंप्रयोजनत्वम् । विषयत्वं साध्यताख्यविषयताविशेषः ॥ करणव्युत्पत्त्याप्रयोजके ॥

प्रयोजयिता । त्रि० नियोजयितरि ॥

प्रयोज्यः । त्रि० भृत्ये । प्रयोक्तुंशक्ये ॥ प्रपूर्वाद्युजेर्ण्यत् । प्रयोज्यनियोज्यावितिकवर्गाभावोनिपातनात् ॥ न० मूलधने ॥

प्ररूढः । पुं० जठरे ॥ त्रि० बद्धमूले ॥ बद्धे ॥ प्रकर्षेणरूढः ॥ जाते ॥

प्ररोहः । पुं० उद्गमे । अङ्कुरे ॥ न्यग्रोधादीशाखावलम्बिन्यधोमूलेऽङ्कुरे ॥ प्रकृष्टोरोहः ॥

प्ररोही । पुं० नन्दीवृक्षे ॥

प्रलपनम् । न० प्रलापे ॥

प्रलपितः । त्रि० कथिते ॥ प्रपूर्वाल्लपेःकर्मणिक्तः ॥

प्रलब्धः । त्रि० वञ्चिते ॥

प्रलम्बः । पुं० दैत्यभेदे ॥ सचमनुष्यवध्यः । यथा । एकाचक्रपुरीष्टः प्रलम्बनरकौतथा । इन्द्रवाधनकेशीचपुरःशङ्खोथधनुकः ॥ गवेष्टिकोगवाक्षश्चतालकेतुश्चवीर्यवान् । एतेमनुष्यवध्यास्तुदनोःपुत्राःप्रकीर्त्तिता ॥ त्रपुषे ॥ पयोधरे ॥ तालाङ्कुरे ॥ शाखायाम् ॥ हारप्रभेदे ॥ प्रलम्बने ॥ त्रि० लम्बमाने ॥

प्रलम्बघ्नः । पुं० रामे । बलदेवे ॥ प्रलम्बंहतवान् । मू० कः ॥

प्रलम्बभित् । पुं० बलभद्रे ॥ प्रलम्बंभिनत्ति । भिदिर्० । क्विप् ॥

प्रलम्बाण्डः । पुं० दीर्घाण्डकोपिलि ॥ प्रलम्बःअण्डोयस्य सः ॥

प्रलम्बितः । त्रि० प्रकर्षेणलम्बमाने माल्यादौ ॥

प्रलम्भनम् । न० मिथ्याफलाख्याने ॥ वञ्चने ॥

प्रलयः । पुं० मरणे ॥ मूर्च्छौ ॥ प्रकर्षेणलीयन्तेऽनेनेतिव्युत्पत्त्यासंहर्त्त

रि ॥ मूर्च्छायाम् । नष्टचेष्टत्वे । सात्त्विकभावे ॥ प्रलय : सात्त्विकोभाकोभावइत्युक्तेः ॥ च ये ॥ तिरोभावे ॥ सत्कार्यवादिसांख्यपातञ्जलिपुराणविद्यमानस्यैकघटादेस्तिरोभावप्रलयोयथातथैवकारणात्मनाविद्यमानानां-तत्त्वानांतिरोभावएव लयोविवक्षित : ॥ कल्पान्ते । संवर्त्ते । क्षये ॥ सचतुर्विधोयथा । नैमित्तिक : प्राकृतिकस्तथैवात्यन्तिकोद्विज । नि-त्यश्चसर्वभूतानांप्रलयोऽयंचतुर्विध: ॥ ब्राह्मोनैमित्तिकस्तत्रयच्छेतेजगत: पति: । प्रयातिप्राकृतेचैवब्रह्माण्डंप्रकृतौलयम् ॥ ज्ञानादात्यन्तिक : प्रोक्तोयोगिन:परमात्मनि । नित्यंसदैवजातानांयोविनाशोदिवाऽनिशमिति ॥ पश्यान्यत्रदैनंदिनप्रलयं ॥ प्रलयनम् ० प्रलीयन्ते पदार्थाश्च । लोङ् ० । एरच् ॥

प्रलयान्त : ॥ त्रि० यावज्जीवमनुवर्त्तमाने ॥ प्रलय : अन्तोयस्य ॥

प्रलाप: । पुं० अनर्थकवचसि । प्रयोजनशून्ये उन्मत्तादिवचने ॥ रोगाणामुपसर्गोयम् । स्वहेतुकुपितावाततादसम्बद्धं निरर्थकम् । वचनंयन्नरोब्रूतेसप्रलाप: प्रकीर्तित : इत्युक्तेः ॥ प्रलपनम् । लपव्यक्तायांवाचि । घञ् ॥

प्रलापहा । पुं० कुलत्थाञ्जने ॥

प्रलीन : । त्रि० निगूढे ॥

प्रलीनता । स्त्री० प्रलये । इन्द्रियस्वापे । चेष्टानाशे ॥

प्रलेप : । पुं० लेपे ॥ प्रलेपनम् । लिप० । घञ् ॥ शीतस्तनुर्विशोषीचप्रलेप : पित्तहृन्मत : ॥

प्रलेपनम् । न० लेपे ॥ लिपेर्ल्युट् ॥

प्रलेह : । पुं० मांसस्यप्रकारविशेषे ॥ यथा । स्थूलानिमांसखण्डानिक्षालितानिचवारिणा । तप्तस्नेहेविनि : क्षिप्यद्रव्यामिश्रालयनम्पचेत् ॥ तप्तं तत्रविनि:क्षिप्यलावणं जलमल्पकम् । पचेत्पटपटाशब्दं तस्मिन्मांसेप्रकुर्वति ॥ प्रक्षिपेद्दाडिमीनीरंवहुलेनपचेत्पुन : । मांसपिण्डेषुसिद्धे तुदेयाशुण्ठीसजीरका ॥ ततश्चोत्तार्यतन्मांसं पृथक्कुर्यात्प्रलेहत: । प्रलेहंवाससापूतंस्थापयेदन्यभाजने ॥ हिङ्गुनाघृतयुक्तेनधूपेन तच्चधूपयेत् ॥ गौडदेशीयनाम्निकस्तु । हिङ्ग्वार्द्रवीजपूरैर्वा लवणै : सम्भृतेनतु । कुट्टितामिषपिष्टेनतच्चदाडिमवीजत: ॥ सैन्धवाविसवारांश्चांप्रलेहोगौडदेशज : ॥ प्रलेहोरुचिदोवल्य : कफानिलरुजापह : । सङ्ग्राहीपित्तकृत् किञ्चिच्छिन्नाद्सानगदान्जयेत् ॥ पूर्णप्रलेहस्तु । मांसपूरणयोगेन कोष्ठाकारंविधाय च । स्विन्नंकृत्वाघृतेभृष्टं प्रलेहविधि

नापचेत् ॥ पूरणस्यप्रलेहोयंविज्ञेयो
वातनाशनः । अम्लप्रान्लकारकश्चैव
मुखवैरस्यहृद्गुरुः ॥ शुक्लवर्णः प्र
लेहः । घृतेवेसरधान्याकहिङ्गुभृष्ट
धिसंयुते । वस्त्रपूतेऽर्द्धसम्पक्वेखिन्नं
मांसंविनिः क्षिपेत् ॥ पीतवर्ण
स्तु । प्रलेहः पीतवर्णोपिकार्यः शु
क्लप्रलेहवत् । विशेषोनहरिद्रायाः
संसर्गः कुङ्कुमस्यवा ॥ रक्तवर्णोपि ।
तप्तसर्पिषिक्षिपेद्धिङ्गु संयुतंकासमर्दक
म् । धान्यकंलवणाजाजीधौतंमां
सञ्चतत्क्षिपेत् ॥ ततोर्द्धस्फुटितेमां
सेदाड़िमोबीजसंयुते । सपक्वेचाति
मृदुलेतक्रं शुण्ठींचविनिः क्षिपेत् ॥
ततउत्तार्यवस्त्रेण गालयेद्रूपयेदपि
। रक्तवर्णप्रलेहस्य संसिद्ध्यर्थंविनि
क्षिपेत् । करमर्दंदाड़िमस्यस्थानेवि
षन्तुपूर्ववत् । हरितवर्णस्तु । मेथि
काकासमर्दाम्लकल्केनचकरालिते ।
घृतेमांसंविनिः क्षिप्यपचेच्छुष्कप्रले
हवत् ॥ सिद्धेचगालयेद्वस्त्रे कृत्वा
वर्णप्रयोजनम् । ताम्बूलंकण्टजङ्गा
रंदेयंहरितहेतुना ॥ अरुचौरुचिदः
सद्योनानावर्णप्रसाधितः । प्रलेहः
कफवातघ्नः किञ्चित्पित्तकरोल
घुः ॥ वटकप्रलेहोपि । माषस्यपि
ष्टिकासूक्ष्मा वेसवारेणसंयुता ।
वहुधाक्रियतेतस्यावटिकावटकादि
कम् ॥ आमविम्बीफलाकारंलड्डु-

कावटकादिकम् । शृङ्गाटकफला
कारंयथाबुद्धिप्रकारजम् ॥ कृत्वा
हिबहुधाधारेस्वेदितंघृतभाज्जित
म् । सवेसवारजेतक्रेक्वथितेचमनो
रमे ॥ निः क्षिप्यचालयेदीषदुत्ता
र्येलादिवासिते । एवन्तुवहुधाकार्यो-
माषमुद्गप्रलेहकः ॥ प्रलेहोवातजि
द्वल्यः शुक्रमांसप्रदोरसः । प्रीण
नः प्राणयुक्तानांशुक्रदः क्षीणरेत
साम् ॥ मत्स्यप्रलेहस्तु । मांसप्रले
हवत्कार्यः प्रलेहोमत्स्यसम्भवः ।
आदौतैलेपरंपक्वंसर्वमन्यत्तु पूर्ववत्
॥ वर्णस्यकरणेदेयंपूर्वोक्तंद्रव्यकंहिय
त् । उष्णलनंसुगन्धायदातव्यंपूर्वस
म्भवम् ॥ मत्स्यखण्डप्रलेहस्तु । स
म्यक्प्रक्षालितंमत्स्यं वेसवारेणवेष्टि
तम् । तप्ततैलेक्षिपेत्खण्डंहिङ्गुसै
न्धवमिश्रितम् ॥ प्रलेहविधिवत्सा
ध्योमत्स्यखण्डप्रलेहकः ॥

प्रवक्ता । त्रि० वाग्मिनि । वावदूके ॥
वेदादिवाचके ॥ यथा । जातिमा
त्रोपजीवीवाकामंस्याद्ब्राह्मणब्रुवः ।
धर्मप्रवक्ता नृपते र्नतुशूद्रकदाचने
ति । उपदेष्टरि ॥ प्रकृष्टोवक्ता ॥

प्रवचनम् । न० आगमे । वेदे ॥ न०
प्रकृष्टवचने । प्रोच्यते । वच० ।
ल्युट् ॥ अनेकवेदस्वीकरणे ॥ शि
क्षादिवेदाङ्गेषु । अध्यापने ॥ ब्राह्म
णस्यैवप्रवचनेऽधिकारोनक्षत्रियादे-

ब्राह्मणात्मनासमस्तानांवेदानांप्रवचनंकुर्वन्वेदस्यायमितिब्राह्मणइति ब्राह्मणनामार्थभाष्यम् ॥ प्रकर्षेण उच्यतेवेदार्थएभिरितितथा ॥ त्रि० प्रकृष्टवक्तरि ॥ यथा । अपिचक्र् : प्रवचनमेकंशुश्रूषवोऽपरे ॥

प्रवचनीय : । त्रि० प्रक्तरि ॥ प्रवाच्ये ॥ प्रवक्ति० प्रोच्यतेवा । वच ० । अनीयर् । भव्यगेयप्रवचनीयेतिसाधु : । प्रवचनीयोगुरु: स्वाध्यायस्य० । प्रवचनीय : स्वाध्यायोगुरुणा ॥

प्रवञ्चनम् । न० प्रतारणे ॥ वञ्च ० प्र० ६ : ल्युट् ।

प्रवण : । पुं० चतुष्पथे । सर्ग ॥ आवर्त्ते ॥ त्रि० क्रमनिम्नमहीभागे ॥ उदारे ॥ प्रह्वे ॥ प्रगुणे ॥ आयत्ते ॥ क्षीणे ॥ प्रवर्त्तेऽनेनात्रवा । प्रङ्गतौ ' ल्युट् ।

प्रवत्स्यन् । त्रि० प्रवासंकरिष्यति ॥

प्रवत्स्यत्पतिका । स्त्री० नायिकाप्रभेदे ॥

प्रवयणम् । न० प्रवतोदे ॥ प्रवीयतेऽनेन । अजगतिक्षेपणयो : । ल्युट् ॥ वायाविति पाक्षिकोवि : कृत्यचइतिणत्वम् ॥

प्रवया : । त्रि० स्थविरे । वृद्धे ॥ प्रगतंवयोऽस्य ॥

प्रवर : । पुं० सन्ततौ ॥ गोत्रप्रवर्त्तकमुनिव्यावर्त्तके मुनिगणे ॥ तथा

चयमदग्निगोत्रस्यप्रवरा : ० यमदग्न्यौर्ववशिष्ठा : ३ । भरद्वाजगोत्रस्य०भरद्वाजाङ्गिरसबार्हस्पत्या: ३ विश्वामित्रगोत्रस्य०विश्वामित्रमरीचिकौशिका : ३ । अत्रिगोत्रस्य४ अत्यात्रेयशातातपा : ३ । गोतमगोत्रस्य ५ गोतमवशिष्ठबार्हस्पत्या : ३ । वशिष्ठगोत्रस्य ६ वशिष्ठ: १ । केषाञ्चित्वशिष्ठात्रिसाङ्कृतय : ३ । काश्यप गोत्रस्य ७ काश्यपाप्सारनैध्रुवा: ३ । अगस्त्यगोत्रस्य ८ अगस्ति दधीचिजैमिनय : ३ । सौकालिनगोत्रस्य ९ सौकालिनाङ्गिरस बार्हस्पत्याप्सारनैध्रुवा: ५ । मौद्गल गोत्रस्य १ ० और्वच्यवनभार्गवजामदग्न्याप्रुवत : ५ । पराशरगोत्रस्य ११ पराशरशक्तिवशिष्ठा: ३ । बृहस्पतिगोत्रस्य १२ बृहस्पतिकपिलपार्वणा : ३ । वात्सनगोत्रस्य १३ अश्वत्थदेवलदेवराजा : ३ विष्णुगोत्रस्य १४ विष्णुवृद्धि कौरवा : ३ । कौशिक गोत्रस्य १५ कौशिकात्रिजमदग्नय : ३ । कात्यायनगोत्रस्य १६ अत्रिभृगुवशिष्ठा: ३ । आत्रेयगोत्रस्य १७ आत्रेयशातातपसाङ्ख्या : ३ । काण्वगोत्रस्य १८ काण्वाश्वत्थदेवला: ३ । कृष्णात्रेयगोत्रस्य १९ कृष्णात्रेयात्रेयाबासा : ३ साङ्कृतिगो

त्रस्य २० अव्याहाराचिसाङ्कृत
य : ३ । कौण्डिन्यगोत्रस्य २१
कौण्डिन्यस्तिमिककौत्सा : ३ ।
गर्गगोत्रस्य २२ गार्ग्यकौस्तुभ
माण्डव्या : । ३ । आङ्गिरसवशिष्ट
बार्हस्पत्या : ३ । अनाहकाद्य
गोत्रस्य २४ गार्ग्यगौतमवशिष्टा :
३ । अव्यगोत्रस्य २५ अव्यवलि
सारम्वता : ३ । जैमिनिगोत्रस्य
२६ जैमिन्युतथ्यसाङ्कृतय : ३ ।
हरिगोत्रस्य २७ कुरुहद्धाङ्गि
रोवार्हस्पत्या : ३ ॥ शाण्डि
गोत्रस्य २८ शाण्डिल्यासितदे
वला : ३ । वात्स्यगोत्रसावर्ण गो
त्रो : २९ ३० और्वच्यवनभार्गव
जामदग्न्याप्नुवत : ५ । आलंबा
यन गोत्रस्य ३१ आलंबायनशा
लङ्कायन शाकटायना : ३ । वैया
घ्रपद्यगोत्रस्य ३२ साङ्कृति : १
। घृतकौशिकगोत्रस्य ३३ कुशिक
कौशिकघृतकौशिका : ३ कैषाश्वित्
कुशिककौशिकबन्धुला : ३ । शक्ति
गोत्रस्य ३४ शक्तिपराशरवशिष्ठा:
३ काण्वयनगोत्रस्य ३५ का
ण्वायनाङ्गिरसवार्हस्पत्यभरद्वाजा-
जमीढा : ५ । वासुकिगोत्रस्य
३६ अक्षोभ्यानन्तवाभुकय : ३ ।
गौतमगोत्रस्य ३७ गौतमाप्सारा
ङ्गिरसवार्हस्पत्यनैध्रुवा : ५ कै
षाश्वित्गौतमाङ्गिरसाशासा : ३ ।
शुनकगो० ३८ शुनकशौनकगृत्स
मदा : ३ । सौपायनगोत्रस्य ३९
और्वच्यवनभार्गवजामदग्न्याप्नुव-
त : ५ । प्रवरा : ॥ इतिधनञ्जय
कृतधर्म्मप्रदीपेगोत्रप्रवरविवेक : ॥

प्रवर्त्तकत्वम्
न० गोत्रे ॥ अगुरुणि ॥ त्रि० श्रे
ष्ठे ॥ प्रव्रियते० होतृधूर्युभ्यामुत्०
कीर्त्यते । वृञ्० । ग्रहवृद्रित्यप्
॥ प्रवरणं वा ॥

प्रवरललितम् । न० अष्टिप्रभेदे ॥ य-
था । यमौनस्रोगस्यप्रवरललितंनाम
वृत्तम् ॥ भुजोत्क्षेप : शून्ये चलव-
लयझङ्कारयुक्तस्खलत्पादन्यास :
प्रकटिततुलाकोटिनाद: । स्मितंच
क्व ऽकस्माद्दृशिपटुकटाक्षोर्मिलीला
हरौजीयाटीदृक्प्रवरललितंवल्लवी
नम् ॥

प्रवर्ग : । पुं० होमाग्नौ ॥

प्रवर्ग्य : । पुं० वैदिककर्मविशेषे ॥ म-
हावीरे ॥

प्रवर्त्तक : । त्रि० प्रेरके । प्रवर्त्तनका
रिणि ॥ प्रवृत्तिजनके ॥ यथा । प्र-
वर्त्तकंवाक्यमुवाचचोदनांनिवर्त्तकं
नैवमुवाचभाष्यकृत् । ततश्चविध्यो-
नहिचोदनास्तिसाप्रवर्त्तिकायानभ
वेदितिस्थिति: ॥ इतिसङ्क्षेपशा
रीरकं ॥

प्रवर्त्तकत्वम् । न० प्रवृत्तिजनकत्वे ॥

प्राय : प्रवर्त्तकत्वं विधिवचसांलो-
कवेदयोर्हष्टम् । सिद्ध बोधयतोर्थेक
थमेतद्भवतितत्त्वमस्यादे : ॥ ३८ ॥
विधिरेवनप्रवृत्तिं जनयत्यभिलषित
वस्तुबोधोपि । राजाभवतिसुतोभू-
दितिबोधेनप्रवर्त्ततेलोक : ॥
प्रवर्त्तनम् । न० प्रेरणे । आज्ञा
पने । प्रवृत्तौ । आरम्भे ।
प्रवर्त्तना । स्त्री० पर्येषणायाम् । उत्
कृष्टस्यनिकृष्टं प्रत्याज्ञायाम् ॥ प्र-
वृत्तिजनकत्वे । प्रवृत्तिहेतुव्यापा-
रे । प्रवर्त्तकराजादिनिष्ठायाम् ॥
लिङर्थे ॥ सर्वानुगतं प्रवर्त्तनासा-
मान्यं लिङोर्थ : । प्रेषणादयोवि-
शेषास्तु० अर्थप्रकरणादिगम्या-
इतिबोध्यम् ।
प्रवर्त्तयिता । त्रि० कर्त्तरि ।
प्रवर्त्तित : । त्रि० जाते । उत्पादि-
ते । यथा । प्रवर्त्तितोदीपइवप्र-
दीपादितिरघु : ।
प्रवर्द्धनम् । न० विवर्द्धने ।
प्रवर्षण : । पुं० अद्रिविशेषे । न०प्र-
कृष्टवर्षणे । तत्रलक्षणमाहवराहा
चार्य : । ज्येष्ठांनासमतीतायांपूर्वा
षाढादिसंवृष्टेनशुभमशुभंवावाच्यं
परिमाणंचाम्भसस्तज्ज्ञै : । जलप्र
माणार्थमाह । हस्तविशालंकुण्डक
मधिकृत्याम्बुप्रमाणनिर्देश : । प
ञ्चाशत्पलमाढकमानेनमिनुयाज्-
जलंपतितम् । प्रवर्षणप्रमाणमा
ह । येनधरित्रीमुद्राजनितावाबिन्दु
वस्तृणाग्रेषु । वृष्टेनतेनवाच्यंपरि
माणंवारिण : प्रथमम् ॥ मुद्राजनि
ता०विगतधूलिजाता । मतान्तरमा
ह । केचिद्यथाभिवृष्टंदशयोजनम-
ण्डलंवदन्त्यन्ये । गर्गवशिष्ठपराशर
मतमेतद्द्वादशान्नपरम् । येषुचभेष्व
भिवृष्टंभूयस्तेष्वेववर्षतिप्राय : ।
यदिनाप्यादिषुवृष्टंसर्वेषुतदात्वना
वृष्टि : । नक्षत्राणांवृष्टिप्रमाणमा-
ह । हस्ताप्यसौम्यचित्रापौष्णधनि-
ष्ठासुषोडशद्रोणा : । शतभिषगैन्द्र
स्वातिषुचत्वार:कृत्तिकासुदश ॥
श्रवणमघानुराधाभरणीमूलेषुदशच
तुर्युक्ता : । फाल्गुन्यांपञ्चकृति : पु
नर्वसौविंशतिर्द्रोणा : । ऐन्द्राग्न्याख्य
वैश्वे विंशति :सार्पभेदशत्यधिका:
॥ आहिर्बुध्न्यार्यमणप्राजापत्येषु
पञ्चकृति : । पञ्चदशाजेपुष्येचकी
र्त्तितावाजिभेदशद्वौच ॥ रौद्रेषो-
डशकथिताद्रोणानिरुपद्रवेष्वेते ॥
अत्रविशेषमाह । रविरविसुतकेतुपी
डितेभेक्षितितनयत्रिविधाद्भुताहते
च । भवतिचनशिवंनचापिवृष्टि: शु
भसहितेनिरुपद्रवेशिवञ्चेति ।
प्रवलाकी । पुं० भुजङ्गे । चित्रमेख-
लके ॥
प्रवर्ह : । त्रि० प्रधाने । श्रेष्ठे । प्रव-

ह्वंति । ह्वहह्वौ । पचाद्यच् ॥

प्रवह : । पुं० वह्नियांचायाम् । पुरा-द्बहिर्गमने ॥ वायुमात्रे ॥ सप्तवायून्तर्गतवायुविशेषे ॥ सतु० आवहवायोरूर्ध्वस्थित : ॥ सनित्यं प्रत्यग्गति : तस्यतुमध्यसंस्था : । नचत्र-कक्षा : खचरै : समेतायस्मादत--स्तेनसमाहतोयम् । भपञ्जर : खेचरचक्रयुक्तोभ्रमत्यजस्रं प्रवहानिलेनेतिशितिरोमणि: ॥ यस्माज्ज्योतींषिवहतिप्रवहस्तेनसस्मृत : ॥ * ॥ अस्यार्थ : ॥ यस्माज्ज्योतींषिप्रकर्षेण वहतितेनसवायु:प्रवह: स्मृत : ॥ प्रवहस्यैवभेदा : सर्वेवायुस्कन्धा : ॥ इतिविष्णुपुराणेद्वितीयेंशे १२ अध्याय : ॥ वायोर्द्वितीयस्कन्धे ॥ ऋतुजित्सत्यजित्सेनजिद्दमित्रावमित्रजित् । भूरिमित्रसुषेणौचेत्याभानो : प्रवहोगण : ॥ प्रकृष्टोवह : । गोचरसञ्चरतिसाधु : ॥ पुरतोगच्छन्प्रवहोवायु : ॥

प्रवहणम् । न० कर्णीरथे । डयने । स्त्रियोहनाययानविशेषे । चौडोला० इ० भा० । अधुना० पीनसखर्खरिया० इ० प्र० ॥ प्रोह्यतेऽनेनवा । वहप्रापणे । ल्युट् ॥

प्रवह्लिका । स्त्री० प्रहेलिकायाम् । पहेली० इ० भा० ॥ प्रवह्लते० आ-च्छादयति । वर्हवह्लपरिभाषणहिंप्रादानेषु । क्वुन्शिल्पिसंज्ञयो : ॥ दुर्विज्ञानार्थप्रश्नादिवाक्यरूपाहिसा

प्रवाक् । त्रि० वाग्मिनि ॥

प्रवाचक: । त्रि० प्रकृष्टवक्तरि ॥

प्रवाच्य : । पुं० पाठविशेषोपलक्षिते ग्रन्थविशेषे ॥ प्रोच्यते । वच० । ॥ ण्यत् । यजयाचेतिनकुत्वम् ॥

प्रवाणी । स्त्री० तन्तुवायशलाकायाम् प्रकर्षेणऊयतेअस्याम् । प्रपूर्वाद्वयते ल्युट् ॥

प्रवाद : । पुं० परस्परवाक्ये ॥ जनरवे ॥ वादविशेषे ॥ प्रकृष्टोवाद : ॥

प्रवादित : । त्रि० शब्दिते ॥

प्रवारणम् । न० निषेधे ॥ काम्यदाने ॥ महादाने ॥ प्रव्रियते । वृञ्० चु० ॥ ल्युट् ॥

प्रवास : । पुं० स्वगृहाद्दूरगमने । विदेशस्थितौ ॥ विदेशे ॥ प्रवसन्त्यस्मिन् । वस० । हलश्चेतिघञ् ॥

प्रवासनम् । न० वधे । मारणे ॥ वासच्छेदे । चु० । प्रपूर्वाद्वासेर्ल्युट् ॥ प्रवासनायाम् ॥

प्रवासी । त्रि० प्रवासविशिष्टे । प्रोषिते । पथिके ॥ वस० । प्रपूर्वादस्मात् प्रेलपसृद्रुमथवदवस : इतितच्छीलादिषुघिनुण् ॥

प्रवाह : । पुं० प्रवृत्तौ ॥ व्यवहारे ॥ अम्बुवेगे । जलस्रोतसि ॥ अविच्छिन्नसन्ततौ । अविच्छेदेनजलादि

प्रवृत्तौ ॥ प्रवहणम् । वह० । घञ् ॥ प्रकृष्टाश्वे ॥

प्रवाहक : । पुं० राक्षसे ॥ त्रि० प्रकृष्टवहनकर्तरि ॥

प्रवाहण : । पुं० जीवलस्यराज्ञोपत्ये । वेदप्रसिद्धे राजर्षिविशेषे ॥

प्रवाहिका । स्त्री० ग्रहण्याम् । सङ्ग्रहणीरोगे ॥ वायु : प्रवृद्धोनिचितंबलासं नुदत्यधस्तादहिताशनस्य । प्रवाहतोल्पंबहुशोमलात्तंप्रवाहिकांतांप्रवदन्तितज्ज्ञा: ॥ प्रवाहत: कण्ठहृदवलीनसशब्दं वायुमपानमार्गेणत्यजत : ॥ प्रवहति । वह० । ण्वुल् ॥ प्रवहणम्० प्रवाहयति० मुहुर्मुहु: प्रवर्त्तयतिवा । रोगाख्यायांण्वुल् ॥

प्रवाही । स्त्री० वालुकायाम् ॥

प्रविख्याति : । स्त्री० विश्रावे । अतिप्रसिद्धौ ॥ प्रविख्यानम् । ख्या० क्तिन् ॥

प्रविगत : । त्रि० विस्तृते ॥

प्रविदारणम् । न० सम्पराये । युद्धे ॥ अवदारणे ॥ दृविदारणे । ण्यन्तात्भावेल्युट् ॥

प्रविर : । पुं० पीतकाष्ठे ॥

प्रविरल : । त्रि० घनेतरे ॥ प्रकर्षेण विरल : ॥

प्रविविक्षु: । त्रि० गृहादौप्रवेष्टुमिच्छौ ॥ यथा । कारयेद्वनशोधनमादौ मातुरन्तिकमपिप्रविविक्षु: । आत्मशस्त्र्यनुगत : प्रविशेद्वासङ्कटेचगहनेचनतिष्ठेदिति राजनीतौकामन्दक : ॥

प्रविवत्सन् । त्रि० प्रवासंकर्तुमिच्छति । वसे : सन्नन्ताल्लट : शत्रादेश : ॥

प्रविश्लेष : । पुं० विधुरे । प्रकृष्टविश्लेषे ॥ प्रविश्लेषणम् । श्लिषआलिङ्गे । घञ् ॥

प्रविषा । स्त्री० अतिविषायाम् ॥

प्रविष्ट : । त्रि० कृतप्रवेशे ॥ प्रविश० । क्त : ॥ निविष्टे ॥

प्रवीण : । त्रि० निपुणे । विज्ञे । निष्णाते । शिक्षिते ॥ प्रकृष्टावीणाऽस्य ॥ यद्वा । वीणयाप्रगायति० प्रगीयतेवा । सत्यापेतिणिजन्तात्० पचाद्यच्० कर्मणिघञ्वा ॥

प्रवीर : । पुं० योद्धृपुरुषे । सुभटे ॥ त्रि० उत्तमे ॥ प्रकृष्टोवीर : ॥

प्रवुद्ध : । त्रिं० पण्डिते ॥ प्रकर्षेणवुद्ध : ॥ सुप्तादितरस्मिन् ॥

प्रवृत्त : । त्रि० आरब्धे ॥ प्रवृत्तिविशिष्टे ॥ प्रकृष्टवर्त्तनविशिष्टे ॥ जाते ॥ प्रवर्त्तेस्म । वृतु : क्त : ॥

प्रवृत्ति : । स्त्री० प्रवाहे । अविच्छिन्नसन्ततौ । उदन्ते । वार्तायाम् ॥ प्रवर्त्तने । वृत्तौ ॥ अन्त : करणवृत्तिन्यांप्रयत्नलक्षणायाम् ॥ अवन्त्यादिदेशे ॥ हस्तिमदे ॥ कर्मणांमार्गे ।

नितरांप्रयतमानतायाम् । रज : कार्ये आरम्भे ॥ गतौ ॥ प्रवर्त्तते व्याप्नोति० प्रवर्तनंवा । वृतु० । क्तिच्० । क्तिन्वा । न्यायमतेयत्नवि शेषे ॥ अस्या:कारणम् । चिकीर्षा कृतिसाध्यताज्ञानम्० इष्टसाधन ताज्ञानं०उपादानप्रत्यक्षम् । यथा प्रवृत्तिश्चनिवृत्तिश्चतथाजीवनकारणम् । एवंप्रयत्नत्रैविध्यंतान्त्रिकै : परिदर्शितम् ॥ चिकीर्षाकृतिसाध्ये साधनत्वमतिस्तथा । उपादानस्य चाध्यक्षंप्रवृत्तौजनकंभवेत् ॥ इति ॥ प्रवृत्तिर्वाग्बुद्धिशरीरारम्भ : । इति गौतमसूत्रम् ॥ १७ ॥ यद्ज्ञानात् प्रवृत्ति:स्यात् तज्ज्ञानात्साकृतो भवेत् ॥

प्रवृत्तिक्रम : । पुं० श्रुत्यादिभ्योदुर्बले प्रवृत्त :क्रमे ॥ तथाहि । सहप्रयुज्यमानेषुप्रधानेषुसन्निपातिनामङ्गानामावृत्त्याऽनुष्ठानेकर्तव्येहि०द्वितीयादिपदार्थानांप्रथमानुष्ठितपदार्था नांप्रथमानुष्ठितपदार्थक्रमाद्य : क्रम : । यथा० प्राजापत्यपश्वङ्गेषु० प्राजापत्याहिवैश्वदेवींकृत्वाप्राजपत्यैश्चरन्तीतिवाक्ये न्नृतीयानिर्देशात्सितिकर्तव्यताकाएककालत्वेनविहिता : । अतस्तेषांतदङ्गानाञ्चोपाकरणनियोजनप्रभृतीनांसाहित्यंसम्पाद्यम् । तच्चप्राजापत्यपशूनांसम्प्रतिपन्नदेवताकत्वेनयुगपदनुष्ठानादुपपद्यते । तदङ्गानाञ्चोपाकरणादीनांयुगपदनुष्ठानमशक्यम्० अत स्तेषांमाहित्यमव्यवहिताऽनुष्टानात्सम्पाद्यम् । तच्चैकस्योपाकरणं विधायापरस्योपाकरणंविधेयम्० एवंनियोजनादिकमपि । तथाच प्राजापत्येषुक्रमाच्चित्यशोरारभ्य : एकंसर्वेचानुष्ठायद्वितीयादि: पदार्थस्तेनैवक्रमेणानुष्ठेय : सप्रवृत्तिक्रम : ॥ प्रवृत्ते : क्रम : ॥

प्रवृत्तिजनक : । त्रि० प्रवर्त्तके ॥

प्रवृत्तिज्ञ : । पुं० चारभेदे । वार्त्तिके । वार्त्तायने ॥ त्रि० प्रवृत्तिज्ञानविशिष्टे ॥

प्रवृद्ध : । त्रि० प्रौढे । एधिते । वृद्धियुक्ते ॥ प्रसारिते । प्रसृते ॥ प्रवर्द्धतेस्म । वृधुवृद्धौ । गत्यर्थेति क्त : ॥

प्रवृष्ट : । त्रि० प्रवृष्टवति ॥

प्रवेक : । उत्तमे । प्रधाने । प्रमुखे ॥ प्रविच्यते । विचिर्पृथग्भावे । घञ् ॥

प्रवेट : । पुं० शितशूके । यवे ॥

प्रवेणि : । स्त्री० कुथायाम् ॥ वेण्याम् प्रोषितभर्तृकादिधार्यकेशरचनाविशेषे ॥ वेणति । वेणृगतिज्ञानचिन्तानिशामनवादित्रग्रहणेषु । इन् । प्रउपसर्गान्तरव्यावृत्त्यर्थ : ॥

प्रवेणी । स्त्री० कुथायाम् । परिस्तोमे । गजपृष्ठस्थचित्रकम्बले ॥ वेण्याम् ॥ प्रकर्षेणवीयतेऽस्याम् । वीगत्यादिषु । वीज्याज्वरिभ्योनिः । कृदिकारादक्तिनइतिपाक्षिकोङीष् ॥

प्रवेलः । पुं० पीतमुद्गे । सोनामूंगा इ० भा० ॥

प्रवेशः । पुं० अन्तर्विगाहने । गृहादान्तर्गमने ॥ प्रवेशश्चतुर्द्धा । अपूर्वप्रवेशः सुपूर्वप्रवेशः द्वन्द्वाभयप्रवेशः वधूप्रवेशः इतिभेदात् । तत्र वधूप्रवेशस्यान्वर्थसंज्ञकत्वात्० तदन्येषांलक्षणान्युच्यन्ते । यथा । अपूर्वसंज्ञः प्रथमः प्रवेशोयात्रावसानेतुसुपूर्वसंज्ञः । द्वन्द्वाभयस्त्वग्निभयादिजात स्त्वेवंप्रवेशस्त्रिविधः प्रदिष्टः ॥ भूरिपुष्पनिकरंसतोरणंतोयपूर्णकलशोपशोभितम् । धूपगन्ध बलिपूजितामरं ब्राह्मणध्वनियुतंविशेद्गृहम् ॥ प्र० विश० । हलश्चेतिघञ् ॥

प्रवेशनम् । न० प्रवेशे ॥ सिंहद्वारे ॥ प्रविश० । ल्युट् ॥

प्रवेश्यः । त्रि० प्रवेशयितव्ये । प्रवेशनीये ॥

प्रवेष्टः । पुं० भुजे । बाहौ ॥ प्रवेष्टते । वेष्टवेष्टने । पचाद्यच् ॥ हस्तिदन्तमांसे ॥ गजपृष्ठतल्पने ॥

प्रव्यक्तः । त्रि० उल्वणे । स्पष्टे । स्फुटे ॥ प्रव्यज्यतेस्म । अञ्जू व्यक्त्यादौ । क्तः ॥ प्रव्यच्यतेस्मवा । अञ्चु विशेषणे । क्तः ॥

प्रव्यथितः । त्रि० प्रपीडिते ॥ व्याकुलीकृते ॥ अतिभीते ॥

प्रव्रजन् । त्रि० संन्यस्यगच्छति ॥

प्रव्रजितः । पुं० प्रव्रज्याश्रमविशिष्टे । बुद्धभिक्षुशिष्ये । चेलुके । श्रामणेरे ॥ त्रि० निष्क्रान्ते ॥

प्रव्रजिता । स्त्री० मांस्याम् ॥ मुण्डीर्याम् ॥ तापस्याम् ॥

प्रव्रज्या । स्त्री० वैरवाद्यरक्तपटादौ ॥ प्रव्रजनम् । व्रज० । व्रजयजोर्भावेक्यप् ॥ सन्यासे ॥

प्रव्रज्यावसितः । पुं० सन्यासभ्रष्टे ॥

प्रव्राजी । पुं० प्रव्रजनशीले । सन्यासिनि ॥ ताच्छील्ये वैराग्यातिशयशालित्वम् ॥

प्रशंसनीयः । त्रि० प्रशंसितुंयोग्ये ॥ शंसु० । अनीयर् ॥

प्रशंसा । स्त्री० प्रशंसने । वर्णनायाम् ॥ ईडायाम् । स्तवे ॥ परोक्षस्तुतौ ॥ द्विप्रकाराहिप्रशंसाभवति । वस्तुनिविद्यमानगुणोत्कर्षएकः प्रकारः स्तावकेनशब्देनसम्पादितोगुणोत्कर्षः परः प्रकारइति ॥

प्रशत्वा । पुं० समुद्रे ॥ प्रशीयते । शशदृलृशातने । प्रइरशदोस्तुट्चेति क्वनिप् ॥

प्रशस्वरी । स्त्री० नद्याम् ॥ ङीब्रौ ॥

प्रशम: । पुं० उपशान्तौ ॥ प्रशमनम् । शम० । भावेघञ् ॥

प्रशमनम् । न० मारणे । वधे ॥ शमतायाम् । प्रशान्तौ ॥ प्रशमयति । शम० । णिजन्ताल्ल्युःभावेल्युड्वा ॥

प्रशमित: । त्रि० अपाकृते । राज्ञ : कर्तव्ये ॥ रक्षापौरजनस्य०देशनगरग्रामेषुगुप्तिस्तथा० योधानामपिसङ्ग्रहस्य०तुलयामानव्यवस्थापनम् , साम्यंसन्धिषु०दानवृत्तिकरणेत्याग : समानार्चनम्०कार्याण्येवमहीभुजां प्रशमनान्येतानिराज्येनव ॥

प्रशस्तम् । न० मङ्गले ॥ त्रि० क्षेमे । शुभे ॥ प्रशंसनीये । अतिश्रेष्ठे । उत्तमे ॥ प्रशस्यतेस्म । शंसु० । क्त: । प्रकर्षेणशस्तोवा ॥

प्रशस्ति: । स्त्री० पत्रलेखनप्रक्रियायां ॥

प्रशान्त : । त्रि० प्रकृष्टशमताविशिष्टे । परहिंसारहिते ॥ सर्वत्रसमबुद्ध्या रागद्वेषशून्ये । निर्विकारे ॥ स्वल्पलाभेनापिसन्तुष्टे ॥ तमोरजसो : क्षयाल्लयविक्षेपशून्यत्वेनशुद्धसत्त्वरूपे चित्ते ॥ प्रकर्षेणशान्त: ॥ प्रत्यस्तमितक्लेशे ॥

प्रशान्तचित्त : । त्रि० शान्ते । उपरतदर्पादिदोषे । समाहितमनसि ॥ प्रशान्तंचित्तंयस्यस : ॥

प्रशान्तवाहिता । स्त्री० तमोरजसो : क्षयाल्लयविक्षेपशून्यत्वेनशुद्धसत्त्वरूपं चित्तंप्रशान्तं । पूर्वपूर्वप्रशमसंस्कारपाटवेनतादृशचित्तस्याधिक्यंप्रशान्तवाहितेत्यर्थ : ॥

प्रशान्तात्मा । त्रि० प्रशान्तचित्ते ॥

प्रशान् । अ० समानार्थे ॥

प्रशान् । त्रि० शांते ॥ प्रकर्षेणशाम्यति । शम० । क्विप् । अनुनासिकस्यक्विझलोरितिदीर्घ : । मोनोधातो : ॥

प्रशासनम् । न० प्रकृष्टाज्ञायाम् ॥ शासु० । ल्युट् ॥

प्रशासिता । त्रि० प्रकृष्टशासनकृति ॥ ईश्वरे ॥ यथा । प्रशासितारंसर्वेषामणीयांसमणोरपि । रुक्माभंस्वप्रधीगम्यंविद्यात्तंपुरुषंपरम् ॥ देवतायागकर्त्तारंपितर : श्राद्धकारिणाम् । नाप्नुयुर्हव्यकव्यार्थंयदिनस्यात्प्रशासिता ॥

प्रशास्ता । पुं० ऋत्विजि ॥ मित्रे ॥ त्रि० शासनकर्तरि ॥ प्रशास्ति । शासु० । तृच् । अप्तृन्नितिदीर्घ : ॥

प्रश्न : । पुं० अनुयोगे । पृच्छायाम् ॥ प्रच्छनम् । प्रच्छ० । यजयाचेतिनङ् । च्छ्वोरितिश : । प्रश्ने चेतिलिङ्गान्नसम्प्रसारणम् ॥

प्रश्नदूती । स्त्री० प्रहेलिकायाम् ॥

प्रश्नी । स्त्री० कुम्भिकायाम् । वारिपर्ण्याम् ॥

प्रश्रय :। पुं० प्रणये। प्रीत्याप्रार्थने॥ प्रश्रयणम्। श्रिञ् एरच्॥

प्रश्रवम्। न० प्रवाहे॥

प्रश्रित :। त्रि० विनीते॥ प्रथमंगुणै रश्रायि। श्रिञ्०। क्त :॥

प्रश्लथ :। त्रि० शिथिले॥

प्रश्लिष्ट :। त्रि० प्रकर्षेणमिलिते॥

प्रश्लेष :। पुं० संयोगे॥ प्रश्लेषणम्। श्लिष्०। घञ्॥

प्रश्वास :। पुं० प्राणेनकोष्ठस्थवायो र्बहिर्निस्सारणे। समाध्यङ्गपूरकवि रोधिनि॥ श्वासप्ख्यविशेषे॥ प्रश्व सनम्। श्वस०। घञ्०॥ श्रमाप नये॥

प्रष्टव्य :। त्रि० प्रश्ने॥

प्रष्टा। त्रि० कथङ्कथिके। प्रश्नकर्तरि। पृच्छति। प्रच्छ०। तृच्। व्रश्चेति कुत्सष :॥

प्रष्ठ :। त्रि० अग्रगे॥ श्रेष्ठे। चाणडा लिकौषधौ॥ प्रतिष्ठते० गच्छति। ष्ठा०। आतश्चोपसर्गइतिक: सुपि स्थइतिकोवा। प्रष्ठोग्रगामिनीति ष :। ष्टुत्वम्॥

प्रष्ठवाट्। पुं० युगपार्श्वगे। दमनका लिकस्कन्धारोपितकाष्ठवाहे॥ प्रष्ठमग्र गामिनंवहति। वहश्चेतिण्वि :॥ स्वामीतु० पञ्चमंषष्ठंवावर्षवहतीति विगृह्यरेफरहितंपठति० तत्रपृषोद रादित्वंबोध्यम्॥

प्रष्ठी। स्त्री० प्रष्ठभार्यायाम्॥

प्रष्ठौही। स्त्री० बालगर्भिण्याङ्गवि। प्रथमगर्भधृतवत्याम्॥ प्रष्ठंवहति। वहश्चेतिण्वि :। वाहऊठितिङीप्॥

प्रसक्त :। त्रि० आसक्ते॥ तद्गति। सर्वघातदेकपरे॥ न०। सतते॥ प्रा सञ्जि। षञ्ज०। कर्मणिक्त :॥

प्रसक्ति :। स्त्री० प्रसङ्गे॥ प्रवृत्तौ॥ अनुमितौ॥ आपत्तौ॥ प्र० षञ्ज०। स्त्रियांक्तिन्॥ आसक्तौ॥

प्रसङ्ग :। पुं० प्रसक्तौ। अन्योद्देशेनाऽ न्यदीयस्यापिसद्गानुष्ठाने॥ अन्योद्दे शेनप्रवृत्तावन्यस्यापिसिद्धौ॥ यथा। दृष्टातुहरतेपापं स्पृष्टातुत्रिदिवंनये त्। प्रसङ्गेनापियागङ्गामोक्षदात्व वगाहिता॥ गीतवादित्रादौ॥ प्रस ज्यतेपुरुषोयत्र। षञ्ज०। घञ्॥ नेहैतार्थानुप्रसङ्गेनर्नाविरुद्धेनकर्म णा। नविद्यमानेष्वर्थेषुनार्त्त्यामपि यतस्तत :॥ यतस्तत : पतितादे :॥ प्रस्तावे॥ प्रस्तावे॥ य०। यत्रा च्युतोदारकथाप्रसङ्ग :॥ पुन : पु न : प्रवृत्तौ॥ प्रकृष्टसम्बन्धे॥ स ङ्गतिविशेषे॥ स्मृतत्वेसत्युपोद्घा तादिपञ्चकभिन्नत्वमितितस्यलक्षण म्। स्मृतस्योपेक्षानर्हत्वंप्रसगत्त्वम्। तदर्थस्तुस्मृतिविषयतापन्नत्वेसतिद्वे षविषयतानापन्नत्वमित्यनुमितिग्र न्थे गदाधरभट्टाचार्य :॥प्रकृष्ट.सङ्ग:॥

मैथुने ॥

प्रसङ्गत्वम् । न० स्मृतस्योपेक्षाऽनर्हत्वे । स्मृतविषयतापन्नत्वेसति०ईषविषयतानापन्नत्वमितितदर्थः ॥

प्रसङ्ख्यानम् । न० आवृत्तौ ॥ आवृत्तिर्हिप्रसङ्ख्यानमित्युक्तेः ॥

प्रसज्यः । पुं० प्रसज्यप्रतिषेधे ॥ पर्युदासः सदृग्ग्राहीप्रसज्यस्तुनिषेधकृत् ॥

प्रसज्यप्रतिषेधः । पुं० निषेधान्तरे ॥ अप्रधान्यंविधेर्यत्र प्रतिषेधेविधानता । प्रसज्यप्रतिषेधोयंक्रिययासहयत्रनञ् ॥

प्रसञ्जनम् । न० प्रसङ्गे ॥

प्रसत्तिः । स्त्री० नैर्मल्ये । प्रसादे । प्रसन्नतायाम् ॥

प्रसत्वा । पुं० प्रजापतौ ॥ धर्मे ॥ मूढे ॥ प्रसीदति । षद्लृ० । प्रद्दरसदोस्तुट्चेति०दशपादीपाठात्सदेरपि क्वनिप् ॥

प्रसत्वरी । स्त्री० प्रतिपत्तौ ॥ वनोरचेतिङीब्रौ ॥

प्रसन्नः । त्रि० अच्छे । स्वच्छे । निर्मले । अच्छा० अच्छी० इ० भा० ॥ सन्तुष्टे ॥ प्रसन्नयातुष्टे ॥ प्रसादवति ॥ प्रसादत् । प्रसीदति स्मवा ॥ षद्लृ० गत्यर्थेतिक्तः ॥

प्रसन्नता । स्त्री० नैर्मल्ये । प्रसादे ॥ प्रसन्नस्यभावः । तल् ॥

प्रसन्ना । स्त्री० सुरायाम् ॥ मद्यप्रभेदे ॥ प्रसन्नागुल्मवातार्शोविबन्धानाहनाशिनी । शूलप्रवाहिकाटोपकफवातार्शसांहिता ॥ प्रसादविशिष्टायाम् ॥

प्रसन्नात्मा । पुं० शमदमाद्यभ्यासाच्छुद्धचित्ते ॥ प्रसन्नःरजस्तमोभ्यामकलुषितः आत्मान्तः करणमस्य ॥ विष्णौ ॥ अवाप्तसर्वकामत्वात्प्रसन्नआत्मा स्वभावोऽस्य ॥

प्रसभः । पुं० न० बलात्कारे ॥ प्रगता सभाअस्मात् । सभायाःप्रगतोवा ॥

प्रसरः । पुं० प्रणये ॥ वेगे । जवे ॥ सङ्गरे । युद्धे ॥ विसर्पणे ॥ प्रसरंनलभन्तेह्यावत्क्वचनमर्कटाः । नाभिद्रवन्तितेतावत्पिशाचावास्वगोचरे ॥ प्रसरणम् । सृगतौ । वा० अप् ॥ अधिकरणेपुंसिसंज्ञायामितिघोवा ॥ प्रकर्षे ॥ समूहे ॥

प्रसरकः । पुं० पियाले ॥ अत्रप्रसवकइत्यपिपाठः शब्दमालायाम् ॥

प्रसरणम् । न० आसारे । सैन्यानांसर्वतोव्याप्तौ ॥ तृणकाष्ठादिहेतवेसैन्यानामितस्ततोगमने ॥ सर्वतोगमने । पसर्ना० फैलना० इ० भा० ॥ सृ० । ल्युट् ॥

प्रसरणी । स्त्री० प्रसरणार्थे ॥ प्रसरति । सृ० । अर्तिसृधृम्यनिः । कृदिकारादितिङीष् ॥

प्रसर्पणम् । न० गमने ॥ प्रसर्पणे ॥

प्रसवः । पुं० उत्पादे ॥ अपत्ये ॥ फले ॥ कुसुमे ॥ गर्भमोचने । गर्भाद्बालकनिःसृतौ । प्रसूतौ ॥ अत्रमासनियमो यथा । नवमेदशमेमासिनारीगर्भंप्रसूयते । एकादशेद्वादशेवाततोऽन्यविकारतः ॥ इति ॥ अत्रौषधं यथा । पीतन्तुकाञ्जिकेनैवद्रव्यक्वथितंशरपुङ्खया । हिङ्गुसैन्धवसंयुक्तंशीघ्रंस्त्रीणांप्रसूतिकृत् ॥ मातुलुङ्गस्यवैमूलंकटिबद्धंप्रसूतिकृत् । अपामार्गस्यवैमूलंयोनिस्थञ्चप्रसूतिकृत् ॥ अपामार्गस्यवैमूलेगर्भेवल्यासुनामतः । उत्पन्नमानेसकलेपुत्रः स्यादन्यथासुता ॥ अपामार्गस्यवैमूलेनारीणांशिरसिस्थिते । गर्भशूलंविनश्येत्तनात्रकार्याविचारणा । इति गारुडे १८६ अध्यायः ॥ अभ्यनुज्ञाने ॥ प्रसवनम् ० प्रसूयतेवा । षूङ् ० । प्राणिप्रसवे ० षूप्रेरणेवा । ऋदोरप् ० पचाद्यच्वा ॥

प्रसवकः । पुं० पियालवृक्षे ॥

प्रसवनम् । न० प्रसवे ॥

प्रसवबन्धनम् । न० वृन्ते ॥ प्रसूयते । षुप्रसवे । ऋदोरप् । बध्यतेनेन । बधबंधने । करणेल्युट् । प्रसवस्य पुष्पफलपत्रस्यबन्धनम् ॥

प्रसवस्थली । स्त्री० मातरि ॥

प्रसविता । पुं० ताते । पितरि ॥

प्रसवित्री । स्त्री० जनयित्र्याम् ॥

प्रसव्यः । त्रि० प्रतिकूले ॥ अनुकूले ॥ प्रगतंसव्यात् । सव्यशब्दस्यात्राच्छब्दवत्वामदक्षिणोभयार्थः ॥

प्रसहः । पुं० काकगृध्रादिषु ॥ तेच । काकोगृध्रउलूकश्च चिल्लश्चशशघातकः । चाषोभासश्चकुररइत्याद्याः प्रसहाः स्मृताः ॥ प्रसहाः कीर्त्तितास्तेप्रसह्याच्छाद्यभक्षणात् । प्रसहाः खलुवीर्याख्यास्तन्मांसभक्षयन्तिये । तेशोषभस्मकोन्मादैः शुक्रक्षीणाभवन्तिहि ॥

प्रसहनः । पुं० हिंस्रपशौ ॥ यथा । शार्दूलसिंहश्वरभर्क्षतरक्षुमुख्यायेन्यान्नृपसह्यविनिहत्य निवर्तयन्ति । तेकीर्त्तिताः प्रसहनाः पललंतदीयमर्शःप्रमेहजठरामयजाड्यहारि ॥ इति० राजनिर्घण्टः ॥ न० क्षमायाम् । सहने ॥ त्रि० तद्वति अभिभवे ॥ आलिङ्गने ॥

प्रसहा । स्त्री० वृहतिकायाम् ॥

प्रसहिष्णुः । त्रि० अभिभावके ॥ अलङ्घितीष्णुच् ॥

प्रसह्य । अ० हठार्थे । बलात्कारार्थे ॥ प्रकर्षेणषोढ्वा । षहमर्षणे । क्त्वा० ल्यप् ॥

प्रसह्यचौरः । पुं० हठाच्चौर्यकारिणि । माचले । चिल्लाभे । डाकाइत० दौडा० लुटेरा० इत्यादिभाषा ॥

प्रसातिका । स्त्री० सूक्ष्मधान्ये ॥

प्रसादः । पुं० अनुग्रहे । तुष्टिदाने । प्रीतिदाने ॥ यथा । सत्कीर्त्तिर्विमलंयशःसुकवितापाण्डित्यमारोग्यता० वाग्देवाक्पटुताकुलेचतुरतागाम्भीर्यमचोभ्यता । प्रागल्भंप्रभुतागुणे निपुणता यस्यप्रसादाद्भवेत् तंवन्दे शिवरूपिणं निजगुरुं सर्वार्थसिद्धिप्रदमिति ॥ स्वास्थ्ये । आरोग्ये ॥ सौम्यतायाम् ॥ प्रसत्तौ । प्रसन्नतायाम् । नैर्मल्ये ॥ चित्तस्यप्रसन्नतायाम् । चित्तस्वच्छतायाम् ॥ देवनिवेदितद्रव्ये ॥ गुरूणां भुक्तावशेषे ॥ प्रसदनम् । षदॢ० । भावेघञ् ॥ वैदर्भीरीतियुक्तकाव्यगुणे । ग्राम्यशव्दभिन्नप्रसिद्धार्थपदवत्वे ॥ यथा । ओजः प्रसादमाधुर्यगुणत्रितयभेदतः । गौडवैदर्भपाञ्चालारीतयः परिकीर्त्तिताः ॥ तत्र० व्यक्तार्थपदमग्राम्यं प्रसादः परिकीर्त्तितः । इतिलक्षणम् ॥ अपिच । शुष्केन्धनादिवत्स्वच्छजलवत्सहसैवयः । व्याप्नोत्यन्यत्प्रसादोसौसर्वत्रविहितस्थितिः ॥ अन्यत्इति० व्याप्यमहचित्तम् । सर्वत्रेतिसर्वेपुरसेषु० सर्वासुरचनासुच । गुणवृत्त्यापुनस्तेषांवृत्तिः शव्दार्थयोर्मता ॥ गुणवृत्त्याउपचारेण । तेषाम्० ओजआदिगुणानाम् ।

आकारेशौर्यस्येव ॥

प्रसादनः । पुं० भक्तकारे ॥ न० अन्ने ॥ त्रि० प्रसन्नताकारके ॥

प्रसादना । स्त्री० परिचर्यायाम् ॥ सेवायाम् ॥

प्रसादितः । त्रि० प्रार्थिते ॥ सौमनस्यङ्गमिते ॥

प्रसादी । त्रि० अनुग्रहशीले ॥ प्रसादगुणयुक्ते ॥ शीलेणिनिः । अस्त्यर्थेइनिर्वा ॥

प्रसाधनम् । न० वेशे । अलङ्काररचनादिकृतशोभायाम् ॥ प्रसाध्यतेऽनेनाङ्गम् । षाध० । करणे ल्युट् ॥ प्रकृष्टनिष्पत्तौ ॥

प्रसाधनी । स्त्री० कङ्कतिकायायाम् ॥ सिद्धौ ॥ ङीप्

प्रसाधिका । स्त्री० नीवारे ॥ वेशकारिण्याम् । अलङ्कर्त्र्याम् ॥

प्रसाधितः । त्रि० अलङ्कृते । भूषिते ॥ प्रसाध्यतेस्म । षाधसंसिद्धौ ॥ स्वार्थण्यन्तः । क्तः ॥ प्रकृष्टनिष्पन्ने । निष्पादिते ॥

प्रसारः । पुं० प्रसरणे ॥ प्रसरणम् । सृ० । घञ् ॥ तृणकाष्ठादेः प्रवेशे ॥

प्रसारणम् । न० पञ्चविधकर्मान्तर्गतविस्ताररूपेकर्म्मणि ॥ यथा । उत्क्षेपणं ततोऽवक्षेपणमाकुञ्चनं तथा । प्रसारणञ्चगमनं कर्माण्येतानि

पञ्चच ॥
प्रसारणी । स्त्री० गंधालिकायाम् । सरणायाम् । कुब्जप्रसारणीतिख्यातायाम् । गन्धभादालिया ० इ० गौ० भा० ॥ प्रसारणीगुरुर्वृष्यावलसन्धानकृत्सरा । वीर्योष्णावात हृत्तिक्ताबातरक्तकफापहा ॥ क्षीणानांस्थविराणाञ्च वातसङ्कोचितात्मनाम् । प्रसारयेद्यतोऽङ्गानितदुक्तं पाप्रसारणी ॥ प्रसार्यतेरूपमनया । करणेतिल्युट् ॥
प्रसारिणी । स्त्री० लज्जालुलतायाम् ॥ प्रसारण्याम् ॥
प्रसारित : । त्रि० तते । विस्तारिते ॥
प्रसारी । त्रि० प्रसरणशीले । विसृत्वरे ॥ प्रसरति० तच्छील : । सृगतौ । प्रे लपसृद्रुमथवदवस इतिघिनुण् ॥ आयते ॥ व्याप्ते ॥
प्रसितम् । न० पूये । त्रि० तत्परे । आसक्ते ॥ प्रासायि । षिञ्बन्धने । कर्मणिक्त : ॥
प्रसिति : । स्त्री० बन्धने ॥ बन्धनसाधनरज्जुनिगडादौ ॥ प्रसयनम् । षिञ्० । क्तिन् ॥
प्रसिद्ध : । त्रि० भूषिते ॥ ख्याते ॥ प्रसिद्ध्यति० प्रसिध्यतेस्मवा । षिधुसंराद्धौगत्यांवा । कर्त्तरि० कर्मणिवाक्त : ॥
प्रसिद्धि : । स्त्री० टङ्कारे । ख्यातौ ॥ उत्कृष्टसिद्धौ ॥ प्रकृष्टासिद्धि : ॥
प्रसुप्त : । त्रि० निद्रिते ॥ प्रकर्षेण सुप्त : ॥
प्रसू : । स्त्री० अश्वायाम् ॥ जनन्याम् ॥ कन्दल्याम् ॥ वीरुधि । प्रसूते० प्रसूयतेवा । षूङ्प्रसवे । सत्खितिक्विप् ॥
प्रसूका । स्त्री० वाजिन्याम् । वडवायाम् ॥
प्रसूतम् । न० कुसुमे । पुष्पे ॥ त्रि० सञ्जाते ॥ सूते ॥ प्रासविष्ट । षूङ्० । क्त : ॥
प्रसूता । स्त्री० जातसन्तानायाम् । जातापत्यायाम् । प्रजातायाम् ॥ टाप् ॥
प्रसूति : । स्त्री० प्रसवे । उद्भवे ॥ तनये ॥ दुहितरि ॥ स्वायम्भुवमनो : पुत्र्याम् ॥ प्रसवनम् । प्रसूयतेवा । षूङ् । क्तिन् ॥ कारणे ॥ प्रकर्षेणसूतिर्जन्मयस्मात् ॥
प्रसूतिका । स्त्री० प्रसूतायाम् ॥ प्रासविष्ट । षूङ्० । गत्यर्थेतिक्त : । स्वार्थेकन् । सूतिकापुत्रिकेतीत्वम् ॥
प्रसूतिजनम् । न० दु : खे । पीडामात्रे ॥ प्रसूतेर्जातम् । पञ्चम्यामजाताविति ड : ॥
प्रसूनम् । न० फले ॥ पुष्पे ॥ त्रि०

जाते ॥ प्रसूयते । षुञ् अभिषवे । सुञोदीर्घश्चेतिन: ॥ यद्वा । प्रसूयतेस्म । षूङ्० । क्त । ओदितश्चेतिनिष्ठानत्वम् ॥ स्वादयओदित: ॥

प्रसूनेषु: । पुं० कन्दर्पे । कामे ॥ प्रसूनानि इषवोयस्य ॥

प्रसृत: । पुं० । अर्द्धाञ्जलौ । निकुञ्जपाणौ । पसर् सै० इ० भा० ॥ न० पलद्वये ॥ त्रि० सुप्रसारे । तते ॥ विनीते ॥ वेगिते ॥ निसृते ॥ प्रकृष्टंसृतमस्य ॥ प्रसरतिस्म । सृ० । गत्यर्थेतिक्त: ॥

प्रसृता । स्त्री० जङ्घायाम् ॥ प्रसरतिस्म० प्रसियतेस्मवा । सृ० । गत्यर्थेति० कर्मणिवाक्त: ॥ प्रकृष्टंसृतंगमन मनयावा ॥

प्रसृति: । स्त्री० आकुञ्चितपाणौ ॥ अर्द्धाञ्जलौ । प्रसृते ॥ प्रकृष्टासृतिरस्य ॥

प्रसृष्ट: । त्रि० प्रेषिते ॥ अनुज्ञाते ॥

प्रसेक: । पुं० सेचने ॥ स्रुतौ ॥ क्षरणे ॥ प्रसेचनम् । षिच्० घञ् ॥

प्रसेदिका । स्त्री० क्षुद्रोपवने । बगीचौ० इ० भा० ॥

प्रसेदिवान् । त्रि० प्रसन्ने ॥ सदेर्भाषायांसदवसश्रुवइतिलिट: क्वसुरादेश: लिटिधातोरितिद्वित्वम् । अत एकहल्मध्यइत्येत्वाभ्यासलोपौ । वस्वेकाजाद्घसामितीडागम: । उगित्वान्नुम् । सान्तेतिदीर्घ: ॥

प्रसेव: । पुं० वीणाङ्गे ॥ स्यूते । वस्त्रशणादिनिर्मिते०थैला०इतिख्याते॥ सूत्ररचितभाण्डविशेषे। थोकडा० इ०गौड़०भा० ॥ दृतौ ॥ प्रसीव्यतेस्म । षिवु० । अकर्त्तरिचेतिघञ् ॥

प्रसेवक: । पुं० वीणाक्रान्तेवक्रकाष्ठे। दण्डाध: शब्दगाम्भीर्यार्थंकाष्ठभाण्डे। ० वीणास्थितालाबुफले । ० ककुभे ॥ सूत्रनिर्मितभाण्डे । धौतकटे । स्यूते । थोकडा०इ०गौड भाषा० ॥ प्रसेव्यते । षेवृसेवने । क्वुन् ॥

प्रस्कण्व: । पुं० ऋषिविशेषे ॥ प्रस्कण्व हरिश्चन्द्रावृषीइतिसाधु: ॥

प्रस्कन्दनम् । न० विरेके ॥

प्रस्कन्नम् । त्रि० अपगते ॥ पतिते ॥ प्रकर्षेणस्कन्न: ॥

प्रस्तर: । पुं० पाषाणे । ग्रावणि । पत्थर०इ०भा० ॥ मणौ ॥ प्रस्तृणाति । स्तृञ्० । पचाद्यच् ॥ दर्भमुष्टौ ०इ०कर्ममीमांसका:॥ पल्लवाद्यैर्विरचितेतल्पे ॥ प्रस्तारे ॥

प्रस्तरिणी । स्त्री०गोलोमिकायाम् ॥

प्रस्तार: । पुं० पत्ररचिततल्पे ॥ तृणवने ॥ अध्यायाम् ॥ छन्द: प्रभृ

तीनांप्रभेदस्तापक्षिसङ्केतविशेषे ॥ प्रस्तीर्यते । स्तृञ० । प्रस्त्रोऽयज्ञे इतिघञ् । भावेवा ॥

प्रस्तारितः । त्रि० प्रकीर्णे । विचिप्ते ॥

प्रस्तार्य्यम् । न० नेत्ररोगभेदे ॥ तस्यलक्षणम् । प्रस्तार्यमं तनुस्तीर्णं श्यावं रक्तनिभंसिते । इतिमाधवकरः ॥ अपिच । समन्तादिस्तृतः श्यावो रक्तोवामांससंश्रयः । सन्निपातेन दोषाणांप्रस्तार्यमं तदुच्यते ॥ तस्यौषधं यथा । कतकस्यफलंशङ्खं-त्र्यूषणंसैन्धवान्वितम् । फेनोरसाञ्जनंचौद्रं विडङ्गस्त्वमनःशिला ॥ कुक्कुटाण्डकपालानिवर्तिरेषाव्यपोहति । तिमिरंपटलंकाचमर्मं शुक्रं तथैवच ॥ कण्डुक्लेदार्बुदंहन्तिमलमाशुसुखावतीति ॥

प्रस्तावः । पुं० प्रसङ्गे ॥ प्रकरणे ॥ अवसरे ॥ प्रस्तवनम् । ष्टुञ० । प्रेद्रुस्तुस्रुवंइतिघञ् ॥ पाञ्चभक्तिकस्यसाम्नोद्वितीयभक्तौ ॥ प्रारम्भे ॥

प्रस्तावना । स्त्री० आरम्भे ॥ प्रतिपाद्यशार्थस्याकथायाम् । सूत्रधारेणसहनटीविदूषकाणांपरस्परविचित्रभाषणे ॥ तस्यालक्षणंयथा । नटीविदूषकोवापिपारिपार्श्विकएववा । सूत्रधारेणसहिताः संलापंयत्रकुर्वते ॥ चित्रैर्वाक्यैः स्वकार्योत्थैः प्रस्तुताक्षेपिभिर्मिथः । आमुखंतत्तुविज्ञेयंनाम्नाप्रस्तावनापिसेतिसाहित्यदर्पणः ॥

प्रस्तिरः । पुं० पल्लवादिरचितशय्यायाम् ॥

प्रस्तीतः । त्रि०) ध्वनिते ॥

प्रस्तीमः । त्रि०) संहते ॥ स्त्यैष्टैशब्दसङ्घातयोः । क्तः । आत्वे कृते०संयोगादेरित्यस्यासिद्धत्वात्०-पूर्व०स्य: पूर्वस्येतिसम्प्रसारणे पूर्वरूपेचकृतेहलइतिदीर्घः । प्रस्त्यायस्त्वात्दंतस्त्वयोर्विरहान्ननत्वम् । प्रस्त्योन्यतरस्यामिति०निष्ठातस्यपाक्षिकोमः ॥

प्रस्तुतः । त्रि० उपस्थिते ॥ प्रतिपन्ने ॥ प्रकरणप्राप्ते । प्राकरणिके । प्रासङ्गिके ॥ निष्पन्ने ॥ प्रकर्षस्तुतियुक्ते ॥

प्रस्तुतिः । स्त्री० प्रत्यक्षस्तुतौ ॥

प्रस्तृतः । त्रि० अन्तरिते ॥

प्रस्तोता । पुं० ऋत्विग्विशेषे ॥ प्रस्तौति । ष्टुञ० । बहुलमन्यत्रापीतितृन् ॥

प्रस्तोभः । पुं० परिहासे ॥ प्रोत्साहे ॥

प्रस्तोभितः । त्रि० उपहसिते ॥

प्रस्थः । पुं० न० चतुष्कुडवरूपेधान्यमानभेदे ॥ चत्वारः कुडवाः प्रस्थः ॥ आढकचतुर्थभागे । पर्वतैकदेशे । सानौ ॥ उन्मितवस्तुनि ॥ द्विशरावपरिमाणे ॥ इ०वै०प० ।

वमनेचविरेकेचतथाशोणितमोचणे । अष्टत्रयोदशपलंप्रस्थमाहुर्मनीषिण: ॥ अष्टत्रयोदशपलंसार्द्धषट्कम् ॥ विस्तारे ॥ यथा। दीर्घप्रस्थे समानञ्चनकुर्यान्मन्दिरंबुधइति ॥ प्रकर्षेणतिष्ठति । ष्ठा० । आतश्चोपसर्गइ०क : प्रतिष्ठन्तेऽस्मिन्नऽनेन वा । घञर्थेकोवा ॥ प्रकर्षस्थितिविशिष्टे ॥

प्रस्थपुष्प: । पुं० स्वल्पपत्र तुलस्याम् । मरुवके । मरुआ० इ० भा० ॥ प्रस्थेसानौपुष्पति । पुष्प० । अच् ॥

प्रस्थानम् । न० विजिगीषो:प्रयाणे । यात्रायाम् । व्रज्यायाम् । अभिनिर्याणे ॥ गमनमात्रे ॥ प्रपूर्वात्तिष्ठतेर्ल्युट् ॥

प्रस्थानविघ्न : । पुं० गमनव्याघाते ॥

प्रस्थापित: । त्रि०प्रतिशिष्टे । प्रेरिते । पठाया० इ० भा० ॥ प्रकर्षेण स्थापिते ॥

प्रस्थायी । त्रि० प्रस्थास्यतितस्मिन् ॥ ष्ठा० । प्रेस्थइति इनिर्णित् ॥

प्रस्थिका । स्त्री० अम्बष्ठायाम् ॥

प्रस्थित : । त्रि० कृतप्रस्थाने ॥ प्रष्ठा० । क्त : । द्यतिस्यतीतीत्वम् ॥ निर्गच्छति ॥

प्रस्न : । पुं० स्नानार्थकटाहविशेषे ॥ प्रस्नान्त्यस्मिन् । स्ना० । घञर्थेकविधानंस्थास्नापाव्यधिहनियुद्धार्थम् ॥

प्रस्फुट: । त्रि० प्रफुल्ले ॥ प्रकर्षेणस्फुट : ॥

प्रस्फुटित : । त्रि० विकसिते । प्रकर्षेणस्फुटित : ॥

प्रस्फुरित : । त्रि० प्रचलिते ॥ प्रोल्लसिते ॥

प्रस्फोटनम् । न० शूर्पे ॥ ताडने ॥ विकाशने ॥ प्रस्फोट्यतेऽनेन । स्फुट् । करणेल्युट् ॥ पचने ॥

प्रस्रव : । पुं० प्रवाहे ॥ स्रवणंस्रव : । स्रुगतौ ॥ ऋदोरप् । प्रकृष्ट : स्रव : ॥ चौरादेर्द्रवद्रव्यस्यक्षरणे ॥

प्रस्रवण : । पुं० किष्किन्धासमीपवर्तिनिगिरिविशेषे ॥ माल्यवत्पर्वते ॥ स्वेदे ॥ न० पर्वतस्थानभेदे स्रवज्जलस्थितौ०पर्वतमूलाद्वहि : स्रवज्जलेवा । उत्से । झर्ना० इ० भा० ॥ तज्जलगुणायथा । प्रस्रवणजलंस्वच्छंलघुमधुररोचनञ्चदीपनकृदितिराजनिर्घण्ट: ॥ स्रवन्त्यापोऽस्मात् । स्रु०। भीमादयइ०कृत्यल्युटवा०अपादानेल्युट्॥ प्रकर्षेणक्षरणे॥

प्रस्राव : । पुं० मूत्रे । पिसाब० इ० भा० ॥ प्रस्रूयते । स्रुप्रस्रावे । प्रेद्रुस्तुस्रुवइतिघञ् ॥

प्रस्रुत : । त्रि० वहति ॥

प्रस्वान : । पुं० उच्चै:शब्दे ॥ प्रकृष्ट : स्वान : ॥

प्रस्वेद : । पुं० अतिशयघर्मे ॥ तदौ

मधंयथा । चन्दनंकुङ्कुमंमांसीकर्पूरोजातिपत्रिका । जातीकक्कोलयुगानांलवङ्गस्यफलानिच ॥ अगुरुशीरकाश्मर्य: कुष्ठंतगरनालिका गोरोचनाप्रियङ्गुश्च चोलंमदनकंनखम् । सरल : सप्तपर्णश्चलाचाचामलकीतथा । कर्पूरकःपद्मकश्चएतैस्तैलंप्रसाधितम् । प्रस्वेदमलदौर्गन्ध्यकण्डुकुष्ठहरंपरम् । पुमान्युवास्याच्चक्राख्यः सौगांचात्यन्तवल्लभ : ॥ स्त्रीशतंगच्छतेरुद्रवन्ध्यापिलभतेसुतम् ॥ इतिगारुडे १९८ अध्याय : ॥

प्रहत: । त्रि० वितते ॥ क्षुसे ॥ प्रहन्यतिस्म । हन० । क्त : ॥ प्रकर्षेणहिंसिते० गते० च ॥

प्रहर: । पुं० दिवसस्यचतुर्थांशे । अहोरात्रस्याष्टभागैकभागे।यामे। पहर० इ० भा० ॥ प्रह्रियतेढक्कादिरस्मिन् । हृञ् ० । पुंसिसंज्ञायामितिघः॥

प्रहरकुटवी । स्त्री० कुटुम्बिनीक्षुपे ॥

प्रहरणम् । न० शस्त्रमात्रे । आयुधे ॥ प्रह्रियतेऽनेन । हृञ्० । करणेति ल्युट् ॥ अन्नौप्रक्षेपेइतिकर्ममीमांसका : ॥ युद्धे ॥ प्रहारे ॥ सगणे ॥ ऽ: ॥

प्रहरकलिका । स्त्री० शर्करीप्रभेदे ॥ ननभनलगितिप्रहरणकलिका ॥ यथा । व्यथयतिकुसुमप्रहरणकलिका प्रमदवनभवातवधनुपितता । विरहविपदिमिशरणमिहततो०मधुमथनगुरुस्मरणमविरतम् ॥

प्रहरी । त्रि० प्रहरयति । पहरेवारी० इ० भा० ॥

प्रहर्त्ता । त्रि० प्रहारकर्त्तरि । मारके ॥ प्रहरति । प्रहृअस्तृच् ॥

प्रहर्ष : । पुं० प्रमोदे ॥ प्रकृष्टोहर्ष : ॥

प्रहर्षण : । पुं० एकदेशे । बुधग्रहे ॥ त्रि० हर्षविशिष्टे ॥ हर्षकारके ॥

प्रहर्षणी । स्त्री० अतिजगतीप्रभेदे ॥ तस्यालक्षणंतथा । म्नौज्रौगस्त्रिदशयति : प्रहर्षणीयम् । अपिच । त्र्याशाभिर्मनजरगा : प्रहर्षणीयम् । इ० ॥ लक्ष्यंयथा । गोपीनामधरसुधारसस्यपानैरुत्तुङ्गस्तनकलसोपगूहनैश्च । आश्चर्यैरपिरतिविभ्रमैर्मुरारे : संसारेमतिरभवत्प्रहर्षणीह ॥ हरिद्रायाम् ॥

प्रहसनम्' । प्रहासे॥ आक्षेपे ॥ रूपकान्तरे ॥ हसे० । ल्युट् ॥

प्रहसन्ती । स्त्री० यूथ्याम् ॥ वासन्त्याम् ॥ प्रहसति । हसेहसने । लट : शतृ । उगित्वान्ङीप् । शप्श्यनोरितिनुम् ॥ प्रकर्षेणहसन्त्याम् ॥

प्रहस्त : । पुं० चपेटे । प्रतले ।। प्रसृतोहस्त : । प्रादयोगतेतिसमास : ॥ रावणस्यसेनापतौ ॥

प्रहाण: । पुं० क्षये ॥ कृत्यचइ० णत्व

म् ॥
प्रहार: । आघाते । चोट० फट० इभा० ॥ प्रहरणम् । हृञ्० ॥ घञ्० ॥ अान्तेभीतेत्यक्तशस्त्रे पतितेबालके तथा । प्रहरन्तिनवीरास्ते धर्मएषसनातन: ॥
प्रहारवल्ली । स्त्री० मांसरोहिण्याम् ॥
प्रहास: । पुं० अट्टहासे । शिवे ॥ नटे ॥ सोमतीर्थे ॥ अत्यर्थहासे । अनुचिताचरणप्रकाशनेनलज्जोत्पादने ॥ प्रहसनम् । हसे० । घञ्० ॥
प्रहासी । पुं० वासन्तिके । विदूषके । प्रीतदे । भाण्ड० इ० भा० ॥ प्रकृष्टं हासयति० हसतिवा । णिनि: ॥ प्रहासोऽस्यास्तिवा । इनि: ॥
प्रहि: । पुं० कूपे ॥ प्रह्रियते । प्रेहरते: कूपेइति० इनि० ॥
प्रहितम् । न० सूपे ॥ त्रि० प्रक्षिप्ते ॥ प्रेरिते ॥ प्रधीयतेस्म । डुधाञ्० क्त: । दधातेर्हि: ॥
प्रहीण: । त्रि० विगते । परित्यक्ते । । विहीने ॥ ओहाक्० । क्त: ॥ घुमास्थेतीत्वम् । ओदितश्चेतिनिष्ठातस्यन: ॥
प्रहीणदोष: । त्रि० नितान्तनिर्मलस्वान्त ॥ प्रहीणा: दोषारागादयो यस्य ॥
प्रहुत: । पुं० पञ्चमहायज्ञान्तर्गतभूतयज्ञे ॥ प्रकर्षेणहूयते । हु० । क्त:

प्रहृष्ट: । त्रि० सन्तुष्टे ॥ प्रकर्षेणहृष्टे ॥
प्रहेणकम्) न० पिष्टकविशेषे । वायने । वाचनके । अलोपायने । वायना० इ० भा० ॥
प्रहेलकम्)
प्रहेलिका । स्त्री० प्रवह्लिकायाम् । प्रश्नदूत्याम् । दुर्विज्ञानार्थप्रश्ने । पहेली० इ० भा० ॥ लक्षणंयथा । व्यक्तीकृत्यकमप्यर्थंस्वरूपार्थस्यगोपनात् । यत्रबाह्यान्तरावर्थौकथ्येते साप्रहेलिका ॥ साद्विधार्थीचशाब्दीचप्रख्याताप्रश्नशासने । आर्थीस्यादर्थविज्ञानाच्छाब्दीशब्दविभागत: ॥ आर्थीयथा । तरुण्यालिङ्गित: कण्ठे नितम्बस्थलमाश्रित: । गुरूणांसन्निधानेपिक: कूजतिमुहुर्मुहु: ॥ पानीयकुम्भइति ॥ शाब्दीयथा । सदारिमध्यापिनवैरियुक्तानितान्तरक्ताप्यसितैवनित्यम् । यथोक्तवादिन्यपिनैवदूतीकानामकान्तेतिनिवेदयाशु ॥ सारिका । इति ॥ एवम्० सोदर्यैवर्येणनितान्तमादौ सम्भावितोनिर्गतभी: सभीम: । राजन्भवद्बाहुबलेनतुल्यो निगूढनामाचकविर्ब्रवीति ॥ अस्याअर्थ: । आदौमोत्० उकारसहित: । भीमोनिर्गतभी: मकार: । अर्थवर्येणस्वामिवाचकेनपतिशब्देनसम्भावित: पश्चाद्युक्त: । भवद्बाहुबलेनतुल्यो

दीर्घ : । तथाच० उमापतिरितिक वेर्नामाचनिगूढम् । प्रहेलिकायाम् मेयार्थस्वदूरान्वयादिनदूषणमिति ज्ञेयम् ॥ प्रहेलयति० अभिप्रायंसूच ति । हिलभावकरणे । क्वुन्शिल्पि संज्ञयोरितिक्वुन् ॥

प्रह्लन्न : । चि० हृष्टे । प्रमुदिते । प्रीते ॥ प्रह्लादयतेस्म । ह्लादीसुखे च क्त : । रदाभ्यामितिनत्वम् । ह्लादो निष्ठायामितिह्रस्व : ॥

प्रह्लाद : । पुं० निनदे । शब्दे ॥ हर्षे । प्रमोदे ॥ प्रह्लादे । परमभागवतेहिरण्य कशिपो : पुत्रे ॥ प्रकर्षेणह्लादय- ति० आनन्दयति० परमसात्त्विकत्वे नसर्वान्० इति प्रह्लादोदैत्यानांमध्ये भगव तोविभूति : ॥

प्रह्व : । त्रि० प्रवणे । नम्रे । नते । नम नशीले ॥ अनुकूले । प्रह्वयति । ह्वेञ्स्पर्द्धायांशब्दे च । कविधौसर्व त्रप्रसारणिभ्योडइतिड : ॥ प्रहूयतेऽ सौ । ह्वेञ्० । सर्वनिघृष्वे तिसा धु : । आकारवकारयोर्लोप : । ज हातेर्वा ॥ आसक्तौ ॥ शिरसानम्रे ॥ महति ॥ यथा । तदाप्रह्वा:सर्व कार्यविधानश्यन्तुमेशिवे० इतिदेवीभा गवतम् ।

प्रह्वत्वम् । न० शिरसानतौ ॥

प्रह्वीभूत: । त्रि० प्रणते । शिरसानम्रे । नमस्कृतवति ॥

प्रांशु : । त्रि० उच्चे । उन्नते । तुङ्गे ॥ प्रकृष्टाअंशवोऽस्य ॥ जगतत्रयंक्रम माणेभगवतित्रामने ॥ तोयेतुपति तेहस्ते वामनोभूदवामन :। सर्वदेव- मयंरूपंदर्शयामासवैविभु : ॥ भू: पादौ० द्यौ : शिरश्चास्यचन्द्रादित्यौ चचक्षुषी । इत्यादिविश्वरूपंदर्शयि त्वा० तस्यविक्रमतोभूमिं० चन्द्रादि त्यौस्तनान्तरे । नभ : प्रक्रममाणस्य नाभ्यान्तौसमवस्थितौ ॥ दिवमाक्र ममाणस्यजानुमूलेव्यवस्थितावितिं प्रांशुत्वं दर्शितं० ह० वं० ॥

प्राकरणिक : । त्रि० प्रकरणागते ॥

प्राकषिक : । पुं० षिड्गे । मायान- र्तके ॥ परदारोपजीविनि ॥ प्राक षति । कषहिंसायाम् । प्राङ्गिपर्णि कष इतिकिकन् ॥

प्राकाम्यम् । न० महादेवस्याष्टविधैश्व र्यान्तर्गतैश्वर्यविशेषे ॥ स्वच्छन्दानु मतौ । अवसर्गे । स्वाच्छन्द्यानुमन ने ॥ प्राकाम्यमिच्छानभिघात : । यतोभूमावुन्मज्जति० निमज्जतिच० यथोदके ॥ प्रकामस्यभाव: । ष्यञ्॥

प्राकार : । पुं० वरणे ॥ साले । व- प्रोपर्यन्यत्रदा० इष्टकादिरचितवेष्ट ने ॥ अस्यपरिमाणं यथा । ऊर्ध्वं विंशतिहस्तेभ्योनैवकुर्याद्गृहंगृही। ऊर्ध्वं विंशतिहस्तेभ्य : प्राकारंनशु भप्रदम् ॥ तस्यद्वारमानम् । प्रस्थेह

स्तद्दयात्पूर्वंदीर्घंह्रस्त्वयंतथा । गृहिणांशुभदंद्वारंप्राकारस्यगृहस्यच । नमध्यदेशेकर्तव्यं किञ्चिन्न्यूनाधिकेशुभमिति । ब्र० पु० ॥ प्रक्रियते । डुकृञ्० । कर्मणिघञ् । उपसर्गस्यघञीतिदीर्घः ॥

प्राकृतः । त्रि० नीचे । प्रकृष्टमकृतमकार्यमस्य ॥ स्वाभाविके ॥ शास्त्रासंस्कृतवुद्धौ । बालसमे ॥ संस्कृतेतरभाषायाम् ॥ संस्कृतप्रकृतिके । भाषाप्रभेदे ॥ प्रकृतौसंस्कृतेभवः ततआगतोवा । तत्रभवः ततआगतइतिवाऽण् ॥ पुं० प्रलयविशेषे । प्रकृतौसंस्थितंव्यक्तमतीतप्रलयेतुयत् । तस्मात्प्राकृतसंज्ञोयमुच्यतेप्रतिसञ्चरः ॥ प्रकृत्यासिद्धः ॥ पुं० प्रकृतिप्रवर्त्तकेभगवति ॥ गुणविशेषे ॥ यथाशैवानांमतेधर्मज्ञानवैराग्यादयोबुद्धिगुणाभावसंज्ञया विज्ञाताः तेचसांसिद्धिकाः वैनयिकाः प्राकृताश्चेतित्रिधाभवन्ति । तत्रप्राकृतोदेहसंयोगेव्यक्तः स्वप्नादिबोधवत् । यः स्वप्नमदमूर्च्छाप्रवृत्तस्य० यथाप्रसुतसंस्कारइवदेहसंयोगएव व्यज्यतेनदेहापायेपिसप्राकृतोनामगुणोविज्ञेयः । इतिशैवाः ॥ त्रि० प्रकृतिसम्बन्धिनि ॥

प्राकृतज्वरः । पुं० ऋतुज्वरे ॥ यथा । वर्षाशरद्वसन्तेषुतिष्वृतुषुक्रमेणवातपित्तकफजज्वराः । यथा । वर्षाशरद्वसन्तेषुवाताद्यैः प्राकृतक्रमात् । इति ।

प्राकृतदोषः । पुं० वर्षाशरद्वसन्तेषुक्रमेणकुपितेषुवातपित्तकफेषु ॥ यथा । चयप्रकोपप्रशमाःपित्तस्यप्रावृडादिषु । श्लेष्मणः शिशिराद्येषुवायोर्घर्मादिषुत्रिषु ॥ इतिरचितः ॥

प्राकृतप्रलयः । पुं० प्रकृतेर्लये ॥ य० निर्गुणस्यचनित्यस्य चाद्यन्तरहितस्यच । निमेषाणांसहस्रेणप्रकृतेर्दण्डउच्यते ॥ षष्टिदण्डात्मकस्तस्यवासरस्सप्रकीर्तितः । मासस्त्रिंशद्दिवाराद्यैर्वर्षंद्वादशमासकैः ॥ एवञ्चतेशताब्देचश्रीकृष्णेप्रकृतेर्लयः ॥ प्रकृत्यांचप्रलीनायांतदैवप्राकृतोलयः । सर्वाः संहृत्यसाचैकामहाविष्णोः प्रसूश्चया । कृष्णवक्षसिलीनाचमूलप्रकृतिरीश्वरी ॥ इ० ब्र० ॥ अपिच का० पु० ॥ प्रकृतौसंस्थितोयस्मात्सर्वस्तन्मात्रसंश्रयः । अहङ्कारमहत्तत्त्व गतोयत्प्राकृतोलयः ॥ प्रकृतौसंस्थितोव्यक्तमतीतप्रलयस्तुयत् । तस्मात्प्राकृतसंज्ञोयमुच्यतेप्रतिसञ्चरः ॥ इ० ॥

प्राकृतमानुषः । पुं० सामान्यमनुष्ये ॥ यथा । एकादशचमूनाथंभीमपादेनमास्पृश । पञ्चानामपियोभर्त्ता नासौप्राकृतमानुषः ॥

प्राक्तनमित्रम् । न० स्वदेशव्यवस्थितदेशावस्थितेराजनि ॥

प्राक्तनशत्रु: । पुं० एकविषयाभिनिवेशिनिनृपादौ ॥

प्रांकृतिक : । पुं० बन्धविशेषे ॥ सच-प्रकृतावात्मज्ञानात्०येप्रकृतिमुपासतेतेषांभवति । योवायुपुराणे०प्रकृतिलयादित्युच्यते । पूर्णं शतसहस्रन्तुतिष्ठन्त्यव्यक्तचिन्तकाइति ॥ त्रि०प्रकृतिविकारे । प्रकृतिसम्बन्धिनि ॥

प्राक्कूल : । त्रि० प्रागग्रे ॥

प्राक्तन : । त्रि० प्राग्भवे ॥ कालवाचिनोऽव्ययात्त्युट्युलौ ॥

प्राक्तनकर्म । न० अदृष्टे । भाग्ये ॥ पुराकृतकार्ये ॥

प्राक्फल : । पुं० पनसे ॥

प्राक्फल्गुनी । स्त्री० पूर्वफल्गुन्याम् ॥

प्राक्फल्गुनीभव : । प्राक्फाल्गुन : । प्राक्फाल्गुनेय : । } पुं० बृहस्पतौ । जीवे । चित्रशिखण्डिजे ॥ तीक्ष्णतायाम् । प्रखरत्वे ॥

प्रागभाव : । पुं० कार्यस्योत्पत्ते: पूर्व्ववर्त्तिनि०अभावविशेषे ॥ सच०अनादि : सान्त: । आकाशादावतिव्याप्तिवारणायसान्तइति । घटादावतिव्याप्तिवारणायानादिरितिताकिका: ॥ विद्यमानस्यैवघटस्यमृत्पिण्डेप्यभाव : प्रागभाव : आविर्भावजनकइतिसत्कार्य्यवादिन : ॥

प्रागल्भ्यम् । न० प्रगल्भतायाम् । प्रतिभातिशये ॥ यथा । प्रागल्भ्यहीनस्यनरस्यविद्या०शस्त्रं यथाकापुरुषस्यहस्ते । नटप्रमुखादयस्तेशरीरेष्वस्यदाराइवदर्शनीया: ॥ इ० ॥ स्त्रीणामयत्नजेभावविशेषे ॥ य० । प्रागल्भ्यौदार्यमाधुर्यशोभाधीरत्वकान्तय: । दीप्तिश्च०यत्नजा०भावहावहेलास्त्वयोङ्गजा: ॥ इ० ॥ प्रगल्भस्यभाव : । ष्यञ् । प्रागल्भ्यंपराभिभवसामर्थ्यमितिगीताभाष्यटीका ॥

प्रागुदीची । स्त्री० पूर्वोत्तरदिशि ॥

प्राग्गमनम् । न० अग्रतोनिस्सरणे ॥

प्राग्ज्योतिष : । पुं० कामरूपे । नरकासुरपुरे ॥ अत्रैवहिस्थितोब्रह्माप्राङ्नक्षत्रंससर्ज ह । तत : प्राक्ज्योतिषाख्येयं पुरीशक्रपुरीसमा ॥

प्राग्भद्रपदा । स्त्री० पूर्वभाद्रपदनक्षत्रे ॥

प्राग्भाग : । पुं० पर्वतादेरग्रभागे ॥

प्राग्भार : । पुं० प्राकृतिविशेषे ॥ पर्वताग्रभागे ॥ तटे ॥

प्राग्रहर : । त्रि० प्रधाने । श्रेष्ठे ॥ प्रकृष्टमग्रम् । प्राग्रं हरति । हरतेरनुद्यमनेच् ॥

प्राग्राटम् । न० अवनीदधनि ॥

प्राग्रा : । त्रि० अग्रो । श्रेष्ठे ॥ प्रकृष्टोग्रा : ॥

प्राग्वंश : । पुं० घृताधारगृहात्पूर्वगृहे । पत्नीशालाख्ये । हवि : शालाया : पूर्वभागेयजमानादीनांस्थित्यर्थेगेहे ॥ प्राञ्चति । अञ्चु० । ऋत्विगादिनाक्विन् । प्राग्०वंश : गोवंस्थूणावाऽत्र ॥ यज्ञशालाया:पूर्वपश्चिमस्तम्भयोरर्पितेपूर्वपश्चिमायते काष्ठे ॥

प्राघात : । पुं० युद्धे ॥ प्रकृष्टआघातोयस्मिन् ॥

प्राघार: । पुं० घृतादिक्षरणे । क्षोते॥ प्राघरणम् । घृक्षरणदीप्त्यो: । घञ् । उपसर्गस्यघञीतिदीर्घ : ॥

प्राघुण : ।) पुं० अति-
प्राघुणिक : ।) पु० थौ ॥
प्राघूर्ण : । पुं०) पुं० अति-
प्राघूर्णिक : ।) थौ ॥
प्राङ्क : ।) पुं० पणव-
प्राङ्ग : ।) पुं ०वाद्ये ॥

प्राङ्गणम् । न० अङ्गने । चत्वरे । अजिरे । अंगना०आंगन०इ०भा० ॥ सूर्यविम्बस्तस्यदोषोयथा । अभद्रदंसूर्यवेधंप्राङ्गणस्यतथैवचेति ॥ अभिव्यक्तिस्थाने । गृहाद्बहिस्थले ॥ पणववाद्ये ॥ प्रकृष्टमङ्गनम् ॥

प्राङ्न्याय : । पुं० चतुर्वीसरान्तर्गतो नरविशेषे ॥ यत्राभियुक्तएवंब्रूयात् । अस्मिन्नर्थेऽनेनाहमभियुक्तस्तथचायंव्यवहारमार्गेपराजित इति । उक्तञ्चकात्यायनेन । आचारेणावसन्नोपिपुनर्लेखयतेयदि । सोभिधेयोजित : पूर्वंप्राङ्न्यायस्तुसउच्यते ॥ इ० ॥

प्राक् । अ० पूर्वदिशि ॥ पूर्वदेशे ॥ पूर्वकाले ॥ प्राचिदेशे० प्राचोदेशात्०-प्राङ्देशोवा । दिक्शब्देभ्य : सप्तमीपञ्चमीप्रथमाभ्योदिग्देशकालिष्वस्तातिरिति०अस्ताति : । अञ्चेर्लुक् । एवंदिशि०कालेच ॥ इहकस्मान्नभवति०पूर्वस्मिन्देशेवसतीति । नैषदोष: । देशविशेषणमेतत् । इ०भाष्यम् ॥ योहिदेशेनविशेष्यमाणोदेशोभवतितत : प्रत्ययो०नविशेषणादित्यर्थ : ॥ पूर्वस्मिन् ॥ अवान्तरे ॥ अग्रे ॥ प्रभाते ॥ अतीते ॥

प्राङ् । त्रि० पूर्वदिशि ॥ पूर्वदेशे ॥ पूर्वकाले ॥ प्रकर्षेणाञ्चति । सुप्युपपदेअञ्चु ऋत्विगादिनाक्विन् । अनिदितामितिनलोप : । उगिदचामितिनुम् । संयोगान्तस्यलोप: । नुमोनस्य०क्विन्प्रत्ययस्येतिकुत्वेङकार : ॥

प्राचिका । स्त्री० हंसी । डांस० इ० भा० ॥ पक्षिविशेषे ॥ प्राञ्चति । अञ्चु० । क्वुन् । इत्वम् ॥

प्राची । स्त्री० पूर्वस्यांदिशि । पूज्य पूजकयोरग्रे ॥ यत्रैवभानुस्तुवियत्सु देतिप्राचीतितांवेदविदोवदन्ति ; तथा पुर : पूजकपूज्ययोश्च सदागमज्ञा : प्रवदन्तितन्त्वं ॥ प्राथम्येऽत्रप्रशब्द : । प्रथममञ्चतिप्राप्नोतिसूर्यम् । अञ्च्० । ऋत्विगादिनाक्विन् । उगितश्चङीप् ॥

प्राचीनम् । न० वृतौ । प्राचीरे ॥ त्रि० प्राग्भवे । पूर्वदिग्देशकालभवे ॥ प्राचि ॥ प्रागेव । विभाषाञ्चेरदिक् स्त्रियामिति० ख : ॥

प्राचीनपनस : । पुं० विल्वे । गोहरीतक्याम् ॥

प्राचीनयोग्य : । पुं० वेदप्रसिद्धे सत्ययोग्याख्यमुनौ ॥ प्राचीनयोगस्य गोत्रापत्यम् । गर्गादित्वाद्यञ् । बहुत्वे प्राचीनयोगा : ॥

प्राचीनवंश : । पुं० कर्ममीमांसाप्रसिद्धे । मण्डपविशेषे ; यस्य मण्डपविशेषस्योपरिवंशा : प्रागग्राभवन्ति सप्राचीनवंशइत्युच्यते ॥

प्राचीनवर्हि: । पुं० इन्द्रे ॥ पृथो: प्रपौत्रे० प्रचेतसांपितरि० राजर्षिविशेषे ॥ प्राचीनाग्रा : कुशास्तस्यपृथिव्यांविश्रुतामुने । प्राचीनवर्हिरभवत्ख्यातो भुविमहाबल : ॥

प्राचीनशाल : । पुं० वेदप्रसिद्धे मुनिविशेषे । पौमन्यवे ॥

प्राचीना । स्त्री० वनतिक्तिकायाम् । पाठायाम् । पाकनादि० इ०गौ० भा० ॥ नाकुल्याम् । रास्नायाम् ॥ प्राचिभवा । विभाषाञ्चेरिति ख : । टाप् ॥ प्राग्भवायाम् ॥

प्राचीनामलकम् । न० वारिवदरे । पानीयामलकी ॥ प्राचीनामलकं दोषत्रयजिद्गरघातिच ॥

प्राचीनावीतम् । न० अपसव्ये । श्राद्धादौवामकरेवहिष्कृते सति० दक्षिणस्कन्धार्पितयज्ञसूत्रे । विपरीतधृतयज्ञोपवीते ॥ तथाहि । सव्यंबाहुंसमुद्धृत्यदक्षिणे तुधृतं द्विजा : । प्राचीनावीतमित्युक्तं पित्र्ये कर्मणियोजयेत् ॥ प्राचीनं प्रदक्षिणमावीयतेस्म । अज० । अजेर्व्यघञपो : ॥ वीगत्यादिषुवा । क्त : ॥ यद्वा । प्राचीनं प्रदक्षिणमाजतिस्म० आवेतिस्मवा गत्यर्थेतिक्त : ॥

प्राचीनावीती । पुं० अपसव्यवतिद्विजे ॥ वामपाणावुद्धृतेदक्षिणस्कन्धस्थिते वामकक्षावलम्बे यज्ञसूत्रेवस्त्रेवाप्राचीनावीतीद्विजोभण्यते ॥ प्राचीनावीतमस्यास्ति । अतइनिठनावितीनि : ॥

प्राचीपति : । पुं० इन्द्रे ॥

प्राचीरम् । न० प्रान्ततोवृती । ग्रामादेरन्तेकण्टकादिवेष्टने ॥ दुर्गार्थंनगरादे : प्रान्तभागेवेणुकण्टकवेचादिमयीवृत्तिर्वेष्टनिकेतिकश्चिद्भरत : ॥ मृन्मय्यामपिवृतौप्राचीरमुपचारादितिस्वाम्यादय : ॥ प्राचीयते । प्राङ्पूर्वश्चिञ्चयने । शुसिचिमीनांदीर्घश्चेतिक्रन्दीर्घौ ॥

प्राचेतस : । पुं० प्राचीनबर्हिराजपुत्रेषु ॥ सान्तनित्यबहुवचनान्तो० यम् ॥

प्राचेतस : । पुं० वाल्मीकिमुनौ । रामायणप्रवक्तरि ॥ प्रचेतसोऽपत्यम् । अण् ॥

प्राच्य : । पुं० शरावत्यानद्यामर्यादाया : प्राग्दक्षिणदेशे ॥ देशान्तरे ॥ यथा । अङ्गावङ्गामद्गुरकाअन्तर्गिरिबहिर्गिरा: । तत: प्रवङ्गामातङ्गामलयामतवर्त्तका : ॥ सुह्मोत्तरा : प्रविजयाभार्गवाङ्गेयमालवा : । प्राग्ज्योतिषाश्च पुण्ड्राश्च विदेहास्ताम्रलिप्तका:॥ साल्वामागधगोनर्दा: प्राच्याजनपदा: स्मृता: ॥ इ० मत्स्यपुराणम् ॥ त्रि० पूर्वदेशीये ॥ प्राच्यांभव : । द्युप्रागितियत् ॥

प्राट् । पुं० प्रश्नकर्तरि ॥

प्राजक : । पुं० सारथौ । सूते ॥

प्राजनम् । न० तोदने । वृषभादिप्रेरणदण्डे ॥ प्रक्षीयतेनेन । अज० । ल्युट् । वायावितिवीन ॥

प्राजापत्य : । पुं० प्रयागे ॥ जैनराजभेदे । त्रिपृष्ठे ॥ प्रजापतेरपत्ये ।' दैवे ॥ असुरे ॥ विवाहविशेषे । काये ॥ सहोभौचरतांधर्ममितिवाचानुभाष्यच । कन्याप्रदानमभ्यर्च्यप्राजापत्योविधि : स्मृत : ॥ पञ्चमवत्सरे ॥ नीरोगाश्चनिराबाधामानवाविगतद्विष : । बहुक्षीरास्तथा : गाव : प्राजापत्येवरानने ॥ ५ ॥ दैवसर्गान्तरे ॥ प्रजापतेरपत्यम्०प्रजा । तिर्देवताऽस्य०प्रजापतेरिवायंवेत्यादयर्थे०दित्यदित्यादित्यपत्युत्तरपदाण्ण्य : ॥ न० तपसि ॥ पुं० न० द्वादशाहसाध्येव्रतविशेषे ॥ यथा० त्र्यहंप्रातस्त्र्यहंसायंत्र्यहमद्यादयाचितम् । त्र्यहंपरञ्चनाश्नीयात्प्राजापत्यंचरन्द्विज: ॥ अत्रग्रासपरिमाणापेक्षायामाहपराशर: । सायंद्वाविंशतिर्ग्रासा : प्रात: षड्विंशतिस्तथा । अयाचितेचतुर्विंश : परंचानशनंस्मृतम् ॥ कुक्कुटाण्डप्रमाणस्स्याद्यावान्वाप्रविशेन्मुखम् । एतंग्रासंविजानीयाच्छुद्ध्यर्थंकायशोधनम् ॥ हविष्यञ्चान्नमश्नीयाद्यथारात्रौतथादिवा । त्रींस्त्रीण्यहानिशास्त्रोयान्ग्रासान्सङ्ख्याकृतान्यथा ॥ अयाचितं

तथैवाद्यादुपवासस्त्र्यहंभवेदिति ॥ पुं० रोहिणीनक्षत्रे ॥ वि० प्रजापतिसम्बन्धिनि ॥

प्राजापत्या । स्त्री० यजुर्वेदीयोपाख्यानयन्थोक्तायाम् । संन्यासग्रमपूर्वकर्तव्यप्रजापतिदेवताकसर्वस्वदक्षिणायामिष्टौ ॥ यथा । प्राजापत्यांनिरूप्येष्टिंसर्ववेदसदक्षिणाम् । आत्मन्यग्नीन्समारोप्यब्राह्मण : प्रव्रजेद्गृहादिति ॥

प्राजिता । पुं० सारथौ । यन्तरि । सूते ॥ प्राजति । अज० । तृच् । अन्तर्भावितण्यर्थोवा । वलादावार्द्धधातुकेवेष्यतइतिवीभावोन ॥

प्राज्ञ : । पुं० कल्किदेवस्यज्येष्ठभ्रातरि ॥ परमात्मनि ॥ विदितवेदितव्ये ॥ उपकरणार्थे० विवेकिनि ॥ प्रज्ञात्र विनाशिस्वरूपानुभवरूपायस्यसप्रज्ञ: । प्रज्ञएवप्राज्ञ: । प्रज्ञादयण् ॥ पक्षि: विशेषे । राजशुके । शतपत्रे । राजसूत्रा० इ० भा० ॥ कारणशरीराऽभिमानिनिजीवे । मलिनसत्त्वप्रधानाविद्योपाधिकेजीवे ॥भूतभविष्यतिवविषयेज्ञातृत्वंतथासर्वस्मिन्नपि वर्तमानेविषयेज्ञातृत्वमस्यैवेतिप्रकर्षेणजानातीति०प्रज्ञ: । सएवप्राज्ञ: ॥ सुषुप्तोपिपिहिभूतपूर्वगत्याप्राज्ञउच्यते ॥ प्रायेणाज्ञ : वि० पण्डिते ॥ पण्डितेचगुणा:सर्वेमूर्खे दोषाश्चकेवलम् । तस्मान्मूर्खसहस्रेषुप्राज्ञएकोविशिष्यतइतिविष्णुशर्मा ॥ दक्षे ॥

प्राज्ञता । स्त्री० विद्वत्त्वे ॥ यथा । पदंपदार्थमेकंवाश्रावरेश्वसुभाषितम् । मूर्खोपिप्राज्ञतायातिनदीभि: सागरोयथा इति ॥

प्राज्ञमानी । त्रि० पण्डिताभिमानिनि ॥

प्राज्ञा । स्त्री० बुद्धिमत्याम् । धीमत्याम् ॥ प्रज्ञाऽस्त्यस्या: । प्रज्ञाश्रद्धार्चाभ्योण : । टाप् ॥

प्राज्ञी । स्त्री० स्वयंज्ञात्याम् । प्राज्ञायाम् ॥ प्रजानाति । ज्ञा०आतश्चोपसर्गइतिक : ॥ प्र० अण् ॥

प्राज्य: । त्रि० प्रचुरे । प्रभूते । अदभ्रे ॥ प्रवीयते । अज० ण्यत् । वा०वीभावोन ॥ आज्यसम्पन्ने ॥ प्रभूतमाज्यंयस्यस : ॥

प्राञ्जल:। त्रि० सरले ॥

प्राञ्जलि : । त्रि० बद्धाञ्जलौ । कृतसम्पुटकरयुगले ॥ भक्तिनम्रे ॥ प्रकृष्टोमुद्रिकृतोऽञ्जलिर्येन०यस्य वा । प्रबद्ध : अञ्जलिर्येनवा ॥

प्राड्विवाक:। पुं०अक्षदर्शके । विचारार्थेराजनियुक्तपुरुषे । व्यवहारद्रष्टरि ! ऋणादानादीन्यष्टादशविवादपदानिव्यवहारा : तेषांनिर्णेतरि । ज- ज० इति अङ्गरेजीभाषा ॥ प्रच्छनं । प्रच्छन्नीप्सायाम् । क्विव्वचिप्रच्छि

प्राड् :

श्रिस्त्रुद्रुकटप्रुज्वांदीर्घोऽसम्प्रसार णाञ्चे त्युणादिसूत्रेणक्विब्दीर्घो॰सम्प्र सारणाभावश्च । विवचनम् । घञ् । प्राट्चविवाकश्चप्राड्विवाकौ॰ प्रश्न विवेकावस्यस्त : । अर्शआद्यच् । प्रश्नविचारयो : कुशलइत्यर्थ : ॥ यद्वा । पृच्छतिवादिप्रातिवादिवा क्यम्प्राट् । च्छ्वो : शूडनुनासिकेचे ति॰ शादेश: । विविच्यवक्तीतिवि वाक : । घञ् । प्राट्चासौविवा कश्चे ति॰ प्राड्विवाक : ॥ यथा- हु : । विवादानुगतंपृष्ट्वापूर्ववा क्यंप्रयत्नत : । विचारयतियेना सौप्राड्विवाकस्तत : स्मृत : इति ॥ अपिच । अर्थिप्रत्यर्थिनौपृच्छती तिप्राट् । तयोर्वचनंविरुद्धाविरुद्ध ञ्चसभ्यै : सहविविनक्तिविवेचयति वेतिविवाक : । प्राट्चासौविवाक श्चे तिप्राट्विवाक:॥ उक्तञ्च । विवा दानुगतंपृष्ट्वा ससभ्यस्तंप्रयत्नत : । विचारयतियेनासौप्राड्विवाकस्त त : स्मृत : ॥ इति ॥

प्राण : । पुं॰ प्राग्गमनवति॰नासाग्र स्थानवर्तिनिवायौ ॥ नासाग्रेप्रत्य क्षमुपलभ्यमानत्वात् । प्राणितीति तिव्युत्पत्तेश्च ॥ तस्यकर्मवहिर्गम नम् । तस्यरूपम्॰इन्द्रनीलप्रतीका शंप्राणरूपंप्रकीर्तितम् । तस्यस्थाना नि॰ आस्यनासिकानाभिमध्येवर्ततेनाभि मध्यगे । प्राणालयइतिप्राहु : पादा ङ्गुष्ठे पिकेचनेतियोगार्णव : ॥ शरी- रान्त : सञ्चारिणिवायौ ॥ सचैको प्युपाधिभेदात्प्राणापानादिकांसं- ज्ञांलभते ॥ इन्द्रियेषु ॥ प्राणि॰ वी जात्मनि ॥ समष्टिलिङ्गशरीराभिमा निनिचैतन्ये॰ क्रियाशक्तिप्रधाने॰ हिरण्यगर्भे ॥ हंसरथे । ब्रह्मणि ॥ हृन्मारुते ॥ बोले । गन्धरसे ॥ का व्यजीवे ॥ बले ॥ धातु : पुंवे ॥ प्रा णितिअनेनवा । अच्॰ घञ्वा । अनितेरितिणत्वम् ॥ प्रसरणेन॰अ नितिवा ॥ यस्मिन्सतिजीवनम्॰ यदपगमेचनभवति॰ सचवायुविशे षोलोकेरूढ : प्राणइति ॥ निश्वासो च्छ्वासकासैस्तुप्राणोजीवसमाश्रित: । प्रयाणंकुरुतेयस्मात् तस्मात्प्राण : प्रकीर्तित : ॥ त्रि॰ पूरिते ॥

प्राणा : । पुं॰ भूम्नि॰ असुषु ॥ अस व : प्राणाइति॰असुप्राणशब्दाभ्यां बहुवचनान्ताभ्यांपञ्च प्राणादयउच्य न्ते पुनरेकैकाभिधानेवहुवचनम् । अतएव॰प्राणोऽपानइत्युक्तम्॰हृदि प्राणोगुदेपानइत्यादिचदृश्यते ॥ अ स्योत्पत्तिर्यथा । मिलितैस्तैस्तुप्राणो भवतिपञ्चधेति । मिलितै : पञ्चभू तानांरजोंशै : प्राणापानादिपञ्च वृत्त्यात्मक : प्राणोभवतीत्यर्थ : ॥ शरीरस्थपञ्चप्राणायथा । प्राणोपान:

समानश्चोदानव्यानौचवायव : । श रीरस्थाइमे०इत्यमर : । इमेप्राणा दयपञ्चवायव: शरीरेतिष्ठन्तितिचनि यतस्थानस्था: । यदाहु: । हृदिप्राणो गुदेपान : समानोनाभिसंस्थित : । उदान : कण्ठदेशेचव्यान : सर्व- शरीरगइति ॥ तेषांव्यापाराश्च- यथा । अन्नप्रवेशनं०मूत्राद्युत्सर्गो ऽन्नविपाचनम् । भाषणादि०निमे षादि०तद्व्यापारा : क्रमादमी ॥ इति ॥

प्राणक : । पुं० सत्त्वजातीये । प्राणि मात्रे ॥ जीवकद्रुमे ॥ चोले । व- स्त्रविशेषे ॥ बोले ॥

प्राणथ: । पुं० वायौ ॥ तीर्थे ॥ प्रजा पतौ ॥ बलवति ॥ प्राणिति । अन० । शीङ्शपिरुगमिवञ्चिजीविप्राणि भ्योऽथ : ॥

प्राणद : । पुं० जीवकद्रुमे ॥ भगवति ॥ न० जले ॥ रक्ते ॥ प्राणान्ददा ति०चेष्टयति । प्राणान्कालात्मना द्यति०खण्डयतिवा । प्राणान्दापय ति०शोधयतिवा । प्राणान्दातिलु- नातिवा । आतइतिक : ॥

प्राणदा । स्त्री० हरीतक्याम् ॥ ऋद्धि- वृद्धे ॥ टाप् ॥

प्राणधारणा । स्त्री० असूनांधृत्यर्धमा हारे ॥ यथा । अयंप्रदायभूतेभ्य : सीताथबरवर्णिनी । तयोरप्यददा दृभ्याचोर्मधुमांसञ्चसम्भृतम् ॥ तयो स्तृप्तिमथोत्पाद्यबीरयो : कृतशौच यो : । विविधज्ज्ञानकीपश्चाच्चक्रे साप्राणधारणामित्यार्षेरामायणे० अयोध्याबर्णनेदृष्टम् ॥

प्राणनम् । न० जीवने ॥ पुं० गले ॥ त्रि० आप्यायनकरे ॥

प्राणनाथ: । पुं० पत्यौ ॥ यमे ॥ त्रि० प्राणाधिपे ॥ प्राणानांनाथ: ॥

प्राणन्त : । पुं० रसाञ्जने ॥ वायौ ॥ प्राण्यात् । अन० । रुहिनन्दिजीवि प्राणिभ्य : षिदाशिषीतिझच् ॥

प्राणन्ती । स्त्री० हिक्कायाम् ॥ हृति । क्किकायाम् ॥ षित्त्वान्ङीष् ॥

प्राणपण : । पुं० अतिप्रयासे ॥ प्राण: पणोयस्मिन् ॥

प्राणप्रतिष्ठा । स्त्री० प्रतिमायांजीवन्या से ॥ प्राणानांप्रतिष्ठा ॥

प्राणप्रद : । त्रि० प्राणदातरि ॥

प्राणप्रदा । स्त्री० ऋद्धिनामकौषधौ ॥ प्राणांप्रददाति । डुदाञ्० । क : ॥

प्राणभास्वान् । पुं० अब्धौ । समुद्रे ॥

प्राणभृत् । पुं० जीवे ॥ प्राणान्बिभ र्ति । डुभृञ्० । क्विप । तुक् ॥

प्राणमय : । पुं० द्वितीयकोषे । कर्मे न्द्रियै : सहितेप्राणादिपञ्चकै : क्रि याशक्तिमतिकार्यरूपे ॥ अस्यक्रिया त्मकत्वे नरजोंशकार्यत्वम् ॥ स्थूल- समष्टिकारणीभूतेऽपंचीकृतपंचमहा

भूततत्कार्यात्मकेहिरण्यगर्भेसूत्रेऽ-
मूर्तिरशौसूक्ष्मसमष्टौ ॥ पूर्णादिहे
बलंयच्छन्नत्राणाद्यांय : प्रवर्त्तक : ।
वायु : प्राणमयोनासावात्माचैतन्य
वर्जनात् ॥

प्राणरोध : । पुं० नरकान्तरे ॥

प्राणलय : । पुं० मरणे ॥ परमात्मनि
। प्राणानांलये ॥ प्राणलयेजातेऽस
ङ्कल्पविकल्पावपिमनसोनाशासेन
लीनौभवतएव० प्राणमनसोर्दुग्धा
म्बुवन्मिलितत्वात् । तदुक्तम् ।
दुग्धाम्बुवत्सम्मिलितावुभौतौतु
ल्यक्रियौमानसमारुतौतौ । तत्रैक
नाशात्परस्यनाशस्तत्रैकवृत्त्यापर
प्रवृत्तिरिति ॥ प्राणलयेसङ्कल्पविक
ल्पलयेचसमाधिर्भवति ॥

प्राणवान् । पुं० जीवे ॥ प्राणोस्यास्य
स्मिन्वा । मतुप् ॥

प्राणवित् । पुं० हैरण्यगर्भादिषु ॥

प्राणसंयम : । पुं० प्राणायामे ॥

प्राणसमा । स्त्री० पत्न्याम् ॥

प्राणस्पन्दनिरोध : । पुं० चित्तशान्
त्युपाये ॥ यस्तुवासनानामतिप्राब
ल्यात्०तास्त्यक्तुंनशक्नोति०तस्यप्रा
णस्पन्दनिरोधएवोपाय : । प्राणस्प
न्दवासनयोश्चित्तप्रेरकत्वात्०तयो
र्निरोधेचित्तस्यशान्तिरुपपद्यते ॥

प्राणहार : । पुं०) वत्स नाभे ॥ त्रि०

प्राणहारकम् । न०) असुनाशके ॥

प्राणा । स्त्री० विष्टणी विशेषे ॥ साचा
ष्टणगरुडयो : श्वश्रू : ॥

प्राणाचार्य्य : । पुं० वैद्ये ॥

प्राणात्यय : । पुं० आपत्काले ॥ प्रा
णानामत्ययोयस्मिन्स : ॥

प्राणादिपञ्चकम् । न० प्राणापानव्या
नोदानसमानात्मके ॥

प्राणाधिनाथ : । पुं० पत्यौ ॥ प्राणा
नामधिनाथ : ॥

प्राणाधिप : । पुं० प्रिये । पत्यौ ॥

प्राणान्त : । पुं० प्राणावसाने ॥

प्राणापानौ । पुं० अश्विनीकुमारयो: ॥

प्राणायाम : । पुं० प्राणसंयमे । रेचक
पूरककुम्भकलक्षणेप्राणनिग्रहोपाये
॥ तथाचयोगसूत्रम् । तस्मिन्सति
श्वासप्रश्वासयोर्गतिविच्छेदलक्षण:
प्राणायामइति । तस्मिन्नासनस्थैर्ये
सतीत्यर्थ : ॥ प्राण : प्रागुदितोवा
युरायामोस्यप्रखेदनम् । प्रेरणाकृ
ष्टिसंरोधलक्षण : क्रतुदोषनुत् ॥
यवीयान्मध्यमोज्येष्ठ : सतालैर्द्वा
दशादिभि: ॥ उक्तंच । तालद्वाद-
शकोर्त्त्य : प्राणायामस्तुकन्यस: ।
मध्यश्चतुर्भिर्विंशत्याश्रेष्ठस्तद्द्विगुणो
भवेत् ॥ सोपिध्यानतपोपेत : सग
र्भोऽन्यस्तदुज्झित : । यथासगर्भ
स्थैर्यायमनसोन तथेतर : ॥ अपिच
। सव्याहृतिंसप्रणवांगायत्रीं शिर
सासह । त्रि : पठेदायतप्राण:प्राण

यामःसउच्यते ॥ सर्वपापहरं प्रोक्तं प्राणायामंद्विजन्मनाम् । ततस्त्वभ्यधिकंनास्तितपः परमपावनम् ॥ अत्रविशेषोदेवीगीतायाम् । इडयाकर्षयेद्वायुंवाह्यंषोडशमात्रया । धारयेत्पूरितंयोगीचतुःषष्ट्यातुमात्रया ॥ सुषुम्णामध्यगंसम्यक्द्वात्रिंशन्मात्रयाशनैः । नाड्यापिंगलयाचैवरेचयेद्योगवित्तमः ॥ प्राणायाममिमंप्राहुर्योगशास्त्रविशारदाः । भूयोभूयः क्रमात्तस्यवाह्यमेवंसमाचरेत् ॥ मात्रावृद्धिक्रमेणैवसम्यक्द्वादशषोडश । जपध्यानादिभिः सार्द्धंसगर्भंतंविदुर्बुधाः ॥ तदपेतंविगर्भंचप्राणायामंपरेविदुः । क्रमादभ्यसतः पुंसोदेहेस्वेदोद्गमोधमः ॥ मध्यमः कम्पसंयुक्तोभूमित्यागःपरोमतः । उत्तमस्यगुणावाप्तिर्यावच्छीलनमिष्यतइति ॥ अध्यात्मविदस्त्वाहुः । चित्तादिसर्वभावेषुब्रह्मत्वेनैवभावनात् । निरोधः सर्ववृत्तीनांप्राणायामः स उच्यते ॥ इति ॥ प्राणस्यवायुविशेषस्यायामोरोधः ॥

प्राणायामयज्ञः । पुं० अपानेजुह्वतिप्राणंप्राणेऽपानंतथापरे । प्राणापानगतीरुद्ध्वाप्राणायामपरायणाः ॥ अपरेनियताहाराःप्राणान्प्राणेषुजुह्वतीतिभगवदुक्तेः ॥

प्राणिद्यूतम् । न० समाह्वये । पणपूर्वकमेषादिप्राणिसंयुगे ॥ प्राणिभिर्मेषकुक्कुटादिभिः कृतंद्यूतं ॥

प्राणी । पुं० प्राणविशिष्टेमनुष्यादौ ॥ चेतने । जन्मनि । जन्तौ । शरीरिणि ॥ अत्रवैनाशिकमते०अस्यगुणायथा । बुद्ध्यादिषट्कंसङ्ख्यादिपञ्चकंभावनातथा । धर्माधर्मौगुणाएतेआत्मनःस्युश्चतुर्दशेति ॥ अयमिन्द्रियाद्यधिष्ठाता०पुण्यपापाश्रयः । ज्ञानसुखादियोगतोमानसप्रत्यक्षविषयः । परदेहादौप्रवृत्त्यादिनानुमेयः । अहमित्याकारप्रत्ययाश्रयः । मनोमात्रस्यगोचरः । विभुः परममहत्त्ववान् ॥ इतिभाषापरिच्छेदः ॥ प्राणाः सन्त्यस्य । अतइनिठनाविति०इनिः ॥

प्राणिमाता । स्त्री० गर्भदात्रीक्षुपे ॥

प्राणिहितः । त्रि० लोकहितकारिणि ॥

प्राणिहिता । स्त्री० पादुकायाम् । पनहिया०इ०भा० ॥

प्राणीत्यम् । न० ऋणे ॥

प्राणेशः । पुं० पत्यौ ॥

प्राणेशा । स्त्री० भार्यायाम् ॥

प्राग्यङ्गोद्भवः । पुं० गन्धविशेषे ॥ यथा । मृगनाभिसमुद्भूतस्तत्कोषोद्भवएववा । गन्धः प्राग्यङ्गजः प्रोक्तोमोददःस्वर्गवासिनामिति ॥

प्रातःसवनम् । न० गायत्रच्छन्दस्के प्रातःकालोपलक्षिते कर्म्मणि ॥

प्रातः । अ० प्रगे । प्रभाते । पञ्चधाविभक्तस्य दिनस्य प्रथमे भागे । प्रातति । अत० । प्रातेररन्निति०-अरन् प्रत्ययः ॥ सार्द्धप्रहरे । यथाहमार्य्यः । ललाटसम्मितेभानौ प्रथमः प्रहरः स्मृतः । सएवाध्यर्द्धसंयुक्तः प्रातरित्यभिधीयत इति । पञ्चपञ्चउषः कालः सप्तपञ्चारुणोदयः । अष्टपञ्च० भवेत् प्रातः शेषः सूर्योदयः स्मृतः इतिदेवीभागवतम् । श्रोत्रियं शुभगां गाञ्च अग्निमग्निचितं तथा । प्रातरुत्थाय यः पश्येदापद्भ्यः सविमुच्यते ॥ तथा । पापिष्ठं दुर्भगां मद्यं नग्नमुत्कृत्तनासिकम् । प्रातरुत्थाय यः पश्येत्तत्कलेरुपलक्षणमिति छन्दोगपरिशिष्टम् ॥

प्रातरनुवाक : । पुं० शस्त्रे ॥ यत्प्रातःकाले शस्यते याज्ञिकैः ॥

प्रातराश : । पुं० प्रातःकालीनभोजने । कल्यावर्त्ते । कलेउ० इ० भा० ॥

प्रातर्गेय : । पुं० स्तुतिपाठके । स्तुतिव्रते । वन्दिनि । भाट० इ० भा० ॥ प्रातःकाले गेयईश्वरादिर्येन ॥ अवश्यं खेगातव्यं गीतानामसहस्रादौ ।

प्रातर्भोक्ता । पुं० काके ॥ प्रातः भुङ्क्ते । भुज० तृच् ॥ त्रि० प्रभातभोजनकर्त्तरि ॥

प्रातर्भोजनम् । न० कल्यावर्त्ते ॥

प्राति : । स्त्री० पूर्त्तौ ॥ प्रादेशे ॥

प्रातिका । स्त्री० जवायाम् ॥

प्रातिकूलिक : । त्रि० प्रतिकूलचारिणि । प्रतिकूले ॥ प्रतिकूलं वर्त्तते । तत्प्रत्यनुपूर्वमीपलोमकूलमिति ठक् ॥

प्रातिजनीन : । त्रि० जनेजनेसाधौ ॥ जनञ्जनम् इति० प्रतिजनम् । वीप्सायामव्ययीभावः । प्रतिजने साधुः । प्रतिजनादिभ्यः खञ् ॥

प्रातिपथिक : । त्रि० प्रतिपथिके ॥ प्रतिपथमेति । प्रतिपथमेतिठंश्चेतिपथेठक् ॥

प्रातिपदिक : । पुं० अग्नौ । शिखावति ॥ न० । अर्थवदधातुरप्रत्ययः प्रातिपदिकम् कृत्तद्धितसमासाश्चेति सूत्राभ्यांलक्षिते० नामनि ॥ प्रतिपदिभवम् । ठक् ॥ घोरः कीदृगवचोबूतेकोरोगीकश्चनास्तिकः । कीदृक्चन्द्रं न पश्यन्ति तत्सूत्रपाणिनेर्वद ॥

प्रातिभम् । न० प्रतिभाविशेषे ॥ ज्ञानप्रभावविशेषे ॥ प्रतिभैव० प्रतिभायां भवंवा । स्वार्थे० भवार्थेवा अण् ॥

प्रातिभाव्यम् । न० प्रतिभूत्वनदेयेधने ॥

प्रतिभुवोभावे । जामिमी० दू० भा० ॥ यथा। साक्षित्वंप्रातिभाव्यञ्च दानंग्रहणमेवच । विभक्ताभ्रातर : कुर्युर्नाविभक्ता : परस्परम् ॥ दू० ॥

प्रातिभासिक : । त्रि० प्रतिभासमात्र कालसिद्धे । नपुरस्तान्नपश्चात्स्थिते ॥ यथाशुक्तिकायांरूप्यं रज्जौवासर्पः॥

प्रातिलोमिक : । त्रि० प्रतिकूले ॥ प्रतिलोमंवर्त्तते । तत्प्रत्यनुपूर्वमीपलोमकूलमितिठक् ॥

प्रातिवेश्य : । पुं० निरन्तरगृहवासिनि । परीसी० प्रतिभा० ॥ प्रतिवेशिभव : यत् ॥

प्रातिशाख्यम् । न० वेदभाष्ये ॥ प्रतिशाखंभवम्, अव्ययीभावाच्चेतिञः॥

प्रातिष्ठितम् । न० आवेशिकेस्वीये ॥

प्रातिस्विक : । त्रि० असाधारणे । आवेशिके । स्वीये ॥

प्रातिहारिक : । पुं० मायाकारे । ऐन्द्रजालिके ॥ प्रतिहरणम् । हृञ्० । भावेघञ् । प्रतिहारोव्याज : प्रयोजनमस्य । प्रयोजनमितिठक् ॥

प्रातीप : । पुं० प्रतीपपुत्रे । महाभीष्मे । शान्तनुराजे ॥

प्रातीपिक : । त्रि० प्रतिकूले प्रतीपं वर्त्तते । तत्प्रत्यनुपूर्वमीपलोमकूलमितिठक् ॥

प्राथमकल्पिक : । पुं० शैक्षे । प्रथमारब्धवेदे ॥ प्रथमकल्पआद्यारम्भ : प्रयोजनमस्य । प्रयोजनमितिठञ् ॥ यद्वा । प्रथमकल्पमधीते । विद्यालक्षणकल्पान्ताच्चेतिवक्तव्यमितिठक् ।

प्राथमिक : । त्रि० प्रथमभवे ॥ प्रथमस्यव्याख्यान: प्रथमेभवोवाद्व्यजृद्ब्राह्मणक् प्रथमाध्वरपुरश्चरणनामाख्याताट्ठक् ॥

प्राथम्यम् । त्रि० प्रथमस्यभावे ॥

प्रादुर्भाव: । पुं० प्राकट्ये आविर्भावे ॥

प्रादुष्कृत : । त्रि० प्रकटिते ॥

प्रादु : । अ० नामनि ॥ विश्वोदेशप्रादुर्भावा : दशनामानीत्यर्थ : । प्रकाशे ॥ प्राकाश्ये । स्फुटतायाम् । आविर्ये ॥ सम्भाव्ये ॥ प्रुतौ प्रान्दति । अर्दिवम्यने । वा० उस् । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्नुम् । प्राप्तिवा अदभक्षणे ॥

प्रादेश: । पुं० तर्जन्यङ्गुष्ठसम्मिते । तर्जनीसहितविस्तृताङ्गुष्ठे ॥ प्रदिश्यते दिश० । हलश्चेतिघञ् । उपसर्गस्यघञीतिपाक्षिकोदीर्घ : ।

प्रादेशनम् । न० दाने ॥ दिशअतिसर्जने । प्राङ्पूर्व : । भावेल्युट् ।

प्रादेशिक : । पुं० अव्याप्यवृत्तौ ॥

प्रादोष : } त्रि० } प्रदोषसम्बन्धिनि
प्रादोषिक : }　　} ॥ निशाप्रदोषाभ्यांच्चेतिशेषिकेर्थेठञ् । पक्षेऽण् ।

प्राद्युम्नि : । पुं० अनिरुद्धे ॥

प्राधान्यम् । न॰ प्रधानतायाम् ॥ अ गुणीभावे ॥ भावेष्यञ् ॥
प्राधीत : । त्रि॰ प्रक्रान्ताध्ययने ॥
प्राध्ययनम् । न॰ प्रकृष्टाध्ययने ॥
प्राध्वम् । त्रि॰ दूरपथे ॥ प्रह्वे । प्रणते ॥ बन्धने ॥ प्राध्वनति । ध्वनशब्दे । डम्प्रत्यय : ॥
प्राध्वङ्कृत्य । अ॰ बन्धनेनानुकूलङ्कृत्वेत्यर्थे ॥ प्राध्वम्बन्धने॰ इतिगतिसंज्ञा । कुगतीतिसमास : ॥
प्राध्वम् । अ॰ नम्र्ये ॥ अनुकूले ॥ प्राध्वनति । ध्वन॰ डम् ॥
प्रान्त: । पुं॰ चरमे । अन्तभागे । शेष सीमायाम् । उपान्ते । यथा । प्रान्तच्छायाविनिर्मुक्तानमनोज्ञाजलाश्रया: । तस्मादधोजलप्रान्तेष्वारामान्विनिवेशयेदिति ॥
प्रान्तत : । अ॰ प्रान्तभागे ॥
प्रान्तरम् । न॰ ग्रामस्यदूरे॰ वृक्षलतादिशून्ये वर्त्मनि । दूरशून्यपथे ॥ विपिने । अरण्ये ॥ कोटरे ॥ प्रकृष्टमन्तरम्॰ व्यवधानमवकाशोवायत्र । प्रादिभ्यइतिबहुव्रीहि : ॥
प्रान्तशून्यम् । न॰ छायादिरहिते॰ दूरशून्येऽध्वनि ॥
प्रान्त्य : । त्रि॰ प्रान्तभवे ॥
प्रापणम् । न॰ नयने । प्राप्तौ ॥ प्रकर्षेणव्यापने ॥

प्रापणिक : । पुं॰ पण्यविक्रयिणि । प्रापणाय्यते । पण॰ । आङ्पणिकषइतिकिकन् ॥ प्रपणोव्यवहार: प्रयोजनमस्यवा । तदस्यप्रयोजनमितिठञ् ॥
प्रापणीय : । त्रि॰ फलमात्रे ॥ प्राप्ये ॥ प्राप्यतेयत् । प्रपूर्वापधातो : कर्मण्यनीयर् ॥
प्रापय्य । अ॰ गमयित्वेत्यर्थे ॥
प्रापित : । त्रि॰ निवेशिते ॥ नीते प्रकर्षेणआपित : ॥
प्रापिपयिषु : । त्रि॰ प्रापयितुमिच्छौ ॥ प्रापयते : सन्नन्तादुप्रत्यय: ॥
प्रापेय : । पुं॰ गन्धर्वगणविशेषे । यथा प्रवाच्यजनयत् पुत्रान्दिव्यान् वैगायनोत्सुकान् ॥ चतुर्दश देवगन्धर्वा : प्रापेया : परिकीर्तिता : ॥
प्राप्त : । त्रि॰ स्थापिते । प्रणिहिते ॥ विन्ने । लब्धे ॥ यथा । प्राप्तकर्मविनाऽनेकोविधातुंशक्यतेगुण : । अप्राप्ते तुविधीयन्ते बहवोप्येकयत्नत इतिन्याय : ॥ समञ्जसे ॥ प्राप्यतेस्म ॥ आप्लृ॰ । गत्यर्थाकर्मकेतिक्त : ॥ कर्तरिक्त इति स्वामी ॥
प्राप्तपञ्चत्वम् । त्रि॰ मृते ॥ प्राप्तं पञ्चत्वमनेन ॥
प्राप्तपात : । पुं॰ चर्डाशो : पारिपा

श्रिवकै ॥

प्राप्तभावः । पुं० जातोद्ये ॥ त्रि० लब्धसत्ताके ॥ मनोहरे ॥ पण्डिते ॥

प्राप्तरूपः । त्रि० प्राज्ञे ॥ रम्ये ॥ प्राप्तोरूपम् । प्राप्तापन्ने चद्वितीययेतिसमासः । प्राप्तं रूपं येन वा ॥

प्राप्तव्यः । त्रि० प्राप्ये ॥ प्राप्यतेयत् । प्रपूर्वापधातोः कर्म्मणितव्यप्रत्ययः ॥

प्राप्तिः । स्त्री० मह्लोदये । धनादिहृद्धौ ॥ अधिगमे । लाभे ॥ भग्यन्तरे । अणिमाद्यष्टैश्वर्यान्तर्गतैश्वर्यविशेषे ॥ यतोऽङ्गुल्यग्रेणस्पृशतिचन्द्रमसम् ॥ प्रापणम् आप्लृ० । स्त्रिन्नावादिभ्यः ॥ लग्नादिकादशे ॥

प्राप्ता । त्रि० प्राप्तवति ॥ प्राप्नोति । तृच् ॥

प्राप्यः । त्रि० गम्ये । समासाद्ये । प्राप्तव्ये । आप्तुंशक्ये ॥ प्राप्यते । आप्लृ० । ऋहलोर्ण्यत् ॥

प्राबोधिकः । पुं० उषःकाले ॥ प्राबोधकोपिपाठः शब्दमालायाम् ॥

प्राभञ्जनम् । न० स्वातिनक्षत्रे ॥ त्रि० प्रभञ्जनसम्बन्धिनि ॥

प्राभवम् । न० श्रेष्ठत्वे ।

प्राभवत्यम् । न० प्रभवतोभावे ॥ ष्यञ् ॥

प्राभाकरः । पुं० आत्मनोचिद्रूपवादिनि० मीमांसकविशेषे ॥ प्राभाकरास्तार्किकाश्चआहुरस्याचिदात्मताम् । आकाशवद्द्रव्यमात्माशब्दवत्तद्गुणश्चितिः ॥

प्राभूतिकः । त्रि० प्रभूतवादिनि ॥ प्रभूतमाह । आहौप्रभूतादिभ्यइतिठक् ॥

प्राभृतम् । न० उपढौकने । प्रदेशने । देवताभ्योमित्रादिभ्यश्चदीयमाने भेट० इ० भा० ॥ प्राभियतेस्म । भृञ्भरणे० डुभृञ्धारणपोषणयोर्वा । क्तः ॥

प्राभृतकम् । न० कौशलिकायाम् । प्राभृते ॥

प्रामाणिकः । त्रि० प्रमाणलब्धे ॥ प्रमाणादागतः । ठक् ॥

प्रामाण्यम् । न० प्रमाणत्वे ॥ कालत्रयाबाधितार्थविषयत्वम् प्रामाण्यमितिव्याख्यातारः ॥ संवादाधीनंप्रामाण्यमितितार्किकाः ॥ स्वतःप्रामाण्यमितिमीमांसकाः ॥ प्रमाणस्यभावः ष्यञ् ॥

प्रामाण्यवादः । पुं० प्रमाकरणताकथने ॥ तद्वतितत्प्रकारकत्वरूपप्रमात्वकथने । चिन्तामणिन्यायग्रन्थविशेषे ॥

प्रामादिकम् । त्रि० प्रमादादवगते ॥
प्रामाद्य: । पुं० वासके । अटरूषे ॥
प्रामीत्यम् । न० ऋणे ॥ भृतत्वे ॥
प्राय: । पुं० सन्न्यासवति० मरणायानशने ॥ प्रायोपविष्टं गङ्गायामिति लक्ष्यम् ॥ बाहुल्ये ॥ यथा । प्रायेणाकृतकृत्यत्वान्मृत्योरुद्विजतेजन: । इति ॥ मृत्यौ । मरणे ॥ तुल्ये ॥ वयसि ॥ प्रायणम् । अय० । घञ् ॥ प्रकृष्टमयनम् । इण्० । एरच्वा ।
प्रायत्यम् । न० पवित्रतायाम् ॥ प्रयतस्यभाव: । ष्यञ् ॥
प्रायश्चित्तम् । न० शुद्धिसम्पादकेकर्मविशेषे । अशुद्धत्वनिरसनेनशुद्धेरापादके० पापक्षयसाधनेकर्मणि ॥ प्राय: पापंविनिर्दिष्टं चित्तं तस्यविशोधनमितिस्मृतेर्व्युत्पत्ति: ॥ अपिचाहाङ्गिरा: । प्रायोनामतप: प्रोक्तंचित्तं निश्चयउच्यते । तपोनिश्चयसंयुक्तं प्रायश्चित्तमितिस्मृतम् ॥ निश्चयसंयुक्तंपापक्षयसाधनत्वेननिश्चितमित्यर्थ: ॥ प्रायश्चित्तम् । पारस्करादित्वात्साधु ॥ प्रायश्चित्तकर्माणितु० पापक्षयसाधनानिचान्द्रायणादीनि । विहिताऽकरणप्रतिषिद्धसेवारूपनिमित्तविशेषानुबन्धीनि० प्रायश्चित्तकर्माणि । पापक्षयमात्रोद्देशेनविहितानीतिवा ॥ पापानामनुरूपाणिप्रायश्चित्तानिकृद्यथा । यथा तथैवसंस्मृत्यप्रोक्तानिपरमर्षिभि: ॥ पापेगुरुणिगुरूणिस्वल्पान्यल्पे च तद्विद: । प्रायश्चित्तानिमैत्रेयजगु: स्वायम्भुवादय: ॥ प्रायश्चित्तान्यशेषाणितप: कर्मात्मकानिवै । यानितेषामशेषाणांकृष्णानुस्मरणं परमितिपराशर: ॥ प्रायश्चित्तन्तुपापानांश्रीदेवीनामसंस्मृतिरितिभागवतेव्यास: ॥
प्रायश्चित्तीय: । त्रि० प्रायश्चित्तयोग्ये । प्रायश्चित्तसाधनत्वेनभव: । प्रायश्चित्तायपापशोधनायश्रुतिस्मृतिविहितायकर्मणे हितोवा । वृद्धाच्छ: ॥
प्राय: । अ० भूम्नि । बाहुल्यार्थे ॥ प्रायनम् । अय० । असुन् ॥
प्रायिक: । त्रि० प्रायोभवे ॥
प्रायुद्धेषी । पुं० घोटके ॥
प्रायोज्यम् । त्रि० प्रयोजनार्हे ॥ यथा । प्रायोज्यं नविभज्येत । यदस्यप्रयोजनार्हंपुस्तकादितन्मुखै: सहनविभजनीयम् ॥ इति दायभाग: ॥
प्रायोपविष्ट: । त्रि० प्रायोपवेशविशिष्टे ॥ प्रायेणमृत्युपर्यन्तानशनेन उपविष्ट: ॥ अचादित्वपुराणम् ॥ य० । समायुक्तोभवेद्यस्तुपातकैर्महदादिभि: । उचिकित्स्यैर्महारोगै: पीडितोवाभवेत्तुय: ॥

स्वयं देहविनाशस्यकालेप्राप्ते महा गतिः। आब्रह्माणस्वर्गादिमहा फलजिगीषया ॥ प्रविशेज्ज्वलनं दीप्तं कुर्यादनशनं तथा। एतेषा मधिकारोस्तिनान्येषांसर्ववस्तुषु॥ नराणामपिनारीणां सर्ववर्णेषुस र्वदा ॥ इति ॥

प्रायोप्रवेशः। पुं० सन्न्यासपूर्वकाऽनशनस्थितौ ॥

प्रारब्धम्। न० वर्त्तमानदेहारम्भके कर्म्मणि ॥ कर्म्मजन्मान्तरीयंयत् प्रारब्धमितिकीर्त्तितम्। दुर्बलं सबलंचेतिप्रारब्धंद्विविधंविदुः॥ दुर्बलस्यप्रतीकारः सनास्तिसबलस्यतु ॥ अवश्यंभाविभावानां प्रतीकारोभवेद्यदि। तदादुःखै र्नलिप्येरन् नलरामयुधिष्ठिराः ॥ आत्मानंसततंजानन्कालंनय महामते। प्रारब्धमखिलंभुञ्जन् नोद्वेगंकर्त्तुमर्हसि ॥ इच्छाप्रारब्धंपरेच्छाप्रारब्धमनिच्छाप्रारब्धमि तिभेदात्तत्त्रिविधं। तत्रस्वेच्छाकृतंभिक्षाटनादि० समाध्यवस्थायां शिष्यादिभिर्दीयमानंपरेच्छाकृतम् समाध्यवस्थायांव्युत्थानदशायांवा आकाशफलपातवदकस्मात्प्रायमा नंपाषाणपतनंकण्टकवेधादिकञ्चा निच्छाकृतंप्रारब्धमितिविवेकः॥ त्रि० प्रकर्षेणआरब्धे ॥

प्रारब्धिः। स्त्री० गजबन्धनरज्जौ ॥

प्रारम्भः। पुं० प्रकृष्टारम्भे ॥ प्रकर्षेणआरम्भः॥ प्रारम्भेकर्मणांविप्रः पुण्डरीकंस्मरेद्धरिम् ॥

प्रारिप्सितः। त्रि० प्रकर्षेणआरब्धुमीप्सिते ॥

प्रार्थनम्। न० प्रकर्षेणयाचने। प्रार्थनायाम् ॥

प्रार्थना। स्त्री० याच्ञायाम्। अर्थनायाम्। याचनायाम् ॥ प्रकृष्टाअर्थना ॥ अभियाते ॥

प्रार्थनीयम्। न० द्वापरयुगे ॥ त्रि० प्रार्थनाविषये ॥

प्रार्थितः। त्रि० याचिते ॥ शत्रुसंरुद्धे ॥ अभिहिते ॥ प्रार्थ्यतेस्म। अर्थयाञ्चायाम्। क्तः॥

प्रार्थ्यमानः। त्रि० याच्यमाने ॥

प्रालम्बः। पुं० पयोधरे ॥ त्रपुणे ॥ न० कण्ठाद्दृज्व्यस्पृजुलम्बमानमाल्ये ॥ प्रालम्बते। लविअवस्रंसने। पचाद्यच् ॥

प्रालम्बिका। स्त्री० हेमविरचितेनाभिलम्बिनिमाल्ये ॥ प्रालम्बते। लवि। ण्वुल् ॥

प्रालेयम्। न० मिहिकायाम्। हिमे ॥ प्रलीयन्ते पदार्थाअत्रेति० प्रलयोहिमाद्रिः। ततआगतम्। अण्। केकयमित्रयुप्रलयानांयादेरियङ् तियस्ययादेशः॥ उदके ॥

प्रालेयांशुः । पुं० हिमांशौ । चन्द्रे ॥ प्रालेयानि० हिमानि० अंशवोयस्य ॥

प्रालेयाचलः । पुं० हिमालये । मेनाधवे ॥

प्रावटः । पुं० यवे ॥

प्रावरः । पुं० प्राचीरे ॥

प्रावरणम् । न० संव्याने । उत्तरीयवस्त्रे ॥

प्रावादुकः । त्रि० शुष्कतर्कजल्पनशीले ॥

प्रावारः । पुं० उत्तरासङ्गे । उपरिवस्त्रे ॥ उत्तरीये ॥ प्रव्रियतेऽनेन । वृञ्० । वृणोतिराच्छादने० वृ० घञ् । उपसर्गस्यघञोतिदीर्घः ॥

प्रावारकीटः । पुं० कीटविशेषे ॥

प्रावृडत्ययः । पुं० शरदृतौ ॥

प्रावृतः । त्रि० निवीते । परिहितेवस्त्रे ॥ आव्रियतेस्म: वृञ्० । क्तः ।

प्रावृतिः । स्त्री० प्राचीरे ॥ शैवानांमते० स्वाभाविक्यामशुद्धौ । मले । प्रथमराशौ ॥ प्रावृणोति०प्रकर्षेणआच्छादयतिआत्मनांहक्क्रिये० वृ० प्रावृतिः ॥

प्रावृट् । स्त्री० वर्षाकाले । श्रावणभाद्रयोः ॥ वर्षणम्० वृट् । वृषुसेचने । सम्पदादित्वात्क्विप् । प्रकृष्टावृड च । नहिवृतिवृषिव्यधिरुचिसहितनिषुक्वाविति दीर्घः ॥ प्रवर्षतीतिवा ॥

प्रावृषा । स्त्री० वर्षाकाले । जलार्णवे ॥

प्रावृषायणी । स्त्री० काण्डूरायाम् । शूकशिम्बायाम् ॥ प्रावृषामेति०अयतेवा । कर्त्तरिल्युट् । कृत्यचइतिणत्वम् । ङीप् ॥

प्रावृषिकः । पुं० मयूरे ॥ त्रि० प्रावृषिजाते ॥ प्रावृषष्ठप् ॥

प्रावृषिजः । त्रि० प्रावृषिजाते ॥ प्रावृट्शरत्कालदिवांजे० इत्यलुक् ॥

प्रावृषेण्यः । पुं० नीपे । कदम्बवृक्षे ॥ कुटजवृक्षे ॥ धाराकदम्बे ॥ त्रि० प्रावृट्कालभवे ॥ प्रावृट्देवतास्य०प्रावृषिभवोवा । कालेभ्योभववत्० इति० प्रावृषएण्यः ॥ प्राचुर्ये

प्रावृषेण्या । स्त्री० रक्तपुनर्नवायाम् ॥ कपिकच्छ्वाम् ॥ प्रावृषिभवा । प्रावृषएण्यः । टाप् ॥

प्रावृष्यः । पुं० कुटजे ॥ धाराकदम्बे ॥ विकण्टके ॥ न० ॥ वैदूर्यमणौ ॥

प्राट् । पुं० प्रश्नकर्त्तरि ॥ प्रश्ने ॥ पृच्छति । प्रच्छनंवा । प्रच्छज्ञीप्सायाम् । क्विब्वचिप्रच्छीतिक्विब्दीर्घावसम्प्रसारणञ्च । च्छोःशूडितिशः । प्राशौ०प्राशः प्राड्भ्यामित्यादि ॥

प्राशः । पुं० अवलेहे ॥

प्राशस्त्यम् । न० उत्तमत्वे ॥ बलवदनिष्टाननुबन्धित्वे ॥

प्राशितम्। न० पितृयज्ञे । नित्यश्राद्धे ॥ त्रि० भक्षिते ॥

प्राश्निकः। पुं० सभ्ये ॥ त्रि० प्रश्नकर्त्तरि ॥

प्रासः। पुं० कुन्तास्त्रे । भाला०इ०भा० ॥ कौं०च०इ०गो०भा० ॥ प्रास्यते । असु० । हलश्चेतिघञ् । प्रायोहस्तक्षेप्येशल्येइ०स्वामी ॥

प्रासङ्गः। पुं० युगे । वत्सानांशिक्षार्थकाष्ठवि० । वत्सानांदमनकालेस्कन्धे यत्काष्ठमासज्यतेतच ॥ प्रसज्यते । षञ्जसङ्गे । घञ् । उपसर्गस्ये तिदीर्घः ॥

प्रासङ्ग्यः। पुं० युगवोढरिवृषे । युग्ये ॥ प्रासङ्गंवहति । तद्वहतिरथयुगप्रासङ्गमितियत् ॥

प्रासादः। पुं० देवमन्दिरे । राजगृहे ॥ प्रसीदन्त्यस्मिन्मनांसि । हलश्चेतिघञ् । उपसर्गस्यघञोतिदीर्घः ॥ आङ्गशः । कृत्वाप्रभूतंसलिलमारामाणिनिवेश्यचं । देवतायतनंकुर्याद्यशोधर्माभिवृद्धये ॥

प्रासादकुक्कुटः। पुं० पारावते ॥

प्रासिकः। पुं० कौन्तिके ॥ प्रासःप्रहरणमस्य । प्रहरणमितिठक् ॥

प्रास्तः। त्रि० प्रक्षिप्ते ॥ निरस्ते ॥ प्रास्यतेस्म । असु० । क्तः ॥

प्रास्तारिकः। त्रि० प्रस्तारव्यवहर्त्तरि ॥ प्रस्तारेव्यवहरति । कठिनान्तप्रस्तारसंस्थानेषुव्यवहरति० इतिठक् ॥

प्रास्थानिकम्। त्रि० प्रस्थानकालोचिते ॥ प्रस्थानेभवम् । कालाट्ठञ् ॥ प्रस्थानशब्दस्यगुणवृत्त्याकथञ्चित्कालेवर्त्तमानत्वात् ॥

प्रास्थिकम्। न० प्रस्थपरिमितव्रीह्यादिवापयोग्ये क्षेत्रे । प्रस्थस्यवापः । तस्यवापइतिठञ् । त्रि० कटाहादिपात्रान्तरे ॥ प्रस्थंसम्भवति०स्मिन्नममविशयति० अवहरति० पचतिवा । सम्भवत्यवहरतीत्यादिनाठञ् । टिड्ढेति-ङीपि० प्रास्थिकीब्राह्मणी । प्रस्थमुपसंहरति०पचतिवेत्यर्थः ॥ प्रस्थेनक्रीते ॥ ठञ् ॥ प्रस्थंपरिमाणमस्य । प्रास्थिकोराशिः । तदस्यपरिमाणमितिठञ् ॥

प्राहः। पुं० नृत्योपदेशे ॥

प्राह्णः। पुं० पूर्वाह्णे ॥ प्रथमश्चसदह्नश्चप्राह्णः । राजाहःसखिभ्यष्टच् । अह्नोऽह्नएतेभ्यइत्यह्नादेशः । अह्नोऽदन्तादितिणत्वम् ॥

प्राह्णे। अ० पूर्वाह्णे ॥

प्राह्णेतनः। त्रि० पूर्वाह्णसम्बन्धिनि ॥ सायञ्चिरम्प्राह्णेप्रगेऽव्ययेभ्यष्ट्युट्युलौतुट्च ॥

प्रियः। पुं० धवे । पत्यौ ॥ वृद्धिनामौषधौ ॥ जीवकौषधे ॥ प्रीतिविषये । आत्मनि ॥ यथा । प्रियोह्या

त्मैवसर्वेषांनात्मनोऽस्त्यपरंप्रियम् । लोकेस्मिन्नात्मसम्बन्धाद्भवन्त्यन्ये प्रियाः शिवे ॥ प्राणबुद्धिमनः स्वात्मदाराऽपत्यधनादयः । यत्सम्पर्कात्प्रियाआसन्ततः कोन्वपरः प्रियः ॥ प्रीणाति । प्रीञ्तर्पणे । इगुपधेतिकः ॥ न० श्रोतुस्तत्कालश्रुतिसुखवाक्ये ॥ त्रि० हृद्ये । इष्टे । प्रीतिविषये । स्नेहपात्रेपुत्रादौ ॥ प्रीतिकरे ॥ सर्वः प्रियः खलुभवत्यनुरूपचेष्टः ॥ भृत्ये ॥ प्रीणयति शुश्रूषादिभास्वामिनम् ॥ प्रियोऽप्रियस्वकार्यवशाद्भवति । यथा । न हिकस्यप्रियःकोवाविप्रियोवाजगत्त्रये । कालेकार्यवशात्सर्वेभवन्त्येवाऽप्रियाः प्रियाः ॥

प्रियंवदः । पुं० खेचरे । गंधर्वविशेषे ॥ त्रि० प्रियवाचि॥ प्रियंवदति । वदव्यक्तायांवाचि । प्रियवशेवदः खच् । मुम् ॥

प्रियंवदा स्त्री० स्वर्वेश्यायाम् ॥

प्रियकः । पुं० प्रीतसालतरौ । जीवके । असनकुसुमे । विजयसार० दू० भा० ॥ नीपे । धाराकदम्बे ॥ चित्रमृगे । कम्बलप्रकृतौमृगविशेषे ॥ प्रियकोरोमभिर्युक्तोमृदुस्त्रग्मसृणैर्घनैरितिवैजयंती ॥ अलौ । चञ्चरीके ॥ प्रियङ्गौ ॥ कुङ्कुमे । कश्मीरजन्मनि ॥ प्रीणाति । प्रीञ्० । कृन्शिल्पिसंज्ञयोरितिक्वुन् ॥ यद्वा । प्रीणाति० प्रीयतेवा । इगुपधेतिकः । स्वार्थेकन् ॥

प्रियकारः । त्रि० प्रियङ्करे । प्रियंकरोति । डुकृञ्० । चेमप्रियेत्यण् ॥

प्रियकृत् । पुं० नारायणे । भजतांप्रियंकरोति । क्विप् ॥ त्रि० प्रियकारिणि ॥

प्रियङ्करः । त्रि० हितकारिणि । प्रियकारके ॥ प्रियङ्करोति चेमप्रियमद्रेणचेतिपक्षे खच् ॥

प्रियङ्करी । स्त्री० वृहज्जीवन्त्याम् ॥ श्वेतकण्टकार्याम् ॥ अश्वगन्धायाम् ॥

प्रियङ्गुः । स्त्री० राजिकायाम् । राजसर्षपे ॥ कणायाम् । पिप्पल्याम् ॥ कङ्गुसस्ये ॥ स्वनामख्यातसुगन्धिवृक्षविशेषे । प्रियके । श्यामायाम् । लतायाम् । फलिन्याम् ॥ प्रियङ्गुः शीतलातिक्ता तुवरानिलपित्तहृत् । रक्तातियोगदौर्गन्ध्यस्वेददाहज्वरापहा ॥ गुल्मतृड्विषमोहघ्नीतद्वद्गन्धप्रियङ्गुका । तत्फलंमधुरंरूक्षं कषायमशीतलंगुरु । विबन्धाध्मानबलकृत्सङ्ग्राहिकफपित्तजित् ॥ प्रियंगच्छति । मृगय्वादौनिपात

सिद्ध: ॥ मित० दूर्वा ॥ प्रियमङ्गतिवा । अगिगतौ । ख्यन्तोवा । कु: पूर्वत् । शकन्ध्वादि: ॥ कटुक्याम् ।

प्रियचिकीर्षु: । त्रि० प्रियङ्कर्त्तुमिच्छौ ॥

प्रियजन: । पुं० हृद्यलोके ॥ प्रौढभावत्ते ॥ यथा ॥ प्रौढभावानुविज्ञेय स्तस्यप्रियजनोत्तम: ॥

प्रियजीव: । पुं० श्योनाकवृक्षे ॥

प्रियतम: । पुं० मयूरशिखावृक्षे ॥ आत्मनि ॥ यथा । वित्तात्पुत्र: प्रिय: पुत्रात् पिण्ड: पिण्डात्तथेन्द्रियम् । इन्द्रियेभ्य: प्रिय: प्राणआत्माप्रियतमस्तत: ॥ त्रि० प्रेष्ठे ॥ अतिशयेनप्रिये ॥

प्रियता । स्त्री० हार्दे । प्रेम्णि । स्नेहे ॥ प्रीणातीतिप्रिय: । तस्य भाव: । तल् ॥

प्रियतोषण: । पुं० षोडशबन्धातिरिक्तरतिबन्धविशेषे ॥ यथा । नारीपादौस्वहस्तेनधारयेत्स्वघनोपरि । स्तनापीडकर: कामीकामयेत् प्रियतोषण: ॥ त्रि० प्रियस्यतुष्टिकारिणि ।

प्रियत्वम् । न० प्रियतायाम् ॥ प्रियस्यभाव: । त्व: ॥ प्रीतिकरणे ॥

प्रियदर्शन: । पुं० कीरे । शुकविहङ्गमे ॥ क्षीरिकाद्रुमे ॥ त्रि० चक्षुष्ये । सुदर्शने ॥ प्रियंदर्शनमस्य ॥

प्रियप्रायम् । न० चटुनि । चाटुनि । प्रियवाक्ये ॥ इतिहेमचन्द्र: ॥

प्रियप्रेप्सु: । त्रि० इष्टार्थोद्युक्ते । उत्सुके ॥

प्रियमधु: । पुं० एककुण्डले । बलदेवे । अच्युताग्रजे ॥ प्रियंमधु मद्यंयस्य ॥

प्रियरूप: । पुं० कामे ॥ न० अप्सर: प्रभृतीनांरूपे ॥ त्रि० मनोहररूपवति ॥

प्रियवर्णी । स्त्री० श्यामायाम् । गुन्द्रायाम् । प्रियङ्गौ ॥

प्रियवल्ली । स्त्री० प्रियङ्गौ ॥

प्रियवादी । त्रि० तत्कालमधुरवाक्यवक्तरि ॥ मनोज्ञवक्तरि ॥ यथा । कोतिभार: समर्थानांकिन्दूरंव्यवसायिनाम् । कोविदेश: सुविद्यानांक: पर: प्रियवादिनामिति ॥

प्रियव्रत: । पुं० स्वायम्भुवमनो: पुत्रे । यथा । प्रियव्रतोत्तानपादौमनोस्वायम्भुवस्यतु द्वौपुत्रौसुमहावीर्यौ धर्मज्ञौकथितौतव ॥

प्रियश्रवा: । पुं० भगवतिवासुदेवे ॥ प्रियंश्रवोयस्य: ॥

प्रियसख : । पुं० खदिरे ॥

प्रियसत्यम् । न० सूनृतवाक्ये ॥

प्रियसन्देश : । पुं० चम्पकवृक्षे ॥ प्रियसंवादे ॥

प्रियसालक : । पुं० असनवृक्षे । बिजयसार० इ० भा० ॥

प्रिया । स्त्री० भार्यायाम् ॥ नार्याम् । एलायाम् ॥ मदिरायाम् । मल्लिकायाम् ॥ वार्त्तायाम् ॥ प्रियङ्गौ ॥ मध्याहृत्तिप्रभेदे ॥ यथा । जोहलंहृष्यते । साप्रियाकथ्यते ॥ यथा । नौमिगोपालकम् । देवकीबालकम् ॥ मृगीतिनामान्तरम् । रोमृगीतिलक्षणात् ॥ सुप्रतिष्ठाप्रभेदेपि । सलगै : प्रिया : । यथा । व्रजसुभ्रुवो विलसत्कला : । अभवन्प्रियामुरवैरिण : ॥

प्रियाम्बु : । पुं० आम्रवृक्षे ॥ न० आम्रफले ॥ इक्षुजले ॥

प्रियार्ह : । पुं० नारायणे ॥ स्वेष्टदेवे प्रियाणीष्टान्यर्हतिअर्पयितुंयोग्योभवतीतितथा । कर्मण्यण् ॥ यथा० यद्यदिष्टतमंलोकेयच्चास्यदयितंगृहे । तत्तद्गुणवतेदेयंतदेवाक्षयमिच्छता ॥ इतिमार्कण्डेयपु० ॥ अपिच । यद्यदात्मप्रियंद्रव्यंतत्तदिष्टायकल्पयेत् ॥

प्रियाल : । पुं० राजादने । पियाले ॥ चारस्यचफलंपक्वं वृष्यं गौल्याम्लकं गुरु । तद्बीजंमधुरंवृष्यं पित्तदाहार्ति नाशनम् ॥ प्रीणाति । प्रीञ्० । बा० कालन् ॥

प्रियाला । स्त्री० द्राक्षायाम् ॥

प्रियोदितम् । न० प्रियवाक्ये ॥ प्रियञ्च तत्उदितञ्च ॥ त्रि० प्रियवाक्यविषये ॥

प्रीण : । त्रि० पुरातने । प्रत्ने ॥ नञ्च पुराणेप्रादिति० चेनसमुच्चित : ख : ॥ प्रीते ॥

प्रीणनम् । न० तर्पणे । तृप्तौ ॥ प्रीञ् । स्वार्थण्यन्ताल्ल्युट्० धूञ्प्रीञो-रितिनुक् ।

प्रीणयन् । त्रि० तर्पयति ॥ प्रीञोण्यन्ताल्लट : शतृशानचावित्यादिनालट : शत्रादेश० धूञ्प्रीञोर्नुग्वक्तव्य इतिनुगागम : ॥

प्रीणस : । पुं० गण्डके ॥

प्रीत : । त्रि० हृष्टे । मत्ते । तृप्ते ॥ नर्मणि ॥ प्रीयतेस्म । प्रीङ्प्रीणने । क्त : ॥

प्रीति: । स्त्री० मुदि । प्रमदे । हर्षे । सुखे ॥ इष्टदर्शनजन्ये सुखे ॥ भोजनकालेऽनभिरुचिराहित्ये । इच्छौत्कण्ठे ॥ विष्कम्भादिषुद्वितीययोगे ॥ तत्रजातस्यफलंयथा । प्रसूतिकालेयदिप्रीतियोगोनरोह्यरोग : सुखवान्प्रमोदी । रक्तानुरक्तोविदुषांप्रपन्न : सम्प्रार्थितोयच्छतिवित्तमेव ॥ रध्या : सपत्न्यांस्मरपत्न्याम् ॥

प्रेम्णि ॥ यथा । याप्रीतिरविवेकानांविषयेष्वनपायिनी । त्वामनुस्मरत : सामेहृदयान्मापसर्पतु ॥ मा प० इत्प्रीपते । मापसर्पतुवा ॥ प्रेमलक्षणाप्रीतिर्ह्यात्मनिमुख्यान्यत्रगौणी । तथाचोक्तंवार्तिकसारे । स्वात्मभोगस्यहेतुत्वात्प्राणादौप्रीतिरिष्यते । नस्वतोतोऽनसामुख्याह्यात्मप्रीतिर्यथातथा ॥ प्रतीचिनिर्निमित्तैवसर्वावस्थासुवोच्यते । प्रीतिरन्यैरात्मत्वतस्मान्मुख्यासावितिगम्यताम् ॥ सर्वान्तरतरत्वेनयुज्यतेनिर्निमित्तता । वाञ्छेषुसनिर्निमित्तत्वंप्रीते : स्पष्टंगवादिषु ॥ व्याध्याद्युपद्रुतोलोकेमृतिमप्यभिवाञ्छति । निर्निमित्तप्रियत्वेतुदेहादेस्तन्नयुज्यते ॥ इति ॥ प्रीञ्तर्पणे । भावेक्तिन् ॥ यदीच्छेद्विपुलांप्रीतिंचौणितसनकारयेत् । वाग्विवादोर्थसम्बन्ध : परोक्षेदारभाषणम् ॥

प्रीतिजुषा । स्त्री० उषायाम् । अनिरुद्धपत्न्याम् ॥

प्रीतिद : । पुं० वासन्तिके । कैलिकिले । विदूषके । भांड० इ० भा० ॥ कामुके ॥ त्रि० सुखप्रेमदातरि ॥

प्रीतिदत्तम् । त्रि० प्रीत्यादत्तवस्तुनि । यथा । प्रीत्यादत्तन्तुयत्किञ्चित्श्वश्र्वावाश्वशुरेणवा । पादवन्दनिकञ्चैव प्रीतिदत्तंतदुच्यते ॥ प्रीतिदाने ॥ भावेक्त : ॥

प्रीतिदानम् । न० प्रसादे ॥

प्रीतिभोज्यम् । न० प्रीत्याभक्षणीयेऽन्नादौ ॥ यथा । अन्नानिप्रीतिभोज्यानिआपद्भोज्यानिवापुन : । नचसम्प्रीयसेराजन्नचैवापद्गतावयम् ॥

प्रीतयुक् । त्रि० स्निग्धे ॥

प्रीत्यात्मक : । पुं० सत्त्वगुणे ॥ प्रीति: सुखमात्मायस्य स : ॥

प्रुचि : । पुं० प्लुष्टौ ॥

प्रुष्ट : । त्रि० दग्धे । प्रुष्यतेस्म । प्रुष इ । क्त : । यस्येतिनेट् ॥

प्रुष्व : । पुं० ऋतौ ॥ सूर्ये ॥ प्रोषति । प्रुष० । अशुप्रुषिलटीतिक्वन् ॥

प्रुष्वा । स्त्री० जलकणिकायाम् । टाप् ॥

प्रेक्षणम् । न० चक्षुषि ॥ दर्शने ॥

प्रेक्षणकूट : । पुं० चक्षुर्गोलके ॥

प्रेक्षणीय : । त्रि० दर्शनीये ॥

प्रेक्षा । स्त्री० उपलब्धौ । बुद्धौ ॥ नृत्येक्षणे ॥ ईक्षणे ॥ प्रकृष्टमीक्षणमनयावा । ईक्ष० । गुरोश्चहल : । टाप् ॥ वृक्षशाखायाम् ॥

प्रेङ्खन् । त्रि० चलनविशिष्टे ॥ संसक्तिविशिष्टे ॥

प्रेङ्खा । स्त्री० पर्यटने ॥ अश्वगतौ ॥ भ्रंवेशनान्तरे ॥ नृत्ये ॥ दोलायाम् ॥ प्रेङ्ख्यते । इखिगतौ ॥ घञ् । टाप् ॥

प्रेङ्खित : । त्रि० कम्पिते ॥ प्रेङ्खतिस्म । इखि० । क्त : ॥

प्रेङ्खोलनम् । न० दोलायाम् । दोलने ॥

प्रेङ्खोलित : । त्रि० दोलिते । तरलिते । लुलिते ॥ न० रतबन्धान्तरे ॥ सर्वत : कटिपरिभ्रमोयदिप्रेङ्खपूर्वमिदमुक्तमारतम् ॥

प्रेत : । पुं० नरकस्थप्राणिनि ॥ भूतप्रभेदे ॥ स्वधर्मात्प्रच्युतोविप्रोदेहपातादूर्ध्वंवायवीयंदेहमापन्नउल्कामुखकटभूतनादिसंज्ञ : प्रेतउच्यते । यथा । वान्ताश्युल्कामुख : प्रेतो विप्रोधर्मात्स्वकाच्च्युत: । इति ॥ भूतप्रेतपिशाचानांलोकायथा । शरीरंचरायेचभूतप्रेतपिशाचका : । वर्जयित्वारुद्रगणांस्तेतत्रैवचरन्तिहि ॥ नोर्ध्वंविक्रमणेशक्तिस्तेषांसम्भूतप्राप्नुताम् । अतऊर्ध्वंहिविप्रेन्द्रराक्षसायेकृतैनस : ॥ तेतुसूर्यादध : सर्वेविहरन्त्यूर्ध्ववर्जिता : । इतिपाद्मे स्वर्गखण्ड : ॥ वैदिकविधानेनौर्ध्वदैहिकाभावात्विष्णुदेषाद्यवकुनरकभोगान्ते प्रेतशरीरंभवतीति पुराणप्रसिद्धमस्ति ॥ त्रि० मृते ॥ अर्वाक्सपिण्डीकरणात्प्रेतोभवति वैमृत : ॥ प्रैति । इण्० । गत्यर्थेति क्त : ॥

प्रेतकार्यम् । न० मृतस्यदाहादिसपिण्डीकरणान्तकर्मणि ॥ यथा । अकृत्वाप्रेतकार्याणिप्रेतस्यधनहारक : । वर्णानांयद्वधेप्रोक्तं तद्व्रतंनियतश्चरेत् ॥ इति ॥

प्रेतकृत्या । स्त्री० पितृपकारार्थायांक्रियायाम् ॥ प्रकर्षेणइत : प्रेत : पितृलोकस्थएवोच्यते ॥

प्रेतगृहम् । न० श्मशाने ॥

प्रेततर्पणम् । न० मरणावधिसपिण्डीकरणपर्यन्तं प्रेतशब्दोल्लेखेनंजलदाने ॥

प्रेतनदी । स्त्री० वैतरिण्याम् ॥ प्रेतानांनरकस्थप्राणिनांनदी ॥

प्रेतपटह : । पुं० भयरुदि । मृत्युभङ्गरके । मृत्युकालेवादनीयवाद्यविशेषे । भीरु० इ० भा० ।

प्रेतपति : । पुं० यमे । प्रेतराजि ॥ प्रेतानांपति : ॥

प्रेतपिण्ड : । पुं० मरणावधिसपिण्डीकरणपर्यन्तं प्रेतसम्प्रदानकपिण्डाकारान्ने ॥ यथा । नस्वधाप्रयुञ्जीतप्रेतपिण्डे दशाहिके । भाषितेतस्यदेपिंडंयच्चदत्तस्यपूरकम् ॥ प्रेतपिण्डानदीयन्ते यस्तस्यविमोक्षणम् । श्माशानिकेभ्यो देवेभ्यश्चाकल्पं नैव विद्यते ॥

प्रेतपुरम् । न० यमालये ॥

प्रेतमाता । स्त्री० काल्यादिषु ॥ कालीकरालोभद्राचभीमाचैवभयोत्कटा । साधारणीदुराधर्षासम्प्रेता :

प्रेतमातरः ॥

प्रेतराक्षसी । स्त्री० तुलस्याम् ॥

प्रेतवनम् । न० श्मशाने ॥

प्रेतवाहितः । त्रि० भूताविष्टे ॥

प्रेतशिला । स्त्री० पिण्डदानार्थगयास्थितप्रस्तरविशेषे ॥ यथा । येयंप्रेतशिलाख्यातागयायांसाभिधास्थिता । प्रभासेप्रेतकुण्डेचगयामुरशिरस्यपि ॥

प्रेतशौचम् । न० मृतसंस्काराद्दौ ॥

प्रेता । स्त्री० वैतरणीनद्याम् ॥ मृतायाम् ॥ प्रेतभावापन्नायाम् ॥

प्रेत्य । अ० अमुत्र । जन्मान्तरे ॥ देहंत्यक्त्वात्यर्थे ॥ प्रकर्षेणइत्वा । इण्० क्त्वाप्रत्ययः । समासेइतिल्यप् । तुक् ॥ व्यावर्त्त्यर्थे ॥

प्रेत्यभावः । पुं० पुनरुत्पत्तौ ॥ तथाचगौतमसूत्रम् । पुनरुत्पत्तिः प्रेत्यभावः ॥ १८ ॥ प्रेत्यमृत्वाभावोजननं०प्रेत्यभावः । तत्रपुनरित्यनेनाभ्यासकथनात्० प्रागुत्पत्तिस्ततोमरणंततउत्पत्तिरिति । प्रेत्यभावोजननादिरपवर्गान्तः । एतज्ज्ञानञ्चवैराग्यउपयुज्यते०इति०प्रेत्येतिनञ्यर्थम् । तदीयमरणञ्चतदीयजीवनादृष्टनाशस्तदीयचरमप्राणसंयोगध्वंसस्तदीयप्राणध्वंसोवा । तदीयोपत्तिस्तु०तदीयविजातीयशरीराद्यप्राणसंयोगइति ॥

प्रेत्वा । पुं० वासवे ॥ वाते ॥ प्राणिषु ॥

प्रेत्वरी । स्त्री० पुरि ॥

प्रेमा । पुं० न० प्रियतायाम् । हार्दे । स्नेहे ॥ हर्षे ॥ नर्मणि ॥ रम्यपृदिष्टायाम् ॥ प्रियस्यभावः पृथ्वादित्वादिमनिच् । प्रियस्थिरेति प्रादेशः ॥ प्रयणम् । प्रीङ्तर्पणे । मनिन्वा ॥ नपुंसकलिङ्गम् ॥ गुणतन्त्राः प्रेमाणोनपरिचयतन्त्राः । पुंस्त्वमपि ॥ स्नेहवाचकस्यलक्षणंयथा । सर्वथाध्वंसरहितंसत्यपिध्वंसकारणे । यद्भावबन्धनंयूनोः सप्रेमापरिकीर्तितः ॥ इत्युज्ज्वलनीलमणिः ॥

प्रेमपरिप्लुतः । त्रि० प्रेमरसमग्ने ॥

प्रेमपातनम् । न० नेत्रजले ॥

प्रेमालिङ्गनम् । न० स्नेहेनपरिष्वङ्गे ॥ नायिकानायिकयोरालिङ्गनविशेषे ॥ तल्लक्षणंयथा । नायककटिंनायिकयैकपादेनवेष्टयित्वाद्वितीयंपादंतस्यजङ्घो परिस्थापयित्वायदालिङ्गनंतदितिकामशास्त्रम् ॥

प्रेयान् । पुं० पत्यौ । प्रिये । दयिते । कान्ते ॥ कान्ते ॥ त्रि० प्रियतरे । पशुपुत्रादिलक्षणे ॥ अयमनयोरतिशयेनप्रियः । ईयसुन् । प्रियस्थिरेतिप्रादेशः ॥ न० सर्वान्तरे०ब्रह्मात्मनि ॥

प्रेयसी । स्त्री० प्रियतमायांभार्याम् । दयितायाम् । कान्तायाम् ॥ वल्लभायाम् ॥ ङीप् ॥

प्रेरक: । पुं० राजादौ ॥ प्रयोजके ॥ विधौ ॥ प्रेरणामेवकुर्वन्प्रेरकोविधि: ॥ प्रेरयति । प्रोपपदादीरेर्हेतुमण्णिजन्तात्० कर्म णि० ण्वुल् ॥

प्रेरणम् । न० प्रेषणे । पठावना० इ० भा० ॥ आज्ञापने । स्वस्वकार्येषुनियोजने ॥ अश्वानांषड्विधप्रेरणंयथा । वाहनंप्रतिवाहनानांषड्विधं प्रेरणंविदु: । रागावल्गाकषापार्ष्णि प्रतोदरवभेदतइति ॥ प्रकृष्टम् ईरणम् ॥

प्रेरणा । स्त्री० चोदनायाम् । विधौ ॥

प्रेरित: । त्रि० चोदिते । नियोजिते । प्रेषिते ॥

प्रेर्खी । पुं० सागरे । समुद्रे ॥ प्रेरयति । ईरक्षेपे प्रईरणदीसुट्चेति क्विन् ॥

प्रेर्खरी । स्त्री० नद्याम् ॥ वनोरचेति ङीब्री ॥

प्रेर्य: । त्रि० प्रेरकायोग्ये ॥

प्रेष: । पुं० प्रेषणे ॥ पीडायाम् ॥ प्रेर्ये ॥

प्रेषणम् । न० प्रेरणे ॥ जानीयात् प्रेषणेभृत्यान्बान्धवान्व्यसनागमे । मित्रञ्चापदिकालेचभार्यांचविभवक्षये ॥

प्रेषणा । स्त्री० भृत्यादेर्निकृष्टस्यप्रवर्तनायाम् । आज्ञायाम् ॥

प्रेषित: । त्रि० प्रभृते । प्रेरिते । प्रस्थापिते । प्रतिशिष्टे । पठाया० इति भा० ॥

प्रेष्ठ: । त्रि० प्रियतमे । अयमेषामतिशयेनप्रिय: । प्रियस्थिरेत्यादिनेष्ठनिसाधु: ॥

प्रेष्ठा । स्त्री० प्रेयस्याम् ॥ प्रसृतायाम् ॥

प्रेष्य: । त्रि० विधेये । सेवके । भृत्ये ॥ प्रेष्यते । ईषगत्यादिषुवा । ण्यत् । गुण: ॥

प्रैयङ्गवीनम् । न० प्रियङ्गुक्षेत्रे । प्रियङ्गूणांभवनंक्षेत्रम् । धान्यानांभवनेक्षेत्रेखञ् ॥

प्रैष: । क्लेशे ॥ मर्दने ॥ उन्माने ॥ विधौ ॥ प्रेषणे ॥ प्रेषणम् । इषेर्भावेघञ् । प्रादूहेतिवृद्धि: ।

प्रैष्य: । त्रि० प्रेष्ये ॥ प्रेष्यते । इषु इच्छायाम् । इषगतौ० आभीक्ष्ण्येच । ण्यत् । प्रादूहेतिवृद्धि: ॥

प्रोक्त: । त्रि० कथिते ॥ प्रकर्षेण० अध्यापनेन० अर्थव्याख्यानेनवाउक्त: प्रकाशित: ॥

प्रोक्षणम् । न० सेचने ॥ वधे । यज्ञार्थपशुहिंसने ॥ प्रकृष्टमुक्षणम् । उक्षसेचने । ल्युट् ॥

प्रोक्षणी । स्त्री० जलक्रीडाविशेषे । क्रीटाखेलना० इ० भा० ॥ प्रोक्षणी

भिरुद्वेजितामृद्दतिप्रयोगात् ॥

प्रोक्षित: । त्रि० निहते । यज्ञे हतपशौ । उपसम्पन्ने । यज्ञार्थमन्त्रै : संस्कृतमांसादौ ॥ यथा । भक्षयेत् प्रोक्षितंमांसं सकृद्ब्राह्मणकाम्यया । दैवेनियुक्त : श्राद्धेवानियमेतुविवर्ज्जयेत् । आरण्यानामिदानींतनप्रोक्षणापिचानास्तीत्युक्तमहाभारते । यथा । आरण्या: सर्वदैवत्या : प्रोक्षिता : सर्वशोमृगा: । अगस्त्येनपुराराजन्मृगयायेनपूज्यते०इति । सिक्ते ॥ प्रोक्षतेस्म। उक्ष० । क्त : । मन्त्रसंस्कृते ॥

प्रोच्छलत् । त्रि० उद्गच्छति । उच्छलता०इ०भा० ॥

प्रोञ्छनम् । न० प्रवर्ज्जने । लोपने । पूञ्छना०इ०भा० ॥

प्रोज्जासनम् । न० मारणे ॥

प्रोज्झित : । त्रि० त्यक्ते ॥

प्रोणठ: । पुं० कटकोले । पतद्ग्रहे ॥

प्रोतम् । न० वस्त्रे । वाससि ॥ त्रि० खचिते । व्याप्ते ॥ गुम्फिते । ग्रथिते ॥ स्यूते । प्रविष्टे ॥ प्रगते । प्रतिष्ठिते ॥ प्रक्षिप्ते ॥ पटेतिर्यक्तन्तौ ॥ वहिर्व्याप्ते ॥ प्रपूर्वाद्वेञ : कर्मणिक्त: । यजादित्वात्सम्प्रसारणम् ॥

प्रोतोत्सादनम् । न० छत्रे । वस्त्रकुट्टिमे ॥

प्रोत्फल : । पुं० सिंहलाख्या । तालवृक्षसदृशवृक्षविशेषे । कुडी०क० डा०इ०गौ०भा० ॥

प्रोत्फुल्ल : । त्रि०विकसिते ॥

प्रोत्साह : । पुं० प्रकृष्टोद्यमे ॥

प्रोथ: । पुं० कट्याम् ॥ सिचये । शाटके ॥ स्त्रीगर्भे ॥ छागलेवस्त्रे ॥ गह्वरे ॥ पुं०न०घोणायाम् । अश्वनासिकायाम् ॥ त्रि०अध्वगे ॥ प्रथिते ॥ प्रोथति । प्रोथृपर्याप्तौ । पुंसी तिघ : । प्रवतेवा । प्रुङ्गतौ । तियपृष्ठगूथयूथप्रोथा० : इ०थक् । निपातनाद्गुण : ॥

प्रोद्यत : । त्रि० सोद्यमे ॥

प्रोष : । पुं० सन्तापे

प्रोषित : । त्रि० प्रवासगते । विदेशस्थे ॥ अपगते ॥

प्रोषितभर्तृका । स्त्री० विदेशस्थभर्तृकायाम् ॥ हास्यंपरगृहेयानं-समाजोत्सवदर्शनम् । क्रीडांशरीरसंस्कारंत्यजेत्प्रोषितभर्तृका ॥ प्रोषितोभर्त्तायस्या : ॥ स्त्रीयादिनायिकाभेदे ॥ देशान्तरेगतेपत्यौसन्तापाकुलाप्रोषितभर्तृकेतिलक्षणम् ॥

प्रोष्ठ : । पुं० गवि ॥ शफर्याम् । प्रोष्ठीमत्स्ये ॥ प्रकृष्टओष्ठोऽस्य।ओत्वोष्ठयो : समासेवा ॥

प्रोष्ठपद : । पुं० भाद्रमासे ॥

प्रोष्ठपदा । स्त्री० पूर्वभाद्रपदोत्तरभाद्रपदयोः ॥ प्रोष्ठोगौस्तस्येवपादायासाम्‌ सुप्रातसुश्वसुदिवशारिकुक्षीत्यादिनाबहुव्रीहावच्‌०पक्षाऽन्तनिपातितः ॥

प्रोष्ठपदी । स्त्री० भाद्राम्पूर्णिमायाम्‌ ॥

प्रोष्ठपाद्‌ः । पुं० प्रोष्ठपदासुजाते ॥ सन्धिवेलेत्यादिनाऽण्‌ । जेप्रोष्ठपदानामित्युत्तरपदस्याचामादेरचोवृद्धिः ॥

प्रोष्ठी । स्त्री० शफरे । शफर्याम्‌ । वैवरीमत्स्ये० सहरी० पोठी० पूठी०. इ०भा०प्र०मत्स्ये ॥ प्रोष्ठीतिक्ताकटुः स्वादुः शुक्रघ्नीकफवातजित्‌ । स्निग्धास्यकण्ठरोगघ्नीरोचनीचलघुःस्मृता ॥ प्रकृष्टश्रोष्ठोस्याः । श्रोत्वोष्ठयोः समासेवा । नासिकोदरोष्ठेति०जातेरितिङीष्‌ ॥

प्रोष्य । अ० देशान्तरेउषित्वेत्यर्थे ॥

प्रोह्‌ः । पुं०गजाङ्घ्रौ । हस्तिपादे ॥ पर्वणि । गजचरणपर्वणि ॥ प्रोहश्चरणपर्वणीतित्रिकाण्डशेषः ॥ त्रि०निपुणे०तर्के ।

प्रौढः । पुं० वत्सरे ॥ त्रि० प्रगल्भे ॥ प्रवृद्धे । वर्द्धिते । एधिते ॥ निपुणे । प्रोह्यतेस्म । वह० । क्तः सम्प्रसारणम्‌ । प्रादूहेतिवृद्धिः ॥

प्रौढपाद्‌ः । पुं० आसनारोपितपादतले । आसनोपरिपादतलद्वयसंयोगपूर्वकोपवेष्टरि ॥ वस्त्रादिनाकृतपृष्ठजानुजङ्घाबन्धे । वस्त्रादिद्वारापृष्ठजानुजङ्घाद्वयदृढबन्धनपूर्वकोपवेष्टरि । यथा । आसनारूढपादस्तुजानुनोर्जङ्घयोस्तथा । कृतावसक्थिकोयस्तुप्रौढपादः सउच्यते ॥ स्नानमाचमनंहोमंभोजनंदेवताऽर्चनम्‌ । प्रौढपादोनकुर्वीतस्वाध्यायंपितृतर्पणम्‌ ॥ इतिकात्यायनः ॥ अनेकोदाच्चेदारुशिलेभूमिसमेइष्टकासङ्कीर्णेभूतादूतिबौधायनवचनात्तथाविधेआरूढपादोपिकुर्यात्‌ । इत्याह्निकतत्त्वम्‌ ॥

प्रौढा । स्त्री० नायिकाभेदे । चिरंस्याम्‌ । श्यामायाम्‌ ॥ यथा । बालातुतरुणीप्रौढावृद्धाभवतिनायिका । गुणयोगेनरन्तव्या नारीवश्याभवेत्तदा ॥ त्रिंशद्वर्षादूर्ध्वम्पञ्चपञ्चाशद्वर्षपर्यन्तंप्रौढावस्था । यथा । आषोडशीभवेद्बालातरुणीत्रिंशतामता । पञ्चपञ्चाशतोप्रौढा भवेद्वृद्धाततः परम्‌ ॥ आसांवशत्वकारणंयथा । अलङ्कारादिभिर्बाला तरुणीरतियोगतः । प्रेमदानादिभिः प्रौढा वृद्धाचदृढताडनात्‌ ॥ आसांरमणेगुणदोषायथा । बालातुप्राणदाप्रो

क्वातरुणीप्राणहारिणी । गौढाकरो तिश्चरत्वंचश्चामरणदाभवेत् ॥ मुग्धा दित्रिविधान्तर्गतप्रगल्भायांनायिकायाम् ॥ स्मरमन्दीकृतव्रीडाप्रौढासंपूर्णयौवना ॥

प्रौढि : । स्त्री० उत्साहे । प्रगल्भतायाम् ॥ उद्यमे । उद्योगे । कियदेतिकायाम् ॥ सामर्थ्ये ॥

प्रौष्ठपद : । पुं० भाद्रमासे । प्रौष्ठपदीपौर्णमास्यस्मिन् । सास्मिन्पौर्णमासोत्यण् ॥

प्रौष्ठपदिक : । पुं० प्रोष्ठपददेवताके ॥ प्रोष्ठपदोदेवतास्य । महाराजप्रोष्ठपदाट्ठञ् ॥

प्रौष्ठपदी । स्त्री० भाद्रपौर्णमास्याम् ॥ प्रौष्ठपदाभि : पूर्वभाद्रपदोत्तरभाद्रपदाभिर्युक्तापौर्णमासी । नक्षत्रेणयुक्त : कालइत्यण् । ङीप् ॥

प्रौह : । पुं० प्रोहे ॥ प्रकर्षेणऊह : । वृद्धि : ॥

प्लच : । पुं० जटिनि । पर्कट्याम् । पाखर० इ० प्र० वृत्ते ॥ प्लच : कषाय : शिशिरोव्रणयोनिगदापह : । दाहपित्तकफास्रघ्न : शोथहारक्तपित्तहृत् ॥ गर्दभाण्डे । कन्दराले । गैंडो० इ० वृत्ते ॥ कुञ्जराशने । अश्वत्थे ॥ पचके । सर्पान्तरे० । प्लुष्यति । प्लुष० । प्लुषेरच्चोपधाया इतिस : ॥ प्रक्षरति० वा० । क्षरसञ्चलने । अन्यत्रापीतिड : । कपिलकादि : ॥ यद्वा । प्लच्यते । प्लचभक्षणे । कर्मणिघञ् । प्लचत्यधोगच्छति वा । अच् ॥ द्वीपविशेषे ॥ जम्बुद्वीपस्यविस्ताराद्विगुणेनसमन्तत : । संवेष्टयित्वाक्षीरोदंप्लचद्वीपोव्यवस्थित : ॥ प्लचद्वीपेचविप्रेन्द्रा : सप्तासन्कुलपर्वता : । ऋज्वायता : सुपर्वाण : सिद्धसङ्घनिषेविता : ॥ गोमेदइत्यस्यैवनामान्तरम् ॥

प्लचसरस्वती । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥

प्लचोदुम्बर : । पुं० तीर्थविशेषे ॥

प्लव : । पुं० प्लवने । प्लुतौ ॥ भेले । भेलके । डोंगा० इ० प्र० जलतरणसाधने ॥ भेके । दर्दुरे ॥ अवौ ॥ श्वपचे । चांडाले । कपौ । मर्कटे ॥ जलकाके कुलके ॥ प्रवणे । क्रमनिम्नमहीभागे पर्कटीद्रुमे । कारण्डवखगे ॥ शब्दे । प्रतिगतौ ॥ म्लेच्छजातौ ॥ जलान्तरे ॥ जलकुक्कुटे । हंसादिजलचरपक्षिषु ॥ तेयथा । हंससारसकाचाक्षवकक्रौञ्चशरारिका : नन्दीमुखीसकादम्बाबलाकाद्या : प्लवा : स्मृता : ॥ प्लवन्तेसलिलेयस्मात्तेतस्मात्प्लवा : स्मृता : ॥ प्लवा : पित्तहरास्निग्धामधुरागुरवोहिमा : । वातश्लेष्मप्रदाश्चापिबलशुक्रकरा: सरा:

॥ ३५ वत्सरवि० । दुर्भिक्षंजायतेसर्वामेदिनीपुष्यतिप्रियं । प्लवेप्लवन्तितोयानि पीडितामानवाभुवि ॥ ३५ न० कैवर्तीमुस्तके गन्धतृणे ॥ प्लवते प्लुङ् । अच् ॥ यद्वा । प्लवनम् प्लुङ्गतौ । ऋदोरप् । प्लूयतेऽनेनवा ॥

प्लवक : । पुं० खड्गधारादिनर्त्तके । कीलके ॥ चण्डाले ॥ प्लक्षे ॥ भेके ॥

प्लवग : । पुं० कपौ । वानरे ॥ भेके ॥ मण्डूके ॥ सूर्य्यस्यसारथौ ॥ शिरीषवृक्षे ॥ सुर्मतिमाम्नोर्देहविशेषस्यध्वजे ॥ प्लवेनगच्छति । गम्लृ० अन्येभ्योपौत्यन्ये ष्वपीतिवाड : ॥

प्लवगति : । पुं० भेके । मण्डूके ॥

प्लवङ्ग : । पुं० प्लवगे । शाखामृगे ॥ प्लक्षवृक्षे ॥ ४१ ॥ वत्सरे ॥ तृणधान्यानिपीडान्तेग्रीष्मे वर्षतिवासव: प्लवङ्गपीडिता : सर्वा :.प्रजाश्चसुरवन्दिते ॥ ४१ ॥ प्लवनम्०प्लव : । प्लुङोप् । प्लवेनगच्छति । गम्लृ० अन्येभ्योपौत्यन्ये ष्वपीतिवाड : । गमश्चे तिखच् । खच्चड्डिद्वा । मुमागम : ॥ मृगे ॥

प्लवङ्गम : । पुं० मण्डूके ॥ शाखामृगे प्लवे नप्लुत्यागच्छति । गम् लृ० । गमश्चे तिखच् । मुमागम : ॥ मात्रावृत्तान्तरे ॥ यथा षट्कलमादि गुरुं प्रथमङ्कुरुसन्ततम्० पञ्चकल स्ततोपिचतुष्कलसङ्गतम् । नायकमथचतुर्थमितोगुरुमन्तके०एकाधिंकविंशति : प्लवङ्गमवृत्तके ॥ यथा । विष्णुविरञ्चिदिवाकरवासववंदितम्० विस्मृतविषयविषादकमुनिजनसेवितम् । चञ्चलयातुलितञ्चसुखंनहिकामये० शङ्करपादसरोजरज : परिभावये ॥ इति ॥

प्लवन : । त्रि० प्रवणे । क्रमनिम्नभूमौ ।

प्लवमान : । त्रि० तरति ॥ तैरत० तैरता० इ० भा० ॥

प्लविक : । त्रि० भेलेनतरमाणे ॥ प्लवेनतरतिनौद्व्यचष्ठन् ।

प्लाक्षम् । न० प्लक्षफले ॥ प्लक्षस्यफलम् । प्लक्षादिभ्योण् । विधानसामर्थ्यात् तस्यफलेनलुक् ॥

प्लावनम् । न० द्रवद्रव्यस्योर्द्ध्वप्रापणे । उच्छलना ० उवटाना० इ० भा ० ॥ य० । तापनंघृततैलानांप्लावनंगोरसस्यच । तन्मात्रमुहृतंशुध्येत्कठिनन्तुपयोदधि ॥ मज्जने । बहुतरजलसंयोगे ॥

प्लावित : । त्रि० जलादिमग्नस्थानादौ ॥ सिक्ते ॥

प्लिहा । पुं० प्लीहरोगे । गुल्मे ॥ यथा । यकृत्प्लिहाग्लाग्निमुखादिवह्निपन्नितिवैद्यकम् ॥

प्लीहघ्न : । पुं० रोहिणि रोहितके ॥

। दाडिमपुष्पके । रोहडागाच्छ० इ० गौ० भा० प्र०वृत्त ॥

प्लीहा । पुं० गुल्मे । कुक्षिवामपार्श्वस्थमांसखण्डे । पिल्ली० तापतिल्ली ०इ०भा० ॥ शोणिताज्जायते प्लीहा वामतोहृदयादध : । रक्तवाहिशिराणांसमूलेख्यातोमहर्षिभि : ॥ विदाह्यभिष्यन्दिरतस्यजन्तो : प्रदुष्टमत्यर्थमसृक् कफश्च । प्लीहाभिवृद्धिंकुरुत: प्रवृद्धौतं प्लीहसंज्ञं गदमामनन्ति । प्लीहते । प्लिहगतौ । श्वन्-उक्षन्-पूषन्-प्लीहन्नित्यादिनासाधु : ॥

प्लीहशत्रु : । पुं० दाडिमपुष्पके । रोहितवद्रुमे ॥ स्वल्पफलाम्बुपायाम् ॥ शरपुङ्खे ॥ प्लीह : शत्रु: ॥ विभीतके कोकिलाक्षे० ।

प्लीहघ्नी । स्त्री० अश्वत्थफलायाम् । इवुषायाम् ॥

प्लीहा । स्त्री० प्लीहरोगे ॥ यकृत् प्लीहेचसम्बद्धे० इतिप्रयोगात् ॥

प्लीहारि : । पुं० अश्वत्थवृक्षे । प्लीहायाअरि : ॥

प्लीहाशत्रु : । पुं० प्लीहघ्ने ॥ कोकिलाक्षे० ॥

प्लुषि : । पुं० अग्नौ ।' प्लोषति प्लुष० । प्लुषिकुषिशुषिभ्य : क्सि : ॥

प्लुत : । पुं० त्रिमात्रवर्णे ॥ न० अश्वगतिविशेषे ॥ त्वरयाझम्पेनाश्वगतौ ॥ उत्पतने ॥ तिर्य्यग्गतौ । त्रि० आप्लुते ॥ प्रसृते ॥ झम्पगतियुक्ते प्लवनम् । प्लुङ्गतौ ॥ भावेक्त: ॥

प्लुति । स्त्री० प्लवने ॥

प्लुष : । पुं० दहने ।

प्लुषि : । पुं० पुत्तिकायाम् । अल्पमशके ॥

प्लुष्ट: । त्रि० दग्धे ॥ प्लुष्यतेस्म । प्लुषदाहे । क्त : यस्येतिनेट् ॥

प्लोष : । पुं० कोपे दाहे ॥ प्लोषणम् प्लुष० । घञ् ॥

प्सा । स्त्री० भक्षणे ॥

प्सातम् । त्रि० भक्षिते ॥ प्सायतेस्म । प्साभक्षणे । क्त : ।

प्सानम् । न० भोजने ॥

०*—‡—*०

फ : । पुं० पवर्गद्वितीयाक्षरे ॥ यक्षसाधने ॥ स्फाने ॥ झञ्झावाते ॥ वर्द्धके ॥ जंभायाम् ॥ स्फुटे ॥ फलप्राप्तौ । न० रूक्षोक्तौ ॥ फूत्कृतौ ॥ निष्फलभाषणे ॥

फक्किका । स्त्री० पूर्वपक्षे । असद्व्यवहारे । चौर्ये । फांकी० इ० भा० ॥ न्यायसम्बन्धिव्याख्याविशेषे ॥

फञ्जिका । स्त्री० भार्ग्याम् । ब्राह्मणयष्टिकायाम् ॥ भनक्तिरोगान् । भञ्जोआमर्दने ॥ ण्वुल् । पृषोदरादि : देवताडे ॥ दुरालभायाम् ॥

फञ्जिपत्रिका । स्त्री० आखुपर्ण्याम् ॥

फञ्जी । स्त्री० भार्ग्याम् ॥ भनक्तिरोगान् । भञ्जो० । अच् । पृ० गौ० ङीष् ॥

फट् । अ० अनुकरणशब्दे ॥ विघ्ननिराकृतौमन्त्रे ॥

फटा स्त्री० फणे ॥ दम्भे ॥ स्फुटति । स्फुटविकसने । चु० । णिज भावे० पचाद्यच् । पृषोदरादि : ॥

फडिङ्गा । स्त्री० झिल्लिकायाम् ॥

फण : । पुं० फणायाम् ॥ फणति । फणगतौ । पचाद्यच् ॥ फटायान्तु फणाद्वयोरित्यमर : । शशोर्णंकारणंफणमितिक्लीवकाण्डे चन्द्रगोमी ॥

फणकर : । पुं० भुजङ्गे ॥

फणधर : । पुं० सर्पे ॥

फणधरधर : । पुं० शिवे ॥

फणभारी । फणाभृति ॥

फणभृत् ।) पुं०) सर्पे ॥
फणवान् ।)

फणा । स्त्री० सर्पविस्तृतमस्तके फटायाम् ॥ फणति । फण० अच् । टाप् ॥

फणाकर : । पुं० सर्पे । भुजङ्गमे ॥ फणाकरोऽस्य ॥

फणाधर:) पुं० सर्प्पकुम्भीनसे ।
फणाभर:) हिरसने ।

फणावान् । पुं० श्वसनाशने । विषाऽऽश्ये । सर्पे ॥ फणास्त्यस्य । मतुप् ॥

फणिकेसर : । पुं० नागकेशरे ॥ फणिसंज्ञक : केसर : ।

फणिखेल : । पुं० भारतीपक्षिणि गरुद्योधनि । भार० इ०गौ०भा० ॥

फणिजिह्वा । स्त्री० महाशतावर्याम् ॥ महासमङ्गायाम् ॥ सारिकायाम् ॥

फणिज्झक : । पुं० प्रस्थपुष्पे । मरुवा० इ० भा० फणिजातोऽस्मात्० फणाभपत्रपुष्पत्त्वात् । फणीउज्झकोवर्जकोऽस्येतिकेचित् ॥ उभयत्रपृषोदरादि : ॥ स्त्री० रामदूत्याम् ॥

फणी । पुं० सर्पे ॥ फणाऽस्ति । व्रीह्यादित्वादिनि : ॥ सर्पिण्यामोषधौ ॥

फणिप्रिय : । पुं० वायौ ॥

फणिफेन : । पुं० अहिफेने ॥

फणिभुवनम् । न० पाताले ॥

फणिवल्ली । स्त्री० नागवल्ल्याम् ॥

फणिहन्त्री । स्त्री० रास्नायाम् । गन्धनाकुल्याम् ॥

फणिहृत् । स्त्री० क्षुद्रदुरालभायाम् ॥

फणीश्वर : । पुं० अनन्ते ॥ फणिनामीश्वर : ॥

फण्ड : । पुं० जठरे ॥

फत्कारी । पुं० पक्षिमात्रे ॥

फरम् । न० फलके ॥

फरुवकम् । न० पूगपात्रे ॥

फर्फरीकः। पुं॰ चपेटायाम्। न॰ मार्दवे॥

फर्फरीका। स्त्री॰ पादुकायाम्॥

फलः। पुं॰ कुटजवृक्षे॥

फलम्। न॰ जातीफले॥ सस्ये। वृक्षादीनांफले॥ फलेषुपरिपक्कंयद्गुणवत्तदुदाहृतम्। बिल्वादन्यत्रविज्ञेयमामंतद्धिगुणाधिकम्॥ फलेषुसरसंयत्स्याद्गुणवत्तदुदाहृतम्। द्राक्षाबिल्वशिवादीनांफलंशुष्कंगुणाधिकम्॥ फलतुल्यगुणंसर्वंमज्जानमपिनिर्दिशेत्। फलंहिमाग्निदुर्वातव्यालकूटादिदूषितम्। अकालजंकुभूमीजंपाकातीतंनभक्षयेत्। पाकमतिक्रम्यशटितम्॥ व्युष्टौ॥ लाभे॥ यथा। अग्निहोत्रफलावेदादत्तभुक्तफलंधनम्। रतिपुत्रफलादाराःशीलवृत्तफलंश्रुतमितिवह्निपुराणेऽग्निवाक्यम्॥ त्रिफलायाम्॥ कक्कोले॥ शस्त्राग्रे। वाणाग्रे॥ फलके॥ निरीषे। फाले॥ दाने॥ मुष्के॥ यथा। अफलोभुज्यतेमेषःसफलस्तुनभुज्यते। इतिरामायणम्॥ हेतुकृते। हेतूत्थे। साधननिष्पाद्ये। काम्ये॰स्वर्गादौ। अभिसन्धीयमाने॰ शरीरग्रहणे। मायामये॥ फलत्वात्तयालयमदर्शनंगच्छतीतिनिरुक्तेः॥ तच्चफलंकर्मणस्त्रिविधत्वात्त्रिविधम्। पापस्यानिष्टंफलंनारकतिर्यगादिलक्षणम्॥ २॥ पुण्यस्येष्टंफलंदेवादिलक्षणम्॥ १॥ मिश्रस्यतुपापपुण्ययुगलस्यमिश्रम्॰ इष्टानिष्टसंयुक्तम्मानुष्यलक्षणम्३ कर्माधीनेपुत्रपशुस्वर्गादिलक्षणेविनश्वरे॥ जीवःकर्मफलंभुङ्क्ते आत्मानिर्लिप्तएव। आत्मनः प्रतिबिम्बस्वदेहीजीवःसएवच॥ षड्विधलिङ्गेषुचतुर्थलिङ्गे। प्रकरणप्रतिपाद्यात्मज्ञानस्यतदनुष्ठानस्यचतत्रतत्रश्रूयमाणेप्रयोजने॥ यथाछान्दोग्येषष्ठेप्रपाठके॰आचार्यवान्इत्यादिवाक्येन॰ अद्वितीयवस्तुज्ञानस्यतत्प्राप्तिःप्रयोजनंश्रूयते॰इति॥ प्रवृत्तिदोषजनितार्थःफलम्॥ २०॥ इतिगोतमः। अत्रचमुख्यंफलंसुखदुःखोपभोगः। तथाचभाष्यम्। सुखदुःखसंवेदनंफलम्। तत्रचधर्माधर्मावृत्तेःप्रयोजकत्वात्॰तत्रचदोषस्यहेतुत्वात्॰ प्रवृत्तिदोषजनितेत्युक्तम्। लक्षणन्तुसुखदुःखान्यतरसाक्षात्कारइति। गौणफलन्तुशरीरादिकंसर्वमेव। तथाचभाष्यम्। तत्पुनर्देहेन्द्रियबुद्धिषुसतीषुभवतीति। सहदेहेन्द्रियादिभिःफलमभिप्रेतम्। तथाहि। प्रवृत्तिदोषजनितोर्थःफलमेतत्सर्वंभवतीति। इत्यङ्गजन्यत्वमेवफलत्वम्। प्रवृत्तिदोषजनितइतितुनिर्वेदोपयो

गादुक्तम् २० ॥ नियतोत्तरभाविनि ॥ फलति । फलनिष्पत्तौ० त्रि फलाविशरणेवा । पचाद्यच् ॥ फलं द्विविधम् । सातिशयंनिरतिशयञ्च । तत्रसातिशयंस्वर्गादि०निरतिशयं मोक्ष : सचपरमानन्दस्वरूप : ब्रह्मणस्तद्रूपत्वात् ॥ फलंफलेधनेबीजे निष्पत्तौभोगलाभयो : । सस्ये इति केशव: ॥ फलेच्छासाधनंसंक्रामति ।

फलक : । पुं० न० चर्म्मणि । फले । ढाल० इ० भा० ॥ फलति । त्रि-फला० । क्षुद्रादिभ्योवुन् । पुं० दारुघटितदीर्घासने । फला०पट्टा० पटड़ा० इ० भा० ॥ काष्ठादिपट्टके ॥ यथा । पाण्डुलिखितफलकेभूमौ वाप्रथमंलिखेत् । ऊनाधिकन्तुसं शोध्यपश्चात्पत्रे निवेशयेत् ॥ इति ॥ अस्थिखण्डे ॥ नागकेसरे ॥ रजकस्यपट्टे ॥ शाल्मलिफलकेश्लक्ष्णेनि-ज्यादासांसिनेजक : । नचवासांसि वासोभिर्निर्हरेन्नचवासयेत् ॥

फलकपाणि : । त्रि० चर्मिणि । फलकधारिणि । ढलैत० इ० भा० ॥ फलकंपाणौयस्य ॥

फलकी । पुं० फलु इ० गौ० प्र० मत्स्ये ॥ त्रि० फलकान्विते ॥

फलकीतीर्थम् । न० तीर्थविशेषे ॥

फलकृष्ण : । पुं० पानीयामलके ॥

फलकेशर : । पुं० नारिकेलवृक्षे ॥

फलकोषक : । पुं० अण्डकोषे ॥

फलग्राही । पुं० वृक्षे । त्रि० फलग्रहणकर्त्तरि ॥

फलचमस: पुं० दधिमिश्रितवटत्वक् चूर्णे ।

फलचोरक : । पुं० चोरकनामगन्धद्रव्ये ॥

फलत्रयम् । न० द्राक्षापरूषकाश्मरीषु ॥ त्रिफलायाम् ॥ फलानांत्रये ॥

फलत्रिकम् । न० त्रिफलायाम् ॥ हरीतक्यादित्रये ॥ फलानांत्रिकम् ॥

फलद : । पुं० ईश्वरे ॥ वृक्षे ॥ त्रि० फलदातरि ।

फलपञ्चाम्लम् । न० अम्लपञ्चफले ॥

फलपाक : । पुं० पानीयामलके ॥ करमर्द्दके ॥

फलपाकान्ता । स्त्री० धान्यकदल्यादोषधौ ॥ फलपाकइवान्तोयस्या: ॥

फलपाकी । पुं० गर्दभाण्डे ॥

फलपुच्छ : । पुं० वरंडालौ ॥

फलपुष्पा । स्त्री० पिण्डखर्ज्जूर्य्याम् ॥ द्रोणपुष्प्याम् । गुम्मा० इ० भा० ॥

फलपूर : । पुं० बीजपूरे । बिजौरा० इ० भा० । फलेनपूर्य्यते । पूरी० । इगुपधेतिक : ॥ कर्म्मणिवञ्त्वा ॥

फलपूरक : । पुं० कोलङ्के । बीजपूरे ॥

फलप्रद : । पुं० ईश्वरे ॥ धनेदानेन नष्टेपितत्फलप्रदईश्वर : । यतोस्तितेनदातारंतंप्रशंसन्तिवैदिका :

॥ नापूर्वं फलदं तस्मिन्मानाभावात्फलं पुन: । ईशादप्युपपन्नत्वान्नैवापूर्वस्य कल्पकम् । सेव्यादातु: फलप्राप्तिर्दृश्यतेनत्वपूर्व्वत: । दानादिक्रियया सेव्यादीशात्तद्वत्फलं भवेत् ॥

फलप्रिया । स्त्री० प्रियङ्गौ ॥

फलभूमि: । स्त्री० कर्मफलभोगस्थाने ॥ यथा । भरतान्यैरावतानि विदेहाश्च कुरून्विता: । वर्षाणि कर्म्मभूम्य: स्यु: शेषाणि फलभूमय इति हेमचन्द्र: ॥

फलमुख्या । स्त्री० पिण्डखर्जूरे ॥ अजमोदायाम् ।

फलमुद्गरिका । स्त्री० पिण्डखर्जूरे ॥

फललक्षणा । स्त्री० प्रयोजनवत्यां लक्षणायाम् ॥ यथा व्यङ्ग्यस्य गूढागूढत्वाद्द्विधास्यु: फललक्षणा: इति साहित्यदर्पण: ॥

फलवान् । त्रि० फलिनि । फलसहित वृक्षे ॥ फलिनं ॥ फलवत् सन्निधावफलं तदङ्गम् ॥ फलान्यस्यसन्ति । मतुप् ॥

फल र्तुलम् । न० कालिङ्गे ॥

फलविषय: । त्रि० फलव्याप्ये ॥ अनात्मनि ॥

फलवृत्तक: । पुं० पनसे ॥

फलव्याप्यत्वम् । न० वाह्येन्द्रियसन्निकृष्टार्थाकारवाह्यधीपरिणामावच्छिन्नचिदंशकृत० प्राकट्याश्रयत्वं ॥ फलवृत्तिप्रतिबिम्बितचिदाभासस्य व्याप्यत्वमित्यर्थ: ॥

फलशाकम् । न० षड्विधशाकान्तर्गतफलरूपशाके ॥

फलश्रेष्ठ: । पुं० आम्रे ॥ फलेषु श्रेष्ठ: ॥ तद्वृक्षे ॥

फलषाडव: । पुं० दाडिमे ॥

फलशैशिर: । पुं० वदरवृक्षे ॥

फलश्रुति: । स्त्री० कर्म्मप्रवृत्तिनिमित्तप्रलोभजनकवाक्ये ; कर्मफलश्रवणे । यथा । फलश्रुतिरियंनॄणां श्रेयोरोचनंपरम् । श्रेयोविवक्षया प्रोक्तं यथाभैषज्यरोचनम् ॥ अपि च । वेदोक्तमेवकुर्वाणोनि: सङ्गोर्पित मीश्वरे । नैष्कर्म्यां लभतेसिद्धिंरोचनार्था फलश्रुति: ॥

फलस्नेह: । पुं० अक्षोटवृक्षे ॥

फलहारी । स्त्री० काल्याम् ॥

फला । स्त्री ० भिञ्भिरिष्टाक्षुपे ॥

फलाढ्या । स्त्री० काष्ठकदल्याम् ॥

फलाध्यक्ष: । पुं० राजादने । क्षीरिकायाम् । खिरणी० इ० भा० ॥ फलानामध्यक्ष: ॥

फलादन: । पुं० शुके । कीरे । सूआ० इ० प्र०पक्षिणि । त्रि०फणं फलानिवाअदनंयस्य तस्मिन् ॥

फलान्त: । पुं० वंशे ॥ फलेनफलैर्वा अन्तोयस्य ॥

फलाम्ल:। पुं० अम्लवेतसे ॥ न० वृक्षाम्ले ॥

फलाशन:। पुं० शुकपक्षिणि ॥ त्रि० फलभक्षके ॥

फलासव:। पुं० फलरसविकृतीसुराप्रभेदे ॥

फलि:। पुं० फलुइ इ० प्र० मत्स्ये ॥

फलिका। स्त्री० निष्पाव्याम् ॥

फलित:। पुं० वृक्षे ॥ न० शैलेये। शिलापुष्पे ॥ त्रि० सफले। सञ्जातफले ॥ फलानिसञ्जातान्यस्य। तारकादित्वादितच् ॥

फलितार्थ:। त्रि० निष्कृष्टार्थे ॥ फलितश्चासावर्थश्च ॥

फली। त्रि० फलवति ॥ फलान्यस्यसन्ति। अतइनि: ॥

फलिन:। त्रि० फलवति ॥ विद्यमानफले। फलान्यस्यसन्ति। फलबर्हाभ्यामिनच् ॥ पुं० पनसे फलवतिवृक्षेच ॥ इतिराजनिर्घण्ट: ॥

फलिनी। स्त्री० प्रियङ्गुवृक्षे। अग्निशिखावृक्षे ॥ नाम्नलक्षणोङीप् ॥

फली। स्त्री० प्रियङ्गुवृक्षे ॥ गौरादित्वान्ङीष् फलिनस्थे ॥

फलीकरणम्। न० तुषे ॥

फलीश:। पुं० पारिशे ॥

फलूष:। पुं० लताप्रभेदे ॥

फलेग्रहि:। पुं० यथाकालफलधरे। अवन्ध्यवृक्षे ॥ त्रि०फलग्रहणकर्त्तरि ॥ फलानिगृह्णाति। ग्रह०। फलेग्रहिरात्मम्भरिश्चेति उपपदस्य एदन्तत्वं ग्रहेरिन्प्रत्ययश्चनिपात्यते ॥

फलेन्द्र:। पुं० राजजम्ब्वाम्। फरेंदा० इ०भा० ॥

फलेपुष्पा। स्त्री० द्रोणपुष्प्याम् ॥

फलेप्सु:। त्रि० सकामेजने ॥ फलंप्राप्तुमिच्छतीतितथा ॥

फलेरुहा। स्त्री० पाटलायाम्। पाटलिवृक्षे ॥ फलेरोहति। इगुपधेतिरुहे: क:। तत्पुरुषेकृतीत्यलुक् ॥

फलोत्तमा। स्त्री० काकलीद्राक्षायाम। निर्बीजायाम्। किस्मिस०इ० भा० ॥

फलोत्पत्ति:। पुं० आम्रवृक्षे ॥

फलोदय:। पुं० लाभे ॥ त्रिदिवेशालये ॥ फलस्यउदय: अस्मिन्वा ॥

फल्गु:। पुं० विसारिताङ्गे ॥

फल्गु:। स्त्री० गयास्थनद्याम् मलव्याम्। काकोदुम्बरिकावृक्षे ॥ गुलाल०फाग०इ०प्र०रंगप्रभेदे ॥ मिथ्यावाक्ये ॥ त्रि०तुच्छे। असारे ॥ यथा। जगमाजगतिजगजगदेतद्तिफल्गु। धनलोभमपहायनमप्रभनयनाय ॥ फलतिञिफलाविशरणे०फलनिष्पत्तौवा। फलिपाटीतिसाधु: ॥

फलगुतीर्थम् । न० गयानद्याम् ॥ सार्द्धक्रोशद्वयमानं गयायांपरिकीर्त्तितम् । पंचक्रोशंगयाक्षेत्रं क्रोशमेकंगयाशिर : ॥ तत्रपिण्डप्रदानेन तृप्तिर्भवतिशाश्वती ॥ नागाज्जनार्दनाच्चैवकूपाच्चोत्तरमानसात् ॥ एतद्गयाशिर : प्रोक्तं फल्गुतीर्थंतदुच्यते । तत्रपिण्डप्रदानेनपितॄणांपरमागति : ॥ पृथिव्यांयानितीर्थानियेसमुद्रा : सरांसिच। फल्गुतीर्थंगमिष्यंतिवारमेकंदिनेदिने ॥

फल्गुदा । स्त्री० गयानद्याम् ॥

फल्गुन : । पुं० अर्जुनपाण्डवे ॥ अर्जुनपादपे ॥ फलतिनिष्पादयति फल० फलेर्गुक्चेत्युनन् ०गुगागमश्च ॥ त्रि० फल्गुन्यांजाते ॥ श्रविष्ठाफल्गुनीत्यणोलुक् । लुक्तद्धितलुकि ॥

फल्गुनी । स्त्री० नक्षत्रविशेषे । पूर्वफल्गुन्यो : ॥ काकोदुम्बरिकायाम् ॥ फल्गुन्यांजातायाम् ॥ श्रविष्ठाफल्गुनीत्यणोलुकि०लुकतद्धितलुकीतिस्त्रीप्रत्ययस्यचलुकि० फल्गुन्यषाढामितिट : ॥ टित्वान् ङीप् ॥

फल्गुवाटिका । स्त्री० काकोदुम्बरिकायाम् ॥

फल्गुवृन्तक : । पुं० श्योनाकप्रभेदे ॥

फल्गूत्सव : । पुं० दोलयात्रायाम् ॥

फल्यम् । न० कुसुमे ॥

फल्यकी । स्त्री० फलिमत्स्ये ॥

फलफल : । पुं० सूर्पजवाते ॥

फा: । पुं० वृद्धौ ॥ वर्द्धके ॥ सन्तापे ॥ निष्फलभाषणे ॥

फाटकी । स्त्री०स्फटिकायाम् । फटकिरी इ० भा० ॥

फाणि: । स्त्री० गुडे ॥ करंभे ॥

फाणितम् । न० मत्स्यण्डाम् । राव० इ० भा० यथा । इक्षोरसस्तुय : पक्व : किञ्चिद्गाढोबहुद्रव : । सएवेक्षुविकारेषुख्यात : फाणितसंज्ञया ॥ फाणितंगुर्वभिष्यन्दितं'हणं कफशुक्रकृत् । वातपित्तश्रमान्हन्ति मूत्रवस्तिविशोधनम् ॥ फण्यते । फाणगतौ । ख्यन्त:क्त : ।

फाण्ट : । त्रि० अनायासकृते ॥ पुं० न० कषायविशेषे ॥ क्षुण्णमौषधजातमुष्णोदकेप्रक्षिप्य सद्योभिषुत्यपूत्वायत्पीयतेतत्फाण्टमित्याहु : ॥ यथा । क्षिप्त्वोष्णतोयेमृदित : फाण्टइत्यभिधीयते ॥ अपिच । क्षुण्णद्रव्यपलेसम्यकजलमुष्णं विनि:क्षिपेत् पात्रेचतुष्पलंमितेततस्त्स्रावयेज्जलम् ॥ सोयंचूर्णद्रव : फाण्टोभिषग्भिरभिधीयते ॥ इति वै० प० ॥ फण्यतेस्म । फण० । क्त : । क्षुब्धस्वान्तेतिसाधु : ॥ नवनीतभावात्प्रागवस्थापन्ने द्रव्ये ॥

फालः । पुं॰ महादेवे ॥ बलदेवे ॥ उत्प्लुतौ ॥ पुं॰ न॰ कृषिके । सीरोपकरणे ॥ नवविधदिव्यान्तर्गताष्टमदिव्ये ॥ यथा । आयसंद्वादशपलवटितंफालमुच्यते । अष्टाङ्गुलंभवेद्दीर्घं चतुरङ्गुलविस्तरम् ॥ अग्निवर्णंततस्चौरोजिह्वयालेहयेत्सकृत् । नदग्धश्चेच्छुद्धिमियादन्यथातुसहीयते ॥ चौरोऽत्रगोचौरः । गोचौरस्यप्रदातव्यं तप्तफालावलेहनमितिस्मृतिः ॥ त्रि॰ कार्पासवाससि ॥ फालयति । त्रिफला॰ । ण्यन्तात् पचाद्यच् । फलस्यविकारः । तस्यविकारइत्यण् ॥

फालवहः । पुं॰ हले ॥

फाल्गुनः । पुं॰ गुडाकेशे । पार्थे । अर्जुने ॥ नदीजवृक्षे ॥ अर्जुनभूरुहे ॥ तपस्ये॰ मासि । फागन॰ इ॰ भा॰ ॥ तत्रजातस्यफलम् । प्रियंवदः सज्जनवल्लभस्यपरोपकारीविमलाशयश्च । दातानितान्तंप्रमदाभिलाषीस्यात्फाल्गुनेयस्यजनस्यजन्म । अनन्तपुरे ॥ फलतिनिष्पादयति । फल॰ । फलेर्गुक्चेतिउनन्॰ गुगागमश्च । ततः प्रज्ञाद्यण् ॥ यद्वा । फाल्गुनीपौर्णिमास्यस्मिन् विभाषाफाल्गुनीतिपक्षे॰ अण् ॥

फाल्गुनानुजः । पुं॰ सुरभौ । वसन्तकाले ॥ अर्जुनस्यकनिष्ठभ्रातरि ॥

फाल्गुनिकः । पुं॰ तपस्यमासे । फाल्गुने ॥ फाल्गुनीपौर्णमास्यस्मिन् । विभाषाफाल्गुनीश्रवणाकार्तिकीचैत्रीभ्यः इतिठक् । ठस्येकः ॥

फाल्गुनी । स्त्री॰ तपस्यपूर्णिमायाम् । अत्रगौड़देशीयादोलायात्रांकुर्वन्ति । नरोदोलागतंदृष्ट्वागोविन्दंपुरुषोत्तमम् । फाल्गुन्यांसंयतोभूत्वा गोविन्दस्यपुरंव्रजेत् ॥ अपिच । फाल्गुन्यांक्रीडनंकुर्याद्दोलायांममभूपते इति ॥ पूर्वफल्गुन्याम् ॥ उत्तरफल्गुन्याम् ॥ फल्गुनीभिर्युक्तापौर्णमासी ॥ नक्षत्रेणयुक्तः । ततोङीप् ॥

फिः । पुं॰ पापे । निष्फलवाक्ये ॥ कोपे ॥

फिङ्गकः । पुं॰ कलिङ्गे । भृङ्गे । भूम्याटविहगे । फिङ्गा॰ इ॰गौ॰ भा॰ प्र॰ खगे ॥

फिरङ्गः । पुं॰ रोगान्तरे ॥ द्वीपान्तरे कद्वीपविशेषे ॥ तत्रत्यजने ॥ यथा । पूर्वाम्नायेनवशतंषडशीतिः प्रकीर्तिताः । फिरङ्गभाषयामन्त्रास्तेषांसंसाधनात्कलौ ॥ अधिपामण्डलानाञ्चसङ्ग्रामेष्वपराजिताः । इङ्गरेजानवषट् पञ्चलण्डुजाश्चापि भाविनः । इतिमेरुतन्त्रे २३ प्रकाशः ॥

फुः । पुं॰ मन्त्रके ॥ तुच्छवाक्ये ॥

फुक्क: । पुं॰ पक्षिणि ॥

फुट: । वि॰ सर्पफणायाम् ॥

फुत् । अ॰ अनुकरणशब्दे ॥

फुत्कर: । पुं॰ अग्नौ ॥

फुत्कार: पुं॰ फुत्करणे । फूंक॰ इ॰ भा॰ ॥

फुत्कृति: । स्त्री॰ फूत्कारे ॥

फुप्फुस: । पुं॰ पुप्फुसे । कोष्ठविशेषे ॥ सचहृदयनाडिकासंलग्नाशयविशेष: । फोंपडा॰ भस्॰ इ॰ भा॰ ॥ यथा । स्थानान्यामाग्निपक्वानांमूत्रस्यरुधिरस्यच । हृदुण्डक: फुप्फुसश्चकोष्ठइत्यभिधीयते ॥ अस्यार्थ: । आमस्यस्थानमामाशयोनाभिरूर्द्ध्वम् । अग्ने: स्थानंपच्यमानाशयोनाभिमध्यम् । पक्वस्यस्थानं पक्वाशयोनाभेरध: । मूत्रस्यस्थानं वस्ति: । रुधिरस्यस्थानंयकृत्प्लीहानौ । हृत्हृदयं । इक्षुरसपाकमलवद्य: शोणितमलस्तज्ज: उण्डुक: सचान्त्रदेशेव्यवस्थित: पुरीषाधानम् । फुप्फुस: हृदयस्यवामपार्श्वे फुप्फुण्ड इतिस्यातइतिविजयरचित: ॥

फुल्ति: । स्त्री॰ फलने ॥

फुल्ल: । त्रि॰ विकसिते ॥ पुष्पे ॥ यथा । श्रीपद्मन्यांश्रियंदेवीफुल्लै: सम्पूजयेत्सदा ॥ फलति । ञिफला । शीत: क्त: । आदितश्चे तीडभाव: । तिचेत्युत्वम् । अनुपसर्गात् फुल्लचीवेति॰ तस्यल: ॥

फुल्लदाम । न॰ छन्दोभेदे ॥ यथा । मोगौनौतौगौ॰ शरहयतुरगै: फुल्लदामप्रसिद्धम् ॥ यथोदाहरणम् । शश्वल्लोकानांप्रकटितकदमसंध्वस्तमालोक्यकंसंद्दृष्यद्भिस्तैभिस्त्रिदिववसतिभिर्व्योमसंस्थैर्विमुक्तम् । मुग्धामोदैनस्थगितदशदिशाभोगमाहूतभृङ्गंमौलौदैत्यारेर्न्यपतदनुपमंस्वस्तरो: फुल्लदाम ॥ पुष्पमालायाम् ॥

फुल्लदृक् । त्रि॰ विकसितनयने ॥

फुल्लफाल: । पुं॰ शूर्पवाते ॥ इ॰ त्रिशेष: ॥

फुल्ललोचन: । त्रि॰ विकसितनेत्रवति ॥

फुल्लीक: । पुं॰ देशे ॥ सर्पे ॥

फूत्कार: । पुं॰ श्वासनिर्गमे । श्वसिते ॥ फूत्कारणम् । कृञ्॰ । घञ् ॥

फेत्कारिणी । स्त्री॰ तन्त्रविशेषे ॥

फेन: । पुं॰ डिण्डीरे । अब्धिकफे । समुद्रफेने ॥ तरलद्रव्योपर्युत्थितबुद्बुदाकारवस्तुनि । फाग॰ इ॰ भा॰ ॥ स्फायते । स्फायी॰ फेनमीनाविति निपातनात्साधु: ॥

फेनक: । पुं॰ फेने ॥ पिष्टविशेषे ॥

फेनका । स्त्री॰ जलपक्वतण्डुलचूर्णे ॥

फेनदुग्धा । स्त्री॰ दुग्धफेनीक्षुपे ॥

फेनल: । त्रि॰ फेनवति । फेनिले ॥

फेनोऽस्मिन्नस्ति । फेनादिल-
च्चेतिचकारात्लच् ।
फेनवान् । त्रि० फेनले । फेनोऽस्मि
न्नस्ति । फेनादिलच्चेत्यत्रान्यतर
स्यामित्यनुवृत्तेः पक्षेमतुप् ॥
फेना । स्त्री० क्षुपविशेषे । सातलाया
म् ॥
फेनाग्रम् । न० बुद्बुदे ॥
फेनायमानः । त्रि० फेनमुद्वमति ॥
फेनाच्चेतिवक्तव्यमितिक्यङ् ॥
फेनवाही । पुं० वस्त्रे ॥
फेनाशनिः । पुं० इन्द्रे ॥
फेनिका । स्त्री० पक्वान्नविशेषे । फेनी
इ० भा० ॥ यथा समितायाघृता
ढ्यायावर्त्तीर्दीर्घाः समाचरेत् । ता
स्तुसन्निहितादीर्घाःपीठस्योपरिधार
येत् ॥ वेल्लयेद्वेल्लनेनैतायथैकापर्प
टीभवेत् । ततश्छुरिकयातान्तुसंल
ग्नामेवकर्तयेत् ॥ ततस्तुवेल्लयेद्भूयः
शट्टकेनचलेपयेत् ततः संवृततां
लोप्त्रींविदधीतपृथक्पृथक् ॥ पुन
स्तांवेल्लयेल्लोप्त्रींयथास्यान्मण्डलाकृ
तिः । ततस्तांसुपचेदाज्ये भवेयुश्च
पुटाः स्फुटाः ॥ सुगन्धयाशर्करया
तदुद्धूलनमाचरेत् । सिद्धेषाफेनि
कानाम्नीमठकीनसमागुणैः ॥ ततः
किञ्चिल्लघुरियम्विशेषोयमुदाहृतः ॥
फेनिलः । अरिष्टभूरुहे । रीठा० इ०
भा० ॥ वदरवृक्षे ॥ न० मदनफले
॥ बदरफले ॥ त्रि० सफेने ॥ फे
नोऽस्त्यस्ति । फेनादिलच्चेतिइ
लच् ॥
फेरः । पुं० शृगाले ॥
फेरण्डः । पुं० शृगाले ॥
फेरवः । पुं० शृगाले । असुरे । रा-
क्षसे ॥ फे० इति० अव्यक्तोरवोऽस्य
॥ त्रि० धूर्त्ते ॥ हिंस्रे ॥
फेरुः । पुं० जम्बुके । शृगाले । फे०
इत्यव्यक्तंरौति रुशब्दे । मितद्वा
दित्वात् डुः ॥
फेलम् । न० भुक्तसमुज्झि
फेलकः पुं० ते । उच्छि
ष्टे ॥
फेला । स्त्री० भुक्तोज्झिते ॥ फेल्यते ।
फेलृगतौ । गुरोश्चहलः ॥
फेलिः । भुक्तोज्झिते ।
फेलिका । स्त्री० उच्छिष्टे । अ
फेली । ट० । इ० भा०

—:०(—)०:—

बवयोरैक्यमभेददर्शनात् ॥
बः । पुं० पवर्गस्यतृतीयाक्षरे ॥ वरु
णे ॥ सिन्धौ ॥ भगे ॥ तोये ॥
वपने ॥
बंहिमा । पुं० बहुलतायाम् ॥ बहुल
स्यभावः । पृथ्वादित्वादिमनिच् ।
प्रियस्थिरेतिबहुलस्यबंहिआदेशः
बंहिष्ठः । त्रि० अत्यन्तबहुले ॥ अयमे
षामतिशयेनबहुलः । अतिशायने

तमविष्ठनाविनीष्ठन् । प्रियस्थिरेति वंहिष्ठादेश : ॥

वंहीयान् त्रि॰ बहुलतरे ॥ अयम नयोरतिशयेनबहुल : । द्विवचन विभज्योपपदेतरबीयसुनाविनीयसु निप्रियस्थिरेतिवंह्यादेश : ॥

बक : पुं॰ कङ्के । बगला॰ इ॰ प्र॰ पचिणि ॥ अस्यमांसगुणस्तु : शरा रिबककाकाश्च दात्यूहा : पवना-पहा : ॥ इ॰ ॥ बकपुष्पे । शिव मल्ल्याम् । अगस्तिद्रुमे । यथा । सितपीतनीललोहितकुसुमभेदाच्च तुर्विधोऽगस्ति : । मधुरशिशिरदो षशमकासविनाशनश्चभूतघ्न : । तथाचराजनिर्घण्ट : । अगस्तिशि-शिरंगौल्यं त्रिदोषघ्नंश्रमापहम् । बलासकासवैवर्ण्यभूतघ्नश्चबलावह मिति ॥ श्रीदे । कुवेरे ॥ रक्षोविशे षे । योभीमेनहत: ॥ असुरविशेषे ॥ सचश्रीकृष्णेनहत : ॥ वङ्कते । व-क्रिकौटिल्येगतौच । अच् । आग मशास्त्रस्यानित्यत्वान्ननुम् । बवयो रैक्यम् ॥ यद्वा वाति, वायतिवा । वागतिगन्धनयो: । ओवैशोषणे वा कन् । आतोलोप : ॥ वेति॰ वा-यतिवा । मूलविभुजादित्वात्क: वकितिवा । बचेरच् । न्यङ्क्वादि : ॥

बकचिञ्चिका । स्त्री॰ मत्स्यविशेषे॰ । बकाच्याम् ॥

बकजित् । पुं॰ भीमसेने ॥ श्रीकृष्णे ॥

बकनिसूदन : । पुं॰ श्रीकृष्णे । भीमसेने ॥

बकपुष्प : । पुं॰ वकवृक्षे ॥ न॰ अग स्तिकुसुमे ॥

बकवृत्ति : । पुं॰ बकसमानवृत्तनवि शिष्टे यथा । पाषण्डिनोविकर्म-स्थान्वैडालव्रतिकान्शठान् । हैतु कान्बकवृत्तींश्चवाङ्मात्रेणापिना-र्चयेत् ॥

बकवरी । पुं॰ श्रीकृष्णे ॥ भीमसेने ॥

बकव्रतचर : । पुं॰ बकव्रतिनि ॥ बक व्रतंचरतीति॰ तथा । चरेष्ट : । बकोहिप्रायेणमीनहननरुचितयामि थ्याविनीत : सन्नवंशीलोभवतीति गौणोबकव्रतशब्द : तल्लचणन्तु । अधोदृष्टिर्नैकृतिक : स्वार्थसाधनत त्पर : । शठोमिथ्याविनीतश्चबकव्र तचरोद्विज : ॥ इ॰ ॥

बकव्रती । पुं॰ बकव्रतचरे । बकव्रत वति ॥

बकाची । स्त्री॰ बकचिञ्चिकायाम् ॥

बकारि : । पुं॰ श्रीकृष्णे ।

बकुल : । पुं॰ शीधुगन्धे । सिंहकेशरे । मौलसरीति॰ प्र॰ वृक्षे ॥ बङ्कते वक्रिगत्यर्थे । वा॰ उलच् । आगम शास्त्रस्यानित्यत्वान्ननुम् । बकुलस्तु वरोऽनुष्ण : कटुपाकरसोगुरु : । कफपित्तविषश्वित्रक्रिमिदन्तगदाप-

ह : ॥ पश्यवम् ।
वकुला । स्त्री० कटुकायाम् ॥
वकुली । स्त्री० काकोल्याम् ॥
बकुल : । पुं० बकुले ॥
वकेरुका । स्त्री० बलाकाभिदि ॥ वा तावञ्जितशाखायाम् ॥
वकोट : । पुं० शुक्लवायसे । वके ॥
वठर : । पुं० अम्बष्ठे शठे ॥
वणिग्बन्धु : । पुं० नीलीवृक्षे ॥
वणिग्भाव : । पुं० सत्यानृते । वाणिज्ये ॥ वणिजोभाव : । ष्यञ् ॥
वणिग्वह : । पुं० उष्ट्रे ॥
वणिक् ०ग् । पुं० वाणिजके । वाणिज्यकर्त्तरि । क्रयविक्रयकर्त्तरि । वैदेहके सार्थवाहे । नैगमे । क्रयविक्रयके । वाणिज्ये ॥ करणान्तरे ॥ पणते । पण० । पणेरिज्यादेश्चव: ॥ वैश्ये ॥
वणिक् । स्त्री० वणिज्यायाम् ॥
वणिज : । पुं० ववाद्येकादशकरणान्तर्गतषष्ठकरणे । तज्जातफलंयथा । प्राज्ञ : कृतज्ञोगुणवान्गुणज्ञोवणिग्जनप्राप्तमनोरथ : स्यात् । यस्यप्रसूतौवणिजाभिधानंभाण्डप्रधानंद्रविणंहितस्येति ॥ वणिजि ॥
वणिज्यम् । न० वाणिज्ये । ग्रन्थान्तरे ॥ वणिजांकर्मभावोवा । दूतवणिग्भ्याञ्चेति० य : इतिकाशिका । भाष्ये तु० दूतवणिग्भ्याञ्चेतिनास्त्येव ॥
वणिज्या । स्त्री० वाणिज्ये ॥ ग्रन्थान्तरे वणिजांभाव: । दूतवणिग्भ्याञ्चेति य : वणिज्याशब्द : स्वभावात्स्त्रीलिङ्ग : ० भावएवाचप्रत्ययोनतुकर्मणीतिमाधव: । भाष्ये तुवार्त्तिकमेवनास्ति ॥ वणिक्कर्मणि ॥
वण्ठ : । पुं० असहायगमने ॥ अकृतोद्वाहे ॥ खर्वे ॥ कुन्तायुधे ॥ भृत्ये । वांठ० इ० भा० ॥ वण्ठते । वठि । अच् ॥
वण्ड : । त्रि० विकृतलाङ्गूले ॥ बाँडा इ० भा० ॥
वदर : । पुं० कोलिपादपे ॥ वदरस्य पत्रलेपोज्वरदाहविनाशन : । त्वचा विस्फोटशमनीवीजंनेत्रामयापहम् ॥ वदतिस्थिरीभवति० छिन्नस्यापिपुन : प्ररोहणात् । वदस्थैर्ये । वा० अर : ॥ देवसर्षपेहंसे ॥ कार्पासस्यास्थ्नि । विनौला० कपासिया० वाडवा० इ०भा० ॥ न० कोलिफले ॥ कार्पासीफले ॥ वदर्या : फलम् । फलेलुगितिविकारावयवप्रत्ययस्यलुक् ॥ लुक्तद्धितलुकीति० स्त्रीप्रत्ययस्यलुक् ॥ सेविफले ॥ क्षुद्रवदरे । झाडीवेर इ० झडवेरी० इ० भा० ॥ गोपगोण्टायाम् ॥ वदरमात्रे । कर्कन्धौ । वदर्याम् ॥
वदरफली । स्त्री० भूवदर्याम् ॥

बदरवल्ली । स्त्री०) भूबदर्याम् ॥

बदरा । स्त्री० गृष्टौ । वराहकान्तायामोषधौ ॥ कार्पास्याम् ॥ एलापर्ण्याम् ॥ विष्णुक्रान्तायाम् । टाप् ॥

बदरामलकम् । न० प्राचीनामलके ॥

बदरि : । स्त्री० कोलिवृक्षे ।

बदरिकम् । न० तीर्थविशेषे ॥

बदरिकाश्रम : । पुं० न०तीर्थविशेषे । नारायणाश्रमे । व्यासाश्रमे ॥

बदरी । स्त्री० कोलवृक्षे । कपिकच्छ्वाम् ॥ कार्पास्याम् ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥ बदरीफले ॥ बदर्या : फलम् हरीतक्यादिभ्यश्चेति०विकारार्थस्य लुप् ॥

बदरीखण्ड : । पुं० बदरीणांसमूहे ॥ वृक्षादिभ्य : खण्ड : ॥

बदरीच्छदा स्त्री० शङ्खनख्याम् ॥ हस्तिकोलिवृक्षे ॥

बदरीपत्रकम् । न० नखीनामगन्धद्रव्ये ॥

बदरीपाचनम् । न० तीर्थविशेषे ॥ तत्रवशिष्ठाश्रम : ॥

बदरीफला । स्त्री० नीलशेफालिकायाम् ॥

बदरीशैल : । पुं० अलकनन्दाया : पश्चिमतीरेहिमाचलैकदेशे ॥

बदरीषण्ड : । पुं० बदरीखण्डे ॥ बदरीणांषण्ड : समूह : ॥

बदर्याश्रम : । पुं० नारायणाश्रमे ॥

बद्ध : । त्रि० कीलिते । संयते । कारागारादौनिगडिते ॥ बध्यते स्म । वधबन्धने । क्त : ॥ मोहाद्यावृते० सुखदु:खादिधर्मवति० पाशाष्टकेनयंत्रितेसंसारिजीवेपशौ॥

बद्धगुदम् । न० उदरामयविशेषे । तन्निदानंयथा । यस्यान्त्रमन्नैरुपलेपिभिर्वालाश्मभिर्वापिहितंयथावत् । सञ्चीयते तस्यमल : सदोषात्शनै: शनै : शङ्करवच्चनाडाम् ॥ निरुध्यतेतस्यगुदेपुरीषंनिरेतिकृच्छ्रादपिचाल्पमल्पम् । हृन्नाभिमध्ये परिवृद्धिमेति तस्योदरंबद्धगुदंवदन्ति ॥

बद्धफल : । पुं० करञ्जवृक्षे ॥

बद्धमुष्टि : । त्रि० कृपणे ॥

बद्धमूल : । त्रि० दृढमूले । उत्पाटनानर्हमूले । बद्धोमूलोयस्य स : ॥

बद्धमौन : । त्रि० नि : शब्दे ॥

बद्धरसाल : । पुं० त्रिविधराजाम्रान्तर्गताम्रविशेषे । मध्वाम्रे । मन्मथानन्दे ॥

बद्धशिख : त्रि० शिशौ । बाले ॥ संयतचूडेनरे ॥ यथा । सदोपवीतिनाभाव्यं सदाबद्धशिखेनतु । विशिखोव्युपवीतश्चयत्करोतिनतत्कृतमिति ॥ बद्धाशिखायस्य ॥

बद्धशिखा । स्त्री॰ उच्चटौषधौ ॥

बध: । पुं॰ प्राणवियोगफलकव्यापारे । प्रमापणे । मारणे ॥ हननम् । हन॰ । हनश्चवधश्चल्यप् ॥ पुण्यप्रद वधस्तुयथा, एकस्मिन्यत्रनिधनेप्राप्ते दुष्टकारिणाम् । बहूनांभवति क्षेमं तस्यपुण्यप्रदोवध: ॥ स्कन्दे यीसुरापश्चब्रह्महागुरुतल्पग: । आत्मानं घातयेद्यस्तुतस्यपुण्यप्रदो वध: ॥ इति ॥ अपिच, नैकस्यार्थे बहून्हन्यादितिशास्त्रे षुनिश्चय: एकं हन्याद्बहूनां हिनपापोत्र न जायते ॥ इति वामनपुराणे ५५ अध्याय: । पारिभाषिकवधस्तु । वपनं द्रविणादानं स्थानान्निर्यापणं तथा । एषहिब्रह्मबन्धूनांवधोनान्यो स्तिदैहिक: ॥ इ॰ ॥ करचरणादिच्छेदनादिरूपे ताडने ॥ सप्तम तारायाम् ॥

वधक । पुं॰ व्याधे । मृत्यौ ॥ वध कर्त्तरि । बद्धक॰ इ॰ भा॰ ॥ त्रि॰ हिंस्रे ॥ हन्ति । हन॰ । ण्वुल् । बहुलं तणीतिण्वुलिवधा देश: ॥ वधहिंसायांवा । तदा॰ जनिवध्योश्चेतिवृद्धिनिषेध: ॥

बधत्रम् । न॰ आयुधे ॥ वध्यतेऽनेन । वध॰ । अमिनक्षियजिवधिपति भ्योऽत्रन् ॥

बधस्थली । स्त्री॰ बधस्थाने ॥

बधस्थानम् । न॰ आघातने । सूनायाम् ॥ बधस्यस्थानम् ॥

बधाङ्ककम् । न॰ कारावेश्मनि ॥

बधार्ह: । त्रि॰ हननयोग्ये ॥ बध्ये ॥

बधी । त्रि॰ बधकर्त्तरि ॥

बधिर: । त्रि॰ एडे । श्रवणशक्तिहीने बहरा॰ इ॰ भा॰ ॥ बाधिर्यनिदानन्तु । यदाशब्दवहं वायु: स्रोतआवृत्यतिष्ठति । शुद्ध:श्लेष्मान्वितोवापिबाधिर्यन्तेनजायते ॥ औषधं यथा॰ । कर्णशूलेकर्णनादेबाधिर्य्ये क्ष्वेडएवच । चतुर्ष्वपिचरोगेषुसामान्यंभेषजंस्मृतम् ॥ शृङ्गवेरञ्च मधुचसैन्धवं तैलमेवच । कटूष्णं कर्णयोर्धार्यमेतत्स्याद्वेदनापहम् ॥ इ॰ ॥ बाधिर्यंबालवृद्धोत्थं चिरोत्थञ्चविवर्ज्जयेत् । बध्नाति कर्णौ र॰ बध्यते वा बन्धबन्धने । इषिमदिमुदातिकिरच् ॥ भिन्नकर्णे ॥ हितंमितंमनोरम्य वच: श्रीकृष्णप्रोक्तवचस्यत् । श्रुत्वायो नगृह्णातिबधिर: सप्रकीर्त्तित: ।

बधोद्यत: । त्रि॰ परवधायोद्युक्ते । सन्नद्धे । आततायिनि ॥

बध्य: । त्रि॰ बधार्हे । शीर्षच्छेद्ये किन्त्वयानश्रुतंलोकेश्ववध्या: स्त्रियोषित: । हीनवर्णोपभुक्तायात्याज्या

बध्यापिवाभवेत् ॥ अवध्यायथा । गोब्राह्मणंकृद्रमथापिमुग्नं बालंस्वबन्धुंललनांसुदुष्टाम् । कृतापराधान पिनैववध्याचार्यमुख्यादागुरवस्तथैवेति ॥

बध्यपाल : । पुं० कारागृहरचके ॥

वध्रम् । न० नागे । सीसके सीसा० इ०भा० ॥ बध्यतेऽनेन । सर्वधातुभ्य ष्ट्रन् ॥

वध्री । स्त्री० वध्रीम् । वरत्रायाम् । चर्मरज्जौ । वरत० लाव० इ० भा० ॥ बध्यतेऽनया । ष्ट्रनःषित्वान्ङीष् ।

बन्ध : । पुं० आदौ ॥ बन्धने ॥ बन्ध : करणाशुद्धिरूपेज्ञानप्रतिवर्न्धे । कर्तृत्वाद्यभिमाने ॥ विपर्ययादिष्यते बन्ध : । विपर्ययात्०अतत्त्वज्ञानात् सच०प्राकृतिकवैकारिकदाक्षिणिकभेदात्त्रिविधतल्लक्षणंच व्याख्यानतोऽवगन्तव्य: ॥ पुनर्बन्धोद्विविध: । तीव्रोमृदुश्चेति । तत्रसुरसम्पत्० साक्षादेवकर्महेतुत्वात्तीव्रोबन्ध : । दैतमात्रप्रतीतिस्तुस्वयमकर्महेतुत्वान्मृदुबन्धइति ॥ बध्यतेऽनेनवा । बन्ध० । हलश्चेतिघञ् ॥ गृहादिवेष्टने ॥ शरीरे ॥ निगडादिबन्धने ॥ अनेकान्तवादिमतेतु० नानानिरयसंसरणकारणं मोहादिरष्टविधोगण: स्वातन्त्र्यविघातहेतुत्वाद्बन्ध: । उक्तञ्च । मोहादिकोगणश्चेबबन्धो

जीवस्यकल्पित : । लोहपञ्जरसम्बद्धंयथाक्षिप्तंजलाशये । अलाबुकमधोयातितद्वज्जीव: सबंधनइति ॥ जालंधरोड्डीयनमूलबंधानुजल्पन्ति० कण्ठोदरपायुमूले । बंधत्रयेस्मिन् परिचीनमानेबंध : कुतोदारुणकालपाशे : ॥ इतियोगविद : ॥ षोडशप्रकाररतिबंधे ॥ तेयथा । पद्मासनोनागपदोलतावेष्ठोऽर्द्धसंपुट: । कुलिशंसुन्दरश्चैवतथाकेशरएवच हिल्लोलोनरसिंहो पिविपरीतस्तथापर : । चुम्बोवैधेनुकश्चैवसमुत्कण्ठस्तत : परम् ॥ सिंहासनोरतिनागोविद्याधरस्तुषोडश इतिरतिमञ्जरी । एतेषांलक्षणानितत्तत्त्कब्दे द्रष्टव्यानि ॥ संज्ञाप्रभेदेनान्येऽपिबंधा: सन्ति । यथा कामप्रदोविपरीतोनागरोरतिपाशक: । पीयूष: प्रियतोषश्चतत : समपदस्तथा । ततश्चैकपदोज्ञेय : सम्पुटश्चोर्ध्वसम्पुट : । ततस्तनभरश्चैवततोनूपुरसुन्दर : ॥ ऊरुपीडनमस्तकोत्तंसोत्क्रम : स्मृत : । देहकोष्ठकीलस्तुततोलीलासनस्तथा ॥ अष्टादशक्रमाद्बंधा: स्त्रीणांबहुसुखप्रदा:॥ एतेषांलक्षणानिचकथितानितत्तच्छब्देष्वन्वेष्टव्यानि ॥

बंधक: । पुं० विनिमये ॥ आधौ ॥ रतहिण्डके ॥ सत्यङ्कारे ॥ न० आधौ । यदुक्तमणायभूम्याद्याधीयतेतत्र ॥

ऽप्यग्रहत्वायस्यापितैवस्तुनि ॥ बध्नाति । बंध० । ण्वुल् ॥

बंधकी स्त्री० पुंश्चल्याम् ॥ हस्तिन्याम् बध्नातिमनोयच । बंधबंधने । ण्वुल् । गौ० ङीष् ॥ पञ्चपुरुषगामिन्याम् ॥

बंधनम् । न० बधे । बंधनक्रियायाम् । उद्दाने । बधे । बांधना० इ० भा० ॥ निमित्ते ॥ यथा । नप्रकाशेह मित्युक्तिर्यत्प्रकाशैकबंधना । स्वप्रकाशं तमात्मानमप्रकाश : कथंस्पृशेत् ॥ अहंनप्रकाशे० नभामीत्युक्तिर्वचनं० यत्प्रकाशैकबंधना० स्वप्रकाशस्वरूप प्रकाशएकएवबंधनं निमित्तंयस्या : सातथोक्ता ॥ नप्रकाशइतिव्यवहारस्यप्रकाशानुभव निमित्तत्वादित्यर्थः । तंप्रकाशंस्वयमेवभासमानमात्मानमप्रकाशोऽज्ञानंकथस्पृशेत् आवृणुयात्नकथंचिदित्यर्थ : । चि० प्रमित्याम् । बंधनसाधनेरज्जुनिगडादौ ॥ यथा । बंधनानिकिलसन्तिबहूनिप्रेमरज्जुकृतबंधनमन्यत् । दारुभेदनिपुणोपिषडङ्घ्रिर्निष्क्रियोभवतिपङ्कजबद्धइति ॥ बध्यतेऽनेनास्मिन्वा । बंध० । ल्युट् ॥

बंधनवेश्म । न० कारागारे ॥

बंधनालय : । पुं० कारायाम् । बंधनागारे ॥ बंधनस्यआलय : ॥

बंधस्तम्भ : । पुं० आलाने । हस्तिबंधनस्तम्भे ॥ बंधस्यबंधनस्यस्तम्भः ॥

बंधित्रम् । न० कामदेवे ॥ चर्मव्यजने ॥

बंधु: । पुं० बंधूके । बंधुजीवके ॥ मित्रे । सत्याग्रासहने । भ्रातरि ॥ सगोत्रे । बांधवे । ज्ञातौ ॥ हितकारिणि ॥ संसारबंधनान्मोचनहेतुरात्मैवबन्धुर्नान्य : ॥ सम्बन्धेनोपकर्त्तरि ॥ बध्नातिस्नेहेनमनोय : बध्यतेऽस्मिन्जातिरितिवा । बंध० । शृस्वृस्निहीत्यु : ॥ लग्नाच्चतुर्थभवने वर्णवृत्तान्तरे ॥ भयशोभितमङ्गतकर्णा : शुभसुमङ्गतङ्क्तिकवर्णा : । पन्नगराजनिवेदितबंधू राजतिभूपतिमन्दिबंधु : ॥ यथा । भव्जितवासरनायकचन्द्र : कामिसमूहसमाहिततन्द्रः । दर्शितलोलतडित्करवाल : सोयमुपैतिघनाघनकाल : ॥

बंधुजीव : । पुं० बंधूकवृक्षे । माध्याह्निके । दुपहरिया० फूल० इ० भा० ॥ बंधुरिवजीवंजलमस्य ॥

बंधुजीवक : । पुं० बंधूके ॥ स्वार्थेक:

बंधुता । स्त्री० बंधुसङ्घे ॥ बंधूनांसमूह : । ग्रामजनबंधुभ्यस्तल् ॥

बंधुर : । पुं० स्त्रीचिह्ने ॥ तैलकल्के ॥ बंधूके ॥ बधिरे ॥ हंसे ॥ विडङ्गे ॥ ऋषभौषधौ ॥ न० मुकुटे ॥ बंधने ॥

॥ त्रि° उन्नतानते ॥ रम्ये ॥ नम्रे ॥ बध्नाति । बंध° । मद्गुरादयश्चेतिसाधु : ॥

बंधुरा : । पुं° भूम्नि०सक्तुषु ॥

बंधुरा । स्त्री° पण्ययोषायाम् ॥

बंधुल : । पुं° असतीपुत्रे ॥ बंधून्लाति । आतश्चेतिक : ॥ त्रि° नम्रे ॥ सुन्दरे ॥

बंधूक : । पुं° पीतसालके । सर्जके । प्रियके । विजयसार°इ°भा° ॥ पियासाल°इ°गौ°भा० ॥ न° पुष्पवृक्षवि० । रक्तके । बंधुजीवर्षे । दोपहरिया०मझनिया° इ° भा० ॥ बाँदुली° इ° गौ° भा° ॥ बंधूक : कफकृद्ग्राहीवातपित्तहरो लघु : ॥ बध्नातिचित्तम् । बंध° । उलूकादयश्चेत्यूक : ॥ खधूपे । बन्धूक०इ°भा° । यथा । बंधूकोबंधुजीवेस्यात्खधूपेस्यान्नपुंसकमितिहट्टचन्द्र : ॥

बन्धूकपुष्प : । पुं° पीतसाले । जीवकतरौ । बिजयसार० इ० भा० ॥ बन्धूकस्येवपुष्पाण्यस्य ॥ बीजके ॥

बंधूर : । पुं° विवरे ॥ त्रि° शोभने ॥ नम्रे ॥ बध्नाति । बंध° । खर्जूरादित्वादूर : ॥ उन्नतानते ॥ बंधूरबंधुरौरम्ये नम्रे हंसेतुबंधुरद्वतिरभस: ॥

बन्ध्य : । त्रि° अफले । अवकेशिनि । निष्फले । ऋतुप्राप्तावपिफलरहिते वृक्षादौ ॥ बंधेसाधु : । तत्रसाधुरितियत् ॥ बंधनीये ॥

बन्ध्या । स्त्री° अप्रजस्त्रियाम् । बांझ इ° भा° ॥ अपत्यशून्यायांगवि । वशायाम् ॥ वृषलीविशेषे ॥ यथा । वन्ध्याचवृषलीज्ञेयावृषलीचमृतप्रजा । अपराष्ट्रषलीज्ञेयाकुमारीयारजस्वला ॥ वलाख्यगंधद्रव्ये । बाख्यालके ॥ बध्नाति । बंध० । यत् । अघ्न्यादित्वाद्यवा ॥ योनिरोगविशेषे ॥

बन्ध्याकन्द : । पुं° वन्ध्याकर्कोटक्याम् । बांझखखसा० इ० भा० ॥

बन्ध्याकर्कोटकी । स्त्री° विषकण्टकिन्यामोषधौ । ककोडी०खखसा० इ० भा० ॥ वन्ध्याकर्कोटकीलघ्वी कफनुद्व्रणशोधनी । सर्पसर्पहरीतीक्ष्णाविसर्पविषहारिणी ॥

बभस : । त्रि° भक्षणशीले ॥

बभ्रु : । पुं° वैश्वानरे । अग्नौ ॥ शूलपाणौ । शिवे ॥ गरुडध्वजे । विष्णौ ॥ विशाले ॥ नकुले । स्थूलपुच्छोरक्तनेत्रोबभ्रुर्भेद : सनाकुल : ॥ मुनिभेदे ॥ देशभेदे ॥ यादवविशेषे ॥ सितावरशाके ॥ त्रि° पिङ्गले । पिङ्गलवर्णवति ॥ बिभर्ति० भरतिवा । डुभृञ्° भृञ्०वा । कुर्भश्चेति०कुर्द्वित्वञ्च ॥ खलतौ ॥

बभ्रुज : । पुं° ब्राह्मणे ॥

बभ्रुधातु : । पुं० सुवर्णगैरिके ॥

बर : । पुं० जामातरि ॥ वृतौ ॥ देवतादेरभीप्सिते ॥ षिड्गे ॥ न० कुङ्कुमे ॥ त्वचे ॥ बालके ॥ आर्द्रके ॥ ईषदिष्टे ॥ मनागिष्टे वरंक्लीवेकेचिदाहुस्तदव्ययम् ॥ त्रि० । श्रेष्ठे ॥

बरा । स्त्री० फलत्रिके ॥ गुडूच्याम् ॥ मेदायाम् ॥ ब्राह्म्याम् ॥ विडङ्गे ॥ पाठायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥

बरी । स्त्री० शतावर्याम् ॥

बह्वापक : । पुं० पांशुचामरे ॥

बर्ब्बट : । पुं० राजमाषे ॥

बर्वटी । स्त्री० पण्ययोषायाम् ॥ व्रीहिभेदे ॥

बर्वणा । स्त्री० वृहन्मक्षिकायाम् । नीलायाम् ॥ पश्यान्तस्यादिबर्वणाम् ॥

बर्ह : । पुं० न० मयूरपिच्छे ॥ दले । पत्रे ॥ परिवारे ॥ बर्हति । वृहवृद्धौ ॥ पचाद्यच् ॥ बर्हतेवा । बर्हहिंसायाम् । घञ् ॥

बल : । पुं० हलायुधे । बलदेवे ॥ दैत्यप्रभेदे ॥ मयपुत्रे ॥ अस्यस्थानमतलं । यथा । प्रथमेविवरेविप्रश्चतलाख्ये मनोरमे । मयपुत्रोबलोनामवर्ततेऽखर्वगर्वकृत् । षण्णवत्योये नसृष्टामायासर्वार्थसाधिका: । मायाविनोयाश्चसद्योधारयंतिचकाश्चनेति० दे० भा० ॥ वायसे ॥ वरुणद्रुमे ॥ न० गंधरसे ॥ रूपे ॥ शौर्ये । स्थामनि । शुष्मे । शक्तौ । पराक्रमे ॥ बाहुबलमनोबलोपायबलबंधुबलेषुचतुर्षु ॥ सामादिषु ॥ स्थौल्ये ॥ सैन्ये ॥ तत्षड्विधम् । मौलंभृत्यंसुहृत्श्रेणीद्विषदाटविकंबलमितिभेदात् । तत्र० मित्राटवीबलंचैवमौलंभृत्यबलंतथा । सर्वमेतद्बलंग्राह्यंवर्ज्जयित्वाद्विषद्बलम् ॥ इतिनीति : ॥ देहसामर्थ्ये ॥ परपरिभव निमित्ते शरीरगतसामर्थ्यविशेषे ॥ अवश्यमिदंसाधयिष्यामीत्याग्रहे । स्वोचितैकार्यश्रमाभावप्रयोजकेदार्ढ्ये । कर्मेन्द्रियपाटवे ॥ स्वधर्मानुष्ठानार्यदेहेन्द्रियादिधारणसामर्थ्ये ॥ रसादिशुक्रपर्यन्तपुष्टधातुनिमित्तकम् । चेष्टासुपाटवंयत्तु बलंतदभिधीयते ॥ शुक्रे ॥ त्रि० बलयुक्ते ॥ बलमस्यास्ति । अर्श आद्यच् । बलते० बलतिवा० बल्यतेवा० अनेन । बलसम्बरणे० बलप्राणनेवा । पचाद्यच्० कर्मणिघञ्वा । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभाव : । पुंसीति०घोवा ॥ बलतेऽनेन । खनोघचेतिघोवा ॥ पारिभाविकबलानियथा । विद्याभिजनमित्राणिवृद्धिसत्त्वधनानिच । तप: सहायवीर्याणिदैवञ्चदशमंबलम् ॥ अपिच । अबलस्यबलंरा

जावालस्यरुदितंवलम् । वलंमूर्खस्य मौनन्तुतस्करस्याऽनृतं बलम् । अ-पिच० व्र० । क्षत्रियाणांवलंयुद्धं व्यापारस्त्व लंविशाम् । भिक्षावलंभिक्षुकाणांशूद्राणांविप्रसेवनम् ॥ हरौ भक्तिर्हरेर्दास्यं वैष्णवानांवलंहरि : । हिंसावलंखलानाञ्च तपस्याचतपस्विनाम् ॥ वलंवेशश्चवेश्यानांयोषितांयौवनंवलम् । वलंप्रतापोभूपानां वालानांरुदितंवलम् ॥ सतांसत्यंवलंमिथ्यावलमेवासतांसदा । अनुगानामनुगम : स्वल्पस्वानाञ्चसञ्चय : ॥ विद्यावलंपण्डितानांवाणिज्यंवणिजांवलम् । शश्वत्सुकर्म्मशीलानांगाम्भीर्यंसाहसंवलम् ॥ धनंवलञ्चधनिनांशुचीनाञ्चविशेषत : । वलंविवेक: शान्तानांगुणिनांवलमेकता ॥ गुणोवलञ्चगुणिनांचौराणांचौर्य्यमेवच । विप्रवाक्यञ्चकापथ्यमधर्म्मिणांवलम् ॥ हिंसाचहिंस्रजन्तूनांसतीनांपतिसेवनम् । वर-शापौसुराणाञ्चशिष्याणांगुरुसेवनम् ॥ वलंधर्म्मोगृहस्थानांभृत्यानांराजसेवनम् । वलंस्तव:स्तावकानांब्रह्मच ब्रह्मचारिणाम् ॥ यतीनाञ्चसदाचारोन्यास : सन्न्यासिनांवलम् । पापंवलंपातकिनांसुभक्तानांहरिर्वलम् ॥ पुण्यंवलंपुण्यवतांप्रजानांनृपतिर्वलम् । फलंवलञ्चवृक्षाणांजलधीनांजलंवलम् ॥ जलवलञ्चमत्स्यानांमत्स्यानांचजलंवलम् । शान्तिर्वलञ्चभूपानांविप्राणाञ्चविशेषत : ॥ इ० ॥

वलक्ष : । पुं० शुक्लवर्णे ॥ त्रि०तद्वति॥

वलक्षगु : । पुं० चन्द्रे ॥

वलजम् । न० गोपुरे ॥ क्षेत्रे ॥ सस्ये । सङ्गरे ॥ धान्यराशौ ॥ वलेजातम् । जनी० । ड : ॥ त्रि० भद्राकृतौ । सदाकारे ॥ वलजन्ये ॥

वलजा : । स्त्री० वल्गुदर्शनायाम् । वरयोषायाम् ॥ यूथ्याम् ॥ पृथिव्याम् ॥

वलद : । पुं० जीवके ॥ पौष्टिककर्माङ्गहोमाग्नौ ॥ त्रि० वलदातरि ॥

वलदा । स्त्री० अश्वगन्धायाम् ॥

वलदीनता । स्त्री० ग्लानौ ॥

वलदेव : । पुं० वलभद्रे । प्रलम्बघ्ने । अच्युताग्रजे ॥ अस्यध्यानंयथा । वलदेवंद्विवाहुञ्चशङ्खकुन्देन्दुसन्निभम् । वामेहलायुधधरंदक्षिणेमुसलंकरे ॥ हालालोलंनीलवस्त्रंहेलावन्तंस्मरेत्परमिति ॥ वाते । वायौ ॥ वलेनदीव्यति । दिवु० । अच् ॥

वलदेवा । स्त्री० त्रायमाणायामोषधौ॥

वलप्रसू : । स्त्री० रोहिण्याम् । वलरामातरि ॥ वलस्यप्रसू : ॥

वलभद्र : । पुं० सीरिणि । हलायुधे ॥ वलशालिनि ॥ लोध्रे ॥ गवये ॥ वलंभद्रंश्रेष्ठमस्य । वलेनभद्रइतिवा ।

॥ भगणे ॥

बलभद्रा । स्त्री० त्रायमाणौषधौ ॥ कुमार्याम् ॥ बलेनभद्रा ॥

बलभद्रिका । स्त्री० त्रायमाणौषधौ ॥ बलेनभद्रा । स्वार्थेकन् ॥ माषरोटिकायाम् ॥ चमसीरचितारोटी कथ्यतेबलभद्रिका । रुचोष्णावातला बल्यादीप्ताग्नीनांप्रपूजिता ॥

बलभित् । पुं० इन्द्रे ॥ बलंदैत्यविशेषंभिनत्ति । भिदिर्० । क्विप् ॥

बलभी । स्त्री० वडभ्याम् ॥ कूटागारे॥

बलराम : । पुं० बलदेवे ॥

बलल : । पुं० बलदेवे ॥ बलंलाति । ला० । क : ॥

बलवत् । अ० अतिशये । निर्भरे ॥ बलमस्यास्ति । मतुप् ॥

बलवान् । त्रि० मांसले । अंसले । बलयुक्ते बलमस्यास्ति । मतुप् ॥ प्रबले ।

बलवर्द्धिनी । स्त्री० जीवकौषधौ ॥

बलवल्लभा । स्त्री० वारुण्याम् ॥

बलविन्यास : । पुं० व्यूहे । बलस्य सेनायायुद्धार्थंदेशविशेषेविन्यासो दुर्लङ्घ्यत्वनिमित्तंविभज्यस्थापनम् ॥

बलसूदन : । पुं० इन्द्रे ॥ बलनामानमसुरंसूदितवान्० सूदयति । सूद क्षरणे । नन्द्यादित्वाल्ल्यु : ॥

बलस्थिति : । स्त्री० शिबिरे ॥ बलस्य स्थिति : । बलस्यस्थितिर्यस्मिन्वा ॥

बलहा । पुं० श्लेष्मणि । कफे ॥

बला । स्त्री० वाट्यालके । बाडियाला० इ० गौ० भा० ॥ बलाचतुष्टयस्यनामादिर्यथा । बलावाट्यालिकावाट्याचैववाट्यालकोपिच । महाबलापीतपुष्पासहदेवीचसास्मृता ॥ ततोन्यातिबलाऋष्यप्रोक्ताकङ्कतिकासहा । गाङ्गेरुकीनागबलाझषाह्रस्वगवेधुका ॥ बलाचतुष्टयंशीतंमधुरंबलकान्तिकृत् । स्निग्धंग्राहिसमीरास्रपित्तास्रक्षतनाशनम् ॥ बलामूलत्वचश्चूर्णंपीतंसक्षीरशर्करम् । मूत्रातिसारंहरतिदृष्टमेतन्नसंशय : ॥ हरेन्महाबलाकृच्छ्रंभवेद्वातानुलोमिनी । हन्यादतिबलामेहंपयसासितयासह ॥ अपिच । वाट्यालकोवाट्यपुष्पीसंमांसाविलतावला । श्वेतवाडियाला० इ० गौ० भा० ऋष्यप्रोक्तात्वतिबला पीतपुष्पीमहाबला । पीतवाडियाला० इ०गौ०। भा० ॥ स्निग्धायुष्याबलावृष्याग्राहिणीवातपित्तजित् ॥ बलति । बलसंवरणे । पचाद्यच् । बलमस्यस्या : अर्शआद्यच् ॥ रामायविश्वामित्रेणदत्तायांविद्यायाम् ॥ यथा । क्षुत्पिपासेनतेरामभविष्येतेनरोत्तम । बलामतिबलाञ्चैवपठत : पथिराघवेत्यार्षरामायणम् ॥ शारीरं

बलाधिक्यत्वबलाया : फलम् ।
अतिबलायास्तुफलं भेन : सङ्कल्प
मात्रेणालौकिकार्थसाधनमित्यन
. योविशेष : ।।
बलाका स्त्री० बकजातिविशेषे ।
बिसकण्ठिकायाम् । बगुली० इ०
भा० । जातिवाच्यायांस्त्रियामेव
सर्वदानियत: ।। बलते । बलमंव
रणेसंचरणेच । बलाकादयश्चेतिसा
धु : ।। बलेनअकतिवा । अकक
टिलायांगतौ । अच् । बला
काःकङ्कक्रौञ्चस्याद्बलाकाशशककीपु
च । सारसहंसबलाकाचक्रक्रौंचा
दयोजलप्लवनात् । प्लवसंज्ञा :
कथितास्तु तन्मांसं गुरूष्णं चबलदा
यि ।। अन्ये बकबलाकाद्यागुरव :
प्राणिभक्षणात् ।।
बलाकी । त्रि० बलाकावति ।। बलाका
अस्तिअस्यअस्मिन्वा । त्री०इनि: ।।
बलांचिता । स्त्री० रामवीणायाम् ।।
बलाट : । पुं० मुद्गे ।।
बलात् । अ० हठादर्थे । यथा । बला
त्मन्दर्षयेद्यस्तुपरभार्यांनर : क्व
चित् । वधदण्डोभवेत्तस्यनापराधो
भवेत्स्त्रिया : ।।
बलात्कार : । पुं० प्रसभे । हठे ।।
बलादित्यनिपातोहठे ० इ० स्वामी
।। बलात्करणम् । भावेघञ् ।।
बद्ध्वास्वगृहमानीयताडनाद्यैरूप
क्रमै : । ऋणिकोदाप्यते यत्रबला
त्कार : प्रकीर्तित : ।।
बलात्मिका । स्त्री० हस्तिशुण्डाम् ।।
बलाद्या । स्त्री० बलायाम् ।।
बलाध्यक्ष : । पुं० सेनापतिदशकस्यै
कस्मिन्सेनानायके ।।
बलानुज : । पुं० श्रीकृष्णे ।।
बलामोटा । स्त्री० नागदमन्याम् । वि
षापहायाम् ।। बलामोटाकटुस्ति
क्तालघुपित्तकफापहा । मूत्रकृच्छ्र
व्रणान्रक्षोनाशयेज्जालगर्दभान् ।।
सर्वग्रहप्रशमनीनि : शेषविषनाशि
नी । जयंसर्वत्रकुरुतेधनदासुमति
प्रदा ।
बलाय : । पुं० वरुणद्रुमे ।।
बलाराति : । पुं० शचीपतौ । इन्द्रे
।। बलस्य।सुरस्यअराति : शत्रु : ।।
बलालक : । पुं० पानीयामलके ।।
बलाश : । पुं०) श्लेष्मणि ।।
बलाशक: । पुं०) इतिहेमचन्द्र : ।।
बलास : । पुं० कफे ।।
बलाहक : । पुं० मेघे । अम्बुदे ।।
वारिवाहकोबलाहक : । पृषोदरा
दित्वात्पूर्वपदस्यव : उत्तरपदादे
श्चलत्वम् ।। बलाकाभिर्हीयते गम्य
ते । ओहाङ् गतौ० पृ० ।। बले
नहीयतेवा । क्वुन् ।। गिरौ ।। दैत्य
विशेषे ।। नागविशेषे ।। मुस्तके ।।
श्रीकृष्णस्यन्दनाश्वे ।। रमागर्भेऽश्व

कल्किदेवपुत्रे ॥
बलाह्वकन्दः । पुं० गुलञ्चकन्दे ॥
बलिः पुं० दैत्यप्रभेदे । विरोचनात्मजे ॥ करे । राजग्राह्यभागे ॥ चामरदण्डे ॥ उपहारे । उपायने । भेंट० इ० भा० ॥ पूजासामग्र्याम् ॥ नियोज्योपजीव्ये ॥ पञ्चमहायज्ञान्तर्गतभूतयज्ञे ॥ तिर्यग्भिक्षुकादिदाने ॥ ययातिवंशोद्भवसुतपोराजपुत्रे ॥ बलिर्वैश्वदेवनामकपंचयज्ञान्तर्गतयज्ञविशेषे ॥ बलते० बल्यते वा । बलप्राणने० बलसंवरणे संचरणे च । सर्वधातुभ्यइन् ॥ बलनम् । बलदाने । बलते वा । खनिकषीति० इर्वा ॥ यद्वा । वर्णिः सौत्रः । अस्य० वर्णो वलिश्चाहिरण्ये० इतिबलिरादेशः ॥
बलिः । स्त्री० जरयाश्लथचर्मणि ॥ चर्मतरङ्गे ॥ गृहदारुप्रभेदे ॥ जठरावयवे ॥ यथा । एकवलिः शस्त्रमृत्युः स्त्रीभोगीद्विवलिः स्मृतः । त्रिभिराचार्यइत्याहुश्चतुर्भिःस्याद्बहुप्रजः ॥ अवलिस्तुनृपः प्रोक्तोयश्चादानैकतत्परः ॥ विषमावलयोयेषान्ते चागम्याभिगामिनः ॥ ऋज्व्यस्तुवलयोयेषान्ते नराः सुखभागिनः ॥ इति ॥ गन्धर्के ॥ गुडाङ्कुरे ॥
बलिकम् । न० पटलप्रान्ते ॥
बलिकरः । त्रि० बलिकर्त्तरि ॥ बलिंकरोति । दिवाविभेतिट ः ॥
बलिका । स्त्री० अतिबलायाम् ॥
बलिक्रिया । स्त्री० इष्टदेवतापूजाविधौ ॥
बलितः । त्रि० वेष्टिते ॥
बलिदानम् । न० देवोद्देशेनयथाविधिपूजोपहारत्यागे ॥ देवतोद्देशेन सङ्कल्पपूर्वकच्छागादिपशुघातने ॥ बलिदानेनसततंजयेच्छत्रून्नृपान्नृप ॥
बलिध्वंसी । पुं० विष्णौ ॥ बलिमसुरविशेषंध्वंसितुंशीलमस्य । ताच्छील्येणिनिः ॥ बलिनापूजादिना० अविद्यांध्वंसितुंशीलमस्येतिवा ॥
बली । पुं० बलदेवे ॥ माषे ॥ वृषभे ॥ महिषे ॥ उष्ट्रे ॥ शूकरे ॥ कफे ॥ कंदवृक्षे ॥ त्रि०बलवति । उपचिते । मांसले ॥ बलमस्यास्ति । बलादिभ्योमतुवन्यतरस्यामितिपक्षेइनिः ॥
बलिनः । त्रि० बलिभे । श्लथचर्मवति ॥ बलिश्चर्मसङ्कोचोस्यास्ति । पामादित्वान्नः ॥
बलिनन्दनः । पुं० बाणासुरे ॥
बलिनी । स्त्री० बलायाम् । बाट्यालके ॥ बलमस्त्यस्याम् । बलादिभ्योम

तुबन्यतरस्यामितिपचेदूनि : ॥
बलिपुष्ट : । पुं० काके ॥ बलिनापुष्ट : ॥
बलिपोदकी । स्त्री० उपोदक्याम् ॥
बलिप्रिय : । पुं० लोध्रवृक्षे ॥
बलिभ : । त्रि० वलिने । जरयाश्लथचर्मणि ॥ बलिश्चर्मसङ्कोचोस्यास्ति । तुन्दिवलिवटेर्भ : ॥
बलिभुक् । पुं० वायसे ॥ बलिंभुङ्क्ते । भुजपालनाभ्यवहारयो : । क्विप् ॥
बलिमन्दिरम् । न० पाताले ॥ बलेर्मंदिरमत्र ॥
बलिमुख : पुं० बलिमुखे ॥
बलिशम् । न० बडिशे । मत्स्यवेधने ॥ बलिनोमत्स्यान्० श्यति । शोतनूकरणे । आतोनुपेतिक : ॥
बलिष्ठ: । त्रि० बलवत्तमे ॥ अतिशयेनबलवान् । बलशब्दान्मतुबन्तादिष्ठन्प्रत्यय : । विन्मतोर्लुगितिमतुपोलुक् ॥ प्रायश्चित्तंविनापूतास्त्वमेवशुद्धमानसा । अकामायाबलिष्ठेननस्त्रीजारेणदुष्यति ॥
बलिष्णु : । त्रि० अपमानिते ॥
बलिसद्म । न० रसातले । पाताले । बले : सद्म ॥
बलिहा । पुं० विष्णौ ॥
बली । स्त्री० वली । त्वगूर्मौ । चर्मतरङ्गे ॥

बलीकम् । न० नीध्रे । पटलप्रान्ते । छांचौ०इ०गो०भा० । परावली०इभा० ॥ वलति । आवृणोतिभित्त्यादि । बलसंवरणे । अलीकादयश्चेतिकीकन् ॥
बलीमुख : । पुं० वानरे ॥ वलीयुक्तंमुखमस्य ॥
बलीयान् । त्रि० अतिशयेनबलयुक्ते ॥
बलीवर्द : । पुं० वृषे । बैल०बरध०वर्धा०इ०भा ॥ बरणम् । वरईप्सायाम् । सम्पदादित्वात्क्विप् । ईश्वरच०ईवरी । तौददाति आतइतिक : । अतिशयितंबलमस्य । अतइनि: । बलीचासौ०ईवर्दश्च ॥ तीर्थयात्रायांतदारूढस्यदोषोयथामात्स्ये । बलीवर्दसमारूढ: शृणुतस्यापितत्फलम् । नरकेवसतेघोरेगवांक्रोधेहिदारुणे । सलिलञ्चनगृह्णन्तिपितरस्तस्यदेहिनइति ॥
बलु : । स्त्री० हस्तिदंतालिकायाम् ॥
बलूक : । पुं० पद्ममूले । पक्षिविशेषे ॥ वलते । वल० । वलेरूक : ॥
बलूल: त्रि० बलवति ॥ बलंनसहते । बलाट्टल : ॥
बल्मिक : । पुं० न०बल्मीके ॥
बल्मीकि : । पुं० न०बल्मीके ॥
बल्मीक : । पुं० न०वामलूरे । नाकौ । पिपीलिकादिकीटविशेषकृतेमृत्स्तूपे । बावी०इ०भा० ॥ न० रोग

विशेषे । अस्यलक्षणं । यथा । ग्रीवांसकक्षाकरपाददेशेसन्धौगलेवाचिभिरेवदोषैः । ग्रन्थिः सवल्मीकवदुन्नताग्रजातः क्रमेणैवगतप्रवृद्धिः ॥ मुखैरनेकैः स्रुतितोदवद्भिर्विसर्पवत्सर्पतिचोन्नताग्रैः । वल्मीकमाहुर्भिषजोविकारंनिष्प्रत्यनीकंचिरजंविशेषात् ॥ वाल्मीनिमुनौ ॥ वलन्तेप्राणिनोऽत्र । अलीकादयश्चेति कीकन्प्रत्ययोनिपातितः ॥

वल्मीकशीर्षम् । न० स्रोतोऽञ्जने ॥

वल्मीकिः । पुं० वाल्मीकौ ॥

वल्मीकूटम् । न० वल्मीके ॥

वल्यः । पुं० वृक्षभित्तुके । अमगे ॥ न० प्रधानधातौ । रेतसि ॥ त्रि० वलकरे ॥

वल्या । स्त्री० अतिवलायाम् ॥ अश्वगन्धायाम् ॥ शिमृडीत्तुपे ॥ प्रसारिण्याम् ॥

वल्लः । पुं० गुञ्जात्रयपरिमाणे । द्विगुञ्जपरिमाणे ॥ सार्द्धगुञ्जायाम् ॥ वल्लते । वल्लसंवरणे सञ्चरणे च । प० अच् ॥

वल्लकः । पुं० निष्पावे । राजशिम्ब्याम् ॥

वल्लकी । स्त्री० वीणायाम् । विपञ्च्याम् ॥ वल्लते । वल्ल० । क्वुन् । गौरादित्वान्ङीष् । सल्लकीवत्ते ॥

वल्लभः । त्रि० दयिते । प्रिये ॥ अध्यक्षे ॥ न० कुलीनाश्वे । सल्लक्षणतुरङ्गमे ॥ अध्यक्षोऽश्वगवाध्यक्ष इतिस्वामी ॥ वल्लते०वल्ल्यतेवा । वल्ल० । रासिवल्लिभ्यांचेत्यभच् ॥

वल्लभपालः
वल्लभपालकः । पुं० । उत्तमाश्वपाले ॥ अश्वरक्षके ॥

वल्लभा । स्त्री० प्रियायाम् । प्रेयस्याम् ॥

वल्लरम् । न० वल्लूरे ॥

वल्लरिः । स्त्री० मञ्जर्याम् ॥

वष्कयः । पुं० तरुणवत्से । वष्कितो० इ० भा० ॥ वष्कते । वष्कगतौ । वा० अयन् ॥

वष्कयणी । स्त्री० वष्कयिण्याम् ॥

वष्कयिणी । स्त्री० तरुणवत्सायाङ्गवि० वाखडी० इ० भा० ॥ वष्कयस्तरुणवत्सः । सास्यस्याः । अतइनिठनाविनीनिः । अट्कुप्वाङिति णत्वम् । ङीप् ॥

वहिः । अ० वाह्ये ॥ वहति । वह० इस् ॥ वबयोरभेदः ॥

वहु । त्रि० त्यादिसङ्ख्यासु ॥ विपुले । भूयसि ॥ वंहते । वंहिवृद्धौ ॥ लङ्घिवंह्योर्नलोपश्चेत्युः ॥ स्त्रियां० वह्वादित्वात्०पाक्षिकोङीषभावः । ङीष्पक्षे० वह्वी ॥

वहुकः । पुं० कर्कटे ॥ अर्के ॥ दात्यू

है। अलखातके॥ त्रि॰ बहुभिःक्रीते॥ सङ्ख्यावाचतिगदन्ताया: कन्॥

बहुकण्टक:। पुं॰ क्षुद्रगोक्षुरे। यवासे। हिन्ताले॥

बहुकण्टका। स्त्री॰ क्षुद्रदन्त्याम्॥

बहुकण्टा। स्त्री॰ कण्टकार्याम्॥

बहुकन्द:। पुं॰ शूरणे॥

बहुकन्दा। स्त्री॰ कर्कट्याम्॥

बहुकर:। पुं॰ वक्रग्रीवे। उष्ट्रे॥ त्रि॰ खलपू॥ स्त्रियांबहुकरा॥ बहुकार्यकर्तरि। बहुकरोतिभुवंमार्ष्टि। किंयत्तद्बहुषुकृञोज्विधानमित्यच्॥

बहुकरी। स्त्री॰ बहुकरभार्यायाम्॥ पुंयोगलक्षणोङीष्। सम्मार्जन्याम्॥

बहुकर्णिका। स्त्री॰ आखुकर्ण्याम्॥

बहुकूर्च:। पुं॰ मधुनालिकेरके॥

बहुक्षम:। पुं॰ बुद्धे॥ बहुक्षमते। क्षमूष्॰। ईगुपधज्ञाप्रीकिरः कः॥

बहुगन्धम्। न॰ त्वचे। पुं॰कुन्दुरुके॥

बहुगन्धदा। स्त्री॰ कस्तूर्याम्॥

बहुगन्धा। स्त्री॰ चम्पककलिकायाम्। यूथिकायाम्॥ कृष्णजीरके॥

बहुगर्ह्यवाक्। त्रि॰ कुत्सितबहुवादिनि। जल्पाके। बहुगर्ह्यावागस्य॥

बहुग्रन्थि:। पुं॰ झावुके॥ बहवोग्रन्थयोयस्मिन्॥

बहुच्। पुं॰ प्रत्ययविशेषे। सचप्रकृते: पूर्वंभवति॰ प्रकृतेर्लिङ्गंचभजते:। स्यादीषदसमाप्तौतुबहुच्प्रकृतिलिङ्गक:॥

बहुच्छिन्ना। स्त्री॰ कन्दगुडूच्याम्॥

बहुतन्त्री:। त्रि॰ बहुतन्त्रीविशिष्टे॥ यथा। बहुतन्त्री:काय:। बहुतन्त्रीर्ग्रीवा। बहुतन्त्रिशरीरम्। बह्व्यस्तन्त्र्योयस्मिन्। नाडीतन्त्र्यो:स्वाङ्गे॰ इ॰ नकप्॥

बहुतन्त्रीक:। पुं॰ बहुतन्त्रविशिष्टे। यथा। बहुतन्त्रीक: पट:। बहुतन्त्रीकावीणा। बहुतन्त्रीकंवास:। बह्व्यस्तन्त्र्योयस्मिन्कप्॥

बहुतरकणिश:। पुं॰ रागीधान्ये॥

बहुता। स्त्री॰ बहुत्वे॥

बहुतिक्ता। स्त्री॰ काकमाच्याम्॥

बहुतिथ:। त्रि॰ बहुसङ्ख्याके॥ बहूनांपूरण:। तस्यपूरणेडट्। बहुपूगगणसङ्घस्यतिथुक्॥

बहुतृणम्। न॰ तृणकल्पे॥ ईषदसमाप्तंतृणम्। विभाषासुपोबहुच्पुरस्तात्॥

बहुत्वम्। न॰ बहुतायाम्। बहोर्भाव:। तस्यभावस्त्वतलौ॥

बहुत्वक:
बहुत्वक् पुं॰ भूर्जद्रुमे॥

बहुदुग्ध:। पुं॰ गोधूमे॥

बहुदुग्धा। स्त्री॰ वञ्जुलायाम्। बहुक्षीरायांगवि। बहुदुग्धंयस्याम्॥

बहुदुग्धिका । स्त्री० स्नुहीवृक्षे ॥
बहुधा । अ० अनेकप्रकारे ॥ बहव : प्रकारा: । सङ्ख्यायाविधार्थेधावा ॥ यद्वा । बहुवारान्‌ ० इति० क्रियाभ्या वृत्तिगणने ० विभाषावहोर्धाऽविप्रकृष्टकालइतिधा । बहुधावहुकृत्वोवा दिवसस्यभुङ्क्ते ॥
बहुधान्य : । पुं० वत्सरविशेषे ॥ सुभिक्षंक्षेममारोग्यं प्रशान्ता : पार्थिवा : प्रिये । तस्करोपहृतंवित्तं बहुधान्येवरानने ॥ १२ ॥ अतिशय धान्यविशिष्टे ॥
बहुधारम्‌ । न० वज्रे ॥
बहुनाडि : । त्रि० काये ॥ नाडीतन्त्र्यो : स्वाङ्गइतिनकप्‌ ॥
बहुनाडीक : । त्रि० स्तम्भे ॥ दिवसे ॥ बह्व्योनाड्योयस्मिन्‌ । कप ॥
बहुनाद : । पुं० शङ्खे ॥
बहुनामा । पुं० असङ्ख्यातनामनि परमेश्वरे ॥ बहूनिनामानियस्य ॥ सर्वाण्येतानिनामानिपरस्यब्रह्मणो हरेरितिपुराणोक्ते : ॥
बहुपट : । त्रि० ईषदूनेपटौ ॥ बहुपु ष्कर्मसुदक्षे ॥
बहुपत्र : । पुं० पलाण्डौ ॥ न० अभ्रके ॥ त्रि० अनेकपत्रयुक्ते ॥
बहुपत्रा । स्त्री० तरुणीपुष्पे ॥
बहुपत्रिका । स्त्री० भूम्यामलक्याम्‌ ॥ मेथिकायाम ॥ महाशतावर्याम्‌ ॥

बहुपत्री । स्त्री० खिङ्गिन्याम्‌ ॥ गृहकन्यायाम्‌ ॥ तुलस्याम्‌ ॥ जतुकायाम्‌ ॥ वृहत्याम्‌ ॥ गोरक्षदुग्धायाम्‌ ॥
बहुपर्ण : । पुं० सप्तच्छदवृक्षे ॥ त्रि० अनेकपत्रयुक्ते ॥
बहुपर्णिका । स्त्री० आखुकर्ण्याम्‌ ॥
बहुपर्णी । स्त्री० मेथिकायाम्‌ ॥
बहुपात्‌ । पुं० वटवृक्षे ॥ ॥ बहव : पादाअस्य । सङ्ख्यासुपूर्वस्य ॥
बहुपाद : । पुं० बटवृक्षे ॥
बहुपुत्र : । त्रि० अनेकसुतविशिष्टे ॥
बहुपुत्रा । स्त्री० भूम्यामलक्याम्‌ ॥
बहुपुत्री । स्त्री० शतमूल्याम्‌ ॥
बहुपुष्प : । पुं० पारिभद्रवृक्षे ॥
बहुपुष्पिका । बहुपुष्पी । स्त्री० धातक्याम्‌ ॥
बहुप्रज : । पुं० मुञ्जतृणे ॥ शूकरे ॥ त्रि० अनेकसन्तानयुक्ते ॥
बहुप्रतिज्ञ : । पुं० अनेकपदसङ्कीर्ण पूर्वपक्षविशिष्टव्यवहारे ॥ त्रि० अनेकप्रतिज्ञायुक्ते ॥
बहुप्रद : । त्रि० अतिदातरि । वदान्ये । दानशौण्डे ॥ बहुप्रददाति । प्रे दाज्ञइतिक : ॥
बहुप्रसू : । स्त्री० कृमिलायाम्‌ । बहुसन्तानप्रसवकारिण्याम्‌ ॥
बहुफल : । पुं० कदम्बे । नीपे ॥ वि

कङ्कते ॥ तेज : फले ॥

बहुफला । स्त्री० भूम्यामलकाम् ॥ चविकायाम् ॥ माषपर्ण्याम् ॥ काकमाच्याम् ॥ अपुष्याम् ॥

बहुफलिका । स्त्री० भूवटर्याम् ॥

बहुफली । स्त्री० आमलक्याम् ॥ मृगेर्वारौ ॥

बहुफेना । स्त्री० सातलायाम् ॥

बहुबल : । पुं० सिंहे ॥ त्रि० अतिशयबलयुक्ते ॥

बहुमञ्जरी । स्त्री० तुलस्याम् ॥

बहुमत : । त्रि० बहूनांसम्मते॥ नात्यन्तंसंस्कृतेनैवनात्यन्तंदेशभाषया । कथांगोष्ठीषुकथयँल्लोकेबहुमतोभवेत् ॥

बहुमल : । पुं० सीसके ॥ त्रि० अनेकमलयुक्ते ॥

बहुमार्ग : । पुं० न० चत्वरे ॥ बहूनां मार्ग : समाहारोवा । त्रि० अनेकपथयुक्ते ॥

बहुमूर्ति : । स्त्री० वनकार्पासे ॥ त्रि० नानाकारे ॥

बहुमूर्द्धा । पुं० विष्णौ ॥

बहुमूल : । पुं० इक्कटे ॥ शियौ ॥ स्थूलशरे ॥ त्रि० अनेकमूलयुक्ते ॥

बहुमूलक : । पुं० इक्कटे ॥ न० उशीरे ॥

बहुमूला । स्त्री० शतावर्याम् ॥

बहुमूली । स्त्री० माकन्द्याम् ॥

बहुमूल्य : । त्रि० महाधने । महार्घवस्तुनि ॥

बहुयाज्य : । पुं० अनेकयजमाने ॥ बहवोभूयांसोयाज्यायाजनीयायस्य ॥

बहुरश्मिका । स्त्री० मेदायाम् ॥

बहुरसा । स्त्री० महाज्योतिष्मत्याम् ॥

बहुरुहा । स्त्री० कन्दगुडूच्याम् ॥

बहुरूप : । पुं० शिवे ॥ विष्णौ ॥ धूनके । सर्जरसे ॥ सरटे ॥ स्मरे । कामदेवे ॥ ब्रह्मणि ॥ कुन्तले । केशे ॥ बुद्धप्रभेदे ॥ बालयुवादिरूपे देवनरादिरूपेजीवे ॥ बहुरूपइवाभातिमाययाबहुरूपया । रममाणोगुणेष्वस्याममाहमितितन्यते ॥ नानाकृतिगमकत्वात्० बहूनिरूपाण्यस्य ॥ त्रि० नानारूपयुक्ते ॥

बहुरूपक : । पुं० जाहकजन्तौ ॥

बहुरूपा । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

बहुरेखा। स्त्री० प्रचुरदीर्घचिह्नायाम्॥ बहुरेखागुरुकाया:स्त्रियादोषोयथा । रेखाभिर्बहुभि : क्लेशंस्वल्पाभिर्धनहीनताम् । रक्ताभि : सुखमाप्नोतिकृष्णाभि:प्रेष्यतांव्रजेत् ॥

बहुरेता: । पुं० ब्रह्मणि ॥

बहुरोमा । पुं० मेषे ॥ त्रि० लोमशे ॥

बहुल : । पुं० अग्नौ ॥ कृष्णपक्षे ॥ न० विहायसि । आकाशे ॥ सितमरिचे ॥ त्रि० प्राज्ये ॥ कृष्णवर्णे ॥ बहूनर्थान्लाति । ला० । आतो

नुपेतिक्त : ॥ बहुनिर्बीजानिलाति वा ॥
बहुलगन्धा । पुं० एलायाम् ॥
बहुलच्छद : । पुं० रक्तशिग्रौ ॥
बहुलवणम् । न० औवरके ॥
बहुलशल्कल : । पुं० भूर्जे ॥ चारे पियालि ॥
बहुला । स्त्री० नीलिकायाम् ॥ एला याम् ॥ गवि । धेनौ ॥ देवीविशे षे ॥ टाप् ॥
बहुला : । स्त्री० भूम्नि० कृत्तिकासु ॥
बहुलिमा । पुं० । बहुलत्वे ॥ बहुल स्यभाव : । इमनिच् ॥
बहुलीकृतम् त्रि० अपनीततुच्छधा न्येधान्यादौ । पूते ॥ अबहुलंबहु- लमकारि । अभूततद्भावेच्वि : । अ स्च्वौ ॥
बहुवचनम् । न० येनबहवोर्थाउच्यन्त तस्मिन् ॥ बहूनामर्थानांवचनम् । वचे : करणेल्युट् । कर्मणिषष्ठ्या समास : ॥
बहुवल्क : । पुं० प्रियाले ॥
बहुवल्ली । स्त्री० डोडिक्षुपे ॥
बहुवार : । पुं० उद्दाले । शेलौ । श्लेष्मांतके । लसोडा० इ० भा० ॥ बहुवारोविषस्फोटव्रणवीसर्पकुष्ठनु त् । मधुरस्तुवरस्तिक्त: केश्यश्चक फपित्तहृत् ॥ फलमामन्तुविष्टम्भि रूक्षंपित्तकफास्रजित् । तत्पक्वं मधुरंस्निग्धंश्लेष्मलंशीतलंगुरु ॥
बहुवारक : । पुं० श्लेष्मांतके । बहुवा रे ॥ बहून्वारयति । हृञ्० । णि च्च : । अन्शिल्पिसंज्ञयोरपूर्व- स्यापि ॥
बहुविध : । त्रि० विविधे । नानारूपे । पृथग्विधे ॥ बहवोविधायस्य ॥
बहुविस्तीर्णा । स्त्री० कुचिताकाम् ॥
बहुबीजम् । न० गण्डगात्रे । आतृप्ये ॥
बहुवीर्य : । पुं० बिभीतके । तण्ड लीयशाके । शाल्मलिवृक्षे ॥ मरुवे ॥
बहुवीर्या । स्त्री० भूम्यामलक्याम् ॥
बहुव्रीहि : । पुं० प्रायोन्यपदार्थप्रधा नेसमासविशेषे ॥ सचसप्तधा । द्विपद: । बहुपद: संख्योत्तर:० संख्यो भयपद:० दिगन्तराललक्षण: व्यतिहा रलक्षण : सहपूर्वपदश्चेतिभेदात् । त्रि० प्रचुरधान्ययुक्ते ॥
बहुशत्रु : । पुं० चटके ॥
बहुशल्य : । पुं० रक्तखदिरे ॥ त्रि० अनेकशल्ययुक्ते ॥
बहुश : । अ० भूरिशब्दार्थे ॥ बहूनि । बह्वल्पार्थाच्छस्कारकादन्यतरस्या म् ॥
बहुशाख : । त्रि० अनेकभेदे ॥
बहुशाल : । पुं० स्नुह्याम् ॥
बहुशिखा । स्त्री० जलपिप्पल्याम् ॥
बहुश्रवा । स्त्री० शक्लकीतरौ ॥
बहुसम्मति : । पुं० त्वक्सारप्रभेदे ।

वेहुवांस० इ० गो० भा० ॥ त्रि०
अनेकसन्तानवति ॥
बहुसम्पुट : । पुं० विष्णुकन्दे ॥
बहुसार : । पुं० खदिरे ।
बहुसुता । स्त्री० शतमूल्याम् ॥
बहुसू: । स्त्री० शूकर्याम् । बहुप्रसवायाम् ।
बहुसूति : स्त्री० परेष्टुकायाम् । बहु
पत्यायांगवि ॥ बह्वीसूतिर्यस्या : ॥
बहुसन्तानप्रसवायाम् ॥
बहुस्रवा । स्त्री० शल्लकीवृक्षे ॥ नाना
चरणशीलायाम् ॥
बहुस्वन : । पुं० पेचके ॥ त्रि० अनेक
शब्दयुक्ते ॥
बह्वपत्य : । पुं० शूकरे ॥ मूषके ॥
त्रि० बहुसन्तानयुक्ते ॥
बह्वाशी : त्रि० बहुभोजनशीले ॥ बह्वा
शाविशिष्टे ॥
बह्वी । स्त्री० बहुर्थे । बह्वादित्वान्
ङीष् ॥
बह्वृक् । स्त्री० ऋग्वेदे ॥ न० भूक्त
विशेषे ॥
बह्वृच : । पुं० ऋग्वेदिनिब्राह्मणे ॥
बह्व्यऋचोऽध्येतव्यायेन । ऋक्
पूरित्य : ॥
बह्वृची । स्त्री० अध्वर्य्याम् । अध्व
र्युशाखाध्येत्र्याम् ॥ बह्व्यऋचो-
ध्येतव्यायस्यास्तिविग्रह : । अनृच
बह्वृचावध्येतर्येवेतिवचनात् ०
ऋक्पूरित्यप्रत्यय : समासान्त :

। यद्यपि० स्त्रीणांस्वाध्यायाध्ययनं
प्रतिषिद्धम् ० तथापिपुराकल्पे
ह्येतदासीत् । यथा । पुराकल्पे
षुनारीणांमौञ्जीबन्धनमिष्यते ।
अध्यापनञ्च वेदानां सावित्रीवच
नंतथे तियमवचनात् ॥ गोत्रञ्च
चरणै : सहेतिजातित्वान्ङी
ष् ॥
वा । स्त्री० गतौ ॥ गन्धने ॥ तन्तुसं
ताने ॥
वाढम् । न० दृढे ॥ प्रतिज्ञायाम् ॥
भृशे । अतिशये ॥ वाहृते । वाहृ
प्रयत्ने । ओष्ठादि : । गत्यर्थेति
क्तप्रत्यये०क्षुब्धस्वान्तेतिनिपातित
म् । त्रि० अतिशायिनि ॥ क्रिया
विशेषणेऽस्यक्लीवत्वम् । द्रव्यविशे
षणत्वे तद्वाच्यलिङ्गत्वम् ॥
वाण : । पुं० पश्चयवर्गे ।
वाणि : । स्त्री० वस्त्रादीनांवपनक्रिया
याम् । व्यूतौ ॥
वाणिज : । पुं० वणिजि ॥ वाडवा
ग्नौ ॥ पणते । पण० । पणेरिज्या
देश्च : । स्वार्थेप्रज्ञाद्यण् ।
वाणिजक : । पुं० वणिजि । वाडवा
ग्नौ । धूर्त्ते ॥
वाणिज्यम् । न० सत्यानृताख्यवैश्य
वृत्तौ । वणिज्यायाम् । क्रयविक्रया
दिलक्षणे वणिजकर्म्मणि । वणि
जांकर्म्मभावोवा । ब्राह्मणादित्वा

तथ्यञ् ॥
बाणिनी । स्त्री० नर्त्तक्याम् ॥ छेका याम् । मत्तयोषायाम् ॥ विदग्ध वनितायाम् । अवश्यं वणति । वणशब्दे । आवश्यकेति० ग्रह्यादि त्वाद्दाणिनिः । बवयोरैक्यं ॥
बाणी । स्त्री० वाण्याम् ॥
बाध : । पुं० प्रतिबन्धके । व्याघाते ॥ अन्वयानुपपत्तौ ॥ अतिदिष्टपदार्थ निवृत्तौ ॥ ज्ञानान्तरेणविषयासत्त्व प्रतीतौ ॥ न्यायमते साध्याभाव वत्पक्षे ॥ य० । छ्रदोषश्रिमान् ॥
बाधक : । पुं० प्रतिबंधके । आधिक्यं बाधकत्वे हेतुः । बाधते । बाधृ० । ण्वुल् ॥ स्त्रीणांरोगविशेषे । यथा । रक्तमाद्रीतथाषष्ठीचाङ्कुरो जलकुमारकः । चतुर्विधोबाधकः स्यात् स्त्रीणांमुनिविभाषितः ॥ तेषांस्वभावंवक्ष्यामियथाशास्त्रंवि धानतः । एतेषांपूजनंकार्यंज नैःसन्तानकाङ्क्षिभिः ॥ निःसारणंस्थापनञ्चबलिदानंजपस्तथा कर्त्तव्यो गुरुवाक्येन यथाशास्त्रं विचक्षणैः ॥ चतुर्विधोबाधक स्तुजायते ऋतुकालतः ॥ तस्य लक्षणंयथा । व्यथाकट्यांतथानाभेर धः पार्श्वेस्तनेऽपिच । रक्तमाद्री प्रदोषेणजायतेफलहीनता ॥ मास-
मेकंद्वयंवापिऋतुर्योगोभवेद्यदि । रक्तमाद्रीप्रदोषेणफलहीनातदाभवेत् ॥ इतिरक्तमाद्याःनेत्रेहस्ते भवेज्ज्वा लायोनौचैवविशेषतः । लालासंयु तरक्तञ्चषष्ठीबाधकयोगतः ॥ मासे केनभवेद्यस्याऋतुस्नानंद्वयंतथा । मलिना रक्तयोनिःस्यात् षष्ठीबा धकयोगतः ॥ इतिषष्ठाः ॥ उद्वे गोगुरुतादेहेरक्तस्रावोभवेद्बहु । ना भेरधोभवेच्छूलंचाङ्कुरः सतुबाधकः ॥ ऋतुहीनाचतुर्मासंत्रिमासंवाभवे द्यदि । कृशाङ्गीकरपादेचज्वालाचा ङ्कुरयोगतः ॥ इतिचाङ्कुरः ॥ स शूलाचसगर्भाचशुद्धदेहाल्परक्तिका । जलकुमारस्यदोषेणजायते बलहीन ता ॥ याकृशाङ्गीभवेत्स्थूलाबहुका लऋतुस्तथा । गुरुस्तनीस्वल्परक्ता जलकुमारस्यदूषणात् ॥ इतिजलकु मारः ॥ इतिवैद्यकम् ॥ त्रि० बा धाजनके ॥
बाधनम् । न० पीडायाम् ॥ प्रतिबंध के ॥
बाधा । स्त्री० दुःखे । पीडायाम् ॥ नि षेधे ॥ बाधृलोडने । गुरोश्चेत्य : ॥
बाधित: । पुं० हेत्वाभासविशेषे ॥ यस्य साध्याभावः प्रमाणेननिश्चितः स बाधितः । यथा । वह्निरनुष्णोद्रव्य त्वादिति । अत्रानुष्णत्वंसाध्याभावः । उष्णत्वंस्पर्शेनप्रत्यक्षेणगृह्यते०इ-

तिबाधितत्वम् ॥ त्रि० बाधायुक्ते ॥ पीडिते ॥ तारकादित्वादितच् । निवृत्ते ।

बाधिर्य्यम् । न० बधिरत्वे ॥ बधिरस्य भाव : । ष्यञ् ॥ कर्णरोगविशेषे । तस्यनिदानम् बधिरेऽवलोकनीयम् । औषधन्तु । शुष्कमूलकशुण्ठीनां क्षारोहिङ्गुलनागरम् । शुक्तं चतुर्गुणंदद्यात्तैलमेतैर्विपाचयेत् ॥ बाधिर्यकर्णशूलञ्चपूयस्रावश्चकर्णयो : । कृमयश्चविनश्यन्ति तैलस्यास्यप्रपूरणात् ॥

बाध्य : । त्रि० निराकरणयोग्ये । बाधितव्ये । बाधनीये ॥ न्यूनत्वं बाध्यत्वे हेतु : ॥

बांधकिनेय : । पुं० बंधुले । असतीसुते ॥ कौलटेये ॥ बंधक्याअपत्यम् । स्त्रीभ्याढक्त्रिकल्याण्यादित्वादिनङादेशश्च ॥

बांधव : । पुं० मित्रे । सुहृदि ॥ सगोत्रे । बंधौ । ज्ञातौ । स्वजने ॥ बांधवास्त्रिविधा: । आत्मबांधवा:० पितृबांधवा:० मातृबांधवाश्चेति । यथोक्तम् । आत्मपितृष्वसु : पुत्राआत्ममातृष्वसु : सुता : । आत्ममातुलपुत्राश्वविज्ञेयाआत्मबांधवा : ॥ पितु : पितृष्वसु : पुत्रा : पितुर्मातृष्वसु : सुता : । पितुर्मातुलपुत्राश्व विज्ञेया : पितृबांधवा : ॥ मातु : पितृष्वसु : पुत्रामातुर्मातृष्वसु: सुता : । मातुर्मातुलपुत्राश्वविज्ञेया मातृबांधवा: ॥ इति ॥ बंधुरेव । प्रज्ञाद्यण् ॥

बाभ्रवी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ पश्यबाभ्रवीम् ॥

बारक : । पुं० अश्वगतौ ॥ त्रि०निषेधके ॥

बारकी । पुं० शत्रौ ॥ चित्राश्वे ॥ पर्णाजीविनि ॥ पयोधौ ॥

बारकीर : । पुं० द्वारग्राहिणि ॥ वाडवे ॥ यूकायाम् ॥ वेणिवेधिन्याम् ॥ नीराजितहये ॥

बारण : । पुं० मतङ्गजे ॥ न० प्रतिषेधे ॥

बारबाण : । पुं० कञ्चुके ॥

बार्बटीर : । पुं० रङ्गे । चपुणि ॥ आम्रास्थ्नि ॥ अङ्कुरे ॥ गणिकासुते ॥

बाल: । पुं० कुन्तले । चिकुरे । कचे ॥ ॥ अश्वस्यबालके । किशोरे ॥ अश्वस्य बालधौ । इभपुच्छे ॥ नारिकेले ॥ पञ्चवर्षीयहस्तिनि ॥ य० । पञ्चवर्षो गजोबाल : स्यात्पोतोदशवर्षक: । इति ॥ पुच्छे । मत्स्यविशेषे ॥ पुं० न० ह्रीबेरे । बर्हिष्ठे । उदीच्ये । बाला० इ० प्र० गन्धद्रव्ये । सुगन्धिबाला० इ० च० भा० ॥ त्रि० मूर्खे ॥ अविवेकिनि । शास्त्रार्थविवेकज्ञानशून्ये । अल्पप्रज्ञे ॥ अर्भ

के । माणवके ॥ अप्राप्तव्यवहारे ।
पञ्चदशवर्षादनधिकवयस्के इतिक-
श्चित् । षोडशवर्षपर्यन्तप्रथमवय-
स्के ॥ यथा । आषोडशाद्भवेद्बालो-
यावत्क्षीरनिवर्त्तकः । इ० ॥ अत्र
सुश्रुतः । ऊनषोडशवर्षस्तुनरोबा-
लोनिगद्यते त्रिविधःसोपिदुग्धाशी
दुग्धान्नाशीतथान्नभुक् दुग्धाशीवर्ष
पर्यन्तंदुग्धान्नाशीशरद्वयम् । तदुत्तरं
स्यादन्नाशीएवंबालस्त्रिधामतइति ॥
अन्यचाप्युक्तम् । आषोडशाद्भवेद्बा-
लस्तरुणस्ततउच्यते वृद्धः स्यात्
सप्ततेरूर्द्ध्वंवर्षीयान्नवतेः परम् ॥ इ०
॥ अनाथबालस्यरक्षाकारिकाःसर्वदेव
ताः ॥ अथबालपरिचर्याविधिः ।
बालमङ्केसुखंदद्यान्नचैनंतर्ज्जयेत्क्व
चित् । सहसाबोधयेन्नैवनायोग्यमु-
पवेशयेत् ॥ अयोग्यमुपवेशनासमर्थ
म् । नाशयस्थापयेत्क्रीडेनक्षिप्र-
शयनैश्चित् । रोदयेन्नक्वचित्कार्य
विधिमावश्यकंविना ॥ आवश्यकौ-
विधिर्भेषजदानतैलाभ्यङ्गोद्वर्त्तना-
दिः । तच्चित्तमनुवर्त्ततसदैवानु-
मोदयेत् । संसेवितमनाएवंनित्य-
मेवाभिवर्द्धयेत् ॥ वातातपतडिद्वृ-
ष्टिधूमानलजलादितः । निम्नोच्च-
स्थानतश्चापिरक्षेद्बालंप्रयत्नतः ॥
बालस्यस्वभावहितान्याह । अभ्यङ्गो
द्वर्त्तनेस्नानंनेत्रयोरञ्जनंतथा । वस

नंमृदुयत्तच्चतथामृद्वनुलेपनम् ॥
जन्मप्रभृतिपथ्यानिबालस्यैतानि-
सर्वथा ॥ बालस्यकवलादेः समय
माह । कवलः पञ्चमाद्वर्षाद्विंशते-
श्चैवमैथुनमिति ॥ बलति । बलप्रा-
णने । ज्वलितीतिणः । बाडते ।
बाडृआप्लाव्ये । पचाद्यच् वा ॥
यद्वा । बल्यते । बलसंवरणे । कर्म
णिघञ् ॥ बालयति अस्मात्प-
चाद्यज्वा ॥ ऊनैकादशवर्षस्यपञ्चव
र्षाधिकस्यच । चरेद्गुरुः सुहृद्वापि
प्रायश्चित्तंविशुद्धये ॥ ततोन्यूनतर
स्यास्यनापराधोनपातकम् । नचा
स्यराजदण्डोपिप्रायश्चित्तंनविद्यत
इत्यङ्गिराः ॥

बालकः । पुं० शिशौ ॥ अश्वे ॥ हयबाल
धौ ॥ हस्तिपुच्छे ॥ अङ्गुरीयके ।
ह्रीवेरे । सुगन्धिबाला० इ० प्र० ॥
बालकंशीतलंरूक्षंलघुदीपनपाचन-
म् । हृल्लासारुचिवीसर्पहृद्रोगस्त्व-
तिसारहृत् ॥ बलये । केशे ॥ निर्व-
ले० ॥

बालकप्रिया । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम्
॥ कदल्याम् ॥

बालकृमिः । पुं० केशकीटे ॥

बालक्रीडनम् । न० बालकखेलाया-
म् ॥

बालक्रीडनकः । पुं० कपर्द्दके ॥

बालखिल्यः । पुं० तपोविशेषलब्ध-

संसक्तेतापसान्तरे । नवान्नलब्धे पू र्वसञ्चितत्यागिनि ॥ मुनि विशेषेषु ॥ केशजातावालखिल्या : ॥ येके शास्ते बालखिल्या इतिश्रुते: ॥

बालगर्भिणी । स्त्री० प्रथमगर्भवत्यां गवि । प्रष्ठौह्याम् ॥ बालाचा सौगर्भिणीच ॥

बालगोपाल : । पुं० श्रीकृष्णमूर्त्ति विशेषे ॥

बालग्रह : । पुं० बालकानिष्टग्रहविशेषे ॥ यथा बालग्रहाअनाचारात्पी डयन्तिशिशुंयत : । तस्मात्तदुप सर्गेभ्योरक्षेद्बालंप्रयत्नत : ॥ अथते षांनामानि । स्कन्दग्रहस्तुप्रथम : स्कन्दापस्मारएवच । शकुनीरेवती चैवपूतनागन्धपूतना । पूतनाशी तपूर्वाचतथैवमुखमण्डिका । नव मोनैगमेयश्चप्रोक्ताबालग्रहाअमी ॥

बालचर्य्य : । पुं० सिद्धसेने ॥ कार्ति केये ॥

बालजीवनम् । न० क्षीरे । दुग्धे ॥

बालतनय : । पुं० खदिरे ॥ बाला : तनया : पत्राण्यस्य ॥ बालकपुत्रे ॥

बालतन्त्रम् । न० कुमारभृत्यायाम् । ग र्भिण्यादेर्वैद्यके । बालचिकित्सायाम् ॥

बालतृणम् । न० शष्पे । नवतृणे ॥ वालतृणम् ॥

बालधि : । पुं० केशसंयुते लाङ्गूले ॥ बालाधीयन्तेऽत्र । करणाधिकरणे ति क्त : ॥

बालपत्र : । पुं० खदिरे ॥ यवासे ॥ दुरालभायाम् ॥ न० नूतनपर्णे ॥

बालपत्रक : । पुं० खदिरवृक्षे ॥

बालपाश्या । स्त्री० पारितथ्यायाम् । सीमन्तस्थितायांस्वर्णादिपट्टिकाया म् ॥ वन्दी० वेणी० इ० भा० । सिंति० इ० गी० भा० ॥ बालपाशे ॥ केशसमूहेसाधु : । तत्रसाधुरिति यत् ॥ बालेषुपाश्यापाशसमूहोवा ॥

बालपुष्पिका । बालपुष्पी । स्त्री० यूथिकायाम् ॥

बालभद्र : । बालभद्रक : । पुं० विषभेदे । शाम्भवे ॥

बालभैषज्यम् । न० रसाञ्जने ॥ बाल औषधे ॥

बालभोज्य : । पुं० चणके ॥ त्रि० बा लकभक्षणीये ॥

बालमुकुन्द : । पुं० श्रीविष्णोर्मूर्त्यन्तरे ॥ यथा । करारविन्देनपदारविन्दं मुखारविन्देविनिवेशयन्तम् । वट स्यपत्रस्यपुटेशयानंबालंमुकुन्दंमन सास्मरामि ॥

बालमूलकम् । न० लघुमूलके ॥ मूल कंबालकंरुच्यंसर्वेषांपाचनंलघु । दोषत्रयज्वरश्वासनासाकण्ठाक्षिरो गनुत् ॥ महत्तदेवरूक्षोष्णंगुरुदो षत्रयप्रदम् । स्नेहसिद्धंतदेवस्याद्दो षत्रयविनाशनम् ॥

बालमूषिका । स्त्री० गिरिकायाम् ॥ बालाचासौमूषिकाच ॥
बालयज्ञोपवीतम् । न० उपवीतवि शेषे । उरस्कटे । पञ्चवटे ॥
बालयज्ञोपवीतकम् । न० बालयज्ञो पवीते ॥
बालराजम् । न० वैदूर्यमणौ ॥ पुं० बालकश्रेष्ठे ॥
बालरोग : पुं० बालकस्यव्याधौ ॥
बालवाय: । पुं० वैदूर्यप्रभवे० देशविशेषे।
बालवायजम् । न० वैदूर्यमणौ ॥
बालवास : । न० केशरचितवस्त्रे ॥ त्रि० तद्वति ॥
बालवाह्य : । पुं० वनच्छागे ॥ त्रि० बालकवहनयै ॥
बालव्यजनम् । न० चामरे । रोमगु च्छे । प्रकीर्णके ॥ बालव्यजनमोज श्चंमक्षिकादीन्व्यपोहति बाल- कस्यव्यजने ॥
बालव्रत : । पुं० पञ्चचीरे सिंहके लौ । मञ्जुघोषे । पूर्वजिने ॥
बालसंध्याभ : । पुं० अरुणवर्णे ॥ त्रि० तद्वति ॥
बालसूर्य्य : । पुं० उदितमात्रेऽर्के ॥ न० वैदूर्यमणौ ॥
बालहस्त: । पुं० केशयुक्तलाङ्गूलमात्रे । बालधौ ॥ बाल : ० हस्तइव० दंशादिवारकत्वात् ॥
बाला । स्त्री० पृथ्व्याम् ॥ योषायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ मल्लिकाप्रभेदे ॥ अ म्बष्ठायाम् ॥ नीलझिण्ट्याम् ॥ एक वर्षवयस्कायांगवि ॥ यथा वर्षमा त्रातुबालास्यादितिबालाद्विवार्षिकी ॥ षोडशवर्षीयायांस्त्रियाम् ॥ बा लाषोडशवार्षिकीत्युक्त: ॥ शरदि ग्रीष्मकालेचबालाशस्याचहर्षदा ॥ देवताविशेषे ॥ वयसिप्रथमेऽपि प्राप्ते ० अजादित्वाट्टाप् ॥ घृतकुमा र्याम् ॥ ह्रीवेरे ॥ कन्यायाम् ॥
बालाची । स्त्री० केशपुष्टा० इ० गौ० भा० प्र० वृक्षे । दुर्गपुष्प्याम् ॥
बालातप : । पुं० प्रथमोदितादित्यता पे ॥ कन्यार्कातपे ॥
बालार्क: । पुं० प्रात:कालिकेसूर्ये ॥ कन्याराशिस्थेसूर्ये ॥ यथा । शुष्क मांसंस्त्रियोवृद्धाबालार्कस्तरुणंदधि प्रभातेमैथुनंनिद्रासद्य : प्राणहरा णिषट् ॥
बालि : । पुं० ऐन्द्रे । सुग्रीववानर भ्रातरि ॥
बालिका । स्त्री० बालायाम् । कन्याया म् ॥ बालुकायाम् ॥ पत्रकाहलाया म् । दिक्षोलायाम् ॥ कर्णभूषणे । बाली० ज्ञाति० श० ॥
बालिखिल्य : । पुं० ऋषिविशेषेषु ॥ पुलस्त्यकन्यायांसन्नत्यां० क्रतो : प- ष्टिसहस्रसङ्ख्याकपुत्रेषु ॥ तेचाङ्गु ष्ठपरिमाणा : ॥

वाली । पुं० ऐन्द्रे । इन्द्रपुत्रे वानर राजविशेषेसुग्रीवभ्रातरि ॥ नमस ङ्कुचितः पन्थायेनवालीहतोगतः । समयेतिष्ठसुग्रीवमावालिपथम न्वगाः ॥ त्रि० वालविशिष्टे ॥

वालिनी । स्त्री० अश्विनीनक्षत्रे ॥

वालिपुत्र : । पुं० अङ्गदे । तारेये ॥

वालिमा । पुं० बालतायाम् । वाल स्वभाव : । पृ० इमनिच् ॥

वालिश : । त्रि० शिशौ । मूर्खे ॥ वा लिशस्यमत्स्यवेधनस्यायमधिकारी मूर्खत्वादपूज्यत्वात् । तस्येदमित्य ण् ॥ वाडनम् । वाड्० । इन् ।

वालिश्यति । श्री० बालोनुपेतिका ॥

वालिश्यम् । न० मूर्खत्वे ॥ वालिश स्यकर्मभावोवा । ब्रा० ष्यञ् ॥

वालिहन्ता । पुं० श्रीरामचन्द्रे ॥

वाली । स्त्री० मर्ध्ये ॥ स्वनाम्नाप्रसि द्धे० अलङ्कारविशेषे ॥

वालीश : । पुं० मूत्रकृच्छ्ररोगे ॥

वालु : । स्त्री० एलवालुकनाम्निगंधद्र व्ये ॥

वालुकम् । न० एलवालुके ॥ वलते । वलप्राणने । वा० उण् । स्वार्थेक न् ॥ पुं० पानीयामलके ॥

वालुका । स्त्री० सिकतासु । वालू० इ० भा० ॥ वालुकालेखनीशीता व्रणोरःक्षतनाशिनी ॥ टाप् ॥ क र्पूरे ॥ कर्कट्याम् ॥ यन्त्रविशेषे ॥

वालुकागड : । पुं० वालियामच्० इ० गौ० प्र० मत्स्ये । सिताङ्गे ॥

वालुकात्मिका । स्त्री० शर्करायाम् ॥ त्रि० वालुकामये ॥

वालुकाप्रभा । स्त्री० नरकविशेषे ॥

वालुकामय : । त्रि० सैकते ॥

वालुकायन्त्रम् । न० औषधपाकार्थ यन्त्रविशेषे । यथा । भाण्डे वितस्ति गम्भीरेमध्येनिहितकूपके । कूपिका कण्ठपर्यन्तं वालुकाभिश्चपूरिते ॥ भेषजंकूपिकासंस्थं वह्निनायत्रपच्य ते । वालुकायन्त्रमेतद्धियन्त्रतन्त्रबुधैः स्मृतम् ॥ इतिभावप्रकाशः ॥

वालुकास्वेद : । पुं० तप्तवालुकाभि स्तापने ॥ यथा । वातजे एकुलैस्वे दान्कारयेद्रूचनिर्मितान् । स्निग्धः स्वेदैनिर्निद्रोऽचविनाकेवलवातजान् ॥ खर्परभृष्टपटस्थितकाञ्जिकसंसिक्त वालुकास्वेदः । शमयतिवातकफा मयमस्तकशूलाङ्गभङ्गादीन् ॥ स्रोत मांसार्दवंकृत्वानीत्वापावकमाशय म् । हत्वावातकफस्तम्भंस्वेदोज्वर मपोहति ॥ इ० भा० प्र० ॥

वालुकी । स्त्री० कर्कटीभेदे । वहुफला याम् । स्निग्धफलायाम् ॥ वालुकी वातशमनीशीताद्दद्याश्रमापहा । पित्तास्रशमनीरुच्याकुरुतेकासपीन सौ ॥ स्याद्वालुकीशरदिवर्षजदोषकर्त्री दीप्तिमन्तजाचखलुपित्तहराचरुच्या

चिप्रं करोतिखलुपीनसमङ्गपक्वाप-
क्वात्वतीवमधुराफलकारिणीच ॥
इ० रा० नि० ॥

वालुका । वालुङ्की । स्त्री०) इर्वारौ । कर्कट्याम् ॥

वालूक : । पुं० विषप्रभेदे ।

वालेय : । पुं० गर्दभे ॥ रासभे ॥
अङ्गारवल्लर्याम् । दैत्यविशेषे । चा
णक्यमूलके ॥ त्रि० मृदौ । कोमले
॥ वलिहिते । वल्यर्थे । पूजायोग्ये
बलयेउपहारायहितम् । कद्रिरूप
धिवलेर्ढञ् ॥ वलेरपत्यंवा । गृष्या
दित्वात् ० ढञ् ॥

वालेयशाक : । पुं० अङ्गारवल्ल्याम् ।
बर्बरे भाग्याम् । वालेयस्यशाक:
। गर्दभभक्षशाकत्वात् ॥

वालेष्ट : । पुं० बदरे ॥ त्रि० बालका
भिलषिते ॥

वालोपवीतम् । न० बालकपरिधान-
वस्त्रे । पट्टावर्ट ॥

वाल्मीकि : । पुं० मुनिविशेषे । रामा
यणकर्त्तरि । वल्मीकस्यनाकोरपत्य
म् । वल्मीकप्रभवोयस्मात्तस्माद्वा
ल्मीकिरित्यसाविति व्रह्मवैवर्त्तोक्ते
र्वल्मीकप्रभवत्वेनगौणपुत्रादिवद्गौ
णमस्यवल्मीकापत्यत्वंगृहीत्वैवसाधु
रपत्यार्थ : ॥ यद्वा । वल्मीकइति०
ऋषिविशेषस्यसंज्ञेत्यत्।इ : ॥

वाल्मीकीय : । त्रि० वाल्मीकिसम्बन्धि
नि । तस्येदमित्यर्थे । वृद्धाच्छ : ॥

वाल्यम् । न० अवस्थाविशेषे । शै-
शवे ॥ तिथिवर्षमतंवाल्यमित्यु
क्ते : पञ्चदशवर्षपर्यन्तावस्थायामि-
त्यर्थ : ॥ चापल्ये ॥ ज्ञानि
नोवस्थाविशेषे । ज्ञानमनाविष्कु
र्वन्नगर्वितत्वे । दम्भदर्पाहङ्कारादिरा
हित्ये । युक्तित: श्रुतार्थानुसन्धान
कुशलत्वे ॥ बालस्यभाव : कर्मवा ।
। ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् । पुरोहि
तादित्वाद्यग्वा ॥

वाष्प : । पुं० न० नेत्रजले ॥ उष्मणि
॥ बाधतेनेत्रम् । बाध० । स्वष्पशि
ल्पशष्पबाष्परूपपर्यतल्पा : । इति
पप्रत्यय : ॥ धातो : षादेशश्चनिपा
त्यते ॥ वाष्पमूष्मास्त्रु० इत्यमर: ॥

वाहु : । पुं० स्त्री० कक्षादङ्गुल्यग्रप
र्यन्तावयवविशेषे । भुजे । प्रवेष्टे ।
दोषिण । वांह० इ० भा० ॥ अस्य-
शुभाशुभलक्षणंयथा । उद्दण्डवाहु :
पुरुषोवधबन्धमवाप्नुयात् । दीर्घवा
हुर्भवेद्राजा समुद्रवचनंयथा ॥ प्रल
म्बवाहुरैश्वर्यंप्राप्नुयाद्गुणसंयुतम् ।
ह्रस्ववाहुर्भवेद्दास : परप्रेष्यकरस्त
था । वामावर्तभुजायेतुयेचदीर्घभु
जानर : ॥ संपूर्णवाहवोयेतुराजान
स्तेप्रकीर्तिता इति० ॥ कूर्परस्योर्द्ध
भागे ॥ बाधते । बाध० । अर्जिद
शिकम्यमिपशिवाधांमृजिपशितुक्

धुकदीर्घस्कारान्तेतिकुर्ल्याऽन्त्यस्य ॥ सगणे॰ पुं॰ ॥ रवेः पार्श्वगे ॥

बाहुकः । पुं॰ नलाभिधनृपे । पुण्यश्लोके । अश्वविदि । नैषधे ॥ त्रि॰ बाहुभ्यांतरतियभस्मिन् ॥ नौद्व्यचष्ठन् । स्त्रियाम्॰ । बाहुका ॥

बाहुकुण्ठः । त्रि॰ कुण्ठितबाहुयुक्ते । कुम्भे । दोर्गडौ ॥

बाहुकुन्थः । पुं॰ गरुति । पक्षे । पतत्रे । पङ्ख॰ द्र॰ भा॰ ॥

बाहुजः । पुं॰ क्षत्रिये । कौरे ॥ स्वयञ्जाततिले ॥ त्रि॰ बाहुजाते ॥ बाहुभ्यांजातः । पञ्चम्यामजातावितिडः ॥ बाह्वोर्जातोवा । सप्तम्यांजनेर्डः ॥

बाहुत्राणम् । न॰ अस्त्राघातवारणार्थंबाहुबद्धलौहादौ । बाहुले ॥

बाहुदन्ती । पुं॰ इन्द्रे ॥

बाहुदा । स्त्री॰ तीर्थविशेषे ॥ सेतवाहिन्यांनद्याम् ॥ कदाचिल्लिखितस्यर्षेः भ्रातुः शून्याश्रमेफलभक्षणाद्राज्ञाबाहुच्छिन्नौ॰तौचास्यांतपस्यतस्तस्यजाताविल्यतः ॰बाहू॰ छिन्नौदत्तवतीलिखितस्यर्षेः । डुदाञ्॰ । आतोनुपेतिकः ॥ यद्वा । बहुदस्यकार्त्तवीर्यस्येयम् । तेनावतारितत्वात् । तस्येदमित्य

ण् ॥

बाहुभूषा । स्त्री॰ केयूरे ॥ बाहुभूषणमात्रे ॥

बाहुमूलम् । न॰ कक्षे । काख॰ द्र॰ भा॰ ॥ बाह्वोर्मूलम् ॥

बाहुयुद्धम् । न॰ नियुद्धे । दोर्भ्याम् सङ्ग्रामे । बाहुभिर्युद्धम् ॥

बाहुलः । पुं॰ कार्त्तिकमासे । अग्नौ ॥ बहुलाकृत्तिका॰ तयायुक्तापौर्णमासी॰ बाहुली । बाहुलीपौर्णमाऽस्मिन् । सास्मिन्पौर्णमासीत्यण् ॥ अग्नौ ॥ शाक्यमुनेः भर्त्ते । यशोधरायां ॥ न॰ बाहुत्राणे ॥

बाहुलकम् । न॰ प्राचुर्ये ॥ यथा । क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचिदप्रवृत्तिः क्वचिद्विभाषा क्वचिदन्यदेव । विधेर्विधानम् बहुधासमीक्ष्य चतुर्विधंबाहुलकंवदन्ति ॥ वहुलस्यभावः । द्वन्द्वमनोज्ञादिभ्यश्चेतिवुञ् ॥

बाहुलेयः । पुं॰ कार्त्तिकेये । गुहे । स्कन्दे ॥ वहुलानां कृत्तिकानाम पत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ॥

बाहुल्यम् । न॰ वहुत्वे ॥ वहुलस्य भावः । ष्यञ् ॥

बाहुशर्द्धी । पुं॰ चन्द्रे ॥ बाह्वोस्तयोरेवशर्द्धोवलंयस्य ॥

बाहुसहस्रभृत् । पुं॰ कार्तवीर्यार्जुने ॥बाहूनांसहस्रम॰ बिभर्त्ति ।

ड्भृञ् । क्विप् । तुक् ॥

बाहूबाहवि । ष० बाहुयुद्धे ॥ बाहुभ्यांबाहुभ्यांप्रहृत्य्य दं युद्धं प्रवृत्तम् । तत्रतेनेदमितिस्वरूपे ०इतिबहुव्रीहौ० इच्कर्म्म व्यतिहारइतीच् समासान्त:। अन्येषामपिदृश्यत इतिदीर्घ:। बोगुंण:। अव्। तिष्ठद्गुप्रभृतिषुपाठादव्ययीभावाद्व्ययत्वम् ॥

बिदूर: । पुं० देशविशेषे ॥ यत्रबालवायज: संस्क्रियते ॥

बिभित्सा । स्त्री० भेत्तुमिच्छायाम् ॥ भिदिर्० । सन् हलन्ताच्चेति किरवाद्गुणाभाव: । अप्रत्ययादित्यकारप्रत्यये० टाप् ॥

बिभ्यत् । त्रि० वेपमाने ॥ बिभीते: शतरि० नाभ्यस्ताच्छतुरितिनुमभाव: ॥

बिभ्राण: । त्रि० दधाने ॥ भृञ: कर्त्तरिशानच् ॥

बीभत्स: । पुं० अर्जुने । पार्थे ॥ त्रि० क्रूरे ॥ घृणात्मनि ॥ विकृते ॥ रसबिशेषे ॥ जुगुप्सास्थायिभावस्तुबीभत्स:कथ्यतेरस: । नीलवर्णोमहाकालदैवतोयमुदाहृत: ॥ वधेर्निन्दायांसन् । भावे ०घञ् ॥ यद्वा । अप्रत्ययात् । बीभत्साऽस्त्यस्यच । अर्शआद्यच् ॥ यद्वा । बीभत्सते० बीभत्स्यतिवाऽनेनवा । बधबन्धने । सन्नन्त: । मान्बधेत्यभ्यासदीर्घ: । पचाद्यच् ०घञ् ०घोवा ॥

बीभत्सा । स्त्री० बीभत्से ॥

बीभत्सु: । पुं० अर्ज्जुने । विजये ॥

बुक: । पुं० बुके ॥

बुक्क: । पुं० छागे ॥ न० अग्रमांसे । बुक्कायाम् ॥ बुक्कते । स्वादुत्वान् मृग्यते । बुक्कभषणे । घञ् ॥ हृदये ॥ पुं० स्त्री० समये० इतिरभस: ॥

दुक्कनम् । न० भषणे । श्वरवे ॥

बुक्का । स्त्री० बुक्के । हृदयान्तर्गतमांसविशेषे ॥ मेद: शोणितयो: साराद्वृक्कयोर्युगलं भवेत् । तौतुपुष्टिकरौप्रोक्तौजठरस्थस्यमेदस: ॥ हृदये ॥

बुक्कार: । पुं० सिंहनादे केशरिध्वनौ ॥

बुक्की । स्त्री० बुक्के ॥

बुडिल: । पुं० ऋषिविशेषे । आश्वतराश्वौ ॥

बुद्ध: । पुं० लब्धवर्णे । विचक्षणे । बिदुषि । पण्डिते ॥ परमार्थदर्शिनि । ब्रह्मविदि ॥ विष्णोरवतारविशेषे । सर्वज्ञे । सुगते । धर्म्मराजे । जिने । अजिनसुते । मुनीन्द्रे ॥ यथा । तत: कलौसंप्रवृत्ते सम्मोहायसुरद्विषाम् । बुद्धोनाम्नाऽजिनसुत: कीकटेषुभविष्यति ॥

ईश्वरनिरूपणे बुद्धविशेषाणांमतमाह । सर्वज्ञइतिसौगताः । निरावरणइतिदिगम्बराः । लोकव्यवहारसिद्धइतिचार्वाकाः । शरीरारम्भेवचेतनानि॰गौरोहंजानामीत्यादिज्ञानेन॰गौरवत्वरूपत्वयोः सामानाधिकरण्यानुभवादितिचार्वाकाणांमतञ्च । तेषांमतेजगतः क्षणभङ्गुरत्वम् । नन्वस्तुक्षणभङ्गः पूर्वपुञ्जाद्योत्तरपुञ्जोत्पत्तिः तथाच पुञ्जविषकुर्वद्रूपाख्यजातिविशेषःस्मरणजनकतावच्छेदकइतिनदोषइति कुसुमाञ्जलिप्रथमस्तवकटीकायांरामभद्रः ॥बुद्धानांदशविधमतभेदमाह । वह्निपुत्रआत्मेति १ इढप्राकृतबुध्यः । देहआत्मेति २ चार्वाका॰इन्द्रियाण्यपरे ३ चते ॥ तेऽन्येप्राण ४ स्ततोन्येतेमनआत्मेति ५ वादिनः । बुद्धिरात्मेति ६ बौद्धाबै॰शून्यमात्मेति ७ तेऽपरे ॥ याज्ञिकायज्ञपुरुषंसर्वज्ञं ८ सौगताविदुः । निरावरणमाहुर्यंदिगम्बरमतानुगाः ॥ चार्वाकाश्चापिलोकानांव्यवहारप्रसिद्धकम् १० । इत्यात्मप्रकाशः ॥ त्रि॰ बुधिते । ज्ञाते । विदिते ॥ प्रशस्ताबुद्धिरस्य । अर्शआद्यच् । प्राशस्त्यञ्चसुगतिसाधकत्वात् ॥ यद्वा । बुद्ध्यतेस्म । बुधअवगमने । क्तः । दिवादिरनिट् ॥ प्राबुद्धे ॥

बुद्धद्रव्यम् । न॰ स्तौपिके । ओषा॰ इ॰भा॰ ॥

बुद्धवान् । त्रि॰ ज्ञातवति । ज्ञानिनि ॥

बुद्धान्तः । पुं॰ जागरे ॥

बुद्धिः । स्त्री॰ आत्मगुणे ॥ सर्वव्यवहारहेतुर्ज्ञानंबुद्धिः । माद्विधा । अनुभूतिः स्मृतिश्च । यथा । त्रिभुर्बुद्ध्यादिगुणवान्बुद्धिस्तुद्विविधामता । अनुभूतिः स्मृतिश्चस्यादनुभूतिश्चतुर्विधा । प्रत्यक्षमप्यनुमितिस्तथोपमितिशब्दजे ॥इतिनैयायिकमतेबुद्धेर्विभागईरितः । अध्यवसायलक्षणायांमनीषायाम् । धिषणायाम् । धियि ॥ अध्यवसायोबुद्धिः क्रियाक्रियावतोरभेदविवक्षया । सर्वोव्यवहर्त्ता॰अलोच्य॰मत्वा॰अहमत्राधिकृतइत्यभिमत्य॰कर्त्तव्यमेतन्मयेत्यध्यवस्यति॰ (‡) ततश्चप्रवर्ततइतिलोकसिद्धम् । तत्रकर्तव्यमितियोयंनिश्चयश्चितिसन्निधापन्नचैतन्यायाबुद्धेःसोध्यवसायोऽसाधारणव्यापारः तदभेदाबुद्धिः सचबुद्धेर्लक्षणम् । समानासमानजातीयव्यवच्छेदकत्वात् ॥ तत्त्वातत्त्वविवेकसामर्थ्ये । महत्तत्त्वे ॥ अन्तःकरणे ॥ निश्चयात्मिकायामन्तःकरणवृत्तौ ॥ बुद्धिरुपलब्धि

ज्ञानमित्यनर्थान्तरम्। नतुसाङ्ख्यानामिव॰बुद्धितत्त्वस्य॰महत्तत्वापरपर्यायस्यपरिणामविशेषोज्ञानम्। तथाच॰बुद्ध्यादिपदवाच्यत्वमनुभवसिद्धज्ञानत्वजातिरेववा॰लक्षणम् ज्ञानस्यभार्यायाम्। पञ्चमेधाम्। मतौ। शेमुष्याम्॥ अध्यात्मं बुद्धिरित्याहुःषडिन्द्रियविचारिणी। अधिभूतञ्चमन्तव्यं ब्रह्मातत्राधिदैवतम्॥ इत्याश्वमेधिकपर्व। सत्त्वादिगुणभेदेनबुद्धेस्त्रैविध्यमीरितम्। गीतायांवासुदेवेनअर्जुनायानुपृच्छते। यथा। प्रवृत्तिंचनिवृत्तिंच कार्याकार्येभयाभये। बन्धंमोक्षञ्च यावेत्तिबुद्धिः सापार्थसात्त्विकी। १॥ ययाधर्ममधर्मञ्चकार्यञ्चाकार्यमेवच। अयथावत्प्रजानातिबुद्धिः सापार्थराजसी॥ २॥ अधर्मंधर्ममितियामन्यतेतमसावृता। सर्वार्थान्विपरीतांश्चबुद्धिःसापार्थतामसीति॥ ३॥ भारतेमोक्षधर्मेस्यागुणाः पञ्चप्रकीर्तिताः। यथा। इष्टानिष्टविपत्तिश्चव्यवसायः समाधिता। संशयः प्रतिपत्तिश्चबुद्धेःपञ्चगुणान्विदुरिति॥ इष्टानिष्टानांवृत्तिविशेषाणां॰विपत्तिर्नाशः॰ निद्रारूपावृत्तिरित्यर्थः। व्यवसायः उत्साहः। समाधिता॰ चित्तवृत्तिनिरोधइत्यर्थः। संशयः॰ कोटि

द्वयस्यज्ञानम्। प्रतिपत्तिः प्रत्यक्षादिप्रमाणवृत्तिः॥ इतितट्टीका॥ अस्याःसप्तगुणायथा। शुश्रूषाश्रवणञ्चैवग्रहणंधारणन्तथा। ऊहापोहोर्थविज्ञानंतत्त्वज्ञानञ्चधीगुणाः॥ इति॥ अस्यास्त्रयःपञ्च। यथा। प्रमाणविपर्ययविकल्पनिद्रास्मृतयइति॥ बुध्यतेऽनया। बुध॰। क्तिन्॥

बुद्धितत्त्वम् न॰ बुद्धिस्वभावे॥ तच्च प्राकृतत्वादचेतनमिति॰तदीयोध्यवसायोप्यचेतनोघटादिवत्। एवं बुद्धितत्त्वस्य॰सुखादयोपिपरिणामभेदाअचेतनाः॰ पुरुषस्तुसुखाद्यननुषङ्गीचेतनः। सोयंबुद्धितत्त्ववर्तिनाज्ञानसुखादिनातत्प्रतिविम्बितस्तच्छायापत्त्या ज्ञानसुखादिमानिवभवतीतिचेतनोनुगृह्यते॰ चिच्छायापत्त्याच॰अचेतनापिहिबुद्धिस्तदध्यवसायश्चचेतनइवभवति। उक्तञ्च। तस्मात्तत्संयोगादचेतनं चेतनावदिवलिङ्गम्। गुणकर्तृत्वेच तथा कर्तेवभवत्युदासीन इति॥

बुद्धिधर्म्म : । पुं॰ धर्मादिषु॥ धर्मोज्ञानंविरागऐश्वर्यम्॰सात्त्विकमेतद्रूपंतामसमस्माद्विपर्यस्तम्॥

बुद्धिभेद : । पुं॰ बुद्धेर्विचालने॥ बुद्धिरस्त्वेतत्कर्म्मकरिष्ये॰एतत्फलञ्चभोक्ष्ये॰ इति॰तस्याः॰ भेदोविचालनम्॰अकर्तात्मोपदेशेन॥

बुद्धिभ्रंस : । पुं० मतेर्विषयेषुपतनकर्तरि ॥ रजोगुणे ॥

बुद्धिमान् । त्रि० बुद्धियुक्ते । ज्ञानवति ॥ तद्भुज्यतेयद्द्विजभुक्तशेषंसबुद्धिमान्योनकरोतिपापम् आत्मज्ञानवति । विवेकिनि ॥ प्रशस्तबुद्धौ ॥ बुद्धेःप्राशस्त्यंनाम । शुश्रूषाश्रवणंचैवग्रहणंधारणंतथा ।ऊहा पोहोर्थविज्ञानंतत्त्वज्ञानञ्चधीगुणाः॥ प्रशंसायांमतुप् ॥

बुद्धियुक्त : । त्रि० बुद्धिमति ॥ परमात्मसाक्षात्कारवति । समत्वबुद्ध्यायुक्ते ॥

बुद्धियोग : । पुं० आत्मबुद्धिसाधनभूतेनिष्कामकर्मयोगे । आत्मतत्त्वविषयेसम्यग्दर्शने ॥ अप्रचलितेनसम्यग्ज्ञानस्थैर्यलक्षणेनसमाधिनायुज्यतइति ॥ बुद्ध्याव्यवसायात्मिकयाकृत : कर्मयोग : बुद्धियोग : ॥ बुद्धिसाधनभूतोवायोग : ॥

बुद्धिवित् । पुं० बौद्धे ॥ बुद्धिरेवात्मेतिबौद्धानांभ्रान्तिमात्रमेव । सुप्तेव्यभिचारात्०वेद्यस्यचघटवद्तिरिक्तवेद्यत्वात् ॥

बुद्धिसम्पत्ति : । स्त्री० धीशक्तौ ॥ बुद्धे : सम्पत्ति : ॥

बुद्धिसहाय : । पुं० धीसचिवे मन्त्रिणि ॥ मते : साहाय्यकर्तरि ॥

बुद्धिस्कन्धमय : । पुं० संसारवृक्षे ॥ वृक्षस्यहिशाखा : स्कन्धादुद्भवन्तिसंसारस्यचबुद्धे : सकाशान्नानाविधा : परिणामाभवन्ति०तेनसाधर्म्येण० बुद्धिरेवस्कन्धस्तन्मयस्तत्प्रचुरोयंसंसारवृक्ष : ॥

बुद्धीन्द्रियम् । न० ज्ञानेन्द्रिये । धीन्द्रिये ॥ तत्रेन्द्रियंतावत्त्रिविधंभवति । बुद्धीन्द्रियंकर्मेन्द्रियमन्तरिन्द्रियञ्च । यथाहमनु : । बुद्धीन्द्रियाणिपञ्चैषांश्रोत्रादीन्यनुपूर्वश : । कर्मेन्द्रियाणिपञ्चैषांपाय्वादीनिप्रचक्षते ॥ एकादशंमनोज्ञेयंस्वगुणेनोभयात्मकम् । यस्मिन्जितेजितावेतौभवत : पञ्चकौगणाविति ॥ बुद्धे : करणत्वाद्बुद्धीन्द्रियम् । सङ्कल्पकरूपेणोभयरूपेन्द्रियगणप्रवर्तकस्वरूपम । मनस्त्वन्तरिन्द्रियंज्ञातव्यं । बुद्ध्यर्थमिन्द्रियं ॥

बुद्ध्यमान : । त्रि० गम्यमाने ॥

बुद्बुद : । पुं० जलस्फोटे । वर्तुलाकारेजलविकारे । बुल्बुला० इ० भा० ॥ अभ्रच्छायातृणादग्निर्नीचसेवापथेजलम् । वेश्यारागः खलेप्रीतिः षडेतेबुद्बुदोपमाः ॥ गर्भस्यावयवविशेषे यथा । पञ्चरात्रेणकललंबुद्बुदाकारतांव्रजेत् ॥

बुद्बुदृष्टि : । त्रि० पुष्पिताक्षे ॥

बुध : । पुं० विदुषि । विपश्चिति । दोषज्ञे । सति । पण्डिते ॥ विवे-

किनि । विवेकिना वगततत्त्वे । अधिष्ठानसाक्षात्कारेणानिवृत्तभ्रमे । आत्मतत्त्वज्ञे । ब्रह्मविदि ॥ चतुर्थग्रहे । रौहिणेये सौम्ये ॥ अस्य वारेजातस्य फलम् । यथा । गुणेगुणज्ञ : कुशल : क्रियादौ विलासशीलोमतिमान्विनीत : । मृदुस्वभाव : कमनीयमूर्तिर्बुधस्य वारेप्रभवोमनुष्य : ॥ सूर्यवंशीयदेवामीढनृपस्य पुत्रे । बुद्ध्यते । बुध० । इगुपधेतिक : ॥ बुद्धमुनौ ॥ सर्वज्ञ : ॥ सुगतोबुध : ॥ इ० व्याडिकोषः ॥

बुधगृहम् । न० मिथुनराशौ ॥ कन्याराशौ ॥ बुधस्यगृहम् ।

बुधचार : । पुं० पश्यचाराह्णीम् ॥

बुधतात : । पुं० विधौ । चन्द्रे ॥

बुधरत्नम् । न० मरकतमणौ ॥

बुधराशि: । पुं० मिथुने । कन्यायाम् ॥

बुधसुत : । पुं० पुरूरवसि ॥

बुधा । स्त्री० जटामांस्याम् ॥

बुधान : । पुं० गुरौ । जीवे । बृहस्पतौ ॥ त्रि० विज्ञे ॥ ब्रह्मवादिनि ॥ प्रियवादिनि ॥ बुध्यते० बोधयति वा । बुध० । युधिबुधिदृश : किच्चेत्यानच् ॥

बुधाष्टमी । स्त्री० व्रतविशेषे ॥ पतङ्गेमकरेयातिदेवेनारायणेमाधवे । बुधाष्टमींप्रकुर्वीतवर्जयित्वातुसंचकम् । प्रसुप्ते चजगन्नाथेसन्ध्याकालेमधौतथा । बुधाष्टमींनकुर्वीतकृतंनाहन्तिपुराकृतम् ॥

बुधित : । त्रि० ज्ञाते । बुद्धे । विदिते ॥ बुध्यतेस्म । बुध० भ्वादि : सेट् । क्त : ॥

बुधिन :)
बुधिल :) त्रि० पण्डिते ॥

बुध्न : । पुं० मूले ॥ रुद्रे । गिरिशे ॥ बध्नाति० बध्यतेवा । बन्धबन्धने । बन्धेर्ब्रधिबुधीचेतिनक् ॥ वर्तुले । यथा । पृथुबुध्नोदराकारोघटइति ॥

बुभुक्षा । स्त्री० क्षुधि । अशनायायाम् ॥ भोक्तुमिच्छा । भुजपालनाभ्यवहारयो : । धातो : कर्मणइतिसन् । अप्रत्ययादित्य : । टाप् ॥

बुभुक्षित : । त्रि० क्षुधार्ते । क्षुधिते ॥ बुभुक्षासञ्जातास्य । तारकादित्वादितच् ॥

बुभुक्षु : । त्रि० संसारभोगासक्तजने ॥

बुभुत्सा । स्त्री० बोद्धुमिच्छायाम् ॥

बुभूषु : । त्रि० भवितुमिच्छौ ॥ भुव : सन्नन्तादुप्रत्यय : ॥

बुम्बारव : । पुं० हस्तमुखयोगेनक्रियमाणेशब्दे ॥ कस्मिंश्चिदनर्थेसम्प्राप्ते एतंशब्दंलोका : कुर्वन्ति । यथा । गत्वादैत्यपतिंसर्वेचक्रुर्बुम्बारवंमुहु : । रक्षरक्षमहाराजभक्षयत्ययकालिकेतिशुम्भंप्रतिरणात्पराहत्यागतानांदैत्यानामुक्तिर्भाग

बते ॥ वीवी इ० भा० ॥
वुलि: । स्त्री० भगे ॥
वुषम् । न० वुसे ॥
वुसम् । न० तुच्छधान्ये । कडङ्करे । भुस० भूसा० इ० भा० ॥ वुस्यति वुस उत्सर्गे । इगुपधेतिक: ॥
वुस्त: । पुं० न० मांसपिण्डविशेषे ॥ स्थालीभृष्टमांसे ॥ पनसादिफलस्या सारभागे ॥ वुस्यतेस्म । वुस० । क्त: ॥
वृद्ध: । पुं० पश्यान्तस्यादिम् ॥
बृहच्चञ्चु: । पुं० महाचञ्चुशाके ॥
बृहच्चित्त: । पुं० बीजपूरे ॥
बृहच्छल्क: । पुं० चिङ्गटमत्स्ये ॥
बृहच्छद: । पुं० दार्वाघाटे । काठकोरवा० इ० भा० ॥
बृहच्छ्रवा: । त्रि० महायशसि ॥
बृहच्छ्लोक: । पुं० भगवतिवासुदेवे । बृहन्त: श्लोका: कवीनांपद्यानियस्मिन् ॥
बृहज्जीरक: । पुं० कृष्णजीरके ॥ मंगरैलाइतिलोकेइतिभावप्रकाश: ॥
बृहज्जीवन्ती । स्त्री० वृक्षविशेषे । पत्रभद्रायाम् । जीवपुष्टायाम् ॥
बृहड्ढक्का । स्त्री० दण्डढक्कायाम् ॥
बृहत् । त्रि० महति ॥ बर्हति । बृहवृद्धौ ॥ वर्तमानेपृषद्बृहन्महज्जगच्छतृवच्चेत्यतिप्रत्ययान्तोनिपातित: ॥ ब्रह्मणि ॥ बृहत्त्वाद्बृंहणत्वाच्चब्रह्मबृहत् । अत्रापिप्रत्ययेनहेतुकर्तृसाधारणकर्तृत्वसामान्यंप्रतिपाद्यते । वर्हतिवृद्धिंप्राप्नोतिबृंहयतिवर्द्धयतिचेतियोगात् । तथाच बृहिधात्वर्थवृद्धिंप्रतिकर्ताहेतुकर्ताचेत्युभयमपिकर्तृत्वेनरूपेणलभ्यतइतिवर्धिताबर्धयिताचेति बृहत्पदेनोच्यते ॥ आदित्यदैवत्ये सामविशेषे ॥ बृहत्सामतथासाम्नामिति भगवदुक्ते: ॥
बृहतांपति: । पुं० सुराचार्ये ॥
बृहतिका । स्त्री० उत्तरीये । उपरिवस्त्रे । उपर्ना० इ० भा० ॥ बृहती वसनान्तरे० बृहत्येव । बृहत्याआच्छादने० इतिकन् ॥ कण्टकार्याम् ॥
बृहती । स्त्री० वसनान्तरे ॥ वारिधान्याम् ॥ वाचि ॥ विततायाम् ॥ महत्याम् ॥ क्षुद्रायांक्षुद्रवार्ताक्याम् बृहतीतिनिगद्यते । स्वेतक्षुद्राचन्द्रहासालक्ष्मणाक्षेत्रदूतिका ॥ गर्भदाचन्द्रभाचन्द्राचन्द्रपुष्पाप्रियङ्करी ॥ बृहतीद्वयंहिग्राहिहृद्यापाचनीकफवातहृत् । कटुतिक्तास्यवैरस्यमलारोचकनाशिनी । उष्णाकुष्ठज्वरश्वासशूलकासाग्निमान्द्यजित् ॥ कण्टकार्याम् ॥ विश्वावसोर्वीणायाम् ॥ नवाक्षरायांवृत्तौ ॥ वर्हति । बृह० । वर्तमानेपृषदितिसाधु: । ऋतउक्त्वान्ङीप् ॥

बृहतीपति : । पुं० बृहस्पतौ ॥

बृहतीसहस्रम् । न० महत्युक्थे ॥

बृहत्कन्द : । पुं० गृञ्जने ॥ विष्णुकन्दे ॥

बृहत्कालशाक : । पुं० कासमर्दान्तरे ॥

बृहत्काश : । पुं० पोटगले ॥

बृहत्कुक्षि : । त्रि० तुन्दिले ॥ विशालजठरे जने ।। बृहत्कुक्षिरस्य ॥

बृहत्ताल : । पुं० पाठायाम् ॥

बृहत्तृण : । पुं० वंशे ।

बृहत्त्वक् । पुं० सप्तपर्णे ॥ रोध्रे ॥ ग्रहनाशनवृक्षे । छातियान्० इ० भा० ॥

बृहत्पञ्चमूलम् । न० पञ्चमूले ॥

बृहत्पत्र : । पुं० दीर्घपत्रे ॥ पट्टिकालोध्रे ॥ हस्तिकन्दे ॥

बृहत्पत्रा । स्त्री० त्रिपर्णिकायाम् ॥

बृहत्पाटलि : । पुं० धुस्तूरे ॥

बृहत्पाद : । पुं० वटवृक्षे ॥

बृहत्पारेवतम् । न० महापारेवते ॥

बृहत्पाली । पुं० वनजीरे ॥

बृहत्पीलु : । पुं० महापीलौ ॥

बृहत्पुष्प : । पुं० कुष्माण्डे ॥

बृहत्पुष्पी । स्त्री० घण्टारवायाम् ॥

बृहत्फल : । पुं० पनसे ॥ कूष्माण्डे ॥ चिचेण्डायाम् ॥

बृहत्फला । स्त्री० कटुतुम्ब्याम् ॥ महेन्द्रवारुण्याम् ॥ कूष्माण्डाम् ॥ महाजम्ब्वाम् ॥

बृहत्साम । न० गीतिविशेषे ॥

बृहदङ्ग : । पुं० मतङ्गजे ॥

बृहदम्ल: । पुं० रुजाकरे । कर्मरङ्गे ॥

बृहदारण्यकम् । न० यजुर्वेदीयोपनिषद्विशेषे ॥ यथा । अरण्येऽध्यापनादेतदारण्यकमुदाहृतम् । बृहत्त्वाद्ग्रन्थतोऽर्थाच्च बृहदारण्यकं मतम् ॥ बृहच्चतदारण्यकञ्चेति विग्रह: ॥

बृहदेला । स्त्री० पृथ्वीकायाम् । स्थूलैलायाम् ॥

बृहद्गृहा: । पुं० भू० कारूषदेशेषु ॥ विन्ध्यपृष्ठनिवासिषु ॥

बृहद्गृहा: । पुं० द्रि :पश्चान्मालवदेशस्य समीपस्थदेशावर्तन्ते ॥

बृहद्गोलम् । न० तरम्बुजे । तरबूज इ० भा० ॥

बृहद्दल : । पुं० पट्टिकालोध्रे ॥ हिन्ताले ॥

बृहद्दलम् । न० हली । जित्यायाम् ॥

बृहद्भट्टारिका । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

बृहद्भानु : । पुं० अनले । वह्नौ ॥ बृहन्तोभानवोऽस्य ॥ चित्रके ॥

बृहद्रथ : । पुं० पराशरशिष्ये । शार्ङ्गरवे ॥ इन्द्रे ॥ यज्ञपात्रे ॥ मन्त्रविशेषे ॥ सामवेदांशे ॥

बृहद्रावी । पुं० क्षुद्रोलूके ॥

बृहद्वनम् । न० गोकुले ॥ महद्वने ॥

बृहद्वल्क : । पुं० पट्टिकालोध्रे ॥

बृहद्वात : । पुं० अश्मरीहरे । देवधा

न्ये ॥

वृहद्वारुणी । स्त्री० महेन्द्रवारुण्या म् ॥

वृहद्वीज : । पुं० आम्रातके ॥

वृहन्नल : । पुं० महापीटगले ॥ अर्जुने । सुभद्रेशे ॥

वृहन्नला । स्त्री० अर्जुने ॥ द्वादशवर्ष वनवासानन्तर मज्ञातवासे विरा टभवने विराटकन्यायानृत्यगीता दिशिक्षार्थं स्त्रीक्लीववेशेनार्जुनो वृहन्नलेति नाम्नाख्यातो ऽ भूत् । यथा । अर्जुनउवाच । गायामिनृ त्याम्यथवादयामि भद्रोस्मिनृत्ये कुशलोस्मिगीते । त्वमुत्तरायैप्रदि शस्वमांस्वयंभवामिदेव्यानरदेवनर्त्त क : ॥ इदन्तुरूपंममयेनकिन्तवप्र कीर्त्तयित्वा भृशशोकवर्द्धनम् । वृहन्नलांमांनरदेवविद्धिसुतंसुतांवा पितमातृवर्ज्जिताम् ॥ विराटउवा च । ददामितेहन्तवरंवृहन्नले सुतांचमेनर्त्तययाश्चतादृशी : ॥ इ तिमहाभारते विराटपर्व ॥

वृहस्पति : । पुं० सुराचार्ये । गीष्प तौ ॥ पंचमवारे ॥ तद्वारजातफल म् । नृपेन्द्रमन्त्रीनृपलब्धकामोवि द्याविनोदीचतुर : प्रगल्भ : । आ चार्यपूज्योमधुरस्वभावोवारेभवेद्दव वगुरोर्मनुष्य : ॥ वृहताम्पति : । तद्वृहतोरितिसुट्तलोपौ ॥

वृहस्पतिगृहम् । न० धनूराशौ ॥ मीनराशौ ॥

वेटक : । पुं० वैकटिके । मणिकारे ॥ मत्स्यप्रभेदे । भेकटी० इ० गौ० दे० भा० ॥ यूनि । जातता रुण्ये ॥ विदूषके ॥

बेढमिका । स्त्री० वेढमी० वेढवी० इ० भा० प्र० खाद्ये ॥ यथा । मा षपिष्टिकयापूर्णगर्भागोधूमचूर्णत : । रचितारोटिकासैवप्रोक्तावेढमि कावुधै : ॥ भवेद्वेढमिकाबल्याबृ ष्यारुच्यानिलापहा । उष्णासन्तर्पि णीगुर्वीवृंहणीशुक्रलाप्दरम् ॥ भि न्नमूत्रमलास्तन्य मेद : पित्तकफ- प्रदा । गुदकीलार्दितश्वासपंक्ति शूलानिनाशयेत् ॥ पङ्क्तीत्यत्र० यकृदिति पाठान्तरम् ॥

बोकडी । स्त्री० वस्तान्त्याम् ॥

बोद्धव्य : । त्रि० ज्ञातव्ये । प्रतिपा द्ये ॥

बोद्धा । त्रि० बोधकर्त्तरि ॥ बुद्ध्य ति । बुधअवगमने । तृच् ॥

बोद्ध्यमान : । त्रि० उपदिश्यमा ने ॥

बोध: । पुं० ज्ञाने ॥ यथा । बोधविही नेश्रोतरिवक्तु र्वाक्यंप्रयातिवैफ ल्यम् । नयनविहीनेभर्त्तरिलावण्य मिवखञ्जनाक्षीणामिति ॥ साक्षा न्मोक्षसाधने ज्ञाने ॥ यथा हरा

चार्या : । बोधोन्यसाधनेभ्योहिसा चान्मोक्षैकसाधनम् । पाकस्यवह्नि वत् ज्ञानं विनामोक्षोनसिद्ध्यती ति ॥ वृत्तिज्ञाने ॥ जागरणकाले चैतन्ये ॥ निर्णयात्मकज्ञाने ॥ आत्मसाक्षात्कारे ॥ प्रमाणे नयश्चे तनाशक्तो रनुग्रहस्तत्फलंप्रमाबो धद्रुतिसाङ्ख्या : । बोधनम् । बुध ० । बुद्ध्यतेयेनवाघञ् ॥

बोधक : । पुं० सूचके । प्रमाणे ॥ त्रि० बोधकर्त्तरि ॥ बोधजनके ।

बोधकर : । पुं० निशान्ते बोधका रकेस्तुत्यादिनाप्रातर्बोधके ॥ बोधं करोति । डुकृञ् ० । कृञोहेतुत्वि तिट : ॥

बोधज्ञ : । पुं० श्रीकृष्णे ॥ य० । स र्वभावविदांश्रेष्ठोबोधज्ञ : कामशा स्त्रवित् । कामिनींबोधयामासवा मयामासवत्तसि ॥ त्रि० अभिप्राया भिज्ञे ॥

बोधद : । पुं० अर्हति ॥ त्रि० बोध दातरि ॥

बोधनम् । न० गन्धदीपने ॥ विज्ञाप ने ॥ वेदने ॥

बोधनी । स्त्री० कार्त्तिकशुक्लैकादश्या म् ॥ बोधौ ॥ पिप्पल्याम् ॥ शिव चक्रे पुकैलासादुपरिस्थे ॥

बोधनीय : । त्रि० बोध्ये । बोधित व्ये । बोधयोग्ये ॥

बोधभानु : । पुं० ज्ञानार्के ॥ यथा । सततमसिमोहरूपे विश्वमपश्यन्त देतदित्यखिलम् । उदितवतिबोध भानौकिमपिनपश्यामिकिञ्चिदं चि त्रम् ॥

बोधवासर : । पुं० भगवत: प्रबोधदि ने । उत्थानैकादश्याम् ॥

बोधात्मा । पुं० ज्ञानस्वरूपे ०परमा त्मनि । यथा । कदाचिद्व्यवहारेतु द्वैतंयद्यपि श्यति । बोधात्मत्र्यति रेकेणनपश्यतिचिदन्वयात् ॥ किन्तु पश्यतिमिथ्येवदिङ्मोहेन्दुविभाग वत् ॥

बोधायन : । पुं० ऋषिविशेषे । ज्यो तिष्टोमादियज्ञपरमार्थशादिनि ॥

बोधि : । पुं० बौद्धसमाधौ ॥ पि प्पलपादपे । बोधे ॥ त्रि० ज्ञातरि ॥ बुद्ध्यते । बुध० । सर्वधातुभ्य- इन् ॥

बोधित : । त्रि० ज्ञापिते ॥ सञ्जातबो धे ॥ ता० इतच् ॥

बोधितरु : । पुं० अश्वत्थद्रुमे ॥ बो- धिश्चासौतरुश्च ॥

बोधितव्य : । त्रि० ज्ञापितव्ये ॥

बोधिद्रुम : । पुं० पिप्पलवृक्षे ॥ बो- धिश्चासौद्रुमश्च ॥

बोधिवृक्ष: । पुं० कपवत्ये । चलदले ॥

बोधिसत्त्वम् । न० बुद्धे । श्रीघने ॥

बौद्ध: । पुं० बुद्धशास्त्रावलम्बिनि ॥

भिन्नके । चपर्णे । अहीके । वैनायिके । अस्तिनास्तीत्यादिसप्तप्रकारैः पदार्थानामनेकरूपत्ववादिनि
· विनसने । वैशेषिके ॥ न० बुद्धमुनिप्रणीतेनिरीश्वरशास्त्रे ॥ त्रि० बुद्धिभवेप्रत्यये ॥
बौद्धैकदेशी । पुं० बाह्यास्तित्ववादिनि ॥
बौध : । पुं० पुरूरवसि ॥ बुधस्याऽपत्यम् । अण् ॥
ब्रतति : । स्त्री० लतायाम् ॥ विस्तारे ॥ बृजन्तीततिर्विस्तृतिरस्याः । पृषोदरादिः ॥ यद्वा । प्रतनोति । तनु० । क्तिच्क्तौचसंज्ञायामितिक्तिच् । पृषोदरादित्वात्पस्यबः ॥ ब्रतमिवकरोति । ब्रतशब्दात्०तत्करोतीतिण्यन्ताद्बाहुलकाक्तिर्वा ॥
ब्रतती । स्त्री० वल्ल्याम् । लतायाम् ॥ विस्तारे ॥
ब्रध्न : । पुं० सूर्य्ये ॥ वृक्षमूले ॥ गिरिशे । रुद्रे । अर्कवृक्षे ॥ बध्नाति । बन्ध० । बन्धेर्ब्रधिबुधीचेतिनक्० धातोर्ब्रधादेशश्च । रोगविशेषे ॥
ब्रह्मकन्यका । स्त्री० सरस्वत्याम् ॥ ब्राह्मीमोषधौ ॥
ब्रह्मकर्म्म । न० ब्राह्मणजातेः कर्मणि ॥ शमोदमस्तपः शौचं क्षान्तिरार्जवमेवच । ज्ञानं विज्ञानमास्तिक्यं ब्रह्मकर्म्मस्वभावजम् ॥
ब्रह्मकर्म्मसमाधि : । पुं० ब्रह्मण्येवकर्मात्मकेचित्तैकाग्र्ये ॥ यथा । ब्रह्मार्पणंब्रह्महवि र्ब्रह्माग्नौब्रह्मणाहुतिम् । ब्रह्मैवतेनगन्तव्यं ब्रह्मकर्म्मसमाधिना ॥
ब्रह्मकल्प : । पुं० सृष्ट्युपक्रमे ॥
ब्रह्मकुण्डम् । न० ब्रह्मणानिर्मिते सरोविशेषे ॥ य० पाण्डुनाथस्योत्तरस्यां ब्रह्मकुण्डाख्यंसरः । ब्रह्मणानिर्मितंपूर्वं स्नानायस्वर्गवासिनाम् ॥ आयामेनशतव्यामंविस्तीर्णेनतदर्द्धकम् । सर्वपापहरंपुण्यं देवलोकात्समागतं ॥
ब्रह्मकूट : । पुं० पर्वतविशेषे ॥ यथा
ब्रह्मकुण्डजलेस्नात्वा पूजयित्वाउमापतिम् । ब्रह्मकूटं समारुह्यमुक्तिमवाप्नुयान्नरः ॥
बृह्मकूर्चम् । न० व्रतविशेषे ॥ तत्तुउपवासपूर्वं पञ्चगव्यपानम् । य० । अहोरात्रोषितोभूत्वा पौर्णमास्यां विशेषतः । पंचगव्यं पिबेत्प्रातर्ब्रह्मकूर्चविधिः स्मृतः ॥ इति प्रायश्चित्तविवेकः ॥
ब्रह्मकोशी । स्त्री० अजमोदायाम् ॥
ब्रह्मगर्भा । स्त्री० आदित्यभक्तायाम् ॥
ब्रह्मगिरि : । पुं० ब्रह्मशैले ॥
ब्रह्मघातक : । त्रि०ब्राह्मणवधकर्त्तरि ॥ यथा । रागाद्द्वेषात्प्रमादाच्चस्वतः

परतएवच । ब्राह्मणं घातयेद्यस्तु सभवेत्ब्रह्मघातकः ॥ अपिच । गोभूहिरण्यग्रहणे स्त्रीसम्बन्धे कृते पिवा । यमुद्दिश्यत्यजेत् प्राणांस्तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥

ब्रह्मघोषः । पुं० मन्त्रपाठे ॥ ब्रह्मणोवेदस्यघोषः ॥

ब्रह्मघ्नः । पुं० आत्मघातिनि ॥ यथा । भूमिजंत्वजलजंवापि छत्राकंभक्षयंतिये । ब्रह्मघ्नांस्तान्विजानीयाद् ब्रह्मवादिपुगर्हितान् ॥

ब्रह्मघ्नी । स्त्री० गृहकन्यायाम् ॥

ब्रह्मचर्य्यम् । न० आश्रमविशेषे ॥ गुरुकुलवासादिलक्षणेतपसि ॥ ब्रह्मचर्यस्थितोनैकमन्नमद्यादनापदि । ब्राह्मणः काममश्नीयाच्छ्राद्धे व्रतमपीडयन् ॥ मधुमांसंतथाश्लीलमित्यादिपरिवर्ज्जयेत् । प्रतिवेदं ब्रह्मचर्यंद्वादशाब्दानिपञ्चवा ॥ ग्रहणांतिकमित्येके० केशान्तश्चैवषोडशे ॥ सचकलौनास्त्येव । ब्रह्मचर्याश्रमोनास्ति वानप्रस्थोपिनप्रिये । गार्हस्थोभैक्षकश्चैवआश्रमौद्वौकलौयुग इतिमहानिर्वाण तन्त्रोक्तेः ॥ स्त्रीविषयतृष्णात्यागे ॥ निषिद्धमैथुन निवृत्तौ ॥ अष्टाङ्गमैथुनाभावे ॥ यथोक्तम् स्मरणं कीर्तनंकेलिः प्रेक्षणं गुह्यभाषणम् । सङ्कल्पोध्यवसायश्चक्रियानिर्वृत्तिरेवच ॥ एतन्मैथुनमष्टाङ्गंप्रवदन्तिमनीषिणः । विपरीतंब्रह्मचर्य मेतदेवाष्टलक्षणमिति ॥

ब्रह्मचारिणी । स्त्री० भार्य्याम् ॥

ब्रह्मचारी । पुं० प्रथमाश्रमिणि ॥ उपनयनानन्तरं नियमंकृत्वागुरोः सन्निधौस्थित्वासाङ्गवेदाध्ययनकारिणि ॥ सद्विविधः । उपकुर्वाणोनैष्ठिकश्चेति ॥ यथा । ब्रह्मचार्य्युपकुर्वाणोनैष्ठिकोब्रह्मतत्परः । योऽधीत्यविधिवद्वेदान् गृहस्थाश्रममाव्रजेत् ॥ उपकुर्वाणकोज्ञेयोनैष्ठिकोमरणान्तिकइति ॥ ब्रह्मवेदः । तदध्ययनार्थंव्रतमप्युपचाराद्ब्रह्म । ब्रह्मचरितंशीलमस्य । व्रतेइतिणिनिः सुपीतिवाणिनिः ॥ यद्वा ब्रह्म० तपो० ज्ञानं वा० आचरत्यर्जयत्यवश्यम् । आवश्यके० णिनिः ॥

ब्रह्मचारिणी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ वेदेषुचरतेयत्नात्तेनसाब्रह्मचारिणीति देवीपुराणम् ॥ करुणीवृक्षे ॥ ब्रह्मीशाके ॥ ब्रह्मचर्यव्रतधारिण्याम् ॥

ब्रह्मजः । पुं० अग्नौ ॥ ब्रह्मणोहिरण्यगर्भाज्जाते ॥

ब्रह्मजन्मः । पुं० अग्नौ ॥ ब्रह्मजन्मासौजन्म ॥

ब्रह्मजन्म । न० उपनयनजन्मसंस्काररूपे ॥ ब्रह्मणोवेदस्यग्रहणार्थंजन्म ॥

ब्रह्मजटा । स्त्री० दमनकवृक्षे ॥
ब्रह्मजिज्ञासा । स्त्री० ब्रह्मविचारार्थेच्छायाम् ॥
ब्रह्मजीवी । पुं० द्विजकार्येषुमूल्येन परिचारके ॥
ब्रह्मज्ञ: । त्रि० ब्रह्मविदि ॥ ब्रह्म जानाति । ज्ञा० । आतइतिक: ॥ यथा । सब्रह्मज्ञ: सवेदज्ञ: सोग्निहोत्रीसदीक्षित: । चीनाचारक्रमाचारैर्योयजेत् तारिणींनर: ॥ अपिच । सांसारिकसुखासक्तं ब्रह्मज्ञोस्मीतिवादिनम् । त्यजेत्तंसततंवीरचण्डालमिवदूरत: ॥ इति श्रीरुद्रयामलवचनम् ॥ न० श्रीकृष्णे । परमात्मनि ॥ ब्रह्मशब्दार्थभूतान्वेदान्प्रलयेप्रलयेस्वात्मनिप्रलीनान्सृष्ट्यादौहिरण्यगर्भोपदेशार्थंजानात्यनुसन्धत्ते इतितथा ॥
ब्रह्मज्ञानम् । न० ब्रह्मविषयकज्ञाने इतिसमञ्जसावृत्ति: ॥ मिथ्यावासनाविरहविशिष्टआत्मभिन्नभिन्नज्ञाने० इतिमुक्तिवाद: ॥ प्रकृतिपुरुषयोर्विवेकविषयज्ञाने० इतिसांख्यमतम् ॥ क्लेशकर्मविपाकाशयनिवर्त्तकहिरण्यगर्भविषयकेज्ञाने० इतिपातञ्जलमतम् ॥ तत्त्वमस्यादिवाक्यजन्यप्रतिफलितवृत्त्यारूढज्ञाने इतिवेदांतलघुचन्द्रिका ॥ प्रत्यक्तयापरोक्षज्ञाने ॥ प्रतिबोधमवभासाश्रितप्रतिबिम्बास्ते षांप्रत्यगात्मतयाऽव्यभिचरितस्वरूपेणबिम्बस्थानीयेनैकेनरूपेणयद्ब्रह्मवेदनंतद्ब्रह्मज्ञानम्० तदेवसम्यग्दर्शनमितिव्याख्यातार: ॥
ब्रह्मज्ञानी । त्रि० ब्रह्मज्ञानविशिष्टे ॥ यथा । कुशलाकुशलाहन्तिरहित: समदर्शन: । लिङ्गाश्रमपरित्यागीब्रह्मज्ञानीनिगद्यते ॥ कृष्णभक्तिस्तुतेनापिकर्तव्येतिपुराणगी: ॥ यथा । ब्रह्मानन्देनपूर्णोहंतेनानन्देनपूर्णधी: । तथापिशून्यमात्मानंमन्ये कृष्णरतिंविना ॥ इति पाद्मेपातालखण्डे जाबालिंप्रतिब्रह्मविद्यावचनम् ॥
ब्रह्मण्य: । पुं० विष्णौ ॥ ब्रह्मदारुवृक्षे ॥ शनैश्चरे ॥ मुञ्जतृणे ॥ तूलवृक्षे ॥ त्रि० ब्रह्मसाधौ ॥ ब्रह्मरते ॥ ब्रह्मणिवैदिके०साधु: । तत्रसाधुरितियत् । येचाभावकर्मणोरित्यन्प्रकृत्या ॥ ब्रह्महिते ॥ तपोवेदाश्चजातिश्च ज्ञानञ्चब्रह्मसंतम् । तेभ्योहित: । खलयवमाषतिलवृषब्रह्मणश्चेतियत् ॥
ब्रह्मण्यदेव: । पुं० श्रीकृष्णे ॥
ब्रह्मताल: । पुं० चतुर्मुखताले ॥ सतुदशतालात्मक: । तत्र ७ मात्रा: । मात्रातु० क च ट त पु० इतिपञ्चाक्षराणामुच्चारणकाल: ।

सैवलघुमात्रा । तदर्द्धं द्रुतमात्रा । तन्मध्ये ४ लघव: ६ द्रुता :० । ० । ०० । ••० । यथा । चतुर्मुखाभिधितालेजगणानन्तरंप्लुत : । इति सङ्गीतदामोदर : ॥

ब्रह्मतीर्थम् । न० पुष्करतीर्थे ॥ पुष्करमूले ॥ ब्राह्मेतीर्थे ॥ तीर्थविशेषे ॥

ब्रह्मत्वम् । न० ब्रह्मभूये । ब्रह्मसायुज्ये ॥ ब्रह्मणोभाव : । तस्यभावस्त्वतलौ ॥ ब्रह्मणोऽत्विग्विशेषस्यकर्मभावयो : ॥ ब्रह्मणस्त्व : । नेतिवाच्ये० त्वप्रत्ययचनंतलोबाधनार्थम् । ब्राह्मणपर्यायास्तुब्रह्मन्शब्दात्त्वतलौभवतएव । ब्रह्मत्वम्० ब्रह्मता ॥

ब्रह्मदण्ड : । पुं० ब्राह्मणशापे ॥ वशिष्ठमुने : सिद्धयष्टाम् ॥ यथा । धिग्बलंक्षत्रियबलं०ब्रह्मतेजोबलंबलम् । एकेनब्रह्मदण्डेनसर्वाणिनाशितामम ॥ पाशे ॥ केतुविशेषे ॥ उक्तंचनारदसंहितायाम् । पितामहात्मज : क्रूरस्त्रिवर्णशिखिरान्वित : ब्रह्मदण्डोह्ययंकेतु : सर्वभूतविनाशन : ॥ इति ॥ ब्राह्मणयष्टिकायाम् ॥

ब्रह्मदण्डी । स्त्री० क्षुद्रक्षुपविशेषे ॥ अजदण्डाम् कण्टपत्रफलायां ॥

ब्रह्मदत्त : । पुं० इक्ष्वाकुवंशीयराजविशेषे । ब्रह्मसूनौ ॥

ब्रह्मदर्भा । स्त्री० यमान्याम् ॥ अजमोदायाम् ॥ ब्रह्मणादृश्यते । इभीयन्थे । घञ् । कर्तृकरणेकृतेतिसमास : ॥

ब्रह्मदर्भिका । स्त्री० यमान्याम्

ब्रह्मदारु । न० स्वनामाख्यातेऽश्वत्थाकारवृक्षविशेषे । तूदे । पूगे । क्रमुके । ब्रह्मण्ये । अश्वत्थाकारे पार्श्वपिप्पलइतिख्याते । तूत इ० भा० ॥ ब्रह्मणो० ब्रह्मणिवा० दारु ॥

ब्रह्मदेया । स्त्री० ब्राह्मविवाहेनोढायाम् ॥

ब्रह्मदैत्य : । पुं० प्रेतयोनिप्राप्तब्राह्मणे ॥

ब्रह्मद्विट् । त्रि० ब्राह्मणानांद्वेष्टरि ॥ ब्राह्मणान्द्वेष्टि । द्विष्० । क्विप् ॥

ब्रह्मा । पुं० चतुर्मुखे । वेधसि । विश्वसृजि । हिरण्यगर्भे ॥ तदण्डमभवद्धैमंसहस्रांशुसमप्रभम् । तस्मिन्जज्ञेस्वयंब्रह्मासर्वलोकपितामह : ॥ ऋत्विग्विशेषे ॥ विष्कम्भादिसप्तविंशतियोगान्तर्गतपंचविंशयोगे ॥ तत्रजातस्यफलम् । नानाशास्त्राभ्यासनिरतकालोवर्णाचारै : संयुतश्चारुकीर्ति: । शान्तोदान्तोजायतेचारुकर्मास्तीयस्यब्रह्मयोगप्रयोग : ॥ इति॥विप्रे । ब्राह्मणे ॥ अर्हदुपास

कबिशिषि ॥ बृंहति॰वर्द्धयतिप्रजाः
। बृहिवृद्धौ । श्रन्तर्भावितण्यर्थः ।
बृंहेर्नोऽच्चेति॰ मनिन्॰धातोर्नस्या
ऽऽदेशः ॥ बृंहति॰वर्द्धतेवा ॥

ब्रह्म । न॰ वेदे ॥ तपसि अव्यक्ते ।
सर्वकारणकारणे॰ परमात्मनि ॥
यत्तत्कारणमव्यक्तं नित्यंसदसदा
त्मकम् । तद्विसृष्टः सपुरुषोलोके
ब्रह्मेतिकीर्त्यते ॥ अध्यात्मे ॥ ज्ञा
ने ॥ तपोवेदाश्चजातिश्चज्ञानंचब्रह्
मसंज्ञितम् ॥ प्रत्यस्तमितभेदंयत्स
त्तामात्रमगोचरम् ॥ वचसामात्म-
संवेद्यंतज्ज्ञानंब्रह्मसंज्ञितम् ॥ इ॰
त्रि॰ पु॰ ॥ वृहत्त्वाद्वृंहणत्वाद्वास
त्यज्ञानादिलक्षणम् । ब्रह्मानन्तंहि
विज्ञेयंशास्त्राचार्योपदेशतः ॥ सा
क्षादपरोक्षात्सर्वान्तरे॰ आत्मनि॰
अशनायाद्यतीते॰नेतिनेत्यस्थूलम
नणिवत्येवमादिलक्षणे॰औपनिषदे
तत्वे अव्यावृत्तानानुगतंवस्तुब्रह्मगि
रोच्यते । अकारणमकार्यन्तदित्यने
नोदितंभवेत् ॥ अव्यावृत्तपदेन॰अ
कार्यम् । अननुगतपदेन॰वस्तुतोऽ
कारणमितितत्रोक्तंभवतीत्यर्थः ॥ न
व्यावृत्तंविशेषेभ्योनानुवृत्तञ्चगोत्व-
वत् । अव्यावृत्तानानुगतंचैतन्यंकेन
वीक्ष्यताम् ॥ तदिदंताद्दृशमीदृश
मेतावत्तावदितिचयन्नभवेत् । ब्रह्
मतदित्यवधेयंनोचेद्विषयोभवेत्परो
क्षञ्च ॥ यल्लाभान्नपरोलाभोयत्सुखा
न्नापरंतुसुखम् । यज्ज्ञानान्नापरंज्ञा
नंतद्ब्रह्मेत्यवधारयेत् ॥ यद्दृष्ट्वानाप
रंदृश्यंयद्भूत्वानपुनर्भवः । यज्ज्ञा-
त्वानापरंज्ञेयंतद्ब्रह्म॰ ॥ तिर्यगू
र्द्ध्वमधः पूर्णंसच्चिदानन्दमद्वयम्
अनन्तंनित्यमेकंयत्तद्ब्रह्म ॰ ॥
अतद्व्यावृत्तिरूपेणवेदान्तैर्लक्षते
ऽद्वयम् । अखण्डानन्दमेकंयत्तद्ब्र-
ह्म ॰ ॥ दृश्यतेश्रूयतेयद्यद्ब्रह्मणोन्य-
न्नतद्भवेत् । तत्वज्ञानाच्चतद्ब्रह्मसच्चि-
दानन्दमद्वयम् ॥ सर्वगंसच्चिदा-
त्मानंज्ञानचक्षुर्निरीक्षते । अज्ञा-
नचक्षुर्नेक्षेतभास्वन्तंभानुमन्धव
त् ॥ इत्यादि ॥ ब्रह्मचतुर्विधम् ।
यथा । विराट् १ हिरण्यगर्भः २
ईश्वरः ३ तुरीय ४ । इतिभेदा-
त् ॥ अपिच । सत्यमानन्दमद्वयम-
मृतमेकरूपं वाङ्मनसागोचरंस-
र्वगंसर्वातीतंचिदेकरसंदेशकालाप
परिच्छिन्नमपादमपिशीघ्रगमपाणि
चसर्वग्रहमचक्षुरपिसर्वदृष्ट॰अश्रोत्र
मपिसर्वश्रोतृ॰अचिन्त्यमपिसर्वज्ञ
सर्वनियन्तृसर्वशक्तिसर्वेषांसृष्टि-
स्थितिप्रलयकर्तृकिमपिवस्तुब्रह्मे
तिवदन्ति ॥ तच्चशुद्धबुद्धस्वभाव
इत्यौपनिषदाः । १ । आदिविद्वा
न्सिद्धइतिकापिलाः । २ । क्ले
शकर्मविपाकाशयैरपरामृष्टोनिर्मा-

णकायमधिष्ठासम्प्रदायप्रद्योतकोऽनु
याइकस्त्वेतिपातञ्जला: । ३ । लोक
वेदविरुद्धैरपिनिर्लेप:स्वतन्त्रस्त्वेतिम
हापाशुपता: । ४ । शिवइतिशैवा:
पुरुषोत्तम इ० वैष्णवा: । ६ ।
पितामहइतिपौराणिका: । ७ ।
यज्ञपुरुषइतियाज्ञिका: ८ । स
र्वज्ञइतिसौगता: । ९ । निरावर
णमितिदिगम्बरा: । १० । उपास्य
त्वेनदेशितइतिमीमांसका: । ११ ।
लोकव्यवहारसिद्धइतिचार्वाका: ।
१२ । यावदुक्तोपपन्नइतिनैयायिका
। १३ । विश्वकर्मेतिशिल्पिन: ।
। १४ । इतिकुसुमांजलि: ॥ वि-
श्वे शि० परमेश्वरे० विश्वात्मनि० वि-
श्वाश्रये ॥ सएकएवसद्रूप: सत्यो
ह्रैतपरात्पर: । स्वप्रकाश:सदापूर्ण:
सच्चिदानन्दलक्षण: ॥ निर्विकारोनि
राधारोनिर्विशेषोनिराकुल: गु
णातीत: सर्वसाक्षीसर्वात्मासर्वदृ
ग्विभु: ॥ गूढ: सर्वेषुभूतेषुसर्व
व्यापीसनातन: । सर्वेन्द्रियगुणा
भास: सर्वेन्द्रियविवर्जित: ॥
लोकातीतोलोकहेतुरवाङ्मनसगो
चर: । सवेत्तिविश्वंसर्वज्ञस्तंनजा
नातिकश्चन ॥ तदधीनंजगत्सर्वं वै
लोक्यंसचराचरम् । तदालम्बनत
स्तिष्ठेदवितर्क्यमिदंजगत् ॥ तत्सत्य
तामुपाश्रित्यसद्वद्भातिपृथक्पृथक् ॥

तेनैवहेतुभूतेनवयंजातामहेश्वरि ।
कारणंसर्वभूतानांसएक: परमेश्व
र: ॥ लोकेषुसृष्टिकरणात्स्रष्टाब्र
ह्मेतिगीयते । विष्णु: पालयितादे
विसंहर्त्ताहमितिच्छया ॥ इन्द्रादयो
लोकपाला: सर्वेतद्वशवर्तिन: ।
स्वेस्वेधिकारेनिरतास्तेशासन्तित
दाज्ञया ॥ त्वंपराप्रकृतस्तस्यपूज्यासि
भुवनत्रये । तेनान्तर्यामिरूपेणतत्
तद्विषययोजिता: ॥ स्वस्वकर्मप्र
कुर्वन्तिनस्वतन्त्रा: कदाचन ॥ यद्भ
याद्वातिवातोपिसूर्यस्तपतियद्भयात् ।
वर्षन्तितोयदा: कालेपुष्यन्तितरवो
वने । कालंकालयतेकालेमृत्योर्मृ
त्युर्भियोभयम् । वेदान्तवेद्योभगवा
नतत्तत्छब्दोपलक्षित: ॥ सर्वेदे
वाश्चदेव्यश्चतन्मया: सुरवन्दिते ।
आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तंतन्मयंसकलंजग
त् ॥ तस्मिँस्तुष्टेजगत्तुष्टंप्रीणिते
प्रीणितंजगत् ॥ । तदाराधनतोदेवि
सर्वेषांप्रीणनंभवेत् ॥ तरोर्मूलाभि
षेकेणयथातद्भुजपल्लवा: । तृप्यन्ति
तदनुष्ठानात्तथासर्वेमरादय: ॥
यथातवार्चनाद्ध्यानात्पूजनाज्जप
नात्प्रिये । भवन्तितुष्टा: सुंदर्यस्त
थाजानीहिसुव्रते ॥ यदागच्छन्तिस
रितोऽवशेनापिसरित्पतिम् । तथा
र्थादीनिकर्माणितदुद्देश्यानिपार्व-
ति ॥ योयोयान्यान्यजेद्देवान्भूत्र

थायद्यदाप्नये । ततत्तद्दातिसोध्य चस्ते स्तें देवगणैः : शिवे ॥ बहुनात्र किमुक्तेन तवाग्रे कथ्यतेप्रिये । ध्येयः पूज्यः सुखाराध्यस्तं विना नास्ति मुक्तये ॥ नावासोनोपवासश्चकायक्लेशोनविद्यते । नैवाचारादिनियमोनोपचाराश्चभूरिशः ॥ नदिक्कालविचारोस्तिनमुद्रान्याससंहतिः । यत्साधनेकुलेशानितंविनाकोन्यमाश्रयेत् ॥ इतिश्रीमहानिर्वाणतन्त्रे सर्वधर्मनिर्णयसारे श्रीमदाद्यासदाशिवसंवादेजीवनिस्तारोपायप्रश्नोत्तरद्वितीयोल्लासेपरब्रह्मोपासनोपक्रमः ॥ अपिच । श्रीसदाशिव उवाच । शृणुदेविप्रवक्ष्यामितदुपायंसविस्तरम् । यथातत्त्वस्वरूपेण लक्ष्यतेपरमेश्वरि ॥ सत्तामात्रंनिर्विशेषमवाङ्मनसगोचरम् । असत्त्रिलोकीसद्भानंस्वरूपं ब्रह्मणःस्मृतम् ॥ समाधियोगैस्तद्वेद्यं सर्वत्र समदृष्टिभिः । द्वन्द्वातीतैर्निर्विकल्पैर्देहात्माध्यासवर्ज्जितैः ॥ यतो विश्वं समुद्भूतंयेनजातंचतिष्ठति । यस्मिन्सर्वाणिलीयन्ते ज्ञेयंतद्ब्रह्मलक्षणैः ॥ स्वरूपबुद्ध्यायद्वेद्यं तदेवलक्षणैः शिवे । लक्षणैराप्तुमिच्छूनांविहितंतत्रसाधनम् ॥ इति ॥ महानिर्वाणतन्त्रे तृतियेनोक्तंहि साधनम् । ततस्तस्मादवगन्तव्यं ते

नन्तिः श्रेयसंभवेत् ॥ ब्रह्मेतिवर्त्तते निरयमहत्त्वलक्षणब्रह्मिमानभवति । श्रुतिः । ब्रह्मैनोंझ्रे तिमनिन् । नुमोनस्याकारादेशश्च ॥

ब्रह्मनालम् । न० काश्यांचक्रतीर्थस्य पूर्वभागेपितामहेश्वरलिङ्गस्याधस्तीर्थविशेषे ॥

ब्रह्मनिर्व्वाणम् । न० ब्रह्मणिनिर्वृतौ ॥ मोक्षे ॥ ब्रह्मपरमानन्दरूपम् ० कल्पितद्वैतोपशमरूपत्वे नर्निर्वाणं तदेव० कल्पितभावस्याधिष्ठानात्मकत्वात् ॥

ब्रह्मनिष्ठः । त्रि० कृतब्रह्मसाक्षात्कारे ॥ हित्वासर्वाणिकर्म्माणिकेवलेऽद्वयेब्रह्मणि० निष्ठातदेकपरता यस्यसः ॥

ब्रह्मनिष्ठत्वम् । न० औपनिषद्ब्रह्मात्मविज्ञानपरिपूर्णत्वे । वेदान्तवेद्यब्रह्मात्मनावस्थितत्त्वे ॥

ब्रह्मपर्णम् । न० पलाशच्छदे । ढाकरापत्ता इ० भा० ॥

ब्रह्मपथः । पुं० सत्यलोकस्थब्रह्मणःप्राप्तिमार्गे ॥ गन्तव्यं नब्रह्मणोपलक्षितः पन्थाब्रह्मपथ उच्यते ।

ब्रह्मपर्णी । स्त्री० पृश्निपर्ण्याम् ॥

ब्रह्मपवित्रः । पुं० कुशे ॥ दर्भे ॥

ब्रह्मपादपः । पुं० पलाशे ॥

ब्रह्मपुत्रः । पुं० क्षेत्रविशेषे ॥ नदविशेषे ॥ अमोघानन्दने । लौहित्ये

॥ ब्रह्मणःपुत्रः ॥ सत्ये ॥ धर्मे ॥ मरीच्यादिषु ॥ विषप्रभेदे ॥ ब्रह्मपुत्रस्तुकपिलोमलयाद्रिभवः खरः । इतितल्लक्षणम् । अपिच । वर्णतः कपिलोयःस्यात्तथा भवतिसारकः । ब्रह्मपुत्रःसविज्ञेयोतोजायतेमलयाचले ॥

ब्रह्मपुत्री । स्त्री० सन्ध्यायाम् ॥ सरस्वतीनद्याम् ॥ शिखायाम् ॥ वाराहीकन्दे ॥

ब्रह्मपुरम् । न० शरीरे ब्रह्मोपलब्धिहेतुत्वात्० ब्रह्मणः सदाख्यस्यपुरमिवपुरम् ॥

ब्रह्मपुराणम् । न० अयुतश्लोकात्मकेमहापुराणविशेषे॥ यथोक्तं देवीभागवते । तथाचायुतसङ्ख्याकंपुराणं ब्रह्मसंज्ञकमिति ।

ब्रह्मपुरी । स्त्री० काश्याम् ॥ त्रैलोक्ये ॥ ब्राह्मणानांनिवासस्थाने ॥

ब्रह्मबन्धुः । पुं० अधिक्षिप्ते । निन्द्यविप्रे ॥ ब्राह्मणस्यनिर्देशे ॥ ब्राह्मणस्यबान्धवे ॥ ब्रह्मैवब्राह्मणजातिःबन्धुरस्य । ब्रह्मणोब्राह्मणस्यबन्धुरेव०अनुष्ठानाभावादिति०जातिब्राह्मणोधिक्षिप्यते ॥ ब्राह्मणान्बन्धून्व्यपदिशतिनस्वयंब्राह्मणइत्यर्थः ॥

ब्रह्मबंधूः । स्त्री० व्रतस्वाध्यायहीनायांब्राह्मणजातौ ॥ ऊङुतइत्यूङ् ॥

ब्रह्मभूतः । पुं० ब्रह्मणि ॥ ब्रह्मैवभूतउच्यते ॥

ब्रह्मभूतिः । स्त्री० सन्ध्यायाम् ॥

ब्रह्मभूमिजा । स्त्री० सिंहल्याम् ॥

ब्रह्मभूयम् । न० ब्रह्मसाक्षात्कारे । ब्रह्मभवने । मोक्षे । ब्रह्मत्वे । ब्रह्मणोभावः । भुवोभावइति क्यप् ॥

ब्रह्ममयः । त्रि० ब्रह्मस्वरूपे ॥

ब्रह्ममीमांसा । स्त्री० उत्तरमीमांसायाम् । ब्रह्मकाण्डवेदविचारग्रन्थे । वेदव्यासप्रणीते० वेदान्तत्वेनप्रसिद्धे० ब्रह्मसूत्रे ॥

ब्रह्ममूर्द्धभृत् । पुं० शिवे ॥

ब्रह्ममेखलः । पुं० मुञ्जे ॥

ब्रह्मयज्ञः । पुं० विधिनावेदानामध्ययने ॥ विधिनाशिष्याणामध्यापने ॥ अध्यापनंब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञस्तुतर्पणमितिमनुः ॥ ब्रह्मयज्ञरूपमिदंबहुवेदाध्ययनाशक्तौ० सावित्रीमात्राध्ययनेन।विसिध्यतीत्याहमनुः । अपांसमीपे नियतोनैत्यिकंविधिमास्थितः । सावित्रीमप्यधीयीतगत्वारण्यंसमाहितइति।अन्योक्तं छन्दोगपरिशिष्टे। यश्श्रुतिजपःप्रोक्तोब्रह्मयज्ञःसउच्यते। सचार्वाक्तर्पणात्कार्यःपश्चाद्वाप्रातराहुतेः ॥ वैश्वदेवावसानेवा

मान्यवर्त्तनिमित्तकात् । ऋते निमित्तकात्जलस्थतपश्चाःदिनि मित्तंविना ॥

ब्रह्मयष्टि : । स्त्री० भार्ग्याम् ॥ विप्र यष्ट्याम् ॥

ब्रह्मयष्टिका)। स्त्री०

ब्रह्मयष्टी ।)स्त्री० भार्ग्याम् ॥ विप्र यष्ट्याम् ॥

ब्रह्मयोनि : । पुं० ब्रह्मगिरौ ॥ तीर्थविशेषे ॥

ब्रह्मयोनी । स्त्री० कुरुक्षेत्रे सरस्वतीतीरे पृथूदकनिकटे तीर्थविशेषे ॥ तत्रब्रह्मणाचत्वारोवर्णा : सृष्टा : ॥

ब्रह्मरन्ध्रम् । न० उत्तमाङ्गे ॥

ब्रह्मरात : । पुं० शुकदेवे ॥

ब्रह्मराक्षस : । पुं० भूतविशेषे ॥ यथा । संयोगपतितैर्गत्वापरस्यैवचयोषितम् । अपहृत्यचविप्रस्वंभवतिब्रह्मराक्षस : ॥ महादेवस्यगणविशेषे॥ पारिभाषिकब्रह्मराक्षसा यथा । मूर्ख : स्त्रीकच्छपश्चैववा जीवधिरएवच । गृहीतार्थंनमुंचन्ति पञ्चैते ब्रह्मराक्षसा : ॥ इति ॥

ब्रह्मराति : । पुं० याज्ञवल्क्यमुनौ ॥

ब्रह्मरात्र : । पुं० ब्राम्हमुहूर्त्ते ॥

ब्रह्मरात्रि : । पुं० याज्ञवल्क्यमुनौ-

॥ ब्रह्म० ज्ञानं०राति० ददाति य : । ब्रह्मोपपदाद्रातेस्क्विप् ॥

ब्रह्मरात्रि : । स्त्री० ब्रह्मणोनिशायाम् ॥ सद्देवसहस्रयोगेनभवति ॥

ब्रह्मरीति : । स्त्री० पित्तलप्रभेदे ॥ राजरीतौ ॥ इ० रा० नि० ॥

ब्रह्मरूपम् । न० अस्त्यादिषु ॥ यथा । अस्तिभातिप्रियंरूपंनाम चेत्यंशपञ्चकम् । आद्यंत्रयंब्रह्मरूपंजगद्रूपंततोद्वयम् ॥

ब्रह्मर्षि : । पुं० भृग्वादिषु । ब्रह्मणोमानससतनयेषु ॥ तद्यथा । भृगुं पुलस्त्यं पुलहं क्रतुमङ्गिरसंतथा । मरीचिन्दक्षमत्रिञ्चवसिष्ठञ्चैव मानसान् । नवब्रह्मणइत्येते पुराणे निश्चयंगता : ॥

ब्रह्मर्षिदेश : । पुं० कुरुक्षेत्रादिदेश चतुष्टये ॥ यथा । कुरुक्षेत्रञ्चमत्स्याश्चपंचालाःशूरसेनका : । एषब्रह्मर्षिदेशोवैब्रह्मावर्त्तादनन्तर : ॥ एतद्देशप्रसूतस्यसकाशादग्रजन्मन : । स्वंस्वंचरित्रंशिक्षेरन् पृथिव्यांसर्व्व-मानवा : ॥

ब्रह्मलोक : । पुं० ब्रह्मणि ॥ लोकनंलोक : । ब्रह्मैवलोकोब्रह्मलोक : ॥ कार्यब्रह्मणि ॥ ब्रह्मण: कार्यस्यसद्मनि । ब्रह्मणोभुवने ॥ यथा । सत्यस्तुसप्तमोलोकोह्यपुनर्भववासिना

म । ब्रह्मलोकः समाख्यातोऽप्रतीघातलक्षणः ॥ इ० देवीपुराणम् ॥ अपिच । षड्गुणं जनतपोलोकात्सत्यलोकोविराजते । अपुनर्मारकायत्रब्रह्मलोकोहिसस्मृतः ॥ अस्यार्थः । जनलोकात् यथैवषड्गुणं तद्वाद्दशकोट्युच्छ्रायेणतपोलोकानन्तरंसत्यलोकः । नतुतपोलोकात्षड्गुणं मेतिमन्तव्यम् । तथासत्यष्टाचत्वारिंशत्कोट्युच्छ्रायत्वे नब्रह्माण्डे तस्यावकाशाभावात् । सूर्याण्डगोलयोरन्तः कोट्यः स्युः पञ्चविंशतिरितिशुकोक्तेः । सत्यलोकएवकाष्ठाभेदेनब्रह्मधिष्ण्यात् परंवैकुण्ठलोकादिर्ज्ञेयम । एवञ्च भूतलादूर्द्ध्वं पञ्चदशलक्षोत्तरास्त्रयोविंशतिकोट्योभवन्ति । सत्यलोकादूर्द्ध्वं पञ्चदशलक्षोनकोटिद्वयादण्डकटाहइतिज्ञेयम् । अपुनर्मारकाः पुनर्मृत्युशून्याः । इतिविष्णुपुराणे २ अंशे ७ अध्यायः ॥

ब्रह्मवद्यम् । न० ब्रह्मोद्यं ॥ ब्रह्मवेदस्तस्यवदनम् । वदः सुपिक्यपचेति भावेयत् ॥

ब्रह्मवद्या । स्त्रि० ब्रह्मोद्यायाम् ॥ टाप् ॥

ब्रह्मवनम् । न० संसाररूपे ॥ ब्रह्मणो जीवरूपस्यभोग्यंवननीयंसंभजनीयम् ॥

ब्रह्मवर्चसम् । न० ब्राह्मणस्य० व्रताऽध्ययनजो । वेदाध्ययनतदर्थज्ञानादिप्रकर्षकृततेजसि ॥ ब्रह्मणोवेदस्यतपसोवा० वर्चः ब्रह्महस्तिभ्यां वर्चसइत्यच् ॥

ब्रह्मवर्चसी । पुं० व्रतस्वाध्यायनिमित्तं तेजोब्रह्मवर्चसम् तदस्ति ॥

ब्रह्मवर्चस्यम् । त्रि० ब्रह्मवर्चसेनिमित्ते ॥ ब्रह्मवर्चसस्य० निमित्तं० संयोग० उत्पाते । । ब्रह्मवर्चसादुपसंख्यानमितियत् ॥

ब्रह्मवर्चस्वी । पुं० श्रुताध्ययनसम्पत्तिकतेजोयुक्ते ॥

ब्रह्मवर्म्मम् । न० ताम्रे ॥

ब्रह्मवादः । पुं० वेदपाठे । श्रुतादाने ॥

ब्रह्मवादी । त्रि० मुक्ते । वेदान्तिनि ॥ वेदार्थज्ञे ॥ ब्रह्मविवदितुमवश्यात् शीलमस्य । वद० । सुप्यजातौणिनि० ब्रह्मविवदइतिणिनिः ॥ वेदवक्तरि ॥

ब्रह्मवादिनी । स्त्री० गायत्र्याम् ॥ मन्त्रेयोग्रभृतिषु ॥ ब्रह्मवदितुंशीलमस्याः । णिनिः । ङीप् ॥

ब्रह्मवित् । पुं० वेदार्थाभिज्ञे । परमार्थदर्शिनि । ब्रह्मसाक्षात्कारवति । अकर्मणि ॥ ब्रह्मवेदं वेदार्थंस्वयथावद्वेत्ति० विन्दते वा । विदज्ञाने० विदलृलाभे वा । क्विप् ॥ प्रसन्नेन्द्रि

वप्रहसितवदनश्चनिश्चिन्तः कृता-र्थीब्रह्मविद्भवतीति० भाष्यम्॥ अ स्यमाहात्म्यंस्मृतौयथा। यथाकौ ब्रह्मविद्भुङ्क्ते जगत्तथ्यं यत्तऽखि लम्। तस्माद्ब्रह्मविदेदेयं यदस्ति-वस्तुकिञ्चनेति॥ अस्यलक्षणम्। नि यतंलक्षणंकिञ्चिन्नह्यस्तिब्रह्मवेदि-नः॥ रागीकश्चिद्विरक्तोऽन्यः क्रु-द्धोऽन्यःशान्तिमान्परः। प्रारब्ध-भोगनानात्वात्कथंलक्ष्मनियम्यते॥ देहेन्द्रियमनोबुद्धिधर्म्मानिषोत्थव र्त्तत। प्रत्यगैकात्म्यसम्बोधात्त-द्धर्मैर्लिप्यतेकथम्॥ सर्वसंसारभा वोऽस्यनयथालक्षणंतथा। सर्वाभा-वोपिनैवस्यात्सुषुप्तेव्यभिचारतः॥ मनुज्ञानात्पूर्वंयत्साधनममानि त्वादि०तत्सर्वंमूढ्ज्ञानिलक्षणमि तिसम्प्रदायविदः० ननतदन्यथयि-तंयुक्तमतआह। शोभतेश्रद्दधानानां लक्ष्मैतन्नविवेकिनाम्॥ साम्प्रदा-यिकाः श्रद्धालवः सन्तोविदुषोय ल्लक्षणमाचक्षते०तत्सर्वंव्यवहार-स्थैवनतदतीतस्य स्यर्थ्यः। तर्हि-व्यवहारातीतस्यकिंलक्षणमित्याश ङ्क्य० ब्राह्मणलक्षणमेवतल्लक्षण-मित्याह। वेद्यानुरोधलोयस्मा-द्युज्यतेलक्ष्मतद्विदः॥ भावाभावोभ यधूंसिन्नह्मवेद्यंततःश्रुतिः। येनेदंगे वतेनेतिलक्षणंतद्विदोऽब्रवीत्॥ ब्र

अथाहवत्ताहगेवभवेदिदुःख्निबोधतः। बोधोतीलक्ष्यंतस्यबोधस्यात्म-साक्षिकमिति॥ तस्यविषयस्वरूप-त्वंबोध्यम्। ज्ञानीत्वात्मैवमेमतमि तिभगवद्वचनात्॥

ब्रह्मविद्या। स्त्री० वेदार्थपरिज्ञाने॥ ब्रह्मणोवेदत्रयस्य० विद्याशिक्षादिरू-पा॥ ब्रह्मज्ञाने॥ यथा। न्यायाग-तधनः शान्तोब्रह्मविद्यापरायणः। स्वधर्मपालकोनित्यंसोऽमृतत्वायक ल्पते॥ परविद्यायाम्॥ ब्रह्मपर-मात्मा०तद्ययावेद्यते०साब्रह्मविद्ये तिभाष्यकाराः॥

ब्रह्मविंदुः। पुं० वेदपाठकालेमुखा न्निर्गतविन्दौ॥ ब्रह्मणोविंदुः॥

ब्रह्मविंदुकः। पुं०ब्रह्मविन्दौ॥

ब्रह्मबीजम्। न० प्रणवे॥

ब्रह्मवृक्षः। पुं० किंशुके। पलाशवृ क्षे। पलाशोब्रह्मरूपधृगितिपद्म पुराणोक्तेः॥ उदुम्बरे॥ ब्रह्मणो वृक्षः॥ परमात्मनाऽधिष्ठिते०सं-सारवृक्षे॥

ब्रह्मवृत्तिः। स्त्री० ब्राह्मणस्यजीवनो पाये॥ यथा। स्वदत्तांपरदत्तांवाब्र ह्मवृत्तिंहरेत्तुयः। षष्टिवर्षसह स्राणिविष्ठायांजायतेकृमिरिति॥ पूर्णवृत्तौ॥ ब्रह्माकारवृत्तौ॥ यथा। येतुवृत्तिंविहायैनांब्रह्मा ख्यांपावनींपराम्। तेतुवृथैवजीव

न्तिपशुभिश्चसमानरा: ॥
ब्रह्मवेद: । पुं॰ ब्रह्मज्ञाने ॥
ब्रह्मवेदि: । स्त्री॰ देशविशेषे । यथा । ब्रह्मवेदि: कुरुक्षेत्रे पञ्चरामह्रदान्तरमितिहेमचन्द्र: ॥
ब्रह्मवैवर्त्तम् । न॰ अष्टादशमहापुराणान्तर्गतदशमपुराणे ॥ य॰ । अष्टादशसहस्रंब्रह्मवैवर्त्तमीप्सितम् । सर्वेषाञ्चपुराणानांसारमेवविदुर्बुधा: ॥
ब्रह्मशल्य: । पुं॰ सोमवल्के । ववूर॰ इ॰भा॰ । इतिरत्नमाला ॥
ब्रह्मशासनम् । न॰ ब्रह्मविचारगृहे । धर्म्मकीलके ॥ ब्रह्मणआज्ञायाम् ॥ पत्रविशेषे ॥
ब्रह्मसंस्थ: । पुं॰ मुख्यपरिव्राजि । ब्रह्मणिसम्यक् स्थिते । निवृत्तसर्वकर्मतत्साधने॰ परिव्राज्य त्याश्रमिणि॰परमहंसे ॥ ब्रह्मणोपरमात्मनि॰सम्यगव्यभिचारिणिस्थितिर्निष्ठायस्यपरब्रह्मसाचात्कारवत: स: ॥ निवृत्तकर्म्माभिचुकएवब्रह्मसंस्थइतिभाष्यम् ॥
ब्रह्मसंस्पर्श: । पुं॰ ब्रह्मतादात्म्ये ॥
ब्रह्मसंहिता । स्त्री॰ भगवतसिद्धान्तसङ्ग्रहग्रन्थविशेषे ॥ अध्यायशतसम्पन्नाभगवद्ब्रह्मसंहिता । कृष्णोपनिषदांसारै: सञ्चिताब्रह्मणोदितेति जीवगोस्वामी ॥
ब्रह्मसत्रम् । न॰ अध्यापने ॥ आत्मनोविचारे ॥ यथसमानाएवब्रह्मवादिनोवक्तृश्रोतृभावेनब्रह्ममीमांसन्ते तद्ब्रह्मसत्रमित्युच्यते ॥
ब्रह्मसभा । स्त्री॰ चतुर्मुखसभायाम् ॥ सभाविशेषे ॥ यथा । यस्मिन्देशेनिसीदन्तिविप्रावेदविदस्त्रय: । राज्ञश्चाधिकृतोविद्वान्ब्रह्मणस्तांसभांविदु: । ब्रह्मण: सभेवसभा ॥
ब्रह्मसंभव: । पुं॰ द्विपृष्ठनामकजैनविशेषे ॥
ब्रह्मसर्प्प: । पुं॰ सर्प्पविशेषे । हलाहले ॥
ब्रह्मसात् । अ॰ ब्रह्माधीने ॥
ब्रह्मसायुज्यम् । न॰ ब्रह्मत्वे ॥ युनक्ति । युजिर्॰ । इगुपधेतिक: । युजेनसह । तेनसहेति बहुव्रीहि: । वोपसर्जनस्येतिसहस्य स: । यद्वा । योजनंयुक् । सम्पदादित्वात्क्विप् । सहयुजा । सयुजश्च सयुजोभाव: । ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् । ब्रह्मण: सायुज्यं ॥
ब्रह्मसावर्णि: । पुं॰ दशमेमनौ ॥
ब्रह्मसुवर्चला । स्त्री॰ सुवर्चलाया: ।

प्रभेदे । कुर्यंतिक्ताकषायोष्णासराह्लु
ष्णालघुः कटुः । निहन्तिकफपित्ता
स्रश्वासकासारुचिव्रणान् ॥ विस्फो
टकुष्ठमेहास्रयोनिरुक्कृमिपाण्डु-
ता ॥

ब्रह्मसूः । पुं॰ अग्निकेतौ । काम
देवे ॥ अनिरुद्धे । उषापतौ ॥ ब्रह्
मतपः सुतिचालयति । सूप्रेरणे
। अन्येभ्योपीतिक्विप् । इतिकाम
पक्षे । अनिरुद्धपक्षेतु । ब्रह्माणं
सूतवान् । कल्पान्तरे किलानि
रुद्धमूर्त्तेर्भगवतोब्रह्माजातः ॥
तथाचब्रह्मपुराणम् । अनिरुद्धात्
ततोब्रह्मातन्नाभिकमलोद्भवः ॥
इति ॥

ब्रह्मसूत्रम् । न॰ यज्ञसूत्रे । पवित्रे
। यज्ञोपवीते ॥ व्याससूत्रे ॥ ब्रह्म
सूच्यते॰ एभिरितिव्याख्यातारः
॥ तटस्थलक्षणपरेषूपनिषद्वाक्ये
षु ॥

ब्रह्मसूनुः । पुं॰ इक्ष्वाकुवंशोद्भव
राजविशेषे । ब्रह्मदत्ते ॥

ब्रह्मस्थानम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥

ब्रह्मस्थूणा । स्त्री॰ तीर्थविशेषे ॥

ब्रह्मस्तेयी । त्रि॰ आचार्यानुमतिंवि
नायेनकेनापिप्रकारेणवेदंगृह्णा
ति । यथाहमनुः । ब्रह्मयस्त्वननु
ज्ञातमधीयानादवाप्नुयात् । सब्र
ह्मस्तेयसंयुक्तो नरकंप्रतिपद्यतइ
ति ॥

ब्रह्मस्वम् । न॰ ब्राह्मणसम्बन्धिधने ॥
तद्धरणेदोषोयथा । ब्रह्मस्वंवागुरु
स्वंवादेवस्वंवापियोहरेत् । सकृत
घ्नइतिज्ञेयोमहापापीचभारते ॥
वटोदेवस्वेतुसोपियावदिन्द्रशतं
शतम् । ततोभवेत्सुरापीतिस्ततः
शूद्रस्ततः शुचिरितिव॰ वै॰
पु॰ ॥

ब्रह्महत्या । स्त्री॰ ब्राह्मणवधे । ब्रा
ह्मणस्यहननजन्ये महापातकविशे
षे ॥ ब्राह्मणप्राणवियोगरूपफलके
व्यापारे ॥ सचव्यापारः साक्षाद
न्यंवानियुज्य । तथागोहिरण्यादि
निमित्तकार्यंकस्यापि तदुद्देशेन
ब्राह्मणमरणेब्रह्महत्या । एव
ञ्चशास्त्रतोयस्यब्राह्मणहन्तृत्वंप्रती
यते॰ सएवब्रह्महन्तेतिज्ञेयम्
॥ ब्रह्मणोहननम् । हन॰
॰ । हनस्तचेति॰हन्तेर्भावेक्यप्॰
तकारश्चान्तादेशः ॥ अनृतञ्चसमु
त्कर्षेराजगामिचपैशुनम् । गुरोश्चा
लीकनिर्बन्धः समानिब्रह्महत्य
येति मनुः ॥ निद्राभङ्गः कथा
च्छेदोदम्पत्योःप्रीतिभेदनम् । शि
शुमातृविभेदश्चब्रह्मत्यासमंस्मृ
तमिति देवीभागवतम् ॥

ब्रह्महा । पुं॰ ब्रह्मघ्ने । ब्राह्म
णवधकर्त्तरि ॥ श्वसूकरखरोष्ट्रा

णां गोजाविमृगपक्षिणाम् । चाण्डालपुक्कसानाञ्च ब्रह्महा योनिमृच्छति ॥ ब्रह्माणं ब्रह्मवाहृतवान् । हन० ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषु क्विप् ॥ ब्रह्मज्ञानभवस्त्वन्यो ब्रह्महा वृषलीपतिः । यस्तस्यामाहितो गर्भः स तेन ब्राह्मणोऽहतः ॥

ब्रह्महुतम् । न० पञ्चमहायज्ञान्तर्गतयज्ञविशेषे । नृयज्ञे । अतिथिपूजने ॥

ब्रह्माक्षरम् । न० प्रणवे ॥

ब्रह्मायभूः । पुं० क्रतुपशौ । घोटके ॥

ब्रह्माञ्जलिः । पुं० वेदपाठकालाञ्जलौ । अध्ययनस्यादावन्ते च गुरवे प्रणवोच्चारणपूर्वकेऽञ्जलौ ॥ ब्रह्मारम्भेऽवसाने च पादौ ग्राह्यौ गुरोः सदा । संहत्य हस्तावध्येयं स हि ब्रह्माञ्जलिः स्मृत इति मनुः ॥

ब्रह्माणी । स्त्री० ब्रह्मणः पत्न्याम् ॥ ब्रह्माणमणति कीर्त्तयति ॥ अण शब्दे । कर्म्मण्यण् । ङीप् ॥ यद्वा । ब्रह्माणमानयति० जीवयति । अन प्राणने । ण्यन्तात्कर्म्मण्यणि० णेरनिटीति णिलोपे० टिड्ढेति ङीपि० पूर्वपदात्तिणत्वे च० ब्रह्माणीतिरूपसिद्धिः । अन्यथा पुंयोगलक्षणेति सूत्रे ब्रह्मन्शब्द

स्य पाठाभावाद्दानुगनुपपन्न एव । दुर्गायाम् ॥ ब्रह्माणी ब्रह्मजननात् ब्रह्मावरपरा मतेति देवीपुराणम् ॥ रेणुकानामगन्धद्रव्ये ॥ राजरीतौ । पित्तलविशेषे ।

ब्रह्माण्डम् । न० भुवनकोषे । विश्वगोलके ॥ चतुर्दशलोकाः स्वावरणभूतलोकालोकपर्वततद्बाह्यपृथिवीतद्बाह्यसमुद्रैः सहिता ब्रह्माण्डमित्युच्यते ॥ अथ ब्रह्माण्डगोलमाह भास्कराचार्यः । भूभूधरत्रिदशदानवमानवाद्या येऽप्यधिष्ण्यगगनेचरचक्रकक्षाः । लोकव्यवस्थितिरुपर्युपरि प्रदिष्टा ब्रह्माण्डभाण्डजठरे तदिदं समस्तमिति ॥ द्वादशैवसहस्राणि ब्रह्माण्डं शताधिकमित्युक्तसंख्याकमहापुराणविशेषे ॥ महादानविशेषे ॥

ब्रह्माण्डकपालम् । न० योजनार्बुदकोटिविस्तृते ॥

ब्रह्मात्मभूः । पुं० अश्वे ॥

ब्रह्मादनी । स्त्री० हंसपद्याम् ॥

ब्रह्माद्रिः । पुं० गिरिविशेषे ॥

ब्रह्माद्रिजाता । स्त्री० गोदावर्याम् ।

ब्रह्मानुभवः । पुं० अविषयतयैव विषयानुपरक्तचित्स्फुरणे ॥ ब्रह्मणोऽनुभवः ॥

ब्रह्मापेतः । पुं० माघमासे सूर्यनिकटस्थितराक्षसे ॥

ब्रह्मारण्यम् । न० वेदपाठभूमौ ॥ वनवि० ।

ब्रह्मार्पणम् । न० ब्रह्मणि समर्पणे ॥ तत्प्रकारउक्तः कूर्मपुराणे यथा । ब्रह्मणादीयते देयं ब्रह्मणे सम्प्रदीयते । ब्रह्मैव दीयते चेति ब्रह्मार्पणमिदं परम् ॥ नाहं कर्त्ता सर्वमेतद्ब्रह्मैव कुरुते तथा । एतद्ब्रह्मार्पणम् प्रोक्तमृषिभिस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ प्रीणातु भगवानीशः कर्मणानेन शाश्वतः । करोति सततं बुद्ध्या ब्रह्मार्पणमिदं परम् ॥ यद्वा फलानां सन्न्यासं प्रकुर्यात् परमेश्वरे । कर्मणामेतदप्याहुर्ब्रह्मार्पणमनुत्तममिति ॥

ब्रह्मावर्तः । पुं० देशवि० । तपोवटे ॥ सरस्वतीदृषद्वत्योर्देवनद्योर्यदन्तरम् । तं देवनिर्मितं देशं ब्रह्मावर्त्तं प्रचक्षते ॥ तीर्थविशेषोयं ॥

ब्रह्माश्रमः । पुं० ब्रह्मज्ञानसाधनीभूते संन्यासाश्रमे ॥

ब्रह्मासनम् । न० ध्यानयोगासने । ध्यानं प्रत्ययैकतानता च० योगश्चित्तवृत्तिनिरोधस्तयोरासनम् ॥ यद्वा । ध्यानस्य योगउपायः० ध्यानमेव योगो वा । तस्यासनमित्यर्थः ॥ ब्रह्मणः सम्यग्विध्यासनम् ॥

ब्रह्मास्त्रम् । न० ब्रह्मस्वरूपास्त्रे । ब्राह्मे ॥

ब्रह्मास्त्रविद्या । स्त्री० बगलामुख्याम् । पीताम्बरायाम् ॥

ब्रह्मिष्ठः । त्रि० ब्रह्मविदि ॥ अतिशयेनब्रह्मवान् । मतुबन्ताद्ब्रह्मशब्दादिष्ठन् । विन्मतोर्लुगितिमतुपोलुक् । नस्तद्धितइतिटिलोपः ॥

ब्रह्मिष्ठा । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ ब्रह्मिष्ठावेदमाहत्वाद्गायत्रीचरणाग्रजा । वेदेषु चरतेयस्मात्तेनसाब्रह्मचारिणी ।

ब्रह्मी । स्त्री० फञ्जिकायाम् ॥ शाकविशेषे । मत्स्याक्ष्याम् । सुरमायाम् ॥ पङ्कगडकमत्स्ये ॥

ब्रह्मीघृतम् । न० औषधविशेषे । सारस्वतघृतमितिख्याते ॥ यथा । समूलपत्रामुत्पाट्यब्रह्मीं प्रक्षाल्यवारिणा । उलूखलेक्षोदयित्वारसं वस्त्रेणगालयेत् ॥ रसेचतुर्गुणेतस्मिन् घृतप्रस्थं विपाचयेत् । हरिद्रामालतीकुष्ठं वृहतीसहरीतकी ॥ एतेषां पलकैर्भागैः शेषास्तुकार्षिकाः स्मृताः । पिप्पल्योथविडङ्गानि सैन्धवं शर्करावचा ॥ सर्वमेतत्समालोड्य शनैर्मृद्वग्निनापचेत् । एतत्प्राशितमात्रेणवाग्विशुद्धिः प्रजायते ॥ सप्तरात्रप्रयोगेण किन्नरैः सहगीयते ॥

अर्द्धराचप्रयोगेणस्वरोभवतिकोलिक : ॥ मासमेकंप्रयोगेणभवेच्छ्रुतिधरोनर : । पञ्चगुल्मान्प्रमेहांश्च कासंपञ्चविधंजयेत् ॥ वन्ध्यानांचैव नारीणांनराणामल्परेतसाम् । घृतं सारस्वतंनामबलवर्णवपु : प्रदमिति चिकित्सारत्नसङ्ग्रह : ॥

ब्रह्मोद्यम् । त्रि० ब्रह्मणोवेदस्यवदने । ब्रह्मवद्ये ॥ वद : सुपिक्यप् ॥ ब्रह्मोद्याश्चकथा : कुर्यात्पितॄणामेतदीप्सितम् ॥

ब्रह्मोपनिषद् । स्त्री० वेदगुह्ये ॥

ब्रह्मोपनेता । पुं० पलाशवृक्षे ॥

ब्रह्मौदनम् । न० यज्ञेऋत्विग्भ्योदत्तेऽन्ने ।

ब्राह्म : । पुं० ब्रह्मोपासके । ब्रह्माराधनतत्परे ॥ ब्रह्मास्त्रे ॥ विवाहविशेषे । वरमाहूययथाशक्त्यलङ्कृताया: कन्यायादाने ॥ यथा । आच्छाद्यचार्चयित्वाचश्रुतिशीलवतेस्वयम् । आहूयदानंकन्यायाब्राह्मोधर्म : सउच्यते ॥ जननंचापिमरणंशरीराणांयथासकृत् । दानंतथैवकन्यायाब्राह्मोद्वाह : सकृत्सकृत् ॥ ब्रह्मणइवायम् । नतुब्रह्मदेवतात्त्वंविवाहस्यसम्भवति ॥ नारदे ॥ न० ॥ मानसेसरसि ॥ ब्रह्मतीर्थे ॥ अङ्गुष्ठमूलस्यतलेब्राह्मंतीर्थंप्रचक्षते ॥ अनेनद्विजस्याचमनं यथा । अन्तर्जानुशुचौदेशेउपविष्टउदङ्मुख : । प्राग्वाब्राह्मेणतीर्थेनद्विजोनित्यमुपस्पृशेत् ॥ अंगुष्ठोत्तरतोरेखायापाणेर्दक्षिणस्यच । एतद्ब्राह्ममितिख्यातंतीर्थमाचमनायवै ब्रह्मपुराणे ॥ त्रि० ब्रह्मदेवताके ॥ ब्रह्मादेवताऽस्य । सास्यदेवतेत्यण् । ब्रह्मोजातावितिसाधु:॥ तस्येदमित्यण्वा ॥ नस्तद्धितइतिटिलोप

ब्राह्मण : । पुं० प्रथमवर्णेसत्त्वप्रधाने द्विजातौ । अग्रजन्मनि । भूदेवे । वाडवे । विप्रे । वक्त्रजे । वर्णज्येष्ठे । षट्कर्मणि । द्विजोत्तमे । द्विजे ॥ ब्राह्मणोजङ्गमामूर्ति:श्रीविष्णो : परमात्मन : । अतएवहिविख्याता भूदेवास्तेमहामते ॥ राज्ञोब्राह्मणः पितवन्मान्यउक्तोमनुना । ब्राह्मणं दशवर्षन्तुशतवर्षन्तुभूमिपम् । पिता पुत्रौविजानीयात्ब्राह्मणस्तुतयो : पितेति वचनात् ॥ जात्याकुलेनवृत्तेनस्वाध्यायेनश्रुतेनच । एभिर्युक्तोहियस्तिष्ठेन्नित्यंसद्विजउच्यते ॥ इ० वह्निपुराणम् ॥ अपिच । तप : श्रुतञ्चयोनिश्चएतद्ब्राह्मणकारकम् । तप : श्रुताभ्यांयोहीनोजातिब्राह्मणएवस : ॥ अविदुषोब्राह्मणस्यापूज्यत्वंयथा । अविद्वान्ब्राह्मण:कोपि नैवपूज्य: कदाचन । आहारादधिकंनैवदेयंमूर्खायकर्हिचित् इतिभाग

वतम्॥ ब्राह्मणस्यतुदेहोयंनकामार्थाय जायते । इहक्लेशायतपसेप्रेत्यत्वनुत्तमंसुखमितिभारते मोक्षधर्मेपावकाध्ययनाध्याय : । १४५ ॥ अस्यवर्जनीयानिकर्माण्याहनारद : । । ज्याकर्षणंचनुनिबर्हणञ्चकृषिर्वणिज्यापशुपालनञ्च । शुश्रूषणञ्चापितथार्थहेतोरकार्यमेतत्परमंब्राह्मणस्य ॥ राजप्रेष्यंकृषिधनंजीवनञ्चवणिज्यया । कौटिल्यंकौलटीयंचकुसीदंचविवर्जयेत ॥ शूद्रोराजन्सभवतिधर्मापितोदुराचरः । वृषलींरमतेयस्तुपिशुनोनर्तनस्तथा ॥ ग्रामप्रेष्योविकर्माचयोद्विजश्चरिताच्च्युत : । वेदानपिजपन्शूद्रैः सम : सपरिकीर्तित : ॥ कृत्येषुवर्जनीयोसौवैदिकेतान्त्रिकेपिच । निर्मर्यादेचाशुचौक्रूरवृत्ते हिंसात्मकेत्यक्तधर्मेश्ववृत्ते । हव्यञ्चकव्यंचनदेयमेवदानंचदत्तंविफलंभवेदिति ॥ ब्राह्मणीक्षत्रियावैश्यासुब्राह्मणाज्जातोब्राह्मणाज्जातोब्राह्मण : । यथा । ब्राह्मण्यांब्राह्मणाज्जातोब्राह्मणः स्यान्नसंशय : । क्षत्रियायास्तुय : पुत्रोब्राह्मण : सोप्यसंशय : ॥ क्षत्रियायांयथैवस्याद्वैश्यायामपिचैव हीतिमहाभारते : दानधर्म : ॥ ब्रह्मणोऽपत्यम् । तस्यापत्यमित्यण् । अन्निति० टिलोपोन ॥ यद्वा । ब्रह्

म०वेद: । तदधीतेवेदवा तदधीते तद्वेदेत्यण ॥ अपरोक्षीकृतपरमार्थतत्वे०ब्रह्मविदि ॥ यन्नसन्तंनचासन्तंनश्रुतंनबहुश्रुतम् । नसुवृत्तंनदुर्वृत्तंवेदकश्चित्सब्राह्मण : ॥ गूढधर्माश्रितोविद्वान्अज्ञातचरितंचरेत् । अन्धवज्जडवच्चापिमूकवच्चमहींचरेत् ॥ नक्रुध्येन्नप्रहृष्येच्च मानितोमानितश्चय : । सर्वभूतेष्वभयदस्तंदेवाब्राह्मणांविदु : ॥ अनाशिषमनारम्भंनिर्नमस्कारमस्तुतिम् । अक्षीणक्षीणकर्माणंतंदेवाब्राह्मणंविदु : ॥ अक्षीणंपूर्णम् ॥ अनुत्तरीयवसनमनुपस्तीर्णशायिनम् । बाहूपधानीयंशान्तंतंदेवाब्राह्मणंविदुः ॥ येनकेनचिदाच्छन्नोयेनकेनचिदाशित : । यत्रक्वचनशायीचतंदेवाब्राह्मणंविदु : ॥ कन्याकौपीनवासास्तुदण्डधृग्ध्यानतत्पर : । एकाकीरमतेनित्यंतंदेवाब्राह्मणंविदु : ॥ योहेरिवगणाद्भीत : सन्मानान्नरकादिव । कुणपादिवयःस्त्रीभ्यस्तंदेवाब्राह्मणंविदुः ॥ येनपूर्णमिवाकाशंभवत्येकेनसर्वदा । शून्यंयस्यजनाकीर्णंतंदेवाब्राह्मणंविदु : ॥ संन्यासिनि ॥ अमौनञ्चमौनञ्चनिर्विद्याथब्राह्मणइतिश्रुति : । ब्राह्मणोबृहवाक्यार्थ : साक्षादित्यादिलक्षण : । ब्राह्मण्यंगौणमन्यस्य-

ब्रह्मबोधार्हजन्मन : । विप्रजन्मनो ब्रह्मधीयोग्यत्वात्तत्रब्राह्मणशब्दो-गौण: । विदुषिमुख्यइत्यर्थ: । ब्रह्मणोवेदस्यायम् । तस्येदमित्यण् ॥

ब्राह्मणम् । न० ब्रह्मसङ्घाते । विप्रसमूहे ॥ मन्त्रेतरवेदभागे ॥ सचविधिवचनत्वे नार्थवादवचनत्वे नअनुवादवचनत्वे नचत्रिधाम्मृत : ॥

ब्राह्मणक : । पुं० आयुधजीविब्राह्मणानांदेशे॥ ब्राह्मणकोष्णिकेसंज्ञायांकन् ॥

ब्राह्मणकीय: । त्रि० ब्राह्मणकेजाते ॥ ब्राह्मणकोनामजनपद :० यत्रब्राह्मणाआयुधजीविन:० तत्रजात: । छ : ॥

ब्राह्मणचाण्डाल : । पुं० ब्राह्मण्यांशूद्राज्जाते ॥

ब्राह्मणधनम् न० ब्राह्मणानांसमतादिरूपेवित्ते ॥ नैतादृशंब्राह्मणस्यास्तिवित्तंयथैकतासमतासत्यताच । शीलंस्थितिर्दण्डनिधानमार्जवंततस्ततश्चोपरम:क्रियाभ्य: । वृहमस्त्रे ॥

ब्राह्मणप्रिय : । पुं० नारायणे० भगवति०वासुदेवे ॥ ब्राह्मणानांप्रिय: । ब्राह्मणा : प्रियाअस्यवा । घ्नन्तंशपन्तंपरुषंवदन्तंयोब्राह्मणंनप्रणमेद्यथाहम् । सपापकृद्ब्रह्मदवाग्निदग्धोवध्यश्चदण्ड्यश्चनचास्मदीय : ॥ इति भगवद्वचनम् ॥ अपिच । यंदेवंदेवकीदेवीवसुदेवादजीजनत् । भौमस्य ब्रह्मणोगुप्त्यैदीप्तमग्निरिवारणिरितिभारतम् ॥

ब्राह्मणब्रुव : । पुं० जातिब्राह्मणे । जातिमात्रोपजीविब्राह्मणे । योब्राह्मणः क्रियारहितआत्मानंब्राह्मणंब्रवीतिसइत्यर्थ : ॥ यथा । विप्र : संस्कारयुक्तोनमित्यंसन्ध्यादिकर्मय : । नैमित्तिकन्तुनोकुर्याद्ब्राह्मणब्रुवउच्यते ॥ युक्त:स्यात्सर्वसंस्कारैर्हिअस्तुनियमव्रते : । कर्मकिञ्चिन्नकुरुतेवैदोक्तंब्राह्मणब्रुव: ॥ गर्भाधानादिभिर्युक्तस्तथोपनयनेनच । नकर्मकृन्नचाधीतेसज्ज्ञेयो ब्राह्मणब्रुव : ॥ अध्यापयतियः शिष्यान्नाधीतेवेदमुत्तमम् । गर्भाधानादिसंस्कारैर्युत : स्याद्ब्राह्मणब्रुव : ॥ इति ॥ तस्मैदानेफलविशेषोयथा । सममब्राह्मणेदानंद्विगुणंब्राह्मणब्रुवे । अधीतेशतसाहस्रमनन्तंवेदपारगे ॥ इ० मनु : ॥

ब्राह्मणयष्टिका । स्त्री० फञ्जिकायाम् । पद्याय म् । भार्ग्याम् । ब्राह्मणेटी० इ० भा० भारङ्गी० इ० च० ॥

ब्राह्मणयष्टी । स्त्री० अङ्गारवल्ल्याम् । बालियशाके । भार्ग्याम् ॥

ब्राह्मणहित : । त्रि० ब्राह्मणस्यहितकारिणि । वृहमस्त्रे ॥ यद्ब्राह्मणस्यकुशलं तदेवसततंवदेत् ।

तूष्णीमासीतनिन्दायांकुर्वन्भेषज्य-
मात्मन : ॥

ब्राह्मणाच्छंसी । पुं० ऋत्विग्विशेषे ॥
ब्राह्मणे विहितानिशास्त्राणि० उप-
चाराद्ब्राह्मणानि । तानिशंसति ।
ब्राह्मणाच्छंसिनउपसङ्ख्यानमित्य
लुक । द्वितीयार्थे पञ्चम्युपसङ्-
ख्यानादेव ॥ अयंशब्दश्छांदस : ।
ब्राह्मणाच्छंसिन: छन्दसीत्युपसं-
ख्यानात् ॥

ब्राह्मणाच्छंसीयम् । न० ब्राह्मणाच्छं-
सिनऋत्विग्विशेषस्यकर्म भावयो :
॥ होत्राभ्यश्छ : ॥

ब्राह्मणायन : । पुं० शुद्धसन्तानजेविप्रे
॥ ब्राह्मणस्यापत्यम् । नडादिभ्य :
फक् ॥

ब्राह्मणिका । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥

ब्राह्मणी । स्त्री० विप्रभार्यायाम् । ब्रा
ह्मणपत्न्याम् ॥ ब्राह्मणद्वयम् । तस्ये
दमित्यण् । शाङ्गरवादित्वान्ङी-
न् ॥ फञ्जिकायाम् ॥ पृक्कायाम् ॥
वरट्याम् ॥ पिपीलिकाभेदे । स्थू-
लशीर्षिकायाम् ॥ रक्तपुच्छिकाख्य
जन्तौ । ब्राह्मनी० इ० भा० ॥

ब्राह्मण्यम् । न० ब्राह्मणत्वे ॥ ब्राह्मण
स्यकर्म भावोवा । गुणवचनब्राह्मणा
दिभ्य:कर्मणिचेतिष्यञ् ॥ ब्राह्मण्यं
बहुभिरवाप्यतेतपोभिस्तल्लब्ध्वानर
तिपरैर्णहेलितव्यम् । स्वाध्यायेतप-
सिदमेचनित्ययुक्त : क्षेमार्थी कुश
लपर : सदायतस्वे तिभारतेशान्ती
मोक्षधर्मे पावकाध्ययनम् ॥ पाण्डि
त्यशाल्यमौनानिश्रवणादीनितैरय
म् । भवतिब्राह्मणस्तत्रब्राह्मण्यंब्रह्म
रूपता ॥ विप्रवृन्दे ॥ ब्राह्मणानांस
मूह : । ब्राह्मणमाणववाडवाद्यन् ॥
त्रि० ब्राह्मणहिते ॥ ब्राह्मणेषु हित:
। यत् ॥ ब्राह्मणेभ्योहितोवा ॥

ब्राह्मस्थ : । पुं० तृणभेदे । मुञ्जे ।
हठतृणे ॥

ब्राह्ममुहूर्त : । पुं० अरुणोदयकालस्य
प्रथमदण्डद्वये ॥ ब्राह्ममुहूर्त माह-
पितामह : । रात्रेश्चपश्चिमेयामेमु-
हूर्त्तोब्राह्मउच्यते । पश्चिमेयामेशेषा
र्द्ध प्रहरे । शेषार्द्धप्रहरेब्राह्मोमुहूर्त
इतिमदनपारिजातात् । तत्रापि-
सूर्योदयात्प्रागर्द्ध प्रहरेद्वौमुहूर्तौ
० तत्राद्योब्राह्म : ० द्वितीयोरौद्र
: । ब्राह्मस्यासौमुहूर्त्तश्च ॥ ब्रह्मणो
मुहूर्त्त ॥ सतु ० एकमनुस्थिति
काल : । दैविकानांयुगानान्तुसह
स्रंब्रह्मणोदिनम् मन्वन्तरंतथै-
वैकंतस्यभागस्तुद्दशइतिलिङ्गपु-
राणम् ॥

ब्राह्मावधूत: । पुं० अवधूतविशेषे ॥
ब्रह्ममन्त्रोपासकायेब्राह्मणक्षत्रियाद
य : । गृहाश्रमेवसन्तोपिसंन्यासि
यतय : प्रिये ॥

ब्राह्माहोरात्र: पुं० ब्रह्मणोदिनयामिन्यो:। द्वयोर्दैवयुगसहस्रयो:॥ दैवै: षष्ट्यधिकैस्त्रिभिरहोरात्रशतैर्दिव्यंवर्षम्। तैर्द्वादशभि: सहस्रैर्मानुषंचतुर्युगम्। तच्चदेवानामेकंयुगम्। तत्सहस्रंब्रह्मणोदिनंभूतानांस्थितिकाल:। तावत्येवरात्रि: प्रलयकाल:॥ ब्राह्मसासाबहोरात्रस्य॥

ब्राह्मी। स्त्री० भारत्याम्। सरस्वत्याम्॥ दुर्गायाम्॥ अष्टमातृकान्तर्गतमातृकाविशेषे। ब्रह्मण: शक्ती॥ शाकप्रभेदे। हिलमोचिकायाम्। हिलिंचा०ड्र०गौ०दे०भा०॥ पञ्जिकायाम्॥ रोहिणीनक्षत्रे॥ वाराहीकन्दे॥ महाज्योतिष्मत्याम्। वडीमालकङ्गनी०ड्र०भा०॥ मत्स्यप्रभेदे। पङ्कगडकी ॥०॥ हनाग्रापसिद्धार्थामहौषध्याम्। सोमवल्लयाम्। सौम्यलतायाम्। मण्डूकमातरि। मेध्यायाम्। ब्राह्मीहिमासरातिक्ता लघुर्मेध्याच शीतला। कषायामधुरास्वादुपाकायुष्यारसायनी॥ स्वर्यास्मृतिप्रदाकुष्ठपाण्डुमेहास्रकासजित्। विषशोथज्वरहरीतद्वन्मण्डूकपर्णिनी॥ मत्स्याक्ष्याम्। मछेछी०ककमकरिया०ड्र० प्र० पुष्पशाके॥ ब्रह्मणइयम्। तस्येदमित्यण्। ब्राह्मीजाता-

विति टिलोपेटिड्ढेतिङीप्॥

ब्राह्मीकन्द:। पुं० वाराहीकन्दे॥

ब्राह्मीघृतम्। न० मेधाकरौषधविशेषे॥ पञ्चमेधाम्॥

व्रीहि:। पुं० यवादिसामान्यधान्ये॥ आशुधान्ये॥ शस्यसामान्यनामगणनागुणाश्चयथा। धान्यंभोग्यञ्च भोगार्हमन्नाद्यंजीवसाधनम्। तच्च तावत्त्रिधाज्ञेयंशूकशिम्बीतृणाह्वयम्॥ व्रीह्यादिकंतदिहशूकसमन्वितं स्यात्तच्छूकधान्यमथमुद्गमकुष्ठकादि। शिम्बीनिगूढमितितत्प्रवदन्तिशिम्बीधान्यंतृणोद्भवमथोतृणधान्यमन्यत्॥ तत्रत्रिदोषशमनंलघुशूकधान्यंतेजोबलातिशयवीर्यविवृद्धिदायि। शिम्बीभवंगुरुहिमञ्चविबन्धदायिवातालकन्तुशिशिरंतृणधान्यमाहु:॥ देशेदेशेशूकधान्येषुसङ्ख्याख्यातुंशक्यानोनरैर्दैवतैर्वा। तस्मादेषांयेषुभोगोपभोगास्तान्यस्माभिर्व्याक्रियन्ते कियन्ति॥ शालय: कलमाकृष्णावीहिश्च छानृपप्रिया:। धान्योत्तमाश्चविज्ञेया: कैदारा: सुकुमारका:॥ राजान्नषष्टिकसितेतेरक्तमुण्डस्थूलाशुगन्धतिरियादिकशालिसंज्ञा:। व्रीहिस्तथेति दशधाभुविशायना: स्यु:स्तेषांक्रमेणगुणनामगणंब्रवीमि॥ व्रीहिर्गौरोमधुरशिशिर: पित्तहारीकषाय:

स्निग्धोवृष्य : क्रमिकफहरस्तापर
त्तापहश्च । पुष्टिं दत्ते श्रमशमनकृद्
वीर्यवृद्धिं विधत्ते रुच्योत्यन्तं जनयति
मुदं शालकृन्मे चकोना : ॥ इतिरा
जनिर्घण्टः ॥ अपिच । वार्षिका :
कण्डिता: शुक्ला व्रीहयश्चिरपाकिन:
। कृष्णव्रीहि: पाटलश्चकुक्कुटाण्डक
इत्यपि ॥ शालामुखोजतुमुखइत्या
द्याव्रीहय: स्मृता : । कृष्णव्रीहि :
सविज्ञेयोय : कृष्णतुषतण्डुल: ॥
पाटल : पाटलापुष्पवर्णकोव्रीहिरु
च्यते । शालमुख : कृष्णशूक : कृ
ष्णतण्डुलउच्यते ॥ लाक्षावर्णंमुखय
स्यज्ञेयोजतुमुखस्तुस : । व्रीहय :
कथिता : पाकेमधुरावीर्यतोहिमा:
॥ अल्पाभिष्यन्दिनोबद्धवर्चस्का :
षष्टिकै : समा : । कृष्णव्रीहिर्वर-
स्तेषांतस्मादल्पगुणा : परे ॥ इति
भावप्रकाश : ॥ वर्द्धतिउपचयंग
च्छति । व्रहन्नश्री । इगुपधात्किदि
तीन् । पृषोदरादि: ॥ व्रीयतेव्रीह्यस्या
म् । बाहुलकात्० हिक्वा ॥ यद्वा ।
व्रीणाति । व्रीवरणे । व्रीहिशाल्योर्ढ
गितिज्ञापकात् ० हिक् ॥ व्रीहि: फ
लम् ०व्रीहि : । बिल्वादिभ्योण् ।
फलपाकशुषामितिलुपि० युक्तवद्भा
व : ॥

व्रीहिक: । त्रि० धान्यविशिष्टे । व्री
हिषि ॥ व्रीह्यादित्वाल्ठन् ॥

व्रीहिकांचन : । पुं० मसूरे ॥

व्रीही । त्रि० व्रीहिमति० क्षेत्रादौ ।

व्रीहिकै । व्रीह्यादित्वादिनि : ॥

व्रीहिपर्णी । स्त्री० शालिपर्ण्याम् ॥

व्रीहिभेद : । पुं० अणौ । चीणा०
इ० भा० प्र० धान्ये ॥

व्रीहिमय : । पुं० पुरोडाशे ॥ व्रीहि-
विकार : । व्रीहिपुरोडाश इतिम
यट् ॥

व्रीहिराजिक : । पुं० कङ्गुधान्ये ॥
चीनकधान्यम् ॥

व्रीहिश्रेष्ठ: । पुं० शालिधान्ये ॥

व्रीह्यगारम् । न० धान्यगृहे । कुसूले ॥

ब्रुवन् । त्रि० कथयति ॥

ब्रुवाण : । त्रि० आचक्षाणे । वक्तरि ॥

ब्रूहि । अ० प्रैषे ॥ अनुज्ञायाम् ॥
अवसरे ॥

व्रैह : । त्रि० व्रीहिनिर्मिते ॥

व्रैहेयम् । त्रि० आशुधान्योत्पयुक्त
भूस्थले । धान्यसामान्यस्यकलमा
देस्तोत्पत्तियोग्ये क्षेत्रे ॥ व्रीहीणां
भवनं क्षेत्रम् । व्रीहिशाल्योर्ढक् ॥

—+— —*— —+—

भ : । पुं० भवर्णे । भकारे ॥ भृगु
नन्दने । शुक्राचार्ये ॥ भ्रमरे ॥
आदिगुरौत्रिकले० ऽ।। ॥ भ्रांतौ
॥ न० उडुनि । नक्षत्रे ॥ राशौ ।
क्षेत्रे । ग्रहे ॥ भाति । भादीप्तौ
। अन्येष्वपीतिड : ॥

भकूटम् । न० वैवाहिकविचारोपयोगिनिपोटकविशेषे ॥ यथा । एकराशौच दम्पत्यो : शुभंस्यात्समसप्तके । चतुर्थे दशके चैवतती येकादशेतथेति ॥

भक्त : । त्रि० भक्तियुक्ते । ततपरे । पूज्यविषयकानुरागोभक्ति : ० तद्वति । भगवदनुरक्तिविशिष्टे । शरणागतत्वे सत्यत्यन्तप्रीतिमति ॥ भज्यतेस्म । भजसेवायाम् । कर्मणिक्त : ॥ भक्तत्यागेदोषउक्त: श्रीदेवीभागवते ॥ ब्रह्महत्यासुरापानंगोवध: स्त्रीवधस्तथा । तुल्यमेभिर्महत्पापंभक्तत्यागादुदाहृतम् । भजन्तंभक्तमत्याज्यंत्यजत : स्यात्कथंसुखमिति ॥ न० अन्ने । अन्धसि । ओदने । भात ० इ० भा० ॥ तस्यविधिर्गुणाश्च । यथा । जलेचतुर्दशगुणे तण्डुलानांचतुष्पलम् । विपचेत्स्रावयेन्मंडंतद्भक्तंमधुरंलघु ॥ चक्रदत्तस्तु । अन्नंपंचगुणे तोयेयवागूंषड्गुणे पचेत् । अन्नान्नं भक्तम् ॥ अपि च । सुधौतांस्तंडुलान्स्फीतांस्तोये पंचगुणे पचेत् । तद्भक्तंप्रस्रुतंचोष्णं विशदंगुणवन्मतम् ॥ भक्तंवह्निकरंपथ्यंतर्पणंरोचनंलघु । अधौतमस्रुतंशीतं गुर्वरुच्यंकफप्रदम् ॥ अपिच । वारिणा

भूरिणाशालितण्डुलान्क्षालितान्बहु । तक्रे वासिच्यतत्तप्ते स्थाल्यग्नसिविनि: क्षिपेत् ॥ तत: पयोघृतंक्षिप्त्वाप्रस्विन्नान्स्रावयेदिमान् । राजार्हं तद्भवेद्भक्तं गन्धवर्णरसान्वितम् ॥ यस्यधान्यस्ययद्भक्तंतस्यतद्गुणमाहरेत् । भक्तंलघुपुराणस्यशालेस्तस्त्रिपिटोगुरु : ॥

भक्तकर : । पुं० कृत्रिमधूपे ॥

भक्तकार : । पुं० पाचके । औदनिके ॥ भक्तंकरोति । डुकृञ् ० कर्मण्यण् ॥

भक्ततूर्यम् । न० नृपाभीरे । भूभुजांभोजनकालावेदके वाद्यविशेषे ॥

भक्तदास : । पुं० पंचदशदासान्तर्गतदासविशेषे । दुर्भिक्षेपिभक्तेनाङ्गीकृतदासे ॥

भक्तमण्ड : । पुं० अन्नाग्ररसे । मासरे । मांड० इ० भा० ॥

भक्तवत्सल : । पुं० श्रीहरौ । भक्ता : वत्सलायस्य ॥ त्रि०. भक्तस्नेहवति ॥

भक्ति : । स्त्री० विभागे ॥ गौणवृत्तौ ॥ भङ्ग्याम् ॥ श्रद्धायाम् । भजने ॥ अनुरक्तौ ॥ अनुरागविशेषे ॥ पूज्येष्वनुरागोभक्तिरित्युपदेश : ॥ परमेश्वरविषयेपरमप्रेमणि । न चेष्टदेवात् परमस्तिकिंचिदिति

बुद्धिपूर्विकायां प्रीतौ ॥ उपास
नायाम् । उपास्याकारचित्तवृत्त्या
हतिरूपायांपरिपक्वमिदिध्यासना
ख्यायांश्रवणमननाभ्यासफलभूतायां
मनुरक्तौ । तात्पर्यं । जन्मान्तर
सहस्रेषु तपोज्ञानसमाधिभिः ।
नराणांक्षीणपापानांकृष्णेभक्तिःप्रजा
यते ॥ उक्तानिलक्षणानिगौतमी
यतन्त्रे देवतायांचमन्त्रेच तथा
मन्त्रप्रदेगुरौ । भक्तिरष्टविधायस्य
तस्यकृष्णः प्रसीदति । तद्भक्त
जनवात्सल्यं पूजायांचानुमोदनम्
। सुमनाअर्चयेन्नित्यं तदर्थेदम्भ
वर्जनम् ॥ तत्कथाश्रवणेरागस्तदर्थे
चाङ्गविक्रिया । तदनुस्मरणंनित्यं
०यस्तन्नाम्नोपजीवति । भक्तिरष्ट
विधाह्येषा यस्मिन्म्लेच्छेपिवर्त्त
ते । समुनिः सत्यवादीचकीर्त्ति
मान्सभवेन्नरः ॥ श्रीभागवते
प्रह्लादोक्तिर्यथा । श्रवणं कीर्त्तनं
विष्णोःस्मरणम्पादसेवनम् । अर्च
नंवन्दनंदास्यं सख्यमात्मनिवेद
नम् । इतिपुंसार्पिताविष्णौभक्ति
श्चेन्नवलक्षणा । क्रियतेभगवत्यद्धा
तन्मन्येऽधीतमुत्तमम् ॥ इति ।
उदाहरणम् यथा । विष्णोस्तुश्रवणे
परीक्षितिरभूद्वैयासकिः कीर्त
नेप्रह्लादः स्मरणे तदङ्घ्रिभजने
लक्ष्मीः पृथुःपूजने । सुग्रीवस्त्व

भिवन्दनेऽथहनुमान् दास्येऽथ
सख्येऽर्जुनः सर्वस्वात्मनिवेदने
बलिरभूत्कैवल्यमेषाम् पदमिति
॥ हिमालयउवाच । त्वदीयांभक्ति
वदस्वाम्बयेनज्ञानंसुखेनहि । जा
यतेमनुजस्यास्यमध्यमस्याविरागि
णः ॥ मध्यमस्य मध्यमाधिकारि
णः विरागिणोभक्ति रहितस्यापि
दुर्लभज्ञानंयेनभक्तिहेतुनाजायेत
तांभक्तिं वदेत्यर्थः ॥ श्रीदेव्यु
वाच । मार्गास्त्रयोमेविख्यातामो
क्षप्राप्तौनगाधिप । कर्मयोगोज्ञान
योगो भक्तियोगश्चसत्तम ॥ मोक्ष
प्राप्तौत्रयोमार्गाः तेचकर्मोपासना
ज्ञानभेदेनत्रिविधाः । तत्रज्ञान
मार्गः साक्षान्मोक्षसाधनम् इत
रौचित्तशुद्धिद्वारेतिविवेकः । तान्मा
र्गान्दर्शयतिकर्मयोगइतिभक्तियोग
उपासनायोगइत्यर्थः ॥ त्रयाणाम
प्ययंयोग्यः कर्त्तुंयोग्योस्तिसर्वथा
। सुलभत्वात्मानसत्वात्कायचित्ता
द्यपीडनात् ॥ गुणभेदान्मनुष्याणां
साभक्तिस्त्रिविधामता । परपीडांस
मुद्दिश्यदम्भंकृत्वापुरःसरम् ॥
मात्सर्यक्रोधयुक्तोयस्तस्यभक्तिस्तु
तामसी । परपीडादिरहितः स्वक
ल्याणार्थमेवच ॥ नित्यंसकामहृद
योयशोर्थीभोगलोलुपः । तत्तत्
फलसमावाप्त्यैमामुपास्तेतिभक्ति

त : ॥ भेदबुद्ध्यादिमांस्तस्मादन्यं जानातिपामर : । तस्य भक्तिः स मास्व्यातानगाधिपतुराजसी ॥ परमेशार्पणं कर्म पापसङ्क्षालनाय च । वेदोक्तत्वादवश्यंतत्कर्तव्यं तुमयानिशम् ॥ इतिनिश्चितबुद्धिस्तु भेदबुद्धिमुपाश्रित : । करोतिप्रीतयेकर्म भक्तिः सानगसात्त्विकी ॥ परभक्तेः प्रापिकेयं भेदबुद्ध्यवलम्बनात् । पूर्वप्रोक्ते ह्युभे भक्ती नपरप्रापिकेमते ॥ अधुनापरभक्तिन्तु प्रोच्यमानांनिबोधमे । मद्गुणश्रवणं नित्यं मम नामानुकीर्त्तनम् ॥ कल्याणगुणरत्नानामाकरायां मयिस्थिरम् । चेतसोवर्त्तनञ्चैवतैलधारासमं सदा ॥ हेतुस्तुतत्रकोवापि नकदाचिद्भवेदपि । सामीप्यमार्ष्टिसायुज्यसालोक्यानांनचैषणा ॥ मत्सेवातोधिकं किञ्चिन्नैवजानाति कर्हिचित् । सेव्यसेवकताभावात् तत्रमोक्षंनवाञ्छति ॥ परानुरक्त्यामामेवचिन्तयेद्योह्यतन्द्रित : । स्वाभेदेनैवमांनित्यं जानातिनविभेदत : ॥ मद्रूपत्वेनजीवानां चिन्तनं कुरुतेतुय : । यथा स्वस्यात्मनिप्रीतिस्तथैवच परात्मनि ॥ चैतन्यस्यसमानत्वान्नभेदं कुरुतेतुय : । सर्वत्रवर्त्तमानांमां

सर्वरूपांचसर्वदा ॥ नमतेयजते चैवाप्याचाण्डालान्तमीश्वरम् । नकुत्रापिद्रोहबुद्धिं कुरुते भेदवर्जनात् ॥ मत्स्थानदर्शनेश्रद्धामद्भक्तदर्शनेतथा । मच्छास्त्रश्रवणे श्रद्धामन्त्रतन्त्रादिषुप्रभो ॥ मयिप्रेमाकुलमतीरोमाञ्चिततनु : सदा । प्रेमाश्रुजलपूर्णाक्ष : कण्ठगद्गदनिस्वन : ॥ अनन्येनैवभावेनपूजयेद्योनगाधिप । मामीश्वरीं जगद्योनिं सर्वकारणकारणाम् ॥ व्रतानिममदिव्यानिनित्यनैमित्तिकान्यपि । नित्यंय : कुरुतेभक्त्याविक्तशाठ्यविवर्जित : ॥ मदुत्सवदिदृक्षाचमदुत्सवकृतिस्तथा । जायते यस्य नियतं स्वभावादेवभूधर ॥ उच्चैर्गायंश्चनामानिममैव खलुनृत्यति । अहङ्कारादिरहितोदेहतादात्म्यवर्ज्जित : ॥ प्रारब्धेनयथायच्चक्रियतेतत्तथाभवेत् । नमेचिन्तास्तितत्रापिदेहसंरक्षणादिषु ॥ इतिभक्तिस्तुयाप्रोक्तापरभक्तिस्तुसास्मृता । यस्यांदेव्यतिरिक्तन्तुनकिञ्चिदपिभाव्यते ॥ इत्थंजातापराभक्तिर्यस्यभूधरतत्त्वत : । तदैवतस्यचिन्मात्रेमद्रूपेविलयोभवेत् ॥ भक्तेस्तुयापराकाष्ठासैवज्ञानंप्रकीर्त्तितम् । वैराग्यस्यचसीमासाज्ञानेतदुभयं

यत : ॥ भक्तौकृतार्यांयस्यापि प्रार
ब्धवशतोनग । नजायते ऽमज्ञानंम
णिद्वीपंसगच्छति ॥ तत्रगत्वाखिला
न् भोगाननिच्छन्नपिचच्छंति ॥
तदन्ते ममचिद्रूपज्ञानंसम्यग्भवे
न्नग । तेनमुक्तः सदैवाग्याज्ञाना
न्मुक्तिर्नचान्यथा ॥ इहैववस्य
ज्ञानंस्याद्धृद्गतप्रत्यगात्मन : ॥
ममसंवित्परतनोस्तस्यप्राणाव्रजन्ति
न । ब्रह्मैवसंस्तदाप्नोतिब्रह्मैव
ब्रह्मवेदय : ॥ कण्ठचामीकरस
ममज्ञानात्तुतिरोहितम् । ज्ञाना
दज्ञाननाशेनलब्धमेवहिलभ्यते ॥
विदिताविदितादन्यन्नगोत्तमवपु
र्मम । यथादर्शे तथात्मनियथाजले
तथापितृलोके ॥ छायातपौयथा
स्वच्छौविविक्तौतद्वदेवहि । मम
लोकेभवेज्ज्ञानंद्वैतभावविवर्जि
तम् ॥ यस्तुवैराग्यवानेवज्ञानही
नोम्रियेतचेत् । ब्रह्मलोकेव
सेन्नित्यंयावत्कल्पंतत : परम्
॥ शुचीनांश्रीमतांगेहेभवेत्तस्य
जनि : पुन : । करोतिसाधनं
पश्चात्ततोज्ञानंहिजायते ॥ अ
नेकजन्मभीराजनज्ञानंस्यान्नैक
जन्मना । तत : सर्वप्रयत्नेनज्ञाना
र्थंयत्नमाश्रयेत् ॥ नोचेन्महा-
विनाश : स्याज्जन्मैतद्दुर्लभं-
पुन : । तत्रापिप्रथमेवर्णे वेदप्रा

प्तिश्चदुर्लभा ॥ शमादिषट्कसम्प
त्तिर्योगसिद्धिस्तथैवच । तथोत्तम
गुरुप्राप्तिः सर्वमेवात्रदुर्लभम् ॥
तथेन्द्रियाणांपटुतासंस्कृतत्वंत
नोस्तथा । अनेकजन्मपुण्यैस्तु
मोक्षेच्छाजायते तत : । साधने
सफलेप्येवंजायमानेपियोनर : ।
ज्ञानार्थंनैवयततेतस्यजन्मनिरर्थक
म् ॥ तस्माद्राजन्यथाशक्त्याज्ञा
नार्थंयत्नमाश्रयेत् । पदेपदेऽश्व
मेधस्यफलमाप्नोतिनिश्चितम् ॥
घृतमिवपयसिनिगूढं भूतेभूतेचवस
तिविज्ञानम् । सततंमन्थयितव्यंमन
सामन्थानभूतेन ॥ ज्ञानंलब्ध्वा
कृतार्थ : स्यादितिवेदान्तडिण्डिमः
। सर्वमुक्तंसमासेनकिंभूय : श्रोतुमि
च्छसि ॥ ४५ ॥ इतिश्री देवीभाग
वतेमहापुराणे सप्तमस्कन्धे देवी-
गीतायांसप्तत्रिंशोऽध्याय : ॥ ३७ ॥
भक्तिस्त्वैवैराग्यस्यपत्नी । यया । वैरा
ग्यस्यचद्वेभार्येश्रद्धाभक्तिश्चपूजिते ।
याभ्यांशश्वज्जगत्सर्वंयज्जीवन्मुक्ति
मन्मुने । इति ॥ भज्यतेसेव्यते । भज
सेवायाम् । कर्मणिक्तिन् । भजइ
त्येषवैधातु: सेवायांपरिकीर्तित :
। तस्मात्सेवाबुधै : प्रोक्ताभक्तिसा
धनभूयसी ॥

भक्तिकर : । पुं० भक्तं ॥ भक्तिंकरोति
दिवाविभेतिट : ॥

भक्तिमान् । त्रि० भक्तियुक्ते ॥

भक्तियोगः । पुं० प्रेमलक्षणे ॥ यथोक्तं देवीगीतायाम् । त्रयाणामप्ययंयोग्यः कर्त्तुं शक्योस्तिसर्वथा । सुलभत्वान्मानसत्त्वात्कायचित्ताद्यपीडनात् ॥ अस्यार्थः । त्रयाणामपिमार्गाणांतन्मार्गगामिनांत्रयाणांपुरुषाणामप्ययंभक्तियोगः कर्त्तुंयोग्यः शक्यश्चभवति । कुतइतिचेत् ० अस्य भक्तियोगस्यान्यापेक्षयासुलभत्वान्मानसत्वात्० द्रव्यव्ययशरीरायासमन्तरेणकेवलं मनोव्यापारैवसम्पाद्यत्वात् । यस्मिन्भक्तियोगे । कायचित्तद्रव्यव्ययादिपीडनाभावो भवति तस्मादित्यर्थः । तस्मात्सर्वैरप्ययं भक्तियोगोनियमेनाश्रयितव्य इत्यर्थः ॥

भक्तिल: । पुं० साधुहये ॥

भक्षक: । त्रि० भक्षणतत्परे । अस्मरे । घस्मरे ॥ भक्षयति । भक्षअदने । णवुल् ॥

भक्षटक: । पुं० क्षुद्रगोक्षुरे ॥

भक्षणम् । न० द्रवेतरद्रव्यस्यगलाधःकरणे । नादे । स्वदने । खाददने । भखना० खाना० इतिभाषा ॥ भक्षेर्ल्युट् ॥ शणशाकंतथामांसंकरेणकथितंदधि । तर्जन्यादन्तधावश्च सद्योगोमांसभक्षणम् ॥

भक्षणीयम् । त्रि० भक्ष्यद्रव्ये । भक्षणयोग्ये ॥ भक्ष्यतेयत् । भक्ष० । अनीयर् ॥

भक्षपत्रा । स्त्री० नागवल्ल्याम् ॥

भक्षित: । त्रि० कृतभक्षणवस्तुनि । चर्विते । प्रत्यवसिते । खादिते । अभ्यवहृते । अशिते । भुक्ते । खायलिया० इ० भा० ॥ भक्ष्यतेस्म । भक्ष० । क्त: ॥

भक्ष्य: । त्रि० अदनीयद्रव्ये । अपूपादौ ॥ दन्तैरवखण्ड्यावखण्ड्यायत् भक्ष्यते०तद्भक्ष्यम् । खरविशदमभ्यवहार्यंभक्ष्यमितिव्याख्यातारः । खरंकठिनम्० विशदंविविक्तावयवंखाद्यं० भक्ष्यमित्यर्थः ॥ यत्प्रत्याम्नायश्चभक्षयतेस्तत्रैवप्रयोगात् ॥ भक्ष्यश्चनामक्षुत्प्रतिघातार्थमुपादीयते० शक्यश्चानेनश्वमांसादिभिरपिक्षुत्प्रतिहन्तुम् । तत्रनियमः क्रियतेइदम्भक्ष्यमिदमभक्ष्यमितिमहाभाष्यम् ॥ भक्ष्यश्चनामेत्यस्यतद्भवतियदितिशेषइतिविवरणम् ॥

भक्ष्यकार: । त्रि० पिष्टकादिखाद्यद्रव्यविक्रयजीविनि । आपूपिके । कांदविके । कंदोइ०हलवाई० इ० भा० ॥ भक्ष्यंकरोति । कर्मण्यण् ॥

भक्ष्याभक्ष्यम् । न० खाद्याखाद्यद्रव्ये ॥ यथा । भक्ष्याभक्ष्याण्यनेकानिब्राह्मणेषुविशेषतः । अत्रशिष्टायथाब्रूयुस्तथाकार्योविनिर्णयः ॥

भव्यालावू : । स्त्री० राजालाब्वाम् ॥

भग : । पुं० भाग्ये ॥ ऐश्वर्य्यादिषु ॥ यथा । ऐश्वर्यस्यसमग्रस्यधर्मस्ययश स : श्रिय : । ज्ञानवैराग्ययोश्चैव षस्रांभगइतीङ्गना ॥ सूर्ये । रवौ ॥ भज्यते । गजसेवायाम् । पुंसी तिघ : । खनोघचेतिघिल्करणाद्वा घ : ॥

भगम् । न० स्त्रीचिह्ने । योनौ । वराङ्गे । उपस्थे । स्मरमन्दिरे । रतिगृहे । जन्मवर्त्मनि ॥ तस्य लक्षणं यथा । विस्तीर्णं चगभीरं च द्विविधं भगलक्षणम् । तद्गुणा यथा । कूर्मपृष्ठं गजस्कंधं पद्मगंधं सुकोमलम् । अकोमलं सुविस्तीर्णं पंचैते चभगोत्तमा : ॥ तद्दोषा यथा । शीतलं निम्नमत्युष्णं गोजिह्वासदृशं परम् । इत्युक्तं कामशास्त्रे भगदोष चतुष्टयम् ॥ विस्तीर्णमुषलं योज्यं गभीरं वंशवीजकम् ॥ इति ॥ श्रियि ॥ वीर्ये ॥ इच्छायाम् ॥ ज्ञाने ॥ वैराग्ये ॥ कीर्त्तौ ॥ माहात्म्ये ॥ ऐश्वर्ये ॥ यत्ने ॥ धर्मे ॥ मोक्षे ॥ रूपे ॥ स्त्रियि । सौभाग्ये ॥ कान्तौ ॥ सूर्ये । तपने ॥ चन्द्रे ॥ पूर्वफल्गुनीनक्षत्रे ॥ पूर्वफल्गुन्योर्देवतायाम् ॥ पुंसांगुह्यमुष्कमध्यभागे ॥

भगण : । पुं० नक्षत्रसमूहे ॥ यद्वा । भगमायासमाख्यातायोनि: सर्वस्यसायत : । तद्वतीतितद्दीशानीनाम्नाभगवतीस्मृतेतिशिवपुराणान्तर्गतोमासंहितोक्तेः सर्वकारणत्वायोनिस्थानापन्नायामायाशक्तिस्तस्यास्वामिनीत्वात्तद्वतीयासच्चिदानन्दरूपिणीदेवीसाभगवतीपदेनोच्यते ॥

भगदत्त : । पुं० नरकासुरस्यज्येष्ठात्मजे ॥ यथा । सकरोभगदत्तेनप्रेर्यमाणोमुहुर्मुहु : । नकरोतिवचस्तस्य दरिद्रस्येवयोषित : ॥

भगदैवतम् । न० पूर्वफल्गुनीनक्षत्रे ॥ बृहस्पतेर्जन्मभे ॥

भगन्दर : । पुं० अपानदेशेव्रणरोगविशेषे ॥ तद्रूपमाह । गुदस्यद्व्यङ्गुलेक्षेत्रे पार्श्वत: पिडकार्त्तिकृत् । भिन्नोभगन्दरोज्ञेय : सचपंचविधो भवेत् ॥ आर्त्तिकृत् पीडाकृत् । पंचविध: ०वातिकपैत्तिकश्लैष्मिकसान्निपातिकशल्यजभेदैः ॥ भगंदारयति । भगेचदारेरितिकाशिकोक्ते : खच् । मुम् ॥ तथाचभोज: । भगंपरिसमन्ताच्चगुदवस्तीतथैवच । भगवद्दार येद्यस्मात्तस्मादेष भगंदर: ॥ इ० । भजन्त्यस्मिन्निति भगं मेहनम् । भजन्त्यस्मिन्निति भगं योनि : । अत्रभगशब्दे नद्वयमप्य

भिहितम् । भगवत० योनिवत् ॥ कटीकपालनिस्तोददाहकण्डूरुजादयः । भवन्तिपूर्वरूपाणिभविष्यति भगन्दरे ॥ कटीकपालमत्रकटीफलकम् ॥ अथास्यपिडकामेवतथायत्नादुपाचरेत् । शुद्ध्यसृस्तिर्सेकाद्यैर्यथापाकंनगच्छति ॥ लङ्घनंस्वेदनंलेप विम्लापनविरेचनैः । रक्तमोचादिभिः शीघ्रंगुदजांपिडकांजयेत् ॥ तथायत्नभिषक्कुर्याद्यथापाकंनियच्छति । अपक्वंवाथपक्वंवाजलौकापातनंहितम् ॥ तदभावेतुशृङ्गाभ्यामिदंरक्तस्यमोचणम् ॥ गुग्गुलुत्रिफलायुक्तंपीत्वाननश्येद्भगन्दरः ॥

भगभक्षकः । पुं० कुण्डाशिनि । कुटना० इ० भा० ॥ तस्यान्नभक्षणेनिषेधोयथा । योबान्धवैः परित्यक्तः साधुभिर्ब्राह्मणैरपि । कुण्डाशीयश्चतस्यान्नंभुक्त्वाचान्द्रायणंचरेदिति ॥

भगवान् त्रि० अचिन्त्यैश्वर्यादिगुणे० ईश्वरशब्दवाच्ये ॥ भगंमाहात्म्यं षड्विधमैश्वर्यंचनित्यम प्रतिबन्धेनयचवर्त्तते०सभगवान् नित्ययोगेमतुप् ॥ उत्पत्तिंनिधनञ्चैवभूतानामागतिङ्गतिम् । वेत्तिविद्यामविद्याञ्चसवाच्योभगवानितिविष्णुपुराणम् ॥ प्रजावति । पूज्ये ॥ आत्मनि ॥ जिने ॥

भगवती । स्त्री० अचिन्त्यैश्वर्यायामाद्यायाम् । गौर्याम् । दुर्गायाम् । परस्यांप्रकृतौ ॥ तस्याः स्वरूपंयथा । यथानित्योहिभगवान्नित्याभगवतीतथा ॥ स्वमाययातिरोभूतातत्रेशे प्राकृतेलये ॥ आब्रह्मस्तम्बपर्यन्तंसर्वंमिथ्यैवकृत्रिमम् । दुर्गासत्यस्वरूपासाप्रकृतिर्भगवान्यथा सिद्ध्यैश्वर्यादिकंसर्वंयस्यामस्तियुगेयुगे । सिद्ध्यादिकेभगोज्ञेयस्तेनभगवतीस्मृता ॥ इतिब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥ अपिच । सेव्यतेयासुरैः सर्वैस्ताञ्चैवभजतेयतः । धातुर्भजेतिसेवायांभगवत्येवसास्मृतेति ॥ चतुर्व्यूहात्मकंभगवत्याः स्वरूपंक्रमेणदर्शितंश्रीदेवीभागवते । तद्यथा । सर्वस्याद्यामहालक्ष्मीर्वरेण्याशक्तिरुत्तमा । सात्त्विकीयंमहीपालाजगत्पालनतत्परा ॥ सृजतेयारजोरूपासत्वरूपाचपालने । संहारेचतमोरूपात्रिगुणासासदामता ॥ निर्गुणापरमाशक्तिः सर्वकामफलप्रदा । सर्वेषांकारणंसाहिब्रह्मादीनांनृपोत्तमाः ॥ सर्वस्याद्येति । एकापालयित्रीसात्त्विकीमहालक्ष्मीर्विष्णुशक्तिः सर्वप्रपञ्चस्याद्येयम् । द्वितीयातु० सृजतेयारजोरूपा सा० सत्वरूपाचपालने० इतिपुनस्त

क्तिरनुवादरूपा : संहारेतमोरूपा-
यासेयंतृतीयाशक्ति : । एतासांना-
मानिप्रथमस्कन्दएवोक्तानि । तस्या
स्तुसात्विकीशक्तीराजसीतामसीत-
थो। महालक्ष्मीसरस्वतीमहाकाली
तिता : स्त्रियइति । ननुरहस्ये तु०
सत्वाख्ये नातिशुद्धे नगुणेनेन्दुप्रभं-
दधाविति वचनेनमहालक्ष्मीरजोगु
णासरस्वतीसत्वगुणेतिलभ्यतइति-
चेन्न । कल्पभेदेनगुणभेदव्यवस्था-
या : सुस्थत्वात् । एतासांचशक्ती-
नांशक्तसस्वरूपाव्यतिरेकाद्ब्रह्माश्रयं
विहायावस्थानासम्भवेन० तत्तद्गु-
णविशिष्टंब्रह्मैवमहालक्ष्म्यादिना
मकमितिबोध्यम् ॥ निर्गुणेति ।
अथयागुणत्रयकारणभूतासाम्याव-
स्थात्मिकासानिर्गुणा० तस्याअपिप
राशक्तित्वेन० ब्रह्माश्रयंविनाऽवस्था
नासम्भवेन० साम्यावस्थमायोपाधि
कंब्रह्मैव० पराशक्तिमायाभुवनेश्व-
रीशब्दवाच्यंभवति । सर्वंचेदमुपो-
द्घातेस्पष्टम् । तत्रनिर्गुणासर्वे-
षांकारणमित्याह । सर्वेषांकारणं
साहीति । सर्वकारणस्यानवस्था-
भियाकस्मादप्युत्पत्त्यभावेननित्य-
त्वमुक्तम् । तेनचकेयंशक्ति : कुतो
जातेत्यस्योत्तरंदत्तंभवति ॥ रूपच
तुष्टयमध्येप्याह । निर्गुणासर्वथा-
ज्ञातुमशक्यायोगिभिर्नृपाः । सगु-

णासुखसेव्यासाचिन्तनीयासदाबुधै
॥ अयोगिभिरितिच्छेद : । अयो
गिभिर्निर्विकल्पसमाधिरहितैर्निर्गु
णाज्ञातुमशक्यायोगिबुद्धिगम्यैवसे
त्यर्थ : । तथाचश्वेताश्वतरेतेध्या-
नयोगानुगताअपश्यन्देवात्मशक्तिं
स्वगुणैर्निगूढामिति । मध्यमाधि-
का रिणामयोगिनान्तुसगुणामहा-
लक्ष्म्यादिरूपाचिन्तनीयेत्यर्थ : ।
तदुदरामूलप्रकृतेरेवसर्वजोपास्य-
त्वमितिरहस्यम् । सर्वमिदंशक्तित-
त्वविमर्शिन्यांस्पष्टम् ॥ पूज्यायाम्
॥ उगित्वान्ङीप् ॥

भगवत्पदी । स्त्री० गङ्गायाम् ॥

भगवत्पूज्यपाद : । पुं० श्रीशङ्कराचा-
र्ये ॥

भगवद्द्रुम : । पुं० तगरवृक्षे ॥

भगवद्धर्म : । पुं० हरिपरितोषकैकाद
श्यादिनियमस्वरूपेधर्मे ॥ त्रि०त
द्विशिष्टे ॥

भगवद्भक्त : । त्रि० स्थितप्रज्ञे ॥ य० ।
दैवाधीनंजगत्सर्वमजन्मकर्मशुभा
शुभम् । संयोगाश्चवियोगाश्चनचदै
वात्परंबलम् ॥ कृष्णायत्तश्चतद्दैवं
सदैवात्परतस्तत : । भजन्तिसततं
संत : परमात्मानमीश्वरम् ॥ दै-
वंवर्धयितुंशक्त : क्षयंकर्तुंस्वली
लया । नदैववद्धस्तद्भक्तश्चाविनाशी
चनिर्गुण : ॥

भगालम् । न० नृकरोटिकाया म् । नृमस्तके ॥ भनक्ति । भञ्जो आमर्द्दने । वाहुलकात् कालन् । नलोपः । न्यङ्क्वादित्वात् कुत्व म् ॥

भगाली । पुं० चन्द्रमौलौ । सदाशि वे ॥ भगालमस्यास्ति । इनिः ॥

भगिनी । स्त्री० सहोदरायाम् ॥ स्वसरि ॥ भगं कल्याणम् ० इच्छा वात्सल्यस्याः । इनिः । ङी प् ॥

भगनीपतिः । पुं० आवुत्ते ॥ भामे । । भगिन्याः पतिः ॥

भगीरथः । पुं० सूर्यवंशीयनृपति विशेषे । दिलीपात्मजे । योहि गङ्गांस्वर्गादानीयभागीरथीतिसंज्ञां चकार ॥

भगोलः । पुं० भपञ्जरे । नक्षत्रचक्रे ॥

भगो । अ०) हेभगवन्०

भगोः । अ०) इतिसम्बोधने ॥

भग्नः । त्रि० पराजिते ॥ स्फुटिते । फूटा० इ०भा० ॥ भङ्गे । तोडा० इ०भा० ॥ यथा । चिरकालोषितं- जीर्णकीटनिष्कुषितंधनुः । कि ञ्चित्रंयदिरामेणभग्नंक्षत्रियकान्ति के ॥ भञ्जेः क्तः ॥ न०रोगविशेषे । अस्थिविश्लेषलक्षणे ॥

भग्नपादर्क्षम् । न० पुष्कराख्यनक्षत्र षट्के ॥ यथा । पुनर्वसूत्तराषाढाः कृत्तिकोत्तरफल्गुनी । पूर्वभाद्रः विशाखे चषडेतेपुष्कराःस्मृता० ॥ भग्नपादर्क्षसंयोगात्० द्वितीया द्वादशीयदि । सप्तमीचार्कमन्दारे- जायतेजारजोध्रुवम् ॥

भग्नपृष्ठः । पुं० सम्मुखे ॥ इ०त्रि० शेषः ॥

भग्नसन्धिः । पुं० शरीरस्थसन्धिस्था नभग्नरोगविशेषे ॥ तस्यौषधंयथा । अभयात्रिफलाव्योषः सर्वैरेभिः समीकृतैः । तुल्योगुग्गुलुनायो ज्योभग्नसन्धिप्रसारकः ॥

भग्नसन्धिकम् । न० घोले ॥

भग्नात्मा । पुं० चन्द्रमसि ॥

भग्नाशः । त्रि० हताशे ॥

भग्नी । स्त्री० भगिन्याम् ॥

भङ्कारी । स्त्री० दंशे ॥

भङ्क्ता । त्रि० भङ्गकर्त्तरि ॥ भनक्तिः । भञ्जो० । तृच् ॥

भङ्गः । पुं० तरङ्गे । वीच्याम् । स्व- ल्पोर्म्याम् ॥ भज्यते । भञ्जो० । क- र्मणिघञ् ॥ जयविपर्यये । पराजये । भञ्जनम् । घञ् ॥ भेदे ॥ रोगविशे षे ॥ रोगमात्रे ॥ स्फोटने ॥ कौटि ल्ये ॥ भये ॥ विच्छित्तौ ॥ जलनि र्याणे ॥ न० खण्डे ॥

भङ्गवासा । स्त्री० हरिद्रायाम् ॥

भङ्गसार्थः । त्रि० कुटिले ॥

भङ्गा । स्त्री० शणाख्यशस्याम्भरे । मा

तुलान्याम् ॥ इन्द्राशने । विजया याम् । भाङ्ग० इ० भा० । भङ्गाक फहरीतिख्याताहिमोपाचनीलघुः । तीक्ष्णोष्णापित्तलामोहमदवाग्वह्निवर्द्धनी ॥ भज्यतेऽनया । भञ्जो० । अकर्त्तरिचेतिइलर्थे तिवा० घञ् । टाप् ॥ विवृतायाम् ॥

भङ्गाकटम् । न० भङ्गारजसि ॥ अला वृतिलेति० कटच् ॥

भङ्गान: । पुं० मत्स्यविशेषे ॥ दीर्घज ङ्गले । भाङ्गन० इ० गौ० दे० भा०

भङ्गि: । स्त्री० भक्तौ ॥ वीच्याम् ॥ विच्छेदे ॥ कौटिल्यप्रभेदे । विभ ङ्ग्याम् ॥ विन्यासे ॥ भङ्गे ॥ व्याजे ॥ [illegible] ॥ नानाविधशब्दरचना वैदग्ध्यविशेषाभङ्गयइतिव्याख्या: [illegible] ॥ [illegible]करणम् । तत्करोतीतिव्यस्मादचइ: ॥

भङ्गिमा । पुं० भङ्ग्याम् ॥ यथा । अ धरेकज्जलंचारुहशोस्ताम्बूलरङ्गिमा । प्राणनाथकिमेतत्ते वेशविन्यासभङ्गिमा ॥

भंगी । स्त्री० विभङ्ग्याम् । कौटिल्ये । अंगमनोहरविन्यासे ॥ जानामिमानमलसांगिवचोविभंगीभंगीमतंनयनयोरपिचातुरींच । आभीरनन्दनमुखाम्बुजसंगशंसोवंशीरवोयदिनमामवशीकरोतीत्युद्भट:

भंगुर: । पुं० नद्यावक्रे । त्रि० कुटिले । वक्रे ॥ भञ्जरे ॥ भज्यतेस्वयमेव । भञ्जो० । भञ्जभासेतिघुरच् । कर्मकर्त्तर्येव ॥

भंगुरा । स्त्री० अतिविषायाम् ॥ प्रियङ्गौ ॥

भङ्ग्यम् । न० भांगीने ॥ भंगायाभवनंक्षेत्रम् । विभाषातिलमाषोमाभङ्गाणुभ्य इ०पचेयत् । भंगार्हे । भङ्गमर्हति । दण्डादित्वाद्यत् ॥

भचक्रम् । न० राशिचक्रे ॥ यथा । भमावर्त्तोभचक्रं स्मिन्ध्रुवोनाभौव्यस्थित: । आराचक्रेत्विन्दुभौमौगुक्रजीवशनैश्चरा: ॥ राहु: केतुरग्स्त्वयनचक्रं[illegible]यराशय: । यदाद्रिदृष्टुमुष्टामुमेरोर्भूगोलकोद्भवा ॥ छायाभवेत्तदाराचि: स्याच्चतद्विरहाहिमम् । सूर्येन्द्वोरुपराग्स्तुगोलच्छाययाभवेत् ॥ अन्योन्ययोस्तयोरेवकारणात् । ग्रासमोक्षौतुजायेतेतत्रात: पूर्वपश्चिमौ ॥ तचतुष्यफलाद्भाग: क्रतोराहोस्तुविषा नेत्यार्य वह्निपुराणे भेदनामाध्याय: ॥ अथभचक्र भ्रमणव्यवस्थामाहसिद्धान्तशिरोमणौ ॥ निरक्षदेशेक्षितिमंडलोपगौ ध्रुवौनर: पश्यतिदक्षिणोत्तरौ । तदाश्रितं खेजलयन्त्रवत्सदाभ्रमद्भचक्रं निजमस्तकोपरि ॥ उदग्दिशंयातियथायथानरस्तयातथाखान्नतमृक्षमंडलम् । उदग्ध्रुवंपश्यतिचोन्नतं

क्षितिस्तद्दन्तरेयोजनजा:फलांशका: ॥ योजनसङ्ख्याभांशै३६०गुणिता कुपरिधिहृता४६६७भवन्त्यंशा : भूमौकचायांवाभागेभ्योयोजनानिच व्यस्तम् ॥ इति ॥

भजन् । त्रि० विभजति । भागकर्त्तरि ॥ सेवाकर्त्तरि । सेवति ॥ भजति । भजसेवायाम् । लट:शत्रादेश : ॥

भजनम् । न० भक्तौ । भागे ॥ सेवायाम् ॥ भजेर्भावेल्युट् ॥ दारास्तेयेभजनसहायापुत्रास्तेयेतद्धनकाया: । धनमपितद्दद्धरिभजनार्थेनोचेदेत त्सर्वंव्यर्थम् ॥

भजमान : । त्रि० औपयिके । न्यायागते ॥ शरणागते ॥ भजतेफलमनुवध्नाति । भज० । ताच्छील्ये ति० चानश्० शानज्वा ॥ भागकर्त्तरि ॥ सेवाकर्त्तरि ॥

भजिष्णु : । त्रि० भजनशीले ॥

भञ्जक : । पुं० त्रि० भञ्जनकर्त्तरि ॥ भनक्ति । भञ्जो० । लट : शतृ ॥

भञ्जनम् । न० खंडने ॥ भञ्जेर्भावेल्युट् ।

भञ्जनक : । पुं० मुखरोगविशेषे । यथा । वक्त्रं वक्रं भवेद्यस्यदन्तभंगश्च जायते । कफवातकृतोव्याधि : स भञ्जनकसंज्ञित : ॥

भञ्जरु : । पुं० देवकुलोद्भूततरौ । काचिमे ॥

भञ्जा । स्त्री० अन्नपूर्णायांदेव्याम् ॥

भञ्जित : । त्रि० खंडिते ॥

भट : । पुं० योद्धरि । वीरे ॥ पामरविशेषे ॥ म्लेच्छप्रभेदे ॥ मिथ्याभाषिणिसेवके ॥ रात्रिचरे ॥ वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥ यथा । वर्द्धकारा द्वटोजातोनटिक्यांवरवाहक: । इ० प० पु० ॥ भटति । भटभृतौ । पचाद्यच् ॥

भटा । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् । राखालशसा० इ० दे० भा० ॥

भटित्रम् । न० शूलाकृते । शूल्ये । शूलपक्वमांसे । शूला० इ० भा० भटतिभव्यसेवा । भट० । अमिना त्रिति० इत्र : ॥

भटी । स्त्री० भटयोषिति ॥

भट्ट : । पुं० मीमांसकविशेषे भाट० इ० भा० प्र० वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥ तस्योत्पत्तिर्ब्रह्मवैवर्त्ते यथा । वैश्यायांशूद्रवीर्येण पुमानेकोवभूव ह । सभट्टोवावदूकश्चसर्वेषांस्तुतिपाठक : ॥ अपिच तत्रैव । क्षत्रियाद्विप्रकन्यायांभट्टोजातोनुवाचक: । इति ॥ शिविरात्मिकेराज्ञातस्यवासोदेय : । यथा । भट्टं वैद्यं पुष्पकारंस्थापयेच्छिविरात्मिके । इ० ॥

भट्टाचार्य : । पुं० भट्टाचार्ययोर्मताभिज्ञे ॥ तुतातभट्टमतंमीमांसाशास्त्रम् उदयनाचार्यमतंन्यायशास्त्रम्०एत

दुभयमतनिष्णातोभट्टाचार्य : ॥
भट्टार : । त्रि० पूज्ये ॥ भटति । भट । क्विप् । भट्चासौतारश्च । पृषोदरादि : ॥ भट्टं स्वच्छतिवा । कर्मण्यण् ॥
भट्टारक : । पुं० नाट्यवाचा०नृपे ॥ नाट्योक्ता०देवे ॥ तथा० तपोधने ॥ त्रि० पूज्ये ॥ भटति । भटपरिभाषणे । क्विप् । भट्चासौतारकश्च । पृषोदरादित्वात्० ष्ट्वनिषेधेन ॥ भट्टं स्वामित्वम्० स्वच्छतिवा । कर्मण्यण् । तत : स्वार्थेक : ॥
भट्टारकवार : । पुं० आदित्यवारे ॥
भट्टि : । पुं० सनाम्नाप्रसिद्धे रामकथाश्रयेमहाकाव्ये ॥
भट्टिनी । स्त्री० नाट्योक्ताऽकृताभिषेकायांराजयोषायाम् ॥ ब्राह्मण्याम् ॥
भड : । पुं० वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥ सतुलेटात्तीवरकन्यायांजात : । यथा । लेटस्तीवरकन्यायांजनयामासपण्नरान् । माल्लं मल्लं मातरञ्च भडं कोलञ्चकन्दरम् ॥ इ० ब्र० वै० पु० ॥
भडाग्नि : । पुं० अग्निविशेषे ॥ भड भडइतिशब्दयुक्तवह्नौ ॥
भडिल : । पुं० शूरे ॥ सेवके ॥ भडइतिसौत्रोधातु : । सलिकल्यनिमहिभडिभंडिशंडिपिंडितुंडिकुकिभूभ्यइलजिति० इलच् ॥
भणित : । त्रि० कथिते । ग्रन्थिते ॥
भणिति : । स्त्री० वाचि ॥
भण्टाकी । स्त्री० वार्ताक्याम् ॥ भण्यते० भण्यते ऽ। भटभृती० भणश्च्छेवा । पिनाकादयश्चेतिसाधु : ॥ वृहत्याम् ॥
भण्टिका । स्त्री० वृन्ताके । भटा० भण्टा० इ० भा० ॥
भण्टुक : । पुं० श्योनाकवृक्षे ॥
भण्ड : । पुं० चाटुवटौ । अश्लीलभाषिणिभांड०इ०भा० ॥ भंडते । भडिकल्याणे० पचाद्यच् ॥
भंडक : । पुं० खञ्जनखगे ॥
भंडनम् । न० कवचे ॥ युद्धे॥ खलीकाकारे ॥
भंडहासिनी । स्त्री० वेश्यायाम् ॥
भंडि : । स्त्री० वीच्याम् ॥
भंडिका । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥
भंडिर : । पुं० भंडिले ॥ शिरीषवृक्षे ॥ रलयोरैकत्वम् ॥
भंण्डिल: पुं० । शिरीषवृक्षे । भण्डते । भडिकल्याणे ० परिभाषणे वा । सलिकलीति० इलच् । त्रि० दूते ।' शुभे ॥ शिल्पिनि ॥
भण्डी । स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥ भण्डति । भण्डभाभण्डने । पचाद्यच् । गौ० ङीष् ॥ शिरीषवृक्षे ।
भण्डीतकी । स्त्री० मंजिष्ठायाम् ॥
भण्डीर : । पुं० कोविदारे । काश्च

नारे ॥ तण्डुलीयबीजे ॥ गिरीपर्पटे ॥ भाण्डीरम् ॥

भण्डीरलतिका। स्त्री० मञ्जिष्ठायाम् ॥

भण्डीरी। स्त्री० मंजिष्ठायाम् ॥ भण्डति। भण्डआमर्दने। वा० ईरन्। गौ० ॥

भण्डीलः। पुं० मंजिष्ठायाम् ॥

भण्डुकः। पुं० मत्स्यविशेषे। भाकुर० इ० गौ० दे० भा० ॥

भण्डूकः। पुं० श्योनाकवृक्षे ॥

भदन्तः। पुं० सौगतादिबुद्धे ॥ मुते जसि ॥ मायादेवीसुते ॥ त्रि० प्रव्रजिते ॥ पूज्ये ॥ भंदते ॥ भदिकल्याणेसुखेच। भन्देर्नलोपश्चेतिझच् ॥

भद्राकः। पुं० न० मंगले ॥ भन्दते। भदि०। पिनाकादित्वात्साधुः ॥

भद्रम्। न० कल्याणे ॥ शर्मणि। सौख्ये ॥

भद्रः। पुं० शिवे ॥ खंजरीटे ॥ वृषभे ॥ कदम्बके। करिजातिविशेषे ॥ नवशुक्लबलान्तर्गतबलदेवे। रामचरे ॥ स्नुह्याम् ॥ न० मङ्गले ॥ मुस्ते ॥ काञ्चने ॥ त्रि० श्रेष्ठे। भन्दनीये ॥ सुख्ये ॥ साधौ ॥ पुं० स्त्री० करणान्तरे। विष्टिसंज्ञके ॥ मृणाले०। भन्दते भदि०। ऋज्रेन्द्रेतिरन्०। भन्देर्नलोपश्चनिपात्यते ॥

भद्रकः। पुं० देवदारुणि ॥ सुपार्श्वास्यविष्कम्भशैलमूले० धृतिमन्नामकाननम्० तत्रत्यहृदे ॥ न० भद्रमुस्तके ॥ त्रि० मनोज्ञे

भद्रकण्टः। पुं० गोक्षुरे ॥

भद्रकर्णः। पुं० शिवस्थानविशेषे ॥ भद्राख्याद्भद्रकर्णके ॥

भद्रकर्णह्रदः। पुं० तीर्थविशेषे ॥

भद्रकर्णी। स्त्री० गन्धालिकायाम् ॥ ॥ गोकर्णाधिवासिन्यांदेव्याम् ॥

भद्रकाली। स्त्री० कात्यायन्याम्। महिषमर्द्दिन्याम् ॥ औषधीभेदे। गन्धाल्याम् ॥ भद्रं कल्याणं कालयति वर्द्धयति। कर्मण्यण्भद्राचासौकालीचेतिवा ॥

भद्रकाशी। स्त्री० भद्रमुस्तायाम् ॥

भद्रकुम्भः। पुं० पूर्णकुम्भे। भद्रस्य ० भद्रोवाकुम्भः

भद्रगन्धिका। स्त्री० मुस्तके ॥

भद्रङ्करः। त्रि० क्षेमङ्करे। शुभङ्करे ॥

भद्रचूडः। पुं० स्नुहीभेदे। लङ्कास्थायिनि ॥

भद्रजः। पुं० इन्द्रयवे ॥

भद्रतरुणी। स्त्री० कुब्जकवृक्षे ॥

भद्रतुरगम्। न० जम्बूद्वीपस्थनववर्षान्तर्गतवर्षविशेषे ॥ यथा।

माल्यवज्जलधिमध्यवर्त्ति यत् तत्, भद्रतुरगं जगुर्बुधाः ॥ इ० सिद्धान्तशिरोमणिः ॥

भद्रदन्तिका । स्त्री० दन्तीवृक्षप्रभेदे । कैवर्त्तकायाम् । न्यायवहायाम् ॥

भद्रदारु : । पुं० न० देवदारुणि ॥ न० सरलवृक्षे ॥ भद्रंदारु ॥

भद्रदार्वादिक : । पुं० औषधगण वि० ॥

भद्रनामा । पुं० काष्ठकुट्टखगे ॥

भद्रनामिका । स्त्री० त्रायन्तीवृक्षे । बहला०गौ० दे० भा० प्र० ॥

भद्रनिधि : । पुं० महादानविशेषे ॥

भद्रपत्नी । स्त्री० सुभगायाम् ॥ भद्रः पतिर्यस्याः ० इतिविग्रहे०नित्यं सपत्न्यादिष्वितिपतिशब्दस्यनान्तादेशे० नान्तलक्षणोङीप् ॥

भद्रपदा : । स्त्री० प्रोष्ठपदासु । पूर्वभाद्रपदोत्तरभाद्रपदनक्षत्रयोः ॥ भद्रं पदं यासाम्० ता : । अचारोपाङ्गत्वं ॥

भद्रपर्णी । स्त्री० गम्भार्याम् ॥ भद्राणिपर्णान्यस्याः । पाककर्णेतिङीष् ॥ प्रसारण्याम् ॥

भद्रपीठ : । पुं० सिंहासने ॥

भद्रबलन : । पुं० बलरामे ॥

भद्रबला । स्त्री० लताविशेषे । प्रसारण्याम् । कटम्भरायाम् ॥ भद्रं बलमस्याः ॥ बलायाम् ॥

भद्रमल्लिका । स्त्री० वेल्लीतिख्यातपुष्पे ॥

भद्रमल्ली । स्त्री० अपराजितायाम् ॥

भद्रमुञ्ज : । पुं० शरे । इक्षुर्वष्टने । सरकण्डा० इ० भा० ॥

भद्रमुस्त : । पुं० भद्रमुस्तके ॥ भद्रासौमुस्तकश्च ॥

भद्रमुस्तक : । पुं० नागरमुस्तके ॥ भद्रश्चासौमुस्तश्च ॥

भद्रमुस्ता । स्त्री० भद्रमुस्तके । गुन्द्रायाम् ॥

भद्रयवम् । न० कुटजफले । कलिङ्गे । इन्द्रयवे ॥ यवाकारवीजत्वाद्यवम् । भद्रञ्चतद्यवंच ॥

भद्ररेणु : । पुं० ऐरावतहस्तिनि ॥

भद्रवट : । पुं० भौमतीर्थविशेषे ॥

भद्रवत् । न० देवदारुणि ॥

भद्रवती । स्त्री भद्रपर्ण्याम् ॥ कट्फले ॥

भद्रवर्मा । पुं० नवमालिकायाम् नवाल्याम् । नवारा० इ० भा० ॥

भद्रवल्लिका । स्त्री० गोपवल्ल्याम् । अनन्तमूल० इ० भा० प्र० ॥

भद्रवल्ली । स्त्री० मल्लिकायाम् ॥ माधवीलतायाम् ॥ लताविशेषे । शतभीरौ । अष्टापदिकायाम् ।

मदनमालो० इ० हारमाली० इ०
च०गी०दे०भा० ॥

भद्रश्रयम् । न० चन्दने ॥

भद्रश्री : । पुं० चन्दनवृक्षे ॥ भद्रा श्रीरप्य ॥

भद्रसोमा । स्त्री० गङ्गायाम् ॥

भद्रा । स्त्री० रास्नायाम् ॥ कृष्णायाम् ॥ व्योमनद्याम् ॥ यथा । भद्रा तथोत्तरगिरीन् उत्तरांश्चतथाकुरून् अतीत्योत्तरमम्भोधिमभ्येतिचमहामुने ॥ प्रसारिण्याम् ॥ कट्फले ॥ अनन्तायाम् ॥ तिथिभेदे । द्वितीयासप्तमीद्वादशीषु ॥ जीवंत्याम् । अपराजितायाम् ॥ नील्याम् ॥ बलायाम् ॥ शम्याम् ॥ वचायाम् ॥ दन्त्याम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ श्वेतदूर्वायाम् ॥ काश्मर्याम् ॥ सारिवाविशेषे ॥ गवि ॥ काकोदुम्बरिकायाम् ॥ बुद्धशक्तिविशेषे । तारायाम् ॥ छायागर्भजात सूर्यकन्यायाम् ॥ श्रीकृष्णभगिन्याम् ॥ सुभद्रायाम् ॥ दुर्गायाम् ॥ यथा । भद्राख्याइन्द्रकर्णिके० इति ॥ विष्ट्याम् ॥ यथा । शुक्ले पूर्वार्द्धेऽष्टमीपञ्चदश्योर्भद्रैकादश्यांचतुर्थ्यां परार्द्धे । कृष्णेऽन्त्यार्द्धे स्यात्तृतीयादशम्यो : पूर्वेभागेसप्तमीशम्भुतिथ्यो : ॥ विहायविषरौद्राणिविष्टिं सर्वंचवर्जयेत् । विष्टिशेषेचिदण्डे द्विपुच्छे कार्यंजयावहम् ॥

भद्राकरणम् । न० मुण्डने

भद्राक्ष : । त्रि० शोभननेत्रे ॥

भद्रात्मज: । पुं० खड्गे ॥

भद्रारक: । पुं० अष्टादशक्षुद्रद्वीपान्तर्गतद्वीपविशेषे

भद्रालपत्रिका । स्त्री०)
भद्राली । स्त्री०) गन्धाल्याम् ॥

भद्रावती । स्त्री० कट्फलवृक्षे ॥

भद्राश्वम् । न० भुवोनववर्षान्तर्गत वर्षविशेषे । इलावृतवर्षे ॥ भद्राश्वम् माल्यवत्प्राच्यांवर्षं भद्रजनाकुलम् ॥

भद्रासनम् । न० नृपासने ॥ भद्रञ्च तदासनंच ॥ तृतीययोगाङ्गविशेषे तद्यथा । सीवन्या : पार्श्वयोर्न्यस्येद्गुल्फयुग्मं सुनिश्चलम् । वृषणाध : पादपार्ष्णी पाणिभ्यांपरिबन्धयेत् ॥ भद्रासनंसमुद्दिष्टंयोगिभि : सारकल्पितम् ॥

भद्रेश्वर: । पुं० कल्पग्रामस्थशिवे ॥ शिवप्राप्त्यर्थं दुर्गाराधितहिमालयस्यपार्श्वे वशिवलिङ्गे ॥

भद्रेला । स्त्री० स्थूलैलायाम् ॥

भद्रोदनी । स्त्री० बलायाम् । वरिआरा० इ० भा० ॥ नागबलायाम् ॥

भन्दम् । न० कल्याणे ॥ पचाद्यच् ॥

भन्दिल : । पुं॰ दूते न॰ शुभे ॥ कम्पे ॥

भन्ध्रुक : । पुं॰ भारतवर्षान्तर्गतदेशविशेषे ॥

भपञ्जर : । पुं॰ नक्षत्रचक्रे ॥

भपति : । सुधांशौ ॥ भानांपति : ॥

भभ्र : । पुं॰ धूमे ॥

भभ्रालिका । स्त्री॰ भङ्गार्याम् । दंशे ॥

भभ्राली । स्त्री॰ मक्षिकायाम् ॥ दंशे ॥

भभ्भासार : । पुं॰ मगधराजविशेषे । श्रेणिके ।

भयम् । न॰ घोरे । भयङ्करे ॥ कुब्जकप्रसूने । प्रतिभये । दरे । त्रासे । भीतौ । भियि । साध्वसे । अनागतप्रतिकूलप्रतिसन्धाने ॥ तल्लक्षणानियथा । रौद्रशक्त्यातुजनितं चित्तवैक्लव्यदं भयम् । व्याघ्रादिदर्शनाधीनचित्तवृत्तिविशेषे ॥ भयम् ॥ गर्भवासादिदु : खरूपम् । रागविषयस्यविनाशके समुपस्थितेतन्निवारणासामर्थ्यमात्मनोमन्यमानस्य दैन्यात्मकश्चित्तवृत्तिविशेषः ॥ सर्वान्विषयान्परित्यज्यज्ञानमार्गेकथंजीवितव्यमितित्रासः ॥ अनिष्टहेतूपनिपाते तत्परित्यागानर्हताज्ञानम् ॥ परत : स्वानिष्टसम्भावनायाम् । भयं द्वितीयाभिनिवेशत : स्यात् ॥ यथा व्याघ्राद्बिभेति॰व्याघ्राधीनत्वे नस्वीयमरणं सम्भावयतीति ॥ बिभेत्यस्मात् । ञिभीभये । अज्विधौ भयादीनामुपसङ्ख्यानं नपुंसके क्तादिनिवृत्त्यर्थम् ॥ बिभेत्यनेनेति विग्रहे॰ एरजितिकरणे ऽच् ॥ भयं द्विविधम् । दैवम्॰मानुषञ्च । यथा उल्कामकन्दक : । हुताशनोजलं व्याधिर्दुर्भिक्षं मरणं तथा । इतिपञ्चविधं दैवं मानुषंव्यसनं तत : ॥ आयुक्तकेभ्यश्चौरेभ्य : परेभ्योराजवल्लभात् । पृथिवीपतिलोभाच्चनराणांपञ्चधाभयमिति । आगते भये ॰अभीतवत्स्थातव्यम् । यथा । तावद्भयस्यभेतव्यं याभवद्भयमनागतम् । उत्पन्नं तुभयंतीत्रं स्थातव्यं तैरभीतवत् ॥ पुं॰ रोगे ॥

भयङ्कर : । पुं॰ डुण्डुलपक्षिणि । त्रि॰ भयोत्पादके । भैरवे । दारुणे । भीषणे । भयानके ॥ भयंकरोति । मेघर्त्तिभयेषुकृञ इति खच् । मुमागम : ॥ पुं॰ यात्रायोगान्तरे ॥ यथा । एकार्क्षगौशुक्रजीवौस्यातामन्योन्यसप्तगौ । भयङ्करव्योयोगोयं यातुर्भीति प्रदायक : ॥

भयडिंडिम : । पुं॰ सङ्ग्रामपटहे ॥

भयद्रुतः । त्रि॰ कान्दिशीके । भीत्यापलायिते ॥ भद्रुद्रुवत् । द्रुगतौ । कर्त्तरिक्तः । भयात्द्रुतः । पंचमीतियोगविभागात्समासः ॥

भयनाशिनी । स्त्री॰ भयनाशकर्त्र्याम् । विद्यायाम् ॥ त्रायमाणालताम् ॥

भयभीतः । त्रि॰ त्रासेनातङ्किते ॥ यथा । एकतोभयभीतस्यप्राणिनः प्राणरक्षणम् । नातोगुरुतमोधर्मः कश्चिदन्योस्तिखेचरेति ॥ वह्निपुराणे शिबिराजोपाख्यानं ॥

भयभ्रष्टः । त्रि॰ भयद्रुते ॥

भयानकः । पुं॰ व्याघ्रे ॥ राहौ ॥ शृङ्गाराद्यष्टरसान्तर्गतषष्ठरसे ॥ त्रि॰ भयानके । भीषणे ॥ बिभेत्यस्मात् । ञिभी ॰ आनकः शीङ्भियद्भ्यानकः ॥

भयापहः । पुं॰ राजनि ॥ परमेश्वरे ॥ भयंसंसारजंमुमुक्षूणामपहन्तीति । हन॰ । अन्येभ्योपिदृश्यतइतिडः । अथमपवदध्याहा । आशिषिहनइतिडः ॥ त्रि॰ भयापहरणकर्त्तरि ॥

भयावहः । त्रि॰ भयङ्करे ॥

भरः । पुं॰ अतिशये । भरति । भृञ्॰ । पचाद्यच् ॥ भरणं भरः ॰ पुंसीतिघोषा ॥ अस्यद्रव्यवाचित्वेपि ॰पुंस्त्वमेव । घञजबन्ताः पुंसीतिवचनात् ॥ चन्द्रे ॥ भंनक्षत्रं राति । रा॰ कः । यत्न ॥ भारे ॥ शेतेधराभराक्रान्तेशेषेनारायणः स्वयम् । लक्ष्मीवन्तोनजानन्तिदुःसहांपरवेदनाम् ॥

भरटः । पुं॰ कुम्भकारे ॥ भृतके ॥ बिभर्त्ति । डुभृञ्॰ अनिदृश्यादिना॰ रटच् ॥

भरणम् । न॰ वेतने ॥ भृतौ । मूल्ये ॥ भ्रियतेऽनेन । भृञ्॰ ल्युट् ॥ पोषणे ॥ यथा । भरणं पोष्यवर्गस्यप्रशस्तंस्वर्गसाधनम् । नरकंपीडनेचाऽस्यतस्माद्यत्नेनतंभरेत् ॥ पुं॰ भरणीनक्षत्रे ॥

भरणी । स्त्री॰ द्वितीयनक्षत्रे । यमदेवते ॥ तत्रजातस्यफलम्॰ यथा । सदापकीर्त्तिर्हिमहापवादोनानाविनोदैश्चविनीतकालः । जलेविलासीचपलःखलःस्यात् प्राणिप्रणीतोभरणीषुजातः ॥ प्राणिप्रणीतः प्राणिभिक्षिप्तः ॥ घोषके ॥ टित्वात्ङीप् ॥

भरणीभूः । पुं॰ राहुग्रहे ॥

भरणीयः । त्रि॰ पोष्ये । भरणयोग्ये ॥

भरण्डः । पुं॰ स्वामिनि । क्रमौ ॥ नृपे ॥ वृषे ॥ भरति । भृञ्॰ । अण्डन् कृसृभृवृञः । इत्यण्डन् ॥

भरण्डा । स्त्री॰ भूमौ ॥

भरण्यम् । न० वेतने । मूल्ये ॥ भरणे साधु । तत्रसाधुरितिय त् ॥

भरण्यभुक् । त्रि० वैतनिके । कर्मक रे । मूल्येनकर्म्मकुर्वति ॥ भरण्यं वेतनंभुङ्क्ते । क्विप् ॥

भरण्या । स्त्री० वेतने ॥

भरण्याह्वा । स्त्री० रामदूतीतिगौ०दे० ख्यातायांपूर्व्वपुष्प्याम् ॥

भरण्यु: । पुं० शरण्ये ॥

भरत : । पुं० नाट्यशास्त्रे ॥ अलङ्कारादिशास्त्रस्यसूत्रकारि०मुनौ ॥ रामानुजे ॥ शवरे ॥ क्षेत्रे ॥ भरतात्मजे ॥ देवर्षिविशेषे ॥ तन्तुवाये ॥ नटे ॥ भरतस्यमुनेः शिष्यः । तस्येदमित्यण् । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धि : ॥ यद्वा । बिभर्तिस्वाङ्गं । डुभृञ्० । भृमृदृशीत्यतच् ॥ चन्द्रवंशीयनृपविशेषस्यदुष्यन्तस्यपुत्रे । शाकुन्तलेये । दौष्यन्तौ । सर्वदमने ॥ निरुक्तिश्चास्यश्रीभागवते । माताभस्त्रापितु : पुत्रोयेनजातासएवस : । भरस्वपुत्रंदुष्यन्तमावमंस्था : शकुन्तलाम् ॥ इति ॥ ऋषभदेवादिन्द्रदत्तजयन्त्यांकन्यायामुत्पन्नशतपुत्रान्तर्गतज्येष्ठपुत्रे ॥ यथा । अथाहभगवानृषभदेवः स्वं वर्षंकर्मक्षेत्रमनुमन्यमान : प्रदर्शितगुरुकुलवासोलब्धवरैर्गुरुभिरनुज्ञातोगृहमेधिनांधर्माननुशिक्षमाणोजयन्त्यामिन्द्रदत्तायामुभयविधकर्म समाम्नाय मभियुञ्जन्नात्मजानामात्मसमानानांशतं जनयामास । येषांखलुमहायोगीभरतोज्येष्ठ : श्रेष्ठगुणआसीत् । येनेदंवर्षंभारतमितिव्यपदिशन्तीति ॥ पावकस्यपुत्रे ॥

भरतखण्डम् । न० भारतवर्षान्तर्गतकुमारिकाखण्डे ॥

भरतज्ञ : । त्रि० नाट्यशास्त्रज्ञे ॥

भरतपुङ्गव : । पुं० गाङ्गेये । भीष्मे

भरतपुत्रक : । पुं० शैलूषे । नटे ॥

भरतप्रसू : । स्त्री० कैकय्याम् ॥

भरताग्रज : । पुं० श्रीरामचन्द्रे ॥

भरथ : । पुं० लोकपाले ॥ बिभर्त्ति । डुभृञ्० । भृञश्चिदित्यथ : ॥

भरद्वाज: । पुं० मुनिविशेषे ॥ व्याघ्राटे । भारुइ०गौ०दे०भा०प्र०पक्षिणि । भदुल०इ०भा० ॥ गुरो : पुत्रे । उतथ्यपत्न्याम्ममतायांबृहस्पतेर्वीर्याज्जातेमुनिविशेषे ॥ अस्य नामनिर्वचनंयथाविष्णुपुराणे । मूढेभरद्वाजमिमं०भरद्वाजंबृहस्पते: । यातौयदुक्त्वापितरौभरद्वाजस्ततस्त्वयम् ॥ इति ॥ भरन्धारकोवाजोऽस्य । यद्वा । भरद्वाजस्यापत्यम् । ऋष्यण् । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभाव : ॥

भरवान् । पुं० शिवे ॥ भरश्चन्द्रोमस्य

स्य । मतुप् ॥ भरसहिष्णौ ॥

भरिणी । स्त्री० हरिद्वर्णे । हरा०ङ० भा० ॥

भरित: । पुं० हरिद्वर्णे ॥ त्रि०तद्वति ॥ भृते ॥ पुष्टे ॥ परिपूर्णे । भरा० ङ०भा० ॥ भर: सञ्जातोस्य । ता० इतच् ॥

भरिता । स्त्री० हरितायाम् ॥

भरिमा । पुं० भरणे ॥ कुटुम्बे ॥ भरति०बिभर्त्ति वा । भृञ्०ङ्भृञ्० वा । ह्रभृधृसृस्तृशृभ्यइमनिच् ॥

भरु: । पुं० स्वर्णे । कनके ॥ हरे । शिवे ॥ भर्त्तरि । स्वामिनि । भरति०बिभर्त्ति वा । भृञ्०ङ्भृञ् वा । भृमृशीतृचरित्सरितनिधनिमिमसजिभ्यउ: ॥

भरुज: । पुं० क्षुद्रशृगाले ॥

भरुटम् । न० निष्क्वाथपक्वमांसे ॥

भरुटकम् । न० भृष्टामिषे ॥

भर्ग: । पुं० स्मरहरे । शिवे ॥ भर्जते । भृजोभर्जने । प० घञ् । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् ॥ भृज्यन्ते कामादयोऽनेनेतिवा । हलश्चेतिघञ् ॥ भृज्यते० पच्यते जगदनेनेतिवा ॥ सवितृमण्डलगतादित्यरूपे पुरुषे ॥ चिन्तयामोवयं भर्गं धियोयोन: प्रचोदयात् । धर्मार्थकाममोक्षेषु बुद्धिवृत्ती: पुन: पुन: ॥ अपिच । भ्रस्ज पाकेभवेद्धातुर्यस्मात्पाचयते ह्यसौ । भ्राजते दीप्यते यस्माज्जगच्चान्ते हरत्यपि ॥ कालाग्निरूपमास्थाय सप्तार्चि: सप्तरश्मिभि: । भ्राजते यत्स्वरूपेण तस्माद्भर्ग: सउच्यते ॥ भेतिभीषयते लोकान् रेति रञ्जयते प्रजा: । गत्यागच्छत्यजस्रं योभगवान् भर्ग उच्यते ॥ इतियोगियाज्ञवल्क्य: ॥

भर्ग: । न० तेजसि ॥ भर्जते । भृजोभर्जने । अञ्च्यञ्जियुजिभृजिभ्य: कुश्चेत्यसुन्० चवर्गस्यात्वादेश: । भर्गसी० इत्यादि ॥ स्वरूपभूते तेजसि ।

भर्ग्य: । पुं० शिवे ॥ भर्जते । भृजो० । ऋहलोर्ण्यत् । चजोरिति कुत्वम् ॥

भर्जनम् । न० भृष्टौ । भूनना० इ० भा० ॥

भर्ज्जित: त्रि० दग्धे ॥ भृजो० । क्त: ॥

भर्तव्य: । त्रि० भरणीये । पोषणीये ॥ वृद्धौचमातापितरौसाध्वीभार्यासुत: शिशु: । अप्यकार्यशतं कृत्वाभर्तव्यामनुरब्रवीत् ॥

भर्त्ता । पुं० स्वामिनि । नाथे । पत्यौ । परिवृढे । नेतरि ॥ विष्णौ ॥ प्रपञ्चस्याधिष्ठानत्वेभरणात् । विभर्त्तिसाध्यस्तं सर्वमधिष्ठान

तयाधारयति सत्तास्फूर्त्तिप्रदाने नपोषयतिवेति वि० । धृञ्धारणपोषणार्थात्तृच् ॥ त्रि० धातरि । धारके ॥ सुखसाधनस्यदातरि ॥ देहेन्द्रियमनोबुद्धीनांसंहतानां० चैतन्याभासविशिष्टानां०स्वसत्तया स्फुरणेन धारयितरि ॥ विभर्त्ति भरतिवा । डुभृञ्० भृञ्०वा । तृच् ॥

भर्त्तृदारकः । पुं० नाट्योक्त्यायुवराजे । द्रियते । दृङ् आदरे० तुदादिः । ण्वुल् । भर्त्तूराज्ञोदारकः ॥

भर्त्तृदारिका । स्त्री० नाट्योक्तौराजकन्यायाम् ॥ भर्त्तूराज्ञोदारिका ॥

भर्त्तृप्रपञ्चः । पुं० औपनिषदंमन्ये वेदान्तानांव्याख्यातृविशेषे ॥

भर्त्तृस्थानम् न० तीर्थविशेषे ॥ यत्रकार्त्तिकेयस्तिष्ठति ॥

भर्त्तृहरिः । पुं० व्याकरणकारिकाकर्त्तरिऋषिविशेषे ॥ स्वनाम्नाप्रसिद्धे काव्यकर्त्तरिराजविशेषे ॥ सचविक्रमादित्यराजभ्राता ॥

भर्त्सनम् । न० अपकारगिरि । चौरोसित्वंघातयिष्यामित्वामित्याद्यपकारार्थवचने ॥ भर्त्सतर्जसन्तर्जने । ल्युट् ॥

भर्त्सपत्रिका । स्त्री० महानील्याम् ॥

भर्त्सितः । त्रि० अधिक्षिप्ते ॥

भर्म्मम् । न० ॥ स्वर्णे ॥ भृतौ ॥ नाभौ ॥

भर्म्मकाम् । न० रोगविशेषे ॥ विडङ्गे ॥ कलधौते । सुवर्णे ॥

भर्म्मण्या । स्त्री० गणिकाशुल्के ॥

भर्म्म । न० भारे ॥ काञ्चने ॥ भृतौ । भरणे । पोषणे । कुमारभृत्याकुशलैरधिष्ठितैभिषग्भिराप्तैरथ गर्भभर्मणीति रघुः । अत्रगर्भहेमप्रभृतिपद्धतिमल्लिनाथधृतःशाश्वतः ॥ नाभौ ॥ धुस्तूरे ॥ विभर्त्ति० भरतिवा । भ्रियतेऽनेनवा । डुभृञ्०भृञ्० । मनिन् ॥

भलता । स्त्री० प्रसारण्यामोषध्यौ । राजबलायाम् ॥

भलन्दनः । पुं० कान्यकुब्जदेशीयनृपविशेषे ॥

भलूकः । पुं० भाल्लूके ॥ भलते । भलभल्लपरिभाषणहिंसादानेषु ॥ उलूकादयश्चेतिसाधुः ॥

भल्लः । पुं० भल्लूके । स्वर्णे ॥ पुं० न० शस्त्रभेदे । भाला० इ०भा० ॥ वाणविशेषे ॥ स्नुहीद्लफलो भल्लइतियादवः ॥ भल्लते । भल्ल० । पचाद्यच् ॥ न० भद्रे । शिवे ॥ इ० त्रि० शे ० ॥

भल्लकः । पुं० भल्लूके ॥ संज्ञायां

कन् ॥

भल्लपुच्छी । स्त्री० गवेधुकायाम् ॥

भल्लाटः । पुं० न० शशिध्वजराजपुरे

भल्लातः । पुं० भल्लातके ॥

भल्लातकः । पुं० अग्निमुख्याम् । अरुष्करे । शोथकृति । भाषा० द्र० भा० । भल्लातकफलंपक्वंस्वादुपाकरसंलघु। कषायंपाचनंस्निग्धं तीक्ष्णोष्णंछेदिभेदिनम् ।मेध्यंवह्निकरंहन्तिकफवातव्रणोदरम् ॥ कुष्ठार्शोग्रहणीगुल्मशोफानाहज्वरक्रिमीन् ॥ तन्मज्जामधुरोवृष्योबृंहणोवातपित्तहा । वृन्तमारुष्करंस्वादुपित्तघ्नं केश्यमग्निकृत् ॥ भल्लातकः कषायोष्णः शुक्रलोमधुरोलघुः । वातश्लेष्मोदरानाहकुष्ठार्शोग्रहणीगदान् ॥ हंतिगुल्मज्वरश्वित्रवह्निमान्द्यक्रिमिव्रणान् ॥ भल्लइवाततिअत० । क्वुन् ॥

भल्लातकी । स्त्री० वीरवृक्षे । अग्निमुख्याम् । भल्लातके ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥

भल्लिका । स्त्री०) भल्ला

भल्ली । स्त्री०)तके ॥

भल्लुः । पुं० भल्लुके ॥ भल्लते । भल्ल० बाहुलकादुः ॥

भल्लुकः । पुं० दुर्घोषे । ऋच्छे । रीछ भालू ० द्र० भा० संज्ञायांकन् ।

भल्लूकः । पुं० ऋच्छे । भल्लुके ॥ भल्लते । भल्ल० । उलूकादित्वात्साधुः ॥ श्योनाकप्रभेदे ॥ कुक्कुरे ॥

भवः । पुं० ईशे । शिवे । शङ्करे । हरे ॥ क्षेमे । श्रेयसि ॥ समृद्धौ ॥ यस्यावतारोभूतानांक्षेमायचभवाय च ॥ संसारे ॥ अपामार्गलतेवायं विरुद्धफलदोभवः । प्रत्यगुद्दृशांविमोचायसंसारायपराग्दृशाम् ॥ सत्तायाम् ॥ प्राप्तौ । भद्राप्तौ ॥ उद्भवे । जन्मनि ॥ लग्नादेकादशे ॥ भवति० भवत्येवासर्वम् । भूप्राप्तौ । पचाद्यच् । अन्तर्भावितण्यर्थोवा ॥ जन्मनितु०भावे०ऋदोरप् । न० फलविशेषे । भव्ये । चालता० द्र० गौ० दे० भा० त्रि० क्षेमान्विते ॥

भवघस्मरः । पुं० दावानले ।

भवच्छिद् । त्रि० संसारनिवर्तके ॥ भवंछिनत्ति । छिदिर्० । सत्सूद्विषेत्यादिना० क्विप् ॥

भवान् । त्रि० युष्मदर्थे ॥ भाति । भातीति भातेर्डवतुः ॥ लिंगत्रयेरूपन्तु । भवान्० भवती०भवदिति॥ पूज्ये ॥ सति । विद्यमाने ॥ भवतेर्लटः शत्रादेशे । भवन्० भवन्तीभवत्० इतित्रिलिंगेरूपंबोध्यम् ॥ जायमाने ॥

भवती । स्त्री० विषाक्तबाणे ॥ पूज्यायाम् ॥ दीप्तमत्याम् ॥ उगितश्चेति ङीप् ॥

भवदारु । न० देवदारुवृक्षे ॥
भवदीय : । त्रि० भावत्के ॥ भवताम यम् । भवतष्ठक्छसाविति० छस् ॥
भवनम् । न० अगारे । मन्दिरे । गृहे ॥ भावे ॥ भवन्त्यत्र । भू० । ल्युट् ॥ राशौ ॥ क्षेत्रे ॥
भवनाशन : । पुं० आत्मतत्त्वबोधे ॥
भवनाशिनी । स्त्री० सरयूसरिति ॥
भवनीय : । त्रि० भवितव्ये ॥ उत्पत्त्यर्हे ॥
भवन्त: । पुं० कालसामान्ये ॥ वर्तमानकाले ॥ भवति० भूयाद्वा ॥ भू० तृभूवहिवसिभासिसाधिगडिमण्डिजिनन्दिभ्यश्चेति० झच् ० सचषित् ॥
भवन्ति : । पुं० वर्तमानकाले ॥ भवति । भू० । भुवोझिच् ॥
भवन्ती । स्त्री० पूर्वाचार्याणांलटःसंज्ञायाम् ॥ यथा । अस्तिर्भवन्तीपरोऽप्रयुज्यमानोप्यस्तीत्यादिभाष्यम् ॥ षित्वान्ङीष् ॥
भवभावन : । त्रि० संसारकारणे ॥ भव : संसारस्तस्यभावनंयेन ॥ उत्पत्तिकृत्ये ॥
भवभूति : । पुं० भोजराजस्यसभास्थे कविविशेषे । मालतीमाधवादिनाटककर्तरि । भू० गर्भे ॥ महादेवस्यैश्वर्ये ॥
भवरुत् । पुं० प्रेतपटहे ॥
भवाघनाशिनी । स्त्री० गङ्गायाम् ॥
भवात्मजा । स्त्री० मनसादेव्याम् ॥
भवादृक्ष : । त्रि० भवादृशे ॥ भवानिवपश्यति० भवन्तमिववा । दृशिर् प्रेक्षणे । त्यदादिष्विक्षञ्० क्सोपि वाच्यइति० क्स: ० । आसर्वनाम्नइत्यत्र० दृग्दृशवतुषु इतिवार्तिकादाकारोन्तादेश : ॥
भवादृक् । त्रि० भवादृशे ॥ भवानिवपश्यति० भवन्तमिववा । दृशिर्० । त्यदादिष्वितिक्विन् । आसर्वनाम्न : ॥
भवादृश : । त्रि० युष्मत्सदृशे । भवद्विधे ॥ भवानिवपश्यति० भवन्तमिववा । दृशिर्० त्यदादिषुदृशोनालोचनेकञ्चेति० कञ् । आसर्वनाम्न : इत्याकारोन्तादेश : ॥
भवानी । स्त्री० पार्वत्याम् । दुर्गायाम् ॥ भवस्यस्त्री । इन्द्रवरुणभवश-र्वेत्यादिना० ङीषानुकौ ॥ परदेवतायाम् ॥ एकैवशक्ति : परमेश्वरस्य-भिन्नाचतुर्धाव्यवहारकाले । भोगेभवानीपुरुषेषुविष्णु : कोपेषुकाली-समरेषुदुर्गा ॥ चट्टलपीठवासिन्याम्बायाम् ॥
भवानीगुरु : । पुं० हिमालये ॥
भवानीपति : । पुं० महादेवे ॥
भवापवर्ग : । पुं० मोक्षे ॥ भवस्यअपवर्ग : नाश : ॥
भवाभीष्ट : । पुं० गुग्गुलौ ॥

भवाब्धि : । पुं० संसाररूपसमुद्रे ॥ भवाब्धितरणोपाय : कुलमार्गोहि-नापर : ॥

भवायना । स्त्री० गङ्गायाम् ॥

भविकम् । न० भव्ये । कुशले ॥ भवो-भद्राप्तिरस्यास्ति । अतइनिठनाविति ठन् ॥ त्रि०तद्वति ॥

भवित : । त्रि० अतीतोत्पत्तिके । भूते॥

भवितव्यम् । त्रि० भवनीये ॥ भवितव्य मभवत्येवनारिकेलफलाम्बुवत् । ग न्तव्यंगतमित्याहुर्गजभुक्तकपित्थव-त् ॥

भवितव्यता । स्त्री० नियतौ । भाग्ये । अर्थानामनर्थानाञ्चावश्यंभावित्वे । कालभार्यायाम् ॥

भविता । त्रि० भविष्णौ ॥ भवनशील: भू० । तृन्निति तृन् ॥

भविन : । त्रि० काव्यकर्त्तरि ॥

भविल : । पुं० भव्ये ॥ भवति । भू० । सलिकल्यनील्यादिना०इलच् ॥ षि ड्गे । विदूषके ॥

भविष्णु : त्रि० भवितरि । भूष्णौ ॥ भवनशील : । भुवश्चेति०भवतेरि-ष्णुच् ॥

भविष्यम् । न० पञ्चशताधिकचतुर्द्दश सहस्रश्लोकात्मकेपुराणविशेषे ॥ यथा । चतुर्द्दशंभविष्यंस्यात्तथा पञ्चशतानिचेतिश्रीभागवतम् ॥ अपिच । चतुर्द्दशसहस्राणितथा पञ्चशतानिच । भविष्यंपरिसंख्या तंमुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिरितिदेवी भागवतम् ॥ त्रि० भविष्यत्का ले ॥

भविष्यत् । त्रि० आगामिकाले । वर्त मानप्रागभाव प्रतियोगिनिकाले- ॥ वर्त्तमानकालोत्तरकालीनोत्प त्तिकत्त्वे । अनागते । प्रवस्त ने ॥

भव्य : । पुं० कर्मरङ्गतरौ ॥ न० अ स्थ्नि ॥ फलविशेषे चालता० इ० गौ० दे० प्र० । वभेउक्त्वशोधने ॥ भव्यंस्वादुकषायाम्लंहृद्यमास्य विशोधनम् । तदेवपक्वंदोषघ्नंगुरु ग्राहिविषापहम् ॥ पुं० न० रस भेदे ॥ त्रि० शुभे ॥ सत्ये ॥ योग्ये ॥ भाविनि ॥ जनिष्यमाणे ॥ भवति० भाव्यमनेनवा । भव्य गेयप्रवचनीयोपस्थानीयजन्याप्ला व्यापात्यावेति ० कर्त्तरि० भावे वायतासाधु : ॥

भव्या । स्त्री० उमायाम् । करिकणा याम् ॥

भष : । पुं० कुक्कुरे ॥ भषति । भष० । अच् ॥

भषक : । पुं० कुक्कुरे । शुनि ॥ भषति । भषपैशुन्ये । क्वुन् ॥

भषणम् । न० बुक्कने । श्वरवे ॥

भष० ल्युट् ॥

भषा । स्त्री० स्वर्णक्षीर्याम् ॥

भषी । स्त्री० शुन्याम् ॥ भषतिपात्य म् । भषभर्त्सने । पचादौ ० भष डितिपाठात् ० टिड्ढेतिङी प् ॥

भसद् । स्त्री० भास्वरे ॥ योनौ ॥ जघने ॥ काले ॥ मांसे ॥ कारण्ड वखगे ॥ प्लवे । भेलके । बभस्ति । भसभर्त्सनदीप्त्योः । शृदृ भसोदिः ॥

भसन : । पुं० भ्रमरे ॥

भसन्त : । पुं० काले ॥

भसितम् न० भस्मनि ॥

भसूचक : । पुं० दैवज्ञे ॥

भस्त्रका । स्त्री० चर्मप्रसेविका याम् ॥

भस्त्रफला । स्त्री० ओषधिविशेषे ॥ भस्त्रेवफलान्यस्याः । पाककर्णेति प्राप्तं ङीषं बाधित्वा० सम्भस्त्राजिने तिटाप् । ङ्यापोरितिह्रस्वः ॥

भस्त्रा । स्त्री० अग्निदीपकचर्मनिर्मि तयन्त्रविशेषे । चर्मप्रसेविकाया म् ॥ जलादिनीयते येनलोहादि ध्मायते तथा । चर्मगोविकृतिः सावै भस्त्राशास्त्रे प्रकीर्त्तिता ॥ भस्यतेऽनया । भसदीप्तौ । हुयामा श्रुभसिभ्यस्त्रन् । तित्पुत्रेतिनेट् । । अजादित्वाट्टाप् ॥

भस्त्राका । स्त्री० भस्त्रिकायाम् । भस्त्रा यां ॥

भस्त्रिक : । त्रि० भस्त्रयाभलाहरणक र्त्तरि । भिस्त्री० डु० भा० ॥ भस्त्रया हरति । भस्त्रादिभ्यः ष्ठन् ॥ स्त्री०- भस्त्रिकी । षित्वान्ङीष् ॥

भस्मक : । पुं० रोगविशेषे ॥ तस्य निदानसम्प्राप्तिपूर्वकं लक्षणं । य था । कट्वादिरूक्षान्नभुजां नराणांक्षी णे कफे मारुतपित्तवृद्धौ । अतिप्रवृद्धः पवनान्वितोऽग्नि र्भुक्तं क्षणाद्भस्म करोतियस्मात् ॥ तस्मादसौभस्मक संज्ञकोऽभूदुपेक्षितोयं पचते च धा तून् ॥ अस्यसोपद्रवमरिष्टं यथा । तृट्स्वेददाहमूर्च्छादीन् कृत्वैवात्य ग्निसम्भवान् । पक्वान्नमाशुधात्वा दीन्सक्षिप्रं नाशयेद्ध्रुवम् ॥ डु०

भस्मकार : । पुं० रजके ॥

भस्मगन्धा । स्त्री० रेणुकायाम् । हरे- णौ ॥

भस्मगन्धिका । स्त्री० हरेणवामोषधौ । रेणुकायाम् ॥ भस्मनोगन्धः । भस्म गन्धोऽस्त्यस्याः । अतइनि । ठनावि- तिठन् । टाप् ॥

भस्मगन्धिनी । स्त्री० रेणुकायाम् । ह रेणवाख्यौषधौ ॥ गन्धद्रव्यमेतदिति स्वामी ॥ भस्मगन्धोऽस्त्यस्याः : अत इनिठनावितीनिः । ङीप् ॥

भस्मगर्भ : । पुं० तिनिशद्रुमे ॥

भस्मगर्भा । स्त्री० कपिलवर्णपुष्पायां शिंशपायाम् ॥ रेणुकानामगन्धद्रव्ये । ओषधिभेदे ॥ भस्मगर्भेयस्याः शुक्लसारत्वात् ॥

भस्मतूलम् । न० ग्रामकूटे ॥ पांशुवर्षे ॥ हिमे ॥

भस्म । न० काष्ठादेरग्निकृतेविकारे । शिवाङ्गभूषणे । भूतौ । भसिते । विभूतौ ॥ बभस्ति । भसभर्त्सनदीप्त्योः । सर्वधातुभ्योमनिन् ॥ विनाभस्मत्रिपुण्ड्रेणविनारुद्राक्षमालयः । पूजितोपिमहादेवोभस्मात् तत्फलप्रदः ॥ अश्मरीविकारे ॥

भस्मरोहा । स्त्री० दग्धावृक्षे ॥

भस्मवेधकः । पुं० कर्पूरे ।

भस्मसात् अ० भस्मीभावे ॥ कृत्स्नं भस्मसम्पद्यते । विभाषासातिकार्त्स्न्ये इतिसातिः प्रत्ययः ॥

भस्मस्नानम् । न० सप्तविधस्नानान्तर्गताग्नेयस्नाने ॥ यथा । आग्नेयंभस्मनास्नानंवायव्यंगोरजः स्मृतम्

भस्माह्वयः । पुं० कर्पूरे ॥

भस्मितः । त्रि० दग्धे ॥

भा । स्त्री० भासि । प्रभायाम् । छवौ । दीप्तौ । रोचिषि ॥ ज्ञाने, चैतन्यरूपे । यथा । अभारूपस्यविश्वस्य भानंभासन्निधेर्विना । कदाचिन्नावकल्पेतभाचाहंतेनसर्वगः ॥ भाति भादीप्तौ । इगुपधत्वात् कः ।

टाप् ॥

भाकुटः । पुं० भेकुटो० इ० गौ० दे० भा० प्र० मत्स्ये ॥

भाकूटः । पुं० शैलप्रभेदे ॥ झषविशेषे । भेकुटी० इ० भा० ॥ भाकूटो मधुरः शीतोवृष्यः श्लेष्मकरोगुरुः । विष्टम्भजनकश्चापिरक्तपित्तहरःस्मृतः ॥

भाकोषः । पुं० सूर्ये ॥

भाक्तः । त्रि० औपचारिके । गौणे । लाक्षणिके ॥ भक्तसम्बन्धिनि ॥ अन्नेनपोष्ये । भाक्तिके ॥ भक्तमस्मै नियुक्तं दीयते । भक्तादणन्यतरस्यामित्यण् ॥ न० शालिधान्ये ॥ भक्तं साधु । भक्ताण्णः इतिणः ॥

भाक्तिकः । त्रि० अन्नेनपोष्ये । भाक्ते ॥ भक्तमस्मै नियुक्तं दीयते । भक्तादणन्यतरस्यामितिपक्षेठक् ॥

भागः । पुं० अंशे । वण्टके । स्त्रीक्रियमाणांशे ॥ रूप्यार्द्धके भाग्ये ॥ एकदेशे ॥ भज्यते । भजसेवायाम् । कर्मणिघञ् ॥ भागानामैश्वर्यादिषण्णांसमूहोवा । अण् ॥ राशित्रिंशभागैकभागे ॥ त्रिंशांशकस्तथाराशेर्भागइत्यभिधीयतेइत्युक्तेः ॥

भागत्यागः । पुं० जहदजहल्लक्षणायाम् । विरुद्धांशपरित्यागे ॥

भागत्यागलक्षणा । स्त्री० जहदजहल्लक्षणायाम् । अंशान्तरपरित्यागेना-

शान्तरलक्षणायाम् ॥

भागधेय: । पुं० करे । राजस्वे । ग्रामादेराजयाह्ये षष्ठभागादौ " ग्रायादे ॥ भागएव । भागरूपनामभ्योधेयइतिस्वार्थे० धेयप्रत्यय: ॥ न० भाग्ये । प्राक्तनेकर्म्मणि । दैवे ॥

भागलक्षणा । स्त्री० भागत्यागलक्षणायाम् ॥

भागलेख्यम् । न० भागपत्रे ॥ भागायलेख्यम् ॥

भागवत: । पुं० भगवद्भक्ते ॥ यथा । सर्वदेवान्परित्यज्यनित्यंभगवदाश्रय: । एतत्तदीयसेवायांसभागवतउच्यते ॥ शङ्खोयस्यगृहे नास्तिघण्टाबागरुडान्विता । पुरुतो वासुदेवस्यनसभागवत: कलौ ॥ उत्तमभागवतस्तु । सर्वभूतेषु य: पश्येद्भगवद्भावमात्मन: । भूतानि भगवत्यात्मन्येषभागवतोत्तम: ॥ नयस्यस्वपरइतिवित्तेष्वात्मनिवाभिदा । सर्वभूतसम: शान्त: सवैभागवतोत्तम: । गृहीत्वापीन्द्रियैरर्थान्योनद्वेष्टिनहृष्यति । विष्णोर्मायामिदंपश्यन्सवैभागवतोत्तम: ॥ शिवेचपरमेशाने विष्णौचपरमात्मनि । समबुद्ध्या प्रवर्त्तन्ते तेवैभागवतोत्तमा: ॥ भगवतोयम् । अण् ॥

भागवतम् । न० अष्टादशपुराणान्तर्गतेअष्टादशसहस्रश्लोकात्मकेउपपुराणविशेषे ॥ महापुराणविशेषे ॥ तत्राष्टादशाध्यायोत्तरत्रिशताध्यायात्मकंदेवीभागवतंनाममहापुराणंद्वात्रिंशदध्यायाधिकत्रिशताध्यायात्मकंविष्णुभागवतमितिकेचित् ॥ अष्टादशसहस्रंवैपुराणंभागवतंकिलेतिदेवीभागवतम् ॥ आत्मतत्त्वदीपकेज्ञाने ॥ भगवताप्रोक्तम् । तेनप्रोक्तमित्यण् ॥ भगवत्या मायोपाधिकब्रह्मरूपिण्या:प्रातिपदिकं० सर्वंखल्विदमेवाहंनान्यदस्तिसनातनमित्यर्द्धश्लोकात्मकम् वभूतमेवसर्वंवेदसारंसर्वंखल्विदंब्रह्मनेहनानास्तिकिञ्चनेतिसर्वंवेदतात्पर्यार्थप्रतिपादकवाक्यार्थाभिलापकंपुराणंमन्त्ररूपंभगवत्या वटपत्रशयानायविष्णवेप्रकटीकृतं यतत् । भगवत्याप्रोक्तम् । तेन प्रोक्तमित्यण् ॥

भागिकम् । त्रि० भाग्ये । सवृद्धिकमुद्रादौ ॥ भागोरूपकस्यार्द्धवृद्धि: आय: ० शुल्कम् ० उपदावाऽस्मिन्दीयते । भागिकंशतम् ० भागिकाविंशति: । भागाद्यच्चेतिठन् ॥

भागी । त्रि० अंशिनि ॥ यान्हिणि ॥ सम्पृचेत्यादिना ० भजेर्घिनुण् ॥

भागिनेय : । पुं॰ भगिनीपुत्रे । स्वस्रीये ॥ भगिन्या : अपत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ॥

भागिनेयी । स्त्री॰ भगिन्यास्त्वपत्ये। भानजी॰ इ॰ भा॰ ॥ टिड्ढेति ङीप् ॥

भागीरथी । स्त्री॰ गङ्गायाम् ॥ भगीरथस्येयम् । तस्येदमित्यण् । ङीप् ॥

भागुरि : । पुं॰ स्मृतिव्याकरणकर्त्तरिमुनिविशेषे ॥ मार्कण्डेयपुराणप्रसिद्धेमुनौ ॥ कविविशेषे । शतलुम्पके॰ इति जटाधर : ॥

भाग्यम् । न॰ प्राक्तनशुभाशुभकर्म्मणो : । नियतौ । दैवे । दिष्टे । फलोन्मुखी भूतपूर्वदैहिकशुभाशुभकर्म्मणि । जडानामविवेकानामशूराणामपिप्रभो । भागभोग्यानिराज्यानिसन्त्यनीतिमतामपि ॥ भज्यतेऽनेन॰भजतेवा । भज सेवायाम् । ऋहलोर्ण्यत् । चजोरितिकुत्वम् ॥ त्रि॰ भागिके ॥ भागोवह्व्यादिरस्मिन्दीयते । भाग्यंशतम्॰ भाग्याविंशति : । भागात्वर्त्तते॰यत् ॥ भागार्हे ॥ भागमर्हति । दण्डादित्वाद्यत् ॥

भाग्ययोग : । पुं॰ यात्रायोगान्तरे ॥ पञ्चमेसौरविःषष्ठेवर्त्ततेनवमेगुरुः । भाग्ययोगाभिधेयोगेनिर्गच्छेद्वैरिणांसदा ॥

भाग्यवान् । त्रि॰ भाग्ययुक्ते ॥ भाग्यवतांसर्वंश्रेयसेभवति ॥

भाग्याख्या । स्त्री॰ तुष्टिविशेषे ॥ यथा । यातुनप्रकृतेर्नकालान्नाप्युपादानाद्विवेकख्यातिरपितुभाग्यादेव॰अतएवमदालसाऽपत्यानिअतिबालानिमातुरुपदेशमात्रादेवविवेकख्यातिमन्तिमुक्तानिबभूवु : ॰ तस्माद्भाग्यमेवहेतुर्नान्यदित्युपदेशे तुष्टि : साभाग्याख्यातुष्टिर्वृष्टिरुच्यते ॥

भाङ्गीनम् । त्रि॰ भङ्ग्ये । भङ्गाक्षेत्रे ॥ भङ्गायाभवनमृक्षेत्रम्। विभाषातिलमाषोमाभङ्गाणुभ्यइतिपक्षेखञ् ॥

भाजक् । अ॰ शैघ्ये ॥

भाजनम् । न॰ पात्रमात्रे ॥ योग्ये ॥ य : संवादयतेनित्यंयोऽतिवादांस्तितिक्षति । यश्चतस्मोनतपतिदृढंसोऽर्थस्यभजनम् ॥ आढकपरिमाणे इतिवैद्यकपरिभाषा ॥ भाजयति । भाजपृथक्कर्म्मणिल्युट् ॥

भाजित : । त्रि॰पृथक्कृते । विभक्ते । न॰भागे ॥

भाजी । स्त्री॰ आत्रायाम् । पक्वायाम् ॥ जानपदेतिङीष् ॥

भाज्य : । त्रि० भागार्हे । भाजनीये ॥

भाटक : । पुं० न० व्यवहारार्थं दत्त गृहशकटादिलभ्यधने । भाडा० इ० भा० ॥

भाट्ट : । पुं० आत्मनश्चिदचिद्रूपत्व-वादिनिभट्टाचार्यमतानुसारिणि-मीमांसके ॥ गूढं चैतन्यमुत्प्रेक्ष्य द्रव्यबोधस्वरूपताम् । आत्मनोभ्युवतेभाट्टाश्चिदुत्प्रेक्षोत्थितस्मृतेः ॥ जडोभूत्वातदाऽस्वाप्समितिजाड्यस्मृतिस्तदा । विनाजाड्यानुभूतिंनकथंचिदुपपद्यते ॥ द्रष्टुर्दृष्टेरलोपश्चश्रुतः सुप्तौततस्त्वयम् । अ-प्रकाशप्रकाशाभ्यामात्माखद्योतव-द्युतः ॥

भाण : । पुं० नाटकादिदशरूपकान्तर्गतरूपकविशेषे ॥

भाण्ड : । पुं० गर्द्दभाण्डवृक्षे ॥

भाण्डम् । न० पात्रे । घटकर्कादि-भाजनमात्रे ॥ पण्यद्रव्ये । वणि-ङ्मूलधने ॥ भूषायाम् । भूषणे ॥ अश्वभूषायाम् । तुरङ्गाणांमण्डने ॥ नदीकूलद्वयमध्ये ॥ भण्यते । भणशब्दे । अमन्ताड्डः । ॥ भणतिवा । डः । प्रज्ञाद्यण् ॥ यद्वाभन्दते । भदिकल्याणे सुखे च । अच् । पृषोदरादिः ॥ भाण्डवृक्षौ । भंडीआ० इ० भा० ॥

भाण्डपुटः । पुं०नापिते ॥ भाण्डे-पुटाः यस्यसः ॥

भाण्डपुष्प : । पुं० सर्पविशेषे । कौकुटिकन्दले ॥

भाण्डागारम् । न० गृहविशेषे । धन्नादिद्रव्याणांगृहे ॥ भाण्डानामागारम् ॥ धनागारे ॥

भाण्डागारिक : ॥ त्रि० भाण्डागारे-नियुक्ते । भण्डारी०इ०भा० ॥ अगारान्ताट्ठन् ॥

भाण्डागारी । त्रि० भाण्डारिणि । भाण्डागारवति ॥ भाण्डागारमस्या-स्ति । इनिः ॥

भांडारी । पुं० भांडागाराध्यक्षे । स्वनाम्नैवप्रसिद्धे ॥ यथा क्षुधितस्तृषितः कामीविद्यार्थी कृषिकारकः । भांडारीचप्रवासीचसप्तसुप्तान्प्रबोधयेत् ॥

भाण्डि : । पुं० नापितक्षुराद्याधारे ॥

भाण्डिल : । पुं०) नापिते ॥

भाण्डिवाह : । पुं०)

भाण्डीर : । पुं० वटवृक्षे ॥ व्रजमण्डलान्तरेषोडशवटवनमध्ये द्वितीयव-टवने ॥

भातम् । न० प्रभाते ॥ भा० । क्तः । दीप्तौ ॥ त्रि० तद्वति ॥

भाति : । स्त्री० शोभायां ॥

भातु : । पुं० आदित्ये । सूर्ये ॥ भाति । भादीप्तौ । कमिगमीतितुः ॥

भाद्र : । पुं० नभस्ये । प्रौष्ठपदे । भा

द्रपदेमासि ॥ भाद्रीपौर्णमास्यस्मिन् । सास्मिन्पौर्णमासीत्यण् ॥ अत्रजातस्यफलम् । नभस्यमासिखलु जन्मयस्यधीरोमनोज्ञस्ववराङ्गनानाम् । रिपुप्रमाथीकुटिलोऽतिमर्मप्रपन्नभर्त्तासभवेत्सहास : ॥ अत्रगो: प्रसवेनारद : । भानौसिंहगते चैवयस्यागो : सम प्रसूयते । मरणंतस्यनिर्दिष्टं षड्भिर्मासैर्नसंशयः ॥ प्रसूतांतत्क्षणादेवतांतांगांविप्रायदापयेत् । पश्चाच्छान्तिं प्रकुर्वीतशान्तिशास्त्रोक्तवर्त्मनेति ॥

भाद्रपद : । पुं० वर्षर्तुद्वितीयमासि । भाद्रे ॥ भद्रपदाभिर्युक्तापौर्णमास्यस्मिन् । सास्मिन्पौर्णमासीत्यण् ॥

भाद्रपदा । स्त्री० प्रोष्ठपदासु । भद्रपदासु । पूर्वभाद्रपदानक्षत्रे० उत्तरभाद्रपदानक्षत्रेच ॥ भद्रमेव० ॥ भाद्रम् । भाद्रं पदंयासां०ता : ॥

भाद्रमातुर : । पुं० सतीतनये ॥ भद्रमातुरपत्यम् । मातुरुत्सङ्ख्यासम्भद्रपूर्वाया : ॥

भानम् । न० आभासे ॥ प्रतीतौ ॥ प्रकाशे । साक्षात्कारे ॥ नहिभानादृतेसत्त्वं नर्तेनानंचितोऽचित : । चित्सर्वं दीपिना ध्यासादृतेतेनाद्वयः ॥ भाति । भा० । ल्युट् ॥

भानु : । पुं० किरणे । मयूखे । अंशौ । करे ॥ रवौ । सूर्ये । हंसे । सहस्रांशौ ॥ दिने ॥ भाति । भा० । दाभाभ्यांनु : ॥ यद्वा : भाति० चतुर्द्दशभुवनमध्ये अग्न्यादिस्वयंप्रकाशेभ्य : अधिकंदीप्यतेवा । पूर्ववत् ॥ अर्कवृक्षे ॥ प्रभौ ॥ राजनि ॥ वृत्तार्हत्पितृविशेषे ॥

भानु : । स्त्री० भानुमत्याम् ॥

भानुफला । स्त्री० रम्भायाम् । कदल्याम् । भानुरिवफलान्यस्या : अजादि : ॥

भानुमान् । पुं० सूर्ये ॥ भानवोविद्यन्तेऽस्य । मतुप् ॥ त्रि० दीधितियुक्ते । सकिरणे ॥

भानुमती । स्त्री० विक्रमादित्यनृपस्य पत्न्याम् ॥ यथा । देवगुरो :प्रसादेनजिह्वाग्रेमेसरस्वती । तेनाहंनृपजानामिभानुमत्यास्तिलंयथेतिवररुचि:

भानेमि : । पुं० गभस्तिहस्ते । सूर्ये ॥

भाभ. । त्रि० नक्षत्रकान्तौ ॥ भस्याभेवाभायस्यरस : ॥

भाम : । पुं० क्रोधे ॥ रवौ ॥ दीप्तौ रुचौ ॥ पूज्ये ॥ भगिनीपतौ ॥ यथा । अहोभगिन्याहोभामममयावंचितपापमना । पुरुषादद्रवापत्यं सुहृदोहिंसिता:सुता:॥भाति । भा० अर्तिस्तुसुहुसृधृक्षिक्षुभायावापदियक्षिनीभ्योमन्निति मन् ॥ भामते । भामक्रोधे । अच्वा

भामक : । पुं० भगिनीपतौ ॥ स्वार्थे क : ॥

भामा । स्त्री० कोपनायांयोषिति ॥ सत्यभामायाम् । विनापिप्रत्ययमितिपूर्वपदलोप : ॥

भामी । त्रि० क्रोधिनि ॥

भामिनी । स्त्री० कोपनायाम् ॥ यत्र ग्रं भामते । भाम० । आवश्यके णिनि : । यद्वादित्वाणिनिर्वा ॥ स्त्री मात्वे ॥

भामिनीविलास : । पुं० जगन्नाथमिश्रपण्डितराजकृते विलासचयात्मके ग्रन्थविशेषे ॥

भार : । पुं० वीवधे ॥ विष्णौ । विंशतितुलापरिमाणे । पलानांद्विसहस्रे । अष्टसहस्रतोलकात्मके ॥ द्विशूर्पा गोण्युदाहृता ॥ तामेवभारंजानीयाद्द्वाहोभारचतुष्टयम् ॥ भ्रियते । भृञ् भरणे । अकर्त्तरि चकारकेसंज्ञायामितिघञ् ॥

भारंड : । पुं० उत्तरकुरुदेशजशकुनपक्षिणि ॥

भारत: । पुं० छागवाहने । वह्नौ ॥ नटे ॥ भरतस्यमुने : शिष्य : । अण् ॥ भरतात्मजे ॥ भरतवंशोद्भवे ॥ महाकुलप्रसूते ॥ भरतस्यराज्ञोयम् । तस्येदमित्यण् ॥ सङ्ख्यामविशेषे ॥ भरतायोद्धारोऽस्यसङ्ख्यामस्य । सङ्ग्रामेप्रयोजनयोद्धृभ्यइत्य ण् ॥ त्रि० ग्रामनिरते ॥ भारता नम् ० तत्ररत : ॥

भारतम् । न० व्यासप्रणीतलक्षश्लोकात्मकमहाभारतसंज्ञके० इतिहासे ॥ तस्यश्रवणादिफलंयथा । भारतं शृणुयान्नित्यं भारतं परिकीर्त्तयेत् । भारतं भवने यस्यतस्यहस्तगतोजय : ॥ योगोशतं कनकशृङ्गमयं ददातिविप्रायवेदविदुषे चबहुश्रुताय । पुण्याञ्चभारतकथांशृणुयाच्चनित्यं तुल्यं फलं भवतितस्यचतस्यचैव ॥ नवनीतं यथादध्नोद्विपदांब्राह्मणोयथा । ह्रदानामुदधि: श्रेष्ठोगौर्वरिष्ठाचतुष्पदाम् । यथैतानीतिहासानांतथाभारतमुच्यते ॥ यश्चैनं श्रावयेच्छ्राद्धे ब्राह्मणान्पादमंतत : । अक्षय्यमन्नपानं वै पितॄंस्तस्योपतिष्ठते ॥ इतिहासपुराणाभ्यांवेदं समुपबृंहयेत् । बिभेत्यल्पश्रुताद्वेदोमामयं प्रहरिष्यति ॥ कार्ष्णं वेदमिमं विद्वान्श्रावयित्वार्थमश्नुते । भ्रूणहत्याकृतञ्चापिपापं जह्यादसंशयम् ॥ इति ॥ जम्बूद्वीपनवमांशेवर्षविशेषे ॥

भारतवर्ष : । पुं० न० जम्बूद्वीपस्य नववर्षान्तर्गतवर्षविशेषे । यथा । हिमाद्रेर्दक्षिणं वर्षं भरतायददौपिता । तस्माच्चभारतं वर्षं तस्यनाम्नामहात्मन : ॥ तस्यनवभागाग्यथा

:भारतवर्ष :

भारतस्यास्यवर्षस्यनवभेदान्निबोध मे । समुद्रांतरितास्ते यास्त्वगम्याः परस्परम् ॥ इन्द्रद्वीपः कशेरुमता स्त्रपर्णोगभस्तिमान् । नागद्वीपस्तथा सौम्योगान्धर्वोवारुणस्तथ ॥ अयन्तु नवमस्तेषांद्वीपः सागरसंवृतः ।योजनानांसहस्रंवैद्वीपोयंदक्षिणोत्तरात् ॥ पूर्वेकिरातायस्यान्ते पश्चिमेयवनाःस्मृताः । ब्राह्मणाः क्षत्रियावैश्याः शूद्राश्चान्तःस्थिताद्विज ॥ इज्यायुद्धवणिज्याद्यैः कर्मभिः भक्तपावनाः । तेषांसंव्यवहारश्चएभिः कर्मभिरिष्यते ॥ स्वर्गापवर्गप्राप्तिश्चपुण्यंपापंचवैतथा । महेन्द्रोमलयः सह्यः शुक्तिमानृक्षपर्वतः ॥ विन्ध्यश्चपारियात्रश्चसप्तैवात्रकुलाचलाः । तेषांसहस्रशश्चान्येभूधरायेसमीपगाः ॥ विस्तारोच्छ्रायिणोरम्याविपुलाश्चित्रसानवः । कोलाहलः सवैभ्राजोमन्दरोदर्दुराचलः ॥ वातन्धमोवैद्युतश्चमैनाकः सुरसस्तथा । तुङ्गप्रस्थोनामगिरिर्गोधनः पांडुराचलः ॥ पुष्पवोर्यजयन्तो चरैवतोर्बुदएवच । ऋष्यमूकः सगोमन्तः कूटशैलः कृतः सरः ॥ श्रीपर्वतश्चकोरश्चशतशोन्येऽल्पपर्वताः । तैर्विमिश्राजनपदाम्लेच्छाआर्याश्चभागशः । तैः पीय

भारतवर्षः

न्ते सरिच्छ्रेष्ठायास्ताः सम्यङ्निबोधमे । गङ्गासरस्वतीसिन्धुश्चंद्रभागातथापगा । यमुनाचशतद्रुश्चवितस्तैरावतीकुहूः । गोमतीधूतपापाचबाहुदाचदृषद्वती ॥ विपाशादेविकावंचुर्विशालागण्डकीतथा ।कौशिकीचापराविप्रहिमवत्पादनिःसृताः ॥ वेदस्मृतिर्वेतसिनीरात्रिघ्नीसिन्धुरेवच । वेणाचस्यन्दनाचैवसदानीरामहीतथा ॥ पाराचर्मण्वतीलूपीविदिशावेत्रवत्यपि । शिप्राह्यवन्तीचतथापारिपात्राश्रयाः स्मृताः ॥ शोणोमहानदश्चैवनर्मदासुरसाक्रिया । मन्दाकिनीदशार्णाचचित्रकूटातथापगा ॥ चित्रोत्पलाचतमसाकरतोयापिशाचिका । तथान्यापिप्पलाश्रोणीविपाशावञ्जुलानदी ॥ सरोजाशुक्तिमतीमञ्जुलोचिदिवाक्रतुः । ऋक्षपादप्रसूतावैतथान्यावेगवाहिनी ॥ शिप्रापयोष्णीर्निर्विन्ध्यातापीचनिषधावती । वेणावैतरणीचैवसिनीवालीकुमुद्वती ॥ तोयाचैवमहागौरीदुर्गाचान्तःशिवातथा । विन्ध्यपादप्रसूतास्तानद्यः पुण्यजलांशुभाः ॥ गोदावरीभीमरथीकृष्णावर्णातथापगा । तुङ्गभद्रासुप्रयोगावाह्याकावेरीथापगा ॥ सह्यपादविनिष्क्रान्ताइमास्ताः सरिदुत्तमाः ॥

क्रतमालाताम्रपर्णी पुष्पजात्युत्प लावती । मलयाद्रिसमुद्भूतानद्य : शीतजलास्त्विमा : ॥ पितृसोमर्षि कुल्याचइक्षुलाश्चत्रिदिवालया । लाङ्गूलिनीवंशकरामहेन्द्रप्रभवा: स्मृता : ॥ ऋषिकाचकुमारीचमन्दगा मन्दवासिनी । कृपापलाशिनीचैवशुक्तिमत्प्रभवा : स्मृता : ॥ सर्वा : पुण्या: सरस्वत्य : सर्वागङ्गा-समुद्रगा : । विश्वस्यमातर : सर्वा: सर्वा : पापहरा : स्मृता : ॥ अन्या : सहस्रशस्रोक्ता : क्षुद्रनद्यो-द्विजोत्तम । प्रावृट्कालवहा : सन्तिसर्वकालवहास्तया : ॥ मत्स्या : कुशूला : कुल्याश्चकुंतला : काशिकोशला : ॥ अर्बुदाश्चकुलिङ्गाश्चसमकाश्चवृकै : सह । मध्यदेशेजनपदा : प्रायशोमीप्रकीर्त्तिता: ॥ सह्यस्योत्तरेचैवयत्रगोदावरीनदी । पृथिव्यामपिकृत्स्नायां सप्रदेशोमनोरम : ॥ गोवर्द्धनपुरंरम्यंभार्गवस्यमहात्मन : ॥ बाह्लीकावाटधानाश्चआभीरा : कालतोयका : ॥ अपरान्ताश्चशूद्राश्चपह्लवाश्चर्मखण्डिका : । गान्धारायवनाश्चैवसिन्धुसौवीरमद्रका : ॥ शतद्रुदालत्थिा अपारद्राश्चमूषिका : । माठरारघतका : कैकयादशमानिका: ॥ क्षत्रियोपनिवेशाश्चवैश्यशूद्रकुलानि

च । काम्बोजादरदाश्चैववर्बराश्च-ङ्गलौकिका: ॥ चीनाश्चैवतुषारा-श्चपह्लवावाह्यतोदरा : । आत्रेया : सभरद्वाजा : प्रस्थलाश्चदशेरका : ॥ लम्पका : सूनकाराश्चचूलिकाजाङ्गलै : सह । अपधाश्चालिमद्राश्चकिरातानाञ्चजातय : ॥ तामसाहंसमार्गाश्चकाश्मीरास्तङ्गनास्तथा । चूलिकाहुहकाश्चैवऊर्णादार्वास्तथैवच ॥ एतेदेशाह्युदीच्यास्तु॰प्राच्यान्देशान्निबोधमे । अम्बुवाका मुद्गरकाअन्तर्गिरिवहिर्गिरा: ॥ तथाप्रवङ्गावङ्गेयामलदामलवर्त्तिका: ब्रह्मोत्तरा : प्रविजया भार्गवाङ्गेय मर्दका : । प्राग्ज्योतिषाश्चमद्राश्चविदेहास्तामलिप्तका : । मल्लवा-मगधगोमेदा : प्राच्याजनपदा : स्मृता : ॥ अथापरेजनपदादक्षिणापथवासिन : । पाण्ड्याश्चकेरलाश्चैवचोला : कुल्यास्तथैवच ॥ सेतुका मूषिकाश्चैवकुमारावानवासिका: । महाराष्ट्रामाहिषिका: कलिङ्गाश्चैवसर्वश : ॥ आभीरा : सहचैषीकाआटव्याश्चवराश्चये । पुलिन्दाविन्ध्यमालेया वैदर्भादण्डकै : सह ॥ पौरिकामौलिकाश्चैव अश्मकाभोगवर्द्धना : । नैलिका : कुन्तलाश्चान्ध्राउद्भिदानलकारका: ॥ दाक्षिणात्यास्त्विमेदेशा॰ अपरा

न्तान्निबोधमे । सौर्पारकाः का
लनदादुर्गाख्यालीयकैः सह ॥ का
रस्करलोहजङ्घावामेयाराजभद्र-
काः । तोसलाः कोशलाश्चैव च पु
राविदिशास्तथा ॥ तुषाराःसुम्बरा
श्चैवपाटवोनैषधैः सह । पुलिन्दा-
श्चसुशीलाश्चरूपमांसामसैः सह ॥
तथाकुहमिनश्चैवसर्वेचैवकरस्कराः।
मासिकाख्याश्चयेचान्येयेचैवाम्बर-
नर्मदाः ॥ मारुकच्छाः समाहेयाः
सर्वेसारस्वतैः सह । कच्छीयाश्च-
सुराष्ट्राश्चआवन्त्याश्चार्बुदैः सह ॥
इत्येतेह्यपरान्ताश्च शृणुविन्ध्यनिवा
सिनः । मलजाश्चकरूषाश्चमेकला-
श्चोत्कलैः सह ॥ उत्तमर्णादशार्णा
श्चभोजाः किष्किन्धकैः सह ।
अनूपास्तुण्डिकेराश्चवीरहोत्राश्चवन्ता
यः ॥ एतेजनपदाः सर्वे विन्ध्य
पृष्ठनिवासिनः ॥ अतोदेशान्प्रव
क्ष्यामिपर्वताश्रयिणश्चये ॥ निर्हारा
हंसमार्गाश्चकुपथास्तङ्गणाः खशाः
। कुथ्याः प्रावर्णाश्चैवऊर्णादर्वाः
सहूहुकाः ॥ त्रिगर्तामालवाश्चै
वकिरातास्तामसैः सह । कृतत्रे
तादिकश्चात्रचतुर्युगकृतोविधिः ॥
एततुभारतंवर्षंचतुःसंस्थानसंस्थि
तम् । दक्षिणे परतोह्यस्यपूर्वेचपश्चिम
होदधिः ॥ हिमवानुत्तरेणास्यका
र्मुकस्ययथागुणः । तदेतद्भारतं
वर्षंसर्वबीजंद्विजोत्तम ॥ देवत्वममर
रेशत्वंदेवत्वंमर्त्यतांतथा । मृगपश्व
प्सरचरायोनीस्तद्वत्सरीसृपाः ॥ स्था
वराश्चापिसर्वेषामतोब्रह्मन्शुभाशु
भैः । प्रयान्तिकर्मभूर्ब्रह्मन्नान्या
लोकेषुविद्यते । देवानामपिविप्रर्षे
सदैवैषमनोरथः ॥ अपिमानुष्यमा
प्स्यामोदेवत्वात्प्रच्युताः क्षितौ ।
मनुष्याः कुर्वतेतत्तुयन्नशक्यंसुरा
सुरैः ॥ स्वकर्मनिगडग्रस्तैः स्वकर्म
क्षपणोत्सुकैः । नकिञ्चित्क्रियते
कर्मसुखलेशोपबृंहितैः ॥ इतिश्री
मार्कण्डेयपुराणे भारतखण्डवर्णनं
नामाध्यायः ॥

भारतिः । पुं० दशनामसन्न्यासिनां
मध्ये सन्न्यासिविशेषे ॥ यथा । ना
नाशास्त्रेषुयोविद्वान्नानाकर्मविशा
रदः । सदेष्टदेवीभावेनभावयेद्यो
हिवावलाम् । सएवभारतिर्वीरोम
हाज्ञानीजितेन्द्रिय इति ॥

भारती । स्त्री० वचने ॥ सरस्वत्याम् ।
अर्थपरिज्ञानफलाहिभारती गरुधी
धिनिपक्षिविशेषे । भार० इ० गौ०
दे० भा० प्र० ॥ ब्राह्मीमोषधौ ॥
नाट्यवृत्तिप्रभेदे ॥ शृङ्गारेकौशिकी
वीरेसात्वत्यारभटीपुनः । रसेरौद्रे
चबीभत्से वृत्तिः सर्वत्रभारती ॥
भारतीवृत्तिस्तुसंस्कृताप्रायोवाग्व्या
पारोनराश्रयः ॥ विभर्ति । इभृञ

भृमृदृशियजीत्यतच् । ततः प्रज्ञाद्यण्० ङीप् ॥

भारद्वाजः । पुं० बृहस्पतिपुत्त्रे । व्याघ्राटाख्यविहङ्गमे द्रोणाचार्य्ये । ऋषिविशेषे ॥ मङ्गलग्रहे ॥ भारद्वाजस्य गोत्रापत्यम् । विदाद्यञ् ॥ अगस्त्यमुनौ ॥

भारद्वाजी । स्त्री० वनकार्पास्याम् ॥ भरद्वाजस्य मुनेरियम् । तेननिर्म्मितत्वात् । तस्येदमित्यण् । ङीप् ॥

भारभूतिः । पुं० पुण्यस्थानविशेषे ॥ भारभूतौभवेद्भूतिरितिभागवतम् ॥

भारयः । पुं० भरद्वाजपक्षिणि ॥

भारयष्टिः स्त्री० उभयतोबद्धशिक्यस्कन्धवाह्यकाष्ठे । विहङ्गिकायाम् ॥ भारस्ययष्टिः ॥

भारवम् । न० ज्यायाम् । गुणे ॥

भारवाहः । त्रि० भारिके ॥ भारंवहति । वह० । कर्मण्यण् ॥

भारवाहकः । त्रि० भारवहनकर्त्तरि ॥ भारम्वहति । वह० । ण्वुल् ॥ भारस्यवाहकोवा ॥

भारवाहनः । त्रि० उष्ट्रादौभारवाहके ॥ वहेर्ण्यन्तात्कर्त्तरिल्युट् । भारस्यान्नादेर्वाहनः । वाहनमाहितादितिणत्वम् ॥

भारवाहो । पुं० धुर्य्ये ॥

भारवाही । स्त्री० नौल्याम् ॥

भारविः । पुं० किरातार्ज्जुनीयकाव्यकर्त्तरिकविविशेषे । शतलम्ये द्वितिविकाण्डशेषः ।

भारवृक्षः । पुं० काञ्चीनामकगन्धद्रव्ये ॥

भारशृङ्गः । पुं० रुरुनामकहरिणजातौ । बारसिंगा० इ० भा० ॥

भारहरः । पुं० भारिके ॥ हरति । हृञ० । अच् । भारस्यहरः ॥

भारहारः । पुं० भारिके ॥ भारंहरति । हृञ० । कर्म्मण्यण् ॥

भाराक्रान्तः । त्रि० भारवाहे ॥ भारेणाक्रान्तः ॥

भाराक्रान्ता । स्त्री० अत्यष्टिवृत्तिप्रभेदे ॥ भाराक्रान्तामभनरसलागुरुः श्रुतिषड्दर्यैः ॥ यथा । भाराक्रान्तामभतनुरियंगिरीन्द्रविधारणात्० कम्पंधत्तेश्रमजलकणांतथापरिमुञ्चति । इत्यावृण्वन्जयतिजलदस्तनाकुलवल्लवीमंशे घोल्यंस्मरविलसितंविलोक्यगुरुर्हरिः ॥

भारिकः । पुं० भारवाहे ॥ भारोस्तिवाह्यत्वेनास्य । अतइनिठनावितिठन् ॥

भारिः । पुं० सिंहे ॥

भारिटः । पुं० पक्षिविशेषे । श्यामचटके । शैखिरे । कणभक्षके ॥

भारी । पुं० भारवाहके ॥ त्रि० भारपीडिते । भारयुक्ते ॥ भारोऽस्त्यस्य० अस्मिन्वा । इनिः ॥

भारीष्टी । स्त्री० भारवाहिकायाम् ॥
भार्गवः । पुं० गजे । मतङ्गजे ॥ धन्विनि । धानुष्के ॥ शुक्राचार्य्ये ॥ परशुरामे ॥ भृगोरपत्यम् । ऋष्यण् । बहुत्वे० तस्य अत्रिभृगुकुत्सवसिष्ठगोतमाङ्गिरोभ्यश्चेति० लुकि० भृगवः ॥
भार्गवाः । पुं० भू० भारतवर्षमध्ये प्राच्यदेशान्तर्गतदेशविशेषे ॥
भार्गवप्रियः । पुं० हीरके ॥ शुक्राधिष्ठातृदेवताकत्वात् ॥
भार्गवी । स्त्री० पार्वत्याम् ॥ श्रियि ॥ कृष्णदूर्वायाम् ॥ श्वेतदूर्वायाम् ॥ नद्यन्तरे । भृगोरियम् । तस्येदमित्यण् ० ङीप् ॥
भार्गी० । स्त्री० ब्राह्मणयष्टिकायाम् । फञ्ज्याम् । भारङ्गी० इ० भा० ॥ यथा । भार्गीरूक्षाकटुस्तिक्तारुच्योष्णापाचनीलघुः । दीपनीतुवरागुल्मरक्तन्नाशयेद्ध्रुवम् । शोथकासकफश्वासपीनसज्वरमारुतान् ॥ भर्जनम् । भ्रस्जपाके । घञ् । भ्रस्जो रोपधयोरमन्यतरस्याम् ० इतिरमागमः । चजोरितिकुत्वम् ॥ भृज्जोभर्जनेवा । घञ् । भर्गीस्त्यस्याः । ज्योत्स्नादिभ्यउपसङ्ख्यानमित्यण् । ङीप् ॥
भार्ङ्गी । स्त्री० वनाकार्पास्याम् ॥
भार्य्यः । त्रि० भरणीये ॥ भृ० डुभृञ्० भृञोऽसंज्ञायाम् । ण्यत् ॥
भार्य्या । स्त्री० जायायाम् । द्वितीयायाम् । पाणिगृहीत्याम् ॥ साभार्य्यायाप्रियंब्रूयात्सपत्नीयस्तुजीवति । सजीवतिगुणोयस्यधर्मोयस्यसजीवति गुणधर्मविहीनोयोनिष्फलंतस्यजीवनम् । भ्रातुर्ज्येष्ठस्यभार्य्यायागुरुपत्न्यनुजस्यसा । यवीयसस्तुयाभार्य्यास्नुषाज्येष्ठस्यसास्मृता ॥ भर्याकान्त्याभार्य्या ॥ भर्त्तुंयोग्या । डुभृञ्० भृञस्संज्ञायाम् । ऋहलोर्ण्यत् । टाप् ॥
भार्य्याटः । पुं० अन्यार्थस्त्रीदातरि ॥
भार्य्याटिकः । पुं० स्त्रीजिते ॥ हरिणान्तरे ॥ मुनिभेदे ॥
भार्य्यापती । पुं० सह्योक्त्याजायापत्योः । दम्पत्योः ॥ भार्य्याचपतिश्चतौ । राजदन्तादिः । नित्यद्विवचनान्तोयम् ॥
भार्य्यारुः । पुं० शैलविशेषे ॥ मृगप्रभेदे ॥ क्रौडयापरभार्य्यायांपुत्रोत्पादके ॥
भालम् । न० महसि । तेजसि ॥ ललाटे ॥
भालदर्शनम् । न० सिन्दूरे ॥
भालदृक् । पुं० शिवे । भाललोचने ॥
भालाङ्कः । पुं० करपत्रे । क्रकचे

॥ शाकविशेषे ॥ रोहितमत्स्ये ॥ महालक्षणसम्पन्नपुरुषे ॥ कल्पे ॥ हरे ॥
भालुकः । पुं० ऋच्छे । भल्लूके ॥ भलति । भलहिंसायाम् । बाहुलकादुः । संज्ञायां कन् । प्रज्ञाद्यण् ॥
भालूकः । पुं० भालुके ॥ भलते । भलपरिभाषणादौ । उलूकादित्वात् साधुः । प्रज्ञाद्यण् ॥
भाल्लवेयः । पुं० इन्द्रद्युम्ननामनि ऋष्यन्तरे ॥ भल्लवेरपत्यम् भाल्लविः । तस्यापत्यम् । शुभादेराकृतिगणत्वात् ढक् ॥
भाल्लुकः । पुं० भल्लूके ॥)
भाल्लूकः । पुं०)
भावः । पुं० सत्तायाम् । सत्त्वे ॥ परमार्थसत्तारूपे ॥ स्वभावे ॥ मानसधर्मे ॥ उपसनोपायसाधके ॥ सचोक्तः श्रीमहानिर्वाणतन्त्रे । पशुवीरदिव्यभावादेवतामन्त्रसिद्धिदा इति ॥ तत्रापि । पशुभावः कलौ नास्तिदिव्यभावोपिदुर्लभः । वीरसाधनकर्माणिप्रत्यक्षाणिकलौयुगे इति ॥ अपिच । शृणुभावत्रयं देवि दिव्यवीरपशुक्रमात् । दिव्यस्तु देववत्प्रायोवीरश्चोद्धतमानसः ॥ सत्यत्रेताद्वापर्यन्तं दिव्यभावविनिर्णयः । त्रेताद्वापरपर्यन्तं वीरभावप्रतीरितम् ॥ मद्यं मत्स्यं तथा मांसं मुद्रां मैथुनमेवच । श्मशानसाधनं भद्रे चितासाधनमेवच । एतत्ते कथितं सर्वं दिव्यवीरमतं प्रिये ॥ दिव्यवीरमतं नास्तिकलिकाले सुलोचन इतिकालीविलासतन्त्रम् ॥ अभिप्राये ॥ आत्मनि ॥ चेष्टायाम् ॥ प्रकृतिजन्यबोधविषयप्रकारे ॥ क्रियायाम् ॥ लीलायाम् ॥ पदार्थे ॥ विभूतौ ॥ नाट्योक्त्या विदुषि । बुधे ॥ जन्तौ ॥ मानसविकारे० रत्यादौ ॥ योनौ ॥ उपदेशे ॥ शृङ्गारादिकारणे ॥ शब्दप्रवृत्तिहेतौ ॥ गौरविते ॥ अभिनयान्तरे ॥ धात्वर्थे ॥ संसारे ॥ भवने । भावनायाम् । चिन्तने ॥ सद्भावे ॥ परमार्थतत्त्वाग्रहरूपे प्रेम्णि ॥ भक्तौ । अनुरागे ॥ तत्तादात्म्ये ॥ भू० विभाषाग्रहइत्यत्र० भवतेश्चेति० काशिकावचनात् : ॥ भावयतिकरोतिरसान् । भावयति० परिभावयतिवा । पचाद्यच् ॥ भवनं वा । श्रिणीभुवोनुपे तिघञ् वा ॥ भावावुद्धिगुणाधर्मज्ञानवैराग्यभूतयः । सात्त्विकाव्यत्यये नैते राजसतामसाः ॥ धर्मज्ञानवैराग्यैश्वर्याख्या बुद्धिगुणाः० भाव संज्ञया निर्दिष्टयाः । एतेचभावतात्त्विकाबोद्धव्याः । व्यत्यये

न० रागमुत्सृज्यवैराग्यविवर्जितास्तामसाः। अधर्माज्ञानैश्वर्यरूपाः० अवैराग्यलक्षणस्तुभावोराजसइत्यर्थः। धर्मादिभिरन्विताबुद्धिस्तदन्वितं सूक्ष्मशरीरमित्युक्तम्। भावयन्त्यियतोलिङ्गंतेनभावाइतिस्मृताः॥ सचसात्त्विकादिभेदात्त्रिविधः। तत्र० सात्त्विकः शमदमादिरूपः राजसोहर्षदर्पादिरूपः० शोकमोहादिरूपस्तुतामसः। बाह्याध्यात्मिकभेदाद्द्विविधश्चयथासाध्यसाधनतयास्थितोबाह्यःसुखदुःखज्ञानंरागश्चैवमाकारआध्यात्मिकः॥ विभावःस्थायिसंज्ञश्च संचारीतिपञ्चतेभावभेदाः प्रकीर्त्तिताः। अष्टमवत्सरे॥ बहुक्षीरास्तथागावोधान्यञ्चबहुवत्सरम्। जायन्तेसर्वशस्यानिभावेवर्षेवरानने॥ ८ नवयष्टयांशयनादिव्यापारचेष्टासुतन्वादिवतदशसु॥ स्त्रीणांयौवनकालेस्वभावजाष्टाविंशत्यलङ्कारन्तर्गतांगजप्रथमालङ्कारे॥ यथा। यौवनेसत्त्वजास्तासामष्टाविंशतिसङ्ख्यकाः॥ अलङ्कारास्तत्रभावहावहेलास्त्रयोऽङ्गजाः। तत्र भावोयथा। निर्विकारात्मकेचित्तेभावःप्रथमविक्रिया। जन्मतःप्रभृतिनिर्विकारेमनसि० उद्बुद्धमात्रोविकारोभावः। यथा। सएवसुरभिःकालःसएवमलयानिलः। सैवेयमबलाकिन्तुमनोन्यदिवदृश्यतइति॥ प्रतिक्षणपरिणामिनःसर्वेभावाऋतेचिच्छक्तेः॥

भावकः। पुं० भावे। मानसविकारे॥ त्रि०सत्ताश्रये॥

भावकरणम्। न०अभिप्रायस्यसूचने॥ तत्रभावज्ञः। त्रि० अभिप्रायज्ञे॥

भावतः। त्रि० भवदीये। भावत्के॥ भवतोऽयम्। भवतष्ठक्छसावित्यत्रवृद्धादित्यनुवृत्तेःशत्रन्तादणेव॥

भावत्कः। त्रि० भवदीये॥ भवतामयम्। भवतष्ठक्छसाविति० ठक्। इसुसुक्तान्तात्कः॥

भावनः। पुं० परमेश्वरे॥ सर्वेषांभोक्तृणांफलानिभावयतिउत्पादयतीतिव्याख्यानात्भवतेर्ण्यन्तात्ल्युट्। न० कल्पने॥ भावनायाम्॥ भावनस्तुननाध्यानेपर्यालोचेऽधिवासने॥ भव्ये। चालता द्रु० गौ० टे० भा० प्र० फलविशेषे॥

भावना स्त्री० ध्याने॥ पर्यालोचे॥ अधिवासने॥ कल्पनायाम्॥ संस्कारे॥ भावनानामभवितुर्भवनानुकूलोभावयितुर्व्यापारविशेषः सा द्विधा। शब्दभवना०। अर्थभावना चेति॥ भाव्यस्यविषयान्तरपरिहारार्थंतस्यपुनःपुनर्निवेशने। निदिध्यासनात्मिकायांविजातीयप्रत्यया

न्तरितसजातीयप्रत्ययप्रवाहरूपा याम् ॥ भावनातिङ्प्रत्ययवाच्येति मीमांसकाः ॥ उत्पादनाय म् ॥ ० उत्पत्त्यर्थाद्भवतेर्ण्यन्तात् ० युच् ॥ त्रिविधाभावनायथा । त्रिविधाभावनाविप्रविश्वमे तन्निबोधमे । ब्रह्माख्याकर्मसंज्ञाच तथाचैवोभयात्मिका ॥ ब्रह्मभावात्मिकाह्येकाकर्मभावात्मिकापरा । उभयात्मिकातथैवान्यात्रिविधाभावभावना ॥ सनन्दनादयोब्रह्मभावभावनयायुताः । कर्मभावनयाचान्ये देवाद्याः स्थावराश्चराः ॥ हिरण्यगर्भादिषुचब्रह्मकर्मात्मिकाद्विधा । बोधाधिकारयुक्तेषुविद्यतेभावभावना ॥ इति विष्णुपुराणे ६ अंशे ७ अध्यायः ॥ त्रिविधभावनाश्रयजीवात्मकत्वात्तदुपचारेणत्रिविधाभावनेत्युच्यते। एतद्विहरेः स्थूलंरूपम् । अतः पररूपप्राप्त्युपायत्वात् ० तत्रप्रथमंमनः सम्भार्यमितिभावः । भावनानाम ज्ञानविशेषजावासना । तांत्रिविधामपिसंज्ञामादिशति ० ब्रह्माख्येति । तामेवविषयवैविध्येनविविनक्ति ० ब्रह्मभावनात्मिकेति ॥ । भावभावना ० भावोवस्तु ० तद्विषयाभावनात्रिविधा । तत्रवयंब्रह्मेवभावयामः । वयंकर्मैवकुर्मः । वयन्तूभयमिदमनुसन्दध्मइत्येवंत्रिविधाभावना । भावनायुक्तान्जीवानुदाहरति ० सनन्दनादयइतिद्वाभ्याम् । इतितट्टीका ॥

भावबोधकः । पुं० अनुभावे ॥ भावस्यरत्यादेर्बोधकः सूचकोगुणः क्रियादिरनुभावः । अनुभाव्यतेप्रतीतियोग्यतांनीयतेरत्यादिरनेनेति ० अनुभावः । घञ् ॥ तत्तदैरनुभावाः लोचनचातुर्यभ्रूक्षेपादयः । हासश्च कपोलाकुञ्चनाः ० नासोत्फुल्लनादयोऽनुभावाः ० एमन्यत्रानुमन्तव्यम् ।

भावरूपम् । न० दृश्ये ॥

भाववृत्तः । पुं० ब्रह्मणि । भावः सृष्टिः ० तत्रवृत्तः प्रवृत्तः ॥

भाववृत्तिः । स्त्री० घटाद्याकारवृत्तौ ।

भावशुद्धिः । स्त्री० अन्तःकरणशुद्धौ ॥ कलिकल्मषयुक्तानांसर्वदास्थिरचेतसाम् । निद्रालस्यप्रसक्तानां भावशुद्धिः कथंभवेत्इतिमहानिर्वाणतन्त्रं ॥

भावसंशुद्धिः । स्त्री० हृदयस्यकामक्रोधलोभादिमलनिवृत्तौ पुनरशुद्ध्युत्पादराहित्येनसाम्यत्वेनधिशिष्टायाम् ॥ परैः सहव्यवहारकाले मायाराहित्ये ॥

भावसरोरुहम् । न० हृदयकमले ॥

भावाटः । पुं० भावके ॥ साधुनिवेशे ॥ कामुके ॥ नटे ॥

भावानुगा । स्त्री० छायायाम् ॥

भावार्थ : । पुं० सत्तारूपे । परमार्थे ।
भावालीना । स्त्री० छायायाम् ।
भावात : । त्रि० विश्ववातरि ॥ भावा
न्० अवति । अव० । कर्मण्यण् ॥
भावावबोध : । पुं० अभिप्रायपरिज्ञा
ने ॥ यथा । भावावबोधविहितोन
दुनोतिदोषइति ॥
भाविकम् । न० अलङ्कारविशेषे ॥ यथा
। प्रत्यचाइवयङ्गावा : क्रियन्तेभूत
भाविन : । तद्भाविकम् ॥ भूताश्च
भाविनश्चेतिद्वन्द्व : । भाव :
कवेरभिप्रायोऽस्तीति० भाविकम्
। उदाहरणम् । आसीदञ्जनमत्रे
तिपश्यामितवलोचने । भाविभूष
णसम्भारांसाचात्कुर्वेतवाकृतिम् ॥
अत्राद्यभूतस्य० द्वितीयेभाविनोद
र्शनम् ॥
भावित : । त्रि० वासिते । संस्कृते ।
याहितलिङ्ग्यादिगन्धेव्यञ्जनादौ
॥ प्राप्ते ॥ चिन्तिते ॥ भाव्यतेस्म ।
भूप्राप्तौ । आधृषाद्वेतिवाणिजन्त :
। क्त : ॥ भुवोवकल्कनइतिण्यन्ता-
त्०क्तौवा ॥ संपादितेशुद्धे ॥
भाविततत्वम् । न० संसकृतत्वे ॥
भावितात्मा । त्रि० शुद्धचित्ते ॥
भावित्रम् । न० त्रैलोक्ये ॥ भवति ।
भू० । भूवादिगृभ्योणित्रल् ॥
भावी । त्रि० भविष्यति ॥ भविष्यत्का
ले । वर्त्तमानप्रागभावप्रतियोग्यु-
त्पत्तिके ॥ भू० । भुवश्चेति०इनि-
णित् ॥ भवितुंयोग्ये ॥
भाविनी । स्त्री० नारीविशेषे ॥ भाव :
शृङ्गारचेष्टाविशेषोविद्यतेऽस्या : ।
अतइनि : । ङीप् ॥ वर्त्तमानप्रा-
गभावप्रतियोगिन्याम् ॥
भावुक : । पुं० नाट्योक्त्याभगिनीप
तौ ॥ न०भविके । कल्याणे । म-
ङ्गले । शुभे ॥ शीलम् । भूप्राप्तौ ।
लषपतपदेत्यु०कञ् ॥ त्रि०मङ्गल-
वति ॥ रसविशेषभावनाचतुरे ।
उत्पत्तिशीले । भवनाश्रये ॥ भवति
य : । कर्त्तरि०उकञ् ॥
भाव्यम् । त्रि० कार्ये ॥ विभावनीये ॥
भवितव्ये ॥ भवति । भू० । बाहु
लकात्कर्त्तरिण्यत् । यथा । कृत-
स्यकरणंनास्तिदैवाधिष्ठितकर्म्मण:
। भावीत्यवश्यंयद्भाव्यंतचव्रह्माप्य-
बाधक : ॥ इति ॥ न०अवश्यभवि
तव्ये ॥ ओरावश्यके । इतिण्यत् ॥
साध्ये ॥ भावयतीतिभवतेर्ण्यन्ता
त्कर्म्मणियत् ॥
भाषणम् । न० कथने ॥ यथा । सं
लापोभाषणमिति ॥ भाषव्यक्तायां
वाचि । ल्युट् ॥ नर्मच्छाशुच्यधा
र्मिकै : सहसम्भाषेत ॥
भाषा । स्त्री० व्याहारे । उक्तौ । वच
ने ॥ भाष्यतेप्रयोज्यप्रयोजकवृद्ध
व्यवहारेणप्रयुज्यते । भाष० । गु

रीस्त्रीत्यप्रत्ययः । टाप् । शास्त्रीया ष्टादशभाषायथा । संस्कृता१ प्राकृता २ उदीची ३ महाराष्ट्री ४ मागधी ५ मिश्रार्द्धमागधी ६ शकाभीरी ७ अवन्ती ८ द्राविडी ९ ओड्रीया १० पाश्चात्या ११ प्राच्या १२ वाह्लिका १३ रन्तिका १४ दाक्षिणात्या १५ पैशाची १६ आवन्ती १७ शौरसेनी १८ । एतासांलक्षणोदाहरणानिप्राकृतलङ्केश्वरव्याकरणे द्रष्टव्यानि ।। अथभाषाविभागः । पुरुषाणामनीचानांसंस्कृतंस्यात्कृतात्मनाम् । शौरसेनीप्रयोक्तव्यातादृशीनाञ्चयोषिताम् ॥ आसामेवतु गाथासु महाराष्ट्रीं प्रयोजयेत् । अत्रोक्तामागधीभाषा राजान्तःपुरचारिणाम् । चेटानांराजपुत्राणांश्रेष्ठिनांचार्द्धमागधी । प्राच्या विदूषकादीनांधूर्त्तानांस्यादवन्तिका ॥ योधनागरिकादीनांदाक्षिणात्याहिदीव्यताम् । शकाराणांशकादीनांशाकारींसम्प्रयोजयेत् ॥ वाह्लीकभाषादिव्यानांद्राविडीद्रविडादिषु । आभीरेषुतथाभीरीचाण्डालीपुक्कसादिषु ॥ आभीरीशावरी चापिकाष्ठपत्रोपजीविषु ॥ तथैवाङ्गारकारादौपैशाचीस्यात्पिशाचवाक् । चेटीनामप्यनीचानामपि स्याच्छौरसेनिका ॥

बालानांषण्डकानांचनीचग्रहविचारिणाम् । उन्मत्तानामातुराणांसैव स्यात्संस्कृतंक्वचित् ॥ ऐश्वर्येण प्रमत्तस्यदारिद्र्योपस्कृतस्यच । भिक्षुबन्धधरादीनांप्राकृतंसम्प्रयोजयेत् ॥ संस्कृतंसम्प्रयोक्तव्यंलिङ्गिनीषूत्तमासुच । देवीमन्त्रिसुतावेश्यास्वपिकैश्चित्तथोदितम् ॥ यद्देशंनीचपात्रन्तुतद्देशंतस्यभाषितम् । कार्यतश्चोत्तमादीनांकार्योभाषाविपर्ययः ॥ योषित्सखीबालवेश्याकितवाप्सरसांतथा । वैदग्ध्यार्थंप्रदातव्यंसंस्कृतञ्चान्तरान्तरा ॥ एषामुदाहरणान्याकरेषुबोद्धव्यानि । भाषालक्षणानिभाषार्णवे ॥ इतिसाहित्यदर्पणे ६ परिच्छेदः ॥ संस्कृतंप्राकृतंभूतभाषाऽपभ्रंशिकागिरः । नाटकेनियताःशस्ताएताभाषास्सात्त्वहाः ॥ भाषाविभाषाभेदेनप्राकृतन्तुचतुर्दश ।मागध्यवन्तिकाप्राच्याशौरसेन्यर्द्धमागधी ॥ बाह्लीकादाक्षिणात्याचभाषाःसप्तचप्राकृते ॥ ॥ शकाराभीरचाण्डालशवरद्रविडोड्रजाः । वनौकसीविजातीनांविभाषाः सम्प्रकीर्त्तिताः ॥ कैकेयीशौरसेनी चपाञ्चालमागधी । द्राविडीपांचदेशीचभूतभाषाप्रकीर्त्तिताः ॥ ॥ वैदर्भीमागधीनाटीकाम्बोजीचोपनाभगरी । पाञ्चालीषडपभ्रंशभाषा

स्य दंशभेदतः ॥ इतिसङ्गीतदामोद
रः॥ आसामुदाहरणंमुरारेरनर्घराघ
वे० भवभूतेरुत्तरचरिते० कालिदा
सस्याभिज्ञानशाकुन्तलेऽवलोकनी
यम् ॥

भाषापादः । पुं० चतुष्पाद्व्यवहारा
न्तर्गतप्रथमपादे ॥ तस्यलक्षणंयथा ।
अर्थवद्धर्मसंयुक्तं परिपूर्णमनाकुलम्
। साध्यवद्वाचकपदंप्रकृतार्थानुब
न्धिच ॥ प्रसिद्धमविरुद्धञ्चनिश्चि
तंसाधनक्षमम् । संक्षिप्तं निखिला
र्थञ्चदेशकालाविरोधिच ॥ वर्षर्तुमा
सपक्षाहोवेलादेशप्रदेशवत् । स्थाना
वसथसाध्याख्या जात्याकारवयोयुत
म् ॥ साध्यप्रमाणसङ्ख्यावदात्म
प्रत्यर्थिनामच । परात्मपूर्वजानेक
राजनामभिरङ्कितम् ॥ क्षमालि
ङ्गात्मपीडावत्कथिताहर्तृदायकम्
। यदावेदयतेराज्ञेतद्भाषेत्यभिधीयते
॥ इतिमिताक्षरा ॥ अस्याविवरणं
भाषाशब्दे कल्पद्रुमेद्रष्टव्यम् ॥

भाषितम् । न० वचने । वचसि ॥
यथा । आचारः कुलमाख्यातिव
पुराख्यातिभोजनम् । सन्ततिः पु
ष्णमाख्यातिदेशमाख्याति भाषित
मिति ॥ भाषणम् । भाष० । भावे
क्तः ॥ त्रि० कथिते । उक्ते । अ-
भिहिते ॥ भाष्यतेस्म । भाषि : कर्म
णिक्तः ॥

भाष्यम् । न० चूर्ण्याम् ॥ सूत्रोक्तार्थ
प्रपञ्चके । सूत्रानुकारिभिर्वाक्यैः
सूत्रार्थस्वस्वपदानाञ्चोपवर्णनपरे०
ग्रन्थविशेषे ॥ तथाचभरतः । सूत्रा
र्थोवर्ण्यतेयत्रपदैः सूत्रानुसारिभिः
। स्वपदानिचवर्ण्यन्तेभाष्यं भाष्यवि-
दोविदुरिति ॥ त्रि० कथनीये ॥

भाष्यकारः । पुं० श्रीशङ्कराचार्ये ॥
महाभाष्यकर्त्तरिमुनौ । गोनर्दीये
। पतञ्जलौ । चूर्णिकृति ॥ अहञ्चभा
ष्यकारश्चकुशाग्रीयधियावुभौ । नैव
शब्दाम्बुधेः पारंकिमन्ये जडबुद्ध
यः ॥ भाष्यंकरोति । डुकृञ्० ।
कर्मण्यण् ॥

भाष्यकृत् । पुं० भाष्यकारे ॥

भाः । स्त्री० प्रभायाम् । दीप्तौ ॥
प्रभावे ॥ मयूखे ॥ इच्छायाम् ॥
भासते । भासृदीप्तौ । भ्राजभासेति
क्विप् । भाः० भासौ० भासः ॥

भासः । पुं० प्रभायाम् ॥ विहगविशे
षे । शकुन्ते । गृध्रे ॥ कुक्कुटे ॥
गोष्ठे ॥ व्याप्यव्यापकतादिप्रतिभा
से ॥

भासनम् । न० दीप्तौ ॥ प्रकाशने ॥
स्वतस्तावदिदंजगत्चिज्जडोभयात्म
कंभासते। यद्यपिशब्दस्पर्शादिजडव
स्तुभासनायेवेन्द्रियाणिसृष्टानितथा
पिचैतन्यस्य० चित्तगतव्यवहारस्य०
उपादानतयाचैतन्य पूर्वकमेवजडं

भासते । तथासति ० पश्चाद्भासमानस्यजडस्यप्रथमतोभः समानं चैतन्य मेवभास्वं रूप मिति नि श्चित्य०जडमुपेक्षन्‌चिन्मात्रंचित्ते वासयेद्दितिजीवन्मुक्तिप्रकरणम् ॥

भासन्त : । पुं० भासपक्षिणि । शकुन्ते ॥ सूर्ये ॥ भे । नक्षत्रे ॥ चन्द्रे ॥ त्रि० रम्ये । सुन्दराकारे ॥ भासते। भास्० । तॄभूवहिवसिभासिसाधीति झच्‌षित् ॥

भासन्ती । स्त्री० नक्षत्रे ॥ ङीष् ॥

भासमान : । त्रि० प्रकाशमाने ॥

भासित : । त्रि० प्रकाशिते ॥

भासु : । पुं० सूर्ये ॥

भासुर : । पुं० स्फटिके । वीरे ॥ प्रमाणनिरपेक्षतयेवभासनशीले० आत्मनि ॥ न० कुष्ठौषधे ॥ त्रि० भासनशील । दीप्तियुक्ते ॥ भासते तच्छील : । भास्० । भञ्जभासमिदोघुरच् ॥

भासुरपुष्पा । स्त्री० वृश्चिकाल्याम् ॥

भास्कर : । पुं० आदित्ये । प्रभाकरे ॥ यथा । सदायजन्तियज्ञेनसदा दानंददन्तिच । सदाचशयुभक्ता स्ते नित्यंयेऽर्चन्तिभास्करमितिभविष्यपुराणम् । अग्नौ । वह्नौ ॥ भा : करोति । दिवाविभेतिट : । कस्कादित्वात्स : । तेनविसर्जनीयजिह्वामूलीयौसकारस्यनभवतः वीरे । अर्कवृक्षे ॥ न० सुवर्णे ॥

भास्करक्षेत्रम् । न० प्रयागे ॥

भास्करप्रिय : । पुं० पद्मरागमणौ चुन्नी० इतिकेचित् ॥

भास्करेष्टा । स्त्री० आदित्यभक्तायाम् ॥

भास्मन : । त्रि० भस्ममये ॥ भस्मनो विकार : । अण् । अन्नितिप्रकृतिभावान्नस्तद्धितइतिटिलोपोन ॥

भास्वान् । पुं० सूर्ये ॥ अर्कवृक्षे ॥ दीप्तौ । प्रभायाम् ॥ भास : सन्त्यस्य । तदस्यास्तीतिमतुप् ॥ त्रि० भास्वरे । दीप्तिविशिष्टे । प्रकाशवति ॥

भास्वर : । पुं० दिने ॥ न० कुष्ठौषधौ । कुष्ठ० इ० भा० ॥ त्रि० प्रकाशवति । भासनशीले ॥ भासते० तच्छील: । भास्दीप्तौ । स्थेशभासपिसकसोवरच् ॥

भि : सटा । स्त्री० भिक्षाटायाम् ॥

भिक्षा । स्त्री० भृतौ ॥ याञ्चायाम् । अर्थनायाम् ॥ सेवायाम् ॥ भिक्षितवस्तुनि ॥ अनग्रासमात्राभवेद्भिक्षा तिशातातप : । सम्भवेत्त्वधिकमपिदेयमिति० भिक्षाश्चभिक्षवेदद्याद्विधिवद्ब्रह्मचारिणे ०इत्यत्रकुल्लूकभट्ट : ॥ यदैवयतिब्रह्मचारिणौरूपस्थितिस्तदैव०

भिक्षाशित्त्वम्

। भिक्षादानं कर्त्तव्यम् । यथोक्तं नरसिंहपुराणे । भिक्षाञ्चभिक्षवेदद्यात्परिव्राड्ब्रह्मचारिणे । कल्पितादन्नादुद्धृत्यसव्यञ्जनयुतादपि । अकृतेवैश्वदेवेतुभिक्षौचगृहमागते । उद्धृत्यवैश्वदेवार्थं भिक्षांदत्त्वाविसर्जयेत्इति ॥ पाखण्डानुपक्रम्यब्रह्मपुराणे तेभ्योदेयं गृहाद्बहिरित्यभिहितम् । भिक्षयालक्ष्यतेचर्यापरिग्रहविवर्ज्जिता । किम्भोग्यं परिगृह्णीयात्सर्वं भोग्येषु दोषदृक् । गात्रयात्रामात्रहेतुभिक्षान्नादिव्यतिरिक्तसर्वं भोग्यत्यागोभिक्षाशब्देनलक्ष्यतइत्यर्थः । इयञ्चचर्याविवेकिनामतिसुलभेत्याह । किम्भोग्यमिति । यथाहुः । भिक्षाहारोनिराहारोभिक्षानैवप्रतिग्रहः । असतोवासतोवापिसोमपानंदिनेदिने ॥ भिक्षाप्राणस्यरक्षार्थंकन्याशीतनिवारिणी । अचलाकेशवेभक्तिर्विभवैः किम्प्रयोजनम् ॥ भिक्षणम्०-भिक्ष्यतेऽनयावा । भिक्षभिक्षायांलाभेऽलाभेच । गुरोश्चल्यः । टाप् ॥

भिक्षाकः । पुं० भिक्षुके ॥

भिक्षाकी । स्त्री० भिक्षुक्याम् ॥

भिक्षाचरः । पुं० स्त्री० भिक्षुके ॥

भिक्षाटनम् । न० भिक्षार्थगमने ॥

भिक्षाशित्त्वम् । न० पैशुन्ये ॥

भिक्षाशी । स्त्री० भिक्षुके ॥

भिक्षुः

भिक्षुः । पुं० ब्रह्मचार्याद्याश्रमचतुष्टयान्तर्गतचतुर्थाश्रमे । आश्रमशब्दोयं धर्मिपरो धर्मपरश्च । तत्पर्यायाः । परिव्राट् । कर्म्मन्दी । पाराशरी । मस्करी । इति ॥ तस्यधर्मायथा । भिक्षोर्धर्मंप्रवक्ष्यामितन्निबोधतसत्तमा । वनाद्गृहाद्वाकृत्वेष्टिं सर्ववेदसदक्षिणाम् ॥ प्राजापत्यांतदन्ते तु अग्निमारोप्यचात्मनि । सर्वभूतहितः शान्तस्त्रिदण्डीसकमण्डलुः । सर्वारामंपरित्यज्यभिक्षार्थी ग्राममाश्रयेत् । अप्रमत्तश्चरेद्भैक्षं सायाह्नेनातिलक्षितः । रहितेभिक्षुकैर्ग्रामेयात्रामात्रमलोलुपः । भवेत्परमहंसोवाएकदण्डीयमादिकृत् ॥ सिद्धयोगस्त्यजन्देहममृतत्त्वमिहाप्नुयात् । योगमभ्यस्यमितभुक्परांसिद्धिमवाप्नुयात् ॥ दातातिथिप्रियोज्ञानीगृहीश्राद्धेऽपिमुच्यते । इतिगारुडे १०३ अध्यायः ॥ अपिच । चतुर्थश्चाश्रमोभिक्षोः प्रोच्यतेयोमनीषिभिः । तस्यस्वरूपंगदतोममश्रोतुंनृपार्हसि ॥ पुत्रद्रव्यकलत्रेषुत्यक्तस्नेहोनराधिप । चतुर्थमाश्रमस्थानं गच्छेन्निर्धूतमत्सरः ॥ त्रैवर्णिकांस्त्यजेत्सर्वानारम्भानवनीपते । मित्रादिषुसमोमैत्रः समस्तेष्वेव जन्तुषु ॥ जरायुजाण्डजादीनांवाङ्मनः कर्मभिः क्वचित् । युक्तः

कुर्वीतनद्रोहंसर्वसङ्गांश्चवर्जयेत् ॥ एकरात्रस्थितिर्ग्रामेपञ्चरात्रस्थितिः पुरे तथातिष्ठेद्यथाप्रीतिर्द्वेषोवानास्यजायते । प्राणयात्रानिमित्तञ्चव्यंगारे भुक्तवज्जने। कालेप्रशस्तवर्णानांभिक्षार्थंपर्य्यटेद्गृहान्- ॥ कामः क्रोधस्तथादर्पमोहलोभादयश्चये ।तांस्तुदोषान्परित्यज्यपरिव्राण्निर्ममोभवेत् ॥ अभयंसर्वसत्त्वेभ्योदत्वायश्चरतेमुनिः । नतस्यसर्वभूतेभ्योभयमुत्पद्यतेक्वचित्॥ कृत्वाग्निहोत्रंस्वशरीरसंस्थंशारीरमग्निञ्चमुखेजुहोति। विप्रस्तुभैक्षोपरतैर्हविर्भिश्चिताग्निनासव्रजतिस्मलोकान्॥मोक्षाश्रमंयश्चरतेयथोक्तंशुचिःसुसङ्कल्पितबुद्धियुक्तः।अनिन्धनंज्योतिरिवप्रशान्तंसब्रह्मलोकंश्रयतिद्विजातिः॥ इतिविष्णुपुराणे ३ अंशे ९ अध्यायः ॥ अपिच । चतुर्विधाभिक्षवस्तुकुटीचरबहूदकौ । हंसः परमहंसश्चयोयः पश्चात् सउत्तमः ।। एकोभिक्षुर्यथोक्तः स्याद्द्वावेवमिथुनंस्मृतम् । त्रयोग्रामः समाख्यातऊर्ध्वन्तुनगरायते ।। नगरंनहिकर्त्तव्यंग्रामोवामिथुनंतथा । राजादिवार्त्तांतेषुस्याद्भिक्षावार्तापरस्परम् इतिस्मृतिः ।। पुनश्च । अजिह्वः पण्डकः पंगुरन्धोवधिरएवच । मुग्धश्चमुच्यतेभिक्षुः षड्भिरेतैर्नसंशयः ॥ अनस्याजिह्वादिपदव्याख्यानंयथा स्थानेद्रष्टव्यम् ॥ अपिच । नविन्दांनस्तुतिं कुर्यान्नकञ्चिन्मर्मणिस्पृशेत् ॥ नातिव्याधिभवेत्तद्वत्सर्वत्रैवसमोभवेत् । नसम्भाषेत्स्त्रियंकाञ्चित्पूर्वदृष्टाश्चनस्मरेत् । कथाश्चवर्जयेत्तासांनपश्येल्लिखितामपि॥ इति ॥

भिक्षणशीलः । भिक्षयाश्वायाम् । सनाशंसभिक्षउः ॥ वृद्धभिक्षुकेै॥ श्रावणीक्षुपे ॥ कोकिलाक्षे ॥

भिक्षुकः । त्रि० याचके । अर्थिनि॥

भिक्षुसङ्घाटी । स्त्री० चीवरे ॥

भिण्डः । पुं० भिण्डाक्षुपे ॥)

भिण्डकः । पुं०)

भिण्डा । स्त्री० शाकक्षुपविशेषे० तत्फलेच । क्षेत्रसम्भवे । सुशाके । करपर्णे । वृत्तबीजे भिण्डी० ० इ० भा० ॥ भिण्डीस्तोयाग्राहिणीचतथारुचिकरास्मृता ॥

भिण्डीतकः । पुं० भिण्डायाम् ॥

भित्तम् । न० खण्डे ॥ भिद्यतेस्म । भिदिर्विदारणे । क्तः । भित्तंशकलमितिनिष्ठातकारस्यनत्वाभावो निपात्यते । यथा । भित्तंतिष्ठति ० खण्डमित्यर्थः ॥

भित्तिः । स्त्री० कुड्ये । कांथ० कांध० कन्ध० भीत ० इ० भा० ॥ भिद्य

ते । भिदिर्० । क्तिन् ॥ प्रदेशे ॥ प्रशस्ते ॥ मतल्लिकोद्घमिश्रा : स्युः प्रकाण्डस्थालभित्तयश्चतिगण रत्नमहोदधि : ॥

भित्तिका । स्त्री० भित्तौ ॥ पल्लिकायाम् । पल्ल्याम् ॥ भिनत्ति ० भिद्यतेवा । भिदिर् ० । कृतिभिदिलतिभ्य : किदिति ० तिकन् ॥

भित्तिचौर : पुं ० चौरविशेषे । कुडार्छ्ये दिनि । सीँधचोर० इ० भा०

भित्तिपातन : पुं ० महामूषके । घूंस ० इ० भा० ॥

भिद् । स्त्री० प्रभेदे ॥ भिनत्तिभिदिर् ० । तच्छीलादिषु ० अन्यतोपिदृश्यतइतिक्विप् ॥ त्रि ० भेदकर्त्तरि ॥

भिदकः । पुं० खड्गे ॥ न ० वज्रे ॥

भिदा । स्त्री० भेदे ॥ वस्त्रादेर्विदारणे । विदरे । स्फुटने । फाडा० फटा ० फाडना ० इ ० भा० ॥ भेदनम् । भिदिर्० । भिदाद्यङ् । टाप् ॥ धन्याके ॥

भिदिः । पुं० वज्रे ॥ भिनत्ति । भिदिर्० । कृगृशृपृकुटिभिदिछिदिभ्यश्चेति ० इ : सचकित् ॥

भिदिरम् । न० वज्रे ॥ भिनत्ति । भिदिर्० । इषिमदौत्यादिनाकिरच् ।

भिदुः । पुं० पवौ ॥ वज्रे ॥ भिनत्ति । भिदिर्० । पृभिदिव्यधीतिकुः ।

भिदुरम् । न० कुलिशे वज्रे ॥ भिनत्ति । भिदिर्० । विदिभिदिच्छिदेः कुरच् ॥ न ० प्लक्षवृक्षे ॥ त्रि० मिश्रे ॥

भिदेलिमः । त्रि ० भेत्तव्ये ॥ भिद्यते ० कर्मणिभिदेः केलिमर ॥

भिद्यः । पुं० नदे ॥ भिनत्तिकूलम् । भिदिर ० । भिद्योद्ध्यौनदे ० इति० उज्झपवादः कर्त्तरिक्यप्निपात्यते ॥

भिद्रम् । न० शतधारे । वज्रे । भिनत्ति । भिदिर ० स्फायीतञ्चीत्यदिनारक् ॥

भिन्दि : स्त्री ० कृपाणिकायाम् ॥ भिन्दति । भिदिरवयवे । सर्वधातुभ्य इन् ॥

भिन्दिपालः । पुं० चर्पणीये । सृगे ॥ गोफणा ० इ० भा० ॥ भिभिन्दिंपालयति । पालरक्षणे । कर्मण्यण्

भिन्नः । वि० भेदविशिष्टे । दारिते । भेदिते । खण्डितावयवे । अन्यत्वसङ्गते ॥ फुल्ले ॥ विद्धे । भिद्यतेस्म ॥ भिदिर् ० । क्तः । रदाभ्यांनिष्ठातोनः पूर्वस्यचदइति०दकारतकारयो र्नौ ॥ न० अन्यार्थवचने । पुं० न० क्षतरोगविशेषे ॥ तल्लक्षणंयथा । शक्तिकुन्तेषुखड्गाग्रविषाणैराशयोहत : । यत्किञ्चित्प्रस्रवेत्तद्धिभिन्नमित्यमिधीयते ॥ आशय : कोष्ठ : ॥

भिन्नक : । पुं० क्षपणे । बौद्धे । त्रि० ईषद्भिन्ने ॥ अनन्तस्यन्तगतौक्तादि तिकन् ॥

भिन्नगात्रिका । स्त्री० कर्कटीविशेषे । . फूट० इ० भा० ॥ भिन्नंगात्रमस्या:

भिन्नदर्शी । त्रि० अज्ञे । कुतार्किके । अविद्यामोहितात्मान : पुरुषाभिन्नदर्शिन : ॥ भिन्नं द्रष्टुं शीलंयस्य । णिनि : ॥

भिन्नधी : । त्रि० भ्रंसितमतौ ॥

भिन्नभिन्नात्मा । पुं० चणके ॥

भिन्नयोजनी । स्त्री० पाषाणभेदवृक्षे ॥

भिन्नार्थक : । त्रि० अन्यस्मिन् ॥ भिन्नार्थकाअन्यतरएकस्त्वान्यतराअपि इत्यमर : ॥ भिन्न : अर्थोयस्यस: ॥

भिया । स्त्री० भये ॥ ञिभीभये । भिदाद्यङिइयङ् । टाप् ॥

भिरिण्टिका । स्त्री० श्वेतगुञ्जायाम् ॥

भिल्ल: । पुं० म्लेच्छजात्यन्तरे । भील इ० भा० ॥ यथाह । हेमचन्द्र : । मालाभिल्लाकिराताश्चसर्वेपिम्लेच्छजातय: इति ॥ सचब्राह्मणकन्यायां तीवराज्जात : । यथा । पुलिन्दमेदभिल्लाश्चपुल्लोमल्लश्चधावक : । कुन्दकारोडोखलोवामृतपोहस्तिपस्तथा ॥ एतेवैतीवराज्जाता : कन्यायांब्राह्मणस्यचेतिप० पद्धति : ॥

भिल्लगवी । स्त्री० गवय्याम् ॥

भिल्लतरु : पुं० लोध्रे ॥

भिल्ली । स्त्री० लोध्रे ॥

भिषक्पाश : । पुं० निन्द्यवैद्ये ॥ कुत्सितोभिषक् । याप्ये पाशप् ।

भिषक्प्रिया । स्त्री० गुडूच्याम् ॥

भिषक्जितम् । न० औषधे ॥

भिषग्भद्रा । स्त्री० भद्रदन्तिकायाम् ॥

भिषङ्माता । स्त्री० वासके ॥

भिषक् । पुं० वैद्ये ॥ हेतौलिङ्गप्रशमनेरोगाणामपुनर्भवे । ज्ञानंचतुर्विधंयस्यसराजार्होभिषक्तम : ॥ दण्डनीयोयथा । अज्ञातौषधमन्त्रस्तुयश्चव्याधेरतत्त्ववित् । रोगिभ्योऽर्थंसमादत्तेसदण्ड्यश्चौरवद्भिषक् ॥ भिषजोन्नस्याभोज्यत्वं यथा । शूद्रान्नंब्राह्मणोभुक्त्वातथारङ्गावतारिण: । चिकित्सकस्यक्रूरस्यतथास्त्रीमृगजीविनाम् ॥ शौण्डिकान्नंसूतिकान्नंभुक्त्वामासंव्रतीभवेत् । व्रतीयावकेन । तत्रधेनुद्वयमितिप्रायश्चित्तविवेक : ॥ अपिच । पूयंचिकित्सकस्यान्नंपुंश्चल्यास्त्वन्नमिन्द्रियम् । विष्ठावार्द्धुषिकस्यान्नंशस्त्रविक्रयिणोमलम् ॥ इतिमानवे ४ अध्याय : ॥ भिषज्यति । भिषज रुग् जये । कण्ड्वादि : । क्विप् ॥ बिभेतिवा । ञिभी० । भिय : षुग्ह्रस्वश्चेत्यजि : ॥

भिक्षाटा । स्त्री० दग्धिकायाम् दग्धान्ने ॥ भिक्षांटीकते । टीकृगतौ ।

अन्येभ्योपीतिड : । ङ्यापोरितिह्र स्व : ॥

भिस्सा । स्त्री० अन्ने । ओदने । भक्ते ॥ वभस्ति । भसदीप्तौ । वाहुलकात्सः छन्दसिवहुलमितीत्वम् । व्राह्मण भिस्सेतिभाष्यप्रयोगाल्लोकेपि ॥ यद्वा । भेदनम् ०भित् । सम्पदादित्वात्क्विप् । भिदंस्यति । षोअन्तकर्मणि । आतोनुपेतिकः । पृषोदरादिः ॥

भिस्साखडम् । न० शालूके । भसींड० द्र० भा० प्र० कन्दे ॥

भी : । स्त्री० भये ॥ ञिभीभये । सम्पदादित्वात्क्विप् ॥

भीतम् । न० भये त्रि० भययुक्ते ॥ त्रिभेति । ञिभी० क्तः ० ॥

भीतभीत : । त्रि० अतिशयेनभीते । भीतप्रकारे ॥

भीति : । स्त्री० भये ॥ ञिभीभये । क्तिन् ॥ कर्म्मे ॥

भीम : । पुं० अम्लवेतसे ॥ शिवे ॥ पीठविशेषे ॥ यथा । भीमेश्वरोभीमपीठे शिवाभीमेश्वरीतथेत्यागम : ॥ सर्वसम्प्रतिपन्नपराक्रमेपाण्डुतनये । वृकोदरे ॥ त्रि०भयहेतौ । घोरे ॥ भयानके ॥ विभेत्यस्मात् । भीमादयोऽपादाने० भिय : षुग्वेति मक् ॥

भीमकर्मा । पुं० भीमसेने ॥ भीमं० हिडम्बवधादिरूपंकर्मास्य ॥

भीमनाद : । पुं० सिंहे ॥

भीमनिर्ह्राद : । पुं० राक्षसान्तरे ॥

भीमपूर्वज : । पुं० भीमाग्रजे । युधिष्ठिरे ॥

भीमरथ : । पुं० तामससमनुवंशजातासुरविशेषे ॥ हरिणाकूर्मरूपिणाहतो भीमरथोऽसुरइतिगारुडेगयामाहात्म्ये ८६ ऽध्याय : ॥

भीमरथी । स्त्री० जनानागवस्थाविशेषे ॥ यथा । वैद्यकेसप्तसप्ततिकेवर्षे सप्तमेमासिसप्तमी । रात्रिर्भीमरथी नामनराणामतिदुस्तरा ॥ नराणां दुरितक्रमेतिचपाठ : ॥ तामतीत्यनरोयोसौ दिनानि यानिजीवति । क्रतुभिस्तानितुल्यानिसुवर्णशतदक्षिणै : ॥ गति : प्रदक्षिणंविष्णोर्जल्पनंमन्त्रभाषणम् । ध्यानंनिद्रासुधापानंभीमरथ्या : फलश्रुति : ॥ नदीविशेषे ॥

भीमविक्रान्त : । पुं० करिमाचले । सिंहे ॥ भीमश्चासौविक्रान्त : ॥ त्रि० भयानकविक्रमवति ॥

भीमशासन : । पुं० यमे ॥ भीमंशासनंयस्य ॥

भीमसेन: । पुं० मध्यमपाण्डवे । भीमेवृकोदरे ॥ कर्पूरभेदे । भीमसेनोकपूरइतिभाषा । यथा । पीतासोभीमसेनस्तदनुशितकर : शङ्क

रावासमंज्ञ : । पांशु : पिष्टोऽव्ज सारस्तदनु हिमयुतास्थालुकाजूटिका च। पश्चादस्यास्तुषारस्तदुपरिसहिम: शीतल: पत्रिकाख्याक्र्रस्येतिभे दाग्रुषारसमहसाविसदृश्यैनदृश्या : ॥

भीमसुता । स्त्री० दमयन्त्याम् ॥

भीमा । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ रोचनाख्य गन्धद्रव्ये ॥ कशायाम् ॥

भीमाकाली । भीमादेवी । स्त्री०) दुर्गायाम् ॥

भीमास्थानम् । न० तीर्थविशेषे ॥

भीमेश्वरी । स्त्री० भीमपीठस्थायाम् ॥

भीमैकादशी । स्त्री० माघशुक्लैकाद श्याम् ॥ भैम्याम् ॥

भीर : । त्रि० भयदे ॥ भियंराति । रा । क : ॥

भीरु : । पुं० इक्षुप्रभेदे ॥ यथा । भीरु : श्लेष्मकर : स्वादुरविदाहीगुरु: स्मृत : इति ॥ व्याघ्रे ॥ शृगाले ॥ त्रि० आर्त्ते । कातरे ॥ भीरुके । वत्सौ । दरपोक० इ० भा० ॥ रत्ना भीरो : स्वर्गाभाव : ॥ विभेति । त्रिभीभये । भिय : क्रुक्लुकनावि ति० कु : ॥ स्त्री० भयशीलायाम् । वरयोषिति ॥ कण्टकार्याम् ॥ शतावर्याम् ॥ अजायाम् ॥ छाया याम् ॥ स्त्रीमात्रे ॥

भीरुक : । पुं० इक्षुप्रभेदे । भीरुरी० इ० दे० भा० प्र० ॥ वातपित्तप्रश मनोमधुरोरसपाकयो: । सुशीतोबृंह णोबल्य : पौण्ड्रकोभीरुकस्तथा ॥ पेचके ॥ न० वने ॥ त्रि० भयशीले । भीलुके । वत्सौ ॥ विभे ति । त्रिभी० । क्रुकन् ॥

भीरुहृदय : । पुं० मृगे ॥

भीरू : । स्त्री० भयशीलायांयोषिति ॥ ऊङुतइत्यूङ् ॥

भील : । पुं० भिल्ले ॥ भियंलाति । ला० क:० ॥

भीलभूषणा । स्त्री० गुञ्जायाम् ॥

भीलुक : । त्रि० भयप्रकृतिकेजने । वत्सौ ॥ विभेति । त्रिभी० । भिय : क्रुक्लुकनाविति क्लुकन् ॥

भीषण : पुं० भयानकरसे ॥ शल्लक्याम् ॥ कुन्दुरुके ॥ कपोते ॥ हिन्ताले ॥ भैरवविशेषे ॥ त्रि० गाढे ॥ दारुणे ॥ भीरुरसान्विते ॥ भीषयते । त्रिभी० । नन्द्यादित्वाल्ल्यु: । भियोहेतुभयेषुगिति षुक् ॥

भीष्म : । पुं० गाङ्गेये ; पाण्डवानां पितामहे ।। रुद्रे ॥ राक्षसे ॥ भयानकरसे ॥ त्रि० भयहेतौ । भयङ्करे ॥ विभेत्यस्मात् । त्रिभी० । भिय : षुग्वे ति० मक् ० षुगागमश्च ।

भीष्मक : । पुं० रुक्मिण्या : पितरि ॥

भीष्मजननी । स्त्री० गङ्गायाम् ॥

भीष्मपञ्चकम् । न० कार्त्तिकशुक्लपक्षी यैकादश्यादि पूर्णिमान्तपञ्चतिथि कर्त्तव्यव्रतविशेषे ॥

भीष्मरत्नम् । न० हिमालयोत्तरदेश जातशुक्लवर्णप्रस्तरविशेषे । भीष्म पाषाणे ॥

भीष्मसूः । स्त्री० गङ्गायाम् ॥ भीष्मं सूते । षूङ्० । क्विप् ॥ शान्तनो-र्महिषीभूत्वाभीष्मं सूतवतीयतः । तस्मात्साभीष्मसूः प्रोक्तागङ्गात्रैलो क्यपावनी ॥

भीष्माष्टमी स्त्री० माघशुक्लाष्टम्याम् ॥ तत्रभीष्मस्यतर्पणंकर्त्तव्यम् ॥

भौसटम् । न० शूर्मान्तके ॥

भुक्तम् । न० भक्षणे ॥ त्रि० भक्षिते । खादिते । अभ्यवहृते । अशिते ॥ भुज्यतेस्मभुज० । क्तः भुक्ताब्राह्मणा इत्यत्रतुभुक्तमेषामस्तीत्यकारोमत्व र्थीयोनतुकर्त्तरिक्तः । सकर्मकेभ्यस्तस्यविधानाभावात् ॥ यद्वोत्तर पदलोपोवद्रष्टव्यः । भुक्तान्नाभुक्ताः । अत्रान्नस्यभुक्तत्वंब्राह्मणे षूपचर्य्यते ॥

भुक्तसमुज्झितः । त्रि० फेलायाम् ॥ पूर्वम्भुक्तम् ० पश्चात् समुज्झितम् । पूर्वकालेकेतिसमासः ॥

भुक्तिः । स्त्री० भोजने ॥ भोजनम् । भुजपालनाभ्यवहारयोः । स्त्रियां क्तिन् ॥ भोगे ॥ यथा । भुक्तिस्त्रिपुरुषीसिध्येदिति ॥

भुक्तिप्रदः । पुं० मुद्गे ॥ त्रि० भोगदातरि ॥

भुक्तोज्झितः । त्रि० फेलायाम् ॥ पूर्वभुक्तम् ० पश्चादुज्झितम् । पूर्वकालेकेतिसमासः ॥

भुग्नः । त्रि० रोगादिनाकुटिलीकृते रुग्णे ॥ नम्रे ॥ भुज्यतेस्म । भुजो कौटिल्ये । क्तः । ओदितश्चेति नत्वम् ॥ भुजतिस्मवा । गत्यर्थेति क्तः ॥

भुजः । पुं० स्त्री० करे ॥ बाहौ ॥ अस्यशुभाशुभलक्षणंयथा । करवाप्लत्यदलाग्रे छासुगन्धिन्यूर्ध्वरोमिका । अन्यथाअर्थहीनानामसौनिःस्वस्य रोमशौ ॥ निर्मांसौचैवभग्नाल्पौस्निग्धौचविपुलौभुजौ । आजानुलम्बिनौवाहूवृत्तौपीनौनौनरेश्वरे ॥ निःस्वानांरोमशौह्रस्वौग्र छौकरिकरप्रभौ । इति ॥ भज्यतेऽनेन । भुज पालनाभ्यवहारयोः । भुजन्युब्जौ पाण्युपतापयोरितिसाधुः ॥ यद्वा । भुजति । भुजकौटिल्ये । इगुपधेतिकः ॥ चतुष्कलिशेषगुरुसंज्ञायाम् ॥ ० ॥ पुं० ॥

भुजकोटरः । पुं० कक्षे ॥

भुजगः । पुं० सर्पे ॥ भुजः सन्गच्छति । अन्यत्रापीतिडः ॥ भुजेनकौटिल्येनगच्छतिवा ।

भुजगदारण : । पुं॰ गरुडे ॥

भुजगभोगी । ॰ मयूरे ॥

भुजगराज : । पुं॰ शेषाहौ ॥ भुजगानांराजा । टच् ॥

भुजगशिशुभृता । स्त्री॰ बृहतीछन्द : प्रभेदे ॥ भुजगशिशुभृतानौमः । यथा । वृन्दतटनिकटभौमौभुजगशिशुभृतायासीत् । मुररिपुदलिते नागेन्द्रजनसुखदासा ऽ भूत् ॥

भुजगान्तक : । पुं॰ गरुडे ।

भुजगाभोजी । पुं॰ मयूरे ॥

भुजगाशन : । पुं॰ पचिसिंहे । गरुडे ॥ भुजगानश्नाति । अश॰ । ल्यु : । भुजगाअशनं यस्यवा ॥

भुजङ्ग : । पुं॰ अहौ । सर्पे ॥ षिड्गे ॥ भुजं नकौटिल्यं मगच्छति । गमे : सुपिखच् खच्चडिद्वावाच्य इतिडित्वपचे टिलोप : ॥ सीसके ।

भुजङ्गघातिनी । स्त्री॰ सर्पाख्याम् । लुत्कार्य्याम् । कङ्कालिका॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ ॥

भुजङ्गजिह्वा । स्त्री॰ महासमङ्गायाम् ॥ सर्परसनायाम् ॥

भुजङ्गप्रयातम् । न॰ जगतीछन्द : प्रभेदे ॥ भुजङ्गप्रयातं चतुर्भिर्यकारै : ॥ यथा । सदारात्मजभ्रातिभृत्योविहायस्समेतं इदं जीवितं लिप्समान : । मयाक्रोशित : /तालिमे त्वं कुरुत्वं भुजङ्गप्रयातं द्रुतंरागराम ॥

भुजङ्गभुक् । पुं॰ मयूरे ॥ भुजङ्गं भुङ्क्ते । भुज॰ । क्विप् ॥ गरुडे ॥

भुजङ्गभोजी । पुं॰ राजसर्पे ॥

भुजङ्गम : । पुं॰ सर्पे । भुजं नकौटिल्यं नगच्छति । गमे : सुपिवाच्यइतिखच् । खच्चडिद्वावाच्यइति डिद्भावे टिलोपाभाव : ॥ न॰ सीसके ॥

भुजङ्गलता । स्त्री॰ नागवल्ल्याम् ॥

भुजङ्गविजृम्भितम् । न॰ उत्कृतिच्छन्द: प्रभेदे ॥ वस्वीशाश्वैश्छेदोपेतं ममतनयुगलसजजगैर्भुजङ्गविजृम्भितम् ॥ यथा । त्रैलोक्यन्यस्तत्पादप्रकटविकटनटनभरोरवत्करतालकस्वारुग्रे इन्द्रचूडावर्हैः स्मुतितरलनवकिशलयतरङ्गितसारधृक् । यस्यन्नागस्त्रीभिर्भक्त्यामुकुलितकरकमलयुगं कृतस्तुतिरच्युत : पायान्नश्छिन्दन्कालिन्दीह्रदकृतनिजवसतिब्रह्मभुजङ्गविजृम्भितम् ॥

भुजङ्गसङ्गता । स्त्री॰ वृहतीछन्द: प्रभेदे ॥ सजरैर्भुजङ्गसङ्गता ॥ यथा । तरलातरङ्गरिङ्गितैर्यमुनाभुजङ्गसङ्गता । कथमेतिव-

तारवारकम्बपल : सदैवतांहरि : ॥

भुजङ्गहा । पुं० श्रीकृष्णस्यन्दन ध्वजे । गरुडे ॥

भुजङ्गाक्षी । स्त्री० रास्नायाम् ॥ भुजङ्गान् अत्ति । अत्तृव्याप्नौ । कर्मण्यण् ॥ यद्वा । भुजङ्गोनियस्याः । अक्ष्णोदर्शनादित्यच् । जातेरिति० गौरादित्त्वाद्वा० ङीष् । भुजङ्गशब्दस्यभुजङ्गाक्षिसदृशैलक्षणा ॥

भुजङ्गाख्य : । पुं० नागकेसरे ॥

भुजशिर : । न० स्कन्धे ॥ भुजस्यशिर : ॥

भुजा । स्त्री० बाहौ ॥ करे ॥ भुजाटाप् ॥

भुजाकण्टः । पुं० कामाङ्कुशे । नखे ॥

भुजादल : । पुं० हस्ते ॥ भुजान्तरम् न० क्रोडे ॥ भुजयोरन्तरम् ॥

भुजि : । पुं० वह्नौ ॥ भुनक्ति० भुज्यतेवा । भुज० । भुजे : किच्चेति० इ : ॥

भुजिष्य : । पुं० स्वतन्त्रे ॥ हस्तमूत्रे दासे ॥ भुङ्क्ते० स्वाम्युच्छिष्टम्० भुज्यतेवा । भुज० । रुचिभुजिभ्यां किष्यन् ॥

भुजिष्या । स्त्री० दास्याम् ॥ गणिकायाम् ॥ टाप् ॥

भुज्यु : । पुं० भोजने ॥ अग्नौ ॥ भुनक्तिपालयतिसर्वाणिभूतानि । भुजमृङ्भ्यांयुक्त्युकाविति युक् भोजनेवा ॥ भाजने ॥ ऋषिविशेषे ॥

भुञ्जन् । त्रि० भोगकर्तरि । भुञ्जाने ॥ भुजे० लटः शतृ ॥

भुञ्जान : । त्रि० भुञ्जति । यथा त्रिषुधामसुयद्भोज्यं भोक्तायश्चप्रकीर्तित : । वेदैतदुभयंयस्तुसभुञ्जानो नलिप्यत इति । त्रिषुधामसुजाग्रदादिषु ॥ भुजे : कर्तरिलटः शानच् ॥

भुरिक् । स्त्री० पृथिव्याम् ॥ बिभर्त्ति० भरति मनुष्यादीन् । डुभृञ्० । भृञउच्चेति० इकप्रत्ययः

भुवनम् । न० सलिले । जले ॥ गगने । जने ॥ पिष्टपे । जगति ॥ भूरादिसर्वलोके ॥ चतुर्दशभुवनानियथा । भूर्भुवः स्वर्महश्चैवजनश्चतपएवच । सत्यलोकश्चसप्तैतेलोकास्तुपरिकीर्त्तिता: । अतलंसुतलंचैव वितलञ्चगभस्तिमत् । महातलंरसातलंपातालंसप्तमं स्मृतम् ॥ इति ॥ भवन्त्यस्मिन्भूतानि० इति भुवनमयंलोकः ॥ भूयते । भूप्राप्तौ । भूसूधूभ्रस्जिभ्यश्छन्दसीतिक्युन् ॥ यद्वा । भवन्ति० उत्पद्यन्तेऽनेनकरणेल्युट् । संज्ञापूर्वकत्त्वाद्गुणाभाव : ॥

भुवनकोष : । पु० भूगोले ॥

भुवनकोषवित् त्रि० । चतुर्दशभुवना

निवसन्तु नि॰ इतितात्पर्य्यार्थाभिज्ञे ॥ कल्पनामात्रमेतत् । तेषामदृष्टत्वात् । नचवचनेभ्यस्तद्दर्शनम् । तेषांमिथोविप्रतिपत्तिदर्शनात् ।

भुवनेश्वरः । पुं॰ एकाम्बरे ॥

भुवनेश्वरी । स्त्री॰ महाविद्याविशेषे। साम्यावस्थमायोपाधिकब्रह्मरूपिण्याम् ॥ मणिद्वीपाधिवासिन्याम्॥ यथा । पाशाङ्कुशधराभीतिधरांदेवीं चिदात्मिकाम् : वन्देसमन्दहसितां मणिद्वीपाधिवासिनीम् ॥ आयुधस्थानानिवामाधःकरमारभ्यदक्षिणाधःकरपर्य्यन्तम् । तदुक्तं महासम्मोहनतन्त्रे । दक्षिणेचाङ्कुशंदद्याद्वामेपाशंप्रदापयेत् । अभयंदक्षिणेदद्याद्वरंवामेप्रदापयेदिति । दशपटल्यामपिभुवनेशीध्याने । दक्षेङ्कुशाभयेप्रोक्तावामेपाशमथेष्टदामिति॥

भुवन्युः । पुं॰ भानौ ॥ सूर्य्ये ॥ ज्वलने । वह्नौ ॥ शशलाञ्छने । शशिनि ॥ भवति । भू॰ । कन्युच्चिपिस्वेति॰ चाद्भुवः कन्युच् ॥

भुवर्॰ । अ॰ अन्तरिक्षे गगने ॥ षष्ठ्यन्तप्रतिरूपकमव्ययम् । भवति । भू॰ । भूरञ्जिभ्यांकिदित्यसुन् । उवङ् ॥

भुवर्लोकः । पुं॰ भूरादिसप्तलोकान्तर्गत द्वितीयलोके॥ यथा । भूमिसूर्य्यान्तरंयत्त्वसिद्धादिमुनिसेवितम्। भुवर्लोकस्तुसोप्युक्तोद्वितीयोमुनिसत्तम ॥ अपिच । तिथिलत्तोभुवर्लोकोध्रुवप्राप्तोमहीतलात्॥ भूपृष्ठादारभ्यध्रुवप्रान्तइति॰ ज्योतिषक्रावलम्बनभूतध्रुवपर्य्यन्तपञ्चदशलक्षोच्छ्रायोभुवर्लोकइत्यर्थः ॥

भुषिः । न॰ अब्धौ । समुद्रे ॥ भवन्त्यस्मिन् । भू॰ । भुवः किदिति॰ इसन् ॥

भुशुण्डी । स्त्री॰ अस्त्रान्तरे । अस्त्रियन्त्रे । यथा । उड्डीयोड्डीयसम्प्राप्यनदन्तोदशकर्णिका । क्रमतेचानताकीया।साभुशुण्डीनिगद्यते ॥

भू । अ॰ रसातले ॥

भूः । स्त्री॰ स्थानमात्रे ॥ एकाङ्कव्याहृत्यन्तरे ॥ धरण्याम् । भूमौ ॥ हृष्टात्मविजयव्ययान्नृपान्हसतिभूरियम् । अहोमांविजिगीषन्तिमृत्योःक्रीडनकानराः ॥ भवति॰ भवनंवा । भू॰ सत्तायाम् । कर्त्तरिभावेवाक्विप् ॥ भवन्त्यस्यांसर्व्वमित्यधिकरणेबहुलवचनाद्वाक्विबित्येके । भवन्त्यस्याभूतानीत्यपादानेवाक्विबित्येके ॥ उत्पत्तौ ॥

भूकः । पुं॰ न॰ काले ॥ छिद्रे ॥ अन्धकारे ॥ भवति॥भू॰ । सृवृभूशुषिमुषिभ्यः कक् ।

भूकदम्बः । पुं॰ अलम्बुषवृक्षे । कोकसिम॰ इ॰ गो॰ दे॰ भा॰ ॥

भूकद्म्बकः । पुं० यवान्याम् ।

भूकद्म्बिका । स्त्री० महाश्रावणिका याम् ॥ मुण्डाम् ॥

भूकन्दः । पुं महाश्रावणिकायाम् ॥

भूकम्पः । पुं० उत्पातविशेषे ॥ स- यथा । यामत्रमात्रभूकम्पोहिजादीनामनिष्टदः । अनिष्टदः क्षितीशानांसन्ध्ययोरुभयोरपि ॥ इतित्रशिष्ठः ॥ यदाविजृम्भतेनन्तोमदाघूर्णितलोचनः । तदाचलतिभूरेषा साद्रिद्वीपाब्धिकानना ॥ भुवः कम्पो भूकम्पः ॥ मेषेवृश्चिकभे गजः प्रचलतिश्वासादिभिः कथ्यते चापि मीनकुलीरभेवृषभेसव्यं चलित्वा- क्षपः । यूकेकुम्भधरेमृगेन्द्रमिथुनेकन्यामृगेपन्नगस्तं वामेकतमोयदि प्रचलतिक्षौणीतदाकम्पते ॥ कच्छपेमरणंत्रयंमरणं चापिपन्नगे । सर्वं चसुखदश्चैवपृथिव्यां चलितेगजे ॥ प्रथितनरेश्वरमरणंव्यसनान्यग्नेय मारुतयोः । क्षुद्भयमतिवृष्टिभिरुपपीडान्नोजनाश्चापि ॥ चित्रतुर्धपञ्चमदिनेमासेपक्षेचिपक्षके । भवतियदाभूकम्पःप्रधाननृपनाशनंकुरुते । सचार्यभूमिजोत्पातविशेषः ॥ यथा । चरस्थिरभवंभौमंभूकम्पमपिभूमिजम् । जलाशयानांवैकृत्यंभौमंतदपिकीर्तितम् ॥ भौमंयाप्यफलंज्ञेयंचिरेणपरिपच्यते ॥ अपिच । क्षितिकम्पमाहुरेके बृहदन्तर्जलनिवासिसत्त्वकृतम् । भूभारखिन्नदिग्गजविश्रामसमुद्भवंचान्ये ॥ अनिलोऽनिलेननिहतः क्षितौपतन्सस्वनंकरोत्यन्ये । केचित्त्वदृष्टकारितमिदमन्ये प्राहुराचार्याः ॥ गिरिभिः पुरासपक्षैर्वसुधाप्रपतद्भिरुत्पतद्भिश्च । आकम्पितापितामहमाहामरसदसिसव्रीडम् ॥ भगवन्नाम ममैतत्त्वयाकृतंयदचलेतितन्नतथा । क्रियतेऽचलैश्चलद्भिः शक्ताहंनास्यखेदस्य ॥ तस्याः सगद्गदगिरं किञ्चित्स्फुरिताधरंविनतमीषत् । साश्रुविलोचनमाननमवलोक्यपितामहः प्राह ॥ मन्युंहरेन्द्रधात्र्याः क्षिपकुलिशंशैलपक्षभङ्गाय । शक्रःकृतमित्युक्त्वामाभैषीरितिवसुमतीमाह ॥ किन्त्वनिलदहनसुरपतिवरुणाः सदसत्फलावबोधार्थम् । प्राग्द्वित्रिचतुर्भागेषुदिननिशोः कम्पयिष्यन्ति ॥ अतोविशेषोद्रष्टव्योवाराहसंहितायांसुविचक्षणैः ॥

भूकर्बुदारः । पुं०) क्षुद्रश्लेष्मान्तके ।

भूकर्बुदारकः । पुं०) भूशेलौ । छोटा लसोडा० इ० भा० ॥ भूकर्बुदारोमधुरः कृमिशूलापहः परम् । वातप्रकोपनः किञ्चित्शीतलः स्वर्णमारकः ॥

भूकलः । पुं० दुर्विनीताश्वे ॥

भूकश्यपः। पुं॰ वसुदेवे ॥
भूकाकः। पुं॰ खल्पकङ्के ॥ क्रौञ्चे ॥ नीलकपोते ॥
भूकुम्भी। स्त्री॰ भूपाटल्याम् ॥
भूकुष्माण्डी। स्त्री॰ विदार्याम् ॥
भूकेशः। पुं॰ शैवले ॥ वटे ॥
भूकेशा। स्त्री॰ राक्षस्याम् ॥
भूकेशी। स्त्री॰ अवल्गुजे ॥
भूक्षित्। पुं॰ सूचीरोमणि। शूकरे ॥
भूखर्जूरी। स्त्री॰ क्षुद्रखर्जूर्याम्। भूयुक्तायाम् ॥ भूखर्जूरीतुमधुरा शिशिरादाहपित्तनुत् ॥
भूगरम्। न॰ विषे ॥
भूगर्भः। पुं॰ भगवति। भूर्गर्भे यस्य भूःसर्वभूताश्रयभूतागर्भ इवान्तर्वर्तिनीयस्य भूस्तागर्भेऽस्ये तिवा॥ भवभूतिनामनि॰ कवौ ॥
भूगोलः। पुं॰ ज्योतिःशास्त्रप्रसिद्धे भुवनकोषे ॥ भोज्यं यथासर्वरसंविनाज्यं राज्यं यथाराजविवर्जितञ्च। सभानभातीवसुवक्तृहीनागोलानभिज्ञोगणकस्तथैव ॥ वादीव्याकरणं विनैवविदुषांधृष्टःप्रविष्टः सभांजल्पन्नल्पमतिः स्मयात्पटवटुर्भ्रूभङ्गवक्रोक्तिभिः। ह्रीतः सन्नुपहासमेतिगणकोगोलानभिज्ञस्तथाज्योतिर्वित् सदसिप्रगल्भगणकप्रश्नप्रपञ्चोक्तिभिः ॥
भूचरः। त्रि॰ भूमिचारिणि ॥

भूच्छायम्। न॰ अंधकारे ॥ भुवः छाया। छायाबाहुल्ये॰ इति क्लीवता ॥
भूजन्तुः। पुं॰ भूनागे ॥
भूजम्बूः। स्त्री॰ गोधूमे ॥ विकङ्कतफले ॥ भूमिजम्ब्वाम् ॥
भूतः। पुं॰ देवयोनिविशेषे ॥ सच अधोमुखोर्ध्वमुखादिपिशाचभेदोरुद्रानुचरोबालग्रहः ॥ कुमारे ॥ कृष्णचतुर्दश्याम् ॥ योगीन्द्रे ॥ शम्भोर्गणविशेषेषु। न॰ क्ष्मादौ। पृथिव्यप्तेजोवाय्वाकाशेषु ॥ पिशाचादौ ॥ जन्तौ। युक्ते। न्याय्ये ॥ वस्तुतत्त्वानुसरणे। त्रि॰ उचिते ॥ प्राप्ते ॥ वित्ते ॥ ऋते। सत्ये ॥ प्राणिनि ॥ कालविशेषे। वृत्ते। अतीते। गते ॥ परमार्थे ॥ विद्यमानेवस्तुनि॥ अतीतोत्पत्तिके। जाते ॥ समे ॥ उत्तरपदस्थएव भूतशब्दः समार्थ इतिशाब्दिकाः। यथा पितृभूतः। देवभूतोयमिति पूर्वमपिविद्यमाने ॥ भवनधर्मिणि ॥ भाव्यतेस्म। भूप्राप्तौ। आधृषाद्वेतिणिजभावः पक्षे॰ क्तः ॥ भूतिरस्यास्तिवा। अर्शआद्यच् ॥ अभवद्वा। भुवोगत्यर्थेति॰ भूतार्थेकर्तरिक्तः ॥ अर्धर्चादिः ॥
भूतकृत्। पुं॰ धातरि। द्रुहिणे।

भूतानि करोति । डुकृञ्० । क्विप् । तुक् ॥ रुद्रे ॥ भूतानि कृन्तति० छिनत्ति । कृतीछेदने । क्विप् ॥ कृणोतिहिनस्तिवा । कृञ्० । क्विप्तुक् ॥ विष्णौ ॥ रजोगुणं समाश्रित्यविरिञ्चिरूपेण० भूतानिकरोतिइतितथा ॥

भूतकेशः । पुं० तृणविशेषे । गोलोम्याम् । अल्पकेश्याम् ॥ भूतानांकेशइव । भूतः केशोस्य वा ॥

भूतकेशी । स्त्री० भूतकेशे ॥ शेफालिकायाम् ॥ नीलसिंदुवारे ॥

भूतक्रान्तिः । स्त्री० भूतावेशे ।

भूतगणः । पुं० पृथिव्यादिपञ्चके ॥ भूतानांगणः ॥

भूतगन्धा । स्त्री० मुरानामगन्धद्रव्ये ॥

भूतग्रामः । पुं० देहेन्द्रियसङ्घाताकारेणपरिणते पृथिव्यादिभूतसमुदाये ॥ सच० जरायुजाण्डजस्वेदजोद्भिज्जभेदाच्चतुर्विधोभवति । भूतानांपृथिव्यादीनांग्रामः ॥

भूतघ्नः । पुं० भूर्जवृक्षे । उष्ट्रे ॥ लशुने । त्रि० भूतनाशके ॥

भूतघ्नी । स्त्री० तुलस्याम् ॥ मुण्डितिकायां ॥

भूतचतुर्दशी । स्त्री० कार्त्तिककृष्णचतुर्दश्याम् । यमचतुर्दश्याम् ॥

भूतजटा । स्त्री० जटामांस्याम् ॥ गन्धमांस्याम् ॥

भूतत्वम् । न० वर्त्तमानध्वंसप्रतियोगिसमयवृत्तित्वे ॥ बहिरिन्द्रियग्राह्यायोग्यविशेषगुणवत्त्वे ॥ पृथिव्यादयस्तुजातिविशेषाः ॥

भूतदर्शनम् । न० परमार्थदर्शने ॥

भूतद्रावी । पुं० भूताङ्कुशवृक्षे ॥ रक्तकरवीरे ॥

भूतद्रुमः । पुं० श्लेष्मातकवृक्षे ॥

भूतधृक् । पुं० भूतानामपकारके ॥ भूतानिद्रुह्यति । द्रुह० । सत्सूद्विषेतिक्विप् ॥ भूतधृक्कोलभेतशम् ॥

भूतधात्री । स्त्री० भूमौ ॥ भूतानां धात्री ।

भूतनाथः । पुं० शिवे ॥ भूतानां नाथः ॥ भूतैर्जन्तुभिर्याच्यते० तानुपतापयति० तेभ्यश्चाशास्ते० तेषामभीष्टमितिवाभूतनाथः ॥

भूतनायिका । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

भूतनाशनः । पुं० श्वेतसर्षपे । सर्षपे । भल्लातके ॥ न० रुद्राक्षे ॥ भूतान्नाशयति । णशअदर्शने ल्युट् ।

भूतपतिः । पुं० महादेवे ॥ भूतानां पतिः ॥

भूतपत्री। स्त्री॰ तुलस्याम् ॥
भूतपुष्प:। पुं॰ श्योनाकवृक्षे ॥
भूतपूर्णिमा। स्त्री॰ आश्विनपूर्णिमायाम्। शारदाम्। कोजागरायाम् ॥
भूतपूर्व:। त्रि॰ अतिक्रान्ते ॥ पूर्वंभूत:। सुप्सुपेतिसमास:। भूतपूर्वेचरडितिनिर्देशात्भूतशब्दस्यपूर्वनिपात: ॥
भूतप्रादुर्भाव:। पुं॰ अतिक्रान्तोत्पत्तौ ॥ भूतस्यप्रादुर्भाव: ॥
भूतभावन:। पुं॰ सर्वभूतपितरि। ईश्वरे। भूतानिभावयतिजनयति॰ प्रापयतिवा। भवतेर्ण्यन्ताद्युच् ॥
भूतभृत्। पुं॰ विष्णौ ॥ भूतानिबिभर्त्तिधारयति॰ पोषयतिवा॰। डुभृञ्॰। क्विप्। तुक् ॥
भूतभैरव:। पुं॰ भैरवविशेषे ॥ शीतज्वरापहचूर्णविशेषे ॥ यथा। एलाजातिफलंव्योषत्रिफलाजीरकंघन:। सविडङ्गंसितायुक्तंचूर्णंशीतज्वरापहमिति ॥
भूतमात्रा। स्त्री॰ शब्दादिषु ॥ पृथिव्यादिषुविषयेषु ॥
भूतमारी। स्त्री॰ चीडानामनिगंधद्रव्ये ॥
भूतयज्ञ:। पुं॰ पञ्चमहायज्ञान्तर्गतबलिवैश्वदेवकर्म्मणिभूतेभ्योबलिहरणे ॥
भूतयोनि:। पुं॰ परमात्मनि ॥ भूतानांयोनि: ॥
भूतलिका। स्त्री॰ पृक्कायाम् ॥
भूतवास:। पुं॰ कलिद्रुमे ॥ भूतानांवास:। भूतानांवासोस्मिन्वा ॥
भूतविक्रिया। स्त्री॰ अपस्माररोगे ॥
भूतवित्। पुं॰ लौकायतिके ॥ सच पृथिव्यप्तेजोवायवस्तत्त्वानि॰तानिचत्वारिभूतानिजगत्कारणानीति कल्पयति ॥
भूतविद्या। स्त्री॰ भूततन्त्रे ॥ यथा। भूतविद्यानाम॰ देवासुरगन्धर्वयक्षरक्ष:पितृपिशाचनागग्रहाद्युपसृष्टचेतसां॰ शान्तिकर्मबलिहरणादिग्रहोपशमनार्थमितिसुश्रुत: ॥
भूतवृक्ष:। पुं॰ शाखोटवृक्षे। श्योनाकवृक्षे ॥ कलिवृक्षे ॥
भूतवृक्षक:। पुं॰ शाखोटे ॥ बहुवारके लसोड़ा॰ इ॰ भा॰ ॥
भूतवेशी। स्त्री॰ श्वेतशेफालिकायाम्। श्वेतसुरसायाम्। श्वेतन्यवारी॰ इ॰ भा॰ ॥ भूतानिविशन्ति। विशप्रवेशने। कर्मण्यण् ॥
भूतब्रह्मा। पुं॰ देवले ॥
भूतसञ्चार:। पुं॰ भूतोन्मादरोगे। भूतक्रान्तौ। ग्रहागमे ॥
भूतसञ्चारिणी। स्त्री॰ कृष्णचतुर्दश्याम्।

भूतसञ्चारी । पुं० दावानले ॥
भूतसर्ग : । पुं० भूतसृष्टौ । दैवासुरभेदेन भूतानां सृष्टौ ॥ यथा । ब्राह्मः प्राजापत्यस्तथा सौम्य ऐन्द्रस्तथैव च । गान्धर्वोऽथ यक्षो पैशाचो मानुषाः ॥ स्थावरः पाशवो मार्गः सार्पः शाकुनिकस्तथा । चतुर्दशविधो ह्येष भूतसर्गः प्रकीर्तितः ॥
भूतसार : । पुं० श्योनाकप्रभेदे ॥
भूतसृट् । पुं० ब्रह्मणि ॥
भूतहन्त्री । स्त्री० वंध्याकर्कोटक्याम् । नीलदूर्वायाम् ॥
भूतहर : । पुं० गुग्गुलौ ॥
भूतहारि । न० देवदारुणि ॥
भूता । स्त्री० कृष्णचतुर्दश्याम् ॥ यथा । स्कान्दे । ब्रह्माण्डोदरमध्ये तु यानि तीर्थानि सन्ति वै । पूजितानि भवन्तीह भूतायां पारणे कृते ॥ अपि च । शिवरात्रिव्रते भूतां कामविद्धां विवर्जयेत् ॥
भूताङ्कुश : । पुं० गौ० दे० सनामा प्रसिद्धे द्रव्ये । चवके । गवाक्ष्ये ॥ भूताङ्कुशस्तीक्ष्णगन्धः कटुरुष्णस्तथोत्कटः । भूतग्रहादिदोषघ्नः कफवातनिकृन्तनः ॥
भूतात्मा । पुं० देहे पृथिव्यादिभूतारब्धत्वात् ॥ भूतान्यात्मा स्वभावो यस्य सः ॥ परमेष्ठिनि । द्रुहिणे । हिरण्यगर्भे ॥ भूतानां व्यष्ट्युपाधीनामात्मा नियन्ता समष्ट्युपाधित्वात् ॥ इति ॥ सदाशिवे ॥ जीवात्मनि ॥ विष्णौ ॥ भूतानां प्राणिनामात्मा अन्तर्यामी ॥
भूतादि : । पुं० सर्वजगत्कारणे । तामसाहङ्कारे ॥ भूतानामादिः ॥ परमेश्वरे ॥ भूतानां भवनधर्मकाणामुत्पत्तिमतां सर्वेषामादिः कारणं कर्त्रुपादानोभयात्मकमिति यावत् ॥
भूतादिसर्ग : पुं० भौतिकसर्गे ॥ भूतादेः सर्गः ॥
भूतारि । न० हिङ्गुनि० ॥
भूतार्त्त : । त्रि० भूताविष्टे ॥ भूतेन ऋतो दीप्तः । ऋते च तृतीयासमास इति वृद्धिः ॥ भूतेन आर्त्तो वा ॥
भूतार्थ : । पुं० सिद्धार्थे ॥
भूतार्थवाद : । पुं० प्रमाणान्तरविरोधस्तुतिरहितार्थबोधके वेदवाक्ये ॥ यथा । इन्द्रो वृत्राय वज्रमुदयच्छदित्यादिः ॥
भूताली । स्त्री० भूपाटल्याम् ॥ मुषल्याम् ॥
भूतावास : । पुं० विभीतके । बहेडा० इ० भा० ॥ भूतानामावासः ॥ आकाशाद्याश्रये० वासुदेवे ॥ भूतान्याभिमुख्येन वसन्त्यत्र ॥ वसन्ति त्वयि भूतानि भूतावासस्ततो भवान् । इति हरिवंशः ॥ काये ॥
भूताविष्ट : । त्रि० पिशाचग्रस्ते ॥ भू

तात्क्रान्ते ॥ भूतादिनारोगग्रस्ते ॥

भूतावेश : । पुं० आवेशे । भूतस-ञ्चारे ॥

भूति : । स्त्री० भस्मनि ॥ सम्पत्तौ ॥ हस्तिशृङ्गारे ॥ मांसपाकविशेषे ॥ उत्पाते ॥ शिवस्याणिमाद्यष्टविधै-श्वर्ये ॥ अणिमामहिमाचैवलघिमा गरिमातथा । प्राप्तिः प्राकाम्यमीशि त्वंवशित्वंचाष्टभूतय : ॥ शम्भुधृ तभस्मनि ॥ भूतृणे ॥ उत्पत्तौ । जा तौ ॥ वृद्धिनामौषधे ॥ रोहिषतृणे ॥ विभूतौ ॥ भवनम्० भूति : ॥ स्त्रियां क्तिन् ॥ भवत्यनया । क्तिच्वा ॥

भूतिक : । पुं० यवान्यामोषधौ ॥ न० कटफलौषधौ । घनसारे ॥ भूनिम्बे ॥ भूस्तृणे ॥ भवति । भू० । क्तिच्क्तौचसंज्ञायामिति० क्तिच् । संज्ञायांकन् ॥

भूतिकाम : । पुं० ऐश्वर्याभिलाषिणि ॥

भूतिकील : । पुं० भूखाते ॥

भूतिगर्भ : । पुं० भवभूतिकवौ ॥

भूतिनिधानम् । न० धनिष्ठानक्षत्रे ॥

भूतिमान् । वि० ऐश्वर्ययुक्ते ॥

भूतिकम् न० भूनिम्बे ॥ यवान्याम् । कर्पूरे ॥ भूस्तृणे ॥ तृणे ॥

भूतृणम् । न० गन्धतृणे । गन्धखेडे । रौहिषे ॥ पुं० रोहिषे । भूतिके । मालातृणे । सुगन्धरोहिष०द्र०

परिमलद्गङ्गनि० इ० भान्प्रभाषाप्र सिद्धे ॥ भूतृणंकटुकंतिक्तं तीक्ष्णो ष्णंरोचनंलघु । विदाहिदीपनंरूक्ष मनैल्यंमुखशोधनम् ॥ अहृष्यंबहुवि ट्कञ्चपित्तरक्तप्रदूषणम् । भुव-स्तृणम् ॥

भूतेश : । पुं० शिवे । सर्वभूतनियन्तरि ॥ भूतानांप्रमथादीनांबालग्रहाणां प्राणिनांवाईश : ॥

भूत्तमम् । न० स्वर्णे ॥ भुविउत्तमम् ॥

भूदरोभवा । स्त्री० आखुकर्ण्याम् ॥

भूदार : । पुं० वराहे । सूकरे ॥ भुव न्दारयति । दृ० कर्मण्यण् ॥

भूदेव : । पुं० ब्राह्मणे । ब्राह्मणोजङ्ग मामूर्त्ति : श्रीविष्णो : परमात्म-न : । अतएवहिविख्याताभूदेवा-स्तेमहात्मने । भुव : भुविवादे-व : ॥

भूधन : । पुं० राज्ञि ॥ क्षपीवले ॥

भूधर : । पुं० पर्वते । महीध्रे ॥ धरति धृञ : पचाद्यच् । भुवोधर : ॥ य न्त्रविशेषे ॥ यथा । जलकच्छपपाता लदोलाभूधरबालुका : । अकाद्या यन्त्रभेदा: स्युरितिशब्दचन्द्रिका ॥

भूधात्री । स्त्री० भूम्यामलक्याम् ॥ भूधात्रीवातकृत्तिक्ताकषायामधु राहिमा । पिपासाकासपित्ताघ्नक् कफपाण्डुक्षतापहा ॥

भूध्र : । पुं० पर्वते ॥ भुवन्धरति । धृ-

अ॰। मूलविभुजादित्वात्क:।

भूनाग:। पुं॰ उपरसविशेषे। क्षितिनागे॥

भूनिम्ब:। पुं॰ क्षुपविशेषे। किराततिक्ते। चिरायता॰ इ॰ भा॰॥ भुवोनिम्बइव॥

भूनीप:। पुं॰ भूमिकदम्बे। भूक्षुद्रे। लघुपुष्पे॥ विकदम्बा: कटूष्णास्तवृष्यादोषहराश्चिमा:। कषायतिक्ता: पित्तघ्नावीर्यवृद्धिकरा: परा:॥

भूनेता पुं॰ राज्ञि॥ भुवोनेतानायक:॥

भूप:। पुं॰ राजनि॥ भुवंपाति। पारक्षणे। आतोनुपेतिक:। १६ संख्यायाम्॥

भूपति:। पुं॰ नृपे। राज्ञि॥ भूपुत्रीयस्यपत्नीसतुभवतिकथंभूपती रामचन्द्र:। इतिरामायणेकैकयीवाक्यम्॥ भुव: पति:॥ ऋषभौषधे॥

भूपद:। पुं॰ वृक्षे॥भुविपदानियस्य॥

भूपदी। स्त्री॰ मल्लिकायाम्। वेलो॰ इ॰ भा॰॥भुविपदमस्या:। गौरादि:॥

भूपलाश:। पुं॰ वृक्षविशेषे। विशाली इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰॥ भुव: पलाश:॥

भूपाटला। स्त्री॰ भूपाटल्याम्॥

भूपाटली। स्त्री॰ भूकुम्भ्याम्। रक्तपुष्पिकायाम्॥ भुव: पाटली॥

भूपाल:। पुं॰ राज्ञि॥ भुवंपालयति। पालरक्षणे। कर्मण्यण्॥ यथा। राज्यंपालयतेनित्यं सत्यधर्मपरायण:। निर्जित्यपरसैन्यानिक्षितिंधर्मणापालयेत्॥

भूपुत्री। स्त्री॰ सीतायाम्॥ भुव: पुत्री॥

भूपेष्ट:। पुं॰ राजादनीवृक्षे॥

भूबदरी। स्त्री॰ लघुबदर्याम्। क्षितिबदर्याम्। भाडवेरी॰ इ॰ भा॰॥

भूभर्त्ता। पुं॰ नृपे॥ भुवोभर्त्ता। पत्यर्थभर्तृशब्दस्ययाजकादित्वात्॰ याजकादिभिश्चेतिसमास:। तेन॰ अपांस्रष्टा॰ वज्रस्यभर्त्तेतिवत्॰ तृजकाभ्यांकर्त्तरीति॰नसमासनिषेध:॥

भूभुक्। पुं॰ राज्ञि॥ भुवंभुनक्तिपालयति। भुज॰। क्विप्॥

भूभृत्। पुं॰ अद्रौ। गोत्रे। गिरौ॥ महीपतौ॥ भुवंविभर्ति। डुभृञ्॰। क्विप् तुक्॥

भूमा। पुं॰ बहुत्वे॥ भूमामहान्निरतिशयंवस्त्विति पर्याया:॰ इतिभाष्यम्। सकलसांसारिकव्यवहाराभावोपलक्षिततत्त्वे। ब्रह्मणि॥ यत्रनान्यद्विजानातिनान्यद्यत्रशृणोतिच। नान्यत्पश्यतियस्मिन्वैसभूमाप्रोच्यतेश्रुतौ॥ योभूमासोऽमृत: प्रोक्त: सुखंनाल्पेविचारय॥ बहोर्भाव:। पृथ्वादित्वादिमनिच्

। वशोर्लोपोभूचवशो : । त्रि० वहु त्वविशिष्टे ॥

भूमय : त्रि० मृदात्मके । भूमिमये

भूमयी । स्त्री० सूर्यपत्न्याम् ॥ छाया याम् ॥

भूमि:। स्त्री० स्थानमात्रे वसुन्धरायाम् । क्षितौ । अचलायाम् । रसाया म् । स्थिरायाम् ॥ विष्णुर्भूमिस म्पूज्योवाच । सर्वाधाराभवशुभेस र्वैः सम्पूजितासुखम् । मुनिभि र्मनुभिर्देवैःसिद्धैर्दानवादिभिः ॥ अम्बुवाचीत्यागदिनेगृहारम्भप्रवेश ने । वापीतडागारम्भे चगृहेचकृषि कर्मणि । तवपूजांकरिष्यन्तिमद्वरेण सुराद्यः। मूढायेनकरिष्यन्तिया स्यन्तिनरकंचते । इति ॥ अम्बुवा चीत्यागदिनेगृहारम्भप्रवेशने। तस्मि न्नदिनेतवपूजांकरिष्यन्तीत्यन्वयः ॥ अष्टा : गुणामहाभारते मोक्षधर्मे यथा । भूमेस्थैर्यङ्गुरुत्वञ्चकाठिन्यं प्रसवार्थता । गन्धोगुरुत्वं शक्तिश्चस ङ्घात : स्थापनाधृति : । इति ॥ अस्यार्थ : । स्थैर्यमचाञ्चल्यम् १ । गुरुत्वं पतनप्रतियोगीगुण: २ । का ठिन्यम् ३ । प्रसवार्थता० धान्या द्युत्पत्तिस्तदर्थता ४ । गन्ध : ५ । गुरुत्वं पिण्डपुष्टि : ६ । शक्ति : ग न्धग्रहणसामर्थ्यम् ७ सङ्घात : ० श्लिष्टावयवत्वम् ८ । स्थापना० मनु ष्याद्याश्रयत्वम् ९ । धृति : पाञ्च भौतिकेमनसियोधृत्यंश: १० । इ ति ॥ षष्टिवर्षसहस्राणिस्वर्गेतिष्ठति भूमिद: । उच्छेत्ताचानुमन्ताचता वन्तिनरकंवसेत् ॥ योगिनामवस्था विशेषे ॥ यथा । निरुद्धे चेतसिपुरा सविकल्पसमाधिना । निर्विकल्प समाधिस्तुभवेदत्रत्रिभूमिक : ॥ व्यु त्तिष्ठतेस्ततस्त्वाद्येद्वितीयेपरबोधित:। अन्ते व्युत्तिष्ठतेनैवसदाभवतितन्म य : ॥ एवंप्राग्भूमिसिद्धावप्युत्तरो त्तरभूमये । विधेयाभगवद्भक्तिस्तांवि नासानसिध्यति ॥ भवन्त्यस्यांभूता नि । भूसत्तायाम् । भुव : किदि ति० मि : ॥

भूमिकदम्ब: । पुं० कदम्बविशेषे । भू नीपे । भूमिजे । लघुपत्रे । वृत्तपु ष्पे । विषघ्ने ॥

भूमिकन्दली । स्त्री० कन्दल्याम् । द्रो णपर्ण्याम् ॥

भूमिका । स्त्री० रचनायाम् ॥ वेशान्त रपरिग्रहे । रूपान्तरस्वीकारे यथा । हर्षेमचन्द्र : । पात्राणिनाट्ये ऽधि कृतास्तत्तद्वेशस्तुभूमिका : । इ ति ॥ ज्ञानिनामवस्थाविशेषे ॥ यथाहु : । ज्ञानभूमि : शुभेच्छा ख्याप्रथमासमुदाहृता । विचारणा द्वितीयास्यात् तृतीयातनुमानसा । सत्त्वापत्तिश्चतुर्थीस्या ततोऽसंसक्ति

नामिका ॥ पदार्थभावनाषष्ठीसप्तमो तुर्यगास्मृतेति । भूमिकानामचित्तस्यावस्थाविशेषः । अत्रभूमिकाचितयंब्रह्मविद्यासाधनमेव० नतुब्रह्मविद्याकोटावन्तर्भावः ० भेदसत्त्वस्यबुद्धरूढत्वात् । यश्चचतुर्थभूमिकांप्राप्तः सब्रह्मविदित्युच्यते। पञ्चमभूमिर्निर्विकल्पातदातस्या : स्वयमेवव्युत्तिष्ठति० सोयंज्ञानीब्रह्मविद्वर : षष्ठभूमौपार्श्वस्थबोधितो व्युत्तिष्ठति० सोयंब्रह्मविद्वरीयान् । तदेतद्भूमिद्वयंसुषुप्तिरितिचाभिधीयते ॥ असम्प्रज्ञातप्रतिपादकानियोगशास्त्राणिसप्तभूमिकाप्राप्तेयोगिन्येवपर्य्यवस्यन्ति० सोयमीदृशोयोगीव्युत्थानरहितोनिर्विकल्पकसमाधिस्थ : परमहंस : सप्तमभूमौब्रह्मविद्वरिष्ठइतिचोच्यते॥ इति ॥ भूमिकापञ्चकमप्याहु : । यथा। क्षिप्तंमूढंविक्षिप्तमेकाग्रंनिरुद्धमिति ॥ तत्र० आसुरसम्पल्लोकशास्त्रदेहवासनामुवर्त्तमानंचित्तंक्षिप्तभूमिकानिन्द्रातन्द्रादिग्रस्तंचित्तं मूढभूमिका कदाचिद्ध्यानयुक्तं चित्तंक्षिप्ताद्विशिष्टतयाविक्षिप्तभूमिका । तत्रक्षिप्तमूढयो : समाधिस्वशङ्कैवनास्ति० विक्षिप्ते तुसमाधिस्वशङ्कातदितरत्भूमिकाद्वयंसमाधि : ॥ एकाग्रे मनसिसद्भूतमर्थंप्रद्योतयति० क्लेशान्क्षिणोति० कर्म्मबन्धनानिश्लथयति० निरोधमभिमुखीकरोति० इतिसम्प्रज्ञातोयोग : एकाग्रभूमिका । सर्ववृत्तिनिरोधरूपासम्प्रज्ञातसमाधि : ० निरुद्धभूमिकेति ॥

भूमिकूष्माण्डी । स्त्री० लताविशेषे । विदार्याम् ॥

भूमिखर्जूरिका । स्त्री० क्षुद्रखर्जूर्याम् ॥ भूमिखर्जूरिकास्वाद्वीदुरारोहाम्रदुच्छदा । अयस्कन्धफलाकाकर्कटीस्वादुमस्तका ॥ पिण्डखर्जूरिकात्वन्यासादेशेपश्चिमेभवेत् ॥

भूमिखर्जूरी । स्त्री० भूमिखर्जूरिकायाम् ॥

भूमिगृहम् । न० वह्वयातनागृहे ॥

भूमिचम्पक : । पुं० पुष्पवृक्षविशेषे । ताम्रपुष्पे । सन्धिवर्ध्मे । द्रुघणे । भुँइचाँपा० इ० भा०॥ भूचम्पा० इ० भा० ।। अस्यमूलंव्रणपाककारकम् ॥

भूमिच्छत्रम् । न० शिलीन्ध्रे ॥

भूमिज : । पुं० नरकासुरे । अङ्गारके । कुजे । भौमे ॥ भूमिकदम्बे ॥ मनुष्ये ॥ न० गौरसुवर्णे ॥ भूमेर्भौवाजात : । जनी० । ड : ॥

भूमिजगुग्गुलु: । स्त्री० आशापुरसम्भवे । दैत्यमेदजे । महिषासुर सम्भवे । आशापुरीगूगुल० इ० भा ॥

तिक्तोसौकटुरुष्णश्च कफवातहरस्तथा । उमाप्रियश्चभूतघ्नोमिश्र : सौरभ्यदायक : ॥

भूमिजम्बु : । स्त्री० भूमिजम्बुकायाम् । नादेय्याम् ॥ भूमेर्जम्बु : ॥

भूमिजम्बुका । स्त्री० चुद्रजम्बाम् । नादेय्याम् ॥ ह्रस्वत्वात्स्वार्थेकन् ॥ यद्वा भूमिलग्नाजम्बुका । शाकपार्थिवादि : । भूमिलग्नपत्रत्वात् ॥

भूमिजम्बु : । स्त्री० चुद्रजम्बाम् । ह्रस्वफलायाम् । भ्रमरेष्टायाम् । पिकभक्ष्यायाम् । काष्ठजम्बाम् ॥

भूमिजा । स्त्री० जनकात्मजायाम् । सीतादेव्याम् ॥ भूमेर्जाता । जनी० । ड : । टाप् ॥

भूमिजीवी । स्त्री० विशि ॥

भूमिदानम् । न० दानोत्तमे ॥ यथा । इचुभि : सन्ततांभूमिंयवगोधूमशालिनीम् । ददातिवेदविदुषेसन भूयोभिजायते ॥ भूमिदानात्परं दानं नभूतंनभविष्यतीति ॥

भूमिदेव : । पुं० ब्राह्मणे । भूदेवे ॥ भूमेर्भूमौवादेव : ॥

भूमिप : । पुं० राजनि ॥

भूमिपच : । पुं० वाताश्वे ॥

भूमिपिशाच : । पुं० तालवृक्षे ॥

भूमिपिशाची । स्त्री० माधवीलतायाम् ॥

भूमिपुत्र : । पुं० भारे । मङ्गले ॥ भूमे:पुत्र :

भूमिमण्ड : । पुं० अष्टपादिकायाम् । मदनमाली० हारमाली० द्रु० गौ० दे० भा० ॥

भूमिमण्डपभूषणा । स्त्री० माधवीलतायाम् । अतिमुक्ते । पुण्ड्रके ॥

भूमिमान् । त्रि० भूमिविशिष्टे । यवादित्वाद्वत्वं न ॥

भूमिरक्षक : । पुं० वाताश्वे ॥

भूमिलाभ : । पुं० मृत्यौ ॥ भूमेर्लाभोयेन ॥ भूमिप्राप्तौ ॥

भूमिलेपनम् । न० गोमये ॥ भूमेर्लेपनंयेन ॥ भूमेर्लेपे ॥

भूमिवर्द्धन : । पुं० न० शवे ।

भूमिसम्भवा । स्त्री० सीतायाम् ॥

भूमिसुत: । पुं० मङ्गलग्रहे । नरकासुरे ॥ भूम : सुत : ॥

भूमिसुता । स्त्री० जानक्याम् ॥

भूमिस्पृक् । पुं० मानवे ॥ वैश्ये ॥ चौरविशेषे ॥ अन्धे ॥ खञ्जे ॥ भूमिं स्पृशति । स्पृशस्पर्शने । स्पृशोऽनुदकेक्विन् ॥

भूमी । स्त्री० भूमौ । चितौ ॥ भवति । भू० भुव : क्विदितिमि : । कृदिकारादक्तिनइति०ङीष् ॥

भूमीन्द्र : । पुं० नृपे । राजनि ॥

भूमिरुह : । पुं० वृक्षे ॥ यथा । दीर्घास्तापयुतायथाविरहिणीश्वासास्तथा वासरायामिन्यश्चपलाययाकुलवधू

दृष्टिः सरोषाप्रिये । छायावाञ्छा तमाम्रबोढवनितावाणीवभूमीरुहा निष्पन्दाः सुचिराद्यथामिलितयोर्यूनोर्मिथोदृष्टयः ॥

भूमीसहः । पुं० द्रुमान्तरे । हारदा तौ ॥ भूमीसहस्तुशिशिरोरक्तपित्त प्रसादनः ॥

भूम्यामलकी । स्त्री० क्षुपविशेषे । बहुपुष्पायाम् । जटायाम् । अध्यण्डाया म् । तामलक्याम् । भुँइआमला इ० भा० ॥

भूम्यामली । स्त्री० तमाल्याम् । चा रुयाम् । भूम्यामलक्याम् । भुइँआं मला इ० गौ० दे० भा० ॥ अरुमेली० इ० भा० ॥

भूम्याहुल्यम् । न० कुष्ठकीतौ । क्षुपे । मार्कण्डीये । महौषधे । भुजित खड० । इ० भा० ॥

भूयः । अ० अधिकारे ॥ पुनरर्थे ॥

भूयान् । त्रि० बहुतरे । प्रचुरे ॥ अ-परिमितमहिमनि ॥ अयमनयोर तिशयेनबहुः । द्विवचनविभज्योप पदेतरबीयसुनाविति० ईयसुन् । ब होर्लोपोभूचबहोः ॥ स्त्री० भूयसी अतिमहत्याम् ॥ ङीप् ॥

भूयिष्ठः । त्रि० प्रचुरे । बहुतमे ॥ अयमेषामतिशयेनबहुः । अतिशायने तमबिष्ठनौ । इष्ठस्ययिट्चेति० बहोःपर स्य इष्ठस्यलोपः० यिडागमश्च० बहोः

स्थानेभूरादेशश्च ॥

भूयुक्ता । स्त्री० भूमिखर्जूर्याम् ॥

भूयोभूयः । वारंवारमर्थे ॥ यथा । भूयोभूयोभाविनोभूमिपालान्नत्वान त्वायाचतेरामचन्द्रः । सामान्योयं धर्मसेतुर्नृपाणां कालेकालेपालनी योभवद्भिरिति ॥

भूः । अ० रेफान्तमव्ययम् । भूर्लोके ।

भूरिः । पुं० वासुदेवे ॥ हरे ॥ परमे ष्ठिनि ॥ न० सुवर्णे ॥ त्रि० प्राज्ये । प्रचुरे ॥ भवति० भूयतेवा । भूस त्तायाम्० प्राप्तौवा । अदिशदिभूशु भिभ्यः क्रिन् ॥

भूरिगन्धा । स्त्री० मुरानामनिगन्धद्रव्ये । गन्धाढ्यायां ॥

भूरिगमः । पुं० खरे । गर्दभे ॥

भूरिदावा । पुं० बाहुदातरि ॥

भूरिपत्रः । पुं० उखवालतृणे ॥

भूरिपलितदा । स्त्री० पाण्डुरफल्याम् ॥

भूरिपुष्पा । स्त्री० शतपुष्पायाम् ॥

भूरिप्रेमा । पुं० चक्रवाके ॥

भूरिफेना । स्त्री० सप्तलायाम् । चर्मकषौषधौ ॥ भूरयः फेनायस्याः ॥

भूरिबला । स्त्री० अतिबलायाम् ॥ भूरिबलंसामर्थ्यंयस्याम् ॥

भूरिभागः । त्रि० महद्भाग्ये ॥

भूरिमल्ली । स्त्री० अम्बष्ठायाम् ॥

भूरिमायः । पुं॰ शृगाले ॥ भूरयो मायायस्य ॥

भूरिरसः । पुं॰ इक्षौ ॥ ॥

भूरिशः । अ॰ बहुशब्दार्थे । बह्वर्था च्छस्कारकादन्यतरस्याम् ॥

भूरिश्रवाः । पुं॰ चन्द्रवंशीयसोमदत्त पुत्रे ॥ त्रि॰ बहुयशोविशिष्टे । भूरिप्रचुरंश्रवोयशोयस्य सः ॥

भूरुण्डी । स्त्री॰ श्रीहस्तिन्याम् । हस्ति कर्णपत्रायाम् ॥ शाकविशेषइतिस्वामी । भुवंरुण्डयति॰ आच्छाद यति । रुटिलुटिस्तेयकरणे॰ इत्य स्य॰ माधवीयायांवृत्तौ॰ रुडिलुडी त्यपरे॰ इतिपाठान्तरमुपन्यस्तम् । कर्मण्यण् ॥

भूरुट् । त्रि॰ भूरुहे ॥ भुविरोहयति । रुहजन्मनिप्रादुर्भावे । क्विप् ॥

भूरुहः । पुं॰ वृक्षे ॥ रोहति । रुह॰। इगुपधेतिकः । भुविरुहः सप्तमीसमासः ॥

भूर्ज्जः । पुं॰ मृदुत्वचि । भूतघ्ने । रक्षापत्रे । भोजपत्र इतिभाषा भूर्जोभूतघ्नश्चर्मकर्णकरुक्पित्तरक्तजित् । कषायोराच्चसघ्नस्मेदोविषहरः परः ॥ ऊर्जनमूर्जः ऊर्जबलप्राणनयोः । घञ् । भूः ऊर्जोऽस्य ॥

भूर्ज्जकण्ठकः । पुं॰ सङ्करजात्यन्तरे । व्रात्याद्ब्राह्मणात्सवर्णायामुत्पन्ने । आवन्त्ये ॥

भूर्ज्जपत्रः । पुं॰) स्वनामाप्रसि-
भूर्ज्जपत्रकः । पुं॰) द्धे । मृदुत्वचि ॥

भूमिः । स्त्री॰ भूमौ । पृथिव्याम् । मरुभूमौ ॥ विभक्ति । डुभृञ्॰ । घृणिपृश्निपार्ष्णिचूर्णिभूर्णीति॰ विभर्त्तेरुत्वं निप्रत्ययश्च ॥

भूर्लोकः । पुं॰ अन्तरीक्षादधोलोके । सप्तद्वीपसमुद्रसन्निवेशविशेषे ॥ पृथिव्याम् । मर्त्यलोके ॥ अस्यलक्षणं । यथा । पादगम्यन्तुयत्किञ्चित् वस्त्वस्तिपृथिवीमयम् । सभूर्लोकः समाख्यातोविस्तारोस्यमयोदितः ॥ इ॰ वि॰ पु॰ २ अंशे ५ अध्यायः । विस्तारोमयोदितइति । सर्वतो लोकालोकावधिः पञ्चविंशतिकोटि प्रमाणः ॥ भूः संज्ञकोलोकः ॥

भूलग्ना । स्त्री॰ शङ्खपुष्प्याम् ॥

भूलता । स्त्री॰ किञ्चुलुके ॥

भूवायुः । पुं॰ आवहाभिधेपवने । भूमेर्वेद्दिर्द्दशयोजनान्यस्यस्थानमत्रास्बुद विद्युदादयस्सन्तीतिशिरोमणिः ॥

भूशयः । पुं॰ नकुलगोधादौ ॥ विष्णौ ॥ लङ्काप्रतिमार्गान्वेषणंकुर्वन् समुद्रं प्रतिव्रताचरणायतदुपकण्ठे भूमौशेतेदाशरथिरूपेणेतिभूशयः । अधिकरणेशेतेरित्यच्प्रत्ययः ॥ तथाचरामायणम् । ततः सागरवेलायांदर्भानास्तीर्यराघवः । अञ्ज-

लिंप्राङ्मुखःकृत्वाप्रतिशिश्ये महो दधेरिति ॥
भूशिलु : । पुं० भूकर्बुदारे ॥
भूषणम् । न० अलङ्कारे ॥ तद्धारणफलंयथा भूषणंभूषयेदङ्गं यथाभोग्यविधानतः । शुचिसौभाग्यसन्तोषदायकं काञ्चनंस्मृतम् ॥ ग्रहदृष्टिहरंपुष्टिकरंदुःखप्रणाशनम् । पापदौर्भाग्यशमनंरत्नाभरणधारणम् ॥ माणिक्यं तरणेः सुजात्यममलंमुक्ताफलं शीतगोर्माहेयस्यचविद्रुमोनिगदितः ० सौम्यस्यगारुत्मतम् । देवेज्यस्यचपुष्परागमसुराचार्यस्यवज्रं शने र्नीलंनिर्मलमन्ययोश्चगदितेगोमेदवैदूर्य्यके ॥ वास : स्वगन्धरत्नानां धारणं प्रीतिवर्द्धनम् । रक्षोघ्नमर्घ्यमोजस्यं सौभाग्यकरमुत्तमम् ॥ भूष्यते ऽनेन । भूषअलङ्कारे । ल्युट् ॥ भूषयतिवा । क्रुधमण्डार्थेभ्यश्चेतिभूषेर्युच् ॥ यतीनांभूषणंज्ञानंसन्तोषोहिद्विजन्मनाम् । उद्यमःश्रतूहननंभूषणंभूतिमिच्छताम् इति पारिभाषिकम् ॥
भूषा । स्त्री० अलङ्क्रियायाम् । अलङ्कारसाध्यशोभायाम् ॥ भूषणम् । गुरोश्चहलइत्य : ॥
भूषित : । त्रि० अलङ्कृते । मण्डिते ॥ भूष्यतेस्म । भूष० । क्त : । इट् ॥ भूमावुषिते ॥ भुविउषित : स्थित :
भूषिता । स्त्री० अलङ्कारैरलङ्कृतायाम् । मण्डितायाम् ॥ टाप् ॥
भूष्णु : । त्रि० भविष्णौ ॥ भवनशील : । भू० । ग्लाजिस्थश्चग्स्नुः ० चाद्भुवः । क्ङितिचेत्यत्रगकारप्रश्लेषाद्गुणाभाव : ॥
भूसुत : । पुं० भौमे । मङ्गलग्रहे ॥ नरकासुरे ॥
भूसुता । स्त्री० सीतायाम् । जानक्याम् ॥
भूसुर : । पुं० ब्राह्मणे ॥
भूस्तृणम् । न० भूतृणे ॥ अस्यपर्यायगुणाश्चयथा । गुह्यबीजश्चभूतीकंसुगन्धं गोमयप्रियम् । भूस्तृणन्तु भवेच्छत्रामालातृणकमित्यपि ॥ भूस्तृणंकटुकंतिक्तं तीक्ष्णोष्णं रोचनं लघु । विदाहिदीपनंरूक्षमनैल्यं मुखशोधनम् ॥ अवृष्यं बहुविट्कञ्च पित्तरक्तप्रदूषणम् ॥ इति ॥ भुवः तृणम् । पारस्करादित्वात्सुट् ॥ मालवदेशप्रसिद्धे ० शाकविशेषे ॥
भूस्पृक् । पुं० मर्त्ये । पञ्चजने । मनुष्ये ॥ भुवंस्पृशति । स्पृश० । क्विन् ॥
भूस्वर्ग : । पुं० सुरपर्वते । सुमेरौ ॥
भूस्वामी । पुं० भूपतौ ॥ भुवः स्वामी ॥
भूकुंस : । पुं० स्त्रीवेशधरनर्त्तके । भकुंसे ॥ पटपुटेतिदण्डकोक्तभाषणार्थकुसिधातोर्बाहुलकादिष्यन्तात् ०

एरच् । भृवाकुंसोभाषणमस्य । पृषोदरादि : ॥

भृकुटिः । स्त्री० भ्रुकुट्याम् । क्रोधादिनाभ्रुवः कौटिल्ये ॥ कुटकौटिल्ये । इगुपधात्किदिति० इन् । भ्रुवोः कुटिः । पृषोदरादित्वात्ऋकारः ॥

भृकुटी । स्त्री० भ्रुकौटिल्ये । क्रोधादिनाललाटसङ्कोचने ॥ कुट० । इगुपधादिति० इन् । कृदिकारादितिङीष् । पृषोदरादित्वाद् ऋकार : ॥

भृगु : । पुं० ब्रह्मणस्त्वचोजाते महर्षिविशेषे । महर्षीणांभृगुरहमितिभगवद्वचनाद्भगवद्विभूतौ । मनुपुत्रे ॥ वरुणस्तनये ॥ अग्नेर्भ्रष्टाद्रेतसउत्पन्नत्वात्भृगु : ॥ हरे । शिवे ॥ शुक्राचार्ये ॥ यमदग्नौ ॥ सानौ । निरवलम्बनपर्वतपार्श्वे । यस्मात्पतने ऽवलम्बनक्रियाविशेषोनास्ति । तस्यपर्यायौ । प्रपात : । अतट : । इति ॥ भ्रज्जति० तपसा० भृज्यते वा । भ्रस्ज पाके । प्रथिम्रदिभ्रस्जांसम्प्रसारणंसलोपश्चेति० भ्रस्जे : कुप्रत्यय :० सम्प्रसारणंभ्रस्जे : सलोपश्च । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् ।

भृगुकच्छ : । पुं० शककारकबलेजन्मस्थानपत्तनविशेषे ॥

भृगुतुङ्गम् । न० तीर्थविशेषे ॥

भृगुपति : । पुं० परशुरामे ॥

भृगुप्रस्रवण : । पुं० हिमवत : पादे ॥

भृगुभवा । स्त्री० भार्ग्याम् ॥

भृगुषट्क : । पुं० योगविशेषे ॥ लग्नात्षष्ठोभवेच्छुक्रोभृगुषट्क इतीरित : ।

भृगुसुत : । पुं० शुक्रग्रहे ॥

भृगूणांपति : । पुं० परशुरामे ॥

भृङ्ग : । पुं० भ्रमरे । मधुव्रते । भृङ्गराजे ॥ धूम्याटे । कलिङ्गपक्षिणि । फिङ्गा० इ० गौ० दे० भा० भृङ्गवक्रुष्णत्वात्० भृङ्ग : ॥ पिङ्गे ॥ न० गुडत्वचि । त्वक्पत्रे ॥ अभ्रके ॥ विभक्ति । डुभृञ्० । भृञ : किन्नुट्चेति०गन् ॥

भृङ्गक : । पुं० राजवासनपक्षिणि ॥

भृङ्गजम् । न० अगुरुणि ॥

भृङ्गजा । स्त्री० भार्ग्याम् ॥

भृङ्गपर्णिका । स्त्री० सूक्ष्मैलायाम् ॥

भृङ्गप्रिया । स्त्री० वासन्त्याम् । माधवीलतायाम् ॥ भृङ्गाणांप्रियेव ॥

भृङ्गमूलिका । स्त्री० भ्रमरच्छल्याम् लतायाम् ॥

भृङ्गरज: । पुं० भृङ्गराजे ॥ भृङ्गइव

रजोऽस्य ॥

भृङ्गरजाः । पुं० भृङ्गराजे ॥ भृङ्ग इवरजोस्य ॥

भृङ्गराज : । पुं० मार्कवे । कुन्तल वर्द्धने । केशरञ्जने । भंगरा० इ० भा० ॥ भृङ्गराज : कटुस्तिक्तो रूक्षोष्ण : कफवातनुत् । केश्यस्त्वच्य : कृमिश्वासकासशोथामपाण्डुनुत् ॥ दन्त्योरसायनोबल्य : कुष्ठनेत्रशिरोर्त्तिजित् ॥ अस्थपक्षिविशेषे ॥ भ्रमरे ॥ यन्त्रविशेषे ॥ भृङ्गइवराजते । राजृदीप्तौ । अच् ॥

भृङ्गराजादिचूर्णम् । न० भैषज्यरत्नावल्युक्ते चूर्णविशेषे॥ यथा । श्लक्ष्णीकृतं भृङ्गराजस्यचूर्णंतिलार्द्धकंचामलकार्द्धकंच । मशर्करं भक्षयते गुडैर्वानतस्यरोगोनजरानमृत्यु : ॥ अन्ध : पश्येद्गमनरहितोमत्तमातङ्गगामीमूकोवाग्मीश्रवणरहितोदूरशब्दानुसारी । नीरुगमर्त्योभवतिपलितीनीलजीमूतकेशोजीर्णादन्ता : पुनरपिनवा : चौरगौराभवन्तीति ॥

भृङ्गरिट : । पुं०
भृङ्गरिटि : । पुं० } शिवद्वारपाले॥
भृङ्गरीट : पुं०

भृङ्गरोल : पुं० कीटान्तरे । विषस्कायाम् । वरीले । दगपटपदे । भीमरुल इ० गौ० भा० ॥

भृङ्गवल्लभ : । पुं० भूमिकदम्बे ॥ धाराकदम्बे ॥

भृङ्गवल्लभा । स्त्री० भूमिजम्ब्वाम्॥

भृङ्गसोदर : । पुं० केशराजे । नागमारे ॥

भृङ्गानन्दा । स्त्री० यूथिकायाम् ॥

भृङ्गाभीष्ट : । पुं० आम्रवृक्षे । रसाले ॥ न० आम्रमुकुलफलयो : ॥

भृङ्गार : । पुं० कनकालुकायाम् । स्वर्णघटितजलपात्रे । भृङ्गराजे । मार्कवे॥ विभक्ति जलम् । डु भृञ् । ० । शृङ्गारभृङ्गारावितिसाधु : ॥ न० लवङ्गे ॥ काञ्चने ॥

भृङ्गारि : । स्त्री० केविकापुष्पे ॥

भृङ्गारिका । स्त्री० झिल्लिकायाम् ॥

भृङ्गारी । स्त्री० झिल्लिकायाम् । झीँगुरइतिख्याते कीटे । भृङ्गभृङ्गरूपमाराति । रादाने । मूलविभुजादित्वात्क : । गौरादि : । यद्वा । विभर्त्ति । डुभृञ् । शृङ्गारभृङ्गारावितिo भृञआरन्o नुम्o गुक्o-कृत्वस्य ॥ यद्वा । रूपेणभृङ्गमृच्छति । ऋगतौ । कर्मण्यण् ॥

भृङ्गाह्व : । पुं० जीवके ॥ भृङ्गराजे ॥

भृङ्गाह्वा । स्त्री० भ्रमरच्छल्याम् ॥

भृङ्गि : । पुं० भृङ्गिणि । शिवद्वा : स्थे॥

भृङ्गिणी । स्त्री० वटीवृक्षे ॥

भृङ्गी । पुं० शिवद्वारपालविशेषे । अस्थिविग्रहे । नाडीदेहे ॥ वटद्रौ ॥

भृङ्गी । स्त्री॰ अतिविषायाम् ॥ गौरादित्वान्ङीष् ॥

भृङ्गीफल : । पुं॰ आम्रातकवृक्षे ॥

भृङ्गीश : । पुं॰ महादेवे । शिवे ॥

भृङ्गिरिटि : । पुं॰ भृङ्गरीटे । भृङ्गिणि ॥

भृङ्गेष्टा । स्त्री॰ काकजम्ब्वाम् ॥ घृतकुमार्याम् ॥ तरुण्याम् ॥ भार्ग्याम् ॥

भृज्जन : । पुं॰ न॰अम्बरीषे । भर्जनपात्रे ॥ भृज्जन्त्यत्र । भृस्जपाके । भूसूधूभ्रस्जिभ्यश्छन्दसीतिक्युन् ॥

भृत : । त्रि॰ भरिते । धारिते ॥ वेतनेनक्रीते ॥ भृञ्॰ । क्त : ॥ भरणीये ॥ पुष्टे ॥

भृतक : । पुं॰ वेतनग्राहिकर्मकर्त्तरि । भृतिभुजि । कर्मकरे । वैतनिके ॥ सचत्रिविध : । यथा । उत्तमस्त्वायुधीयोऽत्रमध्यमस्तुकृषीवल : । अधमोभारवाहीस्यादित्येवंत्रिविधो भृत : ॥ इति ॥ भ्रियतेस्म । भृञ् भरणे । क्त : । स्वार्थेक : ॥ यद्वा । भृतिंकरोति । तत्करोतीतिणिजन्तात्क्वुन् ॥

भृतकाध्यापक : । पुं॰ अपाङ्क्तेये॰-द्विजाधमे ॥ भृतक : सन्योऽध्यापक : ॥ अयञ्चसर्वानर्थकृद्भ्रष्टत्वात् ॥

भृतकाध्यापित : । पुं॰ वेतनंदत्त्वापाठिते । अपाङ्क्तेयेद्विजाधमे ॥ भृतिर्वेतनम् । तद्ग्राहीभृतक : । भृतक : सन्योध्यापित : सतथा ॥

भृति : । स्त्री॰ भरणे । वेतने ॥ मूल्ये ॥ भ्रियन्तेकर्मकराअनया । भृञ्भरणे । कर्मणिश्चताविति निर्देशात्क्तिन् ॥

भृतिभुक् । त्रि॰ भृतके । वैतनिके ॥ भृतिंवेतनंभुङ्क्ते । भुज॰ । क्विप् ॥

भृत्य : । पुं॰ किङ्करे । दासे ॥ भृत्या-बहुविधाज्ञेयाउत्तमाधममध्यमा: । नियोक्तव्यायथार्थेषु त्रिविधेष्वेवकर्मसु । भ्रियते । भृञ्॰ । भृञोऽसंज्ञायामितिक्यप् ॥ त्रि॰पोष्ये । अवश्यभरणीयेवृद्धमातापित्रादौ ॥

भृत्या । स्त्री॰ भृतौ । वेतने ॥ भ्रियन्तेकर्मकराअनया॰ भरणंवा । भृञ्॰ । संज्ञायांसमजनिषदनिपतमनविदषुञ्शीङ्भृञिणइतिक्यप् ॥ चिकित्सायां ॥ यथा । कुमारभृत्याकुशलैरितिरघु : ॥

भृमि : । पुं॰ वायुविशेषे । घुरन्वायु॰ इ॰ भाषा ॥ जलादिभ्रमणे ॥ भ्रमति॰ भ्राम्यतिवा । भ्रमुअनवस्थाने॰ भ्रमुचलनेवा । भ्रमे : सम्प्रसारणञ्चेति॰ इन्॰ कित् ॥ भृमिं भ्रमणशीलंदरिद्रंजनमितिवेदभाष्यम् ॥

भृशम् । न० अतिशये ॥ त्रि० अतिशयान्विते ॥ भृशति । भृशुभ्रंशुअध : पतने । अन्तर्भावितण्यर्थादिगुपधेतिक : ॥

भृशम् । अ० प्रकर्षार्थे ॥ शोभने ॥

भृषत्-द् । पुं० पाषाणे ॥

भृष्ट : । त्रि० जलोपसेकेनविनापक्वे ॥ भूना० भुजैना० इ० भा० ॥

भृष्टतण्डुल : । पुं० भर्जनविशिष्टधान्यनिकरे । भूनाचावल० इ० भा० सुगन्धि : कफहारुच्य : पित्तलोभृष्टतण्डुल : ॥

भृष्टमांसम् । न० शूल्ये ॥ भृष्टंचतन्मांसंच ॥

भृष्टयव : । पुं० धानासु । बहुरी०इ० भा० ॥ भृष्टश्चासौयवश्च ॥

भृष्टान्नम् । न० भृष्टतण्डुले ॥

भृष्टि : । स्त्री० भर्जने ॥ शून्यवाटिकायाम् ॥

भेक : । पुं० मण्डूके । वर्षाभ्वि । मेघे ॥ त्रि० भीरौ ॥ बिभेति । ञिभीभये । इणभीकेतिकन् ॥

भेकट : । पुं० मत्स्यवि० ॥

भेकभुक् । पुं० कुम्भीनसे । सर्पे ॥ भेकान्भुङ्क्ते । भुज० । क्विप् ॥

भेकरावण : । पुं० मेघे ॥ भेकान्रावयति । रुशब्दे । नन्द्यादित्वाल्ल्यु : ॥

भेकल : । पुं० वनस्पतिविशेषे ॥

भेकलि : । पुं० मत्स्यविशेषे । भाङ्गन इ० गौ० दे० भा० प्रसिद्धे ॥ भेकलिर्मधुर : शीतोष्ण्य : श्लेष्मकारीगुरु : ॥

भेकी । स्त्री० भेकस्त्रियाम् । शिल्याम् । गण्डूपद्याम् । वर्षाभ्व्याम् ॥ क्षुद्रमण्डूके ॥ जातेरस्त्रीतिङीष् ॥ मण्डूकपत्न्याम् ॥

भेड : । पुं० मेषे । मेढा० इ० भा० ॥ इतिहे० ॥

भेडी । स्त्री० भेडस्त्रियाम् ॥

भेडीदुग्धम् । न० आविके ॥

भेत्ता । त्रि० भेदकर्त्तरि ॥ भिनत्ति । भिदिर्० । तृच् ॥

भेद : । पुं० उपजापे । शत्रोरमात्यादीनामुपायेन० परतोविश्लिष्यात्मसात्करणे । एकमत्येनस्थितानांराजामात्यादीनांभयजननादिनापृथक्करणे ॥ तद्विशेषोयथा । मत्स्यउवाच । परस्परन्तुयेदुष्टा:क्रुद्धाभीतावमानिता: । तेषांभेदंप्रयुञ्जीतभेदसाध्याहितेमता : ॥ येतुयेनैवदोषेणपरस्माद्वापराध्यति । तेतुतद्दोषपातेनभेदनीयाभृशंतत: ॥ आत्मीयंदर्शयेद्दोषंपरस्माद्दर्शयेद्भयम् । एवंहिदर्शयेद्भिन्नं यथावद्वशमानयेत् ॥ संहताहिविनाभेदंशक्रेणापिसुदुःसहा: । भेदमेवप्रशंसन्तितस्मान्नयविशारदा: ॥ स्वमुखेनाशयेद्भेदंभेदंपर

मुखेनच । परीक्ष्यसाधुमन्येत भेदं परमुखाच्छ्रुतम् ॥ भेद्याः स्वकार्यमुद्दिश्यकुशलैर्येहिभेदिताः । भेदितास्ते विनिर्दिष्टा नैवराजन्यवादिभिः ॥ अन्तःकोपोबहिःकोपोयत्रस्यातां महीक्षिताम् । अन्तःकोपोमहांस्तत्रनाशकः पृथिवीक्षिताम् ॥ सामन्तकोपोबाह्यस्तुकोपः प्रोक्तोमनीषिभिः । महिषीयुवराजाभ्यां तथासेनापतिर्द्विजः । अमात्यामन्त्रिणश्चैवराजपुत्रास्तथैवच । अन्तःकोपोविनिर्दिष्टोदारुणः पृथिवीक्षिताम् ॥ बाह्यकोपेसमुत्पन्ने सुमहत्यपिपार्थिवः । शुद्धान्तस्तुमहाभागशीघ्रमेवजयीभवेत् ॥ अपिशक्रसमोराजा अन्तःकोपेननश्यति । अन्तःकोपेसमुत्पन्ने तस्माद्रक्षेन्महीक्षिताम् ॥ परतः कोपमुत्पाद्यभेदेनविजिगीषुणा । ज्ञातीनांभेदनंकार्यंपरेषांविजिगीषुणा । रक्ष्यश्चैवप्रयत्नेनज्ञातिभेदस्तथात्मनः । ज्ञातयः परितप्यन्ते सततंपरितप्यथम् ॥ तथापितेषांकर्त्तव्यंसुगम्भीरेणचेतसा । ग्रहणंदानमानाभ्यांभेदस्तेभ्योभयंकरः ॥ नज्ञातिरनुगृह्णातिनज्ञातिर्दग्धुमिच्छति । ज्ञातिभिर्भेदनीयास्तुरिपवस्तेनपार्थिवैः ॥ भिन्नाहिशक्यारिपवः प्रभूताः स्वल्पेन सैन्येननिहन्तुमाजौ । सुसंहतानांहिततस्तुभेदं कार्यंरिपूणांनयशास्त्रविद्भिः ॥ इतिमात्स्ये राजधर्मे १८७ अध्यायः ॥ द्वैधे ॥ आपद्यात्मीयानात्मीययोर्भेदः ॥ विशेषे ॥ विदारणे ॥ मन्त्रभेदे कार्यहानिरितिविदांमतम् ॥ षंधे ॥ भिद्यमानभावे ॥ भेदनम् । भिदिर् ० घञ् ॥ इति कैः ॥

भेदकम् । न० व्यावर्त्तकं । विशेषणं ॥ त्रि० नाशके ॥ विदारणे ॥ विरेचकौषधादौ ॥ पृथक्कारके । यथा । भेदयति० अन्यपदार्थं पृथक्करोतीतिभेदकम् । नाम्ना शिवः गौर्नगार्ग्यः । अपिच । भेद्यभेदकयोः श्लिष्टसंबन्धोन्योन्यमिष्यते । द्विष्ठायद्यपिसम्बन्धः षष्ठ्युत्पत्तिस्तुभेदकादितिभर्तृहरिः ॥

भेददर्शी । त्रि० अपराधिनि ॥ यथा । यदस्तितन्नजानातियन्नेहास्तितदीक्षते । इत्येवमपराधोस्य विद्यतेभेददर्शिनः ॥ किञ्चजाग्रत्स्वप्नयोरविद्यावशाद्भ्रान्त्युपलम्भात्० सुषुप्तिसमाध्योर्भ्रान्त्यभावेऽनुपलम्भान्मिथ्यात्वंभेदस्यसिद्धमित्यनुभवाच्चभेददर्शिनोमिथ्यावादित्वात्सापराधत्वमितिनिश्चयः ॥

भेदनम् । न० विदारणम् ॥ भिदेर्ल्युट्

ट् ॥ हिङ्गुनि ॥ पुं० अश्वभेदे श्वेते॥ सूकरे ।

भेदनिम्न: । त्रि० संसारानुगे ॥

भेदित: । त्रि० दारिते । भिन्ने ॥ भेद्यतेस्म । भिदिर्० । चुरादि ण्यन्त: । क्त: ॥

भेदी । पुं० अश्वश्वेतसे ॥ त्रि० भेदकर्त्तरि । तद्विशिष्टे च ॥

भेदुरम् । न० भिदुरे । कुलिशे ॥

भेद्य: । त्रि० व्यावर्त्त्ये । विशेष्ये ॥ अमानितजने ॥ भेत्तुंशक्ये । विघट्टनीये । वाच्ये ॥

भेर: । पुं० पटहे ॥ विभेत्यस्मात् । जिभीभये । ऋज्रेन्द्राग्रेत्यादि नारन् ॥ भेर्याम् ॥ दुन्दुभौ

भेरि: । पुं० वाद्यप्रभेदे । करणाल- ० द्रु० भा० ॥ विभेत्यस्मात्त्रात् । जिभी० । वङ्क्र्यादयश्चेति० क्रिन् । वाहुलकाद्गुण: ॥

भेरी । स्त्री० बृहड्ढक्कायाम् । आनके ॥ वाद्यविशेषे । करणालइति- ख्याते । कृदिकारादितिपक्षेङीष्॥ विभेतेरृज्रेन्द्रेतिरन् ॥ गौरादि- त्वान्ङीष्० इतितुरामाश्रम: ॥ वितस्तिद्वयदीर्घातामनिर्मिताचर्म च्छन्नाचतुर्विंशत्यङ्गुलवदनद्वयाभे- रीतिकश्चित् ॥ अन्यस्त्वन्नीकाढक्का भेरीतिस्वामी ॥

भेरुण्ड: । पुं खगे ॥ त्रि० भयानके

भेरुण्डा । स्त्री० देवतान्तरे ॥ यक्षिणी विशेषे ॥

भेल: । पुं० प्लवे । डोंगा० इ० भा श्र० जलतरणसाधने । मुनिविशे षे॥ त्रि०भीरौ । अज्ञे । बुद्धिविवर्ज्जि ते । मूर्खे ॥ विभेत्यस्मात् । जिभी । ऋजेन्द्राग्रेत्यादिनारन् । निपात नाल्लत्वम् । चंचले ॥

भेलक: । पुं० न० उडुपे । प्लवे । स्वल्पे जलतरणसाधने ॥ स्वार्थेक: ॥

भेषजम् । न० औषधे । जायौ॥ भेष यति । भेष्टृभये । ण्यन्त: । अच् भेषंरोगंजयति । जि० । अन्येभ्यो पीतिड: ॥ भेषंजायतिवा । जैक्ष ये । आतोनुपेतिक: ॥ भिषजइद म् । तस्येदमित्यण् । अनन्तावस थेतिहभेषजादितिनिर्देशाद्त्वमित्य न्ये ॥ संसाररोगस्यसाक्षात्कारे णभेषजवन्भेषजंनिवर्तकंब्रह्माभि न्नात्मज्ञानम् ॥

भेषजाङ्गम् । न० अनुपाने ॥

भैक्षम् । न० भिक्षानिकुरम्बे ॥ भि क्षाणांसमूह: । भिक्षादिभ्योण् ॥ ब्राह्मणचर्यविशयुर्भैक्षमन्वह म् । सजातीयगृहेष्वेवसार्ववर्णिक मेववा ॥ सर्वंवापिचरेद्ग्रामंपूर्वो क्तानामसम्भवे । अनन्यवर्जंमहाभा गशास्त्रेस्थित्यविनिश्चय: ॥ भैक्ष णवर्त्तिनोवृत्तिरुपवाससमास्मृता ।

भैक्षचर्य्या । स्त्री० भिक्षासमूहाहरणे ॥
भैक्षजीविका । स्त्री० भिक्षयाजीवनो पाये पैशिड्न्ये ॥ इतित्रिकाण्ड शेष : ॥
भैक्षभुक् । त्रि० भैक्षाशिनि ॥ भैक्षंभुनक्ति । भुज० । कर्त्तरिक्विप् ॥
भैक्षाण : । पुं० परिव्राजि । प्राणसन्धारणार्थंयथाशास्त्रंमाधूकरादिभिक्षांकुर्शाणे ॥
भैक्षुकम् । न० भिक्षुकवृन्दे ॥ भिक्षूणांसमूह : । खण्डिकादित्वादञ् ॥
भैमी । स्त्री० दमयन्त्याम् । भीमतिथौ । माघशुक्लैकादश्याम् ॥ भीमी क्तलपिकाप्रभेदे ॥ यथा । श्रेष्ठंगोधूमचूर्णंप्रचुरघृतयुतंनालिकेरेणसार्द्धंद्राक्षाखर्जूरशुण्ठीत्वचमरिचयुतंशर्करापूर्णगर्भम् । पक्वंतासैक टाहेटलविटलटलेपावकेमंददीप्तौ धन्यैर्हेमन्तकालेमुजनपरिवृतैर्भुज्य तेलापनश्री : । भीमएवेयम् । अण् । ङीप् ॥
भैरव : । पुं० शङ्करे । रुद्रे ॥ रागविशेषे ॥ नदविशेषे ॥ भयानकरसे ॥ भैरवपर्वतइतिप्रसिद्धे ॥ भैरवार्णभैरवीदेवी ॥ सिद्धान्तविशेषे ॥ त्रि० भयानके । भीषणे । भीरोरिदम् । तस्येदमित्यण् ॥
भैरवी । स्त्री० देवताभेदे । चामुण्डायाम् ॥ रागिणीविशेषे । भैरव रागपत्न्याम् ॥
भैषजम् । न० भेषजे ॥ लावकपक्षिणि ॥
भैषज्यम् । न० औषधे ॥ भैषजमेव । अनन्तावसथेतिष्वभैषजात्ष्यञ् :
भो । अ० सम्बोधने ।
भोक्तव्य : । त्रि० भोजनीये ॥ भोज्ये । यथा० । यत्नेनभगिनीहस्ताद्भोक्तव्यंपुष्टिवर्द्धनम् ॥
भोक्ता । पुं० पत्यौ ॥ शरीरेन्द्रियमनोभि : संयुक्तआत्मनि०संसारिणि । अवस्थात्रयविशिष्टे जीवे ॥ भोक्तात्मानकर्त्तेतिसांख्या : ॥ सुखादिभोगकर्त्ता० यथा कर्त्ताच देहीभोक्ताचआत्माभोजयितासदा । भोगोविभवर्भेदश्चनिष्कृतिर्मुक्तिरेवचेति ब्र० वै० पु० वैश्वानरेग्नौ ॥ सर्वेषांयज्ञानांतपसाञ्चकर्तृरूपेणदेवतारूपेणचभोगकर्त्तरि ॥ आनन्दमये ॥ वुद्धे : सुखदु : खमोहात्मकान्प्रत्ययान्स्वरूपचैतन्येनप्रकाशयतीतिनिर्विकारएवोपलब्धरि ॥ त्रि० पालके ॥ भोगकर्त्तरि । भोजनकर्त्तरिचेतमेदेवदत्तादौ ॥ तस्य प्रकारोयथा । स्नात : सुधौतमृदुसुन्दरशुक्लवासास्तत्कालधौतचरण : सहपुत्र मित्रै : । स्रग्वीप्रसन्नहृदयो रसपाकविज्ञोभोक्ताविशेत्सततंहिसहाप्तवैद्यै : ॥ मृदुतूलमयेमृदुलिचारुउ

स्त्रावगुण्ठिते । आसनेप्राङ्मुखो-भोक्तोपविशेद्दाप्युदङ्मुख: ॥ भुङ्क्ते । भुज० । तृच् ।

भोग : । पुं० सुखे ॥ क्षुद्रसुखलवानुभवे ॥ सुखसाधनविषये० पश्चन्नहि रण्यादौ ॥ नह्यनुत्साहवतामननुतिष्ठतामलसानांभोगप्राप्तिर्लौकिहृष्टे तिपूज्यपादा : ॥ सुखादिग्रहणे । सुखदु : खानुभवे ॥ धने ॥ अहे : शरीरे ॥ अहेरितिप्रयोगवाहुल्याभिप्रायम्०भोगशब्दस्यशक्तिस्तुशरीरमात्रे० इत्याकर : ॥ अहे : फणायाम् ॥ पालने , अभ्यवहारे , योषिदादिभृतौ । वेश्यादिवेतने ॥ आदिना हस्त्यश्वादिकर्मकराणांभृतौभाडा०-इ०भा० ॥ विषये । राज्ये ॥ भोजनम०भुज्यतेवा। भुजपालनाभ्यवहारयो : । भुजोकौटिल्येवा । भावे कर्म्मणिवाघञ् ॥ योगिनोजीवनहेतौभिक्षाव्यापारे० वर्णाश्रमोचितव्यापारेच ॥ यथा । चित्तस्यभोगैर्द्वौभागौशास्त्रैश्चैकंप्रपूरयेत् । गुरुशुश्रूषयाभागमव्युत्पन्नस्यसक्रम: ॥ किञ्चिद्व्युत्पत्तियुक्तस्यभागंभोगेन पूरयेत्। गुरुशुश्रूषयाभागौभागंशास्त्रार्थचिन्तया ॥ व्युत्पत्तिमनुयात तस्यपूरयेच्चेतसोन्वहम् । द्वौभागौ शास्त्रवैराग्यैर्द्वौध्यानगुरुपूजयेतिव शिष्ठ : ॥ भूम्यादौभांभोगो यथा । त्रिपुरुषभोगमाहव्यास : । प्रपितामहेनयद्भुक्तंतत्पुत्रेणविनाचतम् । तौविनायस्यपिताचतस्यभोगस्त्रिपौरुष : ॥ पितापितामहोयस्यजीवेच्चप्रपितामह : । त्रयाणांजीवतां भोगोविज्ञेयस्त्वेकपूरुष : ॥ नारद: । तथारूढविवादस्यप्रेतस्यव्यवहारिण : । पुत्रेणसोऽर्थ: संशोध्यो नतंभोगोनिवर्त्तयेत् ॥ विभवभेदे ॥ य० । कर्त्ताचदेहीभोक्ताचआत्माभोजयितासदा । भोगोविभवभेदश्चनिष्कृतिर्मुक्तिरेवच ॥

भोगगृहम् । न० वासगृहे ॥

भोगदेह । पुं० स्वर्गनरकादिभोगार्थे सूक्ष्मशरीरे ॥ यथा । कृतेसपिण्डीकरणेनर : संवत्सरात्परम् । प्रेतदेहंपरित्यज्यभोगदेहंप्रपद्यते० इति ॥

भोगपाल : । पुं० अश्वरक्षके ॥ त्रि० भोगरक्षके ।

भोगपिशाचिका । स्त्री० क्षुधायाम् ॥

भोगभूमि : । स्त्री० सुखस्थाने ॥ भारतवर्षातिरिक्तवर्षे ॥ यथा। तत्रापि भारतंश्रेष्ठंजम्बुद्वीपेमहामुने । यतोहिकर्मभूरेषाततोन्याभोगभूमय : ॥

भोगवान् । पुं०अहौ । सर्पे ॥ भोगोस्यस्य । मतुप् । नाट्य । त्रि० भोगविशिष्टे ॥

भोगवती । स्त्री० नागपुर्याम् ॥ पा-

तालगंगायाम् ॥ ङीप् ॥ बासुकि तीर्थे ॥

भोगसद्म । न० वासगृहे । भोगाय-सद्म ॥

भोगार्हम् । न० धने ॥ भोगायअर्हम् ।

भोगाह्यम् । न० धान्ये ॥

भोगावली । स्त्री० नागपुर्याम् । बन्दिनांसंस्तुतौ । बन्दिपाठे ॥

भोगावास : । पुं० वासगृहे ॥ भोगस्यवास : ॥

भोगिक : । पुं० भोगपाले । अश्वरक्षके ।

भोगिकान्त : । पुं० कम्पलक्ष्मणि । वायौ ॥

भोगी । पुं० जिह्मगे । भुजङ्गे । सर्पे ॥ भोग : फणीवक्रगतिर्वाऽस्यास्ति । अतइनिठनावितीनि : ॥ ग्रामपाले । ग्रामण्याम् । ग्रामाधिपतौ ॥ नृपे । राज्ञि ॥ नापिते ॥ वैयावृत्तिकरे ॥ त्रि०सर्वैर्भोगोपकरणैरुपेते ।

भोगिनी । स्त्री० महिषींविहायान्यराजयोषिति ॥ अतिशयितोभोगोस्त्यस्या : । इन्नन्तान्नान्तलक्षणोङीप् ॥

भोगिवल्लभम् । न० चन्दने ॥

भोगीन्द्र : । पुं०)

भोगीश : । पुं०) अनन्ते । नागराजे । शेषे ॥ वासुकौ ॥ भोगिनाम्०इन्द्र :० ईशोवा ।

भोग्यम् । न० धने ॥ धान्ये ॥ फले ॥ आधिविशेषे । फलभोग्ये ॥ त्रि०भोगार्हे । शब्दादिविषयेषु ॥ भोक्तुमर्ह : । भुजेर्ण्यत् ॥

भोग्या । स्त्री० वेश्यायाम् ॥ भोक्तुमर्हायाम् ॥ टाप् ॥

भोज : । पुं० यादवे ॥ दूरेऽभवन्भोजवल्लभगच्छतइतिमाघ : ॥ देशविशेषे ॥ धारानगरीपतौ०कलिप्रसिद्धेनृपविशेषे ॥ देशविशेषे । भोजकटे ॥

भोजकट : । पुं० रुक्मिनिर्मितपुरे रुक्मिभोजकटंनामपुरंकृत्वाऽवसत्तदेतिवि०पु० ॥ देशविशेषे ॥

भोजकटीय : । त्रि० भोजकटदेशोद्भवे ॥ वृद्धाच्छ : ॥

भोजनम् । न० आहारे । निघसे । जेमने । जीवन०इ०भा० ॥ बहूनां पङ्क्त्याशने ॥ भुज्यते । भुज० । ल्युट् ॥ भोज्यरूपतयाप्रकृतौ ॥ अथभोजनगुणविधानादियथा । भोजनाग्रे सदापथ्यंजिह्वाकण्ठविशोधनम् । अग्निसन्दीपनंहृद्यंलवणार्द्रकभक्षणम् ॥ आयुर्घृतेगुडे रोगोमृत्युस्तैलेनोविद्यतेहिषु । आरोग्यंकटुतिक्ते षु वर्द्धमांसेपयस्सु च ॥ अन्नादष्टगुणंपिष्टंपिष्टादष्टगु

णं पयः। पयसोष्टगुणं मांसं मांसा
दष्टगुणं घृतम् ॥ घृतादष्टगुणं तै-
लं मर्द्दनान्नचभक्षणात् । आहारः
प्रीणनः सद्योवलकृद्देहधारणः।
फलमादौहिचाश्नीयाद्भोजनस्यनरो
त्तमः। विनामोचाफलंतद्वद्वर्ज-
नीयाचकर्कटी ॥ मृणालविसशा-
लूककन्देक्षुप्रभृतीन्यपि। पूर्वमे
वहिभोज्यानिनतुभुक्त्वाकदाचन ॥
याममध्ये नभोक्तव्यं यामयुगमं नलं
ङ्घयेत्। याममध्ये रसोत्पत्तिर्यु-
गमेऽतीतेवलक्षयः॥ आयुष्यं प्रा-
ङ्मुखोभुङ्क्ते यशस्यं दक्षिणामु-
खः। श्रियं प्रत्यङ्मुखोभुङ्क्ते ऋ
तं भुङ्क्ते ह्युदङ्मुखः॥ कुक्षेर-
न्नेनभागौद्वावेकं पानेनपूरयेत्।
वायोः सञ्चारणार्थञ्चचतुर्थमवशे
षयेत् ॥ दन्तेचावगतं चान्नं शोधे
नावहरेज्जलैः। कुर्यादनिर्गतं त
द्धिमुखस्यानिष्टगन्धताम् ॥भुक्त्वापा
णितलंघृष्ट्वाचक्षुषोर्यदिदीयते। अ
चिरेणैवतद्वारितिमिराणिव्यपोह-
ति ॥ भुक्त्वाचम्यकरंवामंदत्त्वाकु-
क्षौततः पठेत्। भुक्तं महेन्द्रहस्ते
नवैश्वानरमुखेनच ॥गरुडस्यचक्र-
ण्ठेनसमुद्रश्चवज्रिना। वाता-
पिर्भक्षितोयेनपीतोयेनमहोदधिः
॥ यन्मयाखादितंपीतंतदगस्त्यो-
जरिष्यति। पठित्वैतत्सुखासीनः

भोजनम्

स्वस्थंतिष्ठेदनाकुलः॥ भुक्-
त्वापादशतंगत्वावाम पार्श्वेनसं
विशेत्। एवंह्यधोगतंचान्नं सुखं-
तिष्ठतिजीर्यते ॥ भुक्त्वासंविश-
तस्तुन्दं वलमुत्तानशायिनः। आं
युर्वामकसुप्तस्यमृत्युर्धावतिधावतः
॥ अपिच। ततोभोजनवेलायां
कुर्यान्मङ्गलदर्शनम्। तस्यप्रदक्षि
णंनित्यमायुर्द्धर्मविवर्द्धनम्। लोके
ऽस्मिन्मङ्गलान्यष्टौब्राह्मणोगौर्हुता-
शनः। हिरण्यं सर्पिरादित्यआपो
राजातथाष्टमः॥ पादुकारोहणंकु
र्यात्पूर्वंभोजनतःपरम्। पादरोग
हरंवृष्यं चक्षुष्यं चायुषेहितम् ॥ अ
श्नीयात्तन्मनाभूत्त्वापूर्वन्तुमधुरंरस
म्। मध्ये म्ललवणौपश्चात्कटुतिक्तक
षायकान् ॥ विदाहीन्यन्नपानानि
यानिभुङ्क्ते हिमानवः। तद्विदाह
प्रशान्त्यर्थंभोजनान्ते पयःपिवेत्
॥ एवंभुक्त्वासमाचामेत्रूक्षग्रहण
पूर्वकम्। भोजनेदन्तलग्नानिनि
र्हृत्याचमनंचरेत् ॥ दन्तलग्नमनि
र्हार्यंलेपंमन्ये तदन्तवत्। नतत्रबहु
शः कुर्यात्यत्नं निर्हरणं प्रति वि
स्तरस्त्वनात्र ॥ अस्नाताशीमलंभुङ्
क्तेअजपीपूयशोणितम्। अहुत्वातु
कृमिंभुङ्क्ते अदत्त्वा विड्विभोजन
म् ॥ अघंसकेवलंभुङ्क्तेयः पचत्या
त्मकारणात्। इन्द्रियप्रीतिजनकं

वृथापाकंविवर्जयेदितिजाबालि : ॥ बालंसुवासिनीवृद्धगर्भिण्यातुरकन्यका : । सम्भोज्यातिथिभृत्यांश्चदम्पत्यो : शेषभोजनम् इतियाज्ञवल्क्य : । नभोजनार्थंस्वेविप्र : कुलगोत्रेनिवेदयेत् भोजनार्थंहितेशंसन्वान्ताशीत्युच्यतेबुधैरितिमनु:॥

भोजनपात्रम् । पुं० आहारभाजने ॥ हैमंदोषहरंपात्रं चक्षुष्यंराजतंशुचि । कांस्यंबुद्धिप्रदंरम्यंपालाशंरुचिकारकम् ॥

भोजपति : । पुं० कंसासुरे ॥ भोजानांक्षत्रियविशेषाणांपति : ॥

भोजपुरम् । न० स्वनामाप्रसिद्धे देशवि० ॥

भोजयिता । त्रि०भोजनकारयितरि ॥ भोगप्रयोजके । पुं० ईश्वरे ॥

भोजविद्या । स्त्री० ऐन्द्रजालिकविद्यायाम् ॥

भोजाधिप : । पुं० कंसासुरे ॥ भोजानामधिप : ॥

भोज्यम् । न० भोजनीयद्रव्ये । यत्केवलंजिह्वयाविलोड्यनिगीर्यतेसूपौदनादितस्मिन् । पायसादौ । विषयमात्रे ॥ भुज्यते । भुज० । ऋहलोर्ण्यत् । भोज्यंभक्ष्येइतिण्यतिकवर्गाभावोनिपातनात् ॥ आहारादधिकंभोज्यंब्रह्माण्डविभवेपिन ॥ अभ्युदयार्थब्राह्मणभोजने ॥ स्वाराज्यसाम्राज्ययोर्भोगभाक्त्वे ॥ सोमे ॥

भोज्यवित् । पुं० सूपकारे ॥ सूपकारोहिभोज्यंवस्तुत्वेनजानाति ॥

भोज्यसम्भव: । पुं० शरीरस्थरसधातौ ॥

भोज्या । स्त्री० भोजस्यराज्ञोगोत्रापत्ये स्त्रियि ॥ क्रौड्यादिभ्यश्चेत्यनभोजश्च त्रियेि० इत्युक्ते : ष्यङादेश : । ष्यङश्चाप् ॥

भोट : । पुं० भोटाङ्गे । भोटान्ते ॥

भोटाङ्ग : । पुं० स्वनाम्नाप्रसिद्धे देशविशे० । भोटान्० इ०भा० प्र०॥

भोटान्त : । पुं० देशविशेषे ॥ यथा । काश्मीरन्तुसमारभ्यकामरूपात्तुपश्चिमे । भोटान्तदेशोदेवेशिमानसेशात्रदक्षिणे ॥

भोभो । अ० सम्बोधने ॥

भोलि: । पुं० वक्रग्रीवे । उष्ट्रे ॥

भो : । अ० सम्बोधने । विषादे ॥ प्रश्ने ॥ भाति । भा० । बाहुलकात्० डोस् ॥

भौत : । पुं० देवले॥ भूतयज्ञे ॥ न० भूतसङ्घे ॥ भूतानांसमूह : । भिक्षादयण् ॥ त्रि० भूतसम्बन्धिनि ॥

भौतिक : । पुं० स्थाणौ ॥ शिवे ॥ सर्वविशेषे ॥ यथा । अष्टविकल्पोदैवस्तैर्यग्योनिश्चपञ्चधाभवति। मानुष्यश्चैकविध : समासतोभौतिक : सर्ग : ॥ भौतिकाख्यश्चसर्ग

स्यैतन्योत्कर्षनिष्कर्षतारतम्याभ्या मूर्ध्वाधोमध्यभावेनत्रैविध्यम् । यथा । ऊर्ध्वंसत्त्वविशालस्तमोविशालश्चमूलतः सर्गः । मध्ये रजो विशालोब्रह्मादिस्तम्बपर्यन्तः॥न० मुक्तायाम् ॥ त्रि० भूतसम्बंधिनि॥ रूपादिषु ॥ चक्षुरादिषु ॥ शरीरादिषु ॥

भौती । स्त्री० तस्याम् । रात्रौ । रजन्याम् ॥

भौत्य:। पुं० भूतिमुनेः पुत्रे चतुर्दशेमनौ ॥

भौमः। पुं० कुजग्रहे । मङ्गले ॥ नरकासुरे ॥ अम्बरे ॥ रक्तपुनर्नवायाम् ॥ न० पानीयविशेषे ॥ भौममम्भोनिगदितंप्रथमंत्रिविधंबुधैः। जाङ्गलंपरमानूपंततःसाधारणंक्रमात् ॥ भौमानाममभसांप्रायोग्रहणंप्रातरिष्यते । शीतत्त्वंनिर्मलत्वञ्चयतस्तेषांमहान्गुणः ॥ त्रि० भूमिभवे ॥ तले ॥ अन्नमयभूमिकार्ये॥ भूमेरपत्यम् । शिवादित्वादण् ॥ भूमौभवति शैषिकोण् ॥ भूमेरिदम् । तस्येदमित्यण् ॥

भौमवारः। पुं० पञ्चशराख्यांपष्ठाध्यायम् ॥

भौमनः। पुं० विश्वकर्मणि ॥

भौमरत्नम् । न० प्रवाले ।

भौमावास्या । स्त्री० गोसहस्रोतिविख्यातायाममायाम् यथा । अमावास्यांभवेद्वारोयदिभूमिसुतस्यच । गोसहस्रफलंदद्यात्स्नानमात्रे णजाह्नवीतिव्यासः ॥

भौमी । स्त्री० सीतायाम् । जानक्याम् ॥

भौरिकः। पुं० कनकाध्यक्षे ॥ भूरिणि । सुवर्णेनियुक्तः । तत्रनियुक्तइतिठक् ॥

भ्रंशः। पुं० अधःपतने ॥

भ्रंसः। पुं० भ्रंशे ॥

भ्रकुंसः। पुं० स्त्रीवेशधारिणिनर्तके । भ्रुकुंसे ॥ पटपुटेतिदण्डकोक्तभाषार्थकुसिधातोर्भ्रुरादिश्यन्तादेरच् । भ्रुवाकुंसोभाषणमस्य । इकोह्रस्वोङ्योगालवस्येतिसूत्रे० अभ्रुकुंसादीनामितिवार्त्तिकस्यप्रकारोनेनविधीयतइतिव्याख्यानान्तरात्० भ्रकुंसः ॥

भ्रुकुटिः। स्त्री० क्रोधादिनाभ्रुवःकौटिल्ये । भ्रुकुट्याम् ॥ कुटकौटिल्ये । इगुपधात्किदिति० इन् । भ्रुवोः कुटिः इकोह्रस्वइत्यत्र० अभ्रकुंसादीनामितिवार्त्तिकेनाकारोविधीयते ॥

भ्रकुटी । स्त्री० भ्रकुटि । कुटेरिन्नन्तात्० कृदिकारादितिङीष्॥ भ्रुवोः कुटी ॥ इकोह्रस्वइतिसूत्रे० अभ्रकुंसादीनामितिवार्त्तिकस्य०-

भकारोमिनविधीयतइत्यर्थादकार: ॥
भ्रम : । पुं० अम्बुनिर्गरे । प्राकारगृह
भित्तिषुजलनिर्गमनजाले ॥ कुन्दा
ख्यशिल्पियन्त्रे ॥ चरख० इ० भा०
भ्रमणे । भ्रान्तौ । मिथ्याज्ञाने । मिथ्या
मतौ । व्यसनइति ॥ माविनश्यत्वस्ययं
भोगोवर्द्धतामुत्तरोत्तरम् । माविघ्ना:
प्रतिबध्नन्तुधन्योस्म्यऽस्मादितिभ्रमः॥
भ्रमणम् । भ्रमुअनवस्थाने । भावे
घञ् ॥ मद्यादावधस्थलस्योर्द्धनि :
सरणे ॥ भ्रमन्तिजलान्यनेन । हल
श्चेतिघञ् । नोदात्तोपदेशस्येति
वृद्ध्यभाव : ॥ देहेन्द्रियाद्यध्यासे ॥
न्यायमते० भ्रमस्यनामान्तरमप्रमा ।
भ्रमोद्विविध : । विपर्यास : ० सं-
शयश्च । आद्योयथा । देहेआत्मबु
द्धि : ० शङ्खादौपीततामति : ।
सानिश्चयरूपा ॥ द्वितीयोयथा । किं
स्विन्नरोवा० स्थाणुर्वेत्यादिबुद्धि: ।
तत्प्रकारणम् । पित्तदूरत्वमोहभया
दिनानाविधदोष: । यथा । अप्रमा
चप्रमाचेतिज्ञानंद्विविधमुच्यते । त
च्छून्ये तन्मतिर्यास्यादप्रमासादिरू
पिता ॥ तत्प्रपञ्चोविपर्यास : संश
योपिप्रकीर्त्तित: । आद्योदेहेआत्म
बुद्धि : शङ्खादौपीततामति : ॥ भवे
न्निश्चयरूपासासंशयोथप्रदर्श्यते ।
। किंस्विन्नरोवास्थाणुर्वेत्यादिबु-
द्धिस्तुसंशय : ॥ तदभावाप्रकारा
धीस्तत्प्रकारातुनिश्चय: । सम्सं
शयोभवेद्याधीरेकत्राभावभावयो :
॥ साधारणादिधर्मस्यज्ञानंसंशय
कारणम् । दोषोऽप्रमायाजनक :
प्रमायास्तुगुणोभवेत् ॥ पित्तदूरत्वा
दिरूपोदोषोनानाविध : स्मृत : ।
इ० भा० प० ॥
भ्रमणम् । न० अनवस्थितौ ॥ गमन
विशेषे । पर्यटने ॥
भ्रमणी । स्त्री० कारण्डिकायाम् ।
जलौकायाम् ॥ अधीशितु: क्रीडा
व्यायाम् । अधीशितु : क्रीडादौ॥
भ्रमत्कुटी । स्त्री० तृणादिच्छत्रे ॥
कावार्याम् । जङ्गमकुट्याम् ॥
भ्रमर : । पुं० कीटविशेषे । मधुपे
मधुव्रते । द्विरेफे । चञ्चरीके ॥ का
मुके ॥ वेधनशस्त्रे । वर्मा० इ०
भा०॥ भ्रमति । भ्रमु० । अर्तिकमि
भ्रमिचमिदेविवासिभ्यश्चिदित्यर: ॥
भ्रमरक : । पुं० भृङ्गे । मधुलिहि ॥
गिरिके । बालमूषिके ॥ चूर्णकेशे ।
अलके । ललाटलम्बितचूर्णकुन्तले
॥ जलभ्रमे ॥ भ्रमरइव । इवेप्रतिकृ
ताविवितिकन् ॥ भ्राम्यतिशा । भ्रमु०
अर्तिकमीत्यर : । स्वार्थेकन् ॥
भ्रमरकीट : पुं० कीटान्तरे । कुम्भा
री० इ० भा० ॥
भ्रमरच्छली । स्त्री० लताविशेषे । भृ
ङ्गाह्वायाम् ॥ भृङ्गच्छल्लीचकटुका

तिक्तादीपनरोचनीति० रा० नि०
भ्रमरप्रियः। पुं० धाराकदम्बे॥
भ्रमरमारी। स्त्री० मालवदेशप्रसिद्धपुष्पवृक्षविशेषे। मांसपुष्पिकायाम्॥
भ्रमरविलसितम्। न० भ्रमरविलसितायाम्। म्भौन्लौगःस्याद्भ्रमरविलसितम्॥
भ्रमरविलसिता। स्त्री० त्रिष्टुप् ११ छन्दः प्रभेदे॥ यथा। मोगौनौगो भ्रमरविलसिता॥ य० मुग्धेमानंपरिहरनचिरात्ताकण्यन्ते सफलयतुहरिः। फुल्लावल्लीभ्रमरविलसिताभावेशोभांकलयतिकिमुताम्॥
भ्रमरा। स्त्री० भ्रमरच्छल्याम्॥
भ्रमरातिथिः। पुं० चम्पके।
भ्रमरानन्दः। पुं० बकुले। अतिमुक्तके॥ रक्ताम्लाने॥
भ्रमरालकः। पुं० भ्रमरके। कुन्तले। ललाटस्थितचूर्णकुन्तले॥
भ्रमरावलिका। स्त्री० भ्रमरावल्याम्॥
भ्रमरावली। स्त्री० अतिशर्करीप्रभेदे॥ भुजसङ्गतशङ्खसुवर्णलसद्वलया०कर पुष्पसुगन्धवतीरसनारुचिरा। कनकद्वयनूपुरचारुतराजयतिभ्रमरावलिकाभुजगाधिपटुर्ललिता॥ यथा। सखिसम्प्रतिकम्प्रतिमौनमिदंविहितम्० मदनेनधनुः सशरंमुकरे निहितम्। नतिशालिनिकिंवनमालिनिमानकथा० रतिनायकभायक

दुःखमुपैतितथा॥
भ्रमरिका। स्त्री० बालानांक्रीडाविशेषे॥ येनभूरपिभ्रमतीवभाति। भ्रामोभ्रामी० इ० भा०॥
भ्रमरी। स्त्री० भ्रमरयोषिति। भौंरी० इ० भा०॥ षट्पद्याम्॥ जतुकायाम्॥ पुत्रदाल्याम्॥ भ्रामर्याःस्थाने॥
भ्रमरेष्टः। पुं० श्योनाकप्रभेदे॥
भ्रमरेष्टा। स्त्री० भूमिजम्ब्वाम्। भार्ग्याम्॥
भ्रमरोत्सवा। स्त्री० माधव्यांलतायाम्॥
भ्रमासक्तः। पुं० शस्त्रमार्जके॥
भ्रमिः। स्त्री० भ्रमणे॥ जलनिःसरणमार्गे॥ यन्त्रविशेषे॥ भ्रमणम्। भ्रमु०। इककृष्यादिभ्यः॥ भ्रमेः सम्प्रसारणञ्चेतीन्। बाहुलकात्सम्प्रसारणाभावः॥
भ्रमितः। त्रि० घूर्णिते। भ्रमणंकारिते॥
भ्रमी। त्रि० भ्रमविशिष्टे॥
भ्रष्टः। त्रि० गलिते। च्युते। हस्तादितः पतिते॥ अर्थाद्भ्रष्टातीर्थयात्रान्तुगच्छेत्सत्याद्भ्रष्टोरौरवंवैव्रजेच्च। योगभ्रष्टः सत्यधृतिश्चगच्छेद्राज्याद्भ्रष्टोमृगयांव्रजेच्च॥
भ्राजः। पुं० कात्यायनप्रणीतेश्लोके॥ भ्राजानामश्लोकाइतिमहाभाष्यम्॥
भ्राजकम्। न० पित्ते॥
भ्राजमानः। त्रि० दीप्यमाने॥
भ्राजिष्णुः। त्रि० अलङ्कारादिनादी

प्रियुक्ते ॥ दीप्तिशालिनि । विभ्राजि ॥ भ्राजते । तच्छील । भ्राजृ दीप्तौ । भुवश्चेतिचकारात् । भ्राजेरपिइष्णुच् ॥ स्वप्रकाशचिद्रूपे ॥

भ्राता । पुं० सहोदरे ॥ भ्राजते० विभर्त्ति वा । भ्राजृ डुभृञ् । वा । नप्तृनेष्टृत्वष्टृहोतृपोतृभ्रातृजामातृपितृदुहितृ । इतिसाधुः ॥

भ्रातरौ । पुं० २०० सहोत्थाभ्रातृभगिन्योः । भ्राताचस्वसाच । । भ्रातृपुत्रौस्वसृदुहितृभ्यामित्येकशेषः स्वसाचभ्राताचेतिवा ॥

भ्रातृकम् । त्रि० भ्रातुरागतेधनादौ ॥ ऋतठञ् ॥ ङीपि० भ्रातृकी ॥ भ्रातृयोग्ये ॥

भ्रातृजः । पुं० भ्रातृपुत्रे ॥ भ्रातुर्जातः । पञ्चम्यामितिडः ॥

भ्रातृजा । स्त्री० भ्रातुष्पुत्र्याम् । भ्रात्रीयायाम् ॥ टाप् ॥

भ्रातृजाया । स्त्री० भ्रातृपत्न्याम् । प्रजावत्याम् ॥ भ्रातुः जाया ॥

भ्रातृपत्नी । स्त्री० प्रजावत्याम् ॥ भ्राता पतिर्यस्याइतिविग्रहे० नित्यंसपत्न्यादिष्विति० भ्रातृपतिशब्दस्य नान्तादेशे० ऋन्नेभ्यइतिङीप् ॥

भ्रातृपुत्रः । पुं० भ्रातृजे ॥

भ्रातृभगिन्यौ । स्त्री० भ्रात्रोः ॥ भ्राताचभगिनीच ॥

भ्रातृबलः । त्रि० भ्रातृमति ॥ भ्रातास्यास्ति । अन्येभ्योपिदृश्यतइति० बलच् । संज्ञामित्यनुवृत्तेर्वलइतिनदीर्घः ॥

भ्रातृव्यः । पुं० भ्रातृपुत्रे ॥ भ्रातुरपत्यम् । भ्रातुर्व्यच्च ॥ शत्रौ ॥ व्यन्सपत्ने ॥

भ्रातृश्वशुरः । पुं० पतिज्येष्ठभ्रातरि । जेठ० भाशुर० इ० भा० ॥

भ्रातृस्थानम् । न० सहोदरगृहे ॥ लग्नात्तृतीयभवने ॥ भ्रातुः स्थानम् ॥

भ्रात्रीयः । पुं० भ्रातृजे ॥ भ्रातुरपत्यम् । भ्रातुर्व्यच्चेति० चाच्छः ॥

भ्रान्तः । पुं० मत्तद्विपे ॥ राजधुस्तूरे ॥ न० भ्रमणे ॥ त्रि० भ्रमान्विते ॥ भ्रान्तिमापन्ने ॥ अद्वितीयं-ब्रह्मतत्त्वंनजानन्तियदातदा । भ्रान्ताएवाखिलास्तेषांक्वमुक्तिः क्वेहवासुखम् ॥ भ्रमेः कर्त्तरिक्तः । अनुनासिकस्यक्विझलोः क्ङितिइ० दीर्घः ॥

भ्रान्तिः । स्त्री० भ्रमे । मिथ्यामतौ । अतस्मिँस्तज्ज्ञाने ॥ युक्तिहीनप्रकाशत्वाद्भ्रांतेर्नह्यन्तिलक्षणम् । यदिस्याल्लक्षणंकिञ्चिद्भ्रान्तिरेवनसिध्यति ॥ भ्रान्तिभाजिभवतिक्वविवेकः ॥ भ्रमणे । अनवस्थितौ ॥ भ्रमणार्य । भ्रमु० । क्तिन् । अनुनासिकस्येतिदीर्घः ।

भ्रान्तिदर्शनम् । न० असाधनेसाधनत्व

दुद्धौ ॥ साधनेप्यसाधनत्वबुद्धौ ॥ भ्रान्त्यादर्शनम् ॥ शुक्तिकायांरजतवद्विपर्ययज्ञाने ॥

भ्रान्तिमान् । त्रि० भ्रान्तिविशिष्टे ॥ भ्रान्तिरस्यास्ति । मतुप् ॥ ङीपि० भ्रान्तिमती ॥ पुं० अलङ्कारविशेषे ॥ भ्रान्तिमानन्यसंवित्तत्तुल्यदर्शने । तदिति० अन्यदप्राकरणिकंनिर्दिश्यते० तेनसमानम्अर्थाद्दिष्टप्राकरणिकमाश्रीयते । तस्यतथाविधश्चदृष्टौसत्यांयदप्राकरणिकतयासंवेदनम्०सभ्रान्तिमान् । नचैषरूपकमप्रथमातिशयोक्तिर्वा०तत्रवस्तुतोभ्रमस्याभावात् । रूढ्यारोपानुगमेनसंज्ञायाः प्रवृत्तेस्तस्यस्पष्टमेवप्रतिपन्नत्वात् । उदाहरणम् । कपालेमार्जारः पयइतिकरांल्लेढिशशिनस्तरुच्छिद्रप्रोतान्विसमितिकरीसङ्कलयति । रतान्ते तल्पस्थान्हरतिवनिताप्यंशुकमितिप्रभामत्तश्चन्द्रोजगदिदमहोविभ्रमयति ॥

भ्रान्तिहरः । पुं० मन्त्रिणि ॥ त्रि० भ्रमनाशके ॥

भ्रामकः । पुं० जम्बुके । फेरौ ॥ धूर्त्ते ॥ सूर्यावर्त्ते ॥ अश्मप्रभेदे । चुम्बक० इ० भा० प्र० ॥ त्रि० भ्रमजनके ॥

भ्रामरः । पुं० चुम्बक० इ० प्र० पाषाणे । भ्रामके ॥ न० शुक्रवर्णमधुनि ॥ भ्रमरैः कृतम् । क्षुद्राभ्रमरेत्यादिनाऽञ् ॥ किञ्चित्सूक्ष्मैःप्रसिद्धेभ्यः षट्पदेभ्योलिभिश्चितम् । निर्मलंस्फटिकाभंयत्तन्मधुभ्रामरंस्मृतम् ॥ भ्रामरंरक्तपित्तघ्नंमूत्रजाड्यकरंगुरु । स्वादुपाकमभिष्यन्दिविशेषात्पिच्छिलंहिमम् ॥ रतबन्धान्तरे ॥ यथा । तत्कटिंसमधिरूढवल्लभः स्याद्दृषादिपशुसंस्थितिस्थितः । चक्रवद्भ्रमतिकुञ्चितत्रिकोभ्रामरंनिगदितंसमुद्गतम् ॥ नृत्यविशेषे । रासे । मण्डलनृत्ये । हल्लीसे ॥ त्रि० भ्रमरसम्बन्धिनि ॥ अण् ॥

भ्रामरी । त्रि० अपस्मारिणि ॥ इति कुल्लूकभट्टः ॥

भ्रामरी । स्त्री० पार्वत्याम् ॥

भ्रामितः । त्रि० आघूर्णिते ॥

भ्राष्ट्रः । पुं० भर्जनपात्रे । अम्बरीषे । भडसां० इ० भाड० इ० भा० ॥ भृज्ज्यतेऽत्र । भ्रस्जपाके । भ्रस्जिगमिनमिहनिविश्यशांवृद्धिश्चेति० ष्ट्रन्० हविश्च ॥

भ्रियमाणः । पुं० पोष्यमाणे ॥

भ्रुकुंसः । पुं० भ्रूकुंसे ॥ भ्रूकुंसे । स्त्री वेशधारिणिनर्त्तके । नचनिआ० इ० भा० ॥ भ्रुवाकुंसोभाषणमस्य । इकोह्रस्वोऽङ्योगालवस्य तिसूत्रे० इयंङुवङ्भाविनामव्ययानाञ्चेति

वक्तव्यमितिनिषेधोत्तरपठितेन ०
अभ्रुकुंसादीनामितिवक्तव्यमिति
वार्त्तिकेनतन्निषेधाद्ह्रस्व: ॥ एवं
भ्रुकुटिशब्देपिबोध्यम् ॥

भ्रुकुटि : । स्त्री० भ्रूकुटी । भ्रूकुट्या
म् । क्रोधादिनाललाटसङ्कोचने ॥
कुटेरिगुपधात्किदितीन् । भ्रुवो:
कुटि : । भ्रुकुंसवत्प्रक्रिया ॥

भ्रुकुटी । स्त्री० भ्रुकुटी । भ्रुवो :
कौटिल्ये ॥ कुटेरिगुपधादितीन् ।
कृदिकारादितिङीष् । भ्रुवो :
कुटी ॥ अभ्रुकुंसादीनामितिवा
र्त्तिकाद्ह्रस्व : ॥

भ्रू :। स्त्री० नेत्रोपरिभागस्थरोमराज्यां
चिल्लिकायाम् । भौं० इ० भा० ॥
भ्रमु० ।भ्रमेश्चडू :। टिलोप:॥ यद्वा।
भ्रमति । भ्रमुचलने । भ्रमेश्चडू :
॥ यद्वा । भ्राम्यति । क्विप् । जङ्ग
मादीनामिति० गम : क्वाविश्यत्र
वार्त्तिकेन०मलोपऊङ्चादेश :॥

भ्रूकुंस : । पुं० भ्रूकुंसे । भ्रूकुंसे
। नचनिआ० इ० भा०॥ भाषणा
र्थकचुरादिण्यन्तात्कुसेरेरच् ।
भ्रुवाकुंसोभाषणमस्य ।इकोह्रस्वो
ऽङ्योगालवस्येतिसूत्रे०इयङ्०वङ्
भाविनामिति०वानाम्नेतिवार्त्तिका
द्ह्रस्व: नषेध : ॥

भ्रुकुटि : । स्त्री भ्रुकुट्याम् ॥ भ्रुवो:
कुटि : इयङुवङ्भाविनामिति

निषेधाद्ह्रस्वोनभवति ॥

भ्रूकुटी । स्त्री० भ्रकुट्याम् । भ्रुकुटी
॥ कुटेरिगुपधादितीन् । कृदिका
रादितिङीष् । भ्रुवो : कुटी ।
इयङुवङ्भाविनामितिह्रस्व नि
षेध : ॥

भ्रूण : । पुं० स्त्रीगर्भे ।उदरस्थजन्तौ
॥ डिम्भे । अर्भके । गर्भिण्याम्
॥ श्रोत्रियद्विजे ॥ भ्रूणयते । भ्रूण
आशाविशङ्कयो : । घञ् ॥

भ्रूणहत्या । स्त्री० गर्भस्थबालकहन
ने॥ यथा ।त्रिविवाहंकृतंयेननकरो
तिचतुर्थकम् । कुलानिपातयेत्सप्त
भ्रूणहत्याव्रतञ्चरेत् ॥

भ्रूणहा । त्रि० गर्भस्थबालकहन्तरि
॥ भ्रूणंहतवान् । हन० । ब्रह्म
भ्रूणवृत्रेषु क्विप् ॥ ब्रह्महणि ॥
भ्रूणहा० वरिष्ठब्राह्मणहन्तोच्यत
इतिव्याख्यानात् ॥

भ्रूभङ्ग : ।पुं० भ्रूविक्षेपे । भ्रुव :
कौटिल्ये ॥ भ्रुवोभङ्ग : ॥

भ्रेष : । पुं० अध : पाते । यथोचि
तात्० भ्रंशे ॥ भ्रेषणम् । भ्रेषृच
लने । घञ् ॥ चलने ॥

भ्रेषणम् । न० चलने ॥

भ्रौणहत्यम् । न० भ्रूणघ्नोभावे ॥
ष्यञ् । दाण्डिनायनेतिनिपातना
त्तकारादेश : ॥

† —*— †

म : । पुं० मकारे ॥ यमे ॥ समये ॥ विषे ॥ मधुसूदने ॥ चन्द्रशेखरे । शम्भौ ॥ ब्रह्मणि ॥ चन्द्रमसि ॥ मन्त्रे ॥ मङ्गले ॥ त्रिगुरौ०ऽऽऽ० ॥

मंहिष्ठ : । त्रि० महनीये । पूजनीये ॥

मकर : । पुं० नक्रे । याद : प्रभेदे । मगर० इतिभाषाप्रसिद्धे ० भषाणांमध्ये भगवद्विभूतौ ॥ निधिप्रभेदे ॥ दशमराशौ । आकोकेरे ॥ कृणाति । कृञ्हिंसायाम् । पचाद्यच् । मनुष्याणांकर : । पृषोदरादि : ॥ यद्वा । मङ्कते । मकिमण्डने । अच् । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्ननुम् । मकंराति । राद्दाने । आतोनुपंतिक : ॥ दर्पणेऽप्युक्त : सारस्वतकोषे ॥ अर्हद्ध्वजे ॥

मकरकुण्डलम् । न० मकराकृतिकर्णाभरणे ॥

मकरकेतन : । पुं० कामदेवे ॥ मकर : केतनंयस्यस : ॥

मकरध्वज : । पुं० कंदर्पे । अनङ्गे ॥ मकरोनक्रोध्वजोयस्यस : ॥ रससिन्दूरविशेषे । चन्द्रोदये ॥ तल्लक्षणप्रकारोन्यत्ररसेन्द्रचिन्तामणौ ॥

मकरन्द : । पुं० पुष्परसे ॥ मकरमपिद्यति०कामजनकत्वात् । दोअवखण्डने । आतोनुपेतिक : । पृषोदरादि : ॥ यद्वा । मकरमप्यन्दति । अदिबन्धने । कर्म्मण्यण् । शकन्ध्वादि : ॥ कुन्दपुष्पवृक्षे ॥ न०किञ्जल्के ॥

मकरमुखी । स्त्री० प्रणाल्याम् । पयस : पद्व्याम् ॥

मकरन्दवती । स्त्री० कृष्णवृन्तायाम् । पाटलापुष्पे ॥ मधुविशिष्टायाम् ॥

मकरव्यूह : । पुं० मकराकृतिवत्सैन्यविन्यासे ॥ वराहव्यूहविपर्यये-णमकरव्यूहोभवति । तेनाऽग्रे पश्चाच्चोभयत्रभयेसतिगच्छेत् ॥

मकराकर: । पुं० समुद्रे ॥ मकराणामाकर : ॥

मकराकार : । पुं० महाकरञ्जे । षड्ग्रन्थे ॥

मकराङ्क: । पुं० समुद्रे ॥ कामदेवे ॥

मकराधिप : । पुं० शनिग्रहे ॥ मकरस्यराशिविशेषस्यअधिप : ॥

मकरालय : । पुं० अब्धौ ॥ मकराणां मकरोपलक्षितानांजलजन्तूनामा-लय : ॥

मकरी । पुं० समुद्रे ॥ मकरा : सन्त्यस्मिन् । अतइनिठनाविति०इ-नि : ॥

मकुटम् । न० मुकुटे । किरीटे ॥ मङ्कतेऽनेनवा । मकि० । बाहुलकादुट: । आगमशास्त्रस्यानित्यात्वन्न-नुम् ॥

मकुति: । स्त्री० शूद्रशासने ॥
मकुर : । पुं० मुकुरे दर्पणे ॥ वकुलद्रुमे ॥ कुलालदण्डे । कोरके ॥ मङ्कते । मकि० । मकुरदर्दुरावितिसाधु: ॥
मकुल : । पुं० न० मुकुले ॥ वकुलद्रुमे ॥
मकुष्ठ: । पुं० वनमुद्गे । मोठ० इ० प्र० व्रीहिविशेषे ॥ मकुष्ठोवातलोग्राहीकफपित्तहरोलघु: । वांतिजिन्मधुर: पाकेक्रमिकृज्ज्वरनाशन: ॥ त्रि० मन्थरे ॥
मकुष्ठक : । पुं० वनमुद्गे । मयुष्ठके । मकुष्ठे ॥ मङ्कते० मङ्क्यतेवा । मकि० । बाहुलकादुनुमभावश्च । तिष्ठति । ष्ठा० । कुन् । मकुश्चासौस्थकश्च । पूर्वपदादितिष : ।
मकूलक : । पुं० मुकूलके । दधु दन्त्यामोषधौ ॥ मङ्कते । मकि० । खर्जपिञ्जादिभ्यऊरोलचावितिo-पिञ्जादित्वादूलच् । स्वार्थेकन् ॥
मक्कल्ल : । पुं० शूलरोगविशेषे ॥ यथा । सूतायाहृच्छिरोवस्तिशूलंमक्कल्लसंज्ञितम् । यवक्षारंपिबेत्तत्रमस्तुनोष्णोदकेनवा ।
मक्का । स्त्री० खुराशानाभिधेदेशे ॥
मक्कुलम् । न० शिलाजतुनि ॥
मक्कश : । पुं०) खुराशानदेशस्थे
मक्कश्वर : । पुं०) शिवे ॥

मक्कोल : । पुं० शिलाधातौ । सितोपले । मकोल० खडियामाटी०गोलू० इ० भा० ॥
मक्ष : । पुं० स्वदोषाच्छादने ।
मक्षवीर्य : । पुं० पियालवृक्षे ।
मक्षिका । स्त्री० कीटविशेषे । गन्धलोलुपायाम् । वमनीयायाम् । मक्खी० इ० भा० । मशति । मशशब्देरोषकृतेच । हनिमशिभ्यांसिकन् ॥ मक्षतिवा । मक्षरोषसङ्घाते । कुन्० गवुल्वा ॥
मक्षिकामलम् । न० सिक्थके ॥
मक्षीका । स्त्री० मक्षिकायाम् ॥
मख : । पुं० यज्ञे ॥ मखन्तिदेवाअत्रअनेनवा । मखहृतौ । हलश्चेति० घञ् । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धि: ॥ यद्वाक्वचिदपवादविषयेप्युत्सर्गोभिनिविशते० इतिघञ्विषयेपिपुंसीतिघ: ॥ यद्वा । मह्यते । मह० । नहेर्हलोपश्च० महेश्चेतिघ: हलोपश्च ॥
मखत्राता । पुं० श्रीरामचन्द्रे ॥ मखानांत्राता ॥
मखवह्नि: । पुं० प्रणीते । यज्ञाग्नौ ॥
मखानल : । पुं० महावीरे । यज्ञाग्नौ ॥
मखान्नम् । न० पद्मबीजाभे । पानीयफले । मखाना० इ० भा० ॥ मखान्नंपद्मबीजस्यगुणैस्तुल्यंविनिर्दिशेत् ॥

मखासुहृत् । पुं० शिवे । मखस्यदच यज्ञस्यश्रसुहृत्०शत्रु: ॥
मगण: । पुं० त्रिगुरौ०SSS: ॥
मगध: । पुं० वन्दिनि ॥ मागधे । वंशपरम्पराशंसके ॥ मगध्यति०या चते । मगधपरिवेष्टने । कण्ड्वादिर्य गन्त: । अच् । यस्यहलइतियलोप: ॥ मगधा: पुं०भूम्नि० कीकटदेशे ॥ यथा । व्यासेश्वरंसमारभ्यतप्तकु गडान्तकं शिवे । मगधाख्योभवद्देशो यात्रायांनहिदुष्यति ॥ दक्षोत्तरक्र मेणै वक्रमात्कीकटमागधौ ॥ मगधा नांनिवासोजनपद: ० मगधा: । निवासेऽणोजनपदेलुप् । लुपियुक्त वद्भाव: ॥
मगधा । स्त्री० पिप्पल्याम् ॥
मगधेश्वर: । पुं० जरासन्धनृपे । म गधदेशाधिपमात्रे ॥ मगधानांदेश विशेषाणामीश्वर: ॥
मगधोद्भव: । त्रि० मगधदेशजाते ॥
मगधोद्भवा । स्त्री० पिप्पल्याम् ॥ मग धे उद्भवोयस्य ॥
मग्न: । त्रि० जलान्त: प्रविष्टे । आ प्लुते । स्नाते ॥ मज्जति । टुमस्जो शुद्धौ । क्त: । ओदितश्चेति०निष्ठा नत्वम् । तस्यासिद्धत्वात्०स्कोरिति सलोप: । चो: कु: ॥
मघ: । पुं०द्वीपान्तरे ॥ देशान्तरे । म ग०नामकर्म्मेच्छस्थाने ॥ न० पुष्प विशेषे ॥
मघवा । पुं० इन्द्रे । शक्रे ॥ मह्यतेपू ज्यते । महपूजायाम् । श्वन्नुक्षन् पूषन्प्लीहन्नित्यादिना०कनिन् । कवि रितिमनोरमायांस्फुटम् ॥ निपा तनात्०हस्यघोवुगागमश्च । मघवा नौ०मघवान: ॥ मघवाबहुलमिति मिलित्यादेशपक्षेतु० मघवान्मघ वन्तौ० मघवन्त: ० इत्यादिबो ध्यम् ॥ जिनानांद्वादशचक्रवर्त्त्यन्त र्गतचक्रवर्त्तिविशेषे ॥
मघवती । स्त्री० इन्द्राण्याम् ॥
मघा । स्त्री० दशमनक्षत्रे ॥ अत्रजात स्यफलंयथा । कठोरचित्त: पितृमातृ भक्तस्तीव्रस्वभावस्त्वनवद्यविद्य: चे ज्जन्मभं यस्यमघाऽनघ: स्याग्मति: सदारातिविनाशदक्ष: ॥ बहुवचना न्तोप्ययंदृश्यते ॥ यथा नवोढ्केनवा न्नैश्चगृहप्रच्छादनेतथा । पितर: स्पृ हयन्त्यन्नमष्टकासुमघासुचेति ॥ म घायांपिण्डदानेनज्येष्ठपुत्रोविनश्य तीत्येकवचनान्तोपि ॥ औषधविशे षे ॥
मघाभव: । पुं० शुक्राचार्ये ॥
मघाभू: । पुं० शुक्राचार्ये ॥
मघी स्त्री० धान्यविशेषे ।
मघोनी । स्त्री० इन्द्राण्याम् ॥
मङ्कुर: । पुं० दर्पणे । मुकुरे । मङ्कते मकि० । वाहुलकादुरच् ॥

मङ्क्षु : । त्रि० शठे ॥ मङ्कत । ःक्षि०
 । बङ्कुरादित्वात्साधु : ॥
मङ्घणम् । न० जङ्घात्राणे ॥ इति
 हारावली ॥
मङ्क्षु । अ० शीघ्रे ॥ भृशार्थे ॥ म-
 ज्जति । टुमस्जोशुद्धौ । बाहुलका
 त्सु : । मस्जिनशोरितिनुम् । स्को
 रितिसलोप : ॥
मङ्चुणम् । न० जङ्घात्राणे ॥ इति
 त्रिकाण्डशेष : ॥
मङ्ग : । पुं० नौमस्तके ॥ मङ्गति । म-
 गिसर्पणे । पचाद्यच् ॥
मङ्गल : । पुं० अङ्गारके । कुजे । तृती
 यऋक्षे ॥ अस्यवारिजातस्यफलंयथा ।
 उग्र : प्रतापीच्छितिपालमन्त्रीरणप्रि
 योवक्रवचा : सरोष : । सत्वान्वि-
 त : शूरगणप्रणीताकुजस्यवारेप्रभ-
 वोमनुष्य : ॥ न०कल्याणे ॥ सर्वा-
 र्थरक्षणे ॥ अगर्हिताभिप्रतार्थसि-
 द्धौ ॥ यत्खलुक्रियमाणमेवमन :
 प्रह्लादनंसमीहितसाधनञ्चतन्मङ्ग-
 लमुच्यतइतिव्याख्याकारा : ॥ आ
 शीर्नमस्क्रियावस्तुनिर्देशोवापित
 न्मुखमित्यालङ्कारिकोक्त : काव्या
 दिमुखे क्रियमाणे ॥ यथाहभगवा-
 न्भाष्यकार : । मङ्गलादीनिमङ्गल
 मध्यानिमङ्गलान्तानिशास्त्राणिप्रथ-
 न्ते वीरपुरुषाण्यायुष्मत्पुरुषाणिच-
 भवन्त्यिध्येतारश्चप्रवक्तारोभवन्ती-
 तिमङ्गलानुष्ठानप्रयोजनानि ॥ प्रश
 स्ताचरणंनित्यमप्रशस्तविवर्जनम् ।
 एतद्धिमङ्गलंप्रोक्तमृषिभिस्तत्त्वदर्शि
 भि : ॥ लोकेऽस्मिन्मङ्गलान्यष्टौ-
 ब्राह्मणोगौर्हुताशन : । हिरण्यंस
 र्पिरादित्यआपोराजातथाष्टम : ॥
 एतानिसततंपश्येन्नोर्चेद्दर्घ्यादिना
 यर्जेत् । प्रदक्षिणन्तुकुर्वीततथाचा
 युर्नहीयते ॥ अपिच । रोचनंचन्द
 नंहैममृदङ्गंदर्पणंमणिम् । गुरुम-
 ग्निंतथासूर्यंप्रात : पश्येत्सदाबु-
 ध : ॥ मङ्गति०दुरदृष्टमनेन । मगि
 सर्पणे॥ गतौवा । मङ्गरलच् ॥ अ-
 शुभानिनिराचष्टे तनोतिशुभसन्तति
 म् । स्मृतिमात्रेणयत्पुंसांब्रह्मत-
 न्मंगलंविदुरितिविष्णुपुराणम् ॥
 त्रि०कल्याणवति ॥
मङ्गलग्रहम् । न० मेषराशौ ॥ वृश्चि
 कराशौ ॥ मङ्गलस्यतृतीयग्रहस्यगृ
 हम् ॥
मङ्गलचण्डिका । स्त्री०) दुर्गायाम् ॥
मङ्गलचण्डी । स्त्री०) यथा। प्रधा
 नांशस्वरूपाचदेवीमङ्गलचण्डिका
 । प्रकृतेर्मुखसम्भूतासर्व्वमङ्गल
 दासदा ॥ सृष्टौमङ्गलरूपाचसंहा
 रेकोपरूपिणी । तेनमङ्गलचण्डी
 सापण्डितै : परिकीर्त्तितेतिभागव
 तम् ॥
मङ्गलच्छाय : । पुं० प्लक्षवृक्षे ॥

मङ्गलपाठकः । पुं० स्तुतिपाठके । वन्दिनि ॥

मङ्गलप्रदा । पुं० दुर्गायाम् ॥ हरिद्रायामितिकश्चित् ॥ त्रि० मङ्गलदातरि ॥

मङ्गलप्रस्थः । पुं० भारतवर्षस्थपर्वतान्तरे ॥

मङ्गलमालिका । स्त्री० स्रजोभेदे ॥ मङ्गलायामालिका ॥

मङ्गला । स्त्री० उमायाम् । कात्यायन्याम् ॥ गयायांमङ्गलास्मृतेतिदेवीगीता ॥ सितदूर्वायाम् ॥ साध्व्याम् ॥ करञ्जभेदे ॥ हरिद्रायाम् ॥ नीलदूर्वायाम् ॥ वृत्तार्द्धमात्रविशेषे ।

मङ्गलागुरु । न० अगुरुचतुष्टयान्तर्गतागुरुविशेषे ॥ यथा । मङ्गल्यामल्लिकागन्धामङ्गलागुरुवाचकाः । मञ्गल्यागुरुशिंशिरागन्धाल्यायोगवाह्निका ॥

मङ्गलाचरणम् । न० ग्रन्थाद्यारम्भे मङ्गलकरणे ॥ मङ्गलाचरणंशिष्टाचारात्फलदर्शनाच्छ्रुतितस्वावश्यंकर्त्तव्यमित्याद्युर्व्याख्याकाराः॥

मङ्गलारुहा । स्त्री० दूर्वायाम् ॥

मङ्गलिकाक्षीरणम् । न० असादृश्यकथायाम् ॥

मङ्गल्यः । पुं० त्रायमाणायाम् ॥ अश्वत्थे ॥ विल्वे ॥ मसूरके ॥ जीवके ॥ नारिकेले ॥ कपित्थे ॥ रीठाकरञ्जे ॥ न० दधनि ॥ चन्दने ॥ मङ्गलागुरुणि ॥ सिन्दूरे ॥ स्वर्णे ॥ त्रि० शिवकरे ॥ रुचिरे ॥ साधौ ॥ मङ्गलेसाधुः । तत्रसाधुरितियत् ॥

मङ्गल्यकः । पुं० मसूरे ॥ स्वार्थेकन् ॥

मङ्गल्यकुसुमा । स्त्री० शङ्खपुष्प्याम् ॥ मङ्गल्यानिकुसुमान्यस्याः ॥

मङ्गल्यनामधेया । स्त्री० जीवन्त्याम् । शाकश्रेष्ठायाम् ॥

मङ्गल्या । स्त्री० मल्लिगन्ध्यगुरुणि ॥ शम्याम् ॥ अधःपुष्प्याम् ॥ मिस्याम् ॥ शुक्लवचायाम् ॥ रोचनायाम् । प्रियङ्ग्वाम् ॥ शङ्खपुष्प्याम् । माषपर्ण्याम् ॥ जीवन्त्याम् ॥ ऋद्धिनामौषधौ ॥ वचायाम् ॥ हरिद्रायाम् ॥ चीडायाम् ॥ दूर्वायाम् ॥ मङ्गलेसाधुः । तत्रसाधुरितियत् ॥ गौर्याम् । शिवायाम् । भवान्याम् ॥ शोभनानिचर्य्यस्थानियादेवीददर्तेहरे । भक्तानामार्त्तिहरणीमङ्गल्यातेनसास्मृता ॥

मङ्गिनी । स्त्री० नावि । नौकायाम् ॥

मचर्चिका । स्त्री० प्रशस्ते ॥ मंशमंचर्चति । चर्चअध्ययने । स्वु

ल् ॥ यथा । प्रशस्तोब्राह्मणः० ब्राह्मणमचर्चिकारूढिशब्दत्वात्० प्रशंसावचनैश्चेतिसमासः ॥

मच्छः । पुं० मत्स्ये ॥

मज्जका । स्त्री० मज्जायाम् ॥ मज्जैवस्वार्थेकः ॥

मज्जकृत् । न० अस्थिनि ॥

मज्जा । पुं० वृत्तसारे । वृत्तादेरुत्तमस्थिरभागे ॥ फलमज्जगुणायथा । यस्ययस्यफलस्यैवहवीर्यंभवतियादृशम् । तस्यतस्यैववीर्यंणमज्जानमपिनिर्दिशेत् ॥ अस्थिमध्यगतधातौ । अस्थिसारे ॥ मज्जस्वरूपमाह । अस्थियत्स्वाग्निनापक्वंतस्यसारोद्रवीघनः । यः स्वेदवत् पृथग्भूतः समज्जेत्यभिधीयते ॥ स्थानन्तु । स्थूलास्थिषुविशेषेण मज्जात्वभ्यन्तरेस्थितः । इति ॥ अस्यगुणायथा । वलशुक्ररसश्लेष्मभेदोमज्जविवर्द्धनः । मज्जाविशेषतोऽस्थ्नाञ्चवलकृत्स्नेहनेहितः ॥ मज्जत्यस्थिषु । टुमस्जोशुद्धौ । श्वन्नुक्षिन्निति साधुः ॥ शिरोस्थिमध्यंपिण्डितस्नेहे । मस्तिष्के ॥

मज्जनम् । न० स्नाने ॥ मज्जत्यनेन । टुमस्जो० । वहुलमन्यत्रापीतियुच् ॥ मज्जायामितिशब्दचन्द्रिका ॥

मज्जसमुद्भवम् । न० वीजे । शुक्रे ॥

मज्जसम्भवः । पुं० शुक्रे ॥

मज्जा । स्त्री० वृत्तसारे । अस्थिगतधातौ ॥ मज्जति । पचाद्यजन्तात् टाप् । मज्जोत्कामजज्जयासहेति० द्विरूपः ॥

मजाजः । पुं० भूमिखगुग्गलौ ॥

मजारसः । पुं० शुक्रे ॥

मजासारम् । न० जातीफले ॥

मजिका । स्त्री० मज्जकायाम् ॥

मञ्चः । पुं० खट्वायाम् ॥ कर्णवंशे । मांचा०मांजा० इ०भो० । उच्चमण्डपविशेषे ॥ दोलायमानंगोविन्दंमञ्चस्थंमधुसूदनम् । रथस्थंवामनंदृष्ट्वापुनर्जन्मनविद्यते इति पुराणम् ॥ मञ्चते । मचिधारणोच्छ्रायपूजनेषु । पचाद्यच् ॥

मञ्चकः । पुं० इन्द्रकोषे । उच्चमण्डपे ॥ खट्वायाम् ॥

मञ्चकाश्रयः । पुं० मत्कुणे ॥

मञ्चमण्डपः । पुं० शस्यरक्षार्थंकुटीरे । कुट्टङ्गे ॥

मञ्चिका । स्त्री० आसन्द्याम् ॥

मञ्जरः । पुं० वल्लरौ ॥ मुक्तायाम् ॥ तिलकद्रुमे ॥ वल्ल्याम् । लतायाम् ॥

मञ्जरिः । स्त्री० वल्लर्याम् ॥ मञ्जुत्वमृच्छति । ऋगतौ । अचइः । शकन्ध्वादिः ॥

मञ्जरी । स्त्री० तिलकद्रुमे ॥ स्थूलमुक्तायाम् ॥ वल्लरौ ॥ तुलस्यामृङ्गी ॥

ष् ॥
मञ्जरीनम्र : । पुं० वेतसवृक्षे ॥
मञ्जा । स्त्री० मञ्जर्याम् ॥
मंजि : । पुं० मंजर्याम् ॥
मञ्जिका । स्त्री० वारसुन्दर्याम् । वेश्यायाम् ॥
मञ्जिफला । स्त्री० कंदल्याम् ॥
मञ्जिष्ठा । स्त्री० विकसायाम् । जिङ्ग्याम् । समङ्गायाम् । मजीठ० इ० भा० प्र० औषधी ॥ मञ्जिष्ठा मधुरातिक्ताकषायस्वर्णवर्णकृत् । गुरूरुष्णाविषश्लेष्मशोथयोन्यक्षिकर्णरुक् रक्तातीसारकुष्ठास्त्रविसर्पव्रणमेहनुत् ॥ मञ्जौशोभनेवर्णे तिष्ठति । ष्ठा० । सुपिस्थइतिकः । अम्बाम्बेतिषत्वम् । यद्वा । अतिशयेनेतमबिष्ठनौ ॥
मञ्जी । स्त्री० मञ्जर्याम् ॥
मञ्जीर : । पुं० मन्थानदण्डरज्जुबन्धनार्थस्तम्भे । कुटरे ॥ पुं० न० नूपुरे ॥ मञ्जति । मजिधूनौ० सौत्रः । वाहुलकादीरन् ॥ गुर्वक्षरे०ऽ, ॥
मञ्जरीरा । स्त्री० वर्णवृत्तान्तरे ॥
मञ्जु : । त्रि० मनोज्ञे ॥ मञ्ज्यते । मजि० । वाहुलकादु : ॥
मञ्जुकेशी । पुं० श्रीकृष्णे ॥ त्रि० मनोज्ञचिकुरविशिष्टे ॥
मञ्जुकेशी । स्त्री० स्वर्गवेश्याभेदे ॥
मञ्जुगमना । स्त्री० हंस्याम् ॥ त्रि० सुन्दरगामिनि ॥
मञ्जुघोष : । पुं० शिवे ॥ उपास्यदेवताविशेषे ॥ पूर्वजिने ॥ बुद्धानां देवताभेदे ॥ मञ्जु : घोष : शब्दोऽस्य ॥ शोभनशब्दे ॥ त्रि० शोभनशब्दवति ॥
मञ्जुपाठक : । पुं० शुके । कीरे ॥ त्रि० सुन्दरपाठकर्त्तरि ॥
मञ्जुप्राण : । पुं० ब्रह्मणि ॥
मञ्जुभद्र : । पुं० पूर्वजिनविशेषे ॥ ज्ञानदर्पणे । मञ्जुघोषे ॥ शिवे ॥
मञ्जुभाषिणी । स्त्री० अतिजगतीछन्द : प्रभेदे ॥ यथा । सजसाजगौ-चयदिमञ्जुभाषिणी ॥ अमृतोर्मिशीतलकरेणलालयंस्तनुकान्तिरोचितविलोचनोहरे नियतंकलानिधिरसीतिवल्लवीमुदमच्युते व्यधितमञ्जुभाषिणी ॥ सुनन्दिनीतिशम्भौ॥
मञ्जुमणि : । पुं० पुष्परागे । पोखराज० इ० भा० ॥
मञ्जुल : । पुं० जलरङ्कौ ॥ न० जलाञ्चले । शैवाले ॥ निकुंजे ॥ त्रि० मञ्जौ ॥ मञ्जु० मञ्जुत्वंलाति । ला० । कः ॥ मञ्जुमञ्जुत्वमस्त्यस्यास्मिन्वा । सिध्मादित्वाल्लच् ।
मञ्जुवक्त्र: । त्रि० सौम्याननयुक्ते ॥
मंजुवाक् । त्रि० मधुरवचने ॥
मञ्जुश्री : । पुं० मञ्जुघोषे ॥ म-

अञ्जुर्मनोज्ञाश्रीर्यस्य॥

मञ्जुषा । स्त्री॰ मञ्जूषायाम् । पिटके ।

मञ्जूषा । स्त्री॰ पिटके । दार्वादिनिर्मितपेटके ॥ पाषाणे । प्रस्तरे ॥ मञ्जिष्ठायाम् ॥ हिरःआदिनिधेपाधारे ॥ मञ्जस्त्यत्रवा । टुमस्जोमस्जेर्नुम्चेत्यूषन् ॥

मटची । स्त्री॰ मर्दनहेतुभूतेपाषाणवृष्ट्यादौ ॥ अशन्याम् ॥

मटस्फटि : । पुं॰ दर्पारम्भौ ॥

मट्टकम् । न॰ गृहमस्तके ॥

मठ : । पुं॰ छात्रादिनिलये ॥ मठन्त्यत्र । मठमदनिवासयो : हलश्चेतिघञ् । संज्ञापूर्वकत्वान्नवृद्धि : ॥ यद्वा । मठतिनिवासयति । पचाद्यच् ॥ मांठ॰ इतिख्यातिपक्वान्नविशेषे ॥ यथा । समितांमर्दयेदाज्यैर्लेनापिचसन्नयेत् । तस्यास्तुवटकांकृत्वापचेत्सर्पिषिनीरसम् ॥ एलालवङ्गकर्पूरमरिचाद्यैरलङ्कृते । मज्जयित्वासितापाकेततस्तत्रसमुद्धरेत् ॥ अयंप्रकार : संसिद्धोमठइत्यभिधीयते ॥ मठस्तुबृंहणोवृष्योबल्य: सुमधुरोगुरु: । पित्तानिलहरोरुच्योदीप्ताग्नीनांसुपूजित : । समिताशर्करासर्पिर्निर्मिताअपरेप्रिये । प्रकाराअमुनातुल्यास्तेपिचैतद्गुणा: स्मृता : ।

मठर : । पुं॰ मुनिविशेषे ॥ शौण्डे ॥ मन्यते । मनज्ञाने । मनुतेवा । मनुअवबोधनेवा । वचिमनिभ्यांचिच्चेतिअरप्रत्ययोन्तादेशश्च ॥

मडक : । पुं॰ मडुवा॰ इ॰ प्र॰ शस्ये

मड्डु : । पुं॰ वाद्यप्रभेदे मज्जति॰ मज्जतिशब्दायतेवा । टुमस्जोशुद्धौ ॥ भृमृशीतॄचरित्सरितनिधनिमिमस्जिभ्यउ : । पृषोदरादि : ॥ डमरुरेवमड्डुरित्युच्यते ॥ चुचुक॰ इ॰ गौडेषुयस्यप्रसिद्धि:॥

मड्डुक: । पुं॰ मड्डुवाद्ये ॥ स्वार्थेक : ॥ मर्दले ॥

मणि: । पुं॰ स्त्री॰ अश्मजातौ । रत्ने ॥ मुक्तादौ ॥ अजागलस्तने ॥ लिङ्गाग्रे ॥ अलिंजरे ॥ योन्यग्रभागे ॥ स्तने । मणिबन्धे ॥ मण्यते । मणशब्दे । सर्वधातुभ्यइन् ॥

मणिकम् । न॰ अलिंजरे , मांट॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ मणति । मण॰ । इन् । स्वार्थेयावादित्वात्कन् । संज्ञायांकोवा ॥

मणिकर : । पुं॰ मणिकारे ॥

मणिकर्णिका । स्त्री॰ काश्यन्तर्गतप्रधानतीर्थे ॥ इश्योविश्वं श्वरोदेवोकाशव्यामणिकर्णिका ॥

मणिकर्णिकेश्वर : । पुं॰ काश्यन्तर्गतशिवलिङ्गविशेषे ॥ मणिकर्णिकाया : ॰ मणिकर्णिकायांवाईश्वर:

मणिकाननम् । न० कण्ठे ॥ रत्नवने
मणिकारः । पुं० वैकटिके । मणिघटितालङ्कारादिकर्त्तरि । जौहरी इ० भा० । मणिस्वार० इतिच ॥ मणिं करोति । डुकृञ् ० । कर्मण्यण् ॥ न्यायचिन्तामणिकर्त्तरि ॥
मणिकूटः । पुं० पर्वतविशेषे ॥ यथा । मणिकूटस्याथगिरेर्गन्धमादनकस्य च । मध्येस्रवतिलोहित्योब्रह्मपुत्रः समाश्रितः ॥ प्लक्षद्वीपस्थेगिरिविशेषे ॥
मणिखनिः । स्त्री० मणेराकरे ॥ मणेः खनिः ॥
मणिगुणनिकरः । पुं० अतिशर्करी १५ प्रभेदे ॥ यथा । वसुमुनियतिरिति० मणिगुणनिकरः । यथा । नरकरिपुरवतु० निखिलसुरगति० रमितमहिमभरसहजनिवसतिः अनिबधिमणिगुणनिकरपरिचितिः सरिदधिपतिरिवधृततनुविभवः ॥
मणिग्रीवः । पुं० कुबेरात्मजे ॥ मणिरिवग्रीवायस्य ॥ त्रि० रत्नकण्ठे ॥
मणिच्छिद्रा । स्त्री० मेदायाम् ॥ ऋषभाख्यौषधौ ॥
मणितम् । न० रतिकूजिते । मैथुनकालीनवाक्ये ॥ रतिकालेस्त्रीणांकण्ठकूजितविशेषे ॥ मणनम् । मण० । भावेक्तः ॥
मणितारकः । पुं० सारसपक्षिणि ॥

मणिद्वीपः । पुं० क्षीराब्धिमध्येपद्मरागादिमणिमयान्तरीपे । त्रिपुरसुन्दर्यावासस्थाने ॥ भुवनेश्वर्याः स्थानइ० देवीगीता । ब्रह्मलोकादूर्ध्वभागेसर्पलोकोस्तियः श्रुतः । मणिद्वीपः सएवास्तियत्रदेवीविराजते ॥ सर्वस्मादधिकोयस्मात्सर्वलोकस्ततः स्मृतः । पुरापराम्बयैवायंकल्पितोमनसेच्छया । सर्वादौनिजवासार्थंप्रकृत्यामूलभूतया । कैलासादधिकोलोकोवैकुण्ठादधिकोत्तमः ॥ गोलोकादपिसर्वस्मात्सर्वलोकोधिकः स्मृतः । नैतत्समंत्रिलोक्यान्तुसुन्दरंविद्यतेक्वचिदित्यादिमादेवीभागवतेद्वादशस्कन्धे १० अध्यायेऽस्यवर्णनंद्रष्टव्यं ॥
मणिनागः । पुं० तीर्थविशेषे ॥
मणिपर्वतः । पुं० गिरिविशेषे ॥
मणिपुष्पकः । पुं० सहदेवाख्यपाण्डवस्य शङ्खे ॥
मणिपूरम् । न० षट्चक्रान्तर्गतनाभिमध्यस्थदशदलेतृतीयेचक्रे ॥ मणिवद्भिन्नंतत्पद्मंमणिपूरंतथोच्यते ॥ देशविशेषे ॥
मणिबन्धः । पुं० प्रकोष्ठपाण्योः सन्धिस्थाने । करग्रन्थौ । कलाइ० इ० भा० । हस्तमूले ॥ मणिर्बध्यतेऽत्र । बन्धबन्धने । हलश्चेतिघञ् न० ॥ वृहती ९ छन्दः प्रभेदे ॥ यथा ।

आदितुरीयं पञ्चमकं षष्टमथान्त्यं स्याद्गुरुवर्णं तु । इन्द्रियवेदैस्त्रि हिरतिस्तन्मणिबन्धं प्राहुफणी ॥ मणिमध्यमितिनामान्तरम् ॥

मणिबन्धनम् । न० हस्तमूले ॥

मणिभद्रः । पुं० जिननांपूर्वयक्षविशेषे । जम्भले ॥ कुवेरसेनापतौ ॥

मणिभूमिः । स्त्री० कुट्टिमे । रत्नस्यखनौ ॥

मणिमञ्जीरम् । न० रत्नमयनूपुरे ॥

मणिमण्डपः । पुं० रत्नमयगृहे ॥

मणिमध्यम् । न० वृहती ६ छन्दोभेदे । मणिबन्ध ॥ लक्षणंयथा । स्यान्मणिमध्यंचेद्भसा: । यथा । कालियभोगाभोगगतस्तन्मणिमध्यस्फोतरुचा । चित्रपदाभोनन्दसुतस्ताण्डवनर्त्तस्मिरमुखः ॥

मणिमन्थम् । न० सैन्धवलवणे ॥ पर्वतविशेषे ॥

मणिमान् । त्रि० मणिविशिष्टे । रत्नभूषिते ॥ पुं० तीर्थस्थे नवर्णितेपर्वतविशेषे ॥

मणिमन्दिरम् । न० बहुमूल्यप्रस्तरयुक्तगृहे ॥

मणिमाला । स्त्री० हारे ॥ स्त्रीणांदन्तक्षतान्तरे ॥ लक्ष्म्याम् ॥ जगती-१२ छन्दोभेदे । यथा । त्यौत्यौमणिमालाछिन्नागुहवक्त्रैः ॥ यथा । प्रह्वामरमौलौरत्नोपलक्लृप्तं०जातप्रतिबिंबाशोणामणिमाला । गोविन्दपदाब्जे राजीनखराणामास्तांममचित्तेध्वान्तंशमयन्ती ॥ मणीनां०माला०मालेवबा ॥

मणिरागम् न० हिङ्गुले ॥

मणिवः । पुं० नागविशेषे ॥ मणिरस्यास्ति । अन्येभ्योपिदृश्यतइतिवः ॥

मणिवरः । पुं० हीरके ॥

मणिबीजः । पुं० दाडिमवृक्षे ॥

मणिसरः । पुं० मुक्ताहारे ॥

मणी । स्त्री० मणौ ॥

मणीचकम् । न० इन्दुकान्ते । चन्द्रवर्णरूप्ये ॥ पुं० मत्स्यरङ्गखगे ।

मणीव । अ० मणितुल्ये ॥

मणीवकम् । न० पुष्पे । कुसुमे ॥

मण्टपी । स्त्री० क्षुद्रोपोदकायाम् ॥

मण्ठः । पुं० पक्वान्नविशेषे । मठे । मांठ० इ० भा० ॥ मण्ठते । मठिशोके । शोकइत्याध्यानम् । पचाद्यच् ॥

मण्डः । पुं० पञ्चाङ्गुले । एरण्डवृक्षे ॥ शाकभेदे ॥ मस्तुनि ॥ भूषायाम् ॥ सारे ॥ पिच्छे ॥ दट्टुरे ॥ भक्तादिभवरसे ॥ तल्लक्षणंयथा भक्तेविनाद्रवोमण्डः पेयंभक्तसमन्वितम् ॥ अपिचास्थलक्षणं विधि

गुणाश्चतण्डुलानांसुसिद्धानांचतुर्द्द
शगुणेजले । रसः सिक्थैर्व्विर
हितोमण्डइत्यभिधीयते ॥ शुण्ठी
सैन्धवसंयुक्तोदीपनः पाचनश्चसः
। अन्नस्यसम्यक्सिद्ध्याचक्तोयाम
ण्डस्यसिद्धता ॥ पेयायूषयवागूनां
विलेपीभक्तयोरपि । तस्यगुणाः ।
मण्डोग्राहीलघुः शीतोदीपनोधा
तुसाम्यकृत् ॥ ज्वरघ्नस्तर्पणोबल्यः
पित्तश्लेष्मश्रमापहः । अपिच क्षुद्बो
धनोवस्तिविशोधनश्चप्राणप्रदः शो
णितवर्द्धनश्च । ज्वरापहारीकफ
पित्तहन्तावायुंजयेदष्टगुणोहिम
ण्डः ॥ लाजमण्डोग्निजननोदाह
तृष्णानिवारणः ज्वरातीसारशम
नोऽशेषदोषामपाचनः ॥ वाट्यम
ण्डोग्निजननः शूलानाहविनाश
नः । पाचनोदीपनोहृद्यः पित्त
श्लेष्मानिलापहः वाट्यमण्डोभृष्टय
वमण्डः ॥ न० मस्तुनि ॥ मण्ड
ने ॥ पुं० न० सर्व्वेषामन्नदध्या
दीनामग्ररसे । मांड० इ० भा०
॥ सारे ॥ पिच्छे ॥ मण्डयति ।
मडिभूषायाम् । पचाद्यच् ॥ म
ण्डति० मण्ड्यते वा । अच्० घञ्
वा ॥ मन्यते वा । मनज्ञाने ।
अमन्नाड्डः ॥

मण्डकः । पुं० मांडे० मांडा० म
ण्डाइतिप्रसिद्धखाद्यपदार्थे ॥ त
द्विधानंयथा । वारिणाकोमलांकृ
त्वासमितांसाधुमर्द्दयेत् । हस्त
लालनयातस्यालोप्त्रीसम्यक्प्रसा
रयेत् ॥ अधोमुखघटस्यैतद्विस्तृ
तंप्रक्षिपेद्बहिः । मृदुनावह्निना
साध्यः सिद्धोमण्डकउच्यते ॥
दुग्धेनसाज्यखण्डेनमण्डकंभक्षयेन्न
रः । अथवासिद्धमांसेनसतक्रवट
केनवा ॥ मण्डकोवृंहणोवृष्योबल्यो
रुचिकरोभृशम् । पाकेपिमधुरोग्राही
लघुर्दोषत्रयापहः ॥ गीताङ्ग
विशेषे ॥ यथा । जयप्रियः कला
पश्चकमलः सुन्दरस्तथा । मङ्गलो
वल्लभश्चेतिमण्डकाः षट्प्रकीर्त्ति
ताः ॥ एषांविशेषः सङ्गीतदा
मोदरेद्रष्टव्यः ॥

मण्डनम् । न० प्रसाधने । भूषणे ॥
चतुर्धामण्डनंवासोभूषामाल्यानु
लेपनैः ॥ मण्ड्यतेऽनेन । मडि०
। ल्युट् ॥ नीतिर्भूमिभुजांनति
र्गुणवतांह्रीरङ्गनानांधृतिर्दम्प
त्योःशिशवोगृहस्यकविताबुद्धेः
प्रसादोगिराम् । लावण्यंवपुषः
स्मृतिः सुमनसः शान्तिर्द्विजस्य
क्षमाशक्तस्यद्रविणंगृहाश्रमवतांस्वा
स्थ्यंसतांमण्डनम् ॥ त्रि० भूष
णकर्त्तरि अलङ्करिष्णौ । मण्ड
नशीले । मडि० । क्रुधमण्डार्थे
भ्यश्चेतियुच् ॥

मण्डनता । स्त्री० प्रसाधनत्वे ॥
मण्डप : । पुं० न० जनाश्रये । जन विश्रामसद्मनि ॥ मण्डनम् मडि । घञ् । मण्डं पाति । पारक्षणे । आतोऽनुपसर्गेक : ॥ देवादिदत्तवेश्मनि ॥ त्रि० मण्डपानकर्त्तरि ॥ मण्डं पिबति । पा० । क : ॥
मण्डपी । स्त्री० निष्पाव्याम् ।
मण्डयन्त : । पुं० नटे ॥ बधूसमूहे । अन्ने ॥ अलङ्कारे । भूषणे ॥ मण्डयति । मडिभूषायांहर्षेच । तॄभूवहिवसीत्यादिना० झच् ० सचषित्
मण्डयन्ती । स्त्री० योषिति । वधूाम् ॥ नव्याम् ॥ षित्वान्ङीष् ॥
मण्डयमान : । त्रि० मण्डनंकुर्वाणे ॥ मण्डयति० तच्छील : । मडि० । ताच्छील्यवयोवचनशक्तिषुचानश् ॥
मंडरी । स्त्री० घुर्घुर्याम् ॥
मंडल : । पुं० कुक्कुरे ॥ सर्पप्रभेदे ॥ न० परिधौ । चन्द्रसूर्ययोर्वहिर्वेष्टने । चन्द्रसूर्ययोरुत्पातजरश्मिमंडले ॥ य० वातेनमंडलीभूता: सूर्या: चन्द्रमसो : करा: । मालाभाव्योम्नितन्वन्ते परिवेश : प्रकीर्तितइति ॥ चक्रवाले । मंडलाकारेणपरिणतेसमूहमात्रे ॥ चतुरस्रादौ ॥ यथा। चतुरस्रंत्रिकोणंवावर्त्तुलंचार्द्धचन्द्रकम् । कर्तव्यमानुपूर्वेणब्राह्मणादिषुमंडलमिति ॥ कोठरोगे । मंडलवत् कुष्ठे ॥ देशे॥ समन्ताद्विंशतियोजने । चत्वारिंशद्योजनेवादेशइतिकेचित् ॥ द्वादशराजकी ॥ द्वादशराजसु ॥ द्वादशराजमंडलंतुकामन्दकेनोक्तं । यथा । अरिर्मित्रमरेर्मित्रंमित्रमित्रमत : परम् । तथारिमित्रमित्रञ्चविजिगीषो : पुर : स्थिता : ॥ पार्ष्णिग्राह : स्मृत : पश्चात्आक्रन्दस्तदनन्तरम् । आसारावनयोश्चैवविजिगीषोस्तुपृष्ठत : मंडलम् ॥ अरेश्चविजिगीषोश्चमध्यमोभूम्यनन्तर : । अनुग्रहेसंहतयो : समर्थोव्यस्तयोर्बधे ॥ मंडलाद्बहिरेतेषामुदासीनोबलाधिक : । अनुग्रहेसंहतानांव्यस्तानाञ्चवधेप्रभु : ॥ पञ्चविजिगीषो : पुर : सरा : । पार्ष्णिग्राहाक्रन्दपार्ष्णिग्राहासाराक्रान्दासाराश्चेतिपृष्ठतश्चत्वार : । मध्यमोदासीनौद्वौ । विजिगीषुरेकइत्येवंद्वादशराजमंडलम्भवति ॥ गोले ॥ चक्रे॥ सङ्घाते ॥ नखाघाते । गदायुद्धगतिभेदे ॥ धन्विनांस्थानपञ्चकान्तर्गतस्थितिविशेषे ॥ यथा । मंडलाकारपादाभ्यांमंडलंस्थानमीरितम्॥ व्याघ्रनखाख्यगन्धद्रव्ये ॥ व्यूहविशेषे । यथा । तिर्यग्वृत्तिश्चदंड:स्याद्भोगोन्वाहत्तिरेवच । मंडलंसर्वतोवृत्ति:पृथग्वृत्तिरसंहत: ॥ मंडयति। मडि० । वृषादित्वात्कल: ॥ मंडं

मतिगर्भः। त्रि० प्रतिभासारे ॥

मतिदा। स्त्री० ज्योतिष्मत्याम् ॥ शिमृडीक्षुपे ॥

मतिभ्रमः। पुं० भ्रमे ॥ मतेर्भ्रमः ॥

मतिभ्रान्तिः। स्त्री० मतिभ्रमे। मिथ्यामतौ। मतेर्भ्रान्तिः।

मतिमान्। त्रि० प्राज्ञे ॥

मतिविध्वंसः। पुं० उन्मादरोगे। मतेर्ध्वंसोनाशोयेन ॥

मतुबर्थीयः। पुं० मत्वर्थीयेषुप्रत्ययेषु ॥ बाहुलकान्मतुबर्थशब्दाच्छः ॥ शैषिकान्मतुबर्थाद्यादितियथा ॥

मत्कुणः। पुं० मकुनाइतिख्यातेनिर्विषाणेभे। कालिप्यजातदन्ते गजे ॥ निःश्मश्रुपुरुषे ॥ उद्दंशे। रक्तपायिनि। रक्ताङ्गे। मत्कुणाश्रये० कीटविशेषे। उडुस० मांगुण० खटमल्ल० इ०चभाषा ॥ नारिकेले ॥ जङ्घात्राणे। जङ्घासम्बद्धवाससि ॥

मत्कुणा। पुं० निर्लोमयोनौ ॥

मत्कुणारिः। पुं० इन्द्राशने। भङ्गायाम् ॥

मत्तः। पुं० प्रभिन्ने। चरन्मदेहस्तिनि। गर्जिते ॥ धुस्तूरे ॥ कोकिले ॥ महिषे ॥ त्रि० हृष्टे ॥ मदिरामत्ते ॥ शौण्डे माद्यतिस्म। मदीहर्षे। गत्यर्थेतिक्तः। नध्याख्येतिनिनत्वं ॥

मत्तकाशिनी। स्त्री० अत्युत्तमनार्याम्। वरवर्णिन्याम् ॥ मत्ता० क्षीवेवकाशतेभाति। काशृदीप्तौ। कर्त्तर्युपमानइतिणिनिः ॥

मत्तकामिनी। स्त्री० वरारोहायांयोषिति ॥ मत्तेवकासते। कासृशब्दकुत्सायाम्० कासगतिशासनयोर्वा। कर्त्तर्युपमानइतिणिनिः।

मत्तकीशः। पुं० हस्तिनि ॥

मत्तवारणः। पुं० प्रक्षिप्तकटकुञ्जरे। मत्तगजे ॥ न० प्रासादवीथीनांवरण्डे। कोठिकावरंडा० इ०भा० ॥ अपाश्रये। प्राङ्गनावरणे ॥ पूगचूर्णे ॥

मत्तमयूरः। पुं० अतिजगती १३ छन्दः प्रभेदे। यथा। वेदैरन्ध्रैर्म्तौसयगामत्तमयूरः। यथा। लीलानृत्यन्मत्तमयूरध्वनिकान्तम्० नृत्यन्नीपामोदिपयोदानिलरम्यम्। रासक्रीडाहृष्टमनागोपवधूभिः० कंसध्वंसीनिर्जनवृंदावनमाप ॥

मत्तमातङ्गः। पुं० दंडकप्रभेदे ॥ यथा आदितोरागणाश्चेच्छयायत्रदत्ताः सर्वेमत्तमातङ्गनामामहादंडकः सन्मतेः। स्वान्तरेनंसमादायमोदायचेतोविधेहिप्रभोभारतीरीतिविश्रान्तिभूस्त्वंयतः। विस्फुरत्सङ्गरप्राङ्गणेनागराजेसचीत्कारफूत्कारधाराकुलेसावधानोयथा। पन्नगाधीशभुग्प्रबुद्धैकबुद्धिप्रकाशप्रवृत्तेवृहद्वृत्तशास्त्रेऽपिनित्यंयथा ॥

मत्तमातङ्गलीलाकरः। पुं० दंडकप्र

भेदे ॥ यथा । यत्तरेफ : पर : स्वेच्छयागुम्फित : ॥ सम्मृतोदंडकोमत्तमातङ्गलीलाकर : ॥ हेमगौरे वसानोंऽशुकेइन्द्रनीलासितेवर्ष्मणिस्पष्टदिव्यानुलेपाङ्कितो हारतारांशुवनोनभास्वित्रमालाञ्चितोभव्यभूषोज्ज्वलाङ्ग : समंसीरिणा । अञ्जनाभाम्बरेणेन्दुकुन्दाभदेहेनलीलापरीहासहासोर्मिकौतूहले : कंसरङ्गाद्रिग : पातुनश्चक्रपाणिर्गतिक्रीडयामत्तमातङ्गलीलाकर : ॥

मत्ता । स्त्री० मदिरायाम् ॥ मदेनमूढायाम् ॥ पङ्क्तिच्छन्द : १० प्रभेदे ॥ यथा ज्ञेयामत्तामभसगयुष्टा ॥ यथा । पीत्वामत्तामधुमधुपालीकालिन्दीयेतटवनकुञ्जे । उद्दीव्यन्तीव्रजजनरामाकामासक्तामधुजितिचक्रे ॥

मत्ताक्रीडम् । न० विकृतिच्छन्द : २३ प्रभेदे ॥ यथा । मत्ताक्रीडंवसुरिष्वाश्वयतिमयुगगयुगमनुलघुगुरुभि: ॥ यथा । मुग्धोन्मीलन्मत्ताक्रीडंमधुसमयसुलभमधुरमधुरसात्गानेयामेकिञ्चित्पश्यन्दत्पदमरुणनयनयुगलसरसिजम् । रासोल्लासक्रीडत्कमद्व्रजयुवतिवलयविहितभुजरसम्सान्द्रानन्दंवृन्दारण्ये स्मरजहरिमनघचरणपरिचयम् ॥

मत्तालम्ब : । पुं० प्राङ्गनावरणे । अपाश्रये । प्रग्रीवे मत्तवारणे ॥

मत्तेभगमना । स्त्री० स्त्रीविशेषे । मत्तगजगामिन्याम् ॥ मत्तेभवद्गमनंयस्या : सा ॥

मत्पूर्व : । त्रि० मदीयप्राचीने ॥

मत्यम् । न० दाचादिमुष्टौ । उणृटेवैटा०इ०भा० ॥ मतंज्ञानम्तस्यकरणम्भाव : साधनंवा । मतजनहलात्करणजल्पकर्षेषु०इतियत् ॥

मत्वर्थीय : । पुं० मतुबर्थीयेप्रत्यये ॥ मत्वर्थाच्छ : । बहुलवचनाट्कारलोप : ॥

मत्स : । पुं० मत्स्ये ॥

मत्सगण्ड : । पुं० गलयहे । मत्सघण्टइ०गौ०दे०प्र०व्यञ्जनविशेषे ॥

मत्सर : । पुं० मात्सर्ये । अन्यशुभद्वेषे ॥ क्रोधे ॥ वैरे ॥ त्रि०असत्याप रसम्पत्तौ । परोत्कर्षासहनपूर्विकायांस्वोत्कर्षवाञ्छायाम् । स्वप्रयोजनप्रतिसन्धानंविनापराभिमतनिवारणेच्छायाम् ॥ अन्यशुभद्वेष्टरि ॥ कृपणे ॥ माद्यतिपरक्रुच्छे । मदीहर्षे । कृधूमदिभ्य : क्विदिति सर : ॥ मत्सरंहर्षहेतुमितिवेदभाष्यम् ॥ आत्मधिक्कारविशेषे ॥ यथा । निन्दन्तिमांसदालोकाधिगस्तुममजीवनम् । इत्यात्मनिभवेद्यस्तुधिक्कार : सचमत्सर : ॥

मत्सरा । स्त्री० मक्षिकायाम् ॥
मत्सरी । त्रि० अन्यशुभद्वेष्टरि । कर्णेजपे । दुर्जने । पिशुने । सूचके । नीचे । द्विजिह्वे । खले ॥ मत्सरोऽस्त्यस्यास्मिन् वा । इनि : ॥
मत्सी । स्त्री० मत्स्यस्त्रियाम् ॥ मत्स्यशब्दात्स्त्रीत्वेच्छायांगौरादित्वान् ङीषि०सूर्यतिष्ये तियलोप : । सचमत्स्यस्यङ्यांसिद्ध : ॥
मत्स्य : । पुं० मीनान्तरे । अभिख्य· यादवे । नारायणे ॥ द्वादशराशौ । मीने ॥ अष्टादशपुराणान्तर्गतेचतुर्दशसहस्रश्लोकात्मकेपुराणविशेषे ॥ दशावतारान्तर्गतप्रथमावतारे ॥ मत्स्या : भूम्नि । देशविशेषे ॥ पुलिन्दादुत्तरेभागेकच्छाच्चपश्चिमेशिवे । मत्स्यदेश:समाख्यातोमत्स्यबाहुल्यकारक:॥मत्स्यानांनिवासोजनपद:मत्स्या:।अणोलुप्।लुपियुक्तवद्भाव: ॥ देशविशेषे ॥ विराटनगरे ॥ माद्यति । मदी० । ऋतन्यञ्जीति मदे : स्यन् । अनिदेत्यादिना० लोवा । स्वरभेद : ॥ पुं० स्त्री० जलजन्तुविशेषे । पृथुरोमणि । झषे । मीने । वैसारिणे । अण्डजे । मच्छी० इ० भाषा ॥ रोहिताद्यास्तुये जीवास्ते त्वत्स्या : परिकीर्त्तिता : ॥ अथतेषांगुणा: । यथा । मत्स्या: स्निग्धोष्णमधुरा:

गुरव : कफपित्तला : । वातघ्नाबृंहणावृष्यारोचकाबलवर्द्धना : ॥ अध्वव्यवायसक्तानांदीप्ताग्नीनाञ्चपूजिता : ॥ शुष्कमत्स्यानवल्या : स्युर्दुर्जराविड्विबन्धना : ।दग्धमत्स्योगुणै : श्रेष्ठ : पुष्टिकृद्बलवर्द्धन : ॥ सूक्ष्ममत्स्यास्तु । भर्जितास्तिलतैलेनसर्वसम्भारसम्भृता: । सूक्ष्मामत्स्या : स्वादुरसादोषत्रयनिबर्हणा : । परंसूक्ष्मास्तुयेतेषुतेसर्वे पुंस्त्वनाशना: ॥ अथकूपादिमत्स्यानांगुणा : । कौपमत्स्या : शुक्रमूत्रकृच्छ्रघ्नाविबन्धदा : । सरोजामधुरा : स्निग्धाबल्यावातविनाशना : ॥ नादेयाबृंहणामत्स्यागुरवोनिलनाशना : ॥ रक्तपित्तकराबृष्या : स्निग्धोष्णा : स्वल्पवर्चस : ॥ चौडा : पित्तहरा : स्निग्धामधुरालघवोहिमा : । ताडागागुरवोवृष्या : शीतलाबलमूत्रदा : ॥ ताडागवन्निर्झरजाबलायुर्मतिदृक्करा : ॥ अथर्त्तुविशेषेमत्स्यगुणा : । यथा । हेमन्तेकूपजामत्स्या : ० शिशिरेसारसाहिता : । वसन्तेतेतुनादेयाग्रीष्मेचौञ्जासमुद्भवा : ॥ तडागजास्तेवर्षासुतास्वपथ्यानदीभवा : । नैर्झरा : शरदिश्रेष्ठाविशेषोयमुदाहृत : ॥ अपिच । नि : शल्कानि

न्दितामत्स्या : सर्वे गल्कायुताहिता : । वपु : स्थैर्य्यकरावीर्यबल पुष्टिविवर्द्धना : ॥ क्रदकुल्याजल निर्भरतडागवापीजलेषु येमत्स्या: । तेऽतिजडानादेयाय...तरं लघुतरास्तुदेया : ॥ चाराम्बुमत्स्या गुरवोविदाहिनोविष्टंभदास्ते लवणाम्बादिजा : । नानाश्रिता : स्वादुजलस्थितापिचे याजडास्ते पितथाश्रितादिमे ॥ चुद्रमत्स्या : स्वादुरसादोषचयविनाशना : । लघुपाकारुचिकरा : सर्वदातेहिताममता : ॥ अतिसूक्ष्मा : पुंस्त्वहराकच्चा : कासानिलापहा : । मत्स्याण्डगुणास्तु । मत्स्यग र्भोभृशं वृष्य : स्निग्ध : पुष्टिकरो गुरु : । कफमेद : प्रदोवल्योम्लानिक्लम्हनाशन : ॥ अथरन्धन प्रकारा : । मत्स्यखण्डानिसङ्घ्य प्रचालयेत्प्रथमंजलै : । ततोवे शनतक्राभ्यांबहुश : चालयेत्पुन: ॥ गन्धनाशनप्रकारस्तु । हरिद्रा शुण्ठीधान्याककटुतैलैर्विमर्दयेत् । प्रचाल्यहिङ्गुनालिम्प्येद्गन्धस्तेनोपशाम्यति ॥ मत्स्योत्तमरन्धनन्तु । तप्ततैलेचिपेद्धान्यकास मर्दसहिङ्गुकम् । भृष्टंसलवणंतक्रे मत्स्यंचिप्त्वापुन: पचेत् । अर्द्धपक्वेचिपेदम्लं सिद्धचूर्णं सनागरम् । दग्धं हिङ्गुविनि: चिप्यसाधयेन्मत्स्य मुत्तमम् ॥ मत्स्यपिष्टिकातु । गतत्वक्कण्टकोमत्स्योवेसवारेणसंयुत : । शिलायांपेषितोभूय : प्रोच्यतेमत्स्यपिष्टिका ॥ तैलेविपाचयेत्स्वाचतुर्थंसाम्लसंयुतम् । वेसवारेण संयुक्तं शिलायांपेषयेत्पुन : ॥ अनयापूर्ववत्कुर्य्यान्मांसस्येवप्रकारका : । वटिकावटकाद्याश्चसूपकारधियोचिता : ॥ मत्स्यपूरणम् । तक्रेणस्विन्नमत्स्यस्यखण्डान्प्रचाल्यपेषयेत् । बीजपूराद्रमरिचैर्हिङ्गुसैन्धवजीरकै : ॥ संयुक्ताकटुतैलाद्यै र्घृतैपक्वाथचूर्णयेत् ॥ मत्स्यपुटपाकस्तु । गतत्वक्चालितंमत्स्यंकदलीफलवेष्टितम् । मृदालिप्तंपुटेपक्वं संस्कृतंदाडिमादिना ॥ यच्चमत्स्यंपुटेपक्वंजीरतण्डुललेपितम् । तापिकायांपुन : पक्वंसंमिश्रंमरिचादिना ॥ केचिद्वदन्त्यमृतमस्तिपुरेसुराणांकेचिद्वदन्तिवनिताधरपल्लवेषु । ब्रूमोवयंसकलशास्त्रविचारबुद्ध्याजम्बीरनीरपरिपूरितमत्स्यखण्डेतिमणिमिश्र : ॥ मत्स्यभक्षणनिषेधो यथा । योयस्यमांसमश्नातिसतन्मांसादउच्यते । मत्स्याद : सर्वमांसादस्तस्मान्मत्स्यान्विवर्जयेत् ॥ विन्ध्यस्यपश्चिमेभागेमत्स्यभुक्पतितीभवेत् । अन्यत्रकामतोजग्ध्वासोपवा

समत्स्यांश्चवसेत्॥ अज्ञानतस्तदर्द्धम्। मत्स्यभक्षणप्रतिप्रसवो यथा। मत्स्यान्सशल्कान्भुञ्जीतमांसरौरवमेव च। निवेद्यदेवताभ्यश्चब्राह्मणेभ्यस्त्वनान्यथा॥ सफरसिंहतुण्डश्चतथा-पाठीनरोहितौ। मत्स्यास्त्वेतेसमुद्दिष्टाभक्षणायतपोधनैः॥ प्रोक्षितभक्षयेदेषांमांसञ्चद्विजकाम्यया। यथाविधिनियुक्तश्चप्राणानामपिचात्यये॥ इतिकौर्मेउपरिभागे १६ अध्याय :॥ अपिच। पाठीनरोहितावाद्यौनियुक्तौहव्यकव्ययोः। राजीवान्सिंहतुण्डांश्चशल्कांश्चैवसर्वश :॥ इतिमनु :॥ अनिवेद्यनभोक्तव्यंमत्स्यमांसञ्चयद्भवेत्। अन्न विष्ठापयोमूत्रंयद्विष्णोरनिवेदितम्॥

मत्स्यकरण्डिका। स्त्री॰ मत्स्यरक्षणपात्रे। मत्स्याधान्याम्। कुवेण्याम्। खालु इ॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰॥

मत्स्यगन्धा। स्त्री॰ व्यासदेवस्यमातरि॥ तोयपिप्पल्याम्। लाङ्गल्याम्॥ मत्स्यस्यगन्धइवगन्धोऽस्या :। उपमानाच्च तिइत्त्वाभावश्छान्दस :॥

मत्स्यगर्भ :। पुं॰ मत्स्यांडे॥

मत्स्यघण्ट :। पुं॰ मत्स्यघटितव्यञ्जनविशेषे। गलघंटे॥

मत्स्यजालम्। न॰ आनाये। जाले॥

मत्स्यगण्डिका। स्त्री॰ मत्स्यण्डाम्। राव॰ इ॰ भा॰॥ मत्स्यण्डिकाखंडसिता : क्रमेणगुणवत्तरा इतिवाग्भट :। मत्स्यण्डो व। स्वार्थेकन्॥

मत्स्यंडी। स्त्री॰ फाणिते राव॰ इ॰ काशीभाषा॥ तल्लक्षणम्॥ यथा। इक्षोरसोय : सम्पक्कोघन : किञ्चिद्द्रवान्वितः। मन्दंयतस्यन्दतेतस्मान्मत्स्यण्डीतिनिगद्यते॥ मत्स्यण्डीभेदिनीबल्यालघ्वीपित्तानिलापहा। मधुरावृंहणीवृष्यारक्तदोषापहास्मृता॥ मत्स्याण्डाकारत्वात्॰ मत्स्यंडी। शकन्ध्वादि :॥ मदंमुदंवास्यन्दते। स्यन्द् प्रस्रवणे। कर्मण्यण्। ङीप्। पृषोदरादिः॥

मत्स्यधानी। स्त्री॰ मत्स्याधान्याम्। कुवेण्याम्॥ मत्स्याधीयन्तेऽत्र। करणाधिकरणयोरितिधाञोल्युट्॥

मत्स्यध्वज :। पुं॰ मत्स्याकारेध्वजे॥ गिरिकामरूपप्रसिद्धे पर्वते। यथा। मणिकूटाचलात्पूर्वंमत्स्यध्वजकुलाचल :। निर्दग्धोयत्रमदनो हरनेत्राग्निनापुनरित्यादिकालिकापुराणे॥ ८१ ऽध्यायेऽस्ति॥

मत्स्यनाशक :। पुं॰ कुररपक्षिणि। त्रि॰ मीननाशकर्त्तरि॥

मत्स्यनाशन :। पुं॰ कुररपक्षिणि॥

मत्स्यपित्ता । स्त्री० कटुरोहिण्याम् कृष्णभेद्याम् । कटुक्यःम् । मत्स्यानांपित्तमिवतत्स्वादुत्वात् ॥

मत्स्यप्रलेह: । पुं० मत्स्यस्यव्यञ्जनान्तरे ॥ विशेष ; प्रलेहे ॥

मत्स्यबन्धी । पुं० कैवर्त्ते । धीवरे ॥

मत्स्यबन्धनी । स्त्री० कुवेण्याम् । मत्स्याधान्याम् ।

मत्स्यमण्डक: । पुं० व्यञ्जनान्तरे । मत्स्यस्यपिष्टिकांकृत्त्वापर्णस्थांमण्डलाकृतिम् । आसुरेणसमुत्स्विन्नां संयुक्तांधूलनेनतु ॥ मत्स्यमण्डकइत्युक्त: सूदशास्त्रे विचक्षणै: ॥

मत्स्यरङ्क: । पुं०)
मत्स्यरङ्कक: । पुं०) पक्षिविशेषे । मत्स्याशिनि । जलमङ्गौ । मणीचके । माछराङ्गा०इ०गौ०दे०भा० । मच्छरङ्ग०इ०दे०भा० ॥

मत्स्यराज: । पुं० विराटनृपे । रोहितमत्स्ये ॥ मत्स्यानांराजा । टच् ॥

मत्स्यविन्ना । स्त्री० कटुकायाम् ॥

मत्स्यवेधनम् । न० वडिशे ॥ विध्यतेनेन । विधविधाने । करणेतिल्युट् । मत्स्यानांवेधनम् ॥

मत्स्यवेधनी । स्त्री० मद्गुपक्षिणि ॥ वडिशे ॥

मत्स्यसन्तानिक: । पुं० मत्स्यव्यञ्जनविशेषे ॥ यथा । दग्धोङ्गारेसलवणोविसवारैरुपस्कृत: । सार्द्रक: कटुतैलेनमत्स्यसन्तानिकोभवेत् ॥

मत्स्यसुता । स्त्री० उत्तरायाम् । परीक्षिन्मातरि ॥ सत्यवत्याम् ॥

मत्स्याक्षी । स्त्री० तोयपिप्पल्याम् ॥ सोमलतायाम् । ब्राह्म्याम् । यथा ब्राह्मीत्रयस्यामत्स्याक्षीमीनाक्षीसोमवल्लरी । मत्स्याक्षीशिशिरारुच्याव्रणदोषक्षयापहा ॥ इतिराजनिघण्टः ॥ गण्डदूर्वायाम् ॥ हिलमोचिकायाम् ॥ मत्स्यस्याक्षीवपुष्पमस्या: । मत्स्यशब्द: स्वाङ्गवयवेणौण: । बहुव्रीहौसक्थ्यक्ष्णोरितिषच् । ङीष् ॥ मच्छेक्षी०इतिलोकप्रसिद्धौषधौ ॥ मत्स्याक्षीग्राहिणीशीताकुष्ठपित्तकफास्रजित् । लघुस्तिक्ताकषायाचस्वाद्वीकटुविपाकिनी ॥

मत्स्यात्खग: । पुं० मत्स्यान्अत्ति । अद० । क्विप् । मत्स्याच्चासौखगश्च ॥

मत्स्यादनी । स्त्री० लाङ्गल्याम् । तोयपिप्पल्याम् । मत्स्याच्याम् ॥ मत्स्यैरद्यते । अद० । ल्युट् । क्विप् । ङीप् ॥

मत्स्याधानी । स्त्री० मत्स्यरक्षार्थपात्रे । कुवेण्याम् । खारयी०खालुइ०इ०गौ०देशभा० ॥ मत्स्याआधीयन्तेऽत्र । डुधाञ० । करणाधिकरणयोरितिल्युट् ॥

मत्स्याशन: । पुं० मत्स्यरङ्कविहङ्गमे ॥

मत्स्योडरी । स्त्री० मत्स्यव्यञ्जनान्तरे ॥ कासमर्दकचूर्णेनमत्स्यपिष्टिनियोजिता । भर्जिताकटुतैलेनमत्स्योडरीइतीरिता ॥

मत्स्योदरी । स्त्री० सत्यवत्याम् । व्यासमातरि । काशीस्थतीर्थविशेषे ॥

मथन: । पुं० गणिकारिकायाम् ॥ न० दध्यादिविलोडने । विलोडना० इ०भा० ॥ मथति । मथ विलोडने । ल्युट् ॥

मथितम् । न० निर्जलेसरोवर्जितेविलोडितेदधिनि ॥ सरोदकविहीनन्तुमथितंकफपित्तनुत् । त्रि० आलोडिते ॥ घृष्टे । निघृष्टे ॥ मथ्यतेस्म मथे० । क्त: ॥

मन्थ: । पुं० मन्थानदण्डे ॥ मथ्यतेऽनेन । मन्थविलोडने । मन्थइति० इनि: कित् । कित्वान्नलोप: ॥ मन्थामन्थानदण्डेचवज्रेवातेपिचस्मृत: ॥

मथुरा । स्त्री० मधुपुर्याम् । श्रीकृष्णजन्मभूमौ । मधुरायाम् ॥ मथति । मथि० । मन्दिवाशिमथिचतीत्युरच् ॥ मथुरानविलोमेनसध्यमोनंयदक्षरम् । योनस्मरतिलोकेस्मिंस्तन्मध्यंतन्मुखोपरि ॥

मथुरेश: । पुं० श्रीकृष्णे ॥

मथूरा । स्त्री० मथुरायाम् ॥

मद: । पुं० रेतसि ॥ कस्तूर्याम् ॥ गर्वे । अहङ्कारे ॥ विद्यामदोधनमदस्तथैवाभिजनोमद: । एतेमदामदान्धानांतएवहिसतांदमा: ॥ हर्षे । आमोदे ॥ इभदाने । गजगण्डजले । दाने ॥ यथा । करातकटाभ्यांमेढ्राच्चनेत्राभ्याञ्चमदस्त्रुति: । करान्नासारन्ध्राभ्याम् ॥ मद्ये ॥ मादकद्रव्यसेवनजन्येविकारविशेषे ॥ क्षैव्ये । मत्ततायाम् ॥ यथा । स्वामदात्प्रकृतिमितिहिसर्व: इतिस्वाभाविकधर्म्मप्रकाशनंमदधर्म्म: उत्कर्षरहितत्वेप्युत्कर्षविशेषाध्यारोपे । अशास्त्रीयविषयसेवनोन्मुखत्वे ॥ मदनम्० मायत्यनेनवा । मदीहर्षे । मदोऽनुपसर्गइत्यप् ॥ मदयतिवा । अच् ॥ नदे ॥ कल्याणवस्तुनि ॥ इतिधरणि: ॥ बुद्धेर्मोह: समभवदहङ्कारादभून्मद: । तल्लक्षणं यथा । अहंमहात्माधनवान्मत्तुल्य: कोस्तिभूतले । इतियज्जायतेचित्तेमद: प्रोक्त: सकोविदै: ॥

मदक: । पुं० मध्वासवे ॥

मदकट: । पुं० षण्डे । गोपतौ ॥

मदकर: । पुं० आनन्दजनके ॥

मदकलः। पुं० अल्पमदगजे। मदोत्कटे ॥ त्रि० मदेनाव्यक्तवचने ॥ मदेनकलते। कलशब्दसङ्ख्यानयोः। अच् ॥ मदेसति० कलोध्वनिर्यस्येतिवा ॥

मदगन्धः। पुं० सप्तच्छदवृक्षे ॥ मदसदृशोगन्धोस्य ॥

मदगन्धा। स्त्री० सुरायाम् ॥ अतस्याम् ॥

मदगमना स्त्री० महिष्याम् ॥

मदघ्नी। स्त्री० पूतिकायाम् ॥

मदच्युत्। पुं० अमृतरसच्यावयितरि० अमृतरूपेसोमे ॥ मदंमदकरमानन्दकरंरसममृतरूपंच्यावयत्यसौमदच्युत् ॥

मदनः। पुं० मन्मथे। कामदेवे ॥ वसन्ते ॥ धुस्तूरे ॥ पीण्डीतके। मरुवके। श्वसने। मयनफलइतिभाषा ॥ मदनोमधुरस्तिक्तोवीर्योष्णोलिखनोलघुः। वातकफहिद्रधिहरः प्रतिश्यायव्रणान्तकः ॥ रूक्षः कुष्ठकफानाहशोथगुल्मव्रणापहः ॥ सिक्थके। मधूच्छिष्टे। मैंण० मोम० इतिचभाषा। मदनंमृदुसुस्निग्धंभूतघ्नंव्रणरोपणम्। भग्नसन्धानकृद्वातकुष्ठवीसर्परक्तजित् ॥ माषे ॥ खदिरे ॥ लग्नात्सप्तमभवने ॥ आलिङ्गनविशेषे। तत्स्वरूपंयथा। नायकोनायिकायाः कण्ठेहस्तंदत्वा० द्वितीयहस्तंतस्यामध्यदेशेदत्वायदाश्लिषति० इति कामशास्त्रम् ॥ मदयति मदीहर्षग्लेपनयोः। ल्युः ॥ न० जले ॥

मदनकाकुरवः। पुं० पारावते ॥

मदनगृहम्। न० लग्नात्सप्तमचक्रे ॥ मात्रावृत्तप्रभेदे ॥ यथा। प्रथमंकुरुषट्कलमन्तेकुण्डलमिहमध्येवसुतुरगधरंसन्तापहरम्० दशवसुभुवनाष्टभिरत्रचरणमभिभवतित्रिरामोयदिललितंकविबलयहितम् फणिनायकभणितंजगणविरहितंचत्वारिंशत्कलकलितंभुवनेमहितम्० वृत्तंरसनिवहंतन्मदनगृहंनरपतिसंसदिलब्धपदंगुरुशोकगदम् ॥ यथा। विरहानलतप्तासीदतिमुग्धारचितनलिनदलतल्पतलेमरकतविमलि० करकल्पितकपोलंगलितनिचोलंनयरतिसततरुदितेननिशाः निमिषहरा। नमखीमभिनन्दतिरुजमनुविन्दतिनिन्दतिहिमकरकरनिकरंपरितापकरम्० मनुतेहृदिभारंमुक्ताहारंदिवसनिशाकादीनमुखी जीवितविमुखी ॥

मदनगोपालः। पुं० श्रीकृष्णे ॥

मदनचतुर्दशी। स्त्री० चैत्रशुक्लचतुर्दश्याम् ॥

मदनत्रयोदशी। स्त्री० चैत्रशुक्लत्रयो-

दश्याम् ॥
मदनद्वादशी । स्त्री० चैत्रशुक्लद्वादश्याम् ॥
मदनपाठक: । पुं० कोकिले ॥
मदनभवनम् । न० लग्नात्सप्तमस्थाने ॥
मदनमोहन: । पुं० श्रीकृष्णे ॥
मदनरस: । पुं० शृङ्गारे ॥
मदनललिता । स्त्री० अष्टिसंज्ञकच्छन्द: १६ प्रभेदे ॥ म्भौनोम्नौगोमदनललितावेदै: षड्ऋतुभि: । यथा । विभ्रष्टस्रग्गलितचिकुराधौताधरपुटा० म्लायत्पत्रावलिकुचतटोच्छ्वासोर्मितरला । राधात्यर्थंमदनललितान्दोलाऽलसवपु: ० कंसारातेरतिरसमहोचक्रेऽतिचटुलम् ॥
मदनलव: । पुं० अस्तांशे ॥ मदनस्य लव: ॥
मदनशलाका । स्त्री० कामोद्दीपकभेषज्ये ॥ सारिकायाम् ॥ कोकिलायाम् ॥
मदनसारिका । स्त्री० पक्षिप्रभेदे । सारिकायाम् । चित्रलोचनायाम् । सालिक० इ० गौ० भा०
मदना । स्त्री० सुरायाम् ॥
मदनायक: । पुं० कोद्रवे ॥
मदनाङ्कुश: । पुं० नखे ॥ लिङ्गे ॥
मदनाडी । स्त्री० गजदानशिरायाम् ॥ तास्वसप्तयथाहपाल: । करात्कटाभ्यांमेढ्राच्चनेत्राभ्याञ्चमदच्युतिरिति ॥
मदनायुध: । पुं० भगे ॥ योनौ ॥
मदनायुष: । पुं० कामवृद्धिक्षुपे ॥
मदनालय: । पुं० कुसुमधनुषोमन्दिरे । स्मरागारे । भगे ॥ मदनभवने ॥
मदनावस्था । स्त्री० उद्वेगरूपायांकामावस्थयाम् ॥ कथंतस्यालाभोभविष्यतीति ॥
मदनी । स्त्री० सुरायाम् ॥ कस्तूर्याम् ॥ अतिमुक्तके ॥
मदनीय: । त्रि० मदकारिणि । मदयति । मदी० । कृत्यल्युटोबहुलमिति कर्त्तरि अनीयर् ॥
मदनीया । स्त्री० धातक्याम् ॥
मदनेच्छाफल: । पुं० वङ्गरसाले ॥
मदनोत्सव: । पुं० सुवसन्तके । होलाकायाम् । होली० इ० भा० ॥
मदनोत्सवा । स्त्री० स्वर्गवेश्यायाम् ॥
मदप्रयोग: । पुं० करिणांमदोद्गमे । व्यस्तारे ॥
मदनभञ्जनी । स्त्री० शतमूल्याम् ॥
मदमूढबुद्धि: । त्रि० मदेनविपरीतप्रवृत्ते ॥ मदमूढबुद्धिषुविवेकिताकृत: ॥
मदयन्तिका । स्त्री० मल्ल्याम् ॥
मदयन्ती । स्त्री० मल्ल्याम् ॥ वनमल्लिकायां ॥

मदयिता । त्रि० मादके ॥ मदयति । मदी० । लट : शत ॥

मदयित्नु : । पुं० कामदेवे ॥ शौण्डिके ॥ मेघे ॥ न० मद्ये ॥ मदयति । हर्षयति० ग्लपयति वा । मदी० । स्तनिहृषिपुषिगदिमदिभ्योणेरित्नुः । इति० इत्नुच् । णेरयादेश : ॥

मदलेखा । स्त्री० उष्णिक् ७ छन्द : प्रभेदे ॥ मभगा : स्यान्मदलेखा । यथा । रङ्गे बाहुविलग्नाहन्तीन्द्राम्म दलेखा । लग्नाभून्मुरवैरीकस्तूरी-रसचर्चा ॥

मदविक्षिप्त : । पुं० मत्तहस्तिनि ॥

मदव्यायाम : । पुं० मदाधिक्ये ॥

मदशाक : । पुं० उपोदक्याम् ॥

मदसार : । पुं० तूदवृक्षे । ब्रह्मकाष्ठे ॥

मदस्थलम् । न०)
मदस्थानम् । न०) मद्यपानस्थले । शुण्डायाम् । पानगृहे ॥

मदहस्तिनी । स्त्री० महाकरञ्जे ॥

मदहेतु : । पुं० धातक्याम् ॥ मदस्य-कारणे ॥

मदाढ्य : । पुं० तालवृक्षे ॥ त्रि० मदयुक्ते ॥

मदाढ्या । स्त्री० लोहितभिण्ड्याम् ॥

मदातङ्क : । पुं० मदात्ययरोगे ॥

मदात्यय : । पुं० मद्यपानजन्यरोगविशेषे । पानात्यये । मदव्याधौ ॥

निदानानितु । विषस्ययेगुणाद्दृष्टा : सन्निपातप्रकोपणा : । तएव-मद्येदृश्यन्ते विषेतुवलवत्तरा : ॥ तस्मादविधिपीतेनतथामात्राधिकेनच । युक्तेनचाहितैरन्नैरकालेसेवितेनच । मद्येनखलुजायन्ते मदात्ययमुखागदा : ॥ अविधिप्रयुक्तंमद्यं-विकारान्तरमप्युत्पादयतीत्याह । निर्भुक्तएकान्ततएवमद्यं निषेव्यमाणं मनुजेननित्यम् । उत्पादयेत्कष्टतमान् विकारानुत्पादयेच्चापिशरीरभेदम् ॥ हेत्वन्तरमप्याह । क्रुद्धेनभीतेनपिपासितेनशोकाभितप्तेनबुभुक्षितेन । व्यायामभाराध्वपरिक्षतेनवेगावरोधाभिहितेनचापि ॥ अत्यम्लरूक्षावततोदरेणसाजीर्णभुक्तेनतथाऽबलेन । उष्णाभितप्तेनच सेव्यमानं करोतिमद्यं विविधान्विकारान् ॥ तेचविकाराग्रन्थान्तरे-ज्ञातव्या : ॥ चिकित्सातु । मद्योत्थानान्तुरोगाणांमद्यमेवहिभेषजम् । यथादहनदग्धानांदहनं स्वेदनं हितम् ॥ मिथ्याविहितमद्येनयोव्याधिरुपजायते । मद्ये नैवनिपीतेनमद्येनसहशाम्यति ॥ विशेषोन्यत्रद्रष्ट-व्य : ॥

मदामद : । पुं० परमेश्वरे ॥ आत्मनि ॥ आत्माहिसमदोऽमदश्च० सहर्षोऽहर्षश्च० विरुद्धधर्मवानतोदेशि

कोपदेशं विनाऽशक्योज्ञातुम् ॥
मदाम्रात : । पुं॰ गजढक्कायाम् । हा
घोपरकाडङ्का॰इ॰भा॰ ॥
मदाम्बर : । पुं॰ मत्तहस्तिनि ॥
मदायुध: । पुं॰ चतुर्दन्ते । ऐरावते ।
मदार: । पुं॰ द्विरदे । हस्तिनि ॥ शू
करे ॥ धूर्त्ते ॥ कामुके ॥ मत्तहस्ति
नि । गन्धभेदे ॥ नृपान्तरे ॥ मा
द्यति । मदी॰ । अगिमदिमन्दिभ्यश्चा
रन् ॥ वन्धनविशेषे ॥
मदामर्द : । पुं॰ मल्लभेदे । राज-
ग्रीवे ॥
मदालसा । स्त्री॰ मार्कण्डेयपुराणप्र
सिद्धायामृगन्धर्वकन्यायाम् ॥ यथापुत्र
स्तारित : ॥
मदालापी । पुं॰ कोकिले ॥
मदाश्रय : । त्रि॰ मदैकशरणे ॥
मदाह्वय : । पुं॰ कस्तूर्याम् ॥
मदिर : । पुं॰ रक्तखदिरे ॥ मदय-
ति । मदि॰ । किरच् ॥
मदिरा । स्त्री॰ मादकद्रव्यविशेषे । सु
रायाम् । हलिप्रियायाम् । वरु-
णात्मजायाम् । गन्धोत्तमायाम् ।
प्रसन्नायाम् । कादम्बर्याम् । इरा
याम् । मद्ये । सुप्रतिभायाम् ।
मोदिन्याम् । महानन्दायाम् ।
मैरेये । देवसृष्टायाम् । अब्धिजा-
याम् । द्वादशविधेयं यथा । मा
ध्वीकंपानसंद्राक्षंखार्जूरंतालमै-
क्षवम् । मैरेयंमाक्षिकंटाङ्कंमधू-
कंनारकेलजम् ॥ मुख्यमन्नप्रकारो
त्थंमद्यानिद्वादशैवच ॥ ऋतुविशे
षेपेयमदिरायथा । गौडीतुशिशि
रेपेया॰पैष्टीहेमन्तवर्षयो : । शरं
द्ग्रीष्मवसन्तेषुमाध्वीग्राह्यानचा
न्यथा ॥ कादम्बरीशर्करजादिमद्यं
सुशीतलंवृष्यकरंमदाढ्यम् । मा
ध्वीसमंस्यात्तृणवृक्षजातंमद्यंसु
शीतंगुरुतर्पणाख्यं ॥ अन्यथाकुरुते
पानंमद्यंसन्तापशोषदम् । अन्नदो
षमदात्यादिकारकंमूर्च्छनश्वतत्॥
नवजीर्णमद्यग्रोगुणास्तु । मद्यंन
वंसर्वविकारहेतुसर्वंस्तुवातादिक
दोषदायि । जीर्णंतुसर्वंसकलाम
यघ्नंघूर्णप्रदंवृष्यकरञ्चदीपनम् ॥
मद्यप्रयोगंकुर्वन्तिशूद्रादिषुमहा
र्त्तिषु । द्विजैस्त्रिभिस्तुनग्राह्यंयद्य
प्युज्जीवयेन्मृतम् ॥ गौडीपैष्टीत
थामाध्वीत्रिविधाचोत्तमासुरा ।
सैवनानाविधाप्रोक्तातालखर्जूरस
म्भवा ॥ तथादेशविभेदेननाना
द्रव्यविभेदत : । वहुधेयंसमा
ख्यातापशस्तादेवतार्चने ॥ अन्ये
द्वादशधामद्यभेदानाहुर्मनीषिण:
। उक्तस्यान्तर्भवन्तीतिनान्येषांपृथ
गीरितम् ॥ प्रायशोभिनवंमद्यंगुरु
दोषलमीरितम् । स्रोतसांशोधनं
जीर्णंदीपनंलघुरोचनम् ।

हर्षणं प्रीणनं बल्यं मद्यं शोकश्रमा पहम्। प्रागल्भ्यप्रतिभापुष्टिवीर्य तुष्टिस्वरप्रदम्॥ अपिच। सम्यग् विधिविधानेनसुसमाहितचेतसा। पिबन्तिमदिरांमर्त्याश्चमर्त्याएवते चिती॥ आकृतिश्छन्दः २२ प्र भेदे॥ यथा। सप्तभकारयुतैक गुरुर्गदितेयमुदारतरामदिरा। यथा। माधवमासिविकस्वरकेशर पुष्पलसन्मदिरामुदितैर्भृङ्गकुलैरु पगीतवनेषुवनमालिनमालिकलानि लयम्। कुञ्जगृहोदरपल्लवकल्पित तल्पमनल्पमनोजरसं त्वंभजमाध विकाम्मृदुनर्त्तनयामुनवातकृतोप गमा॥ मादयत्यनया। मदीहर्षे। इषिमदिमुदीत्यादिनाकिरच्॥ मत्तखञ्जने॥

मदिराची। स्त्री॰ मत्तनेत्रायाम्॥ मदिरावदञ्चिणीयस्याः सा। यथा। अविदितसुखदुःखं निर्गुणं वस्तु किञ्चिज्जडमतिरिहकश्चिन्मोक्षइ त्याचचक्षे। ममतुमतमनङ्गस्मे रतारुण्यघूर्णन्मदकलमदिराचीनी विमोक्षोहिमोक्षः॥ इतिविटोक्तिः॥

मदिरागृहम्। न॰ गञ्जायाम्। मद्य संधानगृहे॥ मदिरायाः गृहम्॥

मदिरासखः। पुं॰ आम्रवृक्षे॥

मदिष्ठा। स्त्री॰ मदिरायाम्॥

मदी। स्त्री॰ चषकवस्तुनि॥ कृष्यङ्गे॥

मदीयम्। त्रि॰ मदकरे। हर्षोत्पाद के। मदीयंसरः इतिषेदेदर्शना त्॥ मामके॥ ममेदम्। छः। मपर्यन्तस्यमादेशः॥

मदोत्कटः। पुं॰ बन्यमदेहस्तिनि। मदकले॥ मदेनदानेनाम्बुना॰ उत्कटः मत्तः॥ त्रि॰ मदमत्ते॥

मदोत्कटा। स्त्री॰ मदिरायाम्॥ मदे नोन्मत्तायाम्॥ मदेनउत्कटा॥

मदोदग्रः। त्रि॰ मदोन्मत्ते॥

मदोदया। स्त्री॰ नार्याम्॥

मद्गतप्राणः। त्रि॰ मद्गजनार्थंजीवने॥ मद्गताः प्राणायस्य॥

मदोद्धतः। त्रि॰ मत्ते॥ मदः पौरुषादिधर्मः तेनउद्धतः॥

मद्गुः। पुं॰ कारण्डवे॥ जलकाके। मज्जति। टुमस्जोशुद्धौ। भृमृ-शीत्यु॰ । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम्। सभ्यजशत्त्वेनदः॥ ब्राह्मणेनवन्दि भार्यायांजनिते॥

मद्गुरः। पुं॰ मगुरी॰ मागुर॰ इ॰ ख्यातेमत्स्ये॥ मज्जति। टुमस्जो॰। मद्गुरादयश्चेतिनिपातितः य द्वा। माद्यति। मदी॰। मद्गुराद यश्चेत्युरच्॰ धातोर्गुरादेशः म द्गुरोवातहृद्वृष्योबल्यः कफकरोल घुः॥ मद्गुरः खण्डरहितः कटु तैलेसुभर्ज्जितः। मागिमन्यनिशा युक्तोहिङ्गुनाधूपितेरसः। मद्गुरो-

वातहापथ्योरुच्योवृष्योबल: प्रद :। चग्निसञ्जननीह्रद्यस्तद्दुक्ताचशृङ्गिका ॥

मद्गुरक : । पुं० मद्गुरमीने ॥

मद्गुरसी । स्त्री० शृङ्ग्याम् ॥

मद्गत : । त्रि० प्रेमणामय्यनुरक्ते ॥

मद्यम् । न० सुरायाम् ॥ माद्यन्त्यनेन । मदी० गदमदचरेत्यादिनायत् ॥ अस्यलक्षणादि यथा । पेयंयन्मादकं लोकैस्तन्मद्यमभिधीयते। यथारिष्टं सुरासीधुरासवाद्यमनेकधा ॥ गौडीपैष्टीतथामाध्वीत्रिविधाचोत्तमासुरा। सैवनानाविधाप्रोक्ता तालखर्जूरसम्भवा ॥ तथादेशविभेदेननानाद्रव्यविभेदत: । बहुधेयंसमाख्याताप्रशस्तादेवतार्चने ॥ तद्द्वादशविधंयथाहपुलस्त्य: । पानसद्राक्षमाधूकंखार्जूरंतालमैक्षवम् । माध्वीकंटाङ्कमाद्वीकमैरेयंनारिकेलिजम् ॥ समानानिद्विजातीनांमद्यान्येकादशैवतु । द्वादशन्तुसुरामद्यंसर्वेषामधमंस्मृतम् ॥ मद्यंसर्वंभवेदुष्णंपित्तकृद्वातनाशनम् । भेदनंशीघ्रपाकञ्चरुच्यंकफहरंपरम् ॥ अम्लञ्चदीपनंरुच्यंपाचनंवासकारिच । तीक्ष्णंसूक्ष्मञ्चविशदंव्यवायिचविकाशिच ॥ मद्यंनवमभिस्न्दि त्रिदोषजनकंसरम् । अहृद्यंबृंहणंदाहिदुर्गन्धंविशदंगुरु ॥ जीर्णंतदे

वरोचिष्णुकृमिश्लेष्मानिलापहम् । हृद्यंसुगन्धिगुणवल्लघुस्रोतोविशोधनम् ॥ सात्त्विकादिविभेदेनचेष्टास्त्रैयामनीषिभि: । तैभेदास्तु । पर्याया वाग्भवेन्मद्यं तामसंराक्षसप्रियम् । मण्डलार्वाग्याजसंततत्तदूर्द्ध्वं सात्त्विकंभवेत् ॥ सात्त्विकेगीतहास्यादिराजसेसाहसादिकम् । तामसेनिन्द्यकर्माणिनिद्राञ्चमदिराचरेत् ॥ विधिनामात्रयाकालेहितैरन्नैर्यथाबलम् । प्रहृष्टोय : पिवेन्मद्यं तस्यस्यादमृतंयथा । किन्तुमद्यंस्वभावेनयथैवान्नंतथास्मृतम् । अयुक्तियुक्तं रागाययुक्तियुक्तंयथामृतम् ॥ मद्यगन्धस्यनाशायउपायोयमुदीर्यते । मुस्तैलवालगद्जीरकधान्यकैलाय सर्वैयन्सदसिवाचमभिव्यनक्ति। स्वाभाविकंमुखजमुज्झतिपूतिगन्धं गन्धञ्चमद्यलशुनादिभवंचनूनम् ॥ * ॥ नालिकेरोदकंकांस्ये ताम्रपात्रे स्थितंमधु । मध्यञ्चताम्रपात्रस्थंमद्यतुल्यं घृतंविनैतिकर्मलोचनम् ॥

मद्यगन्ध : । पुं० बकुलद्रुमे ॥

मद्यद्रुम: । पुं० माडे । ध्वजवृक्षे । बितानके ।

मद्यप: । त्रि० सुरापे ॥ सुराव्यतिरिक्तमद्यपातरि ॥

मद्यपङ्क: । पुं० सुराकल्के । मेदके ॥ जगलें । मेया० इ० गौ० दे० भा० ॥

मद्यपाचनी । स्त्री० धातक्याम् ॥

मद्यपाशनम् । न० उपदंशे । अवदंशे । चखणे । पानरोचकभक्ष्ये ॥

मद्यपुष्पो । स्त्री० धातक्याम् ॥

मद्यमण्ड: । पुं० सुराग्र... । मद्यफेने । कारोत्तरे ॥

मद्यवासिनी । स्त्री० धातकीवृक्षे ॥

मद्यवीजम् । न० नानाद्रव्यकृतसुरावीजे । किण्वे । नग्नहि । वाखर० इ०गौ०दे०भा० ॥ मद्यस्यवीजम् ॥

मद्यसन्धानम् । न० अभिषवे । आसुतौ । मद्यचुआवना०इ०भा० ॥

मद्याजी । त्रि० मत्युजापरे ॥ मांयष्टुंशीलंयस्य । णिनि : ॥

मद्यामोद : । पुं० वकुलवृक्षे ॥ मद्यस्यआमोदोऽस्मिन् ॥

मद्योग : । त्रि० मदेकशरणे । मयि सर्वकर्मसमर्पणे ॥

मद्र: । पुं० हर्षे ॥ देशविशेषे ॥ वैराटपाण्डयोर्मध्येपूर्वदक्षक्रमेणतु । मद्रदेश : समाख्यातोमाद्रीहातत्रतिष्ठति ॥ मन्दते । मदिस्तुतिमोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु । स्फायितञ्चीतिरक् ॥

मद्रक : । त्रि० मद्रदेशभवे ॥ मद्रेषुजात : । कन् ॥

मद्रकार : । पुं० मद्रङ्करे ॥ मद्रंकरोति । डुकृञ् । चेमप्रियमद्रेणचेतिअण् ॥

मद्रङ्कर: । त्रि० चेमङ्करे । शङ्करे ॥ मद्रंकरोति । डुकृञ् । चेमप्रियमद्रेणचेतिखच् ॥

मद्रसुता । स्त्री० माद्याम् । नकुलसहदेवयोर्जनन्यांपाण्डुपत्न्याम् ॥

मद्वान् । पुं० विधौ० । वायसे ॥

मद्वती । स्त्री० शिवायां ॥

मद्वा । पुं० शिवे ॥ माद्यति । मदी० । स्नामदीध्यादिनावनिप् ॥ राजवत्०रूपाणि ॥

मद्वरी । स्त्री० सुरायाम् ॥ माद्यत्यनया । मदी० । वनिप् । वनोरचेति ङीब्रौ ॥

मद्वर्गीण : । त्रि० }
मद्वर्गीय : । त्रि० } मद्वर्गसम्बन्धिनि ॥ शैषिकेष्व
मद्वर्ग्य : । त्रि० }

र्थेषु०अशब्दे यत्खावन्यतरस्यामित्यनेनक्रमात्०खकयत्प्रत्यया : ॥

मधु : । पुं० मधुद्रुमे । मधूके । महुवा०इ०भा० ॥ वसन्तर्त्तौ ॥ दैत्यविशेषे ॥ यंहत्वा०विष्णुर्मधुसूदनोऽभूत् ॥ चैत्रमासि ॥ जीवाशोके ॥ असुरविशेषे ॥ सचशत्रुघ्नेनहत : । यस्यनाम्नामथुरा०मधुपुरीतिख्यातिंगता ॥ मधुयष्ट्याम् ॥ न० चीरे ॥ जले ॥ मद्ये ॥ मधुररसे ॥ इक्षौ ॥ वर्णवृत्तान्तरे ॥ यथा । द्वयमपि । लघुमधु ॥ यथा । रतिमय । वरतनु ॥ कर्मफले ॥मन्यन्ते -

एतम् । मनञ्ज्ञाने । फलिपाटीष्टः धस्वान्तादेश : ॥ पुं॰न॰मार्द्वीकम-द्ये ॥ पुष्परसे । मकरन्दे । कुसुमासवे । चौद्रे । माक्षिके । पुष्पासवे । पवित्रे । पिल्ये । वरटीवान्ते ॥ मक्षिकावरटीभङ्गवातपुष्परसोद्भवम् । मधुशीतलघुस्वादुरूक्षं ग्राहि-विलेखनम् ॥ चक्षुष्यं दीपनं स्वर्यंव्रणशोधनरोपणम् ॥ सौकुमार्यकरं-सूक्ष्मं परं स्रोतोविशोधनम् । कषायानुरसंह्लादिप्रसादजनकंपरम् ॥ वर्ण्यं मेधाकरंवृष्यं विशदं रोचनं हरेत् । कुष्ठार्श : कासपित्तास्रकफ-मेहक्लमक्रमीन् ॥ मेदस्तृष्णावमि-श्वासहिक्कातीसारविग्रहान् । दाहक्षतक्षयांस्तत्तु योगवाह्यल्पवातलम् ॥ माक्षिकंभ्रामरंक्षौद्रं पौत्तिकं-छात्रमित्यपि । चार्घ्यमौद्दालकंदालमित्यष्टौमधुजातय : ॥ एषांस्व-रूपं विज्ञेयं स्वस्वस्थानेमनीषिभि:॥ नवंमधुभवेत्पुष्ट्यै नातिश्लेष्महरं सरम् । पुराणं ग्राहकंरूक्षं मेदोघ्नमति लेखनम् मधुन: शर्करायास्वगुड-स्यापि विशेषत: । एकसंवत्सरेतीते पुराणत्वंस्मृतंबुधै : ॥ विषपुष्पाद-पिरसंसविषाभ्रमरादय : । गृहीत्वा मधुकुर्वन्तितच्छीतंगुणवन्मधु ॥ वि षान्वयात्तदुष्णन्तुद्रव्यं शोषेणवा-सह । उष्णार्त्त्तोष्णकालेषस्मृतं-

विषसमंमधु ॥ मकरन्दस्यमद्यस्यमाक्षिकस्यापिवाचक : । अर्द्धर्चादिषु पाठात्पुन्नपुंसकयोर्मधु : ॥

मधु : । स्त्री॰ जीवन्तीवृक्षे ॥

मधुक : । पुं॰ खगविशेषे । श्रीवद्दपक्षिणि ॥ वल्ल्यन्तरे । मधुयष्ट्याम् ॥ वंशपरम्पराशंसके । मागधे ॥ न॰ त्रपुणि ॥ मध्विव । द्रवेप्रतिकृता कौतके । मधुयष्टिकायाम् । वितिकन् ॥ यद्वा । मधु॰ मधुरं-कायति । कै॰ घातदृतिक : ॥

मधुकण्ठ : । पुं॰ कोकिले ।

मधुकर : । पुं॰ भ्रमरे । मधुपे । मधुकरोति॰ तच्छील: । कृञोहेत्वि तिट : ॥ भृङ्गराजे । भङ्गरा॰ द्र॰ भा॰ ॥ कामिनि ॥

मधुकर्कटिका । स्त्री॰ मिष्टबीजपूरे । मधुकर्कट्याम् । मधुकर्कटिकास्वाद्वीरोचनीशीतलागुरु : । रक्तपित्त-क्षयश्वासकासहिक्काभ्रमापहा ॥ मधुखर्जूरिकायाम् ॥

मधुकर्कटी । स्त्री॰ मधुकर्कटिकायाम् मधुकाकरीति॰भाषा ॥

मधुका । स्त्री॰ मधुपाल्याम् मधुपर्ण्याम् ॥ मधुयष्ट्याम् । टाप् ।

मधुकुकुटिका । स्त्री॰)

मधुकुक्कुटी । स्त्री॰) जम्बीरविशेषे । मातुलुङ्गायाम् । सुगन्धायाम् । गिरिजायाम् । पूतिपुष्पिकायाम् ॥

मधुकृत् । पुं॰ भ्रमरे ॥ मधु करोति । डुकृञ्॰ । क्विप् ॥ मधुकरमक्षिकायाम् ॥

मधुकीटकः । पुं॰ भृङ्गे । भ्रमरे ॥

मधुकोष: । पुं॰ मधुमक्षिकाभिः कृतेमध्वाधारे । मधुचक्रे॰इ॰भा॰ ॥

मधुक्रम: । पुं॰ मधुपानाहृत्तौ । श्रश्वन्मधुपानक्रमे । मधुवारे । मधुन: क्रमः ॥

मधुक्षीर: । पुं॰ खर्जूरहृक्षे ॥

मधुखर्जूरिका । स्त्री॰ मधुकर्कटिकायाम् । कोलकर्कटिकायाम् । माध्वीमधुरायाम् ॥

मधुगन्ध: । पुं॰ वकुले ॥

मधुगायन: । पुं॰ कोकिले ॥

मधुगुञ्जन: । पुं॰ शोभाञ्जनवृक्षे ॥

मधुघोष: । पुं॰ कोकिले ॥

मधुच्छदा । स्त्री॰ मयूरशिखायाम् ॥

मधुच्छन्दा: । पुं॰ ऋषिविशेषे । विश्वामित्रपुत्रे ॥

मधुच्युत् । त्रि॰ अमृतस्राविणि ॥

मधुजम् । न॰ सिक्थके ॥

मधुजम्बीर: । पुं॰ मधुरजम्बीरे ॥

मधुजा । स्त्री॰ पृथिव्याम् ॥ मधोर्जाता । जनी॰ । ड: ॥ मत्स्यण्डिकायाम् । सितायाम् ॥

मधुजित् । पुं॰ विष्णौ ॥ मधुंदैत्यविशेषम्॰अजैषीत् । जि॰ । सत्सूद्विषेतिक्विप् । तुक् ॥

मधुतृण: । पुं॰ न॰इक्षौ ॥

मधुत्रयम् । न॰ मधुरत्रये ॥

मधुदीप: । पुं॰ कामदेवे ॥

मधुदूत: । पुं॰ आम्रवृक्षे ॥

मधुदूती । स्त्री॰ पाटलावृक्षे ॥

मधुद्रु: । पुं॰ भ्रमरे ॥

मधुद्रव: । पुं॰ रक्तशिग्रौ ॥

मधुद्रुम: । पुं॰ मधूके । गुडपुष्पे । महुवा॰इ॰भा॰ ॥ मधुनामाद्रुम: ॥

मधुद्विट् । पुं॰ विष्णौ ॥

मधुधातु: । पुं॰ स्वर्णमाक्षिके ॥

मधुधूलि: । स्त्री॰ खण्डे । खांड्इ॰भा॰ ॥

मधुधेनु: । स्त्री॰ दानार्थमध्वादिनिर्मितसवत्सायांगवि ॥

मधुनाडी । स्त्री॰ मध्वाधारच्छिद्रे ॥

मधुनारिकेल: । पुं॰ माध्वीकफले । मधुफले । बहुकूर्चे । हस्वफले । मोहानारल॰इ॰गौ॰दे॰भा॰ । एरनारिकेल॰इ॰कोकणदेशभा॰ ॥ माध्वीकंनालिकेरंफलमतिमधुरंदुर्जरंजन्तुकारिस्निग्धंवातातिसारभ्रमशमनमथध्वंसनंवह्निदीप्त: । आमश्लेष्मप्रकोपंजनयतिकुरुतेचारुकान्तिंवलस्थैर्यंदेहस्यधत्तेधनमदनकलावर्द्धनंपित्तनाशम् ॥

मधुनी । स्त्री॰ क्षुपविशेषे । घृतमण्डायाम् । वायसोल्याम् । सुमङ्ग

लायाम् । माकगडहाता० इ० माक चाउली० इ० च० गौ० दे० भा० ॥
मधुनेता । पुं० भ्रमरे ॥
मधुपः । पुं० भ्रमरे ॥ मद्यपे ॥ मधु- पिबति । पा० । आतोमेपसर्गे० इ तिकः । पिबतेः सुरासीध्वोरिति- नियमान्नटच् ॥
मधुपतिः । पुं० श्रीकृष्णचन्द्रे ॥
मधुपर्कः । पुं० षोडशोपचारपूजा- न्तर्गतषष्ठोपचारे ॥ तस्यप्रमाणंय था । दधिसर्पिर्जलंक्षौद्रं सितैताभि स्तुपञ्चभिः । प्रोच्यतेमधुपर्कस्तुस- र्वदेवौघतुष्टये ॥ जलन्तुसर्वतः स्व ल्पं सितादधिघृतंसमम् । सर्वेषा- भाधिकंक्षौद्रं मधुपर्केप्रयोजयेत् ॥ त द्भवेत्कांस्यपात्रे वारौक्मपत्रे तभवेन वा । ज्योतिष्टोमाश्वमेधादौपूर्ववे- ष्टे प्रपूजने ॥ मधुपर्कः प्रतिष्ठोयं- सर्वदेवौघतुष्टिदः । धर्मार्थकाममो क्षाणांसाधकःपरिकीर्त्तितः ॥ मधु पर्कः सौख्यभोग्यतुष्टिपुष्टिप्रदाय- कः ॥ आज्यं दधिमधुमिश्रं मधुप र्कं विदुर्बुधाः । इतिच ॥ न० दधि- संयुक्तमधुनि । महोदये ॥ मधुना पृच्यते । पृचौ० । घञ् ॥
मधुपर्क्यः । त्रि० मधुपर्कार्हे ॥ मधु पर्कमर्हति । दण्डादिभ्यइतियत् ॥
मधुपर्णिका । स्त्री० गम्भार्याम् ॥ नी लीवृक्षे ॥ मध्विव० मधुराणिवा०-

पर्णान्यस्याः । पाककर्णेतिङीष् । स्वार्थेकन् । ह्रस्वः ॥ सुदर्शनायाम् ॥
मधुपर्णी । स्त्री० गम्भार्याम् । नी- ल्योषधौ ॥ गुडूच्याम् ॥ मधुबीज पूरे ॥ वराहक्रान्तायाम् ॥
मधुपा । स्त्री० मद्यपायाम् ॥
मधुपाका । स्त्री० षड्भुजायाम् । खर्बूजा० इ० भा० ॥
मधुपायी । पुं० भ्रमरे ॥ त्रि० मधुपा नकर्त्तरि ॥
मधुपालिका । स्त्री० गम्भार्याम् ॥
मधुपिपासुः । त्रि० मधुपातुमिच्छौ ॥ मधुपिपासुः । गम्यादित्वाद्द्वि- तीयासमासः ॥
मधुपीलुः । पुं० महापीलौ । राजपी लौ । महावृक्षे ॥
मधुपुरी । स्त्री० मथुरायाम् ॥
मधुपुष्पः । पुं० मधुद्रुमे ॥ रोध्रे ॥ शिरीषवृक्षे ॥ अशोकवृक्षे ॥ वकु- लवृक्षे ॥
मधुपुष्पा । स्त्री० दन्तीवृक्षे ॥ नाग- दन्तीवृक्षे ॥
मधुप्रियः । पुं० बलदेवे । अच्युता- ग्रजे ॥ मधुमद्यंप्रियंयस्यसः । भू मिजम्बाम् ॥ त्रि० मद्यप्रिये ॥
मधुफलः । पुं० मधुनालिकेरे ॥ वि- कङ्कतवृक्षे ॥
मधुफलिका । स्त्री० मधुखर्ज्जूरिका- याम् ॥

मधुवहुला । स्त्री० वासन्तीलतायाम् ॥
मधुभार : । पुं० मात्रावृत्तान्तरे ॥ स गणं विधायगणं निधाय मुखसौ ख्यधाममधुभारनाम ॥ यथा । च-यिमुग्धमानमवटीवधान । भुजपा-शकेनभयनाशकेन ॥
मधुभित् । पुं० विष्णौ ॥
मधुभुक् । त्रि० मधुपे ॥
मधुमक्षिका । स्त्री० सरघायाम् ॥ मधुनीमक्षिका ॥
मधुमज्जा । पुं० आखोटवृक्षे ॥
मधुमान् । त्रि० माधुर्यान्विते ॥
मधुमती । स्त्री० मूर्वायाम् । कामम र्याम् ॥ नदीविशेषे ॥ तस्याजल गुणास्तु । चन्द्रभागगुणसाम्यदं ज लं किञ्चमाधुमतमग्निदीपनम् । इति ॥ मध्वस्तिपस्याम् । मध्वादि भ्यश्चेतिमतुप् ॥ उपास्यनायिका विशेषे ॥ यथा । तथामधुमतीसि-द्धिजायितेनात्रसंशय : । देवचेटी-शतशतं तस्यवश्याभवन्तिहि ॥ स्व-र्गे मर्त्ये चपातालेसयत्रगन्तुमिच्छ-ति । तत्रैवचेटिका : सर्व्वानयन्ति नात्रसंशय: ॥ अपिच । शब्दानेष शृणोतियोजनशतादाविर्भवन्त्यमृ-तास्तेतिवेदपुराणभारतकथागाथाद योनाङ्मया : । यश्नातिस्वयमि-च्छयाशुचिपदे : शास्त्राणिकाव्या-निवालोकान्भ्राम्यतिपश्यतिस्फुट रुचोरत्नस्थलीमैरवी : । उष्णिक्छ न्द : ७ प्रभेदे ॥ यथा । ननगिमधु मती । यथा । रविदुहितृतटे ०व नकुसुमततिः । व्यधतमधुमतो० मधुमथनमुदम् ॥
मधुमत् । पुं० विष्णौ ॥ मधुंमथ्ना-ति । मदे० । क्विप्चेतिक्विप् ॥
मधुमथन : । पुं० विष्णौ ॥
मधुमल्ली । स्त्री० मालत्याम् ॥
मधुमस्तकम् । न० खाद्यविशेषे । परिमाश्नैने ॥
मधुमाक्षिकम् । न० स्वर्णमाक्षिके ॥
मधुमाध्वीकम् । न० मद्ये ॥
मधुमारक : । पुं० भ्रमरे ॥
मधुमूलम् । न० आलुके । मौआलुइ० गौ०दे०भा०प्रसिद्धे । हिङ्गुले ॥
मधुयष्टि : । स्त्री० इक्षौ ॥
मधुयष्टिका । स्त्री० मधुकायाम् । म-धुयष्ट्याम् । मुलहठी०मुइलेठी-तिख्यातौषधौ ॥ मधुयष्टीव । इवे-तिकन् ॥
मधुयष्टी । स्त्री० मधुयष्टिकायाम् ॥ मधुनोयष्टी ॥ गुणान्पश्ययष्ट्या-म् ॥
मधुर : । पुं० मिष्टरसे । गौल्ये । स्वा दौ । रसज्ञे ६ । गुल्ये । तस्यगु-णा : । मधुर : पिच्छल : शीतो-धातुसन्यवर्धप्रद : । चक्षुष्योवात पित्तघ्न : कुर्यात्स्थौल्यबलक्रमीन् ।

सोतियुक्तोज्वरश्वासगलगंडादिरोगकृत् ॥ अपिच। मधुरस्तुरसस्त्रिनोतिक्लेशान्वपुषः स्थौर्यबलौजवीर्यदायी । अतिसेवनतः प्रमेहशैत्यजडतामान्द्यमुखान्करोतिदोषान् जीवकौषधौ ॥ रक्तशिग्रौ ॥ राजाम्रे ॥ रक्तेचौ गुडे ॥ शालौ हैमन्तधान्ये । न० विषे ॥ वङ्गे॥ त्रि० रसनाकर्षिणि । स्वादौ । मधुररसयुक्ते । मधुमाधुर्यमस्त्यास्ति। ऊषसुषीतिरः ॥ मधुमाधुर्यं राति वा। आतोनुपेतिकः ॥ प्रिये ॥ दधिमधुरंमधुमधुरंद्राक्षामधुरासितातुमधुरैव। तस्यतदेवहिमधुरंयस्यमनोयत्रसंलग्नम् ॥

मधुरकः । पुं० जीवकौषधौ ॥ स्वार्थेकः ॥

मधुरकण्टकः । पुं०मत्स्यविशेषे । कज्जलायाम् ।

मधुजम्बीरः । पुं० मधुजम्बीरे । रसद्राविणि, शर्करके ॥

मधुरत्वचः । पुं० धवे । पीतफले ॥

मधुरत्रयम् । न० दुग्धसितामाक्षिकेषु । सितामाक्षिकसर्पिःषु ॥

मधुरत्रिफला स्त्री० द्राक्षाकाश्मर्यखर्जूरिफलेषु ॥

मधुरनिस्वना । स्त्री० मधुरस्वरयुक्तायांनार्याम् ॥ मधुरोनिस्वनोयस्याः ॥

मधुफलः । पुं० राजबदरे ।

मधुरमांसम् । न० चीरामृते ॥ तद्विधानंयथा । घृताम्बुस्वेदितेमांसेशुण्ठीचूर्णंविनिःक्षिपेत्। दुग्धस्वशर्करोपेतंपश्चात्सौगन्धिकंक्षिपेत् ॥ नातिसार्द्रंनातिशुष्कमिदंचीरामृतंस्मृतम् ॥ चीरमृतंबहुरसंरोचकंचातिशीतलम् । वातपित्तहरंबल्यंसुस्निग्धमतिकोमलम् ॥

मधुरवल्ली । स्त्री० मधुबीजपूरे ॥

मधुरसः । पुं०इक्षौ । मधुर्मधुरोरसोस्यास्मिन्वा ॥ तालवृक्षे ॥

मधुरसा । स्त्री० मूर्वायाम् ॥ द्राक्षायाम् ॥ दुग्धिकायाम् ॥ गम्भार्याम् ॥ मधूरसोस्याः ॥

मधुरस्रवा । स्त्री० पिण्डखर्जूर्याम् ॥

मधुरा । स्त्री० शतपुष्पायाम् । सौंफ० इ० भा० ॥ मिश्रेयायाम् । शालेये । शीतशिवे । सलूफा इ० गौ० दे० भा० ॥ मधुरोरसोस्त्यस्याः । अर्शआद्यच् ॥ मथुरापुर्याम् ॥ यथा । हत्वाचलवणंरक्षोमधुपुत्रंमहाबलः। शत्रुघ्नोमधुरांनामपुरीं तत्रचकारवै इति मधुकर्कटिकायाम् ॥ मोदायाम् ॥ मधूल्याम् ॥ यष्टिकायाम् ॥ काकोल्याम् ॥ शतावर्याम् ॥ वृहज्जीवन्त्याम् ॥ पालङ्क्यशाके ॥ मनोहरायाम् ॥ टाप् ॥

मधुराकृतिः । त्रि० सौम्यरूपे ॥

मधुराम्ल : । पुं०)
मधुराम्लक : । पुं०) आम्रातके ॥

मधुराम्लफलः । पुं० रेफले । आरे ॥

मधुरालापा । स्त्री० शारिकायाम् ॥

मधुरालावुनी । स्त्री० राजलाब्वाम् ।

मधुरिका । स्त्री० मिस्याम् । शालेये । शीतशिवे । धनसौफ० इ० भा० ॥ मधुरोरसोऽस्त्यस्याः अच् । स्वार्थे कन् ॥

मधुरिपु : । पुं० विष्णौ ॥ मधोरसुरविशेषस्यरिपुः ॥

मधुरेणु : । पुं० कटभीवृक्षे ॥

मधुरोदक : । पुं० सप्तसमुद्राणांशेषसमुद्रे । जलसमुद्रे । स्वादूदके ॥

मधुलम् । न० आसवे । मद्ये ॥

मधुलग्न : । पुं० रक्तशोभाञ्जने ॥

मधुलता । स्त्री० शूलीतृणे ॥

मधूलिका । स्त्री० राजिकायाम् ॥

मधुलिट् । पुं भ्रमरे ॥ मधुलेढि । लिह आस्वादने । क्विप् ॥

मधुलेही । पुं० भृङ्गे । भ्रमरे ॥

मधुलोलुप : । पुं० भ्रमरे ॥

मधुवटी । स्त्री० तीर्थविशेषे ॥

मधुवनम् । न० मथुरायाम् ॥ कदाचिन्मधुसंज्ञेनदैत्येनाधिष्ठितंयतः । ततोमधुवनंनामाख्यातमत्रमहीतले ॥ पुण्यंमधुवनंतत्रसान्निध्यंनित्यदाहरेः ॥ मधोःवनम् ॥ किष्किन्धायां सुग्रीवस्यवनविशेषे ॥

मधुवल्ल : । पुं० कोकिले ॥

मधुवल्ली । स्त्री० यष्टीमधुनि ॥ क्लीतनके ॥

मधुवार : । पुं० मधुक्रमे । पुनः पुनर्मधुपानपरिपाट्याम् । मधुपानावसरे ॥ मधुनोमद्यस्यवारोऽवसरः । मधुपानावृत्तिरितियावत् ॥

मधुवारुणी । स्त्री० मधुरूपायांवारुण्याम् ॥

मधुवीज : । पुं दाडिमे ॥

मधुवीजपूरः । पुं० मधुरफलायाम् । महाफलायाम् । मधुकर्कट्याम् । मीठाविजौरा० इ०भा० ॥

मधुवृक्ष : । पुं० मधुके । महुवा० इ० प्रसिद्धे ॥ मधुनामावृक्षः ॥

मधुव्रत : । पुं० भ्रमरे ॥ मधुव्रतंभक्ष्यंयस्य ॥ यद्वा मधुमकरन्दंव्रतयति भुङ्क्ते । कर्मण्यण् ॥

मधुशर्करा । स्त्री० मधुजातशर्करायाम् । सिताखण्ड० इ० गौ० दि० भा० प्र० द्रव्ये यथा । माध्वीमुतामधूत्पन्नामधुजामधुशर्करा । माध्वीकशर्कराचैवक्षौद्रजाक्षौद्रशर्करा ॥ यद्गुणंयन्मधुप्रोक्तंतद्गुणातस्यशर्करा । विशेषाद्दलवृष्याचतर्पणीचीर्यादेहिनाम् अपिच । मधुजाशर्कराक्षाकफपित्तहरीगुरुः । छर्द्यतीसारतृड्दाहरक्तहृत्वराहि

मा ॥ मधुनःशर्करा ॥
मधुशाख : । पुं० मधुष्ठीले ॥
मधुशिग्रु : । पुं० रक्तशोभाञ्जनवृक्षे । मुनगा० इ० काश्यादौख्याते ॥ मधु: मधुरः शिग्रु : ॥ मधुप्रधान : शिग्रुर्वा ॥
मधुशीर्षकम् । न० समितानिर्मितेपक्वान्नविशेषे ॥
मधुशेषम् । न० सिक्थके ॥
मधुश्रेणी । स्त्री० मूर्वायाम् । मधुन : श्रेणिरव ॥
मधुश्वासा । स्त्री० जीवन्तीवृक्षे ॥
मधुष्ठील: । पुं० मधूकवृक्षे । महुवा इ० विख्याते ॥ मधुष्ठीवति । ष्ठिवु निरसने । इगुपधेतिक : । पृषोदरादि: ॥ मधुष्ठीले गर्भेऽस्येतिवा ॥
मधुसख: पुं० कामदेवे ॥
मधुसारथि : । पुं० कामदेवे ॥
मधुसिक्थक: । पुं० स्थावरविषभेदे ॥
मधुसुहृत् । पुं० कामदेवे ॥
मधुसूदन: । पुं० भ्रमरे । वनमालिनि । श्रीकृष्णे । वैदिककर्ममार्गके भगवति०दुष्टनियन्तर्तरि ॥ मधुनामानमसुरंसूदितवान्०सूदयति स्मवा । सूदक्षरणे । नन्द्यादित्वाल्ल्यु : ॥ विष्णुकर्णमलोद्भूतंमधुनाममहासुरम् । ब्रह्मणोपचितिंकुर्वन्जघानपुरुषोत्तम: ॥ तस्यतावद्धादेवतदासर्वेविमानवा : । मधुसूदनमित्याहुर्ऋषयश्चजनार्दनमितिभारते ॥
मधुसूदनी । स्त्री० पालक्यीशाके ॥
मधुस्रव: । पुं० मधूकवृक्षे । मोरटलतायाम् ॥ न० तीर्थविशेषे ॥
मधुस्रवा : । पुं० मधूकवृक्षे ॥
मधुस्रवा । स्त्री० जीवन्त्याम् । डोडीतिगुर्जरदेशभाषयाप्रसिद्धायाम् ॥ मूर्वायाम् ॥ हंसपद्याम् ॥ मधुयष्टिकायाम् ॥
मधुस्वर : । पुं० कोकिले ॥ मधुर्मधुर : स्वरोयस्यस : ॥ मधौस्वरोयस्यवा ॥
मधुहा । पुं० विष्णौ ॥ मधुंदैत्यविशेषंहन्ति । हन० । क्विप्चेतिक्विप् । ब्रह्मभ्रूणवृत्रेषु क्विबितिनियमस्याप्रायिकत्वात् ॥
मधूक : । पुं० गुडपुष्पे । मधुद्रुमे । महुवा० इतिख्यातेवृक्षे ॥ अस्यगुणा : मधूकपुष्पंमधुरंशीतलंगुरुबृंहणम् । बलशुक्रकरंप्रोक्तंवातपित्तविनाशनम् ॥ फलंशीतंगुरुस्वादुशुक्रलंवातपित्तनुत् । अहृद्यंहन्तितृष्णास्रदाहश्वासक्षतक्षयान् ॥ तस्मज्जगुणास्तत्फलवत् । यथा । यस्ययस्यफलस्येवनवीर्यंभवतियादृशम् । तस्यतस्यैववीर्येणमज्जानमभिनिर्दिशेत् ॥ तस्यत्वग्गुणा : । मधुस्त्वक्रक्तपित्तघ्नीव्रणशोधनरोपणी ॥ मह्यते० मन्यतेवा । मधूनाया

म० मनस्थाने । उलूकादयश्च सा धुः ॥ न० यष्टीमधुनि ॥ इ० रा० निर्घण्टः ॥

मधूकपुष्पम् । न० मधुद्रुमस्य कुसुमे॥ मधुच्युतंस्थूलमधूकपुष्पं संशोधितंकेसरधूलिवर्जितम्।सम्पाचितंशुभसिताघृताभ्यांसजीरकंजीवनदंहि जीविनाम् ॥ बृंहणीयंसुमधुरंमधूकंवातहृद्गुरु।पित्तप्रकोपशमनंहृद्यंरुच्यमुखप्रियम् ॥

मधूच्छिष्टम् । न० सिक्थके ॥ मधुन उच्छिष्टम् ॥

मधूत्थितम् । न० सिक्थके ॥

मधूत्सवः । पुं० चैत्रावल्याम् ॥

मधूपघ्नः । पुं० न० मथुरायाम् । लवणपुरे ॥

मधूलः । पुं० जलजेमधूके । मधूलके ॥

मधूलकः । पुं० जलजमधूके जल महुवा० इतिभाषा । दीर्घपत्रे ॥ मधुलाति । ला० आतोनुपेतिकः । अन्येषामपीतिदीर्घः । स्वार्थेकन् । गिरिजातमधूके । गौरशाके । अस्यगुणामधूकगुणतुल्याः ॥ मधुरसे ॥ त्रि० तद्वति ॥

मधूलिका । स्त्री० मूर्वायाम् ॥ प्रत्ययस्थादितीत्वम् ॥

मधूली । स्त्री० कोलनके ॥ मधुकर्क्याम् ॥ आम्रे ॥

मध्यः । पुं० यहस्फुटसाधकाङ्कविशेषे । पुं०न०विलग्ने । देहमध्यभागे । मध्यमे । अवलग्ने ॥ हृदयपुण्डरीकाकाशे ॥ त्रि० न्याय्ये । उत्कर्षापकर्षहीने ॥ यथा० मध्यस्थः ॥ अन्तरे॥ अधमे॥ मध्यमे॥ यथा । उत्तमाऽधममध्यानिबुद्ध्वाकार्याणि पार्थिव । उत्तमाधममध्येषुपुरुषेषु नियोजयेत् ॥ मांध्यायति । ध्यै० । आतोनुपेतिकः । यद्वा । मह्यते । मह० । मांशोभांधत्ते वा । अध्न्यादिः॥मध्येशरीरादिर्भवम्।असाम्प्रतिके०इत्यः॥सङ्ख्याविशेषे॥यथा॥ १०००००००००००००००० ॥

मध्यगन्धः । पुं० आम्रद्रुमे ॥

मध्यतः । अ० मध्य[illegible] ॥ [illegible]दित्वात्तसि ॥

मध्यदेशः । पुं० देशविशेषे । मध्यमे ॥ तस्यसीमायथा । हिमवद्विन्ध्ययोर्मध्यंयत्प्राग्विनशनादपि । प्रत्यगेवप्रयागाच्चमध्यदेशः प्रकीर्त्तितः ॥ मध्यश्चासौदेशश्चेतिकर्मधारयः ॥ शास्त्रीयज्ञानकर्म्मसंस्कृतोजनोमध्यदेशइतिव्याख्याकाराः ।

मध्यदेशीयः । त्रि० मध्यदेशोद्भवे ॥ मध्यदेशीयजनपदायथा । तास्विमेकुरुपाञ्चालाः साल्वाश्चैवसजाङ्गलाः ।शूरसेनाभद्रकाराबोधकाः सपटच्चराः ॥ मत्स्याः किराताः

कुन्त्याश्चकुन्तय : कान्तिकोशला: । आवन्त्याश्चभुलिंङ्गाश्चलोकाश्चैवाम्बकी : सह ॥ मध्यदेश्याजनपदा : प्रायश : परिकीर्तिता : ॥

मध्यदेश्य: । त्रि० मध्यदेशभवे ॥ दिगादित्वात्० यत् ॥

मध्यन्दिन : । पुं० वन्धूकवृत्ते । मध्न्दिना० द्व० भा० ॥

मध्यपञ्चमूलकम् । न० पाचनविशेषे ॥ यथा । वलापुनर्नवैरण्डसूर्पपर्णीद्वयेनतु । एकत्रयोजितैनैवस्यान्मध्यंपञ्चमूलकम् ॥

मध्यम : । पुं० तन्त्यु त्थितेकण्ठोत्थितेचसप्तस्वराणांमध्ये पञ्चमे ॥ मध्यदेशे ॥ मृगविशेषे ॥ रागप्रभेदे ॥ शरीरावस्थाविशेषे ॥ यथा । षोडशाव्दंसमारभ्ययावद्वैसप्ततिर्भवेत् । मध्यम : सतुविज्ञेय : परतोवृद्ध उच्यते ॥ यथोक्तम् । तद्वदेवोत्थितोवायुरुर : कण्ठसमाहत : । नाभिप्राप्तोमहानादोमध्यस्थस्तेनमध्यम : ॥ क्रौञ्चोनदतिमध्यममिति च ॥ भूपालविशेषे ॥ अरेश्चविजिगीषोश्चमध्यमोभूम्यनन्तर : ॥ पुं० न० अवलग्ने । देहस्यमध्यमेभागे ॥ त्रि०मध्यजे ॥ उत्कृष्टादधमेचैवापकृष्टादुत्तमेपिच । मध्येभव : । मध्यान्म : ॥ ग्रहाणांसामयिकसंज्ञायाम् ॥

मध्यमपाण्डव : । पुं० अर्जुने ॥

मध्यमभृतक : । पुं० कृषीवलभृतके । कृषाण० द्व० भा० ॥ यथा । उत्तमश्चायुधीयोत्रमध्यमश्च कृषीवल : । अधमोभारवाहीस्यादित्येषत्रिविधोभृत : ॥

मध्यमलोक : । पुं० भूमौ ॥

मध्यमसङ्ग्रह: । पुं० स्त्रीसङ्ग्रहणाख्यविवादविशेषे ॥

मध्यमहलम् । न० षड्गवे हले ॥

मध्यमा । स्त्री० दृष्टरजोनार्याम् । रजस्वलायाम् कन्यायाम् ॥ कर्णिकायाम् ॥ अङ्गुलिप्रभेदे : मध्याङ्गुलौ ॥ त्यत्तरकन्दसि । हृदयोत्थितबुद्धियुतनादरूपवर्णे ॥ नायिकाभेदे ॥ लज्जामन्मथमध्यस्थामध्योदितयौवनेतिलत्तणम् । मध्येजातायाम् ॥ अदन्तत्वाट्टाप् ॥ मध्यमस्य भार्यायाम् । मध्यमस्यस्त्री । पुंयोगलत्तणंङीषंवाधित्वाऽजादित्वाट्टाप् ॥ वाल्ययौवनयोर्मध्येभवा । मध्यान्म : । तयोर्मध्येमागोभायस्यावा ॥

मध्यमाग्नि : । पुं० अर्काधर्मग्निविशेषे ॥

मध्यमिका । स्त्री० मध्यमायाअर्थे ॥ मध्यमैव । कन् ॥

मध्यमीयम् त्रि०मध्यम ॥ मध्येभवम् । मण्मीयौचप्रत्ययौवक्तव्याविति

मीय : ॥

मध्यमेश्वर : । पुं० काशीस्थशिवलिङ्गविशेषे ॥ शर्वाणीमध्यमाभिधे ॥ अत्रशर्वाणीस्थानम् ॥

मध्ययव : । पुं० षट्श्वेतसर्षपपरिमाणे ॥

मध्यरात्र: । पुं० निशीथे । अर्द्धरात्रे ॥ मध्यंरात्रे: । पूर्वापराधरेतिसूत्रे० सर्वएकदेश : कालेनसमस्यते नत्वह्नैव०ज्ञापकस्यसामान्यापेक्षत्वादित्युक्ते : समासे० अह : सर्वैकदेशेत्यच् ॥

मध्यलोक : । पुं० पृथिव्याम् ॥

मध्यलोकेश: । पुं० नृपे । राज्ञि ॥ मध्यलोकानांमर्त्यानामीश : ॥

मध्यस्थ : । त्रि० निसृष्टे । मध्यवर्तिनि । विवदमानयोरुभयोरपिहितैषिणि ॥ उभयपक्षरहिते ॥ स्वार्थाविरोधेनपरार्थघटके ॥ यथा । एके सत्पुरुषा : परार्थघटका : स्वार्थस्य बाधेनयेमध्यस्था : परकीयकार्यकुशला : स्वार्थाविरोधेनये । तेऽमीमानुषराक्षसा : परहितंयै: स्वार्थतोहन्यते०येतुघ्नन्तिनिरर्थकंपरहितंतेकेन जानीमहे ॥ पुं० पुरुषे ॥ अत्रैगुण्यात्पुरुषोहिमध्यस्थ : । सुखीहिसुखिनतृप्यन्० दु:खीचदु:खंद्विषन्नमध्यस्थोभवति । तदुभयरहितोमध्यस्थइति० उदासीनइतिचाख्यायते । मध्येतिष्ठति । स्था० । क : ॥

मध्यस्थलम् । न० कटिदेशे ॥ यथा । कुचौमरिचसन्निभौमुरजमध्यमध्यस्थलीअहोतिमिरमञ्जरीसहचरीनरीनृत्यते । इति ॥

मध्या । स्त्री० मध्यमायाम् ॥ त्यचरायामङ्गुल्याम् ॥ नायिकाभेदे ॥

मध्याह्न : । पुं० अह्नोमध्यभागे । त्रिधाविभक्तदिनस्यमध्यभागे । पञ्चधाविभक्तस्याह्नस्तृतीयभागेवा ॥ अह्नोमध्यम् । सङ्ख्याविसायेतिज्ञापकात्समास : ॥

मध्येचित्तम् । अ० चित्तमध्ये ॥ मध्येचित्तस्येतिविग्रहे० पारेमध्येषष्ठ्यावेति०अव्ययीभाव : ० निपातनादेदंतत्वम् ॥

मध्वद : । पुं० कर्मफलभुजिजीवे ॥ मधुकर्मफलम् ० अत्ति । अद० । कर्मण्यण् ॥ संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभाव : ॥

मध्वाधार : । पुं० सिक्थके ॥

मध्वालु : ।) न० कन्दविशेषे । मधु
मध्वालुकम् ।) न० रतायुक्तेगोमान्विते । दीर्घसुषिमोति० भा० । मौआलु इ० गौ० भा० ॥

मध्वासव : । पुं० मधूकपुष्पजातेमद्ये । माधवके । मधूनि । माध्वीके ॥ मधूकपुष्पंमधु । तस्यासव : ॥

मध्वासववणिक् । पुं० शौण्डिके ॥

मध्वजा । स्त्री० मद्यं ॥

मन : । पुं० जटामांस्याम् ॥

मनआप : । त्रि० मनोज्ञे ॥

मनःप्रग्रहान् । त्रि० प्रगृहीतमनसि । समाहितचित्ते ॥

मनःप्रसादः । पुं० विषयचिन्ताव्याकुलत्वराहित्ये ॥ मनसः स्वच्छतायाम् ॥ मनस : प्रसाद : ॥

मन : शिल : । पुं० मन : शिलायाम् ॥

मन : शिला । स्त्री० रक्तवर्णधातुविशेषे । कुनट्याम् । मनोज्ञायाम् । नागजिह्विकायाम् । मनसिल्० इ० भा० ॥ मन : शिलागुरुर्वर्ण्यासरोष्णालेखनीकटु : । तिक्तास्निग्धाविषश्वासकासभूतकफास्रनुत् ॥ मनःशिलामन्दबलंकरोतिजन्तुंध्रुवंशोधनमन्तरेण । मलानुबन्धंकिलमूत्ररोधंसशर्करंकृच्छ्रगदंचकुर्यात् ॥ तालकवद्वर्णभेदोस्तिमनोगुप्ता तदन्तरम् । तालकंत्वतिपीतस्यात्कृष्णवेद्रक्ता मन : शिला ॥ अथशोधनम् । पचेत्त्र्यहमजामूत्रे दोलायन्त्रे मन : शिलाम् । भावयेत्सप्तधापित्तै रजायाःसा विशुध्यति ॥ मनःशब्दवाच्याशिला । शाकपार्थिवादि : ॥

मननम् । न० बुद्धौ ॥ युक्तिभिरनुचिन्तने ॥ ध्याने ॥ असम्भावनाविपरीतभावनानिरासेनयुक्ति रनुचिन्तने ॥ ऊहे ॥ श्रुतस्यार्थस्याद्वितीयवस्तुनोवेदान्तार्थानुगुणयुक्तिभिरनवरतमनुचिन्तने ॥ केवलपुरुषबुद्ध्योत्प्रेक्षितशुष्कतर्कव्यावृत्त्यर्थंवेदान्तार्थानुगुणेतिविशेषणम् ॥ यथाऽसम्भावनोच्छेदीतर्कोमननमीरितम् । वेदशास्त्राविरोधात्तत्तर्कोयोगाङ्गोनचेतर : ॥ आत्मन्यतीतेसर्वस्मात्सर्वरूपेथवाततेः । कोवन्ध : कश्चवामोक्षोनिर्मलंमननंकुरु ॥

मन : । न० ज्ञानेन्द्रियविशेषे । बुद्धीन्द्रियाणांप्रधानेभगवतोविभूतौ । चित्ते । चेतसि । हृदये । स्वान्ते । हृदि । मानसे ॥ अपिचास्यपर्याया : यथाभारते । मनोमहान्मतिर्ब्रह्मापूर्बुद्धि : ख्यातिरीश्वर : । प्रज्ञासंविच्चितिश्चैवस्मृतिश्चपरिपठ्यते । पर्यायवाचका : शब्दामनस : परिकीर्त्तिता : ॥ इति । न्यायमतेऽस्यगुणा : । यथा । परापरत्वंसङ्ख्याद्या : पञ्चवेगाश्चमानसे । मनोग्राह्यंसुखंदु : खमिच्छाद्वेषोमति : कृति : ॥ अयौगपद्याज्ज्ञानानांतस्याणुत्वमिहेष्यते । इति ॥ जन्यज्ञानसामान्यंप्रतित्वङ्मनोयोग : कारणम् । त्वचोयोगोमनसाज्ञानकारणमुच्यते : ॥ तस्यनवगुणायथा । धैर्योपपत्तिर्व्यक्तिश्चविसर्ग : कल्पनाक्षमा । सद

सत्त्वांशतायैवमनसोऽष्टवैगुण्याः ॥ धैर्यम् १ । उपपत्तिः ऊहापोहकौशलम् २ । व्यक्तिः स्मरणम् ३ । कल्पनामनोरथवृत्तिः ४ । विसर्गः विपरीतसर्गभ्रान्तिः ५ । क्षमा ६ । सत्० वैराग्यादि ७ । असत्० रागद्वेषादि ८ । आशुता० अस्थिरत्वम् ९ । इत्यर्थः ॥ अन्तःकरणे ॥ अस्य चातुर्विध्यं यथा । मनोबुद्धिरहङ्कारश्चित्तं करणमान्तरम् । संशयो निश्चयो गर्वः स्मरणं विषया अमी ॥ तस्याध्यात्मत्वादि यथा । अध्यात्मं मन इत्याहुः पञ्चभूतात्मधारकम् । अधिभूतञ्च सङ्कल्पश्चन्द्रमाश्चाधिदैवतम् ॥ इति ॥ तस्य स्वरूपं यथा । अनिरूप्यमदृश्यञ्च ज्ञानभेदं मनः स्मृतमिति ॥ तस्य प्राशस्त्याप्राशस्त्यानुमापकानि यथा । जनानां हृदयं सद्यः सुव्यक्तं वचनेन वै । शिष्ये कलत्रे कन्यायां दौहित्रे बान्धवेऽपि च ॥ पुत्रे पौत्रे च वचसि प्रतापे यशसि श्रियाम् । बुद्धौ वारिणि विद्यायां ज्ञायते हृदयं नृणाम् इति ब्रह्मवैवर्त्तपुराणम् ॥ तस्य बन्धमोक्षं प्रति हेतुत्वं यथा । न देहो न च जीवात्मा नेन्द्रियाणि परन्तप । मन एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः । बन्धश्च विषयासङ्गि मुक्तं निर्विषयं तथेति ॥ तच्च शायवीयपरमाणुरूपमिति शिरोमणिमतम् । स्पर्शरहितत्वे सति क्रियावत्त्वमस्य लक्षणम् ॥ अस्य क्लीबत्वमेव नपुंसकमिति ज्ञापकत्वात् प्रियायै प्रेषितं मनः । तत्तु तत्त्वं परमतेहताः पाणिनिनावयम् ॥ सुखदुःखाद्युपलब्धिसाधने० इन्द्रियविशेषे ॥ सङ्कल्पविकल्पात्मिकायामन्तःकरणवृत्तौ ॥ तच्च प्रत्यात्मनियतत्वादनन्तं परमाणुरूपं नित्यञ्चेति तार्किकाः ॥ एकैकस्यात्मन एकैकं मन इत्यात्मनामनेकत्वान्मनसोऽनेकत्वम् ॥ प्रदीपज्वालासन्तानवृत्तिमत्तानरूपेण परिणममानमन्तःकरणद्रव्यं मननात्मकत्वान्मन इत्युच्यते ॥ एकादशेन्द्रियाणां मध्ये प्रवर्त्तकं मनो वासुदेवविभूतिः ॥ उभयात्मकमत्र मनः सङ्कल्पकमिन्द्रियञ्च साधर्म्यात् । एकादशस्विन्द्रियेषु मध्ये मन उभयात्मकम्० बुद्धीन्द्रियं कर्मेन्द्रियञ्च । चक्षुरादीनां वागादीनाञ्च मनोधिष्ठितानां स्वविषये प्रवृत्तेः । तदसाधारणेन रूपेण लक्षयति० सङ्कल्पकमत्र मनः । आलोचितमिन्द्रियेण वस्तु इदमिति सम्मुग्धम्० इदमेवं नैवमिति सम्यक् कल्पयति० विशेषणविशेष्यभावेन विवेचयतीति यावत् । यथाहुः । सम्मुग्धं वस्तुमात्रन्तु प्राग्गृह्णात्यविकल्पितम् । तत् सामान्यविशेषाभ्यां क-

स्त्वयम्निमनीषिणइति ॥ तथा० अ स्तिह्यालोचनं ज्ञानं प्रथमं निर्विकल्पकम् । बालमूकादिविज्ञानसदृशं शुद्धवस्तुजम् ॥ ततः परं पुनर्वस्तुधर्मैर्जात्यादिभिर्यया । बुद्ध्यावसीयतेसापिप्रत्यक्षत्वेनसम्मतेति॥ सोयं सङ्कल्पलक्षणोव्यापारोमानसः समानासमानजातीयाभ्यां-व्यवच्छिन्दन् मनोलक्षयति॥ स्यादेतत् । असाधारणव्यापारयोगिनीयथामहदहङ्कारौनेन्द्रियम् ०एवं मनोप्यसाधारणव्यापारं नेन्द्रियं भवितुमर्हतीत्यतआहइन्द्रियञ्च०कुतः साधर्म्यात्०इन्द्रियान्तरैः । सात्त्विकाहङ्कारोपादानत्वञ्चसाधर्म्यम् । नत्विंद्रलिङ्गत्वम्०महत्तत्त्वादीनामपि०इन्द्रलिङ्गत्वेनेन्द्रियत्वप्रसङ्गात् । तस्माद्व्युत्पत्तिनिमित्तमात्रमिन्द्रलिङ्गत्वंनप्रवृत्तिनिमित्तम् ॥ मनुतेऽनेनेतिविज्ञाननिमित्तान्नः करणे ॥ युगपज्ज्ञानानुत्पत्तिर्मनसोलिङ्गम् ॥ १६ । इतिगोतमसूत्रम् । युगपत्एककाले०एकात्मनीतिपूरणीयम् ०ज्ञानानामनुत्पत्तिर्यतःसएवधर्मोज्ञानकरणाणात्वं मनसोलिङ्गं लक्षणमित्यर्थः । तथाहि । चक्षुरादिषु विषयसम्बन्धेपि०यस्यामत्वभावादेकंन ज्ञानं जनयतितत्सम्बन्धादपरञ्चज्ञानं जनयति०तदेवचाणु निखिलज्ञानजनकंसुखादिसाक्षात्कारासाधारणकारणं तदेकमेवलाघवात् सिद्धमनइत्यर्थः ॥ तस्मान्नवमभवने ॥ मनएवमनुष्याणांकारणं बन्धमोक्षयोः । बन्धायविषयासक्तं मुक्त्यैनिर्विषयंस्मृतम् ॥ यतोनिर्विषयं नित्यं मनः कार्यं मुमुक्षुणा ॥ निरस्तविषयासङ्गं सन्निरुद्धं मनोहृदि यदायात्युन्मनीभावं तदातत्परमं पदम् ॥ तावदेवनिरोद्धव्यं यावद्धृतिगतंक्षयम् । एतज्ज्ञानञ्चध्यानञ्च शेषोन्यायस्यविस्तरः ॥ मन्यतेनेन मनुतेनेनवा । मनज्ञाने०मनुअवबोधनेवाअसुन् ॥ मनसोनैर्मल्यत्त्वश्यंकरणीयम् । यथोक्तंश्रीदेवीभागवते । भ्रमन्सर्वेषु तीर्थेषुस्नात्वास्नात्वापुनः पुनः । निर्मलंनमनोयावत्तावत् सर्वंनिरर्थकमिति ॥

मनसा । स्त्री० विषहर्याम् । जरत्कारुमुनेः पत्न्याम् ॥

मनसादेवी । स्त्री० कद्री । मनसायाम् ॥ अस्याः प्रणाममन्त्रोयथा । आस्तीकस्य मुनेः माता भगिनी वासुकेस्तथा । जरत्कारुमुनेः पत्नी मनसादेवीनमोस्तुते ॥ अस्याध्यानं यथा । देवीमम्बामहीनांशशधरवदनांचारुकान्तिंवदान्यांहंसारूढामुदारामरुणितवसनांसर्वदांस

वर्द्दैव । स्मेराम्लांमलिडतःक्षीकन कर्मणिगणे र्नागरत्नैरनैकैर्वर्न्द्दे ह साष्टनागामुरुकुचयुगलांभोगिनीं कामरूपामितितिथ्यादितत्त्वम् ॥

मनसिजः । पुं० कामदेवे ॥ शृङ्गाररूपे यमनसिजायर्त्तस्म । जनौ० सप्त म्यांजनेर्ड : तत्पुरुषे कृतीत्यलुक् हलदन्तादितिवा ॥

मनसिशय : । पुं० स्मरे । कामदेवे । मनसिशेते । शीङ् । अधिकरणे शेतेरित्यच् । हलदन्तादित्यलुक्॥

मनस्कार : । पुं० चित्ताभोगे । मनस : सुखादौ । एकस्मिन्विषयेचि त्तस्थैर्ये ॥ मनस : कारोव्यापार विशेष : । डुकृञ् । भावे घञ् । अत : कृकमीतिसत्वम् ॥

मनस्ताप : । पुं० मन : पीडायाम् । अनुतापे । पश्चात्तापे ॥ यथा । परनिन्दानिजोत्कर्षव्यसनायुक्त भाषणम् । अयुक्तंकर्मकुर्वाणोम नस्तापैर्विशुद्ध्यतीतिमज्ञानिर्वा णतन्त्रम् ॥ ब्राह्मणे नयदादैवा च्छिन्नंयज्ञोपवीतकम् । मनस्ता पेनशुद्धि : स्यादापस्तम्बोऽब्रवीन् मुनि : ॥

मनस्ताल : । पुं० दुर्गाया : सिंहे ॥

मनस्थ : । त्रि० मनसिस्थितवस्तुनि ॥

मनश्ननम् । न० विवक्षाबुद्धौ ॥

मनस्वी । पुं० शूरे ॥ अभिमानि नि ॥ मनोऽस्यास्ति । अस्मन्त स्वाद्विनि : ॥ शरभे ॥ त्रि० सुम नसि । प्रशस्तमनोयुक्ते ॥ प्रशंसा यांविनि : ॥ क्वचिद्भूमौशय्याक्वचि दपिचपर्य्यङ्कशयन : क्वचिच्छाका हार : क्वचिदपिचशाल्योदनरुचि : । क्वचित्कन्थाधारीक्वचिदपिचदि व्याम्बरधरोमनस्वीकार्यार्थी नगण यतिदु : खंनचसुखम् ॥

मनस्विनी । स्त्री० प्रशस्तमनसिस्त्रि याम् ॥ नान्तलक्षणोङीप् ॥

मनहंस : । पुं० अतिशक्वरीच्छन्द : १५ प्रभेदे ॥ सगणंविधायपयो धरद्वयमुन्दरम् । भगणंततोपिवि धायचामरतोमरम् । मनहंसवृत्त मिदस्वपञ्चदशाक्षरम् भणितम्भुज ङ्गमनायकेनमनोहरम् ॥ यथा । नवमञ्जुवञ्जुलकुञ्जकूजितकोकि ले । मधुमत्तचञ्चलचञ्चरीककुलाकु ले । समयेतिधीरसमीरकम्पित मानसे । किमुचण्डिमानमनोरथे नविखिद्यसे ॥

मनाक् । अ० अल्पे ॥ मन्दे ॥ मन नम् । मनज्ञाने । आक्प्रत्यय: ॥

मनाका । स्त्री० करिण्याम् । हस्तिन्याम् ॥ मन्यते । मन० । बलाकादयश्चेतिसाधु : ॥

मनाक्करम् । न० मंगल्यायाम् । म- ल्लिकागन्धयुक्तागुरुणि ॥ त्रि० ह्र-

त्स्वं ॥

मनायी । स्त्री० मनो : पत्न्याम् ॥ मनुशब्दपुंयोगे० मनोरौवेत्यैकारादेशस्ततोङीप् च ॥

मनावी । स्त्री० मनाय्याम् ॥ मनो : स्त्रीतिपुंयोगेमनुशब्दस्यमनोरौवेत्यौकारादेशस्ततोङीप् च ॥

मनित : । त्रि० बुद्धे । ज्ञाते॥ मन्यते स्म । मनुअवबोधने । क्त : । यस्यविभाषेत्यस्यानित्यत्वादिट् ॥

मनीकम् । न० अञ्जने ॥

मनीषा । स्त्री० बुद्धौ धिषणायाम् । शेमुष्याम् । ईषणम् ० ईषा । ईष गतिहिंसादर्शनेषु । गुरोश्चहलइत्य प्रत्यय : । टाप् । मनसईषा । शकन्ध्वादि : ॥

मनीषिका । स्त्री० मनीषायाम् ॥

मनीषितम् । न० मनीषायामभिनिविष्टंमनोषितम् । प्रातिपदिकाद्धात्वर्थेवहुलमिष्ठवच्चेति० णिचि० तदन्तात्० क्त : ॥ इच्छायाम् ॥

मनीषी । पुं० ज्ञे । प्राज्ञे । धीरे । पण्डिते ॥ मनीषाऽस्यास्ति । व्रीह्यादित्वादिनि : ॥ यद्वा । मनसईषी चित्तशुद्धिक्रमेणमनसोवशीकर्त्ता ॥ मनसईषितरिसर्वज्ञईश्वरे ॥ पृषोदरादि : ॥ ब्रह्मविदि ॥ अकृतफलाभिसन्धौ । सतत्वशुद्धिद्वारेणमहावाक्यजन्यात्ममनीषावति ॥ विवेकिनि ॥ प्रमाणकुशले ॥

मनु : । पुं० ब्रह्मण : पुत्रे ॥ सचप्रजापतिर्धर्मशास्त्रवक्ताच ॥ स्वायंभुवादिषु ॥ प्रतिकल्पं चतुर्दशमनवोभवन्ति । तेषांनामानियथा । स्वायम्भुव : १ सचगायत्र्यांब्रह्मणोजात : । स्वारोचिष: २ । उत्तम: ३ । तामस : ४ । रैवत : ५ । चाक्षुष : ६ । सचध्रुवपौत्रात्रिपुञ्जयात्वृहद्दौहित्र्यांवीरणकन्यायांवैरिण्यांजात : । एतेषडतीता : । वैवस्वत : ७ । अयञ्चसूर्यात्सञ्ज्ञायां जातोवर्त्तमानएव ॥ सावर्णि: ८। सतुसूर्याच्छायायांभविष्यति । दक्षसावर्णि : ९ । ब्रह्मसावर्णि: १० । धर्मसावर्णि : ११ । रुद्रसावर्णि : १२ । देवसावर्णि : १३ । इन्द्रसावर्णि : १४ । एतेभविष्यन्ति ॥ मात्स्ये नवमादिमनूनां नामान्तराण्यभ्यानि । यथा० रौच्य : ९ असौरुचिप्रजापते : पुत्र: । भौत्य : १० । असौभूतिप्रजापते : पुत्र: । मेरुसावर्णि : ११ असौब्रह्मण : पुत्र : । ऋतु: १२ ऋतुधामा १३ । विष्वक्सेन : १४ ॥ इतिमात्स्ये नवमाध्यायमारभ्यैकविंशत्यध्यायपर्यन्तंचतुर्दशमनूनांनिरूपणमस्ति ॥ ब्रह्मणोदिवसे ब्रह्मन् मनवश्चतुर्दश । भवन्तिपरिम

यश्चतेषांकालकृतंशृणु ॥ सप्तर्षय: सुराः शक्रोमनुस्तस्य्सूनवोन्नृपाः । एककालेहिसृज्यन्ते संह्रियन्ते चपूर्ववत् ॥ चतुर्युगाणांसंख्यातमधिकाह्येकसप्रति: । मन्वन्तरंमनो: कालः सुरादीनाञ्चसत्तम ॥ अष्टौशतसहस्राणिदिव्ययासङ्ख्ययास्मृताः । द्वापञ्चाशत्तथान्यानिसहस्राण्यधिकानिच ॥ त्रिंशत्कोट्यस्तु सम्पूर्णाः सङ्ख्याताः सङ्ख्यया द्विज । सप्तषष्टिस्तथान्यानिनियुतानिमहामुने ॥ विंशतिश्चसहस्राणि कालोयमधिकंविना । मन्वन्तरस्य सङ्ख्येयंमानुषैर्वत्सरैर्द्विज ॥ मन्वे मनुष्ये० । जिनभेदे ॥ प्रजापतौ ॥ कविविशेषे ॥ स्वायम्भुवप्रणीत स्मृतिविशेषे ॥ मनुते । मनुअव बोधने । शॄस्वृस्निहित्रप्यसिवसिहनिक्लिदिवन्धिमनिभ्यश्चेत्युः ॥ मन्यते । मनज्ञाने । पूर्वेण० उः ॥

मनुः । स्त्री० मनोः पत्नाम् ॥ मनोस्त्रीत्विविग्रहे० पुंयोगे० मनोरौवेत्यौकारैकाराभावे० तत्सन्नियोगशिष्टोङीप्चनभवति ॥ पृक्कायाम् ॥

मनुजः । पुं० मनुष्ये ॥ मनोर्जातः । जनी० । पञ्चम्यामितिडः ॥

मनुजपतिः । पुं० नरेन्द्रे । मनुजानांपतिः ॥ मध्यगुरुसंज्ञायाम्० । ऽ । ० ॥

मनुजी । स्त्री० मनुष्याम् ॥

मनुभूः । पुं० मनुष्ये ॥

मनुराट् । पुं० कुबेरे । निधिनाथे । श्वेतोदरे ॥

मनुषी । स्त्री० मानुषस्त्रियाम् । मनुष्यस्यस्त्रीजातौ ॥ योपधप्रतिषेधे० गवयहयमुकयमनुष्यमत्स्यानामप्रतिषेधइतियोपधाज्जातेर्ङीष् । हलस्तद्धितस्येतियलोपः ॥

मनुष्यः । पुं० मानुषे । मर्त्ये । मनुजे । मानवे । नरे ॥ अयन्त्वर्वाक्स्रोतोब्रह्मणोनवमः सर्गएकविधश्च । यथा । अर्वाक्स्रोतस्तुनवमः क्षत्तरेकविधोनृणाम् । रजोधिकाः कर्मपराः दुःखेचसुखमानिनः ॥ अपिच । तस्यापिध्यायतः सर्गंसत्याभिध्यायिनस्ततः । प्रादुर्बभूवचाव्यक्तादर्वाक्स्रोतस्तुसाधकः ॥ यस्मादर्वाक्प्रपद्यन्ते ततोर्वाक्स्रोतसस्तु ते । तेचप्रकाशबहुलास्तमोद्रिक्तारजोधिकाः । तस्मात्ते दुःखबहुला भूयोभूयश्चकारिणः । प्रकाशाबहिरन्तश्चमनुष्यासाधकास्तु ते इतिवह्निपुराणम् ॥ शास्त्रीयज्ञानकर्मयोग्योऽयम् ॥ अत्रपञ्चमनुष्यविभागोवाराह्याम् ६७ अध्याये ॥ मनोरपत्यम् । मनोर्जातावञ्यतौषुक्च ॥

मनुष्यतीर्थम् । न० प्रजापतितीर्थे । कनिष्ठामूले ॥

मनुष्यधर्मा । पुं० धनदे । श्रीदे । कुवेरे ॥ मनुष्यस्येवधर्म्म आचार : । श्मश्रुलत्वादिर्वास्य । धर्मादनिच्केवलात् ॥

मनुष्ययज्ञ : । पुं० अतिथिपूजने । नृयज्ञे ॥

मनुष्यलोक : । पुं० अधिकृतब्राह्मणादिविशिष्टदेहे ॥

मनोगुप्ता । स्त्री० नागजिह्वायाम् । मन : शिलायाम् ॥ मनसागुप्ता । कर्तृकरणसमास : ॥ इत्युप्रभेदे । मनोगुप्तावातहरीतृष्णामयविनाशिनी । सुशीतामधुरातीवरक्तपित्तप्रणाशिनी ॥

मनोज : । पुं० कामदेवे ॥ मनसिजायतेश्रृङ्गारादिरूपेणप्रादुर्भवति । जनी० । सप्तम्यांजनेर्ड : । तत्पुरुषेकृतिबहुलमितिबहुलग्रहणात्लुगभावाभाव : ॥

मनोजन्मा । पुं० कामदेवे ॥ मनसोजन्मयस्यस : ।

मनोजव : । पुं० हरौ ॥ मनसोवेगइवजवोऽस्यसर्वगतत्वात् ॥ हनुमति । मनसोवेगे ॥ त्रि० पितृसन्निभे । पितृतुल्ये अतिशयवेगवति ॥ जवति । जु : सौत्र : । अच् । मनोजवंवेगवदास्मिन् ॥

मनोजवस : । पुं० पितृसन्निभे ॥ मनोजवतेस्मिन् । औणादिकोऽस : ॥

मनोजवृद्धि : । पुं० कामवृद्धिक्षुपे ॥

मनोज्ञम् । न० सरलकाष्ठे ॥ त्रि० शोभने । मनोहरे । सुन्दरे । रुचिरे ॥ मनसाजानाति । इगुपधेतिक : । निवृत्तप्रेषणोचजानाति : ॥

मनोज्ञा । स्त्री० मन : शिलायाम् ॥ राजपुत्राम् ॥ बन्ध्याकर्कोटक्याम् ॥ जात्याम् ॥ मदिरायाम् ॥ स्थूलजीरके ॥

मनोनाश : । पुं० मनसीलये ॥ मनसोनाशोनामवृत्तिरूपपरिणामंपरित्यज्यसर्ववृत्तिविरोधिनानिरोधाकारेणपरिणाम : ॥ सहस्रांकुरशाखात्मफलपल्लवशालिन : । अस्यसंसारवृक्षस्यमनोमूलमितिस्थितम् । संकल्पमेवतन्मन्ये संकल्पोपशमेनतत् । शोषयामियथाशोषमेतिसंसारपादप: ॥ प्रबुद्धोस्मिप्रबुद्धोस्मिदुष्टश्चौरोमयात्मन: । मनोनामनिहन्म्येनंमनसाहंचिरंहत: ॥ इतिजनक: ॥ वशिष्ठोप्याह । अस्यसंसारवृक्षस्य सर्वोपद्रवदायिन : । उपायएकएवास्तिमनस : स्वस्यनिग्रह : ॥ मनसोभ्युदयोनाशोमनोनाशोमहोदय : । ज्ञोमनोनाशमभ्येतिमनोज्ञस्यहिशृङ्खला ॥ तावन्निशीववेतालावल्गन्तिहृदिवासना : । एकतत्त्वदृढाभ्यासाद्यावन्नविजितंमन : ॥ प्रक्षीणचित्तदर्पस्यनिगृहीतेन्द्रियद्विष : । पद्मि

न्यद्दवहिमस्ते चीयन्ते भोगवासना : ॥ हस्तंहस्तेनसम्पीड्य दन्तैर्दन्तान् विचूर्ण्य च । अङ्गान्यङ्गैः समाक्रम्य जयेदादौस्वकंमन : ॥ एतावतिभूमितलेसुभगास्ते साधुचेतना : पुरुषा: । पुरुषकथासुचगण्या: जितायैचेत साखेन । हृदयविलेकृतकुण्डलउत्वणकलनाविषोमनोभुजग : । यस्योपशान्तिमागतमुदितंतमव्ययंवन्दे ॥ इति ॥ द्वौक्रमौचित्तनाशस्य योगोज्ञानञ्चराघव । योगस्तद्वृत्तिरोधोहिज्ञानंसम्यगवेक्षणम् । असाध्य : कस्यचिद्योग : कस्यचिद्ज्ञाननिश्चय : । प्रकारौद्वौततोदेवोजगादपरमेश्वर : ॥ इतिच ॥ मनोनाशाभ्यामस्तु० अत्यन्ताभावसम्पत्तौज्ञातुर्ज्ञेयस्यवस्तुन : । युक्त्याशास्त्रैर्यतन्ते येतेप्यत्राभ्यासिन : स्थिता : ॥ ज्ञातृज्ञेययोर्मिथ्यात्वधीरभावसम्पत्ति : ० स्वस्वरूपेणाप्यप्रतीतिरत्यन्ताभावसम्पत्ति : । युक्तिर्योग : । सोयंमनोनाशाभ्यास : ॥

मनोन्मनी । स्त्री० योगिनोऽवस्थाविशेषे ॥ यथाहुर्योगतारावल्यांश्रीशङ्कराचार्या : । नेत्रेयथोन्मेषनिमेषशून्येवायुर्यथावर्जितरेचपूर : मनश्चसङ्कल्पविकल्पशून्यंमनोन्मनीसामयिसन्निधत्ताम् ॥ चित्तेन्द्रियाणांचिरनिग्रहेणश्वासप्रवाहेशमितेसमस्ते । निवातदीपायुतनिश्चलाङ्गामनोन्मनीसामयिसन्निधत्तामिति ॥

मनोभव: । पुं० कामदेवे ॥ मनसिभवोऽस्य ॥

मनोभू: । पुं० कन्दर्पे । मनसा० मनस : मनसिवाभवति। भुव: क्विप् ॥

मनोमय: । पुं० पञ्चकोषान्तर्गततृतीयकोषे । इच्छाशक्तिमति० करणरूपे मनस्तुकर्मेन्द्रियै : सहितंमनोमयकोषोभवतीति ॥ अहन्तांममतांदेहेगृहादौचकरोतिय : । कामाद्यवस्थयाभ्रान्तोनासावात्मामनोमय : ॥ आत्मनि ॥ मनोवृत्तिभिर्विभाव्यमानत्वात् ॥ त्रि० मन : प्राये ॥

मनोयोनि : । पुं० कामदेवे ॥ मनोयोनिरस्य ॥

मनोरथ : । पुं० इच्छायाम् । स्पृहायाम् ॥ मनएवरथोऽत्र । मनसोरथइववा ॥ मनोरथानांनसमाप्तिरस्ति वर्षायुतेनाप्यथवाब्दलक्षै : । पूर्णेषुपूर्णेषुपुनर्नवानामुत्पत्तय:सन्तिमनोरथानाम् त्रि० मनस्तुष्टिकरे । चित्तपरिकल्पिते० चित्तपरिच्छेद्येमनस्यन्तर्वर्तमाने ॥

मनोरम : । त्रि० सुन्दरे । रुचिरे । चारुणि । सुषमे । साधौ । शोभने ॥ मनोरमयति । रम् ० । ण्यन्त : । कर्मण्यण् ॥ दक्षिणपश्चिमद्वारगृहे ॥

मनोरमा । स्त्री० मनोज्ञायाम् । कान्तायाम् । मञ्जुलायाम् । मनोहरायाम् । सुंदर्याम् ॥ बुद्धशक्तिविशेषे । तारायाम् । लोकेश्वरात्मजायाम् ॥ पङ्क्तिश्छन्द : १० प्रभेदे । यथानरजगैर्भवेन्मनोरमा । यथा । तरणिजातटे विहारिणी० व्रजविलासिनीविलासत : । मुररिस्तनु : पुनातुव : ० सुकृतशालिनांमनोरमा ॥

मनोवती स्त्री० ब्रह्मण : पुर्याम् ॥ यथा । चतुर्दशसहस्राणियोजनानां स्वयम्भुव : । मध्ये मनोवतीनामपुरीलोकेशवन्दिता ॥ याचकाराकृणानुत्तेर्यिन्मार्गान्मह : श्रिया । सावित्र्या : स्पर्द्धमानेवस्वर्गकामातिवर्तिनी ॥ तस्यामुपासतेदेवामुनयश्चमहौजस : । महायोगेश्वरंसिद्धै यमाद्यैर्भूतवैधसम् ॥ मध्ये ० इन्द्राद्यष्टदिक्पाना ममरावत्याद्यष्टपुरीणांमध्यइत्यर्थ : ॥ इतिमृगेन्द्रसंहिता ॥

मनोवित् । पुं० लोकायतभेदे ॥ सहिभान्त्यामनणवात्मेतिनिश्चिनोति । मनस : स्वातन्त्र्याच ० घटवदनात्मत्वात् ० करणत्वाच्चदीपवदात्मत्त्वायोगात् ॥

मनोहत : । त्रि० प्रतिहते । कृतमनोभङ्गे । मनोहतंयस्यस : ॥

मनोहर : । पुं० कुन्दवृत्ते ॥ न० सुवर्णे ॥ त्रि० मनोज्ञे ॥ मनोहरति हरतेरनुद्यमने० इत्यच् ॥

मनोहरा । स्त्री० जातीवृत्ते ॥ स्वर्णयूथ्याम् ॥ मनोज्ञायाम् ॥ टाप् ॥

मनोहर्त्ता । त्रि० मनोहरणकर्त्तरि ॥

मनोहारि । न० सुन्दरवाक्ये ॥ त्रि० मनोहरे ॥ प्रिये ॥

मनोह्वा । स्त्री० मन : शिलायाम् ॥ मन : शब्दे ह्वयते । ह्वेञ्शब्दे । आतश्चोपसर्गइत्यङ् । टाप् ॥

मन्तव्य : । त्रि० ज्ञेये ॥ मननीये । भाव्ये । विभावनीये ॥ मन्तव्यश्चोपपत्तिभि : ॥

मन्तु : पुं० अपराधे ॥ मनुष्ये ॥ प्रजापतौ ॥ न० मन्त्रणायाम् ॥ मन्यते । मनज्ञाने । कमिमनिजनीत्यादिना० तु : ॥

मन्ता । पुं० मन्त्रिणि ॥ मन्यते मन । बहुलमन्यत्रापीति० तृच् ।

मन्त्र : । पुं० वेदविशेषे ब्राह्मणभिन्ने वेदभागे । याज्यापुरोनुवाक्यादौ । देवेभ्योयेनोहिश्यहविर्दीयतेतत्र ॥ स्वरतोवर्णतोवाहीनस्यमन्त्रस्यानिष्टफलजनकत्वमुक्तं शिक्षायांमहाभाष्ये च । मन्त्रोहीन : स्वरतोवर्णतोवा मिथ्याप्रयुक्तोनतमर्थमाह । सवाग्वज्रोयजमानंहिनस्तियथेन्द्रशत्रु : स्वरतोपराधादितिशिक्षा । दुष्ट :

शब्द: स्वरतइतिभाष्येपाठ:। दु-ष्टान्शब्दान् माप्रयुक्ष्महीत्यधेय्याक रणमिति ॥ अत्रकैयट:। स्वरेणस्वरत:। आद्यादित्वात्तसि:। मिथ्याप्रयुक्तइति। यदर्थप्रतिपादनायप्रयुक्तस्ततोऽर्थान्तरं स्वरवर्णदोषात् प्रतिपादयन्नाभिमतमर्थमाहेत्यर्थ:। वागेववज्रोहिंसकत्वात्यथेन्द्रशत्रु शब्द: स्वरदोषात्यजमानंहिंसितवानित्यर्थ:। इन्द्रस्याभिचारोहत्वे णारब्ध:। तत्रेन्द्रशत्रुर्वर्द्धस्वेतिमन्त्रउहित: तत्रेन्द्रस्यशमयितागातयिताबाभवेतिक्रियाशब्दोऽत्रशत्रुशब्दआश्रितोनतुरूढिशब्द:। तदाश्रयणं द्विवहुव्रीहितत्पुरुषयोरर्थाभेद:। तत्रेन्द्रादिमित्रत्वे सिद्धे सतिइन्द्रस्यशत्रुर्भवेत्यर्थं-प्रतिपाद्यअन्तोदात्तं प्रयोक्तव्ये आद्युदात्तत्वंविजाप्रयुक्तइत्यर्थान्तराभिधानादिन्द्रएव० वृत्रस्यशातयिता सम्पन्न:। इन्द्रशत्रुत्वस्यविधेयत्वात्सम्बोधनविभक्तिरनुवाद्यविषयत्वादिहाभाव:। यथाराजाभवयुध्यस्वेति। उच्यमानस्यचामन्त्रत्वात्यज्ञकर्मणीतिजपादिपर्युदासेमन्त्राणामेकश्रुतिर्विधीयमानानेहभवतीति ॥ ॥ मन्त्रान्ते कर्मसन्निपातइतिन्याय:॥ प्रयोगसमवेतार्थस्मारकैवेदभागे॥ मन्त्राणांतादृशार्थस्मारकत्वेनैवार्थवत्त्वम्॰नतुतदुच्चारणामदृष्टार्थं सम्भवति। दृष्टफलकत्वे॰ अदृष्टकल्पनायाअन्याय्यत्वात्। न चदृष्टार्थस्मरणस्यप्रकारान्तरेणापि सम्भवान्मन्त्राम्नानंव्यर्थमितिवाच्यम्। मन्त्रैरेवस्मर्त्तव्यमितिनियमविध्याश्रयणात्॥ देवादीनांसाधने। मायावीजादौ॥ गुह्यवादे। रहसिकर्त्तव्याऽवधारणे। मन्त्रणायाम्॥ तस्यच॰पञ्चाङ्गानिभवन्ति। तानिच। कर्मणामारम्भोपाय:॰ पुरुषद्रव्यसम्पत्॰देशकालविभाग:॰ विनिपातप्रकार:॰ कार्यसिद्धिरिति॥ मन्त्रमूलंयतो राज्यमतोमन्त्रंसुरक्षितं। कुर्याद्यथातन्नविदु: कर्मणामाफलोदयम्॥ गिरिपृष्ठंसमारुह्यप्रासादंवारहोगत:। अरण्येनि:शलाकेवामंत्रयेदविभावित:। षट्कर्णोभिद्यतेमन्त्रश्चतुष्कर्णस्सधार्यते। द्विकर्णस्यतुमन्त्रस्यब्रह्माप्यन्तंनबुध्यते॥ मन्त्रते॰मन्त्रणंवा। मन्त्रिगुप्तभाषणे। घञ्॥ पञ्चमराशौ।

मन्त्रकृत्। पुं॰ मन्त्रिणि। मन्त्रणाकारके॥ मन्त्रान्कृतवान्। सुकर्मपापमन्त्रपुण्येषुकृञइतिक्विप्॥ मन्त्रस्रष्टरि॥ दौत्यकृति॥ मन्त्राणांद्रष्टरि॰प्रयोक्तरि-

च ॥

मन्त्रगण्डकः । पुं॰ विद्यायाम् ॥

मन्त्रगूढः । पुं॰ चरे॥ मन्त्रेगूढोयस्मिन् ।

मन्त्रगृहम् । न॰ मन्त्रणागारे ।

मन्त्रजा । स्त्री॰ मन्त्रशक्तौ ॥

मन्त्रजिह्वः । पुं॰ वह्नौ ॥

मन्त्रज्ञः । पुं॰ चरे ॥ त्रि॰ । मन्त्रविदि ॥

मन्त्रज्वालः । पुं॰ अग्नौ ॥

मन्त्रणम् । न॰ मन्त्रे ॥ मत्रि॰ । भावेल्युट् ॥ मन्त्रणायाम् ॥

मन्त्रणा । स्त्री॰ मन्त्रे ॥ रहसिकर्त्तव्यावधारणे ॥ तत्रवर्णनीयानि यथा । मन्त्रेपञ्चाङ्गताशक्तिषाड्गुण्योपायसिद्धय: । उदयाश्चिन्तनीयाश्चस्थैर्यौन्नत्यादिसूक्तय: ॥

मन्त्रणागारम् । न॰ मन्त्रगृहे ॥

मन्त्रदः । त्रि॰ मन्त्रदातरि ॥

मन्त्रदाता । त्रि॰ मन्त्रप्रदानकर्त्तरि । श्रीगुरौ ॥ अदीक्षितस्यमूर्खस्यनिष्कृतिर्नास्तिनिश्चितम् । सर्वकर्मस्वनर्हस्यनरकेतस्यशी: स्थितिः ॥ जन्मदातान्नदातावामातान्येगुरवस्तथा । पारेकर्त्तुंनशक्यन्तेघोरेसंसारसागरे॥ विद्यामन्त्रज्ञानदातानिपुण: पारकर्म्मणि । नशक्त: शिष्यमुद्धर्त्तुं गौरवस्वर्ग्भवे प्रभव: ॥

मन्त्रदीधिति: । पुं॰ अग्नौ ॥

मन्त्रनिर्णय: । पुं॰ मन्त्रनिश्चये ॥ यथा । मन्त्रमूलंयतोराज्यंततोमन्त्रंसुरक्षितम् । कुर्याद्यथातन्नविदु: कर्मणामाफलोदयात् ॥ अर्थानर्थौक्रियन्तेभोसंशयस्यपरीक्ष्यते । समंचकृतिविच्छेद्य: शेषाश्चखलुविभ्रमा: ॥ एकमेवविषंहन्तिशस्त्रेणैकश्चवध्यते । सराष्ट्रसम्पदंहन्तिराजानंमंत्रविप्लव: ॥ करिष्यन्नप्रभाषेतकृतान्येवतुदर्शयेत् । धर्मार्थकामकार्याणि कृतेमंत्रेनभिद्यते ॥ गिरिपृष्ठमुपारुह्यप्रासादंवारहोगत: ॥ स्वपथेनि: शलाकेवातत्रमंत्रोविधीयते ॥ तत्रसामप्रयोक्तव्यं कार्येषुगुणवत्स्वपि । दानंलुब्धेपिभेदश्चशक्तेष्वपिनिश्चय: ॥ जडमूकांधबधिरांस्तिर्य्यग्योनीन्वयोधिकान् । स्त्रीम्लेच्छव्याधितव्यङ्गान्मंत्रकालेनिषेधयेत् ॥ इतिसम्यक्कृत: प्रोक्ताराजनीतिरियंमया । यत्त्रिवर्गाविरुद्धंस्याद्राजनीतिस्तदुच्यते ॥ इति युक्तिकल्पतरौनीतियुक्ति: ॥

मंत्रपूत: । त्रि॰ मंत्रेणपवित्रीकृते ॥

मंत्रपूतात्मा । पुं॰ गरुडे ॥ त्रि॰ मंत्रेणपवित्रात्मनि ॥

मंत्रवित् । पुं॰ चरे ॥ मंत्र-

वेत्ति । विद० । क्लिप् ॥
वि० मंत्रज्ञातरि ॥
मंत्रवेश्म । न० मंत्रगृहे । चिन्तो द्वसिते ॥
मंत्रशक्तिः । स्त्री० राज्ञांशक्ति विशेषे । ज्ञानबले ॥ सन्ध्यादिषड्गुणांयथावत्स्थापनं ज्ञानबलं मंत्रशक्तिः । पञ्चाङ्गमंत्रोमंत्रशक्तिरित्यन्ये ॥
मंत्रस्पृक् । वि० मंत्रकरणकस्पर्शकर्त्तरि ॥
मंत्रितः । वि० मंत्रेणसंस्कृते । अभिमंत्रिते ॥
मन्त्री । त्रि० उपदेष्टरि । साधके ॥ पुं० मन्त्रजातकर्त्तव्यनिश्चयकर्त्तरि । धीसचिवे । अमात्ये ॥ कार्यसहायाः सचिवाबुद्धिसहायाश्चमन्त्रिणः प्रोक्ताइतिभेदः । तल्लक्षणंयथा । मन्त्रीभक्तः शुचिः शूरोऽनुरक्तोबुद्धिमान्क्षमी । आन्वीक्षिक्यादिकुशलः परिच्छेदीसुदेशजः ॥ विद्यादिगुणसम्पन्ना विप्राः कार्याश्चमन्त्रिणः । यथोक्तंकालिकापुराणे । मन्त्रिणस्तुनृपःकुर्य्याद्विप्रान् विद्याविशारदान् । विशुद्धांश्चकुलीनांश्चधर्मार्थकुशलानृजून् ॥ मन्त्रयेत्तैः सर्मंकालेनात्यर्थंबहुभिश्चरेत् एकैकेनैवकर्त्तव्यंमन्त्रस्तुविनिश्चयम् ॥ व्यस्तैश्चैवसमस्तैश्चबान्यपव्यपदेशतः । स्वयंदृष्टंमन्त्रगृहंस्थूलधाकृथाम्नयेत् ॥ अरण्येनिःशलाकेवानयामिन्यांकदाचन । शिशून्शाखामृगान्पण्डान्शुकान्वैसारिकांस्तथा ॥ वर्जयेत्मन्त्रगेहेषुमनुष्यानुद्धतांस्तथा । दूषणंमन्त्रभेदेषुनृपाणांयत्रजायते ॥ नतत्सम्यक्समाधातुंद्वैर्नृपशतैरपोति ॥ अपिचमत्स्यपुराणे । बहुभिर्मंत्रयेत्कामंराजामंत्रंपृथक्पृथक् । मंत्रिणामपिनोकुर्यात् मंत्रीमंत्रप्रकाशनम् ॥ नक्वचित्कस्यविश्वासोभवतीहसदानृणाम् । निश्चयश्चसदामंत्रे कार्यएकेनसूरिणा । भवेद्दानिश्चयावाप्तिः परबुद्ध्यनुजीवनात् । एकस्यैवमहीभर्त्तुर्भूयः कार्योविनिश्चयः ॥ इति ॥ मंत्रोगुप्तभाषणमस्यास्ति । अतइनिः ॥ यद्वा । अवश्यंमंत्रयते । मंत्रिगुप्तभाषणे । आवश्यकेणिनिः ॥ शक्रादिगणन्यस्तोवा ॥
मन्थः । पुं० मन्थानदण्डे ॥ दिवाकरे ॥ सातवे । द्रवद्रव्यसंयुक्तेपुसक्तुषु । यथा । सक्तुभिः सर्पिषाभ्यक्तैः शीतवारिपरिप्लुतैः । नात्यच्छोनातिसान्द्रश्चमन्थइत्यभिधीयते ॥ पेयविशेषेयथा । जलेचतुष्पलेशीतेक्षुण्णंद्रव्यंपलंक्षिपेत् । मृत्पात्रे मन्थयेत् सम्यक्तस्माच्चद्विपलंपिबेत् ॥ क्षुण्णं चूर्णीकृतंमन्थयेत० मृद्नीयात् ॥

नेत्ररोगे ॥ नेत्रमले ॥ मारणे ॥ मथ्यतेऽनेन। मथिहिंसासंक्लेशनयोः । हलश्चेतिघञ् ॥ मन्थने ॥

मन्थजम् । न० नवनीते ॥

मन्थदण्ड : । पुं० मन्थाने । मन्थानदण्डे । रई० इ० भा० ॥

मन्थनम् । न० विलोडने ॥ कुन्थने ॥ पुं० मन्थानदण्डे ॥

मन्थनघटी । स्त्री० दधिमन्थनपात्रे ॥

मन्थनी । स्त्री० गर्गर्याम् । मन्थनपात्रे ॥ मथ्यतेऽस्याम् । मन्थविलोडने। करणेतिल्युट् ॥

मन्थर : । पुं० कोषे ॥ फले ॥ बाधे । मन्थाने ॥ सूचके मन्दगामिनि । ग्राहरि ॥ कोपे ॥ केशे ॥ न० कुसुम्भाम् ॥ त्रि० मन्दे ॥ पृथौ । वक्रे ॥ मन्दगामिनि । जडे ॥ सूचके ॥ नीचे ॥ मन्थतिपादौ । मथि० । बाहुलकादरन् ॥

मन्थरा । स्त्री० कैकेय्यादास्याम् ॥

मन्थरु : । पुं० कुठेरी । चामरवाते ॥

मन्थशैल : । पुं० मन्दराचले ॥

मन्था । स्त्री० मेथिकायाम् ॥

मन्थान : । पुं० मन्थदण्डे । वैशाखे रई० इ० भा० ॥ आरग्वधे ॥ न० गायत्रीच्छन्दः६ प्रभेदे ॥ यथा । कर्णध्वजानन्दमाधायनित्यश्च । बर्हीरसैर्यत्तु मन्थानमेतत्तु ॥ यथा । शीतांशुवक्त्रायपाथोजनेत्राय । वन्दस्वनन्दस्यभव्यायपुत्राय ॥ मन्थति । मथि० । बाहुलकादानच् ॥

मन्थानक : । पुं० तृणभेदे । रहिते । दृढमूले । तृणाङ्घ्रिपे ॥

मन्थिनी । स्त्री० दधिमन्थनपात्रे । गर्गर्याम् । कलस्याम् । मथानी० इ० भा० ॥

मन्द : । पुं० शनैश्चरे ॥ हस्तिजात्यन्तरे ॥ शीर्षपादे । यमे ॥ प्रलये ॥ त्रि० अतीक्ष्णे । अलसे । शीतके ॥ मूर्खे ॥ स्वैरे ॥ अभाग्ये । भाग्यरहिते ॥ रोगिणि ॥ अल्पे ॥ मद्यरते ॥ खले ॥ अप्राप्तचित्तत्वे नत्राणाधिकारमप्राप्ते ॥ मन्दते । मदिस्तुतिमोदमदस्वप्रकान्तिगतिषु । पचाद्यच् ॥ न० ईषदर्थे ॥

मन्दग : । त्रि० मृदुगामिनि । अशीघ्रगे ॥

मन्दगति : । पुं० शनौ ॥ त्रि० मन्दगामिनि ॥

मन्दगामी । त्रि० मन्दगमनशीले । मन्थरे ॥ मन्दं गच्छति० तच्छील : । गमॢ० । सुप्यजातौणिनिस्ताच्छील्ये इतिणिनिः

मन्दजननी । स्त्री० सूर्यपत्न्याम् । शनिमातरि । छायायाम् । तपत्याम् ॥

मन्दट : । पुं० पारिभद्रवृक्षे ॥

मन्दता । स्त्री० आलस्ये । मन्दत्वे ॥

मन्दनम् । न० स्तोत्रे ॥ मन्दते । मदि । कृपृवृजिमन्दीत्यादिनाक्युः ॥

मन्दप्रज्ञः । त्रि॰ जडबुद्धौ ॥ मन्दाज्ञाप्रज्ञाधीर्यस्य सः ॥
मंदभाग्य: । त्रि॰ विघ्नाकुले ॥
मंदभूः । पुं॰ मन्दभूमौ ॥
मन्दरः । पुं॰ मन्थशैले ॥ मन्दारपादपे ॥ स्वर्गे ॥ हारभेदे ॥ मेरोर्दाव्यार्थिंप्राच्यांदिशिपूर्वे तवर्षे पश्चाशत्सहस्रोच्छ्रायेविष्कम्भशैले ॥ तत्र योजनसहस्रोन्नतिमान्कदम्बपादपोऽस्ति । सुराङ्गनाक्रीडाप्रधानोऽद्रिः
मन्दरः । न॰ वर्णवृत्तान्तरे ॥ छन्दसिभोयदि । मन्दरमस्मृति ॥ शङ्करुशङ्कर । वैरिभयङ्कर ॥ त्रि॰ बहुले ॥ मन्दे ॥
मन्दिरहरिण: । पुं॰ जम्बुद्वीपोपद्वीपविशेषे ॥
मन्दसान: । पुं॰ अग्नौ ॥ जीवे ॥ निद्रायाम् ॥ मन्दते । मदि॰ । ऋञ्जिवृधिमन्दिसहिभ्यः किदित्यसानच् ॥ वेदभाष्येयौगिकार्थएवपुरस्कृतः ॥
मन्दा । स्त्री॰ सङ्क्रान्तिविशेषे ॥ अ आदित्वाट्टाप् ॥
मन्दाकम् । न॰ स्तवने ॥
मन्दाकिनी । स्त्री॰ वियद्गङ्गायाम् । स्वर्णद्याम् । सुरदीर्घिकायाम् ॥ प्रधानधारायास्वर्गेसाचमन्दाकिनीस्मृता । योजनायुतविस्तीर्णाप्रस्थेनयोजनास्मृता । क्षीरतुल्यजलाशुभ्रवत्युत्तुङ्गतरङ्गिणी । वैकुण्ठाद्ब्रह्मलोकश्चततः स्वर्गंसमागता ॥ सङ्क्रान्तिविशेषे ॥ यथा । बुधेमैत्रसंज्ञेतुमन्दाकिनीसानृपाणांसुखायभवेत्तत्रमासि ॥ जगतीच्छन्दः १२ प्रभेदे ॥ ननररघटितातुमंदाकिनी । यथा । बलिदमनविधौबभौसङ्गता॰ पदजलरुहियस्यमंदाकिनी सुरनिहितसिताम्बुजस्रङ्निभाहरतुजगदघंसपीताम्बरः ॥ मंदमकति॰ तच्छीला । अककुटिलायांगतौ । सुपीतिणिनिः । ङीप् ॥
मंदाक्रान्ता । स्त्री॰ अत्यष्टिच्छंदः १७ प्रभेदे ॥ मंदाक्रान्ताम्बुधिरसनगैर्मोभनौतौगयुग्मम् । यथा । प्रेमालापैः प्रियवितरणैः प्रीणितालिङ्गनाद्यैर्मंदाक्रान्तातदनुनियतंवश्यतामेतिबाला । एवंशिक्षावचनसुधयाराधिकायाः सखीनांप्रीतः पायात्स्मितसुवदनोदेवकीनंदनोनः ॥
मंदाक्षम् । न॰ लज्जायाम् ॥ मंदमक्षंबागाद्यत्र ॥
मंदाग्निः । पुं॰ अर्कनिष्कासनाद्यग्निविशेषे ॥ कफहाराल्पजठरानले ॥ तल्लनिदानादियथा । मंदस्तीक्ष्णोथविषमः समश्चेतिचतुर्विधः । कफपित्तानिलाधिक्यात्तत्साम्याज्जाठरोऽनलः ॥ विषमोवातजान्रोगांस्तीक्ष्णः पित्तसमुन्नतान् । करो

स्यग्निस्तथामंदीविकारान्कफसम्भवान् ।। समासमाग्ने रशितामात्रा सम्यग्विपच्यते। अल्पापिनैवमंदाग्ने विंशमाग्ने स्तुदेहिन : ॥ कदाचित्प च्यतेसम्यक् कदाचिन्नपच्यते ॥ इति ॥ तस्यौषधंयथा। चित्रकस्या ष्टभागानिशूरणस्यचषोडश। शुण्ठ्यास्तत्त्वारिभागानिमरिचानांद्वयं- तथा ॥ पिप्पलीपिप्पलीमूलंविडङ्गानांचतुष्टयम् । अष्टौमूषलिभागा श्चित्रिफलायाश्चतुष्टयम् ॥ द्विगुणेनगुडेनैषांमोदकानिहिकारयेत् । तद्भक्षणमजीर्णंहिपाण्डुरोगञ्चकामलाम् ॥ अतिशोणितमन्दाग्निप्लीहादश्चनिवारयेत् ॥ इ० ॥

मन्दायु : । त्रि० अल्पायुषि ॥

मन्दार : । पुं० सुरद्रुमविशेषे। पारिभद्रे । निम्बतरौ । बकायन० इ० भा० ॥ अर्कपर्णे । आक० इ० भा० ॥ मन्दते० मोदयति । मदिस्तुत्या दौ । अक्षिमदिमन्दिभ्यआरन् ॥ मन्दाआरायस्य ॥ यद्वा॥ मन्दाआराधाराअस्यसरलत्वात् ॥ मन्दमृच्छतिवा ऋगतौ ॥ कर्मण्यण् ॥ मन्दानियर्त्ति । अच् । मन्दैरर्यतेवा । घञ्॥ तीर्थविशेषे ॥

मन्दारु : । पुं० पारिजाते ॥ मन्दते। मदि० । वाहुलकादारु : ॥

मन्दिकुकुर : । पुं० मत्स्यविशेषे ॥

मन्दिर : । पुं० मकरावासे । समुद्रे॥ जानुपश्चाद्भागे ॥ न० नगरे॥ अगारे । शिबिरे । वस्त्ये । सदने ॥ देवतागृहे ॥ मन्दते० मन्द्यते० सुप्यतेऽत्रवा । मदि० । इषिमदिमुदीतिकिरच् ॥

मन्दिरपशु : । पुं० बिडाले ॥

मन्दिरा । स्त्री० मन्दिरे ॥ अजादित्वाट्टाप् ॥

मन्दुरा । स्त्री० वाजिशालायाम् ॥ शयनीयार्थवस्तुनि । मादरी० इ० भा० ॥ मन्दतेऽत्र । मदिस्तुत्यादौ। मन्दिवाशिमथि० उरच् ॥

मंदेह : । पुं० राक्षसविशेषाणांसंज्ञायाम् ॥ यथा । सन्ध्याकालेतुसम्प्राप्तेरौद्रे परमदारुणे । मंदेहाराक्षसाघोरा : सूर्यमिच्छन्तिखादितुम् ॥ प्रजापतिकृत : शापस्तेषांमैत्रेयरक्षसाम् ॥ अक्षयत्वंशरीराणांमरणञ्चदिनेदिने ॥ तत : सूर्यस्यतैर्युद्धंभवत्यत्यन्तदारुणम् । ततो द्विजोत्तमास्तोयंप्रक्षिपन्तिमहामुने । ओङ्कारब्रह्मसंयुक्तंगायत्र्याभिमन्त्रितम् । तेनदह्यन्तितेपापावज्रीभूतेनवारिणा इत्यादि- विष्णुपुराणे द्रष्टव्यम् ॥

मंदोदरी । स्त्री० रावणस्यपत्न्याम् । मयासुरस्यपुत्र्याम् ॥

मंदोदरीश : । पुं० रावणे ॥ मंदो

दर्पा : ईश : ॥
मन्दोदरीसुत : । पुं० इन्द्राजति ।
मन्दोष्णम् । न० ईषदुष्णे ॥ मंदश्च तदुष्णञ्च ॥ वि० तद्वति ॥
मन्द्र : । पुं० गम्भीरध्वनौ ॥ मेघादिशब्दे ॥ मन्दते । मदि० । स्फायि तञ्चीतिरक् । वाद्यविशेषे । मृदङ्गके ॥ त्रि०गम्भीरध्वनिवति ॥
मन्मथ : । पुं० कामदेवे । कुसुमायुधे ॥ कपित्थे ॥ मननंमत्०चेतना । मन० । सम्पदादित्वात्क्विप् । गमादीनांक्वावितिनलोप : । ह्रस्वस्येतितुक् । मथतीतिमथ : । मथि० । अच् । मतोज्ञानस्यमथ: मन्मथ : ॥ मनोमथ्नातिवा । पृषोदरादि: । मिथुनलग्ने ॥ वत्सरविशेषे । २८॥ सरोगंचतथादेविदाहज्वरसमन्वितम् । अभिभूतंजगत्सर्वंमन्मथेसुरपूजिते ॥
मन्मथानन्द : । पुं० महाराजचूते ॥
मन्मथालय : । पुं० आम्रे ॥
मन्मन : । पुं० गद्गदध्वनौ ॥ न०दम्पत्यो : शनैर्भाषणे ॥ सुरतेकर्णमूलेषुयच्चदेशीयभाषया । दम्पत्योर्जल्पितंमन्दंमन्मनंतंविदुर्बुधा :॥
मन्मनस्क : । त्रि० मन्मनसि ॥ मय्येवमन: सङ्कल्पात्मकंयस्य ॥
मन्मय : । त्रि० मदेकचित्ते ॥ मांपरमात्मानंतत्पदार्थंत्वंपदार्थभेदेनसाक्षात्करणशीलि ॥
मन्या । स्त्री० ग्रीवाया : पश्चाद्भागे०स्थितायांशिरायाम् ॥ गलपार्श्वशिरायाम् ॥ मन्यतेऽनया । सञ्ज्ञायांसमजेतिक्यप् ॥
मन्याका । स्त्री० मन्यायाम् ॥
मन्यु : । पुं० क्रुधि ॥ दैन्ये ॥ शोके ॥ यज्ञे ॥ मन्यते । मनज्ञाने । यजिमनिशुम्भिदसिजनिभ्योयुच् ॥ मृगव्यादिर्वा ॥
मन्ये । अ० वितर्के ॥
मन्वन्तरम् । न० दिव्यानांयुगानामेकसप्ततौ । किञ्चिदधिकैकसप्ततियुगात्मकेमनो : कालविशेषे ॥ एवंचतुर्युगाख्यानांसाधिकाह्येकसप्तति : । कृतत्रेतादियुक्तानांमनोरन्तरमुच्यते ॥ मनव : स्वायम्भुवादयस्तेषामन्तरमवकाश : स्थितिरितियावत् ॥ एकसप्ततिरित्यमरोक्ति : । अत्रयद्यपिगणनया०अष्टयुगेनाधिकामङ्ख्यासम्पद्यते० । यत : ० दैविकानांयुगानान्तुसहस्रंब्रह्मणोदिनम् । मन्वन्तरंतथैवैकंतस्यभागाश्चतुर्दश ॥ तत् किञ्चिदधिकादिव्ययुगानामेकसप्ततिरिति०नामविधानेसर्वज्ञनारायणेमोक्तत्वात् । तथापि०अल्पत्वादिहतथानोक्तमितिबोध्यम् । मन्वन्तरस्यसङ्ख्यातवर्षाणियथा । त्रिंश-

त्कोप्यस्तुवर्षाणांमानुषेणद्विजोत्त-
मा: । सप्तषष्टिस्तथान्यानिनियुता
न्यधिकानितु ॥ विंशतिस्तुसहस्रा-
णिकालोय: साधिकांविना । मन्व
न्तरस्यसङ्ख्यैषालिङ्गेऽस्मिन्क-
थिताद्विजा: ॥ यथाङ्का: ॥
३०६७२०००० । एवंचतुर्दशमन्व
रैर्ब्रह्मदिनंभवति ॥ ब्रह्मणोदिन
मध्येचतुर्दशमन्वन्तराणिभवन्ति-
। एकोमनुर्यावदधिकारीभवतिस
कालोमन्वन्तरसंज्ञकोभवति । तत्र
मनूनांनामानि यथा । स्वायम्भुवो
मनु: पूर्वस्ततः स्वारोचिषोमनु:
। उत्तमस्तामसश्चैवरैवतश्चाक्षुषस्त
था ॥ षडेतेमनवोऽतीताअथ
वैवस्वतोमनु: । सावर्णः पञ्चरो
च्यश्चभौत्यश्चागामिनस्त्वमी ॥ पुरा
णलक्षणे ॥ मन्वन्तरंमनुर्देवामनु
पुत्रा: सुरेश्वर: । ऋषयोंऽशाव
तारश्चहरे: षड्विधमुच्यते ॥

मन्वादि: । स्त्री० मासविशेषेषुतिथि
विशेषे ॥ अश्वयुक्शुक्लनवमी०
कार्त्तिकेद्वादशीसिता । तृतीया
चैत्रमासस्य० तथाभाद्रपदस्यच ॥
श्रावणस्याष्टमीकृष्णा पौषस्यैकाद
शीतथा । आषाढस्यापिदशमी मा
घमासस्यसप्तमी ॥ कार्त्तिकीफा
ल्गुनीचैत्री ज्यैष्ठीपञ्चदशीसिता ।
माघमासेकुहूचैवकार्त्तिकीचतथै

वच ॥ एतामन्वादय: प्रोक्तादत्त
स्याक्षयकारिका: ॥

मपष्ट: । पुं०)
मपष्टक: । पुं०) वनमुद्गे ॥
मपुष्टक: । पुं०)

मम । अ० षष्ठ्यन्तकप्रतिरूपकमव्यय
म् । ममेत्यभिमाने ॥

ममता । स्त्री० मदीयस्वाभिमाने ॥
भावेतल् ॥ ममत्वे ॥

ममतायुक्त: । त्रि० कृपणे ॥

ममत्वम् । न० ममतायाम् ॥ भावे
त्व: ॥

ममापताल: । पुं० विषये ॥ मव्य
ति । मव्यबन्धने । मव्यतेर्यलोपो
मश्चापतुट्चालङ्कृतिमव्यतेरालप्र
त्ययस्तस्यापतुट्०आगमोधातोर्यलो
पोमकारश्चान्त्यस्य ॥

मय: । पुं० दैत्यानांशिल्पिनि । मा
याविनांशिल्पिनाञ्चाचार्ये ॥ वेसरे
। अश्वतरे ॥ उष्ट्रे । करभे ॥
मीनाति० मयतेवा । मीङ्हिंसा
याम्० मयगतौवा । पचाद्यच् ॥

मयट: । पुं० तृणहर्म्ये । तृणयुक्त
हर्म्ये ॥

मया । स्त्री० चिकित्सायाम् ॥

मयु: । पुं० किन्नरे ॥ मृगे ॥ मिनो
ति । डुमिञ्प्रक्षेपणे । भृमृशीतृ
चरित्सरितनिधनिमिमस्जिभ्यउ:
इत्यु: । मीनातीत्यात्वन्तुबाहुल
कान्न ॥

मयुराज : । पुं॰ कुवेरे ॥ मयूनांराजा टच् ॥

मयुष्टक : । पुं॰ वनमुद्गे । मकुष्टके । मौठ॰इ॰भा॰ ॥ तिष्ठति । ष्ठा॰ । क॒न् । मयुष्वासौष्ठकश्च । पूर्वपदादितिषत्वम् ।

मयूख : । पुं॰ किरणे । मौख॰इ॰भा॰ ॥ ज्वालायाम् ॥ शोभायाम् ॥ दीप्तौ ॥ मिमीते । माङ्माने । माङ्ऊखोमयर्च्च ऊ॒खप्रत्ययोमया देशश्च ॥

मयूर : पुं । वर्हिणे । नीलकण्ठे । शिखावले । केकिनि । मोर॰इ॰भा॰ ॥ अस्यमांसगुणा : । यथा । मयूर : श्रोत्रनेत्राग्निमेधावर्णस्वरायुषाम् । हितोवल्योगुरुस्रोष्णोवातघ्न: शुक्रमांसद : ॥ हेमन्तकालेशिशिरेवसन्तेसेव्यंहिमायूरमुशन्तिमांसम् । उष्णोहिवर्हिर्विषभोजनेनवर्षाशरद्ग्रीष्ममुखेप्वपथ्य : ॥ एतन्मांसमेरण्डतैलभृष्टंविषतुल्यम् ॥ वर्हिचूडाख्यौषधी । खराश्वायाम् । कारव्याम् ॥ अपामार्गे ॥ मिनातिरोगम् । मीञ्हिंसायाम् । मिनातेरुरन् ॥ यद्वा । मयते । मयगतौ । खर्जादित्वादूर : ॥ मह्यांरौतिवा । अन्येभ्योपीतिड : । पृषोदरादि : ॥

मयूरक : । पुं॰ अपामार्गे ॥ मयूरे ॥ मयूरशिखायाम् ॥ न॰तुत्थाञ्जने ॥

मयूरप्रतिकृति : ॥ कन् । मयूरंकायतिवासादृश्यात् । कै॰ । आतइतिक : ॥

मयूरग्रीवकम् । न॰ तुत्थे ॥

मयूरग्रीवा । स्त्री॰ तुत्थे ॥

मयूरचटक : । पुं॰ गृहकुक्कुटे ॥

मयूरचूडम् । न॰ स्थौणेयके ॥

मयूरचूडा । स्त्री॰ मयूरशिखायाम् ॥

मयूरजङ्घ : । पुं॰ श्योनाके ॥

मयूरतुत्थम् । न॰ तुत्थे ॥

मयूरपदकम् । न॰ स्तनादौनखाघाते ॥

मयूरविदला । स्त्री॰ अम्बष्ठायाम् ॥

मयूरशिखा । स्त्री॰ वर्हिचूडायाम् । शिखिन्याम् । शिखावलाख्यमपि ॥ मयूराख्याशिखाप्रोक्तासदस्सङ्घ्रिमेहच्छदा । नीलकण्ठशिखालघ्वीपित्तश्लेष्मातिसारजित् ॥

मयूरका । स्त्री॰ अम्बष्ठायाम् ॥

मयूरी । स्त्री॰ मयूरस्त्रीजातौ । मोरनी॰इतिभाषा ॥

मरक : । पुं॰ मार्याम् । मारके । मारी॰इतिभाषाप्रसिद्धे मरणे ॥ तत्प्रकारश्चादियथा । यावन्मार्तण्डसूनुर्गविधनुषिभवेमन्मथे वास्तिनार्यांतावद्दृर्भिक्षपीडाभवतिचमरकंसंशयंयांतिलोका : । काकाकारातथोर्वीमनुजभयकरीपुष्करावैश्च भीमे : शून्यग्रामाभवेयुर्नृपतिरहिताभूरिकङ्कालमाला ॥ वक्रंकरो

तिरविजोधरणीसुतोवामूलर्चंहस्त-मघरेवतिमैत्रर्भषु । क्षचोपभङ्गप तनानिचसैनिकानांसर्वचलोकम रणंजलधौतदेश : ॥ (०#०) मांसास्थीनिसमादायश्मशानाद्गृह वायसा : । श्वाशृगालोथवामध्ये पुरस्यप्रविशन्तिचेत् ॥ विकिर न्तिगृहादौचश्मशानंसामहीभवेत् । चौरैणहन्यतेलोक : परचक्रस मागम : ॥ सङ्ग्रामश्चमहाघोरो दुर्भिक्षंमरकंतथा । अद्भुतानि प्रसूयन्ते तस्यदेशस्यविद्रव : ॥ दे वीमाहात्म्यपाठेनभैरवस्यस्तवेनच । अत्रशान्तिर्भवेन्नूनंतुलस्याविष्णु पूजनात् ॥

मरकतम् । न० हरिद्वर्णमणिवि-शेषे गारुत्मते । अश्मगर्भे- । हरिन्मणौ । पन्ना० इ० सा धारणलोकभाषाप्रसिद्धे ॥ अस्य लक्षणंयथा ॥ स्वच्छस्वच्छायंस्नि ग्धंगात्रस्वमार्दवसमेतम् । अव्य ङ्गंबहुरङ्गंशृंगारीमरकतंशुभंविभृ यात् ॥ कुलक्षणंयथा । शर्करि लकलिलरूक्षंमलिनंलघुहीनकान्ति कल्माषम् । त्रासयुतंविकृताङ्गं मरकतममरोपिनोपभुञ्जीत ॥ प रीक्षादिकन्त्वन्यत्रद्रष्टव्यम् ॥ म रकंतरन्त्यमेन । तृ० । अ-न्यैक्षपीतिङ : ॥

मरकतपत्रिका । स्त्री०)

मरकतपत्री । स्त्री० पाच्याम् ॥

मरकम् । न० मरकतमणौ ॥

मरणम् । न० वत्सनाभविषे ॥ प-ञ्चतायाम् । कालधर्मे । दृष्टा न्ते । निधने । मृत्यौ ॥ मर णंचेच्छयाकामंदु : खितोपिनवां छति । रोगग्रस्तोपिदीनोपिन-मुमूर्षतिकश्चनेतिभागवतम् ॥ अ-पिच । मरणन्त्वृषिभि : प्रोक्तंसङ्ग रेमङ्गलास्पदम् । यत्तत्समान बलयोर्योधयोर्युध्यतो : क्षितिति ॥ अनुष्ठानासमर्थस्यवानप्रस्थस्यजीर्य त : । भृग्वग्निजलसम्पातैर्मरणा न्तुविधीयते ॥ न्यायमतेन० वि जातीयात्ममन : संयोगध्वंसे ॥ उपात्तानांपूर्वासांनिकायविशिष्टा-नांदेहेन्द्रियमनोबुद्ध्यहङ्कारबुद्धिवेद नानांपरित्यागे ॥ नत्वात्मनोपि नाश : तस्यकूटत्वात् ॥ मरणं-प्राणविच्छेदोनतुनाश : सतोम त : । मृङ्प्राणत्यागइत्युक्तंस्व यंनष्ट : कथंत्यजेत् ॥ मृङोल्युट् ॥ लग्नाष्टमभवने ।

मरत : । पुं० मरणे । म्रियते। मृङ्प्राणत्यागे । भृमृदृशियजिप र्विपच्यमितमिनमिहर्यिभ्योऽतच् ॥

मरन्द : । पुं०)

मरन्दक : पुं०) मकरन्दे ॥

मरहट्टा । पुं० मात्रावृत्तप्रभेदे ॥ यथा । आदौकुरुषट्कलऽमचतुष्कलप श्चानन्दमितोपि०दशवसुकादश भवतिवशमधिकशुभामवलोपि । विंशतिनवसङ्ख्यंभणितसुमुख्यंन न्दितगुणगणकोटिमरहट्टावृत्तंकि लजयकृतृतेकृतरिपुविनतकरोटि ॥ यथा । अभिमतधनदातासिद्धि विधाताजगदन्तरगतशील०दुरितद्रु मदाहीविश्वविगाहीकल्पचयकृत लील०भुवनचयवंदितहरशिरसिस्थि रवास०दहतुतवहपापंदेहिदुरापंव मुहततिमिरविलास ॥

मराकालो । स्त्री० वृश्चिकाल्याम् ॥

मराल : । पुं० राजहंसे ॥ कारण्डवे ॥ कज्जले ॥ वारिवाहे ॥ तुरङ्गमे ॥ दाडिमीविपिने ॥ त्रि० खले ॥ त्रि० मसृणे ॥

मरालक : । पुं० कलहंसे ॥

मरिचम् । न० कोलके । कृष्णे । ऊषणे । धर्म्मपत्तने । कालीमिरच० इतिभाषा० ॥ मरिचंकटुकं तीक्ष्णंदीपनंकफवातजित् । उष्णं पित्तहरंरूक्षंश्वासशूलकृमीन्हरेत्॥ तदार्द्रंमधुरंपाकेनात्युष्णंकटुकंगु रु । किञ्चित्तीक्ष्णगुणंश्लेष्मप्रसे किस्यादपित्तलम् ॥ म्रियतेविषम नेन । मृङ्प्राणत्यागे । वाहुलका दिच : ॥ कक्कोले । पुं० मरुवक वृक्षे ॥

मरिचपत्रक : । पुं० अजकर्णे । मा लतरो : प्रभेदे ॥

मरिमा । पुं० मृत्यौ ॥ म्रियते । मृङ्० । जनिमृङ्भ्यामिमनिच् ॥

मरिष्यमाण : । त्रि० आसन्नमरणे ॥

मरीचम् । न० वेल्लजे । मरिचे । कृष्ण मरिच० इ० भा० ॥ म्रियतेविष मनेन । मृङ्० । वाहुलकादीच: ॥

मरीचि : । पुं० ब्रह्मणोज्येष्ठमानस पुत्रे० मुनिविशेषे ॥ प्रजापतौ ॥ मरुतांमध्येभगवद्विभूतौ ॥ पुं० स्त्री० चन्द्रसूर्ययो : किरणे । गभ स्तौ ॥ षट्त्रसरेणुपरिमाणे० इति वैद्या : । म्रियतेतमोऽस्मिन् । मृ कणिभ्यामीचि : ॥ त्रि० कृपणे ॥

मरीचिका । स्त्री० मृगतृष्णायाम् ॥ ग्रीष्मे मरुदेशसिकतादावर्ककरा: प्र तिफलिता : दूरस्थानांजलत्वेना- भांति० तद्वाचिकामृगतृष्णिकेति० टीकाकार : ॥ मरीचिरिव । इवे- प्रतिकृताविति कन् ॥

मरीचिप : । पुं० तपोविशेषाल्लब्धे- तिसंज्ञे तापसान्तरे ॥ चद्रिकापा यिनि ॥

मरु : । पुं० गिरौ । पर्वते ॥ धन्व- नि । दशेरके । निरुदकदेशे । मा रवाड० इ० भाषा ॥ गुर्जरात्पू र्वभागेतुद्वारिकातोहिदक्षिणे । म

रुदेशोमश्दशानिउष्ट्रात्पत्तिपरायणा: ।। स्त्रियन्तेप्राणिनोऽत्र । मृङ्० । भृमृशीत्यु : ॥ मरुवकवत्त्व ।। सूर्यवंशीयभाविनृपविशेषे ॥

मरुक : । पुं० मृगविशेषे ॥ मयूरे ॥

मरुकान्तारम् । न० रामबाणेनशोषितेदेशविशेषे ॥ आफ्रिका० इ० इङ्गभा० ॥

मरुज : । पुं० नखीनामगन्धद्रव्ये । व्याघ्रनखाख्ये ॥ त्रि० मरुदेशजाते ॥

मरुजा । स्त्री० मृगेर्वारी ॥

मरुटा । स्त्री०)

मरुण्डा । स्त्री०)उच्चललाटायामस्त्रियाम् ॥

मरुत् । पुं० समीरे । वायौ ॥ म्रियंतेऽनेन० इर्थे न० विनावा । मृङ्० । मृग्रोरुति : ॥ देवे । सुरे ॥ सप्तसप्तकेगणे ॥ मरुवके । न० ग्रन्थिपर्णे ॥ स्त्री० पृक्कायाम् ॥ मरुदग्निप्रदोष्टद्यस्तिक्तोष्णा : पित्तलोलघु : । वृश्चिकादिविषघ्न प्रवातकुष्ठकृमिप्रणुत् ॥

मरुत : । पुं० वायौ ॥ अव्युत्पन्नोयम् । मरुत : स्पर्शन : प्राणइतिविक्रमादित्यादिकोषात् । कोयंवातिसदाक्षिणात्यमरुतइतिकविराज : ॥ घण्टापाटलिवृक्षे ॥

मरुत्कर : । पुं० राजमाषे ॥

मरुत्त : । त्रि० वायुविशिष्टे । मरुत : सन्त्यत्र । तप्पर्वमरुद्भ्यामितितप् ॥ चन्द्रवंशीयनृपविशेषे ॥

मरुत्तक : । पुं० मरुवके ॥

मरुत्पथ : । पुं० आकाशे ॥

मरुत्पुत्र : । पुं० हनुमति ॥ भीमसेने ॥ मरुत : वायो : पुत्र : ॥

मरुत्प्लव : । पुं० कण्ठीरवे । सिंहे ॥

मरुत्फलम् । न० घनोपले ॥

मरुत्वान् । पुं० इन्द्रे । शचीपतौ ॥ मरुतोदेवता : सन्त्यस्य । मतुप् । झयइतिवत्वम् । तसौमत्वर्थइतिभत्वाज्जश्त्वाभाव : ॥

मरुत्वतीयम् । न० मरुत्वत्वे हविषि ॥ मरुत्वान्देवतास्य । द्यावापृथिवीशुनासीरमरुत्वदग्नीषोमवास्तोष्पति-गृहमेधाच्छचेति० छ० :॥

मरुत्वत्यम् । न० मरुत्वतीये० हविषि ॥ मरुत्वान्देवतास्य । द्यावापृथिवीत्यत्रस्यचकारात्०यत् ॥

मरुत्सख : । पुं० इन्द्रे ॥ अग्नौ ॥

मरुदान्दोल : । पुं० धविके ॥

मरुदिष्ट : । पुं० गुग्गुलौ ॥

मरुद्रथ : । पुं० आवहप्रवाहादिवायुसमूहे ॥

मरुद्रुमम् । न० वाततूले । ग्रीष्मप्रासे । बुढियाकोसूत० इ० भा० ॥

मरुद्भवा । स्त्री० ताम्रमूलाक्षुपे । खिराइ इ० मौ० दे० भा० ॥

मरुद्रथः। पुं॰ अश्वे। देवरथे॥

मरुद्रुमः। पुं॰ विट्खदिरे। अरिमेदे॥

मरुद्वर्त्म। न॰ आकाशे॥

मरुद्वाहः। पुं॰ धूमे॥ ~ह्नौ॥

मरुद्विपः। पुं॰ उष्ट्रे॥

मरुन्माला स्त्री॰ पृक्कायाम्॥ मरुद्भिर्मल्यते। मलधारणे। घञ्॥

मरुप्रियः। पुं॰ उष्ट्रे॥ मरुर्देशविशेषः प्रियोऽस्य॥

मरुभूः। स्त्री॰ दशेरवीमारवाड॰-इ॰ प्र॰॥ निर्जलदेशे॥

मरुभूरुहः। पुं॰ करीरवृक्षे॥

मरुलः। पुं॰ कारण्डवपक्षिणि॥

मरुला। स्त्री॰ केरलदेशप्रसिद्धायां नद्याम्॥

मरुवः। पुं॰ मरुवके॥

मरुवकः। पुं॰ समीरणे। प्रस्थपुष्पे। फणिज्झके मरुवा॰ इ॰ भा॰-प्र॰पुष्पे॥ पिण्डीतके। श्वसने। करहाटके। मदनद्रुमे। मयनफल इ॰ भाषा॥ मरुं वाति। वा॰। क्वनुशिल्पिसंज्ञयोः॥ व्याघ्रे॥ राहौ॥ खरपत्रे। नागदौना॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ क्षुपविशेषे॥ चि॰ भयानके॥

मरुसम्भवम्। न॰ चाणक्यमूलके॥

मरुसम्भवा। स्त्री॰ महेन्द्रवारुण्याम्॥ क्षुद्रदुरालभायाम्॥

मरुस्था। स्त्री॰ क्षुद्रदुरालभायाम्॥

मरूकः। पुं॰ मृगविशेषे॥ मयूरे॥ मर्त्ये॥ मारयति॰ म्रियतेवा। मृ-ङ्॰। मृकणिभ्यामूकोकणाविव्य॰कः॥

मरूद्भवा। स्त्री॰ कार्पास्याम्॥ यवासे। क्षुद्रखदिरे॥

मरोलिः। पुं॰ मकरे। असितदंष्ट्रके। मगर॰ इ॰ भा॰ प्र॰ यादसि॥

मरोलिकः। पुं॰ मकरे॥

मर्कः। पुं॰ देहे। शरीरे॥ बानरे॥ वायौ॥ मर्चति॰ मर्चयतिवा। मर्चिः सौत्रोधातुरितिवहवः। मर्चशब्दे॰ चौरादिकइति॰ मित्रो स्यात्सूचेकैयटः। इणभीकापाशल्यतिमर्चिभ्यः कन्। नचैवंणिलोपस्यानिवद्भावात्॰ कुत्वंनस्यादितिवाच्यम्॰ पूर्वत्रासिद्धे तदभावात्॥

मर्ककः। पुं॰ गलेगण्डखगे। हाडगिल॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰॥

मर्कटः। पुं॰ वानरे। लूतायाम्। ऊर्णनाभे॥ सीकरणान्तरे॥ गलेगण्डे। हाडगिल॰ इ॰ भा॰ प्र॰ खगे॥ मर्कति। मर्कः सौत्रोधातुर्गहणे। शकादिभ्योऽटन्॥ स्थावरविषभेदे॥

मर्कटकः। पुं॰ शस्यप्रभेदे॥ वानरे॥ लूतायाम्॥ मत्स्यविशेषे॥ दैत्यवि

शेषे ॥ संज्ञायांकन् ॥
मर्कटतिन्दुक : । पुं० कुपीलौ ।
मर्कटपिप्पली । स्त्री० अपामार्गे ॥
मर्कटप्रिय : । पुं० क्षीरवृक्षे ॥
मर्कटवास : । पुं० आशावस्थे ॥ लूतातन्तौ । मकडीकाजाल० इ० भा० ॥
मर्कटशीर्षम् । न० हिङ्गुले ॥
मर्कटास्यम् । न० ताम्रे ॥ वानरमुखे ॥ पुं० म्लेच्छविशेषे ॥ त्रि० वानरमुखसदृशमुखविशिष्टे ॥
मर्कटी । स्त्री० करञ्जप्रभेदे । मकडाकरेंजुवा० इ० भा० ॥ शूकशिम्ब्याम् ॥ मर्कटीवविविधचेष्टाहेतुत्त्वात् । अजमोदायाम् ॥ अपामार्गे ॥ वानर्याम् ॥ गौरादित्त्वान्ङीष् ॥
मर्कटेन्दु : । पुं० काकतिन्दुके ॥
मर्कर : । पुं० भृङ्गराजे ॥
मर्करा । स्त्री० निष्फलायाम् ॥ दर्य्याम् ॥ सुरङ्गायाम् ॥ भाण्डे ॥
मर्ज्जू : । पुं० धावके । रजके ॥ पीठमर्द्दे । स्त्री० शुद्धौ । मार्ष्टि । मृजूशुद्धौ । मृजेर्गुणश्चत्त्यू : ॥ मार्जनंवा ॥
मर्त्त : । पुं० मर्त्यलोके ॥ मानुषे ॥ म्रियन्तेऽत्र । मृङ्० । हसिमृग्रिण्वामिदमिलूपूधूर्विभ्यस्तन्नितितन् ।
मर्त्य : । पुं० मनुष्ये ॥ म्रियते । मृङ्० । हसिमृग्रिणितितन् । ततः स्वार्थेयत् । प्राक्प्रबोधात्० सर्वोऽपिमर्त्य : ॥ मध्यलोके ॥ म्रियन्तेऽत्रेतिमर्त्य : । हसिमृग्रिणिति० मृङ्धातोस्तन्० मर्त्त : । ततोनवसूरमर्त्तयविष्टेभ्यः स्वार्थेयत् ॥ मर्त्तेभवोवा । दिगादेराकृतिगणत्त्वाद्यत् ॥
मर्त्यमुख : । पुं० यक्षे ॥
मर्त्त्या । स्त्री० मानुषस्त्रियाम् ॥
मर्त्येन्द्रा । स्त्री० मातरि ॥ अभ्निदमन्याम् ॥ राजमातरि ॥
मर्द्दनम् । न० अङ्गस्यमर्द्दने । पादमर्द्दनादौ । संवाहने ॥ मृदक्षोदे । ल्युट् । कदने ॥ चूर्णने० । त्रि० मर्दयितरि ॥ मर्दयति । मृदक्षोदे० मृदमर्दनेवा । हेतुमणिजन्तात्कर्त्तरिल्युट् । बहुलमन्यत्रापीतियुज्या ॥
मर्द्दल : । पुं० वाद्यप्रभेदे ॥ मर्दलो मादल इति० नेपालेख्यातो० मृदङ्गसजातीयः ॥ मर्दमुपमर्दंलाति० । ला० । आतङ्गतिक : ॥
मर्द्दित : । त्रि० चूर्णिते ॥ ग्रथिते ॥
मर्द्दिता । त्रि० मर्द्दिनि ॥
मर्द्दी । त्रि० मर्द्दितरि ॥
मर्म्मकील : । पुं० भर्त्तरि ॥
मर्म्मज्ञ : । त्रि० मर्मविदि । तत्त्वज्ञे ॥
मर्म्म । न० स्वरूपे । तत्त्वे ॥ यथा ।

मृगयानविगीयतैनृपैरपिधर्मागममर्म्मपारगैः। स्मरसुन्दरमांयदूत्वजस्तबधर्मः सदयोदयोज्ज्वलाः॥ सन्धिस्थाने॥ जीवस्थाने॥ परदेवेगांबरलीनपाचद्गौतकस्यचित्। नसंवसितसूतकेचनकंवेममर्मणिस्पृशेत्॥ अरुषि॥

मर्म्मरः। पुं॰ वस्त्रविशेषे॥ शुष्कपर्णध्वनौ॥ वस्त्रपर्णानांस्वनिते। मरमरमरडमरड॰ इतिभाषा॥ मर्मरांति। रा॰ कः॥ अनुकरणशब्दोवा॥

मर्म्मरी। स्त्री॰ पीतदारुणि॥

मर्म्मरीकः। त्रि॰ दीनजने॥ म्रियते। मृङ्॰। पर्फरीकादिस्वादीकन्॰धातोर्द्वित्वंरुकचाभ्यासस्य॥

मर्म्मवित्। पुं॰ मर्म्मज्ञे। कार्पटिके॥

मर्म्मवेदी। पुं॰ मर्मविदि॥

मर्म्मस्पृक्। त्रि॰ मर्मपीडके। अरुन्तुदे॥ मर्म्मस्पृशति। स्पृशउपतापे। स्पृशोऽनुदकइति॰ क्विन्॥

मर्म्माविन्द्। त्रि॰ सन्धिस्थानवेधकर्त्तरि॥ मर्म्मज्ञे॥ मर्म्माणिविध्यति। व्यधताडने। क्विप्। ग्रहिज्येतिसम्प्रसारणम्। नहिवृतीतिदीर्घः॥

मर्म्मिकः। त्रि॰ मर्मज्ञे॥

मर्म्मुरः। पुं॰ तुषानले॥

मर्य्यः। पुं॰ मरणधर्म्मणि। मनुष्ये॥

मर्य्या। स्त्री॰ सीमायाम्॥

मर्य्यादा। स्त्री॰ सीमनि। अवधौ। तेनविनेत्यर्थे॥ स्थितौ। धारणायाम्। सत्पथस्थितौ॥ अनुल्लङ्घनीयायांव्यवस्थायाम्॥ स्थित्यनतिक्रमे॥ कुलभूमौ॥ मर्येतिसीमार्थेऽव्ययम्। तत्रदीयते। डुदाञ्॰। आतश्चोपसर्गेङ्स्यङ्॥

मर्षः। पुं॰ क्षान्तौ॥ मर्षणम्। मृषतितितिक्षायाम्॥ घञ्॥

मर्षणम्। न॰ अपराधेसत्यपिकोपानाविष्करणे। क्षमायाम्। मृष॰ भावेल्युट्॥

मर्षितः। त्रि॰ क्षान्तियुक्ते॥ मृषेः कर्त्तरिक्तः। भावेक्तेक्लीवम्॥

मर्षितवान्। त्रि॰ क्षान्ते॥ मृषेः कर्त्तरिक्तवतुः॥

मर्षी। त्रि॰ क्षमाशीले॥

मलः। पुं॰ न॰ पापे। किल्बिषे॥ विशि। विष्ठायाम्। यथा। मलायत्तंबलंपुंसांशुक्रायत्तन्तुजीवनम्। तस्माद्यत्ने नतंरक्षत्यक्ष्मिणोमलरेतसोइति॥ किट्टे। मणडूरादौ॥ स्वेदादौ॥ वसाशुक्रमसृङ्मज्जामूत्रविट्कर्णविण्नखाः। श्लेष्माश्रुदूषिकास्वेदोद्वादशैतेनृणांमलाः॥ वातादिषु। यथा। शरीरदूषणाद्दो

षामलिनीकरणान्मला : । धारणा द्धातवस्तेएव वातपित्तकफास्त्रय: ॥ सर्वेषामेवरोगाणांनिदानंकुपिता-मला : । तत्प्रकोपस्यतुप्रोक्तं विविधाहितसेवनम् । हरेद्वसन्तेश्लेष्माणं पित्तं शरदिनिर्हरेत् वर्षासुशमये द्वायुंप्राग्विकारसमुच्छ्रयात् ॥ अत्र-विशेषमाहमाधव : कफपित्तानिला : पूर्वमध्यान्तेषुव्यवस्थिता : । देहाहोरात्रिवयसांसन्धिष्वपिकफानिलाविति ॥ अस्यार्थ : । कफपित्तानिला : देहाहोरात्रिवयसांपूर्वमध्यान्तेषुयथासंख्यंव्यवस्थिता : । देहस्यपूर्वभागेशिरआरभ्यवक्षोन्ते-कफोव्यवस्थित : । मध्येआमाशय-मारभ्यनाभ्यन्तेपित्तंव्यवस्थितम् । अन्तेनाभ्यधोभागेवायुर्व्यवस्थित: । शिरोमूलत्वात्देहस्येवपूर्वादिकल्पना । अह्नस्त्रिधाविभक्तस्यपूर्व-भागेकफोमध्येपित्तमन्तेवायु : । एवंरात्रेरपिवयसोपिपूर्वभागेबाल्यावस्थायांश्लेष्मामध्येतरुणावस्थायां-पित्तम्अन्तेवृद्धावस्थायांवायु : । सन्धिष्विति । देहाहोरात्रिवयसा-मित्यत्र । तत्रदेहस्यपूर्वभागमध्य-भागयो : सन्धौकफोव्यवस्थित: मध्यभागान्त्यभागयो : सन्धौपक्वाशयाख्योवायु : एतच्चयथासङ्ख्यमित्यतोलभ्यते । अह : सन्धौराल्या-

साकमह : सन्धि : प्रात : सञ्ज्ञकस्तस्मिन्कफ : । अह्नासाकंरात्रे : सन्धि : सायंतस्मिन्वात : । वय: सन्धौबाल्यतारुण्ययो: सन्धौश्लेष्मा तारुण्यवृद्धत्वयो : सन्धौवायुरिति ॥ मृज्यतेऽसौ । मृजूशुद्धौ । मृजेष्टिलोपश्चेतिकल : ॥ मलयति । मल सत्कृतौ॰ अद्न्त : । मलतेवा । मलधारणे । पचाद्यच् ॥ कर्पूरे ॥ त्रि॰ कृपणे । कदर्य्ये ॥

मलघ्न : । पुं॰ शाल्मलीकन्दे ॥ त्रि॰ मलनाशके ॥

मलघ्नी । स्त्री॰ नागदमन्याम् ॥

मलजम् । न॰ पूये ॥ त्रि॰ मलोद्भवे ॥

मलदूषित : । त्रि॰ मलिने ॥ मलेनदूषित : । कर्तृकरणेइतिसमास: ॥

मलद्रावी । पुं॰ जयपाले ॥

मलधी: । पुं॰ कामिनि ॥

मलन : । पुं॰ पटवासे । अंशुकालये ॥ न॰ मर्द्दने । पीडना॰ मलना॰ चु॰ भा॰ ॥

मलपू : । स्त्री॰ काकोदुम्बरिकाया-म् ॥ मलयूस्तम्भकृत्तिक्ताशीतला तुवराजयेत् । कफपित्तव्रणश्वित्रकुष्ठपाण्डर्शकामला : ॥ मलात्पापात् । पुनाति । पूञ्पवने । क्विप् ॥

मलभुक् । पुं॰ काके ॥

मलभेदिनी । स्त्री॰ कटुकायाम् ॥

मलमास : । पुं॰ अधिमासे । मलि

न्तुचे । यस्मिन् मासिनसङ्क्रान्तिः सङ्क्रान्तिद्वयमेव॰। गमलमासः सविज्ञेयोमासस्त्रिंशत्तमोभवेत् ॥ गर्गस्तु । अमावास्याद्वयंयत्ररविसङ्क्रान्तिवर्जितम । मलमासः सविज्ञेयोमासः शुद्धाश्चउत्तरः॥ तथाचब्रह्मसिद्धान्ते । चान्द्रोमासोह्यसङ्क्रान्तोमलमासः प्रकीर्त्तितः ॥ सत्यव्रतस्तु । राशिद्वयंयत्र मासिसङ्क्रमेतद्दिवाकरः । नाधिमासोभवेदेवमलमासस्तुकेवलम् ॥ एकत्रमासद्वितयंयदिस्याद्वर्षेऽधिकंतत्रपरोऽधिमासः । त्रयोदशन्तु श्रुतिराहमासंचतुर्द्दशंक्वापिनचास्तिदृष्टम् ॥ अयंमासश्चान्द्रएवनसौरः । अस्तित्रयोदशोमासः सचश्रुत्यानिगद्यते । असौचान्द्रोनसौरःस्यान्नास्तिसौरस्त्रयोदशः ॥

मलमासत्त्वम् । न॰ रविसङ्क्रान्त्यभावविशिष्टचान्द्रमासत्वे ।

मलय : । पुं॰ ऋष्यमूकप्रदेशान्तरे स्वनामाख्यप्रसिद्धेऽद्रिविशेषे । भाषा ठे । दक्षिणाचले । चन्दनाद्रौ ॥ कृतमालाताम्रपर्णीप्रमुखामलयोद्भवाः ॥ शैलाङ्गे ॥ देशविशेषे । मलैवार॰ इ॰भा॰ ॥ आरामे । नन्दनवने ॥ अष्टादशोपद्वीपान्तर्गतद्वीपविशेषे ॥ मलते । मलधारणे । वल्लिमलितनिभ्य : कयन् ॥

ऋषभदेवस्यपद्मर्मेपुत्रे ।

मलयगन्धिनी । स्त्री॰ उमायाः सखीविशेषे ॥

मलयज : । पुं॰ राहुग्रहे ॥ पुं॰न॰- चन्दने ॥ मलयेजात : । सप्तम्यांजनेड : ॥

मलया । स्त्री॰ त्रिवृतायामोषधौ ॥

मलयाचल : । पुं॰ सह्याद्रिसमीपस्थे॰ शैलविशेषे । दक्षिणाचले ॥ सतांनिसेव्योऽस्तिमवान् भोगिनांमलयाचल : ॥

मलयानिल : । पुं॰ वासन्ते । वसन्तकालिकवायौ ॥

मलयाल : । पुं॰ देशविशेषे ॥ यथा । सुराम्बिकांसमारभ्यमलयाद्यन्तगंशिवे । मलयालाभिधोदेशोमन्त्रसिद्धिप्रदर्शक : ॥

मलयू : । स्त्री॰ मलय्वाम् । काकोदुम्बरिकायाम् ॥ मलंयवति । युज् गुप्सायाम् । क्विप् । बाहुलकाद्दीर्घ : ॥ यद्वा । मलते । मलधारणे । बाहुलकाद्य् : ॥

मलयोद्भवम् । न॰ चन्दने ॥

मलवर्त्म । न॰ गुदे ॥

मलविलासिनी । स्त्री॰शङ्खपुष्प्याम् ॥

मलहन्ता । पुं॰ शाल्मलीकन्दे ॥

मला । स्त्री॰ भूम्यामलक्याम ॥

मलाका । स्त्री॰ दूत्याम् ॥ कामिन्या

म् ॥ हस्तिन्याम् ॥

मलापकर्षणम् । न० पापमोचने ॥ मलस्यदूरीकरणे ॥

मलापहा । स्त्री० नदीविशेषे ॥ यथा। मलापहाभीमरथीचघट्टगायथाचक्र व्यावलसाम्यगागुणैः। मलापहा घट्टगयोस्तथापिपथ्यंलघुस्वादुतरं-सुकाग्निदम् ॥

मलावहम् । न० मलिनीकरणे । पापविशेषे । यथा । कृमिकीटवयोव स्यानद्यानुगतभोजनम् । फलेध: कुसुमस्तेयमधैर्यंञ्चमलावहम् ॥

मलारि: । पुं० सर्वक्षारे । साबन० इ० भा० ॥

मलिनम् । न० दोषे ॥ टङ्कणे । घोले ॥ त्रि० मलयुक्तवस्तुनि । मलीमसे । कच्चरे । मलदूषिते ॥ यथा । यथाभवतिबालानांगगनं मलिनंमलै: । तथाभवत्यबुद्धाना मात्मापिमलिनीमलैरिति ॥ मलैः क्लेशकर्मफलैरात्मा । चन्यचम लैर्घनरजोधूमादिभिराकाशवृत्त्यर्थः ॥ नित्यनैमित्तिकक्रियाख्या गिनि ॥ कृष्णे ॥ दूषिते ॥ मलोऽस्यास्ति।ज्योत्स्नातमिस्रेतिसाधुः ॥ वदा । मलते । मल० । वरु लमन्यत्रापीतीनच् ॥

मलिनमुख : । पुं० वह्नौ ॥ गोलाङ्गूले० मृगी ॥ प्रेते ॥ त्रि० क्रूरे । खले ॥

मलिनात्मा । पुं० कृष्णदेहे ॥ दुष्टचित्ते ॥ नपरिचयोमलिनात्मनां प्रधानम् ॥

मलिनाम्बु । न० मस्याम् ॥

मलिनास्य: । त्रि० खले ॥

मलिनिमा । पुं० कृष्णत्वे ॥ मलिनत्वे ॥ मलिनस्यभाव: । इमनिच् ॥

मलिनी । स्त्री० रजस्वलायांनार्याम् । ऋतुमत्याम् ॥ मलोऽस्त्यस्या: । अतइनिठनौ ।

मलिनीकरणम् । न० मलावहे ॥

मलिम्लुच: । पुं० मलमासे ॥ यथा । तमतिक्रम्यतुरवियंदागच्छेत् कथञ्चन । आद्योमलिम्लुचोज्ञेयो द्वितीय: प्रकृत: स्मृत: ॥ यदा दर्शान्तमासमतिक्रम्यतत्पूर्वमासा न्त्यक्षणवृत्तिराशिस्थ: सन्सूर्योऽतिवाह्यगच्छेत् मासान्तरे राश्यन्त रसंयोगंगच्छेत्० तदाद्योऽतिक्रान्तमासोमलिम्लुचोज्ञेय:।मलो सन्म्लोचति० गच्छतीति० मलिम्लुच: । द्वितीयस्तुप्रकृत: शुद्ध: कर्मार्हत्वात् ॥ चौरे ॥ ज्वलने ॥ वाते ॥ मध्यते । मल० । कुच् । मलिंधृतंम्लोचति । म्लुच स्तेये । मूलविभुजादित्वात्क: ॥

मलिष्ठा । स्त्री० ऋतुमत्यांनार्याम् ॥

मलीमस : । पुं॰ पुष्पकासीसे ॥ लौहे ॥ मलिने ॥ मलोऽस्यास्ति । ज्योत्स्नातमिस्रेतिसाधुः ॥

मलूक : । पुं॰ कृमिविशेषे ॥

मल्ल : । पुं॰ पात्रे ॥ कपोले ॥ मत्स्यभेदे ॥ बलीयसि ॥ झल्ले । निच्छिवौ । बाहुयोधिनि॰ मल्लितिमाख्याप्रसिद्धे ॥ अयञ्चव्रात्यात् क्षत्रियात्सवर्णायांजातः । यथा मनुः । झल्लोमल्लश्चराजन्याद्व्रात्या न्निच्छिविरेवच । नटश्चकरणश्चैव खसोद्रविडएवच ॥ इति ॥ देशविशेषे ॥ यथा । दशार्णानवराष्ट्रञ्चमल्ला : शाल्वा : युगन्धरा : । इति । विराटपर्वणि १ अध्याय : ॥ वर्णसङ्करजातिविशेषे । माला॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्रसिद्धे ॥ अयञ्च॰ लेटात्तीवरकन्यायांजात : । इ॰ ब्र॰ वै॰ पु॰ ॥ तन्त्रवाय्यांकुन्दकाराज्जात : । इ॰ प॰ पु॰ ॥ नियुद्धकुशलोमल्ल स्तद्वृत्तिस्तपरायण : ॥

मल्लक : । पुं॰ दन्ते ॥ पुं॰ स्त्री॰ दपाधारे ॥ कौशिकायाम् । नारिकेलफलनिर्म्मितेचषके । नरेली॰ इ॰ भा॰ ॥ मल्लते मल्लधारणे । गवुल् ॥

मल्लतूर्य्यम् । न॰ वाद्यविशेषे । महासमे ।

मल्लनाग : । पुं॰ ऐरावते ॥ वात्स्यायनमुनौ ॥ कामशास्त्रविशेषे ॥ लेखहारे ॥

मल्लभू : । स्त्री॰ मल्लभूमौ ॥

मल्लभूमि : । स्त्री॰ रङ्गभूमौ । अखवाटे । अखाडा॰ इ॰ भा॰ ॥ देशविशेषे ॥

मल्लयात्रा । स्त्री॰ माल्लव्याम् । मल्लानांयुद्धार्थंप्रयाणे ॥

मल्लयुद्धम् । न॰ नियुद्धे । बाहुयुद्धे । मल्लानांसङ्ग्रामे ॥

मल्ला । स्त्री॰ नार्य्याम् ॥ पत्रवल्ल्याम् ॥ मल्लिकायाम् ॥

मल्लार : । पुं॰ षड्रागाणांमध्येद्वितीयरागे ॥ मेघमल्लाररागस्यगानंवर्षासुसर्वदा ॥

मल्लारी । स्त्री॰ वसन्तरागस्यरागिण्याम् ॥ यथा । आन्दोलिताचदेशाख्या लोलाप्रथममञ्जरी । मल्लारीचेतिरागिण्योवसन्तस्यसदानुगा : ॥ मेघरागस्यरागिण्याम् ।

मल्लि : । पुं॰ दृक्षादिविशेषे ॥ स्त्री॰ मल्लिकायाम् ॥ मल्लते । मल्ल॰ । सर्वधातुभ्यइन् ॥

मल्लिक : । पुं॰ मलिनचञ्चुचरणयुक्तेहंसविशेषे । किञ्चिद्धूम्रवर्णैश्चञ्चुचरणैरुपलक्षितहंसप्रभेदे ॥ मल्लते । मल्ल॰ । इन् । स्वार्थेक : ॥

मल्लिका । स्त्री॰ तृणशून्ये । भूपद्याम् ।

। शतभीरी । वेल्लि॰ वेला॰ वेली॰ इ॰ प्र॰ पुष्पवृक्षे ॥ मल्लतेगन्धं॰ मल्यतेवा । मल्ल॰ । सर्वधातुभ्यइन् । बाङ्गीष् । स्वार्थेकन् । ह्रस्व : । टाप् ॥ मल्लिकोष्णालघुश्च्याति वातकटुकाहरेत् । वातपित्तास्रदृग्व्याधिकुष्ठारुचिविषव्रणान् ॥ मीनविशेषे ॥ मृत्पात्रविशेषे ॥ पानपात्रे ॥ सर्वेष्वान्तर्गतवृत्तविशेषे ॥ यथा । अशेषगुणाधिकशोभनशोभन सौरभयुद्ववविशुद्धयगते॰ विधिविधिविधेहिविवेकनिधेहिपुरोजगणानिह सगलगौसुमते । विशोभियशोभिरुपेतितवेतिविनिर्मितमल्लिकयैशरते॰ निधेहिनिधेहिमुदंहृदयेसदये यशमम्मधराधिपते ॥ वर्णवृत्तान्तरे ॥ यथा । हारशङ्खक्रमेणमण्डिताष्टवर्णकेन । वर्णिताकुतूहलेनमल्लिकेपिङ्गलेन ॥ यथा । वेदवेदिवालखिल्यमारदादिसंस्तुताय । वस्तुमेनतिः सदैवतुभ्यमम्बुजप्रियाय ॥ भूपदीपुष्पे ॥ मल्लिकाया : पुष्पम् । पुष्पमूलेषुबहुलमिति॰ अनुदात्तादेरञोऽणश्चलुप् । लुपियुक्तवत् ॥ वर्णपात्रे ॥ इ॰ श॰ माला ॥

मल्लिकाच: । पुं॰ किञ्चिद्धूमवर्णैस्तस्य चरणैरुपलक्षितैर्हंसविशेषे ॥ शुक्लवर्णैर्वेष्टितचञ्चुद्वययुक्ताक्षे । मल्लिकाकारमक्षियस्यशुक्लापाङ्गत्वात् । व

हुव्रीहौसक्थ्यक्ष्णोरितिषच् ॥

मल्लिकाख्य : । पुं॰ मल्लिकाक्षाभिधेहंसे ॥

मल्लिकाख्या । स्त्री॰ मोतिन्याम् । चिपुरमाल्लौतिगौडदेशप्रसिद्धपुष्पे ॥

मल्लिकागन्धम् । न॰ मल्लिकागुरुणि ॥

मल्लिकापुष्प : । पुं॰ कुटजवृक्षे ॥ वरवृक्षे । करुषालिवु॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ । स्वनामख्यातप्रसिद्धपुष्पवृक्षे ॥

मल्लिगन्धि । न॰ मल्लिकागुरुणि ॥ मल्लिकापुष्पस्येवगन्धोयस्य । उपमानाच्चेति॰ इत् ॥

मल्लिपत्रम् । न॰ छत्राके ॥

मल्ली । स्त्री॰ मल्लिकायाम् ॥

मल्लीकर : । चि॰ चौरे ॥

मल्लु : । पुं॰ भालूकी ॥

मवित : । चि॰ बद्धे ॥

मशक : । पुं॰ कीटविशेषे । बद्धतुण्डे । सूच्यास्ये । रात्रिजागरदे । मच्छर॰ इतिभाषा । तन्नाशकधूपोयथा । त्रिफलार्जुनपुष्पाणिभल्लातकशिरीषकम् । लाक्षासर्जरसश्चैवविडङ्गश्चैवगुग्गुलु : । एतैर्धूपैर्मक्षिकाणांमशकानांविनाशनम् ॥ क्षुद्ररोगविशेषे । मस्सा॰ इ॰ भा॰ प्रसिद्धे । यथा । अवेदनंस्थिरंचैव यस्यगात्रेप्रदृश्यते । माषवत्कृष्णमुत्सन्नमनिलेनमशकंदिशेत् ॥ स्थिर

म॰ अचलम् ॥ अश्वचिकित्सायथा । चर्मकीलंजतुमणिं गकांस्तिलका लकान् । उत्कृत्यशस्त्रेणदहेत्क्षा राग्निभ्यामशेषतः ॥ अपिच । ल शुनानान्तुवर्णस्य घर्षैर्मशकनाशनः ॥ इति ॥

मशकी । पुं॰ उदुम्बरवृक्षे ॥

मशहरी । स्त्री॰ चतुष्क्याम् । शयन तिरस्करिण्याम् ॥

मशुनः । पुं॰ कुक्कुरे ॥

मसनम् । न॰ सोमराजीवृक्षे ॥

मसरा । स्त्री॰ मसूरे ॥

मसारः ।) पुं॰ इन्द्रनील
मसारकः ।) पुं॰ मणौ ॥

मसि: । स्त्री॰ लिपिप्रयोजनायाम् । पचाद्युमे । मस्याम् ॥ मस्यति । मसीपरिणामे । इन् ॥ शेफालिका वृन्ते ॥

मसिकूपी ।) स्त्री॰ मस्या-
मसिधानम् ।) न॰ धा-
मसीधाना ।) स्त्री॰ रे ।
मसिकूपिकायाम्

मसिनम् । न॰ सपिंडके ॥

मसिपथ्य: । पुं॰ लेखके ॥

मसिप्रसू: । स्त्री॰ मस्याधारे ॥ मस्या: प्रसू: ॥ लेखन्याम् ॥

मसिमणि: । पुं॰ मस्याधारे ॥

मसिवर्द्धनम् । न॰ रसगन्धे ॥

मसी । स्त्री॰ मेलायाम् । लिपिसाधन विशेषे । कालो॰ इ॰गौ॰भा॰ । स्याही॰ इ॰ भाषा॰ ॥ शेफालिका वृन्ते । मस्यति । मसी॰ । पचाद्यच् । गौरादित्वात् ङीष् ॥

मसीजलम् । न॰ मस्याम् ॥

मसीधानम् । न॰ मस्याधारे ॥

मसीधानी । स्त्री॰ मस्याधारे ॥

मसीना । स्त्री॰ स्वनामाख्यातेधान्ये । उमायाम् ॥

मसीश: । पुं॰ कायस्थे ॥ मस्याईश: ॥

मसुर: । पुं॰ मसूरे । मङ्गल्यके ॥ मस्यति॰ मस्यतेवा । मसी॰ । मसे श्चेत्युरन् ॥ उपधाने ॥ मसुरा । स्त्री॰ वेश्यायाम् । व्रीहिप्रभेदे । टाप् ।

मसुरी । स्त्री॰ पापरोगे । मसूर्याम् ।

मसूर: । पुं॰ व्रीहिप्रभेदे । मङ्गल्यके । मसूरोमधुर:पाकेसङ्ग्राही शीतलोलघु: । कफपित्तास्रजिद्रूक्षोवातलोज्वरनाशन: ॥ मस्यति॰ मस्यतेवा । मसी॰ । मसेरूरन्निति पाञ्चमिकऊरन् । उपधाने ॥

मसूरक: । पुं॰ उपबर्हविशेषे । चातुरे । चक्रगण्डौ । गोलबालिशौ मा॰इ॰भा॰ ॥ मसूरे ॥ स्वार्थे क: ॥

मसूरविदला । स्त्री॰ कृष्णत्रिवृतायाम् ॥ मसूरवद्विदलमस्या: ॥

मसूरा । स्त्री॰ मसूर॰इ॰ प्रसिद्धे ब्रीहिभेदे । मङ्गल्यके ॥ वेश्यायाम् ॥ टाप् ॥

मसूरिका । स्त्री॰ कुट्टन्याम् ॥ मङ्गल्यके ॥ मसूरीरोगे । शीतलाख्यरोगे ॥ मसूराकृतिसंस्थानाःपिडकाःस्युर्मसूरिकाः ॥ अतीसारे ॥ मशहर्याम् ॥ यथोक्तं पाम्रेक्रियायोगसारे । दंशांश्चमशकांश्चैववर्षाकालेनिवारयेत् । मसूरिकाभिः प्रावृत्यमश्चशायिनमुच्युतमिति ॥

मसूरी । स्त्री॰ पापरोगे । रक्तवत्याम् । शीतलाख्यरोगे ॥ चिवृति ॥ रक्तचिवृति ॥

मसृण: । पुं॰ सोमे ॥ त्रि॰ अकर्कशे । अकठिने स्निग्धे ॥ मस्यति । मसी॰ बाहुलकात्॰ ऋण: ॥ यद्वा । समृच्छतीति । ऋणुगतौ ॥ इगुपधेतिक: । पृषोदरादि: ॥

मसृणा । स्त्री॰ उमायाम् । अतस्याम् ॥

मस्कर: । पुं॰ वेणौ । वंशे ॥ मस्कतेऽनेनवा । मस्कगतौ । बाहुलकादर: ॥ यद्वा । मङ्कतेमङ्किमगडने । अर: । आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्ननुम् । मस्करमस्करिणौवेणुपरिव्राजकयोरितिसुट् ॥ रन्धुवंशे ॥

मस्करी । पुं॰ परिव्राजके । भिक्षौ । संन्यासिनि ॥ मस्कनम् । मस्कगतौ । बाहुलकादर: । मस्करोज्ञानं गतिर्वाऽस्यास्ति । मस्करमस्करिणावितीनि: ॥ यद्वा । मस्करोवेणुरस्यास्ति । इनि: ॥ यद्वा । माकृतं कर्म निषिद्धं शीलमस्य । मस्करमस्करिणावितिसाधु: ॥ यद्वा । मकुरवदाचरणम: करणमस्यास्ति । प्राग्वन्निपात: ॥ यद्वा । मङ्कते । मङ्कि॰ । बाहुलकादर: आगमशास्त्रस्यानित्यत्वान्ननुम् ॥ मकरीनिधिर्भेदोवाऽस्यास्ति । पूर्ववन्निपात: । चन्द्रे ॥

मस्तम् । न॰ मस्तके ॥ मस्यतेस्म । मसी॰ । क्त: ॥

मस्तक: । पुं॰ न॰ उत्तमाङ्गे । शिरसि । मूर्द्धनि ॥ स्वार्थेकन् ॥

मस्तकस्नेह: । पुं॰ शिरोमज्जनि ॥

मस्तकाख्य: । पुं॰ शिखरे ॥ वृक्षशिरसि ॥ मस्तकमित्याख्यायस्य ॥

मस्तदारु । न॰ देवदारुणि ॥

मस्तमूलकम् । न॰ शिरोधौ ॥

मस्तिष्कम् । न॰ गोर्दे । मस्तकस्थघृताकारस्नेहे ॥ मस्यते॰ मसनं वा॰ । मसी॰ । क्तिन् । मस्तिं मस्कते । मस्कगतौ । पचाद्यच् । पृषोदरादि: ॥

मस्तु । न॰ दधिभवमण्डे । दधिजले । तोड॰ इ॰ भाषा ॥ दध्नस्तूपरियोभागोघन: स्नेहसमन्वित: । सलोकेसरइत्युक्तोदध्नोमण्डस्तुमस्त्विति ॥ मस्तुक्लमहरंबल्यं लघुभुक्ता-

मिलाषघ्नत् । स्रोतोविशोधनंक्लान्तिकफतृष्णानिलापहम् । अथध्यं-प्रीणनंशीघ्रं भिनत्तिमलसञ्चयम्॥ अपिच । तृष्णाऽस्नं रुचिपित्तदंश्रमहरंवल्यं कषायंसरंभुक्तिच्छन्दकरंतषोदरगदघ्नोर्शार्श्वसां नाशनम् । स्रोतः शुद्धिकरंकफानिलहरंविष्टम्भशूलापहम्पाण्डुश्वासविकारगुल्मशमनंमस्तुप्रशस्तं लघु ॥ मस्यते । मसी॰ । सितमौतितुन् ॥

मस्तुलुङ्गः । पुं॰ मस्तकस्थघृताकारस्नेहे । मस्तिष्के ॥

मस्तुलुङ्गकः । पुं॰ मस्तिष्के ॥

महः । पुं॰ उत्सवे ॥ तेजसि ॥ महिषे ॥ महनम् । महपूजायाम् । घञ् । संज्ञापूर्वकत्वाद्वृद्ध्यभावः । घोषा ॥ यद्वा महति । अच् । यज्ञे ॥

महकः । पुं॰ बहुलामोदे । महका॰ हु॰ भा॰ ॥

महत् । न॰ राज्ये ॥

महान् । पुं॰ ज्ञानक्रियाशक्तिमतिमहत्तत्त्वे । बुद्धितत्त्वे । अध्यवसायलक्षणे ॥ यथा । सविकारात्प्रधानात्तु महत्तत्त्वं प्रजायते । महानितियतः ख्यातिर्लोकानांजायतेसदा ॥ सर्वकार्यापेक्षयाऽधिकत्वात् कारणे॰ हिरण्यगर्भे । प्रथमजे ॥ दुर्गायाम् ॥ महान्व्याप्यस्थितासर्व महान्वाप्रकृतिर्मतेतिदेवीपुराणात् ॥ उष्ट्रे ॥ नवधाभक्तियुक्तश्रोक्तघ्नभक्ते॰ शिवशैवधर्मादौ ॥ त्रि॰ वृहे । विशङ्कटे । बृहति । विशाले । बड़े । विपुले । उत्कटे ॥ अतिप्रमाणे । अप्रमेये । आपातमधुरसांसारिकसुखनिस्पृहे ॥ यथा । महत्सेवांद्वारमाहुर्विमुक्तेस्तमोद्वारंयोषितांसङ्गिसङ्गम् । महान्तस्तेसमचित्ताः प्रशान्ताविमन्यवः सुहृदः साधवोये ॥ महति । मह॰ । वर्त्तमानेपृषद्बृहन्महदितिनिपातितः । मह्यतेवा । महच्छब्दप्रयोगनिषेधोयथा । मङ्खिते लेतयामांसेवेद्योज्योतिषिकेद्विजे । यात्रायांपथिनिन्द्रायांमहच्छब्दोनदीयते ॥ इति ॥ देशादिपरिच्छेदशून्ये सर्वगतेपरमात्मनि ॥

महती । स्त्री॰ नारदस्यवल्लक्याम् ॥ शततन्त्रीवीणामहतीति॰ स्वामी॥ विततायाम् । वृहत्प्रमाणायाम् ॥ वृहत्याम् ॥ वार्त्ताक्याम् ॥ म-ह्यते । मह॰ । वर्त्तमानेपृषदिति साधुः । गौरादिः ॥

महतीद्वादशी । स्त्री॰ अष्टमहाद्वादश्याम् । वामनद्वादश्याम् ॥

महत्तत्त्वम् । न॰ चतुर्विंशतितत्त्वान्तर्गतद्वितीयतत्त्वे । प्रकृतेरुत्पन्ने समष्टिबुद्धिस्वरूपे ॥ तत्पर्यायाश्चोक्ताम

हाभारते । यथा । महानात्मामति
र्विष्णुर्जिष्णुः शम्भुस्तवीर्य्यवान् ।
बुद्धिः प्रज्ञोपलब्धिश्च तथाख्याति
र्धृतिःस्मृतिः ॥ पर्य्यायवाचकैः श
ब्दैर्महानात्माविभाव्यते ॥

महत्तरः । पुं॰ शूद्रविशेषे । ग्रामकू
टे । महता॰ इ॰ भा॰ ॥ इ॰ चि॰
काण्डशेषः ॥

महत्युक्थम् । न॰ बृहतीसहस्रस्य
शस्त्रे ॥

महत्त्वम् । न॰ महतोभावे । यथा ।
महत्त्वंषड्विधेहेतुरिन्द्रियंकरणंमतम्
। इ॰ भा॰ प॰ । महत्त्वंषड्विधइ
ति । द्रव्यप्रत्यक्षेमहत्त्वंसमवायसम
बन्धेनकारणम् । द्रव्यसमवेतानां
गुणकर्मसामान्यानांप्रत्यक्षे॰ स्वाश्र
यसमवेतसमवायसम्बन्धेनकारणम्
। इ॰ सिद्धान्तमुक्तावली ॥ स्वाध्यस्त
सर्वसम्बन्धित्वे ॥ श्रेष्ठतायाम् ॥

महत्पुष्पा । स्त्री॰ हस्तिघोषायाम् ॥

महद्ब्रह्म । न॰ अव्याकृते॰ प्रकृतौ॰
त्रिगुणात्मिकायांमायायाम् । स-
र्व्वकार्य्येभ्योऽधिकत्वात्कारणंमह
त्॰सर्वकार्याणांब्रह्मद्धिहेतुत्वरूपात्॰
वृंहणत्वाद्वा॰ ब्रह्मणत्वाद्वा॰ ब्रह्मच
भवत्यव्याकृतम् ॥ महच्चतद्ब्रह्मचे
तिविग्रहः ॥

महद्भूतम् । न॰ परमात्मनि ॥ महत्
ब्रह्मविद्योत्कर्षेणावर्त्तमानत्वात्॰भू
तंपरमार्थसत्यम् । महच्चतद्भूतञ्च ॥

महनीयः । त्रि॰ पूजनीये ।

महर्घ्यता । स्त्री॰ अधिकान्यूनत्वे ॥

महर्द्धिः । स्त्री॰ समृद्धौ । कुवेराधि
क्ये ॥

महर्लोकः । पुं॰ भूरादिसप्तलोकान्त
र्गतचतुर्थलोके ॥ चतुर्मुखदिनस्या
न्तेजगदेतच्चराचरम् । तदादिदग्ध
तेसर्वंत्रैलोक्यंभूर्भुवादिकम् ॥ जन
म्ययान्तितापार्त्तामहर्लोकनिवासि
नः ॥ चतुर्थेतुमहर्लोकेतिष्ठन्तिकल्प
वासिनः ॥ अपिच । महोहिकोटि
र्यत्रास्तेमरीच्यादिमुनिव्रजः ॥ भू-
पृष्ठाद्विकोट्युच्छ्रायोमरीच्यादिमुनि
वृन्दस्थानंमहर्लोकइत्यर्थः ॥

महर्षभी । स्त्री॰ कपिकच्छ्वाम् ॥

महर्षिः । पुं॰ व्यासादिषु ॥ भृग्वा
दिसप्तसु ॥ वेदार्थद्रष्टृषु॰ सर्वज्ञे
षु॰ विद्यासम्प्रदायप्रवर्त्तकेषु ॥ भृ
गुंमरीचिमत्रिञ्चपुलस्त्यंपुलहंक्रतु
म् । वसिष्ठञ्चमहातेजाः सोऽसृजन्
मनसासुतान् ॥ सप्तब्रह्माणइत्येते
पुराणेनिश्चयङ्गताः ॥ महांश्चासौ॰
ऋषिश्च । कृत्स्नस्यवेदस्यदर्शनात् ।
। अन्येतुवेदैकदेशदर्शनादृषयः ॥

महल्लकः । पुं॰ अन्तःपुररक्षके ।
सौविदल्ले । कञ्चुकिनि ॥ महतो
लाति । ला॰ । कः । कः ॥

महल्लिकः । पुं॰ अन्तःपुररक्षके ।

अत्र : पुरस्थायिजनैः ॥ तल्लक्षणं यथा । मुष्कगुल्फोऽनुपस्थोय : स्त्री स्वभावोमहल्लिक : ॥ इति ॥

महः । न० उत्सवे ॥ तेजसि ॥ महनम् ०मह्यतेवा । मह पूजायाम् । सर्व्वधातुभ्योऽसुन् ॥

महसम् । न० ज्ञाने ॥ महति०मह्यतेवा । महः । अत्यविचमितमिन मिरभिलभिनभितपियतिपश्चिप-निमहिभ्योऽसच् ॥ प्रकारे ॥

महा । स्त्री० गोपवल्याम् । पृश्निपर्णीविशेषे ॥ धेनौ ॥ मह्यतेपूज्यते । मह० । खनोघचेति०घ : ॥

महाकच्छ : । पुं० समुद्रे ॥ प्रचेतसि । वरुणे ॥ पर्व्वते ॥ महान्कच्छोयस्य स : । आन्महतद्रत्याऽत्वम् ॥

महाकण्टकिनी । स्त्री० स्नुहीभेदे । विश्वसारके । नागफणीथूहर०इ० भा० । फणिमनसा०हगौ०दे०भा० ॥

महाकन्द : । पुं० लशुने ॥ चाणक्यमूलके ॥ मूलके ॥ रक्तलशुने । राजपलाण्डौ ॥

महाकपित्थ : । पुं० विल्ववृक्षे ॥ महांश्चासौकपित्थश्च । आन्महत : ॥

महाकपित्थाख्य : । पुं० विल्वे ॥

महाकरञ्ज : । पुं० हस्तिकरञ्जके ॥

महाकर्णिकार : । पुं० आरग्वधे ॥

महाकान्ता । स्त्री० पृथिव्याम् ॥

महाकाय : । पुं० वृषाणके । प्रमथविशेषे । शिवद्वारपाले ॥ वृहच्छरीरे ॥ त्रि०तद्वति ॥

महाकार्त्तिकी । स्त्री० रोहिणीनक्षत्रयुक्तायांकार्त्तिकपूर्णिमायाम् ॥

महाकाल : । पुं० महादेवे ॥ प्रमथविशेषे । महाभीमे ॥ लताविशेषे । किम्पाके ॥ अखण्डदण्डायमानविष्णुस्वरूपसमये ॥ उज्जयिन्यांमहाकाल : शाङ्करीतत्रदेवता ॥

महाकाली । स्त्री० एरदेवतायाम् ॥ महाकालपत्न्याम् ॥ जिनानांचतुर्विंशतिशासनदेवतान्तर्गतदेवीविशेषे ॥

महाकाव्यम् । न० सर्गवन्धे ॥

महाकुमुदा । स्त्री० काश्मर्याम् ॥

महाकुम्भी । स्त्री० कटफले ॥

महाकुल : । त्रि० कुलीने । आर्य्ये । सभ्ये । सज्जने । साधौ ॥ महच्चतत्कुलञ्चमहाकुलम् । आन्महतद्रत्याऽत्वम् । महाकुलमस्यास्ति । अच् ॥ महत्कुलमस्येतिविग्रहेवा ॥ न०सत्कुले ॥

महाकुलीन : । त्रि० महाकुले ॥ महाकुलस्यापत्यम् । कुलात्ख :० इत्यनुवृत्तौ । महाकुलादञ्खञौ वितिपक्षेख : ॥

महाकूप : । पुं० पादावर्त्ते ॥

महाकूल : । पुं० सत्कुले ॥

महाकोशफला। स्त्री॰ देवदालीलता याम् ॥

महाकोशलः। पुं॰ देशविशेषे ॥ यथा। गोकर्णेशात् पूर्वभागे आर्यावर्त्तात्तु चोत्तरे। तीरभुक्तात् पश्चिमे तु महापुर्याश्च सर्वतः। महाकोशलदेशश्च सूर्यवंशपरायणः॥

महाकोषातकी। स्त्री॰ हस्तिघोषायाम्। मेनुयां॰ घीयातोरई॰ इ॰ भा॰ प्र॰ शाके ॥ महाकोषातकी स्निग्धा सरा पित्तानिलापहा॥

महाक्रतुः। पुं॰ अश्वमेधे ॥ महांश्चासौ क्रतुश्च ॥

महाखरः। पुं॰ अश्वतरे ॥

महागदः। पुं॰ ज्वरे॥

महागन्धः। पुं॰ कुटजवृक्षे ॥ अम्बुवेतसे॥ न॰ हरिचन्दने॥ महान् गन्धो यस्य॰ यस्मिन् वा॥ बोले ॥

महागन्धा। स्त्री॰ चामुण्डायां देव्याम्॥ केविकापुष्पे ॥ नागबलायाम्॥

महागवः। पुं॰ गवये। वनगवे ॥

महागिरिः। पुं॰ बौद्धभेदे ॥ वृहत्पर्वते ॥

महागुरुः। पुं॰ मातरि। पितरि॥ आचार्ये ॥ यथा। माता पिता ब्रह्मदाता महान्तो गुरवः स्मृताः। इति ॥ महांश्चासौ गुरुश्च। आत्मव तत्त्वात्वम्। स्त्रियाः पतिरेव महागुरुः॥

महागुल्मा। स्त्री॰ सोमवल्ल्याम्॥

महागुहा। स्त्री॰ पृश्निपर्ण्याम्॥

महागोधूमः। पुं॰ पश्चाद्देशभवे गोधूमविशेषे। वङ्गा॰ गोहूं॰ इ॰ भाषा॥

महाग्रहः। पुं॰ सूर्ये॥

महाग्रीवः। पुं॰ उष्ट्रे॥ त्रि॰ वृहत्ग्रीवायुक्ते॥

महाघूर्णा। स्त्री॰ सुरायाम्॥ महती घूर्णा यस्याः यया वा॥

महाघोरः। त्रि॰ अतिशयभयानके॥

महाघोषः। पुं॰ अतिघोषणे। महाशब्दे। न॰ हट्टे। आपणे॥ त्रि॰ वृहच्छब्दयुक्ते॥

महाघोषा। स्त्री॰ कर्कटशृङ्ग्याम्। कुन्दुरुकायाम्॥

महाङ्गः। पुं॰ उष्ट्रे। महान्त्यङ्गान्यस्य। अनेकमितिवहुव्रीहिः। गोधुरके॥ महामूषिके॥ रक्तचित्रके॥ त्रि॰ वृहदवयवयुक्ते॥

महाचञ्चुः। पुं॰ वृहच्चञ्चुमतिखगे॥ शाकविशेषे। सुचञ्चुकायाम्। दीर्घपत्र्याम्। दिव्यगन्धायाम्॥

महाचण्डः। पुं॰ कालस्यभृत्ये॥ त्रि॰ प्रचण्डे॥

महाचीनः। पुं॰ देशविशेषे। यथा कैलासातीरं समारभ्य सरयूं परितः प-

रे । अमरगांमहेशानिमहाधीना भिधोभवेत् ॥

महाच्छद् : । पुं० देवताडवृक्षे । वृहत्पत्रे ॥

महाच्छाय: । पुं० वटवृक्षे । त्रि० वृहच्छायायुक्ते ॥ महतीच्छायाऽस्य ॥

महाच्छिद्रा । स्त्री० महामेदायाम् ॥ त्रि० वृहच्छिद्रयुक्ते ॥

महाज : । पुं० वृहच्छागे ॥ त्रि० महाकुलोद्भवे । महांश्चासावजश्च ॥ महतोजायतेवा ॥

महाजटा । स्त्री० रुद्रजटायामोषधौ ॥ वृहत्यांजटायाम् ॥

महाजन : । पुं० सज्जने । साधौ ॥ यथा । वेदाविभिन्ना : स्मृतयो विभिन्नानाऽसौमुनिर्यस्यमतंनभिन्नम् । धर्मस्यतत्त्वंनिहितंगुहायां महाजनोयेनगत : सपन्था : ॥ महाजनोपर्यनुक्रोशयुक्त : सन्नाहराजाविवेक : । यथा । अा : पाप महामोहहतकसर्वथाहतस्त्वयायं महाजन : । यत : । शान्तेऽनन्तमहिम्निनिर्मलचिदानन्दे तरङ्गावलीनिर्मुक्तेऽमृतसागराम्भसिमनाक्मग्नोपिनाचामति । नि : सारे मृगतृष्णिकार्णवजले श्रान्तोपिमूढ: पिबत्याधावत्यवगाहतेऽभिरमतेमज्जत्यथोमज्जतीति ॥ मन्वादौ । यथा । प्रायेणवेदतदिदंनमहाजनोयंदेव्याविमोहितमतिर्वतमाययालम् । त्रय्यांजडीकृतमतिर्मधुपुष्पितायांवैतानिकेमहतिकर्मणियुज्यमान : ॥

महाजम्बु : । स्त्री०)

महाजम्बू । स्त्री०) वृहज्जम्ब्वाम् । राजजम्ब्वाम् ॥

महाजव: । पुं० गवये ॥ स्त्रीकारिणि मृगे ॥ त्रि० अतिशयवेगवति ॥

महाजाति : । स्त्री० वासन्त्यामलतायाम् । माधव्याम् ॥ स्वर्णे ॥

महाजाली । स्त्री० पीतवर्णघोषायाम् ॥ राजकोषातक्याम् ॥ जालयति । जालमाच्छादयति । चु० । पचाद्यच् । गौरादि : । महतीचासौजालीच ॥

महाज्यैष्ठी । स्त्री० नक्षत्रविशेषादियुक्तायांज्यैष्ठ्यांपूर्णिमायाम् ॥ अस्याशब्दकल्पद्रुमम् ॥

महाज्योतिष्मती । स्त्री० लताविशेषे । तेजोवत्याम् । बहुरसायाम् । कनकप्रभायाम् । लवणायाम् । वडीमालकांगणी० इ० भा० ॥

महाज्वाल : । पुं० यज्ञवह्नौ । त्रि० स्याम् ॥

महाज्वाला । स्त्री० जिनानांविद्याधरीविशेषे ॥ वृहदग्निशिखायाम् ॥

महाडीनम् । न० पक्षिण : खद्गपतनेनप्रत्यावृत्तौ ॥

महाढ्य : । पुं॰ कदम्बे ॥ त्रि॰ अतिशयधनवति ॥

महातपा : । पुं॰ विष्णौ ॥ महत्सृष्टिविषयं तपोज्ञानमस्य । ऐश्वर्यं प्रतापोवामहदस्य ॥

महातमप्रभा । स्त्री॰ अतिशयान्धकारमयेनरकविशेषे ॥

महातरु : । पुं॰ स्नुहीवृक्षे ॥ वृहद्वृक्षे ॥

महातलम् । न॰ पातालप्रभेदे ॥

महातारा । स्त्री॰ जिनानांदेवीविशेषे ॥

महाताली । स्त्री॰ आवर्त्तक्याम् ॥

महातिक्त : । पुं॰ महानिम्बे ॥ त्रि॰ अतिशयतिक्तरसयुक्ते ॥

महातिक्ता । स्त्री॰ यवतिक्तायाम् ॥ पाठायाम् ॥

महातीक्ष्णा । स्त्री॰ भल्लातकवृक्षे ॥ त्रि॰ अतिशयतीक्ष्णे ॥

महातुम्बी । स्त्री॰ राजालाब्वाम् ॥

महातेजा : । पुं॰ अग्नौ ॥ कार्त्तिकेये ॥ विष्णौ ॥ यथा । तेजस्विनोयदोयेनतेजसाभास्करादय : । ततोजोमहदस्येतिमहातेजा : सईश्वर : ॥ शौर्यंशौर्यादिभिर्धर्म्मैर्महद्भि : समलङ्कृत : । इतिवाख्यान्महातेजा : भनुपातनईश्वर : ॥ न॰ पारदे ॥ त्रि॰ अतिशयतेजस्विनि ॥ महत्प्रकृष्टंतेजस्तेन्यलक्षणमस्य ॥

महात्मा । त्रि॰ महामनसि । महाशये ॥ अत्यन्तशुद्धान्त : करणत्वाज्जीवन्मुक्ते ॥ सर्वोत्कृष्टे ॥ रजस्तमोमलरहितान्त : करणे । शुद्धसत्त्वे । समुत्पन्नसम्यग्दर्शने ॥ साधूनामभयदायके । परमोदारचित्ते ॥ परमकारुणिके ॥ सर्वेश्वरे॰ सर्वज्ञे॰ परमात्मनि ॥ अनुद्रबुद्धौ ॥ महानुभावैकजन्मसुकृते : संस्कृत : क्षुद्रकामाद्यनभिभूत : ॰ आत्मा ।॰ अन्त : करणंयस्यस : ॥ महांश्चासावात्माचेतिवा ॥

महात्यय : । पुं॰ चतुर्थके॰ विषमज्वरे ॥ गम्भीरे ॥ मर्हतिकष्टे ॥

महादण्ड : । पुं॰ यमदूतप्रभेदे ॥

महादन्त : । पुं॰ गजदन्ते । ईशादन्ते ॥ दृहद्दन्तमात्रे ॥ त्रि॰ तद्वति ।

महादानम् । न॰ श्रेष्ठदाने । तुलापुरुषादिषोडशप्रकारे ॥ यथा । आद्यन्तुसर्वदानानांतुलापुरुषसंज्ञितम् । । हिरण्यगर्भदानञ्चब्रह्माण्डंतदनन्तरम् ॥ कल्पपादपदानञ्चगोसहस्त्रन्तुपञ्चमम् । हिरण्यकामधेनुश्चहिरण्याश्वस्तथैवच ॥ पञ्चलांगलकंतद्वद्धरादानंतथैवच । हिरण्याश्वरथस्तद्वन्मद्धिरथस्तथा ॥ द्वादशंविष्णुचक्रञ्चतत : कल्पलतात्मकम् । सप्तसागरदानञ्च रत्नधेनुस्तथैवच । महाभूतघटस्तद्व

तृषोऽस्य : परिकीर्त्तित : ॥

महादारु । न॰ देवदारुणि ॥

महादाह : । पुं॰ नरकान्तरे ।

महादेव : । पुं॰ शिवे ॥ महांश्चासौ-देवश्च । कान्महतश्चात्वम् ॥ महान्देवोऽन्त्यादिरूपाक्रीडायस्येतिवा ॥ ब्रह्मादीनांसुराणाञ्चमुनीनांब्रह्मवादिनाम् । तेषाञ्चमहतोदेवोमहादेवःप्रकीर्त्तितः ॥ महतीपूजितावि श्वे मूलप्रकृतिरीश्वरी । तस्यादेवः पूजितश्चमहादेव : सचस्मृतः ॥ इ॰ ब्र॰ वै॰ पु॰ ॥ सर्वदेवानांमहनीयत्वाच्चमहादेवः । तथोक्तंसाम्बपुराणे । पूज्यतेयस्सुरै : सर्वैर्महांश्चैव प्रमाणत : । धातुर्महेतिपूजायांमहादेवस्ततस्मृत : ॥ स्कांदेपि । महतामपिदेवनामहमेवमहान्यत : । नतुमत्तोमहानन्योमहादेवस्ततोह्यहमिति ॥ कोटयोब्रह्महत्यानामगम्यागमकोटय : । सद्य : प्रलयमायान्तिमहादेवेतिकीर्त्तनात् ॥ महादेवमहादेवमहादेवेतिवादिनम् । वत्सं गौरिवगौरीशोधावन्तमनुधावति ॥ चन्द्रोक्तमथव शिरसि । सर्वान्भावान्परित्यज्यात्मज्ञानयोगैश्वर्ये महतिमहीयतेतस्मादुच्यतेमहादेवइति । अस्यार्थौविष्णुसहस्रनामभाष्यटीकायांद्रष्टव्य : ॥

महादेवी । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥ महतो-ब्रह्मादीनपिदेवयतिसर्गादिभिर्व्यवहारयति॰ इतिमहादेवी । दिवु॰ । अच् । टित्वान्ङीप् ॥ पूज्यतेयासुरै : सर्वैर्महतीचप्रमाणतः । धातुर्महेतिपूजायांमहादेवीततः स्मृते तिदेवीपुराणम् । सर्वदृश्यंमहादेवी द्रष्टासाक्षीचसैवहीतिदेवीभागवतम् । द्रष्टाजीव : साक्षी॰ ईश्वरः॰ दृश्यंसर्वंजगत्॰ इदंचय सैवभगवती भवतीत्यर्थ: ॥ राजयाम् । महिष्याम् । पट्टदेव्याम् ॥

महादैत्य : । पुं॰ भौत्यमन्वन्तरीयदैत्यविशेषे ॥ उत्कृष्टदैत्ये ।

महाद्युति : । त्रि॰ ईश्वरे ॥ महती-बाह्याभ्यन्तरव्यापिनीद्युतिर्यस्य तन्यलक्षणास्यकामादिपराभवेनस्वहित साधनोन्मुखि॰ पुरुषर्षभे । महती द्युतिरस्य ॥

महाद्रिधृक् । पुं॰ हरौमहान्तमद्रिं-मन्दरंगोवर्द्धनंवाऽमृतमथनेगोरक्षणेवाधृतवानितिव्युत्पत्तिः फलितार्थकथनपरा । वस्तुतस्तुमहाद्रयेधृष्णोति॰ धर्त्तुमप्रगल्भते । ञिधृषाप्रागल्भ्ये । क्विप् । क्विन्प्रत्ययस्यकु : ॥

महाद्रुम : । पुं॰ अश्वत्थे ॥ महांश्चासौद्रुमश्च ॥ वृहद्वृक्षे ।

महाद्रोणा । स्त्री॰ देवकुरुम्बायाम् । दिव्यपुष्पायाम् ।

महाद्रणी । स्त्री॰ महाद्रोणापुषि ॥

महाद्दनूद : । पुं॰ युद्धवाद्ये ॥ पतिक लई ॥

महाधनम् । न॰ महामूल्ये । बहुमूल्ये वस्तुनि । महगो॰ हू॰ भा॰ । सुवर्णे ॥ सिह्लके ॥ चारुवाससि ॥ महद्धनंमूल्यमस्य ॥ कृषिकर्म्मणि ॥ त्रि॰ पतिशयधनयुक्ते ॥

महाधातु : । पुं॰ स्वर्णे ॥

महाध्वग : । पुं॰ उष्ट्रे ॥

महानट : । पुं॰ महादेवे ॥

महानद : । पुं॰ नदविशेषे ॥

महानदी । स्त्री॰ पुरुषोत्तमक्षेत्रान्तर्गतनदीविशेषे । चित्रोत्पलायाम् ॥ गङ्गायाम् ॥ यथा । अम्बुजमम्बुनिजातंजातुनजायतेम्बुजादम्बु । मुरहरतत्रविपरीतंपदाम्बुजायान्महानदीजाता ॥

महानन्द: । पुं॰ मुक्तौ ॥ पधिकाह्लादे ।

महानन्दा । स्त्री॰ अमृतायाम् । सुरायाम् ॥ माघशुक्लनवम्याम् ॥ नदीविशेषे । देवीविशेषे । अट्टहासेमहानन्दादेवी ॥

महानन्दि : । पुं॰ नन्दिवंशमाख्यराजपुत्रे ॥

महानरक : । पुं॰ अतिशयनामाप्रबारयातनास्थाने ॥

महानल: पुं॰ वृहदग्नौ ॥ देवनले ॥

महानवमी । स्त्री॰ आश्विनशुक्लनवम्याम् ॥

महानसम् । न॰ पाकस्थाने । रसवत्याम् ॥ तत्रत्यणीयत्रनामाख्येउक्ता: । यथा । सूदशास्त्रविधानज्ञा: पराऽभेद्या : कुलोद्गता : । सर्वेमहानसेधार्या : कृत्तकेशनखाजना: ॥ इति ॥ पुंल्लिङ्गोप्ययमितिकश्चित् ॥ महच्चतदनश्च । अनोश्माय : सरसांजातिसंज्ञयोरितिसंज्ञायांटच् ॥

महानसाधिकृत : । त्रि॰ पौरोगवे ॥ महानसेऽधिकृत : ॥

महानाटकम् । न॰ हनुमन्नाटके ॥ नाटकविशेषे ॥

महानाडी । स्त्री॰ काण्डरायाम् ॥

महानाद : । पुं॰ कुञ्जरे ॥ वर्षुकाब्दे ॥ महास्वने ध्वनियुक्ते । कर्णे ॥ सिंहे ॥ उष्ट्रे ॥ शङ्खे ॥ कोहलायाम् ॥ महान्नादोयस्यस: ॥

महानिद्रा । स्त्री॰ मरणे ॥

महानिम्ब: । पुं॰ पवर्वते । पार्वते । वकायन॰ द्रेक॰ र्कक॰ हू॰ भाषा । महानिम्बोहिमोरूक्षस्तिक्तोग्राहीकषायक : । कफपित्तक्रमिच्छर्दिकुष्ठहृल्लासरक्तजित् ॥ प्रमेहश्वासगुल्मार्शोमूषिकाविषनाशन:॥

महानिशा । स्त्री॰ निशामध्यभागे । निशीथे ॥ रात्रेर्मध्यप्रहरद्वये ॥

यथा । महानिशातुविज्ञेयामध्यस्थंप्रहरद्वयम् । तत्रस्नानंनकुर्वीत काम्यनैमित्तिकादृते ॥ स्मृत्युक्तमहानिशासार्द्धप्रहरोपरिप्रहरद्वयमितिरघुनन्दन: । देवलोक्तामहानिशारात्रिमध्यमदण्डद्वयात्मिकासाहितीयप्रहरशेषदण्डतृतीयप्रहरप्रथमदण्डरूपा ॥

महानीच: । पुं॰ रजके । अतिशयहीनवर्णे ।

महानील: । पुं॰ भृङ्गराजे । नागविशेषे ॥ सिंहलद्वीपाकरोद्भूते॰ मणिविशेषे ॥ सिंहलस्याकरोद्भूतामहानीलास्तुतेस्मृता:द्रव्यगस्त्योक्त: । तल्लक्षणं यथा । यस्तुवर्णस्यभूयस्त्वात् क्षीरेशतगुणेस्थित: । नीलतांतनुयात्सर्वंमहानील: सउच्यते ॥ इतिगारुडे॰ ७२ अध्याय: ॥

महानीला । स्त्री॰ महाजम्बाम् ॥

महानीली । स्त्री॰ नीलापराजितायाम् ॥ बृहन्नील्याम् । श्रीफलिकायाम् । केशाह्वायाम् ।

महानुभाव: । पुं॰ श्रीहरौ ॥ महाशये । सुकृतिनि । महामाहात्म्ये ॥ महान्श्रुताध्ययनतपआचारादिनिबन्धनोऽनुभाव: प्रभावोयस्यस: ।

महान्तक: । पुं॰ महेन्द्राचलपीठस्थेशिवे । स्त्री॰ देवीविशेषे ॥ महेन्द्रेचमहान्तका ॥

महापक्ष: । पुं॰ बहुपुत्रादिपरिजने ॥

महापञ्चमूलम् । न॰ बृहत्पञ्चमूले । तद्यथा । बिल्वोग्निमन्थ: श्योनाक: काश्मर्य: पाटलातथा । सर्वैस्तुमिलितैरेतै: स्यान्महापञ्चमूलकम् ॥

महापञ्चविषम् । न॰ बृहद्विषपञ्चके ॥ तद्यथा । शृङ्गीचकालकूटश्चमुस्तकोवत्सनाभक: । शङ्खकर्णीतियोगोयंमहापञ्चविषाभिध: ।

महापञ्चाङ्गुल: । पुं॰ स्थूलैरण्डे ।

महापत्र: । पुं॰ शाकवृक्षे ॥ मानके । मानकचू॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ प्र॰ कन्दे ॥ त्रि॰ बृहत्पत्रयुक्ते ॥ महान्तिपत्राणियस्यस: ॥

महापत्रा । स्त्री॰ महाजम्बाम् ।

महापथ: । पुं॰ प्रधानेऽध्वनि । घण्टापथे । राजवर्त्मनि ॥ आकाशे ॥ विस्तीर्णपथि ॥ श्मशाने ॥ महतांपन्था: ॰ अ: ॥

महापथगम: । पुं॰ मरणे ॥

महापद्म: । पुं॰ अष्टनागान्तर्गतनागविशेषे । अतिशुक्ले । दशबिन्दुकमस्तके ॥ कुबेरस्यनवनिध्यन्तर्गतनिधिविशेषे ॥ लक्षकोटिसङ्ख्यायाम् । १०००००००००००० ॥ न॰ सितपद्मे ।

महापातकम् । न॰ ब्रह्महत्यादिषु ॥

यथा । ब्रह्महत्यासुरापानंस्तेयंगुर्व्वङ्गनागमः । महान्तिपातकान्याहुस्तत्संसर्गश्चापितैः सह ॥ महापातकजंचिह्नं सप्तजन्मसुजायते । बाधतेव्याधिरूपेणतस्यकृच्छ्रादिभिः शमः ॥ महच्चतत्पातकञ्च ॥

महापातकी । स्त्री॰ ब्रह्महत्याद्यन्यतमपातकयस्ते ॥ वीरहननाद्यन्यतममहापातकयस्ते ॥ यथा । वीरघातीतथापायीवीराणांस्त्रीगमस्तथा । स्तेयीमहापातकिनस्तत्संसर्गीचपञ्चमः ॥ सचपतितः । यथा । महापातकिनोयेचपतितास्तेप्रकीर्त्तिताः । पतितानांनदाहः स्यान्नान्त्येष्टिर्नास्थिसञ्चयः । नचाश्रुपातः पिण्डोवाकार्यंश्राद्धादिकंक्वचित् ॥ एतानिपतितानान्तुयः करोतिविमोहितः । तप्तकृच्छ्रद्वयेनैवतस्यशुद्धिर्नैचान्यथा ॥ इतिशुद्धितत्त्वधृतंविष्णुपुराणवचनम् ॥ महापातकिनोजीवतएवप्रेतस्योदकक्रियावच्चयमाचरेत्यासपिण्डैः समानोदकैश्चग्रामाद्बहिर्गत्वाचाण्डालस्त्विग्गुरुसन्निधानेरिक्तायांनवम्यांतिथौदिनान्तेकर्त्तव्यत्याहमनुः ॥ पतितस्योदकंकार्यंसपिण्डैर्बान्धवैर्बहिः । निन्दितेहनिसायाह्नेज्ञात्यृत्विग्गुरुसन्निधौ । दासीघटमपांपूर्णंपर्यस्येत्प्रेतवत्पदा ॥ अहोरात्रमुपासीरन्नशौचंबांधवैः सह ॥ निवर्त्तेरंश्चतस्मात्सम्भाषणसहासने । दायाद्यस्यप्रदानस्ययात्राचैवहिलौकिकी ॥ ज्येष्ठताचनिवर्त्तेतज्येष्ठावाप्यञ्चयद्धनम् । ज्येष्ठांशंप्राप्नुयाच्चास्ययवीयान्गुणतोधिकः ॥ प्रायश्चित्तेतुचरितेपूर्णंकुम्भमपांनवम् । तेनैवसार्द्धंप्रास्येयुः स्नात्वापुण्येजलाशये ॥ सत्वप्सुतंघटंप्रास्यप्रविश्यभवनंस्वकम् । सर्वाणिज्ञातिकार्याणियथापूर्वंसमाचरेत् ॥ एवमेवविधिंकुर्य्याद्योषित्सुपतितास्वपि । वस्त्रान्नपानंदेयन्तुवसेयुश्चगृहान्तिके ॥ महापातकमस्त्यस्यामिन्वा । इनिः ॥ पारिभाषिकमहापातकीयथा ॥ कृतप्राणप्रतिष्ठास्वनीचैर्यांप्रतिमांद्विजः । दुर्गांनप्रणमेद्यस्तुसमहापातकीस्मृतः ॥ अपिच । पितरंमातरंभार्य्यांगुरुपत्नींगुरुंपरम् । योनपुष्णातिकापट्यात्समहापातकीभवेत् ब्र॰ वै॰ पु॰ ॥

महापापम् । न॰ महापातकं । अत्युत्कटपापे ॥

महापाप्मा । पुं॰ अत्युग्रे । कामे । महतः पापस्यहेतुत्वात् ।

महापारेवतम् । न॰ द्वत्पारेवते । द्वीपखर्जूरे ॥

महापाशः । पुं॰ यमदूतविशेषे । इत्याभिः ॥

महापासकः । पुं॰ गोमिनि । चेलु
के । बुद्धभिक्षुशिष्ये ॥
महापिण्डीतकः । पुं॰ कृष्णवर्णमद
नद्रुमे । वाराहे ॥
महापिण्डीतरुः । पुं॰ वृक्षविशेषे
। श्वेतपिण्डीतके । शस्त्रकोषतरौ
। शरे । पिण्डीतरौ । पेण्डिरा॰
इ॰ भा॰ ॥
महापीठम् । न॰ एकपञ्चाशत्पीठे ॥
महापीलुः । पुं॰ वृहत्पीलुवृक्षे ।
महाफले । मधुपीलौ ॥
महापुराणम् । न॰ एकादशलक्षणयुक्ते
व्यासप्रणीतेऽष्टादशसङ्ख्यकपुरा
णविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । सृष्टि
श्चापिविसृष्टिश्चस्थितिस्तेषाञ्चपाल
नम् । कर्मणांवासनावार्त्तामनूना
ञ्चक्रमेणच । वर्णनंप्रलयानाञ्चमो
क्षस्यचनिरूपणम् । उत्कीर्त्तनंहरे
रेवदेवानाञ्चपृथक्पृथक् ॥ दशा
धिकंलक्षणञ्चमहतांपरिकीर्त्तितम्
॥ इतिब्रह्मवैवर्त्ते कृष्णजन्मखण्डे
१३२ अध्यायः ॥
महापुरुषः । पुं॰ नारायणे । श्रेष्ठ
नरे ॥ लक्षणं वाराह्या ६७ अ॰ ॥
ब्रह्मात्माभेदज्ञानिनि॰ जीवन्मुक्ते
। महांश्चासौपुरुषश्च । सन्महदिति
समासः । आन्महतइत्यात्वम् ॥
महापुरुषदन्ता । स्त्री॰ शतमूल्याम् ॥
महापुरुषदन्तिका । स्त्री॰ महाशता
वर्य्याम् ॥
महापुष्पा । स्त्री॰ अपराजितायाम् ॥
महापृष्ठः । पुं॰ उष्ट्रे त्रि॰ वृहत्पृष्ठे ॥
महापौरुषिकः । पुं॰ वैकुण्ठनाथा
नुचरे ॥
महाप्रकृतिः । स्त्री॰ दुर्गायाम् ॥
महाप्रपञ्चः । पुं॰ स्थूलसूक्ष्मकारण
प्रपञ्चानांसमष्टौ ॥ यथाऽवान्तरव
नानांसमष्टिरेकंमहद्वनम्॰ यथाऽवा
न्तरजलाशयानांसमष्टिरेकोमहान्
जलाशयोभवति॰ तद्वत्स्थूलसूक्ष्म
कारणशरीरप्रपञ्चानामपिसमष्टिरे
कोमहान्प्रपञ्चोभवतीति ॥
महाप्रभः । त्रि॰ अतिशयदीप्तियु
क्ते ॥
महाप्रभावः । त्रि॰ अतिशयतेजः
शक्तिविशिष्टे ॥
महाप्रभुः । पुं॰ जगन्नाथे ॥
महाप्रलयः । पुं॰ सर्वसंहारे । एक
कालिकसमस्तजन्यपदार्थनाशे ॥
महांश्चासौप्रलयश्च ॥ न्यायमते ज
न्यभावानधिकरणकालोमहाप्रल
यः॰ सचचरमध्वंसरूपः ॥
महाप्रसादः । पुं॰ विष्णुनैवेद्यादौ
॥ यथा । पादोदकञ्चनिर्माल्यंनै
वेद्यञ्चविशेषतः । महाप्रसादइत्यु
क्त्वाग्राह्यंविष्णोःप्रयत्नतः ॥ ब्राह्मे
णब्रह्मनैवेद्यब्रह्मणेपितवस्तुनि । त
न्माहात्म्यंमहानिर्वाणतन्त्रेसम्यक्

निरूपितम् ।
महाप्रस्थानम् । न॰ शास्त्रीयदेहत्या गविशेषे ॥ महत्॰आवृत्तिशून्यंप्र स्थानम्॰सर्पव्याघ्रिकसिंहव्याघ्रादि विषमभूम्याद्यपरिहारेणगमनंयाव च्छरीरपातंतन्महाप्रस्थानम्॰इत्यु च्यते ॥
महाप्राण : । पुं॰ द्रोणकाके ॥
महाप्रेत : । पुं॰ ब्रह्मादिषु ॥ यथा । ब्रह्माविष्णुश्चरुद्रश्चईश्वरश्चसदाशि व: । एतेपञ्चमहाप्रेताभूताधिपतयो मता: ॥ चत्वारोमञ्चचरणा:पञ्चम: प्रच्छद:पट: । सच्चित्प्रकाशरूपेणशि वेनाभिन्नविग्रहा: ॥ तत्रासनेसमा सीनानिर्भरानन्दरूपिणीति ॥
महाफल : । पुं॰ मालूरे । बिल्वे ॥ त्रि॰ उत्कृष्टफले ॥ न॰ बृहत्फले ॥
महाफला । स्त्री॰ इन्द्रवारुण्याम् ॥ राजजम्ब्वाम् ॥ तुम्ब्याम् ॥ महा कोशातक्याम् ॥ मधुबीजपुरे ॥
महाफेना । स्त्री॰ अब्धिफेने । हिण्डी रे ॥
महाबल : । पुं॰ वायौ ॥ बुद्धे ॥ न॰ सीसके ॥ त्रि॰ बलोत्कटे । बलीय सि ॥ महासामर्थ्ये ॥ महत्प्रकृष्टं बलमस्य ॥
महाबला । स्त्री॰ अतिबलायाम् । पी तपुष्पाम् । पीतबाम्यालके ॥
महाबोधि : । पुं॰ बुद्धे ॥

महाब्राह्मण : । पुं॰ निन्दितब्राह्मणे । कश्या॰ अचारज॰ इ॰ भा॰ ॥
महाभद्रा । स्त्री॰ काश्मर्याम् ॥ गङ्गा याम् ॥
महाभट : । पुं॰ अतिशययोद्धरि ॥
महाभाग : । त्रि॰ अतिधन्ये ॥ दयाद्य द्गुणयोगोमहाभागता॰ तद्विशिष्टे ॥ महान्भागोभाग्यमस्य ॥ महान् असाधारणोभागऐश्वर्यादिभगसमु दायोयस्यवा ॥
महाभागा । स्त्री॰ महालयतीर्थस्थायां देव्याम् ॥
महाभारतम् । न॰ व्यासप्रणीतेतिहास शास्त्रे ॥ तन्नामकारणं यथा । एक तश्चतुरोवेदाभारतश्चैतदेकत: । पुराकिलसुरै: सर्वै: समस्यतुलया धृतम् ॥ चतुर्भ्य: सरहस्येभ्योदेवे भ्योभ्यधिकंयदा । तदाप्रभृतिलोके स्मिन्महाभारतमुच्यते ॥ महत्वा द्भारतत्वाच्चमहाभारतमुच्यते ॥
महाभाष्यम् । न॰ पातञ्जलव्याकरण भाष्ये ॥
महाभिलाष : । त्रि॰ महेच्छे ॥ महा नभिलाषोस्य ॥
महाभिष: । पुं॰ राजर्षिविशेषे । प्रा तीपे । शन्तनौ ॥ यथा । महाभि षोनृपोजात : प्रतीपस्यसुतस्तदा । शन्तनुर्नामराजर्षिर्धर्मात्मासत्यसङ्ग रइति ॥

महाभीता । स्त्री० लज्जालुवृक्षे ॥ त्रि० अतिशयभययुक्ते ॥

महाभीमः । पुं० शान्तनुनृपे ॥ भृङ्गिनामकशिवद्वारपाले ॥ त्रि० अतिशयभयानके ॥

महाभीरुः । पुं० कीटविशेषे । गोपालिका० इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥ ग्वाली० इ० दे० भा० ॥ अतिशय भयशीले ॥

महाभीष्मः । पुं० शान्तनुनृपे ॥

महाभूतम् । न० व्योमादिपञ्चसु । भूम्यादिपंचसु ॥ महाभूतानिपंचैव वानिलाग्न्यम्बुभूमयः ॥

महाभृङ्गः । पुं० नीलभृङ्गराजे ॥

महाभैरवः । पुं० शरभरूपिणिहरे ॥

महाभोगः । त्रि० नारायणे । अति सुखिनि ॥ महान्भोगः सुखरूपोऽस्य ॥

महाभोगा । स्त्री० दुर्गायाम् । महार्थसाधिनीदेवीमहाभोगाततःस्मृता ॥

महामण्डूकः । पुं० पीतमण्डूके ॥

महामतिः । त्रि० अतिशयबुद्धिविशिष्टे ॥

महामदः । पुं० मत्तगजे ॥ त्रि० अतिशयहर्षयुक्ते ॥

महामनाः । त्रि० सदन्तःकरणे । प्रकृष्टे । महेच्छे । उदारे । महाशये । अक्षुद्रचित्ते । सर्वश्रेष्ठोऽहमितिमन्यमाने ॥ महद्गम्भीरमन्यैरसममानंमन्यमानंमनोयस्यसः ॥ परमेश्वरे ॥ सृष्टिस्थित्यन्तकर्माणिजगतांमनसैवकरोतीतिमहामनाः ॥ मनसैवजगत्सृष्टिंसंहारञ्चकरोतियइतिविष्णुपुराणम् ॥ मनसैव० सङ्कल्पमात्रेणैव ॥

महामाघः । पुं० योगविशेषे ॥ माघीमघसंयुक्तामघायांचगुरुर्यदा । महामाघस्तदाप्रोक्तोव्रतोद्वाहादि वर्ज्जयेत् ॥

महामात्रः । पुं० प्रधाने । अमात्ये । सेनान्यादौ ॥ समृद्धे । हस्तिपकाधिपे । हस्तिशिक्षाजीविनि ॥ महतीमात्रापरिच्छेदोऽस्य ॥

महामात्री । स्त्री० आचार्यपत्न्याम् ॥ महामात्रयोषायाम् ॥

महामानसी । स्त्री० जिनानांविद्यादेवीभेदे ॥

महामायः । पुं० हरौ । मायाविनामपिमायाकारित्वात् । महतीप्रकृष्टामायास्य । महामायात्वंचमायाविनामपिमयशम्बरप्रभृतीनांविविधप्रपंचविभ्रमकारिमायाप्रयोक्तृत्वात् ॥

महामाया । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ ईश्वरशक्ताम् ॥ विसदृशप्रतीतिसाधनंमाया० तस्यायमहत्त्वंसर्वविषयत्वमितिव्याख्यानात् ॥ तस्याः स्वरूपंयथा । कालिकापुराणे । गर्भान्ज्ञानसम्पन्नंप्रेरितंसूतिमारुतैः

। उत्पन्नं ज्ञानरहितंकुरुतेयामिरन्तरम् । पूर्वातिपूर्वसम्बन्धसंस्कारेण-नियोज्यच । आहारादीततोमोह-ममत्वं ज्ञानसंशयम् । क्रोधोपरोधलोभेषुक्षिप्त्वाक्षिप्त्वापुनः पुनः । पश्चात्कामेनसंयोज्यचिन्तायुक्तमहर्निशम् । आमोदयुक्तं व्यसनासक्तं जन्तुं करोतिया । महामायेतिसाप्रोक्तातिमसाजगदीश्वरी ॥ इति ।

महामायी । पुं० ईश्वरे ॥

महामायी । स्त्री० दुर्गायाम् ।

महामारी । स्त्री० महाकाल्याम् ॥ भामयेषभूतायांमहाजनक्षयकर्यांदेवतायाम् । संहारशक्तौ ॥ महतोमारयतीतितथा । महतीचासौमारीचतिवा ॥ व्याप्तंतयैतत्सकलंब्रह्माण्डं मनुजेश्वर । महाकाल्यामहाकालेमहामारीस्वरूपया ॥ सैवकालेमहामारीसैवसृष्टिर्भवत्यजा ॥ स्थितिंकरोतिभूतानांसैवकालेसनातनी-तिमार्कण्डेयपुराणम् ॥ अतिशय-मारके ॥

महामार्ग : । पुं० राजमार्गे ।

महामालिनी । स्त्री० नाराचाभिधेवृत्तविशेषे ॥ यदिहनयुगलंततोवेदरेफैर्महामालिनीतिलक्षणम् ॥

महामाष : । पुं० राजमाषे चौरा० लोबिया० इ० भा० ॥

महामुख : । पुं० कुम्भीरे न० बृहन्मुखे ॥ त्रि० तद्वति ॥

महामुंडी । स्त्री० महाश्रावणिका-याम् ॥

महामुनि : । पुं० नारायणे । अग-स्त्ये ॥ बुद्धे काले । कृपाचार्ये ॥ व्यासे ॥ महांश्चासौमुनिश्च । सन्महदितिसमासः । आन्महतइत्यात्वम् ॥ ब्रह्मविदि ॥ तुम्बुरुवृक्षे ॥ न० कुस्तुम्बुरुणि । धन्याके ॥

महामूर्धा पुं० शिवे ॥ त्रि० बृहन्मस्तकयुक्ते ॥

महामूल : । पुं० राजपलाण्डौ ॥ त्रि० लिङ्गिष्टे ॥

महामूल्य : । पुं० पद्मरागे ॥ न० महार्घे ॥ त्रि० तद्वति ।

महामूषिक : । पुं० बृहद्दुंदुरौ । महाखौ ॥

महामृग : । पुं० हस्तिनि ॥ शरभे ॥

महामृत्युञ्जय : । पुं० मृत्योर्मृत्युकरे शिवमन्त्रविशेषे ॥ नित्यमष्टशतं जपत्वामृत्युंमृत्युपथं नयेत् ॥

महामेघ : । पुं० अतिशयमेघे ।

महामेद : । पुं० अष्टवर्गाङ्गौषधे । पुरोद्भवे । बृहन्मेदे ॥

महामेदा । स्त्री० अष्टवर्गाङ्गौषधविशेषे । वसुच्छिद्रायाम् । जीवन्याम् । पांशुरागिण्याम् ॥ महामेदाभिधः कन्दोमोरङ्गादौप्रजायते । शुक्लार्द्रकनिभ :कन्दोलताजात:सुपाण्डुर: ।

महामेदाभिधः प्रोक्तोग्रन्थिभाजप्र
काशकः । मेदायुगंगुरुस्वादुवृष्यं
स्तन्यकफापहम् । हृणं शीतलं
पित्तरक्तवातज्वरप्रणुत् ॥ तस्याः
लाभे यस्याः स्थानेऽश्वगन्धावरीदेया॥
महामैत्रः। पुं० बुद्धभेदे ॥ * ॥
महामोहः। पुं० भोगेच्छारूपाज्ञाने
॥ महामोहस्तुविज्ञेयोग्राम्यभोगसु
खैषणा ॥ रागे । विषयविशेषे
सदृशविधः। शब्दादिषु पञ्चसु
दिव्यादिव्यतयादशविधेषु विषयेषु
रञ्जनीयेषु रागः • आसक्तिर्महा
मोहः • सचदशविधविषयत्वा
द्दशविधः ॥
महामोही पुं० शिवप्रिये धत्तूरे
॥ त्रि० महामोहविशिष्टे ॥
महाम्बुजः। पुं० नरकान्तरे ॥
महाम्लम्। न० तिन्तिडीके। वृक्षा
म्ले ॥
महायक्षः। पुं० हर्म्यदुपासकविशेषे ॥
महायज्ञः। पुं० अध्यापनादिपंचसु
॥ पाठोहोमश्चातिथीनांसपर्यातर्प
णंबलिः। एतेपञ्चमहायज्ञाब्रह्म
यज्ञादिनामकाः ॥ अध्यापनंब्रह्म
यज्ञः पितृयज्ञस्तुतर्पणम् । होमो
दैवोबलिर्भौतोनृयज्ञोऽतिथिपूज
नम् ॥ अहुतञ्चहुतञ्चैवतथाप्रहुत
मेवच । ब्राह्मंहुतंप्राशितञ्चप
ञ्चयज्ञान्प्रचक्षते ॥ जपोऽहुतो
हुतोहोमः प्रहुतोभौतिकोबलिः
। ब्राह्मंहुतंद्विजाग्र्यार्चाप्राशितंपि
तृतर्पणम् ॥ पञ्चैतान्योमहायज्ञा
न्नहापयतिशक्तितः। सगृहेपिव
सन्नित्यंसूनादोषैर्नलिप्यते ॥ दे
वताऽतिथिभृत्यानांपितृणामात्म
नश्चयः । ननिर्वपतिपञ्चानामु
च्छ्वसन्नसजीवति ॥ अपिच । एते
पञ्चमहायज्ञाब्रह्मणानिर्मितापुरा
। ब्राह्मणानांहितार्थायदत्तरेषांच
तत्कृताः ॥ इतरेषांचवर्णानांब्राह्मणैः
कारिताः शुभाः ॥ एवंकृत्वानरो
भुक्त्वाऽऽयदिदीर्घमुत्पश्यति । अन्य
थाऽऽहवोप्यर्तमेकाल्यप्रक्षिपः ॥
सर्वव्यादापभोक्तॄणांमहामांसंतुत
द्भवेत् ॥ कू० वराहपुराणं ॥
महायशाः। पुं० सूतार्हद्विशेषे ॥
न० कल्पभेदे ॥ त्रि० लोकेवेदेच
प्रसिद्धविभवे ॥ अतिशययशोयुक्ते ॥
महायशस्कः। त्रि० अतिशययुक्ते ॥
महायोगी। पुं० चद्रिकूटपीठस्थे
शिवे ॥
महारजतम्। न० स्वर्णे । धत्तूरे ॥
वृहद्रौप्ये ॥ महच्चतद्रजतंच । स
न्महदितिसमासः । आन्महतद्द
स्यात्त्वम् ॥
महारजनम्। न० कुसुम्भे । कसु
भा० कू० भा० ॥ शातकुम्भे ।
स्वर्णे ॥ रज्यतेऽनेन । रञ्जरागे ।

ल्युट्। रजकरजनरञ्जनरजस्सूप सङ्ख्यानान्नलोपः॥ रञ्जेःक्युन् वा॥ महच्चतद्रजनंच। सन्महदिति समासः।

महारण्यम्। न॰ घरण्यान्याम्॥ मह च्चतदरण्यञ्च। सन्महत्परमोत्तमो त्कृष्टाःपूज्यमानैरितिसमासः। घान्महतइत्यात्वम्॥

महारत्नम्। न॰ मुक्तादिनवसु। मु- क्ताफलंहीरकञ्चवैदूर्यंपद्मरागकम्। पुष्परागञ्चगोमेदंनीलंगारुत्मतंत- था॥ प्रवालयुक्तान्युक्तानिमहार- त्नानिवैनव॥

महारथः। पुं॰ रथिकविशेषे। घयु तधन्विभिःसहयोद्धरि। यथा। एकोदशसहस्राणियोधयेद्यस्तुधन्वि नाम्। शस्त्रशास्त्रप्रवीणश्चमहा रथइतिस्मृतः॥ घपिच। घात्मा नंसारथिञ्चाश्वान्रक्षन्युद्ध्येत योनरः। समहारथसंज्ञःस्यादि त्याहुर्नीतिकोविदाः। शिवे॥ वि ष्णौ। महान्महात्मा॰नन्दी॰गरु डोवारथोयस्यसः॥

महारम्भम्। न॰ गडलवणे। सांभ- र॰हू॰भा॰॥

महारसः। पुं॰ खर्जूरे॥ कोशका- रे। इक्षुविशेषे। कोसियार॰हू॰ भा॰॥ कशेरुणि॥ पारदे। रसे न्द्रे॥ न॰काञ्जिके॥

महारसाष्टकम्। न॰ हिङ्गुलाद्यष्ट- सु॥ यथा। दरदंपारदःसस्यकं वै क्रान्तंकान्तमभ्रकम्। माक्षिकंवि मलश्चेतिस्युरेतेष्टौमहारसाः॥

महाराजः। पुं॰ बुद्धभेदे। मञ्जुघो- षे॥ घसपत्नराज्यवति। नृप- श्रेष्ठे॥

महाराजचूतः। पुं॰ उत्तमाम्रे। म न्मथानन्दे॥

महाराजद्रुमः। पुं॰ घारग्वधे

महाराजिकः। पुं॰ गणदेवताविशे- षे॥ सत्त्वसुधन्वसवनाद्योविंश- त्यधिकशतद्वयसङ्ख्यातागीरवा- ञ्छदर्शिताः। महाराजिकनामानो द्विशतेविंशतिस्तथा॥ महतीराजिः पङ्क्तिर्येषामितिविग्रहेशैशादिभा- षेतिकन्॥

महारात्रिः। स्त्री॰ महाष्टम्याम्। घर्द्धरात्रात्परंमुहूर्त्तद्वये॥ ब्रह्म लयोपलक्षितायांमहाप्रलयरात्र्या- म्॥ ब्रह्मणस्तुनिपातेचमहाकल्पो भवेन्नृप। प्रकीर्त्तितामहारात्रिः सापवचपुरातनैरितिब्र॰वै॰पु॰।

महाराष्ट्रः। पुं॰ देशविशेषे॥ विप- श्चकंसमारभ्यमध्यचोज्जयिनीशिवे। मार्जारतीर्थंराजेन्द्रकोलापुरनिवा- सिनी॥ तावद्देशोमहाराष्ट्रःक- र्णाटस्वामिगोचरः। इ॰शक्तिसङ्ग मे ७ पटलः॥ घपिच। नैकतीह

विडानस्तं महाराष्ट्रास्त्रैवतः। जवनः पल्लवः सिन्धुः पारसीकाद यो मताः। इ॰ज्योतिषतत्त्वे कूर्मचक्रं।

महाराष्ट्री। स्त्री॰ जलपिप्पल्याम्॥ भाषाविशेषे। मरेठी॰इ॰भा॰। भाषाप्रभेदे।

महारिष्टः। पुं॰ महानिम्बे। गिरिनिम्बे।

महारुद्रः। पुं॰ महादेवे।

महारूपः। पुं॰ शिवे

महारूपकम्। न॰ नाटके॥

महारोगः। पुं॰ पापरोगे॥ सचाष्टविधोयथा। उन्मादः १। त्वग्दोषः २। राजयक्ष्मा ३। श्वासः ४। मधुमेहः ५। भगन्दरः ६। उदरः ७। अश्मरी ८। इति॥

महारोगी। त्रि॰ महारोगयुक्ते॥

महारौरवः। पुं॰ नरकान्तरे॥ महारौरवसंज्ञन्तु अधोर्द्धं तामसम्पुटम्। धक्ष्यते यद्धि राज्ञा रेणु रुद्धारापनायकः॥ देवद्रव्यापहारी च पच्यते काल मव्ययम्॥ महान्रौद्रो रौरवोऽत्र। शकन्ध्वादित्वात्द्वलोपः। यद्वा। रुरुर्भीरशृङ्गाख्योमृगः॰ महतोरु रौरवम्। अण्॥

महार्घः। पुं॰ वार्त्ताख्यपक्षौ॥ त्रि॰ महामूल्ये॥

महार्णवः। पुं॰ महासमुद्रे॥

महार्थः। पुं॰ परमार्थे॥

महार्द्रः। पुं॰ शब्दविशेषे। महाना इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰॥

महार्द्रम्। न॰ चन्दने॥

महार्द्रकम्। न॰ वनार्द्रके॥

महार्बुदम्। न॰ दशार्बुदे। शतकोटि १००००००००० सङ्ख्यायाम्। पद्मे॥

महार्हः। पुं॰ विष्णौ॥ महः पूजामर्हतीति। अर्हइतिसूत्रात्त्वर्हतेः कर्मण्युपपदे च प्रत्ययः॥ न॰ श्वेतचन्दने॥

महालक्ष्मीः। नारायणशक्त्याम्। राधायाम्॥ यन्मायया मोहिता ब्रह्मविष्णुशिवादयः। वेश्यवार्त्तां महालक्ष्मीं परां राधां वदन्तिते॥ यद्वांशा महालक्ष्मीः प्रियानारायणस्य चेति ब्र॰ वै॰ पुराणम्॥

महालयः। पुं॰ विहारे॥ तीर्थमहाभागादेव्याश्चैवे॥ परमात्मनि। पितृणामुत्सवाश्रये कन्यागतापरपक्षे कन्यागत॰ इ॰ भा॰॥

महालसा। स्त्री॰ देवीविशेषे। दक्षिणदेशे॰ महादिशानमितिविख्याते॰ देवीस्थाने।

महालिकटभी। स्त्री॰ श्वेतकिणिही वृक्षे॥

महालोलसरस्वती। स्त्री॰ तारादेव्याः प्रभेदे॥ लोलयावाक्प्रदाचेतितेन

लीलसरस्वती ॥

महालोध्र : । पुं॰ लोध्रे । पटियालो ध॰ हू॰ भा॰ ॥

महालोल : । पुं॰ काके ॥ चि॰ अतिचञ्चले ॥

महालोहम् । न॰ अयस्कान्ते ॥

महावनम् । न॰ महारण्ये ॥ वृन्दावनस्यचतुरशीतिवनान्तर्गतवनविशेषे ॥

महावप : । पुं॰ महासिंहे ॥

महावरा । स्त्री॰ दूर्वायाम् ॥

महावराह : । पुं॰ आदिवराहे ॥ महांश्चासौवराहश्च । महत्त्वञ्चास्यातिविपुलशरीरधारणात्पृथिव्युद्धरणाय ॥

महावरोह : । पुं॰ प्लक्षवृक्षे ॥

महावलि : । पुं॰ नरबली ॥

महावल्ली । स्त्री॰ माधवीलतायाम् ।

महावस : । पुं॰ शिशुमारे ॥

महावाक्यम् । न॰ परमार्थबोधकवैदिकोपदेशवाक्यविशेषे । सङ्ख्यापरपर्यायेप्रतिष्ठादावुत्सर्गवाक्ये ॥ योग्यताकांक्षासत्तियुक्तवाक्यसमूहे ॥

महावारुणी । स्त्री॰ तिथिविशेषे ॥ सायथा । शनिवारसमायुक्तासामहावारुणीस्मृता । गङ्गायांयदिलभ्येतकोटिसूर्यग्रहैः समा ॥ सा॰ वारुणीत्यर्थ : ॥ महामहावारुणी तु । यथा । शुभयोगसमायुक्ताशनौ शतभिषायदि । महामहेतिविख्या ताभिःकोटिकुलमुद्धरेत् ॥

महाबाहु : । पुं॰ स्कन्दे ॥ श्रीरामे ॥ महान्तौबाहूयस्य । अस्यबाहोर्महत्त्वञ्चोक्तं युद्धकांडे । पिशाचानुद्रानवानृयक्षामृपृथिव्यांयेचराक्षसा : अङ्गुल्यग्रेणतान्हन्यामिच्छन्हरिगणेश्वरेति ॥

महाविद्या । स्त्री॰ देवताविशेषे ॥ यथा । कालीतारामहाविद्याषोडशी भुवनेश्वरी । भैरवीछिन्नमस्ताचविद्याधूमावतीतथा । वगलासिद्धविद्याचमातङ्गीकमलात्मिका । एता दशमहाविद्या : सिद्धविद्या : प्रकीर्त्तिता : ॥ तासांदशावतारत्वं यथा । प्रकृतिर्विष्णुरूपाचपुंरूपश्च महेश्वर : । एवंप्रकृतिभेदेनभेदास्तुप्रकृतेर्दश । कृष्णरूपाकालिकास्याद्रामरूपाचतारिणी । बगलाकूर्ममूर्तिस्यान्मीनोधूमावतीभवेत् ॥ छिन्नमस्तानृसिंह : स्याद्वराहश्चैवभैरवी । सुन्दरीयामदग्न्य : स्याद्वामनोभुवनेश्वरी ॥ कमलाबौद्धरूपास्याद्दुर्गास्यात्कल्किरूपिणी । स्वयंभगवतीकालीकृष्णस्तुभगवान्स्वयम् ॥ स्वयंभगवान्कृष्ण : कालीरूपोभवेत् ॥

महाविराट् । पुं॰ महाविष्णौ ॥

महाविलम् । न॰ नभसि हृच्छिद्रे ॥

महाविष : । पुं॰ द्विमुखसर्पे । काल

सर्पे ॥
महाविषम् । न॰ मेषसङ्क्रान्तौ ॥ मसूरं निम्बपात्राभ्यांयोऽत्तिमेषग तेरवौ । अपिरोषान्वितस्तस्यतक्षकः किंकरिष्यति ॥
महाविष्णुः । पुं॰ महाविराजि ॥
महावीचिः । पुं॰ नरकविशेषे । महावीचिय बमहाकल्लोलैरतुमीय ते ॥
महावीध्रम् । न॰ विटपे । मुष्कव ङ्क्षणयोरन्तरे ॥
महावीरः । पुं॰ गरुडे ॥ शूरे ॥ सिंहे । मखानले । यज्ञाग्नौ ॥ वज्रे ॥ श्वेततुरङ्गे । अन्तिमजि ने ॥ कोकिले ॥ लक्ष्मणे । हनुम ति ॥ एकवीरवृक्षे ॥ सङ्ग्रामविह गे । जराटके । कामदेवे । मारे ।
महावीरा । स्त्री॰ क्षीरकाकोल्याम् ॥
महावीर्यः । पुं॰ ब्रह्मणि महदु त्पत्तिकारधर्मविद्यालक्षणं वीर्यम स्य । बुद्धभेदे । वाराहीकन्दे ॥ त्रि॰ महाप्रभावे । अतिशयबलयुक्ते ॥
महावीर्या । स्त्री॰ संज्ञायाम् । सूर्य पत्न्याम् । वनकार्पास्याम् । महा शतावर्य्याम् ॥
महावृक्षः । पुं॰ स्नुहीद्रुमे ॥
महावृत्ती । स्त्री॰ वार्ताक्याम् ॥
महावेगः । त्रि॰ अधिकवेगवति ॥
महाव्याधिः । पुं॰ कुष्ठादिमहारोगे॥

महाव्रणम् । न॰ दुष्टव्रणे ॥
महाव्रतम् । न॰ द्वादशवार्षिकव्रते॥ यथा । ते नवधकालादूर्ध्वं विंशत्य ऽधिकशतस्ययावदब्दहिष्टं तावत्प रिमाणमहाव्रतानुरूपाधिनवोदात व्याः शरत्कालिकदुर्गापूजनै । य- था । महाव्रतं महापुण्यं शङ्कराद्यै रनुष्ठितम् । कर्त्तव्यं सुरराजेन्द्रदे वीभक्तिसमन्वितैः ॥ अरुणोदय कालिकमाघस्नाने ॥ अत्तिषयोग शास्त्रेऽवविशेषः । सयथा । अहिं सासत्यास्तेयब्रह्मचर्यो परिग्रहाय माः ॥ ३० ॥ एते जातिदेशकाल समयाऽनवच्छिन्नाः सार्वभौमाम हाव्रतम् । ३१ । येचाहिंसाद्याः पञ्चयमाउक्तास्तएवजात्याद्यनवच्छे देन॰दृढभूमयोमहाव्रतशब्दवाच्याः तत्राहिंसाजात्यवच्छिन्नायथा॰मृग योमृगातिरिक्तान्नहनिष्यामीति ॰ सैवकालावच्छिन्नायथा॰ नचतु र्दश्यांनपुण्येऽहनीतिसैवप्रयोजन विशेषरूपसमयावच्छिन्नायथा॰क्ष- त्रियस्यदेवब्राह्मणप्रयोजनव्यतिरे केणनहनिष्यामीति॰युद्धंविनानह निष्यामीतिच । एवंविवाहादिप्र योजनव्यतिरेकेणानृतं नवदिष्या मीति । एवमापत्कालव्यतिरेकेण सुवर्णाद्व्यतिरिक्तः स्तेयं नकरि ष्यामीति । एवमृतुकालव्यतिरिक्त

कामेपत्नींनगमिष्यामीति । एवं गुर्वादिप्रयोजनमन्तरे णनपरिग्रहो ष्यामीति॰यथायोग्यमवच्छेदोद्रष्ट व्य : । एतादृगवच्छेदोपरिहारे ण यदासर्वजातिसर्वदेश सर्व्वकाल सर्वप्रयोजनेषुभवा : सार्वभौमा अहिंसादयोभवन्तिमहताप्रयत्नेन परिपाल्यमानत्वात्॰तदातेमहाव्र तशब्देनोच्यंते । एवंकाष्ठमौना दिव्रतमपिद्रष्टव्यम् । एतादृशव्रत दार्ढ्यंच॰कामक्रोधलोभमोहानांच तुर्णामपिनरकद्वारभूतानांनिवृत्तिः। तत्राहिंसमयाक्षमयाचक्रोधस्य॰ब्रह्म- चर्य्येणवस्तुविचारेणचकामस्य॰अ- स्तेयापरिग्रहरूपेणसन्तोषेणलोभ- स्यसत्येनयथार्थज्ञानरूपेणविवेकि- नमोहस्य॰तन्मूलानाञ्चसर्वेषांनिवृ त्तिरितिद्रष्टव्यम् । इतराणिचफला निसकामानांयोगशास्त्रे कथितानि॥

महाव्रती । पुं॰ शिवे ॥ उरस्कटे ॥ त्रि॰महाव्रतयुक्ते ॥

महाशक्ति : । पुं॰ कार्त्तिकेये ॥ हा- रौ ॥ महतीशक्ति : सामर्थ्यमस्य॥ अतिशयपराक्रमे ॥ स्त्री॰मायाशब- लब्रह्मरूपिण्याम् । निर्गुणायाम् ॥ त्रि॰ तद्युक्ते ॥

महाशङ्ख : । पुं॰ नरास्थनि । कर्ण नेत्रयोर्मध्यगतास्थ्नि ॥ कर्णनेत्रान्त- रालास्थिमहाशङ्ख : प्रकीर्त्ति- त : ॥ दशनिखर्वे १०००००००००००० । निधिप्रभे दे ॥ अलिके । ललाटे ॥ बृहच्छङ्- खे ॥ यात्रायोगान्तरे ॥ यथा । स्वो च्चस्थेलाभगेशुक्रे त्रिषष्टे देवपूजिते । महाशङ्खाह्वयोयोग : प्रतिप- द्यापमानद : ॥

महाशठ : । पुं॰ राजधत्तूरे ॥ त्रि॰अ तिधूर्त्ते ।

महाशणपुष्पिका । स्त्री॰ बृहच्छणपु- ष्प्याम् । वृत्तपर्ण्याम् । श्वेतपुष्पा याम् ॥

महाशता । स्त्री॰ महाशतावर्याम् ॥

महाशतावरी । स्त्री॰ सहस्रवीर्याया- म् । सुरसायाम् । शतवीर्यायाम् ॥ महाशतावरीमेध्याहृद्याबृष्यारसाय नी । शीतवीर्यानिहन्त्यर्शोग्रहणी- नयनामयान् ॥

महाशन : । पुं॰ विष्णौ ॥ कल्पा- न्ते सर्वग्रसनात्महत्अशनंसंहार्य्य- मस्य ॥ महाभैरवे ॥ कामे ॥ मह- दशनंविषयजातंयस्य स : ॥ अघा- सुरे ॥ त्रि॰अतिभक्षणशीले ।

महाशफर : । पुं॰ मत्स्यसख्ये ॥ महाशफरसंज्ञस्तुतिक्त : पित्तकफा पह : । शिशिरोमधुरोरुच्योवात- साधारण : स्मृत : ॥

महाशय : । त्रि॰ सदिच्छे ॥ महान् आशयोयस्य ॥ पुं॰समुद्रे ॥

महाशय्या । स्त्री० राजतल्पे ॥ वृह-च्छय्यायाम् ॥

महाशरः । पुं० स्थूलशरे ॥

महाशल्कः । पुं० चिङ्गटमत्स्ये ॥

महाशाकः पुं० शाक[illegible] ॥

महाशाखा, स्त्री० नागबलायाम् ॥

महाशालः । पुं० महागृहस्थे । विस्तीर्णाभिः शालाभिर्युते । सम्पन्ने ॥ महतीविस्तीर्णाशाला०गृहंयस्यसः॥

महाशालिः । पुं० स्थूलशालौ । सुगन्धिके ॥ महान्श्रेष्ठः शालिः ॥

महाशिवः । पुं० महादेवे ॥

महाशीता । स्त्री० शतमूल्याम् ॥

महाशुक्तिः । पुं० मुक्तामातरि ॥

महाशुक्ला । स्त्री० सरस्वत्याम् ॥ त्रि० अतिशुक्लवर्णयुक्ते ॥

महाशुभ्रः । त्रि० अतिशुभ्रवर्णयुक्ते ॥ न०रजते ॥

महाशूद्रः पुं० आभीरे ॥

महाशूद्रा । स्त्री० महत्यांशूद्रायाम् ॥ महतीशूद्रेतिविग्रहः ॥

महाशूद्री । स्त्री० आभीर्याम् ॥ महाशूद्रस्यस्त्री०जातीयावा । पुं०योगादिति०जातेरितिवाङीप् ॥

महाशौण्डी । स्त्री० श्वेतकिणिहीवृक्षे ॥

महाशीषिरः । पुं० दंतरोगविशेषे ॥ दन्तास्थलन्तिवेष्टभ्यस्तालुचाप्यवदीर्यते । दन्तमांसानिपच्यंतेमुखस्यप-तुद्यते ॥ यस्मिन्ससर्वजोव्याधिर्महाशीषिरसंज्ञित: ॥

महाश्मशानम् । न० आनन्दवने । काश्याम् ॥ महांत्यपिचभूतानिप्रलयेसमुपस्थिते । शेरतेऽत्रशवाभूत्वाश्मशानन्तुततोभवेत् ॥ वाराणसीतिविख्याताशुद्रावासइतिद्विजः । महाश्मशानमित्येवंप्रोक्तमानन्दकाननम् ॥

महाश्यामा । स्त्री० शिंशपावृक्षे ॥ श्यामलताम् ॥

महाश्रमः । पुं० तीर्थविशेषे ॥

महाश्रमणः । पुं० बुद्धभेदे । शाक्यमुनौ ॥

महाश्रावणिका । स्त्री० कदम्बपुष्प्याम् । महामुण्डाम् ॥

महाश्रीः । स्त्री० बुद्धशक्त्यन्तरे । तारायाम् ॥

महाश्रोत्रियः । पुं० महत्त्वसतिश्रुताऽध्ययनवृत्तसम्पन्ने ॥ महांश्चासौश्रोत्रियश्च ॥

महाश्वेता । स्त्री० शुक्लभूकूष्माण्डे । कृष्णगन्धिकायाम् ॥ श्वेतभूमिकूष्माण्डे ॥ सरस्वत्याम् ॥ श्वेतापराजितायाम् ॥ सितायाम् ॥ मधुजायाम् ॥ श्वेतकिणिहीवृक्षे ॥ दुर्गायाम् ॥ महतीचासौश्वेताच ॥

महाषष्ठी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

महाष्टमी । स्त्री० आश्विनशुक्लाष्टम्याम्

। शरत्कालोद्भवायातुसैवप्रोक्तामहाष्टमी। महारात्रिरितिख्यातातस्यामभ्यर्चयेत्सुधीः॥ अष्टम्यांरुधिरैर्मांसैर्महामांसैः सुगंधिभिः। पूजयेद्बहुजातीयैर्बलिभिर्भोजनैः शिवाम्। सिन्दूरैः पट्टवासोभिर्नानाविधविलेपनैः। पुष्पैरनेकजातीयैः फलैर्बहुविधैरपि। उपवासंमहाष्टम्यांपुत्रवान्नसमाचरेत्। यथातथैवपूतात्माव्रतीदेवींप्रपूजयेत्॥ पूजयित्वामहाष्टम्यांनवम्यांबलिभिस्तथा। विसर्ज्जयेद्दशम्यान्तुश्रवणेतांवरोत्सवैः तत्रार्हरात्रपूजा यथा। कन्यासंस्थेरवावेषे शुक्लाष्टम्यांप्रपूजयेत्। सोपवासोनिशार्द्धेतुमहाविभवविस्तरैः। पूजांसमारभेद्व्यानन्तवारुणेपिवा। पशुघातश्चकर्त्तव्योगवलावधस्तथेतिदेवीपुराणे वारुणपदेनपूर्वाषाढोच्यतइतिरघुनन्दनः॥ महाष्टम्युपवासं पारयन्तु। अष्टम्यांसमुपोष्यैवनवम्यामपरेऽहनि। मत्स्यमांसोपहारेणदद्यान्नैवेद्यमुत्तमम्॥ तेनैवविधिनान्नन्तुस्वयंभुञ्जीतनान्यथेति॥

महासन्नः। पुं॰ कुवेरे। त्रि॰ अतिनिकटे।

महासमङ्गा। स्त्री॰ हस्तबलायाम्। खिरहिट्याम्। बलायाम्। कगहियाम्॰ कंघी॰ खरैटी॰ इ॰ भा॰॥

महासर्ज्जः। पुं॰ असनवृक्षे॥ पनसे।

महासहः। पुं॰ कुब्जकवृक्षे। त्रि॰ अतिक्षमे॥

महासहा। स्त्री॰ माषपर्ण्याम्। अम्लाने। कठसरैय्या॰ इ॰ भा॰॥ महतीचासौसहाच। सन्महदितिसमासः। आन्महतइत्यात्वम्॥

महासन्तापनम्। न॰ व्रतविशेषे। अथयाज्ञवल्क्यः। कुशोदकञ्चगोक्षीरंदधिमूत्रंशकृद्घृतम्। जग्ध्वापरेह्न्युपवसेत्कृच्छ्रंसान्तपनंचरन्॥ द्वादसाध्यसान्तपनमुक्ताह। पृथक्सान्तपनद्रव्यैः षडहः सोपवासकः। सप्ताहेनैवकृच्छोयंमहासान्तपनंस्मृतम्॥ महासान्तपनंधेनुषट्कदानसमम्।

महासारः। पुं॰ दुष्खदिरे। त्रि॰ युक्तियुक्ते॥

महासाहसम्। न॰ अतिबलात्कारकृतकार्ये। अतिशयदण्डे॥

महासाहसिकः। त्रि॰ अतिसाहसयुक्ते॥ प्रसह्यापहारिणि। महांश्चासौसाहसिकश्च।

महासिंहः। पुं॰ शरभे। पर्वताश्रये। देव्याः सिंहे॥ यथा। तीक्ष्णदंष्ट्रः करालास्यः शटाशोभितकन्धरः।

चतुरङ्घ्रिर्वृषनखोमहासिंह : प्रकीर्त्तितइति ॥

महासुख : । पुं॰ बुद्धे ॥ न॰ क्रीडारत्ने ॥ प्रचुरसुखे ॥ त्रि॰ तद्वति ॥

महासुगन्धा । स्त्री॰ गन्धनाकुल्याम् ॥ त्रि॰ अतिसुगन्धयुक्ते ॥

महासूक्ष्मा । स्त्री॰ वालुकायाम् ॥ त्रि॰ अतिशयसूक्ष्मे ॥

महासेन : । पुं॰ कार्त्तिकेये ॥ महासैन्यपतौ ॥ बौद्धभेदे ॥ महतीसेनाऽस्य ॥

महास्कन्ध : । पुं॰ शरभे ॥ त्रि॰ उन्नतस्कन्धयुक्ते ॥

महास्कन्धा । स्त्री॰ जम्बूवृक्षे ॥

महास्कन्धी । पुं॰ शरभे ॥

महास्थली । स्त्री॰ पृथिव्याम् ॥ श्रेष्ठस्थाने ॥

महास्नायु : । पुं॰ कण्डरायाम् ॥

महास्रग्वी । पुं॰ शिवे ॥

महास्वन : । पुं॰ वाद्यप्रभेदे । महातूर्य्ये ॥ शिवे ॥ महान्ऊर्जित : स्वन : नादोऽस्य । यद्वा । महान् स्वन : श्रुतिलक्षणोनादोऽस्य ॥ सम्भवदितिसमासे॰ आत्वम् । उच्चशब्दे ॥ त्रि॰ तद्वति ॥

महाहनु : । पुं॰ शिवे ॥ हनूमति ॥ त्रि॰ उच्चहनुयुक्ते ॥

महाहवि : । न॰ गोघृते ॥ ब्रह्मणि ॥ महच्चतद्धविश्च॰ ब्रह्माग्नौब्रह्मणिसर्वंजगत्तदात्मतयाहूयतेइतिमहाहवि : । यद्वामहाग्निहवींषिआज्यपुरोडाशपशुसोमादिरूपाण्यस्य॰ इन्द्रादिदेवतारूपस्ययजमानरूपस्यवेतिमहाहवि : ॥

महाहास : । पुं॰ अट्टहासे ॥

महाहिगन्धा । स्त्री॰ गन्धनाकुल्याम् ॥

महाह्रस्वा । स्त्री॰ कपिकच्छ्वाम् । शूकशिम्ब्याम् ॥ त्रि॰ अतिखर्वे ॥

महि । अ॰ महिमनि ॥

महि : । स्त्री॰ भूमौ ॥ मह्यते । मह पूजायाम् । चुरादिरदन्त : । सर्वधातुभ्य इन् ॥

महिका । स्त्री॰ हिमे ॥ मह्यते । मह॰ । क्वुन्शिल्पिसंज्ञयो : ॥

महित : । त्रि॰ पूजिते ॥ मह्यतेस्म ॥ मह॰ । मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्चेतिक्त : ॥

महितम् । न॰ राज्ये ॥ त्रि॰ पूजनीये ॥ मह्यते । मह॰ । महेरिनण्चेति पक्षेइनन् ॥

महिमा । पुं॰ शिवैश्वर्य्ये । ऐश्वर्यातिशये । भूतिप्रभेदे ॥ महान्भवति॰ येनसमस्तब्रह्माण्डेपिन्समवैति ॥ विभूतिविस्तारे ॥ आत्मन : कर्मनिमित्तवृद्धिचयराहित्ये ॥ महतो भाव : । पृथ्वादिभ्यइमनिच् । उत्कर्षे ॥

महिमभृत् । त्रि॰ ऐश्वर्य्यवति ॥

महिर: । पुं॰ पीथे । मिहिरे । सूर्ये ॥

इतिचिक्काण्डशेष : ॥

महिला । स्त्री० फलिन्याम् । गुन्द्रायाम् । प्रियङ्गौ ॥ स्त्रियाम् । योषिति ॥ रेणुकानामगन्धद्रव्ये ॥ मदमत्तायाम्योषायाम् ॥ महति० मह्यति वा । मह० । सलिकलीति० इलच् । टाप् ॥

महिलाह्वया । स्त्री० श्यामायाम् । प्रियङ्गौ ॥ महिलायाआह्वयोयस्या : ॥

महिष : । पुं० लुलाये । कासरे । यमवाहने । भैंसा० हि० भा० ॥ महिषस्यामिषंस्वादुस्निग्धोष्णंवातनाशनम् । निद्राशुक्रबलस्तन्यतनुदार्ढ्यकरंगुरु ॥ दध्यस्यसृष्टिविण्मूत्रंवातपित्तास्रनाशनम् ॥ महति० मह्यतेवा । मह० । अविमह्योष्टिषच् । यद्वामंहतेमहिषवीटिषच् । आगमशासनस्यानित्यत्वान्ननुम् ॥ अर्हद्ध्वजविशेषे ॥ असुराधिपविशेषे । महिषासुरे ॥ श्मश्रुधारिणिम्ले च्छजातिविशेषे ॥ पुरायंचवियमासीत्सगरेणाश्ववेदाद्यनधिकारोवेशान्यत्वंधर्मनाशश्चकृत: ॥

महिषकन्द : । पुं० महाकन्दविशेषे । शुभाली ॥

महिषघ्नी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

महिषध्वज : । पुं० यमे ॥ अर्हद्विशेषे ॥ महिषोध्वजं यस्यस : ॥

महिषमर्द्दिनी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

महिषवल्ली । स्त्री० लताविशेषे । सोम्यायाम् ॥

महिषवाहन : । पुं० यमे ॥

महिषाक्ष : । पुं०)

महिषाक्ष : । पुं०) गुग्गुलौ । भृङ्गाञ्जनसमप्रभे ॥

महिषाक्षादि । न० महिषाक्षादिपञ्चाङ्गगणे ॥ यथा । महिषाक्षवचाताल'निर्यास : सर्जकस्तथा । कृष्णागुरु:कदम्बश्चमहिषाक्षादिपञ्चकम् ॥

महिषासुर : । पुं० महासुरविशेषे । रम्भासुरात्मजे ॥

महिषासुरसम्भव : । पुं० भूमिजगुग्गुलौ ॥

महिषासुरहन्त्री । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

महिषी । स्त्री० कृताभिषेकायांराज्ञ : पत्न्याम् ॥ मह्यते । मह० । अविमह्योष्टिषच् । टित्त्वान्ङीप् ॥ औषधीभेदे ॥ सैरिभ्याम् । मन्दगमनायाम् । महाक्षीरायाम् । भैंस० हि० भा० ॥

महिषीगोष्ठम् । न० महिषीशालायाम् । भैंसवाडा० हि० भा० ॥ महिषीणांस्थानम् । गोष्ठच् ॥

महिषीदुग्धम् । न० महिषीक्षीरे । सैरिभ्या : सत्त्वे ॥ माहिषंमधुरंगव्यात्स्निग्धंशुक्रकरंगुरु । निद्राकरंमभिष्यन्दिक्षुधाधिक्यकरंहिमम् ॥

महिषीप्रिया। स्त्री॰ तृणविशेषे। शूल्याम्। शूलपत्र्याम्। जलाश्रयायाम्॥
महिष्मान्। पुं॰ देशविशेषे॥ महिषा: सन्त्यस्मिन्। महिषाश्चेति वक्तव्यमिति॰ ड्मतुप्।
मही। स्त्री॰ भूमौ। पृथिव्याम्॥ मह्यते। मह॰। चुरादावदन्त:। यस्मादच्। कृदिकारादिति ङीष्॥ यद्वा। महीयते। महीङ् पूजायाम्॰ कण्ड्वादियगन्त:। क्विप् चेतिक्विप्। अल्लोपयलोपौ। कृदिकारादितिङीष्। तदभावे विसर्गस्त्यप्याहु:॥ मालवदेशविहारिण्यांनद्याम्॥ महीजलन्तुसु स्वादुत्रल्यं पित्तहरं गुरु॥ गवि॥ हिलमोचिकायाम्॥ वर्णवृत्तप्रस्तुकृद्याप्रभेदे॥ यथा। लघुर्गुरु:। महीस्मृता॥ यथा। हरोऽस्तुमे। मनोमुदे॥
महीचित्। पुं॰ नृपे। राजनि॥ महीं॰ चयते॰ ईष्टे। चिनिवासगत्यो:। मह्यांचयतिवा। चिघयैश्वर्ययो:। क्विप्। तुक्॥
महीज:। पुं॰ भौमे। मङ्गलग्रहे॥ न॰ आर्द्रके॥ त्रि॰ भूमिजाते॥
महिदुर्गम् न॰ मृदापाषाणैर्वेष्टकैर्वाविस्ताराद्द्विगुणोच्छ्रायेणद्वादशहस्तायुच्छ्रितैमयुद्धार्थमुपरिभ्रमणयोग्येनसौवर्णगवाक्षादियुक्ते नप्राकारे

पर्वेष्टितेराज्ञांवासस्थाने॥
महीधर:। पुं॰ विष्णौ॥ महीगिरिरूपेणधत्ते। धरति। धृञ्॰। मह्याधर:॥ अच्॥
महीध्र:। पुं॰ शिखरिणि। पर्वते॥ महींधरतिधारयतिवा। धृञ्॰। मूलविभुजादित्वात्क:॥
महीपाल:। पुं॰ राजनि॥ महींपालयति। पाल॰। कर्मण्यण्॥
महीप्राचीरम्। न॰ समुद्रे॥
महीभृत्। पुं॰ पर्वते॥ नृपे॥
महीमय:। त्रि॰ मृत्तिकानिर्मिते॥ मह्याविकारे॥
महीयान्। त्रि॰ महत्तरे॥
महीरुह:। पुं॰ शाखिनि। पादपे। वृक्षे॥ शाकवृक्षे॥ मह्यांरोहयति। रुहबीजजन्मनिप्रादुर्भावे। इगुपधेति क:॥
महीलता। स्त्री॰ किञ्चुलुके। केंचुवा॰ इतिख्याते॥ कृशत्वदीर्घत्वाभ्यांमह्यालतेव॥
महीसुत:। पुं॰ मङ्गलग्रहे। लोहिताङ्गे॥ मह्या: सुत:॥
महेच्छ:। त्रि॰ महाशये। महाभिलाषे॥ महतीइच्छाऽस्य॥
महेन्द्र:। पुं॰ कलिङ्गदेशस्थेकुलपर्वतविशेषे॥ सिद्धपीठोऽयमद्रि:। यथा। महान्तकोमहेन्द्रेचपार्वती चमहान्तकेति॥ त्रिसामाऋषिकुल्याद्यामहेन्द्रप्रभवा: स्मृता:।

इन्द्रे ॥ महांश्चासौ॰इन्द्रश्चमहान्वा अयमभूयोवृत्रमवधीदितिश्रुते : । ईश्वरे । विष्णौ ॥

महेन्द्रकदली । स्त्री॰ कदलीप्रभेदे ॥

महेन्द्रतनया । स्त्री॰ सरिद्भेदे ॥

महेन्द्रनगरी । स्त्री॰ अमरावत्याम् ॥

महेन्द्रपर्वत : । पुं॰ तीर्थविशेषे ॥

महेन्द्रमदभित् । पुं॰ श्रीकृष्णे ॥

महेन्द्रवारुणी । स्त्री॰ लताविशेषे । चित्रवल्ल्याम् । महाफलायाम् । वडीमाकाल्॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ ॥

महेन्द्राणी । स्त्री॰ इन्द्रयोषिति । पुलोमजायाम् ॥ महेन्द्रस्यस्त्री । महतीचासाविन्द्राणीचेतिवा ॥

महेन्द्रियम् । त्रि॰ माहेन्द्रे ॥ महेन्द्रो देवताऽस्य । महेन्द्राद्घाणौचेतिघः ॥

महेन्द्रीयम् । त्रि॰ माहेन्द्रे॰ हविरादौ ॥ महेन्द्रोदेवताऽस्य । महेन्द्राद्घाणौचेतिचकाराच्छ : ॥

महेरणा । स्त्री॰ कुन्दुरुक्याम् । शल्लकीवृक्षे ॥ महदीरणमस्या : ॥ महमुत्सवमीरयतिवा । ईर॰ । ल्यु : ॥

महेला । स्त्री॰ महिलायाम् ॥ वामायाम् ॥ महस्यउत्सवस्य॰ इला भूमि: ॥ यद्वा । महति॰ मह्यतेवा । सलिकलीतीलच् । पृषोदरादि: ॥ माया : हेलाक्रीडावा । परमहेलारतोऽप्यपारदारिकइतिदमयन्तीकाव्यम् ॥

महेलिका । स्त्री॰ महेलायाम् ॥ स्वार्थेकन् ॥

महेश : । पुं॰ शिवे ॥ महेशान्नापरो देव : ॥

महेशबंधु : । पुं॰ श्रीफलवृक्षे । बिल्वे । महेशस्यबन्धुरिव ॥

महेशिता । त्रि॰ परमेश्वरे । परदेवतायाम् ॥ महांश्चासावीशिताच । सन्महदितिसमास : ॥

महेश्वर : । पुं॰ शिवे । महादेवे ॥ महेश्वरस्त्र्यम्बकएवनापरइतिरघु : ॥ विश्वस्यानाश्चसर्व्वेषांमहतामीश्वर : स्वयम् । महेश्वरस्ततिमेमंप्रवदन्तिमनीषिण : ॥ महांश्चासावीश्वरश्च । सन्महदितिसमास : । त्रि॰ अधीश्वरे ॥

महेश्वरी । स्त्री॰ महेश्वरपत्न्याम् । भगवत्याम्परदेवतायाम् ॥ अपराजितायाम् ॥ पित्तलप्रभेदे । कपिलायाम् । ब्रह्मरीत्याम् ॥ राजरीत्याम् । महतीचासावीश्वरीच ॥

महेष्वास : । पुं॰ हरौ ॥ शिवे ॥ महानवितथइष्वासइषुक्षेपोयस्यस : ॥ त्रि॰ उत्तमधानुष्के ॥

महैरण्ड : । पुं॰ स्थूलैरण्डे ॥

महैला । स्त्री॰ स्थूलैलायाम् ॥

महोक्ष : । पुं॰ वृहद्वृषे । वृषभे ॥ महांश्चासावुक्षाच । अचतुरेति साधु : ॥

महोटिका । स्त्री०)
महोटी । स्त्री०) हस्त्याम्
महोत्पलम् । न० पद्मे । नलिने । अ
रविन्दे । महच्चतत्उत्पलञ्च ॥
महोत्सव: । पुं० अतिशयितसुखजन
कव्यापारे ॥ यथा । दुर्गातन्त्रेयम
न्त्रेणकुर्याद्दुर्गामहोत्सवम् । महा-
नवम्यांशरदिवलिदानंनृपादय: ॥
महोत्साह: । पुं० राज्याङ्गप्रागराज-
पुरुषे । अतिशयोद्यमे ॥ वि० अति
शयोत्साहयुक्ते ; महोद्यमे ॥ दु:
साध्यकार्य्ये विसाधनपरे ॥ महान्
उत्साहोऽस्य ॥ परदेवतायाम् ॥ उ-
त्कृष्टत्वादनात्यर्थमुद्युक्तत्वात् ॥
महोदधि: । पुं० समुद्रे ॥
महोदधिशय: । पुं० नारायणे ॥ प्र-
लयेसर्वभूतानिसंहृत्येकार्णवेजगत् ।
कृत्वाऽधिशेते । शीङ्स्वप्ने । अ: ॥
महोदय: । पुं० कान्यकुब्जदेशे ॥
आधिपत्ये ॥ अपवर्गे । मोक्षे ॥ स
दाकृतयुगस्यास्तुसदाचारपरायण
म् । सदामहोदयस्यास्तुवाय्यांनिव
सतांसताम् । महात्मनि ॥ स्वामि
नि ॥ दृध्यक्तमधुनि ॥ न० पुरविशे
षे । कान्यकुब्जे । गाधिपुरे । कनौ
ज० इतिमहोदाइतिचभाषा ॥ महा
नुदयोवैभवंयस्य० यचवा ॥
महोदया । स्त्री० मेरोश्चक्रवाटाख्योर्ध्व
मेखलायाउदग्दिशिसोमस्यपुर्या-
म् । यथोक्तम्मगेन्द्रसंहितायाम् । म
होदयाचन्द्रमस: श्वेतायुक्तादिनि
र्मिता । द्विजसङ्घस्तुताभातिपुरे
हिमगिरिप्रभेरिति । नागबलाया
म् ॥
महोदर: । पुं० वृहदुदरे ॥ वि० त-
द्वति ॥
महोदरी । स्त्री० रवे: सङ्क्रमणवि
शेषे कुजादिवारभेदेयदासङ्क्रम:
स्यान्महोदरीसीतकरावांसुखाय ।
महाबलावयोश्च ॥
महोद्यम: । वि० महोत्साहे । दु:
साध्यकार्य्ये विसाधनपरे । महानुद्य
मोऽस्य ॥
महोन्नत: । पुं० तालागमे ॥ वि० म
होन्नतिविशिष्टे ॥
महोन्नति: । स्त्री० अतिशयवृद्धौ ॥ य
था । भूयात्तेसहदैश्वर्यपुत्रपौत्रैर्मा
महोन्नति: । अव्याधिनाशरीरेण
चिरञ्जीवसुखीभव ॥
महोन्माद: । पुं० फलकर्याम् । फलु-
इ० माषह० गौ० दे० भा० प्र० मोने ॥
महोमर्ग: । पुं० मार्यादिजु ॥
महोरग: । पुं० वासुकिसर्पे ॥ वृह-
त्सर्पे ॥ महांश्चासाउरगश्च ॥ न० त
गरमूले ॥
महोल्का । स्त्री० बृहत्यां ॥ उल्काविशे-
शेषे ॥ उल्कालक्षणन्तु । तत्क्षिप्ता
अणुल्कायारक्तनीलशिखोज्ज्वलापी

रुषीचप्रमाणेनउल्कानानाविधास्मृता ॥

महौजा : । त्रि० वीर्यवति ॥ महानुभावे ॥ महत्ओजोयस्येतिविग्रहः ॥

महौषधम् । न० शुण्ठ्याम् ॥ विषायाम् । अतिविषायाम् । अतीस० इ० भा० ॥ लशुने ॥ भूम्याहुल्यै ॥ वाराहीकन्दे ॥ वत्सनाभे ॥ पिप्पल्याम् ॥ सुरायाम् ॥ महौषधंयज्जीवानांदु:खविस्मारकंमहत् । आनन्दजनकंयच्चतदाख्यातस्खलच्चणम् ॥ महच्चतत्औषधञ्च ॥

महौषधि : । स्त्री० दूर्वायाम् ॥ लज्जालुच्चुपे ॥

महौषधिगण : । पुं० पृश्निपर्ण्यादिषु ॥ यथा । पृश्निपर्णीश्यामलताभृङ्गराजशतावरी । गुडूचीसहदेवाचमहौषधिगणा : स्मृता : ॥

महौषधी । स्त्री० छिलमोचिकायाम् ॥ श्वेतकण्टकार्याम् ॥ कटुकायाम् ॥ अतिविषायाम् ॥

महौषध्यष्टकम् । न० महास्नानीयद्रव्यविशेषे ॥ यथा । सहदेवीतथाव्याघ्रीबलाचातिबलातथा । शङ्खपुष्पीतथासिंहीचाष्टमीचसुवर्चला ॥ महौषध्यष्टकंप्रोक्तंमहास्नानेनियोजयेत् ॥

मा । अ० वारणे ॥ विकल्पे ॥

मा । स्त्री० लक्ष्म्याम् । पद्मालयायाम् ॥ विद्यायाम् ॥ माने ॥ मातरि ॥ मानम् । माधातो : सम्पदादित्वात्क्विप् ॥

मांसम् । न० पिशिते । तरसे । पललै । आमिषे । अस्रजे । रक्तजधातौ । मांस० इ० भा० ॥ मांसंवातहरंसर्वंवृंहणंबलपुष्टकृत् । प्रीणनंगुरुहृद्यञ्चमधुरंरसपाकयो : ॥ मांसवर्गोद्विधाप्रोक्तोजाङ्गलाऽनूपभेदत : ॥ तत्रसद्योहतादिमांसेषुविशेषउक्त : सचोच्यते । यथा । सद्योहतस्यमांसंस्याद्व्याधिघातियथामृतम् । वयस्थंवृंहणंसात्म्यमन्यथातद्विवर्जयेत् ॥ स्वयंमृतञ्चाबल्यमतीसारकरंगुरु ॥ वृद्धानांदोषलंमांसंबालानांबलदंलघु । त्रिदोषकृद्व्यालजुष्टंशुष्कंशूलकरंगुरु ॥ विषाम्बुरुङ्मृतस्यैतन्मृत्युदोषकृत्काकरम् ॥ क्लिन्नमुत्क्लेदजनकंकृशंवातप्रकोपनम् ॥ तोयपूर्णगिराजालंमृतमप्युत्रिदोषकृत् ॥ विहङ्गेषुपुमान्श्रेष्ठ : स्त्रीचतुष्पदजातिषु । पराद्धंलघुपुंसांस्यात्स्त्रीणांपूर्वार्द्धमादिशेत् ॥ देहमध्यंगुरुप्राय : सर्वेषांप्राणिनांस्मृतम् । पचौत्र्चेपादिहङ्गानांतदेवलघुकथ्यते ॥ गुरूण्यण्डानिसर्वेषांगुर्वीग्रीवाचपक्षिणाम् । उरस्कन्धोदरंमूर्द्धापाणौपादौकटिस्तथा । पृष्ठत्वग्यकृद

स्याणिगुरूणोहयथोत्तरम् ॥ लघुशा
तहरं मांसं खगानांधान्यचारिणा
म् । मत्स्याशिनांपित्तकरं वातघ्नं
गुरुकीर्त्तितम् ॥ फलाशिनांश्लेष्म
हरं लघुरूक्षमुदीरितम् । श्लेष्म
गुरुवातघ्नं तेषामेवफलाशिनाम् ॥
तुल्यजातिष्वल्पदेहामहादेहेषुपूजि
ताः । स्वल्पदेहेषुशस्यन्ते तथैवस्थू
लदेहिनः ॥ चेष्टावतांपरं मांसं
हृद्यं रुच्यं लघुस्मृतम् ॥ येमृतावि
षगायेचदूरावासप्रचारकाः । ते
चाभिष्यन्दिनः सर्वे विपरीतम
तोन्यथा ॥ जलानूपचराः सर्वे त
थास्थलचराश्चये । गुरुभक्ष्यागुरुत
रं तेषांमांसमुदीरितम् ॥ धान्योत्प
त्तिप्रचाराणां लघुस्याल्लघुपक्षिणा
म् ॥ ग्राम्यं मांसं वनजमथवानूपजं
वाविलोत्थं श्रुतं पीतं हरितमरुणं
पाचितं सूपकारैः । तच्च शूल्यं
सरसमधुरं खेदितं वह्नितं वायस-
प्रायोयद्भिरुचितं स्तूयतेतेनतद्धि
व्यपिच । मांसन्तुत्रिविधं ज्ञेयं मृदु
लंकठिनंघनम् ॥ पारावतजचट
कशशशूकरटिट्टिभाः । क्षुद्रमत्
स्यादिकाः सर्वे मांसेषुमृदुलाः
स्मृताः । मृगरोहितकाद्याश्चमत्
स्याः शल्लकिशम्बराः । एतेकठि
नमांसाः स्युः पक्षिणोजलचारि
णः ॥ गजकूर्मीरखड्गाद्याः सग

मांसम्

स्यावर्करादयः । गोधागोधाल्लुला
याद्याःघनमांसाःप्रकीर्त्तिताः॥एकत्र
सर्वमांसानिविरुद्ध्यन्तेपरस्परम्॥
वैद्यशास्त्रोक्तविधिनामांसस्योक्तागु-
णाइमे । मनूक्तविधिनावच्मि विधिं
भक्षणवर्जने ॥ प्रोक्षितंभक्षयेन्मांसं
ब्राह्मणानाञ्चकाम्यया । यथाविधि
नियुक्तस्तुप्राणानामेवचात्यये ॥ प्रा
णस्यान्नमिदंसर्वंप्रजापतिरकल्पयत्।
स्थावरंजङ्गमञ्चैवसर्वंप्राणस्यभोजन
म् ॥ चराणामन्नमचरादंष्ट्रिणाम-
प्यदंष्ट्रिणः । अहस्ताश्चसहस्तानां-
शूराणांचैवभीरवः ॥ नात्तादुष्य-
त्यदन्नाद्यान्प्राणिनोऽहन्यहन्यपि
। धात्रैवसृष्टाह्याद्याश्चप्राणिनोऽत्ता
रएवच ॥ यज्ञायजग्धिर्मांसस्येत्त्य
षदैवोविधिःस्मृतः । अतोन्यथा
प्रवृत्तिस्तुराक्षसोविधिरुच्यते ॥ क्री
त्वास्वयंवाप्युत्पाद्यपरोपकृतमेववा।
देवान्पितॄंश्चार्चयित्वाखादन्मांसंन
दुष्यति ॥ नाद्यादविधिनामांसंवि
धिज्ञोऽनापदिद्विजः । जग्ध्वाह्यवि
धिनामांसंप्रेत्यतैरद्यतेऽवशः ॥
नतादृशंभवत्येनोमृगहन्तुर्धनार्थिनः
। यादृशंभवतिप्रेत्यवृथामांसानि-
खादतः । नियुक्तस्तुयथान्यायंयो
मांसंनात्तिमानवः । सप्रेत्यपशुतां
यातिसम्भवानेकविंशतिम् ॥ अस
स्कृतान्पशून्मन्त्रैर्नाद्याद्विप्रः क

दापन । मन्त्रैस्तुसंस्कृतानामद्याच्छा श्वतंविधिमास्थितः। कुर्याद्घृतप शुंसङ्गे कुर्यात्पिष्टपशुंतथा । नत्वे वतुवृथाहन्तुं पशुमिच्छेत्कदाचन । यावन्तिपशुरोमाणितावत्कृत्वोह मारणम् । वृथापशुघ्नः प्राप्नोति प्रेत्यजन्मनिजन्मनि ॥ यज्ञार्थेप शवः सृष्टाः स्वयमेवस्वयम्भुवा । यज्ञोऽस्यभूत्यैसर्वस्यतस्माद्यज्ञे वधो ऽवधः ॥ ओषध्यः पशवोवृक्षास्ति र्यञ्चः पक्षिणस्तथा। यज्ञार्थंनिधनं प्राप्ताः प्राप्नुवन्त्युच्छ्रितीः पुनः ॥ मधुपर्केचयज्ञेच पितृदैवतकर्मणि। अत्रैवपशवोहिंस्यानान्यत्रेत्यब्रवी न्मनुः॥ एष्वर्थेषुपशून्हिंसन्वेद तत्त्वार्थविद्द्विजः। आत्मानञ्चपशुंश्चै वगमयत्युत्तमांगतिम् ॥ गृहेगुरा वरण्येवानिवसन्नात्मवान्द्विजः । नवेदविहितांहिंसामापद्यपिसमा चरेत् ॥ यावेदविहिताहिंसानि यतास्मिंश्चराचरे । अहिंसामेवतां विद्याद्वेदाद्धर्मोहिनिर्बभौ॥ योऽहिं सकानिभूतानिहिनस्त्यात्मसुखेच्छ या। सजीवंश्चमृतश्चैवनक्वचित्सुख मेधते । योबन्धनवधक्लेशान्प्रा णिनांनचिकीर्षति । ससर्वस्यहित प्रेप्सुः सुखमत्यन्तमश्नुते यद्ध्या यतियत्कुरुतेधृतिंबध्नातियत्र च । तदवाप्नोत्ययत्नेनयोहिनस्तिनकिं

चन ॥ नाकृत्वाप्राणिनांहिंसांमांस मुत्पद्यतेक्वचित् । नचप्राणिवधः स्वर्ग्यस्तस्मान्मांसंविवर्जयेत्॥ स समुत्पत्तिञ्चमांसस्य वधबन्धौचदेहि नाम् । प्रसमीक्ष्यनिवर्त्तेतसर्वमां सस्यभक्षणात् ॥ नभक्षयतियोमां- संविधिंहित्वापिशाचवत् । सलोके प्रियतांयातिव्याधिभिश्चनपीड्यते॥ अनुमन्ताविशसितानिहन्ताक्रयवि क्रयी । संस्कर्त्ताचोपहर्त्ताचखादक- श्चेतिघातकाः ॥ स्वमांसंपरमां सेनयोवर्द्धयितुमिच्छति । अनभ्यर्च्य पितॄन्देवांस्ततोन्योनास्त्यपुण्यकृ त् ॥ वर्षेवर्षेश्वमेधेनयोयजेतशतंस माः । मांसानिचनखादेद्यस्तयोः पुण्यफलंसमम् । फलमूलाशनैर्मे ध्यैर्मुन्यन्नानाञ्चभोजनैः । नतत्- फलमवाप्नोतियन्मांसपरिवर्ज्जना- त् ॥ ५४ ॥ मांसभक्षयितामुत्र यस्य मांसमिहाद्म्यहम् । एतन्मांसस्य- मांसत्वंप्रवदन्तिमनीषिणः ॥ न- मांसभक्षणेदोषोनमद्येनचमैथुने । प्रवृत्तिरेषाभूतानांनिवृत्तिस्तुमहा- फला ॥ अपिच । श्रीमद्भागवतेवित्त क्ते । मांसन्तुत्रिविधंप्रोक्तंजलभूच रखेचरम् । यस्मात्तस्मात्समानो तयेनक्लैनविघातितम् ॥ तत्सर्वंदै वताप्रीत्यैभवेद्वनसंशयः । साध कोच्छावलवतोदेयैवस्तुनिदैवते ॥ य

ष्टा मामरसिं द्रवं हत्मदिष्टायकंल्प येत ॥ बलिदानार्थमदाबाबहि- त : पुरुष. पशु: । स्त्रीपशुर्नचहन्त व्यक्तश्वशांभवशासनात् ॥ मन्यते- टेवादिप्रोक्ष्यर्थम् । ८ मांसे । म मेर्दीर्घश्चेतिस : ॥

मांस : । पुं॰ काले । कीटे ॥

मांसकारि । न॰ रक्ते । रुधिरे ॥

मांसच्छदा । स्त्री॰ मांसरोहिणीविशे षे । मांस्याम् । सुलोमायाम् ॥

मांसजम् । न॰ मेदसि ॥

मांसतेज : । न॰ मेदसि ॥

मांसदलन : । पुं॰ प्रीष्मद्रवृक्षे ॥

मांसद्रावी । पुं॰ अम्लवेतसे

मांसपचनम् । न॰ मांसपाके ॥

मांसपेशी । स्त्री॰ गर्भस्थावयवविशेषे॥ यथा । वृद्ध: सप्तरात्रे गमांसपेशी भवन्त : । निर्माणात्भवेत्पेशी रक्तमांसचिता दृढा ॥ बीजस्थेवा- ङ्कुरा : पेश्य : पञ्चविंशतिरास्- त : ॥

मांसप्रन्थि : । पुं॰ ग्रन्थिविशेषे ॥ प- ञ्चप्रन्थिम् ॥

मांसफला । स्त्री॰ वार्त्ताक्याम् ॥

मांसभक्ष : । त्रि॰ मांसभक्षणकर्त्त- रि ॥

मांसमाषा । स्त्री॰ माषपर्ण्याम् ॥

मांसरस : पुं॰ भोल॰ रसा॰ इति ख्यातेमांसखजले ॥ सिद्धमांसरसो रुच्य : श्रमश्वासमयापह : । प्रीण नोवातपित्तघ्न : क्षीणानामल्परेत- साम् ॥ विश्लिष्टभग्नसन्धीनांशुक्ला- नांशुक्रकाङ्क्षिणाम् । स्मृत्योजोब लहीनानांज्वरक्षीणक्षतोरसाम् ॥ शस्यतेस्वरहीनानांदृष्ट्यायु: श्रवणा र्थिनाम् ॥

मांसरोहिणी । स्त्री॰ सुगन्धिद्रव्यविशे षे । अग्निरुहायाम् । चर्मकषाया म् । विकषायाम् । स्यान्मांसरो हिणीवृष्यासरादोषत्रयापहा ॥

मांसलम् । न॰ काव्यस्यगौडीरीत्यन्त र्गतस्त्रोजोगुणस्याङ्गविशेषे ॥ यथा । ओज : समासभूयस्त्वं मांसलंपदड म्बरम् । त्रि॰ अंसले । बलवति ॥ स्थूले ॥ यथा । निस्त्राप्तवत्तुरेखा : स्फुर्निद्र्व्याप्तिवृक्षे : क्रूपे : । मां सलैश्चध्वनोपेताश्वस्त्रे रधनैन्नृपा : ॥ मांसमस्त्यस्य । सिध्मादित्वाल्लच् ॥ पुं॰ माषे ॥

मांसलफला । स्त्री॰ हन्ताक्याम् ॥

मांसविक्रयी । त्रि॰ वैतंसिके । कौ- टिके ॥ सद्यःपतिमांसविक्रयकारि- णि ॥ सद्य : पततिमांसेनलाक्षया लवणेनच ॥

मांसव्यध : । त्रि॰ मांसखण्डने॥ मां सस्यव्यधनम् ॥ व्यधजपोरनुपस र्गे॰ इत्यप् ॥

मांसशृङ्गाटकम् । न॰ मांसप्रकारवि

श्रिषे । मांसकाचिखंट० द्युतिभाषा ॥ शुद्धमांसंतनूकृत्यकर्त्तितंस्वेदितं ततः । लवङ्गहिङ्गुलवणमरिचार्द्र-कसंयुतम् । एलाजीरकधान्याकनिम्बूरससमन्वितम् । घृतेसुगन्धितंकृष्टपूरणंप्रोच्यतेबुधैः ॥ शृङ्गाटकंसमितयाकृतंपूरणपूरितम् । पुनःसर्पिषसम्भृष्टं मांसशृङ्गाटकंवदेत् ॥ मांसशृङ्गाटकंरुच्यंवृष्यंबलकृद्गुरु । वातपित्तहरंहृद्यंकफघ्नंवीर्यवर्द्धनम् ॥

मांससार : । पुं॰ मेदसि ॥ मांसस्यसार : ॥

मांसस्नेह : । पुं॰ मेदसि ॥

मांसच्छदा । स्त्री॰ चर्मणि ॥

मांसिक : । त्रि॰ मांसविक्रयजीविनि । वैतसिके ॥ मांसंपण्यमस्य । तदस्यपण्यमितिठक् ॥ यद्वा । मांसंनियुक्तंदीयतेऽस्मै । श्राणामांसौदनाट्टिठन् । टिलान्ङीप् ॥ इकारउच्चारणार्थः ॥

मांसिका । स्त्री॰ मांस्याम् ॥ मन्यते । मनज्ञाने । मनेर्दीर्घश्चेतिसः । गौरादिः । स्वार्थेकन् ॥

मांसिनी । स्त्री॰ जटामांस्याम् ॥

मांसी । स्त्री॰ कक्कोल्याम् ॥ मांसच्छदायाम् ॥ तपस्विन्याम् । जटामांस्याम् ॥ मांसीतिक्ताकषायाचमेध्याकांतिबलप्रदा । स्वाद्वीहिमाग्नि

दोषास्रदाहवीसर्पकुष्ठनुत् ॥ मन्यते । मन॰ । मनेर्दीर्घश्चेतिसः । गौरादिः ॥

मांसीष्टा । स्त्री॰ पक्षिप्रभेदे । वल्गुलायाम् । दिवांधायाम् वादुड इ॰भा॰ ॥

मांसौदनम् । न॰ मांससंयुक्तौदने । पललौदने ॥

मांसौदनिक : । त्रि॰ मांसौदनार्हे ॥ मांसौदनंनियुक्तंदीयतेऽस्मै । श्राणामांसौदनाट्टिठन् । टोऽग्निवर्धः । इकारउच्चारणार्थः ॥

मांस्यादि : । पुं॰ जटामांस्यादिगणनायाम् ॥ जटामांसीनखंपत्रीशवङ्गतगरंरसः । शिलयागन्धपाषाणः समांस्यादिकाश्रमी ॥

माकन्द : । पुं॰ सहकारे ॥

माकन्दी । स्त्री॰ आमलकीफले ॥ नगरविशेषे ॥ बहुमूल्याम् । मादन्याम् । गन्धमूलिकायाम् । माद्राणी॰मांगनी॰इ॰भा॰ ॥ पीतचन्दने ॥

माकरी । स्त्री॰ माघशुक्लसप्तम्याम् ॥ यदाजन्मकृतंपापंमयासप्तसुजन्मसु । तन्मेरोकञ्चशोकञ्चमाकरीहन्तुसप्तमीतिपठित्वास्नायात् ॥ रथसप्तमीतिनामान्तरम् ॥ रोकंच्छिद्रम् ॥

माकिम् । अ॰)

माकिर् । अ॰)वर्जने ॥

माकीम् । अ० वर्जने ॥

माकोट : । पुं मुकुटे । [illegible] ॥ माकोटे मुकुटे स्त्वरीतिद्देवीगीता ॥

माचिकम् । न० मधुनि ॥ मक्षिकाभि : कृतम् । संज्ञायामित्यण् ॥ तैलवर्णमधुनि ॥ म[illegible]का : पिङ्गवर्णास्तु : भृङ्ग्योमधुमक्षिका : । ताभि : कृततैलवर्णं माक्षिकंपरिकीर्त्तितम् ॥ माक्षिकंमधुपुश्रेष्ठं नेत्राम यहरंलघु । कामलार्श : क्षतश्वास कासक्षयविनाशनम् ॥ धातमाक्षिके । स्वर्णमाक्षिके ॥ [illegible] । पीतम[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]लपुष्टि[illegible] ॥

माचिकजम् । [illegible] सिक्थके ॥

माचिकधातु : । पुं० माक्षिके । स्वर्णमाक्षिके ॥

माचिकफल : । पुं० मधुनालिकेरके ॥

माचिकशर्करा । स्त्री० सिताखण्डे ॥

माचिकाश्रयम् । न० सिक्थके ॥

माचीकम् । न० मधुनि ॥

माचीकशर्करा । स्त्री० सिताखण्डे ॥

मागध : । पुं० वैश्यत : चत्रियायामुत्पन्ने वर्णसङ्करजातिविशेषे । भाटइतिख्याते ॥ [illegible] ॥ जरासन्धनृपे ॥ कीकट[illegible]देशविशेषे । मगधे ॥ [illegible] वंशक्रमे[illegible] [illegible] [illegible]तिकारिणि । मधुके । वन्दिनि : स्तुतिपाठके । तस्योत्पत्ति[illegible] पुराणे यथा । ततो[illegible] दक्षिणा[illegible]हस्तं मन्युर्मे तदाद्विजा : । मथ्यमाने च तस्माभूत्पृथुर्वैण्य : प्रताप[illegible] ॥ तस्यैव जातमात्रस्य यज्ञे पैतामहे शुभे । [illegible] समुत्पन्न : सौत्येऽह[illegible] [illegible] महायज्ञे ज[illegible] [illegible] [illegible] । प्रा[illegible] [illegible] [illegible] मागध[illegible] [illegible] तामेपनृपात : पृथुर्वैण्य : प्रतापवान् ॥ [illegible] सूत : [illegible] अभिषूयेत [illegible] सोऽस्यामिति[illegible] : सोमा[illegible]भूमिस्तस्याम् । सौत्ये [illegible] [illegible] वदिमे० [illegible] : ॥ वंशपरंपराप्रसंक्रोशयम् ॥ मगध्यति [illegible] । मगधपरिवेष्टने कण्ड्वादिर्यगन्त : । पच् । यद्वा [illegible] : । प्रज्ञाद्यण् ॥ मागधा [illegible] सका : । वंशोद्दोरणं नर्त्याचनं [illegible] मागधावूच्यर्थ : ॥ त्रि० मगधोद्भवे ॥

मागधदेवी । स्त्री० राधिकायाम् ॥

मागधी । स्त्री० कणायाम् । पिप्पल्याम् । यूथ्याम् ॥ भाषाप्रभेदे ॥

उक्तं हिभरतसूत्रे । भिधुकधपथ कराचमाम : पुरावासिषेटकादौ नांमागधीति । मगध •देशेभवा । तत्रभवइत्यण् ॥

मागधा । स्त्री० कर्कर्व्यां ॥

माघ : । पुं० मासविशेषे । तपसि ॥ अत्रजातस्यफलम् । यथा । विद्या विनीतस्वकुलप्रधानसदासदाचारयु तःप्रवीणः। योगानुरक्तोविषयेषुसक्तो माघेथमासे मघवानिवेश : इति॥ माघीपौर्णमास्यस्मिन्पौषमासो स्यण् ॥ श्रीदत्तकसूनौशिशुपाल वधमहाकाव्यकर्त्तरि ॥ तस्यनाम्ने वस्त्यास्ते महाकाव्ये ॥ यथा। पुष्पे पुजातीनगरेषुकाशी नारीषुरम्भा पुरुषेषुविष्णु : । नदीषुगङ्गानृप तौचराम : काव्येषुमाघ : कवि कालिदास : ॥ इत्याधुनिक : क-श्चित्

माघवती । स्त्री० पूर्वदिशि ॥

माघवनम् त्रि० इन्द्रसम्बन्धिनि ॥ मघवतइदम् । अण् ॥

माघी । स्त्री० तपोमासस्यपूर्णिमाया म् ॥ मघयायुक्तापौर्णमासी । नक्षत्रेणयुक्तः काल इत्यण् । ततोङीप् ॥

माघोनी । स्त्री० पूर्वदिशि ॥

माघ्यम् । न० कुन्दपुष्पे ॥ माघेसा धु । तत्रसाधुरितियत् ॥ माघेभव म् । दिगादित्वाद्यत् ॥

माङ् । अ० निषेधे ॥ आशङ्कायाम्॥

माङ्गलिक : । पुं० प्रणवे । अथशब्दे॥ प्रणवश्चाथशब्दश्चद्वावेतौब्रह्मण : पु रा । कण्ठंभित्त्वाविनिर्यातौतस्मा न्माङ्गलिकावुभौ ॥ मङ्गलायहित मार्गे तूर्यादिवाद्ये ॥ अपराईताभी ष्टार्थसिद्धिर्मङ्गलम् । मङ्गलंप्रयोज नमस्य । प्रयोजनमितिठक् ॥ यथा माङ्गलिकआचार्य्य इति ॥

माङ्गल्यम् । न० मङ्गलक्रियायाम् ॥ मङ्गलायहिते ॥ यथा । माङ्ग ल्ये पुविवाहेपुकन्यासंवरणे पुच । दशमासा : प्रशस्यन्ते चैत्रपौषविव र्जिता : ॥ इतिराजमार्त्तण्ड : ॥ मङ्गलस्यभाव : । भावेष्यञ् ॥

माङ्गल्यार्हा । स्त्री० त्रायमाणायांल तायां ॥

माच : । पुं० पथि ॥

माचल : । पुं० बन्दिचौरे ॥ रुजि ॥ ग्राहे ॥

माचिका । स्त्री० मक्षिकायाम् ॥ अ म्बष्ठायाम् ॥ मोइया० इ० पश्चि मदेशप्रसिद्धायामौषधौ ॥ माचिका म्लारसे पाकेकषायाशीतलालघु : । पक्वातीसारपित्तास्रकफकण्ठाम यापहा ॥

माचिरम् । अ० शीघ्रे ॥

माचीपत्रम् । न० सुरपर्णे ॥

माजल : । पुं० चाषपक्षिणि ॥

माञ्जिष्ठम् । न० लोहितवर्णे ॥ त्रि० रक्तति ॥ मञ्जिष्ठयारक्तम् । तेनरक्तं रागादित्यण् ॥

माटाक्ष्म : । पुं० वृक्षविशेषे ॥

माठार : । पुं० चण्डांशो : पारिपार्श्विके । सूर्यानुगे ॥ व्यासे ॥ विप्रे । मठम्यमेन । मठमदनिवासयो : । पुंसीतिघ : । मठं राति । रा० । क : । मठस्यापत्यम् । शिवादित्वादण् ॥ गर्गादित्वात् माठर्य्य : ॥

माड : । पुं० वृक्षविशेषे । धूजवृक्षे । वितानके । मङ्गसे । माडवेनौ ० डू० कोकर्ण प्रसिद्धे ॥

माडव : । पुं० वंश मत्स्यजातिविशेषे यथा । लिटलो वरवान्यायांलनया मासप्रगुनरान् । माअंमत्रमाडवश्च भङ्कोलकलन्दरं ॥

माड्डक : । पुं० माड्डकिके ॥ मड्डुकवादनंशिल्पमस्य । मड्डुकभर्भराद-न्यतरस्यामित्यण् ॥

माड्डुकिक : । पुं० माड्डुके ॥ मड्डुकवादनंशिल्पमस्य । मड्डुकभर्भरादितिपक्षे ठक् ॥

माठि : । स्त्री० पत्रभङ्गे ॥ पत्रशिरायाम् ॥ दैन्यप्रकाशने ॥ देशविशेषे ॥ चर्चायाम् ॥ मदनमनग्रावा । मद० । क्तिन् । ढत्वष्टुत्वढलोपदीर्घा : ॥

माठी । स्त्री० दलशिरायाम् ॥

माणक : । पुं० वृक्षविशेषे । स्थलपद्मे । वृक्षच्छदे ॥ न० कन्दविशेषे । मानकचू० डू० गौ० दे० भा० ॥

माणव : । पुं० बालके ॥ अपत्येकुत्सितेमूढे मनोरौत्सर्गिक : स्मृत : । नकारस्यचमूर्द्धन्यस्तेनसिद्धातिमाणव : ॥ मनोरयम् । तस्य इमित्यण् । वाल्मयमाणवेतिनिपातनाण्णत्वम् ॥ षोडशयष्टिकहारे ॥

माणवक : । पुं० विंशतियष्टिकाभिर्निर्मितेहारविशेषे ॥ बालके । षोडशवर्षपर्यन्तप्रथमवयस्के ॥ कुपुरुष ॥ माणवीनम : ० स्तूप । इवैमाणवकाभिजनम् ॥ यथा । माणवक : ॥ अल्पइत्यिक : ॥ न० छन्दःप्रभेदे ॥ यथा माणवकम् ॥ यथा । चञ्चलचड्डन्पलेवेसकृते : केलिवन । । रसमी रसुवंन्दराग माणवक ॥

माणवकम् । न० छन्दःप्र विशेषे । माणवके ॥ आदिगवर्णकर्णधरं साक्षमिदं वृत्तवरम् । षड्गरासेनकृतं माणवकाक्रीडमिदम् ॥ यथा । कोकवधूशकहरं पद्मवनीबोधकरम् । गाढतमोनाशकरं नौमितरामुष्णकरम् ॥

माणवीनम् । त्रि० माणवमस्वन्धिनि ॥ माणवार्यकृते ॥ माणवचरकाभ्यां-

ष्यञ् ॥

माषव्यम् । न० माषवहन्दे ॥ माषवानांसमूहः । ब्राह्मणमाणववाडवाद्यत् ॥ माषवत्वे ॥ माषवस्यकर्म भावोवा । ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ् ॥

माणिका । स्त्री० अष्टपलपरिमाणे ॥

माणिक्याम् । न० रत्नविशेषे । शोणरत्ने । रत्नराजि । रविरत्नके । पद्मरागे । कुरविन्दे । माणिक० माणक० इतिभाषा । तस्यलक्षणं यथा स्निग्धं गुरुगात्रयुतं दीप्तं स्वच्छं सुरङ्गं समाङ्गम् । इतिज्ञात्वं माणिक्यं कल्याणं धारणात्कुरुते । तस्यदोषायथा । द्विच्छायमभ्रपिहितं कर्कशमाकीरिलं भिन्नधूम्रञ्च । विरूपं रागविमलं लघुमाणिक्यं नधारयेद्धीमान् ॥ तस्यचतुर्विंधाजातिर्यथा । तद्रक्तं यदिपद्मरागमथतत्पीतातिरक्तं द्विधाजानीयात्कुरुविन्दकंयद्रुणं स्यादेषसौगन्धिकम् । तन्नीलं यदिनीलगन्धिकमितिज्ञेयं चतुर्धाजु धैर्माणिक्यंकषघर्षणे प्यविकलंरागेणजात्यंजगुः ॥ विशेषोन्यत्र युक्तिकल्पतरौद्रष्टव्यः ॥ मणिकमेव । चतुर्वर्णादीनांस्वार्थेउपसङ्ख्यानमितिष्यञ् ॥

माणिक्या । स्त्री० ज्येष्ठाम् । मुसल्याम् । गृहगोधायाम् । पल्ल्याम् ॥

माणिमन्थ्यम् । न० सैन्धवलवणे ॥ मणिमन्थाख्ये पर्वतेभवम् । तत्रभवः इ० अण् ॥

माण्डलिकः । पुं० ग्रामसङ्घराज्ञि ॥ मण्डलस्यव । चतुरुत्यादिभ्यष्ठक् ॥

माण्डूक्यम् । न० उपनिषद्विशेषे ॥

मातङ्गः । पुं० श्वपचे । गजे । हस्तिनि । अर्हदुपासकविशेषे ॥ मतङ्गस्यायम् । तस्येदमित्यण् ॥ मतङ्गस्यापत्यम् । शिवाद्यण्वा ॥

मातङ्गनक्रः । पुं० मातङ्गाकारेग्राहे ॥

मातङ्गमकरः । पुं० महामत्स्यप्रभेदे । मातङ्गाकारेमत्स्ये ॥

मातङ्गी । स्त्री० महाविद्याविशेषे ॥ मतङ्गस्यमुनेः कन्यामातङ्गीसाप्रकीर्त्तिता ॥

मातरपितरौ । पुं० द्विवचनान्तोयम् । सहोक्त्यामातापित्रोः ॥ माताच पिताच । मातरपितरावुदीचामितिपूर्वपदे० ऋकारस्यारङादेशोनिपातनात् ॥

मातरि । अ० अन्तरीक्षे ॥ सप्तम्यन्तप्रतिरूपकमव्ययम् ॥

मातरिश्वा । पुं० वायौ । सर्वप्राणभृतांक्रियाहेतुभूते ॥ मातरि० अन्तरिक्षेश्वयतिवर्द्धतेगच्छति । टुओश्वि गतिवृद्ध्योः । यद्वा । मातरि०

जनन्याम् । श्वयतिवर्त्तेते । समस्तप्रयत्वात् । गर्भस्यएवायंग्रामयोमपद्मागद्रागः । ज्ञातद्रव्य पाप्यायती । स्वनु चञ्चितिसूत्रे च । कनिप्रत्ययोधातोरिकारलोपश्चनिपातनात् । सप्तम्यामलुक्च ॥ मातरीतिसप्तम्यन्तप्रतिरूपकमव्ययंवा ।

मातलिः । पुं० इन्द्रस्यसारथौ ॥ मतं लाति । मातीमुपैतिकः । मतलस्यापत्यम् । अतइञ् ।

मातापितरौ । पुं० द्विवचनान्तोयम् ॥ पित्रोः । मातरपित्रोः ॥ माताचपिताच । आनङ्ऋतोद्वन्द्वे ॥ अभ्यर्हितत्वात्पूर्वंनिपातः । चतुर्दशगुणंमातागौरवेणातिरिच्यते ॥

मातापुरम् । न० सह्याद्रौरेणुकाधिष्ठितेअम्बिकास्थाने ।

मातामहः । पुं० मातुः पितरि ॥ मातुः पिता । मातृपितृभ्यांपितरिडामहच् ।

मातामही । स्त्री० मातुर्जनन्याम् ॥ मातुर्माता । मातरिषिच्चेतिडामहच् । षित्वान्ङीष् ॥

मातिः । स्त्री० मानि ॥ अवच्छेदे ॥ मानम् । माङ्० । क्तिन् ।

मातुलः । पुं० मातुर्भ्रातरि । पितृव्याखि । मातुर्भ्राता । पितृव्यमातुलेतिनिपातनात् । मातुर्डुलच् । व्रीहिप्रभेदे ॥ मदनद्रुमे ॥ सर्पविशेषे ॥ धुस्तूरे ॥ मास्ति । नास्तितुलाअस्य । मा० श्रीः तुलाऽस्येतिवा । अमरकनामकत्वात् ॥

मातुलकः । पुं० धुस्तूरवृक्षे ।

मातुलपुत्रकः । पुं० धत्तूरस्यफले ॥ मातुलस्यपुत्रएव । कन् ॥ मातुलसुते ॥

मातुला । स्त्री० मातुलान्याम् ॥

मातुलानी । स्त्री० मातुलस्यस्त्रियाम् ॥ मातुलस्य स्त्री । इन्द्रवरुणेत्यादिनामातुलशब्दात्पुंयोगे० मातुलोपाध्याययोरानुक्० ङीष् ॥ कलाये ॥ भंगायाम् ॥ मायास्तुला० मातुलामानयति । अनप्राणनेगतौवा । कर्मण्यण् । ङीप् ॥ मातुलस्यधत्तूरस्यस्त्रीववा । पूर्ववनुङीवानुक्॥ शणे । प्रियङ्गुवृक्षे ।

मातुलाहिः । पुं० चित्रसर्पे । मालुधाने ॥ मातुलयति । मूलविभुजादित्वात्कः । मातुलयासार्पिक्षु । मालुयासांप० फेयुआटी० इतिचयस्यगौडदेशेप्रसिद्धिः । अयं खट्वाकृतिरायतदेहोदीर्घलांगूलचतुष्पादितिकेचित् ॥

मातुली । स्त्री० मातुलान्याम् ॥ मातुलस्यस्त्री । मातुलोपाध्याययोरानुग्वेत्यानुयागमाभावे० इन्द्रवरुणे

तिङ्गीष् ॥ भङ्गायाम् ॥

मातुलुङ्गः । पुं० वीजपूरे । क्षोलङ्गि । टावालेंबुङ्ग० गौ० दे० भाषा ॥ मिनात्यरुचिम् । मीञ्हिंसायाम् । बाहुलकात्तुन् । लुञ्ज्यते । लुजिर्भाषार्थः । घञ् । चजोरिति कुत्त्वम् । न्यङ्क्वादित्त्वाद्वा । मातुलस्यासौलुङ्गश्च ॥

मातुलुङ्गकः । पुं० क्षोलङ्गवृक्षे । फलपूरे । वीजपूरे । रुचिके ॥ स्वार्थेकन् ॥

मातुलुङ्गा । स्त्री० मधुकुक्कुट्याम् ॥ यथा । मातुलुङ्गासुगन्धान्यागिरि आपतिपुष्पिका । अत्यस्मादेवदूतीच साक्षाचिन्मधुकुकुटी ॥ इतिरत्नमाला । मखुर० इ०महूर० इ० गौ० देशभाषा० ॥

मातुलुङ्गिका । स्त्री० वनवीजपूरे ॥

मातुलेयः । पुं० स्त्री० मातुलस्यापत्ये । शुभ्रादित्वाट्ढक् ॥

माता । त्रि० प्रस्थादिनाधान्यादिमातरि ॥ मिनोति । डुमिञ्० तृच् पुं० साधिष्ठानवुद्धिस्थचिदाभासरूपेप्रमातरि ॥

माता । स्त्री० जनयित्र्याम् । प्रस्वाम् । जनन्याम् । सवित्र्याम् । मा० इ०भाषा ॥ आपदिमातैवशरणम् ॥ षोडशप्रकारामातरो यथा । स्तनदात्रीगर्भधात्रीभक्ष्यदात्रीगुरुप्रिया । अभीष्टदेवपत्नीचपितुः पत्नीचकन्यका ॥ सगर्भजायाभगिनीपुत्रपत्नीप्रियाप्रसूः । मातुर्मातापितुर्मातासोदरस्यप्रिया तथा ॥ मातुःपितुश्चभगिनीमातुलानी तथैवच । जनानांवेदविहितामातरः षोडशस्मृताः तस्यागौरवं यथा । जनकोजन्मदानत्वात्पालनाच्च पितास्मृतः । गरीयान्जन्मदातुश्च योन्नदातापितामुने ॥ विमान्नाञ्चशरीरेदेहोननित्यः पितुरुद्भवः । तयोः शतगुणं माताप्ज्यामान्या चवन्दिता ॥ गर्भधारणपोषाभ्यां साचताभ्यांगरीयसी । इतिब्र० वै० पु० ॥ अत्रमनुर्यथा । उपाध्यायान्दशाचार्य आचार्याणांशतंपिता । सहस्रन्तुपितृन्माता गौरवेणातिरिच्यत इति ॥ नपितुर्वचनंकार्यं यथा । मातुः मृतेनहि । पिताच पतितस्त्याज्योनमातासत्सुतेनहि ॥ गर्भधारणपोषाभ्यांतेनमातागरीयसी । दशविप्रादुपाध्यायोगौरवेणातिरिच्यते ॥ तेभ्यः पिताद्दशभ्यस्तुमाताचैवगरीयसी । मातृतोन्यो नदेवोस्तितस्मात्पूज्यासदासुतैः ॥ मातुश्चयद्धितंकिञ्चित्कुरुते भक्तितः पुमान् । तद्धर्मंहिविजानीयादेवंधर्मविदोविदुः ॥ पितुर्भगिन्यां मातुश्च ज्यायस्यांस्वसर्यपि ।

मातृवत्पूजनीयमातिष्ठेन्मातातातान्यो गरीयसीतिमनुः ॥ त्वमातापिता ब्रह्मपरात्परम् । युवयोः प्रीणनंयस्मात्तस्मात्किंशृणु तातपः ॥ स्वभावतोभवेन्माता पुत्रे निष्करुणावती । तेनभक्तोत्तमा यान्तु पत्नीवत्क्रियतः परम् । धिगस्तुजन्मतेषांविक्रतघ्नामात्मुपापिनाम् । येसर्वमातरंदेवीत्योपास्यांमभजन्तिवे ॥ मनिर्वोपासनानित्यामविष्णूपासनातथा । नित्योपास्तिः पुरादेव्यानित्यापूर्ण्यवचोदिता ॥ जिमयावक्तुवक्तव्यंस्यागेसंशयवर्जिते । सेवनीयापदास्मोजंभगवत्यानिरन्तरम् ॥ गवि ॥ भूमौ ॥ दुर्गायाम् ॥ लक्ष्म्याम् ॥ रेवत्याम् ॥ आखुकर्ण्याम् ॥ इन्द्रवारुण्याम् ॥ महाश्रावण्याम् ॥ जटामांस्याम् ॥ गौर्यादिषु ॥ यथा । गौरीपद्माशचीमेधासाविसीविजयाजया । देवसेनास्वधास्वाहाशान्तिःपुष्टिर्धृतिः क्षमा । आत्मनोदेवता चैवतथैवकुलदेवता ॥ ब्राह्म्यादिषु ॥ यथा । ब्राह्मीमाहेश्वरीचैन्द्रीवाराहीवैष्णवीतथा । कौमारीचैवचामुण्डाचर्चिकेत्यष्टमातरः ॥ सप्तमातरोयथा । ब्राह्मीमाहेश्वरीचैवकौमारीवैष्णवीतथा । वाराहीचतथेन्द्राणीचामुण्डासप्तमातरः ॥ मान्यंते॰ पूज्यन्तेलोकमातृत्वादितिमातरः । मानपूजायाम् । नप्तृनेष्टृ॰ इत्यादयुणादिसूत्रेणनिपातितः ॥ मान्निशिवपरिवारत्वेनसमाविशन्तीतिवा ॥ मातिगर्भोऽस्यांवा ॥ विभूतौ ॥

मातृकम् । त्रि॰ मातुरागतम् ॥ ततआगतइत्यधिकारे॰ऋतठञ् ॥

मातृका । स्त्री॰ धात्रकायाम् । उपमातरि ॥ मातरि । जनन्याम् ॥ देवीप्रभेदे ॥ वर्णमालायाम् । चादिवाक्यवर्णे ॥ करणे ॥ स्वरे ॥ ईश्वर्याम् ॥ शृङ्खारे ॥ मातेव । स्वार्थेतद्धितः ॥

मातृकेशटः । पुं॰ मातुले ॥

मातृतुल्या । स्त्री॰ । मातुः समानासु ॥ तायथा । मातृष्वसामातुलानीपितृव्यस्त्रीपितृष्वसा । श्वश्रूः पूर्वजपत्नीचमातृतुल्याः प्रकीर्त्तिताः ॥ माचातुल्या ॥ मातृशब्दसमानयामातृतुल्यस्वयंयया । मातरिवेवशब्दं नयाम्रसम्भाष्यतेनरः । सा मातृतुल्यासत्यं चधर्म्मः : साक्षीस तामपि ॥

मातृनन्दनः । पुं॰ कार्त्तिकेये । मङ्गसिंहे ॥

मातृबान्धवः । पुं॰ मातुर्मातादिषु ॥ मातुर्मातापिताभ्रातामातुर्भ्रातुःसुतास्तथा । मातुः पितुः सोदरा

स्वविष्णुयामात्रबाम्यशा :

मातृभोगीण :। त्रि० मातुर्हिते ॥ मातुर्भोग : शरीरम् ० तस्मै हित : । आत्मविश्वजनेत्यादिनाख : ॥

मातृमुख :। त्रि० जडे ॥ इतित्रिकाण्डशेष : ॥

मातृयोग :। पुं० यात्रायोगान्तरे ॥ यथा । अधिमात्रांशगेसौम्येमितेवाप्यसुरार्चिते । लग्नगेमातृयोगोयंशत्रूणांसन्धिकृत्सदा ॥

मातृवाहिनी। स्त्री० वल्गुलायाम्। मांसिष्टायाम्। पक्षिविशेषे ॥

मातृशासित :। पुं० मूर्खे ॥

मातृष्वसा। स्त्री० मातुर्भगिन्याम् ॥ मातु : स्वसा । मातृपितृभ्यांस्वसीतिषत्वं ॥

मातृष्वसेय:। पुं० मातृष्वसृसुते । मातृष्वसीये ॥ मातृष्वसुरपत्यम् । ढक्लोप: । अतएवज्ञापकाड्ढक् ॥

मातृष्वसेयी । स्त्री० मातुर्भगिनीसुतायाम् ॥ ङीप् ॥

मातृष्वस्रीय:। पुं० मातृष्वसृसुते॥मातृष्वसुरपत्यम्।मातृष्वसुश्चेति छण्।

मातृष्वस्रीया । स्त्री० मातुर्भगिन्या : कन्यायाम् । टाप् ॥

मातृसिंही । स्त्री० वासके ॥

मात्रम् । न० कार्त्स्न्ये ॥ यथा । जीवमात्रंनहिंसेत ॥ अवधारणे ॥ यथा । पयोमात्रंभुङ्क्ते ॥ मीयते० अनयावा । मति० मिमीतेवा । मामाने । माङ्मानेवा । हुयामाश्रुभसिभ्यस्त्रन् ॥ स्वार्थे ॥

मात्रा। स्त्री० कर्णभूषणे ॥ वित्ते । द्रव्ये ॥ माने ॥ ह्रस्वस्वराद्दीपरिच्छेदे ॥ अक्षरावयवे ॥ स्वल्पे ॥ काले । अकारादिलघूच्चारकाले ॥ वृत्ते ॥ कालविशेषे ॥ यथा । कालेनयावतापाणि : पर्येतिजानुमण्डले । सामात्राकविभि : प्रोक्ताह्रस्वदीर्घप्लुतेमता ॥ अपिच । वामजानुनितहस्तभ्रमणंयावतास्भवेत् । कालेनमात्रामात्रां यामुनिभिर्वेदपारगै : ॥ पुनश्च । स्वजानुन : करावर्त्तं कुर्याच्छोटिकयायुतम् । एषामात्राभवेदेकासर्वत्रैवैषनिश्चय: ॥ याथात्म्ये । विषयेषु ॥ मीयन्ते० इ० मात्रा : विषया : ॥ उपभोगयोग्यविशेषे इन्द्रियवृत्तिषु ॥ इन्द्रियेषु ॥ मीयतेऽनया० इतिमात्रा० परिच्छित्ति : ॥ मियन्ते विषयाआभिरितिमात्रा: ० इन्द्रियवृत्तय: ॥ मीयते० अनयावा । माति० मिमीतेवा । मामाने० माङ्मानेवा । ष्ट्रन् । अनित्य : षित्वं ङीष् । टाप् हुयामेतित्रन् ॥ पञ्चलघ्वक्षरेकाले ॥ अंशे ॥ यथा । नयोषिद्भ्य : पृथग्दद्यात्वसानदिनाद्दते । स्वभर्तृपिण्डमात्राभ्यस्तृ

शिरासांयत : स्मृतेति पिण्डेभ्य स्त्वल्पिकांमात्रामितिच ॥

मात्राकाल : । पुं॰ कालविशेषे । निमेषानन्तरंयावताकालेनस्वभावत-उन्मेषोभवतितावतिकाले ॥ निमेषोन्मेषणे मात्राकालोलघ्वक्षरंतथे-तिपुराणम् ॥

मात्रायाम् । ष॰ अल्पपरिमाणे ॥

मात्रीय : । त्रि॰ मात्रे हिते ॥ तस्मै हितमितिच्छ : ॥

मात्सर्य्यम् । न॰ अन्यशुभद्वेषे ॥ मत्सरएव । ष्यञ् ॥

मात्स्यिक : । त्रि॰ मत्स्यघातिनि ॥ मत्स्यान्हन्ति । पक्षिमत्स्यमृगान् हन्तीतिठक् । मत्स्यस्यङ्यामिति-परिगणनात्॰ सूर्यतिष्ये तियलो-पोन ॥

माथ : । पुं॰ अध्वनि । पथि ॥

माथुर : । त्रि॰ मथुरायांजाते ॥ तत्र जातइत्यण् ॥ शेषिकेष्वर्थेष्वेव ॥

माद : । पुं॰ दर्पे । हर्षे मदे ॥ मदनम् । मदीहर्षे । सधमाद्योरिति ज्ञापकात्॰ क्वचिदप्यादेतिन्यायाद्वा॰ घञ् ॥

मादक : । पुं॰ दात्यूहेपक्षिणि ॥ त्रि॰ मत्तताजनके ॥

मादन : । पुं॰ कामदेवे ॥ मदनवृक्षे ॥ धत्तूरे ॥ न॰ लवङ्गे ॥ त्रि॰ हर्षकारयितरि ॥

मादनी । स्त्री॰ भङ्गायाम् । विजयायाम् ॥ माकन्द्याम् ॥

मादृश : । त्रि॰ मत्सदृशे ॥ अहमिव दृश्यते । त्यदादिष्वित्यादिनाकञ् । आसर्वनाम्न : ॥

माद्री । स्त्री॰ अतिविषायाम् ॥ नकुलसहदेवयोर्मातरि । मद्रपुत्र्याम् ॥ भर्गादित्वात्तद्राजस्यनलु-क् ॥

माद्रीपति : । पुं॰ पाण्डुनृपे ॥

माद्रीसुत : । पुं॰ नकुले ॥ सहदेवे ॥

माधव : । पुं॰ विष्णौ । नारायणे । लक्ष्मीपतौ ॥ मधुविद्यायाऽत्रवक्ष्यते॰ इतिमाधव : । शैषिकोऽण् । आदिवृद्धि : गुणाधादेशौ ॥ मायालक्ष्म्या : ॰ विद्यायावा॰ धव : पति : ॥ यद्वा । यदोर्ज्येष्ठ : पुत्रोमधु : ॰ तस्यापत्यं माधवस्तद्वंश्यत्वात् ॥ मधोर्हन्तेतिवा । शैषे॰ कृत्स्न । ॥ माधवत्वात्स्वरूपायामूलप्रकृतिरीश्वरी ।नारायणीतिविख्याता विष्णुमायासनातनी ॥ महालक्ष्मी स्वरूपाचवेदमातासरस्वती राधा वसुन्धरागङ्गातामा स्वामीनमाधव : ॥ मधौ । वसन्ते ॥ राधे । वैशाखे ॥ मधुमकरन्द :॰ सोऽस्मिन्नस्ति । मधोर्श्चेतिञ : ॥ यादवे ॥ मधूकवृक्षे ॥ कृष्णमुद्गे ॥

माधवक : । पुं॰ मधूकपुष्पमद्ये । म

ध्वामवे ॥ मधूकपुष्पंमधु । मधुना क्षत : सञ्चित : । कुलालादिभ्यो- वुञ् ॥

माधवद्रुम : । पुं० आम्रवृक्षे ॥ माधवस्यवसन्तस्यद्रुम :

माधवप्रियम् । न० पीतचन्दने ॥

माधवि : । पुं० प्रद्युम्ने ॥ माधवस्यापत्यम् । अतइञ् ।

माधविका । स्त्री० माधवीलतायाम् ॥ सङ्कृतिछन्दसि २४ प्रभेदे ॥ यथा । भवत्रिपुरोन्नमणायदिसमततोयगणोहितदाकरयन्त : प्रकाममतीवमुदंननुमाधविकामितितांक्षयन्त्वसिसन्त : । तुषारधराधरराजसुतापरिचारकभूमिपतेयमवन्ततमानयमानयतत्समदोसिमदोन्नतगर्वहरस्त्वकमन्त : ॥

माधवी । स्त्री० मिसौ ॥ मधुशर्करायाम् । सिताखण्डे ॥ कुट्टन्याम् ॥ मदिरायाः प्रभेदे ॥ यथा । पीत्वाद्यमाधवीमिष्ठांगातयामिरणाङ्गवे० स्मृतिमङ्गिपंप्रतिदेशैवाक्यंभागवते ॥ गोमहिष्यादिसम्पत्तौ ॥ दुर्गायाम् ॥ तुलस्याम् ॥ सुभद्रायाम् ॥ पुष्पलताविशेषे । अतिमुक्ते । पुण्ड्रके । वासन्त्याम् । लतायाम् ॥ माधवीमधुराशोतालक्ष्वौदोषत्रयापहा ॥ मधौपुष्प्यति । कालात्साधुपुष्प्यत्पच्यमानेष्वितिपुष्प्यर्थेऽ- ण् । ङीप् ॥ उर्व्याम् । भूमौ ॥ त्वय्येयाङ्कंस्वदाधारात्वत्सृष्टात्वामुपाश्रिता । माधवीतिचलोकोयमभिधत्ततोहिमामितिविष्णुपुराणम् ॥

माधवेष्टा । स्त्री० वाराहीकन्दे ॥

माधवोचितम् । न० कक्कोलके ॥

माधवोद्भव : । पुं० राजादन्याम् ॥

माधुक : । पुं० वर्णसङ्करजातिविशेषे ॥

माधुपर्किकम् । न० मधुपर्कदानकाले पूज्यतयावर्ध्येधमादौ ॥

माधुमत : । पुं० काश्मीरदेशे ॥ काश्मीरास्तुमाधुमता: सारस्वतास्तुविकर्णिका: ॥ इतिहेमचन्द्र : ॥ मधुमत्यभिजनोस्य । सिन्धुतक्षशिलादिभ्योण् आदिभ्यण् ॥

माधुरम् । न० मल्लिकायाम् ॥ त्रि० मधुरसम्भवे ॥

माधुरी । स्त्री० मद्ये ॥ माधुर्ये ॥ चित्तंक्षणपदारविन्दरसिकंसामाधुरीमाधुरी ॥

माधुर्य्यम् । न० निसर्गसौम्यत्वे ॥ रामणीयके ॥ रसिकतायाम् ॥ काव्यगुणभेदे ॥ यथा । आल्हादकत्वंमाधुर्यंशृङ्गारेद्रुतिकारणम् । शृङ्गारे० चर्यात्सम्भोगेद्रुतिर्गलितत्वमिव । श्रव्यत्त्वंपुनरोज : प्रसादयोरपि । करुणे विप्रलम्भे तच्छान्तेचातिशयान्वितम् । अत्यन्तद्रुतिहेतु

स्यात् ॥ मधुरस्यभाव : । दृढादित्वा तृष्यञ् ॥

माधूकम् । त्रि॰ मधूकस्यावयवे ॥ त- द्विकारे कोपधाच्चे त्यण् ॥ मधु- रत्नाविधि ॥

माध्यन्दिन : । पुं॰ यजुर्वेदीयशाखा- विशेषाध्यायिनि ॥ त्रि॰ मध्यमे ॥ मध्येभव : । मध्यमध्यन्दिनण्चा- स्मादितिवृत्ति : ॥

माध्यमम् । त्रि॰ मध्यमीये ॥ मध्येभ- वम् । मध्यान्मण्॰इतिवृत्ति : ॥

माध्यमिक : । पुं॰ बौद्धावान्तरभेदेशू- न्यवादिनि ॥ विज्ञानं क्षणिकं ना- त्मास्ति तद्भिन्नमिषवत् । अन्यस्या नुपलब्धत्वाच्छून्यं माध्यमिकाज- गु : ॥

माध्यस्थम् । न॰ मध्यस्थत्वे ॥ यत्रै गुण्यात्पुरुषस्यमाध्यस्थ्यम् ॥ मध्य स्थस्यभाव : । ष्यञ् ॥ मध्यस्थक- र्मणि ॥

माध्याह्निक : । पुं॰ अस्यूकौ । त्रि॰ मध्याह्नभवे ॥ ठञ् ॥

माध्वकम् । न॰ माध्वीके ।

माध्वी । स्त्री॰ मद्ये ॥ मध्वादिकृत- सुरायाम् । मधुरकर्कटकमद्ये ॥

माध्वीकम् । न॰ मधूकपुष्पै : कृते- मद्ये । मध्वासवे । माधवके ॥ मृ द्वीका॰द्राक्षा॰तस्याविकार : । त- स्यविकारइत्यण् । अनुदात्तादेश्चे- त्यञ् वा । पृषोदरादि : ॥ मधुन: प्रभेदे ॥

माध्वीकफल : । पुं॰ मधुनारिकेरके ॥

माध्वीमधुरा । स्त्री॰ मधुखर्जूरिका- यां ॥

मान : । पुं॰ चित्तसमुन्नतौ ॥ चित्त स्यसमुन्नतिरुद्धतामान : । धना- द्युत्कर्षेणात्मनिचित्तोन्नतिर्मान : । मत्समोनान्योस्तीतिमननंमान : ॥ गर्वे । अपूज्यत्वे पिपूज्यत्वख्या पने । आत्मनिपूज्यत्वाध्यासे ॥ पूज्यत्वे ॥ यथा । अधमा : क- लिमिच्छन्तिसन्धिमिच्छन्तिमध्यमा: । उत्तमामानमिच्छन्तिमानोहिम- हतांधनम् ॥ मानोहिमूलमर्थस्यमा नेम्लानेधनेनकिम् । प्रभ्रष्टमानदर्प स्यकिंधनेनकिमायुषा । सत्कारे । आत्मन्यविद्यमानगुणारोपिलोत्कर्ष वृत्तौ ॥ प्रत्युत्थानाभिवादनादौ ॥ गुणवतिनिर्गुणत्वधीरूपस्यापि मानेन्तर्भवति ॥ ग्रहे ॥ आदरे । मन्यासे । कोपविशेषे ॥ स्त्रीणामी र्ष्याकृत : कोपोमानोन्यासङ्गि- नि प्रिये । प्रियापराधसूचिकाचे- ष्टामान : ॥ अनुरक्तयोर्दम्पत्योर्भा वविशेषे । यथा । दम्पत्योर्भावए कवसतोरप्यनुरक्तयो : । स्वाभीष्टा श्लेषवीक्षादिनिरोधोमानउच्यते ॥ न॰ प्रमाणे । प्रस्थघादौ ॥ अवुल

बोधकंमानमितिमानलक्षम् । माना नांस्वविषयावभासकत्वंनिरपेक्षमि- तिताकिका: । स्वात्मसापेक्षमिति वैदिका : । मानाधीनामेयसिद्धिर्मा नसिद्धिश्चलक्षणादिभ्याहु : । प्रस्था दौपरिमाणे । यौतवे । द्रवये । याप्ये । तत्तुलाङ्गुलिप्रस्थैस्त्रि- विधंभवति । तत्रतुलायस्वर्णा नो- न्मानाद्युपलक्ष्यते । अङ्गुल्याहस्ता दि । प्रस्थमद्रोणादि ॥ ऊर्द्ध- मानंकिलोन्मानंपरिमाणन्तुसर्वत: । आयामस्तुप्रमाणंस्यात्सङ्ख्या- वाह्यातुसर्वत : ॥ मननम् । मनु- च्चवबोधने । घञ् ॥

मानक : । पुं० न०कन्दप्रभेदे । मह्रा पत्रे । मानकच्छ०मानसागर०ह० भा०प्रसिद्धकन्दे । मानक : शोथघ्न चीत : पित्तरक्तहरोलघु : ॥

मानग्रन्थि : । पुं० अपराधे ।

मानतुङ्ग : । त्रि० अभिमानवति ॥

मानधानिका । स्त्री० कर्कव्याम् ॥

मानना । स्त्री० हनने । मानि ॥ म नस्पार्जनुशादि : । मनोदुःख । णि चोत्ताद् ।

माननीय : । त्रि० मान्ये पूजनीये ॥

मानभङ्गम् । न० अहङ्कारप्रकाशने ॥

मानभाक् । त्रि० अभिमानवति ॥ मान्ये । यथा तेषामनुमतेता नांमान्योमानकपार्थिवौ । राजस्था तत्कयोस्त्वंसज्जनकोनृपमानभागि ति ।

मानरन्ध्रा । स्त्री० ताम्रघटीविशेषे । तांबी० इ० गौ० दे० भा० प्र० वाद्यविशे ॥ यथा । यामघोषोऽयताम्रीस्या न्मानरन्ध्राविकालिकेति ०त्रिकाण्ड शेष : ॥

मानव : । पुं० मनुष्ये । मनुजे ॥ मनोरयम् । तस्येदमित्यण् ॥ य द्वा । मनोरपत्यम् । ब्राह्मणमाणवे तिज्ञापकादण् ॥ त्रि० मनुप्रोक्ते ॥ न० उपपुराणविशेषे ॥

मानवक : । पुं० बाले ॥

मानवर्ज्जित : । त्रि० मानरहिते ॥ नीचे ॥

मानवान् । त्रि० सत्कारवति ॥ कोपवति । मानोविद्यतेऽस्य । मतु प् ॥ स्त्री० उगितत्त्वान्ङीपि० मानवती ॥

मानवी । स्त्री० मनो : कन्यायाम् ॥ मानुष्याम् ॥ शासनदेवीविशेषे ॥ मनुप्रोक्तानाम् ॥ मनोरियम् । तस्येदमित्यण् । ङीप् ॥ विद्यादे वीविशेषे ।

मानस : । पुं० अर्णवविशेषे ॥ यच्चवि ष्णौष्टसनागविनतादिसमानस : त्रिषियसंज्ञानशीनिशिष्टोद्गभिगु णै : । उत्तमः : स्वाच्छतगुण: सा क्षोमानस : स्वराडतिमन्नक्तः :

न० स्वान्ते । मनसि ॥ चस्यगुणा यथा । परापरत्वं संख्या ... : प रत्वेगश्चमानसे । इति॰ भा॰ प॰ ॥ मानसतापोयथा । कामक्रोध भयद्वेषलोभमोहविषादजः । शोकासूयावमानेर्ष्यामात्सर्यादिमयस्तथा मानसोपिद्विजश्रेष्ठतापोभवतिनैकधा । इ॰वि॰पु॰ ॥ मानसंत्रिविधंकर्म यथा । परद्रव्येष्वभिध्यानंमनसाऽनिष्टचिन्तनम् । वितथाभिनिवेशश्चत्रिविधंकर्ममानसम् ॥ सरोविशेषे ॥ यथोक्तमार्षेरामायणे । कैलासपर्वतेराम मनसानिर्मितंपरम् । ब्रह्मणानरशार्दूलतेनेदंमानसंसर : ॥ तस्मात्सुस्रावसरस : सायोध्यामुपगूहते । सर : प्रवृत्तासरयू : पुण्याब्रह्मसरश्च्युता ॥ इति॥ स्कन्दसंहिताया...मिन्नास्ति मध्यसादृशोनाम विष्णुक्षर्ष....नन्दमाश्रयम् पद्मसम्मित॰ममाजरंनाममानसं कंयथा । यामाद्रिमूर्ध्नि....सुरा...णाम्...तम् । ....मानसं....रोसामसतस्वारम् ॥ इति ॥ चि॰ मनोभवे ॥ यथा । विप्रीतिर्नं रागोमानसोमलउच्यते ॥ ...नङ्गपीडेवममेवं मानसीव्यथा ॥ सङ्कल्प : कर्म्म मानसमिति ॥ न॰ गिरिविशेषे ॥ मन्यते ऽनेन । मन

स्नाने । अमृत् । तत : प्रस्नाद्यम् ॥

मानसतीर्थम् । न॰ रागादिरहिते मनसि ॥ मनोनिर्मलतीर्थेरिरागादिभिरनाविलमिति ॥

मानसपूजा । स्त्री॰ मनोरचितद्रव्यकरणकसपर्यायाम् ॥

मानसयाग : । पुं॰ यागभेदप्रभेदे ॥ चकृत्वामानसंयागंयोन्यंयागंसमारभेत् । चशिव : सतुविज्ञेयोनमोघायविधीयते ॥ चात्मप्रागेक्ततेचेवदेवशुद्धि : प्रजायते ॥

मानसवासना । स्त्री॰ कामक्रोधादृष्टदर्शादामुरसम्पदि ॥ काम्यमानत्वनानन्यसंस्कारे ॥

मानसव्रतम् । न॰ अहिंसादौ ॥ यथा । अहिंसासत्यमस्तेयंब्रह्मचर्यमकल्मषता । एतानिमानसान्याहुर्व्रतानितुधराधर ॥ ...

मानसालय : । पुं॰ हंसे ॥ ...

मानसिकम् । न॰ मन : ...

मानसी । स्त्री विद्यादेवीविशेषे ॥ ... न : कल्पिताकाम् ॥

मानसूत्रम् । न॰ स्वर्णादिनिर्मितेकटिसूत्रे ॥

मानसोत्तर : । पुं॰ गिरौ : ...पश्चिम : स्थितेमहापर्वते ॥

मानसौका : । पुं॰ हंसे॥ मानसंसर

षोकोऽस्य ॥

मानाथ : । पुं॰ लक्ष्मीकान्ते । नारायणे ॥

मानार्थकम् । न॰ यौतवे ॥ मानमर्थोयस्यतत् ॥

मानास : । त्रि॰ पराहङ्कारहारिणि ॥ मानमस्यति । असु॰ । कर्म्मण्यण् ॥

मानिका । स्त्री॰ मद्ये ॥ शरावे । सेर॰ इतिभाषा ॥ इतिवैद्यकपरिभाषा ।

मानित : त्रि॰ पूजिते ॥ मान : सञ्जातोऽस्य । तारकादित्वादितच् ॥

मानिता । स्त्री॰ अभिमानितायाम् । मानिनोभाव : । तल् ॥

मानित्वम् । न॰ विद्यमानैरविद्यमानैर्वागुणैरात्मन : श्लाघने ॥ भावेत्व : ॥

मानी । पुं॰ सिंहे ॥ त्रि॰ मानविशिष्टे ॥ अहङ्कारिणि ॥ मननशीले । मानास्यास्ति॰ अस्मिन्वा । इनि : । अनात्मवस्तुष्वात्माभिमानोमान : । सोऽस्यास्तीतिमानी । ॥

मानिनी । स्त्री॰ फल्याम् । प्रियङ्गौ ॥ मानवत्याम् । स्त्रीविशेषे ॥ उक्तमयोषिति । मानश्चित्तोन्नतिरस्त्यस्या : । इनि : । ङीप् । कोपनायाम् ॥ स्त्रीणामीर्ष्याकृत : कोपो

, मानोन्यासङ्गिनिप्रिये॰ इतिलक्षणात् ॥

मानिषाद : । पुं॰ श्रीरामे ॥ मा॰ लक्ष्मीरस्मिन्विष्णौनिषीदति॰ तिष्ठति । षद्लृ॰ । इलश्चेतिघञ् । सदिरप्रतेरितिषत्वम् ॥

मानुष : । पुं॰ मनुष्ये ॥ मनोरपत्यम् । मनोर्जातावञ्यतौषुक्च ॥ आसुरविवाहे ॥ शुल्केनासुरइति हारीतसूत्रात् ॥ त्रि॰ मनुष्यसम्बन्धिनि ॥ मनुष्यस्यायम् । तस्येदमित्यण् । आपत्यस्येतियलोप : ॥ यैऽव्धामन्दमतयोविधिनाम्वितायये । तेप्राप्यमानुषंजन्मपुनर्यान्तिविशल्यताम् ॥

मानुषतीर्थम् । न॰ तीर्थविशेषे ॥

मानुषविभाव् । पुं॰ शरीरपाटवे ॥ गोभूहिरण्यादिसाधनसम्पत्तौ ॥ मानुषस्यविभव : ॥

मानुषी । स्त्री॰ नरभार्यायाम् ॥ मनोरपत्यंस्त्री । मनोर्जातावञ्यतौषुक्च । टिड्ढेतिङीप् ॥ जातिविवक्षायांपरत्वान्ङीन् ॥ पुंयोगेतुङीष् ॥ चिकित्साप्रभेदे ॥ यथा आसुरीमानुषीदैवीचिकित्सामात्रिधामता ॥

मानुष्य: । पुं॰ त्रिविधभौतिकसर्गे ॥ सचैकविध: ॰ ब्राह्मणाद्यवान्तरजातिभेदाविवक्षया॰ संस्थानस्य

षतुर्ष्वपिवर्णेष्वविशेषात् षतन्यो त्कर्षनिष्कर्षतारतम्याभ्याम् धीम ध्यभावेन विध्यंबोध्यम् ॥ न० मनुष्यत्वे मनुष्यशरीरे ॥ मानुष्यं कदलीस्तम्भनि : सारेसारमार्गणम् ॥

मानुष्यकम् न० मानुषसमूहे । मनुष्याणांसमूह : । गोत्रोचोष्ट्रोरभ्रराजराजन्यराजपुत्रवत्समनुष्याजाद्वुञ् । प्रकृत्याकेराजन्यमनुष्ययुवाम इतियलोपोन ॥ मनुष्याणाभावेयो पधाद्गुरूपोत्तमाद्वुञ् ॥

मानोज्ञकम् । न० मनोज्ञतायाम् ॥ मनोज्ञस्यभाव : । द्वन्द्वमनोज्ञादिभ्यश्चेतिवुञ् ॥

मान्व न्तिकम् । न० मन्वन्तर्ग्रन्थि० वृत्तर्धि ॥

मान्द्यम् । न० मन्दत्वे । मन्दस्यकर्म भावयो : ॥ पत्यन्तपुरोहितादिभ्यो यक् ॥ रोगे ॥

मान्धाता । पुं० युवनाश्वनृपात्मजे यौवनाश्वे राजनि ॥ मामयंधास्य तीतिदेवराड्वचमात्० मान्धाता नामतोऽभवत् । यावत्सूर्यउदेति स्मयावच्चप्रतितिष्ठति । सर्वंतद्यौवनाश्वस्यमान्धातु : क्षेत्रमुच्यते ॥

मान्य : । त्रि० पूज्ये । मन्तव्ये । मानार्हे ॥ मानपूजायामस्मात्अर्हादिभ्यस्तादर्हार्थेयत्प्रत्यय : ॥

मान्यस्थानम् । न० पूज्यत्वकारणे ॥ यथा । वित्तंबन्धुर्वय : कर्म विद्याभवतिपञ्चमी । एतानिमान्यस्थानानिगरीयोयद्यदुत्तरम् ॥ पञ्चानांत्रिषुवर्णेषुभूयांसिगुणवन्ति च । यत्रस्यु : सोऽत्रमानार्ह : शूद्रोपिदशमींगत : ॥

मान्या । स्त्री० पूजायाम् । मरुन्माला यामोषधौ ॥

मापक : । पुं० प्रमापके । प्रमाणनर्बे । शब्दे ॥

मापत्य : । पुं० कामदेवे ॥

मापन : । पुं० तुले ॥ न० परिमाणे ॥

मापित : । त्रि० परिच्छिन्ने ॥ मातेर्माङोवा० यस्मात्कर्मणिक्त : । षत्तिंह्रीत्यादिनापुगागम : ॥

माभी : । स्त्री० अभये ॥ नञर्थमा शब्दस्यभीशब्देन सुप्सुपेतिसमास : ॥

माभैद : । त्रि० अभयप्रभेदे ॥ माभीं ददाति । ददाते० । घातदर्शितक : ॥

मामक : । पुं० मातुले ॥ कृपणे ॥ त्रि० मदीये ॥ ममतायुक्ते ॥ ममायम् । अण् । ममकादेश : ॥

मामकीन : । त्रि० मदीये । मामके । ममाऽयम् । युष्मदस्मदोरन्यतरस्यां खञ्चेति खञ् । तवकममकावेक

वचनेइतिममकादेशः ॥

मामिका । स्त्री० ममसम्बन्धिन्याम् ॥ ममेयम् । युष्मदस्मदोरित्यण् । तवकममकावितिममकादेशः । षादिइषि :। केवलमामकेत्यादिनासंज्ञाच्छन्दसोरिवेतिनियमान्ङीप् । मामकनरकयोरुपसङ्ख्यानादित्वम् ॥

माय :। पुं० पीताम्बरे । पीतवस्त्रे ॥ असुरे इ० मेदिनी ॥ अम्बरेइतिहेमचन्द्रः ॥ माति० मिमीते वा । मामाभि० माङ्मामेशब्दे च । माछाससिभ्योयः ॥

माया । स्त्री० इन्द्रजालादौ । शाम्बरीम् ॥ शंबरदैत्यप्राङ्निर्मितत्वात् ॥ बुद्धौ । कृपायाम् ॥ दम्भे ॥ शठतायाम् ॥ यथा । मायालु [illegible] [illegible] कृतानि [illegible] [illegible] पायविशेषे ॥ यथा [illegible] [illegible] ॥ [illegible] । दुर्गायाम् । [illegible] । दुर्गि [illegible] [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] । मायायाम [illegible] रिकीर्त्तिता । मायाको [illegible] नीया [illegible] चकः । [illegible] तिया नित्यंमामायापरिकीर्त्तिता ॥ पु०

म० वै० पु० ॥ अपिच । विविधकार्यकारणाचिन्तितफलप्रदा । स्वप्नेन्द्रजालवल्लोकेमायातेनप्रकीर्त्तिता ॥ इतिदेवीपुराणम् ॥ सगुणानिर्गुणामायाशक्तिःशास्त्रेषुनिश्चिता । तत्रसगुणा० एकैकगुणविशिष्टमहाकाल्यादिरूपा । निर्गुणागुणत्रयसाम्यावस्थारूपेतिविवेकः । तत्रसाम्यावस्थायत्रब्रह्मणोब्रह्मणांनिर्गुणपदेनागतंशक्तिशक्तिमतोरभेदात् ॥ विसदृशप्रतीतिसाधनंमायेतिनागोजीभट्टः ॥ युक्तिहीनप्रकाशस्यसंज्ञा मायेतिकथ्यते ॥ अघटनघटनापटीयस्याम् ॥ विपरीतदर्शने ॥ दृष्टेऽन्यथाकृत्वापश्चिरन्यथाव्यवहरणे । कापट्ये । परवञ्चनेच्छायाम् ॥ [illegible] रागश्री । [illegible] । [illegible] ॥ [illegible] । [illegible] । [illegible] । [illegible] याम् ॥ [illegible] [illegible] [illegible] ॥ [illegible] [illegible] त्रयम् । [illegible] मायागुणमयी० [illegible] यम् । [illegible] । [illegible] तस्मा दहङ्कारः ० तस्मा [illegible] नि० तै [illegible] ॥ [illegible] मायास्वरूपन्तु [illegible] पुराणे [illegible] ॥ तत्त्व

प्रतिभासप्रतिबन्धे नाऽस्य प्रतिभास
हेतुरावरणविक्षेपशक्तिद्वयवत्यविद्या
॰सर्वप्रपञ्चप्रकृतिः। विद्यमानं वस्तु
रूपमावृणोति॰अविद्यमानञ्च किञ्चि
द्दर्शयति॰या॰सा॰माया ॥ निस्त-
त्त्वाकार्यगम्यास्य शः .मायेति विश्रु-
ता ॥ निखिलप्रपञ्चं प्रतिमायायाः
कारणत्वम्। मूलोच्छेदं विनाऽस्यां-
छित्प्ररोहन्ति पुनः पुनः। यथा-
लतातथा विभ्रमस्तामप्रशमं विना ॥
अतोऽस्या मूलमज्ञानमेव। अतएव।
पूर्णं गतसहस्रन्तु तिष्ठन्त्यव्यक्तचिन्त
काः। दशमन्वन्तराणीह तिष्ठन्ती-
न्द्रियचिन्तकाः ॥ भौतिकास्तु शतं
पूर्णं सहस्रं त्वाभिमानिकाः ॥ बौ
द्धादशसहस्राणि तिष्ठन्ति विगतज्व-
राः ॥ पुरुषं निर्गुणं प्राप्य कालस-
ङ्ख्या न विद्यते। इति पुराणे ऽव्य-
क्तादीन् [illegible]
न्माभिधाय॰ पुरुषं निर्गुणमित्या-
दिना मूलाज्ञाननिवर्त्तितवतः पु-
रुषसाक्षात्कारेण पुनर्जन्माभावः
प्रतिपादितः ॥ तुच्छाऽनिर्वचनी-
यावास्तवी चेत्यसौ त्रिधा। ज्ञेया
मायाचिभिर्बोधैः श्रौतयौक्तिकलौ
किकैः ॥ अस्यास्वरूपं स्पष्टमुक्तं श्री
देवीभागवतस्य सप्तमस्कन्धे देवीगी-
तायां भगवत्या। यथा। तस्य ना-
स्ति स्वतः सिद्धा शक्तिर्मायेति विश्रु

ता ॥ ॥ काचित्॰अनिर्वचनीया॰
तस्य मम आत्मरूपस्य॰स्वतः सिद्धा॰
अनादिभूता शक्तिरस्ति॰सा मायेत्या
दिपदैः सर्वश्रुतौ विश्रुता प्रसिद्धा-
स्ति। मायान्तु प्रकृतिं विद्यात्॰मा
यावाएषानारसिंहीत्यादिश्रुतिषु ॥
साकीदृशीवक्त्तीत्याह। न सती॰
सा नासती॰ सा॰ नोभयात्मा वि-
रोधतः। एतद्विलक्षणा काचिद्-
वस्तुभूतास्ति सर्वदा ॥ अत्र विरो-
धतइत्यावृत्त्या॰ स्थानत्रयेऽपि योज्य
म्। ब्रह्मवत्कालत्रयाबाध्यास-
ती॰न भवति॰ ब्रह्मज्ञानेन बाध्यत्व
रूपविरोधात्। नापि वन्ध्यापुत्रवत्॰
असती॰व्यावहारिकसत्तावत्त्वविरो
धात्। नाप्युभयात्मा॰सत्त्वासत्त्व-
विशिष्टविरुद्धधर्मयोः सत्त्वासत्त्व
योरेक [illegible] विरोधात्। अ
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ॥ त-
[illegible]। पावकस्य [illegible] ॥
॥ पावकस्य [illegible]
[illegible]ः। अन्यस्य [illegible]

यंमहजाधवा महजाऽनादि: • घ ायाबन्धीचास्यायिनीमायाशक्ति र्ममास्तीत्यर्थ: । एतेन मायाशक्त्या सद्वितीयत्त्वंब्रह्मणोस्तीति• कथंजगत्सृष्ट :पूर्वंब्रह्मसजातीयभेदशून्य मितिशङ्कापरास्ता• शक्ते : शक्तानतिरेकात्• नहिवह्निशक्तिर्वह्ने : पृथक्त्त्वेन• क्वचित्कदाचि दृश्यते । किञ्चद्वितीय: सत्यपदार्थीनास्तीत्य वैकमेवाद्वितीयंब्रह्मेति श्रुतेरर्थ : । तथाचासत्यामाययामद्वितीयत्वं पिदोषाभावात्• इति ॥ विश्वं मात्यस्याम्• मिमीतेवा । मामाने• माङ् मानेवा । माच्छा समिभ्योय: । मांयातिवा । यातो नुपेतिक : ॥ वर्णवृत्तान्तरे ॥ तल्ल क्षणम् कन्याकर्णौकुण्डलयुक्तौकु रुतंदत्त्वापादनृपयुक्तंकुचहारम् । मायावृत्तंपिङ्गलनागोदितमेतज् जानीताऽद्य : पण्डितवक्त्रस्युजसा रम् ॥ यथा । उद्यद्वावासम्प्रतिराधामधुमासे• शङ्के सङ्के । तत्प्रतियाताकिमुदासि । कलीकुञ्जं शून्यम पेक्ष्यास्तरहस्याप्राणत्राणं भाविकथं वावदतस्या : ॥

मायाकार :। त्रि• ऐन्द्रजालिके । प्रातिहारिके । मायां• स्थलजला दौजलस्थलादिज्ञानंकरोति । कृञ अ• । कर्म्मण्यण् ।

मायाकृत् । पुं• मायाकारे । प्राति हारिके ॥

मायाजीवी । पुं• प्रातिहारिके । वाजीकर इ• भा• प्रसिद्धे ॥

मायाति :। पुं• नरवले ।

मायाद :। पुं• कुम्भीरे ॥

मायादेवी । स्त्री• शाक्यमुनेर्जनन्याम् ॥

मायादेवीसुत :। पुं• शाक्यमुनौ । शाक्यसिंहे । गौतमे । अर्कबन्धौ । बुद्धभेदे ॥ मायाचासौदेवीच । तस्या : सुत : ॥

मायाधमन :। पुं• मायाधमने• भगवति ॥

मायाफलम् । न• फलविशेषे । छिद्राफले । मायफले । माजूफल• इ• गौ• भा• ॥

मायामय :। त्रि• मायाविनाकृते ॥ न• जगति ॥ ननिरूपयितुं शक्या विस्पष्टं भासतेचया । सामायेती न्द्रजालादौलोका: सम्प्रतिपेदिरे ॥ स्पष्टं भातिजगच्चेदमशक्यंतन्निरूपणम् । मायामयंजगत्तस्मादीक्ष स्वापक्षपातत : ॥

मायामोह :। पुं• अर्हद्धर्म्मप्रवर्त्तके• भगवदंशेऽसुराणांमोहायोत्पन्ने ॥

मायारसिक :। त्रि• परप्रतारके ॥ मायायांरसिक : ॥

मायावान् । त्रि• मायासंयुक्ते । मा

यात्विनि ॥ मायास्यस्याम्मिन्वाम तुप् ॥
मायावती। स्त्री॰ कामदेवपत्न्याम्। रत्याम् ॥ उगित्त्वान्ङीप् ॥
मायावी। पुं॰ कंसासुरे बिडाले ॥ त्रि॰ मायाकारे। व्यंसके। ऐन्द्रजालिके ॥ मायास्यास्ति॰ अस्मिन्वा। अस्मायामेधास्रजोविनि: ॥
मायाविनोद:। पुं॰ दैत्यदानवादौ ॥ मायायामायायांवाविनोदश्चमत्कारविशेष: क्रीडावायस्ये तिविग्रह: ॥
मायाशक्ति:। स्त्री॰ आवरण विक्षेप शक्तिसम्पन्नायाम् ॥
मायासीता। स्त्री॰ योगेमाग्निकृत सीताप्रकृतौ।
मायासुत:। पुं॰ बुद्धे ॥ मायाया: सुत: ॥
मायिक:। पुं॰ मायाकारे ॥ मायास्त्यस्य। व्रीह्यादिपाठाट्ठन् ॥ न॰ मायाफले ॥ त्रि॰ मृषात्मके ॥
मायी। पुं॰ मायाकारे। धूर्त्ते। जालिके ॥ मायाविनि। मायाशक्तिमति॰ महेश्वरे। मायाया: प्रकृतेर्नियामके ॥ मायान्तुप्रकृतिंविद्यान्मायिनन्तुमहेश्वरम्। समाप्यस्य जगत्याहु: स्वे ताप्रवतरशाखिम: ॥ मायास्य॰ अस्मिन्वाअस्ति। व्रीह्यादिपाठादिनि: ॥
मायु:। पुं॰ पित्ते ॥ मिनोति॰ प्रक्षिपतिदेहेऊष्माणम्। डुमिञ्प्रक्षेपणे। कृवापाजिमीत्य्युण् ॥
मायुराज:। पुं॰ कुबेरात्मजे। यथा कवौ ॥
मायूरम्। न॰ मयूरसमूहे॰ मयूराणां समूह:। अनुदात्तादेरञ् ॥ मयूरमांसे ॥ मयूरस्यावयवोविकारोवा। प्राणिरजतादिभ्योञ् ॥ मायूरंपाचितंमांसंघृतेचोपस्करान्वितम्। ईषल्लवणसंयुक्तंमरिचैलासमन्वितम् ॥ कषायमुष्णंमायूरंकफानिलहरंगुरु। वर्षाकालेनतत्सेव्यंदुष्टकीटादिभक्षणात् ॥
मायूरिक:। पुं॰ मयूरव्याधिशाकुनिके ॥ मयूरान्हन्तिपक्षिमत्स्यमृगान्हन्तीतिठक् ॥
मायूरी। स्त्री॰ अजमोदायाम् ॥
मार:। पुं॰ अनङ्गे। स्मरे ॥ मारयति॰विरहिणम्। पचाद्यच् ॥ मृतौ ॥ विघ्ने ॥ धत्तूरे ॥ मारणे ॥ म्रियतेऽनेन। मृङ्॰। करणेघञ् ॥
मारक:। पुं॰ मरके। उत्पाते। पक्षिविशेषे। घातपक्षिणि। वाज॰इ॰भा॰ ॥ त्रि॰मारणकर्त्तरि ॥
मारजित्। पुं॰ जिने। बुद्धे ॥ मारंकामंजयति। जि॰, सत्सूद्विषेति क्विप्। तुक् ॥
मारणम्। न॰ प्रतिघातने। वधे।

ऽभिचारविशेषे ॥ प्राणिनांप्राणहरणं मारणं समुदाहृतम् ॥ मृ हिंसायाम् । स्वार्थे णिजन्तः । ल्युट् ॥

मारिः । स्त्री० मारणे ॥ वर्षे ॥ जनक्षये । मरके ॥

मारिचिकम् । त्रि० मरिचैः संस्कृते ॥ संस्कृतमितिठक् ॥

मारितः । त्रि० नष्टीकृते ॥ भस्मीकृते ॥

मारिव्यसनवारकः । पुं० राजर्षिविशेषे ॥

मारिषः । पुं० नाट्योक्तौ० आर्ये । मान्ये । श्रेष्ठे ॥ मर्षणात्० सहनान्मारिषः । पृषोदरादिः ॥ मर्षं० ह० न० शाकविशेषे ॥ श्वेतरक्तप्रभेदेनद्विविधोमारिषः स्मृतः । मारिषोमधुरः शीतोविष्टम्भीपित्तकृद्गुरुः । वातश्लेष्मकरोरक्तपित्तनुद्विषमाग्निजित् ॥ रक्तमार्षोगुरुर्नातिसमारोमधुरः सरः । श्लेष्मलः कटुकः पाकेस्वल्पदोषउदीरितः । रक्तनाडीश्चशाल्यं तज्जातीयाश्च सङ्गृहाः ॥

मारिषा । स्त्री० दक्षमातरि । पार्षतीम् । प्रचेतसांभार्यायाम् ॥

मारी । स्त्री० चण्डिकायाम् । जनक्षये ॥ मारीनामक्षुमयक्षीकालोकक्षयहेतुरूपातोऽभिधिष्ठदेवताधिष्ठान : । मारवदेवताप्रतपतिनाश्रमायचक्षचित्कार्यंकरोति ॥ माश्वर्यैश्वर्ये ॥

मारीचः । पुं० राक्षसविशेषे । ताडकाराक्षसीपुत्रे । रावणानुचरे ॥ अयञ्चसीताहरणकालेमायामृगरूपः श्रीरामेणहतः ॥ कक्कोले ॥ याजकद्विपे ॥ याजकद्विजइतिचपाठः ॥ राजगजे ॥ कश्यपे ॥ मरीचेरपत्यम् । तस्यापत्यमित्यण० बृतिकाशिका । वस्तुतस्तु० बाह्वादिभ्यश्चेति० इञाभाव्यम् । तथाच० मिदचोन्त्यात्परइतिसूत्रेभाष्यम् । मरीचिमब्दोबाह्वादिषुपठ्यतइति॥ न० मरीचानांसमूहे ॥

मारीची । स्त्री० देवताविशेषे । मायादेव्याम् । पीचिरघायाम् । विसुखायाम् ॥

मारुण्ड : । पुं० भुजङ्गाण्डे । पथि । मार्गे ॥ गोमयमण्डले ॥

मारुतः । पुं० पवने । स्पर्शने । वायौ । म्रियन्ते ऽनेनविना० विमावा । मृ० उ० । मृग्रोरुतिः ॥ मरुदेव० प्रज्ञादयण् ।

मारुतव्रतम् । न० राजोव्रतविशेषे ॥ यथा । प्रविश्यसर्वभूतानियथाचरतिमारुतः । तथाचारैः प्रवेष्टव्यंव्रतमेतद्धिमारुतम् ॥

मारुतात्मजः । पुं० हनुमति ॥ मरुतस्यआत्मजः ॥

मारुतापह : । पुं० वरुणवृक्षे ॥ त्रि० वायुनाशके ।

मारुताशन : । पुं० पवनाशने । सर्पे ॥ त्रि० वायुमात्रभक्षके ।

मारुति : । पुं० हनूमति ॥ भीमसेने ॥ मारुतस्यापत्यम् । अतइञ् ॥

मार्कण्ड : । पुं० मार्कण्डेयमुनौ ॥ मृकण्डस्यापत्यम् । अण् ।

मार्कण्डिका । स्त्री० लताविशेषे । भूम्याहुल्यां । भूमिजम्बूसमा० इ० मा० ॥ मार्कण्डिकाकुष्ठहरीऊर्द्ध्व : कायशोधिनी । विषदुर्गन्धकासघ्नीगुल्मोदरविनाशिनी ॥

मार्कण्डी । स्त्री० मार्कण्डिकायाम् ।

मार्कण्डीयम् । न० भूम्याहुल्ये । मत्स्यौषधे ॥

मार्कण्डेय : । पुं० मुनिविशेषे ॥ सप्तकल्पावस्थोऽप्ययंमुनि : । यथोक्तम् । चतुर्दशेन्द्रायस्मिन्नोब्रह्मणोदिनमुच्यते । तावतीब्रह्मणोरात्रि : सापिब्राह्मीनिशानृप ॥ कालरात्रिश्चसाज्ञेयावेदेषुपरिकीर्त्तिता । एवंसप्तकल्पजीवीमार्कण्डेयोमहातपा : ॥ इ० ब्र० वै० पु० ॥ मृकण्डस्यापत्यम् ॥ शुभ्रादित्वाड्ढक् । शुभ्रादिपुकारान्तपाठेतु ०ठक् ष्ठीपोबोध्य : । त्रिभुवनटिकंसौम्य सुखंचिरजीवित्वम् । मार्कण्डेयंमनोभक्त्या' ० यस्त्वचिरायुषम् ॥ न० नवसहस्रश्लोकात्मकेपुराणविशेषे ॥ यथा । चतुर्दशसहस्रन्तुमत्स्यमाद्यंप्रकीर्त्तितम् । तथानवसहस्रन्तु मार्कण्डेयंमहाद्भुतम्मितिदेवीभागवतम् ॥

मार्क्षव : । पुं० भृङ्गराजे । भङ्गरा० इ० मा० । मारयति । क्विप् । मारि० केशगौल्यानाशनं । कृयते । कुडगर्द्दे । व्हदोरप् ॥

मार्गः : । पुं० इन्द्रसदे : मार्गशीर्षमासे ॥ अन्वेषणे । सौम्यर्क्षे । मृगशिरोनक्षत्रे ॥ पायौ । गुदे । अपाने । [illegible] गानप्रकारे । देशविशेषजनरञ्जकं गा शास्त्रप्रतिपादितं सार्वत्रिकरागप्रकारं ॥ [illegible] यथा । [illegible] मार्गकृतं : [illegible] : । [illegible] सम.र्ग : सोमामार्गोदिशं [illegible] नूपिदशभिसीर्षा : सोमान्[illegible] कृत : । [illegible] घ : [illegible] ॥ [illegible] रिमाथ्या[illegible] : । त्रि कराश्चोपर[illegible] त्रिकराण्युपरश्च का ॥ [illegible] एगृह.[illegible]रम् । [illegible] प्राग्वंश : पाद : ख्यात : ॥ अन्तर : परीशार : पानमार्ग : सम न्तत : । प्राहट्कालेतुप्राव्रतीकर्त

व्याअन्यथानहि ॥ इतिदेवीपुराणे त्रैलोक्याभ्युदयेगोपुरद्वारलक्षणाध्यायः ॥ मृगशिरायुक्तापौर्णमासी मार्गी०साऽस्मिन्नस्ति। अण् ॥ मृज्यते विहर्णीक्रियते पादैः। मृजशुद्धौ। मार्ग्यतेवा। मृगअन्वेषणे। घञ् ॥ मार्गोद्विजोङ्गलानूपाट विक्रविषयर्भ देश्चिविधोत्तेयः ॥ सम्प्रदाये ॥ त्रि० मृगसम्बन्धिनि ॥

मार्गकः। पुं० आग्रहायणे।

मार्गणः। पुं० शरे। न० अन्वेषणे। संवीक्षणे। याञ्चायाम्। याचने ॥ त्रि० अर्थिनि। याचके ॥ मार्गअन्वेषणे। बहुलमन्यत्रापीतियुच् ॥ मार्ग० ल्युट् ॥ मार्गयति। मार्ग्यतेवा। ल्युःकृत्यल्युट इतिल्युड्वा ॥

मार्गणकः। पुं० याचके ॥

मार्गधेनुः। पुं०)

मार्गधेनुकम्। न०) योजनपरिमाणे।

मार्गवः। निषादाद्वायोगव्यामुत्पन्ने दाशापरनामनि ॥ निषादोमार्गवंसूतेदाशंनौकर्मजीविनम् कैवर्त्तमितियंप्राहुरार्यावर्त्तनिवासिनः ॥

मार्गशिरः। पुं० मार्गमासि ॥

मार्गशीर्षः। पुं० महसि। मार्गे। आग्रहायणिके। मंगसिर० इ० भा० ॥ द्वादशमासानामर्थ्य० अभिनवशालिवास्तुकशाकादिशाली० शीतातपशून्यत्वं नचसुखहेतुः मार्गशीर्षोभगवद्विभूतिः। मासानांमार्गशीर्षोहमितिभगवद्वचनात् ॥ अत्रजातस्यफलंयथा। यस्यप्रसूतिःखलुमार्गमासितीर्थप्रवासीसततंमतिःस्यात्। परोपकारीधृतसाधुवृत्तिःसद्वृत्तियुक्तोललनाभिलाषी। मृगशिरसायुक्तापौर्णमासी। नक्षत्रेणयुक्तःकालइत्यण्। ततो ङीप्। मार्गशीर्षीपौर्णमासीत्यण् ॥ त्रि० मृगशिरसिजाते ॥ सन्धिवेलेत्यण् ॥

मार्गिकः। पुं० व्याधे। मृगहन्तरि मृगान्हन्ति। पक्षिमत्स्येतिठक्।

मार्गितः। त्रि० अन्वेषिते ॥ मार्ग्यतेस्म। म०। क्तः ॥

मार्गीवीथी। स्त्री० दक्षिणमार्गेनक्षत्रविशेषाणांसंज्ञाविशेषे ॥ यथा। श्रवणश्चधनिष्ठाचमार्गीति ॥

मार्जः। पुं० विष्णौ ॥ वस्त्रादिनिर्मलीकरणे। मार्जने। रजके ॥

मार्जनः। पुं० लोध्रवृक्षे। न० प्रोक्षणादिनाऽङ्गनिर्मलीकरणे। मार्ष्टी। मांजना० इ० भा० ॥ स्नानकालेशरीरमार्जनगुणाः। यथा।

दौर्गन्ध्यं गौरवं कण्डूं क्लमं मलमरोचकम्। स्वेदबीभत्सतां हन्तिशरीरपरिमार्जनमिति। देवीगृहमार्जनफलं यथा। देव्यागृहान्तुयः शुक्लं सम्मार्जयतिनित्यशः। सभवेद्बलवान्मौख्यसर्वसम्पत्ति युतः इति। महीलानांध्वननाथंभस्ममृदितान्भसापुष्करलेपने॥ मार्ष्टिघनेन। मृजूशुद्धौ। ल्युट्॥

मार्ज्जना। स्त्री॰ मलस्यापकर्षणे। मार्ष्टौ। मार्जने। मांजना॰ इ॰भा॰॥ मार्जनम्। मृज॰। मृजूशौचालङ्करणयोर्वा। चुरादि। ण्यासश्रन्थोयुच्॥ मुरजध्वनौ॥

मार्ज्जनी। स्त्री॰ सम्मार्जन्याम्। शोधन्याम्। सोहनी॰ इ॰भा॰॥ मार्ज्यतेऽनया। मृज॰। करणे ल्युट्। वृद्धिः। ङीप्॥

मार्ज्जनीय:। त्रि॰ मह्करे अवस्करे॥ मार्ज्जितुंयोग्यः। अनीयर्॥

मार्ज्जार:। पुं॰ खट्टाशे। रक्तचित्रकौ। चोतो। बिडाले। अस्पर्शनेदोषायथा। अभोज्यसूतिकाशषण्ढमारजाराखुश्वकुक्कुरान्। पतितापविद्धचण्डालमृतहारांश्च वर्जित्। संस्पृश्यशुध्यतेस्नानादुदक्यग्रामशूकरौ॥ मार्ष्टिमुखम्। मृज॰। कञ्जिमृजिभ्यांचिदित्यारन्। मृजेर्वृद्धिः। पारिभाषिकमार्जारोयथा। दुग्धाधजपतेयस्तुपयतेयजतेतथा। नरपचार्थे मुखसोमार्जार: परिकीर्त्तितः॥

मार्ज्जारक:। पुं॰ मयूरे। सिता...क्षे॥

मार्ज्जारकरणम्। न॰ रतबन्धान्तरे यथा। प्रसारितेपाणिपादेशय्यासुभिर्मुखोरसि। उन्नतायाःस्त्रियाः कथ्यंमार्ज्जारकरणं विदुः॥

मार्ज्जारकर्णिका। स्त्री॰ चामुण्डादेव्याम्। चर्ममुण्डायाम्॥

मार्ज्जारकर्णी। स्त्री॰ चामुण्डायाम्॥

मार्ज्जारगन्धा। स्त्री॰ मुद्गपर्णीविशेषे॥

मार्ज्जारगन्धिका। स्त्री॰ मुद्गपर्ण्याम्॥

मार्ज्जारलिङ्गी:। त्रि॰ बैडालव्रतिके॥

मार्ज्जारी। स्त्री॰ मार्ज्जारस्त्रियाम्॥ कस्तूर्याम्। जम्बुकस्त्रियाम्। गन्धविलाव्याम्। गन्धगोकुला॰ खटाशी॰ इ॰ गौ॰ देशभाषा॥

मार्ज्जारीय:। पुं॰ मार्ज्जारौ॥

मार्ज्जाल:। पुं॰ मार्जारे॥

मार्ज्जालीय:। पुं॰ शूद्रे। बिडाले॥ कायशोधने॥ मार्ष्टि। मृज॰। स्थावतिमृजेरालच् बालआलीयच् इतिमृजेरालयच्॥

मार्जित : । त्रि० कृतमार्जने । मृ-जे : क्त : ॥

मार्जिता । स्त्री० रसालायाम् । शि-खरिण्याम् । त्रि० शोधिते ॥ मा-र्ज्य तेऽसौ । मृजूशौचालङ्कारयो : । क्त : । टाप् ॥

मार्त्तण्ड : । पुं० तरणौ । सूर्ये ॥ मृताण्डेभव : । अणन्त्वादि : ॥ क्रोडे । शूकरे ॥

मार्त्तण्डवल्लभा । स्त्री० सूर्यपत्न्याम् । आदित्यभक्तायाम् ॥

मार्त्ताण्ड : । पुं० सूर्ये । मृताण्डेभ-व : । अण् ॥ क्रोडे । भूदारे ॥

मार्त्तिक : । पुं० शरावे ॥ त्रि० मृ-त्तिकारचिते । मृत्तिकायाविकार: । तस्यविकारइत्यण् ॥

मार्द्दङ्गम् । न० पत्तने ॥

मार्द्दङ्गिक : । त्रि० मौरजिके । मृदङ्ग वादके । मृदङ्गवादनशिल्पमस्य । शिल्पमितिठक् । अत्र० मृदङ्ग वादने० प्रकृतिलक्षणा । मुख्यार्थ वृत्तिस्त्वनभिधानात् ॥

मार्द्दव : । पुं० वर्णसङ्करजातिवि शेषे ॥ न० मृदुतायाम् । परदु:ख प्रदर्शनात्पीडाबुद्धौ ॥ अक्रूरत्वे । तथापूर्वपद्माद्दिकारिष्वपिशिष्यादि षु० अप्रियभाषणादिव्यतिरेकेणवो धयितृत्वे । चित्ताकाठिन्ये । मृ-दोर्भाव : । युगन्तश्चेत्यण् ।

मार्द्वीकम् । न० मधुनि । द्राक्षाम-द्ये ॥ मृद्वीकाद्राक्षा० तस्याविकार: । तस्यविकारइत्यण् ॥ अनुदात्तादे-श्चेत्यञ् वा ।

मार्ष : । पुं० मारिषशाके ॥ नाट्यो क्त्यायार्ये ॥ मर्षणात्सहनात्० मा र्ष : ॥

मार्षिका : । पुं० मारिषशाके ॥

मार्ष्टि : । स्त्री० प्रोञ्छनादिनाद्रव्य-निर्मलीकृतौ । मार्जनायाम् ॥ मा र्जनम् । मृजूशुद्धौ । मृजूशौचाल ङ्करणयोर्वा० चुरादि: । क्तिन् । टि तुत्वे तिनेट् । णिलोप : ॥

माल : । पुं० उन्नतभूतले० क्षेत्रे । स्त्रेच्छजातिविशेषे ॥ यथा । मा-लाभिल्ला : किरातास्तु सर्वेऽपिम्ले-च्छजातय : ॥ देशविशेषे ॥ सच० मेदिनीपुरप्रदेशे मालभूमिस्त्वेनख्या त: ॥ न० कपटे ॥ वने ॥ उन्नतभू-तले ॥ क्षेत्रे । माति । मामाने । स्त्रीन्द्रायवज्ञविप्रक्षुत्रपुत्रच्छ रखुर भद्रोग्रभेरभेलशुक्रशुक्लगौरवन्ने रा-माला : । इतिरन् । निपातनाल्ल त्वम् ॥

मालक : । पुं० निम्बवृक्षे । मल्लते । मल्लधारणे । अलुल् ॥ न० स्थल पद्मे ॥

मालका । स्त्री० माल्ये ॥

मालकौश : । पुं० कौशिके । रागवि

भेदे । अस्यगानसमयोरात्रिशे
ष : ॥

मालचक्रकम् । न० सक्थ्य रूपर्वसन्धौ
। मालाचूचाकि० ह० गौ० भा०।

मालतिका । स्त्री० वृत्तविशेषे ॥ यथा
। चादिगुरु: पुनरन्त्यगुरुर्यदिचान्त
रगा : सगणामुनिमाना : मालति
काकथितावि बुधसम्मतिभिर्विदित
श्रुतिभि : क्रममाना । गौडकुल
मधुरस्वरदीनदयाकरसत्वविभि :
कृतगानाश्रीयशवन्तनरेशनिशा
मपशामयमानवदानविधाना । मा
लत्यै वम : ॥

मालती । स्त्री० युवती ॥ काचमाच्या
म् । विशल्यायाम् ॥ ज्योत्स्नाया
म् ॥ निशि ॥ नदीविशेषे ॥ जा
त्याम् । चंबेली० ह० प्रसिद्धायां
पुष्पलतायाम् ॥ वर्णवृत्तान्तरे ॥
चादौचत्वारोद्यांकर्णाजायन्ते शेषे
यत्रारामस्तारारराजन्ते । रुद्रैर्वर्णैः
पादेपादेविख्यातामालत्यै षावाणी
भूषाविख्याता ॥ यथा । यायाम्मा
यामीमोलीन : कल्याणे प्रागादि
शोणीभर्तु : पार्थिवेन्द्रो । व्याया
म् भोधे तस्मिन्कालेलीलाभि : स
म्यक् सर्वौषध्योयत्पृष्ठे तिष्ठन् ॥
जगतीछन्दोभेदेपि ॥ तल्लक्षणं
यथा । भवतिननावथमालतीजरौ
॥ यथा । इन्दुकलयाच्युतकेलिका
नवमधुरसमीरमन्दारलोलुप : ।
कुसुमकृतस्मितचारुविभ्रमामलिर
पिचुंबतिमालतींमुहु : ॥ मालति
कान्छन्दसि ॥ मालत्यांलतति ।
लति : सौत्रोवंधनार्थ : । मूलवि
भुजादित्वात्क : । गौरादि : ॥

मालांललीतिवा । लनु० । पञ्चेभ्यो
पीतिड : ॥

मालतीतीरज: । पुं० टङ्कणे । सुहा
गा० ह० भा० ॥

मालतीतीरसम्भवम् । न० स्वर्णटङ्क
णे ॥

मालतीपत्रिका । स्त्री० जातीपत्र्या
म् ॥

मालतीफलम् । न० जातीफले ॥

मालय : । पुं० चन्दनवृक्षे ॥ त्रि०
मलयसम्बन्धिनि ॥ न० पद्मे ॥

मालव : । पुं० अवन्तिदेशे । माल
वा० ह० भा० ॥ अयन्तोत : पूर्व
भागे गोदावर्यास्तथोत्तरे । माल
वाख्योमहादेशोधनधान्यपरायण :
॥ रागविशेषे ॥

मालविका । स्त्री० निवृति ।

मालसी । स्त्री० केशपृष्ठभे । माला
ख्याम् ॥ रागिणीविशेषे । मालव
रागस्यपत्न्याम् ॥ मतान्तरे श्रीमेघ
रागस्यभार्यायाम् ॥ अस्यागानसम
यो यथा । इन्द्रोत्थानात् समारभ्य
यावद्दर्गामहोत्सवम् । गेयाभवेद्

धैर्निश्च मालसीसाममीहरा ॥ अपिच । गान्धारीदीपिकाचैवकल्याणीपूरवीतथा । अच्छवारीकानडाचगौरीकेदारपाहिडा ॥ माधवीमालसीनाटीभूपालीसिन्धुडा तथा । सायान्हेरागिणीरेता : प्रगायन्तिचतुर्द्दश ॥

माला । स्त्री॰ स्रजिग्रुप्यादिशमनि । मल्यते ॥ मलनिम्यस्तपुष्पादिरामनि ॥ श्रेण्याम् । पङ्क्तौ ॥ गलाभरणे ॥ पृक्कायाम् ॥ मल्यते । मलधारणे । घञ् । टाप् ॥ मां॰ लक्ष्मीं शोभांवालाति । ला॰ । पातोनुपतिकोवा ॥ यद्वा । माति । मामाङ्मी । अन्यत्रापीत्यादिना॰ रन् । निपातनाल्लत्वम् ॥ मात्रावृत्तविशेषे ॥ तल्लक्षणोदाहरणे यथा । द्विजवरनवगणमिहकुरुतदनुरगणमपिदलय कमलमुखिभवतिललितमपिकार्यं वच्छन्दे ॥ अपरदलं गाथायामालावृत्तंविचित्तंत ॥ यथा । खरनखरमुखदलितदितितनयकठिनहृदयविरनित्रभवदभिनवमुखितमाभ्यीश्न्यात् । भवदंश्वोनरसिंहोऽपिविपत्सुमहोपसक्कोत : ॥ लघ्वादिचिकाले॰ । ऽ ॥ पुं॰ जपसाधनभूतायाम् । गुणनिकायाम् ॥ सार्वविधायथा । मालातुविविधादेविवर्णाश्चपर्वभेदतइतिमक्यसूक्तम् ॥

मालाकण्ठ : । पुं॰ अपामार्गे ॥

मालाकन्द : । पुं॰ कन्दविशेषे । आविलकन्दे । त्रिशिखदलायाम् ॥

मालाका । स्त्री॰ मालायाम् ॥

मालाकार : । पुं॰ वर्णसङ्करजातिविशेषे । मालिके । वनार्थके । पुष्पाजीविनि । माली॰इ॰भा॰ अयन्तुशूद्रायांविश्वकर्मणोजातइतिब्र॰वै॰पु॰ ॥ तैलिकांकर्मकारा-त्ममालाकारस्त्रमण्ण : । इ॰पराशरपद्धति: । मालांकरोति । हकुञ॰ । कर्मण्यण् ॥

मालाग्रन्थि : । पुं॰ मालादूर्वायाम् ॥

मालातृणम् । न॰ भूस्तृणे ॥ अतिच्छत्रतृणे ॥ मालाकाराणितृणानि॥

मालादीपकम् । न॰ अर्थालङ्कारविशेषे ॥ तल्लक्षणादिकंयथा । मालादीपकमाद्यञ्चेद्यथोत्तरगुणावहम् पूर्वेणपूर्वेणवस्तुनोत्तरमुत्तरं चेदुपक्रियते॰तन्मालादीपकम् । यथा । संग्रामाङ्गणमागतेनभवताचापेसमारोपितेदेवाकर्णययेनयेनसहसायद्यत्समासादितम् । कोदण्डेनशरा : शरैररिशिरस्तेनापिभूमण्डलम्तेनत्वंभवतादकीर्त्तिरतुलाकीर्त्याचलोकत्रयम् ॥

मालादूर्वा । स्त्री॰ दूर्वाविशेषे । ग्रन्थिलायाम् । पर्वबहुलायाम् । गौठि-

यादृबह्र॰भा॰ ॥

मालाधर : । पुं॰ वर्णवृत्तविशेषे ॥ द्विजवरगणान्वितोगजपति : पुनस्तूर्यवाम् ॰करतलपरिस्फुरत्कमककुण्डलेनान्वित : । सुरपतिगुरुश्रियापरिगत: समंतात्सखे ॰जयतिभुविवत्तभूपतिरयन्तुमालाधर : ॥ यथा । क्वचिदपिवयस्ययासरविनोदमातन्वती॰ कतिपयक्कथारसैर्मयतिवासरीयांरुजम् । सुभगतवकामिनीसमधिगम्यसायामिनी मनुभवतिभामिनी मदनवेदना मत्त : ॥

मालारिष्टा । स्त्री॰ पाठ्याम् । मरकतपत्र्याम् । हरितलतायाम् ॥

मालालिका । स्त्री॰ पृक्कायाम् ॥

मालाली । स्त्री॰ पृक्कायाम् ॥

मालि : । पुं॰ सुकेशराक्षसपुत्रे ॥

मालिक : । पुं॰ मालाकारे ॥ पक्षिविशेषे ॥ मालाशिल्पमस्य । शिल्पमितिठक् ॥ मालास्यास्तिवा । व्रीह्यादिभ्यश्चेतिठन् ॥

मालिका । स्त्री॰ सप्तलायाम् ॥ पुत्र्याम् ॥ ग्रीवालङ्कारणे ॥ पुष्पमाल्ये ॥ नदीविशेषे ॥ सुरायाम् । मद्ये ॥ टाप् ॥

मालिकी । स्त्री॰ मालिकयोषिति । मालिन्॰ इ॰ भा॰ ॥ टिड्ढेति ङीप् ॥

माली । पुं॰ मालावति ॥ मालास्त्यस्य । सुखादिषु॰मालाक्षेपे॰इतिपाठादिनि : ॥ व्रीह्यादित्वाद्वा॰इनि: । सतुषेपादन्यत्रापि ॥ सुकेशराक्षसपुत्रे ॥

मालिनी । स्त्री॰ मातृकायाम् ॥ मालिकयोषिति ॥ गौर्याम् । उमायाम् ॥ चम्पानगर्याम् ॥ मन्दाकिन्याम् ॥ नदीविशेषे ॥ मालाअस्तिअस्या : अस्यांवा । व्रीह्यादित्वादिनि : । ङीप् ॥ यद्वा । मलते । मलधारणे । णिनि : । ङीप् ॥ अग्निशिखायाम् ॥ दुरालभायाम् ॥ अतिशक्वरीच्छन्दो १५ भेदे ॥ यथा । ननमयययुतेयंमालिनीभोगिलोकै : ॥ रुगसदकृतचर्चापीतकौशेयवासारुचिरशिखिशिखण्डाबद्धधम्मिल्लपाशा । अनृजुनिहितमंसेवंशमुत्क्वाणयन्तीधृतमधुरिपुलीलामालिनीपातुराधा ॥

मालिन्यम् । न॰ मलिनत्वे ॥

मालाय : । त्रि॰ मालायाम्भवे ॥ वृद्धाच्छ : ॥

मालु : । स्त्री॰ पत्रलतायाम् । पत्रवल्ल्याम् ॥ नार्याम् ॥

मालुधान: । पुं॰ मातुलाहौ । चित्रसर्पे ॥ मालुरोषधी॰तत्रधानमस्य ॥ महापद्मे ॥

मालुधानी । स्त्री॰ लतान्तरे ॥

मालूक : । पुं० कृष्णार्जके ॥

मालूर : । पुं० शाखोटवृक्षे । श्री फले । विल्वे । वेल० इ० भा० ॥ मालक्ष्मींपरेषांलुनाति । लूञ्छेदने । बाहुलकादूरक् ॥ कपित्थवृक्षे ॥

मालेया । स्त्री० स्थूलैलायाम् ॥

माल्यम् । न० कुसुमे । पुष्पे ॥ मालायांसाधुमाल्यं पुष्पमितिविवरणम् यथा । यथाचाल्येनमाल्येनवासितंतिलसर्षपम् । नमुञ्चतिस्वकंगन्धं तद्वत्सूक्ष्मस्यदर्शनम् ॥ पुष्पमालायाम् ॥ मूर्ध्निन्यस्तपुष्पदामनि ॥ केशकलापार्हैर्माल्यधारणनिषेधोयथा । नविगर्ह्यकथांकुर्याद्वहिर्माल्यंनधारयेत् । गवाञ्चयानंपृष्ठेनसर्वथैवविगर्हितम् ॥ रत्नमयस्रजि ॥ मालामाचे ॥ मल्यते । मल धारणे कर्त्तलोग्यत् ॥ यद्वा । मालेव । चतुर्वर्णादित्वात्ष्यञ् ।

माल्यपुष्प : । पुं० शणवृक्षे ॥

माल्यपुष्पिका । स्त्री० शणपुष्प्याम् ॥

माल्यवान् । पुं० पर्वतविशेषे । मेरुत : प्राच्यामानीलनिषधयाम्योत्तरायते द्विसहस्रयोजनविस्तीर्णेकेतुमालेलावृत्तवर्षयोर्मर्यादाद्रौ ॥ माल्याकारतास्त्यस्मिन्मतुप् ॥ राक्षसभेदे ॥

माष : । पुं० वैटात्तीवरकन्यायामुत्पन्ने० सङ्करजातौ ॥

माषवी । स्त्री० मषयाषायाम् ॥

माशब्दिक : । त्रि० प्रतिषेधकारि । निषेधके ॥ माशब्द : इतियआहस : । तदाहेतिमाशब्दादिभ्यउपसङ्ख्यानमितिठक् ॥

माष : । पुं० व्रीहिप्रभेदे । कुरुविन्दे । धान्यवीरे । वृषाकरे । मांसले । बलाढ्ये । पित्ये । भोजने । माष०उडद० इ० भा० ॥ माषस्यफलंमाष : । अवयवेचप्राण्योषधिवृक्षेभ्यइत्यण् । तस्यफलपाकशुषामिति लुपि०युक्तवद्भाव : ॥ माषोगुरु : स्वादुपाक : स्निग्धोरुच्योऽनिलापह : । उष्ण : सन्तर्पणोबल्य : शुक्रलोद्वृंहण : पर : ॥ भिन्नमूत्रमलस्तन्यमेद : पित्तकफप्रद : । गुदकीलार्दितश्वासपक्तिशूलानि नाशयेत् ॥ कफपित्तकरामाषा : कफपित्तकरंदधि । कफपित्तकरामत्स्या कुम्भाण्डंकफपित्तकृत् ॥ मूलकंमाषसूपेनमधुनाचनभक्षयेत् ॥ रूप्यपरिमाणविशेषे ॥ द्विकृष्णलेसमधृते विज्ञेयोरूप्यमाषक : ॥ परिमाणविशेषे । माषके ॥ सचमागधमानेसुश्रुतमते ५ गुञ्जाचरकमते ६ ८ गुञ्जापरिमाणम् । कालिङ्गमानेसुश्रुतमते ५ ७ ८ गुञ्जापरिमाणम् । वै

द्यकान्तरे १० गुञ्जापरिमाणम् ॥ यथा । गुञ्जाभिर्दशभिर्माषः शाणो माषचतुष्टयमितिवैद्यकपरिभाषा । मासाइति भाषा॥ ज्योतिःस्मृतिमते १२ गुञ्जापरिमाणम् । यथा । पलन्तु लौकिकैर्मानैः साष्टरक्तिद्विमाषकम् । तोलकन्त्रितयं च यं ज्योतिश्चैः स्मृतिसम्मतमितिनिष्ठ्यादितत्त्वधृतवचनेनपलमष्टरक्तिकाधिकमाषद्वयाधिकतोलकत्रयम् । एतेनमाषकपरिमाणंद्वादशरक्तिकंभवति ॥ मूर्खे ॥ त्वग्दोषभेदे । मस्साइति भाषा ॥

माषक : । पुं० पञ्चरक्तिकपरिमाणे ॥ गुञ्जाः पंचाद्यमाषकइत्यमरः ॥ दशार्द्धगुञ्जंप्रवदन्तिमाषंमाषाह्वयैः षोडशभिश्चकर्षमितिलीलावतीच ॥ षड्भिस्तुरक्तिकाभिः स्यान्माषकोहेमधान्यकौ । माषोगुञ्जाभिरष्टाभिः सप्तभिर्वाभवेत्क्वचिदितिभावप्रकाशः ॥

माषपर्णी । स्त्री० महासहायाम् । हयपुच्छौषधौ । काम्बोज्याम् । वनमाषे । माषाणीति० गौ०दे०भा० ॥ माषपर्णीहिमातिक्ताक्रुत्सा शुक्रवलासकृत् । मधुराग्राहिणीशोषावातपित्तज्वरास्रजित् ॥

माषवर्द्धक : । पुं० स्वर्णकारे ॥

माषवटी स्त्री० वटिकाविशेषे । उड़दी० बड़ी० इ० भा० ॥ माषाणांपिष्टिकाहिङ्गुलवणाद्रकसंस्कृता । तयाविरचितावस्त्रेवटिकासाधुशोषिता : ॥ तलितास्तप्ततैलेता अथवासुप्रलेहिता : । वटकस्यगुणैर्युक्तास्तात्व्यारुचिदाभृशम् ॥

माषश : । अ० प्रतिमाषम्० इत्यर्थे ॥

माषाद : । पुं० कच्छपे ॥ त्रि० माषभक्षके ।

माषादि : । पुं० शमीधान्यगणे । माषआदिर्यस्यगणविशेषस्यसः । माषोमुद्गोराजमाषः कुलत्थश्चणकस्तिलः । काकाणडश्चैवरइतिशमीधान्यगणः स्मृतः ॥

माषीणम् । न० माषक्षेत्रे । मांष्यं॥ माषाणांभवनंक्षेत्रम् । विभाषातिलमाषोमाभङ्गाणुभ्यइतिपक्षे खञ् ॥

माषेगडरी । स्त्री० इगडरे० इन्दरे० सो फा० इतिहिमपर्वतप्रसिद्धखाद्यद्रव्ये ॥

माष्यम् । न० माषीणे । माषक्षेत्रे ॥ माषाणांभवनम्क्षेत्रम् । विभाषातिलमाषेतिपक्षे यत् । माषेभ्योहितंवा । खलयवमाषेत्यादिना यत् ॥

मा : । पुं० चन्द्रे ॥ मासे ॥ मिमीते आनन्दमितिमा : । बाहुलकात्कि

बलादप्यसि : ॥

मास : । पुं० प्रामे । बर्षांशे । शुक्लकृष्णपक्षद्वयात्मकेकाले ॥ मासोद्विविध : शुक्लादि : कृष्णादिश्च । तत्र चैत्रशुक्लप्रतिपदमारभ्यामावास्यापर्य्यन्तंशुक्लादि :। कृष्णपक्षप्रतिपदमारभ्यपूर्णिमापर्य्यन्तंकृष्णादि : ॥ माश्चन्द्रस्तस्यायम् । अण् । सौरादिषु । यथा । मासश्चतुर्विधः प्रोक्त : सावनादिप्रभेदत: । त्रिंशद्दिनात्मकस्तत्रसावन : परिकीर्त्तित : ॥ एकस्मात्सङ्क्रमादासङ्क्रान्ति: सौरोभिधीयते । शुक्लपक्षादिकृष्णान्तश्चान्द्र : स्यादन्यथापिवा ॥ सर्वनक्षत्रभुक्त्यातुमासश्चोमासउच्यते ॥ तत्र । आब्दिकेपितृकृत्येचमासश्चान्द्रमस: स्मृत: । विवाहादौस्मृत: सौरोयज्ञादौसावनोमतइतिविवेक : ॥ मस्यते परिमीयते चन्द्रवृद्धिचयाभ्यांय: । मसीपरिणामे । कर्म्मणिघञ् ॥

मासजात : । त्रि० जननादूर्द्ध्वंयस्यमासोगतस्तत्र ॥ तत्रैवव्यवहारात् । मासोजातस्ययस्यस : । काला : परिमाणिनेतिसमास : ॥

मासज्ञ: । पुं० दात्यूहे ॥ त्रि० मासविदि ॥

मासतम : । पुं० मासस्यपूरणे ॥ नित्यंशतादीतिडटस्तमडागम : । अतएवस्थापकाट्डट् ॥

मासनम् । न० सोमराज्याम् ॥

मासमान : । पुं० वत्सरे ॥ न० मासपरिमाणे ॥

मासर : । पुं० निस्रावे । भक्तसमुद्भवे मण्डे । मांड० पीच० इ० भा० ॥ मासते । मसीपरिणामे० बाहुलकादरन् ॥ यद्वा । मा० श्री : सरस्य च । स० । पुंसीतिघ : ।

मासवर्त्तिका स्त्री० सर्षपौषधिविशेषे ॥

मासान्त : । पुं० अमावास्यायाम् ॥ संक्रान्तिदिने ॥

मासिकम् । न० अन्वाहार्य्ये । दर्शश्राद्धे ॥ पितॄणांमासिकंश्राद्धमन्वाहार्य्यंविदुर्बुधा : । तच्चामिषेणकर्त्तव्यंप्रशस्तेनप्रयत्नत : ॥ मासे भवम् । कालाट्ठञ् ॥ प्रेतस्य० संवत्सराभ्यन्तरे० प्रतिमासंमृताहेक्रियमाणेश्राद्धे ॥ मासोदेवताऽस्यवा । कालेभ्योभववत् ॥ स्त्र्यण् ॥ मासेदेयं । देयमृणे । ठञ् ॥ त्रि० माससम्बन्धिनि । मासेननिर्वृत्तम् । ठञ् ॥ मासेभवंवा ॥

मासुरी । स्त्री० श्मश्रौ ॥

मासूर : । त्रि० मसूरविकृतौ ॥ मसूरस्यावयवोविकारोवा । बिल्वाद्यण् ॥

मास्म । अ० अलम् । वारणे ॥ माचस्मच । अनयो : समाहार : ॥

माहाकुल : । त्रि॰ महाकुलीने ॥ महाकुलस्यापत्यम् । महाकुलादञ् खञावितिपत्ने ञ् ॥

माहाकुलीन : । त्रि॰ महाकुले ॥ महाकुलस्यापत्यम् । महाकुलादितिपक्षेखञ् ॥

माहाजनिक : । त्रि॰ महाजनायहिते ॥ महांश्चासौजनश्च । महाजनाट्ठञ् ॥ बहुव्रीहिस्तु । महाजनीय: ॥

माहात्म्यम् । न॰ महात्मत्वे ॥ प्रभावे ॥ महात्मनोभाव: । ष्यञ् ॥ अनतिशयैश्वर्य । विश्वसृष्ट्यादिकर्तृत्वेऽप्यविकारित्वे । शुभाशुभकर्मकारयितृत्वेऽप्यवैषम्ये । बन्धमोक्षादिफलदातृत्वेऽप्यसङ्गौदासीन्ये ॥

माहाराजिक : । पुं॰ गणदेवताभेदे ॥ महाराजोदेवतैषाम् । महाराजप्रोष्ठपदाट्ठञिति॰ठञ् ॥ महाराजोभक्तिरस्यवा । महाराजाट्ठञ् ॥

माहाव्रती । स्त्री॰ पाशुपतव्रतसम्बन्धिन्यांपद्धतौ ॥

माहिनम् । न॰ राज्ये ॥ मह्यतेऽस्मिन् । मह॰ महेरिनण्चेत्यौनण् ॥ त्रि॰महनीये ॥

माहिर : । पुं॰ देवराजे । इन्द्रे ।

माहिषम् । न॰ महिष्याधर्मे ॥ अण्महिष्यादिभ्य : ॥ त्रि॰ महिषसम्बन्धिनि ॥ महिषोपजीविनि । महिष्या : ॰ महिषस्यवा॰इदम् । अण् ॥

माहिषमस्तक : । पुं॰ शालिप्रभेदे ॥

माहिषिक : । पुं॰ महिषजीवने ॥ महिषीपतौ । व्यभिचारिण्यनुरक्तपतौ ॥ यथा । महिषीत्युच्यतेनारी यायस्माद्व्यभिचारिणी । तांदुष्टांकामयतिय : सवैमाहिषिक : स्मृत : ॥ भगदारोपार्जितस्त्रीधनोपजीविनि ॥ यथा । महिषीत्युच्यते भार्याभगेनोपार्जितंधनम् । उपजीवतियस्तस्या : सवैमाहिषिक : स्मृतस्तु ॥

माहिष्मती । स्त्री॰ शिशुपालनगर्याम् ॥

माहिष्य : । पुं॰ वर्णसङ्करजातिविशेषे । वैश्यायांक्षत्रियादुत्पन्ने ॥ नक्षत्रजीवनंनृत्यगीतिसस्यरक्षणम् । माहिष्याणांशुभावृत्ति : प्रोक्ताशोधनसाम्नयम् ॥

माहेन्द्र : । पुं॰ शुभदण्डविशेषे ॥ रव्यादिवारेषुवायुवरुणयममहेन्द्राणामेकैकदण्डाभवन्ति तत्रवरुणमहेन्द्रयोर्दण्डौशुभौ । वायुयमयोर्दण्डावशुभौ ॥ यथा । स्यातंवावययमासूर्येमावावयकलानिधौ । वयमावाकुजेज्ञ यामावावयसुधांशुजे ॥ गुरौवावयमावेव॰मावावयतथाभृगौ । सूर्यपुत्रे यमावावघटीयुग्मंशु

भाशुभम् ॥ माहेन्द्रे विजयो नित्यं वारुणे चधनागम : । वायौ चभ्रमते नित्यं यमेपि मरणं ध्रुवम् ॥ त्रि० महेन्द्रसम्बन्धिनि ॥

माहेन्द्री । स्त्री० गवि ॥ शच्याम् ॥ अमरावत्याम् ॥

माहेय : । त्रि० मह्या अपत्ये ॥

माहेयी । स्त्री० गवि । सौरभेय्याम् ॥ मह्या : गोत्रापत्यम् । स्त्रीभ्योढक् ॥ मह्यते पूज्यते मह० पुंसीति० खनोघचेतिघाघ : । महाया अपत्यम् । ढक्० इतिस्वामी ॥

माहेशी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ यथा । महादेवात्समुत्पन्ना महेशि : प्रोच्यते यत : । माहेश्वर्यातनुर्यस्या माहेशी तेनसास्मृता ॥ (*) ॥ ॥

माहेश्वर : । त्रि० कौलिके । जीवन्मुक्ते । यथा । धन्नैर्माहेश्वरै : स्वार्थप्रत्यभिज्ञानशालिभि : । स्वपरिज्ञानमात्रेण जीवन्मुक्ता भवन्तिहि ॥ अस्मात्क्रमानादितमानसानां माहेश्वराणां दिवमा : प्रयान्त्वितिच ॥ महेश्वरसम्बन्धिनि ॥ तस्येदमित्यण् । न० उपपुराणविशेषे ॥

माहेश्वरपदम् । न० तीर्थविशेषे ॥

माहेश्वरी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥ मातृभेदे । यवतिक्तायाम् ॥ विष्णौ ॥ यथा कौर्मे ४ ८ ध्याये । अयंनारायणो गौरी जगन्माता सनातन : । विभज्य संस्थितो देव : स्वात्मानं बहुधेश्वर : ॥ नमे विदु : परं तत्त्वं देवाद्या न महर्षय : । एकोयं देवदेवात्माभवानी विष्णुरेवचेत्यादि वचनात् । शिवशक्ताम् ॥ महेश्वरस्येयम् । अण् । ङीप् ॥ तीर्थविशेषे ॥

मित : । त्रि० ज्ञाते ॥ निश्चिते ॥ परिच्छिन्ने ॥ मीयतेस्म । मा० माङ्० मेङ् प्रक्षिदानेवा । क्त : । द्यतिस्यतीतीकारान्तादेश : ॥ (*) ॥

मितङ्गम : । पुं० दन्तावले । हस्तिनि ॥ मितङ्गच्छति । गम्लृ० । गमे: सुपिवाच्यइतिखच् । खितिमुम् ॥ स्त्री० टाप् ॥ त्रि० परिमितगामिनि ॥

मितद्रु : । पुं० समुद्रे ॥ मितंद्रवति । द्रु० । हरिमितयोर्द्रुवइतिकु: ॥

मितम्पच : । त्रि० किम्पचाने ॥ कृपणे ॥ दुर्गते ॥ मितम्पचति । मितनखे च तिमितोपपदात्पचे : कर्त्तरिखश् । मुम् ॥

मिताशन : । त्रि० युक्ताहारे । परिमितभोजिनि ॥ मितमशनंयस्य स : ॥

मिति : । स्त्री० ऐयत्त्ये । अवच्छेदे ॥ माने ॥ विज्ञाने ॥ मानम् । माङ्० । क्तिन् । द्यतिस्यतीतीत्त्वम् ॥

मित्र : । पुं० द्युमणौ । सूर्ये ॥ न०

सुहृदि । सख्यौ । मीत० इ० भा० ॥ यथा । सार्थः प्रवसतोमित्रंभार्यामित्रंगृहेसतः । आतुरस्यभिषङ्मित्रंदानंमित्रंमरिष्यतः ॥ इति । अपिच । सन्त्याग:सहनोबन्धुः सदैवानुगतः सुहृत् । एकक्रियोभवेन्मित्रंसमप्राणः सखाभवेत् ॥ इतिभेदस्त्वविवक्षितः ॥ स्नेहेनोपकर्त्तरि । प्रीतिकारके । तच्चतुर्धविधंयथा । सहार्थीभजमानश्च सहजः कृत्त्रिमस्तथेतिभेदात् ॥ नकश्चित्कस्यचिन्मित्रंनकश्चित् कस्यचद्रिपुः । कारणादेवजायन्तेमित्राणिरिपवस्तथा ॥ साध्वीर्यानमदंकुर्यात्नसुखीदृष्णायोज्झितः । तन्मित्रंयस्यविश्वासः पुरुषः सजितेन्द्रियः ॥ सर्वथासुकरंमित्रंदुष्करंपरिपालनम् । अनित्यत्वाद्धिचित्तानांप्रीतिरल्पेपिभिद्यते ॥ शत्रोः परस्मिन् । स्वदेशाऽव्यवहितराजात् परस्मिन् ॥ विषयानन्तरोराजाशत्रुर्मित्र मतः परमित्यमरोक्तेः ॥ हिरण्यभूमिसम्प्राप्त्यापार्थिवोनतथैधते । यथा मित्रंध्रुवंलब्ध्वाकृशमप्यायतिक्षमम् । धर्मज्ञञ्चकृतज्ञञ्चतुष्टप्रकृतिमेवच । अनुरक्तंस्थिरारम्भंलघुमित्रंप्रशस्यते ॥ मेद्यति । ञिमिदास्नेहने अमिचिमिदिशसिभ्यः क्त्रइतिक्त्रः । यद्वा । मितात्त्रायते । त्रैङ्पालने । सुपोतिकः ॥ अष्टमतारायाम् ॥ अनुराधानक्षत्रे ॥ सर्वभूतात्मकेतातजगन्नाथे जगन्मये । परमात्मनिगोविन्दे मित्रामित्रकथाकुतः ।

मित्रद्रोही । त्रि० नरकाधिकारिविशेषे । मित्रद्रुहि ॥ यथा । मित्रद्रोहीकृतघ्नश्चयश्चविश्वासघातकाः । तेनरानरकंयान्तियावच्चन्द्रदिवाकराविति सप्तमिरोपाख्यानम् ॥

मित्रध्रुक् । पुं० मित्रद्रोहिणि । मित्रस्यापकारके ॥ मित्रंद्रुह्यति । द्रुहः सत्सूद्विषेतिक्विप् ॥

मित्रयुः । पुं० लोकयात्राभिज्ञे ॥ । त्रि० मित्रवत्सले । क्याच्छन्दसीत्युः ॥ यद्वा मित्रंयाति । या० । मृगय्वादित्वात्कुः ॥

मित्रयुद्धम् । न० मैत्रेयिकायाम् । सुहृत्संग्रामे ।

मित्रलब्धिः । स्त्री०) मित्रलाभः । पुं०) सुहृत्प्राप्तौ ॥

मित्रवत्सलः । त्रि० मित्रप्रिये । मित्रयौ ॥ मित्रंवत्सलंयस्यसः ॥

मित्रा । स्त्री० सुमित्रायाम् । शत्रुघ्नमातरि ॥

मित्रावरुणीयम् । न० मित्रावरुणस्यकर्त्त्विग्विशेषस्यकर्मभावयोः ॥ छोत्राभ्यश्छः ॥

मिथ: । अ॰ अन्योन्यस्मिन् । सहार्थे ॥ रहोर्थे ॥ मेथति । मेथृसङ्गमे । असुन् । पृषोदरादित्वात् ह्रस्व: ॥

मिथि : । पुं॰ मिमिराजपुत्रे । जनके ॥

मिथिला । स्त्री॰ जनकपुर्याम् ॥ विदेहायाम् ॥ देशविशेषे । तैरभुक्ति । तिरहुत॰ इ॰ भा॰ प्र॰ ॥ यथा । गण्डकीतीरमारभ्य चम्पारण्यान्तकं शिवे । विदेहभू : समाख्याता तैरभुक्ताभिध : सतु ॥ मथ्यं तेरिपवोऽत्र । मथ विलोडने । मिथिलादयश्च तीलच् । अकारस्य इत्वं निपातनात् ॥

मिथु । अ॰ द्वाविच्यर्थे ॥

मिथुनम् । न॰ स्त्रीपुंसयोर्युग्मे । इ नृह्रे । युगले ॥ जुगल॰ जोडी॰ इ॰ भा॰ ॥ द्वयो : ॥ सुरते । द्वन्द्वजनित सुखे ॥ तृतीयराशौ । मिथुने ॥ मिथुनलग्नजस्यफलं यथा । मिथुनोदयसञ्जातोमानीस्वजनवत्सल: । त्यागीभोगीधनीकामीदीर्घसूत्रीरिमर्द्दन : । मेथति । मिथृसङ्गमेच । क्षु धिपिशिमिथिभ्य : कित्‌ (?) उनन् उपसर्गविशिष्टे धातौ । सम्बन्धे ॥

मिथुनाधिप : । पुं॰ बुधग्रहे ॥

मिथो । अ॰ रहसि ॥ सहार्थे । अन्योन्यस्मिन् ॥ मेथति । मेथृ॰ । बाहु लकादो : । पृषोदरादित्वाद्दस्व: ॥

मिथ्या । अ॰ अनृते । वितथे ॥ प्रागभावयुतस्त्वेसत्यचिन्तारचनात्त्वं मिथ्यात्वमितिमिथ्यालक्षणम् ॥ सदसद्भ्यासमानं तन्मिथ्यात्वप्रगजादिवदितिच ॥ स्त्री॰ अधर्मपत्न्याम् ॥ यथा । अधर्मपत्नीमिथ्यासासर्वधूर्त्तप्रपूजिता । ययाविनाजगत्सर्वमुच्छिन्नं विधिनिर्मितम् ॥ मिथ्ययाविनाधूर्त्तसमुदाय रूपमुच्छिन्नं भवति । मिथ्याभाषणाभावेधूर्त्तत्वस्याभावात् इत्यर्थ: । सत्येचादर्शनायाचस्व तायांमृषारूपिणी । अर्द्धावयवरूपाच द्वापरे चैवसंवृता ॥ कलौमहाप्रगल्भाचसर्वव्यापिकाबलात् । कपटेनसमं भ्रावाभ्रमत्य वगृहेगृहे ॥ मयते । मये॰ । अघ्न्यादित्वात्साधु : ॥

मिथ्याचार : । त्रि॰ पापाचारे ॥ अत्यत्र भावेनफलायोग्यत्वात् ॥

मिथ्याज्ञानम् । न॰ भ्रे द्वाप्रदपूर्वके॰ अन्यस्यान्यात्मताबभासे ।

मिथ्यादर्शनम् । न॰ शास्त्रोपपत्तिबाह्ये हेतदर्शने ।

मिथ्यादृष्टि: । स्त्री॰ कर्मफलापवादकज्ञाने । नास्तिकतायाम् । मिथ्येत्यपवर्ये॰ तद्विषयिणीदृष्टिर्ज्ञानम् । असतत्यदर्शने ॥

मिथ्याध्यवसिति : । स्त्री॰ मिथ्याध्यवसाये ॥

मिथ्यानिरसनम् । न॰ शपथे ॥

मिथ्याप्रयुक्त : । त्रि॰ यदर्थंप्रतिपादनायप्रयुक्तस्ततोऽर्थान्तरंस्वरवर्णदोषात्प्रतिपादयति । शब्दे ॥

मिथ्याभियोग : । पुं॰ अभ्याख्याने । शतंमेधारयसीत्यादिमिथ्योद्भावनरूपे॰ मिथ्यापवादे ॥ मिथ्याचासावभियोगश्च ॥

मिथ्याभिशंसनम् । न॰ अभिशापे । । स्वर्णस्तेयंत्वयाकृतमित्यादिमिथ्यास्तेयादिसाधनरूपे मिथ्यारोपवाक्ये ॥ अभिशंसेर्भावेल्युट् ॥

मिथ्याभिशाप : । पुं॰ मिथ्यापवादे ॥ यथा । शुक्लपक्षे चतुर्थ्यान्तुसिंहेचन्द्रस्यदर्शनम् । मिथ्याभिशापंकुरुते नपश्येत्तत ततः ॥

मिथ्यामति: । स्त्री॰ भ्रान्तौ । भ्रमे ॥ मिथ्याचासौमतिश्च ॥

मिथ्याविनीत : । त्रि॰ कपटेनविनयिनि ॥

मिथ्यासाक्षी । त्रि॰ कूटसाक्षिणि ॥ तस्यज्ञानप्रकारमाहयाज्ञवल्क्य : । उक्तेपिसाक्षिभि : साक्ष्येयद्यन्येगुणवत्तमा : । द्विगुणावान्यथाब्रूयु : कूटा : स्यु : पूर्वसाक्षिण : ।

मिथ्योत्तरम् । न॰ चतुर्विधोत्तरान्तर्गतोत्तरविशेषे ॥ तल्लक्षणंयथा । अभियुक्तोऽभियोगस्ययदिकुर्यादपह्नवम् । मिथ्यातत्तुविजानीयादुत्तरंव्यवहारत : ॥ तच्चतुर्विधंयथा । मिथ्यैतन्नाभिजानामि ममतत्रनसंनिधि : । अजातश्चास्मितत्काले॰ इतिमिथ्याचतुर्विधम् ॥ इतिव्यवहारतत्त्वं ॥

मिथ्योपलब्धि : । स्त्री॰ मायागन्धर्वनगरादिज्ञाने ॥ मिथ्याचासावुपलब्धिश्च ॥

मिद्धम् न॰ चिन्ताभिसङ्कल्पे ॥ आलस्ये ॥ चित्ते ॥ निद्रायाम् ॥

मिन्मिन : । त्रि॰ सानुनासिकवाग्विशिष्टे । गुनगुना॰ इ॰ भा॰ । खोना॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भा॰ । मीमणा इ॰ पर्वतीयभाषा ॥ अस्यनिदानन्तु । आवृत्त्यवायु : सकफोधमनी: शब्दवाहिनी : । नरान्करोत्यक्रियकान्मूकमिन्मिनगद्गदान् ।

मिमङ्क्षु : । त्रि॰ मङ्क्तुमिच्छौ ॥ मस्जे : सन्नन्तादुप्रत्यय : ॥

मिमन्थिषु : । त्रि॰ मथितुमिच्छौ ॥ मथे : सन्नन्तादु : ॥

मिमान : । त्रि॰ मानङ्कुर्वाणे ॥ माङोलट : शानजादेश : । श्लाविति द्विर्भाव : ॥

मिम्मिण : । त्रि॰)
मिम्मिन : । त्रि॰) मिन्मिने ॥

मिलितः। त्रि॰ सङ्गते। युक्ते॥ मिश्रिते॥ श्लिष्टे। सम्बन्धविशिष्टे॥ मिलसंश्लेषे। कर्त्तरि क्तः॥

मिशिः। स्त्री॰ जटामांस्याम्॥ मधुरिकायाम्। धानसौंफ॰ इ॰ भा॰॥ मिशति। मिश॰। इन्।

मिशी। स्त्री॰ जटामांस्याम्॥ मधुरायाम्॥ धानसौंफइतिभाषा॥ मिशति। मिश॰ इन्। कृदिकारादितिङीष्॥

मिश्रः। पुं॰ गजजातिविशेषे॥ यथा। भद्रोमन्द्रोमृगोमिश्रश्चतुर्धागजजातयः॥ न॰ विशेषनचनसंज्ञायाम्। यथा। छिद्रैर्वाकृत्तिकाचैवमिश्रंसाधारणंबुधः। एषुमिश्राणिकार्याणिवृषोत्सर्गादिकंतथा। चाणक्यमूलकं॥ मिश्रफले॥ त्रि॰ आर्य्ये। श्रेष्ठे॥ संयुक्ते। सम्पृक्ते। मिश्रिते॥ मिश्रयति। मिश्र॰। अच्॥

मिश्रकम्। न॰ तीर्थविशेषे। देवोद्याने॥ औषरलवणे॥

मिश्रकावणम्। न॰ इन्द्रस्योद्याने। नन्दनवने॥ मिश्रकाणांवनम्। वनगिर्योः संज्ञायांकोटरकिंशुलुकादीनामितिदीर्घः। वनंपुरगामिश्रकासिध्रकासारिकाकोटराग्रेभ्यइतिणत्वम्॥

मिश्रजः। पुं॰ अश्वतरे। खेसरे॥

मिश्रणम्। न॰ एकत्रीकरणे। संयोजने॥ मिश्र॰। ल्युट्॥

मिश्रपुष्पा। स्त्री॰ मेथिकायाम्॥

मिश्रफलम्। न॰ इष्टानिष्टसंयुक्ते मानुष्यलक्षणे पापपुण्ययुगलस्यफले॥ मिश्रश्चतत्फलञ्च।

मिश्रवर्णम्। न॰ कृष्णागुरुणि॥ त्रि॰ नानावर्णयुक्ते॥

मिश्रवर्णफला। स्त्री॰ वार्त्ताक्याम्॥

मिश्रशकुनम्। न॰ शुभाशुभयोः सूचकेनिमित्ते॥ यथा। वह्निग्रामंरुदितंप्रशस्तमदृष्टदेहोयदिरोदिता स्यात्निन्दन्त्यवामंपथिसर्वकामान्शुभंविधत्ते रुदितंरजन्याम्मृत्युः सुतानांरुदितेनपृष्ठे लाभोभवेत्तत्र निवर्त्तनेन। मृत्युस्तथाग्रेरुदितेन गन्तुः सिद्धिंविधत्तेरुदितंरिपूणाम्॥ उग्रंभवेद्द्रोदनमग्निभागेभयंभवेद्दक्षिविभागभूते। नैरृत्यकोणेरणमार्गरोधोवायव्यकोणे रुदितंसमृद्धौ॥ पृष्ठांशयोर्दक्षिणवामयोश्चसिद्धिः सदातोरणरोदनेन। शुभोपिसम्यग्यदिरोदनार्थीज्ञातोविभाव्यः सपुनस्तथापि॥ यद्यालकेनोक्षमनं दिनेनतत्स्यात्सत्यंनयुगान्तरेपि। क्षुतंनकार्य्येक्वचिदेवशस्तं गवांक्षुतम्प्राणहरंमतन्तु॥ निषिधमग्रेऽक्षिणिदक्षिणे चधनक्षयंदक्षिण-

कर्णदेशे । ततपृष्ठभागेकुरुतेऽरिष्ठ-
हिंसुतंकृकाम्याशुभमादधाति ॥
भोगायवामश्रवणस्यपृष्ठे कर्णेच
वामेकथितंजयाय । सर्वार्थलाभा-
यचवाममेवेजातंचुतंस्यात्क्रमतोऽ
ष्टधैव ॥ क्रमान्निषेधंगमनस्यविघ्नं-
कालंसमृद्धिंचुतमुपरोगम् । करो-
तिरोगचयमर्थलाभंदीप्तादिदिक्षुचु
तमुन्नतंसत् ॥ औषधेषाहनारोहेवि
वादेशयनेऽशमे । विद्यारम्भे बीज-
वायेचुतंसप्तसुशोभनं ॥

मिश्रशब्द : । पुं० अश्वतरे ॥

मिश्रा । स्त्री० सङ्क्रान्तिविशेषे ॥ भृ
गौमिश्रमेसाभवेदेवमिश्रापशूनांसु-
खं तत्रविद्वद्भिरुक्तम् ॥

मिश्रिका । स्त्री० मिश्रायाम् ॥ मिश्रै-
वस्वार्थेक : ॥

मिश्रित : । त्रि० गौरविते ॥ मिलिते
। युक्ते ॥ (*) ॥ ॥

मिश्रिता । स्त्री० सङ्क्रान्तिविशेषे ।
मिश्रायाम् ॥ मिश्रिताचैवविज्ञेया
मिश्रितर्क्षेस्तुसङ्क्रमे ॥

मिश्रेया । स्त्री० मधुरिकायाम् । सौं
फ० धनसौंफ० धन्साबा० इ० भा० ॥
शतपुष्पायाम् । तालपर्ण्याम् । व-
नजायाम् । अवाक्पुष्प्याम् । सं-
हितपुष्पिकायाम् । सलुफा० इ० -
गौ० दे० भा० ॥ मिश्रेयातद्गुणाप्रो-
क्ताविशेषाद्योनिशूलनुत् । अग्निमा
न्द्यहरीहृद्याबद्धविट्क्रमिशुक्रहृत् ॥
रूक्षोष्णापाचनीकासवमिश्लेष्मानि
लान्हरेत् ॥ तद्गुणा० मधुरिका-
पर्यायशतपुष्पागुणा ॥ मिश्रयति ।
मिश्र० । अच् । ईयते । ईङ्० ।
पचाद्यच् । मिश्राचासावेयाच ।
शकन्ध्वादि: ॥

मिष : । पुं० स्पर्द्धने ॥ न० व्याजे ॥
मिषति । मिष० । क : ॥

मिषन् । त्रि० पश्यति ॥

मिषि : । स्त्री० मधुरिकायाम् ॥ शत
पुष्पायाम् । जटामांस्याम् ॥

मिषिका । स्त्री० जटामांस्याम् ॥

मिषी । स्त्री० मिस्याम् ॥

मिष्ट : । पुं० मधुररसे ॥ नूतनसर्ष-
पशाकंनवौदनं पिच्छिलानिचदधी
नि । अल्पव्ययेसुन्दरिग्राम्यजनो-
मिष्टमश्नाति ॥ त्रि० मधुररसवि-
शिष्टे ॥

मिष्टनिम्बुकम् । न० मीठा० नीम्बू०
इतिप्रसिद्धे फले । मिष्टनिम्बुफलं
स्वादुगुरुमारुतपित्तनुत् । गलरोग-
विषध्वंसिकफोत्क्लेशिचरक्तहृत् ।
शोषारुचितृषाच्छर्दिहरंबल्यञ्चबृंह
णम् ॥

मिष्टान्नम् । न० मधुरद्रव्ये ॥ मिष्टान्न
पानदाताथसततंश्रद्धयान्वित: । दे
वपूजापरोनित्यं नप्रेतोजायतेमृ-
त : ॥

मिसि : । स्त्री॰ मधुरायाम् ॥ जटामांस्याम् ॥ शतपुष्पायाम् ॥ अजमोदायाम् ॥ मस्यति । मसीपरिणामे । सर्वधातुभ्यइन् । बाहुलकादत : स्यामिइ : ॥ उशीर्याम् ॥

मिसी । स्त्री॰ मिसी । तपस्विन्याम् । जटामांस्याम् ॥ मस्यति मसी॰ । इन् । कृदिकारादितिङीष् । पृषोदरादि : ॥

मिहिका । स्त्री॰ अवश्याये । नीहारे । तुषारे । मेहति । मिहसेचने । कुन् शिल्पिसंज्ञयोरितिकुन् ॥

मिहिर : । पुं॰ विकर्त्तने । अर्के । मार्त्तण्डे । सूर्ये ॥ मेघे ॥ बुद्धे ॥ मेहति मिह॰ । इषिमदिमुदिखिदीतिकिरच् ॥ वायौ ॥ वृद्धे ॥

मिहिराण : । पुं॰ जगद्योनौ । शिवे ॥

मीढ : । त्रि॰ मूत्रिते ॥ मिह्यतेस्म । मिह॰ । क्त : ॥ सिक्ते ॥

मीढुष्टम : । पुं॰ शिवे ॥

मीढ्वान् । पुं॰ शिवे ॥ मीढ्वांसौ॰ मीढ्वांस : इत्यादि ॥

मीत : । त्रि॰ हते ॥ मीयतेस्म । मी अहिंसायाम् । गत्यर्थेतिकर्त्तरिकर्म्मणिवाक्त : ॥

मीन : । पुं॰ मत्स्ये ॥ राशिविशेषे । अन्त्यभे । अत्रजातस्यफलं यथा । मीनलग्ने समुत्पन्नो रत्नकाञ्चनपूरित : । अल्परोमामहाप्राज्ञोदीर्घकालपरीक्षक : । मीनाति॰ मीयते वा । मञ्॰ फेनमीनाविति निपातित : ॥ भगवतोविष्णो : प्रथमावतारे ॥ प्रकृतिर्विष्णुरूपाच पुंरूपश्चमहेश्वर : । एवंप्रकृतिभेदैनर्भदास्तुप्रकृतेर्दश ॥ कृष्णरूपा कालिकास्याद्रामरूपाचतारिणी । बगलाकूर्ममूर्त्ति : स्यान्मीनोधूमावतीभवेत् । छिन्नमस्तानृसिंह : स्याद्वराहस्यैवभैरवी । सुन्दरीजामदग्न्य : स्याद्वामनोभुवनेश्वरी ॥ कमलाबौद्धरूपास्यात्मातङ्गीकल्किरूपिणी । स्वयंभगवतीकालीकृष्णस्तुभगवान्स्वयम् ॥ स्वयञ्चभगवान् कृष्ण : कालीरूपीभवद्व्रजे ॥

मीनकेतन : । पुं॰ प्रद्युम्ने । कन्दर्पे ॥ मीनशब्दोजलचरोपलक्षणार्थ : । मीनोमकर : केतनंध्वजोयस्यस : ॥

मीनगोधिका । स्त्री॰ जलाशये ॥

मीनघाती । पुं॰ बके ॥ त्रि॰ मत्स्यघातके ॥

मीननेत्रा । स्त्री॰ गण्डदूर्वायाम् ॥

मीनर : । पुं॰ जलरूपे । मकरे । अतिदंष्ट्रके ॥

मीनरंक : । पुं॰ पक्षिविशेषे । मत्स्याशने ॥

मीना । स्त्री॰ उषाकन्यायाम् । कश्यपस्यभार्यायाम् ॥

मीनाक्षी । स्त्री० देवीविशेषे ॥ तत्स्थाने । चिदम्बरे । हालास्ये । मत्स्याक्ष्यायाम् । मत्स्यक्षी० इ० भा० ॥ गरुडदूर्वायाम् ॥ कुवेरकन्यायाम् ॥

मीनाण्डी । स्त्री० शर्करायाम् ।

मीनाधिपः । पुं० वृहस्पतौ ॥

मीनाम्भोधः पुं० । दर्दुरास्ये । व्यञ्जनभेदे । मत्स्यमांसयुक्तव्यञ्जने ॥

मीमांसकः । पुं० सिद्धान्तिनि । पूर्वोत्तरमीमांसाशास्त्राभिज्ञे । मीमांसामधीतेवेत्तिवा । क्रमादिभ्यो वुन् ॥ पूर्वमीमांसासूत्रकर्त्ताजैमिनिः । वृत्तिकर्त्ताकुमारभट्टः । भाष्यकर्त्ताशबरस्वामी । प्रभाकरः कुमारभट्टशिष्यः । सएवगुरुत्वेन भाति । तन्मतंगुरुमतम् । तच्छिष्याः प्राभाकराः ॥ उत्तरमीमांसासूत्रकर्त्तावेदव्यासः । तद्भाष्यकर्त्ताशङ्कराचार्य्यः । वार्त्तिककर्त्तासुरेश्वराचार्य्यः ॥ मीमांसकोजैमिनीयेवेदान्तीब्रह्मवादिनि । वैशेषिकेस्यादौलूक्यः सौगतः शून्यवादिनि ॥ नैयायिकस्त्वाक्षपादः स्यात्स्याद्वादिकआर्हतः । चार्वाकलौकायतिकौसत्कार्य्येसांख्यकापिलौ ॥

मीमांसा । स्त्री० वेदविचारके ॥ विचारणायाम् ॥ साद्विधा० पूर्वमीमांसा० उत्तरमीमांसाचेतिभेदात् । तत्रपूर्वमीमांसाद्वादशाध्यायात्मिका० जैमिनिप्रणीतायज्ञादिकर्म्मकाण्डनिरूपिका । अस्याअन्तर्गतानि लोकव्यवहारनियमार्थमनुयाज्ञवल्क्यादिभिर्बहूनिधर्म्मशास्त्राणिकृतानि ॥ उत्तरमीमांसातुचतुरध्यायात्मिकावेदव्यासप्रणीता० ब्रह्मनिरूपिकावेदान्तशास्त्रत्वेनप्रसिद्धा ॥ धर्म्मेप्रमीयमाणेहिवेदेनकरणात्मना । इतिकर्त्तव्यताभागंमीमांसापूरयिष्यति । प्रमाणादयः प्रसङ्गान्ताद्वादशपदार्थाः क्रमाद्द्वादशानामध्यायानांविषयाः । यथा । धर्म्मेद्वादशलक्षण्याव्युत्पाद्यस्तस्यलक्षणैः । प्रमाणभेदशेषत्वप्रयुक्तिक्रमसंज्ञकाः । अधिकारोतिदेशश्चसामान्येनविशेषतः । ऊहोवादस्तथातन्त्रप्रसङ्गश्चोदितः क्रमात् ॥ द्वादशाध्यायोपेतस्यशास्त्रस्यधर्म्मोविषयः । प्रमाणादयोध्यायानांविषयाः तत्रप्रथमाध्यायेविध्यर्थवादादिरूपंधर्म्मप्रमाणंनिरूपितम् । १ । द्वितीयेयागदानादिकर्म्मभेदः । तृतीयेप्रयाजादेर्दर्शपूर्णमासार्थत्वेनतच्छेषत्वम् । चतुर्थेगोदोहनस्यपुरुषार्थत्वप्रयुक्त्यनुष्ठानंनतुक्रत्वर्थत्वप्रयुक्त्या एवमादयः । पञ्चमेक्रमनियतिविधयस्त्वादयः । षष्ठेकर्त्तुरधिकारोनान्धादेरित्यादयः । सप्तमेसमानमितरच्छ्येनेनेत्यादिप्र

स्वपच्चवचनेनाग्निहोत्रादिनामानु-
मितवचनेनपचसामान्यतीतिदेशः।
षष्टमेसौर्यञ्चरुं निर्वपेदित्यवचनिवा-
पस्तद्वितेनदेवता निर्देशः॰ एकदे
वतत्वमौषधत्वाकत्वमित्यादिलि
ङ्गमाग्नेयपुरोडाशेतिकर्त व्यताना
न्यस्य त्यवस्थादिविशेषतोतिदेशः।
नवमेप्रकृत्यादिजुष्टं निर्वपामीति
पठितेमन्त्रे प्रकृतौमौर्यचरावग्नि
पदपरित्यागेन सूर्यपदप्रक्षेपेणसूर्याय
जुष्टंनिर्व... ...र्यादि ह:।
दशमेक... ...दृकपालस्यावघात
स्यचित्... ...भवेनलोपदर्श
नम... ।एकादशेवहनामा-
न्नेया... ...नांसकृदनुष्ठितेन
प्रय... ...तोपकार इत्यादित-
न्त्रम्... ...प्रधामस्यप रूपका-
रायानु ...भयाजाद्यङ्गमप्रसङ्ग पु
रोडाश... ...कारसहत्या द्वाप्रसङ्ग:।
विस्तार: शास्त्र द्रष्टव्य:॥
मीमांस्य:।त्रि॰ विचार्ये।
मीर:।पुं॰ समुद्रे पानीये॥ सी
मनि॥ पर्वतैकभागे॥ मिनोति।
डुमिञ् प्रक्षेपणे। शुसिचिमीनां-
दीर्घश्चेतिक्रन्॥ मत्स्यजातिभे-
दे॥ यथा। पञ्चखामाः सप्तमीरा
नवशाखामहाबलाः॥
मीलनम्।न॰ चक्षुभिरावरणे॥ अ
लङ्कारविशेषे॥ मीलनंवस्तुनायत्र
...लङ्कारनिगूहनम्॥
मीलितः।त्रि॰ अप्रफुल्ले। सङ्कुचि-
ते॥ निद्राणे मुद्रिते॥ न॰ अल
ङ्कारविशेषे॥ यथा। समेनलक्ष्मणा
वस्तुवस्तुनायन्निगूह्यते। निजेनाग
न्तुनावापितन्मीलितमितिस्मृतम्॥
सहजमागन्तुकञ्च किञ्चित्साधारण
यल्लक्ष्मतद्द्वयेनकिञ्चित्केनचिद्व-
स्तुस्थित्यैवस्तीयस्तथातिरोधीय-
तेतन्मीलितमितिप्रयाहुरन्ति।क्र
मेणोदाहरणम्। अपाङ्गतरलेदृशौ
मधुरवक्रवर्णागिरोविलासभरमन्थ-
रागतिरतीवकान्तंमुखम्। इति-
स्फुरितमङ्गकेमृगदृशःस्वतो-
लीलयातदत्रनमदोदय:कृतपदो
विसंलक्ष्यते अत्रहृद्यरतरलतादि-
कमङ्गलिङ्गत्वाभाविकंसाधारण-
चमदोदयेनतत्राप्यंतद्दर्शनात्॥
वीवन्दरामुनिवमन्तिमदाहिमाद्रि-
स्त्वत्पातशङ्कितधियोविवशाद्विष-
स्ते। अप्यङ्गमुत्पुलकमुद्वहतांसक-
म्पं तेषामहोवतभियांनबुधोप्यभि-
ज्ञ:॥ अत्रतुसामर्थ्यादवसितशै-
त्यस्यागन्तुकत्वात्तत्प्रभवयोरपि-
कम्पपुलकयोस्ताद्रूप्यम्॰समानता
भयेप्यपितयोरुपलक्षितत्वात्
मीवा।पुं॰ वायौ॥ उदरक्रमौ॥ मी
यते। मीञ् हिंसायाम्। शेवयह्व-
जिह्वाग्रीवाप्वामीवा:॰इ तवन्

न्नोनिपातितः ॥

मीवरः। त्रि० हिंस्रे ॥ मीनाति। मीञ्० । छित्वरछत्वरेत्यादिना ष्वरच् ॥

मु :। पुं० बन्धने ॥ मरणे ॥

मुकुः। पुं० मुक्तौ ॥

मुकुटम्। न० शिरोभूषणे । किरीटे ॥ मङ्कतेऽनेनवा। मकि मण्डने। बाहुलकादुटप्रत्ययोधातोरतउत्त्वं ॥

मुकुटी। स्त्री० अङ्गुलिमोटने।

मुकुटेश्वरी। स्त्री० माकोटस्थानस्थायांदेव्याम् ॥

मुकुन्दः। पुं० विष्णौ। गरुडध्वजे ॥ मुकुमव्ययं नाम्नामुक्तिनिर्वाणमोक्षवाचकम्। तद्ददातिचयोदेवोमुकुन्दस्तेनकीर्त्तितः इ० ब्र० वै० पु० निधिप्रभेदे ॥ रत्नविशेषे ॥ पारदे ॥ कुन्दुरौ ॥ मुक्तिं ददाति। आतोनुपेतिकः। पृषोदरादिः ॥

मुकुन्दकः। पुं० षष्टिकव्रीहौ ॥ षष्टिकः शतपुष्पश्चप्रमोदकमुकुन्दकौ। महाषष्टिकइत्याद्याः षष्टिकाः समुदाहृताः ॥

मुकुन्दुः। पुं० कुन्दुरौ ॥

मुकुम्। अ० निर्वाणे। भक्तिरसे। प्रेमणि ॥

मुकुरः। पुं० आदर्शे। दर्पणे ॥ बकुलद्रुमे ॥ कुलालदण्डे ॥ कोरके ॥ सुश्रुतिज्योतिः। मुचल० । बाहुलकादुरच् ॥ यद्वा। मङ्कते मकि० । मकुरदर्दुरावित्युरच्० नलोपश्च। बाहुलकात्पर्वे धातोरुपधायाउकारश्च ॥

मुकुलः। पुं० न० ईषद्विकाससम्मुखकलिकायाम्। कुड्मले। मुञ्चति कलिकात्वम्। मुच्लृ मोक्षणे। बाहुलकादुलक्। आत्मनि॥ शरीरे ॥

मुकुलितः। त्रि० निमीलिते

मुकूलकः। पुं० दन्तिवृक्षे। निकुम्भे ॥ मङ्कते। मकि० । पिञ्छादित्वादूलच्। स्वार्थे कन्। आगमशासनस्यानित्यत्वान्ननुम्। पृषोदरादिः ॥

मुक्तः। त्रि० मोचिते ॥ उत्सृष्टे। त्यक्ते व्यपगतपाशे। विमुक्तमोहादिबन्धने। यमक्रोऽदिषु समुक्तः ॥ निवृत्ताविद्ये। कर्तृत्वभोक्तृत्वाद्यध्यासशून्ये। कल्पितवियदादिप्रपञ्चनिरासाधिष्ठाने ॥ अस्यलक्षणमपियथा। कपालं वृक्षमूलानिकुचेलमसहायता। समताचैवसर्वस्मिन्नेतन्मुक्तस्यलक्षणम् ॥ अस्यनमस्काराभावोभगवत्पूज्यपादैर्दर्शितोयथा। नामादिभ्यः परे भूम्निस्वाराज्ये चेत्स्थितोऽद्वये। प्रणमेत्कन्तदात्मज्ञोनकार्यं कर्मणा तदेतिविज्ञायनामरूपाणिमिथ्या ब्रह्म

विनिश्चले। परिनिश्चिततत्त्वोय: समुक्त: कर्मबन्धनात्॥ नमुक्तिर्जपनाद्धोमादुपवासशतैरपि। ब्रह्मैवाहमितिज्ञात्वामुक्तोभवतिदेहभृत्॥ आत्मासाक्षीविभु: पूर्ण: सत्योऽद्वैत: परात्पर:। देहस्थोपिनदेहस्थोज्ञात्वैवं मुक्तिभाग्भवेत्। बालक्रीडनवत्सर्वं रूपनामादिकल्पनम्। विहायब्रह्मनिष्ठोय: समुक्तो नात्रसंशयइतिश्रीमहानिर्वाणतन्त्रे कुलार्णवर्मतीचतुर्दशोल्लास:। मुच्यतेस्म। मुच्लृ०। क्त:॥

मुक्तकञ्चुक:। पुं० निर्मुक्ते। अचिरत्यक्तनिर्मोकेसर्पे॥ मुक्त: कञ्चुकोयेन॥

मुक्तचक्षु:। पुं० सिंहे॥ त्रि० मुक्तनेत्रे॥

मुक्तबन्धन:। त्रि० त्यक्ताभिमाने॥ त्यक्तपाशे॥ मुक्तंबन्धनंयेनयस्यवा॥

मुक्तरसा। स्त्री० रास्नायाम्॥ त्रि० त्यक्तरसे॥

मुक्तसङ्ग:। त्रि० त्यक्तफलाभिसन्धौ॥

मुक्तस्वाप:। त्रि० त्यक्तनिद्रे॥

मुक्ता। स्त्री० मौक्तिके। कुन्दरत्ने। मौक्तिके। मोती० इ० भा० प्र० रत्ने मुच्यतेस्म। मुच्लृ०। क्त:॥ अपगतपाशायां। पुंश्चल्याम्॥

मुक्ताकलाप:। पुं० मुक्ताहारे॥

मुक्तागारम्। न० शुक्त्याम्। मुक्ताया अगारम्।

मुक्तागारा। स्त्री० पुंश्चल्याम्॥ मुक्तं त्यक्तमगारंयया सा॥

मुक्तापुष्प:। पुं० कुन्दवृक्षे॥ मुक्तेवपुष्पाण्यस्य॥

मुक्ताप्रसू:। स्त्री० शुक्तौ॥ मुक्ताया: प्रसू:॥

मुक्ताप्रालम्ब:। पुं० मुक्ताहारे॥

मुक्ताफलम्। न० घनसारे। कर्पूरे॥ लवलीफले॥ मौक्तिके॥ गजेन्द्रजीमूतवराहशङ्खमत्स्याहिशुक्त्युद्भववेणुजानि। मुक्ताफलानिप्रथितानिलोकेतेषान्तुशुक्त्युद्भवमेवभूरि॥ विशेषोन्यत्रगरुडपुराणादौद्रष्टव्य:। अथ वाराह्युक्तंलक्षणादिकंयथा। द्विपभुजगशुक्तिशङ्खाभ्रवेणुतिमिसूकरप्रसूतानि। मुक्ताफलानितेषांबहुसाधुचशुक्तिजंभवति॥ सिंहलकपारलौकिकसौराष्ट्रिकताम्रपर्णिपारशवा:। कौवेर्यपाण्ड्यवाटकहैमकदूत्याकरास्त्वष्टौ॥ बहुसंस्थाना: स्निग्धाहंसाभा: सिंहलाकरा: स्थूला:। ईषत्ताम्रा: श्वेतास्तमोवियुक्ताश्चताम्राख्या:॥ कृष्णा: श्वेता: पीता: सशर्करा: पारलौकिकाविषमा:। नस्थूलानात्यल्पामवनीतनिभाश्चसौराष्ट्रा:॥ ज्योतिष्मन्त: शुभागुरवोऽतिमहागुणाश्चप्रारब्धा।

। सघनजलदधिनिर्भ्रं स्फुटहिमांशुभान मपि हैमम् । त्रिपसंक्षगांश्च तनघु कीवैर्यप्रमाणतैजोवत् । निष्पफल त्रिपुटधान्यकचूर्णाः स्युः पाण्डा ग टभवाः ॥ ६ ॥ एतेषांविशेषमाह । अतसीकुसुमश्यामंवैष्णवमैन्द्रंशशाङ्क संकाशम् । हरितालनिभंवारुणम सितंयमदैवतंभवति ॥ परिणतिदा डिमगुटिकागुञ्जातास्रश्ववायुदैवत्य म् । निर्धूमानलकमलप्रभश्चविज्ञे यमाग्नेयम् ॥ ८ ॥ एतेषांमूल्यपरि ज्ञानार्थमाह । माषकचतुष्टयधृतस्यै कस्यशताहतास्त्रिपञ्चाशत् । कार्षा पणानिगदितामूल्यं तैजोगुणयुतस्य ॥ माषकदलहान्यातोद्वात्रिंशद्विंश तिस्त्रयोदशच । अष्टौशतानिचशतच यंत्रिपञ्चाशतासहितम् ॥ पञ्चत्रिंश च्छतमितिं० चत्वारः कृष्णलानवति मूल्याः । सार्द्धास्तिस्रोगुञ्जाः सप्त तिमूल्यात्ततरूपम् ॥ गुञ्जात्रयस्यमू ल्यं पञ्चाशद्रूपकागुणयुतस्य । रूपक पञ्चत्रिंशत्त्रयस्यगुञ्जार्धहीनस्य॥ १२ अन्यन्मूल्यपरिज्ञानमाह । पलदश भागोधरणंतद्यदिमुक्तास्त्रयोदशसरू पाः । त्रिशतीसपञ्चविंशारूपकस ङ्ख्याकृतं मूल्यम् । षोडशकस्यद्वि शतीविंशतिरूपस्यसप्तति ः सश ता । यः पञ्चविंशतिधृतस्तस्यशतं त्रिंशतासहितम् ॥ त्रिंशतिसप्त

तिमूल्यंचत्वारिंशच्छताईमूल्यश्च । षष्टिः पञ्चोनाशाधरणं पञ्चाष्ट कंमूल्यम् । मुक्ताशीत्याचिंशच्छत स्यसापञ्चरूपकत्रिंशोना । द्विंशच तुष्पञ्चशतादाद्दशषट् पञ्चकंचितय म् ॥ १६ ॥ अथत्रयोदशाद्यानांध रणानांसंज्ञार्थमाह । पिक्का॰पि चार्घार्द्धरवसिक्था त्रयोदशाद्याना म् । संज्ञाः परतोनिगराश्चूर्णा श्चाशीतिपूर्वाणाम् ॥ १७ ॥ एता श्चाकरस्यामैव्यवहारार्थमुपयुज्यन्ते ॥ अथ तदेषांमूल्यपरिज्ञानार्थमाह । एतद्गुणयुक्तानांधरणधृतानांप्रकी र्तितं मूल्यम् । परिकल्प्यमन्तरा लेहीनगुणानांचयः कार्यः ॥ कृष्णश्वेतकपीतकताम्राणामीषद पिचविषमाणाम् । त्र्यंशोनं विषम पीतयोश्चषट्भागदलहीनम् ॥१८ । गजमुक्ताफललक्षणमाह । ऐरा वतकुलजानांपुष्यश्रवणेन्दुसूर्यदि वसेषु । येचोत्तरायणभवाग्रहणेर्के न्द्रोश्चभद्रेभाः ॥ तेषांकिलजा यन्ते मुक्ताः कुम्भेषुसरदकोशेषु । बहवोबृहत्प्रमाणाबहुसंस्थानाः प्रभायुक्ताः ॥ नैषामर्घः कार्योन चवेधोऽतीवताः प्रभायुक्ताः । सुतविजयारोग्यकरा महापवित्रा धृताराज्ञाम् ॥ २ ॥ अथवाराहति मिजयोर्लक्षणम् ॥ दंष्ट्रामूले शशि

मुक्ताफलम्

कान्तिसप्रभं बहुगुणसुखराशम् । तिमिरं मस्याघिनि भंहृतपविष विजयदस् ॥ २३ मेघसम्भूतस्य मुक्ताफलस्य लक्षणम् ॥ वर्षोपलेव जातं वायुस्कन्धाच्च सप्तमाद्भ्रष्टम् । ह्रियते किल खाद्दिवैः सुविततप्रभं मेघसम्भूतम् ॥ २४ ॥ अपिच । तक्षकवासुकिकुलजाः कामगमा ये च पन्नगास्तेषाम् । स्निग्धानील द्युतयो भवन्ति मुक्ताः फणस्यान्ते ॥ शस्तेऽवनिप्रदेशे रजतमये भाजने स्थिते चयदि । वर्षति देवोऽकस्मात् तज्ज्ञेयं नागसम्भूतं ॥ अपहरति विषमलक्ष्मीं क्षपयति शत्रून्यशो वि काशयति । भौजङ्गं नृपतीनां धृत मकृतार्घं विजयदं च ॥ २७ ॥ वेणुभ्र छोद्भवं ... मात्र । कर्पूरस्फटि कनिभं ... पटं विषमञ्च वेणुजं ज्ञेयम् । शङ्खोद्भवं शशिनिभं वृत्तं भ्राजि ष्णु ... ॥ २८ ॥ एतेषां पर भागाभ्यानार्यमाह । प्रकृतिमिदियु क्तारजमरकतगजाभ्रजान्वर्वध्यानि । अमितगुणत्वाच्चैषामर्घः शा स्त्रे न निर्दिष्टः ॥ २९ एतेषां प्र शंसार्थमाह । एतानि सर्वाणि महा गुणानि सुतार्थसौभाग्ययशस्कराणि । रुक्शोकहन्तॄणि च पार्थिवानां मुक्ता फलानीप्सितकामदानि ॥ ३० ॥ मुक्तारचितानामाभरणानां संज्ञा

मुक्तामोदकः

प्राह । सुरभूषणं लतानां सहस्र मष्टोत्तरं चतुर्हस्तम् । इन्द्रच्छन्दो नाम्ना विजयच्छन्दस्तदर्द्धेन ॥ शतमष्ट युतं हारो देवच्छन्दो ह्यशीतिरेकयुता । अष्टाष्टकोऽर्द्धहारो रश्मिकलाप श्च नवषट्काः ॥ द्वात्रिंशता तु गुच्छो विंशत्या कीर्तितोऽर्द्धगुच्छाख्यः । षोडशभिर्माणवको द्वादशभिश्चा र्द्धमाणवकः ॥ मन्दरसंज्ञोऽष्टाभिः पञ्चलता हारफलकमित्युक्तम् सप्ता विंशतिमुक्ताहस्तो नक्षत्रमालेति ॥ अन्तरमणिसंयुक्ता मणिसोपानं सुव र्णगुलिकैर्वा । तरलकमणिमध्यग तो विज्ञेयं चाटुकाकार मिति एकावलीनामयथेष्टसंख्या हस्तप्रमा णा मणिविप्रयुक्ता । संयोजिता या मणिना तु मध्ये यष्टीति सा भूषणविद्भि रुक्ता ॥ ३६ ॥ इति वाराह्यां संहि तायां ७८ अध्यायः ॥ वोपदेवकृते ग्रन्थविशेषे ॥

मुक्तामुक्तः । त्रि॰ छिन्नाछिन्ने । अ स्त्रये गोऽस्त्रे शस्त्रे च प्रायो वर्त्तते ॥

मुक्तामोदकः । पुं॰ मोतीचूर॰ मोती लाडू इतिख्याते ॥ मुद्गानां धू मसीं सम्यगुष्णं जलेऽत्रिर्मलां सुना । वटीं पृथक् घृतस्थाने भर्जरयेद्दश सतः ॥ धूमसींतु द्रवीभूतां प्रक्षिपे त्तु भार्जरोपरि । पतन्ति बिन्दवस्त स्मात् सूपक्कांस्तान् समुद्धरेत् । क्षि

तापःक्षीनसंयोज्यकुर्याद्यक्षतुर्मा. इकान् । लघु र्यास्तौविज्ञावयः : स्वादु : शीतोरुचिप्रदः चचुर्ष्या स्वरहृद्वल्यस्तर्पणो मुक्तमोदकः ॥

मुक्तालता । स्त्री० मुक्ताहारे ।

मुक्तावली । स्त्री० मुक्तामालायाम् मुक्तानामावलीदीर्घा-इ॒क्तिः ॥

मुक्तास्फोटः । पुं० शुक्तौ । मुक्तोत्पादिकायांशुक्तौ ॥ मुक्ताः स्फुटन्त्यस्मात् स्फट० । हलश्चेतिघञ् ॥

मुक्तास्फोटा । स्त्री० शुक्तौ ॥

मुक्तिः । स्त्री० कैवल्ये । निर्वाणे । श्रेयसि नि : श्रेयसे । अमृते । मोक्ष । अपवर्गे । स्वरूपावस्थाने । अज्ञाननिवृत्तिलक्षणायांसिद्धौ ॥ मुक्तौतमोतिरेकेणनाम्नरायेणन्यद्-ष्यते । यतोतोऽज्ञानविध्वस्तौमुक्तः सन्न वमुच्यते ॥ साचपुण्यैर्विना-नलभ्यतेइत्याहुराचार्याः यथा । जन्तूनांनरजन्मदुर्लभमतः पुंस्त्वं ततोविप्रतातस्माद्वैदिकधर्ममार्गपरतांविद्वत्त्वमस्मात्परम् । आत्मानात्मविवेचनंस्वनुभवोब्रह्मात्मनासंस्थितिर्मुक्तिर्नोशतकोटिजन्म-सुकृतैः पुण्यैर्विनालभ्यतेइति ॥ मोचनम् । मुचृमोक्षणे । भावेक्तियांक्तिन् ॥ मुक्तिः पञ्चविधेति पौराणिकाः । यथा सालोक्यंचापिसारूप्यंसाष्ट्र्यंसायुज्यमेवच । कैवल्यंचेतितांविद्धिमुक्तिंराघवपञ्च-धां ॥ अपिच । सार्ष्टिसारूप्यसालोक्यसामीप्यैकत्वमप्युत । दीयमानं नगृह्णन्तिविनामत्सेवनंजनाः ॥ इतिभागवताः ॥ मुक्तिस्तुद्विविधामाध्वमुख्यैः सर्वसम्मता । निर्वाणपदद्वाचैवहरिभक्तिप्रदानृणाम् ॥ हरिभक्तिस्वरूपाञ्चमुक्तिंवाञ्छन्तिवैष्णवाः । अन्ये निर्वाणरूपाञ्चमुक्तिमिच्छन्तिसाधवः । इ० ब्र० वै० पुं० ॥ आत्यन्तिकदुःखनिवृत्तिरितिनैयायिकाः ॥ प्रकृतिपुरुषयोर्विवेकग्रहणात्मुक्तिरितिसाङ्ख्याः ॥ प्रकृतावुपरतायांपुरुषस्स्वरूपेणावस्थानंमुक्तिरितिसाङ्ख्यसिद्धान्तः ॥

मुक्तिदः । त्रि० कैवल्यप्रदे ॥

मुक्तिदा । स्त्री० गुरुवाचि ॥

मुक्तिभाक् । त्रि० मुमुक्षौ । मुक्ताधिकारिणि ॥ ब्रह्मज्ञानादृतेदैदिककर्मसन्न्यसनंविना कुर्वन्काम्यन्तंकर्मनभवेन्मुक्तिभाग्जनः ॥

मुक्तिमण्डपः । पुं० काश्यांविश्वेश्वरस्यदक्षिणपार्श्वस्थमण्डपे ॥ यथा । निमेषमात्रंस्थितचित्तवृत्तास्तिष्ठन्तियेदक्षिणमण्डपेत्र । अनन्यभावाश्चपिगाढमानसानतेपुनर्गर्भदशामुपासते ॥

मुक्तिमुक्तः । पुं० गन्धद्रव्यविशेषे । तुरुष्के । सिह्लकी । सिलारस० लोबा

न॰भू॰भा॰ प्र॰ ॥

मुक्तियुक्त : । स्त्री॰ मुक्तिबोधनप्रकार

मुख : । पुं॰ डशी । लकुचे । वङ्ग॰ल॰भू॰भा॰ ।

मुखम् । न॰ शरीरावयवविशेषे । वक्त्रे । श्रास्ये । वदने । तुण्डे । श्रानने । लपने ॥ तत्स्वरूपंयथा । श्रोष्ठौचदन्तमूलानिदन्ताजिह्वाचतालु च । गलोगलादिसकलंसप्ताङ्गंमुखमुच्यते ॥ कथयस्तुललाटादिचिबुकान्तमुदायेप्रयुञ्जते ॥ निर्गमे । नि : सरणे । गृहस्यनिर्गमनप्रवेशनयोर्वर्त्मनि ॥ प्रारम्भे ॥ उपाय ॥ नाटकादे : सन्धिविशेषे ॥ शब्दे ॥ त्रि॰श्रेष्ठे ॥ खन्यते । खनुश्रवदारणे । डित्खनेर्मुट्चोदात्तश्चेत्यच्॰श्रादेर्मुडागम :

मुखकमलम् । न॰ वदनारविन्दे ॥ मखंकमलमिव ।उपमितसमास: ॥

मुखगन्ध : । पुं॰ मुखामोदे ॥

मुखगन्धक : । पुं॰ पलाण्डौ ॥

मुखघण्टा । स्त्री॰ हुलहुल्याम् । मङ्गलकर्मणिस्त्रीणांमुखध्वनिविशेषे । उलूली । हुलु॰भू॰गौ॰भा॰ ॥

मुखचपला । स्त्री॰ आर्याप्रभेदे ॥ आद्यंदलंसमस्तंभजेत लक्ष्मचपलागतं यस्या : । शेषेपूर्वजलक्ष्माम् खचपलासोदितामुनिना ॥ यथा । मन्द स्मितवक्त्रस्त्वंदृढंमतिप्रेमगच्छतश्चैव । यत्रभवतितेरागः कापिसगादेतिमुखचपला ॥

मुखचौरी । स्त्री॰ रसनायाम् । जिह्वायां ॥

मुखतोय : । त्रि॰ मुखशीलतादौ ॥ श्राद्यादित्वात्तसौ॰मुखपार्श्वतसीर्लोपश्चेतिङ : ॥

मुखदूषण : । पुं॰ पलाण्डौ ॥

मुखधावनम् । न॰ श्रास्यप्रक्षालने ॥ पटोलनिम्बजम्ब्वाम्रमालतीवनपल्लवै : । पञ्चपल्लवज : श्रेष्ठ : कषायो मुखधावने ॥

मुखधौता । स्त्री॰ ब्राह्मणयष्टिकायाम् ॥

मुखनिरीक्षक : । पुं॰ अलसे ॥

मुखपूरणम् । न॰ गण्डूषे ॥

मुखप्रिय : । पुं॰ ऐरावते । नागरङ्गे ॥

मुखभूषणम् । न॰ ताम्बूले ॥

मुखमण्डनक : । पुं॰ तिलकवृक्षे । त्रि॰ आस्यभूषणे ॥

मुखामोद : पुं॰ शोभाञ्जने ॥

मुखयन्त्रणम् । न॰कविकायाम् । खलीने ॥

मुखयोनि : । पुं॰ आसेक्ये ॥

मुखर : । त्रि॰ दुर्मुखे । अबद्धमुखे । अप्रियवादिनि ॥ निन्दितं मुखमस्य । रप्रकरणे खमुखकुञ्जेभ्यश्चोपसंख्यानम् । मुखशब्दोऽवत्र

बयाबचनपर : ॥ निरन्तरभाषिणि ॥ मुखं वागस्यास्ति । पूर्वश्च ॥ शब्दायमाने ॥ यथा । मुखरशृङ्खलकर्षितपदाति ॥ पुं० काके ॥ श ङ्खे ॥

मुखरता । स्त्री० वाचालतायाम् ॥ भावे तल् ॥

मुखरिका । स्त्री० वचने ॥

मुखरित : । त्रि० कीर्त्तिते ॥ प्रकटिते ॥ यथा । सम्मुखरितम् ॥

मुखरोग : । पुं० वक्त्रामये ॥ मुखरोगाणां निदानं यथा । अनूपपिशितक्षीरदधिमाषादिसेवनात् । मुखमध्ये गदान्कुर्युः क्रुद्धा दोषाः कफोत्तराः । तेषां सङ्ख्या यथा । ओष्ठयोर्दन्तमूलेषु दशनेषु तथा। दन्ते ष्वष्टौ रसनायां पञ्च प्रोक्ता नवतालुनि कण्ठे ष्वष्टादश प्रोक्तास्त्रयः सर्वसरा : स्मृताः । एवं मुखामयाः सर्वे सप्तषष्टिर्मता बुधैः ॥ तण्डुलीयकगोक्षुरमूलं पीतं पयोन्वितम् । कामलादिहरं प्रोक्तं मुखरोगहरं तथा । शुष्कमूलकशुण्ठीनां क्वाथे हिङ्गुलमागरम् । शुष्कं चतुर्गुणं दद्यात् तैलमेतद्विपाचयेत् ॥ बाधिर्यकर्णशूलघ्नं पूयस्रावस्य कर्णयोः । पूरणादस्य तैलस्य क्रिमयः कर्णयोः स्थिताः ॥ क्षिप्रं विनाशमायान्ति मुखाब्जकृतमिदं परं । यासां तमिदं

श्रीहंमुखदस्तामयापहम् ॥

मुखलाङ्गल : । पुं० शूकरे । कोले । भूदारे ॥ मुखं लाङ्गलं यस्य ॥

मुखलम्भ : । पुं० दाडिमवृक्षे ॥ त्रि० मुखप्रिये ॥

मुखवाचिका । स्त्री० अम्बष्ठायाम् ॥

मुखवाद्यम् । न० वक्त्रतालवाद्ये । वांकवृत्ति गौ० भाषाप्रसिद्धे ॥ मुखस्य मुखेन वा वाद्यं ।

मुखवास : । पुं० गन्धतृणे ॥

मुखवासन : । पुं० मुखसुगन्धकारकद्रव्ये । आमोदिनि । मुखं वासयति । वस० । नन्द्यादित्वात् ल्युः ॥

मुखविलुण्ठिका । स्त्री० अजायाम् । छाग्याम् ॥

मुखविष्ठा । स्त्री० तैलपायिकायाम् ॥

मुखशफ : । पुं० दुर्मुखे ॥

मुखशुद्धि : । स्त्री० वक्त्रशोधने । यथा । अभावे दन्तकाष्ठानां प्रतिषिद्धदिनेषु तथा । अपां द्वादशगण्डूषैर्मुखशुद्धिर्विधीयते ॥

मुखशोधन : । पुं० कटुरसे ॥ न० त्वचे ॥

मुखशोधी । स्त्री० जम्बीरे ॥

मुखशील : । त्रि० दुर्मुखे ॥

मुखसम्भव : । पुं० ब्राह्मणे । मुखात् सम्भवोऽस्य ॥

मुख्यक्रम :

मुखसिव : । पुं॰ मुखकम्मशिवसिवे प्रव ॥ यथोक्तं रैवतोत्तरे । सकाथ राष्टमितफे नवलाभिरामफूत्कारवा युपदमन्नतकन्धरायम् । मीत्वोप कुञ्चितमुखेनवलीहसाम्यमप्रं चतु ष्कामममयेमुखसिविमाहुरिति ॥

मुखसरम् । न॰ तालव्याम् । आरा सवे । ताडी ॰ इ॰ प्रसिद्धमद्ये ॥ गण्डूषमद्ये ॥ मुखसमुरा । विभा षास मासुरेतिक्लीवता ॥

मुखस्राव : । पुं॰ लालास्राम् । वा ल॰ इ॰ भा॰ ॥

मुखाग्नि : । पुं॰ दावाग्नौ ॥

मुखामय : । पुं॰ मुखरोगे ॥

मुखार्जक : । पुं॰ अर्जके । श्वेतप र्णासे ॥

मुखास्व : । पुं॰ कर्कटे ॥

मुखाल्का । स्त्री॰ दावाग्नौ । भूतस ञ्चाथिक

मुख्य : । पुं॰ कदाविधौ । शास्त्रोक्त प्रथमकल्पे । यथा । प्रीणिभिर्य जत । मुख्यमार्थयथास्यतादर्थ्य मनीति । तं मुख्यमर्थ मन्यन्ते ॥ त्रि॰ श्र । वरे । प्रधाने ॥ मुखे भव । शाखादित्वात् य : ॥ मुखा स्यत । मुखेभव : । दिगादित्वा द्यत् ॥

मुख्यक्रम : पुं॰ प्रमाणविशेषे । प्रधान॰ क्रमेणयोङ्गानांक्रम : समुख्यक्रमः ।

मुख्यसर्ग :

येनक्रमेणप्रधानानिक्रियन्ते तेने वक्रमेण॰ तेषामङ्गान्यनुष्ठीयन्ते॰ तदासर्वेषामङ्गानां स्वे : स्वे : प्रधा- नैस्तुल्य व्यवधानंभवति । व्युत्क्र- मेणानुष्ठानेकेषाञ्चिदङ्गानां स्वैः प्र- धानैरत्यन्तमव्यवधानम्॰ केषाञ्चि- दत्यन्तं व्यवधानंस्यात् । तच्चायुक्त- म् । प्रयोगविध्यवगतसाहित्यबाधा पत्ते : । अत : प्रधानक्रमोप्यङ्ग- क्रमेहेतु : । अतएवप्रथाजशेषेणाया ज्ञावास्न यर्थावयोरभिघारणम्॰ पश्चा देन्द्रस्यदधः । आग्नेयैन्द्रयागयो : पौर्वापर्यात् । एवञ्चद्वयोर्द्वयोरभि घारणयो : स्वस्वप्रधानैन तुल्यमेका न्तरितं व्यवधानम् । व्युत्क्रमेणाभि घारणे चाग्ने यदविरभिघारणाग्ने- ययागयोरत्यन्तमव्यवधानम् । ऐ- न्द्रदध्यभिघारणैन्द्रयागयोर्द्व्यन्त- रितं व्यवधानं॰ तच्चायुक्तमित्युक्तमे व । सचमुख्यक्रम : पाठक्रमाद्दु- र्बल : । मुख्यक्रमेऽपिप्रमाणान्तर- मापेक्षप्रधानक्रमप्रतिपत्तिसापेक्ष- तयाविलम्बितप्रतिपत्तिक : । पा- ठक्रमस्तुनिरपेक्षस्वाध्यायपाठक्रम मात्रसापेक्षतयानतथेतिबलवान् । प्रवृत्तिक्रमाद्बलवान् । प्रवृत्तिक्रमे बहूनामङ्गानांप्रधानविप्रकर्षा त् । मुख्यक्रमेतुसन्निकर्षात् ॥

मुख्यसर्ग : । पुं॰ स्थावरसृष्टौ ॥ मु-

स्यसर्गश्चतुर्थस्तमुख्या वैस्थावरा: ।
स्मृता: इ० वराहपुराणात् ।
मुख्यार्थ : । पुं० शब्दस्य अभिधावृत्त्यागम्यार्थे । यथा । श्रुतिमात्रेण यत्रास्यतादर्थ्यमवसीयते तं मुख्यमर्थं मन्यन्ते गौणं यत्नोपपादितम् ॥ प्रतिपाद्यार्थे ॥
मुगूह : । पुं० दात्यूहपक्षिणि ॥
मुग्ध : । पुं० भिषक्विशेषे ॥ यथा । सान्निध्ये विषयाणामसमर्थोऽविजितेन्द्रिय: । मुग्धस्तं तेनिन्धं भिषक् मुग्ध: मर्ज्यते । त्रि० रम्ये । सुन्दरे । मूढे । विवेकविकले । विपर्यस्ते । मुख्यार्थपरिशीलनविधुरे नवे ।
मुग्धा । स्त्री० नायिकाप्रभेदे । उदययौवनामुग्धालज्जाविदितमन्मथा । इ० लक्षणम्
मुचिर : । त्रि० दातरि । मुच्यते । मुच् । घषिमदिमुदीख्यादिभ्य: किरच् ॥ पुं० धर्मे ॥ वायौ । देवे ॥
मुचुकुन्द : । पुं० मान्धातृनृपते: पुत्रे ॥ पुष्पवृक्षविशेषे । क्षत्रवृक्षे । चित्रके । प्रतिविष्णुके । मेचकुन्दफल० इ० भा० । मुचुकुन्द: शिर: पीडापित्तास्रविषनाशन: ॥
मुचुटी । स्त्री० मुकुष्याम् । मुष्टौ । मुष्टी इ० भाषा ॥
मुसल : । पुं० मुष्कवृक्षे ॥

मुञ्ज : । पुं० तृणविशेषे । ब्राह्मण्ये । बाणे । स्पृक्तदर्भे । मूंज० इ० भा० ॥ मुञ्जद्वयन्तु मधुरं तुवरं शिशिरं तथा । दाहतृष्णाविसर्पास्रमूत्रवस्त्यक्षिरोगजित् । दोषत्रयहरं वृष्यं मेखलासूपयुज्यते ॥ मुञ्जद्वयम् । मुञ्जभद्रमुञ्जौ ॥
मुञ्जकेशी । पुं० विष्णौ ॥
मुञ्जरम् । न० शालूके ॥
मुञ्जातक : । पुं० मुञ्जे ॥ पुष्पशाकभेदे ॥
मुञ्जावट : । पुं० तीर्थविशेषे ॥ पञ्चमहापातकक्षिहरे । तीर्थान्तरे ॥
मुण्ड : । पुं० दैत्यविशेषे । राहुग्रहे ॥ मुण्डितमस्तकशिर: केशे ब्रह्मचारिविशेषे ॥ मुण्डितकेशश्मश्रुरहिते परिव्राजि ॥ नापिते । स्थाणुद्रौ पुं० न० मूर्द्धनि । न० वोले ॥ मुण्डायसे ॥ त्रि० मुण्डिते ॥ मुण्डते । मुण्डखण्डने । घञ् ॥
मुण्डक : । पुं० नापिते । न० मस्तके ॥ उपनिषद्विशेषे
मुण्डचणक : । पुं० कलाये ॥
मुण्डनम् । न० वपने । परिवापने । क्षौरे । केशच्छेदने । मुण्डनं चोपवासश्च सर्वतीर्थेष्वयं विधि: । वर्जयित्वा गयां गङ्गां विशालां विरजां तथा । मुडि० । ल्युट् ॥
मुण्डफल : । पुं० नारिकेलवृक्षे ॥

मुण्डाकाराणिफलानियस्यसः । मुण्डे फलानियस्यवा ॥

मुण्डमांसम् । न॰ मुण्डामिषे । तस्यपाकप्रकारो यथा । समयं विदहेत्म् स्वमग्निमास्थूलशैतिना । प्रक्षाल्यतप्तपानीयैर्लोमान्यपि च घर्षयेत् ॥ खण्डयित्वापचेत्तैलं घृतं वोपस्करान्वितम् ॥ मुण्डामिषं वातहरं स्निग्धं गुरुतरं स्मृतम् । पर्याय॰ हिंयमुण्डं तन्मांसे कगुणावहम् ॥

मुण्डशालिः । पुं॰ शालिप्रभेदे । मुण्डनबी । त्रि : शूके ।

मुण्डा । स्त्री॰ मुण्डीरिकायाम् । मुण्डितशिरस्कायांस्त्रियाम् ॥

मुण्डाख्या । स्त्री॰ महाश्रावणिकायां ॥

मुण्डायसम् । न॰ लौहे ॥

मुण्डितम् । न॰ लौहे ॥ त्रि॰ परिवापिते । मुण्डितमुण्डे ॥ मुण्डास्तस्य । मुण्डि॰ । क्तः ॥

मुण्डितिका । स्त्री॰ मुण्डीर्याम् । श्रद्रवणध्यायाम् ॥

मुण्डी । पुं॰ नापिते ॥ मुण्डं करोति । मुण्डमिश्रे तिणिच् । यद्वादित्वात् णिनिः ॥ मृगस्त्रीमेस्मृगविशेषे । योऽमृगः मृगस्त्रीनः स्यात्समुण्डीतिनिगद्यते ॥ मुण्डीतुश्रावणास्या सवर्णाश्रासापश्चोनिम : ॥

मुण्डितिका । स्त्री॰ श्रावण्याम् । मुण्डीर्याम् ॥

मुण्डी । स्त्री॰ मुण्डायाम् । गोरक्षमुण्डीतिख्यातौषधौ । मुण्डीतिकाकटुः तिक्तोर्वीर्यामधुरालघुः । मेध्यागण्डापचीकृच्छ्रकृमियोन्यर्त्तिपाण्डुनुत् । श्लीपदारुच्यपस्मारप्लीहमेदोगुदार्त्तिहृत् । महामुण्डीच मुण्डीवद्गुणैरुक्ता महर्षिभिः ॥

मुण्डीरिका । स्त्री॰ मुण्डायाम् ॥

मुत्॰द् । स्त्री॰ हर्षे ॥ मोदनम् । मुदहर्षे । सम्पदादित्वात्क्विप् ॥ हविनामौषधौ ।

मुदा । स्त्री॰ हर्षे । सुखे ।

मुदितः । पुं॰ सम्भ्यासिनि । त्रि॰ आनन्दिते । हर्षिते । विहारादिभिः सन्तुष्टे मुद॰ । क्तः : उदुपधादिति॰ वाकित् ॥ न॰ आलिङ्गनविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । नायिकयानायकस्यवामपार्श्वेउपविश्यवामपादं तस्योरुद्वयमध्येस्थापयित्वोर्भौ मिलित्वायदवस्थानमिति कामशास्त्रं ॥

मुदिता । स्त्री॰ हर्षे ॥ पुण्यक्रियेषु मुदिताभावयेत् । पुण्यवत्सुपुण्यानुमोदनेनहर्षं कुर्यात्॰नतुविद्वेषं म-नोपितम् ॥

मुदिरः । पुं॰ मेघे । वारिवाहे ॥ मीहदनमिम । मुद॰ । इषिमदिमुदी-

तिकिरच् ॥ कामुके ॥ भेके ॥

मुद्ग : । पुं॰ शमीधान्यभेदे । सूपप्रधाने । रसोत्तमे । भुक्तिप्रदे । हयानन्दे ॥ मुद्गोरूक्षोलघुर्ग्राहीकफपित्तहरोहिम : । स्वादुरल्पानिलोनेत्र्योज्वरघ्नोवनजस्तथा ॥ कृष्णमुद्गोमहामुद्गोहरित : पीतकस्तथा । श्वेतोरक्तश्चतेषान्तुपूर्वं : पूर्वोलघु : स्मृत : ॥ सुश्रुतेनपुन : प्रोक्तोहरित : प्रवरोगुणै : । चरकादिभिरप्युक्तएषएवगुणाधिक : ॥ मुद्गस्फलंमुद्ग : । बिल्वादिभ्योण् । तस्यफलपाकेतिलुपियुक्तवद्भाव : ॥ यद्वा । मोदयति । मुद॰ । मुदिग्रोर्गग्गाविति गक् ॥

मुद्गपर्णी । स्त्री॰ वनमुद्गे । काकमुद्गायाम् । सहायाम् । सूर्पपर्ण्याम् ॥ मुद्गपर्णीहिमारूक्षातिक्तास्वादुश्चक्षुष्याला । चक्षुष्याक्षतशोषघ्नीग्राहिणीज्वरदाहनुत् ॥ दोषत्रयहरीलघ्वीग्रहण्यर्शोतिसारहृत् ॥ मुद्ग : पर्णमस्या : । मुद्गशब्देनमुद्गपर्णसदृशंलक्ष्यते । पाककर्णेतिङीष् ॥

मुद्गभुक् । पुं॰ घोटके ॥

मुद्गभोजी । पुं॰ घोटके । अश्वे ॥

मुद्गमोदक : । पुं॰ मुक्तामोदके ॥

मुद्गर : । पुं॰ लोष्ठादिभेदने ॥ कर्मारवृक्षे ॥ मोगरा॰इ॰भा॰प्र॰पुष्पवृक्षविशेषे । गन्धसारे । सप्तपत्रे । अतिगन्धे । जनेष्टे । स्वनामाप्रसिद्धे॰अस्त्रविशेषे । द्रुघणे ॥ कोरके ॥ न॰मल्लिकाप्रभेदे ॥ गिरति । गृनिगरणे । अच् । मुदोगर : ॥

मुद्गरक : । पुं॰ कर्मारवृक्षे । कमरख इतिभाषा ॥

मुद्गल : । पुं॰ गोत्रकारकेमुनिविशेषे ॥ हर्यश्वराजपुत्रे ॥ म॰रोहिषतृणे ॥

मुद्गवटक : पुं॰ । मूंगवरा॰इतिलोकप्रसिद्धे ॥ मुद्गानांवटकास्तक्रे मज्जितालघवोहिमा : । संस्कारजप्रभावेणत्रिदोषशमनाहिता : ॥

मुद्गवटिका । स्त्री॰ मुंगौडी इ॰लोकप्रसिद्धवटिकायाम् ॥ मुद्गानांवटिकास्तद्वद्रचितासाधितास्तथा । पथ्यारुच्यास्ततोलघ्व्योमुद्गसूपगुणा : स्मृता : ॥ तद्वत्॰माषवटीवत् ॥

मुद्गार्द्रकवट : । पुं॰ वटकविशेषे । अदेवरा॰इ॰भा॰ ॥ आदावड़ा॰इ॰गौ॰भा॰ ॥ मुद्गपिष्ट्याविरचितान्वटकांस्तैलपाचितान् । इस्तेनचूर्णयेत्सम्यक्तस्मिन्नूर्णेविनिक्षिपेत् ॥ भृष्टंहिङ्ग्वार्द्रकंसूक्ष्मंमरिचंजीरकंतथा । निम्बूरसयवानीभ्यांयुक्त्यासर्वंविमिश्रयेत् ॥ मुद्गपिष्टींपचेत्सम्यक्स्थाल्यामास्तारकोपरि । तस्यास्तुगोलकान्कुर्यात्तन्मध्येपूरणंक्षिपेत् ॥ तैलेतानगोलकान्पक्त्वाक्वथितायांनिमज्जयेत् । गोल-

काः पार्थवाः प्रोक्तास्ते स्याद्रुकवटाश्रपि ॥ मुद्राद्रुकवटारुच्या लघवोवलकारकाः । दीपना स्तर्पणापथ्या स्त्रिषु दोषेषु पूजिताः ॥

मुद्रा । स्त्री० प्रत्ययकारिण्याम् । छाप० इ० भाषाप्रसिद्धायाम् ॥ मोदतेऽनया । मुद० । स्फायितञ्चीति रक् ॥ चिन्हे ॥ पञ्चविधलिप्यन्तर्गतलिपिविशेषे छापाअक्षरइति भा० प्र० ॥ यथोक्तं वाराहीतन्त्रे मुद्रालिपिः शिल्पलिपिर्लिपिर्लेखनिसम्भवा । गुण्डिकाघुणसम्भूतालिपयः पञ्चधास्मृताः एताभिर्लिपिभिर्व्याप्ताधरित्रीशुभदाहरेति ॥ मुण्डमालातन्त्रे पियथा । लेखन्यालिखितंविप्रैर्मुद्राभिरङ्कितस्वयत् । शिल्यादिनिर्मितंचपाठ्यंधार्यञ्चसर्वदा ॥ ६० ॥ लोकप्रसिद्धा० स्वर्णरौप्यमुद्रकयोः ॥ पुराणाद्युक्ता० शरीरेधारणीयेभगवत्तआयुधादिचिह्न ॥ कृष्णायुधाङ्कितंदेहंगोपीचन्दनमृत्तया प्रयागादिषुतीर्थेषुसगत्त्वाकिंकरिष्यति यद्दायस्यप्रपश्य तदेहंशङ्खादिचिह्नितं । तद्दातदाजगत्सर्वंमौतुष्टोहर्तिपातकम् ॥ भवतियस्यदेहेतुमद्वोरावंदिनेदिने । शङ्खचक्रगदापद्मं लिखितसोऽच्युतः स यम् ॥ नारायणायुधैर्युक्तं कृत्वात्मानं कलीयुगे । कुरुतेपुण्यकर्माणिमेरुतुल्यानितस्यवै शङ्खादिनाङ्कितोभूत्वाश्राद्धंयः कुरुतेद्विजः । विधिहीनन्तुसम्पूर्णं पितॄणाञ्चगयासमम् यथाग्निर्दहतेकक्षंवायुनाप्रेरितोभृशम् । तथादग्धानिपापानि दृष्ट्वाकृष्णायुधानिवै ॥ देवताप्रीतिजनकाङ्गुलिरचनायाम् ॥ मोदनात्सर्व्वदेवानांद्रावणात्पापसन्ततः । तस्मात्मुद्रेतिसाख्याता सर्वकामार्थसाधनी ॥

मुद्राङ्कितः । त्रि० मुद्रिते । मुद्रया चिह्निते । मोहरकियो० इ० भा० प्र० ॥

मुद्रालिपिः । स्त्री० पञ्चधालिप्यन्तर्गतलिपिविशेषे । छापेकाअक्षर० इतिभाषा

मुद्रिका । स्त्री० स्वर्णरूप्यादिनिर्म्मितमुद्रायाम् ॥

मुद्रितः । त्रि० अप्रफुल्ले सङ्कुचिते । निद्राणे । मीलिते । मुदा० इ० भा० ॥ मुद्राङ्किते

मुधा । अ० व्यर्थे ॥ मुह्यति मुह वै चित्ये । काप्रत्ययः । पृषोदरादित्वात्हस्यधः

मुनिः । पुं वशिष्ठादौ ॥ वाचंयमे । मौनिनि ॥ ज्ञानातिशयवति ॥ मननशीले । विवेकिनि । सनन्या

सिमि । परमार्थतत्त्वस्यमननमाम्न निरितिशास्त्रकृतांव्युत्पत्तिर्नेतत्ता । जन : शास्त्रविदपितत्त्वज्ञानाभावात् । सदामननशीलोयोजीवन्मुक्तामुनि : सहि । स्थितप्रज्ञादिभि : शब्दैर्मोक्षशास्त्रेषुवर्ण्यते ॥ दु : खेष्वनुद्विग्नमना : सुखेषुविगतस्पृह : । वीतरागभयक्रोध : स्थितधीर्मुनिरुच्यते ॥ मौनान्नमुनिर्भवतिनारण्यवसनान्मुनि : । स्वलक्षणन्तुयोवेदसमुनि : श्रेष्ठउच्यते ॥ अगस्त्ये ॥ बुधे ॥ मन्यते । मन ज्ञाने । मनेरुच्च तीन्० उपधाया उत्वञ्च । किदित्यनुवृत्तेर्नान्नगुण : ॥ वङ्कसेने । अगस्त्यद्रुमे ॥ अर्हति । पियाले । किंशुके ॥ दमनकवृक्षे ॥ सप्ताह्वे

मुनिखर्जूरिका : स्त्री० खर्जूरीप्रभेदे ॥

मुनिच्छद : । पुं० सप्तच्छदवृक्षे ॥

मुनितरु : । पुं वकवृक्षे

मुनिद्रुम : । पुं० वकपुष्पे । वङ्कसेने । अगस्तिया० हि० भा० प्र० वृक्षे ॥ श्योनाकवृक्षे ॥ मुनिसंज्ञकोद्रुम : । शाकपार्थिवादि : ॥

मुनिनिर्म्मित : । पुं० डिण्डिशे । डिंडसो० टिंडा० इ० प्र० फलशाके ॥ मुनिनानिर्मित : ॥

मुनिपिप्पलम् । न० ताम्रे ॥

मुनिपुत्र : । पुं० दमनकद्रुमे । ऋषिसुते ॥

मुनिपुत्रक : । पुं० भद्रनामनि । खञ्जने

मुनिपुष्प : । पुं० अगस्तिद्रुमे ॥ न० अगस्त्यपुष्पे

मुनिपूग : । पुं० रामपूगे । कामीगे ॥

मुनिभेषजम् । न० आगस्त्यहरीतक्याम् । अगस्तिपथ्यायाम् ॥ लङ्घने ॥

मुनिव्रत : । त्रि० उपशान्ते ॥ मुनीनांव्रतमस्य ॥

मुनिसुव्रत : । पुं० सुव्रताख्ये बुद्धभेदे ॥

मुनिस्थानम् । न० आश्रमे ॥

मुनीन्द्र : । पुं० श्रीघने । बुद्धे । जिने ॥ मुनिष्विन्द्र : श्रेष्ठ : ॥

मुन्यन्नम् । न० नीवारादौ ॥ मुनेर्वानप्रस्थस्य अन्नम् ॥

मुमुक्षु : । पुं० यतौ । संसारग्रन्थिभेदनेकृतप्रयत्ने ॥ साधनचतुष्टयसम्पन्ने ॥ यथा । काव्यनाटकतर्कादीनभ्यस्यतिनिरन्तरम् । विजिगीषुर्यथातद्वन्मुमुक्षु : स्वंविचारयेदिति ॥

मुमुक्षुता । स्त्री० मोक्षेच्छायाम् ॥ संसारबन्धनिर्मुक्ति : कथंस्यान्मेकधाविधे । इतियासुदृढाबुद्धिर्व

कव्यासामुमुक्षुता ॥ मुमुक्षोर्भावः तल् ॥

मुमुक्षुत्वम् । न॰ मुमुक्षुतायाम् ॥ वैराग्यस्य मुमुक्षुत्वं तीव्रं यस्यतु विद्यते । तस्मिन्नेवार्थवन्तः स्युः फलवन्तः शमादयः ॥ मोक्षेच्छा मोक्षविषयेच्छा॰ तद्वत्त्वम् मुमुक्षुत्वं । भावे त्व: ॥

मुमुचान: । पुं॰ मेघे ।

मुमुषिषु: । त्रि॰ चौरे ।

मुमूर्षु: । त्रि॰ आसन्नमृत्यौ । मर्तुमिच्छौ । सन्नन्तान्मृङ: समाशंसभिक्षउ: ॥

मुर: पुं॰ दैत्यविशेषे । मुरति । मुरसंवेष्टने । इगुपधत्वात्क: ॥ न॰ वेष्टने ॥

मुरज: । पुं॰ मृदङ्गे ॥ मुरणम् । मुर॰ । तुदादि: । घञर्थेकविधानमितिक: । मुरंवेष्टनंजातमस्य ॥

मुरजफल: । पुं॰ पनसवृक्षे । मुरजसदृशानिफलानियस्यस: ॥

मुरजबन्ध: । पुं॰ चित्रकाव्यविशेषे ॥

मुरण्ड: । पुं॰ लम्पाकदेशे । तद्देशस्थे तुमुरण्डा: ॥

मुरन्दला । स्त्री॰ मुरलानद्याम् ॥

मुरमर्द्दन: । पुं॰ विष्णौ ॥

मुररिपु: । पं॰ विष्णौ । मुरस्यरिपु: ॥

मुरला । स्त्री॰ मुरन्दलायांसरिति । मुरली । स्त्री॰ वंशीवाद्ये । वंशिकायाम् ॥ इतिशब्दरत्नावली ॥

मुरलीधर: । पुं॰ श्रीकृष्णे ॥

मुरद्रा । पुं॰ केशवे । विष्णौ ॥

मुरा । स्त्री॰ स्वनामख्यातप्रसिद्ध गन्धद्रव्ये । तालपर्ण्याम् । गन्धकुट्याम् । मुरातिक्ताहिमास्वाद्वीलघ्वीपित्तानिलापहा । ज्वरासृग्भूतरक्षोघ्नीकुष्ठकासविनाशिनी ॥ मुरति । मुर॰ । इगुपधत्वात्क: टाप् ॥

मुरारि: । पुं॰ श्रीकृष्णे ॥ मुरस्यअरि: । मुर: क्लेशवस्तापिकमंभोगेवकर्मिणाम् । दैत्यभेदेप्यरिस्तेषांमरारिस्तेनकीर्त्तित: ॥

मुरु: । पुं॰ लौहविशेषे ॥

मुर्भिणी । स्त्री॰ अङ्गारधान्याम् ॥

मुर्म्मुर: । पुं॰ तुषवह्नौ ॥ मन्मथे ॥ रविवाजिनि ।

मुलतान: । पुं॰ देशविशेषे ॥ करतोयांसमारभ्यहिङ्गुलाजान्तकंशिवे । मुलतानदेशोदेवेशिमहार्म्लेच्छपरायण: ॥

मुशटी । स्त्री॰ सितकङ्गुन्याम् ॥

मुशल: । पुं॰ न॰ मुसले । मुष्यत्यनेनवा । मुसखण्डने । उज्ज्वलदत्तादयोमुंतालव्यमध्यमाहुस्तेतोषवादित्वात्कल: ॥

मुशलिका । स्त्री॰ पत्राम् । इतिहलायुध: ॥

मुशली । स्त्री० पल्ल्याम् ॥ तालमूल्याम् ॥ इ० राजनिर्घण्ट : ॥

मुषल : । पुं० न० मुसले ॥ मुषलमेमश । मुषखण्डने० इतिधातोर्मत्यान्तं षमूर्द्धन्यान्तं षुषबोपदेवाचेयादिभि : पठितन्त्वात्कल : ॥

मुषा । स्त्री० मूषायाम् ॥ मुष्णाति । मुषस्तेये । भिदाद्यङ् । टाप् ॥

मुषित : । त्रि० वञ्चिते ॥ हृते ॥ खण्डिते । मुष्यतेस्म । मुषस्तेये । क्त : । नमुषितांस्त्रियंप्रेषेत । व्यमुषितेवमुषिताचौरेहृंतवस्त्रे व० नग्ने स्वयं इतिव्याख्येयम् ।

मुष्क : । पुं० अण्डकोषे । वृषणे ॥ मुष्णातिरेत : । मुष० । सृवृभूशुषिमुषिभ्य : कक् ॥ सङ्घाते । मोचकवृक्षे । मुष्कके ॥ मुष्कत्रयस्तुद्विविध : श्वेतकृष्णप्रभेदत : ॥ तस्करे ॥ मांसले ॥

मुष्कक : । पुं० घण्टापाटलौ । गोलीठे । मुष्के । भाटले । मोचे ॥ मुष्कक : कटुकस्तिक्तोग्राह्युष्ण : कफवातहृत् । विषमेदोगुल्मकण्डूवस्तिरुक्शुक्रमिशुक्रनुत् ॥ मुष्णाति रोगम् । मुषे : ककन्तात्० स्वार्थे कन् ॥

मुष्कर : । पुं० समुष्के ॥ प्रलम्बाण्डे ॥ मुष्कोण्ड : । मोस्यास्ति । ऊष सुषीतिर : ॥

मुष्कशून्य : । पुं० वृषणरहिते । अनुपस्थे । स्त्रीस्वभावे । महल्लिके । राज्ञोन्त : पुररक्षके । खोजा० भाषा ॥

मुष्ट : । त्रि० चोरिते ॥ मुषित : ॥

मुष्टि : । पुं० स्त्री० पलपरिमाणे । चारतोला इतिभाषा ॥ बद्धपाणौ । मुठी० इ० भा० । अङ्गुलिसन्निवेशोमुष्टि : ॥ यथा । धासमुष्टिं परगवेसान्नंदद्यात्सय : सदा । अकृत्वास्वयमाहारं स्वर्गंलोकंसगच्छतीतिश्रीमहाभारतम् ॥ त्सरौ । मूठ० इतिभाषा ॥ धान्यमानभेदे । कुञ्च्यष्टभागे । छटांक० इ० भा० ॥ मोषणे । सङ्कोपने । मुष्यतेनया । मुष० । क्तियांक्तिन् ॥ यद्वा । मुष्णाति । क्तिच् ॥ प्रकारविशेषे । मुक्की इतिभाषा ॥ पथिक्षुधार्तस्य तिलादीनांमुष्टिग्रहणे चौर्याभावो यथा । तिलमुद्गयवादीनांमुष्टिर्ग्राह्यापथिस्थितै : । क्षुधार्तैर्नान्यथा विप्रविधिविद्भिरितिस्थिति : ॥

मुष्टिक : । पुं० कंसासुरस्यमल्लविशेषे ॥ स्वर्णकारे ॥

मुष्टिकान्तक : । पुं० बलदेवे ॥ मुष्टिकस्यअन्तक : ॥

मुष्टिद्यूतम् । न० जुआके । द्यूतप्रभेदे ॥

मुष्टिन्धय : । पुं० बालके ॥ मुष्टिंध

यति । घेट् पाने । नाडीमुष्ट्यो श्चेति० खश् । मुम् ॥

मुष्टिबन्ध : । पुं० सङ्ग्रहे । मुष्टिबन्धनक्रियायाम् ॥ षष्ठीतत्पुरुषम् मुष्टिबन्ध : ॥ मुष्टेर्बन्ध : ॥ मुष्टिनाबन्धोदृढग्रहणं वा ॥

मुसल : । पुं० न० अयोग्रे । कण्डनीयदण्डे । मूसर० मूसल० इ० भा० ॥ मुस्यत्यनेनवा । मुसखण्डने । वृषादिभ्यश्चेतिकल : ॥

मुसली । पुं० हलिनि । बलदेवे ॥ मुसलमस्त्यस्य । अतइनिठनाविति : ॥ यथोक्तं विष्णुपुराणे जरासन्धयुद्धोद्योगे । हलञ्चबलभद्रस्यगगनादागतं ज्वलत् । मनसोभिमतं विप्रसौनन्दं मुसलं तथेति ॥

मुसली । स्त्री० तालमूल्याम् ॥ तालमूलीतुविद्वद्भिर्मुसलीतिनिगद्यते ॥ मुसलीचद्विधाप्रोक्ताश्वेताचापरसंज्ञका । श्वेतातालप्यगुणोपेता अपराचरसायनी ॥ मुसलीमधुरावृष्यावीर्योष्णावृंहणीगुरु: । तिक्तारसायनीहन्तिगुदजान्यनिलं तथा ॥ आखुपर्ण्याम् ॥ गृहगोधिकायाम् ॥ मुष्णाति० मुसतिसंग्रयं वा । मुस० । वृषादिभ्यश्चित्कल : । जातेरितिगौरादित्वाद्वाङीष् ॥

मुसलीय : । त्रि० मुसल्ये ॥ मुसलायहित : । विभाषाहविरपूपादिभ्यइतिपक्षे छ : ॥

मुसल्य : । त्रि० मुसलेनवध्ये ॥ दण्डादिभ्योयत् ॥ मुसलीये । मुसलायहित : । अपूपादित्वात्पक्षे यत् ॥

मुस्त : । पुं० न० मुस्तके । मोथा० इ० भा० ॥

मुस्तक : । पुं० न० मुस्ते । कुरुविन्दे । मेघनामनि । मुस्तायाम् । मोथा० इ० भा० ॥ मुस्तं कटुहिमं ग्राहितिक्तं दीपनपाचनम् । कषायं कफपित्तास्त्रतृड्ज्वरारुचिजन्तुहृत् ॥ अनूपदेशेयज्जातं मुस्तकंतत्प्रशस्यते । तत्रापिमुनिभि : प्रोक्तं वरं नागरमुस्तकम् ॥ मुस्तसङ्घाते । चु० । ण्वुल् ॥

मुस्ता । स्त्री० मुस्तके । मोथाख्यतृणे ॥ मुस्तयति । मुस्त० अच् । टाप् ॥

मुस्ताद : । पुं० शूकरे ॥ मुस्तामत्ति । अद० । कर्मण्यण् ॥

मुस्ताभम् । न० मुस्तकविशेषे । कुटन्नटे । नागरमोथा० इ० भा० ॥

मस्तु : । पुं० मुष्टौ ॥

मुस्तम् । न० अश्रुणि ॥ मुस्यति । मुस० । मुसेरक्वाहुलकात् ॥ मुस्रे ॥

मुहिर : । पुं० कामे ॥ मूर्खे ॥ मुह्यति । मुहवैचित्त्ये । इषिमदि

मुहीत्यादिनाकिरच् ॥

मुहुर्भाषा । स्त्री॰ पुनः पुनः कथने । अनुलापे ॥ मुहुर्भाषणम् । भाष॰ अञ् ॥

मुहुः । अ॰ पौनःपुन्ये । मोहनम् । मुह॰ । मुहेः किच्चेत्युसिः ॥ पुनरर्थे ॥

मुहूर्त्तः । पुं॰ न॰ द्वादशक्षणात्मके काले ॥ त्रिंशत्कालात्मकेकाले ॥ दण्डद्वयात्मकेकाले ॥ मुहूर्त्तं घटिकाद्वयमित्युक्तः ॥ अक्षिपक्ष्मपरिक्षेपोनिमेषः परिकीर्त्तितः । द्वौ निमेषौत्रुटिर्नामद्वेत्रुटीतुलवः स्मृतः ॥ द्वौलवौक्षणइत्युक्तः काष्ठाप्रोक्तादशक्षणाः । त्रिंशत्काष्ठाकलाप्रोक्ताकलास्त्रिंशन्मुहूर्त्तकः ॥ पुराणोक्तलक्षणन्तु । रौद्रः श्वेतस्तथामैत्रस्ततः सारभटः स्मृतः ॥ सावित्रोवैश्वदेवश्चगान्धर्वः कुतपस्तथा । रौहिणस्तिलकश्चैवविजयोनिरृतिस्तथा ॥ संवरोवरुणश्चैवभगः पञ्चदशस्मृतः ॥ इति दिनपञ्चदशभागैकभागे ॥ यथा । प्रातःकालोमुहूर्तांस्त्रीन्सङ्गवस्तावदेवतु । मध्याह्नस्त्रिमुहूर्त्तः स्यादपराह्णस्ततः परम् ॥ सायाह्नस्त्रिमुहूर्त्तः स्याच्छ्राद्धं तत्रनकारयेत् । राक्षसीनामसावेलागर्हिता सर्वकर्मसु ॥ हूर्च्छति । हूर्च्छाकौटिल्ये । अस्माल्लिङ्घोह्र्मौहूर्त्तिकइतिनिर्द्देशान्मुहूर्त्तशब्दोनिष्पन्नः ॥ अल्पकाले ॥ दिनस्य त्रिंशद्भागे । लक्षणयातदुपलक्षिते काले ॥

मुहिरः । त्रि॰ मूर्खे ॥ मुह्यति । मुह॰ । मूलेरादयश्चेतिसाधुः ॥

मुह्यमानः । त्रि॰ अनेकानर्थप्रकारैरविवेकतयाविक्षिप्तचित्ततयाचित्तामापद्यमाने ॥

मूः । स्त्री॰ बन्धने ॥

मूकः । पुं॰ जलेशये । मत्स्ये ॥ दैत्ये ॥ त्रि॰ अवाचि । वर्णानुच्चारके ॥ दीने ॥ मूमितिकायति । कै॰ । आतोनुपेतिकः ॥

मूढः । त्रि॰ तन्द्रिते ॥ बाले । जडे ॥ मूर्खे । यथाजाते ॥ स्वाज्ञानकार्यविपर्ययसमोहव्याप्ते ॥ इदमर्थसाधनमिदमनर्थसाधनमितिविवेकशून्ये । अविचारके । अविवेकिनि । अनात्मविदि ॥ तन्द्रादिग्रस्तचित्ते । तमसाच्छन्ने । मोहयुक्ते ॥ चित्तस्यद्वितीयायांभूमौ ॥ मुह्यतिस्म । मुह॰ । गत्यर्थेतिक्तः ॥ आकाशादिषुस्थूलेषुकेचित्तमः प्रधानतयामूढाः मोहप्रकाशकाः विषमाः गुरवः केचिद्विशेषास्ते मूढाः कथ्यन्ते ॥

मूढग्राहः । पुं॰ अविवेकातिशय

क्रतेदुराग्रहे ॥ ग्राहोग्रहणम् । मूढानांग्राहः ॥

मूढता । स्त्री० अकार्यपरिज्ञानत्वे ॥ अविवेकतायाम् ॥ यथा । यानं चितौयानगतस्यदेशोदेशेपिचान्यः पुरुषोनिविष्टः । ममत्वमुर्व्यां नतथा यथाऽस्मिन्देशेऽतिमात्रं वतमूढतेति ॥

मूढदृक् । त्रि० देहमानिनि । देहमात्मत्वेनाभिमन्यमाने ॥

मूढयोनिः । पुं० पश्वादौ ॥

मूढा । स्त्री० तामस्यांमनसोवृत्तौ ॥

मूतः । त्रि० बद्धे ॥ मूयतेस्म । मूङ् बन्धने । क्तः ॥ आलानपाशे ॥

मूत्रम् । न० प्रस्रावे । मूत्० पिसाब० इ० भा० ॥ मूत्र्यते । मूत्रप्रस्रवणे । घञ् ॥ मूत्रमिव्याहुरुदकंवस्तेस्रानिलनिर्गतम् ॥ यद्वा । मुच्यते यत् । मुच ल्ट्० । सिविमुच्योष्टेरूचेतिष्ट्रन् ॥ अथास्यगुणाः । गोमूत्रं कटुतीक्ष्णोष्णं क्षारं तिक्तं कषायकम् । लघ्वग्निदीपनं मेध्यं पित्तकृत्कफवातहृत् ॥ शूलगुल्मोदरानाहकण्डूक्षिमुखरोगजित् । किलासगदवातामवस्तिरुक्कुष्ठनाशनम् ॥ कासश्वासापहं शोथकामलापाण्डुरोगहृत् । कण्डूकिलासगदशूलमुखाक्षिरोगान्गुल्मातिसारमरुदामयमूत्ररोधान् । कासं सकुष्ठजठरकृमि पाण्डुरोगान् गोमूत्रमेकमपिपीत मपाकरोति ॥ सर्वेष्वपिचमूत्रेषु गोमूत्रं गुणतोधिकम् । अतोविशेषात्कथनेमूत्रं गोमूत्रमुच्यते ॥ प्लीहोदरश्वासकासशोथवर्चोग्रहापहम् । शूलगुल्मरुजानाहकामलापाण्डुरोगनुत् ॥ कषायं तिक्ततीक्ष्णञ्चपूरणात्कर्णशूलहृत् ॥ नरमूत्रं गरं हन्तिसेवितं तद्रसायनम् । रक्तपामाहरं तीक्ष्णं सक्षारलवणं स्मृतम् ॥ गोजाविमहिषीणान्तुस्त्रीणां मूत्रं प्रशस्यते । खरोष्ट्रेभनराश्वानां पुंसांमूत्रं हितं मतम् ॥ अथमूत्रपरीक्षा । वातेनपाण्डुरं मूत्रं रक्तं नीलञ्चपित्ततः । रक्तमेवभवेद्रक्तात् धवलंकफनिलंकफादिति ॥

मूत्रकृच्छ्रम् । न० प्रस्रावघटितरोगविशेषे । मूत्ररोधे । अश्मर्याम् । कृच्छ्रे ॥ मूत्रे कृच्छ्रमत्र ॥ अथास्य चिकित्सा । त्रिकण्टकारग्वधदर्भकाशयवासधात्रीगिरिभेदपथ्याः । निघ्नन्तिपीतामधुनाश्मरीञ्चसमीपस्थयोरपिमूत्रकृच्छ्रम् ॥ त्रिकण्टकादिक्वाथः ॥ १ ॥ एलाश्मभेदकशिलाजतुगोक्षुराणांमैर्वारुबीजलवणोत्तमकुङ्कुमानाम् । चूर्णानितण्डुलजलेलुलितानिपीत्वाप्रत्यक्षमृत्युरपिजीवतिमूत्रकृच्छ्री ॥ एलादिचूर्णम् ॥ २ ॥ अयोरजः

सूक्ष्मपिष्टं मधुनासह्योजितम् ।। मूत्रकृच्छ्रं निहन्त्याशुसंलीढं दिवसत्रयम् ॥ ३ ॥ गुडेनमिश्रितंक्षीरं कटूष्णं कामतः पिबेत् । मूत्रकृच्छ्रेषु सर्वेषु शर्करायाश्चनिःसृतः ॥ ४ ॥ धात्रीरसंचेक्षुरसंपिबेद्वाकृच्छ्रे सरक्तं मधुनाविमिश्रम् । शल्याभिघातोत्थितमूत्रकृच्छ्रेकार्याक्रियामारुतकृच्छ्रतुल्या ॥ ५ ॥ क्वाथोगोक्षुरबीजस्ययवक्षारसमन्वितः । पीतः प्रशमयत्येवकृच्छ्रंविड्धारणोत्थितम् ॥ ६ ॥ त्रिफलायाः सुपिष्टायाः कल्कंकोलसमन्वितम् । वारिणालवणीकृत्यपिबेन्मूत्ररुजापहम् । कोलंबदरम् ॥ ७ ॥ गुडमामलकं-वृष्यंश्रमघ्नंतर्पणंप्रियम् । पित्तासृग्दाहशूलघ्नंमूत्रकृच्छ्रहरंपरम् ॥ ८ ॥ सपादश्चाणतुलितोयवक्षारः सितायुतः । भक्षितोनाशयत्येवमूत्रकृच्छ्रंनसंशयः ॥ ९ ॥ द्राक्षासितोपलाकल्कः पीतः कर्षमितोनरैः ॥ मस्तुनापलमात्रेणमूत्रकृच्छ्रंव्यपोहति ॥ १० ॥ समूलगोक्षुरक्वाथः सितामाक्षिकसंयुतः । नाशयेन्मूत्रकृच्छ्राणितथैवोष्णसमीरणम् ॥ उष्णसमीरणंउष्णवातंमूत्राघातविशेषम् ॥ इतिभावप्रकाशः ॥

मूत्रदोषः । पुं० प्रमेहे ॥

मूत्रनिरोधः । पुं० मूत्रप्रतिबन्धकरोगविशेषे ॥ यथा । पिष्टंवैमालतीमूलंग्रीष्मकालेसमाहृतम् ।साधितं छागदुग्धेनपीतंशर्करयान्वितम् ॥ हरेन्मूत्रनिरोधञ्चहरेद्वैपाण्डुशर्करां ॥

मूत्रपतन । पुं० गन्धमार्जारे ॥

मूत्रपुटम् । न० नाभेरधोभागे । मूत्राशये ॥

मूत्रफला । स्त्री० कर्कट्याम् ॥ त्रपुष्याम् ॥

मूत्रलम् । न० त्रपुषे ॥ त्रि० मूत्रवर्द्धके ॥

मूत्रला । स्त्री० कर्कट्याम् ॥ वालुक्याम् ॥

मूत्राघातः पुं० प्रस्रावरोधकरोगविशेषे ॥ प्रायोमूत्रविघाताद्यैर्वातकुण्डलिकादयः । जायन्ते कुपितैर्दोषैर्मूत्राघातास्त्रयोदश ॥ मूत्रविघाताद्यैरित्याद्यशब्देनपुरीषशुक्रादिवेगविघातादीनांरूक्षाशनादीनाञ्चग्रहणम् । मूत्रविघाताद्यैः कुपितैर्दोषैरित्यन्वयः ॥ ननुमूत्रकृच्छ्रमूत्रघातयोः कोभेदः ॥ उच्यते । मूत्रकृच्छ्रे कृच्छ्रमधिकंविबन्धोऽल्पः । मूत्राघातेतुविबन्धोवलवान् कृच्छ्रमल्पमित्यनयोर्भेदः ॥ अस्यचिकित्सायथा । नलकुशकाशेक्षुवलाक्वाथंप्रातः सुशीतलंससितम् । पिबतीनश्यतिनियतंमूत्रग्रहस्त्वाच-कवि : ॥ काविः शुक्रः । कर्पूरर-

जसायुक्तावस्त्रवर्ति : शनैः शनैः ।
मेढ्रमार्गान्तरेन्यस्तामूत्राघातंव्यपो
हति ।। धान्यगोक्षुरकः क्वाथः क
ल्कसिद्धं हितंघृतम् । मूत्राघाते-
मूत्रकृच्छ्रे शुक्रदोषेचदारुणे ।। धान्य
गोक्षुरकं घृतम् ॥ मूत्रकृच्छ्रे श्मरी
रोगेभेषजं यत्प्रकीर्त्तितम् । मूत्राघा
तेषु सर्वेषु तत्कुर्य्याद्देशकालवित् ॥

मूत्रातिसारः । पुं० प्रस्रावातिसरण
रोगे ॥ तस्यौषधंयथा । बलामूल-
त्वचश्चूर्णंपीतंसक्षीरशर्करम् । मू
त्रातिसारं हरतिदृष्टमेतन्नसंशयइ-
ति ॥

मूत्रातीतः । पुं० मूत्ररोगविशेषे ॥
यथाहुः । चिरंधारयतोमूत्रंत्वरया
नप्रवर्त्तते । मेहमानस्यमन्दंवामू-
त्रातीतः सउच्यते ॥ इति ॥

मूत्राशयः । पुं० वस्तौ । मूत्र-
पुटे ॥

मूत्राशयपुटः । पुं० वस्त्याम् । मू-
त्रपुटे ॥

मूत्रितः । त्रि० कृतमूत्रोत्सर्गे । मी
ढे ॥ मूत्र्यतेस्म । मूत्र० । क्तः ॥

मूर्खः । पुं० पुरोषमे । माषे ॥ गाय
त्रीरहिते । सार्थगायत्रीरहिते ॥
त्रि० मन्दे । वैधेये । बालिशे ॥
शास्त्रज्ञानशून्ये ॥ शून्यवादिनि ॥
देहात्मवादिनि । अधीत्यवेदशास्त्रा
णिसंसारेरागिणश्चये । तेभ्यः प
रोनमूर्खोस्तिसधर्मः श्वानशूकरैः
॥ समद्वृतिशेषः । मानुष्यंदुर्लभं
प्राप्यवेदशास्त्राण्यधीत्यच । बध्यते
यदिसंसारेकोविविच्येत मानवः ॥
मुह्यति । मुह० । मुहेः खोमूर्च ॥
मूर्खोविषयप्रवासीसतिनिजविभवे
सज्जयोनास्तिगेहेनानाधान्यौषधी
नांसतिपितरिगृहेनार्जितायेनविद्या
। भार्य्यांत्यक्त्वासुरूपांरतिमिहकु
रुतेभर्त्तृमत्यांचदास्यांवाय्यांवैरा
भिलाषीकुमतिजनरुचिर्दक्तिराज
नृत्यगोयम् ॥ वाग्याम्० गीर्वाण
भाषायाम् । उत्कृष्टपुरुषार्थलाभे
सम्भवत्यधमंकामयमानोमूर्खः
॥ मूर्खसहस्रसंयोगोविषादपिसु
दुर्जरः । विज्ञेनसहसंयोगः सुधा
रससमः स्मृतः ॥ अत्रमूर्खनि
न्दादेवीभागवतेद्रष्टव्या ।

मूर्खता । स्त्री० मूर्खत्वे ॥ मूर्खस्य
भावः । तस्यभावस्त्वतलाविति त
ल् ॥

मूर्खत्वम् । न० मूर्खतायाम् । अ
सत्वे । मूरखपन्० इ० भा० ॥
मूर्खत्वंसुलभंभजस्वकुमते मूर्खस्य
चाष्टौगुणानिश्चिन्तोबहुभोजकोति
मुखरोरात्रिंदिवास्वप्नभाक् । कार्य्या
कार्य्यविचारणाद्विरहितोमानापमा
नेसमोद्दत्त्वासर्वजनस्यमूर्ध्निचर
णौमूर्खश्चिरंजीवतु ॥

मूर्छनम्। न॰ मूर्छायाम्॥ मूर्छापित्ततमः प्रायः॥

मूर्छना। स्त्री॰ गीताङ्गविशेषे। ग्रामस्यसप्तमभागे॥ चतुर्दशविधा याम्। षड्जादिस्वरसंपूर्णतायाम्। तदुक्तं शाण्डिल्येन। यत्रैव स्युः स्वराः पूर्णामूर्छनासेत्युदाहृतेति॥ अन्यवमूर्छनालक्षणं यथा। क्रमात्स्वराणांसप्तानामारोहश्चावरोहणम्। सामूर्छेत्युच्यते ग्रामस्थाएताः सप्तसप्त च। ग्रामत्रयेपिप्रत्येकंसप्तसप्ततुमूर्छना॰इत्येकविंशतिमूर्छनाभवंति।

मूर्छा। स्त्री॰ कश्मले। मोहे॥ संज्ञावहासुनाडीषु पिहितास्वनिलादिभिः। तमोभ्युपैतिसहसासुखदुःखव्यपोहकृत्॥ सुखदुःखव्यपोहाच्चनरः पततिकाष्ठवत्। मोहोमूर्छेतितांप्राहुः षड्विधासाप्रकीर्त्तिता॥ मूर्छनम्। मूर्छामोहसमुच्छ्राययोः। गुरोः श्चहलइत्यः। उपधायाश्चेतिदीर्घः। टाप्॥ इन्द्रियैः सहमनसउपरमोमूर्छेतिव्याख्यातारः॥

मूर्छायः। पुं॰ मूर्छायाम्॥

मूर्छालः। त्रि॰ मोहयुक्ते। मूर्छिते। मूर्छास्यास्ति। सिध्मादिषु॰ क्षुद्रजन्तूपतापयोश्चेतिपठितात्वाच्च। प्राणिस्थादातइतिनभवति॰ प्राण्यङ्गादेवेतिव्याख्यानात्॥

मूर्छितः। त्रि॰ मूर्ते। मूर्च्छायुक्ते। मूर्छाले। विचेतने॥ सोच्छ्राये॥ मूढे॥ वृद्धे॥ मूर्छितस्म। मूर्छा॰। गत्यर्थेतिक्तः॥ मूर्छासञ्जाताऽस्य वा। तारकादित्वादितच्॥

मूर्त्तः। त्रि॰ मूर्छाले। मूर्छिते॥ कठिने॥ मूर्त्तिमति॥ सन्निवेशेनैवहश्यायस्यतन्मूर्त्तमुच्यते। चित्यम्बुग्निवयंमूर्त्तममूर्त्त्वितरद्वयम्॥ मूर्छतिस्म। मूर्छा॰। अकर्मकत्वात्क्तः। राल्लोपः। नध्याख्येतिनत्वंन॥ न्यायमते॰ पृथिवी॰ जलं॰ तेजः॰ वायुः मनश्च। एषांगुणाः रूपं॰ रसः॰ गन्धः स्पर्शः॰ परत्वम्॰ अपरत्वम्॰ गुरुत्वम् स्नेहः॰ वेगश्च मूर्त्तामूर्त्तसाधारणगुणाः। सङ्ख्या॰ परिमितिः॰ पृथक्त्वम्॰ संयोगः॰ विभागश्च इतिभाषापरिच्छेदः॰॥

मूर्त्तवित्। त्रि॰ आगमिके॥ त्रिशूलधारीमहेश्वरः शङ्खचक्रादिधारीविष्णुर्वापरमार्थोभवतीत्यागमिकाः कल्पयन्ति। तत्त्वतेषांकल्पनम्॰ भ्रान्तिमात्रम्। अस्मदादिशरीरवत्तस्यापिशरीरस्यपाञ्चभौ

तिकत्वात्लीलाविग्रहकल्पनञ्च ० विग्रहाभावे लीलायोगादयुक्तमेव ॥

मूर्त्तिः । स्त्री० काठिन्ये ॥ प्रतिमायाम् । असर्वगतस्य द्रव्यस्य परिमाणे ॥ शिवस्याष्टमूर्त्तयो यथा । सर्वं क्षितिः समुद्दिष्टाभवो जलमुदाहृता । रुद्रोऽग्निरुग्रो वायुः स्यात् भीम आकाशशब्दिता ॥ पशोः पतिर्यजमानो महादेवः सुधाकरः । ईशानः सूर्य इत्येता मूर्त्तयोऽष्टौ प्रकीर्त्तिताः ॥ मूर्त्तिर्द्धर्मस्य पत्नी । यथा । मूर्त्तिश्च धर्मपत्नी सा कान्तिरूपा मनोहरा । कान्तिरूपा शोभा रूपा । परमात्मा च विश्वौघो निराधारो यया विना ॥ शोभाविना परात्मापि निराधारो निरर्थकश्च स्वर्थः ॥ सर्वत्र शोभारूपा च लक्ष्मीमूर्त्तिमती सती । श्रीरूपा मूर्त्तिरूपा च मान्या धन्याति पूजितेति भागवते ८ स्कन्धे १ ध्यायः ॥ काये । देहे । जरायुजाण्डजोद्भिज्जादिभेदेन विलक्षणविविधसंस्थानासु तनुषु ॥ मूर्च्छति० मूर्च्छतेर्वा । मूर्च्छा० । क्तिन् । राल्लोपः ॥ रूपे ॥ स्वभावे ॥ लग्ने ॥

मूर्त्तिमान् । त्रि० कठिने । मूर्त्तिविशिष्टे ॥ मूर्त्तिः काठिन्यमस्यास्ति । तदस्यास्त्यस्मिन्निति मतुप् ॥ स्त्रियाम्० मूर्त्तिमती । उगित्त्वान्ङी

प् ॥ न० शरीरे ॥

मूर्त्त्युपचयः । पुं० स्थौल्ये ॥

मूर्द्धकः । पुं० क्षत्रिये ॥

मूर्द्धकर्परी । स्त्री० जलच्छायाम् ॥

मूर्द्धखोलम् । न० छत्रे ॥

मूर्द्धजः । पुं० केशे ॥ त्रि० मूर्द्धिजाते ॥

मूर्द्धतैलम् । न० तैलविशेषे ॥ अभ्यङ्गः परिषेकश्च पिचुर्वस्तिरिति क्रमात् । मूर्द्धतैलं चतुर्द्धा स्यादबलवत् तद्यथोत्तरं ॥

मूर्द्धा । पुं० उत्तमाङ्गे । शिरसि । मस्तके ॥ छात्राः कारैः शिरोभिस्तु नृपानिम्नशिराधनौ । चिपिटैस्तु पितुर्मृत्युर्गबाढ्याः परिमण्डलैः घटमूर्द्धापापरुचिर्धनाढ्यैः परिवर्ज्जितः ॥ मुह्यत्यस्मिन्नाहते । मुह० । श्वन्नुक्षन्निति० मुहेः कनिन्० निपातनादुपधादीर्घो धिञ्शादेशो रमागमश्च ॥

मूर्द्धन्यः । त्रि० मूर्द्धनिभवे ॥ शरीरावयवाच्चेतियत् । येचाभावकर्मणोरिति प्रकृतिभावान्नस्तद्धितइति० टिलोपाभावः ॥

मूर्द्धपुष्पः । पुं० शिरीषवृक्षे ॥

मूर्द्धरसः । पुं० भक्तफेने ॥

मूर्द्धवेष्टनम् । न० उष्णीषे ॥

मूर्द्धाभिषिक्तः । पुं० भूपाले । राजनि ॥ क्षत्रिये । राजन्ये । बाहुजे ॥

मूर्द्ध्नि० अभिषिच्यतेस्म। षिचक्ष रणे। क्तः। राज्यदानसमये० मूर्द्धन्यभिषिच्यते० तत्प्रभवत्वात्स र्वोपिक्षत्रियोमूर्द्धाभिषिक्तउच्यते॥ मन्त्रिणि॥ प्रधाने॥ मूर्द्धन्यभिषिक्तः। वर्णसङ्करजातिविशेषे। विप्रात्क्षत्रियायाम्जाते॥

मूर्धावसिक्तः। पुं० ब्राह्मणात्परिणीतक्षत्रियायामुत्पन्ने॥ अस्यवृत्तिस्तु। हस्त्यश्वरथशिक्षाचअस्त्राणांधारणंतथा। मूर्धावसिक्तस्य वृत्तिः प्रोक्ताउशनसाशुभा॥

मूर्वा। स्त्री० लताविशेषे। देव्याम्। मधुरवायाम्। मोरटायाम्। मुरहरा० इ० भा० प्र०। धनुर्गुणोपयुक्ता० मुरगा० इ० गौ० भा० प्र० मूर्वासरागुरुः स्वादुस्तिक्ता- पित्तास्रमेहनुत्। त्रिदोषतृष्णाहृ- द्रोगकण्डूकुष्ठज्वरापहा। मूर्वति। मूर्वोबन्धने। अच्।

मूर्विका। स्त्री० मूर्वायाम्॥ मूर्वैव। स्वार्थेकन्॥

मूलम्। न० शिफायाम्॥ ब्रध्ने। अङ्घ्रिनामके। जड० इ० भा०। मूलमात्रे यथा। अर्थस्यमूलं निकृतिः क्षमाचकामस्यमूलञ्चव पुर्वयश्च। धर्मस्ययागादिदयादमश्च मोक्षस्यसर्वोपरमः क्रियाभ्यः॥ आद्ये। प्रथमे॥ यथा। मूलप्रकृति। मूलवित्ते॥ भे॥ निकुञ्जे॥ निजे॥ चरणे॥ टीकार्हग्रन्थे। शूरणे॥ पिप्पलीमूले॥ पुष्करमूले॥ विशेपमूलस्यान्वेषणे निषेधोयथा। नदीनामग्निहोत्राणांभारतस्यकुलस्यच। मूलान्वेषोनकर्त्तव्योमूलाद्दोषोमहीयते॥ पुं० न० अन्तिके। पार्श्वे। नक्षत्रविशेषे॥ यथा। हस्तास्वातिश्रवणाअश्वीविमृगशिरोनपुंसिस्यात्। पुंसिपुनर्वसुपुष्योमूलन्त्वशेषास्त्रियांशेषाः॥ निर्ऋतिदेवताकेनक्षत्रे॥ अस्मिन्जातस्यफलंयथा। मूलविरुद्धावयवंसमूलंकुलंदहत्ये षवदन्तिसन्तः। चेदन्यथातः पुरुषाविशेषात् सौभाग्यमायुश्चकुलानुवृद्धिः॥ मूलमन्त्रे॥ मूलति। मूलप्रतिष्ठायाम् मूलरोहणे वा। इगुपधेति कः॥ मवते। मूङ्बन्धने। मूश क्यन्बिभ्यः क्तः॥

मूलकः। पुं० स्थावरविषप्रभेदे॥

मूलकम्। न० मूलविशेषे। राजालुके। महाकन्दे। हस्तिदन्तके। मूली० इतिभाषाप्रसिद्धेकन्दे॥ अस्यगुणाः। मूलकंद्विविधंप्रोक्तं तत्रैकंलघुमूलकम्। शालामर्कटकंविस्रंशालेयंमरुसम्भवम्॥ चाणक्यमूलकंतीक्ष्णंतथामूलकपोतिका। नेपालमूलकंचान्यत्

तद्धवैहलवदम्लवत् ॥ लघुमूलकमु ष्णं स्याद्रुच्यं लघु च पाचनम्। दोष त्रयहरं स्वर्य्यं ज्वरश्वासविनाशनम् ॥ नासिकाकण्ठरोगघ्नं नयनामयनाशनम्। महत्तदेव रूक्षोष्णं गुरु दोष त्रयप्रदम् ॥ स्नेहसिद्धं तदेव स्यादो षत्रयविनाशनम्। तत्पुष्पं स्मृतं पि त्तघ्नं फलं वातकफप्रदमिति ॥ मूल ति। मूल०। क्वुन्। यद्वा मूलय ति। मूलरोहणे। चु०। ण्वु। संज्ञायां कन् ॥ यद्वा। मूले जातः। पूर्वाह्णापराह्णाद्रीमूलप्रदोषा वस्कराद्वुन् ॥

मूलकदण्डः। पुं० गांडर० गण्डल० ह्र० प्र० मूलकावयवे ॥ सपत्र स्वेदितस्तक्रे दण्डो मूलकसूक्ष्मकः। घृतेपक्वस्तु हिङ्ग्वाढ्येनवो भवि मिश्रितः ॥ सुरुच्यं मूलकं शाकं विष्टम्भिकफकारकम्। वातपित्त हरं स्निग्धमकृच्छ्रं स्वामगुणावहम् ॥

मूलकपत्रम्। न० मूलकस्यपत्रे ॥ पाचनं लघुरुच्योष्णं पत्रं मूलकजं न वम्। स्नेहसिद्धं त्रिदोषघ्नमसिद्धं कफपित्तकृत् ॥

मूलकपर्णी। स्त्री० शोभाञ्जने ॥

मूलकमूला। स्त्री० चोरकपुष्पिका याम्। चोरीशब्दे ॥

मूलकर्म्म। न० कार्मणे। टोना० ह्र० भा० प्र० कर्मविशेषे। मूले ष्वोषधीमूले: कर्म० वासनोच्चाट नस्तम्भनवशीकरणादि० मूलकर्म्म। उपपातकविशेषण एतत्। यथा। सर्वाकरेष्वधीकारो महायन्त्रप्रवर्त नम्। हिंसौषधीनां स्त्र्याजीवोऽ भिचारो मूलकर्म च ॥ इति मनुः। मूलकर्म्म मन्त्रौषधादिना वशीकर णमिति कुल्लूकभट्टः ॥

मूलकारः। पुं० मूलग्रन्थकर्त्तरि। मूलं करोति। कृञ्: कर्म्मण्यण् ॥

मूलकारिका। स्त्री० चुल्ल्याम् ॥ मूलग्रन्थार्थप्रकाशकपद्ये ॥ मूल धनस्य वृद्धिविशेषे ॥

मूलकृच्छ्रः। पुं० न० एकादशविध पर्णकृच्छ्रव्रतान्तर्गतव्रतविशेषे। यदा क्वथितानि मूलानि मासं पी यन्ते। तदा मूलकृच्छ्रव्यपदेशं लभ न्ते। यथाह मार्कण्डेयः। फलैर्मा सेन कथितः फलकृच्छ्रो मनीषिभिः। श्रीकृच्छ्रः श्रीफलैः प्रोक्तः पद्मा क्षैरपरस्तथा ॥ मासेनामलकैरेवं श्रीकृच्छ्रमपरं स्मृतम्। पत्रैर्मतः पत्रकृच्छ्रः पुष्पैस्तत्कृच्छ्र उच्यते ॥ मूलकृच्छ्रः स्मृतो मूलैस्तोयकृच्छ्रो जलेन तु० इति ॥

मूलजः। पुं० उत्पलादौ ॥ न० आ र्द्रके ॥ त्रि० मूलोद्भवे ॥

मूलत्रिकोणभवनम्। न० सूर्य्यादिग्रहा णां राशिरूपस्थानविशेषे ॥ यथा। सिंह

गोमेषतुलाधनुर्युकघटास्तथा । मूलत्रिकोणभवनान्याहुः सूर्यादितः क्रमात् ॥ एतेराशयः क्रमात् सूर्यादीनाम्मूलत्रिकोणभवनान्याहुः । यथा । सिंहः सूर्यस्यमूलत्रिकोणभवनम् । एवंवृषश्चन्द्रस्य•मेषः कुजस्य•कन्याबुधस्य•धनुर्गुरोः तुला•शुक्रस्य•कुम्भः शनेरिति ॥

मूलत्रिकोणांशः । पुं॰ रव्यादीनांत्रिकोणभागे । य॰ । रवियुग्मभार्कदिग्भूपालक्षितिभुग्वित्रिंशतिः । मूलत्रिकोणभागाः स्युः सूर्यादीनांयथाक्रमात् यथा । सिंहराशौसूर्यस्यविंशत्यंशामूलत्रिकोणभागाःस्युः । एवंचन्द्रस्यवृषेत्रयतृतीयांशत्रयाद्ध्वंसप्तविंशत्यंशाः कुजस्यमेषेद्वादशांशाः बुधस्यकन्यायांतुपञ्चदशांशाद्द्दशांशाः पञ्चविंशत्यंशपर्य्यन्तम् ० गुरोर्धनुषिदशांशाः शुक्रस्यतुलायांपञ्चदशांशाः शनेःकुम्भे विंशत्यंशाः मूलत्रिकोणभागाः स्युरिति ॥

मूलदेवः । पुं॰ मूलभद्रे । कंसासुरे ।

मूलद्रव्यम् । न॰ मूलधने ॥

मूलधनम् । न॰ वणिङ्मूलवित्ते । नीव्याम् । परिपणे । पूंजी॰इ॰भा॰ । मूलघ्नतद्धनस्य ॥

मूलनगरम् । न॰ राजधान्याम् ॥

मूलपर्णी । स्त्री॰ मण्डूकपर्ण्याम् ॥

मूलपुष्करम् । न॰ पुष्करमूले ॥

मूलपोती । स्त्री॰ शाकप्रभेदे । क्षुद्रवल्ल्याम् । क्षुद्रपोतिकायाम् ॥

मूलप्रकृतिः । स्त्री॰ आद्यायांशक्तौ । प्रधाने । प्रकृतिः प्रधानम् । मूलत्वात्सौप्रकृतिश्चेतिविग्रहः । विश्वस्यकार्य्यकलापस्यसामूलम् •नस्य•श्चामूलान्तरमस्तिअनवस्थाप्रसङ्गात् । अचानवस्थायामस्तिप्रमाणम् ॥

मूलफलदः । पुं॰ पनसे । कण्टकिफले । मूले•फलंददाति । दुदाञ्॰ । कः ॥

मूलबन्धः । पुं॰ राजयोगाङ्गविधौ । यन्मूलंसर्वभूतानांयन्मूलंचित्तबन्धनम् । मूलबन्धः सदासेव्योयोग्योसौराजयोगिनाम् ॥

मूलभद्रः । पुं॰ कंसासुरे ॥

मूलरसः । पुं॰ मोरटलतायाम् ॥

मूलविभुजः । पुं॰ रथे ॥ मूलानिविभुजति । भुजोकौटिल्ये । मूलविभुजादित्वात्कः ॥

मूलस्तम्भः । पुं॰ स्थितिहेतौ ॥

मूला । स्त्री॰ शतावर्याम् ॥ मूलभे ॥

मूलाधारः । पुं॰ गुह्यलिङ्गयोर्मध्येऽङ्गुलिद्वयमितस्थाने । शरीरस्थसकलनाडीनाम्मूलस्थाने ॥ मूलमाधारषट्कानाम्मूलाधारंततोविदुरितिदेवीगीतोक्तेः ॥

मूलाविद्या । स्त्री० अनाद्यविवेके ॥ अयंजीवोनकूटस्थंविविनक्तिकदाचन । अनादिरविवेकोयंमूलाविद्येतिगम्यताम् ॥

मूलाह्वयम् । न० मूलके ॥

मूली । पुं० वृक्षे ॥

मूली । स्त्री० ज्येष्ठाम् ॥

मूलेरः । पुं० जटायाम् ॥ मूलति । मूल० । मूलेरादयश्चेति साधुः ॥

मूल्यम् । न० अवक्रये । वक्ले । मोल० निरख० हि० भा० दर० दाम० इतिसाधारणजनभाषा ॥ भृत्यायाम् । वेतने । महीमा० भाडा० हि० भा० । मूलेनआनाम्यम्०मूलेनसमंवा । नौवयोधर्मेत्यादिनायत् त्रि० मूलतउत्पाटनयोग्ये मुद्रादौ ॥ मूलमावर्हयस्य । मूलमस्यावर्हीतियत् ॥

मूषः । पुं० मूषिके ॥ तैजसावर्त्त्यां ॥

मूषकः । पुं० मूषिके ॥ मूषति । मूषस्तेयेदीर्घोपधोप्यस्ति । भ्वादिः । खलुसंज्ञायांक्वुन्वा ॥

मूषककर्णी । स्त्री० आखुपर्ण्याम् ॥

मूषकमारी । स्त्री० सुतश्रेण्याम् ॥

मूषका । स्त्री० मूषिकायाम् ॥

मूषिकारातिः । पुं० ओतौ । बिडाले ॥

मूषली । स्त्री० तल्यां ॥

मूषा । स्त्री० स्वर्णाद्यावर्त्तनपात्रे । तैजसावर्त्त्याम् ॥ देवताडे ॥ अन्तः शुषिरायांमृत्प्रतिमायाम् ॥ मूषति । मूष० । इगुपधेतिकः ॥ गवाक्षे ॥ यथा । एकद्वित्यादिमूषावहनमितिमहोन्नद्विमेभूमिभर्त्तुर्हर्म्येरम्येष्टमूषेचतुरविरचिते शुल्वशालाविशाले । इत्यादिलीलावत्यांश्रेढीव्यवहारः ॥

मूषाकर्णी । स्त्री० आखुपर्ण्याम् ॥

मूषातुत्थम् । न० कांस्यनीले । वितुन्नके । हेमतुत्थे ॥

मूषिकः । पुं० उन्दुरौ । आखौ ॥ अस्यमांसगुणाः । अहिनकुलशल्यगोधामूषिकमुख्याविलेशयाः कथिताः । श्वासानिलकासहरंतन्मांसंपित्तदाहकरम् ॥ अन्येविलेशयायेस्युः केकिडोन्दुरुकादयः । गर्हितंतस्यमांसञ्चमद्यगौरवदुर्जरम् ॥ अपिच । मूषकोमधुरः स्निग्धोव्यवायीबलवर्धनः ॥ पारिभाषिकोयथा । विभवेसतिमैवास्तिनदद्वातिजुहोतिच । तमाहुराखुंतस्यान्नंभुक्त्वाकृच्छ्रेणशुध्यति ॥ मुष्णाति । मुष० । मुषेर्दीर्घश्चेतिकिकन् ॥

मूषिकपर्णी । स्त्री० जलजवल्लिविशेषे । चित्रायाम् । उपचित्रायाम् । न्यग्रोध्याम् । मूषाकर्णीतिख्याता

याम् । इंरदुाकानीपामा०नू०गो० दे०भा० ॥ मूषिकपर्णमस्या : मूषिककर्णाकारपर्णत्वात् । पाककर्णेतिङीष् ॥

मूषिका । स्त्री० मूषिकपर्ण्याम् ॥ मूषकस्त्रियाम् ॥ अजादित्वाट्टाप् ॥ मूषायाम् ॥

मूषिकाङ्क : । पुं० गणेशे ॥

मूषिकाञ्चन : । पुं० विघ्नहारिणि । गणेशे ॥

मूषिकार: । पुं० आखौ । उन्दुरौ ॥ मूषिकाया : पुमान् । आरक्पुंसीत्यारक्

मूषिकाराति : । पुं० बिडाले ॥

मूषिकाह्वया । स्त्री० मृतश्रेण्याम् । मूषिकपर्ण्याम् ॥

मूषित: । त्रि० मुषिते । चोरिते । मूष्यतेस्म । मूषस्तेये । क्त : ॥

मूषिपर्णिका । स्त्री० मूषिकपर्ण्याम् ।

मूषी । स्त्री स्वर्णाद्यावर्त्तनभाजे । स्वर्णादिद्रवीकरणपात्रे । मूषायाम् ॥

मूषीक: । पुं० उन्दुरौ । मूषिके ॥

मूषीककर्णी । स्त्री० मूषिकपर्ण्याम् ॥

मूषीका । स्त्री० उन्दुरौ ॥

मृकण्ड : । पुं० मृकण्डुमुनौ ॥ अयमदन्तोमृगव्वादयश्चेतिसूत्रे०उज्ज्वलदत्तग्रन्थे स्पष्ट : ॥ मृकण्डस्यमुनेस्तीर्थंतस्याम्यामतिनिर्मलमितिस्कान्दोक्तेश्च ॥

मृकण्डु : । पुं० मृकण्डमुनौ ।

मृग . । पुं० आरण्यपशुमात्रे । करिविशेषे ॥ मृगशिरोनक्षत्र ॥ यथा मृगेगतस्त्वाश्विनेश्विस्त्वाऽऽदितीगच्छेज्जयेद्रिपूनिति ॥ एकदेशप्रयोगात् ॥ अन्वेषणे ॥ याच्ञायाम् ॥ मार्गशीर्षमासे ॥ यज्ञविशेषे ॥ मृगनाभौ ॥ मकरराशौ ॥ मृगयायाम् ॥ स्वनामप्रसिद्धे पशुविशेषे । कुरङ्गे । वातायौ । हरिणे । अजिनयोनौ ॥ अस्यमांसप्रकारगुणा: । मार्गमांसंबहुशकलितंखिन्नमौष्यतोयेतप्तेहिङ्गुरागसहितेपाचितंशब्दमुख्यै : । सान्द्रंसार्द्रंलवणसहितंदाडिमेनातियुक्तंखादन्खादन्कलयतिशिरश्चन्द्रचूडोपिनूनम् ॥ ऐणंमांसंहिमंग्राहिरुच्यंदोषत्रयापहम् । षड्रसंबलदंपथ्यंवृष्यंलघुज्वरापहम् ॥ मृग्यते । मृगअन्वेषणे । अदन्त : । घञ् । मृगोनवविधोयथा । सम्बरोरोहितोन्यङ्कु : कुरङ्ग : सुदृशोरुरु : । एणश्चहरिणश्चेतिमृगा : नवविधामता : ॥ पाठान्तरंयथा । रमृररोहितोन्यङ्कु : सम्बरोवभणोरुरु : । अश्वोथहरिणश्चेतिमृगा:नवविधामता: ॥ हारिणश्चापिविज्ञेय : पञ्चभेदोत्रभैरव । ऋष्य : खड्गोरुरुश्चैवपृषतश्चमृगस्तथा ॥ एतेवलिप्रदानेचचर्म

मृग :

दानिचकीर्त्तिता:॥ इतिकालिका पुराणे ६७ अध्याय : अथमृगपरीक्षा । मृगनाभिंसमादातुंकौतुकार्थंतथापुन : । मृगा : पोष्यामहीन्द्राणांतेषांवक्ष्यामिलक्षणम् ॥ पृथिव्यब्वायुगगनतेजोधिकास्तुपञ्चधा'भिद्यन्ते नैकभेदास्तुसमस्तामृगजातय : ॥ तद्यथा । येगन्धिन: क्षीणशरीरकर्णास्तेपार्थिवागन्धमृगा : प्रदिष्टा : । सर्वाङ्गमेषांसुरभिप्रकामंपुण्येप्रदेशेप्रभवन्तितेतु ॥ येवैविशालागुरुदीर्घशृङ्गाश्चमांसलास्तोयखुरादिशा : । आप्यास्तुतेवैप्रसरन्तिभूरिसर्वस्वदेशेप्रभवन्तिचैव ॥ धावन्तिवातमिवान्तरीक्षेदीर्घास्तुतेवातमृगा : प्रदिष्टा : । तेयत्रयत्रभवन्तिशक्तास्तत्रैवसर्वाणिशुभानिसन्ति ॥ लघुप्रमाणालघुवीर्यसत्वानिर्गन्धदेहाश्छगलप्रमाणा : । तेगागनावेगकरानराणांस्पृश्यानतेनापिनिरीक्षणीया : ॥ येकृष्णवर्णागुरुदीर्घशृङ्गा : क्रुद्धाभृशंयान्तिचवायुवेगा : । तैक्ष्णसारा : खलु तैजसास्तुपुण्यप्रदेशेप्रभवन्तितेतु ॥ भोजोप्याह ।पार्थिवादिमृग: सर्वश्चतुर्जातिर्भवेत्पृथक् । सुशृङ्गास्तनुलोमानोब्राह्मणामृगजातय : ॥ क्रुद्धा : पक्वरिशृङ्गाश्चक्षत्रिया : खरलोमशा:। आवर्त्तशृङ्गास्तनवो

मृग :

हरिणावैश्यजातय:॥ कुशृङ्गावाप्यशृंगावाशूद्रा:खरतनूरुहा:। यस्त्वानांयेगुणादोषा स्तेस्युर्याहरिणेष्वपि ॥ तथापिदोषा : पश्चामीवक्ष्यन्तेहरिणाश्रया : । मेषयोरन्तरेयस्यलोमावर्त्ता : सपापकृत् ॥ विषमोविकृतीशृङ्गीयस्यसचमनाशन : । आवर्त्त : पृष्ठतोयस्यत्रानाभिमभिविन्दति ॥ पश्चार्द्धयस्यवावर्त्तस्तौस्याज्यौभयकारकौ । वक्त्रेनेत्रपदादीनांवैकृताहननाशन : ॥ गार्ग्य : । दोषवन्मृगजातीनांभिजातीनामथापिवा। दर्शनात्स्पर्शनाच्चैवगन्धादानाच्चपोषणात् ॥ भवेयुर्विपद : सर्वास्तथाचैवाद्यपोषणात् ॥ शङ्खोपि । हरिणपोषणतोधरिणीभुजांनहिभवेन्मरुदुत्तवपीडनम् । नपविवह्निरुजारिपुजंभयंनदवतंहरिणंगुणिनंनृप:॥ इतिमृगपरीक्षा युक्तिकल्पतरौ ॥ चतुर्विधपुरुषेषुपुरुषविशेषे ॥ तल्लक्षणं यथा । वदतिमधुरवाणींदीर्घनेत्रोऽतिभीरुश्चपलमतिसुदेह : शीघ्रवेगोमृगोयम् ॥ शशकेपद्मिनीतुष्टामृगेतुष्टाचचित्रिणी। वृषभेशङ्खिनीतुष्टाहयेतुष्टाचहस्तिनी ॥ पद्मिनीशशयोर्योनिमेढ्रकौचतुरङ्गुलौ । चित्रिणीमृगयोर्योनिमेढ्रकौचतथाविधौ ॥ इ० रतिमञ्जरी ॥

मृगगामिनी । स्त्री० विडङ्गे ॥ मृगस्येवगमनशीलायाम् ॥

मृगचर्मजम् । न० जवादिनामकगन्धद्रव्ये ॥ त्रि० मृगचर्मजाते ॥

मृगचेटकः । पुं० खट्टासे ॥

मृगचेष्टितम् । न० मृगेङ्गिते ॥ तद्यथा । सीमागतावन्यमृगारुवन्तः स्थिताव्रजन्तोथसमापतन्तः । सम्प्रस्थतीतेष्वभयानिदीप्ताः कुर्वन्ति शून्यंपरितोभ्रमन्तः ॥ दीप्ताः भयंकुर्वन्तिआवेदयन्तीतिसर्वत्रान्वयोबोध्यः ॥ ते ग्राम्यसत्त्वैरनुदाच्यमानाभयायरोधायभवन्तिवन्याः । द्वाभ्यामपिप्रस्थतुवाशितास्ते बन्दिग्रहायैवमृगारुवन्ति ॥ वन्येसत्त्वेद्वारसंस्थे पुरस्यरोगोवाच्यःसंप्रविष्टे विनाशः । सूतेमृत्युः स्याच्चयंसंस्थितेचगेहंयातेबन्धनंसंप्रदिष्टम् ॥

मृगजम्बुः पुं० मृगापत्ये ॥

मृगजालिका । स्त्री० वागुरायाम् ॥

मृगजीवनः । पुं० व्याधे ॥ मृगाः जीवनमस्य ॥

मृगणा । स्त्री० अपहृतद्रव्यान्वेषणे ॥ मृग० । ण्यासेतियुच् ॥

मृगतृट् । स्त्री० मृगतृष्णायाम् ॥

मृगतृषा । स्त्री० मरीचिकायाम् ॥ मृगाणांतृषाअस्त्यस्याम् । अर्शआद्यच् । टाप् ॥

मृगतृष्णा । स्त्री० मरीचिकायाम् ॥ ग्रीष्मे मरुदेशेसिकतासुअर्करश्मयः प्रतिफलिताद्दूरस्थानांजलमितिबुद्धिविषयास्तासु मृगतृष्णाअस्त्यस्याम् । अर्शआद्यच् । टाप् ॥

मृगतृष्णिका । स्त्री० मृगतृष्णायाम् ॥ मृगतृष्णैव । स्वार्थेकन् ॥ रे चित्तचिन्तयचरं चरणौमुरारेः पारंगमिष्यसियतोभवसागरस्य । पुत्राः कलत्रमितरेसुहृदःसहायाः सर्वंविलोकयसखे मृगतृष्णिकाभम् ॥

मृगदंशकः । पुं० कुक्कुरे ॥ मृगान्दशति । दंशदशने । कर्मण्यण् । कः ॥

मृगधूर्त्तकः । पुं० गोमायौ । शृगाले ॥ मृगेषुधूर्त्तइव । संज्ञायां कन् ॥

मृगनाभिः । पुं० कस्तूर्याम् ॥ मृगस्य नाभिः ॥

मृगनाभिजा । स्त्री० कस्तूर्याम् ॥

मृगनेत्रा । स्त्री० रात्रिविशेषे ॥ त्वयापुत्रकनाधीतंमृगनेत्रासुरात्रिषु-तेनत्वं विदुषांमध्ये पङ्के गौरिवसीदसि ॥ मृगेनक्षत्रविशेषे नेत्रायस्याः । नेतुर्नक्षत्रे ऽब्वक्तव्यः ॥ योषित्प्रभेदे । मृगलोचनायाम् ॥ मृगस्यनेत्रे इवनेत्रे चक्षुषी यस्याः ॥

मृगपतिः । पुं० मृगेन्द्रे । सिंहे ॥

मृगपिप्लुः । पुं० पक्षजे । चन्द्रे । हि

मांशी ॥

मृगप्रियम् । न० पर्वततृणे ॥

मृगवधाजीवः । पुं० व्याधे ॥ मृगवध आजीवोयस्यसः ॥ मृगवधेनाजीवतिवा । जीव० । इगुपधेतिकः ॥

मृगबन्धनी । स्त्री० मृगबन्धनार्थंजालविशेषे । खावल० इ० पर्यन्त भा० ॥ वागुरायाम् ॥ मृगोबध्यतेऽनया । बन्धबन्धने । करणेल्युट् । ङीप् ।

मृगभक्ष्या । स्त्री० जटामांस्याम् ॥

मृगमदः पुं० कस्तूर्याम् ॥ मृगस्य मदः ॥

मृगमदवासा । स्त्री० कस्तूरीमल्लिकायाम् ॥

मृगमातृकः । पुं० मृगविशेषे ॥ स्याल्य : पृथूदरोऽच्चेयः शरभोमृगमातृकः । गुणैः शशिनसदृशोगदितो मृगश्चमातृकः ॥

मृगया स्त्री० आखेटने । मृगव्ये । आखेटे । खेटे । हेडा० इ० भा० ॥ अवलसकुलाशिनोझषान्निजनीडद्रुमपीडिनः खगान् । अनवद्यतृणार्दिनोमृगान्मृगयाघोदनभूभृतांमताम् ॥ इतिश्रीहर्षः ॥ मृगयन्ते मृगानस्याम् । मृग० । चु० आद न्तः । परिचर्य्यापरिसर्यामृगयाऽटाट्यानामुपसङ्ख्यानमितिसाधुः ॥

मृगयुः । पुं० व्याधे । लुब्धके । हे डिया० इ० भा० प्र० । मांसविक्रयार्थंमृगादिपशुहन्तरि ॥ मृगान् वधार्थंयाति । या० । मृगय्वादित्वात्कुः ॥ गोमायौ । शृगाले ॥ परमेष्ठिनि ॥

मृगरसा । स्त्री० सहदेव्याम् ॥

मृगराट् । पुं० सिंहे । मृगेषुराजते । राज० । क्विप् ॥

मृगराजः पुं० सिंहे ॥ मृगाणांराजा । राजाहःसखिभ्यष्टच् ॥

मृगराटिका । स्त्री० जीवन्त्याम् ॥

मृगरिपुः । पुं० सिंहे ॥ मृगाणांरिपुः ॥

मृगरोमजम । न० राङ्कवे । मृगरोमजवस्त्रे ॥

मृगलाञ्छनः । पुं० चन्द्रे । शशिनि ॥ मृगोलाञ्छनंयस्य ॥

मृगवल्लभः । पुं० कुन्दुरुतृणे ॥

मृगवाहनः । पुं० वायौ ॥ मृगोवाहनंयस्य ॥

मृगव्ययम् । न० मृगयायाम् ॥ मृगाव्ययन्त्यत्र । व्ययगतौ । अन्येष्वपीतिडः ॥

मृगशिराः । स्त्री० पंचमनक्षत्रे ॥ मृगःशिरोऽस्य ॥

मृगशिरः । न० मृगशीर्षे । पंचमे नक्षत्रे ॥ तत्रजातस्यफलम् । शरासनाभ्यासरतोविनीतः सदानुरक्तो गुणिनांगुणेषु । भक्तानुपक्त्वभरे

णपूर्णः सन्मार्गवर्त्तीमृगजन्मभागी ॥ आक्रन्त्यामृगः शिरोऽस्य ॥ ।
मृगशिरा । स्त्री० आग्रहायण्याम् ॥ मृगशिरसि ॥
मृगशीर्षम् । न० मृगशिरसिनक्षत्रे ॥ आक्रन्त्यामृगः शीर्षयस्य ॥
मृगशीर्षा । स्त्री० मृगशिरोनक्षत्रे ॥
मृगा । स्त्री० सहदेवीलतायाम् ॥
मृगाक्षी । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् । विशालायाम् ॥ मृगनेत्रायांराशौ ॥ मृगलोचनायांनार्याम् । मृगस्य अक्षिणीइवअक्षिणीयस्याः ॥
मृगाङ्कः । पुं० कलानिधौ हिमांशौ ॥ कर्पूरे । वायौ ॥ मृगचिह्ने ॥ मृगोऽङ्कोयस्यसः ॥ यथादर्पणंप्राप्य परावृत्तानयनरश्मयोग्रीवास्थमेवमुखंदर्पणगतमिवपश्यन्ति० एवंचन्द्रमण्डलंप्राप्यपरावृत्तास्तेदूरत्वदोषात्० पृथिवीमव्यक्तरूपामिवचन्द्रमण्डलगतांपश्यन्ति० सएवचन्द्रेमृगचिह्नमित्युपचर्यते० इतिव्याख्यातारः ॥ यक्ष्मरोगस्यौषधविशेषे ॥ यथा। स्याद्रसेनसमंहेममौक्तिकंद्विगुणंभवेत्। गन्धकस्तुसमस्तेनरसपादस्तुटङ्कणः॥ सर्वंतद्गोलकंकृत्वा काञ्जिकेनविशोधयेत्। भाण्डेलवणापूर्णेपचेद्यामचतुष्टयम्॥ मृगाङ्कसंज्ञकोह्येयोरोगराजनिकृन्तनः॥ अपिच। रसस्यभस्मनोहेम पिष्टीकृत्यप्रयोजयेत्। गुञ्जाचतुष्टयस्वाज्यमरिचैर्भक्षयेन्नरः॥ इति मधुमती॥
मृगाजीवः । पुं० व्याधे ॥
मृगाण्डजा । स्त्री० कस्तूर्याम् ॥
मृगादनः । पुं० तरक्षौ । तेंदुवावाघ० तरख इ० भा० प्र० ॥ मृगमत्ति । अद० । ल्युः ॥
मृगादनी । स्त्री० इन्द्रवारुण्याम् । गवादन्याम् ॥ मृगेर्वारौ ॥ सहदेव्याम् ॥
मृगादि । पुं० मार्गशीर्षे ॥
मृगादी । पुं० सिंहे ॥ मृगानत्तुंशीलंयस्य । णिनिः ॥
मृगाधिपः । पुं० सिंहे ॥
मृगान्तकः । पुं० चित्रव्याघ्रे । चीता० इ० भा० ॥ मृगाणामन्तकः ॥
मृगारातिः । पुं० मृगस्यशत्रौ ॥ कुक्कुरे ॥ मृगस्यअरातिः ॥
मृगारिः । पुं० कण्ठीरवे । सिंहे ॥ शार्दूले । व्याघ्रे ॥ मृगस्यअरिः ॥ कुक्कुरे ॥ रक्तशिग्रौ ॥
मृगावित् । पुं० व्याधे ॥
मृगास्यः । पुं० मकरराशौ ॥ मृगस्य आस्यमिवआस्यंयस्यसः ॥
मृगितः । त्रि० अन्वेषिते । ढूंढा० इ० भा० ॥ मृग्यतेस्म । मृग० । क्तः । इट् ॥
मृगी । स्त्री० वनिताविशेषे ॥ मृग

जातिस्त्रियाम् । मृगीणांजङ्गलोत्या नांछागोचीरगुण पय : ॥ काश्यपक न्यायाम् । पुलहभार्यायाम् । हरि णादिमृगाणांमातरि ॥ मध्यावृत्ति प्रभेदे । रोमृगी० इतिलक्षणलक्षि ते ॥ यथा । सामृगीलोचना । रा धिकाश्रीपते : ॥ हरिण्याम् ॥ सितोदरेपीतपृष्ठे वराटके ॥

मृगेचणा । स्त्री० मृगनेत्रायाम् ॥ मृगेर्वारी ॥

मृगेन्द्र : । पुं० सिंहे ॥ नाभिषेको नसंस्कार : सिंहस्यक्रियते वने । विक्रमार्जितसत्त्वस्यस्वयमेवमृगेन्द्र ता ॥ मृगाणामिन्द्र : ॥ वर्णवृत्ता न्तरे ॥ पयोधरधारिमृगेन्द्रमवेहि ॥ यथा । उधाविलपानि ॥ मध्यलघो: पञ्चमात्रापर्याये० ऽ । ऽ० ॥ यात्रा योगान्तरे ॥ लग्नेशुक्र : शशीबन्धौ कर्मस्थानेगुरुर्यदा । मृगेन्द्रयोगो विख्यातोयातु : सर्वार्थसाधक: ॥

मृगेन्द्रचटक : । पुं० श्येने ॥ चटका नांमृगेन्द्र : ॥ राजदन्तादि : ॥

मृगेन्द्रमुखम् । न० अतिजगती १३ छंदोभेदे ॥ भवतिमृगेन्द्रमुखंनजौ जरौग : ॥ यथा । गुरुभुजवीर्यभरं हरिंमदान्धायुधिसमुपेत्यनदानवा जिजीवु : । चुधितमृगेन्द्रमुखंमृगा उपेत्यकुनुखलविभतिजीवनस्ययो गम् ॥

मृगेन्द्राणी । स्त्री० वासके ॥

मृगेर्वारु : । स्त्री० श्वेतेन्द्रवारुण्या म् । मृगाच्याम् । श्वेतपुष्पायाम् । मरुजायाम् ॥

मृगेष्ट : । पुं० मुद्गरवृक्षे ॥

मृग्य : । त्रि० अन्वेष्ये । मृगितव्ये ॥

मृज : । पुं० वाद्यविशेषे । मर्दले । दारुजे । मादल० इ० गौ० दे० भा० प्र० ॥

मृजा । स्त्री० मार्जनायाम् । प्रोञ्छना दिनाङ्गनिर्मलीकरणे ॥ मार्जनम् । मृजूशुद्धौ । मृजूशौचालङ्करणयो श्चुरादिर्वा । भिदाद्यङ् ॥

मृज्य : । त्रि० मार्ज्जनीये ॥

मृड : । पुं० शिवे ॥ मृडति । मृडसु खने । मृड्णातिवा । मृडचचात् चोदे । इगुपधत्वात्क : ॥

मृडङ्कण : । पुं० बालके ॥ मृडति । मृड० । मृड : कीकच्कङ्कणाविति कङ्कण : प्रत्यय : ॥

मृडा । स्त्री० दुर्गायां ॥

मृडानी । स्त्री० चण्डिकायाम् । अ म्बिकायाम् ॥ मृडस्यस्त्री । इन्द्रव रुणेतिङीषानुकौ ॥

मृडी । स्त्री० दुर्गायाम् ॥

मृडीक : । पुं० मृगे । हरिणे ॥ मृ डति । मृड:कीकच्कङ्कणावितिकी कच् ॥

मृणालम् । न० नलदे । उशीरे ॥ पुं०

न० बसे । पद्मनाले ॥ मृणालंशी तलंगुरुष्यंपित्तदाहास्रजिद्गुरु । दुर्जरंस्वादुपाकञ्चस्तन्यानलकफप्रदम् ॥ सङ्गाहिमधुरंरूक्षं शालूकमपितद्गुणम् विसाङ्कुरास्यन्दकलानुकाराविभाविता: संस्ववनिसम्बकाभ्याम् । विकीर्णखण्डोकृतशृङ्गवेराजलेपिशक्तिं लघुदीपयन्ति ॥ मृण्यते । मृणहिंसायाम् । तमिविशिभिडिमृणीतिकालन् ॥

मृणालिनी । स्त्री० पद्मिन्याम् ॥ मृणालानिसन्त्यच । पुष्कराद्भ्यो देशइतीनि: ॥

मृणाली । स्त्री० विसे । अलादिमूले ॥ अपचयविवक्षायामृगौरादित्वान्ङीष् ॥ स्वल्पमृणालजातौ ॥

मृत : । त्रि० परासौ । प्राप्तपञ्चत्वे । परेते । प्रेते । संस्थिते । प्रमीते । मरा० हृ० भा० ॥ यथा । धर्मः प्रव्रजितस्तप : प्रवसितं सत्यञ्चदूरेगतंपृथ्वीमन्दफलाजना: कपटिनोलौल्ये स्थिताब्राह्मणा: । मर्त्या: स्त्रीवशगा: स्त्रियश्चचपला: नीचाजनाउन्नताहाकष्टंखलुजीवितंकलियुगेधन्यानरायेमृता: ॥ इतिगारुडे ११५ अध्याय: ॥ न० मृत्यौ ॥ याचिते । मृतन्तुयाचितंप्रोक्तमितिमनु: । याचनवृत्तिर्हिमरणमिवदु: खजनकत्त्वान्मृतमुच्यते ॥ म्रियतेस्म । मृङ्प्राणत्यागे । गत्यर्थेतिक्त: ॥ तनिमृङ्भ्यांकिच्चेतितन्वा ॥

मृतकम् । न० शवे ॥ मरणाशौचे ॥ यथा । यदिस्यात्सूतकेसूतिर्मृतकेचमृतिस्तथा । शेषेणैवभवेच्छुद्धिरहःशेषेद्विरात्रकम् ॥

मृतकल्प : । त्रि० मृतप्राये ॥ ईषदूनोमृत: । ईषदसमाप्तावितिकल्पप्प्रत्यय: ॥

मृतकान्तक: पु० शृगाले ।

मृतजीव : । पुं० तिन्दुवृक्षे ॥

मृतमत्त : । पुं०)

मृतमत्तक : । पुं०) शृगाले ॥

मृतवत्सा । स्त्री० अजीवत्सन्तानायाम् । मृतापत्यायाम् ॥

मृतसञ्जीवनी । स्त्री० मृतजीवनार्थिकायांविद्यायाम् ॥ गोरक्षदुग्धायाम् ॥ मृत: सञ्जीव्यतेऽनया । जीवप्राणधारणे । ल्युट् । ङीप् ॥

मृतस्नात : । त्रि० अपस्नाते । मृतमुद्दिश्यकृतस्नानेजने ॥ मृतेस्नात: । सप्तमीतिसमास: ॥

मृतस्नानम् । न० अपस्नाने । मृतोद्देशेनस्नाने ॥

मृतस्मोक्ता । पुं० राजर्षिविशेषे ॥

मृतामदम् । न० तुत्थे ॥

मृतालकम् । न० तुवरिकायाम् ॥ मृतमालयति । अलभूषणादौ ।

मर्थ्यण् । संज्ञायांकन् ॥
मृति : । स्त्री० मरणे ॥ मृङ्प्राण त्यागे । स्त्रियांक्तिन् ॥ मृति: प्राणवियोग : स्यान्मृत्युनाश : सतोमत : । मृङ्प्राणत्यागइत्युक्तं स्वयंनष्ट : कथंत्यजेत् ॥
मृत्कर : । पुं० कुम्भकारे ॥
मृत्कांस्यम् । न० शरावे ॥
मृत्किरा । स्त्री० जलजन्तुविशेषे । घुर्घुर्याम् ॥
मृत्क्षारम् । न० मूलके ॥
मृत्खलिनी । स्त्री० सप्तलायाम् । चमकषायाम् ॥
मृत्तालम् । न० तुवरिकायाम् । सुराष्ट्रजमृत्तिकायाम् ॥ मृदितालः प्रतिष्ठाऽस्या : ॥
मृत्तालकम् । न० मृत्ताले ॥ स्वार्थे कन् ॥
मृत्तिका । स्त्री० मृदि ॥ माटी० इ० भा० ॥ मृदेव । स्वार्थे० मृदस्तिकन् । प्रत्ययस्थादित्त्वे वसिद्धे० इकारोच्चारणं प्रक्रियालाघवार्थम् । टापोलुक्यपिश्रवणार्थञ्च । पञ्चभिर्मृत्तिकाभि : क्रीत : पञ्चमृत्तिक : पट : ॥
मृत्फली । स्त्री० कुष्ठौषधे ॥
मृत्यु : । पुं० मरणे । पञ्चतायाम् । निधने । शरीराद्यारम्भककर्मक्षयनिमित्ते । सर्वमर्मच्छेदनरूपे० शरीरादिविच्छेदे ॥ सचसर्वेषांब्रह्मादीनांकालंप्राप्यावश्यमेवभवति । तथाहि । प्राप्तेकालेस्वयंब्रह्मापरार्द्धद्वयसम्मिते । निधनंयातितरसा जगत्कर्त्ताखयंप्रभु : ॥ चतुर्युगसहस्रेषुब्रह्मणोदिवसे किल । पतन्तिभवनात्पञ्चदशचेन्द्रास्तथापुन : तथैवहिगुणेविष्णुर्मरणायोपकल्पते ॥ तथैवद्विगुणे कालेशङ्कर : शान्तिमेतिच ॥ काचिन्नामरणेमूढानिश्चलेदैवनिर्मिते । महीमही धराणाञ्चनाश : सूर्य्यशशाङ्कयो : ॥ जातस्यहिध्रुवोमृत्युध्रुवंजन्ममृतस्यच । अध्रुवेस्मिन्शरीरेतुरक्षणीयंयश : स्थिरम् ॥ इतिश्रीदेवीभागवते ५ स्कन्धे ३१ ऽध्याय : ॥ आसन्नमृत्युर्लोकोयंध्रुवादीन्नहिपश्यति ॥ तथाहि । अरुन्धतींध्रुवञ्चैवविष्णोस्त्रीणिपदानिच । आसन्नमृत्युर्नोपश्येच्चतुर्थंमातृमण्डलम् ॥ अरुन्धतीभवेज्जिह्वाध्रुवोनासाग्रमुच्यते । विष्णो : पदानिभ्रूमध्येनेत्रयोर्मातृमण्डलमितिकाशीखण्डे १२ अध्याय : ॥ संसारे । अविद्याकामकर्मसमुदाये । स्वाभाविकेकर्मणि ॥ स्वाभाविकेज्ञाने ॥ संहारकारिणांमध्येविनाशकर्त्तौ भगवतोविभूतौ । यमे । वैवस्वते ॥ मरणम् । मृङ्० । भुजिमृङ्भ्यां

मृत्युञ्जय :

युकृत्युकाविति ... क् ॥ योगवि शेषे ॥ यथा । रवावनुराधा० सोमे उत्तराषाढा० कुजे शतभिषा० बुधे अश्विनी० गुरौ मृगशीर्षम्० भृगौ श्लेषा० शनौ हस्तनक्षत्रे नृमृत्युयोगे भवति ॥ लग्नादष्टमभवने ॥ यात्रायोगान्तरे ॥ अन्योन्यञ्च गावेकर्त्ते वाकविभास्करौ । मृत्युयोगोयमाख्यातो यातुर्मृत्युप्रदायक : ॥

मृत्युजरे । स्त्री० द्वि० प्रज्वारस्यप्रिया प्रिययो : ॥ यथा । कालकन्ये मृत्युजरे प्रज्वारस्यप्रियाप्रिये । याभ्यांजगत्समुच्छिन्नं विधात्रानिर्मितं विधौ ॥ जरामृत्योरपिकालादुत्पन्नत्वात्कन्यासदृशत्वात्कन्यात्वम् । तेमृत्युजरे कालस्यकन्ये प्रज्वारस्य प्रकृष्टज्वरस्यप्रियाप्रियेपत्न्यौभवत: । प्रियातोप्रियेऽतिशयितप्रियेद्वस्यर्थ : ॥

मृत्युञ्जय : । पुं० कृत्तिवाससि । शिवे ॥ मृत्युकन्याजिताश्वविच्छिवे नगुरुणामम । नमृत्युनाजित : शम्भु : कल्पेकल्पेश्रुतौश्रुतम् ॥ मृत्युंजयति । जिजये । संज्ञायांभृतृवृजिधारिसहितपिदम : । इतिखच् । मुम् ॥ यात्रायोगान्तरे ॥ लाभे भौमोगुरुश्छिद्रे षष्ठस्थानेवभास्कर : । मृत्युञ्जयसमा

मृत्स्ना

स्योयं सर्वशत्रुनिवर्हण : ॥

मृत्युनाशक : । पुं० पारदे ॥ त्रि० मरणहर्त्तरि ॥

मृत्युपाश : । पुं० अधर्माज्ञानराग द्वेषादौ ॥

मृत्युपुष्प : । पुं० इक्षौ ॥

मृत्युफल : । पुं० महाकालफले ॥

मृत्युफली । स्त्री० कदल्याम् ॥

मृत्युभङ्गरक : । पुं० भवरुति । प्रेतपटहे । मरणसमयवाद्ये ॥

मृत्युभृत्य : । पुं० रोगे ॥

मृत्युमान् । त्रि० मृते ॥

मृत्युवञ्चन : । पुं० शम्भौ ॥ श्रीफले ॥ द्रोणकाके ॥

मृत्युबीज : । पुं० वंशे ॥

मृत्युसूति : । स्त्री० कर्कट्याम् । मागमायाम् ॥ मृत्यवेसूति : प्रसवो यस्या : ॥ यथाकर्कटकीगर्भमाधत्तेमृत्युमात्मन : ॥

मृत्सा । स्त्री० प्रशस्तमृदि ॥ प्रशस्तामृत् । सस्नौप्रशंसायामितिस : । टाप् ॥ तुवरिकायाम् । तूवर० इ० भा० ॥ मृत्साऽस्त्यस्या : अचेत्वेन । अर्शआद्यच् । टाप् ॥

मृत्स्ना । स्त्री० प्रशस्तायांमृत्तिकायाम् । मृत्सायाम् ॥ प्रशस्तामृत् । सस्नौप्रशंसायामितिस्न : । टाप् ॥ तुवर्याम् । आढक्याम् । अरहर तूवर० इ० भा० ॥

मृत्०द् । स्त्री० मृ[illegible]ायाम् ॥ शौचे मृद्विशेषोयथाविष्णुपुराणे । वल्मीकमूषकोत्खातांमृद[illegible]जा स्तथा । शौचावशिष्टं गे[illegible]ाद द्याल्लेपसम्भ[illegible]ाम् ॥ अन्त : प्राग्य वपन्नाद्ध्हलोत्खातांचपार्थिव । परितृत्यजेत्मृदस्त्वेता : सकला शौचसाधनइति ॥ अन्त : प्राग्य वयन्मा[illegible]कीटाम् ॥ मृदति० मृद्यतेवा । मृदग्रोदेसम्पदादित्वात्क्वि प् । काच्याम् । तुवरिकायाम् ॥

मृदङ्कुर : । पुं० हारीतपक्षिणि ॥

मृदङ्ग : । पुं० स्वनाम्नाप्रसिद्धे वाद्ये । मुरजे ॥ अथमृदङ्गादिविवरणम् । मर्द्दल : खादिर : श्रेष्ठोहीन: स्यादन्यदारुज : । रक्तचन्दनजोवाद्योगभीरध्वनिरुच्यते : ॥ सार्द्धहस्तप्रमाणान्तुदैर्घ्यमस्यविधीयते । चयोदशाङ्गुलंवाममथवाद्वादशाङ्गुलम् ॥ दक्षिणञ्चभवेद्धीनमेकेनाऽर्द्धाङ्गुलेनवा । करिणानद्धवदनोमध्येचैव पृथुर्भवेत् ॥ षण्मासीयोभवेद्वत्स स्तच्चर्मैकरणंमतम् । मृत्तिकानिर्म्मितश्चैवमृदङ्ग : परिकीर्त्तित:॥ पातयेत्खर्लिंवाद्यवादनार्थमर्द्दले । विभूतिगैरिकंभक्तंबैन्दुकीनचसंयुतम् ॥ यद्वाचिपीटकंटैयंजौविनीसत्त्वमिश्रितम् । सर्वमेकचपिष्टंतल्लेप : खरलिरुच्यते ॥ वामास्येपूरिकांकृत्वालेपंदद्यान्मदच्चिणे । एवंमर्द्दलक : प्रोक्त : सर्वेवाद्योत्तमोमत : ॥ अस्यसंयोगमासाद्यसर्वेवाद्याश्चशोभते । एतद्धेबीजकाष्ठेदलमर्द्धाङ्गुलंविदु : ॥ इति । विशेष : सङ्गीतशास्त्रे द्रष्टव्य: ॥ पटहे ॥ घोषे ॥ वंशे ॥ मृद्यते । मृद० । विडादिभ्य : किदित्यङ्गच् ॥ मृत्अङ्गमस्येतिवा ॥

मृदङ्गक : । पुं० मृदङ्गे ॥

मृदङ्गफल : । पुं० पनसवृक्षे ॥ मृदङ्गइवफलान्यस्य ॥

मृदङ्गफलिनी । स्त्री ० कोषातक्याम् ॥

मृदङ्गी । स्त्री० कोषातक्यम् । श्वेतघोषाइतिगौ०दे०भा० ॥

मृदर : । पुं० विषे ॥ त्रि०विलससति ॥ म्रियतेऽनेन०मृद्नातिवा । मृङ् मृद०वा । कृदरादयश्चेति० अरप्रत्ययान्तोनिपातित : ॥ भये ॥

मृदा । स्त्री० मृत्तिकायाम् ॥

मृदाकर : । पुं० वज्रे ॥

मृदित :। त्रि० अभिनष्टे । विनाशिते ॥ निष्पीडिते ॥ चूर्णीकृते ॥ मृद्यतेस्म । मृद० । क्त : । बुट् । कुटितिचेतिनगुण: ॥ चौर्णे ॥

मृदिनी । स्त्री० मृत्सायाम् ॥

मृदुः । त्रि० कोमले ॥ अनोक्ष्णे ॥ मृदुः सर्वत्रवाच्यलिङ्गः ॥ मृद्नाति । मृद मर्द्दने । प्रथिम्रदिभ्रस्जामितिकुः सम्प्रसारणञ्च ॥ मृदुशब्दोमृदुत्वगुणमुक्त्वातद्द्रव्यमभिधत्त इतिगुणवचनोमृदुशब्दः । तेनस्त्रियांङोषभावे०मृद्वी ॥ न० विशेषनक्षत्रादौ ॥ यथा । चित्रेन्दुमित्रपौष्णाश्चमृदुमैत्रंतथाभृगुः । तत्रगीताम्बरक्रीडामित्रकार्यञ्चशोभनम् ॥ स्त्री०गृहकन्यायाम् ॥

मृदुकृष्णायसम् । न० सीसके ॥

मृदुगमना । स्त्री० हंस्याम् ॥ त्रि०मन्दगमने ॥

मृदुचर्म्मा । पुं० भूर्ज्जवृक्षे ॥ त्रि०कोमलत्वग्विशिष्टे ॥

मृदुच्छदः । पुं० भूर्जे । कुक्कुरद्रुमे ॥ शीताली ॥ अक्षोटे ॥

मृदुता । स्त्री० मृदुत्वे ॥

मृदुताल: पुं० शीतालवृक्षे ॥

मृदुत्वक् । पुं० भूर्जपत्रवृक्षे ॥ मृद्वीत्वगस्य ॥

मृदुत्वचः । पुं० मृदुत्वचि ॥ मृद्वीत्वचायस्यसः ॥

मृदुनकम् । न० सुवर्णे ॥ इतिशब्दचन्द्रिका ॥

मृदुपत्रः । पुं० नले ॥ न०कोमपलर्णे ॥ त्रि०कोमलपर्णवति ॥ मृदूनिपत्राणियस्यसः ॥

मृदुपत्री । स्त्री० चिल्लीशाके ॥

मृदुपर्वकः । पुं० वेत्रे ॥ त्रि० कोमलपर्ववति ॥

मृदुपुष्पः । पुं० शिरीषवृक्षे ॥ त्रि० कोमलकुसुमविशिष्टे ॥ मृदूनिपुष्पाणियस्यसः ॥

मृदुफलः । पुं० मधुनारिकेले ॥ विकङ्कते ॥ त्रि० कोमलफलवति ॥ मृदूनिफलानियस्यसः ॥

मृदुरथः । पुं० सात्त्विकराजसवृत्तिद्वये ॥

मृदुरेचनी । स्त्री० मार्कण्डिकायाम् ॥

मृदुलः । त्रि० कोमले ॥ मृदुर्गुणोस्यास्ति । सिध्मादिभ्यश्चेतिलच् ॥ न० जले ॥

मृदुलोमकः । पुं० शशके ॥ त्रि०कोमलरोमविशिष्टे ॥

मृदूत्पलम् । न० नीलपद्मे ॥

मृद्वङ्गम् । न० वङ्गे ॥ कोमलावयवे ॥ त्रि०तद्वति । मृदून्यङ्गानियस्य ॥ कर्मधारयोवा ॥

मृद्वी । स्त्री० कपिलद्राक्षायां ॥ कोमलाङ्ग्याम् ॥ मृदुशब्दोमृदुत्वगुणमुक्त्वा०मृदुत्वगुणयुक्तंद्रव्यमभिधत्त इतिगुणवचनत्वे न०वोतोगुणवचनादितिपाणिनीयोङोष् ॥

मृद्वीका । स्त्री० गोस्तन्याम् । द्राक्षायाम् । मुनक्का० इ० भा० ॥ मृद्नाति । मृदु० । अलीकादयश्चेति-

साधु : ॥ कपिलद्राक्षायाम् ॥

मृधम् । न० युद्धे ॥ मर्द्दनम् । मृधु हिंसायाम् । बाहुलकात्• भावे• घञर्थेवाक : ।

मृन्मय : । त्रि• मृदोविकारे ॥ मयट् ॥ स्त्री• मृन्मयी ॥

मृन्मरु : । पुं• अश्मनि । पाषाणे ॥

मृषा । अ० वितथे । मिथ्या झूठ• इ० भा• ॥ मृष्यते । मृषुसहने । काप्रत्यय : ॥

मृषाध्यायी । पुं• वके ॥

मृषार्थकम् । न० आहते । अत्यन्तासम्भवार्थवाक्ये ॥ यथा । एषवन्ध्यासुतोयातिखपुष्पकृतशेखर : । कूर्मलोमतनुत्राण : शशशृङ्गधनुर्द्धर : ॥ इ० । मृषाऽर्थोयस्यतत् । कप् ।

मृषालक : । पुं• आम्रवृक्षे ॥

मृषावाद : । पुं० मिथ्योदिते । मिथ्यावाक्ये । टट्टयाम् ॥

मृषावादी त्रि० मिथ्यावादिनि । मृषोद्ये । मृषावादोऽस्यास्ति । इनि: ॥ मिथ्याभियोक्तरि ।

मृषोद्य : । त्रि० मिथ्यावादिनि ॥ राजसूयसूर्य मृषोद्ये त्यादिनामृषोपपदाद्वदे : कस्ंगिनित्यं क्यब्निपात्यते ॥ न० मिथ्यावाक्ये ॥

मृष्ट : त्रि० अपनीतमले । शोधिते ॥ मृज्यतेस्म मृजूशुद्धौ । क्त: । न० मरिचे ॥

मृष्टि : । स्त्री० अन्नादे : संस्कारविशेषे ।

मृष्टेरुक : । पुं० वदान्ये । दानशौण्डे ॥ मिष्टाशिनि ॥ अतिथिद्विषि ॥

मेक : । पुं• अजे । छागे ॥

मेकल : । पुं• अद्यन्तरे ॥ गिरिविशेषे ॥

मेकलकन्यका । स्त्री• नर्मदायांसरिति । रेवायाम् ॥ मेकलस्यर्षेरद्रेर्वाकन्यका ।

मेकलाद्रिजा स्त्री• सोमोद्भवायाम् । रेवायाम् ॥ मेकलाद्रेर्जाता । जनी• । ड : ॥

मेक्षणम् । न० यज्ञीयपात्रविशेषे ॥

मेखल : । पुं० मेकलपर्वते ॥

मेखलकन्यका स्त्री• रेवायाम् ॥

मेखला । स्त्री० खड्गबन्धे । खड्गादेर्व्यर्मादिनिर्मितेकटिबन्धने ॥ युद्धेहस्तात्पतनवारणायमसिबन्धे प्रक्षिप्यमाणे चर्मादौ ॥ स्त्रीकट्याभरणे । काञ्च्याम् ॥ रशनायाम् ॥ केचित्तु• एकयष्टिर्भवेत्काञ्चीमेखलात्वष्टयष्टिका । रशनाषोडशज्ञेयाकलाप : पञ्चविंशक: ॥ इतिपठन्ति• इदत्वभेदात्पर्यायता ॥ स्त्रीकट्यांबन्धनयन्त्रे ॥ श्रोणिस्थाने ॥ शैलनितम्बे उपनयनकाले

धारणीयमुञ्जनिर्मितसूत्रत्रये ॥ यथा । मौञ्जीत्रिवृत्समाश्लक्ष्णाकार्याविप्रस्यमेखला । क्षत्रियस्यतुमौर्वीज्यावैश्यस्यशणतान्तवी ॥ मुञ्जालाभेतुकर्त्तव्याः कुशाश्मान्तकवल्वजैः । त्रिवृताग्रन्थिनैकेनत्रिभिःपञ्चभिरेववा ॥ इ०मनुः ॥ होमकुण्डोपरिमृद्घटितवेष्टनविशेषे ॥ यथोक्तंवशिष्ठपञ्चरात्रे । यावान्कुण्डस्यविस्तारःखननंतावदिष्यते । हस्तैकेमेखलास्तिस्रोवेदाग्निनयनाङ्गुलाः ॥ कुण्डेद्विहस्तेतान्त्रेयारसवेदगुणाङ्गुलाः । चतुर्हस्तेतुकुंडेतावसुतर्कयुगाङ्गुलाः ॥ मेखलाब्रह्मचारिमेखलावत्कुण्डवेष्टितामृद्घटिताःतास्वखातदेशाद्वाह्यएकाङ्गुलिरूपंकण्ठंपरित्यज्योच्छ्रायेणविस्तारेणचेत्यादिक्रमेणवेदाग्न्यङ्गुलाः एतद्विपरीतास्तन्त्रान्तरोक्ताव्यवहारविरुद्धाः ॥ पिङ्गलामतेपि । खातादेकाङ्गुलंत्यक्त्वामेखलानांविधिर्भवेदिति ॥ मखंगतिंलाति । ला० । आतइतिकः । पृषोदरादिः ॥ मांलक्ष्मीम्ईखति ०माईखतिवा । माशब्दोनिषिधेईखगतौ । बाहुलकात्कलच् ॥ यद्वा । माईखलति । खलसञ्चयेसिञ्चनेच । मूलविभुजादित्वात्कः । षणितु०वृद्धिः स्यात् ॥ नर्मदायाम् ॥ प्रश्निपर्ण्यां ॥ "

मेखलिकः । पुं० मेखलिनि ॥ मेखलास्यास्ति । व्रीह्यादित्वाट्ठन् ॥

मेखली । पुं० मेखलावति । मेखलिकि । मेखलास्यास्ति । व्रीह्यादित्वादिनिः ॥

मेघः । न० स्वर्भे । वारिवाहे । घने । जलदे ॥ मेघास्त्रिविधास्तत्रवह्निजाधूमयोनयः । निश्वासजास्तुजीमूतास्तेज्ञेयाजीवरूपिणः ॥ यज्ञजास्तुघनाघोराः पुष्करावर्त्तकादयः । इतिविशेषउक्तः शब्दार्णवे ॥ मेहतिसिञ्चति । मिहसेचने । अच् । न्यङ्क्वादित्वात्कुत्वम् ॥ मुस्तायाम् ॥ राक्षसि ॥ षड्रागान्तर्गतरागविशेषे ॥ यथा । भैरवोथवसन्तश्चनटोनारायणस्तथा । श्रीरागोमेघरागश्चषडेतेपुरुषाह्वयाः ॥

मेघकफः । पुं० करकायाम् ॥

मेघकालः । पुं० वर्षर्त्तौ ॥

मेघचिन्तकः । पुं० चातकपक्षिणि ॥

मेघङ्करः । पुं० मेघजनने ॥ मेघान्करोति । मेघर्त्तिभयेषुकृञः खच्प्रत्ययः । अरुर्द्विषदितिमुम् ॥

मेघजः । त्रि० मेघभववस्तुनि ॥

मेघजालम् । न० कालिकायाम् । मेघावली ॥

मेघजीवनः । पुं० चातके ॥ मेघेजीवनमस्य ॥

मेघज्योति : । पुं० इरम्मदे । वज्राग्नौ ॥ मेघस्यज्योति : ॥ अन्योन्यसङ्घट्टनेनमेघाग्नि : सृत्यग्नचाद्‌दीयो ज्योतिरग्नि : पततिस : ॥

मेघडम्बर : । पुं० मेघगर्जने ॥ मेघस्यडम्बर : ॥

मेघतिमिरम् । न० मेघाच्छन्नदिने ॥

मेघदीप : । पुं० विद्युति ॥

मेघध्वनि : । पुं० गर्जिते । मेघनिर्घोषे ॥

मेघनाद : । पुं० वरुणे ॥ रावणात्मजे । इन्द्रजिति ॥ मेघस्यनादइवनादोयस्य ॥ मेघशब्दे ॥ पलाशवृक्षे । तण्डुलीयशाके ॥ इतिराजनिर्घण्ट : ॥ मेघस्यनाद : ॥

मेघनादजित् । पुं० रामानुजे । लक्ष्मणे ॥ मेघनादमजैषीत् । जि० । सत्सूद्विषे तिक्विप् । तुक् ॥

मेघनादानुलासक: । पुं० मयूरे ॥

मेघनादानुलासी । पुं० मयूरे ॥ मेघनादेनअनुलसति० तच्छील : । लसश्लेषणक्रीडनयो : । सुप्यजातावितिणिनि : ॥

मेघनामा । पुं० मुस्तके ॥ मेघनामा निनामास्य ॥ आदिलघोपञ्चमाचके ।ऽऽ॥

मेघनायक : । पुं० आवर्त्तादौ ॥ यथा । चियुतं शाकवर्षं तुचतुर्भि :शोधितेक्रमात् । आवर्त्तंधिविसंवर्त्तं पुष्करद्रोणामम्बुदम् ॥ फलंयथा ।.आवर्त्तोनिर्जलोमेघ:संवर्त्तश्चबहूदक: । पुष्करोदुष्करजलोद्रोण: सस्यप्रपूरकइति ॥

मेघनिर्घोष : । पुं० स्तनिते । गर्जिते ॥ मेघस्यनिर्घोष : ॥

मेघपर्याय : । पुं० आदिलघोपञ्चमां चके० ।ऽऽ॥ मुस्तके ॥ मेघोमेघवाचक : शब्द : पर्यायोऽस्य ॥

मेघपुष्पम् । न० पिण्डाभ्रे । वर्षोपले ॥ अम्बुनि ॥ नदीजले ॥ पुं० इन्द्रस्याश्वे ॥ कृष्णस्यघोटके ॥ मेघस्यपुष्पमिव ॥

मेघप्रसव : । पुं० जले ॥

मेघभव : । त्रि० मेघोत्पन्नवस्तुनि ॥

मेघभूति : । पुं० वज्रे ॥

मेघमाल : । पुं० प्लक्षद्वीपस्थे गिरिविशेषे ॥ रमागर्भजातकल्किदेवपुत्रे ॥

मेघमाला । स्त्री० कादम्बिन्याम् । मेघानांमाला ॥

मेघयोनि : । पुं० धूमे ॥

मेघराग : । पुं० रागविशेषे ॥ मेघसंज्ञकोराग : ॥

मेघवर्णा । स्त्री० नीलीवृक्षे ॥ त्रि० घनसमानवर्णवति ॥

मेघवर्त्म । न० नभसि । गगने ॥

मेघवह्नि : । पुं० वज्राग्नौ । इरम्मदे ॥

मेघवाह : । पुं० इन्द्रे ॥ यथा । राजा स्वर्थान्समाहृत्यकुर्यादिन्द्रमहोत्सवम् । प्रणीतोमेघवाहस्तुमहतीं वृष्टिमावहेदितिदण्डनीतिः ॥

मेघवाहन : । पुं० इन्द्रे । तुरासाहि ॥ मेघा : मत्तमेघागजरूपधारिणऐरावतादयोवाहनमस्य ॥ मेघान्वाहयतिचालयतिवा । ल्यु : ॥ इन्द्रोहिमेघानाविश्यवर्षतीत्यागम : ॥

मेघविस्फूर्जिता । स्त्री० अतिधृतिच्छन्द : १९ प्रभेदे ॥ तल्लक्षणोदाहरणे यथा । रसर्त्वश्वैर्य्योन्सौररगुरुयुतामेघविस्फूर्जितास्यात् ॥ यथा । कदम्बामोदाढ्याविपिनपवना: केकिन : कान्तकेका : ॥ विनिद्रा: कन्दल्यादिशिदिशिमुदादर्दुराहृप्तनादा : । निशान्नृत्यद्विद्युद्विलसिततलसन्मेघविस्फूर्जिताचेत् प्रिय : स्वाधीनोसौदनुजदलनोराज्यमस्मात्किमन्यत् ॥

मेघवेश्म । न० खे ॥

मेघसार : । पुं० चीनकर्पूरे ॥

मेघसुहृत् । पुं० मयूरे । मेघ : सुहृदस्य ॥

मेघस्तनितोद्भव : । पुं० विकण्टकवृक्षे ॥

मेघाकाश : । पुं० अभ्राकाशे ॥

मेघाख्यम् । न० मुस्तके ॥

मेघागम : । पुं० प्रावृषि । वर्षाकाले ॥ मेघस्यागमोयस्मिन् ॥ मेघस्यागमने ॥

मेघानन्दा । स्त्री० बलाकायाम् ॥

मेघानन्दी पुं० मयूरे ॥

मेघान्त : ॥ पुं० शरदि ॥ मेघानामन्तोयस्मिन् ॥

मेघास्त : । पुं शरद्दतौ ॥

मेघास्थि । न० करकायाम्

मेघाह्वयम् । न० आकाशे ॥

मेघोदर : । पुं० अर्हत्पितरि ॥

मेघ्य : । त्रि० मेघभवे ॥ दिगादित्वात्यत् ॥

मेचक : । पुं० मयूरचन्द्रके ॥ मेचकोवर्णोस्त्यस्य । अर्श आद्यच् ॥ श्यामलवर्णे । कृष्णे ॥ मेचक : कृष्णनील : स्यादतसीपुष्पसन्निभ : । इतिशब्दार्णवे भेद : । बर्हिकण्ठसमं वर्णंमेचकंब्रुवतेबुधा इतिकाव्य : । मचतिमिश्रीभवतिवर्णान्तरेण । मच सुचिकल्कने । कृञादिभ्य : संज्ञायां वुन् । पचिमच्योरिच्चोपधाया इतीत्त्वं लघूपधगुण : ॥ धूमे ॥ मेघे ॥ शोभाञ्जने ॥ न० स्रोतोञ्जने ॥ अन्धकारे ॥ नीलाञ्जने ॥ त्रि० श्यामलयुक्ते ॥

मेचकाभिधा । स्त्री० पातालगरुडीलतायाम् ॥

मेटुला । स्त्री० आमलक्याम् ॥

मेठ : । पुं० हस्तिपके । निषादिनि ॥

मेढ्र : पुं० मेहने । शिश्ने ॥ मेहन्त्यनेन । मिहसेचने । दाम्नीतिष्ट्रन् ॥ मेहतिवा ॥ मेषे ॥

मेढ्रशृङ्गी । स्त्री० मेषशृङ्गीवृक्षे ॥

मेण्ठ : । पुं० हस्तिपके ॥

मेण्ड : पुं० मेठे । हस्तिपके ॥

मेण्ढ : । पुं० मेषे ॥

मेथि : । पुं० मेधिकाष्ठे । खलेवाल्याम् । खलेपशुबन्धनार्थकाष्ठे ॥ मेथ्यन्तेपशवोऽत्र । मेथृसङ्गमे । सर्वधातुभ्यइन् ॥

मेथिका । स्त्री० मेथिन्याम् । मेथ्याम् । गन्धबीजायाम् । मेथीतिप्रसिद्धशाके ॥ मेथिकावातशमनीश्लेष्मघ्नीज्वरनाशिनी । ततः स्वल्पगुणावन्यावाजिनांसातुपूजिता ॥ अपिच । मेथिकादीपनीहृद्यावद्धविट्क्रिमिशुक्रनुत् ॥ रूक्षोष्णांततफलंकासानिलश्लेष्मवमीन्जयेत् ॥

मेथिनी । स्त्री० मेथिकायाम् ॥

मेथी । स्त्री० मेथिकायाम् । गौरादित्वात्कृदिकारादितिवाङीष् ॥

मेद : । पुं० मेदसि । वपायाम् । शुद्धमांसस्नेहे ॥ अलम्बुषायाम् ॥ मेद्यति । ञिमिदास्नेहने । घञ् ॥ वैदेहेननिषादभार्यायांजनिते० अन्त्यजविशेषे ॥

मेद : पुच्छ : । पुं० दुम्बके । दुम्बा० दुम्बा० हिं० भा० प्र० मेषविशेषे ॥ मेद : पुच्छोऽस्यबंमांसंहृद्यंवृष्यञ्चमापहम् । पित्तश्लेष्मकरंकिञ्चिद्वातव्याधिविनाशनम् ॥

मेद : सारा । स्त्री० मेदायाम् ॥

मेदक : । पुं० जगले । सुराकल्के ॥ मेद्यतिञिमिदा० । क्वुआदिभ्यो वुन् ॥

मेदज: । पुं० भूमिजगुग्गुलौ ॥ त्रि० मेदोभवे ॥

मेद: । न० शुद्धमांसप्रभवस्नेहविशेषे ॥ वपायाम् । वसायाम् ॥ मेदस : स्वरूपंयथा । यन्मांसंस्वाग्निनापक्वंतन्मेदइतिकथ्यते । तदतीवगुरुस्निग्धंबलकार्यंतिबृंहणम् ॥ स्थानंयथा । मेदोहिसर्वभूतानामुदरेष्वस्थिषुस्थितम् अतएवोदरेवृद्धि : प्रायोमेदस्विनोभवेत् ॥ रोगविशेषे ॥ तन्निदानंयथा । अव्यायामदिवास्वप्नश्लेष्मलाहारसेविन : । मधुरोन्नरस : प्राय : स्नेहान्मेदोविवर्द्धयेत् ॥ अन्नरस: ० आमद्रव: अस्यवृद्धैवैगुण्यंयथा । मेदसावृतमार्गत्वात्पुष्यन्त्यन्येनधातव : मेदस्तुचीयतेतस्मादशक्त : सर्वकर्मसु ॥ मेद्यति । ञिमिदा० । असुन् ॥

मेदस्कृत् । न० मांसे ॥

मेदा । स्त्री० अष्टवर्गाङ्गौषधिविशेषे

मेदोद्भवायाम् । जीवन्त्याम् । श्रेष्ठायाम् ॥ मणिच्छिद्रायाम् ॥ तल्लक्षणादिर्यथा । शुक्लकन्दोनखच्छेद्यो मेदोधातुमिवस्रवेत् । यः समेदेतिविज्ञेयोजिज्ञासातत्परैर्जनैः ॥ मेदायुगंगुरुस्वादुवृष्यंस्तन्यकफावहम् । बृंहणंशीतलंपित्तरक्तवातज्वरप्रणुत् ॥ मेदायुगम् ॥ मेदा महामेदे ॥ मेदामहामेदाख्याने शतमूलींप्रक्षिपन्ति ॥

मेदिनी । स्त्री॰ काश्मर्याम् । मेदायाम् ॥ मह्याम् । भूमौ ॥ मेदमस्त्यस्याम् । अतइनिः । मलघ्नोमेदकुष्ठंतिशालिहोत्रेऽदन्तोपिमेदशब्दोस्ति ॥ यद्वा । मेद्यति । ञिमिदा॰ । ग्रह्यादित्वाण्णिनिः ॥ मधुकैटभयोरासीन्मेदसैवपरिप्लुता । तेनेयंमेदिनीदेवीप्रोच्यतेब्रह्मवादिभिः ॥

मेदिनीद्रवः । पुं॰ पांशौ । धूलौ ॥

मेदुरः । त्रि॰ सान्द्रस्निग्धे । अतिशयस्निग्धे ॥ मेदनशीलः । ञिमिदा॰ । भञ्जभासमिदोघुरच् ।

मेदुरा । स्त्री॰ काकोल्याम् ॥

मेदोजम् । न॰ अस्थ्नि ॥

मेदोद्भवा । स्त्री॰ मेदायाम् ॥

मेदोभ्रुः । पुं॰ वर्णसङ्करजातिभेदे ॥

मेदोवती । स्त्री॰ मेदायाम् ॥

मेधः । पुं॰ यागे । क्रतौ ॥ मेधति । मेधृसङ्गमे ॥ पचाद्यच् ॥

मेधाः । पुं॰ मेधीभिधानेमुनिविशेषे ॥ वसिष्ठे ॥ स्वायम्भुवमनोः पुत्रे ॥

मेधा । स्त्री॰ धारणावत्यांबुद्धौ । अनेकग्रन्थार्थधारणशक्तौ ॥ अतीतानुस्मृतिर्मेधातत्कालग्राहिणीमतिः । शुभाशुभविचारज्ञाप्रज्ञाधीरैरुदाहृता ॥ धृतिविशेषः ॥ साचेयं स्वानस्यभार्या । यथा । स्वानस्यतिस्रोभार्यास्रबुद्धिर्मेधाधृतिस्तथा । याभिर्विनाजगत्सर्वंमूढंमत्तसमंस्यादिति । मेधतेसङ्गच्छतेसर्वमस्याम् । मेधृ॰ । गुरोश्चहलः । टाप् ॥ मेधाकरमौषधंयथा । शङ्खपुष्पीवचासोमाब्राह्मीब्रह्मसुवर्चला । अभयाचगुडूचीचअटरूषकवाकुची ॥ एतैरक्षसमैर्भागैर्घृतंप्रस्थंविपाचयेत् । कण्टकार्यारसंप्रस्थंवृहत्याचसमन्वितम् ॥ एतद्ब्राह्मीघृतंनामस्मृतिमेधाकरंपरम् ॥ * ॥

मेधाकरः । पुं॰ मेधाजनकेगणविशेषे । यथा । सतताध्ययनंतत्त्वज्ञानस्यचकथासदा । श्रेष्ठानांतन्त्वशास्त्राणामवलोकनमेवच । सद्विजाचार्यसेवाच गणोमेधाकरः स्मृतः ॥

मेधाकृत् । स्त्री॰ मुनिपत्रकी । सिता

वरशाके । त्रि० मेधाकारके ॥
मेधाजित् । पुं० कात्यायनमुनौ ॥
मेधातिथि: । पुं० मुनिविशेषे । कण्वर्षे : पुत्रे ।
मेधारुद्र : । पुं० कालिदासे ॥
मेधावती । स्त्री० महाज्योतिष्मत्याम् त्रि० मेधाविशिष्टायाम् ॥ मेधावान्० मेधावत्० द्र० पुंनपुंसकयो : ॥
मेधाविक्रम् । न० तीर्थविशेषे ॥
मेधावी । पुं० शुकपक्षिणि ॥ पण्डिते ॥ व्याडौ । मदिरायाम् ॥ त्रि० मेधान्विते । प्रज्ञातिशयवति । ऊहापोहसमर्थे ॥ शमदमसर्वकर्मोपरमगुरूपसदनादिसाधनापिकाङ्गयुक्तश्रवणमनननिदिध्यासनाख्यवेदान्तवाक्यविचारेणपरिनिष्पन्नं वेदान्तमहावाक्यकरणकंनिरस्तसमस्ताप्रामाण्याशङ्कं चिदन्याविषयकमहंब्रह्मास्मीतिब्रह्मात्मैक्यज्ञानमेवमेधा तयानित्यं युक्तः स्थितप्रज्ञः विपश्चिति ॥ मेधास्यास्ति । अस्मायामेधास्रजोविनि : ।
मेधाविनी । स्त्री० ब्रह्मण : पत्न्याम् । ब्राह्म्याम् ॥
मेधि : । पुं० खलेवाल्याम् । खलेपशुबन्धनायारोपितेकाष्ठे । पुंसिमेधि: खलेदारुन्यस्तं यत्पशुबन्धने । मेध्यन्ते पशवोऽत्र । मेधृ० । इन् ।

मेधिर : । त्रि० मेधाविनि ॥
मेध्य : । पुं० यवे ॥ छागे ॥ खदिरे ॥ त्रि० पवित्रे । शुचौ । शुद्धे । यज्ञिये ॥ मेधनार्हम् । मेधृ० । ऋहलोर्ण्यत् ॥ मेधायैहितोवा । उगवादिभ्योयत् ॥ मेधामर्हतिवा । दण्डादित्वाद्यत् ॥ मेधस्त्ववा । शाखादिभ्योय : ॥ स्नानेनमेध्यमखिलममेध्यंस्नानतोभवेत् । ब्रह्मस्नानेसमुत्पन्नेमेध्यामेध्यंनविद्यते ॥
मेध्या । स्त्री० रक्तवचायाम् ॥ रोचनायाम् ॥ केतक्याम् ॥ ज्योतिष्मत्याम् ॥ शङ्खपुष्प्याम् ॥ ब्राह्म्याम् ॥ मेधायैहिता । यत् । टाप् ॥ योषिति । नार्याम् ॥ सोम : शौचंददौस्त्रीणांगन्धर्वश्चशुभांगिरम् । पावक : सर्वमेध्यत्वंमेध्यावैयोषितोह्यत : ॥
मेनका । स्त्री० हिमालयस्यभार्यायाम् । अपर्णामातरि ॥ स्वर्वेश्यायाम् । शकुन्तलायाजनयित्र्याम् ॥
मेनकात्मजा । स्त्री० गिरिजायाम् । दुर्गायाम् ॥ मेनकाया : आत्मजा ॥
मेनकापति : । पुं० हिमालये ॥
मेनकापुत्र : । पुं० मैनाके ॥ मेनकाया : पुत्र : ॥
मेनकाप्राणेश : । पुं० हिमालये ॥
मेना । स्त्री० मेनकायाम् । हिमाद्रे

भार्यायाम् ॥

मेनाजा । स्त्री० पार्व्वत्याम् ॥

मेनाद : । पुं० केकिनि । मयूरे ॥ मार्जारे ॥ छगले । छागे ॥

मेनाधव : । पुं० उमागुरौ । हिमालये ॥

मेनासुत : । पुं० मैनाके ॥

मेय : । त्रि० प्रमेये ॥ मानाधीनामेयसिद्धि : ॥ मीयते । माङ् माने । अचोयत् । ईद्यति । गुण : ॥ मातुंपरिच्छेत्तुंयोग्योवा ॥

मेयाभ : । त्रि० मेयसमानाकारे ॥ मेघस्याभेवाभायस्यस : ॥

मेरक : । पुं० विष्णौ ॥: शत्रुप्रभेदे

मेरु : । पुं० सुमेरौ । अत्युच्छ्रितानां शिखरिणांमध्येभगवतोविभूतौ । हेमाद्रौ । रत्नसानौ । सुरालये ॥ जम्बुद्वीपंक्षितेर्नाभिस्तद्वृत्तंलक्षयोजनम् । क्षाराब्धिनापरिवृतम् परिवृत्तेनतावता ॥ तस्यमध्येस्थित : शैलराजराजोहिरण्मय : । तिरस्कृतांशुमज्ज्योतिर्मेरु:सुरनिषेवित: सषोडशसहस्राणिक्षितौविष्टोमहीतलात् । तदूनमुन्नतोलक्षंमूलेषोडशविस्तृत : ॥ समेरुर्भूमेरन्त : षोडशयोजनसहस्राणिप्रविष्ट : महीतलादारभ्यजर्द्ध्वंयावच्चतुरशीतियोजनसहस्रोन्नति : मूलेचषोडशसहस्रविस्तार : । ऊर्द्धंतोस्यशरावाकृतिविस्ताराधिक्येनद्वैगुण्यम् । उक्तञ्चश्रीमत्स्यतन्त्रे । षोडशैकसहस्राणिबुध्नभागेप्ररोपित : । तान्यस्यमूलेविस्तार : स्यादूर्द्ध्वंद्विगुणस्तुस : ॥ सशरावाकृतिर्देविमेरुर्देवाश्रयोद्रिराट् । इति । त्रिषुपादान्तरेष्वस्यचतुर्व्वेषुपर्व्वसु । नेमय: कटकाकारानिर्गताद्दीप्तिमत्तरा : ॥ एकादशसहस्रातुमनुसाहस्रिकीपरा । नेमिर्यामस्तकोपान्तेलोकपालसमाश्रया ॥ चक्रवाटेतितामाहु : सर्व्वरत्नप्रभावतीम् । अस्यमेरो:स्वोच्छ्रायपादेनपञ्चविंशतिसहस्रात्मकेनान्तरेयेषांतेषु तथाविधेषु त्तरंचतु : सहस्रविवृद्धेषुपर्व्वसुभागसन्धिषुकटकाकारा : सुष्ठुदीप्तास्तिस्रोनेमयोमेखलानिर्गता : ० तदेवेषुत्रिषुस्थानेषुचतुर्द्धत्वंदर्शयति । एकादशसहस्रेत्यादिना० एकाप्याद्यादशसहस्रप्रमाणा० द्वितीयामनुसाहस्रिकाचतुर्द्दशसहस्रा० चतुर्द्दशत्वोक्तेश्च० तृतीयाऽष्टादशसाहस्रविस्तृता । सानेमिर्यामस्तकसमीपेलोकपालाश्रयभूताचानेकरत्नप्रभाभासुराच० तांचक्रवाटोक्त्याभागमज्ञाश्चाहु : । एवञ्चप्राशुक्तचतुरशीतियोजनसहस्रोच्छ्रायस्यमेरो : पर्व्वत्रयंपञ्चसप्ततिसहस्रमानकम् । कटकत्रयन्तुनवसहस्रोन्नत

मेरुः

मेरोकस्त्रिसहस्रमानकत्वमित्या- गमज्ञाः । सिद्धगन्धर्वमरुतांतद्ध : पर्वसुस्थितिः । चक्रवाटाध : स्थितेषुत्रिषुपर्वसुसिद्धादीनामास्पदम् । यातुचक्रवाटास्योर्द्धं मेखला तस्यामष्टसुशृङ्गेषुपुर्योष्टौसमवस्थिताः । प्राच्यादिष्विन्द्रमुख्यानां- नामतस्तानिबोधत ॥ नानारत्नप्रभाजालमण्डलालङ्कृताम्बरे : । सिद्धसाध्यमरुज्जुष्टारूक्मभूरमरावती ॥ रक्तपीतमणिप्रायहेमप्राकारगोपुरा । वज्रेन्दुनीलवैदूर्यतुल्यभूतनिषेविता । मृत्योः संयमनी तुङ्गलोहप्राकारमण्डला । कालपाशपितृव्याधिप्रेतमारीनिषेविता । क्रव्यादेश्वपतिर्नृत्योर्धामवहेस्वसेविता । नीलरत्नप्रभाजालवितानवरभूषा ॥ शुक्लाम्बुनाथस्यस्फटिकोपलनिर्मिता । पाण्डुराभ्रोपमैर्यादः सेविताभातिधामभिः । वायोर्गन्धवतीतुङ्गश्वेतपीतध्वजाकुला । बलवद्भूतसंघुष्टासर्वरत्नविनिर्मिता । महोदयाचन्द्रमसःश्वेतामुक्तादिनिर्मिता । द्विजसङ्घस्तुताभातिपुरैर्हिमगिरिप्रभैः । ज्वलत्प्राकारट्टगद्गधसारनृत्ययशोभतः । पुरीयशोवतीसर्वरत्नजालरुद्रसेविता । द्युतिसर्वर्त्तुसुखदाचक्रवाटार्द्धविस्तृताः । पुर्योष्टावनिशोद्भूतमारि

मेरुदेवी

जातरजीकृणाः ॥ चक्रवाटार्द्धेन नवसहस्रात्मकेनविस्तीर्णाः ॥ वेधसानिमर्तालोकपालचक्रानुवर्तिनाम् । भूतयेस्वर्गदृश्येतागीयन्तेकविभिः क्षितौ ॥ अथब्रह्मणः पुरी । चतुर्दशसहस्राणियोजनानांस्वयम्भुवः । मध्येमनोवतीनाम पुरीलोकेश्ववन्दिता ॥ याचकारा तथानुचैर्वियन्मार्गान्मवः श्रिया । सावित्र्याः स्पर्द्धमानेवस्वर्गकामातिवर्त्तिनी ॥ तस्यामुपासतेदेवामुनयश्चमहौजसः । महायोगीश्वरंसिद्धेर्यमाद्यैर्भूतवेधसम् । तदीशभागेतस्याद्रेः शृङ्गमादित्यसन्निभम् । यत्तज्ज्योतिष्कमित्याहुः सदापशुपतेः प्रियम् ॥ तस्य सानुषुहैमेषुरत्नचित्रेषुसंस्थिताः । स्कन्दनन्दिमहाकालगणेशादिगणेश्वराः ॥ मूर्द्धिदेवादिदेवस्य स्यामंत्रिपुरविद्विषः । रुद्रायुतगणैर्जुष्टंब्रह्माद्यैश्चसुरोत्तमैः ॥ इतिमृगेन्द्रसंहितायांविद्यापादेभुवनाध्वप्रकरणेमेरोर्वर्णनम् ॥ अपमालायवर्त्तिन्येकस्मिन्मणौ ॥ मिनोतिक्षिपतिज्योतींष्युन्नतत्वात् । डुमिञ्प्रक्षेपणे । मिपीभ्यांरुः ॥ माचामान्ये । ० । ० ॥

मेरुकः । पुं० यक्षधूपे ॥

मेरुदेवी । स्त्री० नाभिभूतेःपत्न्याम् ॥

भगवतऋषभस्यजनन्याम् ॥

मेरुसावर्ण : । पुं० एकादशमनौ ॥

मेल : । पुं० सङ्गमे ॥ मेलनम् । मिल संश्लेषे । घञ् ॥

मेलक : । पुं० सङ्गे । सङ्गमे ॥ मेलनम् । मिल० । घञ् । स्वार्थेक : ॥

मेलकलवणम् । न० सौवर्चलवणे ॥

मेलनम् । न० मेले । सङ्गमे ॥

मेला । स्त्री० मसीजले ॥ मेलकी ॥ अञ्जने ॥ महानील्याम् ॥ टाप् ॥

मेलानन्दा । स्त्री० मस्याधारे । मसीपात्रे ॥

मेलान्धू : । स्त्री० मेलामन्दायाम् ॥

मेलाम्बु : पुं० मस्याधारे ॥

मेष : । पुं० हुडौ । मेढ़े । उरभ्रे । उरणे । ऊर्णायौ । एडके । मेंढा० इ० भा० ॥ मेषस्यमांसंपुष्टैस्यात्पित्तश्लेष्मकरंगुरु । तस्यैवाण्डविहीनस्यमांसंकिञ्चिल्लघुस्मृतम् ॥ अपिचास्यमांसगुणा: । मेषमांसंगुरुस्निग्धंबल्यंवातकफप्रदम् । मेद:पुच्छामिषंहृष्यंकफवातकरंगुरु ॥ मिषति । मिषस्पर्धायाम् । अच् । भेषज्यप्रभेदे । राशिविशेषे । क्रियसंज्ञके । लग्नविशेषे ॥ मेषलग्नोत्पन्नस्यफलंयथा । मेषलग्नेसमुत्पन्नश्चण्डोमानीधनीशुभ : । क्रोधीस्वजनहन्ता चविक्रमीपरवत्सल : ॥

मेषक : । पुं० जीवशाके ॥

मेषकम्बल : । पुं० ऊर्णायौ ॥ मेषलोमकृत : कम्बल : । शाकपार्थिवादि : ॥

मेषलोचन : । पुं० चक्रमर्दे ॥ मेषस्यलोचनमिवलोचनमस्य•तस्यपुष्पत्वात् । लोचनशब्दस्तत्पुष्पेलाक्षणिक : ॥ त्रि० मेषचक्षुस्तुल्यनेत्रे ॥

मेषवल्ली । स्त्री० मेषशृङ्ग्याम् ॥

मेषविषाणिका । स्त्री० मेषशृङ्ग्यां ॥

मेषशृङ्ग : । पुं० स्थावरविषप्रभेदे ॥

मेषशृङ्गी । स्त्री० मन्दीवृक्षे । मेढ़शृङ्ग्याम् । मेषविषाणिकायाम् ॥ मेषशृङ्गीरसे तिक्ता वातला श्वासकासहृत् । रूक्षापाकेकटु : पित्तव्रणश्लेष्माक्षिशूलनुत् ॥ मेषशृङ्गीफलंतिक्तंकुष्ठमेहकफप्रणुत् । दीपनंस्रंसनंकासकृमिव्रणविषापहम् ॥ मेष : शृङ्गमस्या : । मेषशब्दोमेषशृङ्गसदृशेलाक्षणिक : ॥ गौरादि : ॥

मेषा । स्त्री० त्रुटौ । क्षुद्रैलायाम् ॥

मेषाक्ष : । पुं० चक्रमर्दके । मेषस्याक्षीवाक्षिवस्य० तत्सदृशपुष्पत्वात् । षच्समोदर्शनादित्यच् । अक्षिशब्द: पुष्पेलाक्षणिक : ॥

मेषाक्षिकुसुम : । पुं० चक्रमर्दके ॥

मेषाण्ड : । पुं० इन्द्रे ॥

मेषाधिप : । पुं० भौमग्रहे ॥ मेषस्यमेषराशे : अधिप : ॥

मेषाण्डी । स्त्री॰ वस्तान्त्रीवृक्षे ॥
मेषालु : । पुं॰ वर्ब्बराहक्षे ॥
मेषाह्वय : । पुं॰ चक्रमर्द्दे ॥
मेषिका । स्त्री॰ मेष्याम् ॥
मेषी । स्त्री॰ मेषस्त्रियाम् । भेड॰ भेडी॰ इ॰ भा॰ ॥ तिनिशवृक्षे ॥ जटामांस्याम् ॥
मेसूरणम् । न॰ दशमलग्ने ॥ यथा । कर्मस्थानस्वदशमंखंमेसूरणमास्पदम् ॥
मेह : । पुं॰ प्रमेहरोगे ॥ मेहति । मिहसेचने । पचाद्यच् ॥ मेहनंवा । घञ् ॥ प्रस्रावे ॥ मेषे ॥
मेहघ्नी । स्त्री॰ हरिद्रायाम् ॥ मेहंहन्ति । हन॰ । चमनुष्यकर्तृकेचेतिटक् ङीप् ॥
मेहत् । त्रि॰ मूत्रयति ॥ मेहति । मिह॰ । शतृ ॥
मेहन : । पुं॰ मुष्ककवृक्षे ॥ न॰ मूत्रे ॥ शिश्ने ॥ मेहत्यनेन । मिह॰ । करणेल्युट् ॥
मैत्र : । पुं॰ ब्राह्मणे ॥ सुधन्वाचार्ये ॥ न॰ अनुराधानक्षत्रे ॥ विशेषमस्य चाहेयथा । चित्रेन्दुमित्रपौष्णाख्य मृदुमैत्रंतथाभृगु : । तत्रगीताम्बर क्रीडामित्रकार्यंचशोभनम् ॥ अष्टमतारायाम् ॥ मित्रदेवताकपायु समबन्धान्मूत्रपुरीषोत्सर्गे ॥ यथाह पराशर : । मूत्रपुरीषेकुर्याद्दक्षिणां दिशंदक्षिणापरांवेति । दक्षिणापरां नैर्ऋतीम्॰ गच्छेतिशेष : ॥ तथा चरात्रावहमित्यहनिमध्याह्नादारात्रावसथा न्मूत्रपुरीषयो : कर्मवर्ज्जयेदिति ॥ शुष्कैस्तृणैस्तथाकाष्ठै : पत्रैर्वेणुदलै नवा । मृन्मयैर्भाजनैर्वापितिरस्कृत्य वसुन्धरामितिवायुपुराणम् ॥ मूत्रो च्चारसमुत्सर्गंदिवाकुर्यादुदङ्मुख : । दक्षिणाभिमुखोरात्रौसन्ध्ययोश्च यथादिवेतिमनु : ॥ त्रि॰ मित्रसम्ब न्धिनि ॥ मैत्रीस्निग्धता॰ तद्वति ॥ मित्रस्यकर्मभावोवा । युवादित्वा दण् ॥ मित्रोदेवतास्यवा । सास्यदे वतेत्यण् ॥
मैत्रभम् । न॰ अनुराधानक्षत्रे ॥
मैत्रायणीय : । पुं॰ यजुर्वेदस्यशाखाभेदे ॥
मैत्रावरुण : । पुं॰ पुरोनुवाक्यायाव क्तरि॰ ऋत्विग्विशेषे ॥ यथा । मैत्रावरुणं नपुरोवाक्यायामुक्तायां ततप्रकाशितदेवतोद्देशेनाध्वर्युर्हो तृपठितयाघ्यात्मवषट्कारेणसोमा दिकंजुहोतीति ॥ अगस्त्यमुनौ ॥
मैत्रावरुणि : । पुं॰ अगस्त्यमुनौ ॥ मित्रश्चवरुणश्च॰ मित्रावरुणौ । देव ताद्वन्द्वेचेत्यानङ् । तयोरपत्यम् । अतइञ् ॥ पौत्त्रागर्व्वनृत्यप सौ॰ ॥
मैत्री । स्त्री॰ सौहार्द्दे ॥ स्निग्धताया

म् ॥ सर्वप्राणिषु सुखसम्भोगापन्नेषु॰ साध्वेतन्ममित्राणां सुखित्वमिति मैत्रीं भावयेन्नस्त्रीच्छः म् ॥ अण् त्वान्मैत्रश्रद्धानृङीप् ॥ विश्विष्टप तितोऽन्मत्तबहुवैरातिकीटके : । वन्धकीबन्धकीभर्तृचुद्रान्तकथे : सह ॥ तथातिव्ययशीलेषपरीवादके रे : शठे : । बुधोमैत्रींनकुर्वीत॰ नैक : अत्यन्तकीटवत्पीडक : ॥ उत्कृष्टमध्यमनिकृष्टजनेषु मैत्रीयच्छिलासु सिकतासु जलेषु रेखा । वैरंक्रमादधममध्यमसज्जनेषु यच्छिलासु सिकतासु जलेषु रेखेत्युद्भट : ॥ उपकारित्वे ॥ अनुराधाभे ॥

मैत्रीबल : । पुं॰ बुद्धे ॥ मैत्रीबलं यस्य स : ॥

मैत्रेय : । पुं॰ ग्लावाभिधर्षौ । बकी । चैकितायने ॥ मुनिविशेषे ॥ मित्राया : अपत्यम् । गृष्ट्यादिभ्यश्चेतिढञ् । दाण्डिनायिनेतिनिपातनादृयुलोप : ॥ वैदेहाद्योगव्यां जाते॰ सङ्करजातिविशेषे ॥ मैत्रेयकन्तुवैदेहोमाधूकंसम्प्रसूयते । नृन्प्रशंसत्यजस्रं योघण्टाताडोरुणोदये ॥ माधूकंमधुरभाषिणम् ॥ भाविबुद्धविशेषे ॥

मैत्रेयिका । स्त्री॰ मित्रयुद्धे ॥ मित्रयूनांभावे ॥ गोत्रचरणाच्छ्लाघात्याकारतदवेतेष्वितिवुञ् । विद्ययमि

वयुप्रत्ययामामितियादेश : ॥

मैत्रेयी । स्त्री॰ याज्ञवल्क्यस्यर्षे : पत्न्याम् ॥

मैथिल : । पुं॰ जनकनृपे ॥ वि॰ मिथिलायांभवे ॥ अण् ॥

मैथिली । स्त्री॰ जानक्याम् ॥ सीतायाम् ॥

मैथिलेय : । पुं॰ सीतापुत्रे । अपत्ये ढक् ॥

मैथुनम् । न॰ मिथुनसाध्ये अन्याधानपुत्रोत्पादनादौ ॥ सङ्गते ॥ रते । सुरते । धर्षिते । व्यवाये । ग्राम्यधर्मे । निधुवने ॥ मिथुनमेव । प्रज्ञाद्यण् ॥ मिथुनस्येदंवा ॥ स्मरणंकीर्त्तनंकेलि : प्रेक्षणंगुह्यभाषणम् । सङ्कल्पोऽध्यवसायश्चक्रियानिर्वृत्तिरेव च । एतन्मैथुनमष्टाङ्गं प्रवदन्ति मनीषिण : ॥ अथास्त्रीयेस्त्रीपुंसव्यतिकरे ॥ शीघ्रंमैथुनगामीदीर्घायुरन्यथाल्पायु : ॥

मैथुनी । पुं॰ सारसे ॥

मैथुन्य : । वि॰ मिथुनायहिते । तस्मैहितमितियत् ॥ न॰ मिथुनीभावसुखे ॥

मैनाक : । पुं॰ पर्वतविशेषे । हिमालयस्यज्येष्ठपुत्रे । हिरण्यनाभे । सुनाभे ॥ क्रौञ्चंगिरिमतिक्रम्यमैनाकोनामपर्वत : । मयस्यभवनंतत्र दानवस्यस्वयंकृतम् ॥

मेनाकस्वसा । स्त्री॰ पार्वत्याम् ॥ मेनाकस्यमेनासुतस्यस्वसा ॥

मेनिकः । पुं॰ मात्स्यिके । मीनान् हन्ति । पक्षिमत्स्येति ठक् ॥

मेन्दः । पुं॰ वानरविशेषे ॥ विष्णुवध्यासुरविशेषे ॥

मेन्दहा । स्त्री॰ विष्णौ ॥

मैरेयम् । न॰ मद्यविशेषे ॥ मैरेयंधातकीपुष्पगुडधानाम्बुसंहितमितिमाधवः ॥ आसवे ॥ मिरायांदेशविशेषे॰ ओषधिविशेषे वाभवम् । नद्यादिभ्योढक् ॥ वारुण्येवमैरेयमितिव्याख्यातारः । तेषांमैरेयदोषेणविपर्यस्तचेतसाम् । निम्नोचतिरजोवासीद्दिगूनामिवमर्दनम् ॥ तेषांयादवानाम् ॥

मोक्षः । पुं॰ पाटलिद्रुमे ॥ मोचने मृतौ । मृत्युरेवापवर्गइतिचार्वाकः ॥ प्रक्षीणसर्वावरणत्वात्स्वातन्त्र्यसम्प्राप्ताबूर्ध्वपदासादनंमोक्षइत्यनेकान्तवादिनः । यदाहुः । लोहपञ्जरविच्छेदात्प्रवसेऽलाबुकं यथा । आरोहतितथामोक्षंजीवोमोहादिसंक्षयात् ॥ निल्यबोधसुखाद्येर्धर्मैर्युक्तःसतिष्ठतीति ॥ मुक्तौ । कैवल्ये । निर्वाणे । श्रेयसि । निःश्रेयसे । अमृते । अपवर्गे । तत्त्वज्ञानकृतेऽज्ञानतत्कार्याभावे । निरतिशयानन्दाभिव्यक्तौ । निरवशेषानर्थोच्छित्तौ । स्वाविद्याकल्पितानात्मदेहाद्यात्मत्वाभिमानरूपबन्धनिवृत्तिद्वारास्वस्वरूपावस्थाने ॥ अनात्मभूतेदेहादावात्मबुद्धिस्तुदेहिनाम् । साऽविद्यातत्कृतोबन्धस्तन्नाशोमोक्षउच्यते ॥ मोक्षमिच्छन्सदाकर्मत्यजेदेवससाधनम् । त्यजतेवहितज्ज्ञेयंत्यक्तुः प्रत्यक्परंपदम् ॥ यथोक्तंनिर्वाणे । यावन्नक्षीयतेकर्मशुभंवाऽशुभमेववा । तावन्नजायतेमोक्षोनृणांकल्पशतैरपि ॥ यथालोहमयैः पाशैः पाशैः स्वर्णमयैरपि । तथाबद्धोभवेज्जीवः कर्मभिश्चाशुभैः शुभैः ॥ कुर्वाणः सततंकर्मकृत्वाकष्टशतान्यपि । तावन्नलभतेमोक्षंयावज्ज्ञानंनविन्दति ॥ मोक्षणम् । मोक्षअसनेचुरादिः । घञ् ॥ यद्वा । मोक्षयति । मुचेः सन्नन्तात्कर्मकाण्णिजन्तादच् ॥ मुचेर्बाहुलकात्सोवा ॥

मोक्षकः । पुं॰ मुष्ककवृक्षे ॥

मोक्षणम् । न॰ मोचने ॥

मोक्षधर्म्मः । पुं॰ शमदमादिषु ॥ महाभारतोक्तप्रकरणविशेषे ॥

मोक्षपरायणः । त्रि॰ सर्वविषयविरक्ते ॥ मोक्षः परमयनमस्य ॥

मोक्षमयः । त्रि॰ परमानन्दस्वरूपावस्थानरूपे ॥

मोक्षसाधनम् । न॰ ज्ञाने ॥ कर्मणा-

स्वम : करणशुद्धिद्वाराज्ञानेउपयो गीनतेषांसाक्षान्मोक्षसाधनत्वम् । । यथा । कषायपक्तिः कर्माणिज्ञा नन्तुपरमागतिः । कषायेकर्मभिः पक्वेततोज्ञानंप्रवर्त्तत इति ॥ उ पासनानान्तुचित्तैकाग्र्यम् नक्ष त्यमुपासनात् । तथाचमोक्षप्रा प्तौचयोमार्गाः । तत्रज्ञानमार्गः साक्षान्मोक्षसाधनमितरौचित्तशुद्धि द्वारेतिविवेकः ॥

मोक्षी । त्रि० मोक्षाधिकारिमानवे । मोक्षयोग्ये ॥ स्थावराः कृमयश्चा ब्जाः पक्षिणः पशवोनराः । धा र्मिकास्त्रिदशास्तद्वन्मोक्षिणश्चयथा क्रमम् ॥ चतुर्विधशरीराणिधृत्वा मुक्त्वासहस्रशः । सुकृतान्मानवोभू त्वाज्ञानीचेन्मोक्षमाप्नुयात् ॥ चतु रशीतिलक्षेषुशरीरेषुशरीरिणाम् । नमानुष्यंविनान्यत्रतत्त्वज्ञानन्तुलभ्य ते ॥ अत्रजन्मसहस्राणांसहस्रैरपि पार्वति । कदाचिल्लभतेजन्तुर्मानु ष्यंपुण्यसञ्चयात् ॥ सोपानभूतंमो क्षस्यमानुष्यंप्राप्यदुर्लभम् । यस्ता रयतिनात्मानंतस्मात्पापतरोत्रकः ॥ नरः प्राप्योत्तमंजन्मलब्ध्वाचे न्द्रियसौष्ठवम् । नवेत्त्यात्महितंव स्तुसभवेद्ब्रह्मघातकः ॥ इतिश्रीकु लार्णवेप्रथमोल्लासः ॥

मोक्षोपायः । पुं० विविदिषासत्या र्थे ॥ साधनचतुष्टयसम्पत्तौ ॥

मोगः । पुं० जलचरपक्षे ॥

मोघः । पुं० प्राचीरे ॥ त्रि० हीने ॥ इ० हे० चन्द्रः ॥ क्षीणे ॥ इतिमेदिनी ॥ निरर्थके । निष्फले ॥ मुह्यन्त्यस्मिन् । मुह० । इत्यर्थेतिघञ् । न्यङ्क्वादित्वात्कु त्वम् ॥

मोघकर्मा । पुं० सकामकर्मणि ॥ मोघानिश्रममात्ररूपाणिफलशून्या नीनिकर्माणियस्यसः ॥

मोघज्ञानः । त्रि० कुतर्कज्ञानविशि ष्टे ॥ मोघम्ईश्वराप्रतिपादककुत र्कशास्त्रजनितंज्ञानंयस्य ॥

मोघपुष्पा । स्त्री० वन्ध्यायाम् ॥

मोघवृत्तिः । त्रि० व्यर्थव्यापारे ॥

मोघा स्त्री० पाटलावृक्षे मोहयति । मुह० । पचाद्यच् । न्यङ्क्वादि त्वात्कुत्वम् ॥ विडङ्गे ॥

मोघाशः । त्रि० कार्मिणि ॥ ईश्वर मन्तरेणकर्मणैवनःफलंदास्यन्ती त्येवंरूपामोघानिष्फलैवआशाफल प्रार्थनायस्यसः ॥

मोघोलिः । पुं० प्राचीरे ॥

मोचः । पुं० शोभाञ्जने ॥ मोचयति । मुच्लृ० । णिच् । अच् । न० क दलीफले ॥

मोचकः । पुं० कदल्याम् ॥ शिग्रौ । मुष्ककवृक्षे ॥ त्रि० निर्मोचके ॥

विरागिणि ॥ मोचयति । मुच्लृ० । णिच् । अच् । स्वार्थे कन् ॥

मोचनम् । न० मोचणे । त्रि० मोच कर्त्तरि ॥

मोचनिर्यासः । पुं० मोचरसे ।

मोचनी । स्त्री० कंटकार्याम् ॥ मोचकल्याम् ।

मोचरसः । पुं० शाल्मलिनिर्यासे । पिच्छिलसारे । शाल्मलीवेष्टे ॥

मोचसारः । पुं० मोचरसे । मोचस्रावो हिमो ग्राही स्निग्धो वृष्यः कषायकः । प्रवाहिकातिसारामकफपित्तास्रदाहनुत् ।

मोचस्रुत् । पुं० मोचस्रावे ॥

मोचा । स्त्री० रम्भायाम् । कदल्याम् ॥ शाल्मलीवृक्षे । नीलीवृक्षे । मुञ्चतिरसम् । मुच्लृ० । पचाद्यच् । टाप् ॥ मोच्यते । घञ् वा ।

मोचाटः । पुं० कृष्णजीरे ॥ रम्भास्थ्नि । कदलीगर्भे ॥ मलयोद्भवे ॥

मोचाफलम् । न० कदलीसस्ये । मोचाफलं स्वादु शीतं विष्टम्भि कफकृद्गुरु । स्निग्धं पित्तास्रतट्दाहक्षतक्षयसमीरजित् ॥ पक्वं स्वादु हिमं पाके स्वादु वृष्यञ्च बृंहणम् । क्षुत्तृष्णानेत्रगदहृन्मेहघ्नं रुचिमांसकृत् । माणिक्यमर्त्यामृतचम्पकाद्या भेदाः कदल्या बहवोऽपि सन्ति । उक्ता गुणा स्तेष्वधिका भवन्ति निर्दोषता स्याल्लघुता च तेषाम् ॥

मोचिका । स्त्री० मत्स्यविशेषे । मोहू० इति ख्याते ॥ मोचिका वातहृद्बल्या बृंहणी मधुरा गुरुः । पित्तहृत्कफकृद्रुच्या वृष्या दीप्ताग्नये हिता ॥

मोचितः । त्रि० मुक्ते । मोचं प्रापिते ।

मोटकम् । न० पितृदानार्थत्रिगुणभग्नकुशपत्रे ।

मोटकी । स्त्री० रागिणीविशेषे ।

मोटनः । पुं० वायौ । न० चूर्णीकरणे । पाचिषे ।

मोटनकम् । न० त्रिष्टुप्छन्दः ११ प्रभेदे । यथा । यान्मोटनकं तजजाश्च लगौ । रक्षः खलुमत्तकलाकुशलस्यायुरमद्दामटमोटनकम् । यः केलिलवेन चकार समे संसाररिपुं परिमोटयतु ।

मोटा ॥ स्त्री० बलायाम् ॥

मोट्टायितम् । न० स्त्रीणां स्वाभाविकदशविधालङ्कारान्तर्गतालङ्कारविशेषे । तल्लक्षणं यथा । मोट्टायितं प्रियं स्मृत्वा साङ्गभङ्गं विजृम्भणम् ॥ अपि च । कान्तस्मरणवार्त्तादौ हृदि तद्भावभावतः । प्राकट्यमभिलाषस्य मोट्टायितमुदीर्यते । ह० । मोटनम् । मुटप्रमर्दने घञ् । वाहुलकाद्घञस्तुट् । भृशादित्वात्

आह्लादितः ॥

मोच:। पुं॰ शुष्कफले। बाने। नक्र मक्षिकायाम्। सर्पकरण्ड ॥

मोद:। पुं॰ हर्षे। सन्तोषे ॥

मोदक:। पुं॰ क्षत्रियाच्छूद्रायांजातेवर्णसङ्करजातिविशेषे। मयरा॰ इ॰ गौ॰ दे॰ भाषाप्रसिद्धे ॥ पुं॰ न॰ खाद्यविशेषे। लड्डुके। यवासशर्करायाम्। शर्करादिद्वारापक्कौषधविशेषे। न॰ वर्णवृत्तप्रभेदे। यथा। पादयुगंकुरुनूपुरसुन्दरमाशुकरं कुसुमद्वयमादर। सुन्दरिसर्वजनीनममेष्वमोदकवृत्तमिदंपरिभावय यथा। मानसमेतदनुव्रतमिच्छति मोपकुलेयदिहरिरागच्छति। तत् करवैप्रणतिंमुरविद्विषिसर्वसपत्नजनेविहतत्त्विषि। वि॰ हर्षके ॥

मोदनम्। न॰ सिक्थके ॥ मोदे ॥

मोदनीय:। वि॰ हर्षणीये। आत्मनि ॥

मोदमान:। त्रि॰ आनन्दावस्थाप्राप्ते ॥ प्रमुदिते ॥ अष्टम्यांसिद्धौ ॥

मोदमोदिनी। स्त्री॰ जम्ब्वाम् ॥

मोदयन्ती। स्त्री॰ वनमल्लिकायाम्। काठबेलो॰इ॰भा॰ ॥

मोदा। स्त्री॰ अजमोदायाम् ॥

मोदाख्य:। पुं॰ आम्रवृक्षे ॥

मोदाढ्य:। त्रि॰ हर्षयुक्ते ॥

मोदाढ्या। स्त्री॰ मोदिन्याम्। अजमोदायां ॥

मोदित:। त्रि॰ सुरभीकृते। हर्षिते। हृष्टे ॥ मुद्हर्षे। कर्त्तरिक्त: ॥

मोदिनी। स्त्री॰ मल्लिकायाम् ॥ यूथिकायाम् ॥ मदिरायाम् ॥ कस्तूरिकायाम् ॥ अजमोदायां ॥

मोरट:। पुं॰ लताप्रभेदे। कर्णपुष्पे। पीलुपर्णे। मधुस्रवे। दीर्घमूले। क्षीरमोरटे ॥ न॰इक्षुमूले ॥ अङ्कोठप्रसूने ॥ सप्तरात्रात्परक्षीरे ॥ नष्टदुग्धभवंनीरंमोरटंकैय्यटोऽब्रवीत् ॥ मुरति। मुरसंवेष्टने। शकादिभ्योऽटन् ॥ अङ्कोठमूले ॥

मोरटकम्। न॰ इक्षुमूले ॥

मोरटा। स्त्री॰ मूर्विकायाम्। मुरहरा॰इ॰भा॰। टाप्

मोष:। पुं॰ चौरधने ॥ मुष्यते। मुषस्तेये। घञ् ॥

मोषक:। पुं॰ तस्करे ॥ मुष्णाति। मुष॰। ण्वुल् ॥

मोषणम्। न॰ लुंटने। मोसना॰लूटना॰इ॰भा॰ ॥ छेदने ॥ बधे ॥

मोषिता। त्रि॰ चोरे। मोषणकर्त्तरि ॥

मोह:। पुं॰ मूर्च्छायाम् ॥ दुःखे ॥ देहादावात्मबुद्धौ ॥ यच कुरुठीभवेद्बुद्धि: समोहइतिलौकिका: ॥ चित्तविभ्रमे ॥ अविद्यायाम्। विपर्यये। अस्मितायाम्। तम: कार्ये।

भ्रमे । हिताहितविवेकासामर्थ्ये । तमसि । अज्ञानकृतविपर्यये । निर्णयासामर्थ्ये । व्याकुलताहेताव विवेके ॥ मोहेनभवतिभेद :क्लेशाः सर्वेपितन्मूलाः ॥ अस्याष्टविधोभेदः । देवाह्यष्टविधमैश्वर्यमासाद्यामृताभिमानिनः • अणिमादिकमात्मीयं शाश्वतमभिमन्यन्तइति •सोयमस्मितामोहोऽष्टविधैश्वर्यवि-षयत्वादष्टविधः ॥ मोहनम् । मुहवैचित्ते । घञ् ॥ धर्मविमूढत्वं ॥मोहोधर्मविमूढत्वं मानस्वात्माभिमानिता ॥ मोहश्चोययापाप्मे । सुमनोवाच । श्रूयतामभिधास्यामिसर्वसंदेहनाशनम् । स्वरूपमुपदेशश्चैव विज्ञानदर्शनम् ॥ लोभःपापस्यबीजोऽयंमोहोमूलमुतस्यहि । असत्यंतस्यचस्कन्धोमायाशाखासुविस्तरः ॥ दम्भःकौटिल्यपत्राणिकुबुद्ध्यापुष्पितः सदा । पैशुन्यंतस्यसौगन्ध्यमज्ञानंफलमेवहि ॥ छद्मपाषण्डचौराश्च क्रूराःस्वपापिनः । पक्षिणोमोहवृक्षस्यमायाशाखासमाश्रिताः । अज्ञानन्तुफलंतस्यरसोऽधर्मः फलस्यहि । भावोद्रेकेनसंवृद्धस्तस्यसत्त्वास्तुप्रियः । अधर्मस्तस्यसुरभिः क्लेदश्चमधुरायते । तादृशैश्चफलैश्चवसुफलोलोभपादपः ॥ तस्यच्छा

यांसमाश्रित्ययोनरः परिवर्त्तते । फलानितस्ययोऽश्नातिसुपक्वानिदिनेदिने ॥ फलानामुरसेनैवअधर्मेणतुपोषितः । सुसम्पुष्टोभवेन्मर्त्यः पतनायप्रयच्छति ॥ इति ॥

मोहकलिलम् । न० अविवेकात्मकालुष्ये । अहमिदंममेदमित्यज्ञानविलसिते ॥ रजस्तमोमले ॥

मोहनः । पुं० कामदेवस्यबाणविशेषे ॥ धुस्तूरवृक्षे । गर्वे । न० ग्राम्यधर्मे । सुरते ॥ होममन्त्रौषध्यादिद्वारामुग्धताकरणे । त्रि० मोहकारके ॥

मोहनलीला । स्त्री० सुरक्रीडायाम् ॥

मोहना । स्त्री० त्रिपुरमालीपुष्पे । मरुन्मालायाम् । पृक्कायाम् ।

मोहनी । स्त्री० उपोदक्याम् ॥ वटपत्न्याम् ॥

मोहपक्षः । पुं० विपर्ययसंशयतर्कमानप्रमादभयशोकेषु ॥ मोहस्यपक्षः॥

मोहरात्रिः । स्त्री०जन्माष्टम्याम् । कृष्णजन्मनियाप्रोक्तामोहरात्रिश्चसामता ॥ अपिच । जन्माष्टमीमहेशानिमोहरात्रिःप्रकीर्त्तिता ॥ दैनन्दिनप्रलये । यथा । एवंपश्चाद्दर्गतेतुब्रह्मणोनृप। दैनन्दिनन्तुप्रलयंवेदेषुपरिकीर्त्तितम् ॥ मोहरात्रिश्चसाप्रोक्तावेदविद्भिः पुरातनैः । तत्रसर्वेप्रनष्टाश्चचन्द्रार्कादिदिवौ-

ष्वराः॥ इत्यादिब्रह्मवैवर्त्तपुराणम्॥ महाप्रलये॰ इ॰ कयित्॥

मोहशास्त्रम्। न॰ अविद्याजनकग्रन्थे॥

मोहान्धकारः। पुं॰ अज्ञानध्वान्ते॥

मोहितः। त्रि॰ विवेकायोग्यत्वमापादिते। निर्णयासामर्थ्यंप्राप्ते॥ मोहः सञ्जातोऽस्य। तारकादित्वादितच्॥ अनात्मसु देहेन्द्रियादिष्वात्माभिमानरूपयुक्ते पुरुषे॥

मोहिनी। स्त्री॰ त्रिपुरमालिकापुष्पे॥ पृक्कायामोषधौ॥ शास्त्रीयज्ञानभ्रंसहेतुभूतायांप्रकृतौ॥ समुद्रमथनकालेदेवानामम्रृतपानायासुराणांमोहनायचभगवदवतारविशेषे॥ स्वर्वेश्याविशेषे।

मौक्तिकम्। न॰ मुक्तायाम्। इन्द्रबे। मुक्ताफले। मोती॰ इ॰ भा॰॥ मौक्तिकंशीतलंवृष्यंचक्षुष्यंबलपुष्टिदम्॥ अपिच। मौक्तिकञ्च मधुरंसुशीतलंदृष्टिरोगशमनंविषापहम्। राजयक्ष्मपरिकोपनाशनंक्षीणवीर्यबलपुष्टिवर्द्धनम्॥ अस्यलक्षणंयथा। नक्षत्राभंशुभ्रमत्यन्तमुक्तं स्निग्धंस्थूलंनिर्मलंनिर्व्रणञ्च। न्यस्तंधत्तेगौरवंयत्तुलायांतन्निर्मौल्यंमौक्तिकंसौख्यदायि॥ अस्यदोषलक्षणंयथा। यदिच्छायंमौक्तिकंव्यङ्गकायंशुक्तिस्पर्शंरक्ततांचातिधत्ते। मत्स्याक्ष्यङ्करूक्षमुत्तामनस्त्रंनेतत्धार्यं धीमतादोषदायि। अष्टधामौक्तिकंयथा। मातङ्गोरगमीनपोत्रिशिरसस्त्वक्भारशङ्खाम्बुभृच्छुक्तीनामुदराच्चमौक्तिकमणिःस्पष्टंभवत्यष्टधा। मौक्तिकविशेषोयथा। छायापाटलनीलपीतधवलास्तत्रापिसामान्यतः सप्तानांशुभ्रगोनलब्धिरितिचेन्मौक्तिकंतुल्यताम्॥ अस्यपरीक्षायथा। लवणक्षारचोदिनिपात्य उजगोमूत्रपूरितेन्निप्तम्। मर्दितमपिशालितुषैर्यदविकृततंतन्मौक्तिकंजात्यं। मुक्तैवं। विनयादिभ्यष्ठक्॥

मौक्तिकतण्डलः। पुं॰ धवलयावनाले॥

मौक्तिकदाम। न॰ वर्णवृत्तप्रभेदे॥ यथा। पयोधरमत्रचतुष्कमवेहिकलाधरणं किलपोडशदेहि। भुजङ्गपतङ्गदिमौक्तिकदाममुदाहृतमिदंशृणु मौक्तिकदाम॥ यथा। मयातवकिञ्चिदकारिकदापिविलासिनिरासमनुस्मरतापि। तथापिमनस्तवनाद्यसनायत्रजामिकथंभवतीमपहाय।

मौक्तिकप्रसवा। स्त्री॰ शुक्तौ॥

मौक्तिकयोनिः। पुं॰ शुक्तिशङ्खाद्यष्टसु॥ यथा। शुक्तिः शङ्खोगजः क्रोडः फणीमत्स्यश्चदर्दुरः। वेणुरेतेसमाख्यातास्तज्ज्ञैर्मौक्तिकयोनयः॥ अगस्त्योप्याह। जीमूतकरिमत्स्याहिवंशशङ्खवराहजाः। शुक्त्युद्भवाश्चविज्ञेयाअष्टौमौक्तिकयोनयः। इति॥

मौखर्य्यम् । न० मुखरत्वे ॥
मौञ्जी । स्त्री० मुञ्जनिर्मितमेखलायां॥
मौञ्जीतृणाख्यः । पुं० मुञ्जे ॥
मौञ्जीनिबन्धनम् । न० उपनयने ॥ मौञ्ज्यानिबन्धनंयत्र ॥
मौञ्जीपत्रा । स्त्री० बल्वजायाम् ॥
मौञ्जीबन्धः । पुं० उपनयने ॥
मौञ्जीबन्धनम् । न० उपनयने ॥
मौढ्यम् । न० मोहे ॥ मूढस्यकर्मभावोवा । गुणवचनब्राह्मणादिभ्यः कर्मणिचेतिष्यञ् ॥
मौदकिकः । पुं० कान्दविकविशेषे ॥ मोदकाःपण्यमस्यातदस्यपण्यमितिठक् ॥
मौद्गः । त्रि० मुद्गावयवे ॥ मुद्गविकारे ॥ मुद्गस्यावयवोविकारोवा । बिल्वादण् । मुद्गैःसंसृष्टेऽन्ने ॥मुद्गादण् ॥
मौद्गलिः । पुं० काके ॥
मौद्गल्यः । पुं० मुद्गलमुनिपुत्रे • गोत्रकारके ॥
मौद्गीनम् । न० मुद्गक्षेत्रे ॥ मुद्गानांभवनंक्षेत्रम् । धान्यानांभवनेक्षेत्रे० खञ् ॥
मौनम् । न० अभाषणे । तूष्णीम् । तूष्णीकाम् । शब्दप्रयोगराहित्ये ॥ कर्मविशेषेमौनंयथा । उच्चारेमैथुनेचैवप्रस्रावेदन्तधावने । स्नानेभोजनकालेषषट्सुमौनंसमाचरेत् ॥ गोप्यानांगोपनहेतुमौनंचास्मिअमस्त्वं-भगवतोविभूतिः । नहितूष्णींस्थितस्याभिप्रायोज्ञायते ॥ गुह्यानांम-ध्येसन्न्यासश्रवणमननपूर्वकमात्मनोनिदिध्यासनलक्षणंमौनंवाभगवतोविभूतिः । मौनञ्चैवास्मिगुह्यानामितिभगवदुक्तेः ॥ मुनिभावे । एकाग्रतयात्मचिन्तने • निदिध्यासनाख्येवाङ्मयसंयमयोगे ॥ मनःसंयमोमौनमितिभाष्यम् ॥ मुनेःकर्मणि • ज्ञानाभ्यासलक्षणे • निदिध्यासनशब्दिते ॥ यस्माद्वाचोनिवर्त्तन्तेअप्राप्यमनसासह । यन्मौनंमौनिभिर्गम्यंतद्भवेत्सर्वदाबुधः ॥ वाचायस्मान्निवर्त्तन्ते तद्वक्तुंकेनशक्यते । प्रपञ्चोयदिवक्तव्यःसोपिशब्दविवर्जितः ॥ इतिवातद्भवेन्मौनंसतांसहजसंज्ञितम् । गिरामौनन्तुबालानांप्रयुक्तंब्रह्मवादिभिः विषादत्यागे । मुनेःकर्मभावोवा । युगंतालघुपूर्वादित्यण् ॥
मौनधरः । त्रि० मौनिनि ॥ धरति । धृञ्० । अच् । मौनस्यधरः ॥ मौनंधरतिवा ॥
मौनी । पुं० मुनौ ॥ त्रि०संयतवाचि । मौनयुक्ते ॥ यथा । सिनीवालीकुहूर्वापियदिसोमदिनेभवेत् । गोसहस्रफलंदद्यात्स्नानंयन्मौनिनाकृतम् ॥ एतच्चमौनमरुणोदयमारभ्यस्नानपर्यन्तंकार्यंनतुस्नानकालमात्रे । मौनमस्यास्ति । अतइनिठनाविति इनिः ॥

मौनेय : । पुं॰ गन्धर्वगणविशेषे ॥

मौरजिक : । त्रि॰ मार्दङ्गिके । मुरजवादके ॥ मुरज: तद्वादनमस्य शिल्पमस्य । शिल्पमितिठक् ॥

मौर्ख्यम् । न॰ जाड्ये ॥ मूर्खस्यभाव: । वर्णदृढादिभ्य: ष्यञ्चेतिष्यञ् ॥

मौर्वम् । न॰ काण्डे ॥ भस्मनि ॥ मूर्वाया:विकार: अवयवोवा । अण् ॥

मौर्वी । स्त्री॰ ज्यायाम् । धनुर्गुणे ॥ मूर्वायाविकार: । अवयवेचप्राण्योषधिवृक्षेभ्यइत्यण् । ङीप् अजस्रं ज्यायाम् कौ॰गा॰वृ॰गौ॰भा॰ ॥

मौल : । पुं॰ वंशपरम्पराक्रमेणतद्देशाद्यस्थायिनि ॥ भूम्यादेर्मूलज्ञातरि । मोड्ल॰वृ॰गौ॰भा॰ ॥ यथा । वंशपरम्परयामौला: सामन्ता: स्वामिनंविदु: । तदन्वयस्यागतस्यदातव्यागोचर्जैर्मही । तल्लक्षणंयथा । येतत्रपूर्वंसामन्ता: पश्चाद्देशान्तरंगता: । तन्मूलत्वात्तुतेमौलाऋषिभि: परिकीर्त्तिता: ॥ मन्वित्यर्थ: ॥ मूलादागत: । मूलेभवोवा । अण् ॥

मौलि : । पुं॰ स्त्री॰किरीटे ॥ धम्मिल्ले । संयतकेशे ॥ चूडायाम् ॥ मूर्द्धनि ॥ पुं॰ अशोकपादपे ॥ स्त्री॰ भूमौ ॥ मूलस्यादूरभव: । सुतङ्गमादिभ्यश्चादिञ् ॥ यद्वा । मूलस्यापत्यम् । अतइञ् ॥

मौषलम् । न॰ मुषलतुल्ये ॥ यथा । गङ्गायांमौषलंनाममहापातकनाशनम् । महाभारतस्यपर्वविशेषे ॥

मौष्टा । स्त्री॰ क्रीडाविशेषे ॥ मुष्टि: प्रहरणमस्यांक्रीडायाम् । तदस्यांप्रहरणमितिण: । टाप् ॥

मौहूर्त्त : । पुं॰ ज्योतिर्विदि । दैवज्ञे ॥ मुहूर्त्तमधीते॰ वेदवा । तदधीतेतद्वेदेत्यण् ॥

मौहूर्त्तिक : । पुं॰ गणके । ज्योतिर्विदि । मुहूर्त्तमधीते॰ वेदवा । क्रतूक्थादिभ्यष्ठक् ॥

म्रक्ष : । पुं॰ स्वदोषगूहने ॥ स्रघणे ॥

म्रक्षणम् । न॰ स्नेहने । अभ्यङ्गे । तैले ॥ स्निग्धतायाम् ॥ द्रव्यस्यद्रव्यान्तरेण संयोजने ॥

म्रदिमा । पुं॰ मार्दवे । मृदुत्वे ॥ मृदोर्भाव: । पृथ्वादिभ्यइमनिज्वा ॥

म्रदिष्ठ : । त्रि॰ म्रदीयसि ॥ इष्ठन् ॥

म्रदीयान् । त्रि॰ अतिमृदुकुमारे । अतिशयेनमृदो ॥ ईयसुन् ॥ * ॥

म्लातनम् । न॰ कैवर्त्तीमुस्तके ॥

म्रियमाण : । त्रि॰ मरणासन्ने ॥

म्लक्तम् । न॰ चोरिते ॥

म्लान: । त्रि॰ मलिने । कश्मले । मलीमसे म्लैहर्षक्षये । क्त: । संयोगादेरातोधातोर्यण्वतइतिनिष्ठातस्यन: ॥

म्लाना । स्त्री॰ रजस्वलायाम् ॥ म्लायति म्लै॰ । गत्यर्थेतिक्त: । संयोगादेरितितस्यन: । टाप् ॥

म्लानिः । स्त्री० कान्तिक्षये ॥ म्लायति । ग्लै० । बाहुलकान्निः ॥

म्लिष्टम् । न० अविस्पष्टे । अव्यक्तवाचे ॥ त्रि० अव्यक्तवाचि । अस्पष्ट भाषिते ॥ म्लानि ॥ म्लेच्छितम् । म्लेच्छ अव्यक्ते शब्दे । क्षुब्धस्वान्त ध्वान्तेतानिपातितम् ॥

म्लेच्छः । पुं० किरातशबरपुलन्दादि पामरभेदे ॥ म्लेच्छानां सर्वधर्मराहित्यमुक्तं हरिवंशे । सगरस्तां प्रतिज्ञाञ्च गुरोर्वाक्यं निशम्य च । धर्मं जघान तेषां वै वेशान्यत्वं चकार ह । अर्धं शकानां शिरसो मुण्डयित्वा व्यसर्जयत् । यवनानां शिरः सर्वं काम्बोजानां तथैव च ॥ पारदा मुक्तकेशाश्च पह्लवाः श्मश्रुधारिणः । निःस्वाध्यायवषट्काराः कृतास्तेन महात्मना ॥ शकायवनकाम्बोजाः पारदाः पह्लवास्तथा । कोलिसर्पाः समहिषा दार्वाश्चोलाः सकेरलाः ॥ वशिष्ठवचनाद्राजन् सगरेण महात्मना ॥ शकानां शकदेशोऽस्त्रशास्त्रांश्च चियाबास् । एवं यवनादीनाम् ॥ तेषां च धर्मपरित्यागान्म्लेच्छत्वं बभुरिति विष्णु० पुरा० बौधायनः गोमांसभक्षको यस्तु विरुद्धं बहु भाषते । सर्वाचारविहीनश्च म्लेच्छ इत्यभिधीयते ॥ पापरक्ते ॥ अपभाषणे ॥ अपशब्दे ॥ म्लेच्छो ह वा एष यदपशब्द इति भाष्यम् ॥ न० हिङ्गुलि ॥ म्लेच्छति । म्लेच्छ० । पचाद्यच् ॥

म्लेच्छकन्दः । पुं० लशुने ॥

म्लेच्छजातीयः । त्रि० म्लेच्छप्रकारे ॥ प्रकारवचने जातीयर् ॥ ॥

म्लेच्छदेशः । पुं० शिष्टाचाररहित-खशादिदेशे । प्रत्यन्ते यज्ञियदेशादन्यस्मिन्देशे ॥ चातुर्वर्ण्यव्यवस्थानं यस्मिन्देशे न विद्यते । तं म्लेच्छविषयं प्राहुरार्यावर्तमतः परम् ॥ अयाचिविशेषो यथा । न धात्रीसफला यत्र न विष्णोस्तुलसीदलम् । तं म्लेच्छदेशं जानीयात् यत्र नायाभिवेषाया: ॥ म्लेच्छानां देशः ॥

म्लेच्छभोजनः । पुं० गोधूमे ॥ न०-यावके ॥

म्लेच्छमण्डलम् । न० म्लेच्छदेशे ॥

म्लेच्छमुखम् न० ताम्रे । शुल्बे । तांबा । इति भाषाप्रसिद्धे ॥ म्लेच्छदेशमुखमुत्पत्तिरस्य ॥ म्लेच्छस्य मुखमिव वा ॥

म्लेच्छास्यम् । न० ताम्रे ॥ म्लेच्छदेश आस्यमुत्पत्तिरस्य ॥ म्लेच्छ आस्यमिव वा ॥

म्लेच्छितम् । न० अपशब्दे । परभाषायाम् ॥ न म्लेच्छितव्यं यज्ञादौ स्त्रीषु नाप्राकृतं वदेत् । सङ्कीर्णेष्वभिजातेषु नाप्रबुद्धेषु संस्कृतम् ॥ म्लेच्छितम् । म्लेच्छ० क्तः । कुट् ॥

श्रीएकलिंगोविजयते

शंभुर्जगत्सुखकरः प्रभुरेकलिङ्गः
शैलप्रधानशिखरस्थसुशैवपुर्य्याम् ॥
रम्यद्रुपुष्पितलताङ्कुरशोभितायां
संराधितोद्विजगणैरवतात्सुवंशम्
॥ १ ॥

सुमेदपाटप्रवरोनृपोयः शिवावतारं
परिगृह्यराज्यम् ॥ करोतितन्म
न्दिरमागतश्चन् शिवार्चनंपुण्यदात
नोति ॥ २ ॥

भूपः श्रीसज्जनेशो जगतिगुणगणं
वर्द्धयन्राजतेयंसर्वाविद्यासु मुख्यः
सकलजनमनो गह्वरं शोभयन्त्यः
द्रष्टुंचच्छुनृपाल : भवतुसुनगरे
सर्वविद्याप्रधानो यस्मिन्कार्येव
रिष्ठस्तदखिलसुमत : सर्वराज्ये प्र
वीणः ॥ ३ ॥

श्रीमत्श्रीसज्जनेशस्सकलहितकरो
राज्यकार्ये प्रदक्ष : स्वीयं तत्
विचिन्वन्निखिलगुणचयं वर्द्धयि
ष्णुः सद्दिशुः ॥ तिष्ठनृगच्छन्स
दायो नयजनमहितोभव्यकर्मप्रव
ृत्तः कोशाद्यैश्चतिहासंविवरिणसि
धियास्वीयवांछानुकूल : ॥ ४ ॥

स्ववंशवर्णनम्

श्रीबाप्पो योहि बापा सकल जन
मतो रावलेति प्रसिद्धो येनेदंचित्र
कूटं विहित सुनयतोभूपमानाच्च
मौर्यात् ॥ नीतंतद्वंशभूपागजगत
कतमेवै क्रमेरावलीयास्ते सर्वेभाग्य

स्ववंशवर्णनम्

वन्तोवहुवलिगुणिनो राज्यकार्येसु
दक्षा : ॥ ५ ॥

श्री विक्रमीय शतके युगचन्द्रवर्षे
श्री राहपो नरपति र्बहुभाग्य
शाली ॥ तेनादि रावल पदाद्धि
धृताद्धिराणातत् संज्ञया नृपतयः
प्रथिता भवन्ति ॥ ६ ॥

तेषांहि वंशे जयसिंह भूप : श्रीलक्ष्मणोसावजयो नृपेश : ॥ नाम्ना
ऽरि हम्मीर नृपो बभूताम् श्रीचैत्र
सिंहोऽवनिपोबभूव ॥ ७ ॥

श्रीलक्षसिंहो बहुवीर योद्धावीर-
प्रतापोसकलारिहन्ता ॥ पश्चान्नृपो
मोकल वीरधर्मा धर्मार्थकामादि
चकर्मकर्ता ॥ ८ ॥

शून्या ऽङ्का ऽब्धीन्द वर्षे सचिव
जनहित : कुंभकर्णो भिषिक्तो
राज्ये श्रीमोकलीये नयपद रचना
दक्ष वीर प्रतापी ॥ येनस्वीयेन ना
म्ना वरतम नगर : कुंभलो मेरुदु
र्ग : देशेस्मिन् स्थापितो सौतद
वनिप यश : कीर्तयन् भाति
साम्ब : ॥ ९ ॥

पश्चाद्गोष्विन्दु वर्षे उदय ऽतिनृपो
राज्यसिंहासनस्थ : सस्वीये नेत्र
दुष्टा चरण पदहतो भुक्तनिष्ठ :
चितोश: ॥ शून्यवेष्विन्दुवर्षेसक
लजनमतो रायमल्लोबभूव संग्राम
स्तत्पुत्रोरसस्तुशरचेराज्यसिंहा

समस्य : ॥ १० ॥
बाणाष्टे ष्विन्दुवर्षे निखल जन
हितो रत्नसिंहो बभूव नन्दाष्टे
ष्विन्दुवर्षे सुनयन रुचिरो विक्रम
स्तस्य भ्राता ॥ द्व्यङ्के ष्विन्दौहि
हत्वा समय नरपतिंबाणवीर :
कुदासी वेदाङ्के ष्विन्दुवर्षे उदय
नरपति स्तंनिराकृत्यभूप: ॥ ११ ॥
षट् चन्द्र ष्विन्दु वर्षे बृहदुदय
महा सागरस्याख्यपुर्या : प्रारम्भंवै
महीप : श्रम धमततनुत स्तत्पूर्णी
चकार ॥ वेदयुङ्केन्दु वर्षे उदय
नरपतिंचित्रकूटे उपेत्य चेन्द्रप्रस्थे
शशाङ्को अकबर यवन : संजिगा
यातियुद्धे नागद्यङ्केन्दुवर्षेनवतपन
सम : श्रीप्रतापादिसिंह : ॥ १२ ॥
श्रीघ्वङ्के न्दौमितेब्दे अमरनरपती
राज्यसिंहासनस्थ: शाखाद्यङ्केन्दु
वर्षेनव तरणि सम : कर्णसिंहो
हितस्थौ ॥ वेदाष्टर्त्विन्दु वर्षेनय
निपुणजगत्सिंहभूपोह्युदारोनन्दा
भान्द्रौन्दु वर्षे सकल जनसुहृद्
राजसिंहस्सरेजे ॥ १३ ॥
सुमेदपाटे रचितं सरोवरमृस्वराज
सामुद्रिकनामशब्दितम् ॥ सुराज
सिंहेन कृतार्थ कर्मणा सुरम्य
कूलेभवने : सुशोभितम् ॥ १४ ॥
सप्तत्र्यद्रौन्दु वर्षे शुभगुणनिरत:
श्रीजयाख्यादिसिंहो येन स्वीयेन

नाम्ना बहुजल निलये निर्मितं
दिव्यखातम् ॥ षट् पंचाद्रौन्दु
वर्षे ह्यपर नरपति : राज्यदक्षो
हितीय: सप्तर्त्वद्रौन्दु वर्षे सकल
सुखदसंग्रामसिंहोन्यभूप: ॥ १५ ॥
शून्या ऽङ्का ऽद्रौन्दु वर्षे अपरनृप
जगत्सिंहभूपस्तु तस्थौ ॥ सप्ताभ्राष्टे
न्दु वर्षे सुगुणपरनृप : श्रीप्रतापा
दिसिंह : ॥ १६ ॥
शून्ये नवष्टे न्दु वर्षे अपरनरपती
राजसिंहो नृपालो नागेनृष्टेन्दु
वर्षे कुजन कुपथहन्तारिसिंहोवदा
न्य : ॥ १७ ॥
नन्दशाष्टे न्दुवर्षेऽपरनरपतिहम्मीर
सिंहोनृपालो वेदत्र्यष्टे न्दु वर्षे बहु
बलचपलोभीमसिंहोनरेश: ॥ बा-
णाष्टाष्टे न्दु वर्षे रुचिरवचनयुक्
श्रीजवानादिसिंह: पंचाङ्काष्टेन्दु
वर्षेसकलजनहितोभूपसर्दारसिंह:
॥ १८ ॥
नन्दाङ्काष्टे न्दु वर्षे प्रबलमटहित:
श्रीस्वरूपादिसिंहोभूपोदानीयशस्वी
सकल जनहितो लोक विख्यात
कीर्ति : ॥ श्रीधु त्यागी स्वराज्य
गज हय धनत : पूर्णयम् सर्वसा
रं सर्वराज्ये प्रबंधनयनिपुणधिया
प्राकृतोदार शील : ॥ १९ ॥
नागेनृहङ्केन्दु वर्षेगुणिजनसुखद:
शंभुसिंहोबभूव भोगीदानीकृपालु

बहुविध रसिको रूप लावण्य युक्त: । अल्पायुर्भोगभोक्तानिखि लजनहितो धर्मशील . खलोका च्छं भुभू मौखलीलां निखिलसुख करींसंविधायाशुयात : ॥ २० ॥

इन्दु व्यङ्क न्द वर्षे सकल सुखकरे सर्वस पन्निधाने श्रीमच्छ्रीसज्जनेश स्तु जनसचिवयुक् राज्यसिंहासन स्थ: । सर्वकार्यविजानन्सुनयगुण धिया स्वल्पकालेन पूर्वं पश्चाच्चा यात्सुयोग्यानखिलजनहितान्स्था पयन्राजतेयम् । २१ ॥

श्रीयान्राज्यार्थदक्षान् सचिवनय गुणान् सम्यक्संवीक्ष्य सर्वान् रा ज्यांचिन्तानुकूलंनिखिल समयकं प्रेमपूर्वानु भाषम् ॥ नित्यानन्द प्रकाशंकविगुणकविताकर्मसंस्का पूर्ति भावा भावप्रकारं प्रकटयति मरोय : समेचास्ति मन्त्री ॥ २२ ॥

भूपालास्संतिकेचित्स्वसुखरसरता स्वार्थभाजस्सुभाज : केचिद्वित्तानु षक्ता : स्वपुरजनधनंकर्षयन्तोयतं त : सम्यग् रीत्यासुनीत्या निखल जनपदंपालयन् लालयन्वै श्रीमान् श्रीसज्जनेशो भुवनसुखकरोभाति लोकेयमेक : ॥ २३ ॥

लोकेकार्यंसमस्तं कठिनमतिधिया चाद्रपूर्वानुकूल मन्मध्ये राजकीयं स्वप्रजनपद च्छंसत्ताभेकमूलम् । यावद्रार्यंकुलक्रमलमन्त्री तत्कार्येदक्षभूपोनयनिपुणजनेश्वो यतेभूपसंघात् सोयंश्रीसज्जनेशो निखिलमतिमतां राजतेमध्यव- र्ती ॥ २४ ॥

श्रीमच्छ्रीसज्जनेशो नवनिधिसद्वि तस्याष्टसिद्धैकपूर्णंसत्प्रद्दौमन्त्रि वर्यौमिहिरविधुनिभौ स्वामिकर्मा नुकूलौ ॥ एकश्रीश्यामसख्योनिखि ल जनमनो भारती भावदक्ष : पन्नालालोद्वितीयेसकलविभवयुग् राज्यसर्वाधिकारी २५ -(*++*)-

लोभान्मोहाद्विरक्तो निखिलजन हितो राज्यलाभानुरोधी संपद्या पद्यकष्टोनयपथकुशलो मंत्रिमुख्यो द्वियोग्य : ॥ देशेऽस्मिन्मेदपाटे रणकरणभटे सर्वशस्याढ्यभूमौसो यंश्रीश्यामलाख्यो निपुणकविवरो वर्ततेमंत्रिराज : ॥ २६ ॥

काव्यालंकारवेत्ता सचिवकविवर: श्यामलोवीरसिंह : शास्त्रव्यासंग सक्तोगुणिगणरसिक : कोशपूर्णा भिलाषी ॥ कोशंशब्दार्थचिंताम णिमतिफलदं संनिरीक्ष्यासमाप्त द्वत्तंग्रंथस्यसर्वंबहुधनविषयं पृष्टवा न्स्वीयमित्रात् ॥ २७ ॥

प्रसिद्धपद्याद्वृत्तम्

सप्ताष्टाष्टे न्दु वर्षे उदयपुरपुरे श्री जवानाख्यभूपे स्वर्गाधीशेन्द्रतुल्यं सकलजनपदंशासतिख्यातकीर्तौ ।

कोशविषयकप्रश्नः

देशाद्दागत्य गौड द्विजकुलतिलकः श्रीसुखानंदनाथः कोशंशब्दार्थचिंता मणिमतिफलदं चात्रसंरब्धवान्सः ॥ २८ ॥

पञ्चाशद्वर्षभागा अतिगहनतरा श्चाश्रयन्थस्तनूनं तेषामेकैकवर्ण स्वरपदरचने दीर्घकालोव्यतीतः। शब्दान्ख्यातान् विचिन्वन्नतिविदिततरे कोशसंघेविहृष्ट्वा चेत्थं चिंशन्मिताब्दाः श्रमसुरचनया संमताः कोशपूर्तौ ॥ २९ ॥

(केनप्रकारेणकुत्रकोशस्य भागद्वयमुद्रित मित्यत्रोच्यते)

श्रीमन्यदिपृच्छतिकोशवृत्तं विस्तारपूर्वंक्रमतोयथावत् ॥ वात्सल्यमेवानुवदेयमेत द्विस्तारतः संवदबोधनार्थम् ॥ ३० ॥

सुखानन्दनाथेन मांप्रत्यलेखिभवद्भिः स्वमुद्रालये कोषएषः॥ सुसंमुद्रणीयस्सुतः प्रीतिभावात्तदाचोत्तरं तन्मया संव्यलेखि। ३१ ॥

भवत्कौशल्पपूर्णपत्रं सुलभ्यम् पठन्तन्निजानंदपूर्त्तिलिखामि॥ मदीयाविशक्तिर्नवित्तस्यदृष्ट्या सहायेत्विशक्तिस्ततोदीर्घभूता। ३२ ॥

तदारभ्यचिंता सुकोशार्थमेषामदीयेहृदिव्यापिनीभव्यभावा ॥ कथंकेनकस्माद्धनं संप्रयाचे वगत्याविनोपूरिता शेम्वचित्वम् ॥ ३३ ॥

श्रीघासीरामकथनम्

देशात्स्मरम्ये यमुनानिकूले यथा द्विपीरस्थिततालगंजे ॥ श्रीघासिरामस्य सुहृद्वरस्य वंशीधरस्यास्य समागमोऽभूत् ॥ ३४ ॥

मित्रं प्रसन्ना नतभूत्यसैथ्यं सानन्दमायान्त समंदगत्या ॥ अत्यामिदानीं भरतस्यभूमौ दृष्टाविलुब्धा नहिदानशूराः ॥ ३५ ॥

श्रीमन्सखेकिं कथितंभवद्भिः सर्वंस्थितंस्वल्पमनल्पमस्याम् ॥ कस्मापिवाकुल्यमतीव चास्तिन्यूनत्वमन्यस्य जगत्प्रभावात् ॥ ३६ ॥

श्रीमन्सखेकिं कथितंभवद्भिः शूरामसंतोदमसत्यवाक्यम् ॥ शौर्येणकश्चिन्नतोविकश्चिन्नवितःच्च: कतरोविशूरः ॥ ३७ ॥

शूरंधमास्त्रे च्छसि कार्यदचं मत्तो यदाज्ञापयतत्करिष्ये ॥ श्रीमत्कृपातोधनतः समर्थो हंतावकीनो निजभृत्यमुख्यः ॥ ३८ ॥

जानामिसन्मित्र मुदारभावं त्वांसादरंप्राप्यवदामिहृद्यम् ॥ वृन्दस्यपुत्रींतवमातुलोसि विद्वद्वरोधी तसमस्तविद्यः ॥ ३९ ॥

तेनैककोशो रचितोऽद्भुतोसौ चिंशन्मिताब्दे मबहुप्रयासात् ॥ द्रव्यव्ययौलोक हिताय कारिन् तन्मुद्रणकारयभोसमर्थ ॥ ४० ॥

श्रीमन् यदिस्मिन् सुकृतै विकार्यै

द्रव्यंकियत्स्तं मितमत्रयोग्यम् ॥ श्रु-त्वातदाविंशतिकंसहस्रं 'देयंभवद्भि र्नततोधिकञ्च ३९ ॥

एतस्मिनद्रव्य मुद्रानकार्ये शक्तिर्मदीयाभवतःप्रसादात् । प्रात : समागत्यमदीयगेहे द्रव्यंगृहीत्वाकुरु मांसनाथम् । ४० ॥

प्रातर्घासीय रामस्त्वलमति रमुलं प्राप्यहृष्ट : कृतज्ञस्तं मांसंवीक्ष्यशीघ्रान्निजजनसहितश्चासमादुत्थितश्चान् ॥ गाढंत्र्यालिंग्यमोदादतिनमनतयास्थापयन्दत्तभागेस्थित्वायेवद्ध हस्त : सगदतिधनदस्तद्धनंसं गृहाण ॥ ४१ ॥ हस्तंगृहीत्वास्वधनस्यकोशियत्रस्थिता : सन्तिधनस्यपेटा : ॥ नीत्वाऽवदत्स्वीकुरुतद्धिवित्तम् यथेच्छाङ्कनैतद्ग्रहणेनशंका ॥ ४२ ॥

घासीरामकथनात्पण्डितवंशीधरस्येन्द्रपुर्य्यागमनम् ॥

इत्थंविचारेयदिशक्रपुर्य्यां गत्वाभवन्तंनयग्रन्थकारम् ॥ यास्यामि संकल्प्यकरस्तदद्भि वित्ताङ्कितंपत्रमवाप्यशात : ॥ ४३ ॥

इन्द्रप्रस्थेसुरम्येबहुदिनवशतोमुख्यमित्रेक्षणाय यायान्तंदूरदेशाद्विबुधवरसुखानन्दनाथोनिरीक्ष्य ॥ अभ्युत्थानंहिदत्त्वानिजजनसहित : स्थापयन्नग्रभागे धन्योस्मिस्वीय मित्रं निज भवनगतं वीक्षयामि प्रसन्नम् ॥ ४४ ॥

धन्योस्मिवीक्ष्य कुशलाङ्गसमस्तदेहं श्रीमत्तमद्यदयया सहगच्छथायम् ॥ कोशस्यमुद्रणविधौकुरुयत्नमाशु वित्तंप्रदास्यतिपरंतवभागिनेय : ॥ ४५ ॥

सिद्धिःकृतो भगवता खिलवित्तरूपा तस्मात्त्वमुगत्य कृपयागमनार्थमेकम् ॥ पत्रंसुप्रेषयततोनिजकर्मकृत्वा यास्याम्यहंत्वचतयाभवदंघ्रिकुलम् ॥ ४६ ॥

कृत्वापत्रं स्वपुरतस्तव भागिनेयात्तोस्मिकार्यमभिधायतथाद्दृढीयम् । दास्यामिचायदिवसेनिजहस्तपत्रंगच्छामितत्रबहुकालसमागम : स्यात् ॥ ४७ ॥ घासीयराम सुहृदस्यसुपत्रहस्तं मांवीक्ष्यपत्रनिखिलाशयमभिगम्य ॥ सानन्दतो ह्यभिवदन् किमुकार्य मत्यपत्रं सुप्रेषययतस्त्वबुधःप्रयातु ॥ ४८ ॥

पत्रं विलिख्य ददतेस्म सुडाकगेहे ततप्राप्यपण्डितवरश्च समागतोऽत्र सर्वं सुसाधन मयत्वरया गृहीत्वा कोशस्यकार्यमचलत् प्रतिवासरंतत् ॥ ४९ ॥

दत्तावना दधिकदान सुशक्त्यभावे कोशस्यकार्यमरुधद्धिसदर्द्धजाते ॥ पश्चाद्धनी सद्धिबुधापि परत्रगत्वा शोकस्तयो समभवन्नगरस्य मध्ये

॥ ५० ॥

इन्द्रप्रस्थस्थवासीद्विजवरजगदानन्द
नाम्नामहात्मातच्छिष्योधीरवृत्तिः
सकल बुधजनैःसेवितो यौग्यवर्ती
श्रीशग्रन्थानुपूर्त्यैबहुतरनगरेभ्राम्य
मायःप्रयासी ॥ ५१ ॥
तच्छिष्यपण्डितवरो जगदाविनन्दः सारस्वतो निजगुणप्रथितेन्द्रप्रस्थः । श्रीशार्द्धमुद्रणकरेबहुधवकारी द्रव्यव्ययेबहुकृतेनृपराजहृष्टिः ॥ ५२ ॥
याकार्यकारण विचार परप्रधाना
लोकप्रसिद्धगुणगौरवपूर्णभावा ॥
यत्कार्यमस्तिकठिनंपरमंदुरूहं तज्जायतेसुगमतःपरयाहिदृष्ट्या ॥ ५३
देशेहिसम्निवहवेधनपान्नपाला :
श्रीशस्यपूर्णकरणेकृतबुद्धिचित्ताः ॥
कस्यापिशक्तिरभवन्नहिपूर्णविस्तापूर्णेहितस्यकृतधीः कविराजमंत्री ॥ ५४ ॥
श्रीयावदार्यकुलपङ्कजसूर्यभूपः श्रीश्यामलालकविवराद्विनिशम्यचित्तात् ॥ श्रीशस्यलोकसुखदस्यसमस्तवृत्तमाज्ञांददाति कुरुश्रीशसमाप्तियत्नम् ॥ ५५ ॥
श्रीसज्जनेप्रियकरे गुणशास्त्रपूर्णेविद्याप्रचाररसिकेखिलभूपसूर्ये ॥
श्रीसूर्यवंशनृपकीर्तिविशालमूर्त्तौ
श्रीशस्य पूर्तिरिहसंरचिताविधा

त्रा ॥ ५६ ॥
श्रीश्यामलेनकविराजवरेण नूर्णं श्रीधराङ्धवराज्ञितदेवपर्य्यात् ॥
यत्र क्रियद्गमितं बहुसाधनाद्यसर्वं विचार्य यतनः परिपूरितश्च ॥ ५७ ॥
पत्रस्थग्रामनगराद्विजकेष्टरामाद्यांदिसौसकमयं कलकातपौरात् ॥
लाला मनोहर सुदास कराच्छटैप
निपीय साह्निब कराङ्क मूल्यमासम् ॥ ५८ ॥
श्रीमच्छ्रीसज्जनेशस्य जनसुखकरो राज्यसिंहासनस्य स्थावन्मासाद्धिजातानिखिलसुखकरावासरायामितनिलम् ॥ न्यायंन्यायप्रसक्ताउचितमनुचितमप्यीक्ष्यकुर्वन्तिविज्ञाः स्थानंस्थानंविभिन्नंनिखिलजनगतं तत्रकार्यस्यपूर्तिः ॥ ५९ ॥
यत्रस्थानं सुरम्यं सकल विषयकं तत्रमुद्रातिपत्रं देवीदेशीसुपासौमितदिमरचितेंग्लिशभाषाक्षराणि ॥ श्रीमच्छ्रीसज्जनेन्द्रप्रतिनियतविधेसूर्यवंशा वलिंच श्रीमच्छ्रीश्यामलाख्यो विरचयतिकविस्तवर्षवृत्तान्तगामी ॥ ६० ॥
देशेस्मिन्मेदपाटे निखिलनगरजवस्तुचायातिसर्वं श्रीमच्छ्रीसज्जनाज्ञाऽप्रतिहतविषया श्रीमुखान्निर्गताया ॥ तस्मादाज्ञीहिबुद्धासक्त

जनगणादेशदेशात् प्रयान्तिभाग्या
त्सर्वेमनुष्या नृपवरविहितांजीवि
कांसंलभंते ॥ ६१ ॥
भूपालाभाग्यवन्तः स्वसुखरसपराः
खेननाखाद्यकार्षुं रम्यंस्थानं सम
न्तात् निजमहिमधियः वर्तयन्त :
स्वदेशे ॥ यत्स्थानं जीर्णभूतं बहु
समयपश्चात्कैनदृष्टिर्नदृष्टा तत्सवें
सज्जनेशो विपुलधनचयान्नव्यवत्सं
विधत्ते ॥ ६२ ॥
पङ्क्तिन्नार्ति भ्रष्टोदयपुरनगरीये-
महट्टःपुरायस्तस्मिन्सर्वचवीथ्यांवि
विधनगलताहश्यतेसर्वभागे ॥ स्व
च्छा सर्वाङ्गशुभ्रा पुलिस जनगणै
र्वीक्ष्यतेसर्वकाले श्रीमच्छ्रीसज्जने
न्द्रप्रनियत नियमात्सं निरीक्ष्याति
हृष्टः ॥ ६३ ॥
दृत्तानिपदानि प्रतिष्ठायाः
श्रीमेदपाट प्रभुणाप्रसन्नस्वे हवर्ति
ना ॥ पदंदत्तंप्रतिष्ठाया : कवि
श्यामलधीमते ॥ ६४ ॥
कविराजपदंचैक मभ्युत्थानंद्वितीय
कम् । तृतीयंस्पर्शनं चाङ्घे चतुर्थे
पादभूषणम् । ६५ ।
हैमादिकंचतत्सर्वंवोटीदानंचपञ्च
मम् ॥ सासनस्यायकरत : षष्ठंद
त्ताहिमुद्रिका । ६६ ।
मुद्रिकाशय :
तथा श्री सज्जनेन्द्रस्य चरणाब्ज

श्री१०८ श्रीसज्जनेशयशःकीर्तनम्

प्रसादत : ॥ कविराज पदस्यात
श्यामलस्यैवमुद्रिका ॥ ६७ ।
इत्याद्यन्याःपदव्योपि बहुसम्मान
सूचिका : । दत्ता : श्रीसज्जनेन्द्रे
णकविश्यामलधीमते ॥ ६८ ॥
श्रीनरेशस्यहिप्रीतिर्यथाश्यामलधी
मति । विश्वासभूतासत्याङ्गीनत
थान्यत्रदृश्यते ॥ ६८ ॥
श्रीमच्छ्रीसज्जनेन्द्रादरनियमवशा
त्श्यामलप्रेरणात : कोश : शब्दा
र्थचिन्तामणिगुणनिकर : । स्यंश
क : मूर्तिमागात् ॥ अभाब्याङ्के
न्दुवर्षे बहुरसिकतरेफाल्गुनेशुक्ल
पक्षेदैवाचार्ये दितिष्यांसकलसुख
करेसार्धवर्षद्वयेन : ६८ ॥
श्रीभूप : सज्जनेशो निखिल जन
हितैराज्यकर्मप्रवीणो विद्याशा
स्त्रैकदक्ष : सुभटसविवयुक् सर्व
दाकार्यदर्शी ॥ स्याद्दीर्घायुर्निरो
गःशिवविधिकमला स्वामितुष्टौव
बाली मार्कण्डेयोऽल्प जीवी वर
वरदशिवाराधनाद्दीर्घजीवी । ७० ॥
श्रीमच्छ्री सज्जनीयैबहुलबलतया
वीरलक्ष्मीसुवाणी जिह्वायां दच
वाणीस्फुरतुदिननिशंनर्तनंकारय
न्ती । राज्यश्रीद्रव्ययुक्ता सकलवि
भवकेकोशगेहैश्रपूर्णाचेत्थंधान्यैर्ध
नौघैर्निखिलजनचयं पूर्णवित्तंवि
धेहि । ७१ ।

कोशशब्दार्थचिन्तामणेस्तृतीयोभाग :

इत्यादि गौड़कुलोत्पन्ना डीचवाल प्रधानो पनाम तुलाराम मिश्रात्मज श्रीधनपति मिश्रापरनाम्ना श्रीसद्गुरु कुलावधूत श्रीपरमहंस परिव्राज काचार्य श्री महरिहरानन्द नाथ भारती शिष्येण ब्राह्मावधूत श्री सुखानन्दनाथा परनामधेयेन विरचिते शब्दार्थचिन्तामणौ पवर्ग: स्तृतीयोभाग : समाप्तिङ्गत :

श्रीसुखानन्दनाथ तच्छिष्य श्री जगदीशमिश्रा परनाम ब्राह्मावधूत श्री जगदानन्दनाथ प्रीतिकामे :, श्रीमन्महा राजाधिराज रविकुलाव तंस महीमहेन्द्र यांवदार्यकुलकमल दिवाकरे : मेदपाटदेशाधीशे: खिल भूपाल मौलिमणिभि : . श्री १०८ श्रीयुत सज्जनसिंहै : संस्थापिते उदयपुरस्थ सज्जन यन्त्रालये मुख्यमन्त्रि कविराजिराज श्रीश्यामलदास प्रेरणया पण्डितवाजपेयि बंशीधरेण अकिञ्चनाजितदेव शर्मणाचशोधित : जीवनराम शम्भूनाथ श्यामसुन्दर गुलावराम लक्ष्मीनाथ प्राणिनाथ लालसिंघ प्रभृतिभिर्द्विजै : वर्णक्रमेणदर्भितः सर्दारवेग यवनेन परमानन्द ब्राह्मणेन मुद्रित:

एकोनविंशत्यधिकचत्वारिंशत्तमे १९४० वैक्रमाब्दे राजधा

न्युदयपुरे सज्जनयन्त्रालये श्रीमेदपाटेश्वर

कोशधनव्ययात् वाजपेयिवंशीधरस्य

प्रबन्धतोमुद्रित:

शुद्धाशुद्धविषयकचिन्हानि

०—+—०

॥ नमः श्रीगुरवे नमः मुद्रीकृता अनेकेषां कर्तृत्वाद्बुद्धिविभ्रमात् । मनसोऽस्थिररूपत्वात्स्यादेवाशुद्धिसम्भवः १ अतो मुद्रीकृते ग्रन्थे ह्यपि पण्डितशोधिते । अशुद्धोद्‌घाटकस्यास्य पत्रस्यावश्यकं मतम् २ तदेतस्य मुद्रितस्य शब्दार्थचिन्तामविकीय शुद्धाशुद्धसूचनापत्रलेखः तत्राशुद्धिर्द्वेधा । शब्दाशुद्धिः १ शब्दव्याख्यानाशुद्धिश्च २ इति । सोऽभयत्र पञ्चधा । यथा । मात्राशुद्धिः १ वर्णाशुद्धिः २ न्यूनाक्षरा ३ अधिकाक्षरा ४ वर्णविपर्यासा ५ चेतिभेदात् । अत्र शब्दाशुद्धौ सर्वत्र पूर्वस्मिन्नेव चिह्नमेतत् ० । व्याख्यानाशुद्धौ तु पूर्वं च चिह्नमिति—ज्ञेयम् ॥ ततो मात्रावर्णाशुद्ध्योस्तु । अशुद्धिलेखपङ्क्तावेकमेवाशुद्धमक्षरं लिख्यते । अग्रे । शुद्धलेखे तु समस्ताः शब्दा लिख्यन्ते , तत्र । मात्रायां शुद्धाक्षरस्योपरि लक्षणमेवं—क्रियते वर्णे तु शुद्धाक्षरस्याधः शून्यम् ॥ न्यूनाधिकाक्षराशुद्ध्योस्तु ॥ अशुद्धौ पूर्वपर पार्श्ववर्णयोर्वा यत्पूर्वपरमुत्थितरेखादि स्यात्तस्यतश्च लेखः तन्मध्ये लक्ष्म चेति—पतितरेखायाः । शुद्धिलेखे तु न्यूनवर्णाधस्ताच्चिह्नमित्यमधः—पतितरेखायाः । अधिकवर्णाशुद्धौ तु पूर्वपरवर्णमध्यलिखिताधिकवर्णस्योर्ध्वमेवम् ऽ अशुद्धिलेखे चिह्नं कृतम् । शुद्धलेखे तु यथार्थस्यैव लेखः ॥ अपि च । न्यूनानेकाक्षराशुद्धौ तु पूर्ववदशुद्धलेखे पूर्वपरलेखमध्ये—एतद्रेखालेखः । शुद्धिलेखे तु लिखितन्यूनाक्षराणामधोदेशे देव देवदत्त अनेन प्रकारेण वर्णसमानातावतीदीर्घा

—— ——

रेखाकृष्यते । अनेकवर्णाधिक्ये तु । अशुद्धलेख एवाधिकाक्षराणां लेखः । नीचैस्तावतीदीर्घारेखा च । शुद्धौ तु शून्यादि । वर्णव्यत्यासाशुद्धौ तु । अशुद्धलेखे वर्णयोरुपरि र्काङ्कयोः क्षेपः २ १ । शुद्धलेखे तु यथायोग्यमेवेति दर्शनीयम् ॥ अग्रे पृष्ठाङ्क प्रथम द्वितीयस्तम्भपङ्क्त्यङ्कानां क्रमेण लेखः । तत्र स्तम्भलेखे प्र० द्वि० इति पूर्ववर्णयोर्लेखयावत्प्रथममधोधः शून्यमेव लिख्यते तथा यावद्द्वितीयम् ॥ अतो विशेषप्रकाराशुद्धौ तु तत्तत्र विशेषो लेखः कृतो दर्शनीयः ॥ यदि सञ्चिरेकवारं पुस्तकवद्भिः क्रियेत शुद्धमिदम् । दर्शं दर्शं शुद्धा शुद्धा दर्शं भवेत्तदिति सुकृतम् ॥ १ ॥

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्तिः
२१ - नृद्यो:। न्धे	धूमवह्न्यो : सम्बन्धे		०	७
- ष्टा	विशिष्टसिद्धाभावे ॥	२	०	२४
- र	रालीकाकारे	३	प्र०	६
- ध	घञ्	४	०	२६
-मु	जलयुक्तपङ्के	४	०	२७
- यि	निशार्मपि०	४	द्वि०	२१
- व्	कुञ्ज अ०	५	०	२४
- ङ्	अपाङ्क्त्ये ।	५	०	२५
- न्या	अग्र्या :	६	प्र०	४
- ल्ये	अङ्गवैकल्ये न	६	०	१३
- र्षि	ऋषिभ्योऽतच्	६	०	२८
- म्य	पचम्पचा ।	६	०	६
- ता	ममतादेह	७	०	२८
- का :	निदिग्धिका	८	प्र०	१८
- का - ॥	निदिग्धिकाश्वदंष्ट्रासुमिलितासु	८	०	१८
- चं	पलमात्रं स्यात्	८	०	२३
- भा	भाण्डे ॥	८	द्वि०	२२
- र्णि	पौर्णमास्याम्	६	०	३
० -	पश्चपर्णिका } स्त्री० गोरक्षी-	६	०	२२
० -	पश्चपर्णी } क्षुपे ॥	६	०	२३
- सी	सरसीरुहम् ।	१०	प्र०	२१

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्क	स्तम्भः	पङ्क्तिः
श्यु	पेशण्युपस्करं	११	०	१०
- र्मौ०	वलिर्भीतो	११	०	१६
- त्व	उद्वादो ॥	११	०	२४
- ता	मङ्गत्तिक्तं	१२	प्र०	१२
- प्य-वे	प्यभावितु०	१२	द्वि०	२
- गु	गड	१२	०	२३
- धा	दात्रीसा	१३	द्वि०	६
- पच	पञ्चविंश ति	१३	०	११
- द्र	द्राक्षा	१४	०	१०
- भा	प्रभवाना	१४	०	२६
- न्ध	सुगन्धिद्रव्ये	१५	०	१८
०पुं०	पञ्चस्रोतः नं०	१५	०	२९
- हि- ॥	गृहस्थे	१६	प्र०	१६
-।-कौमारं	कौमारादिपञ्चसु ॥ कौमारं	१८	द्वि०	८
- ची	अवाञ्चो	१८	०	२६
- च	पञ्चीकरणम्	१९	प्र०	१
- सं	सुस्फुटद्रुति०	१९	०	२१
- वा	बाग्	१९	०	२७
- पिं	०पञ्जराखेट :	१९	द्वि०	२४
- ची	पञ्चीकर :	१९	०	२४
- चा	पियालद्रुमे	२०	प्र०	२६

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-पुं॰-सु	पुं॰न॰सुचेलकी	२०	॰	२८
-च	चित्र॰	२०	॰	२९
-च	क्वचिदपवाद	२०	द्वि॰	६
-चा	चितेरा	२०	॰	११
-क	बलीकी।	२१	प्र॰	२९
-पुं॰अं	वस्त्रगृहे॥पटवास.पुं॰अंशुका॰	२१	द्वि॰	४
-प	चचेडाँ	२२	द्वि॰	२२
-ड्डी	पट्टार्डी	२३	॰	१७
-व्यं	पुण्यद्रव्यं	२५	प्र॰	५
-य	पणाय्यते	२५	॰	६
-पंडा	पण्डते	२५	॰	२४
-त्म-ग्रा	निर्णयात्मकग्रामे	२५	द्वि॰	६
-व्य-नि	सम्यग्दर्शिनि	२५	॰	१५
-स्य-द	व्यसङ्गिनो	२५	॰	१७
-कौ	कटकौलि	२७	प्र॰	७
-मा-र	समाचरन्	२७	॰	१७
-पुं॰न॰	पत्तमून॰	२९	द्वि॰	१०
-ले-का:	लेखकः	३०	॰	२१
-ध	॰पत्तघना। स्त्री॰	३४	प्र॰	२४
-रि	स्वर्णकारादीनाम्	३४	द्वि॰	९
-र्यं	लज्जार्या	३४	॰	१२

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति :
-र्याम्	कर्तन्याम्	३४	०	१६
-घ	तुलाघटे	३५	प्र०	६
ह-	हारी	३६	द्वि०	२१
-मृ-त्व	अमृतत्व	३७	प्र०	१८
-।-वस्तु	। सत्त्वे ।	३८	द्वि०	१०
-।-वार्थ०	उभयमित्याह	३८	०	१२
-ता	उभयथा	३८	०	१३
-र्श	विमर्श :	४०	०	२
-॥-प्रतिष्ठा।	तन्त्राधिकरणाभ्युपगमसंस्थिति:सिद्धान्त : ६	४०	०	५
-प्रभे	प्रभेदे	४१	द्वि०	२०
-क्वा	पिकोद्दपचिपि	४२	०	२४
-त-र	वातकरं	४४	प्र०	१२
-रे०	भार्य्याम्	४४	०	२२
-र	चारिण्याम्	४४	०	२४
-त्ता	सत्तार्हन्मातरि	४४	०	२८
-पद्म	पद्म	४४	द्वि०	१५
-सु-व्ये	सुरव्यं छे	४६	प्र०	८
-धे:	बुधा :	४६	०	१५
-दे-वि	तदेवविष्टम्भि	४६	द्वि०	१४
-तित	पित्तकफापह :	४६	०	१८
-द्वि	दीपे ॥	४८	०	६
-ग	पराधीनो ॥	५०	०	३

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-पुं०	०परन्तप: चि०	५१	प्र०	३
-या	नारायणं ॥	५२	द्वि०	५
-चा	सौत्रान्तिकादिमते	५३	प्र०	१०
-क	कारणम् ॥	५३	०	२४
-च	चायोजनं	५३	द्वि०	४
-नाश	नाशात्	५३	०	११
-शि-नि	०अविनाशित्वनिरति-	५४	०	१६
-रो-त्क	मुक्तरोत्तरोत्कर्ष०	५४	०	२०
०पुं०	०परमायु: न०	५४	०	२८
-विं	चतुर्विंशति-	५५	प्र०	५
०पुं०	परमाशक्ति: स्त्री०	५५	द्वि०	४
-न	दोषानास्कंदिते।	५५	द्वि०	१७
-र-स्वा	परमस्वासावीश्वरश्च	५५	०	१७
-ति-ष्ठा	तिष्ठति। ष्ठा० ।	५५	०	२६
-ऽउपग	उगमादिभ्योयत्	५७	प्र०	२७
-भ्यो	खनिशृभ्यांङिच्चेतिकु:	५७	द्वि०	२
-तां। व-तीर्ण	अयं चेतायुगादावचतीर्ण:॥ अशुद्धिद्वयम्	५७	०	११
-य	जमदग्निसंज्ञातपा:।	५७	०	१४
-ऽतात्तस्मात्	००००	५७	०	१८
-द-स्थ	पदस्थस्य	५८	प्र०	२५
-त	भोजनम्	५९	०	३
-ऽऽऽपराजयनम्	००००	६०	०	६

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- त्ति	पराचिति ॥०	६०	०	११
० राडी	०पराडीनम । न०	६०	०	१५
- न्तौ	जीवन्तोपिचतेमृताः	६०	द्वि०	६
- प - न्त	०परात्मकालः । पुं०	६०	०	१६
- तित्प	प्रतिपत्त्यर्थं०	६२	प्र०	२२
- समसो	समोग्निमान्	६२	०	२४
- दं	परं द्वैराग्य०	६२	द्वि०	१७
- प	अवरञ्चपरावरम्	६२	०	१८
० ह्वग :	०पराह्णः : पुं०	६३	द्वि०	२०
- ह्वेग	अपराह्णे ॥	६३	०	२०
- त	दोषताभिधानात्	६४	प्र०	१८
- ष्टा	तथाप्येकनिष्ठत्वेन	६४	०	२१
- य	परिकीर्यते	६४	प्र०	२४
- ष्टा	अनूढज्येष्ठ०	६४	०	२८
- ष्टा .	कनिष्ठ०	६४	०	२८
- र्भा	परिकर्मा ०भाषाशुद्धिः	६४	द्वि०	१८
- ष्टि	वेष्टिते	६५	प्र०	३
- ष्ट	ऽरूपविष्टने	६५	०	७
- र्मां	पुंसां०	६५	०	२५
- ह	विरहे	६५	०	२६
- ख	शाखाऽनिषिद्ध०	६५	द्वि०	२

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठांङ्क	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
- धा	फलंयया	६५	•	१०
- वा	•परिघातन : । पुं०	६५	द्वि०	१३
- तीत	परिचरतीति	६६	•	१
- ठ्यं	मा ठ्य॰	६७	प्र०	२३
- धि :	साधु :	६७	द्वि०	२
- नां - प्रा	'गुणान्तरप्रादुर्भावे।	६७	•	२५
- स्य	रूपश्च ॰	६८	प्र०	८
- धो - ते	धीयते	७०	•	१३
- प्र	वर्हंप्राधान्ये ।	७१	द्वि०	२०
- र्त्तिं	वर्तुलि ॥	७२	•	११
- र्घे	दीर्घं	७३	प्र०	६
- ध्व	महत्त्वमिति	७३	•	६
- उ	परिमाणजमुच्यते	७३	•	१५
टु	डुवप्	७४	द्वि०	२६
व	ह्वदह्विह्ववौ	७५	द्वि०	१
- न्तप्	न्तप् :पश्येत्	७५	•	६
- त	श्रयति	७५	•	१५
- ट	धनूढ्ज्येष्ठ	७६	प्र०	७
- न - फ	वस्तुवशेनशुभफलमाह ।	७६	•	२७
- र्णा - वा	ग्रहाणानवचणाणावापृथक्	७७	•	१३
- स्य	पार्थिवस्य	७७	•	२१

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
- द्वि	द्वष्टियुद्धं .	७७	द्वि०	५
- त्रा	विनाश : स्यात्	७७	०	१२
- ठ - लि	गाढमालिङ्गितौ	८०	०	७
० ङ्गि :	०परिष्वङ्ग :	८०	०	८
- ष - का	अषचकथनं०	८१	प्र०	६
- स्व - ट्रो	अस्मिंश्चदोषत्रयेदोषद्वयं	८१	द्वि०	१८
- व	सएषलोकविख्यात :	८३	प्र०	१३
- ट्	ङुवप्	८४	०	३
० रि	०परोशार : । पुं०	८४	०	५
- का - णि	उपकरणि	८४	०	६
- प	पाचिकोदीर्घ :	८४	०	२३
- श	वाङ्कलकादु : ॥	८४	०	२८
- न्त	वदन्ति	८४	द्वि०	१६
- ण - च	व्राह्मणं तिच	८४	०	१८
- ष	ह्यंयात्	८४	०	२०
- सू .	भूतान्तरे	८५	प्र०	१४
० ण्ण	०पर्ण्णं न्यर्थं : । पुं०	८६	द्वि०	५
- - पर्ण	॥ पृणाति । पृणप्रीणमेप०भव् ॥ यद्वा । पर्णयति ।	८६	द्वि०	१०
- ॥ - प	॥ कोशसमुद्दिष्टेति	८७	प्र०	२८
- ध्य	खण्डशिल्पशर्प्य०	८७	द्वि०	७
- त	पितपापड़ा०भाषाशुद्धि :	८७	०	८
- ० - ॥	०ष्टम् ॥	८८	प्र०	२०

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
-ख्या-म्	चटोख्यायाम् ।	८८	द्वि०	१०
-स्र	प्रामस्यानिवर्ह ॥	८८	०	१५
-मर्मक	षोमकर्मणि ॥	८९	प्र०	७
-मा	भुज्यमाने	८९	०	२४
-भु	पद्भ्यांमुक्ता०	९०	०	११
-ज्ञा । म्	बज्ञान् तन्नाचाणां०	९०	०	१२
-ष्ठ-ज्ये	तिष्ठतिज्ये०	९१	०	२४
-का ;	कालेन० ।	९१	द्वि०	१५
०र्व-श्र	०पर्वताश्रयदेश: । पुं०	९२	०	१८
-र्व	पर्व्यंवेवा ।	९३	प्र०	१४
ऽ रणका	रोज्ञारकाल :	९४	०	२८
-मम्	निवर्त्तकम् ॥	९५	०	१९
२ १ -लीपि	पिलि०गौ०भाषाशुद्धि :	९५	०	२७
-क	शुन्यधान्यनाले ॥	९६	०	५
-शा	शय्याम् ।	९६	द्वि०	८
-व्य	परिहण्यते मेनवा ।	९६	०	२९
-डु प	तण्डुलाङ्कुशवषा०	९८	०	१०
-। -बहु	। पञ्चपवमेवाबहुल०	९८	०	२०
-ष्टो	ज्योतिष्टोमे०	९९	प्र०	२४
-स्त	स्त : ।	९९	द्वि०	१२
-क	कारके ॥	९९	०	१५
-च-द्रु	माषकुशपचद्रुते	९९	०	२२

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-।-प	पूर्यतेनेनपुरः संसारायांमितीचः यद्वा। पवते	१००	प्र०	१
-वो।वी०	पवि वा दिस्यद्ग्वोवो ॥	१००	०	३
२१ -मट	दमनकी ।	१००	०	५
-यो	कुर्याम्मनसा०	१०१	०	२६
-व-शु	सएवपशुभावेन	१०१	द्वि०	२१
-स्व-प	पश्वसुपर्वसु	१०१	०	२७
-शु	पांशुलातिवा	१०५	०	२
-चि	समुच्चितस्य	१०६	०	६
ना-म	ऽविभक्तानांविभक्तानामपि	१०६	०	१३
-क्त	भुक्तं	१०८	प्र०	१६
-जुं	पातिर्वलिजुटचेत्युन्।	१०८	द्वि०	८
-पा०	पञ्चालिकायाम्	१०८	०	२८
-ण-स्य	परिमाणमस्य	१०९	प्र	१
-ल्य-व	पाटल्याश्चयवे ।	१०९	द्वि०	१०
-न-क्र	येनहिक्रमेण	११०	०	२८
-दा-ना	पदार्थाना०	१११	प्र०	२
-म	सर्वलोकानां	११२	०	२
-त्य-स्य	आयप्रत्ययस्यलुक्च ॥	११२	द्वि०	२५
-ण	पणः	११३	प्र०	१९
ऽ -ससम	समस्यतद्गति०	११३	द्वि०	१६
-घो	विद्वद्व्योष०	११४	०	२४
-भू	पाण्डुभूमि०	११५	प्र०	२८

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
- क	क्षुत्क्षोदक	११५	०	२८
- मद	दमनकरुचे ॥	११५	द्वि०	२५
अथपाण्डाशब्दे पाण्डारास्त्रिड्रत्यस्याग्रपाण्डूनामित्यादिपूर्वस्मिन्पाण्डुकशब्दे यल्लिखितं तद्बोधनीयम्		११६	प्र०	११
- ती । श्रि	आग्नेयोयस्यस : ॥	११७	द्वि०	५
- र	पातिङ्ति :	११७	०	८
- क	कुठेरकी ।	११७	०	१६
- भू०	उपभूषणे	११८	०	१७
- रि :	पाथसीधर : ॥	११६	प्र०	११
- चि	वंशस्यविच्छेददी	११६	द्वि०	२
- ॥ - प०	॥ कृतिकर्मणिघञ्प्रयते	११६	०	१२
- त	पादच्चपे ॥	१२०	०	१७
- पा । पा	पदातौ ॥ पदातिरेव ।	१२१	प्र०	२०
प	अमानुषेयुदध०	१२१	द्वि०	८
- पा	पदातौ	१२१	०	१५
- मेनम	कूर्मनक्रास्य०	१२१	०	२१
- ष्टिन	उत्तानष्टि	१२२	प्र०	३
- तेनेन	पद्मतेनया।	१२२	०	८
- द	नैवेद्यमुदरेहरे: ।	१२२	०	१४
- कं	एकैको०	१२४	०	७
- त्वे	परश्वेषु	१२६	०	५
- प जे	अल्पजे ॥	१२७	प्र०	२८

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति :
-फ	फलम्	१२८	•	२७
-॥ - म	॥ पायति देहोऽस्मात् वा । पारयणो• पिबतिदेहं वा मनिन् मन्•	१२८	द्वि०	८
- यो	रोगस्य	१३०	०	१८
- ष्ट	बङ्गनकुष्ठ•	१३०	•	२७
- पा	योगवाही	१३१	प्र०	१४
- रा	जलान्विते : ।	१३१	•	२२
- न्त्व	दोलायन्त्रे	१३१	द्वि०	१४
- वि	सर्वमलैर्विमुच्यते ॥	१३२	प्र०	४
- क :	कृशोऽहित्वितिट् :	१३५	०	१
- न्	ठञ्	१३५	०	२६
- न्यं	परिपन्थ	१३७	•	२४
- भे	शोथमेद :	१३७	द्वि•	१७
- ग	गजवृष्ड•गौ•भाषाशुद्धि :	१३८	प्र०	२८
- ष्टा	प्रकोष्ठाभरणे	१३८	द्वि०	१७
• ऽघट :	० पार्घट :पुं०	१३९	प्र०	१९
- न .	विधानात्	१४०	•	२
- ती	पृष्ठवर्त्ती	१४१	द्वि०	१०
- बा - । पा०	पाल्यतेबाग्वानयावा । पाल•	१४२	०	१५
- स्त्रं ०	शूलास्त्रं ॥	१४४	प्र•	२१
- ऽगडा	काड़ार :	१४६	•	१७
- तु	तूलि ।	१४७	•	२८
- या	यपुणि	१४७	द्वि०	१७

अशुद्धशुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-।- मन्ये॰	।टीकागतौमन्ये॰	१४७	॰	१८
॰ङ्क	॰पिटङ्काग्र : पुं॰	१४८	॰	५
॰का॰	॰पिटङ्कोकी। स्त्री॰	१४८	॰	६
-ऽविशे	श्राद्धशेष॰	१४८	॰	२६
-ते	दृश्यन्ते	१५०	॰	२३
-॥-॥	स्वार्थिकः ॥	१५०	॰	२८
-डी	भक्तपिंडी॰	१५१	प्र॰	२३
॰ऽरकः	॰पिंडीतगरः पुं॰	१५१	॰	२८
-हः-॥ २१	पितामहः पितृपिता ॥	१५१	द्वि॰	२६
-तृप	पितामहपत्न्याम्	१५२	प्र॰	२
-॥ -सच॰	॥ मन्त्रदेसच॰	१५२	॰	५
-त्य	समेत्योषु॰	१५२	॰	१३
-व	मन्वदर्मिति	१५२	॰	१६
-ऽकादिचि	मिष्टकाचिते	१५२	द्वि॰	१२
-ते-पि	चितेदेवपितॄन् तर्पयेत्	१५२	॰	१२
-ठ	टक्	१५४	प्र॰	२३
-क	पिनाकियेगोविन्देयो	१५५	॰	१३
-थ	पक्षे दितोऽप्यत्यः	१५५	द्वि॰	२२
-लि	वालवैधव्य॰	१५६	प्र॰	८
-घो	गुडोच	१५६	द्वि॰	२
-क्ष	मुद्गमसूरादिपिष्टे।	१५८	प्र॰	१८
-त्य	कृतगन्धद्रव्यचूर्णे	१५८	॰	२४

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-नी	वासिनी	१६०	०	१
-वो । क्रि	भैरवैक्रियते	१६१	प्र०	२६
०क	०पीठकेलिः । पुं०	१६१	द्वि०	११
-म	वन्दामहे	१६१	०	२१
-ण्डो	पिण्डीतक०	१६३	०	१
०-। षा ऽ	०पीतपुष्पा । स्त्री० आढक्याम् ।	१६३	०	५
-पुष्प्याम्	अपुष्याम्	१६३	द्वि०	१०
-ण	लक्ष्मणाक्रान्ते ।	१६८	०	२
-भू	क्लिष्टमृषा ।	१६८	०	२५
-ल्य	कल्क्यस्य	१६९	०	१२
-व्या २ १	वाङ्गुलिमावकम्	१६९	०	१५
-मद	दमनकाद्वचे	१७०	०	२८
०प	०पुण्यजनः । पुं०	१७२	प्र०	१८
-सु:	सुखिनतिष्ठति ॥	१७४	द्वि०	१७
-भ्या	अध्यायः	१७६	प्र०	१०
-ग्धी	दोग्ध्री	१७६	द्वि०	७
-ना	धनंधान्यञ्च	१७६	०	२५
०चे	०पुत्रैषणा । स्त्री०	१७८	०	९
०र्भ ऽ	०पुनर्नवः । पुं०	१८०	प्र०	२
-नर्नवा -जा	पुनर्वारजाती ॥	१८०	०	२८
-स्त	अरिगृस्ते ।	१८३	०	१८
-स्रा	पूर्वस्रावा	१८३	०	२७

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- त्थ	•पुराकल्प : । पुं०	१८३	द्वि०	१३
२ १ - श्यदि	उपदिश्यन्ते ।	१८३	•	२१
- स	संपूर्ण :	१८५	प्र०	६
- चे	पच्च् ०	१८५	प्र०	१०
- सा	•पुरुदंशा । पुं०	१८५	द्वि०	६
- त्सु	आपत्सु मूढो०	१८५	•	२२
- पु	परलोकं	१८६	प्र०	२३
- स	साश्रौर्यान०	१८६	द्वि०	८
- न्त	दृश्यन्ते	१८७	प्र०	१३
- ष - घ :	•पुरुषदघ्न : । त्रि०	१८७	•	२६
- व	चतुर्वर्गे	१८७	द्वि०	२५
- च	क्षमाच	१८८	प्र०	५
- षा	•पुरुषोत्तम : । पुं०	१८८	•	१३
- वे	वेदेष	१८८	•	२३
- ति - भा	कृतिदेवीभाग०	१८८	द्वि०	११
- या	पुरूरवा०	१८८	•	१७
- मे	अग्रगे	१८८	•	१८
- प	पुरोधसि ।	१८९	प्र०	२२
- य	मनोवृत्ति०	१८९	द्वि०	१५
- मे	क्रमिभर्दे ॥	१८९	•	२४
- णो	पुष्करेणोपमिते	१९१	द्वि०	३
- ष : पुं०	• पुष्करेक्षणाख्यो०	१९२	प्र०	१

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
पुष्पघातकः:पुं॰	अस्यार्थेमध्येऽस्यार्थशब्दद्वयंचैतद्व्यतृतीयशब्दस्यार्थलेखोजात : अनशुद्धम् । यथा वंशे : त्वक् सारे ॥ पुष्पचापः:पुं॰ कामदेवे॥पुष्पचामरः: पुं	१९३	॰	१६
- त्य	पुष्पंधनुरस्य	१९३	प्र॰	२७
- ख	लक्षणे	१९४	॰	८
- र	रक्तः	१९४	॰	१०
- मे	वचनेन॰	१९४	प्र॰	२१
- पु - शि	पुष्पविशिष्टे ॥	१९४	॰	२८
- ष्प	पुष्कर॰	१९४	द्वि॰	६
- ता	पित्त हरौ॰	१९४	॰	२०
- ष्प	निष्कलायाम्	१९४	॰	२७
- षा - र	भ्रमणार्थेरथे	१९५	॰	१९
- विपत् - रो	दैववित्पुरोधोभ्याम् ।	१९५	॰	२७
- र्मा	कर्मणि ॥	१९६	प्र॰	५
- त	सुमनोहरै :	१९६	॰	२०
- न्द्रे	वृन्दे ।	१९६	द्वि॰	६
- स्त्र	शास्त्रे	१९७	प्र॰	२६
- गे	रोहितवत्स	१९९	॰	११
- ख	कर्णे॰	१९९	॰	२२
- ॥ -	॥ दुर्गस्वगायी ॥	२००	॰	६
- सो	गन्धेण	२००	॰	१५
- षा	अग्रहायणी	२००	॰	२६

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- न	दक्षिणनासा०	२००	द्वि०	२२
- गे	पुरीषाप्यायने	२०१	प्र०	१
- का - दे	कालदेय०	२०१	०	२
- ष	०पूरणः । पुं०	२०१	०	४
- खि	स्विन्नं	२०१	०	७
- शा	विचार०	२०२	द्वि०	२३
- सावर्वाचा २ १	पूर्वाचासावषाढा च ॥	२०५	प्र०	२
- जिष्ट	सखिभ्यष्टजि०	२०५	०	१४
- ष्ट	पृष्ठवर्तिन्याम्	२०५	द्वि०	५
- न :	तन्	२०६	प्र०	१
- ॥ -	॥ अन्येषामिति दीर्घः	२०६	०	४
- ष	चित्र पर्ण्याम्	२०६	०	२७
- पृथक्	०पृथक् । अ०	२०६	द्वि०	२१
ऽ म॥त्वष्ट।म्-क् ऽ	मष्टयाम्त्वक्पल्याम्	२०८	०	५
- रपयु	पयोधरयुता	२०८	०	१४
- त्वा	हृष्टेलायाम्	२०८	०	२४
- पुं - श	दंशभीरौ ।	२१०	०	११
- ॥ - स्व	। हृत्ज्वरानिलदोषत्वक्कुष्ठरोगविनाशिनी	२११	०	१६
- ॥ - ष	॥ खड्गापघाने ॥ मांसापगण्डाम॥ अण्ड	२१२	०	१९
- म	०पैत्तिकम् । त्रि०	२१३	प्र०	२९
- पा - के	केनिपातके ।	२१५	०	१९
- तृ - दु	जो मातृमातृपितृदुहितृ	२१५	द्वि०	१२

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
-नं॰	पदेन : पुन्यम् । अ॰	२१७	॰	६
र्भु	पुनर्भूत्वा	२१७	॰	१७
-र्पु	रामकर्पूर॰द्र॰ख्याते ॥	२१७	॰	२०
-नि	पौराणिकोक्ति॰	२१८	प्र॰	११
-चि॰-पू॰	वि॰पूर्वाह्णगतमे ॥ पूर्वा॰	२१८	॰	२४
.-म-त्व	पुलमहत्त्वे ।	२१८	द्वि॰	३
-त्-र्षे	उत्कर्षे ॥	२२२	॰	६
-श-न्ना	प्रकाशकम्यन्तरि ॥	२२३	प्र॰	११
-ण्ड	भाण्डा॰	२२३	द्वि॰	१
-मध्यमे-वर्त॰	रजसिक्तस्त्रतिशब्दस्नामम: स्मृत:। त्रिगुणात्मस्वरूपाया। सर्वशक्तिमन्विता। प्रधानासृष्टिकरण प्रकृतिस्तेनकथ्यते प्रथमेवर्त॰	२२४	प्र॰	२५
-अस्ल	अपराचैवलक्षणा।	२२५	प्र॰	६
-प्र	विकृतिरिति॰	२२५	॰	१८
-बा-पृ	बीजादयोबालपृथिव्या॰	२२५	द्वि॰	२
-:-। वै॰	लय : प्रकृतिलय : । वैराग्यात्	२२५	॰	१३
-।-प्र	। प्रकृते : सरूपम् वि॰प्रकृते:	२२६	प्र॰	२
॰म्-	॰प्रक्षिपणमन॰।	२२६	द्वि॰	२८
-ता	अप्रकृतरे॥	२२७	प्र॰	८
-स्त्री-प्रकृष्टाया म् ।	॰ ॰ ॰ ॰ ॰ ॰ ॰ ॰	२२७	॰	२६
-श्मी-सु	रश्मी सुवर्णा॰	२२८	॰	२१
-र्णा	सुवर्णालु॰	२२८	॰	२२
-ष्या	अषादीनां॰	२२८	॰	२६

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-ष०	प्रविशन्ति :	२२८	द्वि०	१०
-न्य	प्रष्टव्यते	२२८	०	११
-ये -पु	निर्वासयेत्पुरात्	२३०	०	५
-ख्यात	रोगाख्येति ।	२३०	०	१३
-वा	सङ्गमात् ०	२३१	प्र०	१८
-ष्ठ	त्वष्टरि	२३१	द्वि०	२०
-ष्टी	परमेष्ठी	२३१	०	२८
-च	दक्षादीनां०	२३२	प्र०	७
-ज्ञा -धी	रक्षाप्रज्ञाधीरैरुदाहृता ।	२३२	द्वि०	२८
-ख	मनुष्याश्वगवादिषु	२३३	प्र०	२१
-नि -घ०	छन्दनानिप्रज्ञानानिघनीभूतानीव	२३३	०	२५
-ण	पुराणे	२३३	द्वि०	२५
-श्र	प्रश्नये	२३४	प्र०	६
-ष्ठ	प्रेमविशिष्टे ।	२३४	प्र०	१३
-र्मे	कर्मणि	२३४	०	२५
-न्ट	न्हदोरप्	२३४	०	२७
-ष	प्रस्पर्शे	२३५	०	११
-ति	कृदिकारादितिङीष्	२३५	द्वि०	२६
-व -मा	श्रवणमात्रेण	२३६	०	१६
-। -श्रा	प्रापूरणे। प्रथप्रख्याने आवाहुल०	२३७	प्र०	१२
०अत्रप्रतिकर्म। शब्दार्थे सकलशब्दार्थयोर्विस्मृतेरियमशुद्धिः यथा०प्रतिकायः। पुं० शरव्ये। लक्ष्ये प्रतिरूपके। प्रतिकृतौ॥		२३७	०	२४

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-ञ्:	क्तंञ:	२३७	द्वि०	१४
-गि	घण्टिकायाम्॥	२३८	०	१५
-ग	गादाधरी॥	२३८	०	२१
-त्य	त्वात्	२३८	प्र०	२२
-त्तं -क्त०	।त्वात्तं० अयमर्थविशेषणत्वेनच परिणामप्रत्यक्तं०क्त०	२३८	द्वि०	१७
-स	सन्यासः	२४०	प्र०	११
-शि	प्रतिवाद्यो	२४०	द्वि०	२३
-कर	क्तातइतिमनुः	२४१	०	१८
-ऽप्रतिपदे०	विश्वदेवादिभिरनु०	२४१	०	२१
धे॥य	विधेयतयावा०	२४१	०	२८
-त-सा	विपरीतसाध्यसा०	२४२	प्र०	३
-ट-मा	घाटस्यमार्तण्डविम्ब:।	२४२	०	२८
-उपप्रति	प्रतिउपपद्यते	२४२	द्वि०	३
-धी	बोधने	२४२	०	२१
-पा-र	पालरक्षणे	२४२	०	२८
-रे	मनोष्हते॥	२४३	प्र०	२२
०का	०प्रतिभयाकारः।पुं०	२४३	द्वि०	१७
-भ	प्रगल्भे	२४४	प्र०	६
-दोऽस्ति	प्रतिवादोऽस्ति	२४५	द्वि०	२३
-षे	विशिष्टे॥	२४८	प्र०	१४
-पुं०	०प्रतिष्ठित:स्त्री०	२४८	०	१८
-।-नि	।अपेक्षायाम् निर्ज्ञात०	२४८	द्वि०	१८

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- प्रा	प्रतिपाल्यं •	२५०	प्र०	३
- शा	शन्तनुराजपितरि ॥	२५०	•	२६
- म - प्रा	,पमानप्रयोजकधर्मवत्त्वं नोपमान प्रातिलोम्यात्	२५१	•	१३
ऽ कैतवात	कैतवात्	२५१	•	१७
•।- अपा	•प्रत्यक्पर्णी। स्त्री• अपामार्गे ॥	२५२	द्वि०	६
- रे	प्रसरत्येतत्	२५४	•	४.
- ख्य	तत्त्वोल्लेखपूर्वकंज्ञानम् ।	२५५	•	१७
- ख्या	अर्थयांज्ञायाम् ।	२५६	प्र०	१५
० व	•प्रत्यवस्थानम् । न०	२५६	द्वि०	१४
० पुं०	•प्रत्यासत्तिः। स्त्री०	२५७	०	१८
- व - दे	ऽऽगयावेवनदेश्मानिने	२५८	•	१८
- ख्य	प्रथप्रख्याने	२५९	प्र०	१८
ऽ - दप्रदप्र	तुष्टिदप्रदचितम्	२५९	द्वि०	२१
ऽ दारर	हविदारणे ।	२६०	०	४
- व	दीप.वृत्ताया०	२६०	•	२५
ऽ - धंदेव्या	साङ्‌देवं निशामुखे	२६१	•	१६
- न्न	अन्नालाभा०	२६२	प्र०	३
- सा	रथस्य चक्राङ्गे०	२६२	•	२६
- या	राचार्या०	२६३	प्र०	१९
- ॥ - प	॥ पतितुमिच्छोपतति:•	२६४	•	२७
- टे - वि	पश्याटे ॥ द्वि०	२६४	द्वि०	३
- द	दुग्धे	२६४	•	१४

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- ष्ये -पु	मनुष्ये सुपुष्पेपु०	२६४	०	१०
- त्रि०	त्रिकाला०	२६४	०	२६
- य -क	अभिधेयस्यकल्पना०	२६५	प्र	८
- र्भा०	माधुर्यम्	२६६	द्वि०	१४
- स्त्र	धनुस्त्रन	२६६	०	१०
- न	विरतिन्	२६६	०	२४
- ष	प्रत्यूषे ।	२६७	प्र०	११
- लिकाना	मालिनाम०	२६७	०	२३
- श्र	परमेश्वरे	२६७	द्वि०	२२
- त्ये	पतत्यनुपलब्धिभेदेनषोढा ॥	२६९	०	२९
- र्षी	सन्निकर्षो०	२७०	प्र०	११
- मंख्यात्त	ज्ञानंतद्विशेष्यकम् ॥	२७०	०	१८
- ष्ट - म्	द्रष्टव्यम्	२७०	०	२८
- । - हा	। यथाहास्तिनमुदकम्०	२७१	०	१४
- । - त०	०प्रम णबाधितार्थकःपुं०तर्कवि०	२७१	द्वि०	१०
- घा	वानराग्नरे	२७२	०	१४
- ष - नु	अनुष्ठान०	२७२	०	१०
- णि - क्ताः	कर्मणिक्तोक्ताः	२७३	०	१२
- मू	सूक्ष्मम्	२७४	प्र०	१२
- मोदकः	०प्रमोकःपं०	२७४	०	१०
सा-र	अहिंसादिरते	२७४	द्वि०	२३
- र	शरीरे	२७५	प्र०	१०

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- र्शः - श	स्पर्शःयकारेईषत्स्पर्शःशंकाः	२७५	द्वि०	१२
- भ्यान्त-	रूपाभ्यामाभ्यन्तराभ्यां०	२७६	प्र०	१३
- य	गंगायाम्	२७६	द्वि०	४
- ऽ	प्रस्थिते	२७६	०	२५
०अत्रप्रयुक्त ।	शब्दःग्रसकलशब्दार्थयोर्विस्मृतेरियम शुद्धिःयथाप्रयुक्तार्थः।पुं०प्रतातक्रमे।प्रकृष्टं युद्धमर्थो त्य॥	२७७	प्र०	१५
- प्रांग	प्रयोगप्राग्भावबोधके	२७७	०	२५
- यंप्रप्र	पैर्यायंप्रयोग ०	२७७	०	२८
कोभाकोभा	सात्त्विकोभावइत्युक्ते	२७८	०	३
- क	विद्यमानस्यैव	२७८	०	५
- त्यं	नित्य :	२७८	०	१५
- तु	सिद्धेपु	२७८	द्वि०	१६
- न्य	धान्याकम्	२८०	प्र०	११
- भा	भर्जितम्	२८०	द्वि०	३
- प्रवतो	प्रतोदे ॥	२८१	प्र०	२२
- ह	वार्हस्पत्या :	२८१	द्वि०	३
- र्वा	पार्श्वा	२८१	द्वि०	१८
- । आङ्गि	। आङ्गिरसगोत्रस्य आङ्गिरस०	२८२	प्र०	५
- रव	कारवायन	२८२	०	२४
- न	वल्लमीनाम्	२८२	प्र०	१८
-षठ्यांनासत्वा।	ज्येष्ठयांसमतीतायां०	२८३	प्र०	२४
- ख्य	ऐन्द्राग्न्याख्ये०	२८३	द्वि०	१७
- र्ध	वायोरूर्ध्वं स्थित :	२८४	प्र०	५

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठ	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
-शिक्तिरो	भेनिशिरोमणि :॥	२८४	प्र०	१०
-ये - ह	स्त्रियोयत्नायथानिशेषि।	२८४	०	२३
-प्रा	हिंसादानेषु।	२८४	द्वि०	१
-ज	प्राप्यपलब्धैश्वरस्तीतिवाक्यं न०	२८६	प्र०	२४
-गा	सोनामंग० भाषाशुद्धि :	२८७	प्र०	६
-न्त	निष्क्रान्तं॥	२८७	द्वि०	८
-।शश	शद्वशातने।	२८७	०	२७
-॥प्रस्तावे॥	००००००	२८८	०	२१
-प्र	अप्राधान्यम्	२९०	प्र०	११
-त्रि	प्रधानता	२९०	०	११
-न्न - या	प्रसन्नतया०	२९०	०	२५
-ज्ञ	कलुषित :	२९०	द्वि०	७
-ध्रि	अतिसंधि०	२९०	०	२८
-त्थ	उत्पाद्यमाने	२९१	प्र०	१४
-म	व्याप्यमिष्ट०	२९२	०	२५
-प्रा	प्रसविष्ट।	२९३	द्वि०	१२
-प्रा	प्रसविष्ट।	२९३	०	२३
०जनम्	०प्रसूतिश्रम्। न०	२९३	०	२६
-का	वीणाप्रा	२९४	०	१०
-का - र्या	विदूषकादीनांपरस्पर०	२९५	प्र०	२४
०र - सा	०प्रहरणकलिका। स्त्री०	२९७	प्र०	२७
०।-या	०प्रहार :। पुं० आघाते।	२९८	प्र०	२

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-फ	चोट॰फोट॰ भाषाशुद्धिः	२९८	॰	२
-ङ्गिः ,,-	ङ्गण् । ङिच	२९८	॰	१०
-म	स्वान्तं ॥	२९८	॰	१६
- ङु	प्रग्रदू त्याम्	२९८	द्वि॰	७
-।- तु	उदग्रे ।तुङ्गे ॥	२९९	॰	१
-ह्नि	ह्निंसायाम्।	२९९	॰	१६
- विंशति	षोडश	२९९	॰	२०
॰ घै	दीर्घे ॰	३००	प्र॰	१
-म	संयोगएव	३००	॰	२५
॰ती	॰प्राखर्यम् । न॰तीक्ष्णतायाम्॰।	३०१	॰	२३
- स्मे	विद्यमानस्यैव	३०१	द्वि॰	१
- दोषः	देशः	३०२	॰	१५
- वान्	गवल	३०२	॰	२९
-स्वे - ङी	उगितश्चेतिङीप्	३०३	प्र॰	८
-प्रा	प्रति॰	३०६	प्र॰	७
- वर्तते	इन्मध्ये	३०६	॰	२९
-दिकांसं	पानादिसत्त्वां॰	३०६	द्वि॰	४
-॥ - वले	॥ अनिले ॥ वले ॥	३०६	॰	१०
-न्ते - पु	उच्यन्ते नपुनरेके॰	३०६	॰	२२
- या	प्राणायामः	३०८	॰	२९
२ १ -दुव	भगवदुक्तं	३०९	प्र॰	२९
-म्म	अग्निमनि	३०९	द्वि॰	५

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- त	मणि चिन्तितंतथा	३१०	प्र०	१४
- ॥ - षह	त्रि० षट्मुखे०	३१०	०	२८
- स - म्धि	सम्बन्धिनि	३११	द्वि०	२६
- त्वे - र्थे	क्लृ. पर्थे	३१२	प्र०	८
- ग	०स्वयम्नगते०	३१३	०	१४
- मा	प्राभाकरा०	३१३	द्वि०	५
- हि	अभिहते	३१५	०	१५
- म	देवमन्दिरे ॥	३१७	प्र०	१७
- प्री	पीतसाक्षतरी	३१८	०	२२
- नि - द्व०	रोमभियुक्तास्त्र.दृढ०	३१८	प्र०	२६
- म	प्रतने	३२०	द्वि०	७
- ष - ष्टि	पुषदाद्वे	३२१	०	१२
- नं	लिखनेनजलदानी	३२२	०	६
- सी	प्रभासि०	३२३	प्र०	८
- क्ता	देहंत्यक्तुं व्यर्थे	३२३	०	१४
- । - द्वे०	द्वेषउक्तं द्वेष०	३२४	द्वि०	१२
- : । - क्ति	प्रेव ;। पुंक्तिषे।	३२४	०	१७
- त	त लङ्घ०	३२५	०	१
- गु	प्रसङ्गं	३२८	प्र०	१९
- श	पद्मकालक्ष०	३२८	द्वि०	१
- दि	वन्दितम्	३२८	०	५
- ति	प्रुति :	३२९	०	५

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भ :	पङ्क्तिः
- नं	जृम्भायाम्	३२६	०	१८
-। - फणा	फणभारी । पुं० फणाभृतिः ॥	३३०	प्र०	१८
- फि०	फणिसंज्ञक :	३३०	द्वि०	३
- षू	कीटादिदूषितम्	३३१	प्र०	१३
- एव	एव	३३१	द्वि०	७
-न्निधाधा	सन्निर०	३३३	प्र०	२९
- ल - तुं	•फलवर्तुलम् । न०	३३३	०	२४
- ल	फलवृत्ति०	३३३	द्वि०	१
- म	द्राक्षायाम्	३३४	०	१४
-गति - ल्गु	मतिवल्गु०	३३४	०	२५
- ल्गनु	चेल्गुनन्	३३५	प्र०	१५
- ल्गु,-न्योः	फल्गुन्युत्तरफल्गुन्योः	३३५	०	२०
- मे	प्रभेदे ॥	३३५	०	२८
- फ	॥ फाण्यते।	३३५	द्वि०	१५
- फा	फणगती ।	३३५	द्वि०	१६
- भू	धूम्याटविहगे ।	३३६	०	१०
- दमनं	वादनं०	३३७	०	६
त्का।	फुल्लारयाम् ।	३३७	०	१९
- ट	कटुत्वाम् ।	३४२	०	१५
- ध्या-चा। दा	वध्याद्वाचार्यमुख्यागुरवस्तथैवेति॥	३४३	प्र०	४
-ध्वा	बध्वाम् ।	३४३	०	१०
- व	तवासुरसम्पत्	३४३	०	२०

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-प-त्वा	रूपत्वादासुरसम्पद्रूत्पादकत्वाच्च॰	३४३	॰	२२
-म	चौयमालंबस्य:	३४३	द्वि॰	६
-सां-क	पुंसांसुखकरास्चैव	३४३	॰	२६
-श	काशं	३४४	प्र॰	११
-तं-प्र	तंच प्रकाशं॰	३४४	प्र॰	१७
-स	समदिवस्तु:	३४४	द्वि॰	१६
-स	सर्पदर्प॰	३४५	॰	१७
-ष्टा। या	स्रष्टामाया:	३४६	प्र॰	२७
-वि॰	पारिभाषिक॰	३४६	द्वि॰	२६
-सं	समासा॰	३४८	॰	१८
-ह	बलात्सनदूषयेद्	३४९	प्र॰	२३
-स्या	पूर्वपदस्य:	३४९	द्वि॰	२४
-र	शुद्राङ्कुरे	३५०	प्र	२९
-थां	कुन्दष्ठे	३५०	द्वि॰	९०
-लि	वलीमुखे॥	३५१	प्र॰	१४
-धें	क्रोधेहि	३५१	द्वि॰	१८
-नि॰	वाल्मीकिमुनौ	३५२	प्र॰	९
-पुं॰	॰बहुतस्त्रीकः। त्रि॰	३५३	द्वि॰	१०
-धावा॥	विधार्थधा॥	३५४	प्र॰	३
-॥-च॰	॥ विषतिशय॰	३५४	॰	११
-तुकाका	जतुकायाम्	३५४	द्वि॰	३
-षां॰	श्लेष्मातकी	३५६	॰	२

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- चिताका-म	कुचिकायाम्	३५६	०	८
- नं	स्नानद्वय	३५८	०	६
- न्न	नवान्ने	३६१	प्र०	१
- हाग्र	बालग्रहा०	३६१	०	१८
- णे - ति	करणेचेतिकि:	३६१	०	२६
- भि	भिंभ्याम्	३६२	द्वि०	२
- श	बालागंस्था०	३६२	द्वि०	७
- स्त्री - के	स्त्रीकेशप्रष्ठात्तत्ते केश०	३६२	०	११
- वा	बलिशस्य	३६३	प्र०	१०
- म	बलीयामास्म् गौ०भाषाशुद्धि:	३६३	द्वि०	१
- प	कूपिके	३६३	०	६
- मांसा	सांमार्दवम् ।	३६३	०	२१
- द	कषाद्यङ्गुल्य०	३६४	०	१७
- पुं०	सगणे ॥ऽ॥	३६५	प्र०	२
- गगते	सुगते ।	३६६	द्वि०	२५
- ष्ठ - कु	निष्ठएवकुर्वद्रूपाख्य-	३६७	प्र०	११
- प्रा	प्रबुद्धे ॥	३६७	द्वि०	१
- यो - सा	योबुद्धेरसाधारणव्यापार :	३६७	०	२३
- । - म०	। प्रज्ञायाम् । शेमुष्याम् ॥ मतौ ।	३६८	प्र०	७
- । शेमुष्याम् ॥	० ० ० ०	३६८	०	७
- त्ति - नि	प्रवृत्तिश्चनिवृत्तिश्च	३६८	०	१३
- मा	व्यवसाय :	३६८	०	२३

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भ :	पङ्क्तिः
- ॥ - इ	॥ इष्टानिंष्टविपत्तिः इष्टानिष्टानां०	३६८	०	२५
ऽ - र्ययस्त	विपर्यस्तम् ॥	३६८	द्वि०	२५
- स्व	पक्षैषां	३६९	०	१०
- घ	धटन्ति	३७०	०	११
- ६ - ॥	॥ चुद्रवार्ताक्याम् ॥ चुद्रायाम्	३७१	०	१८
: पुं० - पा	पुं-हिन्तालि॥बृहत्तिक्ता॥स्त्री-पाठायाम्	३७२	प्र०	१०
- म	घण्टारवायाम्	३७२०	०	२५
- ध्या	अरण्येध्ययनादेतदा०	३७२	द्वि०	६
- स्थ	स्थूलैलायाम् ॥	३७२	द्वि०	८
- ह	०बृहद्वनम् न०	३७२	०	२०
ऽ - देवव	देवगुरोर्मनुष्य :॥	३७३	प्र०	२८
२ १ - टक :	०वेकट : ।	३७३	द्वि०	३
- ॥ -बो	॥ वैतालिकेबोधंकरोति	३७४	प्र०	१३
- थ्ये	मिथ्यैव०	३७४	द्वि०	१२
- न०	पुं०श्रीकृष्णे ।	३७७	प्र०	१४
ऽ -येप्रलयेस्वा	प्रलयेऽस्वात्मनि०	३७७	०	१६
- सं - तम्	संश्रितम् ।	३७७	द्वि०	२२
- णो	ब्राह्मणक्षत्त्रियविशेषस्य०	३७८	प्र०	१०
- खि०	शिखरान्वित :	३७८	०	२२
- भ्य	दृभ्यते०	३७८	द्वि०	२
- च्य	लच्यते०	३७९	०	८
ऽ - लापय	कालापरिच्छिन्न०	३७९	०	२०

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
-ज्ञ	सर्वज्ञं •	३७९	•	२३
-त। त्	यत्तच्छब्दोपलक्षित : ॥	३८०	•	१६
-र। ह्म	प्रश्नोत्तरैर्द्वितीयोब्रह्मसिपरब्रह्मो•	३८१	प्र•	१३
-र। श	निरतिशयमहत्त्व•	३८१	द्वि•	२
-योतोऽज्ञा	योजायते	३८२	प्र•	६
-ह्म	ब्रह्मैव	३८२	•	२२
-ग	संयोगैर्गपतितैर्गत्वा•	३८३	•	१८
-स। यो	सद्दैःसहस्रयुगे•	३८३	द्वि•	५
-व्य। मञ्ज	औम्यंवननीयसम्भजनीयम्।	३८४	प्र•	२८
-तो -।	उत्पातोवा।	३८४	द्वि•	१०
-र	पराविद्यायाम्	३८५	•	११
-स्या	यस्तुस्यामोहितोगर्भ :	३८८	प्र•	६
-दा -ति	पूर्वपदाद्रितिणत्वे	३८८	•	२७
-मर्पणि	षष्ठ्यणिसर्पणे ॥	३८९	•	५
-ल	एतेषांपलिकैर्भागै :	३८९	द्वि•	२४
- ॥ -व्र	॥ चेतिकल्पव्र•	३९०	प्र•	८
-व्राह्मणाव्यातौ	• • • • • •	३९१	•	२१
-म	नश्रुतंनबहु•	३९१	द्वि•	४
-य :	अध्यापयतिनोमिष्यान्	३९२	•	१५
• क्ष	ब्राह्मणाक्षसी। पुं•	३९३	प्र•	३
-णा -ब	ब्राह्मणमाणवबाडवायन्	३९३	द्वि•	७
-ध	मधुर	३९४	•	२९

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भ :	पङ्क्तिः
- न्यम्	चीनकधान्यं	३९५	०	११
- पी	योऽ नविशेषैः ।	३९६	प्र०	२
- ॥ - अ० ऽ	॥ पङ्क्त्याम् ॥ अवायाम् ।	३९६	द्वि०	२५
- न्नमर	भवेन्नर : ॥	३९७	प्र०	१९
- ध्ये	तन्मध्ये	३९७	०	२५
- मा	मध्यमाधिकारिण :	३९७	द्वि०	७
: भ	दुर्लभत्वानं	३९७	०	९
- त्	सुलभत्वान्मा०	३९७	०	२१
- र्व - क्त	सर्वमुक्त	३९९	०	१६
- ना	न्यादे ।	४००	प्र०	२४
- था	मथितं	४००	प्र०	२७
- स्तु० ऽ	ब्राह्मणस्य	४००	द्वि०	२८
- शुद्धया	शुद्ध्यस०	४०२	प्र०	६
- ल	तथायत्नं	४०२	०	१०
- का	यथापाकं	४०२	०	११
० षि०	०भगवान् पं०	४०२	०	२२
- पा :	रनुवादरूपा	४०३	०	१
- इ०	तद्द्वारामूल०	४०३	द्वि०	१०
- सं	संयोगाच्च	४०३	०	२३
- च-ट्-॥	मचवषट्कै ॥	४०४	प्र०	२९
- स्य	शरीरस्य	४०४	द्वि०	८
- ॥ - भं	वि०भंगार्थे ॥	४०५	०	८

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- सु	यथादित्र्‌षु	४०५	•	१५
-व - का	व्यापयोरेवकारणात् ।	४०५	•	१८
- राराणे	पुराणे	४०५	•	२५
- ॥ - भन०	भगन्ति । भग्नो० । खलु । भग्नन्वि० वर्तमानभजाये॥ भन-	४०६	प्र०	२०
- त्र - वि	भग्निचादिभ्यड्‌त्रोवाविति०	४०६	द्वि०	१४
- जी०	पूज्ये ॥	४०७	प्र०	२
- क्ता	नाभ्योक्ता	४०७	•	७
- जे	पूज्ये	४०७	•	८
- च०	चादिष्वचारे	४०७	•	१४
- क्ता	नाभ्योक्त्या	४०७	•	१७
- ट	खंजरीटे	४०८	•	२२
- : - ।	भपतिःपुं०	४११	प्र०	६
- ङ्गा	भङ्गार्याम्	४११	•	९
- मकन्द	कामन्दकः	४११	द्वि०	९
- याभव	यावद्भयममागतम्	४११	•	१६
- ककरो	भयंकरोति	४११	•	२१
- वी०	अली विलासी०	४१२	•	१८
- ण्ये	शरण्यो ॥	४१३	प्र०	१०
- त्वे - भ	ऽधिष्ठानत्वे नभरणात् ।	४१४	द्वि०	२८
- गि	भिषग्भिराप्ते०	४१५	•	१०
- षु - र्ङु०	प्रभृतिषुभर्मंइति०	४१५	•	१२
- दि	भेदनम् ।	४१६	प्र०	९

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
- ध्रिभ	भविबक्षणीधमे	४१८	द्वि०	१२
- र	पुराणविशेषे	४२१	०	१
- भ	भाजनम् ॥	४२२	०	२२
- ।-।।	क्वादिभ्य किम्। चमुमासिकश्चेति दीर्घ: ॥	४२३	प्र०	२४
- तांतांगां	तां:ाविप्रायशपर्यंत्	४२४	०	१०
- मा	भामंचितोऽचित :	४२४	०	२६
- स्यथ्यस :	भायस्यस :	४२४	द्वि०	२१
- थ	स्तणस्तथा	४२६	प्र०	५
- भक्लपा०	क्लृपावना :	४२६	०	१२
- त्थ	चित्रोत्पला	४२६	द्वि०	१६
- लां	पुण्यजला :	४२६	०	२५
- भे०	मालवाश्चैव	४२८	प्र०	२३
- भा	भरद्वाजस्य	४२९	०	५
- प	उपासनोपायसाधकी॥	४३१	प्र०	१९
- ङ्ग	यतीलिङ्ग० ॥	४३२	०	६
- स्र	रागस्त्वेव	४३२	०	१२
- त्व	तन्वादिव,ादमसु ।	४३२	०	२०
- घ०	सएवसुरभि : काल :	४३२	०	२९
०तवभ०	० भावस्तु : चि०	४३२	द्वि०	८
- वाम्	कल्पनायाम्	४३२	०	३२
- प	विषयान्तर०	४३२	०	२७
- । - ख्या	। ब्रह्माख्या०	४३३	प्र०	७

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
-ए म	एवमन्यथानुमन्तव्यम् ।	४३३	द्वि०	११
- शीलम्	० ० ० ० ० ०	४३४	०	६
- ष	पाञ्चालमागधी ।	४३५	०	२६
- डीपायां	द्राविड़ीयांडादेशीष	४३५	०	२६
- नाभग०	नागरी ।	४३५	०	२८
- भि :	भिक्षोर्धर्म०	४३८	०	५
- र	भैक्षोपगतैर्ष्ट०	४३६	प्र०	१३
- व्याधिर्भ	नातिबाधीभवेत्	४३६	द्वि०	५
- एडी	भिण्डाम्लोष्णा०	४३६	०	२०
- मि	भि.दिर्०	४४०	प्र०	२६
- दण्डजा	र्ज्ञ च्छजात्यन्तरे	४४१	०	१६
- भी- वृ	भीमे । वृकोदरे ।	४४२	द्वि०	२०
- का-र	कर्पूरस्येति०	४४३	प्र०	४
- कु :	क्रु : ॥	४४३	०	२४
० ज्मि	० भुक्तसमुज्झित : ।	४४४	०	२४
- मे	रुग्णे ॥	४४४	द्वि०	८
-पीनीनौ	वृत्तौपीनीनरेश्वरे	४४४	०	१८
- व्	वृजिप्रत्यय :	४४६	०	१८
- ज्य०	विनाज्यं	४४६	प्र०	२०
- मु०	सु.वक्तृशीला	४४६	०	२१
-विषेशे	विशेषेषु	४४६	द्वि०	११
	उत्तरोत्तरंराज्यलक्ष्म्या:विवृत्तो ॥			
- ॥ - भ०	भवनम्०	४५३	प्र०	१२

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
नेगृहाऽरम्भेऽप्रवेश शि।	....	४५५	•	१७
-प्त-भू•	सप्तन्भूरिक्षा	४५६	•	१४
-प्व	वाताप्वं	४५७	द्वि•	८
-श्यो	अतिशायने	४५८	प्र•	२७
.• -वारं•	•भूयाभूय : । अ•शारं•	४५८	द्वि•	३
-वा	उखर्ष लक्षणे ॥	४५८	•	१८
-ज-न-प	भोजपत्र•	४५८	प्र•	२२
-ङ्का	लङ्काप्रति•	४५८	द्वि•	२४
-म-त :	हिमवत :	४६१	०	३
-ङ्गि	पिङ्ग ॥	४६१	•	१५
-ष	अल्पपक्षिविशेषे	४६२	प्र•	१०
-भृ•	भृसजपाकि	४६३	•	११
-श्य	अवश्यं•	४६३	•	१६
-मि•	भर्मिभ्रमणशीलं	४६३	द्वि•	२७
-॥-शो•	॥ सुहुर्थे । शोभने॥	४६४	प्र•	५
-ति-वि	रितिनीतिविदांमतम्	४६५	द्वि•	७
-ष्ठी	लिष्ठोयद्यपिसम्बन्ध :	४६५	•	१७
-ष्ट्ट	भेष्टभये ।	४६६	द्वि•	१२
-णसस	प्राणसम्बारणार्थे•	४६७	प्र•	७
-ष्ठि	पुष्टिवर्द्धनम्	४६७	द्वि•	८
-या-तत	मनुयातस्य	४६८	प्र•	२६
-ष्य	मोष्य ।	४६८	द्वि•	२७

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्तिः
-ते०	चौर्यंति	४७०	०	४
० पुं०	० भोजनपात्रम् । न०	४७१	प्र०	८
-ख्यां	चमोशाख्या	४७२	द्वि०	९
-ऽअभ्र	अभ्रंकुसादीना०	४७२	०	१९
-गौ	मौगोनौगो०	४७४	प्र०	६
-सु०	सु.वर्ण०	४७४	०	२२
-ष्टा	०भ्रष्टतीर्थ०	४७४	द्वि०	२१
-ऽ२००)	०भ्रातरौ । पुं०२	४७५	प्र०	९
-क्ष	कच्छवामुखम्	४७५	द्वि०	१०
-म्रा	सभ्राम्तिमान्	४७६	प्र०	१२
-च -वा	क्षाविच्यचत्यवार्ति०	४७७	०	१९
-मु०	भुक्तंसे०	४७७	०	२१
-त्वा । त्त्व	ऽ नित्यत्वान्नमुम्	४७८	द्वि०	२८
-स	शूलं	४७९	प्र०	२३
-हि	मखगतौ ।	४७९	द्वि	१५
-ख्य०	चक्रशीयख्या :	४८०	प्र०	२२
कविरीतिमनोरमायांस्पष्टम् ऽ	कनिन्प्रत्यये ।	४८०	द्वि०	४
० पुं०	० मङ्गलप्रदा । स्त्री०	४८२	प्र०	३
-॥ -य०	॥प्रत्ययस्यादितोत्वमयथा	४८३	०	१
-का -च०	कामचर्चिकायारूढि०	४८३	प्र०	२
-भे	मे.दोमत्स्यविवर्द्धन : ।	४८३	०	२०
-। -च०	अतिशयेनमत्त : चलि०	४८४	०	१६

अशुद्धिलिखः	शुद्धिलिखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-ट	कुठरे	४८४	•	२०
• ञ्जगीरा	• ञ्जीरा । स्त्री•	४८४	•	२३
- ब॰	सौम्यानमयुक्त	४८४	द्वि॰	२७
- म्भौ	दर्पारम्भे ॥	४८५	प्र॰	११
- घृ॰	घृ णो ।	४८५	•	२४
- प्रि	अपरेपियं	४८५	•	२७
- पं	सर्वलोकास्तिथः	४८६	द्वि॰	५
- म्ब	मणिबन्धे •	४८७	प्र॰	१३
- ड	मंड्राते	४९०	द्वि॰	१२
- सु	मुनिविशेषे ॥	४९०	•	१६
- भमक्ता।या॰।	सूर्यभक्तायाम ॥	४९१	प्र॰	२
- नो॰	ततोहीन	४९१	•	८
- ने	स्नाते ॥	४९१	•	१३
- ग्यमहा भा	श्रुतिच्छान्दोग्यभाष्यम्	४९१	द्वि॰	२५
- पुं॰	• मत्कुणा । स्त्री॰	४९२	प्र॰	२०
- ना	प्राङ्गणावर्णे	४९२	द्वि॰	११
- २१ सय	यसगामत्तमयूर :	४९२	•	१३
- ज	स्मरतहरि॰	४९३	प्र॰	२७
- ना	प्राङ्गणावर्णे ।	४९३	•	२९
- गी	प्रगीवे	४९३	द्वि॰	१
- त्स्याः-भू॰	मत्स्या पुं॰ भू॰	४९४	प्र॰	१५
- स्तु-दे	•.स्तुनादेयाः ॥	४९५	प्र॰	६

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- न्य	चिपिटान्यं	४९५	०	२६
- स	मांसं	४९६	०	३
- ख - श	तुण्डांशसशल्कांश्चैव०	४९६	०	१३
- ङ्गौ	जलमद्गौ० ।	४९७	०	१६
- भ्य	विध्यते	४९७	०	२३
- खासाव	स्त्रावयवे	४९७	द्वि०	१२
- रो	सरवर्जिते०	४९८	प्र०	१४
- खा	स्त्रांमदात्	४९८	द्वि०	१३
- ख्य	कामावस्थायाम्	५००	०	९
लट:शब्द।·०	कर्त्तरिलच तत्कीलाद्यर्थस्तुन्वा ॥	५०१	प्र०	२
- रे - च्री०	ग्रन्थान्तरेभ्योज्ञातव्या : ॥	५०१	द्वि०	१९
- दै	देशिकोपदेशं	५०१	०	२९
- र्या	गम्भोत्तमायाम् ।	५०२	प्र०	२३
- र	नारिकेलजम्	५०२	द्वि०	२
- सै०	धूपितोरस :	५०३	०	२९
- त	वान्तपुष्परसो०	५०६	प्र०	६
- वि - य	विडग्रहान्	५०६	०	१५
- दा	आर्घ्यमौद्दा०	५०६	०	१८
० म - धू	मधुधूलि :	५०७	द्वि०	१३
- ध	द्दनमदन०	५०७	०	२६
- नै	आतोनुपसर्गे०	५०८	प्र०	५
- ललगं	गलगंडादिरोगकृत्	५१०	०	१

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-स्थौ	स्थैर्यंरत्नौ॰	५१०	प्र॰	३
-र	क्षीरामृतं	५१०	द्वि॰	७
-कोमल्	कोमलम्	५१०	॰	८
-मो॰	मेदायाम्	५१०	॰	२५
-का	काकोल्याम्	५१०	॰	२६
-टुः	मधुरः	५१२	प्र॰	५
-र्ग-के	मार्गप्रवर्तके	५१२	॰	२२
-श्च-सा	उलूकादयश्चेतिसाधुः	५१३	॰	१
-ध्य	हृद्यं रुच्यं मुखप्रियम् ॥	५१३	॰	१०
-मे-॥	पञ्चमेस्वरे ॥	५१४	॰	१४
मध्य-	मध्यमे ॥	५१४	द्वि॰	२८
-द्य	मद्यं ।	५१५	॰	२६
-य-वा	प्रयत्नवान् ।	५१६	प्र॰	४
-गा॰	पञ्चवेगश्च	५१६	द्वि॰	२१
-त्या	प्रागगृह्यात्यविश्व॰	५१७	॰	२८
-तो-नि	यतोनिर्विषयस्यास्यमनसोमुक्तिरिष्यते । यतोनिर्वि॰	५१८	॰	७
-त्का	जरत्कारुमुनेः	५१८	॰	२०
-मेः	मुनेर्मता	५१८	॰	२४
-न्दा	परनिन्दां	५१९	प्र॰	१९
-म॰	मानुष्याम् ॥	५२१	द्वि॰	१
-नृपय	नृपयत्ने ॥	५२२	प्र॰	६
-ब-स॰	कद्बकर्येतिसमासः ॥	५२२	॰	११

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-॥-॥०	॥ आवर्तक्याम् ॥	५२२	द्वि०	७
-तम	मुदितंतं चाव्ययंवन्दे०	५२३	प्र०	६
-मु। रि-स्त०	मुररिपोस्तनुः	५२४	प्र०	८
-ब्दे-ल्ल	शब्देनलक्ष्यते	५२४	द्वि०	१०
-र्थ-स्म	अपदृष्टार्थस्यार्थस्मरणस्य०	५२५	०	४
-प्र-का	प्रतीकारः	५२५	०	१३
-न्म	मन्यते	५२५	०	२२
-स्तपथि	अरण्येनिःशलाकिका	५२६	०	१४
-त्व	सम्यतत:	५२६	०	२१
-प्य	पिप्पलीमूलं	५३०	प्र०	६
-म	समुद्रे॥	५३०	द्वि०	१
-त-धि	मन्मनंतद्विदुर्बुधाः	५३१	प्र०	२५
-स	संज्ञायाम्	५३१	द्वि०	४
-स्र	सहस्राङ्घ्रिमें०	५३३	०	१५
०र	०मयूरिका। स्त्री०	५३३	०	१८
-ह	हृध्रवायसः	५३४	प्र०	५
-च्छ-स	स्वच्छस्वगुरुसक्थायं	५३४	प्र०	२०
-नां-पू०	उपात्तानामपूर्वासां	५३४	द्वि०	१७
-वृदि	चित्तवेदनानां	५३४	०	१८
-ट-त्वा	तस्यकूटस्थनित्यत्त्वात् ॥	५३४	०	२०
-ग्रा-ष्ट	तस्मादृष्टमभवने	५३४	०	२४
-ति-व	भवतिविरतिश्च०।	५३५	प्र०	४

अशुद्धिलेख :	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्तिः
- द्रि	चन्द्रिकापायिनि ॥	५३५	द्वि०	२४
- गृ	भाविन् प्रविशेषे ॥	५३६	प्र०	४
- तिग्र्हग्र	स्तोप्यतिगंह्मेधा०	५३६	द्वि०	१७
- ज्म्भ०	फणिज्म्भके	५३७	प्र०	१९
- ष्ट	असिदंष्ट्र के ।	५३७	द्वि०	८
० सु०	०मध्यमुख : । पु०	५३८	०	९
- वा	स्पुर्वातपित्त०	५४०	प्र०	२
- पू	मलपू : स्तम्भ०	५४०	द्वि०	२३
- चा	चान्द्रमासत्वे	५४१	प्र०	२०
- अलख	रजस्खलायां०	५४२	द्वि०	१०
- ॥ - म०	बि०मलिने ॥	५४३	प्र०	२
- द	द्वीपाधारे ॥	५४३	०	२३
- ह्य	मह्यातेश ।	५४४	०	३
-दृथ। ते विधे ह्रिबि	विशुगते० विधिह्रि०	५४४	०	११
- का	विवेकिनि	५४४	०	१२
- की - पि०	मक्षिकेतिपिङ्गलि०	५४४	०	१८
- ष्या	कृष्णात्रिवृतायाम् ॥	५४५	द्वि०	२८
- ॥ - म	॥ श्यामलतायाममसूर०	५४५	०	२९
- मु	मच्युतमि०	५४६	प्र०	११
- स्य	जनमप्र माम्नि	५४८	द्वि०	१०
- वे	वनगवि	५५०	प्र०	२२
- स्वाहा	यज्ञांवयावा	५५०	द्वि०	११

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- क्	मनाग् मग्नो	५५१	प्र०	२५
- प्राप्तोपि	० स्रां तोषिमूढ :	५५१	०	२८
- थो-मे	स्थथोगमज्जतीति	५५१	०	२६
- शो	शौर्यादिभि०	५५२	०	२५
०द्र	० महाद्रोणी । स्त्री०	५५४	०	१
- को	काहलायाम् ॥	५५४	द्वि०	१९
- ह्या	लक्षणंवाराह्याम्	५५७	प्र०	२४
० पा	०महापौरुषिक : । पुं०	५५७	द्वि०	४
२ १ - दे वे	वेदेभ्यो०	५५८	द्वि०	१७
- ज्ञा	नृपोजात :	५५८	०	२७
ऽ - नाननां	जिनानांविद्या०	५५९	द्वि०	१७
- रो-भू०	स्थितिंकरोतिभूतानां०	५६०	प्र०	२०
-।-ह	। बृंहणं०	५६१	०	३
२ १ - ह र्ष	अर्हदुपासकविशेषे ॥	५६१	०	२०
- य-यु	अतिशययशोयुक्त॥	५६१	द्वि०	२०
- स्म०	प्रवीणश्च०	५६२	प्र०	१७
- थो	पारसीकादयोमता :	५६३	०	३
० रा	०महारोग : । पुं०	५६३	०	१३
० । - ना	महालक्ष्मीः । स्त्री०नारा०	५६३	द्वि०	१३
- र्थं	तीर्थंमहाभागा०	५६३	०	१९
- श्रि	सश्रियुक्तवाक्यसमूहे ॥	५६४	प्र०	२२
० विषम्	०महाविषुवम् । न०	५६५	०	२

अशुद्धिलेख:	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्क :	स्तम्भ :	पङ्क्ति:
-पां	पञ्चाभ्यं॰	५६५	॰	३
-ति-सै	मीतिदेशार्थक्लिन्नानतीर्थेहनिष्यामीति॰सैव॰	५६५	द्वि॰	१८
-समया	तत्रार्हिंसया॰	५६६	प्र॰	१३
-हा	हरी ॥	५६६	॰	२२
-ष्टे	विपष्ठे	५६६	द्वि॰	५
-रै-स्थे	गृहस्थे	५६७	प्र॰	७
॰पुं॰	॰महाशुक्तिः । स्त्री॰	५६७	॰	१४
-प-तु॰	परितुष्यते	५६७	॰	२८
-श्री॰	ससर्वज्ञोव्याधि॰	५६७	द्वि॰	१
-ष्यां	काश्याम्	५६७	द्वि॰	४
-ज:	श्रुतिहिज्ञाः	५६७	॰	७
-श्या-ल्या	श्यामवल्याम्	५६७	॰	११
-रेऽषह॰	परेऽहनि ।	५६८	प्र॰	२२
-ष्वी	भुञ्जीतनान्यथेति॥	५६८	॰	२४
॰सन्ता	॰महासान्तपनम् ।	५६८	द्वि॰	१०
॥-॰	॥ चौरे	५६८	॰	२६
-ष्टि	द्रव्यसृष्टविष॰	५७०	प्र॰	१५
-जि॰	मोचिकायाम्	५७१	॰	१६
-सौ॰	सावर्ण॰	५७१	॰	२८
-ऽयति	मञ्चारोऽहति ।	५७१	द्वि॰	१६
-हा	महोत्सवम्	५७३	प्र॰	७
-या	तदाद्यतत्त्वलक्षणम्	५७४	॰	१२

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-स	असंस्कृतान्	५७५	द्वि॰	२८
-ष्क	प्राग्रश्म्युत्तमतो : पुनः ॥	५७६	प्र॰	११
-ह	भवेदैन्नसंशयः ।	५७६	द्वि॰	२८
-ष्ट	तद्वृष्टं॰	५७८	प्र॰	६
-ष	सर्पिर्षिसम्भृष्टं	५७८	॰	८
-क	हूङ्कारउच्चारयार्थः	५७८	॰	२१
॰या	॰माकीटः । पुं॰	५७९	॰	२
॰शु॰	॰माचीकशर्करा । स्त्री॰	५७९	प्र॰	२०
-रा	पुरवासि॰	५८०	॰	२
-नवरा	जनयामासपाण्नरान्	५८१	॰	१०
-त्व-ष्ट	ढत्वधत्वष्टुत्वढलोपदीर्घाः ॥	५८१	॰	२८
-मा	भाक्तलगामा॰	५८१	द्वि॰	१०
-क्या	॰माणिक्यम् । न॰	५८२	प्र॰	८
-दं	सुरङ्गदसमाङ्गम् ।	५८२	॰	१३
-लं	णार्करिलभिन्न॰	५८२	॰	१६
-च	पितुर्दशगुणं	५८३	॰	१५
-रा	पुचद्रुव	५८३	द्वि॰	७
-पु	परादेश्या	५८५	प्र॰	११
-या	सेवनीय्	५८५	॰	१४
॰र्कर्णो	कारणं	५८५	द्वि॰	१२
-मा	अधिमिश्रांश॰	५८६	प्र॰	८
॰स्रे	॰मोटषुसेयः । पुं॰	५८६	॰	१०

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेख :	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भ :	पङ्क्तिः
• स्रे	०मात्रमुर्षयो । स्त्री०	५८६	०	२०
० त्त	०माधवोचितम् । न०	५८८	द्वि०	६
• स्य	०माध्यस्थम् । न०	५८६	प्र०	१७
- मा	ाम्याद्रिमूले	५६१	०	२२
- द्य	विद्याभवति	५६३	द्वि०	३
- प्रभेदे	अभयप्रदे	५६३	०	२१
- ह्य	मायान्तुप्रकृतिं	५६५	०	५
- तेय	पावकस्त्रीषाहेय०	५६५	०	२८
- य - भे०	सजातीयविजातीयस्वगतभेद०	५६६	प्र०	५
- ले	नरशलौ ।	५६६	द्वि०	५
- या	मायया	५६७	प्र०	१०
- म	मारुतस्य०	५६८	द्वि०	२८
- रि - णं	परिमाणं	५६६	०	१६
- र्णं मा	पौर्णमास्यस्मिन मसि । मास्मिन पौर्णमासीस्य०	६००	द्वि०	१३
- म	मार्ग	६००	०	२०
• षी	०मार्गवीथी । स्त्री०	६००	०	२१
- हा	देव्यागृहन्तुयः	६०१	प्र०	४
- क्रो	शुक्र०	६०१	०	४
- मार	मार्जारा०	६०१	०	२४
- र प	नपरत्वाय०	६०१	द्वि०	२
- ल	मृजेरालीयच्	६०१	०	२६
- षी	मृजूषीचालंका०	६०२	प्र०	५

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- त्मा	वत्रे रामाला॰	६०२	द्वि॰	२२
- न्ता॰	दूगन्मात्रे त्यम् ॥	६०२	॰	२८
- म	रामाहारा॰	६०३	प्र॰	२०
- क्षा	त्रिक्षलि	६०४	॰	२६
- टणानि	टणान्यत्र	६०४	द्वि॰	१६
॰ ला	॰माल्लोय : । त्रि॰	६०५	॰	२२
॰ सा॰ ऽ	॰मालु : । पुं॰	६०५	॰	२४
- घसस	राघसभेदे॰	६०६	प्र॰	२८
- । - भोज	पितृभोजने	६०६	द्वि॰	१०
- ष	माषाणां	६०७	॰	२४
- ग्	महाकुलादत्र्यखजा॰	६०८	प्र॰	२
- म	माहेन्द्रयो॰	६०८	द्वि॰	२३
- क्त	अनुरक्तं॰	६११	प्र॰	२७
- मिथुने	जितुम्	६१२	॰	२०
- धू॰	बिनाधूर्तं॰	६१२	द्वि॰	१०
- ये	बीजवापे	६१५	प्र॰	११
॰ ट	॰मीढुष्टम : । पुं॰	६१६	प्र॰	२१
- त	चोदिता :	६१७	द्वि॰	१८
- रा	पुरोडाशी	६१८	प्र॰	६
- ङ्ग - लिङ्ग	मङ्गल्यलिङ्गं	६१८	द्वि॰	१७
- मु	निर्मुक्त ।	६२०	प्र॰	१३
- ति	परिणतदाडिम॰	६२१	॰	८

शुद्धाशुद्धपत्रम्

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-ट्काका	चाट्कारमिति ॰	६२२	द्वि॰	१४
-गे	प्रयोगेऽस्मै	६२२	॰	२२
-स्फ॰	॰ मुक्तास्फोटः । पुं॰	६२३	प्र॰	८
-स्फ॰	मुक्तास्फोटा । स्त्री॰	६२३	प्र॰	११
-घ	मोचि	६२३	॰	१४
-त्य	ग्रुत्त्युक्तामर्व॰	६२३	द्वि॰	६
॰ त्मु	ग्रहणान्मुक्तिरि॰	६२३	॰	१३
-लाप	प्रक्षालने	६२४	॰	१०
-पुं॰	॰मुखग्रहः । त्रि॰	६२५	॰	१९
-व्य	व्युत्क्रमेण	६२६	॰	१५
-घ	ऋषिमदि ॰	६२७	प्र॰	२०
-स	निम्बूरसं	६२८	द्वि॰	२४
-क्वा	क्वथितायां॰	६२८	॰	२८
-य	सङ्ग्राहि ।	६३४	प्र॰	३
॰ चे - ति	वृषादिभ्यश्चिदितिकाल ः ॥	६३४	॰	१०
-दि - क	वृषादिभ्यश्चिदितिकाल ः	६३४	॰	२६
-॥ - मु॰	। मुस्तयतिमुस्त॰	६३४	द्वि॰	१५
॰ म॰	॰मुस्तुः । पुं॰	६३४	द्वि॰	२४
॰ षां	॰ मुहुर्भाषा । स्त्री॰	६३५	प्र॰	२
-ड	जडे ।	६३५	द्वि॰	१६
-स्थ	स्थूलेषु ॰	६३५	द्वि॰	२५
-र्थाय	अकार्य परिज्ञानन्तु ।	६३६	प्र॰	३

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-टू	कटुष्णा	६३७	•	३
-वि०	कोविमुच्येतमानवः॥	६३८	द्वि०	४
-र्ध्नि	मूर्ध्नि जाते	६४०	•	६
-छा।चा:	छन्नाकारैः	६४०	•	१३
-दा-स	राजदानसमये	६४१	प्र०	२
-लि	०मुत्पन्ने॥	६४१	०	९
-धा	मधुरसायाम्।	६४१	०	१४
-मा	वर्त्तनपात्रे।	६४५	०	२०
-त्र	मृगशिरोनक्षत्रे॥	६४५	द्वि०	३
-वे	पशुविशेषे	६४५	•	९
-दं	वदति०	६४६	•	२२
-ष्णा-ष०	मृगतृष्णाशब्देनोच्यन्ते। मृगाणांतृष्णा।अस्त्य०	६४७	•	३
•पुं०	०मृगनाभिः स्त्री०	६४७	•	१८
-गयमा	मृगमातृकः॥	६४८	प्र०	१९
-म	मृगरोमजम्। न०	६४८	द्वि०	१४
-॥-मध्य०	। हरिंनभजामि॥ मध्य०	६५०	•	१६
-ल०	खलुबिभर्ति०	६५०	•	२८
-स	बिसे।	६५१	•	१
-व	दीपयन्ति०	६५१	०	८
-म	धर्मकथायाम्	६५२	•	१३
-ष्टौ।धी	कुष्ठौषधे॥	६५२	•	२६
-भ	भुजिमृड्भ्यां	६५२	द्वि०	२९

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
-गी	मृत्युयोगी॰	६५३	प्र॰	६
-रा-मृ	जरायामृत्यो॰	६५३	प्र॰	१५
-ती-प्रि	प्रियातीपिप्रिये	६५३	॰	१८
-जी	रक्तचन्दनजी॰	६५४	॰	१७
-दै	चिपीटकन्दैयं	६५४	॰	२८
-द्यी	घोषि	६५४	द्वि॰	८
-ग्नि	मलत्त्वग्विशिष्टे	६५५	प्र॰	१६
२१ -पल	कोमलपर्णी ॥	६५५	॰	२०
-घि	चिङ्गोशाकी	६५५	द्वि॰	१
-दु	मृदु॰	६५५	॰	२८
-मि	मेघजनकी	६५७	॰	२२
-स्	खच्	६५७	॰	२३
-र	पुष्कर	६५८	॰	१
-र्यौ	रसत्त्वंश्वेयर्मी॰	६६८	प्र॰	१३
-श्न	निलश्न	६६०	॰	२१
-ऽमस्य	मेदोस्यस्याम्	६६१	॰	१२
-पि	सामशायिका॰	६६२	॰	१५
-ध्य-वे	ध्यामनाख्यफलीपकाङ्गयुक्तेमच श्रवणाख्यवे॰	६६२	॰	१[illegible]
-॥-मे	। श्वेतवचायाम् ॥ गम्याम्॥	६६२	द्वि॰	१[illegible]
-घ	मराडक्याम् ॥ मेधा॰ मेध स्य	६६३	प्र॰	[illegible]
-ख्ये	माख्दम् ।	६६४	॰	
-र्म	निर्मिता॰	६६४	द्वि॰	

अशुद्धिलेखः	शुद्धिलेखः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- न्द्र	स्कन्दनन्द्रि •	६६४	•	१८
पीत्वागर्जन् त्यपलि• ॥	• • • • • •	६६६	•	२७
- क :थ•	नैकःपन्थानमाश्रयेत् घतिकीटकः अष्ट•	६६७	प्र•	८
- ल	नलेषु	६६७	प्र•	१३
- । - ग	।स्त्रीभ्योढक्॥यद्वा।मित्रयोरपत्यम्। एष्या•	६६७	•	१८
मै - का	मैनाकोनामपर्वतः।	६६७	द्वि•	२७
• स्त्री•	• मैन्दहा। पुं•	६६८	प्र•	७
- ष्क	निष्फलि	६६८	द्वि•	६
- ला - ट्ट	बाहुलकादयजस्तुट्।	६७•	•	२८
- हि	मादिन्याम्।	६७१	प्र•	२८
- या	मापादिति।	६७२	•	६
- यो	मौनपोपि•	६७३	द्वि•	२
- ष्क	भक्षुकोनाम•	६७३	•	३
- तङ्ग	भुजङ्गपतेर्हृदि•	६७३	•	१७
- मौनि	योगिभिर्गम्य	६७४	•	१•

॥ शुभमस्तु ॥

अशुद्धिविषयः	शुद्धिविषयः	पृष्ठाङ्कः	पृ०	पङ्क्तिः
- ना	रचनौमा०	८५७	द्वि०	१२
र	सुन्दरो । को	८५८	प्र०	१५
- स्य	स्फुरति	८५८	०	२७
- स्त	सत्यपि	८५८	द्वि०	२२
- व	सुवर्णकेतु : । पं०	८६०	प्र०	११
- द	तस्यदाव्योर्व	८६०	द्वि०	२२
- क्षे	चाइण्वे	८६१	प्र०	१३
- ष् ष्या	मतपुष्पायाम्	८६१	०	२४
- वि	चिधासुमि :	८६१	द्वि०	२७
- पा	श्रीमा नहिम्नजे	८६२	प्र०	१६
- गू	शुक्लपक्षे	८६२	०	२२
- क्षे	सुखसम्भ्ये	८६२	द्वि०	१०
- षा	अपकारवता	८६२	०	१८
- फ	समुद्रफेने	८६३	प्र०	१२
- द	कटुश्याम्	८६३	०	१८
- री-च	सुन्दरं । चतुर्थे	८६३	०	२७
- स	सुभद्रकः पं०	८६३	०	१४
- तरा	नाथस्या०	८६३	०	१८
- क्र	चक्रं समातरि	८६४	प्र०	२७
- च	पुण्ये	८६४	द्वि०	२६
- ब	यथा	८६५	प्र०	२१
- २	२६	८६६	द्वि०	२४
न	०र्वतिवन्	८६७	प्र०	८
- त	पलङ्के	८६७	द्वि०	६

अशुद्धिविषयः	शुद्धिविषयः	पृष्ठाङ्कः	पृ०	पङ्क्तिः
० ।-खा	सुरभः। पं० जारी	८६८	प्र०	[illegible]
- म्बा-हि	मन्दाराद्रिदेवतरी	८६८	द्वि०	[illegible]
हि	मुख्याद्रिः	८६८	०	१०
- ल	प्रख्यापन	८६८	०	१४
- षि	महर्षि	८७०	प्र०	[illegible]
- पं	चतुर्नवपि	८७१	०	[illegible]
- ना	भूपानां	८७१	०	८
- र्ष	चतुर्वर्षे :	८७१	०	१५
- स्ना	नाडिकादि०	८७१	०	१७
- तु	विकीर्षु :	८७२	०	७
- ने	पयोवृतं	८७२	०	२४
- वं	पूर्वविमोचिता :	८७२	द्वि०	११
- क्ष	मक्षस्ख्याप्य	८७३	प्र०	१
- म्पि	सुराम्पिवेत्	८७३	०	२
नं	धनम्	८७४	०	
- पा	सुरामाणा	८७४	द्वि०	२
-दयम्	०षा: स्वप	८७	०	१
- चा	दक्षिणं	२	०	२२
० पं०	को०			
- मा-मो	गर्भामामो	८२२	द्वि०	२०
	वसिष्ठे ।त्	८२३	०	१
- कं	पुलका ०	८२३	०	१०
नं-दगन	श्रीमर्मवर्न	८२३	०	२८
	पेयम.	८२४	प्र०	१६

अशुद्धिरेषा :	शुद्धिरेषा :	पृष्ठाङ्काः	स्तबकाः	पङ्क्तिः
- ङ्ग	वाङ्गिनं	८२४	द्वि०	१०
० स्तो	स्तो विकम् । म०	८२४	०	२५
- स	पद्यु क्ष्वामिदे	८२५	प्र०	१५
- धं	निर्विद्वः	८२६	०	६
- ञ्चि-का	किञ्चित्कार्य	८२६	द्वि०	२७
- ह्वि	शह्निःप्राध्नोति०	८२७	०	१५
- ङ्ग	पिङ्गे०	८२७	०	२४
० पुं०सो	स्त्रीपुंसौ ।पुं०	८२७	०	१७
० -	स्त्रीप्रयता।स्त्री०	८२८	प्र०	११
- था	तथापि	८२८	०	१२
- ग्ट	विनिगदतारिपु०	८२८	०	१८
- ति	सर्वतो	८२८	०	२१
- ते	लोकपतिना	८२८	०	२६
- शाध्याः	प्रजार्थ०मुपततीभिर्य	८२८	द्वि०	१२
- ष्	दुष्कृताम्यपि०	८२८	०	१५
- प	पूजिताः	८२८	०	१७
- न्त	वेश्यन्तो	८२८	०	२४
- ङ्ग	लोभाङ्गमितो-	८२९	प्र०	२०
- षधिमि	विमिषमिषो०	८२९	०	२९
- र्भ	यर्भ मिदीव०	८२९	द्वि०	२९
० सु	श्वगु ।न०	८३०	०	५
- वि	जितश्रमः	८३१	प्र०	१६
- ढुं	तिष्ठतेर्वृक्	८३२	०	१५
- मि	पयमिषामति०	८३२	०	१९

अशुद्धिरेषा :	शुद्धिरेषा :	पृष्ठाङ्काः	स्तबकाः	पङ्क्तिः
- ष्ठ	इष्ठाति	८३३	०	११
- भो	मोषं	८३३	०	१८
- दं	मन्दप्रपतिना०	८३३	द्वि०	८
- त्य	व्युत्पत्ता	८३४	प्र०	१
- प	सङ्कल्पामि	८३४	०	१०
- जि	पष्टाप्नोति	८३४	०	१२
भारस्को	भास्करो	८३४	द्वि०	३
० ना	स्वामो ।पि०	८३४	०	१२
--ा	स्वामभवे	८३४	०	१९
- ते	युक्ते	८३४	०	२२
- मु	मनुष्या-	८३५	प्र०	८
- ध्ये	सामर्थ्ये	८३५	०	१४
- धो	क्रोधोन्माश्री	८३	०	१८
- मा	स्थायिभावाः	८३५	प्र०	१९
- स	यशाव०	८३५	०	२१
- या	पद्मादिस्वा०	८३५	०	२६
- स्य	स्वाकोपाकस्य०	८३५	द्वि०	१२
- स	पश्चात्	८३५	०	२०
- ति	मितीकारान्ता०	८३६	०	११
- क्षि	चिरक्षायि	८३७	प्र०	२९
० क्षो	क्षिरधुर्योपं०	८३७	द्वि०	२५
० ष्ट	क्षुत्क्षाष्टपत्पुं०	८३८	प्र०	१३
० स्य	क्षून्तेश्वरः।पुं०	८३८	०	१९
- का	कापोते	८३८	द्वि०	१९

अशुद्धिविशेषः	शुद्धिविशेषः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः	अशुद्धिविशेषः	शुद्धिविशेषः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
०	अ्वलघ : त्रि ०	९४०	प्र०	१४	- स्फो	स्फोतिनाम	९५०	प्र०	१०
-ख्या	रुष ख्या	९४१	०	९	- स्फु	स्फुरस्फुरवे	९५०	द्वि०	१४
-।-वि०	परा विवि।वि०	९४१	०	२८	० ष	स्फ विष्णो	९५१	प्र०	६
- म :	यौर्दाम	९४१	द्वि०	२२	- र्वीयय	स्फुटत्ववीर्यया०	९५१	द्वि०	९
- र- ग	०माल्त्वमगती	९४२	०	४	- ष	ष्मप्रध्ययोवा	९५२	प्र०	५
-धावशा	विवरणांशामानो	९४३	प्र०	४	- वा	मवार्यो	९५२	०	१८
- म	वचनमागतु०	९४३	द्वि०	१७	- ष	षाधारपुटस्य	९५३	द्वि०	८
-। वाम	वा।न	९४४	प्र०	११	- ष	स्वषमह	९५३	०	९
- वा	वसुभिर्वा	९४४	द्वि०	२२	- ष	टष्	९५३	प्र०	७
०स्रो०-	स्वे वर्णस्त:।स्रो।पुं०	९४५	०	३	- प	पात्रे	९५३	०	२१
- क्षि-ति	क्षिपति	९४५	०	१४	- त	पनुभूत	९५४	०	१८
- बाधन संगमयो:	स्पृशसंस्पर्शने	९४६	प्र०	२	- म्य	तवकम्या ०	९५४	०	२०
- ष	सविविध :	९४६	०	१०	- स्रु	स्रुती	९५५	०	२
- स्व	व्युत्पत्त्या०	९४६	०	२३	- ष	रदाभ्यामितिनत्वम्	९५५	०	२६
- सपु	सा।ध्यतेश	९४७	०	४	- ।।-स्रो	।।मोष्यतिस्रोष्यति०	९५५	द्वि०	२८
०ज्ञ	सष्टीकृत:। त्रि०	९४७	०	७	-सयय	स संयत	९५६	०	१
- र्था	षभिधायार्थ	९४८	०	२	- स्र	स्र सुषध:पतने	९५६	०	२
- वे	पञ्चवक्त्रायं	९४९	०	३	- भ्रे	स्रभुनैर्यामां	९५६	०	९
- स्फ	स्फाटिकायाम्	९४९	०	१८	-।-म्रे	। स्रवे	९५८	०	३
- स्फ	स्फाटिको ०	९४९	०	२०	-स्रुवस्र	स्रुस्रवणि	९५८	०	१०
- स्फ	स्फाटिकायाम्	९४९	०	२५	- मे	स्रुस्रवणि	९५८	०	१८
०स्फु	स्फुरणम् । न०	९४९	०	२८	- म्रे	म्रोभगावयवे	९६०	प्र०	५
० स्फटि	स्फाटिकम् । न०	९४९	द्वि०	३	- यी	योष्यतीति	९६०	द्वि०	७
० ष	कष.योषा	९४९	द्वि०	६	०स्व	सत्वम् । न०	९६०	०	१५
०स्फ	स्फगदेश: । पुं०	९४९	०	२५					

अशुद्धिलेशः	शुद्धिलेशः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- र	शरीरे	८६१	प्र०	६
- प्र	स्वपनशील:	८६२	द्वि०	१०
- रि ।द	तपोधरसूरिभि :	८६२	०	२५
- द	पात्मरं :	८६३	प्र०	४
- स्य	निशगंध०	८६३	०	१२
- त	वितत	८६३	०	१४
-थं - श	चतुर्थविंशति	८६४	०	३
- ष	चतुर्थाहति	८६४	प्र०	४
- च	[यथा] स्वयम्वर०	८६४	०	२४
- थे	योषायाम्	८६४	द्वि०	७
- द	पदास्पदम्	८६४	०	१६
- र	प्रपूरयते	८६६	प्र०	८
ऽ -तैन त	यद्रूप्यैतस्य०	८६६	०	२२
- र्गी	स्वर्गीय :	८६७	द्वि०	४
०र्गं :	स्वर्गी । पु०	८६७	०	६
- पे	सुपेति	८६८	प्र०	३
- रूपं	स्वर्गाङ्ग०	८६८	०	१४
- ण	गायन	८६८	द्वि०	१६
- थ	तथास्त्रेन	८६८	०	२३
- म	क स्वर्गारप्रकारेण	८६९	प्र०	८
० थ	स्वर्गंधो । पुं०	८७२	द्वि०	१०
- भा	स्वर्गभवे	८७३	प्र०	१८
ऽ राजादो	ऽ ऽ स्वरमयुक्तिविधि,००००	८७३	द्वि०	७।८
- ग	भागिनेयाम्	८७४	प्र०	२०

अशुद्धिलेशः	शुद्धिलेशः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
ऽ तास्वस्य	विस्तुतार्थत्वे ०	८७५	०	१५
- स्वाप	विश्रावामुरधानीशि	८७५	०	१५
ऽ -।स्वादुसमम्	० ० ० ०	८७५	०	२२
स्तो स्प	स्पष्टोस्त्य:स्वादुमधु	८७५	द्वि०	२
०स्वा-प	स्वादुपर्णी स्त्री०	८७५	०	२१
० स्व :	स्वादुपुष्प :पुं०	८७५	०	२६
० दु	स्वादुमस्तका स्त्री	८७६	प्र०	३
०दु	स्वादुमूलम् । न०	८७६	०	५
०- दु	स्वादुरसा स्त्री०	८७६	०	६
ऽ -।मम	मधुरास्त्रे	८७६	०	१३
- स्थि	स्वर्स्थिम	८७६	०	१८
- पि-जो	निरूपितजीवा ०	८७७	०	२५
- षा-शि	पात्मषानविशु०	८७७	द्वि०	११
- च	परमात्मतत्त्वट	८७७	०	१२
० ये	० स्वकीयधर्म	८७८	०	१५
- प्री	प्रीष्मस्ता०	८८०	प्र०	२१
- त।:	तापसवेद :	८८०	०	२४
० ज	स्वहृज: ।चि०	८८०	द्वि०	५
३ - ह	हंसमयक०	८८०	०	६
२१ - तिरि	०तिरिमतरे	८८०	०	१४
- वाध्य	हठवाह्यमुखि०	८८०	०	१८
- पे	हेरपेरवेग	८८१	प्र०	१४
- मा-क	कामात्मकायये	८८१	०	२४
- भ	स्वैरिणीभाव :	८८१	द्वि०	१५

पतितांश:	शुद्धांश:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
-र·रो	रमरोरिवम्	९८१	•	२४
-र्मे-	सुपार्श्व र्तितं	९८२	प्र•	५
-म म भि	मन्मप्रमिरे	९८२	द्वि•	१२
-त	कुर्वात्	९८३	•	१
-ष्य	रम्यं नस्वमी	९८३	•	१४
-स	सन्नास :	९८३	•	२•
-•-स्रो	० हन्तिस्रो बां०	९८३	•	२१
-प	मधुरधु०	९८३	•	२८
• क	हंसबोलक :। पुं•	९८४	प्र•	७
-मा	मधुरभाषया म्	९८४	•	१५
ऽ ाापाया।	सनायाम्	९८४	द्वि•	१७
-ना	हंसवोर्भं	९८४	•	२२
-। व	विकाशिनो	९८५	प्र•	८
-तु	प्रतिश्रवे·	९८७	•	२४
-विो	विनोदरसमं दायीं	९८८	द्वि•	२४
-ा·र	सत्तीरक्षोविसवा०	९९०	प्र•	१
-नाने०	• • • •	९९०	द्वि०	१
•स	वराह्रि :। पुं०	९९०	•	५
-म	भूम्नि	९९०	•	६
×पो	स पयोत्थाह्निमृग	९९०	•	११
-काऽक विधी	•विनाकशीष :	९९१	प्र०	[illegible]
-र	नकार०	९९२	द्वि•	२६
-स्म	सम्मोमोर्थं•	९९३	प्र•	१
-म	मिनरोर्थं	९९३	०	२

पतितांश:	शुद्धांश:	पृष्ठाङ्क:	स्तम्भ:	पङ्क्ति:
-पा	पचाख्य	९९३	•	५
-ष्यो	कथाबोध्य०	९९३	प्र०	१३
-घ्	मधुरोलघु :	९९८	द्वि•	२२
-ह्	दूर्वाम्	९९३	०	२८
पाका-ति	उपासकानांतिलक	९९५	०	२६
-स	संहिता	९९६	प्र•	२४
•व	हरिविक्रम:।पुं०	९९६	०	२७
-ल	सुपुरे	९९६	द्वि•	१२
-म	सप्रभ०	९९६	०	२७
-प	पारंप्रया०	९९७	प्र•	१
त-भयंऽ ड॰	कपतभयंवृत्ति	९९७	०	२
-ना	नोवनो	९९७	•	२०
ऽ येरजि	प्रर्याजिता	९९७	द्वि०	५
-मि	मंविन	९९७	•	१८
-म	गुर्वीभिता०	९९७	०	२१
पो	गुर्वविधा	९९८	प्र०	१०
-स्द्	बेन्दुभिते	९९८	०	१७
-ब	स्थापाक :	९९८	•	२१
-भिम्यो	हर्यिभ्योऽतव	९९९	०	१०
-स	वृजन :	९९९	०	२८
०ति	हसभूति। स्रो०	१०००	•	५
-स्ये	बाहुल्ये	१०००	•	८
-स्य	सर्वयाम्	१००१	०	२१
-वो	वोचोये	१००१	द्वि•	१४

अशुद्धिविशेषः	शुद्धिविशेषः	पृष्ठः	कु०	पङ्क्तिः
-पु	पङ्कारधाभ्याम्	१००२	०	१६
-च	मेघमध्या०	१००३	प०	४
-य ।-।।	प्रतिबिकाग्रामा।	१००३	०	१०
०।-	हस्तिश्रोणि : पं०	१००३	द्वि०	२५
-ह	सुतपुराहिते	१००४	०	२
-भवे	न्य थावर्हित्	१००४	०	७
-म	लामात्	१००४	०	१६
०लम्	हस्तिलक्षणम् न०	१००६	प्र०	२०
-स्य	सम्पूर्णा०	१००७	प्र०	१४
-ष	हाटकेश : पुं०	१००८	०	२५
-मिश्र	निविश्यमां०	१००८	द्वि०	२४
०-०चत्य	हापनीय : । क्लि० त्यक्तुंयोग्य	१००८	०	२५
-ब	पङ्कौरो०	१००९	प्र०	१
-पि	वितिमुकुट :	१००९	०	११
-क्ता	मुक्ताःदामनि	१००९	०	१९
-प	हारयति	१००९	०	२४
०र	हारहुरका । स्त्री०	१००९	द्वि०	८
-र	हारिनिम :	१०१०	प्र०	१
+भ्य	रजनाभ्यामज	१०१०	०	८
-र	हार्वाश०	१०१०	द्वि०	२
-म्त	हालेवछलति	१०१०	०	२१
-ष्ट	लिष्ट त	१०१०	०	२२
+ठ	स्वनतीतिठक्	१०१०	प्र०	२८
-व-सु	भावजासु	१०११	द्वि०	८
-णी	रागिणी	१०११	०	२
-ति-वे	योषयतिकैवैयोषये	१०१२	प्र०	१
-ख	भक्षा टर्वि०	१०१२	०	१२
०ष	हास्तिनम् न०	१०१२	०	१५
-प्त	हास्तदधुं	१०१२	०	१६
-टे-क्ष २१	चेष्टाटे : कुसु०	१०१२	०	२५
-क्षम	प्रथमदेवत :	१०१२	०	२६
-मा	अनुभावि०	१०१२	०	२८
-म्य	कम्पमवद्यासितम्	१०१२	द्वि०	९
-म	स्तिदिवौकसा	१०१२	०	१७
-ष	व्यक्त क०	१०१२	०	१८
-र	हाहाकार : पुं०	१०१२	०	२२
-भ्	सात्मीयम्	१०१२	०	२७
-शे प	निर्यातेसुपधुपति	१०१५	प्र०	२
-ङ	हिङ्ग्वाकार०	१०१५	०	१४
-नु मति	भीमसेने	१०१६	द्वि०	२१
-का	क्रोडयाम्	१०१६	०	२४
-रा ।ल	मातुलुङ्गे	१०१७	प्र०	८
०ह	हिमम् न०	१०१७	प्र०	९
-शि	हन्ति हिं चेतमक्	१०१८	०	२०
या-प	किरणाशिद्ययस :	१०१८	०	२४
-त्र	हि०	१०१८	द्वि०	१
-ब	हिमात्०	१०१८	०	४
-ब	हिमवलुता । स्त्री०	१०१८	०	२८

अशुद्धिविषयः	शुद्धिविषयः	पत्राङ्कः	पृष्ठ	पंक्तिः
॰ध :	छिन्नपक्षता दुर्दः। पुं॰	१०१८	प्र॰	[illegible]
-मर्दः :	राजनिर्वृत्तः :	१०१८	प्र॰	६
-प	॰वतत्र	१०१८	द्वि॰	१२
-यौ	जातं ताभ्यां	१०२०	॰	१८
-वि	विडिप्रबन्धः	१०२१	प्र॰	८
-स्म	विरक्ष॰	१०२१	द्वि॰	२५
-स्म	विरक्ष॰	१०२१	॰	१७
-ष	दर्शितम्	१०२२	प्र॰	३
-ऽवेतुपापि	स्तोपिषमापिवेत्॰	१०२२	॰	५
-ऽजिकाका	पांजिकाटा	१०२२	द्वि॰	२३
-ऽकुतकड	कुलुकुलु॰	१०२४	॰	१७
-पु	तुदप्य॰	१०२४	॰	२६
-स	स्वेच्छ : ॰	१०२५	प्र॰	१
॰ति	क्षति : । स्त्री॰	१०२५	॰	१०
-वु	पृथुतूपष	१०२५	द्वि॰	२८
-ऽमयलंऽपुथ तूत्वपा यांत्र इमन्नम् तमपधिकोयपाठ : ।		१०२५	॰	[illegible]
-। वय॰। यथा । ववसंपूतू वप्रतूपा	यांहृदवंचतम् । पधिकोयपाठ : ।	१०२६	प्र॰	२
॰क	दिग्धक पि॰	१०२७	॰	[illegible]
-यो॰	पि॰	१०२७	॰	२५
ऽ जा।हृच्छ।	आस्याम्	१०२७	॰	२८
-ष्ट	विप्रकृष्ट॰	१०२७	द्वि॰	६
	पद्व्यम॰	१०२९	॰	१७
-द् -वा-पु	वा पुर्वकोवे	१०२८	प्र॰	१४
॰यो-	पयो। पुं॰	१०२८	॰	१६

अशुद्धिविषयः	शुद्धिविषयः	पत्राङ्कः	पृष्ठ	पंक्तिः
॰छि:	वृद्धि : । स्त्री॰	१०२८	द्वि॰	१८
-बे	॰ज्ञाचाम्	१०२८	॰	२८
-जि-न्ता	जिवन्तानिपातिता:	१०२९	प्र॰	३
+म्य तु	॰विभ्यस्वेतितु:	१०२९	प्र॰	१०
-वे।के	स्वार्थवोधको॰	१०२९	॰	१८
-वा त	फलितार्थ :	१०२९	॰	२०
-ते	स्तोत्रमो॰	१०२९	॰	२६
-व :	इत्यवयव	१०२९	द्वि॰	१
-त	व्याहृत्त :	१०२९	॰	२८
-सुवर्णः	स्वर्णकेतवाम्	१०३०	॰	२
-ऽहे।म	हेमद्व॰	१०३०	॰	८
-र	विहिरति	१०३०	॰	१२
-क:	॰शाटकम्	१०३१	प्र॰	४
-धे। मभ	॰कमधोतंगाङ्गेयंभ मंकाञ्चनम्	१०३१	॰	५
-त	ताश्यस्वोज्झितं	१०३१	॰	१०
-स्फ	स्फुटं	१०३१	॰	१४
॰म	हेमन्त : । पुं॰	१०३१	॰	१७
: पा-क	पाककर्वेतिकोष	१०३१	द्वि॰	८
॰व	हेम हस्तिरथ:। पुं॰	१०३२	प्र॰	५
-म	मा।श्रयोयस्या .	१०३२	॰	२१
ऽपाहेषु	मारोपांसुरताक्षवे	१०३३	॰	१
-त्य	गुरोरेत्य :	१०३३	॰	१२
-ओ	ध्वजोनित्यं	१०३३	द्वि॰	२
॰व	देहेय : । पुं॰	१०३५	प्र॰	६

अशुद्धिलेशः	शुद्धिलेशः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः	अशुद्धिलेशः	शुद्धिलेशः	पृष्ठाङ्कः	स्तम्भः	पङ्क्तिः
- ऊर्पि	ऊर्पिवाधित्वा०	१०३५	०	१५	- क	सूर्यास्तकाया	१०३७	०	६
- ला	[illegible]वाराणा :	१०३५	[illegible]	१७	-।-च्च	। तच्चसने०	१०३७	०	१४
-। म	दे[illegible]	१०३५	प्र०	२१	- प्रपट	हार्जनिद्ध[illegible]	१०३८	द्वि०	८
[illegible]ौ	[illegible]मोय : । त्रि०	१०३५	द्वि०	२८	० क	क्रोध : पुं०	१०४०	प्र०	१६
- द	पादिमा०	१०३६	०	२८	- म	[illegible]	१०४०	द्वि०	६
- मि--मा	मितंप्राम	१०३७	प्र०	२	+	॥ इतिशवर्ग ॥	×	+	+

॥ द्वि चतुर्नव चन्द्रमिते वैक्रमवर्षे नभस्य सितषष्ठ्याम् ॥

॥ शोधि शोधन भितत्पूर्णं श्री सद्गुरोः कृपया ॥१॥

॥ श्रीहरिः ॥